

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK ÉS
A M. T. AKADÉMIA CLASSICA PHILOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

HEINRICH GUSZTAV és P. THEWREWK EMIL

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

KATONA LAJOS.

HUSZONNYOLCZADIK ÉVFOLYAM.

BUDAPEST

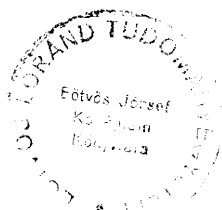
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1904.

*Az Egyet. Philologiai Közlöny dolgozótársai
1904-ben:*

Angyal Dávid
Baros Gyula
Bayer József
Berkovics Miklós
Bihari Ferencz
Binder Jenő
Bleyer Jakab
Bürner Sándor
Császár Elemér
Császár Ernő
Cserép József
Csermelyi Sándor
Czeizel János
Darkó Jenő
Erdélyi Károly
Erdős József
Elek Oszkár
Esztegar László
Finály Gábor
Fiók Károly
Gábor Andor
Gagyhy Dénes
Gedeon Alajos
Gombocz Zoltán
Gulyás Pál
Gyöngyösy László
Gyulai Ágost
Haraszti Gyula
Harmos Sándor
Heinrich Gusztáv
Hellebrant Árpád
Hornyánszky Gyula
Horváth Cyrill
Horvay Róbert
Incze Béni
Kallós Ede
Karl Lajos

Kármán Miklós
Keczer Géza
Kégl Sándor
Krausz Sámuel
Kubicsek Albert
Lám Frigyes
Láng Nándor
Loisch János
Lövy Ferencz
Lukinich Imre
Madsar Imre
Major Károly
Marmorstein Arthur
Miklós Ferencz
Naményi Lajos
Némethy Géza
Osztern Salamon
Pap Ferencz
Pekár Károly
Petz Gedeon
Récsey Viktor
Scharbert Vilmos
Schmidt József
Scholz Frigyes
Siegescu József
Simai Ödön
Szabó Károly
Szigetvári Iván
Téri József
P. Thewrewk Emil
Tolnai Vilmos
Váczy János
Vértessy Dezső
Vértessy Jenő
Waldapfel János
Závodszy Levente.
Zempléni Árpád

T A R T A L O M.

I. Értekezések.

	Lap
<i>Bayer József</i> , Adalékok a magyar ponyvairodalom történetéhez ...	467
— — Egy «Bánkban»-tárgyú német dráma és magyar színlapjai ...	141
— — Észrevételek VI. Henrik I. része magyar fordítására ...	846
— — Hamlet, meg Romeo és Julia meséje a magyar ponyván ...	214
<i>Bleyer Jakab</i> , Adalék Pelbárt irodalmi hatásához ...	398
<i>Császár Elemér</i> , Kazinczy 1814—15-ben ...	206
<i>Cserép József</i> , De Posoniensi codice Sallustiano ...	353
— — Odysseus hazája ...	793
<i>Czeizel János</i> , Klopstock hatása Kazinczyra ...	20, 127
<i>Erdős József</i> , Az újszövetségi görög nyelv mondattani sajátosságai ...	1, 106
<i>Fiók Károly</i> , A «Brassó» név és egy magyar hangtörvény ...	666
<i>Gulyás Pál</i> , Baif verstani reformkísérlete ...	651, 714, 805
<i>Gyöngyösi László</i> , Adalékok Arany János életéhez ...	756
<i>Haraszi Gyula</i> , Újabb észrevételek Theisz szótárához ...	477
<i>Hellebrant Árpád</i> , A magyar philologiai irodalom 1903-ban ...	531
<i>Horeáth Cyrill</i> , Adalékok Pálly István műveihez ...	433, 735, 828
<i>Kallós Ede</i> , Homeros és Archilochos ...	369
<i>Katona Lajos</i> , Ad Gesta Romanorum ...	296
<i>Keczer Geyza</i> , Observationes criticae in Euripidis Bacchas ...	705
<i>Krausz Sámuel</i> , Vergilius Messiása ...	198
<i>Marmorstein Arthur</i> , Temesvári Pelbárt egy példájának eredetéhez ...	50
<i>Némethy Géza</i> , Parerga Propertiana ...	625
— — Tibullus ifjúsága ...	185
<i>Osztern Salamon</i> , Az Aveszta-kérdés jelen állása ...	314
<i>Ponori Theurewk Emil</i> , Mommsen emlékezete ...	89
<i>Scharbert Vilmos</i> , Az athenei törvényszékek összeállítása ...	458
<i>Schmidt József</i> , Egy gāṣā ...	273
— — A Fiók-féle hangtörvény ...	764
<i>Siegescu József</i> , A «román» szó írása a magyar nyelvészetben ...	485
<i>Simai Ödön</i> , Gyöngyösi Kemény Jánosának egyik ismeretlen kéziratáról ...	33

	Lap
<i>Simai Ödön</i> , Töltényi Szaniszló pályája és hátrahagyott iratai	471
<i>Szigetvári Iván</i> , A francia kritika fejlődése a XIX. században	285, 358
<i>Vértesy Dezső</i> , Apuleius nyelvéről	403
<i>Vértesy Jenő</i> , Odysseus az alvilágban	45
<i>Závodszy Levente</i> , Symbolæ ad supplementum Glossarii mediæ et infimæ Latinitatis regni Hungariæ	219

II. Hazai irodalom.

Ábel-Hegedüs, <i>Analecta nova ad historiam Renascentium in Hungaria</i>	
Litterarum spectantia, <i>M. Pannonius</i>	688
Dr. Ágner Lajos, Ferenczy Teréz emlékezete, <i>Naményi Lajos</i>	854
Anthologia a XIX. század francia lyrájából II. k., <i>Binder Jenő</i>	221
Berkovics Miklós, Bárány Eötvös József és a francia irodalom, <i>Gulyás Pál</i>	850
Boros Alán, Zsoltárfordítás a kódexek korában, <i>Horváth Cyrill</i>	682
Csengeri János, Homerosi világ, <i>Vértesy Dezső</i>	489
Csengeri János, Homeros Odysseiája, <i>U. az</i>	411
Csiky Kálmán, Tacitus fenmaradt összes művei, <i>Incze Béni</i>	323
Dénes Lajos, Az æsthetikai közösség törvénye, <i>Elek Oszkár</i>	246
Gopcsa Endre, Az apostol, <i>Pap Ferencz</i>	153
Halmi Piroska, Ferenczy Teréz élete és költeményei, <i>Naményi Lajos</i>	854
Havas-Kováts, Francia nyelvtan és olvasókönyv, <i>Gagyhy Dénes</i>	495
Kelemen Béla, Magyar és német zsebszótár, <i>Gagyhy Dénes</i>	494
Kemény Ferencz, Inhaltsangaben der dram. Meisterwerke der deutschen Lit., <i>Miklós Ferencz</i>	414
Keresztesy Sándor, Miskolcz színészetének története, <i>Naményi Lajos</i>	331
Kobzi János, Zrinyiász és régi epikai költészetünk, <i>Császár Ernő</i>	59
László Géza, Valerius Cato költeményei, <i>Incze Béni</i>	776
Lengyel Miklós, Catilina összeesküvése és Sallustius, <i>Simai Ödön</i>	329
Miklós Elemér, Petőfi és Béranger, —s —l	852
Mohr Győző, A gölnczbányai nyelvjárás, <i>Gedeon Alajos</i>	408
Morvay Győző, Galántai gróf Fekete János, <i>Baros Gyula</i>	243
Nyilasi Rajmund, Codexeink Mária-legendái, <i>Horváth Cyrill</i>	675
Oravecz Ödön, János vitéz, <i>Pap Ferencz</i>	856
Paulovics István, Bérczy Károly élete és jellemzése, <i>Elek Oszkár</i>	245
Péterfy Jenő összegyűjtött munkái, <i>Császár Elemér</i>	149
Prónai Antal, Dugonics András életrajza, <i>U. az</i>	57
Regestrum Varadinense, <i>Madzsar Imre</i>	774
*Sárospataki Füzetek	431

* A csillaggal megjelölt művek a *Vegyesek* rovatában vannak ismertetve.

	Lap
Szádeczky Lajos, Br. Apor Péter verses művei és levelei, <i>Váczy János</i>	770
Theisz-Matskássy, Francia könyvtár, <i>Téri József</i> ...	151
Theisz-Matskássy, Francia-magyar és magyar-francia szótár I., <i>Horvay Robert</i> ...	55
Tordai Ányos, Kódexeink Mária-himnuszai, <i>Horváth Cyrill</i> ...	680
Zombori Andor, A művész egyénisége, <i>Elek Oszkár</i> ...	857

III. Philologiai programmértékezések.

Bartalis József, A római jog és szellem hatása a középkor elején fel- lépő népekre, <i>Szöts Gyula</i> ...	782
Börzsönyi Arnold, A győri benzés főgymnasium régiségtárának római érem- és pénzgyűjteménye, <i>Findly Gábor</i> ...	862
Greksa Kázmér, Az ötletes irályról, <i>Major Károly</i> ...	511
Hornyánszky Gyula, Bevezetés a dráma lélektanába, <i>U. az</i> ...	512
Lőrincz Gábor, A Vanke József-féle éremgyűjtemény, <i>Findly Gábor</i>	862
Kövesi Lajos, Katholikus énekeink és énekeskönyveink a XVII. szá- zadban, <i>Major Károly</i> ...	261
Muzsi János, A magyar népdal, <i>U. az</i> ...	167
Pap Ferencz, Petőfi Szalk-Szent-Mártonban, <i>U. az</i> ...	343
Perényi József, Dugonics András színművei, <i>U. az</i> ...	260
Rossa Ferencz, Kis János irodalmi jelentősége, <i>U. az</i> ...	166
Dr. Scheiner A., Die deutsche Bühnenaussprache und unser Schul- deutsch, <i>Petz Gedeon</i> ...	862
Szántó Zsigmond, Irodalmunk fejlődése, <i>Major Károly</i> ...	344
Szélyes Dénes, Baróti Szabó Dávid, <i>Czeizel János</i> ...	257
Szemlér Ferencz. Olvasmányaink, <i>Major Károly</i> ...	422
Szöke Ferencz, Gyöngyösi István, <i>U. az</i> ...	259
T(óth) S(ándor), Petőfi költészete, <i>U. az</i> ...	342
Vozáry Gyula, Arany J. néhány költeményéről, <i>U. az</i> ...	421
Vucskits Jenő, A Vesta-szüzek, <i>Szöts Gyula</i> ...	785

IV. Külföldi irodalom.

Andersen, D., A Pali reader with notes and glossary, <i>Kégl Sándor</i> ...	256
*Becker, F. Á., Barelay János, <i>Heinrich Gusztáv</i> ...	73
Bibliothek des litterarischen Vereins in Stuttgart 222—230, <i>Bleyer Jakab</i>	64
Franke, O., Pali und Sanskrit, <i>Kégl Sándor</i> ...	255
Geiger, E., Hans Sachs als Dichter in seinen Fastnachtspielen im Verhältnis zu seinen Quellen betrachtet, <i>Bleyer Jakab</i> ...	692
Glachant, P. Et V., Essai critique sur le théâtre de Victor Hugo, <i>Elek Oszkár</i> ...	695

	Lap
Haberlandt, M., Die Haupt-Literaturen des Orients, <i>Szabó Károly</i> ...	782
Ive, Antonio, I dialetti ladino-veneti dell' Istria, <i>Kubicssek Albert</i> ...	247
Jacob, Georg, Sultan Soliman des Grossen Divan in einer Auswahl, <i>Kégl Sándor</i> ...	861
*Kont, I., Un poète hongrois: Jean Arany (1817—1882.), <i>Katona Lajos</i>	872
Krumbacher, K., Das Problem der neugriechischen Schriftsprache, <i>Darkó Jenő</i> ...	253
Lehmann, E., Zarathustra, <i>Kégl Sándor</i> ...	418
Nyrop, K., Manuel phonétique du français parlé, <i>Gombocz Zoltán</i> ...	160
Pavolini, P. E., Mahábhārata, episodi scelli e tradotti collegati col racconto dell' intero poema, <i>Kégl Sándor</i> ...	164
Petzet, E., Platens Dramatischer Nachlass, <i>Iám Frigyes</i> ...	162
Polonskij, G., Geschichte der russischen Literatur, <i>Szabó Károly</i> ...	781
Reich, H., Der Mimus, <i>Hornyánszky Gyula</i> ...	154
Rolfes, E., Des Aristoteles Schrift über die Seele, <i>Bihari Ferencz</i> ...	60
Rousselot és Laclotte, Précis de Prononciation Française, <i>Bürner Sándor</i>	415
Stoll, O., Suggestion und Hypnotismus in der Völkerpsychologie, <i>Hornyánszky Gyula</i> ...	332
Stumme, H., Arabisch, Persisch und Türkisch, <i>Kégl Sándor</i> ...	417
Weitbrecht, C., Deutsche Literaturgeschichte der Klassikerzeit, <i>Szabo Károly</i> ...	780
Wilmanns, W., Der Ursprung der Nibelunge in alter Sage und Dich- tung, <i>Bleyer Jakab</i> ...	498
Dr. Rudolf Wolkan, Die Lieder der Wiedertäufer, <i>U. az</i> ...	858
Wundt, W., Sprachgeschichte und Sprachpsychologie, <i>Karl Lajos</i> ...	506
Zsukovszkij, Obrazcy perszidszkago narodnago tvorcesesztva, <i>Kégl Sándor</i> ...	860

V. Budapesti Philologiai Társaság.

A Társaság XXIX-dik közgyűlése 1904. jan. 13. ...	168
I. Elnöki beszéd, <i>P. Theurewk Emil</i> ...	89
II. Titkári jelentés, <i>Némethy Géza</i> ...	168
III. A pénztárvizsgáló bizottság jelentése ...	170
IV. Jegyzőkönyv a közgyűlést megelőző választmányi ülésről ...	174
V. Jegyzőkönyv a közgyűlésről ...	175
Felolvasó és választmányi ülések ... 70, 262, 345, 423, 514, 785, 864	
A Társaság tagjai 1904-ben ...	879

VI. Vegyesek.

	Lap
Adatok a magyar műfordítás történetéhez, <i>Lukinich Imre</i> ...	78
A dióbarna lány, <i>Berkovics Miklós</i> ...	525
A hamis tanu ...	184
A késmárki Kazinczy-emléktábla, <i>Czeizel János</i> ...	83
A Louvre-ban őrzött moabita felirat valódisága, <i>Krausz Sámuel</i> ...	182
A philológia halottjai 1903-ban, <i>B. M.</i> ...	176
Arany J., A hamis tanú, <i>Erdélyi Károly</i> ...	76
Arany János és Decsy Sámuel Osmanografiája, <i>Tolnai Vilmos</i> ...	520
Archæologiai hírek, <i>Láng Nándor</i> ...	74, 345, 867
Aristoteles a középiskolai görög nyelvi tanításban, <i>Kármán Miklós</i> ...	183
A római topographiához, <i>Cs. S.</i> ...	262
A «Tetemre hívás» forrása, <i>Gyöngyösi László</i> ...	268
A szerkesztőhöz beküldött könyvek jegyzéke 272, 351, 432, 530, 790, 872	
A szomjúvá változott éhes tigrisek Romeo és Juliában, <i>Bayer József</i> ...	520
A «Velencei kalmár» szövegének egy rosszúl értett szava, <i>U. az</i> ...	430
Atheni Timon egy hibás szöveghelyének magyar fordítása, <i>U. az</i> ...	699
Baksay Iliász-fordításáról, <i>Gábor Andor</i> ...	179
Baksay Sándor és Kemenes (Kempf) József Ilias-fordítása, <i>K. L.</i> ...	271
Balassi Bálint Juliája, <i>Harmos Sándor</i> ...	787
Buda halála forrásaihoz, <i>Loisch János</i> ...	184
Czeizel János, A késmárki Kazinczy-emléktábla, <i>Scholtz Frigyes</i> ...	349
Daënu, <i>Piók Károly</i> ...	870
Egy kis szöveggkritika Eötvös «Búcsú»-jának néhány sorához, <i>Gyulai Agost</i> ...	264
Emlékkönyv a XVI-ik századból, <i>Rexa Dezső</i> ...	81
Faust Auerbach pinczejében, <i>Heinrich Gusztáv</i> ...	785
Francia könyv Arany Jánosról, —a ...	872
Goethe Faustjának egy új forrása, <i>Heinrich Gusztáv</i> ...	698
Grimm a szerb népdalokról, <i>U. az</i> ...	699
Hibaigazítás ...	184, 432, 872
Hofer Károly †, <i>A. D.</i> ...	71
Jókai Mór Kárpáthy Zoltánja, <i>Tolnai Vilmos</i> ...	270
Kazinczy Ferencz «Az igazi nemes» című epigrammája, <i>Czeizel János</i> ...	704
Kazinczy Ferencz «Daimonia» című költeménye, <i>U. az</i> ...	703
Kazinczy Ferencz legrégebbi ránk maradt verse, <i>U. az</i> ...	529
Kérelem a Magyar Oklevél-szótár olvasóihoz, <i>Tolnai Gyula</i> ...	790
Kisfaludy K., A bánkódó férj, <i>Lukinich Imre</i> ...	80
Kisfaludy Károly mint Pyrker fordítója, <i>Esztégár László</i> ...	701
Klasszikus Regénytár, cs. ...	868
Kölcey Parainesisének antik mintája, <i>Waldapfel János</i> ...	425

	Lap
Külföldi bírálat a Magyarországi Latinság Szótáráról	869
Külföldi könyvészet	87, 352, 624, 791, 873
Lessing és Goldoni, <i>Heinrich Gusztáv</i>	786
Magyar Nyelvtudományi Társaság	84
Mardonios halála Herodotosnál, <i>Vértesy Dezső, Fündözy Ernő</i>	787, 872
Megjegyzés a «Præcepta Aristotelis» egy verséhez, <i>Lövy Ferencz</i>	789
Mommsen Tivadar levelei Finály Henrikhez, <i>Fündly Gábor</i>	427
Mutatványok az 'Αλφάβητος τῆς ἀγάπης című görög dalgyűjteményből, <i>Vértesy Dezső</i>	177
Némethy Persius-kiadása és a külföldi kritika	865
Okiratok Arany János életéből, <i>Gyöngyösy László</i>	268
Philologiai program-értekezések 1902/03.	85
Plautus Captivi-jának iskolai előadása Brassóban	431
Régi magyarországi Cicero-kiadvány, <i>Pekár Károly</i>	522
Remekírók Képes Könyvtára, cs.	84
Rimay János életéhez, <i>Lukinich Imre</i>	518
Romeo és Júlia mondája, <i>Tolnai Vilmos</i>	423
Schuchardt H. Gaston Paris-ról	347
Válasz Binder Jenő úrnak, <i>Zempléni Árpád</i>	514
Zrinyi Viola-Idylljei, <i>Harmos Sándor</i>	523

AZ ÚJSZÖVETSÉGI GÖRÖG NYELV MONDATTANI SAJÁTSAGAI.

A hagyományokhoz és öröklött nézetekhez görcsösen ragaszkodó egyházi hatalmasságok eleitől fogva féltették s még ma is féltik a bibliát a tudománytól; innen van az, hogy a különböző vallásfelekezetekhez tartozó tudósok közül többen, a természet-tudomány, történelem és nyelvészet nyilvánvaló eredményeinek láttára is elfogultsággal és egyoldalú célzatossággal értelmezik a bibliának több oly sarkalatos tételét, a mely a dogmák gyökérszárait, alapjait, csirűit rejtí magában. Valóban, a mily indokolatlan, époly naiv ez az eljárás. Ugyan kívánja-e maga a biblia szelleme és célja ezt az elszigetelést, ezt az elzárkózást? Nem sokkal inkább megfelel-e az örök eszméről, a világ világosságáról, az Isten igazságáról szóló emez okmányok szellemének a hitszilárd Pál apostol amaz intése: πάντα δοκιμάετε τὸ καλὸν κατέχετε· 1 Th 5₂₁, vagy a mit a szelidlelkű János apostol által mond az Idvezítő: ἐρευνάτε τὰς γραφάς· Ján 5₃₉.

Am a mit a tudomány a megrögzött vallási és egyházi balhiedelmek eloszlatására tesz, vagy a miket tisztább világításban mutat fel, mindez csakis javára, hasznára válik úgy az emberiségnek, mint az egyes hívőknek s az egyháznak nemhogy akadályozni, sőt inkább előmozdítani kellene a tudományt. Különösen közönnyel és ridegséggel fogadták egyes orthodox körök a 19. század folyamán nagy arányokban történt régészeti ásatásokat és az ezek révén napfényre hozott eredményeket; pedig kiderült, hogy ezek egytől egyig a bibliai tudományosság céljainak elérését segítik elő. A fajiúmi leletek az egyetemes művelődés fokozására rendkívüli hatást gyakoroltak, kiváltképen meg philologiai tekintetben előbb egészen ismeretlen adatokat szolgáltatattak (v. ö. Egyet. Phil. Közl.

1902, 175. kk.). Ugyan mi kára lett a vallásnak vagy az egyháznak az ezen reven nyert művelődés folytán?

Legújabbán meg *Delitzsch* Frigyes hirhedtté vált felolvasásai nyomán, az ószövetségi kánon némely vitás tételei kerültek kritikai bonczkés alá. *Delitzsch* nevezetesen 1902 január 13-án, a német keleti társaság előtt Vilmos császár jelenlétében tartott felolvasásában (*Babel und Bibel*. Leipz. 1902. 52 oldal) már előbb is megkísérlett, de némileg új világítás mellett tárta fel a babyloni és assyr ásatások nyomán, a biblia egyes történelmi adataival és elbeszéléseivel kapcsolatban álló őseredeti vonásokat, alakokat, mondatokat. Az ezen előadás következtében támadt irodalmi s nyelvtörténeti viták (v. ö. A. Jeremias lipcsei lelkész *«Im Kampfe um Babel und Bibel»* 1903) által indítva, 1903 január 12-én újabb előadást tartott (*Zweiter Vortrag über Babel und Bibel*. Stuttgart, 1903), a melyben igazolni törekszik adatainak és állításainak kétségtelen voltát és azt is, hogy Izraél népének vallása idegen befolyások alatt fejlődött s az ószövetség nem isteni kinyilatkoztatáson nyugovó okmánytár, hanem emberi és vallástörténelmi fejlődésmenetet feltüntető becses adatgyűjtemény, a melyhez fűződő kijelentési képzeleteink tisztázásának az ideje immár elközelgett. Az 1903 ápril 17-én tartott harmadik felolvasásban már a bibliáról keveset szól, inkább utazási élményeiről, felfedezéseiről emlékezik meg. Vilmos császárnak e tárgyban Hollmann tengernagyhoz, mint a német keleti társaság elnökéhez intézett levele ketségkivül pozitív theologiai állásponton szövegezett apologia, de nem philologiai ezáfolat; viszont a *Delitzsch* előadásai túllépik azt a mesgyét, a melynél a régészeti kutatások a kijelentés okmányaival találkoznak; miért is még ma, a határvonalak tisztetben tartása mellett csupán az áll módunkban, hogy az írott és vésott műemlékek megismerése révén, a vallástörténelem és általában a theologia talaját megtermékenyítsük és így a termő idők eljövetelének útját egyen-
gessük. Mert elvitázhatatlan tény az, hogy a babyloni és assyr műemlékek kiaknázása és ismerése, az Izraél népének ősi vallásáról szóló kánoni iratok tekintélyét teljességgel nem csorbítja; sőt ellenkezőleg, ezek a leletek épen azt igazolják, hogy Izraél a tiszta monotheistikus eszmét mint tulajdon örökségét, nemzedékről nemzedékre átruházta s azt minden kanaánita és idegen befolyás ellenére sértetlen épségben megőrizte, míglen az eszme mint eszmény, tökéletes diadalra jutott Jézus által. Idáig minden régiségi bűvár-

lat és az ezek nyomán már számtalanszor új meg új alakban megindult komoly tudományos elemzés végeredményileg ezt a tényt igazolta.

Mily hathatós és nélkülözhetetlen segédeszköze a bibliai tudományosságnak közelebbről a philologia, azt szintén indokoltuk már, az újszövetségi görög nyelv történelmi taglalása, valamint alaktani sajátságainak feltüntetése alkalmával. E philológiai elemzésnek tulajdonítható egyebek közt a bibliai szöveg verbalinspirációjáról szóló elavult felfogásnak az eltünése, valamint az egyes kánoni iratok keletkezési idejének biztos megállapítását elősegítő kritikai adatok egybegyűjtése, főképen meg a szövegkritikai és exegetikai anyag gyarapodása.

Mostan tehát folytatva ennek a kérdésnek fejtegetését, rámutatok az alábbiakban az újszövetségi görögség mondattani különleges jelenségeire, előrebocsátván azt, hogy sok olyan alakzat, kifejezés, szólásmód, a mit még csak félszázaddal ezelőtt is szabálytalanságnak vagy szokatlannak tartottak, ma már egészen természetesnek és per analogiam megérthetőnek tűnik fel a philologusok előtt. Ezért kell szorítkoznom csakis az olyan mondattani sajátságok közlésére, a melyek valóban figyelemre méltók és hogy úgy mondjam, érdekesek is. Előterjesztésemben jobbadán a syntaxis-írók szokásos tárgyalási menetét követem.

A beszédrészek jelentése és használata.

1. A névelő.

Az eredetileg τός, τή, τό-ból alakult ó, ή, τό névelő különböző viszonyzatokban, de mindig jellegzetesen fordul elő az újszövetségi kéziratokban; így nevezetesen ha az írók valamely személyt, tárgyat, hittételt vagy fogalmat nyomatékosan akarnak kifejezni, használják a névelőt, például az ószövetségi választott nép által várva várt Messiás (מָשִׁיחַ) neve ó ἐρχόμενος Mt 11₃ Lk 7_{19 20}, arra való tekintetből, mert neki az ígélet és üdvterv szerint az idő teljességében, ὅτε ἔλθῃ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου Gal 4₄ el kellett jönnie e világba; ή γραφή jelentí Mózes és a proféták iratait, melyek közül mindegyik — πᾶσα γραφή 2 Tim 3₁₆ — θεόπνευστος καὶ ὠφέλιμος πρὸς διδασκαλίαν, πρὸς ἐλεγμόν, πρὸς ἐπανόρθωσιν, πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ; ή κρίσις a bünt büntető ítélet,

LXX főként pro misepāt Mt 23³³, Mk 3²⁹, aztán collegium iudicum, Palæstina egyes helyein hét főből álló tanács Mt 5²¹, ellentétben a synedrionnal, a mely Jeruzsálemben ülésezett és hetvenegy tagból állott Mk 14^{43 53} Ján 11⁴⁷; ἡ σωτηρία erkölcsi értelemben szabadság Lk 19⁹, evangéliomi értelemben a messiási váltság ténye és eredménye Ján 4²² R 11¹¹ Zsid 2[;]; τὸ πρᾶγμα az ember életfolyama, gondolkozása, érzülete, cselekedete egyaránt 1 Th 4⁶.

A névelős főnév a dolog természeténél fogva, a mondatnak rendesen alanya, p. o. πνεῦμα ὁ θεός Ján 4²⁴, de még gyakrabban fordul elő állítmány gyanánt, a mikor mindig a kapcsolatból állapítható meg az értelem. Gyakori eset, hogy mind az alany, mind az állítmány névelővel van ellátva, így: ἡ δόναμις τῆς ἀμαρτίας ὁ νόμος 1 Kor 15⁵⁶, vagy ὁ κύριος τὸ πνεῦμα ἐστίν 2 Kor 3¹⁷, meg ὁ θεός ἐστίν ὁ ἐνεργῶν 1 Ján 4¹⁵, Jud 19 Apok 3¹⁷ 17¹⁸. Sajátos, hogy Ján 8⁴⁴-ben az állítmány egyszer névelővel, máskor a nélkül áll: ὅτι [ὁ διάβολος] ψεύστης ἐστὶ καὶ ὁ πατήρ αὐτοῦ [scil. ψεύδους]. Sokszor egészen döntő az értelemre nézve a névelő kiírása, így Apok 6⁸: ὁ καθήμενος ἐπάνω αὐτοῦ, ὄνομα αὐτοῦ ὁ θάνατος azaz a lovon ülő neve nem halál, a mely elnevezés többekre is vonatkozhatnék, hanem az az egy, a kinek a neve a halál. Tart-hatatlan e szerint az a régi szabály, mely szerint a mondat alanya a névelőről ismerhető fel, hiszen a mint látjuk, az állítmány előtt majdnem gyakrabban van névelő. Egyébiránt ezzel a jelenséggel a régi görög íróknál is találkozunk, így Xen. Mem. 3. 10. 1. Lucian. dial. m. 17, 1. cf. *Dornseiffen*, de articulo ap. Græc. eiusque usu in prædicato. Amstel. 1856.

Vannak mondatok, melyekben a névelő olyan vonatkozással fordul elő, a milyenben sem a német, sem a magyar nyelv természete nem tűrné meg, így Apok 4⁷: τὸ ζῶον ἔχων τὸ πρόσωπον ὡς ἀνθρώπου, vagy Act 26²⁴: μεγάλη τῇ φωνῇ φησὶν és a nevmás hozzátételével Mt 3⁴: εἶχεν τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ ἀπὸ τριχῶν καμήλου V. ö. Xen. C. 5, 1, 2: ὁμοίαν ταῖς δούλαις εἶχε τὴν ἐσθῆτα és Aristot. anim. 2, 8. 10.

Szintén áll névelő egyes ragozhatatlan beszédrészek előtt, így R 4¹⁴: οἱ ἐκ νόμου, Act 13¹³: οἱ περὶ Παῦλον, Mk 9²³: εἶπεν αὐτῷ τό· εἰ θύνη, aztán határozatlan mód előtt, így Mt 2¹³: τοῦ ἀπολέσαι αὐτό, 3¹³: τοῦ βαπτισθῆναι ὅπ' αὐτοῦ, mely esetekben a régi philologia ἔνεκεν vagy χάριν pótlással élt; viszont főnévtől függő kap-

esolátban 1 Kor 9₁₀: ἐλπίς τοῦ μετέχουσιν, vagy Act 20₃: γνώμη τοῦ ὁποστρέφουσιν. Igehatározó előtt Lk 16₂₆: οἱ ἐκεῖθεν, Ján 8₂₃: τὰ κάτω, τὰ ἄνω. A τό neutrumot a szónak jelentése okáért használja Pál apostol Gal 4₂₅-ben így: τὸ γὰρ Ἄγαρ azaz, ez a szó Hagar, Arábiában a Sinai hegy neve.

Érdekes, hogy ha valamely földrajzi név az elbeszélés folyamán először jön szóba, akkor névelő nélkül, újból való említéskor azonban már névelővel áll, p. o. Act 16₉: διαβάς εἰς Μακεδονίαν, ezután hat ízben névelővel, csak 20₃-ban a nélkül. V. ö. Act 17_{15 16} 18₁.

Ha πᾶς előtt névelő van, jelentése = az egész, ellenben névelő nélkül = minden, mindenik, p. o. R 3₁₉: ἵνα πᾶν στόμα φραγῇ καὶ ὁπόδικοις γέννηται πᾶς ὁ κόσμος. Ugyanez participiummal πᾶς προσευχόμενος kiki, a mikor, vagy ha imádkozik 1 Kor 11₄ és πᾶς ὁ ὀργιζόμενος mindaz, a ki haragszik Mt 5₂₂.

Személyi tulajdonnevek előtt hazánk némely vidékén, nevezetesen a Dunán túl, szoktak névelőt is használni, például: a Gozsdu; ez olyan tájszólás, mint a milyen a délnémeteknél der Bolz; már az északi németeknél, meg a tiszántúli megyékben a névelő ilyen alkalmazása szokatlan. Hasonló ingadozás található a görögöknél is, a kik a levelek felirataiban mellőzték a névelőt. Így cselekesznek az apostolok is.

Ha eltérő jelentésű főnevek ugyanazon számban és esetben καὶ kötőszóval kapcsolódnak össze, akkor, ha a főnevek különböző neműek, a névelőt mindenik előtt ott találjuk, akár személyekről, akár tárgyakról van szó, így Act 13₅₀: τὰς σεβομένης γυναῖκας... καὶ τοὺς πρῶτους τῆς πόλεως és R 8₂: ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἀμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου. Ha ellenben a fogalmak nem különítendőek el szigorúan egymástól, akkor a névelő ismétlése elmarad, p. o. Kol 2₂₂: τὰ ἐντάλματα καὶ διδασκαλίας τ. ἀνθρώπων, Lk 14₂₃: ἔξελθε εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ φραγμούς. E pontra nézve szintén számos analogia fordul elő a görög íróknál.

A névelő felesleges felhalmozása észlelhető Apok 21₉-ben: ἦλθε πρὸς με εἷς ἐκ τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων τῶν ἐχόντων τὰς ἑπτα ψιάλας τὰς γεμούσας τῶν ἑπτὰ πληγῶν τῶν ἐσχάτων. Ilyen jelenséggel többnyire akkor találkozunk, ha vagy praepositíós, vagy genitivusbeli meghatározásokról van szó p. o. Lk 1₇₀: διὰ στόματος τῶν ἁγίων τῶν ἀπ' αἰῶνος προφητῶν és 1 Pét 4₁₄: τὸ τῆς δόξης καὶ τὸ τοῦ θεοῦ πνεῦμα.

A melléknevek névelővel ellátva különleges személyi és dologi vonatkozásokat jelentenek, így ὁ ἰσχυρὸς Mt 12₂₉ a sátán, a kinek szolgáit, közegeit τὰ σκεύη αὐτοῦ azaz a daimonokat Jézus szétűzi, ha már előbb őt magát legyőzte ἐὰν πρῶτον δῆσῃ τὸν ἰσχ. Ugyanaz ὁ πειράζων Mt 4₃ 1 Th 3₅, ellentétben vele Jézus ὁ ῥυόμενος ἡμᾶς a mi szabadítónk 1 Th 1₁₀. Ezenkívül az értelmezőül alkalmazott mellékneveket szintén névelővel különböztetik meg, mint Ján 10₁₁: ὁ ποιμὴν ὁ καλός. Ide sorozhatók a neutrumok, melyek a névelő révén főnevekké válnak, így R 8₃: τὸ ἀδύνατον, 1 Kor 1₂₅: τὸ ἀσθενές κ. τὸ μῶρον, főképen a többes számban R 1₂₀: τὰ ἄδρατα τοῦ θεοῦ cet.

Részesülői alakok a névelő által főnévi jelentésűekké válnak, így R 14₁: ὁ ἀσθενῶν, 1 Pét 1₁₇: ὁ κρίνων, Gal 1₂₃: ὁ διώκων ἡμᾶς, vagy Tit 3₈: οἱ πεπιστευκότες τῷ θεῷ = a hívők.

Számnevek előtt Mt 24₄₀: ὁ εἷς — καὶ ὁ εἷς, 1 Kor 14₃₀: ὁ πρῶτος, Mk 6₂₁: οἱ πρῶτοι előkelő férfiak, Act 17₄: αἱ πρῶται előkelő nők, Act 28₇: ὁ πρῶτος τῆς νήσου a sziget legelőkelőbb embere; τὸ δεύτερον másod ízben.

Adverbiumok előtt ἡ αὔριον holnap, ὁ νῦν, ὁ τότε, τὸ νῆι és τὸ οὗ, de már 2 Kor 1₁₉: Χριστὸς οὐκ ἐγένετο νῆι καὶ οὗ. Indulatszó előtt ἡ οὐαί Apok 9₁₂ a fájdalom jelzésére.

Elhagyják a névelőt az újszövetségi írók α) ha az illető főnév olyan genitivussal van kapcsolatban, a mely a szóban forgó személy vagy tárgy tartozékát jelenti, p. o. R 1₂: εἰς εὐαγγέλιον θεοῦ, Mt 16₁₈: πύλαι Ἰερουζαλὴμ, Ef 1₂₀: ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ, Lk 19₄₂: ἐκρύβη ἀπὸ ὀφθαλμῶν σου, Gal 3₂₄ παιδαγωγὸς ἡμῶν, 1 Kor 4₁₄ τέκνα μου stb., β) ha a főnevet valamely számnév határozza meg közelebből, így Act 12₁₀: διελθόντες πρώτην φυλακὴν καὶ δευτέραν, Mk 15₂₅: ἦν ὥρα τρίτη, 15₃₃: ἔως ὥρας ἐνάτης cf. Lysias 7, 10. τρίτῳ ἔτει. Winer nyomán több példát idézhetnénk Xen., Plat., Thuk. és más görög íróktól a névelő ilyen jellegű mellőzésének igazolására.

2. A névmások.

A személyes névmásokat — pronomina personalia — az újszövetségi írók gyakrabban használják, mint a régi görög szerzők, a kiknél meg aὐτός ismétlődik felesleges mértékben. Ἐγώ nemcsak az első személyű alanyt jelzi, hanem főképen Pál apostol érveléseiben vonatkozik az emberiségre is általában, így R 3₇ 7₈₋₁₁

Gal 2_{19 20}, ugyanő nála ἡμεῖς, ἡμεῖς communicative 2 Kor 1_{4 10 11}. Igenlő feleletekben ἐγὼ az állítmány ismétlésének mellőzésével oly módon fordul elő, mint a régi görög és latin íróknál Mt 21₃₀: ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν· ἐγὼ κύριε (noha variánsa ὁπάγω). Szó megszólításban Mt 2₆: σὺ Βηθλεέμ, 16₁₆: Σὺ εἶ ὁ Χριστός, kérdésben 27₁₁: Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς; feleletben σὺ λέγεις, megkülönböztetésül Jak 2₃: σὺ καθου ὦδε — σὺ στηθὶ ἐκεῖ. Néha általános fogalom jelzésére szolgál, mint a franczia *on*, a német *man*, így R 2₉: σὺ ἐκφεύξῃ τὸ κρίμα τ. θεοῦ; ide vonható Mt 6_{6 17} is. οἷ, οἷ, ἔ egyes és σφεῖς, σφῶν, σφίσι[ν], σφᾶς többes harmadik személyű névmások épenséggel nem találhatók az újszövetségi kánonban.

Az első személyű *visszatérő névmást* — pronomen reflexivum — olyan mondatokban találjuk, a melyekben az alany is első személyben van, p. o. 1 Kor 4₄: οὐδὲν γὰρ ἐμαυτῷ σὺνοίδα cf. Lk 7₇ Mt 8₉, ellenkező esetben személyes névmás áll, p. o. Mt 10₃₃: ὅστις δ' ἂν ἀρνησεται με. Ugyanílyen a σεαυτοῦ, ἡς, vagy összevonva σαυτοῦ, ἡς használata is Ján 17₅ cf. Mt 4₆, a mi több görög írónál szintén előfordul, így Xen. Mem. 1, 4. 9. Kyr. 1, 6. 44. Aristot. Nicom. 2, 9; 9, 9 cet. A homerosi σοὶ αὐτῷ, σ' αὐτόν analogiája csak Lk 2₃₅-ben olvasható: σοὺ δ' αὐτῆς [Μαρίας] τὴν ψυχὴν διελεύσεται ῥομφαία. Már a harmadik személyű reflexivum első és második személyre is vonatkozhatik, ha tudniillik az alany határozottan ki van tüntetve, így gyakran Pálnál R 8₂₃: ἡμεῖς αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς στενάζομεν és Mt 3₉: μὴ δοῦναι λέγειν ἐν ἑαυτοῖς. Megemlíthető még R 13₉: ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν.

A *mutató névmások* — pronomina demonstrativa — közül οὗτος (őseredetileg τοῦτος, ταύτη) olykor-olykor nem a közelebbi, hanem a távolabbi mondattagra mint alanyra utal s most főnévi majd jelzői értelemben áll és pedig ez utóbbi esetben részint a a névelő előtt, részint az után, így Act 4₁₁-ben οὗτος nem a közelebbi θεός-ra, hanem a távolabbi Ἰησ. Χριστός-ra, 1 Ján 5₂₀-ban szintén nem a közelebbi Χριστός-ra, hanem a távolabbi θεός-ra vonatkozik. Act 8₂₆-ban αὕτη ἐστὶν ἔρημος helyesebben vonatkoztatható a távolabbi ὁδόν. mint a közelebbi Ἰάζαν-ra. V. ö. Mt 7₁₂ οὗτος — ὁ νόμος és 28₁₅ ὁ λόγος οὗτος. A közelebbi alanyra vonatkozik ἐκείνος is Ján 7₄₅, Act 3₁₃.

A mi az αὐτός pronoment illeti, ezt miként a régi görög írók, úgy az evangélisták és apostolok sem használják a nominativusban az egyszerű hangsúlytalan harmadik személyű ő névmás

helyett, hanem többnyire bizonyos nyomatékkal így: *maga*, azaz nem más, mint épen a szóban forgó alany. Ez a pronomenen egymás után ismételt, bár különböző alanyokra vonatkozólag olvasható Mk 8₂₂-ben: φέρουσιν αὐτῷ [Χριστῷ] τυφλὸν καὶ παρακαλοῦσιν αὐτὸν [Χριστόν] ἵνα αὐτοῦ [τυφλοῦ] ἄψῃται. Épen így οὗτος Ján 11₃₇. V. ö. *Hermann*, dissertatio de pronomine αὐτός az Acta Seminar. philol.-ban. Lips. Vol. I. 42 sqq és Opuscula I. 308 sqq.

Az attikai íróknál gyakran előforduló αὐτοῦ κατ reflexivumot az újszövetségi kánonkiadók Griesbach óta olyan esetben is alkalmazták, a mikor merőben kérdéses, ha vajjon nem helyesebb-e αὐτοῦ κατ? Figyelmet érdemel e tekintetben *Bengel* (appar. ad Mt 1₂₁) az a megjegyzése, mely szerint az újszövetségi codexekben az ἀπό, ἐπί, ὑπό, κατά, μετά, [ἀντί] praepositiók az αὐτοῦ előtt sohasem hangzanak így ἀφ', ἐφ' stb., a miből *Bleek* (Kommentar z. d. Br. an d. Hebr. II. 69) azt következtette, hogy az újszövetségi írók a αὐτοῦ reflexiv alakot általában nem ismerték, hanem a helyett, ha kellett, αὐτοῦ-t írtak. Ujabb kritikai szövegkiadásainkban ezen a nyomon nagyobbára mindenütt αὐτοῦ olvasható azon az okon, mert a bibliai egyszerű elbeszélői nyelvben, valamely *előző* mondatbeli és így távolabbi alanyra való visszatérésnek indoka nincs. Mt 3₁₆ αὐτόν, Ef 1₁₇ αὐτοῦ, de már Act 12₁₁ R 14₁₄ Zsid 5₇ αὐτοῦ. V. ö. *Arndt*, de pronom. reflex. ap. Græc. Neobrandenb. 1836. A Jahrb. der Philol. VII. 38 és IX. 171 Hoffmanntól, illetőleg Bremitől szintén figyelemre méltó megjegyzéseket közöl az αὐτοῦ és αὐτοῦ jelentéséről.

A *birtokos névmás* — pronomenen possessivum — helyett itt ott ἰδιος áll olyan formán, mint a későbbi korú latinságban *suus* vagy *eius* helyett proprius, meg a bizanci íróknál οἰκεῖος, így Mt 22₅: ἀπῆλθεν εἰς τ. ἰδιον ἀγρόν, holott nincs szó az ellenkezőről. Ef 5₂₂-ben οἱ ἰδιοὶ ἄνδρες a férjeket jelenti. Másfelől azonban számos helyen nyílt ellentét jelzéséül írják ἰδιος-t, így R 8₃₂ 11₂₄ 14_{4,5} stb.

Heberes színezetű az οὐδεὶς, μηδεὶς névmásoknak οὐ [μη]... πᾶς kifejezéssel való helyettesítése oly módon, hogy a vonatkozó állítmány közvetlenül a tagadással van kapcsolatban, p. o. Lk 1₃₇: οὐκ ἀδυνατήσει παρὰ τ. θεοῦ πᾶν ῥήμα = Istennél semmi szó sem lesz hatástalan, Apok 21₂₇: οὐ μη εἰσελθῇ εἰς αὐτήν πᾶν κοινόν = nem megy abba bé semmi tisztátalan. V. ö. 1 Kor 1₂₉ Act 10₁₄. Viszont οὐ πᾶς, μη πᾶς közvetlenül egymás után = nem

minden, nem mindenki, non omnis, p. o. 1 Kor 15₃₉ Mt 7₂₁. Ez a jelenség a LXX-ban gyakrabban fordul elő a különben helyesen használt οὐ . . . οὐδεὶς, οὐδέν, vagy épen az egyszerű οὐδεὶς (Józs 23₉) mellett p. o. Ex 12_{16 44} Dt 5₁₄ Ezék 31₁₄ stb., az újszövetségi írók azonban többnyire a héber בְּלִבְשֵׁר fogalmával kapcsolatban használják.

3. A főnevek.

A főnevek *nemét* a kánonírók általában szabályszerűen írják. Kivételnek nem tekinthető (d'Orville) Act 9₃₇-ben λούσαντες participium λούσασαι helyett, mivel az író egészen általánosságban szól, sem R 11₄-ben τῇ Βάαλ a hímnemű τῷ B. helyett, mivel Pál apostol itt emlékezetből szabadon idéz a LXX nyomán (1 Kir 19₁₈), a hol helylyel-közzel ἡ Βάαλ is olvasható. De már az egyes és többes neutrumot néha személyekre vonatkozólag is találjuk olyan esetben, mikor általános jellegű állításról van szó, így 2 Th 2₆: τὸ κατέχον. 7. versben pedig ὁ κατέχων, Zsid 7₇-ben τὸ ἔλαττον ὅπῃ τοῦ κρείττονος εὐλογεῖται, 1 Kor 1_{27 28}: τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου . . . τὸ ἀσθενῆ, τὰ ἐξουθενημένα κτ., a mire Thukydidésnél (3. 11) és Xenophonnál (Anab. 7, 3. 11) szintén vannak példák.

A névelővel ellátott hímnemű főnevek az egyes számban faji gyűjtő fogalmat fejeznek ki főképen a népneveknél, p. o. ὁ Ἰουδαῖος R 3₁; viszont Mt 2₂₀-ban τεθνῆκασιν οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχὴν τοῦ παιδίου tételben csakis Heródesről lehetvén szó, a többes számú alany egy személyre vonatkozik. Nehány főnévnek túlnyomóan csakis többes számú alakjait, az újszövetségi írók részint a görög, részint a bibliai felfogás alapján, az illető dolgok és fogalmak körének s terjedelmének jelzése szempontjából használják; ilyenek Zsid. 1₂ αἰῶνες [עָלָמִים] világ; τὰ ἅγια a szentély; Lk 16₂₃ κόλποι kebel; az ünnepek nevei τὰ ἑγκαίνια templomszentelés ünnepe Ján 10₂₂; τὰ γενέσια Mt 14₆ születésnap; Mt 26₁₇ τὰ ἄζυμα kovász-talan kenyér ünnepe, Lk 12₃₆ οἱ γαμοὶ menyekző.

Dualis az újszövetségben nem fordul elő, helyette pluralis van még δύο mellett is Mt 4₁₈: εἶδε δύο ἀδελφοὺς. 18₉ δύο ὀφθαλμοὺς, Act 12₆: μεταξὺ δύο στρατιωτῶν δεδεμένος ἀλώσει δυνάμι.

Az *esetekre* vonatkozólag általában sajátosságos az, hogy a casus obliquusok vonzatánál bizonyos nemű keleties jelleggel találkozunk, a mennyiben az írók ott is használják a praepositiókat, a hol

az egyszerű casus magában is elegendő volna, p. o. Lk 23₁₄ R 8₃₃ κατηγορεῖν és ἐγκαλεῖν κατὰ τινος, a τινί helyett; Fil 4₁₂ μνεῖσθαι ἐν τινί e helyett τινί cet. Ez a jelenség Homerosnál és a prózaírók közül például Lukianosnál szintén észlelhető. Az a temérdek enallage casuum azonban, melyet a régiek a kánonban látni véltek, ma már a behatóbb grammatikai elemzés folytán eltűnt, csakis az absolutus nominativus és a ritkább accusativus absolutus vehető figyelembe.

A mi közelebbről a *nominativust* illeti, ez vagy mint absolutus nominativus áll a mondat élén, így Act 7₄₀: ὁ Μωϋσῆς οὕτως . . . οὐκ οἶδαμεν τί γέγονεν αὐτῷ, vagy beszöve mint nominativus tituli, p. o. Ján 18₁₀: ἡ ὄνομα τῷ δοῦλῳ Μάλχος, vagy mint ragozatlan névszó Lk 19₂₉: πρὸς τὸ ὄρος τὸ καλούμενον Ἑλαιῶν, ellenben Act 1₁₂: ἀπὸ ὅρ. τ. καλουμένου Ἑλαιῶνος. Téves az a régibb feltevés, mintha az ἐν præpositioval ellátott dativus a héber bēth essentiaevél kifejezhető gondolatnak héberes színezetű nominativusként álló körülírása volna Mk 5₂₅-ben: γυνή τις οὕσα ἐν ῥύσει αἵματος cf. Apok 1₁₀, Ef 5₉. Az εἶναι vagy γίνεσθαι ἐν τινί valamely állapotban vagy körülmények közt való lételt, cselekvést, esetleg szenvedést fejez ki, a π essentia ellenben lényegi tulajdonságot, módot határoz meg, miként a hasonló jelentésű kâph és így az ἐν cum dativo nem héberes utánpótlás.

A *genitivus* használatánál szemünkbe ötlük a) a gyakori rokonsági genitivus, a mely nem a fogalom elliptikus, hanem a függési viszony általános kifejezője és nem csupán a fiu vagy leány (Mt 4₂₁ Ján 21₂₋₁₅ Act 13₂₂), hanem az anya (Mk 15₄₇ 16₁ Lk 24₁₀), az apa (Act 7₁₆), a feleség (Mt 1₆) illetőleg testvér (Act 1₁₃) neve is értendő hozzá. b) a genitivus obiecti és subiecti, a melyet számos tetelnél inkább exegetikai, mint nyelvtani elemzés alapján lehet megkülönböztetni s megállapítani. Így p. o. ez a kifejezés εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ nem a Krisztustól (subiect.), hanem a Krisztusról (object.) hirdetett üdvönyt; θρησκεία ἀγγέλων Kol 2₁₈ szintén gen. obiecti = az angyalok tisztelése, mint a tévtanítók hitegető babonája; épenígy καθαριζόμενος τῶν ἁμαρτιῶν Zsid 1₃; míg már a δικαιοσύνη θεοῦ R 1₁₇, 3₂₁ stb., Istennek üdvöntényét jelenti, vagyis azt az igazságot, melyet Isten ajándékozik és így ἡ ἐκ θεοῦ δικαιοσύνη (Fil 3₉. c) A tárgyi genitivusok érzést, megnyilatkozást, cselekvést kifejező főnevek után állanak, ilyen formán R 10₂ ζῆλος θεοῦ Isten iránt való buzgóság: Act 4₉ εὐεργεσία ἀνθρώπου ἀσθε-

νοῦς beteg ember iránt való jótétemény; 1 Kor 1₆ μαρτύριον τ. Χριστοῦ Krisztusról való bizonyoságtétel; Zsid 9₁₅ ἀπολύτρωσις τῶν παραβάσεων a bűnöktől való megszabadítás. d) Távolság eső függési viszonyt kifejező genitívusok az ilyenek: Mt 1_{11 12}: μετῴκεισιν αὐτῶν a babyloni fogságra vitel; Ján 7₃₅ ἡ διασπορά τῶν Ἑλλήνων a görögök közt levő szóróvándorlás; Kol 1₂₀: αἷμα τοῦ σταυροῦ a kereszten kiontott vér; Lk 2₄₄: ὁδὸς ἡμέρας egy napi út; míg a távolság eső belső vonatkozású genitívusokra főleg János és Pál apostolnál találunk példákat. így ἀνάστασις ζωῆς, κρίσις az életre, az ítélésre való feltámadás; R 7₂₄ σῶμα τοῦ θανάτου τοῦτου a halálra vezető test. V. ö. még R 7₂ Kol 1₂₂ Tit 3₅. Ugyanők három, sőt négy genitívust is halmoznak egymás mellé, így Ef 4₁₃: εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ és Apok 14₈: ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς, 16₁₉ 19₁₅. A mi Zsid 6₂-ben βαπτισμοὶ διδαχῆς tételt illeti, v. ö. tölem e levél krit. és bibl. theol. elemzését Debr. 1894. A Kühnöltől körülírott genitívus gyanánt tekintett περί c. acc. Mk 4₁₉-ben, valamint az ἀπό és ἐκ c. genit. Act 23₂₁, 2 Kor 8₇ voltaképen mind csak cselzatos és nyomatékos kifejezés, de nem periphrasis. e) Genitívus partitívus R 16₅ 1 Kor 16₁₅ és genit. qualitatis R 15_{5 13} stb. f) Az igéktől függő genitívusokra nézve megkülönböztetendők α) azok az igék, a melyek jelentésöknél fogva genitívust vonzanának, de az újszövetségben praepositíóval járnak, így R 8₃₅: χωρίζειν ἀπὸ τινος elszakasztani — -től; Lk 13₁₆: λύειν ἀπὸ τινος feloldani — alól; R 6₁₈: ἐλευθεροῦν ἀπὸ τινος felszabadítani — alól; Mt 6₁₃ ῥύσθαι ἀπὸ τινος megszabadítani — -től; Zsid 5₇ σώζειν ἐκ τινος megmenteni — -től; 1 Pét 1₁₈: λυτροῦσθαι ἐκ τινος meg-, kiváltatni -ből; Mt 20₈: ἀρχεσθαι ἀπὸ τινος elkezdve vkitől vkiig; Act 5₂₃: νοσφίζεσθαι ἀπὸ τινος elidegeníteni, félretenni, elsikkasztani -ből; Mt 27₇: ἀγοράζειν ἐκ τινος megvásárolni -ért, -n; Mt 2₂₂ βασιλεύειν ἐπὶ τινος és Lk 1₃₃ ἐπὶ τινος stb. β) azok az igék, a melyek a genitívussal való kapcsolaton kívül praepositíóval is fordulnak elő a nélkül, hogy e miatt a jelentések lényegesen változnék, így 1 Tim 6₂₁: ἀστοχεῖν περὶ τι eltévelyedni [a hit dolgában]; 1 Kor 1₇: ὁστερεῖσθαι ἐν τινι hiányt szenvedni -ben; Zsid 12₁₅ ὁστερεῖν ἀπὸ τινος el, távol, hátra maradni -től; Apok 14₁₃: ἀναπαύεσθαι ἐκ τινος megnyugodni -től; Lk 15₁₆: γεμίζειν ἀπὸ τινος megtölteni, megelégtíteni, jól lakatni -ből; Mt 23₂₅: γέμειν ἐκ τινος megtöltve, tele rakva van -vel; Apok 19₂₁: χορτάζειν ἐκ τινος med. jóllakik, ellen-

ben Jer. Sir. 3₁₅₋₂₉: χορτάζειν τινός; Apok 17₂₋₆: μεθύσκεσθαι ἐκ megrészegedni -től stb. γ) azok az igék, a melyek az újszövetségben csakis genitívust vonzanak, t. i. Act 8₂₂: δέεσθαι [τοῦ θεοῦ] kérni [az Istent]; Lk 14₂₄: γεύεσθαι [τοῦ δείπνου] megízlelni [a vacsorát]; Lk 20₃₅: τυγχάνειν elnyerni; 1₉: λαγχάνειν sor kerül rá; Mt 18₂₇: συναγχνίζεσθαι szájalomra gerjed; Act 18₁₂: ἀνθοπατεῦειν helytartó, proconsul lenni; Jak 2₆: καταδυναστεύειν hatalmaskodni, erőszakoskodni vki felett; Mt 10₂₉: πωλεῖν vásárolni, venni vmin; Act 7₁₆: ὠνεῖσθαι vásárolni; Zsid 12₅: ὀλιγωρεῖν kicsinyelni stb. g) A genitivus comparationisra például szolgálhat Ján 4₁₂: μὴ οὐ μείζων εἶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν; cf. 1 Kor 1₂₅, Zsid 11₂₆; az időviszonyok jelzésére pedig Mt 25₆: μέσης νυκτός, 24₂₀: χειμῶνος, Lk 18₇: ἡμέρας καὶ νυκτός, 24₁: ὀρθρου βαθείας kora reggel; Gal 6₁₇: τοῦ λοιποῦ ezentúl, ezután. Egyébiránt az időbeli körülményeket rendszerint genitivus absolutussal fejezik ki a kánonírók, így Mt 2₁: τοῦ Ἰησοῦ γεννηθέντος, de ekkor egyszersmind az ok jelzésére is használják azt, habár legtöbb esetben fonák eljárással, p. o. Lk 17₁₂: εἰσερχομένου αὐτοῦ . . . ἀπὸ τῆς αὐτοῦ, vagy 18₄₀: ἐγγίσαντος αὐτοῦ ἐπηρώτησεν αὐτόν. Ilyen szabályellenes szerkezet Herodotosnál, Xenophonnál, Thukydidesnél, a latin írók közül meg főképen Cäsarnál is található.

Megemlítem még, hogy az időhatározók mellett szintén áll genitivus, p. o. Mt 28₁: ὅψε σαββάτων a szombatnak végén azaz szombaton este, Lk 18₁₂: δις τοῦ σαββάτου egy héten kétszer, Zsid 9₇: ἅπας τοῦ ἐνιαυτοῦ évenként egy ízben.

A *dativus* rendesen a cselekvés irányát jelöli és a különálló latin *ablativus* helyettesíti. Ez a *casus* áll a genitivus helyett az olyan főnevek után, a melyeknek igei alakja *dativust* vonz, p. o. 2 Kor 9₁₂: εὐχαριστίᾳ τῷ θεῷ, 1 Kor 7₃₅: τὸ εὐπάρεδρον τῷ κυρίῳ (Hesych.: εὐπάρεδρον· καλῶς παραμένον); míg már Lk 7₁₂-ben υἱὸς μονογενῆς τῇ μητρὶ a *dativus* nem genitivus helyett van, a mennyiben itt olyan gyermekről van szó, a ki az anyjának egyetlen fia volt.

Igékkel kapcsolatban egyes szólásmódoknál az egyszerű *dativus* helyett εἰς és πρὸς τινα fordul elő olyan formán, mint az ἀπὸ és ἐκ cum genitivusnál láttuk, így λέγω τινὶ arra a személyre vonatkozó *dativussal*, a kinek valamit mondunk sequi. orat. dir. Mt, Mk és Jánosnál gyakran, viszont πρὸς τινα Mk, Lk és Jánosnál, εἰς τινα Péternél II. 1₁₇ szintén olvasható, valamint ὁμιλεῖν τινι és

πρός τινα Lk 24₁₄, Xen. Mem. 4₁, 2. Aztán a hol a görög próza-írók dat. commodi vagy incommodivál beérik, ott Lk εἰς-t ír, p. o. Act 24₁₇: ἐλεημοσύνας ποιήσων εἰς τὸ ἔθνος μου és Ev. 7₃₀: τὴν βουλὴν τοῦ θεοῦ ὑπέθεσαν εἰς [contra] ἑαυτούς. Az is gyakori eset, hogy egyes verbumok az egyszerű dativussal és ἐν, κατὰ, μετὰ praepositiókkal váltakozva fordulnak elő p. o. 1 Pét. 4₁: ἐν σαρκὶ παθὼν és Tit 1₁₃: σαρκὶ παθὼν = szenvedvén testre nézve; Lk 4₁₆: κατὰ τὸ εἰωθός és Act 15₁: τῷ ἔθει szokás szerint; Mt 3₁₁: βαπτίζειν ὕδατι és Ján 1_{26 31}: ἐν [τῷ] ὕδατι vízzel kereszteni; βίᾱ helyett μετὰ βίᾱς Act 5₂₆ 24₇. Az örömet vagy bánatot jelentő igék, melyek a görög íróknál egyszerű dativussal járnak, az újszövetségben legtöbbszörre ἐπὶ cum dativo állanak, így χαίρειν Mt 18₁₃, Act 15₁₁, 1 Kor 13₆ Apok 11₁₀; σὺλλυπεῖσθαι Mk 3₅; ἀγαλλιᾶσθαι 1 Pét 1₆; ἀγανακτεῖν megnehezteni Mt 20₂₄-ben cum περὶ τινος. Épen így ἀρέσκειν tetszeni és φανῆναι látszani, a személyi dat. helyett ἐνώπιον praepositióval járnak. V. ö. Lk 24₁₁ Act 6₅. A πιστεύειν εἰς vagy ἐπὶ τινα (Act 9₄₂ 22₁₉) nyomatékosabb, mint πιστεύειν τινί, az előbbi a hittelmes buzgó ragaszkodást fejezi ki, a mi lényegileg a πιστ. ἐν τινι-vel azonos.

A helyi dativus, mint az eredeti locativus helyettesítője a kánonban ritka, e helyett városok nevei előtt mindig ἐν áll, így ἐν Ῥώμῃ, ἐν Τύρῳ stb. Érdekes Kol 2₁₄-ben a dativus: ἐξαλείψας τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον τοῖς δόγμασι = megsemmisítvén a rendeletek által ellenünk [hangzó] kéziratot, adóslevelet, a hol is δόγμασι szorosan a τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον tételrészhez tartozik. V. ö. Ef 2₁₅-ben τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμ. κατηργήσας, a hol a rendeletekben [határozódó] parancsolatok törvényének eltörlését hangsúlyozza az apostol.

Szokatlan Apok 8₄-ben a dativus ebben a tételben: ἀνέβη ὁ καπνὸς τῶν θυμιαμάτων ταῖς προσευχαῖς τῶν ἁγίων, a hol nemelyek σὺν pótlásával változtatják a szöveget és bizonyos nemű angyal közbenjárásra vonatkozó következtetést javallanak, holott e képes kifejezés értelme egyszerűen az, hogy a füstölőszer felszálló füstje, a hívő lelkek könyörgéseinek Istenhez való szárnyalását symbolizálja. Érdekes a dativus ethicus 2 Kor 6₁₄-ben: μὴ γίνεσθε ἐτεροβγούνητες ἀπίστοις, a melyet sokan σὺν pótlásával dativus commodi gyanánt kívánnak tekinteni. A görög exegeták Theophyl., Chrys., Theodoretos, valamint a grammaticusok is sokképen igyekeztek megvilágítani e tételt, de az ἀπίστοις dativus máiglan is

vitás. Az apostol gondolata ez: A hitetlenek olyan jármot húznak, a mely a hívő keresztyénekre nézve idegen (ἐτεροίον), ismeretlen: ne legyenek hát a hívők ilyen idegen jármot húzók, mert féltő, hogy az ἀπίστοις-ban kifejezett veszedelem, azaz a hitelenség martalékaúl esnek.

Az *accusativus*nál főképen az igék vonzata érdemel figyelmet. E tekintetben sajátságos jelenségek a következők: *παραινείν* (inteni, buzdítani), a mely rendszeren személyi dativust kíván, Act 27₂₂-ben *accusativus*sal van kapcsolatban; *διδάσκειν* τινά τι Ján 14₂₆ helyett Apok 2₁₄-ben dat. pers. τῷ Βαλᾶκ, ezenkívül *περί* τινος 1 Ján 2₂₇; *εὐαγγελίζεσθαι* mint transitív ige személyi *accusativus*sal Lukácsnál Ev. 3₁₈ Act 8₂₅ 14₂₁, e mellett azonban dativussal is *εὐαγγ.* τινί Lk 4₁₈ Ézs 61₁-ből, R 1₁₅, Gal 4₁₃, 1 Pét 4₆, viszont Mt 11₅ *πτωχοὶ εὐαγγελίζονται* a szegényeknek hirdettetik az evangéliom és Zsid 4₂: *ἐσμὲν εὐαγγελισμένοι* hirdetett nekünk az evangéliom.

Érzést és cselekvést jelentő igéket gyakran kötnek össze íróink *nomen coniugatum*mal, a mely utóbbi rendszeren az igében jelzett fogalomnak főnévi kifejezője, p. o. Ján 7₂₄: *τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνετε* igaz ítéléssel ítéljete; Kol 2₁₉: *αὔξει τὴν αὔξησιν τοῦ θεοῦ* = az Istentől való növekedést növelni, elősegíteni fogja; 1 Pét 3₁₄: *τὸν φόβον αὐτῶν μὴ φοβηθῆτε* = azoktól való félelemből ne féljete. E jelenség analogiája Herod., Plat., Demosth., Aristot. műveiben is található. Ettől különbözik az, ha a *nomen coniugatum* konkrét fogalmat jelöl meg, p. o. *διαθήκην διατίθεσθαι* LXX Bir. 2₂ frigyet kötni; továbbá Mt 13₃₀: *θήσατε δεσμάς πρὸς τὸ κατακαῶσαι* kössétek kékébe (τὰ ζιζάνια a konkolyt), hogy megégettessék; Lk 2₈: *φυλάσσετε φυλακὰς τῆς νυκτός* vigyázzanak éjszakának idején; 8₅: *τοῦ σπείραι τὸν σῶρον αὐτοῦ* hogy elvesse az ő magvát.

Oly igéknél, a melyek a cselekvő alakban a személyt és tárgyat *accusativus*ba kívánják, a szenvedő mondat szerkezetben megmarad az *accusativus*, így 2 Th 2₁₅: *παραδόσεις ἃς ἐδιδάχθητε*, Lk 16₁₉: *ἐνεδιδόκετο πορφύραν* bársonyba öltözködék. V. ö. Mk 10₃₈ Fil 3₈ Zsid 6₉, ellenben Zsid 5₁₀-ben *προσαγορευθεὶς* *nominativus*beli állítmánnyal áll. *πιστεύω* *passivum*ában tárgyi *accusativust* vonz Gal. 2₇: *πιστεύομαι τὸ εὐαγγέλιον* rám van bízva az evangéliom hirdetése; noha az *activum*ban az *accusativus rei* mellett személyi dativust is vonz, így *πιστεύω* τινί τι Lk 16₁₁.

A sokaktól feltünőnek talált *ὁδὸν θαλάσσης* Mt 4₁₅-ben egyszerűen helyhatározói értelemben veendő: a tenger mentiben. Tár-gyi acc. helyett némelykor héber analogiára *ἐν* (𐤍) *præpositio* is található, p. o. Act 15₇ *ἐν ἡμῖν* v. ö. Mt 10₃₂ Lk 12₈ *ὁμολογεῖν ἐν ἐμοί* vallást tenni rólam. *φεύγετε* rendesen acc.-t vonz, de 1 Kor 10₁₄-ben *ἀπό*-val áll: *φεύγετε ἀπὸ τῆς εἰδωλολατρείας* kerüljétek a bálványimádást. V. ö. 1 Kor 6₁₈, 2 Th 2₂₂. A régi görög írók a *φεύγετε ἀπὸ* kifejezést csakis helyi értelemben használják. Xen. Kyr. 7, 2. 4. Mem. 2, 6. 31. Plat. Polit. 26, 5. 2.

A *vocativus* a megszólításban és parancsban nominativus helyettesíti főképen imperativus előtt, p. o. Lk 8₅₄: *ἡ παις ἔγειρε* leányzó kelj föl! Mt 27₂₉: *χαῖρε ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων* légy üdvöz zsidóknak királya! Buzdító felhívásban is Lk 12₃₂: *μὴ φοβοῦ τὸ μικρὸν ποιμνίον* ne félj kicsiny nyáj! Maga a *vocativus* többször áll *ὦ*-val, így Act 27₂₁ v. ö. 18₁₄; 1 Tim 6₁₁, vagy a nélkül Lk 13₁₂, Ján 4₂₁ stb. Jak 2₂₀-ban a jelző is *vocativus*ban áll: *ὦ ἄνθρωπε* kené óh léha ember!

4. A melléknevek és számnevek.

a) A *melléknevek* mind a három nemben gyakran szolgálnak főnévi fogalomkörbe tartozó jelzésekre, p. o. *ὁ σοφός*, *ὁ κλέπτων*, *ἡ ἔρημος* (γη), *τὸ διοπετές* scil. *ἄγαλμα* Act 19₃₅ (a Zeustól, vagyis az égből aláhullott kép, a melyet a görög írók *διοπετής*-nek neveztek. V. ö. Eur. Iph. T. 977.), *τὸ σηρικόν* Apok 18₁₂ *textum sericum* selyem szövet (Ios. bell. iud. 7. 5. 4: *ἐσοθήσεται σηρικαῖς*).

Pálnál gyakori a hívőknek ilyen megnevezése és megszólítása: *πιστός*, *πιστοί*, *ἄγιοι*, *ἐκλεκτοί* [c. gen. *θεοῦ*], valamint az is, hogy valamely elvont fogalmat, genitivussal kapcsolatos, de név-elővel ellátott neutrumbeli melléknévvel fejez ki ilyen formán: R 2₄: *τὸ χρηστὸν τ. θεοῦ* Isten jóvolta, Fil 3₈: *τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως* az ismeret kiválósága, 4₅: *τὸ ἐπιεικὲς ὁμῶν* a ti szelid voltotok, vagy a genitivus helyett más fordulattal R 1₁₅: *τὸ κατ' ἐμὲ πρόθυμον*, a mi engem illet, kész vagyok. A többes számú alakok már, a személyi vagy tárgyi dolgoknak egész körét jelentik, így Ján 3₁₂: *ἐπουράνια* mennyeiek, *ἐπίγεια* földiek; Kol 1₁₆: *τὰ ὄρατα καὶ ἀόρατα* láthatók és láthatatlanok; Apok 2₂₄: *τὰ βάθη* mélységek; 2 Kor 5₁₇ *ἀρχαῖα* régiek. A mi R 1₁₉-ben *τὸ γνωστὸν τ.*

θεοῦ-t illeti, itt a neutrum nem azonos ἡ γνῶσις-szal, hanem nyomatékos jelzése az Istenről szerezhető megismerésnek, vagyis annak, hogy kiki alanyilag Istennek valóságos hí megismerésére eljuthat. Az ilyen kifejezésmód a görög bölcsészeknél és a későbbi prózairóknál szintén található. (Parallelek Winernél.)

Jelzői melléknévi fogalmat néha főnévvel fejez ki Pál, a mikor a nyomatékos főnév genitivusban áll ilyen formán: 1 Tim 6₁₇: μὴ ἡλπιέσθαι ἐπὶ πλούτῳ ἀδελότῃ: ne reménykedjenek a gazdagság bizonytalanságában, vagy R 6₄-ben: ἵνα ἡμεῖς ἐν καινότητι ζωῆς περιπατήσωμεν hogy mi az élet megújulásában járjunk. Minden ilyen kifejezést a főfogalom nyomatékos hangsúlyozásának kell tekintenünk. Gyakori az az eset, a mikor a tulajdonságot genitivusbeli főnévvel fejezik ki az írók, a mit magyarul nem lehet teljesen híven visszaadni, p. o. Lk 16₈: οἰκονόμος τῆς ἀδικίας hamis sáfár, 18₆: κριτὴς τῆς ἀδ. hamis bíró, Apok 13₃: ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου halálos seb. Fordul elő az a hebraismus is, hogy valamely melléknév neutruma helyett ugyanannak femininumát írják, így Lk 11₃₃: οὐδαὶς λόχον εἰς κρυπτὴν τίθησι senki sem teszi rejtett helyre, véka alá a gyertyát; meg Mt 21₄₂: παρὰ κυρίου ἐγένετο αὕτη (τοῦτο), καὶ ἐστὶ θάυμασθ (σόν) az Úrtól lett ez és csodálatos (idézve ψ 117₂₁). Hasonló jelenség az, mikor vóós vagy τέκνον, az utána álló genitivussal együtt, bizonyos melléknevek körülírásaként szerepel, p. o. Ef 2₂: υἱοὶ ἀπειθείας engedetlenek, 2₃: τέκνα ὀργῆς, 5₈: τέκνα φωτός stb.

A középfoknak μᾶλλον-nal való erősítése, miként a görög íróknál, úgy az újszövetségben is szokásos, így περισσοτέρως μᾶλλον, vagy πολλῶ μᾶλλον κρείττον, valamint πολὺ-vel így: πολὺ σπουδαίτερον még buzgóbb 2 Kor 8₂₂. V. ö. Cic. Pis. 14: mihi — quævis fuga potius quam ulla provincia esset optatior. Nyomatékosság kedvéért az egyszerű comparativus helyett positivus áll μᾶλλον-nal Act 20₃₅: μακάριόν ἐστι μᾶλλον διδόναι ἢ λαμβάνειν jobb adni mint elfogadni; vagy παρά-val Lk 13₂: ἁμαρτωλοὶ παρὰ πάντας τ. Γ. bünyösebbek az összes galileabelieknél.

A felsőfok helyett egy ízben, t. i. Lk 1₄₂-ben alapfok olvasható: εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξίν áldott vagy te az asszonyok között, a mi azt jelenti, hogy te (Mária) egyedüli vagy az asszonyok között, a kit áldottnak lehet mondani. A görög költőknél is rendes ὦ φίλα γυναικῶν e helyett ὦ φιλάτα és több más ilyes szólásmód, tehát ez nem tekinthető hebraismusnak, valamint ez sem Apok 19₁₆: βασι-

λεὸς βασιλέων és 1 Tim 6₁₆: κύριος κυρίων. Analog Sophoklesnél δειλαία δειλαίων, κακὰ κακῶν, Aischylosnál ἄναξ ἀνάκτων. A felső-foknak πάντων-nal való fokozásául tekinthető Mk 12₂₈-ban ποία ἐστὶ πρώτη πάντων ἐντολή; melyik a legelső parancsolat? a minék analogiája olvasható Aristophanesnél Ornith. 472: δὲ ἔφρασκε λέγων κορυδὸν πάντων πρώτην ὄρνιθα γενέσθαι, a hol a πάντων πρώτην-t Arany János (448) így fordítja: ki [Aesopus] leírja, miként a pipiske [bóbítás pacsirta] madár *legelőször* lett a világra.

Kapcsolatban megemlítek a régibb görög íróknál nem található s jó részben az apostoloktól képzett újszövetségi tulajdonságnevek közül néhányat, ilyenek: ἀνεπαίσχυντος 2 Tim 2₁₅ Vulg. inconfusibilis, meg nem szégyenülő, a ki nem vall szégyent; ἀκατάκριτος Act 16₃₇, 22₂₅ elítéletlen; ἀδοκατάκριτος Tit 3₁₁ önmagát elítélő; ἀχειροποιήτος Mk 14₅₈ 2 Kor 5, Kol 2₁₁ nem kézzel csinált; βρώσιμος Lk 24₄₁ ennivaló; ἐπιούσιος Mt 6₁₁ Lk 11₈ mint ἄρτος ἐπ. mindennapi [kenyér]; ἐπιπόθητος Fil 4, óhajtván kívánt; εὐπερίστατος Zsid 12₁ köröskörül fogó, övező; ἰσαγγελος Lk 20₈₆ angyalhoz hasonló; κατείδωλος Act 17₁₆ idolis refertus, bálványnyal rakva, telve levő; παρείσακτος Gal 2₄ Vulg. subintroductus bésettenkedő, belopózkodó; πύρινος Apok 9₁₇ tűzvörös; πρόσπεινος Act 10₁₀ felettébb éhes.

b) A *számnemeket* illetőleg héberes jellegű az a jelenség, mikor a πρώτος rendszámnév helyett a hét első napjának jelzésére állandóan εἰς-t használnak a kánonírók, így Mt 28₁: εἰς μίαν τῶν σαββάτων a hét első napján, Mk 16₂: πρῶτῃ τῆς μιᾶς σαββάτων korán reggel a hét első napján, 1 Kor 16₂: κατὰ μίαν σαββάτων minden hét első napján. V. ö. Lk 24₁ Ján 20₁ 19 Act 20₇. A német nyelvben is szokásos ez a számjelzés: Seite fünfzehn, Hausnummer neun, a magyarban meg az ilyes: Judás levele vers 17.

A rendszámnévnek tömör használatával találkozunk 2 Pét 2₅-ben: ὄγδοον Νῶε . . . ἐφύλαξε Νόετ nyolczadmagával megőrizte. Hasonló Plutarchosnál εἰς οἰκίαν δωδέκατος κατελθών.

Az egymás után kétszer álló alapszámneveknek osztó számnévi értelmök van, p. o. Mk 6₇: δύο δύο ἤρξατο ἀποστέλλειν kezdé elküldeni kettesével, párosan. E helyett a régi görögök κατὰ vagy ἀνὰ δύο-t írnak, a mint Lk 10₁-ben is találjuk. Rokon természetű ezzel ez a kapcsolat Mk 6₃₉ 40: ἐπέταξεν αὐτοῖς ἀνακλίνειν πάντας συμπόσια συμπόσια . . . ἀνέπεσον πρασιαὶ πρασιαὶ meghagyta nekik, hogy ültessék le mindnyájokat csoportonként . . . letelepedének.

denként. V. ö. LXX Exod 8₁₄: συνήγαγον αὐτοὺς θημωνίας θημωνίας rakásokba gyűjték össze azokat. Ez hebraismus.

5. Az igék.

a) Az alakok.

α) *A cselekvő alakú igék* átható — transitív — és benható — intransitív — jelentése gyakran váltakozik, így προκόπτειν kinyújtani (p. o. a vasat, aczélt), aztán előrehaladni. R 13₁₂: ἡ νὺξ προέκοψεν az éjtszaka előrehaladt (közelg a nappal); ἀνακάμπειν visszahajlítani, visszagörbíteni és Mt 2₁₂, Lk 10₆ = visszatér, LXX שׁוּב, viszont μαθητεύειν τινί Mt 27₅₇ valakinek tanítványa lenni és transitive μαθ. τινά (28₁₉) tanítványnyá tenni, tanítani; διαβαίνειν intrans. πρὸς τινα Lk 16₂₆ átjutni és Zsid 11₃₉ transit. τὴν θάλασσαν ὡς διὰ ξηρᾶς a tengeren, mint valamely száraz földön keresztül menni. Ilyen igék még ἄγειν, Mt 26₁₄: ἄγωμεν menjünk! 9₉: παράγειν eltávozni; Act 13₁₁: περιάγειν keringeni; Lk 9₁₂: κλίνειν hanyatlatni; R 3₁₂: ἐκκλίνειν elhajlani; ἔχειν p. o. καλῶς Mk 16₁₈ jól érzi magát; ἐσχήτως ἔχει (5₂₃) halálán van; ἐτοιμῶς ἔχω Act 21₁₃ kész vagyok: πῶς ἔχουσι (15₃₆) hogyan vannak? ἀπέχειν Lk 15₂₀ távol lenni; ἐπέχειν Act 19₂₃ elmaradni, késedelmezni; ὕπερ-έχειν R 13₁ hatalomban, tekintélyben kiválni, kiemelkedni.

β) *A középalakú igék* alapjelentése rendszerint visszatérő — reflexív —, azaz az ige alanya és tárgya ugyanaz, p. o. Mt 27₅-ben ἀπάγγω aor. 1. med. ἀπὴγξατο felakasztá magát; 1 Kor 14₃: παρασκευάζομαι készülek. Mindamellettt akkor is használják a szerzők, ha az igének az alanyra való vonatkozása csak közvetett és még tárgyesetbeli kiegészítő járulhat hozzá, p. o. Ef 5₁₆: ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρὸν ἅρον megvegyétek az alkalmat; Mk 7₃: ἐὰν μὴ πηγμῇ νίφονται τὰς χεῖρας ha csak kezöket erősen meg nem mossák. V. ö. Mk 14₄₇: σπάσμαι [τὴν μάχειραν] kardot ránt; Gal 2₂: ἀνατίθεσθαι előad; Act 28₂₅: ἀπολύειν eltávozik. A középalakot gyakran a latin curare képző értelmében kell magyarázni, így 1 Kor 6₇: διατί οὐχὶ μᾶλλον ἀδικεῖσθε... ἀποστερεῖσθε miért nem hagyjátok inkább bántalmaztatni, megraboltatni magatokat? Lk 2₁: ἀπογράφεσθαι összeíratatni.

A közép alak jelen, félmúlt, múlt és régmúlt idői a szenvedő alakbeli ezen időkkal egyformák s így a szenvedő első aoristos szá-

mos igénél a medium első aoristosául tekinthető. Ilyen igék *ἀγνί-
ζεσθαι, κοιμάσθαι, πορεύεσθαι* κτλ. Az exegeta dolga, hogy ily ese-
tekben élesen megkülönböztesse a fogalmakat s helyesen értel-
mezze a vonatkozó tételeket. Gal 5₁₂-ben például ezt: *ὄφελον καὶ
ἀποκόφονται οἱ ἀναστατούντες ὑμᾶς* többen szenvedő jelentéssel így
fogják fel: bárcsak kivágattatnának, kizáratnának [a keresztyén
hívők gyülekezetéből] a titeket bujtogatók! míg Winer (epist. P.
ad Gal. p. 120) *ἀποκόφονται*-t mediumnak tekintvén, így értelmezi:
utinam vel ipsi se mutilent vel genitalia sibi resecant. V. ö. 1 Kor
6₁₁ 10₂.

A közép alak helyett Demosth., Soph., Thuk. és más görög
író gyakorta használ cselekvő alakot; eként Pál apostol is 1 Kor
9₅-ben *περιάγειν*-t ír a megfelelőbb *περιάγεσθαι* (= magával, kísé-
retében szélylyel hordozni) helyett és Mt 26₆₅-ben *διεβρῆξε τὰ
ἱμάτια αὐτοῦ* (= megszakasztá a maga ruháit) helyett görögösebb
volna *διεβρῆξατο* τ. ἱμ. Helylyel-közzel, legalább a textus receptus-
ban, *ποιεῖν* olvasható ott, a hol a görög írók *ποιεῖσθαι* t irtak volna.
V. ö. Ján 14₂₃, Act 23₁, Ef 3₁₁. A medium és activum vegyes
használatára nézve h. ö. Lk 15₆ 9. Viszont megfordítva közép
alak van cselekvő alak helyett Pálnál Tit. 1₅: *ἐπιδιορθώσῃ* (varians
ἐπιδιορθώσης hozd rendbe), Kol 2₁₅: *ἀπεκδόεσθαι* (legyőz, lefegyve-
rez), 2 Kor 11₂: *ἀρμώζεσθαι* eljegyezni.

γ) A közép alakú igéktől megkülönböztetendők az *alszenvedő*
— deponens — *igék*, a melyeknek a jelentése átható vagy közömbös
és cselekvő formájuk igen ritkán fordul elő, de ebben az esetben
is megmarad a jelzett jelentésök. Ilyenek *βιάζεσθαι* Mt 11₁₂ erő-
szakoskodni, *ἐντέλλεσθαι* Act 13₄₇ parancsolni, *ἐνθυμεῖσθαι* Mt 9₄
gondolni, *ἐβλαβεῖσθαι* Act 23₁₀ valamitől tart, fél, *μέμψεσθαι* Mk
7₂ R 9₁₉ rosszal, dorgál, *ἀσπάζεσθαι* üdvözöl, köszönt, *προαίτιασθαι*
R 3₉ okol, vádol. Szokottabbak *δύνασθαι, γίγνεσθαι, μάχεσθαι, ἔρ-
χεσθαι, λογιζεσθαι* κτλ. *εἴργασμαι* pass. perf. 2 Ján 8-ban cselekvő,
Ján 3₂₁-ben szenvedő értelmű, míg *ἡρνημαι* 1 Tim. 5₈, *δέδεγμαι*
Act 8₁₄ *ἡγώνισμαι* 2 Tim 4₇ tisztán cselekvő jelentésű.

δ) A *szenvedő* alakra nézve megemlíthető, mikép némely
középalakú ige a szenvedő első aoristosban visszatérő vagy medi-
alis jelentéssel fordul elő, p. o. *ἀποκρίνομαι* első aor. *ἀπεκρίθην* és
a particip. *ἀποκριθεῖς*, valamint *διεκρίθην* Mt 21₂₁ [kételkedik]. Ide
tartozik néhány pass. perf. és plusquamperf. is, mint Act 25₁₂:
καίσαρα ἐπικέκλησαι a császárra hivatkoztál. V. ö. 13₂ 16₁₀ R

4.₂₁ I Pét 4.₃. A $\tau\acute{o}\varsigma$ és $\tau\acute{o}\varsigma$ végű igei melléknevek ritkán fordulnak elő. Lk 5.₃₈ és Mk 2.₂₂-ben $\beta\lambda\eta\tau\acute{\epsilon}\omicron\nu$ úgy értendő, mintha $\beta\acute{\alpha}\lambda\lambda\epsilon\iota\nu$ állana accusativussal. Számos $\tau\acute{o}\varsigma$ végű igei melléknév főnévként szerepel, így $\acute{\alpha}\gamma\alpha\pi\eta\tau\acute{o}\varsigma$, $\delta\iota\delta\alpha\kappa\tau\acute{o}\varsigma$, $\kappa\lambda\eta\tau\acute{o}\varsigma$, $\acute{\alpha}\pi\epsilon\iota\rho\alpha\sigma\tau\omicron\varsigma$ [κακῶν gonosztól] nem kísértett Jak 1.₁₁, a mi helyett a régiek $\acute{\alpha}\pi\epsilon\iota\rho\alpha\sigma\tau\omicron\varsigma$ -t írtak a $\pi\epsilon\iota\rho\acute{\alpha}\omega$ gyök nyomán.

(Vége köv.)

Dr. ERDŐS JÓZSEF.

KLOPSTOCK HATÁSA KAZINCZYRA.

Kazinczy Ferencz 1781. évi január hó 11-én került Eperjesre, hol Toperczer Zsigmond, a város első prókátora mellett, mint patvarista működött. Maga vallja be, hogy főnökének több patvaristája volt, mint elvégzendő ügye s így meglehetősen sok szabad ideje maradt, melyet oly társaságokban szeretett eltölteni, hol német szót hallott.

Boldog állapot volt ez a 21 éves ifjura nézve, hiszen először érezte magát szabadnak, függetlennek, először élhetett kedvére művészi hajlamainak. Eperjes gyönyörű fekvése, a kis Tárca, a Kalvária, a Kapi s a nagy Rákóczinak már romban heverő vára, majd «Karafá»-nak sötét emléke hol örömmel, hol mély fájdalommal töltötték el szívét. Órákig bolyong a gyönyörű vidéken álmodozva munkás jövőről, szöve nagy terveit, órákig elmereng a természet szépségein s ha elközelg az est, ott találjuk egy özvegy katonaeorvosné lánya, Steinmetz Ninon oldala mellett, kivel Eperjesen legboldogabb perceit töltötte.

E lánykának köszönhetjük, hogy Kazinczy oly korán ismerkedik meg Klopstockkal, ő dicséri, emlegeti előtte a Megváltás nagy művét.

Nem közönséges műveltségről tanuskodik, hogy oly időben ismeri már e lányka a Messiást, midőn az eperjesi könyvtárosok, theologusok s prédikátorok még theologus munkát s nem verset sejtének a költeményben s költőjéről csak annyit tudnak, hogy «pipacs-szin frakkban jár, csillogó gombokkal és illatozva Arábiának minden szereitől».

Rövid egy évig tartózkodik Kazinczy Eperjesen, később elfelejti «ifjúsága véd-angyalát», de a boldog percek sokáig élnek emlékezetében s nem tud egész életén keresztül Klopstock befolyásától szabadulni.

Később, midőn Goethe és Schiller már rég megteremtették remekműveiket s a Messiás szépségeiben már csak nagyon kevesen gyönyörködtek Németországban, Kazinczy még mindig bámulja Klopstock mű-

veinek szépségét, rá hivatkozik, ha a nyelvújításnál tekintélyre kell hivatkoznia.

Kazinczy 1782. július 2-án hagyta el Eperjest, Pestre került, hol legfőbb gondját a Messiás megszerzése képezte. Most bezárkózik szobájába s egész napokat, éjjeleket tölt a Messiásnak s Klopstock két kedvelt tanítványa, a Stollberg grófok, költeményeinek olvasásával.¹⁾

Kazinczy figyelmét az egész Messiásból először a Szemida és Cidli epizódja [IV. É. 635—885.] ragadja meg.²⁾

Ezen epizód kétségtelenül legsikerültebb része az egész Messiásnak — mintha pár pillanatig biztos talajt éreznénk lábaink alatt, mintha a túlvilági lények köréből kiragadva itt járnánk e földön, midőn az aggódó Isten-anya képét szemléljük, ki félelem és gyötrelem között keresi halálra üldözött fiát. De csak egy perczre vagyunk e földön, látunk embereket, kik emberi érzésekkel vannak felruházva, mert ott vannak már Mária kíséretében a hússal s vérral többé nem bíró lények: Lázár — Jairus leánya, a szerény Cidli — a naimi ifju, Szemida. Mind félig holt lények, mind meghaltak már egyszer, megizlelték a halál gyötrelmeit, ott jártak a túlvilágon, de feltámasztattak az Üdvözítő által s most élnek, köztünk járnak mint árnyékok, de földi szenvedély nem hevítheti keblöket.

Kazinczy, ki természeténél fogva igen érzékeny szívé volt, kinek szeme sokszor a legparányibb szenvedés láttára könnyekkel telt meg, az egész költeményben első sorban a szerencsétlen Szemida történetét bámulta, ki kénytelen volt lemondani a földi szerelemről s elmegy siráncokozni azon sirhoz, melyet nem rég az ő részére vájtak a hegyek oldalába.

Tán a visszaemlékezés eperjesi «védangyalára», ki időközben másnak felesége lett, kivel egykor «édes fájdalommal» olvasta a szerencsétlen Siegwart történetét, birták rá Kazinczyt, hogy ezen epizódot fordítsa le elsőnek az egész költeményből.

Id. br. Ráday Gedeonnak 1788. július 8-án Kazinczyhoz írott levelében találjuk az első adatot ezen epizód fordítására.³⁾

A fordítást, mely két árkusra terjedt, a Kassai Magyar Museumnak szánta, melyet 1788. július 1-én Bacsfányi és Baróti Szabó társaságában indít meg. A kéziratokat, melyeket a Museum részére írtak,

¹⁾ Pályám Emlékezete: «Most egész napokat tölték elzárkózva szobámba, a Messiással és a testvér két Stollberg verseikkel, s fordítgatám Siegwartot a kedves leány emlékeért is, s verselgeték».

²⁾ Pályám Emlékezete (T. Gy. II. 11. l.) . . . «a Messiással, kivált a Cidli episódjában . . . ódáit akkor még nem ismertem».

³⁾ «A Szemida és Cidli fordítását vettem . . .»

átolvasás végett előbb Ráday Gedeonnak küldték meg, ki Pesten lakott, hol a folyóirat is megjelent. Kazinczy ez időben már bizalmasabb levelezésben állott Ráday Gedeonnal, elküldi neki a Museum első negyedébe szánt dolgozatait, melyeket azután Trattner, a kiadó, vesz át.

Ráday 1788. július 8-án kapta meg Kazinczy írásait, s rögtön átadja Trattnernek, de tudósítja Kazinczyt: «a Szemida és Csildi fordításátis vettem négy Arkusokban: de nem tudom, hogy eshetett ezen négy árkusnak összezavarodása, mert az két utolsó árkus Siegwartból való . . .»

Trattner rögtön hozzá kezd a nyomtatáshoz, de nem tud Kazinczy kéziratában eligazodni, Kazinczynak viszont nem maradt ideje a hibás beküldés kiigazítására s így a Szemida s Cidli fordítása kimaradt a Magyar Museum első negyedéből.

Körülbelül hat év telt el tehát, hogy Kazinczy elhagyta Eperjest s gyönyörködve olvassa Klopstock művét s mégis ezen hat év leforgása alatt csak két árkusra terjedő fordításról van tudomásunk. Évekig gyönyörködik a Messiás természet fölötti lényének, túlvilági élet rajzában, de csak évek múlva s pedig az 1788. évben támadt fel benne a teljes 10 első ének lefordításának gondolata.*)

Eddig szerette Klopstockot, mert költészetében föltalált mindent, mi után sovárgott, de ezen időtől kezdve céltudatosan foglalkozik vele.

Elhatározására azonban Ráday Gedeon is birhatott befolyással.

Ráday Gedeon az első, ki méltányolni tudja a rég elfelejtett Zrinyit, leveleiben lelkesedéssel hirdeti nagyságát, felfogja a nagy eszmét, melyet a Szigeti Veszedelem kifejez, csupán a nyelvvél nem bir megbarátkozni. A Messiás felfogása, alapeszméje r. kon Zrinyi nagy művével — amott az emberiség megváltása az Üdvözítő halála által, itt egy mélyen lesújtott, lealázott nemzet felszabadítása legjobb fiának feláldozása által van előadva, ki szintén kiengeszteli a haragvó istent.

Még egy másik körülmény is bizonyítja, hogy a Messiás lefordítása szóba került Kazinczy és Ráday közt.

Kazinczy 1788 nyarán, midőn Bécsből visszatér, meglátogatja Pesten és «Pétzelen» Rádayt. Művészeti s irodalmi kérdések megbeszélésével töltik az időt. Kazinczy az együtt eltöltött időre visszagondolva 1788. szept. 27-én ezeket írja: «Én mióta Bécsből meg-jöttem, tsak két ízben nyúltam a' Litteraturához. Egyik alkalmatossággal Secundusból végzettem el az ide zártt Elegiámat; másszor pedig a'

---

*) 1794. április 6 án írja Oeser Ádám Frigyesnek: «... wage ich Sie, grosser Mann, zu bitten, zu meiner ungrischen Übersetzung der 10 ersten Gesänge des Messias, an der ich nun in das sechste Jahr arbeite, ein Titel-Tableau zu mahlen».

Messziásból fordítottam 4 levelet. Sokat jut az eszembe a' mit Pétzelen olvastam Basedovról, hogy mit mondott Klops:ocknak, homályos mély-sége felől. Alig ha én is azt nem mondom annak, a' ki meg nem ért. Bár ugyan annyi jussal mondhatnám azt, mint Klopstock».

S tényleg ezen időtől kezdve mindinkább belemérül a fordításba, bár roppant nehézségekkel kell megküzdenie. Klopstock magasan szárnyaló beszéde, fellengős kifejezései, mesterkelt nyelve, melylyel a sohasem látott túlvilági dolgokat kifejezni akarja, sokszor panaszos hangokra fakasztják, sőt egy pillanatra kedvét is elveszik a további munkától, — legalább erre mutat br. Prónay Lászlóhoz 1788. évi november 20-án írt levele, melyben tudósítja, hogy nem tartja szükségesnek a fordítással sokáig kínlódni, megelégszik egyes részletek kiadásával is. *)

Azonban csak pillanatig tartott az ilyen habozás, elkeseredés.

Barátait már tudósította a készülő nagy műről, hirlapokban már felhívta a közönség figyelmét is — a munka megjelenése pedig oly szép, boldog reményekkel kecsegteti, hogy nem bir többé a fordításról s kiadásáról lemondani.

A M. Museum második negyedében a közönség figyelmének és érdeklődésének felkeltésére példákat**) közöl a munkában levő fordítás-

*) «Ha a' környül-állások meg-engedéndik, én a' jövő esztendőben egykik darabját ki-adom a' Messziásnak, nem tartván szükségesnek, hogy rajta sokat rágódjak ...»

**) I. É. 135—157.

Weiter sagt' er und sprach: Ich hebe gen Himmel mein Haupt auf,
Meine Hand in die Wolken und schwöre dir bei mir selber,
Der ich Gott bin, wie du: Ich will die Menschen erlösen.

Da jeder dahinsank,
Stürzt' auf jeden ein Fels, brach unter jedem die Tiefe
Ungestüm ein, und donnernd erklang die unterste Hölle.

Tovább szólla, 's mondá: Az ég felé emelem fel fejemet, kezemet
a' felhőkig nyujtom, 's esküszöm neked magamra, a' ki Isten vagyok
mint Te: Meg-váltom az Embert! . . . A' mint kihullottak, mindenikére
egy szirt rohant, mindenike alatt bé-szakadt a' mélység, 's retsegve bődült
meg a' leg-alantabb pokol.

I. É. 281—378:

Unter dem Liede, das nach dem Dreimalheilig der Himmel
Allzeit singet, hatte des Mittlers heiliger Bote
Eine der nächsten Sonnen am Himmel leuchtend betreten.

ból, ugyanakkor Bacsányi is Kazinczy törekvéseinek érdekében magasztalólag szól Klopstockról, «a milyen nagy elmét több száz esztendőök alatt alig szül egyszer a természet». Kazinczy 1789. április 11-én már megrendel Chodowiecki D. berlini rézmetszőnél a kiadás részére egy címképet, mely még az évi október havára kész legyen.*)

Kazinczy mindig különös gondot fordít műveinek külső megjelenésére, nemcsak a belső tartalom, hanem külső csin által is óhajt hatni. Állandó összeköttetésben van a rézmetszőkkel, kik az ő utasításai szerint készítik a lemezeket, a nyomdák tulajdonosaival, kik az ő tanácsára hallgatnak a sorok elhelyezésénél s kik némely kiadványa kedvéért külön betűket öntetnek. Önéletrajzában is kiemeli, hogy a Messiásnak altonai 1781-iki kiadását vette meg s «hogy a kiadó minden typhothetai botlás kimutatásáért egy arany jutalmat teve ki».

Dort an den goldenen Pfeilern, da sind labyrinthische Tafeln
Voll Vorsehung; dann Bücher des Lebens, welche dem Hauche
Mächtiger Winde sich öffnen und Namen künftiger Christen,
Neue belohnende Namen, des Himnells Unsterblichkeit aufthun.

Az ének alatt, melyet az Ég mindenkor énekel a Háromszor szent után a' közben-járó szent követje ragyogva jutott egyikére azoknak a Napoknak, melyek legközelebb vannak az Éghez . . . Amott az arany oszlopoknál szövevényes táblák vannak, teli előre-látással; az-után életnek könyvei, melyek erős szellemek fuvallati alatt nyílnak meg.

II. É. 99—155.

Unten am mitternächtlichen Berge waren die Gräber
In zusammengebirgte zerrüttete Felsen gehauen.

Wollte reden, allein kaum konnt' er, von Freuden erschüttert,
Bebend stammeln. Doch breit' er sich mit sehnlichen Armen
Nach dem Göttlichen aus und sah mit getröstetem Auge,
Voll Entzückung, nach ihm von seinem Felsen herunter.

Az éjszaki hegyek' alljaiban öszve-tömültt repedéses kőszirtokba voltak ásva a sirok . . . Szóllani akart, de el-gyengülve az öröm miatt, dadogni-is alig tudott; indulatos karral terjedt ki mégis az Örök felé, 's megvigasztaltt szemekkel; örvendetes el-ragadtatásban nézett-le szirtjáról reá.

*) Chodowiecki 1789 június 9-én ezeket írja Kazinczynak: «Ew. Hochwohlgeboren geehrtes Schreiben vom 11-ten Aprill habe ich wohl erhalten und daraus ersehen, dass hochdieselben eine Ungarische Übersetzung des Klopstockschen Messias besorgen drucken lassen und eine Wignette dazu von mir haben wollen, welche gegen den Monath 8ber fertig sein, und wovon ich den Preyss bestimmen soll.»

Most is megadja a metszet nagyságát, alakját, a jelenetet, melyet ábrázoljon. Az ember az ily gyors megrendelésekre, lázas sürgetésekre azt gondolná, hogy a Messiás kiadása már csak napok kérdése lehet, pedig ekkor (1789. jul. 10.)* még csak három ének készült el prózában.

Időközben megjelenik a Magyar Museum harmadik negyede, mely a VII. É. 264—496. sorig terjedő Portia és Mária epizód fordítását közli.

Ezen epizódnál meg kell állapodnunk, mert a Szemida s Cidli epizód mellett e jelenet mutatja legjobban, mely részletek tetszetek legjobban Kazinczynak az egész Messiásból.

E jelenet a Megváltás nagy drámájának legtragikusabb része.

Mária sok átvirrasztott «álmatlanul ki-vontt magános éjjele után ért-be a' viradtának szürkülésével Jerúsálembe». Miután isteni fiát hiába kereste a templomban, a római helytartó palotája felé közeledik, honnét tompa zúgást, morajt hall. Tör járja át Mária szívét, midőn pellengérre állítva leli gyermekét, körülvéve a vad tömegtől, mely dühöngve, gúnnyolódás közepette kiált halált ártatlan fejére. Kétségbeesésében egy gondolat villan meg Mária agyában. Előtte áll Pilátus, a bíró, fényes palotája — oda fog menni segílyt keresni, mert kell, hogy a palota termeiben egy nő, egy asszony lakjék, ki felfogja, meghallgatja az anya kétségbeeső panaszát, ki fia életéért jön könyörögni.

A halálra ítélt Isten képe, az Ecce homo s a fia életéért aggódó anya kétségbeesése megrázó egy jelenet, mely méltó volt a legnagyobb mesterek ecsetjére.

Találunk azonban egy adatot Kazinczy leveleiben, mely mutatja, hogy nem e szomorú dráma érdekelte, hanem egy apró, alárendelt, kicsinyes jelenet.

Az emberi szenvedély féktelen fellobbanása sohasem érdekelte Kazinczyt. Nem a harc, küzdés, hanem a csendes lemondás, nem a szenvedésnek hangos jajgatásban való kitörése, hanem az omló könyvek feleltek meg Kazinczy lelkének.

Mária tényleg elmegy a palotába s találkozik Pilátus feleségével, Portiával, ki sajátságos álmom folytán már elhatározta, hogy Krisztus megkegyelmezése érdekében közbejár férjénél. Mária azonban most a Messiásra vonatkozó jóvendölésekre gondol, érzi, hogy emberi erő tehetetlenül áll az örök törvényekkel szemben, . . . fia végzete a halál, halnia kell, minden kérés, könyörgés hiába lesz, az írás szavainak

---

*) Kazinczy ekkor Aranka Györgynek ezeket írja: «A' 2dik Negyedében a' Museumnak Klopstocknak Messiásából fordított darabokra fogsz találni. Így van már készen 3 ének. Tsak arra ne kérj, hogy az erőltetett expressióktól el-álljak. El-vesztem én egészen a' Klopstock energiáját.»

teljesednie kell — könyei megerednek s Portia bánattal, részvétellel szól az isteni anyához: «Ó te, te legkedvesebbike az Anyáknak! Anya! elmegyek, 's veled együtt sirok a Még-hóltt' sirjánál».

A mily megkapó, megrázó az első jelenet, ép oly lapos, üres a második. Mária érthetetlen viselkedése, a Sokratesről szóló fejtegetés, ki Portiának álmában megjelent és Jézus istensége mellett tanúságot tesz, alig érdemel figyelmet s mégis Kazinczy a második jelenetért lelkesedik. Nem az isten-ember néma szenvedése, ki egyetlen szempillantásával agyonsujthatja az őt gyalázó tömeget, hanem az a könyccsepp hatja meg, mely Portia szemében ragyog.

E jelenet fogja diszíteni az emberi nem megváltását tárgyaló nagy költeményt, a rézmetszet,*) mely a fordítás élére kerül, azt a jelenetet fogja ábrázolni, midőn Portia Mária felé fordul s szól:

O du, du theurste der Mütter!

Mutter, ich geh' und weine mit dir bei dem Grabe des Todten!

Mily szerencsétlen, mily elhibázott gondolat, mily semmitmondó ily jelenet az emberi nem megváltását tárgyaló mű elé! De Kazinczynak tetszett e jelenet, sirással, könyekkel végződik épúgy, mint a Szemida és Cidli-féle epizód.

Mily szépnek találhatta Kazinczy, hogy a Magyar Museum harmadik negyedében e két, neki legjobban tetsző jelenet egyszerre fog megjelenni.***) A Portia—Mária s a Szemida—Cidli epizód egymás mellett! Az elsőt címképnek választja a mű elé, a másodikat elsőnek fordítja az egész Messiásból.

---

*) Chodowiecki 1789 szept. 3-án ezeket írja Kazinczynak: «Da Ew. Hochwohlgebohren wünschen, dass ich die Stelle *Mutter ich geh' und weine etc.* zur Wignette nehmen soll, obwohl es eine Episode ist, hab ich da nichts wieder und werde sie suchen bestmöglichst aus zu führen. sie gefalt mir auch sehr. Der Preyss wird sein th. 40 oder 8 alte Louisdor oder 14 Ducaten».

**) A Museum második negyedében Kazinczy ezeket írja: «A következő Negyed' darabjai közzé a' Szemida és Csidli, 's Portia és Mária Episodáit fogom tenni: 's ha körül-állásim meg-engedéndik, esztendő alatt a' Messiás öt első énekeit ki-adni szándékozom. Bár tsak azt nyelhetném én meg ezekkel a' példákkal, hogy fordításom iránt a' Publikum' ítélletét, 's a' hozzá-értő Olvasóknak észre vételeit meg-tudhatnám. Több szem többet lát, 's rá akad arra a' hibára is, a' melyet a' munkának neki hevültt, vagy talám a' nehézségeket el-úntt Fordító észre sem vett volt magától. Ki fog tetszeni a' most ki-adni ígért első darabból, millyen készséggel fogadom el a' meg-győző javaslást, ha azt meg-nyerni szerencsém lészen».

Azonban most is szomorú sors érte a Szemida-epizódot, mert újra kimaradt a közlésből. E másodszori kimaradás oka most a folyóirat megsabott terjedelme s a szerkesztők azon elve volt, hogy egy negyedben mentől több szerző munkája lásson napvilágot.

Mint hogy Kazinczynak keze a M. Museumnál a másik két társ-szerkesztő akarata által mindig meg van kötve — közte s Bacsányi közt a régóta létező ellenszenv s feszült viszony már nyílt szakadásban tört ki — Kazinczy kiválik a szerkesztőségéből s Orpheus címmel egyedül indít meg egy új folyóiratot.

Pedig Bacsányi méltányolni tudta Kazinczy törekvését, ő az egyedüli a magyar írók között, ki a készülő fordításra felhívja a közönség figyelmét, ki többször dicsérőleg nyilatkozik a M. Museumban Klopstockról. Már szakított a két férfi egymással, de Bacsányi méltányos ellenfele iránt, ép azon negyedben, melyből a Szemida—Cidli-epizód kimaradt, a legmagasztalóbb dicséretekkel halmozza el a Messiást: «melynél felségesebb munkát még emberi elme nem költött és a' melly Homerus' Illiássát (ha kivált a' tárgyra nézünk) annyival felül-múllya, a' mennyivel a' keresztény Vallás a' mesés Régiségnek egymással veszekedő, irigy, buja Isteneiről volt vélekedéseit meghaladgya». Soha magyar író ily hízeltgően nem nyilatkozott a Messiásról!

Kazinczy a legszebb reményekkel eltelve néz az 1790. év elé. Vezérszerepe a magyar szellemi életben ez évben tűnik fel a maga hatalmas nagyszerűségében. A megindított Orpheus köré csoportosítja a legnagyobb magyar írókat, maga is lázasan dolgozik, izgat közne-mesi s főúri körökben, híveket toboroz az elhanyagolt nemzeti nyelv védelmére. A nemzeti fellelkesülés II. József korában kétségtelenül kedvezett egy készülő nagy műnek — de kár, hogy ez a Messiás volt.

Kazinczy érezte, hogy érintkezésbe kell lépnie a meglevő csekély számú folyóiratokkal, személyes barátaival — ezek sokat tehetnek a Messiás érdekében, előfizetőket kell gyűjteni s az előfizetési árak majd fedezik a nagyszerű mű kiadásának költségeit, melylyel nemzetét megajándékozza.

Még az 1789. év végén megírja Péczeli Józsefnek, hogy a Messiás elő tiz énekét kiadja, egyuttal kéri, hogy Mindenes Gyűjteményében tudósítsa erről a közönséget.

Soha Kazinczy ily sietséggel nem munkálkodott, mint ez időben. Ezer tervvel foglalkozik, sajtó alá rendezi saját és író társai műveit, tetemes összegekkel segélyzi a szegényebb írókat s végre, midőn a Messiás fordításával elkészült, keserű éggel kénytelen fel-óhajtani: «mein Beutel ist durch Litterarische Ausgaben geschwächt, wie ich dies in der Ankündigung von der Messiade Klopstocks jedem zur Schau stelle». (Kazinczy-Kovachich Mártonhoz 1790. okt. 31.)

Ezen előfizetési felhívás, mely telve van Kazinczy panaszaiival, nem az Orpheus borítékján (mint dr. Váczi János véli),¹⁾ hanem Kassán 1790. 8r. 4 lap jelent meg.²⁾

«Érdekes -- írja Toldy M. Költők Élete című művének 18. lapján -- a Messiás első tíz énekei előfizetési hirdetése «Regmec oct. 17-ről 1790» (nyomt. Kassán 1790. 8r. 4 lap), melyben többi közt azt írja, hogy Gessner Idylliumaiból ötvennél többet vett meg a kiadótól, s osztott ki; Bácsmegyeiből kétszázhetvenet, Orpheus-t is sokaknak ingyen küldött, melyhez az arcképeket saját költségein metszette ki, s a kiadótól (tisztelte díjúl!) hat példányt kapott; «Hamletemből pedig -- folytatja (Kazinczy) -- az Aranka úr Julia leveleiért Ovidiushoz, melyet tulajdon költségeimen bocsátottam közre, csak annyit sem vettem bé mind ez óráig, a mennyit egyetlenegy exemplár (ív?) ára teszen. Ezenkívül készen segítem értékemhez képest mindazt, a mi az én segedelmemet kívánja, a mint azt barátom Kovachich úr a most kiadott Vestigia Comitiorum nevezetű munkájában elő is hozza.»

Kazinczy elkövet mindent, hogy a közönség figyelmét a Messiásra felhívja. Előfizetési felhívásokban kéri a közönség pártfogását, barátait levelekben kéri meg előfizetők gyűjtésével, mert hosszú, fárasztó munka után kész a fordítással, érintkezésbe is lépett már Stahel könyvkereskedővel a kiadás végett, de «nincs pénzem, mert a Litteratura nagyon meg-vont».³⁾

Minden reményét a nemzet áldozatkészségébe helyezi, elvárja, bízik abban, hogy egyszer őt is, ki annyiszor segítette a magyar írókat, nem hagyja cserben a nemzet, hanem kész örömmel fogja anyagiilag támogatni. Türelmetlenül, de biztos reménynyel várja az előfizetők jelentkezését s barátaitól már sürgetni is kezdi az előfizetési pénzek beküldését.

Vár, türelmetlenkedik -- hogy fölébredjen nemsokára legédesebb ábrándjából a szomorú valóra.

Iszonyú csapás lehetett az érzékeny lelkű Kazinczyra, midőn

¹⁾ Kazinczy Ferencz Levelezése, II. k. 563. l. Váczy ezeket írja: «Mein Beutel ist durch Litterarische Ausgaben geschwächt, wie ich dies in der Ankündigung von der Messiade Klopstocks jedem zur Schau stelle» -- írja Kazinczy, de hogy hol hirdette ezt, nem mondja meg. Azt hiszszük, hogy az Orpheus borítékjain tette közzé e hirdetést, mely azonban a meglevő borítékokon, a melyek hiányosak, nem található.»

²⁾ Magam ezen előfizetési felhívás teljes szövegét nem tudtam megszerezni s így kénytelen vagyok Toldy kivonatos sorait közölni, ki egyéül tud oly felhívásról, mely Kazinczynak idézett soraira illik.

³⁾ Döme Károlyhoz 1790 decz. 4. írt levele.

látja, hogy nemzetében, kinek életét szentelte, csalódik és vállalatában senki sem pártfogolja. Elkeseredésében 1791. febr. 19. ezen levelet intézi Lócséról Arankához: «Mikor épen 165 frt 40 krt fizetek ki nyomtatásért és részre metszésért, s azt remélem, hogy a pénznek legalább egy részét visszafizeti egynéhány hét alatt Erdély, veszem leveledet, hogy pénzt akkor várjak, a mikor a Messiást be-küldöm. Átkozom azt az órát, a melyben eszembe jutott, hogy írjak, nyomtattassak, költssek, magamat jövedelmeimnek egy részétől megfosszam, ha a közdolgokért felvállalt igyekezeteknek ez a jutalma!»

Közöltem teljes szövegében e levelet, mert Kazinczy fájdalma, elkeseredése, bármily csapás is érte később életében, sohasem tört ki ennyi gúnnyal, ily szenvedélyes keserűséggel és kiméletlen erős hangon. Összesen 13 előfizető akadt a Messiásra — ez volt Kazinczy és barátai fáradozásának, a többször kibocsátott előfizetési felhívások eredménye.

Kazinczyt mélyen bántja a közönség e részvétlensége,* de nem mond le a Messiás kiadásáról, bízik, hogy jön majd egy jobb kor, midőn megjavul anyagi helyzete, midőn nem szorul a nemzet támogatására s saját költségén adhatja ki a fordítást.

Kazinczy szomorú lemondással belenyugszik sorsába, de nem a 13 előfizető, ki pénzét lefizette s azt hitte, hogy a könyv már rég megjelent nyomtatásban.

A közönség türelmetlenségének oka lehetett azon túlbuzgóság is, melylyel a fordítás megjelenését hirdették.

Kazinczy 1789. decz. 23-án ezeket írja Péczelinek: «Messziásomnak 10 énekét *ma*d ki-adom» — egyuttal kéri, hogy Mindenés Gyűjteményében tudósítsa erről a közönséget.

Péczeli eleget tesz Kazinczy kívánságának, de túlbuzgalmában ezeket adja hírül: «Aba Uj Vármegyéből tudósítatunk, hogy T. Kazinczy Ferencz Úr Klopstock Messiását, Geszner Salamonnak minden munkáját és Hamletet szándékozik *minden órán* ki-botsátani». Ép ily túlbuzgósággal járt el a Hadi és más nevezetes Történetek szerkesztőse is, mely ezeket írja: «A' Magyar Litteratura gyarapodását, 's a' Tudományoknak azon lehető virágzásokat tárgyazó szives törekedései

---

*) «A' Messziásomra — írja 1791. ápr. 8-án Arankának — már 13 Prænumeráns van. Sacrediable! 13! Cela fait honneur a Notre gout! Ki kellene trombitáltatni más nemzeteknek, vagy leg-alább a' Ninive Irójánál; úgy ugyan el-hiszik, hogy egy Párisi kortsolyásnak több tudománya s Aesthesise van, mint Magyar Országban a' földes Uraknak. És még is tsendes vért kívánsz. Ha, ha, ha! Az van! hogy is ne volna tsendes, mikor a Messziásra 13 Prænumeráns van.»

Kazintzy Ferentz Úrnak eddig is esmeretesek a' Hazában; most pedig újabb jelenségeit közölhetjük azoknak. Nem régiben következődő tizimű munkát bocsátott az említett Úr világ eleibe:

Julia Levelei Ovidius-hoz. Németből szabad fordítás. Kassán Ellinger Jánosnál. A' fordítója ezen könyvnek Tanácsos Aranka György Úr. Pozsonyban Véber Úrnál jönnek ki: Helikoni virágok, 1791-ik esztendőre, szerzette Kazintzy Ferentz. *Sajtó alatt van* Kazintzy Úrtól: Klopstock Messiásának 10 első Éneke is, melynek eleibe ama híres Berliini Mettsző, Chodowiecki Dániel, azt mettszi ki a' 7-dik Énekből, mint beszéle Mária Portia a' Pilátus feleségével. A' kép kitsin lesz, még is 60 forintot kíván munkájáért a' Mettsző. Két forinttal lehet előre fizetni az említett nagy betsű Munkára. Örömet le tesszük, érte azon kevés summát mi is; és ha tettszeni fog másoknak is nálunk le tenni: szolgálatunkat szívesen ajánljuk.¹⁾

Az előfizetési felhívásokban úgy van feltüntetve a' mű, mintha már sajtó alatt volna s így némikép indokolt volt az előfizetők nyugtalanzkodása, türelmetlenkedése — hiszen fél, sőt egy év múlva sem kapják kézhez a' «már kibocsátott» művet.

Kazinczy már 1790. február havában kap leveleket,²⁾ melyekben megírják, hogy nyugtalanul várják a' munkát; még jobban növekszik a' türelmetlenség a' Kassán kibocsátott felhívás után, végre tetőpontját akkor éri el, midőn Aranka heveskedésében csalással vádolja meg Kazinczyt.

Kazinczy 1791. jan. 24-én felkéri Arankát,³⁾ hogy a' Messiásért kezében összegyűlő pénzt minél előbb küldje be, mert szüksége van a' pénzre.

Aranka erre megírja Kazinczynak, hogy pénzt akkor várjon, ha a' Messiást elküldte.⁴⁾ Kazinczy ekkor írja már ismeretes lőcsei levelét, melyre Aranka viszont «csendesebb vért kíván!»⁵⁾

1) E felhívás azért fontos, mert egyedül ez jelöli meg az előfizetési árat.

2) «Várva várjuk — írja Fejérváry Károly Kazinczynak 1790. febr. 1. — tudósok, Eötsém Uram rész szerint sajtó alatt, rész szerint kéz alatt levő munkáinak ki bocsátatásokat. Eötsém Uram Klopstock Messiásának, Gessner Salamon Idylliumin kívül munkáinak és Hamlet Forditassát nyugtalanlankodva várjuk.»

3) «Most tehát kérésem tsak az, hogy a' mi pénzem ezekért és a' Messiásokért kezeidnél össze-gyüld, minél hamarébb küld a' Kassai postán által erga recepisse hozzám: mert reá szükségem lessz.»

4) Ezen levél nincs meg, de hivatkozás történik rá II. k. 362. számú levélben.

5) Kazinczy Arankához 1791. április 8-án: «El-múlt egy hónapja

Aranka végre május havában küld Kazinczynak, ki ekkor Bécsben tartózkodik, 40 aranyat, mely összegben a Messiásért előfizetett díjak is foglaltatnak.

Aranka azonban türelmetlenkedve sürgeti folyvást a munka elküldését, mert az előfizetők őt zaklatják. Bacsányi 1792. márcz. 5-én már mutogatja ismerőseinek Arankának levelét, melyben azzal vádolja Kazinczyt, hogy Erdélyt «meg-tsalta».¹⁾ Nem maradt ránk azon levél, melyben Aranka a legkiméletlenebb módon magának Kazinczynak is szemébe vágja a «megcsalást», melyben a régi baráti megszólítás helyett «Tekintetes Úrnak» szólítja barátját.²⁾

Kazinczy multjára hivatkozva méltósággal utasítja vissza Aranka gyanúsítását, nemeslelkűsége, szelid természete sohasem tűnt fel oly magasztos színben, mint Arankának adott válaszában: «... Elnémulva állok itt, 's felgyűlés helyett szánakozásra olvad szívem. Tégedet szánlak Barátom, és — magamat! ... Szólj tehát, tisztelt Biró, csalásnak nevezed é annak cselekedetét, a' ki lehetőknek nézvéni valamit, meg-igéri annak teljesítését, de betegeskedése, hosszas utazásai, 's dolgainak össze-bomlása által meg-gátoltatván, akkorá, a' mikorára azt megígérte vólt, nem teljesítheti: igéri mindazáltal, hogy ha bár későbbenn is, azt bizonyosan teljesíteni fogja. — — Csalás é ennek az embernek cselekedete? Impostornak nevezed é, hogy ígért és nem teljesített? — — Pfuj, pfuj Barátom! pfuj harmadszor is! Idegent sem kellett vólna csalással vádolnod; annyival inkább Barátodat nem; azt a' Barátodat, a' kiről tudtad, hogy célja nem az, hogy egynehány forintodat a' zsebébe dugja 's vele el-illantson».

Kazinczy megígéri Arankának, hogy az ép akkor nyomtatásban levő művekből³⁾ száz példányt küld Erdélybe, azok ára Aranka kezébe kerüljön: «hogy te ezen pénzből azokat, a' kik a' Messiást, vagy pénzeket vissza kívánják, ki-elégithessed. A Messiás ki-jön bizonyosan.

---

hogy utolsó Levelemet hozzád botsátottam, 's annak is igen különösnek kellett lenni, a' mint rövid válaszból veszem észre.... Tsendesebb vért kívánsz!»

¹⁾ «Batsányihoz irtt leveled kezeiken forog; hogy láttassa minden, hogy én meg-tsaltam Erdélyt.»

²⁾ Kazinczy 1792. ápr. 24: «Te engem a' ma vett levélben Tekintetes Úrnak szólitassz; — magadat karjaim közül ki akarod tépni; — — 's azt gondold, hogy már túl vagy a' küszöbön, nékem kerülsz 's szemembe csapod a' megcsalás igéjét».

³⁾ Kazinczy ekkor adja ki Bécsben: Wieland Diogenesét; a Dayka által fordított Héloizt és Abelardot; az Aszalay által készített Lessing Meséinek fordítását.

de az nem olly munka, a' mit azért, hogy Erdély a' pénzét kívánja, ha könyv nincs, praecipitálni lehessen. Azonban, hogy tégedet megmentsenek az alkalmatlanok aggatózásától, végzésemet nem sokára a' Magyar Hirmondó által ki-hirdettetem. Ennél többet most nem tehetek.»

A bizalmatlanság, a közönség részvétlensége, a keserű csalódások, gyanúsítások azonban nem ingatják meg elhatározásában. Az Arankával történt összetűzés óta körülbelül 2 év mulik el s ezen két év alatt alig említi a Messiást. De a kész kéziratot gondosan megőrzi, barátainak sem meri átolasás végett elküldeni, fél, hogy útközben elveszhet és várja a kedvező percet, melyben kiadhatja.

Kazinczy átolasás, javítás végett mindig elküldi kéziratait barátaihoz, csupán a Messiással tesz kivételt, ezt nem meri elküldeni.

1794. július elsején Szentmarjay elviszi Schédiusznak Kazinczy dolgozatait, de a kéziratok elvesznek.

«Ah, Kis! oda tehát Geszneremnek 15 dszeri fordítása, oda a' Wieland Gráziáinak fragmentuma, oda Anakreonomnak némelly dalai! Sírj velem, sírj!»*)

Legbecsesebb művei odavesznek, de hálát ad az égnek, hogy a darabok közé nem tette a Messiás fordítását is: «Ó micsoda kegyes sugallás volt az, a' melly eltilta melléjek tenni a' Messiás 5 első énekeit! Mit tennék most!»

Kazinczy végre elhatározza, hogy saját költségén adja ki a fordítást s hogy a hálátlan nemzet lássa áldozatkészségét, sokkal drágábban fog megjelenni, mint eleinte tervezte. Nem riad vissza semmi anyagi áldozattól, kétszer fizeti meg (65 frt) a Berlinben rendelt rézmetszetet s hogy a kiállítás még fényesebb legyen, Lipcsében Oeser Frigyes festőnél még egy másik képet rendel, mely Gábor arkangyalt átszellemült arczzal, dicsfénynyel körülvéve ábrázolja.

A kép megfestésénél a művész a Messiás I. É. 283. és követő soraira figyeljen, hol Gábor arkangyal Krisztusnak kinszenvedése előtt mondott imáját az égbe a Teremtő trónja elé viszi. Azon angyal képét fesse meg a művész, kit Klopstock az első énekben következő jelzőkkel ruház fel: Gábor, az égi szeráf, kinek fönséges tiszte, hogy Jézus szolgálja legyen e földön, kinek keble örülve remeg, kinek angyali körében és nyomában ragyogó fény ömlik, ki hajnalként száll föl az égbe, ki szép alakú, angyali ajkú, kinek nyomában mindenhol tavasz fakad.

Kazinczy büszke, hogy Oeser, ki Klopstocknak személyes barátja volt, elfogadta a megbízást s kész a képet a nyert utasítások szerint

---

*) Kazinczy Kis Jánosnak. 1794. okt. 6-án.

megfesteni. A festményt, ha elkészül, Londonba szándékozik küldeni, hogy ott messék rézre.)*

Újra előtérbe lép a Messiás kiadásának a gondolata, mindenek előtt «a' Gessner Irásait» adja ki s «Ezt fogja Messiás-som követni».

Kazinczy azonban újra csalódik reményeiben — 1794. decz. 14-én, mint a Martinovics-féle összeesküvés tagját elfogják s viszik Budára, hol 1795. május 8-án halálra ítélik.

A királyi kegy bizonytalan ideig tartó fogságra változtatja az ítéletet, mely 1801. július 28-ig tartott.

(Vége köv.)

CZEIZEL JÁNOS.

GYÖNGYÖSI KEMÉNY JÁNOSÁNAK EGYIK ISMERETLEN KÉZIRATÁRÓL.

Ismeretes dolog, hogy Dugonics Gyöngyösi műveinek kiadásában igen sokat változtatott csupa jó szándékból a kéziratok és régebb kiadások szövegén. Maga is hivatkozik erre a kiadás Előintésében, de meg a Murányi Vénusnak se kéziratát, se első lenyomatát nem kaphatván meg, csak későbbi kiadásokból történhetett «meg-jobbitása azon hibáknak, melyek a' verseknek értelmét egészen fel-forgatták». Rupp Kornél a Csalárd Cupido legutóbbi kiadásában (Régi Magyar Könyvtár) részletesen kimutatja, mennyit változtatott Dug. a kéziraton; Szalay Gyula a Figyelő 23. kötetében (232—238.) és Kiss Ernő a Nyr. 28:309. stb. lapjain Kemény János eredeti kéziratát vetik össze a Dug. szövegével. Az előbbi mintegy ötven versszakon mutatja be az eltéréseket, Kiss Ecker J. Szendének a Nyr. 27. kötetében megjelent, Gyöngyösi nyelvéről szóló értekezéséhez fűz néhány szövegkritikai megjegyzést. Én Kemény Jánosnak sem az eredeti kéziratát nem láttam, sem az első kiadását nem kaphattam meg, annyit ismerek csak az eredeti kéziratból, a mennyit az említett két közleményben láttam, de ennek alapján is ki fogom mutatni, hogy azok a változtatások, melyek a kéziraton Dug. kiadásában történtek, azok a «becsempé-*szések*», melyekkel őt vádolják, nem mind irandók az ő rovására. Van ugyanis a Nemzeti Múzeum könyvtárában egy 81 negyedívrnyi levélre terjedő kézirat; czíme: Gyöngyösi István Kemény János Tatár Rab-

*) 1794. okt. 6. «Oeser Hazafi társunk, a' Messziás elibe egy szép Gábrielt fest. Már megígérte azt. Kérkedni fogok ezzel a darabbal, és nem tudom, ha nem metszetem é Londonban?»

sága. Még Jankovich Miklós gyűjteményéből való, a XVIII. század elején vagy legkésőbb közepén írták. Bizonyítja ezt nemcsak az a körülmény, hogy Jankovich csak az említett korig terjedő kéziratokat vásárolt, vagy szerzett más úton, hanem a papir, de különösen a benne előforduló mindkétféle írás természete, minősége, szóval jellege is. Se az Ajánlás, se az Olvasóhoz című bevezetés nincs meg e Quart. Hung. 110. jelzésű kéziratban, csupán magát a költeményt tartalmazza minden bejegyzés, vagy széljegyzet nélkül, melyből esetleg a leírókra következtethetnénk. Ez a kézirat, azt hiszem, Gyöngyösi eredeti kéziratának helyenként megváltoztatott másolata. Sorváltozatok, egész versszakok találhatók, melyek csupán az eredeti kéziratban találhatók meg és Szalay tanúsága szerint Kemény János egyetlen kiadásában sincsenek; egy több lapra terjedő részlet pedig, mely csakis az eredeti kéziratban és Dugonicsnál olvasható a megszokott változtatásokkal, az eredetihez ez utóbbinál hívebben fellelhető a múzeumi kéziratban is. Igaz ugyan, hogy Dug. nyíltan megmondja, hogy a nyitrai piaristák eredeti kézírata volt kezében, a mikor az első (1693) kiadást megjobbította, kétségtelennek látszik mégis, hogy e javításnál kéziratunkat is használta. Több szó, több sorváltozat, mely *csak* Dugonicsnál van meg, bizonyítja ezt, de szinte döntő argumentum állításunkhoz az a tény, hogy kéziratunkban az első könyv második részének kilenczedik versszaka mellé a tintafolt miatt a szövegben olvashatatlanná vált *megpirosul* szót, továbbá u. e. könyv negyedik részének hatodik versszaka mellé a szövegben kitörölt *hívésére* szót Dug. *sajátkezűleg* jegyezte be, s hogy ugyancsak ő a *ts* és *tz* betűket sok helyen *cs-* és *cz-*-re javította.

Arra is gondoltunk, hogy kéziratunk az eredetinek Dugonics által leíratott vagy lediktált másolata; ez ellen szól azonban az, hogy kéziratunk sokkal hívebb az eredetihez, mint Dug. kiadása, s hogy benne több eltérés van mind az eredetitől, mind Dug. kiadásától; de ellene mond e feltevésnek az írás jellege, mely Gárdonyi Albert dr. kéziratári tisztviselő úr véleménye szerint is jóval előbbi Dug. koránál; végül maga az észszerűség is; mi szükség lett volna egy oly sokszor nyomtatásban megjelent műnek új kéziratára Dugonics korában? Ezek az érvelések egyszersmind kizárják azt is, hogy kéziratunk hamisítvány; vegyük még hozzájuk Jankovich gyűjteményének ismert megbízhatóságát, a kézirat címét, továbbá azt a körülményt, hogy az egyetlen eredeti kézirat, melynek okvetlenül a másoló előtt kellett lennie, a nyitrai piaristáknál illetőleg Dugonicsnál volt a XVIII. század végén.

Álljanak itt azonban az én erősségeim. Hogy kéziratunk az eredeti kéziratból készült, bizonyítja mindenekelőtt a következő három

versszak, mely *csakis* a nyitrai és múzeumi kéziratban van meg, minden kiadásban hiányzik: Er. kéz. III. 5:39.

A' fogas Aquiló fogdos már helyette
A' magas golyákat mind szám ki vetette
A' kis fecskéket is messze rekesztette
egyéb madaraknak nyelvét el költötte

Er. kéz. III. 5:43.

A' bolha sem nyargul szabadon annyiért
Mint nyári időben nem is vész oly sok vért
férre szitta magát érezvén orra dért
nem csipnek a' legyek, szunyog foga sem sért.

Er. kéz. III. 5:77.

Kezdenek dagadni vízi pöffetegek
jele nem derölnek fel hamar az egek
emelkednek inkább mind több több fellegek
Szakadoznak minden vizekben a' jegek.

Múz. kéz. III. 5:39.

A' fogas Aquiló fogdos már helyette
A' magas *gólákat* mind *szám-kiretette*
A' kis fetskéket is messze rekesztette
Egyéb madaraknak nyelvét *le-kötötte*

Múz. kéz. III. 5:43.

A' balha sem nyargul szabadon annyiért
Mint nyári időben nem is vesz oly sok vért
l'élre szírta magát érezvén orra dért
Nem tsípnek a' legyek, szunyog foga sem sért

végül Múz. kéz. III. 5:77.

Kezdenek dagadni vízi pöffetegek
Jele nem derülnek fel hamar az egek
Emelkednek *inkább* mind *több több fellegek*
Szakadoznak minden vizekben a' jegek.

Fontos bizonyíték ezen sor is; Ered. és Múz. kéz. I. 2:8.

Soká *özvegy lenni* ennek bizony kár is

Minden kiadásban *özvegyleni* áll.

Nemkülömben a *nyúgdalom* és *győzdelem* szó is I. 2:2.

Jön 's megy, nints nyugdalma, keres újságokat

(A *d* később áthúzigálva). Múz. kéz. I. 4:38.

Mellyet elméjének kezd tenni *nyugdalma*

Múz. kéz. III. 1:3.

Nyúgdalmat a' munka a' napot setétség

és u. i. III. 2:35.

Adott sok győz'elmet *győz'delmet* Urának kezére

(a győzelem *kí* van törölve, s melléje írva a másik).

Az Er. kéz. e helyeit nem tudom idézni, mert se Szalay, se Kiss nem közlik, de hogy az eredetiben is megvan e két szó, bizonyítja Kisstől idézett e két sor: II. 3:15. Ered. kéz.

A' ki győz'elemén örülvén a' Khánnak

és u. i. II. 2:62.

Végre szép *nyúgdalmát* 's örömét találja.

A győzelembe egy *d* van beleszúrva. E helyeken a mi kéziratunkban *győződelem* és *nyugalmát* áll.

Álításunk helyessége mellett szólnak még e sorok is: II. 1:44. Ered. kéz. és Múz. kéz.

Szokott *tséltapságát* de most félre tette

II. 1:44. Dug.

Szokott *csalfaságát* de most félre tette;

II:76. Ered. kéz. és Múz. kéz.

Jól-lehet sok *bú* 's *gond* gyült nyavalájára

II:76. Dug.

Jól-lehet sok *bú-gond* gyült nyavalájára;

III. 3:1. Ered. kéz.

Ilyen *módgyát* 's *rendgyét* halld azok' uttyának

Múz. kéz.

Ilyen *módgyát* 's *rendjét* halld azok uttyának

Dug.

Ilyen *módgyát-rendgyét* halld azok uttyának;

III. 4:101. Ered. kéz. és Múz. kéz.

Bellyebb nem igyekszik *hadát ott szerencsétlétvén*

Dug.

Bellyebb nem igyekszik *had-szerencsétlétvén*;

III. 5:81. Ered. kéz. és Múz. kéz.

Minden *lapályokban* magas vizek gyűlnek

Dug.

Minden *lapányokban* magas vizek gyűlnek

III. 4:106. Ered. kéz. és Múz. kéz.

Másnap azért reggel *készülőt* fuvának

Dug.

Másnap azért reggel *indulót* fuvának

továbbá ezen versszak: I. 3:21. Ered. kéz.

De nincs abban így mód, másként gondolkodik
Egy meghitt szolgálával addig titkoskodik
arra bizza dolgát az sem vonakodik
(mert jól ígért néki) hanem gyorsalkodik

Muz. kéz.

(mert jól ígért néki) hogyha gyorsalkodik

a zárjel később kitörülve, Dug.

De nincs ebben így mód. Másként gondolkodik
Egy meg-hitt szolgálával addig titkoskodik,
Erre bizza dolgát. Ez sem vonakodik
Mert jól ígért néki, hogy-ha gyorsalkodik.

Ez a versszak minden más kiadásban így hangzik:

De nem lehetvén ez így: más utat vészen,
Egy meg-hitt szolgálával titkos kötést téssen,
Jól ígervén néki, ha jó eszköz léssen,
A' mellyért csakhamar vagyón az is készen.

Hogy Dugonics használta kéziratunkat, arról az említett bejegyzésen kívül következő szavak és sorok tanuskodnak: I. 2:36. Muz. kéz. és Dug.

Dervis edgyik, farka nagy *lompot* eresztett

Ered. kéz.

Dervis edgyik farka nagy *lombot* eresztett

I. 2:76. Múz. kéz.

Nő a' *nötevény* is ha öntözik jobban

Dug.

Nő a' *Nöretény-is*, ha öntözik jobban

Ered. kéz.

Úgy nő a' *plánta-is*, ha öntözik jobban.

A növetény szót tehát nem Dug. csempészte a szövegbe. Az összes többi kiadásban is plánta áll.

I. 3:42. Múz. kéz. és Dug.

Habzó gondolattya jár 's *helytelenkedik*

Ered. kéz.

Habzó gondolattya jár 's *hirtelenkedik*

I. 3:51. Múz. kéz. és Dug.

Szépelné örömet, de meg kell vallani

Ered. kéz.

Szépítne örömet de meg kell vallani.

Az összes többi kiadásokban is *szépíteni* v. *szépíteni* van.

Hasonlókép Dugonics becsempészésének tartják — még Szily is a Nyr. 31:169. — a *dal* szót, pedig az eredeti kéziratban, a múzeumban is, sőt még az 1713-i lőtsei kiadásban is megvan: I. 4:46. Ered. és Múz. kéz.

Örül 's kedves *dalját* mondgya jó reménnyel

1713. lőtsei k.:

Örül 's kedves *dalát* mondja jó reménnyel

Dug.

Örül 's kedves *dallyát* mongya jó reménnyel

II. 1:29. Múz. kéz. és Dug.

A' mi Öseink is hajdan *Szittyiával*

Ered. kéz.

A' mi öseink is hajdan *Schitiával*

II. 3:53. Múz. kéz. és Dug.

Hamar kerekei sima tengelyének

Proteust követő tündér szerencsének

Laurusos szekeret érdemlő Keménynek
Szalma kévékkel tölt taligát tevének.

Ered. kéz. u. i. csak *Laureas* szekeret érdemlő Keménynek, minden más kiadásban e versszak így hangzik:

Az alá, borultán előbbi fényének,
Hamar kerekei sima tengelyének,
Proteust követő tündérszerencsének
Szalma kévékkel tölt taligát tevének.

II. 6:21. Múz. kéz. és Dug.

Vagyon közepette egy *gyászos* irtovány

Ered. kéz.

Vagyon közepette egy *gazos* ingovány

hasonlóképen minden egyéb kiadásban.

II. 8:6. Múz. kéz.

Tsak hamuja látszik sokak *lakhelyének*

Ered. kéz.

Tsak hamva látszik már sok lakó helyének

Dug.

Csak hamuja látszik sokak *lak-helyének*

III. 2:44. Múz. kéz.

Mert *ál-fogyásait* érték sok dolgokban

Ered. kéz.

Mert *ál-practicáját* értik sok dolgokban

Dug.

Mert *ál-fogyásait* érték sok dolgokban.

III. 2:32. Múz. kéz. és Dug.

Tétzetesb palotán, mezőn katonásabb,

Ered. kéz.

Téttetes palotán, mezőn katonásabb:

Van még néhány sorváltozat is, mi szintén mellettünk bizonyít.

I. 4:6. Múz. kéz. és Dug.

Hogy mennél több munka *kell* meggyőzésére

Ered. kéz.

Hogy mennél több munka *kél* meggyőzésére

u. i. Múz. kéz. és Dug.

Kötelezi szívét tulajdon kedvére

Ered. kéz.

Kötelezi szívét tulajdon kedvére

I. 1:47. Ez a vérszak csakis az eredetiben, a muzeumi kéziratban és Dug.-nál van meg, máshol hiányzik. Múz. kéz. és Dug.

Elváltozott búknak hervasztán ostroma

Ered. kéz.

Változott az búknak hervasztván ostroma

épigy II. 7:14. Múz. kéz.

De tépett tollának *zárt* állapottyában

Mostan is megmaradt igaz *hiv* voltában

Ered. kéz.

De tépet tollának *zárt* állapottyában
mostan-is meg-maradt igaz *hű* voltában

Dug.

De tépett tollának *rossz* állapottyában
Mostan-is meg-maradt igaz *hiv* voltában.

Szolgálhatnék még több egyezéssel a Múz. kéz. és Dug. kiadása között, csak hogy az eredeti kéziratból se Szalay, se Kiss nem közvetlen e részeket, csak a régebb kiadásokkal vethettem össze e találkozásokat s így közvetlenül nem bizonyítanak (pl. I. 3:75. a Múz. kéz. és Dug.-nál *önmaga* van, a többi kiadásban *maga* áll; vagy II. 2:9. Múz. kéz. és Dug. *Marsnak* és *minn* olvasható, másutt mindenhol a *Mars* és *kinn* van). Legkevésbé sem kell azonban gondolnunk, hogy Dugonics megelégedett ama változtatásokkal, melyeket kéziratunkban talált, nagyon sok helyet átalakított ő még ezeken kívül is. Hogy kéziratunktól is mennyire eltér, mutatják a következő sorok:

I. 1:48. Múz. kéz.

Fodorult haján-is gyöngyös fűrtözete

Dug.

Fodritott hajának rengő fűrtözete

II. 6:5. Múz. kéz.

*Igen-is azt tudom, mert tőlem sokat kér,
A' kinek gőzétől szédelgő fejem sér*

Dug.

*Tudom azt igen is: mert töllem sokat kér
A' mellynek gőzétől szédelgő fejem sér.*

II. 6:45. Múz. kéz.

De kezdett lépési mélyen fakadának

Dug.

De kezdett lépési méllyen suhadának.

III. 3:78. Múz. kéz.

Kiknek ha meglátnád 's néznéd személyeket

Dug.

Kiknek ha meglátnád fura személyeket

csak magából az első könyvből több mint ötven ilyen eltérést tudnék felsorolni.

Annak a kimutatására pedig, hogy mennyit változtatott az eredetin a múzeumi kézirat, s ezen Dugonics; annak beigazolására, hogy kéziratunk sokkal hívebb az eredetihez, mint Dug. kiadása, álljon itt a III. 4:65—95-ig terjedő résznek, mely csupán az eredetiben, kéziratunkban és Dug.-nál található, néhány versszaka: 65. Ered. kéz.

*A magyar Égnek is vastagságából
A' hogy természete szokatlanságából
a vagy más valami Fatum balságából
De van a' Németnek régi szokásából*

Múz. kéz.

*A' Magyar égnek is vagy vastagságából
Avvagy természete' szokatlanságából
Avvagy más valami Fatum balságából
De van a' Németnek régi szokásából*

a második sorban avvagy vagy tsak-ra van javítva. Dug.:

*Vagy a' Magyar Égnek vastagságából
Vagy csak természete szokatlanságából
Avvagy más valami fátum' balságából
De van a' németnek régi szokásából.*

66. Ered. kéz.

*Hogy oly pozsgás volta nincs egésségeknél
ha a' magyar égben sokat bé rihetnek*

*hogy azért halálos döggel nem fizetnek
régi koporsója országunk ezeknek.*

Múz. kéz.

*Hogy olly pozsgás volta nints egészségeknek,
Ha a' magyar égből sokat bé vehetnek,
Ritka, hogy halálos döggel nem fizetnek,
Régi koporsója országunk ezeknek.*

Dug.

*Hogy olly pozsgás-volta nincs egészségeknek,
Ha a' magyar égből sokat bé vehetnek
Ritkák, kik halálos döggel nem fizetnek
Régi koporsója Országunk ezeknek*

67. Ered. kéz.

Magnus Fabiusnak hogy már példájával

Múz.- kéz.

A' nagy Fabiusnak hogy már példájával

Dug.

A' nagy Fabiusnak talán példájával

68. Ered. kéz.

*De midőn kerüli így az ellenséget
Ő magát fogyasztja a' szegény községet
Kerülvén a' harczon osztott dicsőséget
talál rút dögével dicséretlen véget*

Múz. kéz.

*A' midőn kerüli így az ellenséget
Ő magát fogyasztja a' szegény községet
Kerülvén a' hartzon osztott dütsősséget
Talál rút dög által dicséretlen véget*

Dug.

*A' midőn kerüli így az ellenséget
Ő-magát fogyasztja a' szegény községet
Kerülvén a' harczon osztott dücsőséget
Talál, rút dög által, dücsötelen véget*

70. Ered. kéz.

melynek dőgi maíd köz a' barmok sorsával

Múz. kéz.

Melynek ügye majd köz a' barmok sorsával

Dug.

Melynek ügye majd köz a' barmok sorsával.

71. Ered. kéz.

Nem *nyer* az ott pálmát, ki követ röstséget

Múz. kéz.

Nem *nyerend* az pálmát ki követ restséget

Dug.

Nem *nyerend* az pálmát ki követ restséget

72. Ered. kéz.

Nem a' késedelem szokta azt végezny
Nehéz ónos lábbal erre *red* érkezny
Ki *partyában* akar nyertesen evezny
Annak serénséggel köl dolgához kezdny

Múz. kéz.

Nem a' késedelem szokta azt végezni
Nehéz ónos lábbal erre *rá* érkezni
Ki *partyához* akar nyertessen evezni
Annak serénséggel kell dolgához kezdni

Dug.

Nem a' késedelem szokta azt végezni,
Nehéz ónos lábbal erre *rá* érkezni
Ki *az parthoz* akar nyertessen evezni
Annak serénséggel kell dolgához kezdni.

76. Ered. kéz.

Mert ott a' dücsőség drága veteményét
vérrel hintik, 's *sok seb közt* járják ösvényét

Múz. kéz.

Mert ott a' Dütsősség drága veteményét
Vérrel hintik, 's *sok seb közt* járják ösvényét

Dug.

Mert ott a' dücsőség drága veteménnyét
Vérrel hintik *sok félsz közt* járják ösvényét

81. Ered. kéz.

Azért voltak annyi nagy *biró* férfiak
mert nem ültek guzsál mellett *az iffiak*
hanem mint a' napra vigyázó sasfiak
fegyverre vigyáztak a *Nemés 's Urfiak*

Múz. kéz.

Azért voltak annyi *nagy hírű* férfiak
Mert nem ültek guzsál mellett *mint Iffiak*

Hanem mint a' napra vigyázó sasfiak
Fegyverre vigyáztak a' *Nemes és Urfiak*

(az és-ből az é kitörölve). Dug.

Azért voltak annyi *nagy hírű* Férjfiak
Mert nem ültek guzsaly mellett, *mint Ifiak*
Hanem, mint a' napra vigyázó Sas-fiak
Fegyverre vigyáztak a' *nemes Urfiak*

84. Ered. kéz.

Akkor böcsösb áron kele a' Nemesség
harmincz Tallér nem volt érette elégség
Oh, alaton böcsre szállított *nemzetség*
ily ócsóvá *lenne?* a régi dücsőség

Múz. kéz.

Akkor bötsösb árron kele a' nemesség,
Harmintz tallér nem volt érette elégség
Oh alaton betsre szállított *nemzetség*
Ily ótsóvá *lén-e* a' régi dütsösség?

Dug.

Akkor böcsösb áron kele a' Nemesség
Nem vólt *Harmincz tallér* érette elégség
Oh alacson böcsre szállított *Tisztesség*
Ily ócsóvá *lén-e* a' régi dücsőség

87. Ered. kéz.

azt *tartya 's böcsüli* derék próbálásnak
ha idejét *lelé a' marha hajtásnak*

Múz. kéz.

Azt *tartya 's betsüli* derék próbálásnak
Ha idejét *leli marha el-hajtásnak*

Dug.

Azt *tartya-böcsüli* derék próbálásnak
Ha idejét *leli a' zsákmányozásnak*.

Mindezzel természetesen nincs megoldva az a kérdés, ki írta e kéziratot s hogyan került Jankovichhoz. Talán a XVIII. század elején és közepén élt nevesebb írónk példánya, Bél Mátyás, Faludi vagy Bod Péter kezeírása, s ezek egyikétől jutott valahogyan Dugonicshoz, a ki ezt valószínűleg maga adta Jankovichnak. E kérdések tisztázása azonban azon hivatottabb kötelessége lesz, ki Kemény János kritikai kiadásánál a tárgyaltam kéziratot sem mellőzheti.

SIMAI ÖDÖN.

ODYSSEUS AZ ALVILÁGBAN.*)

(Odysseia XI. 1–207.)

Indúltunk átkelni a tengerek árján,
 Elsőbb gályáink' a szent vízre ereszténk,
 Árboczat állattunk, vitorlát fölvtunk,
 Az állatokat a hajóba beraktuk,
 Magunk is fölszálltunk, forró könnyben ázva.
 Kékorru hajónknak szél fújt a hátába,
 Vitorladagasztó jó útitárs, küldvén
 Kirke, a bűbajos, ember-hangon szóló.
 Ott ültünk, mindenünk feküdt a hajóban.
 A szél s a kormányos együtt kormányoztak.
 Ment gályánk egész nap dagadt vitorlákkal.
 Napest lett s a habok árnyékba borúltak.
 A zúgó Okean' végét akkor értük.
 Ott a kimmeriek népe s birodalma,
 Ráfekszik a felhő, megüli sötét köd;
 Nem ragyog rájuk nap csillogó sugára,
 Se a mikor fölkel a csillagos égen,
 Se ha ég boltjáról földre fordul vissza,
 A nyomorú népet örök éj takarja.
 Itten kikötöttünk kiraktuk a barmot.
 És elindultunk az Okeanos partján,
 Míg a' földhöz értünk, mit Kirke jövendölt.

Itten Eurylochos s Perimed' áldoztak.
 Én meg oldalomról éles szablyám' rántva,
 Ölnyi árkot ástam széltében-hosszában
 S áldoztam itallal minden halottaknak,
 Elsőbb mézes tejjel, aztán édes borral,
 Harmadszeren vízzel s szórtam bele lisztet
 S ígertem a holtak üres árnyékának
 Legszebb meddő üszöm', ha hazámba érek,
 Meg sok drágaságot áldozati máglyán,
 Teiresiasnak még azonköl ígertem,
 Fekete birkát is jószágom javából.
 Holtak seregének hogy imígy esdettem,

*) Részlet a Budap. Philol. Társ. múlt é. márcz. 11-ikén bemutatott Odysseia-fordításból.

Az áldozat torkát metszettem s bedobtam
 Az árokba, szélylyel sötétlő vérük folyt.
 S már jöttek a holtak lelkei a mélyből.
 Szép arák meg ifjak, sok bút-látott vének,
 Pajkos hajadonok, új búval szívükben;
 Sok jött sebesülten érez-hogyú lándzsától,
 Harczolta daliák vértől csurgó vértben.
 Mind az árok iránt mindenünnen szálltak
 Szörnyen süvöltve, hogy félelem sápasztott.
 Társaimra szóltam, nyúzzák a birkákat,
 Ércztől nyakavágva a kik ott heverték
 S égessék el, esdvén örök isteneknek,
 Nagy Hadesnek s szörnyű Persephoneiának.
 Aztán éles szablyám' kihúzván leültem
 És a holtak üres árnyát nem engedtem
 A vérhe' közel, míg Teiresias nem jön.

Elpenor bajtársam lolke jött először.
 Nem hantoltuk őt el a tömérdék földbe,
 A Kirke lakában ott maradt a teste
 Siratlan', temetlen', úgy hajtott a szükség.
 Sírtam a láttára, megszánva szívemben,
 Szárnyalló igékkal meg is szólítottam:

«Hogy kerülsz, Elpenor, ködös alvilágba?
 Gyalog előbb jöttél, mint én barna gályán.»

Szóltam s ő énnékem följajdúlva mondta:
 «Hósi Laertesfi, eszes Odysseus,
 Megrontott az isten meg a sok borital.
 Kirke háztetején elalvék s feledtem
 Visszafelé menni le a hosszú lépcsőn
 S egyenest zuhantam a háztetejéről.
 Lent a nyakam' szegtem, lelkem szállt Hadeshez.
 Azért esdve kérlek a feleségedre,
 Atyádra, ki nevelt gyermeki korodban,
 Telemachosra, honn egyetlen fiadra;
 Mert tudom, hogy vissza a Hades lakából
 Aiaie szigetre röpít sebes gályád;
 Kérlek, én királyom, emlékezz szavamra!
 Ha visszatérsz, ne hagyj siratlan', temetlen',
 Értem rád ne gyúljon istenek haragja,
 Hanem majd hamvaszsz el minden fegyveremmel,
 Emelj síremléket az ősz tenger partján,
 Hadd tudjon a jövő a szegény emberről.

Tedd s sírom fölé szúrj evező-lapátot,
Társimmal éltemben a mivel eveztem.»

Így mondott s én néki imígy adtam választ:
«Igen, boldogtalan, megteszem, elvégzem.»

Így ültünk, beszélve nehéz-bús igékkel,
Én ott a vér mellett meztelen kardommal,
Túlhan a bajtársam árnya beszélt hosszan.
Jött azután meghalt édes anyám lelke,
Antikleia, lánya nagy Autolykosnak,
Még élve hagyám el szent Trójába szállván.
Sírtam a láttára, megszánya szívemben.
De bár nehezemre esett, nem eresztém
A vérhe' közel, míg Teiresias nem jött.

Végre jött thebai Teiresias lelke,
Arany pálczája volt, megismert és így szólt:

«Hősi Laertesfi, eszes Odysseus,
Boldogtalan, mért jössz a világló naptól
A holtakat látni meg a bús országot?
De el az ároktól s le az éles karddal,
Hadd igyam a vérből s igazat hadd mondjak.»

Szólt s én meghátrálván, ezüstszegű kardom'
Hüvelybe taszítám. Ivott a tisztos jós
A fekete vérből s imígy szólott nékem:

«Gondolsz, Odysseus, csak a haza-útra.
Az isten nehézzé teszi. A Földrázó
Nem feled, szívében mind' lángol haragja,
Mert kedves fiának a szemét kioltád.
Így is megtérnétek, bár sokat szenvedve,
Ha bírod szíved' és társid' zabolázni,
Mikor gyors hajótok először ér partra
A sötét vízárból Thrinakie földjén,
Csordája, gyönyörű nyája legel ottan
Heliosnak, a ki mindent lát, mindent hall.
Csak utadra gondolj s hagyd ezeket békén.
Mert akkor megtértek, bár sokat szenvedve:
De ha megrablod, úgy jósolom te veszted',
Társidét, gályádét: magad még menekszel,
De későn jársz, rosszul, idegen hajóján,
Minden társad elvész s bajba' leled házad',
Javaidat élük kovály rossz emberek,
Szép feleségedet kelengyével kérik;
Ámde megérkezhén, erőt veszel rajtuk:

Tenpalotádban a kérőket lesújtod
 Csellel avagy szemben éles ércz hegyével.
 Akkor fogd eveződ' s indulj vándor-útra,
 Míg azokhoz érsz, kik tengert nem ismernek,
 A kik ételüket nem keverik sóval;
 A kik nem ismernek vöröstre-írt gályát,
 Se evezőt, a mi a hajónak szárnya.
 Mondok világos jelt, a mit nem feledhetsz.
 Mikor másik útas jövell veled szembe
 És szórólapátnak vállad terhét mondja,
 Akkor szúrd a földbe evező-lapátod'
 S áldozz nagy áldomast Poseidon királynak
 Kossal, bikával meg emsehágó kannal,
 Hazatérve meg hozz pompás hekatombát
 Az égbe' lakozó örök isteneknek,
 Sorba' mindnyájának. Tengeren nem halsz meg,
 Úgy visz el a halál szeliden, ki megöl,
 Kényelmes öregség ha nyom már s körötted
 Fölvirul a néped. Az igazat mondom.»
 Így szólt, én meg néki imigyen beszéltem:
 «Teiresias, a hogy az istenek szótték!
 Ámde állj a szónak és mondd igazán meg:
 Meghalt édes anyám lelkét ihol látom,
 Ott ül a vér mellett s egyetlen fiára
 Mégse akar nézni és megse szól hozzám.
 Mondd meg, óh fejdelem, hogy fog rám ismerni?»

Így szóltam s ő tüstént megadta a választ:
 «Könnyű, a mit kérdesz s' a lelkedbe vésem.
 Akárkit is látsz az elmúlt halottakból,
 Csak ereszd a vérhez, akkor igazat szól;
 A kit nem eresztesz, az vissza-zál újra.»

Szólt s Hades lakába visszatért a lelke
 Teiresias úrnak, hogy jövendőt mondott;
 Én csak vártam merőn, míg anyám odajött
 S a fekete vérből ivott. És megismert
 És sóhajtva szólott szárnyalló igéssel:

«Gyermekem, hogy jössz a ködös alvilágba
 Elevenül? Nehéz élőnek ezt latni.

Nagy folyók övezik s iszonyatos habok
 Meg túl az Okean, a mit meg nem lábol
 Gyalogjáró, ha nincs habvágó hajója.
 Trójából jössz ide hosszú bolyongásból

Gályástúl, hadastúl? Hogy még Ithakába,
Mikor látod otthon feleséged újra?»

Így beszélt és néki szóval ilyent mondtam:
«Öh anyám, meg kellett Hades lakát járnom,
Hogy halljam thebai Teiresias lelkét.
Haj, mert Achaiisnak s hazánkknak nem láttam
Színét se, bujdosom szüntelen azóta,
Hősi Agamemnonnt mióta követtem
Paripás Trójába, trójai csatába.
Ámde állj a szónak és mondd igazán meg:
Merevítő halál mikor tört le téged?
Hosszú nyavalya vagy nyílszóró Artemis.
Oltotta ki élted' ő szelid nyilával?
Apámról, fiamról szólj, kiket ott hagytam,
Övék-e még trónom, avagy tán más ember
Ült bele s azt mondják: soh'se jövök én meg?
Mondd el feleségem megkérése sorsát.
Ott marad fiánál s emlékszik szilárdan,
Hogy őt már elvette achajok legjobbjá?»

Így szóltam s felelt rá az én édes anyám:
«Öh bizony, ő vár rád álíthatatos szívvel
Övéi közt otthon; bús éjszakák gyötrik
Szünös-szüntelenül s könnyben ázik nappal.
Trónodba nem ült más senki; fiad békén
Szántja-veti telkét s lakja lakomáit,
A hogy törvénytűző férfiúhoz illik;
Mert hívja mindenki. Atyád a mezőn él,
Nem jár a városba. Ki se veti ágyát
Puha derekaljából, cifra takaróból.
Télen a szolgálkkal aluszik a házban,
Hamuban a tűznél, ruhája is foszlik.
Nyárelő idején, gyümölcsös nyár-végén
Elindul ösvényin a szőlős-kertjének,
Földre hullt levelek vetnek neki ágyat.
Ott elhever búsan, szíve csupa bánat,
Hazatérted' lesi, kín az öregsége.
Lám, én is meghaltam, elfogyott az éltém;
De nem altatott el engem termeimben
A nyilas Vigyázó ő szelid nyilával,
Betegség se jött, mely nehéz nyavalyával
Üzi ki az ember tagjaiból lelkét;
A vágy ölt meg érted, vitéz Odysseus,

Szeretettől múlt el az én édes éltém.»

Imígy szólt és nékem megindúlt a szívem

S meghalt édes anyám' ölelni akartam,

Háromszor kitártam a karom' utána,

Háromszor suhant ki, mint árny, mint az álom.

VÉRTESY JENŐ.

TEMESVÁRI PELBÁRT EGY PÉLDÁJÁNAK EREDETÉHEZ.

Katona Lajos akadémiai székfoglaló értekezésében¹⁾ *Temesvári Pelbárt*, híres egyházi írónk és szónok példáival foglalkozik és a függelékben (45—48. l.) *a vakról és a sántáról* szóló példát is közli. E példa a világirodalom régi vándora; Oesterley a *Gesta Romanorum* utalásai-ban húsz író említ, kik ezt a példát idézik; Kurz megtoldja a feldolgozók számát hárommal.²⁾ Két párhuzamos hely azonban teljesen kikerülte Oesterley és Kurz figyelmét, melyek, nézetünk szerint, talán az összes e címen jelölt és ismeretes példának, valamint elbeszéléseknek forrásai voltak: a Midrás, Leviticus Rabba és a babyloni Talmud. Ezeket tekinthetjük a mi példánk ősforrásának.

Leviticus Rabba szerkesztője Lev. 4. f. 1. verséhez, R. Ismael,³⁾ hírneves tanító magyarázatát közli: «Tanított R. Ismael, ez hasonló ama királyhoz, kinek díszes kertjében nemes fajtájú gyümölcsök nőttek. Őrzésükre odaültetett a király két őrt, kik közül az egyik vak, a másik sánta volt; néhány nap múlva oda szól a sánta a vakhoz: Remek gyümölcsöt látok én e kertben. Hozd ide! volt a vak válasza. Nem tudok én járni, szólt a sánta. Én meg nem látok, válaszolt a vak; de felült a sánta a vak nyakára és ettek a kert gyümölcséből, azután mindegyik visszament a helyére. Végre odajön a király, nemsokára észre veszi a hiányt és megszólítja az őroket: Hova lett e fa gyümölcse? A vak azt mondja: Én nem látok! A sánta: Én nem tudok járni! De a király túljárt mindkettőjük eszén és felültette a sánta őrt a vak hátára, és elkezdtek járni; ekkor kiderült és nyilvánvalóvá lett a két őr bűne. Épp így lesz ez a jövőben (t. i. Isten ítélőszéke előtt) is.

¹⁾ Írtek. a nyelv- és széptud. köréből XVIII, 2.

²⁾ Kurz. Burkhard Waldis. (Deutsche Bibl. 2. jegyzetében IV. 61-hez. Oesterley itt is abba a hibába esett, hogy az együvé nem tartozókat egy kalap alá vonta.

³⁾ Élt 130—160. k. Kr. után.

A szent — áldott legyen az ő neve! — azt mondja a léleknek: Miért vétkeztél a földön? Világok Ura! — felel a lélek, — nem tudok én vétkezni, a test a vétkes; hisz mióta elváltunk egymástól, az ég madaraihoz hasonlóan repülök én a magasban, és mi bünt követtem el azóta? — Szól a testhez: Miért vétkeztél? Világok Ura! — felel a test, — a lélek a vétkes; hisz mióta elváltunk, mint élettelen kődarab fekszem lent a sötét sír mélyén! — Erre veszi az Úr a lelket és beleönti a testbe és együttesen bünteti mindkettőt.»

Kissé bővebben, de lényegében változatlanul megvan e példa a babyloni Talmud Synhedrion tractatusának 91^a lapján; ott R. Jehuda, a fejedelem, szájából halljuk, kit az utókor a szent melléknévvel tisztelt meg, és pedig Marcus Aurelius Antoninus, római császár és stoicus bölcsező kérdésére, kivel R. Jehuda barátságban állott. A császár azt mondja: Test és lélek védhetik magukat az örök bíró előtt, stb., mint fent; erre R. Jehuda a már idézett példával felelt. Már Rapoport²⁾ és utána Hoffmann¹⁾ a bölcsekedő imperator τὰ εἰς ἑαυτὸν czínú művészek a talmud eschatológiája eme tanaival párhuzamos helyeire utalnak. Mily szembeötlő a hasonlatosság a Talmudban előadott világnézet és Antoninus i. m. IV, 21 alatt foglalt tanítása között? εἰδὲ ἀμύνουσιν αἱ ψυχαὶ πῶς αὐτὰς ἐξ αἰδίου χωρεῖ ὁ ἄγγελος, így szól a bölcse; és a Midrásban משה שיעאתי ממנו כעפנר מהרה פורחת באירה אני. Feltűnők még a következő helyeken a mienkkel egyező vélemények: II, 2; VI, 15; IX, 2 és X, 7.

Más változatban találjuk e példát a Gesta Romanorumban;³⁾ de ámbár egész más e példa célja a G. R.-ban mint a talmudban, mégis azt véljük, hogy a héber irodalomból szivárgott át a G. R.-ba és a nyugati prédikátorok műveibe. E mellett szól a mese egész menete, melynek lefolyása azonos a talmudban előfordulóéval; továbbá a külső keret is támogatja e föltevésünket. A középkor írói és nagy gondolkodói, bármennyire idegenkedtek mindentől, a mi zsidó, megvetették e törzs minden tagját, mégis, kevés kivétellel, a héber irodalom hatása alatt állottak. Kivált Israeli Izsák, Avicebron (Gabirol) és Maimonides voltak nagy hatással az egyház tudósaira. Aquinói szent Tamás, Halesi Sándor, Albertus Magnus, Beauvaisi Vincze, Bonaventura, Raimundus Lullus, Duns Scotus stb. műveiben lépten-nyomon — ámbár a héber nyelvet csak nagyon kevesen és kevésbé értették, — találunk vonatkoztatásokat a héber irodalomra. Mint a Talmud és Midrás tanítói, a

¹⁾ Antoninus und Rabbi. Kerem Chemed IV. 226.

²⁾ Dr. D. Hoffmann. Die Antoninus Agadot in Talmud und Midrasch. Magazin 19. 35 ff.

³⁾ Ed. Oesterley. 385. l.

Tigris és az Euphrat partjain épült főiskolákon, valamint a Jordán mentén tartott gyülekezeten példákmal magyarázták Mózes szabványait és a próféták igéit, valamint Elijáhu és tanítványának csodás tetteit: ugyane módszerrel éltek a francia Bourboni István, az angol Bromyard, a magyar Pelbárt és mások, a középkor századaiban is. Ezért van, hogy mind a két helyen: a héber forrásokban, mint a G. R.-ban, király szerepel, mert az Istent a földi királylyal szeretik párhuzamba állítani. Erre számtalan példát találunk.

Más keretbe foglalta a vak és sánta példáját Breitinger névtelenje,*) és a mienktől eltérő feldolgozásban találjuk e mesét Windisch és Gellertnél. A kettő közötti különbség szemléltetése végett szembe állítjuk e két példát.

A G. R. (vulg. 71. fej.) így adja elő a mi mesénket: *De remuneratione eterne patrie*. Rex erat, qui magnum convivium fecerat; deinde per totum regnum preconos destinabat, ut preconizarent convivium, videlicet ut omnes cujuscumque conditionis ad convivium venirent et non tantum convivium bonum haberent, sed et divicias infinitas obtinerent. Cum autem preconos per regna et castra ambularent, preceptum regis promulgando, erant tunc duo homines in una civitate manentes, unus fuit fortis et robustus, sed tamen cecus, alter claudus et debilis, sed optime videbat. Dixit cecus claudo: Carissime, heu nobis duobus, per totum regnum dimulgatum est, quod rex tali tempore optimum convivium tenebit et quod non tantum quilibet habebit cibaria pro sua voluntate, sed divicias magnas recipiét. Tu vero es claudus, ego vero cecus, et ergo ad illud convivium non poterimus accedere. Ait claudus: Si consilium meum feceris, ambo ibidem veniemus, et divicias et convivium sicut ceteri obtinebimus. Respondit cecus: Omne consilium quod est nobis utile sum paratus adimplere. Ait claudus: Tu es fortis et robustus in corpore, ego vero debilis, quia claudus; me super dorsum tuum portabis, ego vero tibi viam dirigam, quia satis clare video et sic ambo ad convivium veniemus, et mercedem sicut ceteri obtinebimus. Ait cecus: Amen dico tibi, optimum consilium est; statim ascende dorsum meum. Et sic factum est, claudus viam ei ostendit et ipse eum portavit, et sic ambo ad convivium venerunt et divicias inter alios receperunt.» Breitingernél pedig így van e példa: «Forte in via conveniunt cæcus et claudus, ubi cum sine duce congregi non posset cæcus, claudus etiam vehiculo opus esset, retinebatur uterque suo malo. At vero claudus pro ingenii sagacitate animadvertens cæcum validos lacertos, firmos pedes, robur denique corporis integrum

*) Breitinger, J. Jacob. Dichtkunst I. Zürich, 1740. 232 l. Breiting-maga mondja a mese szerzőjéről: «Deren Urheber mir unbekannt ist».

habere, nec quicquam morbi aut vitii in eo hærere, nisi quod oculis captus esset, prudenter iniit rationem, ut inter se communicarent operas, et quod deesset alteri, alter sarciret, scil. ut cœcus tolleret in humeros claudum, claudus isti monstrator viæ esset: exponit suum consilium cæco atque operam pollicetur suam; is quamvis sarcina non levis sibi foret subeunda, et humanitate socii et suo commodo adductus non detrectat conditionem, ac sublato in humeros claudus ejus ductum sequendo pergīt; atque ita communicatis operis iter susceptum conficiunt.»

Ez utóbbi példához hasonló a következő elbeszélés, mely azonban mai alakjában kissé értelmetlen, a mit kiadója, Lidzbarsky*) is megállapított már e szavakkal: dieses Stück ist leider an einigen Stellen unklar. Az L. által kiadott mesék és elbeszélések évszázadok óta forognak a Szíriában és Mezopotamiában lakó különféle népek ajkán, de csak a múlt század nyolczvanas éveiben írta le azokat az istenfélő ankawai Jeremiás, «chaldæus beszédmóddal», — ezek az író szavai, — «az olvasók szórakoztatására és a nyelv könnyebb elsajátítása végett». De a sivatagon tanyázó beduinok, vagy a békés családi tűzhelynél ülő keresztény asszonyok, bizonyára más alakban mondják e mesét, mint azt a tudákos leíró teszi. Jeremiásnál «a három férfi elbeszélése» a példázat címe; Lidzbarsky «a vakról és jóllátóról» beszél. Az elbeszélés a következő: Három férfi volt egyszer vándorúton, kik közül az egyik vak, a másik süket, a harmadik meztelen. Az út közepén felkiált a süket: Halk lódobogást hallok! Erre szól a vak: Gyerekek, hisz itt állnak már előttünk! A meztelen: Fussunk, mert kifosztanak bennünket! Elsőnek futott a meztelen, utána a süket, a vak pedig az útszélen maradt. Néhány percz mulva jön egy jószemű ember, kinek erszénye tele volt pénzzel. A vak csörömpölést hallott és így szólt: Ki van itt? Én, volt a válasz, és ki vagy te? Én a vak vagyok! Társaim itt hagytak és tovább futottak, most pedig nem tudom, hová vezet az út! Azután azt mondja: Üljetek hát fel a hátamra és elvezetlek a legközelebbi faluba! A jószemű felült és mentek. Menés közben szól a vak: Mi van nálad? Pénz, szólott amaz. Add azt is ide, majd viszem én, hisz te fáradt vagy. Később pedig letette a jószeműt, mondván: Maradj itt, el kell mennem, néhány percz mulva megint itt vagyok. A jószemű leült, a vak elment; szándékában volt a pénzt elrejtteni. Félreeső helyet talált, a hol kiterpeszkedett. A jószemű vár, de az nem jön; végre felszólt, de semmi felelet nem jött. Sirt. Az Istenért! Nem kell a pénz, de ne

*) Lidzbarsky, Mark: Die neu-aramäischen Handschriften der kgl. Bibliothek zu Berlin. Semitische Studien. 4—9. Weimar, 1896. I. kv. Cod 146. G. II. k. 186.

hagyj itt elvesznem a pusztában; a vadállatok martaléka vagyok! Semmi válasz. Erre követ emelt a földről és szólt: Itt vagy? úgy szólj, ha nem, megtalál e kő és Isten segítségével utóléri testedet! De az nem felelt. Erre hátán találta a vak embert a kővel. Még egyszer fenyegetődött, de az nem felelt, tehát másodszor dobott reá és evvel a koponyán találta a bűnöst. Istenem, ki maga az igazság! szólt a jószemű, — e kővel is meghajítlak, ha nem beszélsz! És a vak arczába dobta, amaz pedig feljajdult. (Itt hiányos és zürzavaros az elbeszélés menete.) El innét, te utálatos vak, hisz te vak vagy és a jószeműt akarod megcsalni! Így szólt, vette az erszényét és ment hazafelé.

Ha összehasonlítjuk ez utolsó történetet a közvetetlenül előtte említett példával, látjuk először is, hogy a mint ott a vak és sánta véletlenül találkozna, itt szintén csak történetesen találkozik a vak a jószeművel; de míg ott nem akarja az egyik a szerződést megszegni (non detrectat conditionem), itt a vak ki akarja a másikat fosztani. Más kifejelethez jutott tehát a keleti és mászhoz a nyugati elbeszélő. Mindenesetre látjuk, hogy az e czímen elterjedt példa változatainak két alosztálya van. Vajjon egy forrásból eredtek-e, vagy nem? azt ma már nem lehet kimutatni; ha igen, úgy talán, régiségénél fogva, a talmudban és Midrásban előforduló volt az őforrás, melyből az utóbbiak fakadtak. Temesvári Pelbárt példája azonban az első csoporthoz tartozik és közvetett úton, Vincentius Bellovacensis Speculum moraleja révén, a héber irodalomból vette.*)

MARMORSTEIN ARTHUR.

---

* *) Egyúttal a Pelbárttól említett, «a kétféle út»-ról szóló példázat — v. ö. Katona L. i. m. 46. l. — egy régi héber párhuzamára utalunk. «Egyszer járkáltam az úton; a keresztúton egy gyermek ült; kérdeztem tőle: melyik út vezet a városba? Erre így felelt: az egyik rövid de távolabb; a másik hosszabb, de közelebb. Én az elsőn mentem. Midőn a városhoz közel jutottam, láttam, hogy kertek és ültetvények veszik körül (t. i. a várost); visszafordultam és azt mondtam neki (a gyermeknek): Fiam, miért mondtad, hogy ez az út rövidebb? Igen, de azt is mondtam, felel az, hogy távolabb. Erre homlokán csókoltam.» (b. Erubin 53. b. és Derech Erec tractatusa 6. fej.; utóbbi megvan magyar fordításban is Dr. Krausz S.-tól.) E csonka mese, melynél a tanulság és alkalmazás is hiányzik, sokkal eredetibb a középkorinál. Nem lehetetlen, hogy a középkori írók egyikének ez a példa szolgált mintául, a melyet átalakított.

HAZAI IRODALOM.

Theisz-Matskássy-féle Francia-Magyar és Magyar-Francia Szótár. I. Dr. Theisz Gyula Francia-Magyar szótára. Budapest. Évsz. n. Lampel R. (Wodianer F. és Fiai.) Nagy 8-r. XII és 406 lap. Ára füzve 5 K.

Tíz évig készült és még kéziratban több szakember bíráló rostáján átment derék munka az előttünk fekvő szótár. A meglevők közül ugyan a Kelemen-féle eléggé használható, a Pokorny-féle elég bő, de Theisz új szótára mindkét tekintetben nagyon fölülmúlja előzőit. Nagy előnye, hogy egyenesen eredeti francia teljes szótár után készült: a Hatzfeld-Darmesteter nagy szótára alapján. Legnagyobb nehézség természetesen ily rövidítő munkánál eltalálni a helyes mértéket, mert a mi viszonyainkhoz képest jóval szűkebbre kellett szabni a szótár terjedelmét, hogy az ára ne legyen nagyon magas. Ezért az előszóban (VIII. lap) foglalt e kifejezést: «a szótár majdnem kimerítően tartalmazza az újabb irodalom, kivált a szépirodalom és a társadalmi élet szókincsét» a *majdnem* szónak igen erős hangsúlyozásával kell értenünk. Az persze nem a szótáríró hibája, hogy a már kész kéziratnak majdnem felét törölni kell, hanem a körülmények kényszere. Feljegyzek mégis néhány kifejezést, melyeket nem épen más szótárral való összehasonlítás alapján, hanem olvasás közben, és pedig az egyetlen Theuriet-ből szedtem össze, s a melyeket még ilyen természetű szótárban sem szívesen nélkülöz a kereső. A határozott tájsházokról persze nem szólok. Ilyenek: *censément*, Littré (pop.) = par supposition. On pouvait censément cueillir les fleurs peintes sur la toile: (szinte, úgyszólván); *émacié* kiaszott, *émaciation*; *abside* s. f. (apsis) a szentély; *pissenlit* a pitypang általános elterjedt neve, mely ellen az összetétel részei miatt én nem tennék kifogást még iskolai szótárban sem; *surplomb* Littré: état d'un objet dont le sommet avance plus que la base; *surplomber* être un surplomb (bâti à la crête d'un rocher); *cépée* fiatal fa; *passemontagne* stb. Egyeseknél elmaradt oly jelentésárnyalat, mely elég gyakori, s nem mindig található ki egykönnyen: *faire* (des pensées et du miel, árvácskákka és mézzel) kereskedni, (machen in . . .); *camelot*-nál nincs meg a «rikkancs» jelentés; *moutonner* nemcsak göndöríteni, hanem göndörödni is; *crémaillère* mellett a gyakori *chemin de fer à cr.* fogas kerekű vonat nincs kitüntetve. Újra megjegyzem, ez egyéni nézet, s lehetetlen következetesen eljárni.

Kisebb baj, ha a tőszónak egy-egy könnyen érthető származéka hiányzik: *perclus* mellett *perclusion* hiánya nem fog nehézséget okozni a keresőnek. A szavak jelentése különben általában elég kimerítő és

az eredeti főjelentésből kiindulva fokozatosan vannak levezetve az egymásból folyó mellékjelentések. Az egyes csoportokat a szedés is elég szembetűnően elkülöníti.

Nem francia tulajdonneveket, a milyeneket főleg Pokorny szótárában oly bőven találunk, Theisz igen helyesen csak akkor vett fel, ha az alak eltérése okvetlen megkivánja. Mire való is volna az ilyen: «Bude (büd) npr. f. — Buda (ma Pesttel egyesülve Magyarország fővárosa).» Vagy mit keres francia-magyar (nem kimerítő) szótárban: *Artemis, Apollonie, Apollodore* stb.

Ha mindenütt nem lehet is, de legalább a szembeszökő esetekben szótárunk rámutat az etymológiára. Ennek még a tanuló is hasznát veszi. Pl.: étrangler (cf. Strang), cloître (Kloster), effréné (frein), bau (ófr. bale, ném. Balken), élan (cf. élancer), élan (cf. Elentier) stb. Teljességre itt sem törekedhetett a szerző. Elhagyandónak tartom azonban az olyféle magyarázatot, mint: *exécrer* (ex + sacrer), mert ez az összetétel nem a francziára, hanem a latinra áll.

Rokon- és ellentétes értelmű kifejezésekre is elég bő utalást ad a szótár gyakorlati szempontból. A kiejtés csak a kivételes esetekben van megjelölve, részben az *Association Phonétique* jegyeivel, és helykimélés kedvéért nem az egész szó: cognat (g = g), coéquation (qu = kü), orchestre (ch = k), Égyptien (tien = szjē), oignon (az i néma), granit (t = t), hennir (hen = a); égueuler után felesleges odatenni: (gu = g). Több használatos kiejtést tűrő szónál meg kellene adni mindakettőt. Két ily helyet találtam: *poigne* és származékai után mindenütt ez áll: (az i néma). Michælis-Passy jeles phonetikai szótára*) két kiejtését adja: i nélkül és az i értékével; minthogy az elsőnél csak utal másodikra, s a második helyen jelzett kiejtéssel sorolja fel az összes származékokat, azzal azt tünteti fel, hogy a második kiejtést tartja elterjedtebbnek, a hol tehát az i nem néma. *Cep* Theisznál: p = p, (szöllőtő), Mich.-Passy: se és sep.

A magyar helyesírás tekintetében az új szótár már az új helyesírási rendelet előtt az újítás terére lépett; csak a *cz* maradt meg: mitologia, fizika, fotografál, foszfor, filologia; két helyen azonban következtelen lett: *kolophonium, kentaurus*. Értelemzavaró sajtóhibát csak egyet találtam: *poïdnée* (*poignée* helyett); azonban cím-szó lévén, a sorrendben észrevehető, hogy *d* *g* helyett áll. Néhány

*) Dictionnaire Phonétique de la langue française. 8-r. 318 l. Hannover, Berlin. Charles Meyer 1897. Ára kötve 4 márka 80, 6 frank. Ez a mű, valamint a *Maître Phonétique* (Rédaction et administration: 20 rue de la Madeleine, Bourg la-Reine, Seine; előfiz. ára évi 3 frc 50) megérdemelné, hogy nálunk jobban ismerjék.

kisebbit csak azért sorolok fel, hogy újabb kiadásnál, melyet e szótárnak kívánok, kiküszöbölhető legyen: centesimal centésimal helyett, kis üllő üllő h. (cloutière czímszó alatt), fakohát fakorát h. (94. I. II. hasáb 24. s. clou c. a.) csökönös ny h. 364. II. 9., vörhenyös fauve c. a.

Mindezek azonban semmit sem vonnak le a munka értékéből, melynek szerkesztési módja, egész belső és külső berendezése igen nagy gondot és sok tudást árul el.

A szótár külső kiállítása is dicséretet érdemel; nagy betű, tiszta nyomás, a czímszók feltűnő kiemelése könnyítik a szem munkáját.

Kíváncsok, hogy a magyar-francia rész is minél hamarabb elkészüljön.

HORVAY RÓBERT.

Prónai Antal: Dugonics András életrajza. A Dugonics-társaság jutalmával kitüntetett pályamunka. Szeged. 1903. A Dugonics-társaság kiadása. 239 l. Ára 3 K.

Az a csiuos külsejű, elegáns kiállítású kötet, melynek czímét leírtam, minden ízében a kegyelet terméke. A szegedi Dugonics társaság, mely a legnagyobb szegedi írónak nevét viseli czímerében, tekintélyes pályadíjat tűzött ki, hogy Dugonics életét meg írassa; egy fiatal pesti piarista tanár, Dugonics rendtársa, fölkutatta lelkiismeretesen az életrajzi adatokat, áttanulmányozta Dugonics munkáit és megírta jelen életrajzát, melyet azután a társaság a maga költségén kiadott.

Az életrajz megírása hálás föladat volt. Maga Dugonics, bár nem tartozik a nemzet azon klasszikus írói közé, akiknek műveit évszázadokkal keletkezésük után is olvassa a közönség, mégis irodalmunk újjászületésének egyik legkiválóbb alakja, pap és tanár, matematikus és regényíró, historikus és drámaköltő egy személyben, a ki a maga korában páratlan népszerűségű volt, s egyéniségének kedves vonásai ma is igen sympathikussá teszik emlékét. Előleges tanulmányok is állottak a szerzőnek rendelkezésre, egy baráti kéztől írt rövid életrajz, Karácsonyi Krizosztomé, egy másik, Endrődié, a mely ugyan a forrásokat nem aknázva ki kellőleg s Dugonics működését elfogultan ítélve meg, nem sokat segített munkájában, végre egy Dugonics tiszteletére kiadott emlékkönyv. Sokkal jelentősebbek ezeknél Dugonics naplói és följegyzései, melyekről az öreg piarista megható őszinteséggel mondja egy helyütt: «Szívesen leírtam ezeket az utódoknak, ha valamikor ezek az én följegyzéseim felhasználhatók, még haló porom is örvend annak.» Becsesek Gyulai Pálnak egyetemi előadásai és Heinrich Gusztávnak kutatásai Dugonics drámáinak forrásai ügyében, mindketten nagyon megkönnyítették Dugonics főműveinek, regényeinek és drámáinak, æsthetikai és történeti méltatását.

Prónai ismeri mindezeket a forrásokat, sőt az egyetem és a piarista gimnáziumok irattáraiból, az Országos Levéltárból újakat kutat föl, és az így szerzett adatokat kimerítően föl is használja. Megszerkeszti belőlük az életrajzot, helyreigazítja elődeinek tévedéseit, sőt magának Dugonicsnak hibás följegyzéseit is, (a Dugonics név eredeti alakja; állítólagos népdalai; hol kezdi a tanárkodást; Plautusból fordított vígjátékának címe; Trója veszedelmének keletkezése; az Argonauticon czélja stb.) az ellenmondó adatok közül kiválasztja a legmegbízhatóbbat (születése és halála napja; beöltözése a piarista-rendbe stb.) és Dugonics irodalmi működésének ismertetését beleilleszti az életrajz megfelelő szakaszába. Előttünk áll Dugonics egész pályája a maga mozgalmasságában, megismerkedünk életének fontos és kevésbé fontos mozzanataival. Ez a kép inkább külső, az eseményeket látjuk, s nem az embert az események között. Csak két ízben tér el ettől az objectívnek nevezhető rajzoló módtól: mikor Dugonics gyermek és ifjú éveit vázolja, és mikor mint egyetemi tanárt méltatja. Természetesen ki-kitér máskor is Dugonics lelki világának bemutatására, de ezt csak odavetett vonásokkal teszi, pszichologiai képpé nem szélesíti. Ennyiben munkája inkább irodalomtörténeti, mint általános érdekű.

Úgy látszik ez is volt a vezető szempontja. Az irodalomtörténet iránt érdeklődő tudós közönségnek iparkodott szolgálni, olyan monographiát kívánt írni, a melyet az összefoglaló irodalomtörténetírók haszonnal forgathassanak. Ezért foglalkozik részletesebben Dugonics működésének azon felével, mely a mai tudomány előtt még homályos, míg a már ismert és méltatott felét kevesebb szóval jellemzi. Így különösen drámáit és regényeit. Az Etelkáról ugyan két alapos tanulmányt nyújt és Dugonics utasítása alapján rámutat az Etelka mintájára, Barclay Argenisére, de már a többi szépprózai művével röviden végez és még az Etelkának sem közli meséjét. Tisztán állott Prónai előtt a cél s ehhez alkalmazta fejtegetéseit: a mit ő elhallgat, azt a szakferőú úgyis ismeri, az érdeklődő pedig akármilyen irodalomtörténeti kézikönyvben megtalálja. Az irodalomtörténeti célnak ez a szigorú szemmel tartása a laikus közönség számára azonban megnehezíti a munka élvezését.

Örömmel állapíthatjuk meg, hogy a monographia eléri kitűzött célját. A megbízható, pontos, kimerítő életrajz és az elfogulatlan jellemzés e munkát Dugonics méltó emlékévé avatják, s megkönnyítik annak az írónak az útját, a ki majd az egész korszak irodalmi életét fogja megrajzolni. Jól is van megírva. Egyszerűen, világosan és magyaráúl. Nem cifrázza a szót, de nem is takarékoskodik vele. A munkát, melynek betűi, papírosa, szedése a szegedi nyomdász-ipart dicsérik, Dugonics arczképe és szobrának valamint szülőházának fényképe díszíti.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Kobzi János: Zrinyiász és régi epikai költészetünk. Második kiadás. 8-r. 101 l. Győr. Pannonia.

E mű tulajdonképen nem egyéb, mint a Szigeti veszedelem szemelvényes kiadása. Bevezetésül az epikai költészetünk fejlődését tárgyalja a szerző Zrinyiig, ezután következik a Zrinyiász megrövidített szövege, majd æsthetikai ismertetése; befejezi az egészet «Az epos Zrinyi után» című fejezet.

A füzet első része 14 lapon ismerteti epikai költészetünk fejlődését Zrinyiig. Ez a rész abban a formában, melybe a szerző önti, teljesen felesleges, mert semmi újat nem nyújt közönségének, a tanulóifjúságnak; a mit mond, azt a diák úgyis megtalálja iskolai kézikönyvében. Állításai között így is annyi a téves, hogy csak kárára válik az olvasó diák irodalomtörténeti tudásának. Csak néhányat említek: Pontianus historiája nem a Zrinyiászszal egyidőben jelent meg (1. l.), hanem vagy nyolczvan évvel korábban. A Jeremiádok nem «gúnyolódó és feddő énekek» (2. l.), hanem siralmas és panaszos költemények, nem is «a vegyes lázból származott királyok alatt» keletkeztek (u. o.), hanem a mohácsi vész után. A legendákról szólva «mindenütt az asketizmus sötét képét» látja a szerző s abban a nézetben van, hogy «a költészet gyönyörködtető feladatáig nem emelkedhettek» (5. l.). Hogy messze ne menjünk példáért, asketikus rajzok-e Szent István, Szent László legendája? Költői elemek nélkül szűkölködik-e az Elek-legenda? Szent Ferencz legendája a szerző szerint «a XV. század előtt készült, ez egy régebbi kiadású latin munkának szabad fordítása» (6. l.). Magunk sem hisszük, hogy a szerző megfeledezett arról, hogy a XV. század előtt nem ismerték még a könyvnyomtatást s reméljük, tudja azt is, hogy az Ehrenfeld-codex a XV. század második negyedében keletkezett (Zolnay), nem pedig a XV. század előtt, de a mondat megfogalmazása határozottan az ellenkezőt bizonyítja. A Margit-legendának Ráskai Lea csak másolója, nem pedig szerzője, mint Kobzy állítja (6. l.). Hogy a Karthausi legendárium *forrásul* szolgált volna legendáinknak s a Legenda aurea-n kívül ez lett volna egyedüli forrásuk (6. l.), arról nincs tudomásunk. Nem is lehet, mert az Érdy codex egyike legkésőbbi codexeinknek, a mint ezt a szerző maga is tudja. A vitéz Franciskorul való széphistória szerzője sem *Vasfay Gáspár* (11. l.), mint Kobzy még Toldy nyomán gondolja, hanem az irodalomtörténeti kézikönyvek szerint is *Ráskai Gáspár* stb. Úgy látszik Kobzy meg Boccaccio *Decamerone*-ját sem ismeri, mert kétszer is idézi mint B. *Decamerone*-jait.

Sikerültebb a mű harmadik része, a Zrinyiász æsthetikai méltatása. Röviden leírja Szigetvár elfoglalását a történelem adatai szerint,

azután a tartalom elmondása közben fejtegeti az eposz alapeszméjét, jellemeit, cselekményét. Bár az elemzésnek ezt a módját általában nem hibáztathatjuk, mégis — tekintve, hogy a mű a tanulóknak van szánva — jobb lett volna, ha a szerző ragaszkodik a szokásos formákhoz és külön-külön tárgyalja e kérdéseket. Így a tárgyalás nem elég világos és áttekinthető, a szerző ismétlésbe esik (pl. három helyen is kifejti, hogy miért végzetes hős Zrínyi), ellenmondásba keveredik, pl. a 87-ik lapon ezt olvassuk: «... ekkor veszi kezdetét a bonyodalom, melynek első ténye az almási csata». A következő mondat pedig: «Siklósnál történt az érdekek összeütközése, itt kezdődik a bonyodalom.» Megjegyzendő, hogy a siklósi csata a 3-ik, az Almás vize melletti ütközet leírása a 6-ik énekben van.

Az eposz Zrínyi után cz. fejezet elmondja Listi Mohácsának és Gyöngyösi Murányi Vénuszának és Kemény Jánosának tartalmát némi kommentárral kísérve, de megjegyzéseiben figyelemre méltó dolog nincs.

Bántja az olvasó szemét a sok magyartalanság is. Kóstolóul álljon itt néhány: «... így lett bevezetve általa a magyar irodalomba egy új műfaj» (14. l.); «Murány várának *Veselényi* (így) által történt elfoglalása» (93. l.).

CSÁSZÁR ERNŐ.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Des Aristoteles Schrift über die Seele. Übersetzt und erklärt von Dr. theol. E. Rolfes. Bonn. 1901.

Hazánkban *Aristotelest* nagyon sokan idézik, de nagyon kevesen ismerik. Számos közkeletű idézet forog közkézen, mely az ő nagy nevével ékeskedik, de bizony egyik-másikra alig lehet ráismerni, és sokszor épen ellenkező értelemben vesszük, mint a hogy Aristoteles értette. Igaz ugyan, hogy nincsen philosophus, kinek eszméi és kifejezései jobban átmentek volna a köztudatba, hiszen Aristotelest lehetetlen kiszakítani akár az ó-, akár a középkor gondolkodásából, kultúrájából; de a philológiának mindenkor első kötelessége az, hogy munkásságának javát azoknak az embereknek áldozza, kiknek munkái a legtöbb szolgálatot tették az emberi gondolkodás és művelődés ügyének előbbrevitelében.

A külföld tudományos irodalma — mint gondolni lehet — iparkodik is leróni eme tartozását Aristoteles lángelméje iránt, nálunk azonban igen kevés történt e téren.

Művei közül mindössze négy-öt van meg fordításban, az érteke-

zések száma meg, melyek róla megjelentek, elenyésző csekély ahhoz képest, a mit más kisebb alakokról találunk. Ennek okát abban látom, hogy *Aristoteles* nem iskolai auctor.*) Ennek a mulasztásnak roppant káros hatásai vannak. Igazán csodálatos, hogy *Kármán*, ki a műveltség tartalmának elemzésével állította egybe az iskolában tárgyalandó auctorokat, *Aristoteles*ről, kinek kulturális jelentőségével senki sem versenyezhet, a tanterv készítésében megelégedkezhetett. Nagyon szomorú, hogy egy középiskolát és egyetemet végzett, s magát műveltnek tartó ifju ne tudjon *Aristoteles*ről többet, mint a mennyit a poetika tanulásakor, vagy a történeti órán hallott. Másik következménye ennek az, hogy A. az irodalomban is ismeretlen egyéniség. Nálunk tudományos irodalommal jórészt csak a tanárok foglalkoznak, s mert *Aristoteles*szel sem a tanulmányi időben nem foglalkoztak, sem iskolai munkájukban nincs módjuk és szükségük rája, róla egészen elfelejtkeznek.

Közlönyünkben is nagyon kevészer olvasunk a nagy Stagiritáról, pedig a külföldön évenként jelennek meg róla érdemesnél érdeme-sebb tanulmányok és munkák.

Lélektanáról legutóbb két érdemes munka látott napvilágot. Az egyik francia nyelven van írva, szerzője *Rodier*, és két kötetben (az egyik 260, a másik 582 nagy 8-adr. oldalon) adja a görög szöveget teljes kritikai apparatussal és francia fordítását, a második kötetben pedig a magyarázatot. Célja az, hogy lehetőleg biztos és tiszta szöveget nyújtson, hű képét adja *Aristoteles* gondolatainak, de oly kérdések tárgyalásába, hogy empirista vagy idealista-e *Aristoteles*, hogy az intellectus agens, *ὁ νοῦς ποιητικός* transcendentális természetű-e, s hogy Alexandernek, Avicennának, Averrhoisnek vagy sz. Tamásnak van-e igaza, a szerző nem bocsátkozik. *Rodier* nagyon érdekesen nyilatkozik, midőn a bevezetésben ezeket mondja: «*Aristoteles* lélektana bizonyára mélyebb és következetesebb, mint a mi classikus lélektanunk, a peripatetikus és *Cartesius*-féle doktrinák laza keveréke, melyhez, hogy a zavart még teljesebbé tegyük, *Kant* rendszeréből is hozzátoldunk egynehány foszlányt.»

A másik munka német nyelven van írva, s gyönyörű, érthető nyelven közli a *περὶ ψυχῆς* című könyv fordítását, s a lap alján a szükséges magyarázatokat nyújtja. *E. Rolfes* már éveken keresztül foglalkozott *Aristoteles* lélektanával, s nagy philologiai készségén kívül megvan az az érdeme is, hogy szorosan ragaszkodik a hagyományhoz, első sorban a görög interpretatiókhoz, s különösen *Aqu. Tamás* híres *Commentarius*-át részesíti nagy figyelemben.

---

*) Csak a görög pótlós tanulók számára írt könyvek emlékeznek meg róla.

Tájékozásul legyen szabad röviden elsorolni, minő magyarázatokat vett *Rolfes* műve kiadásánál figyelembe.

1. A legterjedelmesebb görög kommentár *Johannes Philoponus*-tól van. *Hayduck* adta ki 1897-ben 600 oldalon a porosz tud. Akad. megbízásából. Főleg ezt tartotta *Rolfes* szem előtt.

2. *Simplikios* Philoponossal egy időben (VI. sz.) élt. Philoponos keresztény szerzetes, *Simplikios* pogány philosophus vala, mint ez kommentarából is kitetszik. (*Hayduck*, 1882.)

3. *Themistios* ujplatonikus volt és a IV. században élt. Görög paraphrasisának nyelvezete elárulja, hogy szerzőjét méltán hitták kortársai *Εὐκραδῆς*-nek. (Ed. Spengel, Teubner 1866.)

4. *Sophonias*nak, a XIV. században élt barátnak, görög paraphrasisa (*Hayduck*, 1883.) a szövegkritikára nézve fontos, de magyarázatai homályosak, fecsegők.

5. *Aqu. Tamás* latin kommentariusról ezt mondja *Rolfes*, hogy az aristotelesi rendszer szellemét és eszméit egészen és részleteiben senki oly helyesen nem fogta fel, mint ő. Megvallja ugyan *Rolfes*, hogy *Tamás* magyarázatai nem mindenben állják ki a szigorú tudományos kritikát; hisz philologiai képzettsége hiányzott, s nem is az eredeti szöveg, hanem egy ismeretlen nevű fordítás állott csak rendelkezésre. Nem is igen ismerte a görög magyarázatokat; ha mások felfogásával polemizál, rendszerint *Averrhois* és *Avicenna* tévedéseit ostromolja.

6. Nagyon sokat forgatták egy időben *Silvester Maurus*nak, egy XVII. századbeli jezsuitának latin paraphrasisát is, azonban semmi külön érdeme nincs.

7. Az aristotelesi tanulmányok ujjaélesztésében tán legtöbb érdeme van *Trendelenburg Adolf*nak, nagy hibája azonban, hogy *Aristoteles* nagy metaphysikai gondolatait nem tudja szemlélni a tudományos hagyomány fényében. Nem ismerte, így nem is méltányolhatta az egész középkort, könyve *Præfatió*jában nyíltan mondja: «Omnia, quæ medio præsertim ævo ad hoc Aristotelis de anima scriptum allata sunt, conquirere nec potuimus, nec volumus.»

Ezek volnának azon forrásművek, melyeket *Rolfes E.* műve kiadásánál tekintetbe vett. Már évek óta foglalkozik *Aristoteles* lélektanával, s nagy érdeme, hogy, a mi újabban nagyon ritka, eredeti forrásokig megy vissza. Kiváló érzéke, mély philosophiai képzettsége megóvta őt minden egyoldalúságtól, hű tükrét tárja elénk *Aristoteles* gondolatainak, rámutat a tényleg meglevő nehézségekre, nem akar bölesebb lenni *Aristoteles*nél, de viszont okos coniecturaival nem egy homályos helyet tesz előttünk világossá, érthetővé.

Az igaz, hogy *Rolfes* a szöveg folytonos javításában éppen nem

leli kedvét, egyformán tiszteli a hagyomány megszentelte szöveget és értelmet, de itt-ott szüksége van némi változtatásra vagy új fel-fogásra.

402, b, 23; κατὰ τὴν φαντασίαν. Itt a φαντασίαν szón a legtöbb fordító és magyarázó fogalmat, illetőleg képzetet ért és fordít. R. hivatkozva de sensu 439, b, 6 helyére, φαντασία τῆς χροῶας, «érzéki megjelenés»-nek fordítja.

410, a, 27 — 410, b, 1. Ezt a részt, melyben Empedokles egy közismert elméletéről van szó, Torstrik megromlott szövegűnek tartotta. Rolfes alapos okok alapján elfogadja és ügyesen magyarázza Aristoteles szövegét, és így elveti Sophonias textusát.

419, b, 8: τοῦτο δ' ἐστὶν αὐτοῦ μεταξὺ καὶ τῆς ἀκοῆς ἐμποιεῖσαι φῶφον ἐνεργεία. Trendelenburg αὐτοῦ μεταξὺ helyett καὶ τοῦ μεταξὺ-t olvasott s úgy értelmezte, hogy a hang «a mediumban és a hallásban» jön létre. Ezt Rolfes elveti azzal a megokolással, hogy itt csak arról van szó, hogy a fennebb említett tárgyak miként adnak valódi hangot. Nem fogadja el R. Torstriknak azt a gyanítását sem, mintha 419, a, 32 sq. romlott szöveg volna.

420, a, 6. Bekker Imm. kiadásában így van: οὐ γὰρ πάντῃ ἔχει ἀέρα τὸ κινησόμενον μέρος καὶ ἔμψυχον. Rolfes szerint ennek helyes értelme nincs. Trendelenburg elfogadta, Biehl is ezt közli, de érezte a nehézséget Torstrik is, igazítása ez: ἀλλὰ τὸ κινησόμενον μ. x. ἄψοφον. R. ebből csak az ἀλλὰ-t fogadja el, melyről T., úgy látszik, joggal írja: excidisse ἀλλὰ id nolo demonstrare, ne lectori parum confisus esse videar, — különben ez az ἀλλὰ sem Philoponosnál, sem Sophoniasnál nem fordul elő, bár az ő szövegük legjobbnak tartható. Nincs értelme annak, hogy ἄψοφον-t olvassunk ἔμψυχον helyett, hisz ezen egész könnyen érthetjük a halló-szervet.

434, a, 34: πᾶν σῶμα helyett Torstrik coniecturája: εἷς σῶμα, v. γένοιτο σῶμα. Ezt fogadja el Dittenberger és utána Rolfes is.

Mint látjuk e pár felhozott helyből, Rolfes iparkodik tiszteletben tartani a régi codexek hagyományos alakját, és számos helyen kimutatja Trendelenburg, Torstrik s mások tévedéseit, kik, midőn nem voltak tisztában valamely hely értelmével, rögtön megváltoztatták a szöveget. Pedig alig van Aristotelesnek még egy munkája, mely oly jó szövegben maradt volna ránk, mint épen a περὶ ψυχῆς. Az, hogy itt ott nagy gondot ad a magyarázóknak, még nem jogosít fel senkit arra, hogy a szövegen változtasson.

A mi a magyarázatokat illeti, melyek a lap alján állanak, röviden azt jegyezhetjük meg, hogy Rolfes annak a százados hagyománynak ad igazat, mely az ó- és középkor világnézetét fejezte ki, a mely mint forrásból Aristoteles gondolataiból táplálkozott, s a melyet nem-

csak tisztelni lehet és kell, hanem tudományos bizonyítékokkal is támaszthatunk.

A főbb gondolatokat *Rolfes* már egy korábbi munkájában kifejtette (*Die substantielle Form und der Begriff der Seele bei Aristoteles*, Paderborn, Schöning, 1901.) s arra az eredményre jutott, hogy Aristoteles az emberi természet egy részét, a lélek és a test viszonyát a legtermészetesebb módon fogta fel. Szerinte a lélek a test állományi formája, forma substantialis-a, a lélek nem Anaxagoras *νοῦς*-a, nem is Platon világszellemé, hanem egyedi lélek, minden emberben más és más; hogy ez a lélek hogyan jó létre, arról Aristoteles nem beszél világosan. Rolfes annyit állít, hogy Aristoteles gondolataival csakis az a felfogás egyezik meg, mely szerint az Isten teremti külön-külön, tehát nem a szülők hozzák létre, ezek csak a testet adják. Ez a lélek tehát nem létezik előbb, Platon *præexistentiáját* Aristoteles súlyos okokkal veti el. A lélek a testtől külön életre is képes, hisz működései között a gondolkodásban teljesen független az anyagtól. A *νοῦς* nem külön valóság a *ψυχή* mellett, hisz az emberben csak egy lélek van, de ez a *ψυχή* megszabadulva mindentől, a mi testi, külön életet él a testtől való elválása után, tehát halhatatlan, szellemi valóság, mely a testtel együtt létezvén, vele összekapcsolva (*σώματος τε*) adja az emberi valóságot, és forrása a vegetatív, érző és gondolkodó életnek. Az érzetek alapos lélektanát Aristoteles állapítja meg először, még pedig empirikus uton, ha szabad úgy mondanunk, psychophysikai módszerrel.

Így tehát egyrésztől bátran nevezhetjük Aristoteles lélektanát metaphysikainak, nem azért, mintha a lélek fogalmát valami nem létező, abstract dolognak venné, hanem mert a szellemi működések substratumaúl egy tisztán szellemi, anyagtalan valóságot vesz fel, — másrészt pedig empirikusnak, a mennyiben e lélek-fogalomra a működések, a tapasztalat alá eső jelenségek vizsgálata alapján jut, s a lelki életnek úgyszólván minden jelenségét egységes principium alapján értelmezi. A mi magát a psychicumot illeti, ennek természetét még napjainkban sem látjuk tisztábban, mint látta Aristoteles — ez az igazán minden tekintetben lángelmének tartható philosophus.

BIHARI FERENCZ.

Bibliothek des litterarischen Vereins in Stuttgart. 222—230.
kötet. 8-r. Tübingen, 1902—1903.

Ez a kilencz, ill. nyolcz (a 222. még 1901-ből való) kötet a stuttgarti irodalmi egyesület legutóbbi kétévi kiadványa. Más-más szempontból mindenik kötet becses, nemcsak önmagáért, vagyis régi kéziratok és nyomtatványok kritikai közléseért, hanem jórészt a széleskörű

és alapos bevezetésekért és jegyzetekért is. Nagy részük a szépirodalom keretébe tartozik, csak két kötet szorosan történelmi tartalmú, ú. m. a 226. és 228. kötet.

226. kötet: *Die Chronik des Klosters Kaisheim, verfasst vom Cistercienser Johann Knebel im Jahre 1531.* Hrg. von Franz Hüttner. 623 l. A krónika a Bajorországban Donauwörth mellett levő kaisheimi cistercita-rendház történetét adja alapításától, vagyis 1134-től 1530-ig, és pedig három részben: 1134-től 1400-ig, 1400-tól 1509-ig és 1509-től 1530-ig. Szerzője Knebel János, ki 1500-tól tagja volt a kolostornak és a ki a rendház történetén kívül 1529-ben megírta szülővárosának, Donauwörthnek, történetét is egy terjedelmes kéziratban. A kaisheimi krónika kéziratát, melyet Knebel 1531 körül írt és a melyben több a magyar vonatkozás is, az augsburgi püspöki könyvtár őrzi. A kiadás, a mennyire megítélhető, pontos és lelkiismeretes, de a tájékoztatás, melyet Hüttner magáról a krónikáról és történeti értékéről nyújt, igen szűkszavú (512—514. l.). Jegyzetei és a tárgymutató annál becsesebbek.

228. kötet: *Briefe der Elisabeth Stuart, Königin von Böhmen, an ihren Sohn, den Kurfürsten Karl Ludwig von der Pfalz.* 1650—1662. Hrg. von Anna Wendland. 224 l. Stuart Erzsébet Frigyesnek, a hányatott sorsú és sokat gúnyolt «téli király»-nak volt felesége. A levelek, melyek persze angol nyelven vannak írva, Károly Lajos pfalzi választóhoz, Erzsébet fiához vannak intézve és nem kis részükben választék emennek leveleire, melyeket Bromley adott ki 1787-ben. Csak tizenkét évre terjednek, de írjuk egy félszázad történetére tekint vissza és nem csekély számú bennük a fontos történeti vonatkozás. Változatosabb sorsa, mely örömben kezdődött és fájdalomban folytatódott, kevés asszonynak volt a világtörténelemben. Erzsébetnek egyik leánya Henriette, Rákóczy Zsigmond herczegnek, I. Rákóczy György fiának volt rövid életű felesége; e házasságról röviden szó van a levelekben is.* A kiadás elé írt bevezetésben (I—XXVII. l.) Wendland Anna Erzsébet «királyné» rövid élettörténetét és jellemzését adja. A levelek eredetije a hannoveri kir. áll. levéltárban őriztetik.

224. kötet: *Das Evangelium Nicodemi von Heinrich von Hesler.* Hrg. von Karl Helm. 284 l. Heslernek ez a költői műve több teljes és töredékes kéziratban maradt ránk. A szöveg megállapítása szempontjából legfontosabb a schwerin-i kézirat. Hesler mint költeménye forrásaira a négy evanglista és Nicodemus műveire hivatkozik; persze több más, másodrendű forrásra is támaszkodik, melyekkel Helm má-

*) Erzsébetnek abban az ügyben írt egy-két levelét az Orsz. Levéltár őrzi. L. bővebben *Szilágyi Sándor, Rákóczy Zsigmond* 1622—1652. (Magy. tört. életrajzok.) Budapest, 1886. X. fej.

sutt (*Paul-Braune Beiträge*, XXIV. k. 85. s. köv. II.) bővebben foglalkozik. A bevezetésben (I—C. I.) Helm a kéziratokon és forrásokon kívül tüzetesen fejtegeti Hosler nyelvét hang- és alaktani szempontból és főntemlített tanulmányával szemben *Schröder E.* sejtését igazolva arra a következtetésre jut, hogy Hesler alsónémet származású, a ki valószínűleg a Gelsenkirchen mellett, az alsófrank nyelvhatáron fekvő Hesler nevű helységről való és a ki, bár középnémet nyelven írt, dialektusát különösen a rímelésben nem tudta teljesen elnyomni. Szókinese, melyben nem ritka ez aln. elem, néhány más okon kívül szintén alsónémet származása mellett szól. Bizonyos, hogy nem volt pap, mint vallásos irányú költői működése alapján sokáig hitték, hanem lovag, aki Poroszországban a német lovagrend szolgálatában állott. Költői működése 1280—1312 közé esik. Művei: Nicodemus evangéliumának, szt. János apokalypsis-ának és a megváltás történetének verses feldolgozása; az utóbbi csak töredékesen maradt ránk. Ennél többet nem tudunk Hesler életéről és működéséről, sőt még ebben is sok bizonytalanság, és Helm fejtegetései nem egy helyütt kihívják, ha nem is az ellentmondást, legalább is a kételkedést. «Nicodemus evangelium»-ának szövegét bő jegyzetek követik.

227. kötet: *Merlin und Seifrid de Ardemont von Albrecht von Scharfenberg*. In der Bearbeitung Ulrich Füetters hrg. von Friedrich Panzer. 182 l. Panzer Fr. első ízben adja ki Merlin-t és Seifrid de Ardemont-ot Füetrer Ulriknak kéziratban levő nagy Heldenbuch-jából, melyben a lovagi mondák a legkülönbözőbb forrásokból, főként az ifjabb Titulelből vannak összegyűjtve. E compilatio, melyet Füetrer 1490 táján állított össze IV. Albert bajor herceg számára, négy kéziratban maradt ránk, melyek igen egyszerű viszonyban állanak egymáshoz. A müncheni codexből (A) származik egy bécsi (D), mely csak Merlint tartalmazza, és egy müncheni kézirat (B), mely teljes, és ebből egy harmadik müncheni kézirat (C), mely csak a Gral és a Gral-nemzetség történetét foglalja magában.

A Merlin és Seifrid de Ardemont, Füetrer bevallása szerint, Albrecht von Scharfenberg műve alapján készült, mely sajnos elveszett és csak Füetrer átdolgozásában maradt ránk. E két részletnek külön kiadása tehát helyes és indokolt. Mind a két költeményhez Panzer bő bevezetést írt (I—CXXXIII. l.), de két kérdéssel szándékosan nem foglalkozik, először: mennyiben pótolhatja Füetrer átdolgozása Scharfenberg elveszett művét, másodsor: milyen viszonyban áll e két költemény az ifjabb Titulelhez, vajjon e három költemény egy és ugyanazon szerző műve-e vagy sem. Ezen kérdéseket Panzer később szándékozik tüzetes vizsgálat tárgyává tenni. Egyelőre a *Litteraturblatt* 1898. évfolyamában (118. és köv. II.) tett megjegyzéseire utal.

A Merlinben Artus király kerekasztalának keletkezése van elmondva. Scharfenberg forrása *Robert de Boron* nagy cyclusa (a cyclusból a Merlinről szóló résznek csak néhány pár verse maradt ránk), de valószínűleg nem eredetijében, hanem prózai átdolgozásában. A francia forrással szemben Scharfenberg elég önállósággal jár el és több tekintetben változtat rajta, leginkább a *Grand Saint Graal* nyomán. Panzer igéri, hogy a később megírandó dolgozatában az ifjabb Titulelből valószínűvé fogja tenni, hogy az a változtatás nem volt meg a francia forrásban, hanem Scharfenbergtől származik. Az Artus-mondának egy másik régi feldolgozását, *Galfredus de Monmouth: Historia regum Britanniae*-t Füetrer ugyan ismerte, de Scharfenberg költeményein nem mutatható ki hatása.

A *Seifrid de Ardemont* Seifridnak, a kerekasztal lovagjának, csodásan kalandos élettörténetét beszéli el Ardemont úrnőjével, Mundirosával való egyesüléseiig. A népmonda Siegfriedje köré csoportosuló történet alapja egy mese: a férj megszegi feleségének tett fogadását (Panzer a typust «das Märchen von der gestörten Mahrtenelie»-nek nevezi), mely a legkülönbözőbb népeknél el van terjedve (összeállítása a LXXIII. lapon). E mesével Panzer csak annyiban foglalkozik, mennyiben a költemény szempontjából szükséges, tüzetes analysisát a Siegfried-mondának legközelebb megjelenő kritikai tárgyalásában igéri. A továbbiakban Panzer kimutatja, hogy Scharfenberg ezen költeményére több epikai mű hatott, ú. m. Erek, Iwein, Parzival, Wigalois, Krone, Herzog Ernst és a Siegfried-dal; viszont Scharfenberg *der Pleier*-nek «Meleranz» és némileg «Garel vom blühenden Thal» című művére gyakorolt befolyást. Panzer ezen kiadásában alapos és értékes munkát végzett, és ha ígéreteit beváltja, nem egy tekintetben előbbre viszi az idevágó kérdések felderítését.

A 222., 223., 229. és 230. kötetek: *Georg Wickrams Werke*. Hrg. von *Johannes Bolte und Willy Scheel*. Wickram György műveinek kiadása hat kötetre van tervezve, az első kötet Bolte és Scheel kiadásában jelent meg, a többi Bolte egyedül adja ki.

Wickram György a XVI. század egyik legtermékenyebb költője és az első tulajdonképi német regényíró. Működése megérdemli ezt a kiadást, mely Bolte János nagy tudománya és széleskörű tájékozottsága által kiváló. Életrajzot és méltatást nem tartalmaz, mert ezt *Schmit Er.* igéri, a ki az *Allg. D. Biographie*-ban írta e róla szóló cikket. Az egyes művek előtt azonban bő bevezetések állnak, melyek behatóan foglalkoznak az ezekhez tartozó kérdésekkel.

Az első kötet (XLIV, 374 l.) a «*Galmy*» és «*Gabriotto*» című regényeket közli. «*Galmy*» ugyan névtelenül jelent meg 1539-ben, de Schmidt Er. kétségtelenné tette, hogy Wickram műve. Forrása egy

francia monda, a melynek a regény aránylag szoros és egységes szerkezetét köszöni. De Wickram nem követi forrását szolgálailag, hanem szabadon alkotva sokat ad hozzá a sajátjából. Kiváló szerkezetének köszönhetette e könyv, mely németalföldi és cseh fordításban is megjelent, rendkívüli elterjedését. Hans Sachs e regény alapján dolgozta fel Galmy történetét nemcsak tragédiában, hanem mesterdalban is.

Külömben még több költőnek szolgált forrásul, így a XIX. században Fouqué-nek és Baumbach R.-nak (1885.). «Galmy» után tizenkét évre jelent meg Wickram második regénye: «Gabriotto». A hang és irány ugyanaz, mint Wickram első regényében, csak szerkezete lazább és szétfolyó. Fontos azonban, hogy «Gabriotto» az első német regény, melynek meséje a szerző agyában született, kizárva belőle minden csodás és hihetetlen elemet. A részletekben többször támaszkodik Boccaccióra. Népszerűsége nem volt akkora mint «Galmy»-é, de azért szintén több feldolgozóra akadt, köztük ismét Hans Sachsra, kinek egy kétfelvonásos tragédiához szolgált forrásul.

A második kötet (L, 440 l.) még három regényt közöl Wickramtól, melyek az előbbi kettőtől polgári jellegükkel különböznek. Az elsőnek címe: «Knabenspiegel», mely 1554-ben jelent meg. Meséje azonos a tékozló fiúról szóló parabolával, tárgyát mégis — saját állítása szerint — közvetlenül az életből vette Wickram. Innen valószínűleg az elbeszélésnek modern naturalisztikus karaktere, melynek színhelye az eddigi regényektől eltérőleg: Németország. Népszerűsége szintén nagy volt, maga Wickram drámában is feldolgozta, azonkívül megjelent dán fordításban is. Kora életének ez a realiztikus festése az olvasóközönséget annyira meglepte és zavarba hozta, hogy Wickramnak egy külön iratban: «Vom ungeratenen Sohn» kellett védekeznie. A következő regény: «Von guten und bösen Nachbarn» (1556.) Wickram költői erejének hanyatlásáról tanuskodik, bár művelődéstörténeti szempontból ez is rendkívül érdekes. Előadása sokszor tudakos és erősen moralizáló. Wickram utolsó regénye: «Der Goldfaden», mely lovagi és polgári regényei közt középhelyet foglal el, 1557-ben jelent meg. Mese-szövéseben és előadásában több német népkönyvre támaszkodik, azonkívül Boccaccióra és Ovidiusra. «Der Goldfaden», mint az előbbi regény is, Portugáliában játszik. Wickram ezen művét, mely 1687-ig tíz kiadást ért, Brentano K. 1809-ben modernizálta. Költőnk szereti prózai műveit egy egy dallal ékesíteni, ezzel is élénken bizonyítván kedvtelését, melyet a mesterdal-költészetben talált. Ebben az irányban is kiváló érdemeket szerzett, nem annyira saját alkotásaival, melyekből alig maradt ránk valami, mint inkább mesterdalok gyűjtésével és a colmari mesterdalnok-iskola szabályainak összeállításával. Wickram ennek az iskolának nemcsak alapítója volt, hanem 1545(?)-től

1554-ig lelke is, midőn mint városi jegyző Colmarból Burgheimba távozott.

A harmadik kötet (XXXVI, 395 l.) a *«Rollwagenbüchlein»* és *«Die sieben Hauptlaster»* című műveket tartalmazza. Az előbbi 1555-ben jelent meg és Wickram egyik legkedveltebb műve. Vidám, rövid elbeszéléseket nyújt, kerülve a moralizálást, mely pedig az e fajta könyvekben akkortájt szertelenül divatozott. Nem is rég elmúlt időkből veszi anyagát, mint szokás volt, hanem a maga korából és saját tapasztalataiból meríti, vagy legalább abba helyezi és ilyennek tünteti fel. A gyűjteményben több elbeszelés fordul elő, melyet régebbi feldolgozásokban is ismerünk, de Wickram teljesen elütő modorban adja elő, oly formában, melyet ezen elbeszélések csak a közszájon nyerhettek. Valószínű is, hogy legtöbbjét a nép ajkáról vette, mely abban a korban rendkívül gazdag volt mulattató, bohókás történetekben. A *«Rollwagenbüchlein»* számos kiadást ért és sok fordítóra, feldolgozóra és utánpótlóra talált. Kevésbé népszerű volt, de külföldön is csekélyebb jelentőségű Wickram másik műve: *«Die sieben Hauptlaster»* (1556). Szintén elbeszéléseket tartalmaz, de anyagukat régebbi korból és irodalmi forrásokból meríti; irányzatuk oktató, előadásuk unalmas. Pædagogiai célzattal írta, mint több más művét: *«der waichen und zarten jugendt zu kurzweiligem undericht und übung»* (152. l.).

A negyedik kötet (LII, 348 l.) verses műveket foglal magában, első sorban: *Ein schöne und fast schimpfliche Kurtzweil»* cz. művet, melyet az irodalomtörténet röviden *«Losbuch»*-nak, *«jóskönyv»*-nek nevez. Wickram valamennyi munkája közül ez érte a legtöbb kiadást, kimutathatóan 24-nél többet. Jóskönyvön a XV. és XVI. században kétféle gyűjteményt értettek; egy részük a jóslást komolyan veszi és eredetében visszamegy a görög és római oraculumos könyvekre. másik részük a jövőndölést mulattatásra és vidám társasjátékokra használja fel. A jóskönyvek utóbbi fajtája a XIII. és XIV. században Franciaországban és Olaszországban igen elterjedt és nemsokára rá Németországban is. Ezek közé a szórakoztató könyvek közé tartozik Wickram munkája is, mely 1539-ben jelent meg. Jóslóeszközü Wickram egy korongot használ, mely négy concentricus körben 4×10 betűt tartalmaz, és egy négyszeres, a lap hátsó oldaláról forgatható mutatót egy egyszerű alakjában, mely szarvával, szájjával és két lábával a körökre mutat. A magyarázatot, ill. a jóslatot aztán Wickram versekben adja és pedig bámulatos találékonysággal. Negyven különböző jellemet mutat be dicsérőleg és feddőleg, a nélkül hogy ismétlésekbe esnék. A jóskönyvön kívül még két verses mű van e kötetben: *«Dialog von der Trunkenheit»* és *«Der irr reitende Pilger»*. Az előbbent Wickram 1551-ben fejezte be, de, úgy látszik, csak 1555-ben jelent

meg először nyomtatásban. Mint czíme mondja, a részségről szól, melynek ebben a korban egész irodalma van. Wickram műve mindenestre a legkiválóbb ilyenmű könyvek közé tartozik sajátos eredetiségénél és ötletességénél fogva. «*Der irr reitende Pilger*» (1556.) cz. művén a költő hanyatló ereje érezhető: a szerkezet hanyag és a didaktikus modor túlteng. E verses regény tendenciája, talán *Erasmus* («*Torechte Bilgerfart*») hatása alatt, a katholikus zárándoklat ellen irányul. Más tekintetben sincs a protestans író a catholicismussal megelégedve, de kora politikai zavarai sincsenek inyére. A kötetet Boltenak egy értékes tanulmánya fejezi be a jóskönyvekről, mely a világ-irodalom, de különösen a német irodalom efajta műveiről tájékoztat és a további kutatásnak ezen az elhanyagolt téren alapul és útbaigazításul szolgálhat.

A stuttgarti «Litt. Verein» 225. sz. kiadványa *Hans Sachs* műveinek 25-ik kötete. De ezzel a Hans Sachs-kiadás még nincs befejezve; még egy befejező kötet következik, mely *Goetze*-nek, a kiadónak, kritikai jegyzeteit és Hans Sachs összes költeményeinek kezdő sorait fogja tartalmazni. E rendkívül fontos kiadás ismertetését az utolsó kötet megjelenése után fogom adni.

BLEYER JAKAB.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság f. é. deczember hó 9-én *főlolvasó ülést* tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Schmidt József*: Az árjak őshazája és a Zendaveszta.
2. *Gedeon Alajos*: Anzengruber Lajos drámái.

A főlolvasó ülést *választmányi ülés* követte, melyen Heinrich Gusztáv elnöklete alatt jelen voltak: Hegedüs István alelnök, Némethy Géza első titkár, Katona Lajos szerkesztő, Cserhalmi Samu pénztáros, Bermüller Ferencz, Finály Gábor, Hornyánszky Gyula, Kuzsinszky Bálint, Láng Nándor, Maywald József, Négyesy László, Pecz Vilmos, Petz Gedeon, Pruzsinszky János, Simonyi Zsigmond, Tolnai Vilmos, Zlinszky Aladár vál. tagok és Császár Elemér második titkár, mint jegyző.

1. A társaság bevételei 1903. jan. 1. óta 11254.05 K, kiadásai 10703.44 K, pénztárkészlet 550.61 K. Az alapítványok összege 3841 K, ebből 3651.80 K értékpapirokban, 189.20 K póstatakarékpénztárban.

2. Társaságunk tagjai közül az utolsó ülés óta meghaltak Kotunovics Sándor nagyváradi főgymnasiumi és Hofer Károly budapesti V. ker. főreáliskolai igazgatók. A választmány részvétellel értesül a két halálesetről és Hofer Károly emlékét, a ki egyike volt a társaság alapítóinak, jegyzőkönyvileg örökíti meg.

3. Új rendes tagok 1904-től: Alkalay Salamon dr. író Berlin és Császáz Ernő dr. budapesti főgymn. tanár (aj. Császáz), volt rkivüli tagok; Ermann Ferencz makói és Csellár Arnold soproni főgymn. tanárok (Vértesy Dezső), Göbl Alajos erzsébetvárosi főgymn. tanár (Gedeon Alajos), Gulyás Pál dr. okl. tanár, múzeumi könyvtárista (Császáz). Új rendkívüli tagok László Béla és Szigeti Pál tanárjelöltek (Hegedüs).

4. Az 1904. évi közgyűlést a választmány 1904 jan. 13-ára (este 6 óra) tűzi ki s megállapítja a tárgysorát (l. a borítékon a meghívót).

5. Egyéb folyó ügyek elintézése után az ülés véget ér.

— Hofer Károly †. Hofer Károlyról barátai, tanártársai, főlegb-
valói és tanítványai sok szépet és jót mondtak jubileuma s halála alkal-
mából. S a mi ennél is ritkább dolog, a diesóítések e versenyét mindenki
örömmel hallotta és olvasta, mert mindenki érezte, hogy Hoferben igazi
érdemet, igazi kiválóságot jutalmaz az elismerés.

Hofer 1827-ben született Budán, az akkor még német városban. Hét éves korában Duna-Földvárra küldötték magyar szóra. Tiszta magyar
kiejtésén senki sem vette volna észre, hogy nem anyjától tanult magya-
rúl. A gymnasiumot Budán végezte, az egyetemet Pesten. Az egyetemen
Horvát Istvánnak és Schediusnak volt tanítványa. E két tanár előadásai
hatással voltak az ifjú fejlődésére. Horvát István fejlesztette Hofer érzé-
két a nemzeti hagyományok kutatása iránt, Schedius pedig a sokoldalú
műveltség vonzó példájával hatott reá. Az ifjú 1844 augusztus 24-én a
m. k. udvari kamara számvétségének szolgálatába lépett; atyja kíván-
ságára korán kellett hivatalt vállalnia. Hofer 14 évet töltött e hivatalban,
nem ő választotta e munkakört, de hű kötelességérzettel teljesítette fel-
adatait és élete alkonyán hálásan elismerte, hogy sokat tanult e száraz-
nak és érdektelennek látszó hivatalban. Meg is becsülték előjárói, mind
nehezebb feladatokat bíztak reá, de Hofert hivatásának parancsoló érzete
a tanári pályára szította. 1858-ban Bécsbe ment s ott a reáliskolai vizs-
gáló bizottság előtt letette a tanári vizsgát. Ugyanez év október 1-én al-
kalmazást nyert a budai kir. főreáliskolánál.

Hofer különböző tárgyakat tanított. Tanította a magyart, a néme-
tet, a földrajzot, a történetet s a francziát. Később legtöbbet a történet
és franczia tanításával foglalkozott, de abban különbözött az új rendszer
szerint képzett tanároktól, hogy érdeklődése sokoldalú volt és hogy több-
féle tárgyat tudott tanítani. Folyton olvasott és utazott, hogy műveltségét
gyarapítsa és Say Mórizzsal kötött barátsága révén természettudományi
ismeretekkel is szélesbítette látkörét. Ez az egyik oka annak, hogy olyan
kitűnő tanár volt. A rideg szakember bármily czélszerű pädagogiai uta-
sítások szerint jár is el, soha sem lehet oly jó tanár, mint a többféle
tudomány iránt érdeklődő, általánosan művelt pädagogus.

Jó tanár volt még azért is, mert szerette az ifjúságot. Felelősnek
érezte magát tanítványai jövő fejlődéséért. Saját szavai szerint «törekvé-
sem célja nem volt más, mint hogy tanulóinkat szívben, lélekben való-
ban művelt magyar ifjakká neveljem». «A másik kapocs» — így folytatta

önvallomását — «mely az ifjúságot hozzám fűzte, az volt, hogy a hány-szor csak lehetett, szegénysorsú, jó előmenetelű és magaviseletű tanulókon segíteni törekedtem».

Különösen nagy hatása volt az ifjúságra, mint a magyar történet tanárának. Saját tanulmányai alapján ismertette meg a felsőbb osztályok tanulóival a magyar művelődés s a magyar intézmények fejlődésének főbb vonalait. De a mellett a történet kiválóbb szereplőinek élénk jellemzésével, a hazafias törekvések okos és hatásos kiemelésével lelkesítette az ifjúságot.

1861-ben megalapította a budai reáliskola önképzőkörét. 1863-ban a helytartótanács a nem önálló reáliskolai tanárvizsgáló bizottság tagjává nevezte ki s a tanárjelöltek tanfolyamában a magyar és német irodalmat, a történetet és földrajzot tanította. Alapító tagja volt a budapesti tanár-egyletnek s a történeti és bölcsészeti szakosztálynak jegyzőjévé lett. 1869-ben az országos középiskolai tanáreregylet első titkárrá választotta, majd 1872-ben az országos közoktatási tanács és a középiskolai tanárvizsgáló bizottság tagjává neveztetik ki. Tankönyvek szerkesztésével s bírálatával, a legkülönbözőbb tanácskozásokban való részvételével sokféle úton-módon előmozdította a hazai tanügy fejlődését. 1872-ben Pauler Tivadar kinevezte a pesti főreáliskola igazgatójának. Mindig örömmel emlegette később is, hogy a miniszter reá bízta az új intézetben alkalmazandó tanárok kiválasztását. Még jó ideig reá volt bízva e jog, melyet tanári testületének hozzájárulásával gyakorolt. Nem csalódott jelöltjeiben sem ő, sem a közönség s a gyárutczai, majd Markó-utczai reáliskola hírnevét a kijelölés e módjának köszönhette. Sajnálta, és méltán sajnálta, hogy később a tanügyi kormány nem vette figyelembe a tanári kar jelölését.

Hofer páratlan igazgató volt mindabban, a mi az igazgatói feladat lényegét illeti. A tanuló ifjúságnak segítője, vezére, igazi atyja volt. Iskolai beszédei mintaszerűek voltak. Tartalmasan, szép kerekded mondatokban beszélt. Szeretetre méltó nyájassága, a beszédeiből kisugárzó jóság és világosság meghatották és buzdították az ifjú kedélyeket.

Gyöngédsége és kötelességérzete szó nélkül is sarkalták tanárjait kötelességeik teljesítésére. Előkelő lelke visszariadt az uralkodni vágyás gondolatától. Fájt neki, ha az intés és figyelmeztetés módszeréhez kellett folyamodnia. Egészben véve azt hitte, hogy a művelt s érzékeny kedélyeket nem parancsokkal, hanem baráti jóindulattal kell kormányozni s hogy a kikényszerített kötelességteljesítés a tanügy terén csak látszatnak jó, de alapján véve nagyon keveset ér.

A szülők nem győzték eléggé dicsérni gyermekeik igazgatójának előzékenységét s jólelkű bölcsességét.

Mindenki örömmel lépett az irodába, hol nem a hivatali szobák zsarnokával találkozott, hanem oly férfival, ki átérezte más ember baját s tőle telhetően segített is rajta.

Einlítsük-e még, hogy a Ferencz József-rend lovagja és czimzetes főigazgató lett, hogy az országos középiskolai tanáreregylet alelnökévé választották és hogy a tanárvizsgáló bizottság alelnökének nevezték ki?

A kitüntetések semmit sem változtattak lelkének szerénységén; minden új czím és új hatáskör csak azt a vágyát fokozta, hogy minél többet használjon és minél jobban megfeleljen hivatásának. Családjának tagjai, barátai, tanártársai, tanítványai s a magyar tanügy történetírói halás kegyelettel fogják említeni nevét.

Boldog és boldogító életet élt, soha sem rendült meg hite az emberiségben és egyéniségének hatása másokat is megerősített e hitében.)*

A. D.

— Barclay Jánosról igen érdekes és alapos tanulmányt írt Becker F. Ágost a «Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte» legújabb kötetében. A 80 lapra terjedő dolgozat egészen új világításban mutatja be a XVII. századi irodalmakra nagy hatást gyakorolt Barclayt (1582—1621) és finom érzékek és helyes ítélettel elemzi munkáit, melyek közül eddig voltaképp csak «Argenis» (1621) cz. regénye volt ismeretes, melyet 1792-ben Fejér Antal és Boér Sándor (ez utóbbi rövidítve) magyarra is fordítottak. Barclay munkái: 1. Statius-magyarázata (1601), a 19 éves ifjúnak első irodalmi kísérlete; 2. Költeményei (1603), melyeknek legnagyobb értéke önéletrajzi elemökben van; 3. Euphormio (1605), pikári regény sok élet- és korrajzi elemmel; 4. Icon animorum (1614), melyben a társadalmi osztályokat, emberi jellemeket és egyes nemzeteket jellemzi, köztök a magyart is, melyről azonban a török hódoltság miatt csak keveset tud, bár járt hazánkban is; 5. Pietas (1612), egyházpolitikai vitairat atyja védelmére; 6. Paranesis (1617), hasonló tárgyú és irányú; 7. Argenis (1621), politikus regény, mely a modern irodalmakra, első sorban a francziára, a legnagyobb hatással volt. Barclay munkái szoros kapcsolatban vannak a kornak mozgó politikai és theologiai kérdéseivel, valamint szerzőjüknek a viszonyok folytán módosuló fölfogásával és álláspontjával. Becker azért fősúlyt arra helyez, hogy ezt a kapcsolatot, mely sokszor elég homályos, kimutassa, mert Barclay egyénisége és munkás-

*) Társaságunknak megalakulása óta tagja volt Hofer Károly. Egyike volt annak a 38 férfúnak, a kik 1874 aug. 8 án a Budap. Phil. Társaság első alakuló ülésén annak első rendes tagjaiúl jelentkeztek. Közönyünk első évfolyamait több ízben fölkereste, különösen a francia hang- és vers-tan körébe vágó, részint önálló, részint a külföld tudományos haladásáról alaposan tájékoztató dolgozataival. Ilyenek: *A francia philologia segéd-eszközei* (I. 42—51.), *A francia nyelv fonetikája* (I. 225—237.), *A francia vers-tanhoz* (V. 8—23.); továbbá Neményi Ambrus «Rabelais és kora» cz. munkájának bírálata (II. 115—118.). Midőn 1873-ban a francia nyelv tanítása a reáliskolában elrendeltetett, a közokt. minisztérium Hofert bízta meg a szükséges nyelvtanok és olvasókönyvek szerkesztésével. Így jöttek létre, részben jeles külföldi minták, részben saját tanítói gyakorlata alapján alábbi kézikönyvei, melyek számos kiadást értek és még ma is igen el vannak terjedve: *Rendszeres francia nyelvtan*. Budapest 1876. *A fr. ny. módszeres tankönyve*. U. o. 1877. *Francia olvasókönyv a reálisk. IV—VI. oszt. számára*. U. o. 1878. *Fr. olvasókönyv a középisk. alsó oszt. számára*. U. o. 1880. *Francia prózai olvasmányok a reálisk. felső oszt. számára*. U. o. 1883. *Gyakorlókönyv a rendszeres fr. nyelvtanhoz*. U. o. 1891. Szerk.

sága csakis ily alapon ítélhető meg helyesen. A kortársak és az utókor sokszor félreértették és félreismerték a nagy tehetségű író, mert minden művét, főleg regényeit is, szorosán a korviszonyokra magyarázták és külön «kulesokban» kifejtették, hogy az egyes alakok vagy események alatt kicsoda vagy micsoda lappang. Becker éles ítéllettel kimutatja e magyarázatok legnagyobb részének tarthatatlanságát, bár, a hol erre kellően igazolt alapot talál, maga is készségesen elismeri, hogy Barclay ismételve rajzolja kiválóbb kortársait és czéloz korabeli dolgokra költött alakok és események köpenye alatt. Az érdemes tanulmány józan ítélettel és elfogultság nélkül méltatja Barclay egyéni és írói jelentőségét és egyébként is gazdag jó megfigyelésekben. Így pl. kimutatja, a mi eddig teljesen ismeretlen volt, hogy az «Euphormio» nagy hatással volt a német «Simplicissimus»-ra, melynek egyik legfontosabb epizódja (a hős adja a bolondot) kétségtelenül Barclay regényének utánzása. Kár, hogy a kitűnő monographia nem kapható különnyomatban. h.

— Archæologiai hírek. Petersen tanárnak, a római német archæologiai intézet első titkárának kérésére a palazzo Fiano tulajdonosa megengedte, hogy palotájának kertjében és pinczéiben ásásokat végezzenek, melyeket Róma sindacojának engedelmével a szomszédos via in Lucina-ra is kiterjesztettek. Az ásásoknak czélja, hogy az *ara pacis* maradványait fölkutassák; a Mars-mezőnek ezen a helyén állott ugyanis az a nagy oltár, melyet a senatus Kr. e. 13-ban Augustus tiszteletére emeltetett, midőn a császár Hispaniából és Galliából visszatért. A Kr. e. 9-ben fölszentelt oltár művészeti díszítéséhez tartozó s különböző helyeken (Róma: pal. Fiano, villa Medici, Vatikán; Firenze: Uffizi, Páris: Louvre) szét-szórt reliefek együvé tartozását és származását v. Duhn ismerte föl legelőször; újabban pedig Petersen *Ara pacis Augustae* (Bécs, 1902) cz. munkájában megkísérelte az augustusi kor e kiváló műemlékének rekonstrukcióját. A meglevő reliefek az oltárt körülvevő magas márványkorlátról származnak, melyek alsó részét gazdag, stilizált virágdísz borította, felső részét pedig figurális ábrázolások ékesítették. A márványkorlát négy oldalán végighúzóódó domborműves szalag a császárt és családját, a senatust, a római polgárságot, a hivatalnokokat és a papokat ábrázolta ünnepi menetben, a mint a Pax istennőnek bemutatott bikaáldozathoz vonulnak. A reliefszalagnak fennmaradt részletei a római történeti domborművek legkiválóbb alkotásai közé tartoznak; a compositio nemes egyszerűsége, az ábrázolás frissesége a görög reliefek stíljével mutat szoros rokonságot és ment a későbbkorú reliefek ismert hibáitól; a személyek egyéni finom jellemzése mesteri. A most folyó ásások számos újabb, az oltár művészi díszéhez tartozó részletet hoztak napfényre, a melyek a Petersen-féle rekonstrukciót kibővítik és részben meg is változtatják. Legérdekesebb az a töredék, melyen a Lupercal közelében levő *Ficus ruminalis* látszik. A gazdag eredménynyel kecsgetető ásások befejezése után hozzá akarnak fogni az emlékek teljes helyreállításához, a melybe be fogják illeszteni a megkerült összes részleteket; a Vatikán és a római francia intézet hajlan-

dóknak nyilatkoztak a birtokukban levő reliefek átengedésére, a firenzei múzeum is át fogja engedni az emlékhöz tartozó darabjait s így alapos reményünk van, hogy Augustus korának művészetét a Museo delle Terme udvarán újra fölépítendő ara pacis-on ép oly tanulságosan fogjuk szemlélhetni, mint a pergamoni iskolának művészetét a berlini Pergamon-Museum oltár-reconstructióján.

A most kiásott reliefek az oltár művészeire is engednek következtetést vonni. Lancianinak föltűnt, hogy a márványkorlát levéldisztményű lapjain sokszor szerepel béka és gyík. A gyík még valahogyan beleillik a levéldisztménybe; az esetlen béka azonban, melynek ábrázolása legfőlebb vízi növények között volna érthető, határozottan kirí a finom ornamentből, a mely közé, úgy látszik, egészen más okból került. Plinius (N. H. 36, 42) meséli, hogy a Lakoniából való *Batrachos*- és *Sauras*-nak, kik Augustus korában Juppiter Stator és Juno Regina templomainak építésénél közreműködtek, nem engedték meg, hogy nevük a fogadalmi föliratban megemlíttessék. A reményükben (inscriptionem sperantes) csalatkozott művészek olyformán játszották ki a tilalmat, hogy az oszlopok basisaira nevükre való czélzással gyíkot (αχρεος) és békát (βατραχος) faragtak. Abból a körülményből, hogy Plinius a két művészt a szobrászok sorában említi, Brunn azt következtette, hogy ők a templomok márványdíszét faragták. Brunnak ez a nézete megerősíti Lanciani véleményét, a ki az ara pacisnak gyíkkal és békával jelzett relieflapjait az említett két görög művész eredeti munkájának tartja.

A vatikáni múzeum ismert *Demosthenes*-szobrát és az evvel teljesen azonos *Knolei* (Kent, Lord Sackville birtokában) *Demosthenest Polyeuktos*-nak ama bronzszobrára szerették vonatkoztatni, melyet az athéniek 280-ban állítottak a nagy államférfinak az agorán. A két márványmásolat azonban a szónokot papyrustekercscsel ábrázolja, holott Polyeuktos bronz (Plut. Dem. 30.) egymásba font ujjakkal, a belső küzdelem és gond gesztusával, ábrázolta *Demosthenest*. Most kétségtelenné vált, hogy a két *Demosthenes*-szobrunk Polyeuktos eredetijének másolata és hogy a karok alsó része, melyet az angol példánynál antiknak tartottak, későbbi művész helytelen kiegészítése. A Barberini-palota kertjeiben kiásott szobortöredékek közt Hartwig ráismert a Polyeuktos-féle D.-szobor kezeire (összefonódó ujjakkal), melyek, mint gipszmásolaton végzett próba igazolta, tökéletesen ráillenek a vatikáni példányra; az ugyanott talált jobb láb is teljesen egyenlő a Braccio nuovo-féle szobor megfelelő lábával s így nyilvánvaló, hogy e két töredék Polyeuktos eredetijének egy másik, hű replikájához tartozott. — Richmondban, Frederic Cook gyűjteményében több darabból összeillesztették egy ifjúnak föltűnően szép, ábrándos arczkifejezésű fejét, mely *Praxiteles* műveivel oly meglepő stilrokonságot mutat és oly kiváló munka, hogy egyenesen *Praxiteles* valamely *Eros*-szobrának eredeti fejét vélik benne fölismerhetni.

A görög földön folyó ásatások közül a krétain kívül különösen a *Lindosban*, Rhodos szigetén végzett kutatások gazdag eredményei érdemelnek figyelmet. A *Blinkenberg* és *Kinch* vezetése alatt működő dán ex-

peditio jelentéséből megtudjuk, hogy a múlt évben föltárták a város akropolisán Athena-Lindianak 400. körül épült templomát, egy 8×23 m. nagyságú 4—4 dór oszloppal bíró amphiprostylet és a fellegvár egész északi oldalát elfoglaló díszkapút, melyhez széles mészkölapokkal burkolt lépcsőzet vezet föl. A propylaiont két oldalt szárnyépületek szegélyezik, az egész építményt impozáns oszlopsor előzi meg: egyes oszlopok in situ; a nyugati szárnynak egy falrészlete a koronapárkányig maradt meg, ebből és a számos épülettagból az egész díszkapú rekonstruálható. A napfényre került márványszobrok töredékei legnagyobbbrészt archaikus nőalakokat ábrázolnak, az ércszobrok — melyeknek azonban csak basisai maradtak meg — főleg Athena papjait ábrázolták. Fölirotot kb. 300-at találtak eddig, melyek részben igen érdekes művészettörténeti adatokat közölnek, részben a város történetére és közigazgatására vonatkoznak. A várhegynek egy hasadékaiban tömérdek terracotta alakra és vázacserépre akadtak, melyek az 5. század folyamán a templomban fölszaporodott fogadalmi ajándékok kiselejtezéséből származnak és 6. és 5. századbéli ülő és álló szobrocskáknak és relieffejcskének számtalan típusát ismertetik meg velünk. Az Akropolis más pontjain is találtak ilyen apró plasztikus tárgyakat, melyek részben a 4. századból valók, részben azonban a 7. századig nyúlnak vissza és Rhodosnak a Kelettel és Egyiptommal való sűrű érintkezéséről tesznek tanúságot. Az ásatásokat folytatják. I. N.

— A hamis tanú. Arany János ily című költeményének tárgyra nézve elég érdekes párára akadtam az *Islandsk Aeventyri* (Isländische Legenden, Novellen und Märchen, herausgegeben von Hugo Gering, I. 109—117. és II. 87—92.) című könyvben. Címe a mesének: «Az osztózásról és a parasztokról». Az egyébként is érdekes mese a következő: Élt Németségben egy felette gazdag ember, a kinek sok-sok jószágja volt. Annak volt egy ispánja, a ki az ő házában nevelkedett s nagyon hűséges és odaadó volt iránta, úgy hogy urának minden kívánságát teljesítette. A szomszédságban több paraszt lakott; néhány a községbe állt össze, mások meg külső gazdák voltak. A parasztok birtoka nem volt valami nagy, de nagyon termékeny. A gazdag ember gyakran mondogatta embereinek és ispánjának, hogy azok a parasztok az útját állják, nem tud terjeszkedni, szeretné, ha elköltöznének, hogy a maga birtokát kikerekíthetné. Az ispán tanácsára a gazdag ember alkudozni kezdett a parasztokkal földjeikre; de azok kimondották, hogy apáik földjéről lemondani nincs szándékukban. A gazdag ember felbőszült és elmondotta a dolgot ispánjának. Ez megnyugtatta urát, hogy majd: többet észszel, mint erővel — és másnap elment a parasztokhoz, jó szót adott nekik és jó szót váltott velök és nem győzte a sok szép ígéretet, csak tegyék meg egy kiesít urának a kedvét. A parasztok kérdésére, hogy hát mit is akar az ő ura, arra kérte őket, hogy csak annyi földet adjanak el az urának, a mennyit egy ökör bőrével be lehet főgni. Ebbe belementek a parasztok; az alkut tanuk jelenlétében megkötötték és kézással megerősítették. Mikor az ispán a hírt megvitte urának, ez haraggal kérdezte, mi hasznát

vegye olyan piczi darab földnek; de az ispán azt felelte: «majd kiderül, ki az okosabb, csak vessem meg egyszer a lábamat a parasztnak földjén». Erre az úr az ispánra bízta a többi. Ez egy kilenczesztendős bikának a bőrét egészen keskeny szalagnak vágta ki, a mely igen-igen hosszúra nyúlt. Elkészülve vele, elhívta a tanukat és velök elment a parasztnak földjére, a melyből a legtermékenyebb darabot a bikabőrszalaggal körükerítette, kihásította és megparancsolta a parasztnak, hogy hét napon belül takarodjanak el a földről. A parasztnak koldusbotra jutottak s világ-nak menve, kérték az Istent, büntesse meg a gonosz-ságot.

Ámde a kapzsi ember mindig többre vágyik; így a gazdag ember is most már a külső parasztnak birtokára is áhítozott. Ujra az ispánjához fordult, a ki most már más módhoz fordult és azt tanácsolta az urának, menjen csak ki a parasztnakhoz és kérdezze meg tőlük barátságosan, vajjon meddig akarnak az ő örökén minden bér nélkül élni? Az úr úgy tett; a parasztnak pedig szerfelett csudálkoztak és bizonygattak, hogy ember-emlékezet óta az ő atyafiságukéi a földek. Az úr azt felelte, hogy ő bizony nem engedi a jussát, ha a parasztnak teszik is magukat, mintha nem tudnának semmit. Az ispán, a kire az úr a pör vezetését bízta, kijelentette a parasztnak, hogy tanukkal tudja igazolni, hogy azok a földek, a melyeket a parasztnak a magukénak mondanak, az úréi, csak-hogy az apja vagy öregapja halála után jogtalanul tudták ki azokból. Mikor elérkezett az idő, a midőn a dolognak el kellett dőlnie, az ispán korán felkelt és két öreg cselédet magával vitt egy kicsi házba, a melynek ajtaját gondosan elzárta. Aztán megparancsolta a két cselédnek, hogy vessék le a czipőjököt és földet tétetett abba velök, melyet a szoba talajából ástak. *Úgy-e biztosan tudjátok, mondta az ispán, hogy ez a föld itt ez alatt a ház alatt a mi urunké? Bizonyosan tudjuk, felelték azok. Hát akkor bizonyosan tudjátok azt is, hogy bámerre mentek is ma, mindig az urunk földje lesz a lábatok alatt, kérdezte őket tovább az ispán. Hogyne, mondta a két cseléd. No akkor színi-gaz esküit is tehettek ma, ha majd azon a bizonyos szántóföldön álltok, faggatta őket tovább az ispán. A két öreg késznek nyilatkozott arra, hogy az esküit a kívánt módon teszi. El is vezették őket a pörös szántóföldre, meg is esküdtek a bíró jelenlétében, hogy az a föld, a melyen állnak, az urak tulajdona. Ily módon a parasztnak elvesztették öröküket és nyomorba jutottak. A csalafinta ispánnak gonosz-ságait mihamar megelégette az Isten. Súlyos betegség-gel sújtotta, a mely csakhamar halálát okozta. De sírjában sem volt nyugalom, a míg teteme máglyán el nem égett. A holttestnél történt csodálatos események urát arra birták, hogy minden igazságtalanul szerzett birtokát visszajuttatta eredeti gazdájának és soha többé nem követett el rosszat vagy jogtalan-ságot az életben.*

Ez a mese első epizódjában a Dido-monda mása, a mely monda szerfelett el van terjedve keleten és nyugaton, a román, germán és szláv népeknél úgy, mint a délszibériai török törzseknél. [Reinhold Köhler, Orient und Occident III. (1864) 185—187. Archiv für slavische Philologie I. (1876) 153—155; Sepp, Altbayerischer Sagenschatz (München 1876) 587—589; Radloff, Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Süd-

sibíriens IV. (Petersburg 1872), 11—12, 139—140, 179.] L. még *Bolte* pótlásait R. Köhler id. közleményeihez, ennek «Kl. Schriften» czímen össze-
gyűjtött iratai II. kötete 323. s k. lapjain. Szerk.

A lábbelibe rakott földre való esküvés szintén széltiben el van terjedve. Így megtaláljuk *Mauvernél* (Isländische Volkssagen der Gegenwart, Leipzig, 1860; 203), *Thielenél* (Danmarks Folkesagn, Kiöbenhavn 1843. II. 126), *Jens Kampnál* (Danske Folkeminder, Odense 1877; 114), *Veckenstedtnél* (Wendische Sagen, Märchen und abergläubische Gebräuche, Graz 1880; 333 [4. és 6.], *Schulenburgnál* (Wendische Volkssagen und Gebräuche aus dem Spreewald, Leipzig 1880; 185), *Müllenhoffnál* (Sagen, Märchen und Lieder der Herzogtümer Schleswig, Holstein und Lauenburg, Kiel 1845; 188), *Kuhnál* (Märkische Sagen und Märchen, Berlin 1843; 52), *Bartschnál* (Sagen, Märchen und Gebräuche aus Mecklenburg I. 201—206, II. 477; Wien 1879; 1880), *Zingerle* (Sagen, Märchen und Gebräuche aus Tirol, Innsbruck 1859; 153—154, 284). L. ezeket Geringnél.

Riedl Frigyes a Kármán-életrajzban (160—1) kimutatta, hogy Arany János költeményének tárgyát Szabó Károlytól vette, és pedig ennek a helynevekről szóló értekezésének egy jegyzetéből (Új Magyar Múzeum, 1850—51, 375. l.). Arany költeménye 1852-ben jelent meg és híven ragaszkodik forrásához, gyakran még a szavakban is. Nem szükség tehát nála idegen forrást is föltételeznünk. Mindazáltal hasznos tudni azt, hogy a «vén Márkus» egy világszerte ismértetes mesetypus. ERDÉLYI KÁROLY.

— Adatok a magyar műfordítás történetéhez. — Egy XVII. századi kéziratban ráakadtam az Aristotelesnek tulajdonított «Præcepta moralia pro Alexandro Magno» cz. alatt ismeretes, hexameterekbe foglalt erkölcsi szabályokra, melyeket a magyar fordító szintén hexameterekben próbált visszaadni. Nem szólva arról, vajjon Aristoteles valóban írt-e efféle erkölcsi tanításokat tanítványa számára, vagy sem, annyi bizonyos, hogy a fordító maga, kiről még lesz szó, hitt Aristoteles szerzőségében, s talán éppen ez ösztönözte arra, hogy a szabályokat magyarul is visszaadja. Fordítási kísérletéről már csak azért is érdemest tudomást vennünk, mert e nemű fordítás a XVII. század elejéig, mikor e kézirat kelt, igen kevés van. A fordítás maga egyébiránt mindenütt a latin eredetivel együtt van közölve; mindakettőt teljesen változatlanul a következőkben adjuk:

«Aristotelis Stagiritæ precepta moralia, pro Alexandro magno. Az stagirita varosbéli Aristotelesnek erköltséről irt parantsolati az nagi Alexandernek épületiért. Ann. 1611.

Consilium cæles Arcanum credito nulli.

Nec tuam linguam laxis submittito habenis.

Præcipue iustum colito iustumque loquere.

Detrahe ne cuiquam lingua male dicito nulli.

Sperne merum vini nec te capiaris amore.

Az te tanátsod egieb nálladnál senki ne tuggia.

Nieluedet oltalmazd tsatsogásra meg ne bocássad.

Minden igazságot te iovalj beszédedben igaz legi.

Ember alázástól magad ód mast meg ne rágalmaz.

Józan életre siess bortól magad ójad erőssen.

Præcipitem cohibe linguam nec multa loquere.

Quo ruis ah demens irasci crede prophanum.

Esto memor *leti* (kézir.: *lethe*) nulli mors parcere novit.

Hostibus haud multum placatis credito cautus.

Quem minus agnoris socio ne iungito vitæ.

Omnibus haud multum tribue fidem quia fallere norunt.

Pro semel amissis moestum (a többi nincs leírva).

Præcipites fugias motus nec discere cesses.

A Jove demissa est sententia nosce te ipsum.

Utere consilio stulti sine mente vagantur.

Quos te maiores noris ne nitere contra.

Arcanum pueris nunquam committere cures.

Quod bene cepisti meliori claudito fine.

Si fueris lentus propior tibi mora futura est.

Summus Aristoteles referebat talia quondam

Orbe quibus toto crebris sibi reddita fama est.

Nos tamen illius post fata suprema diesque

Funereos plures dictamus ab ore camenos.

Principium quorum referemus carmine tali.

Quid mendax dives? vetulus ceu victus amore.

Par erit huic pauper dictis factisve superbus

Continuoque mero mersus somnoque profundo.

Quos nisi Parca ferox celi radiantibus astris (kézir. *astros*).

Intulerit pariter Stygias mergentur in undas.

Sed tu fide Deo cautusque alieno relinquis.

Invigila propriis animo circumspice cuncta.

Dissimules quantumque iuvat celare memento.

Nobile vincendi genus est patientia lenta.

Tela venenata ne cures invidia lingue.

Értetlen te ne legi szód se szaporogiek igen meg.

Mire siets te bolond semmin ne haragugial igen meg.

Várd halálot napját mert az halál el iő bizonál.

Az te veled békeségre iutot haragostól igen félj.

Kit nem tudsz ki legien barátodda ne tartsad az olliant.

Higi keves embernek mert tsalni sok ember igen tud.

Elveszet marhan bankodni nem illik eszesnek.

Hertelenül minden dolgodhoz niulni nem illik.

Menyből ez az mondás adatot te ki legi magad esmerd.

Élj te tanátsal azért mert balgatađ (*úgy!*) észtól igen fut.

Az ki nálladnál nagiođ köwet azzal uetni ne meny te.

Titkodat elrejtseđ giermeknek meg ne ielentsed.

Az mit elinditasz vég nélkül el ne vegezzeđ.

Lassan iárij meszszeb igiekezuen iarással akarván.

Az nagi Aristoteles hajdon tanuságnak okáért

Illien igiket adot melliert neue meszsze kiteriet.

Mi penigh az böltsnek testből kimuláśnak utánna

Illien igiket adunk mostan tanuságra valókat.

Mellieket el kezdnen illien versekkel éneklünk.

Gazdag hazug minemű mint ag szerelme nem ollios.

Meli niomorult ki kevély minden dolgában igen rut,

És borban bemerült ki magát az álomnak eresztí.

Holtok után melliek menyorszag utáról elesnek.

Megnyerik az poklot szörniű niavaliakkal ohajtvan.

Istenbe de te higi másnak tsendeség adassék.

Az te magad dolgara uigiaz legi sokra figielmes.

Az mint illik eszes legi te dolgodhoz magadban.

Felliülhalad mindent hosszú böjtlet az ember.

Semmiűnek itielű mérges nyelveknek átkait.

Sancta enim probitas passim laudatur et alget.

Ipse tuam lingvam cohibe bene stringe.

Pessimam (*rerum*) lingua est atque optima lingua est.

Ergo loquens taceas multum tacitusque loquere.

Sic placidos tunc (*fit*) facilis tua vita per annos.

Jupiter ornate dabit tibi mollia fata.

Mert az drága élet mindennel drágább a munkás.

Nielvedet oltalmazd aijakid mozgástól őrizzed.

Semmi gonozb nintsen nyelvnél jobbsints ugian annal.

Hát szolván hallgass, hallgatván nagsokat ugi szólj.

Vig lehet így neked földön maradásod ideigh.

Isten is az testből lelked ki kívánja kezébe.

Scriptum per manus *Stephani Tolnai* cum fungerit officium ministerii apud Iklandienses in Sede Siculicali Marosszék. Anno 1611. Pridie nominis Martii.

Errat artis egens qui ad sacra pulpita scandit

Nec fidei ad laurem consona digna feret.»

Látható tehát, hogy a fordító Tolnai István (reform.) pap vagy tanító, ki 1611-ben a Marosszéken levő Ikland községben volt. Nem lehetetlen, hogy ugyanarról a Tolnai Istvánról van itt szó, ki Szilágyi Sándor szerint Veszprém megyéből került a sárospataki kollégiumba, honnan tanulmányai végeztével Bodrogkeresztúrra vitték rektornak 1617. után; majd később (1620.) a heidelbergi egyetemre iratkozott be. Hazatérve tarczali második lelkész, 1623-ban pedig a sárospataki kollégium igazgatója lett 1626-ig, mikor Rákóczy György udvari papja lett, s az maradt még akkor is, midőn Rákóczyt erdélyi fejedelemmé választották. 1632-ben újra visszakerült Sárospatakra, mint a kollégium felügyelője s ref. pap; mint ilyen halt meg 1642-ben.¹⁾

Nem lehetetlen, hogy Tolnai az akkori kor szokása szerint még tanuló korában bejárta a Székelyföldet, s így kerülhetett Iklandra, hol talán a papot, vagy a rektort helyettesítette. Tanult ember volt,²⁾ kinek bizonyára volt technikai készsége a verselésben is;³⁾ sajnos, hogy az iklandi ev. ref. egyházközség történeti adatai csak a XVIII. század második feléig nyúlnak vissza, s így róla újabb adatot találnunk nem sikerült.

LUKINICH IMRE.

— Kisfaludy Károly «A bánkódó férj» cz. románczában megénekelt eset mását találtam meg *Szeles János*nak «Székelyudvarhely tör-

¹⁾ Szilágyi S.: I. Rákóczy György fejedelem levelezése Tolnai István sárospataki pappal. Prot. Egyh. és Iskolai Lap. 1875. 617. l. s utána Zoványi Jenő: Theologiai Ismeretek tára. Mezőtúr. 1899. III. k. 333. l. — L. azonfelül Bod Péter: Magyar Athénás. 296. l.

²⁾ Munkája: Az Witebergai Acemiának az Evangelika Religioért számkivetést szenvedő Csehökhöz és Morvaiakhoz küldet vizgatalása. etc. L. Szabó K.: RMK. I. k. 273. l. és Bod P.: i. m. u. o.

³⁾ Mutatja a Szenczi Molnár Alberthez írott latin üdvözlő verse. (Lexicon Latino-Græco-Ungaricum. Heidelbergæ 1621.)

ténete» czímű, a XVIII. század utolsó tizedeiből származó kéziratában,*) melyet Dr. Szádeczky Lajos kolozsvári egyetemi tanár az Erdélyi Múzeumban (1898. évf.) közzé is tett. Szeles az egyik fejezetben, melyben «1581-dik esztendőtlől fogva a mostani ideig, a mennyiben kikereshettem, Udvarhely városában bíróságot viselt embereknek s némely személyes és közönséges jeles történet dolgoknak lajstromá»-t adja, ad a. 1694. (Erd. Muz. 1898. 587. l.) így ír:

«1694. Kovács Mihály (t. i. bírósága idején). A farsangi sokadalomkor Csikra kiűtött a tatár,**) mivel pedig a nagy hótól nem jöhettek előre, egy sereg lovat hajtottak ki és azok által vert úton indult meg; a sáncz körül a passuson estve az őrizők a kalibájukban tűznél töltvén az üdőt, egy tatár az ajtón bényitott reájok és az őrizők közül egy gyanítván, ki légyen s megijedvén, a kalibának hátulsó felén kibujt s elszaladván, jó reggel ugymint sokadalom napján Szeredába (Csik-Szereda) érkezvén, némely ismeretes nemes embereknek beszéllette a dolgot; azok s mások, a kik hallották, csitították s hogy lármát ne üssön, feddették, de az esküvéssel is erősítvén s tovább is folytatván a beszédet, legottan nagy lármával a felcsikiai futnak lefelé, kiáltván, hogy a tatár rabolja a felcsiki népet, s így valóra válván azon embernek tréfára vett beszéde, a sokadalmi nép, mesteremberek és kereskedők, a mint már kirakodtak volt, mindeket ott hagyván, elszaladoztak. Eztet azért hozom itten elé, hogy még azon a napon dél tájban az a hír és a futó nép ide is elérkezvén, oly nagy bojdulás volt az városban, hogy ha a várbeli commendás okos igazgatásával a népet meg nem tartóztatta volna, mind elfutott volna Segesvár felé. De ugyancsak a tatárok a somlyai deákoktól s némely megbátorodott földnépétől Szeredától visszaveretettek. Ekkorban a pajta mellé egy faluban elrejtette volt magát egy ember, a ki látván, hogy megunt gonosz feleségét a tatár maga előtt hajtaná, így sóhajtott magában: haj tatár, tatár, ha tudnád, kit viszz, bizony nem kapnál úgy rajta!»

LUKINICH IMRE.

— Emlékkönyv a XVI-ik századból. Németországi utazásaim közben az Odera-parti kis Crossen-ben egy ódonkönyvtárban lim-loma között egy huszonhét levélből álló füzetkére akadtam. Elsárgult, zsírfoltos levelein fakó tollvonások: latin, görög idézetek, jó tanácsok, a melyek az élet utjain segítő társul ajánlkoznak az embernek, színes rajzok: címerek, jelenet a deákéletből, s elkopott ónrajzok: arczképek.

A könyvecskét — ha emlékezetem nem csal — négy márkán váltottam magamhoz az antiquariustól, a ki biztosított, hogy ott abban a csomóban még sok becses dolgot őriz. Hiába jelentette ki ezt előttem ismétlen, a becses dolgok csak nem akartak napfényre kerülni, s kutatásaimnak csak ez egy eredménye lett: Oldehorst Henning emlékkönyve az 1599 körüli évekből.

*) Eredetije az udvarhelyi ev. ref. kollegium könyvtárában van.

**) L. Székely Oklevéltár VI. k. 450. s. köv. l.

Ki volt ez a jó Oldehorst Henning? arra megfelelni alig tudunk valaha. Classikus műveltségű, katonává lett ifjú volt, mikor iskolatársai és bajtársaitól az emléksorokat kérte, a melyeket meleg ajánlásokkal jegyzének fel kedves barátai.

Minket valóban csak egyes részeiben érdekel e könyvecske; érdekes curiosum ez az összevisszaság, telefirkált, telepingált füzet — rég hírét-nevét vesztett emberekről, a kiknek lételét elsöpré a nyomtemető idő, — de a kiknek egymáshoz való barátságát — scripta manent — örök időkig fentartják e sárgult, foltos emléklapok.

A könyvecske főérdekessége néhány apróságban áll. Azok az idézetek és jó tanácsok, a melyekkel itt találkozunk, legtöbbször közismertek, de nem érdektelen az a forma s az a néhány ötlet és — ad analogiam: szójáték, mondhatjuk: mondatjáték, a melyre itt akadunk s érdekesek azok a képek, a melyek sok csínna, és gyakran sok ügyességgel vannak papírra vetve.

Érdekes például az első lap bejegyzése *Redeken* Jánostól.

A lap élén az első jelmondat *Augustus*-ból véve: Ebrietas est flagitiorum oim mater culparumque materia, radix criminum, origo vitiorum, turbatio capitis, subversio sensus . . . stb.

Ezt az igazságot tartalmazó jelmondatot követi a bejegyző czimere. A kék színnel festett czimer úgynevezett beszélő czimer, a mely a tulajdonos nevét tartalmazván, úgy a paizsban, mint a sisakdíszben fogas kereket visel.

A czimer alatt *Hieronimus*-ból idéz a jó barát, s ez idézetet követi az ajánlás:

Hæc ego Johannes Redekenius Dorchtorpiensis Henningo Oldehorstio Hildesiensi in perpetuum et sincerum amicitiae fædus scripsi: die 5 Mart Anno 1599.

A következő lapon Georgius *Vogelsang* kedvesedik barátjának Epiktetus és Hesiodus idézetekkel, meg a saját czimerével, a mely egy terebélyes fáról elrepülő három vörös madarat ábrázol.

A harmadik Hildericus *Sadekerius* Basiliusból citál. Czimere: gólyamadár lábában hihetőleg szívet tartva. Majd Hermannus *Tappius*, Henricus *Wien*, Henricus *Gödekenius*, Zacharias *Ossencol*(?), Maxæmilianus *Olemanus*, Henricus *Beisnerius*, ajánlják magukat Oldehorst Henning jó emlékezetébe.

A következő Christoph. *Burchtorpiensis* ezzel a jó tanácsccsal szolgál barátjának:

Noli $\left\{ \begin{array}{l} \text{dicere} \\ \text{facere} \\ \text{credere} \\ \text{iudicare} \end{array} \right\}$ omnia quæ $\left\{ \begin{array}{l} \text{scis} \\ \text{potes} \\ \text{audis} \\ \text{vides} \end{array} \right\}$ et eris sapiens.

Justus *Rudeman* igen szent életű ifjú lehetett; czimerében egy két

pásztorbotos szent áll s emléklapját SALVUS · A · CHRISTO ·-val kezd-
vén «Ey. V. Aton Mók (?)»-tól átvett hexameterrel írja be, mellé tévén e
mondatjátékot, a melyet azonban, úgy látszik, ki akart mosni s most bajos,
sőt helyenkint nem is lehet elolvasni:

EADEM S.(alvus a Christo)

Qu } os {di } rus {an } guis { tris } ti de { . . . } nere {stra } vit.
H } {mi } {san } {Chris(?) } {vul(?) } {la }

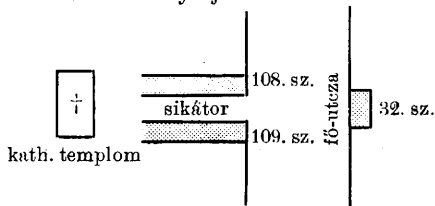
Wilhelmus Mummelen pedig a mellett, hogy igen szépen írt, ügyesen
rajzolt. Egy gömbölyű képű ifút rajzolt le, a ki alkalmasint vizsgálaton
van, mert a nehézkes ónémet asztalnak neki támaszkodva, oly kérdés-
váróan tekint féloldalt, hogy bátran rámondjuk, hogy — sikeres vizsgá-
latnak néz elébe.

A füzet lapjai még néhány érdektelen emléksoron kívül pár írón-
rajzot tartalmaznak, a melyek egy kéztől erednek. Érdekesekek ezek közt
Melanchthon és Luther arczképei. Azoknak a művészi bírálatába bocsátkozni
e helyen lehetetlen s csak egy elrajzolt kezű, jellemzetes Shylock-typust
említek meg közülök.

REXA DEZSÓ.

— A késmárki Kazinczy-emléktábla. Késmárk városának haza-
fias közönsége Scholz Frigyes kezdeményezésére emléktáblával jelölte
meg a házat, melyben Kazinczy Ferencz az 1768—69. tanévben lakott.
Bizonyára kellő utánjárással, szigorú kritikával határozták meg az igazi
házat, de mégis bizonyos kételyeim merültek fel, melyekről az ügy érde-
kében is be kell számolnom.

Álljon itt a következő helyrajz:

Az emléktábla a fő-utca 32. sz. házára került. Ámde ezzel ellen-
tétben áll Kazinczy saját tudósítása, ki a P. E. 15. l. azt mondja, hogy
azon házban lakott, «melynek keleti fala mellett egy keskeny sikátor
vezet a kathol. templomhoz a nagy-utcáról...»

Két dolog lehetséges: a) vagy nem az igazi házra került az emlék-
tábla, b) vagy Kazinczy Ferenczet e helyen is utolérte az önéletrajz-írók
szomorú végzete, hogy egyes eseményekre későbbi életében nem emléke-
zett már pontosan vissza. Az utóbbi esetben egy adattal több javasolná,
hogy a Pályám Emlékeztét csak óvatosan használjuk.

Mindenesetre hálás munkát végezne valamely késmárki társunk, ha
a vitás kérdést okmányok alapján döntené el; meghatározván a városi
levéltárban található telekkönyvi kivonatok segítségével, hogy melyik
volt a Cornides-féle ház.

CZEIZEL JÁNOS.

— **Remekírók Képes Könyvtára.** A Lampel-czég kiadásában megjelenő vállalat három kötetről kívánunk megemlékezni. Mind a háromnak — Kossuth Lajos válogatott munkái, Tóth Ede munkái, Kisfaludy Károly munkái I. — közös hibája, hogy a bevezető értekezések, melyek a laikus nagyközönséget vannak hivatva tájékoztatni az író életéről és működéséről, nagyon vázlatosak s két lapnál egyik sem hosszabb. Egyik kötet sem adja az illető írónak összes műveit, csak szemelvényeket, de jól összeválogatott szemelvényeket. Különösen a Tóth Ede műveiből összeállított kötetről mondhatjuk ezt el, mely a korán elhunyt színműírónak három drámáján kívül egy pár költeményét s önéletírásának egy részét közli. A Kisfaludy-kötet azonban nagyon könnyelműen van rendezve, nem tudom, ki vállalja el érte a felelősséget, mert Bánóczy József, a mint a cím lap tanúsítja, csak a bevezetést írta meg. E kötet ugyanis a következő részekre oszlik: költemények, népdalok, újabb népdalok, prózai munkák. Már az első három kategória is különös, mintha a népdalok nem volnának költemények, még különösebb, hogy az újabb népdalok czíme alatt Kisfaludy balladáit adja (Karácsonéj, Zuárd, A vastoll stb.), de legkülönösebb, hogy az utolsó fejezetben, prózai munkák czímén Kisfaludy drámái olvashatók, négy prózában, kettő azonban hamisítatlan ötös és hatodfeles jambusokban. E kötethez jegyzeteket is írt valaki, de szintén könnyelműen; összecseréli a jegyzetek utaló számait, a Tudományos Gyűjteményről azt hiszi, hogy az «Péczeli József lapja, melybe többnyire komárommegyei írók írtak», azaz összetéveszti Péczeli Mindenes Gyűjteményével stb. Még egy pár szót az illusztrációkról. Nincs kifogásunk költői munkák illusztrálása ellen, ha kellő ízléssel történik, különösen ha a kép csak olyan hangulaterősítő miniatűr-szerepű vignetta vagy oldalkép, mint pl. az Athenæum nagy Petőfi kiadásaiban. Ha azonban a kép, mint itt is, melléklet, külön lapra nyomott, nagy igényű műtárgy, akkor első sorban művészinak, másodsorban jól reprodukálnak kell lennie. A Remekírók képei azonban kevés kivétellel oly rosszul vannak nyomva, hogy szinte fölismerhetetlenek vagy érthetetlenek, egynehánynak a rajza is olyan gyöngö, hogy a közönség valószínűleg szívesebben venné a köteteket a helykímélés kedvéért nélkülük. A testes kötetek jó, de vékony papírosra vannak nyomva, kis borgiszszal; kötésük igen czifra, de igen izléstelen.

cs.

— **Magyar Nyelvtudományi Társaság** megalakítására buzdító felhívást bocsátott ki nemrég a M. T. Akadémia első osztályának és nyelvtudományi bizottságának 30 tagja. A felhívás, mely a *Magyar Nyelvőr* novemberi számában is megjelent, egyebek közt az alábbiakban jelöli meg az alakítandó új társaság célját és törekvéseit:

«Annak a társaságnak, a melynek megalkotásáról van szó, az lesz a föladata, hogy magát a társadalmat híja segítségül, kizárólag a nyelvtudományi törekvések előmozdítására.

Azt akarjuk, hogy mindenki hozzáférhessen s a maga módja szerint hozzájárulhasson a nyelvtudomány és nyelvművelés munkájához, hogy

közös igyekezettel megmentsük nyelvünk lappangó és veszni indult kincseit . . . .

Társaságunknak az lesz a törekvése, hogy lehetőleg kielégítse minden művelt magyar embernek nyelvünk iránt való érdeklődését, s hogy mindenkinek irányt adjon és utat mutasson, hogyan lehet segítségünkre nyelvünk és nyelvészetünk művelésében.

Közre fogunk működni régibb s újabb irodalmi szókincsünk összegyűjtésében, gyűjteni fogjuk valamennyi magyar vidék tájszavait, helyneveit, szólásait, közmondásait, nyelvtani és stilusbeli sajátosságait és népköltését. Mihelyt erőnk engedi, ki fogunk adni ilyen tartalmú monografiákat, nyelvjárási, nyelvtörténeti és szófejtési értekezéseket és népszerű nyelvészeti munkákat. A gyűjtéseket mind szélesebb alapon s folyvást fejlődő munkafelosztással kívánjuk szervezni s a gyűjtőket erőnkhez képest erkölcsi és anyagi támogatásban részesíteni . . . .

A társaság 1903. decz. 19-én megtartotta alakuló közgyűlését, melyen az alapszabály-tervezetet csekély módosítással elfogadták a szép számban egybegyűlt érdeklődők.

A társaságnak tagja lehet mindenki, a ki *tagsági díj fejében évi tíz koronát*, vagy alapítványkép egyszer s mindenkorra legalább *kétszáz koronát* fizet. Ennek fejében kapják a tagok a Magyar Tud. Akadémia megbízásából kiadott *Magyar Nyelvőr*t, a társaság kiadványait pedig kedvezményes áron. A tagsági jelentkezések legczélyszerűbben a *Magyar Nyelvőr* szerkesztőségéhez (Budapest, IV. Ferencz József-rakpart 27) intézhetők.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1902/03.

I. Classica-philologia.

Bartalis József: A római jog és szellem hatása a középkor elején fellépő barbár népekre. (Gyulafehérvári róm. kath. főgymnasium, 5—57. l.)

Börzsönyi Arnold: Római császári érmek. (Győri ben. r. főgymnasium, 113—207. l.)

Csellár Arnold: A görög házassági jog. (Soproni Laehne-főgymnasium, 3—45. l.)

Darvas Orbán: A «Herz»-féle római pénzgyűjtemény ismertetése. (Soproni ben. r. főgymnasium, 3—67. l.)

Fersigan J.: Demosthene. (Belényesi görög kath. főgymnasium, 3—36. l.)

Gulyás Ferencz: Béka-egérharcz. (Kalocsai érs. főgymnasium, 7—32. l.)

Gyórfi: Az anarchisták Rómában. (Szombathelyi róm. kath. főgymnasium, 5—78. l.)

Kálmán János dr.: Homeros grammatikájáról, különösbbe a congruentia sajátosságairól. (Deési áll. főgymnasium, 14—19. l.)

Király Pál: A római birodalom európai tartományai a császárság idején. (Erzsébetvárosi áll. főgymnasium, 3—37. l.)

Kiss Aladár: A mózesi és a homerosi áldozatok. (Rozsnyói főgymnasium, 3—39. l.)

Lőrincz Pál: A Vanke József-féle éremgyűjtemény római érmeinek folytatólagos ismertetése és befejezése. (Nagykárolyi róm. kath. főgymnasium, 3—54. l.)

Magyar Győző dr.: Pár fejezet Athén alkotmánytörténetéből az Athenaion politeia nyomán. (Felsőlövői ág. hitv. ev. főgymnasium, 5—22. l.)

Patkós Bálint: Az olympiai játékokról. (Csurgói ev. ref. főgymnasium, 1—18. l.)

Szeremley Béla dr.: Az ó-görögök vendégbarátságáról. (Debreczeni ev. ref. főgymnasium, 16—28. l.)

Vucskits Jenő: A Vesta-szüzek. (Keszthelyi róm. kath. főgymnasium, 3—74. l.)

II. Magyar nyelv és irodalom.

Bauer-Vogel Gyula: Jelentés-változások a magyarban. (Verseczi áll. főreáliskola, 3—20. l.)

Bausz T.: Kultsár István élete és működése. (Komáromi ben. r. gymnasium, 3—37. l.)

Csik: Népköltészetünk jelentősége és viszonya a műköltészethez. (Miskolci ev. ref. főgymnasium, 11—22. l.)

Dékány K.: Bél Mátyás. (Marosvásárhelyi ev. ref. főgymnasium, 29—143. l.)

Fodor János: A folszólító mód hang- és alaktani változásai kodexeinkben. (Zsolnai áll. főreáliskola, 3—53. l.)

Greksa Kázmér dr.: Az ötletes irányról. (Pécsi ciszt. r. főgymnasium, 1—26. l.)

Kövesi Lajos: Katholikus énekeink a XVII. században. (Kecskeméti keg. t. r. főgymnasium, 3—39. l.)

Muzzi János: A magyar népdal. (Hódmezővásárhelyi ev. ref. főgymnasium, 3—13. l.)

Pap Ferencz: Petőfi Szalk-Szent-Mártonban. (Budapesti I. k. áll. főgymnasium, 3—11. l.)

Perényi József dr.: Dugonics András színművei. (Sátoraljaújhelyi keg. t. r. főgymnasium, 3—57. l.)

Péterffy: A Hunyadiak a magyar drámai irodalomban. (Temesvári áll. főgymnasium, 1—75. l.)

Révai Sándor dr.: Káldi György bibliafordítása. (Pécsi áll. főreáliskola, 9—32. l.)

Rosta Ferencz: Kis János irodalmi jelentősége. (Soproni ág. hitv. ev. főgymnasium, 4—26. l.)

Széles Dénes: Baróti Szabó Dávid. (Brassói kir. főgymnasium, 3—65. l.)

Szöke Lőrincz: Gyöngyösi István. (Kaposvári áll. főgymnasium, 5—46. l.)

Tóth Sándor dr.: Petőfi költészete. (Eperjesi kir. főgymnasium, 1—21. l.)

Tróznér L.: A magyar nép jellemvonása népköltészeti termékei alapján. (Marosvásárhelyi ev. ref. főgymnasium, 15—31. l.)

Varju János: Kétszáz év a magyar művelődés történetéből 1526—1726. (Váczi keg. t. r. főgymnasium, 3—69. l.)

Vozáry: Arany néhány költeményéről. (Munkácsi áll. főgymnasium, 3—27. l.)

— — — — — Dalmady Győző élete és költészete. (Trencsényi kir. főgymnasium, 3—122. l.)

III. Modern philologia.

Alvinczy S.: Szemelvények fiam nyelvkönyvéből. (Nagyvárad áll. főreáliskola, 10—44. l.)

Barta dr.: Platen szatirikus drámái. (Losonczy áll. főgymnasium, 3—23. l.)

Falusi Béla: Körner Tivadar élete és lírai költészete. (Debreczeni áll. főreáliskola, 10—25. l.)

Iványi dr.: Comenius és a chiliasmus. (Szolnoki áll. főgymnasium, 3—37. l.)

Müller Lajos: Wodan-Odin, a pogány germánok főistene. (Kecskeméti ev. ref. főgymnasium, 3—15. l.)

Nicolae Sulica: Notiuni generale din istoria literaturii romane. (Brassói gör. kel. főgymnasium, 22—129. l.)

Székely Bónis: Gruber Antal Károly élete és művei. (Pápai ben. r. főgymnasium, 3—30. l.)

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET.

Amelung, W., Die Skulpturen des Vatikanischen Museums. Im Auftrage und unter Mitwirkung des kais. deutsch. archäol. Instituts beschrieben. Bd. I. (8-r. 915 l. 121 tábla.) Berlin, Reimer, 1903.

Anderson-Spiers, The architecture of Greece and Rome. London, 1902. (8-r. 318 l.)

Gardner, E. A., Ancient Athens. London, Macmillan & Co. 1902. (8-r. 578 l.)

Haberlandt, M., Die Hauptlitteraturen des Orients. Teil 1. u. 2. Leipzig, 1903. Götschen. (K. 8-r.) 0.80 M.

Harder, Ernst, Deutsch-arabisches Handwörterbuch. Heidelberg, 1902. Winter. (N. 8-r.) 18 M.

Hartmann, Martin, Čaghataisches. Heidelberg, 1903. Winter. (N. 8-r.) 7 M.

Heinze, R., Virgils epische Technik. Leipzig, 1903. Teubner. (N. 8-r. VIII, 487 l.) 12 M.

Heuser, W., Altfriesisches Lesebuch m. Grammatik und Glossar. Heidelberg, 1903. Winter. (N. 8-r. XI, 161 l.) 3.60 M. [Sammlung german. Elementarbücher. Hrsg. v. Streitberg. III. 1.]

Husár, Guillaume, P. Corneille et le théâtre espagnol. Paris, 1902. Bouillon. (8-r. 306 l.)

Klinke, O., E. T. A. Hoffmanns Leben und Werke. Braunschweig u. Leipzig, 1903. Sattler. (8-r.) 2.25 M.

Laube, Gustav C., Volkstümliche Ueberlieferungen aus Teplitz und Umgebung. Prag, 1903. Calve. (N. 8-r.) 1.80 M.

Lenz, Ludwig, Die neuesten englischen Märchensammlungen und ihre Quellen. Cassel, 1902. Vietor. (N. 8-r. V, 100 l.) 2 M.

Mac Gillivray, H. S., The influence of christianity on the vocabulary of old English. Part I. (1. Half.) Halle a. S. 1903. Niemeyer. (N. 8-r.) 6 M.

Maclean, M., Literature of the Celts: its history and romance. London, 1903. Blackie. (8-r. 416 l.) 7.6 Sh.

- Manzoni, Luigi*, I Fioretti di Sancto Franciescho. Roma, 1902. Loescher. (8-r. 293 l.) 8 L.
- Mauntz, A. v.*, Heraldik im Dienste der Shakespeare-Forschung. Selbststudien. Berlin, 1903. Mayer et Müller. (N. 8-r. XI, 331 l.) 8 M.
- Meyboom, H. U.*, De Clemens-roman. Dl. I. Synoptische vertaling van den tekst. Groningen, 1903. Wolters. (N. 8-r. 4, 415 l.) 3.50 Fl.
- Necker, M.*, Franz Grillparzers Leben und Schaffen. Leipzig, 1903. Hesse. (N. 8-r. 87 l.)
- Petzet, Christian*, Die Blütezeit der deutschen politischen Lyrik von 1840 bis 1850. München, 1903. Lehmann. (N. 8-r. IV, 519 l.) 9 M.
- Perrot-Chipiez*, Histoire de l'art dans l'antiquité. Tome VIII. La Grèce archaïque. — La sculpture. Paris, Hachette, 1903. (N. 8-r.)
- Pfeiffer, W.*, Über Fouqués Undine. Heidelberg, 1903. Winter. (N. 8-r. VII, 169 l.) 2.40 M.
- Picciola, G.*, Matelda: studio dantesco. Bologna, 1903. Zanichelli. (8-r. 52 l.) 3 L.
- Polonskij, G.*, Geschichte der russischen Literatur. Leipzig, 1903. Götschen. (K. 8-r.) 0.80 M.
- Pospischil, M.*, Volkstümliche Erklärung von Goethe's Faust. Hamburg, 1902. Hirt. (266 l.)
- Reinach, Th.*, L'histoire par les Monnaies. Essais de numismatique ancienne, Paris, Leroux. 1902. (8-r. 269 l.)
- Sander, G. H.*, Das Moment der letzten Spannung in der englischen Tragödie bis zu Shakespeare. Berlin, 1903. Mayer et Müller. (N. 8-r.) 1.60 M.
- Sauer, August*, Gesammelte Reden und Aufsätze zur Geschichte der Literatur in Oesterreich und Deutschland. Wien und Leipzig, 1903. Fromme. (N. 8-r. VIII, 400 l.) 6 M.
- Schmidt, H.*, Heinrich Schliemann's Sammlung trojanischer Altertümer. Mit 9 Taf. 2 Beilagen und 1176 Textabbildungen. Berlin, 1902. Reimer. (N. 4-r. XXIV, 355 l.) 20 M.
- Schulz, O.*, Beiträge zur Kritik unserer litterarischen Ueberlieferung für die Zeit von Commodus's Sturze bis auf den Tod des M. Aurelius Antoninus. Leipzig, 1903. Liebisch. (N. 8-r.) 3.50 M.
- Segré, C.*, Studi petrarcheschi. Firenze, 1903. Le Monnier. (16-r. IX, 399 l.) 3 L.
- Socin, A.*, Mittelhochdeutsches Namenbuch. Basel, 1903. Helbing. (4-r.) 40 M.
- Staerk, W.*, Über den Ursprung der Grallegende. Tübingen u. Leipzig, 1903. Mohr. (N. 8-r.) 1.70 M.
- Steinschneider, Mor.*, Die arabische Litteratur der Juden. Frankfurt a. M. 1902. Kaufmann. (N. 8-r.) 16 M.
- Scoronos, J. N.*, Das Athener Nationalmuseum. Phototypische Wiedergabe seiner Schätze mit erläuternden Text. Athen, Beck & Barth, 1903 Heft 1: Die Funde von Antikythera. (4-r. 16 l., 10 tábla.)
- Trautmann, M.*, Finn und Hildebrand. Bonn, 1903. Hanstein. (N. 8-r.) 4.50 M.
- Unger, R.*, Platen in seinem Verhältnis zu Goethe. Berlin, 1903. Duncker. (N. 8-r.) 5 M.
- Vaccalluzzo, N.*, Dal lungo silenzio: studi danteschi. Messina, 1903. Muglia. (16-r. 212 l.) 3 L.
- Weitbrecht, K.*, Deutsche Litteraturgeschichte der Klassikerzeit. Leipzig, 1902. Götschen. (K. 8-r. 204 l.) 0.80 M.
- Weston, J. L.*, The three day's tournament. A study in romance and folk-lore. London, 1903. Nutt. (N. 8-r.) Kötve 2 Sh.
- Zeitler, J.*, Taten und Worte. Ein Stück Literaturpsychologie. Leipzig, 1903. Seemann. (N. 8-r.) 3 M.

MOMMSEN EMLÉKEZETE.

Ponori Theurewik Emil elnöki beszéde, melylyel a Budapesti Philologiai Társaság XXIX. közgyűlését 1904. jan. 13. megnyitotta.

Tisztelt Társaság!

A kiről most e díszes helyen, a Budapesti Philologiai Társaság XXIX. közgyűlésén, emlékbeszédet mondok, annak életrajzát majd ama nemzet fiai fogják megírni, melynek egyik legnagyobb dicsősége volt. A hálás megemlékezés azonban mindnyájunk kötelessége, kik tudományával táplálkoztunk, módszerén okultunk, buzdító példáját követtük. Jól mondja Hirschfeld Ottó, kitűnő munkatársa és barátja, hogy azok a gondolatok, melyek Mommsen műhelyéből kerültek ki, nemcsak a német nemzet, hanem az egész világ culturalis elemeivé váltak, s akár tudva akár nem tudva, valamennyien az ő tanítványai s adósai vagyunk.

A mi Mommsen *családi nevét* illeti, tudni való, hogy az összetételes patronymicum, melynek második alkatrésze eredetileg Sohn, de ez valamint ebben, úgy majdnem minden egyéb névösszetételben sen-né van koptatva.

A schleswig herczegségben ez a patronymicum-forma oly túlságos szapora, hogy az ottani összes családneveknek $\frac{9}{10}$ -ed része ilyen fajta, például: Hansen, Thomsen, Nissen, Christiansen, Gidionsen, Detlefsen, Hinrichsen. Találkozik egyébiránt még a svédek-nél (Torstenson), norvégeknél (Björnson), dánoknál (Thorwaldsen), islandi knál (Sturluson), az angoloknál (Richardson, Johnson, Thompson, Wilson, Robinson).

Valamint Christiansen azt jelenti, hogy Keresztélyfi, úgy Mommsen azt teszi, hogy Momm fia. Momm kimutatható személynév, de hogy mi az etymológiája, az még nincsen eldöntve. A mennyiben lehetséges, hogy a Muniperht, Mombert, Momber,

Mommert, Mommer-féle név egy szótagba való összezsugorodása, Mommsen Tivadarra vonatkozólag valóságos omen, mely őt «vidámsugárzó» tüneménynek jelzi.

A Nomenclator Philologorumban három Mommsen-nal találkozunk. Mind a három édes testvér, mind a három philologus, mind a három a tanító pályán s mint tudós író működött.

A legidősb köztük Mommsen Tivadar, ki 1817. nov. 30. az akkor még Dániához tartozott Schleswigben, a kis Garding városban született, hol édes atyja szegényesen tengődő lelkész volt. Az egyik öccse Tycho Mommsen 1819 május 23-án, a másik öccse August Mommsen 1821. július 25-én született.

Tycho Mommsen Pindarosáról és Pindarosra vonatkozó kiadványairól ismeretes szaktudós.

August Mommsen a görög és római időszámítás avatott kutatója, kinek nevezetesen az athéniek városi ünnepeiről szóló Heortologiát köszönjük.

E tudós testvér-trias kiváló alakja *Theodor Mommsen*.

Az elemi és középiskolákat Altonában végezte, onnan ment át 1838-ban a kielí egyetemre, a hol jogot, philológiát és históriát tanult.

1843-ban, ugyanabban az évben, mikor doctor iuris-szá avatták, megjelent a napjainkban már ritkasággá vált daloskönyv: *Liederbuch dreier Freunde*, melyet három testi-lelki barát, úgymint Storm, az ismeretes német költő, Mommsen Tivadarnak vele egy évben született földije, Mommsen Tivadar és Mommsen Tycho szerzett. Ennek a szellemes és vidám fiatalkori terméknek java része Mommsen Tivadartól való.

Verselő tehetségének még később is hasznát vette. Mikor római történetében költőkből idéz, idézeteit saját fordításában mutatja be. Carducciból, kit nagyra becsült, maga fordított egy pár sikerült dalt németre. S megható az az elegia, melyet születése napjának 60-ik évfordulójára írt. Ezzel az alkalommal a római császárságnak egy kis epizodjáról szóló cikket osztogatott barátjainak, melynek borítékján az állott: *Römische Geschichte von Theodor Mommsen. IV. Band*, ezzel a mottóval:

Gerne hätt' ich fortgeschrieben,
Aber es ist liegen geblieben.

A boríték hátsó oldalán Zur Erinnerung an den 30. November 1877 cím alatt a következő elegia, melyet Hegedűs István sikerült fordításában van szerencsém bemutatni.

Lomhán száll az idő te feletted, mámoros ifjú,
 Kronost sürgeted is: «Rajta, siess hamarább!»
 Hejh, meghallja szavad s ime már az Idő paripái
 Vágtatnak rohanón vak meredélyen alá.
 Rajta! Siess! Arany alma mosolyg rád: szedd le azonnal!
 Hányhoz is ért a kezéd s nem szakította le még.
 És ha sikert aratál, sikerednek vége szakad majd:
 Pályafutásnak a cél, létnek a vége a sír.
 Itt van a forduló. Nézzünk szét perczre megállva!
 Mert ti akarjátok, drága barátaim, így.
 Mind, a kivel kezdém a futást és mind, ki a pályán
 Hozzám csatlakozék, mind a kit én vezeték,
 Eljut-e célhoz egy-egy kocsí, oh ne törődjete az azzal:
 Örök a pályafutás, sok-sok a versenyző.
 Ősz vagy barna fej az, ki bevégezi egykor a munkát,
 Mely kedves vala, mért kérditek? Egyre megyen.

Doctori dissertatiójával tette meg az első lépést azon a téren, melyen nagyot s minden idők számára soha el nem enyészött volt hivatva teremteni.

Már ebben az értekezésben olvasni azt a nevezetes thesist, mely szerint *Niebuhr* fénye szintűgy, mint *Niebuhr* tévedései azon alapszanak, hogy nem tudta, vagy nem akarta elismerni, hogy a historia hypothetikus tudomány, s az egy évvel később megjelent *Die römische Tribus in administrativer Beziehung* című iratában nyíltan kijelenti, hogy *Niebuhr* varázskörét áttörte.

1844—1847-ben beható forrástanulmányokat végzett Olasz- és Franciaországban.

Rómában ismerkedett meg *Bartholomeo Borghesivel*, a ki először tudta nagyszabású mértékben a római feliratokat történeti kutatásoknál értékesíteni. E nagyérdemű tudós volt az, ki rávette Mommsent, hogy magát tüzetesen a feliratok studiumának szentelje s ugyancsak *Borghesi* volt az egyedüli, ki Mommsen fejlődésére döntő befolyást gyakorolt.

Akkoriban szövetkezett Mommsen *Henzen* Vilmostal és *Gian Battista Rossival*, kik mint barátjai és munkatársai a *Corpus inscriptionum Latinarum*-féle epochalis vállalatban egészen elhalálozásukig híven támogatták.

Ma már ott állanak a római Capitoliumban e két tudós mellszobrai. Kétséget sem szenved, hogy oda kerül a kettő közé Mommsen is, kinek Olaszország lett második hazája, kiről maguk az olaszok megvallják, hogy idegen tudóst Olaszországban soha sem csodáltak és szerettek annyira, mint őt.

Mommsen felejthetetlen vándorevei után, melyeknek maradandó sikereiről az alsóitaliai feliratokat és dialectusokat ismertető művei tanuskodnak, csakhamar a komoly tanítóévek következtek. 1849-ben húsvétkor hívták meg a lipcsei egyetemre a római jog rendkívüli tanárának. Itt összekerült *Jahn* Ottóval, ki őt Kielben mint docens a philológiába avatta volt, itt egyesült *Haupt* Móricz-czal, ki, valamint ő is, utóbb a berlini egyetem egyik díszévé vált.

Lipcésében kezdte meg világhírű *római történetét*.

Mommsen a fiatalkor politikai és szellemi ideáljaiért nagyon tudott lelkesedni s északi germán szívóssággal ragaszkodott hozzájuk. A hogy ő a római történetben is politikai állást foglalt, úgy a jelenkor politikájába is több ízben bele avatkozott.

Ezt mindjárt Lipcésében megszínlette, mert csakhamar vádat emeltek ő ellene, meg Haupt és Jahn ellen, politikai magukviselete miatt, s mind a hármukat fegyelmi úton elmozdították tanári állásaiktól azért, mivel — az ítélet szavai szerint — nyilvános botrányt okoztak s az egyetemi fiatalságnak igen rossz példát mutattak.

Neki tehát bujdosnia kellett. Politikai magatartása miatt még egy ízben meggyűlt a baja. Bismarck alatt valamint Virchow, ő is ellenzéki képviselő volt a német birodalmi gyűlésben. Az 1881-iki választás alkalmával mondott beszéde miatt, melyben Bismarcknak a Junkerekkel való szövetségét országos csapásnak bélyegezte, a nagy kanczellár majdnem pörbe fogta.

1852-ben a zürichi egyetemen sikerült a római jog rendes tanárává lennie.

Mikor kétévi működés után a szabad Schweizot elhagyta, hogy *Boroszlóba* menjen ugyancsak római jogtanárnak, a schweiziaknak emlékül az *Inscriptiones confederationis helveticae* latinával s *Helvetia* tartalmas leírásával kedveskedett.

Már akkor fejezte volt be római történetének első kötetét, mely még Boroszlóba átköltözése évében látott napvilágot. Mindjárt egy évre rá következett a második, s megint egy év múlva a harmadik kötet. Csak 1885-ben jelent meg nem a várva várt negyedik, melyre a fönt idézett szép elegia vonatkozik, hanem köz-

meglepetésre az ötödik kötet: a római birodalom provinciái Cäsartól Diocletianusig. Ez azonban voltaképp már nem történet, hanem a provinciák chorographiai leírása.

Boroszlóban is csak pár évig működött. 1858-ban *Berlin*be került, a hol mind halálaig, mely mult november 1-jén következett be, mind az egyetemnek, mind a tudományos akadémiának világ-hírű dísze volt.

Összesen 86 évet élt. Hosszú élete nemcsak a lankadatlan munkásságnak mintaképe, hanem a szellemi épség fenmaradásának is ritka tüneménye.

Ha valaki *Plutarchus* párhuzamos életrajzeit, melyek sok nagy embernek állandó kedvencz olvasmányát képezték, az újkorban is folytatni akarná, Mommsen életrajzához hiába keresne alkalmas parallelát.

Mommsen a szó szoros értelmében páratlan nagyszabású egyéniség volt. Merő önállóság, csupa szellemi erő és szívós teremtészet. Csakis ezzel válhatott a tudomány Atlasává: csakis így volt képes az óriási feladatot élete végső koráig vállain elviselni.

Mily páratlan munkásságot fejtett ki, már abból a statistikából is következtetheti az ember, melyet *Zangemeister*, a híres heidelbergi könyvtár igazgatója, Mommsennak a *Corpus inscriptionum Latinarum*-ban egyik munkatársa, ezen cím alatt tett közzé: Theodor Mommsen als Schriftsteller. Verzeichniss seiner bis jetzt erschienenen Bücher und Abhandlungen. Zum 70. Geburtstag am 30. November überreicht. Heidelberg. 1887. (Ismeretve az Egyet. philol. Közl. XIII. 184 - 5. l.)

Olyan bibliographiai összeállítás ez, a minő hasonlót *Greguss Ágosttól Toldy Ferencz* irodalmi munkásságáról birunk.

A könyv végén a Register előtt azok a művek vannak felsorolva, melyek Mommsentól való adalékokat tartalmaznak.

Zangemeister számítása szerint Mommsennak latin, német, francia és olasz nyelven közölt önálló művei és kisebb-nagyobb értekezései a legújabb kiadásokban (nem tekintve Mommsen műveinek idegen nyelvre való fordításait) 6824 folio, 1402 quart, 13.319 octáv lapot tesznek.

Íratai száma 1887-ben 920 volt. A rákövetkezőt decenniumban már az 1000-nél is többre szaporodott.

Ennyi, még pedig ennyi becses termék csak olyan tudós műhelyéből kerülhetett, a ki egész életét a szakadatlan munkának

szentelte, ki nemcsak tudta, hogy kell módszeresen dolgozni, hanem a módszer minden legkisebb követelésének meg is felelt, nemcsak a nagy, hanem még a legapróbb dolgot is a legnagyobb gondal végezte.

A mit *Jean Paul Herderről* mond, azt a hasonlatot ép oly joggal Mommsenra is alkalmazhatjuk.

Mommsen nem elsőrangú csillag, hanem egész csomó égitestekből álló csillagzat, mely a tudományt sokfelől meglepő módon beragyogja, és sajátoszerű fényével ott is életet mutat, a hová a historia semmiféle kalauzoló adatot nem szolgáltat.

Mommsen minden időknek egyik legnagyobb philologusa, nemcsak a philologia szűkebb értelmében, a mennyiben e tudomány a nyelvbeli termékek szövegének megállapítását és tökéletes megértését arányozza, hanem főleg tágabb értelmében, a mennyiben a régi classicus világot teljes mivoltában törekszik megismerni és megismertetni. Azért ezt a philológiát újabb időben régiségtudománynak is szokták nevezni.

Mikor a művelt közönség Mommsen nevét hallja, a világhírű *historicus*ra gondol. És csakugyan a *historicus*ban egyesül az mind, a mit a tudomány egyéb ágaiban teremtett.

Mommsen voltaképp *jogtudósnak* készült s az is maradt élte végeig, de mint jogtudós csak munkatársa a történetírónak, ki nem egyszerű politikai történetet ír, hanem a római világ *egész* életét, életének *összes* nyilvánulásait *egységes* képen akarja lelkünk elé állítani. E célból avatja be magát a *nyelvészetbe* is, e célból lesz *epigraphicussá*, e célból *chronologussá* és *numismaticussá*. Bármilyen területről szedi is az anyagot, azt a területet maga bejárja, nem elégszik meg azzal, mit a specialis disciplinák szakemberei mondanak, hanem lehetőleg maga revideál mindent s a maga meggyőződése szerint ítél minden kérdésben, a mely munkája közben fölmerül; ő tudja legjobban, hogy illeszkedik minden újabb adat a már meglevők közé, minek hol és milyen hasznát lehet venni; az ő páratlan divinatiója mondja meg neki, hogy az adatok sorában mutatkozó hézagokat hogy kell következtetőleg kitölteni. Mindig az egész lebeg szeme előtt, mindig a *ponere totum*, a mire törekszik.

Jól mondja az egyik nekrológ, hogy ő belőle egymagából áradt ki még egyszer az az összes fény, melyet a régiségtudomány valamikor Németalföldről árasztott volt. Sőt az ottani elődeit mind

rendre fölülmúlt: a *latin feliratok* gyűjtésében *Gruteriust*, a *jogtudományban Gronoviust*, mind a kettőt *Paulus Diaconusnak* váltakozó módszerébe való behatolásában, az *antiquitásokban Graevius*, a *latinságban Ruhnkenius*.

Látni való, hogy az a Jean Paul-féle hasonlat mennyire illik Mommsenra, ki annyi mindenféle szaktudományban annyira kivált.

Római történetének kellő méltatása czéljából jó lesz a történeti tudomány fejlődésére is egy rövid pillantást vetni.

Quintilianus a történelmet a régiek felfogása szerint *carmen solutum*-nak, vagyis prózába feloldott eposznak definiálta. E definióval egybevág, a mit *Macaulay*, angol történetíró, a történetírás praxisának és theoriájának egyik nagy mestere, *Macchiavelli*-ről szóló essayében mond. Ő az ókor történeti műveit tényeken alapuló regényeknek vallja.

Hogy azok a művek nem mindenben hitelesek, azt csak a XVII. században kezdték észrevenni.

Még *Macchiavelli* szemében, kit olasz Sallustiusnak tiszteltek, Róma hét királyának éppen annyi realitása van mint a tizenkét Cæ-arnak, s ama példák, melyeket a *respublica* első századai-ból merít, ő előtte nem kevésbé hitelesek, mint ha azokat a *Marius*- és *Sulla*- vagy a *Cæsar*- és *Pompeius*-féle polgárháborúból vette volna.

A XVII. és XVIII. század historicusai közül *Échard*, *Vertot*, *Catrou*, *Rollin* és *Hooke* képviselik a római történet nyomozás nélkül való kritikátlan reproductiójának korszakát.

Eljárásuk az, hogy a csodákat és kézzelfogható valótlanságokat félredobják, az egymással ellenkedő jelentéseket összeegyeztetik, az eltéréseket stilisztikailag elsímítják s a végeredményt szilárdan álló ténynek veszik.

Ezzel az iránynyal szemben már a XVII. században kezd a kételkedő és nyomozó szellem mutatkozni, mely a római történet valóságát, a mint azt a régiek elbeszélik, Róma városának első négy-öt századára nézve kétségbe vonta. Sőt némely írók, kik csakis tudósok számára írtak, már hamarabb kételkedtek volt Róma első korszakának historiai voltában. Így *Cluverius*, *Bochard* és *Perizonius*.

Első, ki nagyobb merészséggel s nagyobb közönség számára indította meg a discussiót, *De Pouilly*.

De Pouilly hatalmas frigyese *Louis de Beaufort*, Beaufort utóda *Niebuhr*.

Niebuhr már akkor alkotta volt meg a római történetre vonatkozó nézetét, mielőtt még ezt a kiváló elődét ismerte volna.

Niebuhr a dolog velejére nézve hasonló eljárást követett mint Beaufort, csak hogy tudománya terjedelmesebb volt, képzelete tevékenyebb, emlékezete hívebb; azután összefüggő történetet vállalkozott írni, míg Beaufort csak Róma politikai régiségeit írta meg, magukról a politikai eseményekről azonban csak rövid vázlatot adott; végre Niebuhr azt is mutatja, micsoda részleteket kell valódiaknak tekinteni s hogy kell a hagyomány jelentéseit értelmezni.

Niebuhr volt az első, ki a római *respublica* történetét *nem* mint *philologus* és *archaeologus*, hanem mint *historicus* és *államférfi* fogta fel és tárgyalta, még pedig úgy, hogy a hagyomány betűjéhez ragaszkodó vak hiszékenységtől éppen oly távol állott, mint a XVIII. század *rationalisticus hypercriticájától*.

Niebuhr nyitja meg epochalisan a kritikai történetírás korszakát.

E korszak legesodálatosabb alkotása *Mommsen római története*. Ha itt csak az volna elmondva, mit a kritikailag beváló adatokból kiolvasunk, csak az, mit *Sir George Cornwall Lewis* szerint a bíró a hiteles tanuk vallomása alapján *igazol*, ezt a történeti munkát, bár más stílusban, más ember is megírhatta volna; de *Mommsen* műve nem a fenmaradt historiai romok hű másolata, hanem az egykori egész épület rekonstruálása, még pedig olyan rekonstruálás, mely csakis ő tőle telt ki.

Egészen új valami: a *subiectiv történetírás* mesteri példája.

A *subiectiv történetírás*, ha csakugyan értékes akar lenni, olyan tulajdonokat kíván, melyekkel csak nagyon ritka tudós rendelkezik: ép azért *Mommsen* nem is alkothatott iskolát. A történeti tudomány *theoriájáról* csak itt-ott egyes dolgokat emleget; de összefüggő kerek ismertetést egyáltalában nem publikált.

Max Müller tanulságos példákkal illusztrálja annak igazságát, hogy *nincs tudomány, mely a phantasiának hasznát nem vette volna*. Nem mindig az észlelés meg elemzés viszi előbbre a tudományt, hanem sokszor az ihlettség, mely a tudóst oly régiókba emeli, a hová az egyszerű anyaggyűjtő soha sem jut.

A történetre nézve maga *Mommsen* mondja *Helvetiát* ábrázoló rövid irata utószavában, hogy «A történet nincsen phantasia

nélkül, se nem mind történet, a miről alexandrin és jelenkori philologusok képzelődni szerettek és szeretnek. Az igazi történetírás nem arra törekszik, hogy a világ naplóját lehetőleg teljesen helyreállítsa, se az erkölcsi tükröt exemplificálja; a *magaslatokat* s az *áttekintés pontjait* keresi, és szerencsés pontokról szerencsés órában sikerül neki letekinteni a *szükségyszerűség változhatatlan törvényeire*, melyek örökké fennállanak mint az alpesek, s az emberek változatos szenvedélyeire, melyek mint felhők környékezik, a nélkül, hogy rajtuk valamit változtatnának. Olyannal, a ki maga is nem hágott fel a hegyre s maga nem nézte az idegenszerű világot, bajos ezt a képet közölni s legjobb esetben csak tökéletlenül és homályosan lehetséges. A tudomány fája, szintűgy mint a Hesperidáké, csak annak a számára termi arany almáit, a ki *maga* szakítja: másoknak meg lehet azokat *mutatni*, de *adni* nem.»

Mommsen nem az az ember, a ki *Tacitus* módjára *sine ira et studio* nézi a régi római világot. Fiatalos heve, valamint saját kora életében, úgy a régi római kor ábrázolásában is valóságos pártemberré tette. Egész lelekkel *Caesarhoz* szegődik, kit csak magasztalni képes, míg ellenben Cicerót és Pompeiust túlságos ellenszenvvel ostorozza.

A Mommsen-féle *jellemzések* nemcsak nagy feltűnést, hanem mély hatást is gyakoroltak.

Mikor a világra szóló mű első három kötete megjelent volt, *Ritschl*, a felejtethetlen princeps philologorum, 1856 tavaszán ezt írja *Lehrs*nek, híres königsbergi barátjának: Én itt Mommsen római történetét egyhuzamban elolvastam. Mondja csak: ez az ember is húsból és vérből való, mint egy magamfajta? Az ő beszélő tehetségére volna szükségem, hogy szóval kifejezhessem azt a csodálkozást, azt a bámulatot, mely az embert ennél az olvasmányánál elfogja.

Hogy a németen kívül a többi művelt nemzetek is meunyre érdeklődtek e mű iránt, már abból is kitetszik, hogy hány idegen nyelvre fordították.

Lefordították angolra, francziára, olaszra, spanyolra, oroszra, lengyelre és magyarra.

Úgyde azt is meg kell emlitenem, hogy a magasztalásnak százszoros visszhangban megújuló hymnusa mellett egyik-másik oldalról a critica dissonantiája is megszólalt.

Hadd illusztráljam ezt is egy tanuságos példával.

Gerlach és *Bachofen* nagy tudományossággal írt római története, mely az *Echard*-, *Catrou*- és *Rollin*-féle korszak historiai conservatismusát megújítja, a *Niebuhr* óta követett irányt *kárhozatosnak vallja*. De míg *Gerlach*, *Vorgeschichte, Gründung und Entwicklung des römischen Staates in Umrissen* című munkájában, *Niebuhr*t minden nézetkülönbség daczára, nagy embernek tiszteli, nyomozásait mélyelmjűeknek, tudományát terjedelmesnek, hatását messzevágónak mondja, messzevágónak nemcsak a történetírás terén, hanem a tudomány legkülönbözőbb irányában, addig *Mommsen*nel csak műve toldalékában eléggé gúnyosan végez.

Először is okát adja, miért nem reflectált *Niebuhr* czáfolgatásában ő reá is: t. i. azért, mert *Mommsen* szándékosan kerüli, hogy a római királyok neveit csak meg is említse. Mindamellet — úgymond — sikerült neki 235 sűrűn nyomtatott lapot a királyok korszakára vonatkozó mindenféle elmélkedéssel megtölteni... A történelem nem foglalkozik többé személyekkel, tettekkel, cselekvéssel és fejlődéssel, hanem dolgokkal, állapotokkal, kereskedéssel, nemzetgazdasággal, közlekedéssel. Nem azt adják tudtunkra, hogy mi történt, hanem hogy bizonyos feltételek alatt mi bizonyul szükségesnek, s minek kellett volna megtörténnie... Így aztán ez a római királyság kétségkívül a legnagyobb csoda volt a világ teremtése óta, mely harmonikusan minden ellentétet egyesített magában, s ez a combinatio a leggenialisabb dialectikus műremek, melyet a legújabb fejlődés létrehozott.

Tovább jellemezve *Mommsen* eljárását, elmondja, hogyan biztosítja magát jó portio phrasis segítségével minden szerény megjegyzés ellen, s hogy ezzel a phrasis-párával olyan általánosítást idéz elő, mely mindenkinek mindent mond, mely lélekemelő közönyösséggel, az igazsággal szemben, csakis a jelenkor eszméit s a pártállás vastag kitételeit reproducálja. Hogyan kikel a verlottertes adeliges Gesindel und Dutzendkönige sat. sat. ellen, s mily elismeréssel említi azt a sok mindent, «wie die Schlagwörter des Nationalvereins alle heissen... S végre megjelenik, mint az emberi tökéletesség mintaképe *Louis Napoleon*, azaz — bocsánat — annak hasonmása *C. Julius Caesar*».

Ennél az utolsó szemrehányásnál el nem hallgathatom, hogy mikor 1874 elején Lipcsében jártam s beszélgetés közben azt az óhajtásomat fejeztem ki, szeretnék *Ritschl*el megismerkedni, értsemre adták, hogy most nagyon morózus: *Napoleon*hoz intézett

levele miatt haragszanak rá és nem társalognak vele. Napoleon ugyanis, mikor Cæsar életrajzán dolgozott, ő hozzá is fordult közreműködésért, mely fölkérésre szép hódolatos levélben felelt. Ezt a levelet a poroszok Páris elfoglalása után Napoleon irományai közt megtalálták. Míg az elfajult sovinizmus Ritschllel e tisztán tudományos ügyről szóló udvarias levél miatt ilyen csúful bánt, addig Mommsent, a ki ugyancsak nagy szolgálatokat tett a koronás történetírónak s a mint akkoriban beszéltek, nagy tiszteletdíjban is részesült, semmi bántódás nem érte.

E rövid kitérés után hadd nézzük Niebuhrt és Mommsent egymás mellett. Jól mondja Hirschfeld, hogy e kettő bizonyos értelemben egymással össze nem mérhető quantitás.

Bármily elévülhetetlent alkotott is *Niebuhr*, nemcsak a történetre, hanem a historiai critica és módszer megállapítására nézve is, mégis egész szellemi megtermettsége teljességgel elűtött Mommsenétől. Az a merészség, melylyel Niebuhr az idegen történetekből vett analogiákat nem hasonlóságoknak, hanem a római intézmények bizonyítékainak használta fel és elmés hypothesiseket több ízben bebizonyított tényeknek vett, az a merészség Mommsennak a római iurisprudentia szigorú logikájától fegyelmezett elméjét nem birta tartósan lebilincselni, mint azt a Tribusról szóló iratában maga is kijelenti. Én — úgymond — kutatásaimba úgy fogtam bele, hogy Niebuhr phantasiájában föltétlenül megbíztam s ki kívánhatja magának, hogy Niebuhrral soha ne tévedett volna. A mi mégis arra kényszerített, hogy a mesternek ismeretes és megkedvelt nézeteiről bár lassan és nem szívesen, de utóvégre mégis erős elhatározottsággal lemondjak, abban én az igazság hatalmát láttam.

Niebuhr eljárása sokszor önkényes. Azokra a helyekre, a honnan a mythicus részeket kigyomlálja, saját fictióit ülteti. Mommsen nem így tesz, mindig csak a tényekre támaszkodik.

Mielőtt Mommsen egyéb munkáira áttérek, hadd említsem meg röviden azokat a tanuságokat, melyeket a *nyelvész* és *irodalom-történet embere* Mommsen római történetéből merít.

„Minden történelemnek a forrása a hagyomány, a hagyomány eszköze pedig a nyelv. A nyelvet megelőző egész korszak, bármilyen gazdag volt is következményeiben a világra nézve, a történelemre nézve elveszett.»

Úgyde nemcsak a szóba foglalt hagyomány, hanem a nyelv

puszta szóanyaga maga is képes valamely nép multjára némi világot árasztani.

A nyelv a nemzet történetének legrégibb s legnagyobb emlékoszlopa. Minden kor rárója viszontagságairól többé-kevésbbé érhetően tanuskodó jeleit; sőt a mi a nemzet őskorát illeti, egyes-egyedül a nyelv szolgáltatja a leghitelesebb adatokat a történeti kutatásnak. Azért is méltán nézzuk a nyelv történetét az emberiség valóságos kommentárjának; azért is alig várja a történeti tudomány, hogy a nyelvészet megdönthetetlen elveit valahára minden nyelvre alkalmazzák.

A nyelvnek ezt a jelentőségét, melyet már másutt is hangoztattam, Mommsentól tanultuk.

Müller Miksa is Mommsenra hivatkozik, mikor A nyelvtudomány című munkájában arról szól, hogy Italia majdnem mindent Görögországnak köszönt, nemcsak a későbbi korban, mikor a görög civilisatio leáldozó napja belevetette sugarait a római nagyság hajnalába, hanem minden időben, a mióta az első gyarmatosok nyugat felé fordultak, hogy új hazát keressenek. A görögöktől kapták az italiaiak az ábécét, ő tőlük tanultak írni. A mérleg, a mérővessző, a gépek, a vert pénz elnevezése, a tengerészettel kapcsolatos sok mindenféle kifejezés, még a tengeri betegség neve is mind a görögöktől van kölcsönözve s arra vallanak, milyen nagy mértékben köszönhatték az italiaiak még saját civilisatiójuk elemeit is a görögöknek.

Mellesleg említem, hogy mikor Mommsen a délitaliai feliratok gyűjtésén fáradozott, figyelmét az addig majdnem egészen elhanyagolt italiai emlékek: az oscus, sabellus, umber és a rejtélyes messapiai feliratok, az italiai ethnographiára nézve legfontosabb kútfők is foglalkoztatták s így keletkezett Die unteritalischen Dialekte című munkája, «melyet ugyan a modern nyelvtudomány javított és kiegészített, hanem azért mégis az italiai nyelvek megismerésének alapja maradt és ezentúl is az marad».

Mommsen római történetének, melyből a legkülömbözőbb szakemberek egyaránt tanulhatnak, kiváló fénytelepei azok a részek, melyekben a *római irodalom* van tárgyalva. Mommsen maga olvasta el mindazokat az írókat, a kik itt szóba jönnek, maga ismerteti és jellemzi, s a jellemzésekben gyakran oly sajátzerű kifejezéseket, olyan mondatokat használ, melyek magából az illető íróból, vagy a rávonatkozó más régi műből vannak meritve. Ezt

természetesen nem minden olvasó veheti észre, csakis az, ki a kútföket maga is ösméri.

Nem csoda, hogy Mommsen, ki ilyen ritka lelkiismeretességgel járt el, minden irányban, a melyben dolgozott, auctoritássá vált, s ez az oka, hogy majd az egyik, majd a másik művét tartják legbecsesebbnek.

Római története után még három munkáját kell okvetetlenül szóba hoznom: a Corpus inscriptionum Latinarum-ot, a Staatsrecht-et és a Strafrecht-et.

A felirat-gyűjtemény jellemzésére hadd szolgáljanak Hirschfeldnek eme szavai, melyekkel a nagy mesternek e téren való működését ismerteti.

Az alsóitaliai feliratok gyűjteménye volt az első, melyben a római feliratokat a tudomány követeléseinak megfelelő, szigorú geographiai rendben, mesterileg feldolgozott és helyreigazított szövegekben bemutatta. Itt van először felállítva és érvényesítve, mint legfőbb elv az, hogy vissza kell menni az elérhető legvégsőbb kútfőkre, hogy a fenmaradt emlékeket mind a gyűjteményekben, mind a rejtékhelyeiken föl kell keresni, hogy az egész világban elszórt epigraphikai kéziratokat szintűgy, mint az Olaszország könyvtáraiban lappangó helyi irodalmat ki kell aknázni. Annyira nyomasztó egy munka, hogy még egy Mommsennak az ereje is majdnem belebénult.

Már pedig ez a nagyszabású gyűjtemény még csak az első lépés volt ahhoz a gyűjtéshez, mely az egész római világ összes feliratait van hivatva egybefoglalni. a Corpus inscriptionum Latinarum-hoz, a milyen gyűjteményt német, olasz, franczia tudósok századok óta igyekeztek létrehozni, bele is fogtak, de mindannyiszor abba hagyták, vagy csak úgy, a hogy lehetett, éppenséggel meg nem felelő módon valószínűsítették meg.

1847-ben nyújtotta be Mommsen a berlini Akadémiának über den Plan und Ausführung eines Corpus inscriptionum Latinarum című tervét; de sok év telt el, míg azt foganatosítani lehetett, sőt még azt is ki kellett volt erőszakolnia magának, hogy a berlini Akadémia, miután nem arra való embert szemelt volt ki, ő reá bizza a gyűjtemény szerkesztését.

«A Corpus inscriptionum Latinarum úgy lett megteremtve, hogy nemcsak *philologiai-epigraphikai*, hanem elsőrangú *historiai* művé vált. Csak ez tárta föl előttünk a császárságbeli római biro-

dalom belső történetét, s hogy mily hatalmas impulsust adott az összes *régiségtudománynak*, a *földrajznak* és *jogtudománynak*, mai nap már általánosan el van ismerve s bizonyos értelemben ezt a gyűjteményt lehet a mester leghatalmasabb, mindenestre legfáradtságosabb munkájának tekinteni.»

Mommsen *Römisches Staatsrecht*-jét annak köszönjük, hogy valamikor megígérte volt, ha a Becker-féle Handbuch der römischen Alterthümer II. kötetének átdolgozása szükségessé válnék, ő azt magára vállalja.

A Becker-féle mű jelessége el van ismerve. Maga Mommsen is abból tanult, «hanem — úgymond — nem jó tanítványok volnánk, ha rajta túl is nem tanultunk volna. A kegyeletnek is jobban megfelel, ha a régi kézi könyvet inkább újjal pótoljuk, mint ha folytonos igazítással és változtatással toldozott-foldozott művet állítunk elő, mely sem nem régi, sem nem új.»

Így jött létre Mommsennak — Hirschfeld ítélete szerint — legérettebb s hatásában talán legmaradandóbb alkotása, mely a hogy van, csakis egy Mommsentól telhetett, ki egyszerre jurista, philologus és historicus, ki az alig áttekinthető irodalmi és monumentalis anyagon souverain hatalommal uralkodva építette meg a római államjog épületét. Ez a munka az e téren való összes előbbi műveket nemcsak hogy egy csapással felülmulta, hanem nagyrészt semmivé is tette. A római államrégiségek ingadozó fogalmából az államjog erős szerkezetű szervezete lett, melyben a római császári kornak valójában jó sokáig föl nem ismert alkotmánya is mélyreható méltatást nyert.

Mommsen maga mondja, hogy erre a művére «minden munka- s gondolkodásbeli erejét ráfordította, hogy így minden hasznavehető építésre való követ megkerítsen, s minden gondolatot végig gondoljon».

E mű arra van hivatva — mondja Hirschfeld — hogy az antik és modern nemzetek államjogának tudományos kezelésére nézve mintaképül szolgáljon, s hogy majd csak egy későbbi nemzedék fogja teljes jelentőségében méltatni.

Átérve a *Römisches Strafrecht*-re, eszünkbe kell vennünk, hogy Mommsen ama ritka nagy emberek közé tartozik, a kik nagyon hosszú életet éltek, de ha testi épségük megfogyatkozott is, lelki épségük mindvégig sértetlen maradt.

Anthropológiai tekintetben tüneményszerű az a munkaképesség, mely még aggastyán korában is meg volt.

Egyik necrolog e tekintetben *Rankéval* és *Humboldt Sándorral* hasonlítja egybe. Ha Ranke bámulatot keltett, mikor aggkorának végső éveiben még fiatalos hévvel vállalkozott a világtörténet megírására, s ha Humboldt egész élte végeig meg nem szünt Kosmosán dolgozni: hát bizony mind a Kosmosnál, mind a világtörténetnél mégis csak inkább redactióról, rég befejezett kutatásnak végső formulázásáról, nem pedig a kutatásnak eredeti munkán alapuló eleven folytatásáról van szó. Már pedig ilyen áll előttünk a Römische Strafrecht-ben, melyet Mommsen 81 éves korában bocsátott világgá.

Előszavában mentegeti magát, hogy könyvében nem foglalkozhatott elég bőven az irodalommal, mert öreg ember s művét még be akarta fejezni. Alles hat seine Zeit — úgymond — und auch der Mensch.

A Römische Strafrecht vénségének a Staatsrecht-hez méltó legnagyobb alkotása.

Még sok mindenféle becsesnél-becsesebb publicatióját kellene említenem; de azoknak méltatása nagyon is kiszélesítené beszédem határát.

Csak egyet akarok különösen hangsúlyozni, hogy Mommsen a *szövegkritikának* is valódi mestere. Szöveg-kiadásai a szó szoros értelmében mintaszerűek.

Mielőtt beszédemet befejezném, helyén való, hogy *Mommsen-nak hazánkhoz való viszonyáról is megemlékezzem.*

Úgy tudom, mindössze háromszor járt Magyarországon. Azért jött ide, hogy a dáczi és pannoniai feliratokat színről-szinre lássa, a róluk vett másolatok helyességét constatálja, az itteni szakemberekkel érintkezésbe lépjen s a további kutatásra buzdítsa. Ő neki köszönjük, hogy azóta jeles erők vállalkoztak e munkára. Torma Károlyt ő buzdította a feliratok kutatására s ő avatta be azoknak pontos olvasásába és megfejtésébe s Torma Károlyból csakhamar olyan fáradhatatlan epigraphikus lett, hogy a Calvary-féle Jahresberichte egyszer azt az óhajtaást fejezték ki, bárcsak minden országnak volna egy Torma Károlya.

XIV. közgyűlésünk megnyitásakor volt alkalmam elmondani azt, hogy mikor Mommsen — ha nem csalódom — először járt Magyarországon, úgy találta, hogy szép, tehetséges faj vagyunk, de

az a kár, hogy törökök, azzal a külömséggel, hogy magyarul beszélünk.

Ezen ítélet hallatára eszünkbe kell vennünk, hogy az még tudományos életünk új ærája előtt történt, mikor német szomszédaink még azt mondták, hogy Magyarország philologia dolgában merő sivatag (Eln. beszédeim 79. lap), mert a külföld az után ítel meg bennünket, a mit a tudományos világ piaczára viszünk. Egyébiránt azt se feledjük soha, hogy nagyobb hasznunkra válik, ha a szigorú ítéletet túlságostul elfogadjuk, mint ha hibáinkat dédelgetjük.

Báró Eötvös József kalauzolta őt a nemzeti muzeumba, a hol neki Toldy Ferenczet, Érdy Jánost és Mátray Gábort, a kik már várták, bemutatta. Mommsen rájuk néz s első megjegyzése: echte mongolische Race, pedig mind a hármuk német eredetű családból származott: Toldyt eredetileg Schedelnek, Érdyt Lutzenbachernek, Mátrayt Rothkrepfnek hívták. Mind a hármuk a magyar assimiláló képességnek fényes példája.

Azokban a politikai beszélgetésekben, melyeket Sydney Whitman harmadéve Mommsen vendégszerető házánál hallott s a nagy ember halála után közzétett, szó van Ausztriának s implicate Magyarországnak jövő sorsáról is. Nagyon sötétnek látja jövőnket: kis államokból álló aggregatumot, melyben minden egyes állam a többi ellen küzd.

Abban a levélben pedig, melyet 1897-ben egy magyar ujságíróhoz intézett, a magyar nemzetet az elszlávosítás fenyegető veszélyétől óvja és azt, hogy a magyarok nem támogatják az osztrák németiség küzdelmét, rövidlátó politikának mondja.

A mi a velünk való tudományos érintkezést illeti, azt a dáczi és pannoniai feliratok közzététele után is fentartotta, a mint ezt Archæologiai Értesítőnkben megjelent ismertetései is bizonyítják. Tíz évvel ezelőtt a trencséni vársziclán lelt feliratot, alig egy éve pedig a Valerius Dalmatius császár tiszteletére készült bronz-táblát, melyet Idahofban, Baranyamegyében találtak, fejtette ott meg.

Mennyire szerencsés volt módszeres következtetéseiben, annak fényes bizonyága, hogy dicsőült tagtársunk, Fröhlich Róbert, a pannoniai nép- és helyrajznak legavatottabb ismerője, Pilis-Maróth közeleiben éppen azon a helyen akadt az Ad Herculem castra nyomára, a hol azt Mommsen évekkel azelőtt megjósolta volt.

Nekem 1877-ben volt először szerencsém Mommsennal érintkezni.

Akkor fogtam volt Festus-tanulmányaimba, s kutatásom különös eredménye indított arra, hogy ezt Mommsennal közöljem, ki Festussal sokat volt kénytelen foglalkodni s Festus XVI. quaterniójának első pontos editióját is neki köszönjük.

Mommsen hihetetlennek tartotta, hogy egy XV. századbeli codexnek valami értéke lehessen, midőn kitűnő X. századbeli codexekkel rendelkezünk.

Verzeihen Sie meine Freimüthigkeit; aber erhlich währt am längsten. Ezzel fejezi be 1877 szept. 9. kelt levelét.

Ez a felelet nem hogy elvette volna kedvemet a további nyomozástól, hanem még fokozta, még pedig a tudomány szerencséjére, mert igaz ugyan, hogy a Corvin-codex értéktelennek bizonyult, de a mi az egész dologban a fő, a további nyomozás kiderítette, hogy az eddigi apparatus criticus teljességgel megbízhatatlan s hogy ennél fogva az összes kéziratok módszeres osztályozásán és lelkiismeretes collatióján alapuló egészen új apparatust kell szerezni.

Mommsen, ki első alkalommal még azt hitte, hogy hiábavaló munkát végzek, egy évre reá, 1878 szept. 25. további közleményeimről már így nyilatkozik: Ihre Mittheilungen über den Festus waren mir interessant: ich hätte nicht gedacht, dass die Müller'sche Collation so wichtige Wünsche übrig lässt.

Mikor 1882-ben Festusstudien című füzetem megjelent volt, már senkisem kételkedett abban, hogy új Festus-kiadásra van szükségünk.

Ábel Jenő, dicsőült tagtársunk, azzal a hírrel tért vissza egyik külföldi útjáról, hogy Mommsenék új Festus-kiadásra dolgoznak, jó lesz sietnem, hogy a németek meg ne előzzenek. Mikor aztán Festus-kötetem elkészült, a külföldi terv abban maradt.

Mommsen a neki küldött példányt 1893 jul. 7. kelt levelében ezekkel a szavakkal köszöni meg:

Geehrter Herr College! Für das schöne Geschenk, das ich von Ihnen empfangen, will ich nicht zögern meinen Dank zu sagen, welcher zugleich Ihrer Akademie gebührt. Festusomat ugyanis a M. T. Akadémia adta ki, melynek külső tagjai közé 1867 jan. 30-ika óta Mommsen is tartozott.

Ez a nagy ember most már a sirban pihen; de művei élni

fognak, a míg a tudomány él. Szellemét nemcsak Németország, hanem minden culturalis nép őszinte hálával és elismeréssel kíséri az igazi érdem pantheonjába.

P. THEWREWK EMIL.

AZ ÚJSZÖVETSÉGI GÖRÖG NYELV MONDATTANI SAJÁTSÁGAI.

(Vége.)

b) *Az idők.*

Mivel az újszövetségi kánonírók Lukács kivételével, született zsidók voltak, a kik a héber nyelv két időalakja, t. i. a perfectum és imperfectum használatához voltak szokva, ebből jó ideig igen sokan azt következtették, hogy ők az igeidőket önkényesen felcserelték, a multat a jövő helyett és megfordítva, vegyesen használták, a mi miatt aztán szerintök rengeteg enallage temporum állott elő. Ez a feltevés azonban helytelen és igazolatlan egyfelől azért, mert a héber perfectum és imperfectum jelentési köre gondosan megállapított és kijelölt határok közt mozog, a mint ezt *Gesenius* (Hebr. Gramm.²¹ Leipz. 1872 § 125 sqq.) és *Ewald* (Krit. Gramm. pag. 523 sqq.) alapos kifejtéseiből jól ismerjük; másfelől meg azért, mert a sajátosságos időhasználat bebizonyítására felsoroltatni szokott példák, vagy a népies nyelv természetéből, vagy az írók szándékos rhetori előadásmódjából egytől-egyig megmagyarázhatók, indokolhatók és megérthetők.

A mi a *praesens*ti illeti, ez csak látszólagosan áll *α)* *futurum* helyett abban az esetben, ha valamely már biztosan tudott, vagy üdvvégsz szerint megállapított tényről van szó, p. o. Mt 26₂ Lk 12₅₄ Kol 3₆ Zsid 4₃₁, vagy ha valamely cselekvény végrehajtása már folyamatban van, így Ján 10₃₂ 13₈ stb. *β)* *aoristos* helyett, ha az elbeszélő a múltban történt eseményt megjeleníteni, szemléltetni kívánja, így Mt 26₄₀ Ján 1₂₉ Apok 11₉ 12₂. Megtörténik azonban, hogy a synoptikusok egyike praesensben beszél el azt, a mit a másik aoristosban ad elő, p. o. Mt 22₂₃ = Mk 12₁₈, *γ)* Néha a praesens a múltban már megkezdődött, de még állandóan tartó állapot jelzésére is szolgál, p. o. Ján 15₂₇: *ἔπαι*

ἀρχῆς μετ' ἐμοῦ ἐστέ, 8₅₈: πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι ἐγὼ εἰμὶ. V. ö. Act 25₁₁.

Az *imperfectum* hol a régebben tartó, vagy folytatólágosan ismételt cselekvényt jelzi, p. o. Ján 3₂₂: ἐκεῖ διέτριβε... καὶ ἐβάπτισεν, R 15₂₂: ἐνεκοπτόμην τὰ πολλὰ τοῦ ἐλθεῖν, v. ö. 1 Kor 10₄; 13₁₁ Mt 13₃₄ stb., hol a még csak megkezdett, de végre nem hajtott cselekvést fejezi ki, p. o. Lk 1₅₉ Mt 3₁₄. A szokás jelzésére is Mk 15₆-ban *imperfectum* áll: κατὰ ἐορτὴν ἀπέλθον αὐτοῖς ἕνα δέσμιον, de ugyane célból az aoristost sohasem használják a kánonírók. Határozottan megkülönböztetve fordul elő ez az idő és az aoristos Lk 8₂; 15₂₈ Ján 7₁₄ Act 11₆₋₇ Jak 2₂₂ stb.

A *perfectum* a befejezett cselekvést jelöli és használatánál különleges csakis az, hogy α) az aoristossal együtt fordul elő Lk 4₁-ban: ἔχρισέ με εὐαγγελίσασθαι, ἀπέσταλκέ με κηρῶσαι, a hol is ἔρχισαι az egykor történt, ἀπέσταλκε a folytonosan érvényben levő ténnyt jelzi. V. ö. Mk 15₄₄ Zsid 2₁₄: β) aoristos helyett áll Apok 5₇-ben: ἦλθες καὶ εἴληψες [τὸ βιβλίον]. Ám csak látszólagosan áll α) *praesens* helyett a múltban kezdődő cselekvény, vagy állapot jelzésére Ján 20₂₉-ben: ὅτι ἑώραχάς με πεπίστευκας v. ö. 2 Kor 1₁₀; β) a még jövőben beálló cselekvény jelölésére R 14₂₃-ban κατακέκριται, a mi a kárhoztató ítéletre jutás gondolatát fejezi ki. Ennek az időnek terminológiájára nézve v. ö. Hermann, emend. rat. pag. 186. és Poppo, emendanda et supplenda ad Matthiæi gramm. gr. Frcf. 1832. pag. 6.

Az *aoristost* régmúlt helyett használja Lukács az elbeszéléseknél idői mellékmondatokban, Ev. 2₃₉ 7₁ 22₆₆ Act 5₂₄ és visszavívó mondatokban Ev. 19₁₅ 24₁ Act 1₂ 9₃₅; de ez csak a jelentőmódban van í y, mert a kötő, óhajtó és parancsoló módban, a kérdéses 1 Pét 4₆-ot kivéve, csakis a gyorsan elmúló, vagy egyszerre befejezett cselekvés jelzésére használják a kánonírók. Egyéb-iránt v. ö. E. A. Fritsch, de aoristi vi ac potestate Frcf. 1837. H. Schmidt, der griech. Aorist in s. Verhältnissen zu d. übrigen Zeitformen. Halle 1845. Winer id. mű 258. kk.

A *futurum* gyakran csak a lehetőségileg bekövetkező ténnyt jelzi, főképen kérdéseknél, p. o. Lk 22₄₉ R 10₁₄ Ján 6₆₈. Képzelhető esetről van szó az ἐπεὶ τις dicat aliquis kifejezésben 1 Kor 15₃₅ Jak 2₁₈. Hogy a *futurum* a *perfectum* helyett is áll némely helyen, p. o. Apok 4₉, határozottan téves felfogás.

c) *A módok.*

A módok használata általában rendes, de e mellett figyelemre méltó sajátosságokkal is találkozunk, nevezetesen

α) független mondatokban egyenes kérdéseknél a *jelentő mód* jelen a mi kötőmódunk jelene értelmében áll Ján 11₄₇-ben τί ποιούμεν; különben a görögök felszólításban is beszélnek így: πίνουμεν igyunk!; továbbá indicativusbeli félmultat néha ott is találunk, a hol kötőmódot várnánk, p. o. 2 Kor 12₁₁ ὡφείλον, Mt 26₉ ἡδόμεν, 2 Pét 2₂₁ κρείττον ἦν stb., viszont a *kötőmód* gyakran mint coniunctivus adhortativus Ján 14₃₁ 19₂₄ 1 Kor 15₃₂ 1 Thess 5₆, majd mint coni. dubitativus vagy deliberativus Mk 12₁₄ 1 Kor 4₂₁ 11₂₂ Mt 23₃₃ fordul elő.

β) Függő mondatokban a ἵνα és ὥπως czélt jelentő kötőszók rendszeren kötőmóddal járnak nemcsak a praesens után, mint Mt 6₂ 2 Tim 2₄ hanem a befejezett cselekvényt jelző múlt után is, p. o. R 6₄ 1 Tim 1₁₆ Tit 1₅ 2₁₄. ὥπως futurummal kapcsolatban sohasem fordul elő, a mi pedig a régi görögöknél szokásos. V. ö. Xen. An. 3, 1. 18. Dem. Mid. 398b. Szokatlan a ἵνα két ízben való kapcsolata jelentő módbeli jelennel Pál apostolnál 1 Kor 4₆ és Gal 4₁₇.

γ) Feltételes mondatokban az εἰ, εἰάν [εἰ ἄν] és ἄν használata szabályos.

δ) Időhatározó kötőszavak, mint ὥς, ὅτε, ὥστε, ἐπεὶ, ἐπειδὴ, ἐπειδὴπερ, ἕως, ἡνίκα a múltra vonatkozó elbeszélésekben, a jelentő mód történeti időivel, de ezenkívül történeti jelennel Ján 21₂₂ illetőleg jövővel Ján 4₂₁ kapcsolatban is állanak. Az *ohajtó mód* ἄν nélkül csakis Act 25₁₆-ban mint oratio obliqua fordul elő így: οὐκ ἔστιν ἔθος Ῥωμαίοις χαρίζεσθαι τινα ἄνθρωπον εἰς ἀπώλειαν, πρὶν ἢ ὁ κατηγορούμενος κατὰ πρόσωπον ἔχῃ τοὺς κατηγοροῦς, τόπον τε ἀπολογίας λάβῃ... nem szokása a rómaiaknak, hogy valakit kiadjanak előbb, mintsem a vádlott szemben lett volna a vádlókkal és hely adatnék neki a maga mentségére a vád ellen.

ε) *Kérdő mondatokban* a közvetett kérdést τίς, τί, εἰ, εἰ ἄρα, πῶς, ποῦ előzi meg és ily esetekben jelentő módot használnak a kánonírók, ha valamely valóságos tényre vagy megtörtént dologra vonatkozik a kérdés, p. o. Mk 15₄₄: ἐπηρώτησεν αὐτόν εἰ πάλαι ἀπέθανεν. V. ö. Mk 5₁₆ Act 20₁₈ 1 Th 1₉ Ef 1₁₅ 1 Tim 3₁₆. Már a latin nyelv a tárgyilagos fogalmának kifejezésére nem ezt a

tárgyas módot használja, hanem mivel a kérdezés vagy kutatás tényétől teszi függővé a valóságot, tehát kötőmódot ír ott, a hol a görög jelentő móddal él, p. o. interrogo quid sit. Ha azonban kánoníróink objective megtörténhető eseményt akarnak jelezni, akkor *kötőmódban* beszélnek, p. o. Mt 6₂₅: μή μεριμνᾶτε τί φάγητε καὶ τί πίητε. V. ö. 8₂₀ Mk 3₆ Act 4₂₁ stb. Viszont mikor a kérdésben subjectiv lehetőség rejlik, akkor *óhajtómóddal* találkozunk, így az elbeszélésekben praeteritumok után, p. o. Lk 22₂₃: ἤρξαντο συζητεῖν πρὸς ἑαυτοὺς, τὸ τίς ἄρα εἴη ἐξ αὐτῶν... kezdék egymás között kérdezni, hogy ugyan kicsoda az közöttük? Act 17₁₁: ἐδόξαντο τὸν λόγον... ἀνακρίνοντες τὰς γραφάς, εἰ ἔχοι ταῦτα οὕτως... befogadták az igét... nyomozván az írásokat, ha minden úgy van-e? V. ö. 17₂₇ 27₁₂.

ζ) A tárgyalt három móddal kapcsolatban szólnunk kell még az *ἄν különleges használatáról*. Ez a particula rendesen feltételt fűz ahhoz a gondolathoz, a melynek kifejezőjéhez járul, úgy hogy az illető gondolat valósága mindig az *ἄν*-nal jelzett feltételtől függ. Használatát illetőleg kiemeljük a főbb eseteket; nevezetesen Lk. 19₂₃-ban σὺν τόκῳ ἄν ἔπραξα αὐτό [τὸ ἀργύριον] a *jelentő* mód-beli aoristos *ἄν*-nal azt jelzi, hogy a főrangú ember kamatostul kapta volna vissza a pénzét, de csak azon feltétel alatt, ha azt a szolgálja a pénzváltók asztalára adta volna. V. ö. Mt 25₂₇: ἐγὼ ἐκμισθᾶμην ἄν τὸ ἐρὸν σὺν τόκῳ. Zsid 10₂: ἐπεὶ οὐκ ἄν ἐπαύσαντο προσφερόμεναι. *Óhajtómóddal* áll, mikor arról van szó, hogy valamely egyéni lehetőség bizonyos feltétel alatt bekövetkezik, a mint Hermann körvonalozza: opinio de eo, quod ex aliqua conditione pendet; így Act 26₂₉: εὐξαίμην ἄν τῷ θεῷ azaz, ha szívem vágyát követném, hát hiszen kívánnám is az Istentől, hogy... Közvetetlen kérdésben Act 2₁₂: λέγοντες τί ἄν θεέλοι τοῦτο εἶναι; mondák, vajjon mi akar ez lenni? mit akar ez jelenteni? ha ugyan általában jelenthet valamit. V. ö. 17₁₈: τί ἄν θεέλοι ὁ σπερμολόγος οὕτως λέγειν; mit is akar ez a fecsegő mondani? 1 Kor 7₅-ben ἄν mód nélkül áll: μή ἀποστερεῖτε ἀλλήλους, εἰ μή τι ἄν ἐκ συμφώνου azaz, ne tartóztassátok vissza magatokat, kivéve, ha hát ez, az előfordulandó esetben (*ἄν*) kölcsönös egyértelműséggel megtörténhetnék. Az apostol a magától értetődő dolgot akarja euphemistikus módon kifejezni ἀποστερεῖτε-vel, a mint Theodoretos mondja: ἄγαν τοῖνον ἀρροδίως τοῦτο τέθεικεν ἐπὶ τῶν οὐ συμφώνως τὴν ἐγκράτειαν αἰρουμένων.

Feltételes (εἰ) mondattal kapcsolatos *utómondattal* jelentősmódhoz járulva azt jelzi, hogy bizonyos tényleges feltételről csak képzeletileg van szó, p. o. Lk 7₃₉-ben ἐγίνωσκεν ἄν. *Visszarivő mondatokban* ὅς, ὅστις, ὅσοις, ὅπου, καθότι, ὡς után jelentősmóddal áll ἄν egyebek közt Mk 6₅₆ Act 2₄₅ 1 Kor 12₂-ben, a hol oly megtörtént dologról van szó, a melyet valami mellékkörülmény bizonytalannak tüntet föl, míg már Mt 7₁₂ 16₂₅ 1 Th 2₇-ben kötő móddal ἄν olyan lehetőséget jelez, a mely bizonyos feltétel mellett bekövetkezik, a mit majd a jövő mutat meg.

Közzetett kérdésben óhajtó móddal áll ἄν Lk 1₈₂-ben τὸ τί ἂν θέλοι καλεῖσθαι αὐτόν és 6₁₁-ben τί ἂν ποιήσαιεν τῷ Ἰησοῦ, a hol a kérdésben forgó alanyi feltevéshez még valami kikötés járul, a melytől ama feltevés függ. V. ö. Ján 13₂₄ 9₄₆ Act 5₂₄ stb. Czélt jelentő ὥπως kötőszóval kötő mód kapcsán azt jelenti ἄν, hogy bizonyos szándék vagy cél elérését, a jelen pillanatban még akadályozza valami külső körülmény; így Lk 2₃₅: ὥπως ἂν ἀποκαλυφθῶσιν ἐκ πολλῶν καρδιῶν διαλογισμοί = hogy kijelentessenek sok szívnek gondolatai. V. ö. Act 3₂₀ 15₁₇ R 3₄.

Kötő szavak és visszavivő névmások után óhajtómóddal nem áll ἄν, ellenben 2 Kor 9₁₀-ben határozatlan móddal kapcsolatban olvassuk, így: ἵνα μὴ δόξω ὡς ἂν ἐκφοβεῖν ὁμᾶς hogy ne láttassam mintegy rémitgetni titeket.

A régiek által felsorolt, de ma már kritikailag nem igazolt szabálytalanságokat ezúttal mellőzöm. Különben v. ö. *Poppo*, de usu partic. ἄν apud Græcos. Fref. a. V. 1816. *Hermann G.*, de particula ἄν libri quatuor. Lips. 1816.

η) A *parancsoló mód* különböző jelentésben való használatának megállapítása nem annyira a nyelvtani, mint inkább a hermeneutikai elbírálás körébe tartozik. Így nevezetesen Mt 4₁₀, 16₂₃-ban ὅπαγε, Lk 7₈-ban πορεύθητι... ἔρχου... ποιήσον jussivus, Mt 26₄₅-ben καθεύθετε... ἀναπαύεσθε, 1 Kor 7₁₅-ben χωρίζεσθω permissivus, viszont Act 12₇-ben ἀνάστα, 14₁₀-ben ἀνάστηθι, Apok 22₁₁-ben ἀδικησάτω hortativus és Lk 24₂₉-ben μείνον rogativus, míg már Act 15₂₉ 23₃₀-ban ἔρροσθε és ἔρρωσο optativus jelentésben értelmezendő.

Ef 4₂₆-ban ψ 4₅ nyomán az ἐργίσεις καὶ μὴ ἀμαρτάνετε parancsoló módbeli és καὶ kötőszóval összekapcsolt két ige közül az előbbi jelzi az okot, illetőleg előzményt, a melyből az utóbbi által kifejezett cselekmény mint okozat, illetőleg következmény előáll; az értelem tehát ez: ha hara-

gusztok, ne vétkezzetek, ne kövessetek el bünt, mert a harag rossz tanácsadó. Eképen magyarázandó Ján 7₅₂-ben ἐρεύνουσιν καὶ ἴδε.

A parancsoló mód *aoristosa* rendesen vagy a gyorsan elmúló és haladéktalanul bekövetkező, vagy a csakis egy ízben teljesítendő cselekvésre vonatkozik. p. o. Mk 1₄₄ 3₅ 6₁₁ Ján 2₇ 11₄₁ 1 Kor 5₁₃ stb. Mellette néha νῦν, νυνί Act 10₅ 2 Kor 8₁₁ és δῆ Act 13, 1 Kor. 6₂₉ is van. A *jelen* idő a már elkezdett és folytatandó, vagy gyakorta ismétlődő cselekvésnek, nagyobbára pedig a törvénszabta rendeleteknek közlésénél fordul elő. V. ö. főképen a páli leveleket, R 11₂₀ 12₂₀ 13₃ 1 Tim 4₇ Jak 4₁₁. A *múlt* időbeli alak meg a már beállott cselekmény hatásának tartósságát jelzi. p. o. mikor Jézus a háborgó tengerhez így szól Mk 4₃₉: πεφίμωσο némülj el! V. ö. Xen. Mem. 4, 2. 19. Thuk. 1, 71.

Az ószövetségi törvénykijelentés nyelvében állandó a futurum legisticum; ezen az okon jött át az újszövetségi görög-ségbe az ószövetségi idézeteknél a *jövő* idő parancsoló jelentéssel; így Mt 5₂₁ 27₃₃; οὐ φονεύσεις, οὐ μοιχεύσεις, csakis Mt 15₄ 19₁₉-ben az ötödik parancsolatnál van τίμα τὸν πατέρα etc. a LXX nyomán. V. ö. Ef 6₂.

Némelyek a határozatlan módnak parancsoló értelemben való alkalmazására nézve több példát igyekeznek felhozni; én egyebek mellőzésével indokoltnak találok Fil 3₁₆-ot πλὴν εἰς ὃ ἐφθάσαμεν, τῷ αὐτῷ στοιχεῖν κανόνι, τὸ αὐτὸ φρονεῖν ámde a mire eljutottunk, ugyanazon szabály szerint járjunk, ugyanazt gondoljuk.

3) A *határozatlan mód* használatánál figyelemre méltó jelen-ség gyanánt emlitem fel a gyakran előforduló infinitivus epexegeticust, a mely nagyobbára célzt fejez ki, p. o. Mt 2₂: ἦλθομεν προσκυνῆσαι αὐτῷ jöttünk, hogy előtte leborúljunk; Ján 13₂₄: νεύει τούτῳ πωθῆσθαι int ennek, hogy tudakolja meg; 2 Kor 11₂: ἡρμοσάμεν ὡς ἐνὶ ἀνδρὶ παρθένου ἀγνήν παραστήσαι τῷ Χριστῷ eljegyeztelek titeket egy férfiúnak, hogy tiszta szüzet állítsak Krisztus elé; Kol 4₆: ὁ λόγος ὡμῶν... ἄλατι ἡρτυμένος... εἰδέναι πῶς κτλ. beszédetek... sóval fűszerezve... hogy tudjátok, miként kell mindenkinek felelnetek.

A célzt jelző infinitivus a régi görögöknél is szokásos, ámbár ők az ἐρχομαι, πέμπω, ἀποστέλλω igék után inkább részesülőt írnak. Az infin. epexeg. sok esetben valamely mondathoz vagy mondat-taghoz simul mint kiegészítő, p. o. Mk 7₄: πολλὰ ἀπαρέλαβον κρατεῖν sok, a minek megtartását átvették; 1 Kor 9₅: ἔχομεν ἐξουσίαν

γυναῖκα περιάγειν, Zsid 11₁₅: καιρὸς ἀνακάμψαι. V. ö. Mt 27₃₄ Lk 8₈. Melléknévvvel kapcsolatban áll 2 Tim 1₁₂-ben: δυνατός τὴν παραθήκην μου φυλάξαι képes megőrizni az én letéteményemet; Zsid 6₁₀ οὐκ ἄδικος ὁ θεὸς ἐπιλαθέσθαι nem igazságtalan az Isten, hogy elfelejtkezzék.

Az *infin. cum accusativo* az újszövetségben aránylag ritkán fordul elő; főképen használja Lukács az ἐγένετο után Ev. 3₂₁ k., 6₁₆ 16₂₂ Act 4₅ 11₂₆ 16₁₆ 22₆ 28₁₇ és Mk 2₃: ἐγένετο παραπορεύεσθαι αὐτὸν accidit, ut transiret. Ez a héber פָּרַח után képzett szerkezet, noha találkozunk vele Theognisnál és Platonnál is.

A névelővel főnéviesített határozatlan alak gyakori a casus obliquusokban; így nevezetesen az olyan névszóktól és igéktől függőleg, a melyek különben is ezt az esetet vonzzák, p. o. Lk 24₂₅: βραδεὶς τῇ καρδίᾳ τοῦ πιστεύειν rest szívüek annak elhívésére, a mit... Act 23₁₅: ἐτοιμοὶ τοῦ ἀνελθεῖν készek vagyunk őt megölni; 4₉: πιστεῖν ἔχει τοῦ σωθῆναι van hite megtartatása iránt. 1 Kor 9₆: οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν τοῦ μὴ ἐργάζεσθαι avagy nincs-e jogunk, hogy ne dolgozzunk? 2 Kor 1₈: ὥστε ἐξαπορηθῆναι ἡμᾶς καὶ τοῦ ζῆν ὡς úgy hogy még életünkre nézve is kétségbe voltunk esve. Itt emlitem meg az *infin. cum* toῦ használatát, az akadályozást (R 15₂₂), feltartóztatást (Lk 4₄₂ Act 14₁₈) jelentő igék után, a mi a genitivus fogalmához közel áll és mind a LXX, mind az apokryph iratok szövegében többször olvasható. A LXX ebbeli nyelvhasználatára vonatkozólag azt vélem, hogy ők épen úgy, mint a hellenisták ezt az alakot a ᾧ cum infinitivo utánzásául képezték, a nélkül hogy a genitivusos jelentés lebegett volna előttök.

Szándék, óhajtás és cél kifejezésénél vonatkozik az *infin. cum genit.* egész mondatokra is olyan esetekben, a mikor a régiek ἔνεκα vagy χάριν viszonyszót írtak; így Lk 24₂₉: εἰσῆλθεν τοῦ μεῖναι σὺν αὐτοῖς beméne hogy velök maradjon. Act 21₁₂ παρεκαλοῦμεν... τοῦ μὴ ἀναβιβῆναι αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλὴμ kértük... hogy ne menjen fel Jeruzsálembe. Analog példák Xenophonnál, Demosthenesnél, Thukydidesnél bőven vannak.

Az *infinitivus dativusa* előfordul az ok (2 Kor 2₁₃ τῷ μὴ εὐρεῖν), a szándék és a cél (1 Th 3₃ τῷ... σῴζεσθαι) jelzéséül, praepositiokkal meg a történelmi előadásban többször, mint az antik írónál. V. ö. Mt 6₈ 13₂₅ 26₃₂ Lk 1₈ Act 8₆ stb.

A μέλλειν igének határozatlan móddal való kapcsolatánál érdekes, hogy míg μέλλειν-t az ókori gögög szerzők inkább *infin.*

futurummal, addig az evangéliomírók leggyakrabban infin. praesenssel kötik össze s Lukács ír ritkán μέλλειν mellett infin. futurumot Act 11₂₈ 24₁₅ 27₁₀.

A határozatlan múlt sokszor olvasható az elbeszélésekben, így Act 16₂₇: ἐμελλεν εαυτὸν ἀναιρεῖν, νομίζων ἐκπεφευγῆναι τοὺς δεσμίους azt vélvén, hogy a foglyok megfutamodtak; 27₁₃: δόξαντες τῆς προθέσεως κεκρατηκέναι gondolván, hogy tervöket végrehajtották. V. ö. még Mk 5₄ Ján 12₁₈ R 4₁ 15₈ 19₂ Th 2₁₈ 2 Pét 2₂₁.

;) A *participium* igei természete abból tetszik meg, hogy a gyökéül szolgáló verbum által vonzott esettel van kapcsolatban (Lk 9₁₆ 1 Kor 15₇ 2 Kor 1₂₃ Zsid 2₃ stb.), más részről az időbeli gondolatot a leghivebben fejezi ki. Egyszerű alakjaiban gyakori, nevezetesen praesens van egyebek közt Act 20₂₃ R 8₂₄ 1 Th 2₄ 1 Pét 1₇; aoristos Act 9₂₁ R 5₁₆ Kol 2₁₂; perfectum Mt 27₃₇ Ján 5₁₀ 7₁₅ Act 22₃ 23₃ Ef 3₁₈ 1 Pét 1₂₃ 2 Pét 2₆; futurum (ritkán) 1 Kor 15₃₇ Zsid 3₅. Ezenkívül a praesens helyettesíti az imperfectumot Act 25₃ Apok 15₁ Zsid 11₂₁ 2 Pét 2₂₃ és jelenti a bekövetkező eseményt Mt 6₃₀ 26₂₈ 1 Kor 15₅₇ Jak 5₁; de aoristos helyett épen nem áll, mint a hogy a futurum participii sem. A hol az aoristos és perfectum összekötve olvasható, ott a jelentés és fogalom szigorúan megkülönböztetendő, p. o. 2 Kor 12₂₁: τῶν προσημαρτηχότων καὶ μὴ μετανοήσαντων a kik régen vétkeztek és nem tértek meg; 1 Pét 2₁₀: οἱ οὐκ ἡλεημένοι νῦν δὲ ἐλεηθέντες (LXX) a kik irgalomban nem részesültek, most ellenben irgalomba fogadottak. Amaz az állapot, emez a tény jelzése (Winer).

Mint a főmondat kiegészítője áll Mt 19₂₂ ben ἀπῆλθεν λυπούμενος megszomorodva távozik és relativummal vagy kötőszóval oldható fel Ján 11₂ Act 5₄ R 16₁ 2 Pét 1₄ s több tételben. A történeti stylusban két vagy több, különböző jelentésű participium καὶ kötőszó nélkül sokszor fordul elő, részint úgy, hogy az egyik a verbum finitum előtt áll, a másik utána jő, p. o. Lk 4₃₅: ῥίψαν αὐτὸ τὸ δαιμόνιον εἰς μέσον ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ, μηδὲν βλάψαν αὐτόν az ördög azt a középre vetvén, kiméne belőle, semmit sem ártván neki; részint egymás után Mt. 28₂: ἄγγελος κυρίου καταβάς ἐξ οὐρανοῦ, προσελθὼν ἀπεκάλυψε τὸν λίθον az Úr angyala leszálla mennyből, oda járulván, elbengeríté a követ. V. ö. Lk 9₁₆ Act 5₃ 1 Kor 11₄ Kol 1₃ k. Ugyancsak a történeti stylusban

gyakori az εἶναι igével, főképen ἦν vagy ἦσαν-nal kapcsolatos részesülői jelen, az illető ige megfelelő személye helyett írva, így Mk 13₂₅: οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ ἔσονται πίπτοντες (Máténál πεσούνται) az ég csillagai le fognak hullani. V. ö. Mk 2₁₈ Lk 21₂₄ 24₃₂. Jak 1₁₇.

Főnévi értelemben használja a részesülői jelent Pál apostol Ef 4₂₈ ὁ κλέπτων, Gal 1₂₃ ὁ διώκων ἡμᾶς ποτέ és Máté 27₄₁ ὁ καταλύων τὸν ναόν, meg János Apok 15₂ οἱ νικῶντες ἐκ τοῦ θηρίου. Analog Demosthenesnél ὁ τὸν νομὸν τιθεῖς legislator, Sophoklesnél ὁ ταῦτα πράσσων (Elektr. 200) stb. A LXX-ban igen gyakori és az újszövetségi nyelvbe is ájtött az a jelenség, mely szerint az író, valamely részesülői alakot, ugyanazon ige egyes személyeivel egybekapcsolva használ; így Act 7₃₄ ἰδὼν εἶδον, Zsid 6₁₄ εὐλογῶν εὐλογήσω σε καὶ πληθύνων πληθυνῶ σε, Mt 13₁₄ βλέποντες βλέψετε. Főképen Pál, Lukács és a Zsid. levél szerzője kedvelik a részesülői szerkezetet s Pál azokat egymás mellé is halmozza 1 Th 2₁₅ k. 2 Kor 4₈₋₁₀ Tit 2₁₂ 13.

6. A viszonzyszók.

A ragozatlan szavak — particulæ orationis — közül az újszövetségben kiváló jelentőségűek a viszonzyszók — præpositiones —, a melyek egyes mondatrészeknek vonatkozásait és bizonyos logikai viszonyzatokat jeleznek. Rájok vonatkozólag általánosságban ugyanazok a szabályok érvényesek, a melyeket a közforgalomban levő grammatikákból ösmerünk; de különleges alkalmazásuk es jelentésök szempontjából — az általam tervezett újszövetségi szótárban közlendő részletek mellőzésével — e helyen megemlítem a következő jelenségeket:

a) A *genitivust* vonzó ἀντί, ἀπό, ἐκ [ἐξ], πρό közül ἀντί helyi és idői jelentésben nem fordul elő (v. ö. Hom. Od. 4, 115 ἀντ' ὀφθαλμοῖν), annál inkább képilegesen, a csere, viszonzás, helyettesítés, jutalmazás fogalmi jelzésére, így Lk 11₁₁: ἀντί ἰχθῆος ὄψιν hal helyett kigvót; 1 Kor 11₁₅: ἀντί περιβολαίου fátlyol helyett; Mt 20₂₈ Mk 10₄₅: λύτρον ἀντί πολλῶν sokakért való váltság; R 12₁₇ 1 Th 5₁₅ 1 Pé 3₉: κακὸν ἀντί κακοῦ ἀποδιδόναι rosszért rosszszal fizetni; ἀνθ' ὧν = ἀντί τούτων, ὅτι azért hogy, mivelhogy Lk 1₂₀ 19₄₄ Act 12₂₃ 2 Th 2₁₀ a héberben וְשָׂרָא תַּחַת Deut 21₁₄ 2 Kir 22₁₇; az okról Lk 12₃ ἀνθ' ὧν, Ef 5₃₁ ἀντί τούτου.

annakokáért. A valaki helyébe való következés jelzésére Mt 2₂₂: Ἀρχέλαιος βασιλεύει ἀντὶ Ἡρώδου a H. helyén (v. ö. Hdt. 1, 108. Xen. an. 1, 1. 4.): χάριν ἀντὶ χάριτος a kegyelemnek szünetlenül tartó és szerfelett való bőségét fejezi ki Ján 1₁₆.

ἀπό úgy helyi és idői mint képileges jelentésben. E szerint jelzi a tér és időbeli távolságot Lk 22₄₁: ἀπεσπάρθη ἀπ' αὐτῶν, Mt 5₂₉^k: βάλε ἀπὸ σοῦ, 7₄: ἐκβάλω τὸ κάρφος ἀπὸ τοῦ ὀφθαλμοῦ, Mk 16₉: ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει δαιμονία. Továbbá jelzi a résznek az egésztől való elkülönítését Mt 9₁₆ Lk 24₄₂ Ján 21₁₀: ἀπὸ τῶν ὀφθαρίων a halakból; Act 27₄₄: τὰ ἀπὸ τοῦ πλοίου a hajó darabjai; Mt 15₂₇ Mk 7₂₈ ἐσθίει ἀπὸ, Lk 22₁₈ πῶ ἀπὸ (másutt e vonatkozásban ἐκ). Áll az ἔρχομαι, ἔγω igék után a helyi eredet jelölésére Mk 7₄ Lk 22₄₃ Zsid 12₂₅; a valahová tartozás feltüntetésére, p. o. Act 21₁: οἱ ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας v. ö. 16₅; képilegesen Mt. 7₁₆²⁰: ἀπὸ τῶν καρπῶν ἐπιγινώσκεις; az ἀπατεῖν Lk 12₂₀, ζητεῖν 1 Th 2₆, φεύγειν Mk 14₅₂ Ján 10₅ (ἵνα μὴ), ἀκούειν Act 9₁₃, λαμβάνειν Mt 17₂₅. δέχεσθαι Act 28₂₁, πύσχειν Mt 16₂₁ igék után. Mint a világi, úgy a kánoni iratok szövegeiben is gyakorta fenforog az ἀπό és ὅπό közt való döntés kérdése.

ἐκ [ἐξ] alapjelentésileg valamely tárgy belsejéből való származást jelez és úgy idői s téri vonatkozásoknál, mint képileges értelemben használatos. Kánoníróinknál olvassuk az ok, forrás, természeti és szellemerkölcsi születés, nem különben az egész egy részének kitüntetésére, valamely dologtól, körülménytől, állapottól való megszabadulás, valamitől való függés, határidőpont és időbeli sorrend jelzése indokából, mint szintén néhány főnév, melléknév, igehatározó körülírása gyanánt.

πρὸ helyi értelemben πρὸ τῶν θυρῶν Act 5₂₅; időileg πρὸ καιροῦ Mt 8₂₉; helyettesítés jelzésénél πρὸ ἐμοῦ Ján 10₈; fokozati elsőbbség kifejezésénél πρὸ πάντων Jak 5₁ fordul elő a legtöbbször.

b) Dativust vonz ἐν, a mely a héber ב, a latin in, a német in, an, bei, auf, unter, a magyar -ban, -ben, -on, -en, -ön partikuláknak illetőleg ragoknak felel meg és a térbeli s idői jelentésen kívül belső és külső viszonyzatok, terjedelem, szabályzat, indító ok jelzésekor olvasható ilyen formán: Lk 14₃₁: ἐν δέκα χιλιάσιν ἀπαντῆσαι tíz ezerrel szembeszállani; 1 Kor 15₂₂: ἐν τῇ ἐσχάτῃ σάλπιγγι az utolsó trombitaszóra; Mt 13₄: ἐν τῷ σπείρειν vetés közben; ezenkívül némely főnévnek dativusával adverbiumot képez, például ἐν ἀληθείᾳ valósággal, ἐν δόλῳ álnokul, ἐν σοφίᾳ bölcsen.

σύν megfelel a latin *cum*-nak; az apokalypsis írója épen nem, Máté és Márk ritkán, Lukács és Pál gyakran használja. Helyi jelentése szerint a valaki társaságában vagy kíséretében levést kifejező igékkel kapcsolatban fordul elő, így Mk 2₂₆ Lk 7₁₂ οἱ σύν τινι ὄντες és Lk 1₅₆ μένειν σύν τινι. Összeköttetésben áll még στανθῆναι Act 2₁₄, στήναι 4₁₄, ἐπιστήναι Lk 20₁ Act 23₂₇, καθίσαι Act 8₃₁, ἀναπίπτειν Lk 22₁₄, παραγίνεσθαι Act 24₂₄; γίνεσθαι fieri alicuius socium Lk 2₁₃, ἔρχεσθαι Ján 21₃ Act 11₁₂ 2 Kor 9₄, ἀπέρχεσθαι Act 5₂₆, εἰσέρχεσθαι 3₈ 25₂₃, εἰσέναι 21₁₈, συνέρχεσθαι 21₁₆, ἐξέρχεσθαι Ján 18₁ Act 10₂₃ 16₃, πορεύεσθαι Lk 7₆ Act 10₂₀ 1 Kor 16₄, διιοδεύειν Lk 8₁, ἐκπλεῖν Act 18₁₈, ζῆν 1 Th 5₁₀, ἀποθνῆσκειν Mt 26₃₅ R 6₈ igékkel. A hol meg καί-t írhatna, ott σύν-t használ Lukács Act 14₅-ben: ἐγένετο ὁρμή . . . Ἰουδαίων σὺν τοῖς ἄρχουσιν αὐτῶν (e helyett καὶ τῶν ἀρχ. αὐτῶν). Mint prae-verbiumot névszókkal és igékkel való összetételben számtalanszor olvashatjuk.

c) *Accusativust* vonz ἀνά és εἰς; amaz a felfelé, emez a befelé való mozgást jelzi. Az ἀνά μέσον, vagy összekötve ἀνάμεσον cum genit. loci a középen keresztül történő menés kifejezésére szolgál Mk 7₃₁-ben: ἀνά μέσον τῶν ὁρίων Δεκαπόλεως. Lelki értelemben διακρίναι igével kapcsolatban, a jelentése = között 1 Kor 6₅-ben, viszont ἀνά μέρος (Vulg. per partes) = sorban, egyenként. Számnevek mellett ἀνά δύο Lk 10₁ kettésével, kettőnként, ἀνά εἰς ἕκαστος Apok 21₂₁ egyenként, mint ἀνά τέσσαρες Plut. Aem. 32. Igék előtt a jelentése különféle; most a latin *ad*, majd *denuo* vagy *re* és *retro* értelmét fejezi ki.

Már εἰς a latin in, ad, inter jelentésében úgy sajátlagos, mint képileges és határozói vonatkozással gyakran olvasható. Helyileg a menést, jövést, esést, vezetést, küldést jelentő igék mellett, személynéveknél meg -hoz, -hez, -höz (πρός) értelemben. Brachylogikus használatnál mintegy az ἐν helyett Mk 2₁: ἡκούσθη, ὅτι εἰς οἶκόν ἐστι meghallák, hogy otthon van; épen így κατοικεῖν εἰς πόλιν, εἰς γῆν Mt 2₂₃ 4₁₃ Act 7₄, παροικεῖν εἰς Zsid 11₉ (ἐνοικεῖν Xen. an. 1, 2, 24); Lk 9₆₁: οἱ εἰς τὸν οἶκόν μου scil. ὄντες és Act 2₃₉: τοῖς εἰς μακράν scil. οὗσι a meszsze levőknek.

d) *Genitivust* és *accusativust* vonz διά, κατά, ὑπέρ és pedig διά seq. genitivo mint a héber és arab בְּ helyileg Mk 2₂₃: παραπορεύεσθαι . . . διὰ τῶν σπορίμων a vetések közt ment *átal*, v. ö. Mt 4₄ Lk 4₃₀ R 15₂₈ 1 Kor 3₁₅. Innen átvitt értelemben a belső

és külső eszköz, közvetítés, okiség jelzésénél 3 Ján 13: οὐ θέλω διὰ μέλανος καὶ καλάμου γράφειν, v. ö. 2 Kor 6₇, 2 Th 2₂; διὰ λόγου szóbelileg, δι' ἐπιστολῆς levélbelileg. Zsid 13₃₂: διὰ βραχέων ἐπέστεila ὑμῖν rövideden írtam nektek; διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ meg az Úr üdvtényének egyes mozzanatairól szóló kifejezés. *Időbeli* jelzésnél Zsid 2₁₅: διὰ παντός τοῦ ζῆν bizonyos időtartamon *belül*, míg már Act 24₁₇: δι' ἐτῶν πλειόνων több esztendő elmulása *után*, mint Mk 2₁, δι' ἡμερῶν.

Accusativussal διὰ többnyire az indító ok vagy motivum jelzésére szolgál, p. o. Mt 27₁₈: διὰ φθόνον irigységből, Ef 2₄: διὰ τὴν πολλὴν ἀγάπην nagy szeretetből, v. ö. Ján 6₅₇ és Gal 4₁₃: δι' ἀσθένειαν τῆς σαρκός. Zsid 5₁₂: διὰ χρόνον tekintve az időt, a mely *alatt* és *óta* már keresztyéni oktatásban részesültek a hívők.

κατὰ genitivussal = felülről *le*, *alá*, p. o. Mt 8₃₂: ὤρμησε ... κατὰ τοῦ κρίνου rohant a partról le (a tengerbe); 1 Kor 11₄: ἀνὴρ κατὰ κεφαλῆς ἔχων a férfi, a kinek a fejről le (fátyol csüng), v. ö. 2 Kor 8₂: ἡ κατὰ βάθους πτωχεία a mélységbe leérő, azaz tette szegénység; Act 27₁₄: ἔβαλε κατ' αὐτῆς ἄνεμος τυφωνικός dühöngő szélvész csapott (felülről) le oda (a szigetre). Mk 14₃: κατέχευεν αὐτοῦ κατὰ τῆς κεφαλῆς ráönté azt (a kenetet) az ő fejére. κατὰ jelentése továbbá = *keresztül*, p. o. Lk 4₁₄: καθ' ὅλης τῆς περιχώρου. Esküvésnél meg, mint Mt 26₆₃, Zsid 6_{13 16} κατὰ Θεοῦ az Istenre.

Accusativussal κατὰ a lefelé irányuló mozgás élénkebb színezésére szolgál, p. o. Lk 8₃₉: καθ' ὅλην τὴν πόλιν κηρύσσων hirdelve egész városszerte; Act 5₁₅: ἐκφέρειν κατὰ τὰς πλατείας az utcákra *ki* (vinni). Jelzi még a *czélt* Fil 3₁₄ κατὰ σκοπὸν czél felé; az *írányt* Act 27₁₂: εἰς λιμένα βλέποντα κατὰ λίβα καὶ πατὰ χώρον a délnyugot és északnyugot *felé* néző kikötőbe; az *időt* Act 16₂₅: κατὰ τὸ μεσονύκτιον éjfél tájban; Mt 27₁₅ καθ' ἑορτήν ünnep alatt; 1₂₀ κατ' ὄναρ álomban. Téri és idői vonatkozásoknál eredetileg többes számú nevek mellett distributív értelemben Mt 24₇ κατὰ τόπους mindenfelé; Act 22₁₉: δέρων κατὰ τὰς συναγωγὰς τοὺς ... vervén a zsinagógákban azokat ...; de egyes számú nev mellett is Act 15₂₁ κατὰ πόλιν városról városra, városonként, Zsid 9₂₅ κατ' ἐνιαυτὸν évről évre, évenként. Jelentése továbbá -hoz, -hez képest, következtében, szerint.

ὅπερ genitivussal csak átvitt értelemben fordul elő 1 Kor 4₆: ἵνα μὴ εἰς ὅπερ τοῦ ἐνὸς φουσιουσθε hogy egyikötök a másikötök

főlé fel ne fuvalkodjék; ezenkívül használják a szóban forgó tárgy-ról vagy személyről R 9₂₇: ὅπερ τοῦ Ἰσραήλ, Fil 1₇: φρονεῖν ὅπερ πάντων ὁμῶν, 2 Kor 8₂₃: ὅπερ Τίτου, vagy a mivel dicsekszik valaki 2 Kor 7₄: πολλή μοι καύχησις ὅπερ ὁμῶν, aztán mint a héber חַי és a latin *super* 2 Th 1₄: ὅπερ τῆς ὑπομονῆς ὁμῶν, vagy *gratia* Ján 11₄: ὅπερ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ gloriæ divinæ illustrandæ causa.

ὅπερ azonban accusativussal helyi értelemben nem olvasható a kánonban, csakis tropice, részint minőségre Act 26₁₃, részint rangfokozatra Mt 10₂₁, 2 Kor 12₁₃ vonatkozással.

c) Három esetet, nevezetesen genitivust, dativust és accusativust vonzó viszonyyszók ezek: [ἄμφι], ἐπὶ, μετά, παρά, περί, πρός, ὀπί.

ἄμφι a kánonban csak összetételekben fordul elő, így ἄμφι-βάλω felvet, felölt, ἀμφιέννυμι, ἀμφιέζω felruház, ἄμφοδον kettős út, ἀμφίβληστρον halászháló.

ἐπὶ genitivussal -on, -en, -ra, -re Lk 4₂₉: ἕως τῆς θφύρας τοῦ ὄρους, ἐφ' οὗ ἡ πόλις αὐτῶν ὠκοδόμητο a hegy széléig, a melyen a városuk épült; Ján 19₁₉: τιθέναι ἐπὶ τοῦ σταυροῦ a keresztfára feltenni (a feliratot). Átvitt értelemben az uralkodást, felügyeletet, beszélést jelentő igék mellett, személynevek előtt pedig az uralkodási időt tüntetve fel, p. o. Act 11₂₈: ἐπὶ Κλαυδίου.

Dativussal helyileg Mt 14₁₁: ἡνέχθη ἡ κεφαλὴ ἐπὶ πίνακι előhozák a fejét egy táblán; Ján 4₆: ἐκαθέζετο ἐπὶ τῇ πηγῇ leüle a forrásnál; Mt 24₃₃: εἶναι ἐπὶ θύραις az ajtó előtt lenni; Ján 5₂: ἐπὶ τῇ προβατικῇ a juhkapunál; Act 28₁₄: ἐπ' αὐτοῖς ἐπιμεῖναι nálok maradni. Időileg Zsid 9₁₅: ἐπὶ τῇ πρώτῃ διαθήκῃ az első szövetség tartama alatt; 9₂₆: ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων a világ végén. Ezenkívül olvasható ἐπὶ seq. dativo valamely cselekvés indokának, céljának, eredményének a jelzésénél is.

Accusativussal helyi értelemben Mt 27₄₅: σκότος ἐγένετο ἐπὶ πάντων τὴν γῆν sötétség lőn az egész tartományban; Mk 5₂₁-ben a *mozgás céljának* jelölésére: συνίχθη ὄχλος πολὺς ἐπ' αὐτόν, Mt. 13₂-ben a *nyugvás* jelzésére, mikor az előzmény áll a következő helyett, így: ὁ ὄχλος ἐπὶ τὸν αἱγιαλὸν εἰσέτιχει. *Időileg* Lk 4₂₅: ἐπὶ ἑτῇ τρία három esztendeig; Act 3₁: ἐπὶ τὴν ὥραν... τὴν ἐννάτην kilencz óra tájban. Átvitt értelemben a cél, szándék kifejezésére Mt 26₃₀: ἐφ' ᾧ miért? mi célból? ἐφ' ὅσον = a mennyiben.

μετὰ (etymologiailag μέσος-tól, eredetileg = közepett, között, -val, -vel) jelezi a mozgás irányát, de genitivussal inkább a

nyugvást jelentő igékkel kapcsolatban fordul elő. V. ö. Homeros-nál μετ' ἄλλων λέξο ἐταίρων (Od. X, 320). Helyileg Mk 1₁₃: ἦν μετὰ τῶν θηρίων vala a vadakkal; Lk 24₅: μετὰ τῶν νεκρῶν ζητεῖν τινα a holtak között keresni az élő. A környezet, kíséret, társaság, mint szintén a valakivel való beszélés, vitatkozás és a lelki állapot (Mt 13₂₀ μετὰ χαρᾶς) jelölésére is egyaránt használják. Dativussal az újszövetségben nem található. Accusativussal téri vonatkozásban csak Zsid. 9₃: μετὰ τὸ δεῦτερον καταπέτασμα a második függöny mögött. Legtöbbször idői jelentéssel Mt 17₁: μεθ' ἡμέρας ἕξ hat nap multával; Mt 1₁₂: μετὰ τὴν μετοικεσίαν Βαβυλῶνος a babyloni fogság után; személynevek előtt μετὰ τοῦτον ennek fellépése után. A gyakori μετὰ τοῦτο és μετὰ ταῦτα = ezután. Infinitivussal szintén időt határoz meg, így Lk 22₂₀: μετὰ τὸ δεῖπνῆσαι vacsorázás után; alanyi accusativussal Mt 26₃₂: μετὰ τὸ ἐγερθῆναι με az én feltámadásom után.

παρὰ határozói jellegét híven feltünteti a homerosi használat: ἐνθα καθέσθ' ἀναβάς· παρὰ δὲ χρυσόθρονος Ἥρη (Il. I, 611). Helyi jelentésben genitivussal Mk 14₄₃: παρὰ τῶν ἀρχιερέων παραγίνεται ott terem a főpapoktól (Judás); Lk 8₄₉: ἔρχεται τις παρὰ τοῦ ἀρχισυναγώγου jött egy ember a zsinagógafőnöktől. Sokkal gyakoribb az átvitt értelemben való használat a kerést, tanulást, származást, elfogadást jelentő igékkel kapcsolatban, v. ö. Mt 21₄₂ Ján 17₇ stb.

Dativussal a nyugvás, időzés jelzésére Mt 22₂₅ Lk 9₄₇ Ján 19₂₅; továbbá a latin penes aliquem értelmében Mt 19₂₆. Érdekes Lk 19₇: παρὰ ἁμαρτωλῶ ἀνδρὶ εἰσῆλθε καταλῆσαι, a hol is καταλῆσαι a παρὰ ἁμαρτωλῶ tételrészhez csatolva értelmezendő, így: bűnös emberhez tért be szállásra. Accusativussal παρὰ Mt 15₂₉: ἔρχεσθαι παρὰ τὴν θάλασσαν a tengerhez, vagy a tenger mellé jutni; 15₃₀: τιθέναι παρὰ τοὺς πόδας a lábai elé helyezni; továbbá átvitt jelentéssel R 12₃: μὴ ὑπερφρονεῖν παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν kelle-tén túl, szertelenül nem vélekedni magáról. Ide tartozik az összehasonlításnál való alkalmazása Lk 13₂: ἁμαρτωλοὶ παρὰ πάντας βünösebbek a többiek-nél. Gyakori ez a jelentése: *ellenére*, p. o. Act 18₁₃ παρὰ νόμον, R 1₂₆ παρὰ φύσιν, 4₁₈ παρ' ἐλπίδα v. ö. 1₂₅ παρὰ τὸν κτίσαντα. Végül παρὰ τοῦτο = e szerint, ehhez képest.

περί különbözik ἀμφι-*tól* és helyi jelentéssel genitivus előtt csak Act 25₁₈-ban: περὶ οὗ (scil. Παύλου) σταθέντες körülötte állot-tak. A később korbéli latin *circa* értelmében Ján 19₂₄: λάχουμεν

περί αὐτοῦ (scil. χιτῶνος) vessünk sorsot rá, t. i. a Jézus köntösére. Áll még az érzést, mondást, írást, bizonyítást, gondoskodást, félelmet jelentő igékkel kapcsolatban, v. ö. Lk 24₄, Mt 22₁₆ μέλει μοι περί τινος. A mint tudjuk, περί seq. dativo nem a mozgás, hanem a nyugvás jelölésére szolgál, de az újszövetségben így nem fordul elő. Accusativussal azonban mind a περικεῖσθαι, καθήσθαι, ἔχειν τι περί τι, mind a σκάπτειν περί τι Lk. 13₈ és περιστρέπτειν περί τινα Act 22₆ után található. V. ö. még Apok 15₆; időileg Mk 6₄₈, átvitt értelemben Lukácsnál és Pálnál Act 19₂₅ Fil 2₂, 1 Tim 6₄, 2 Tim 3₈ Tit 2₇ stb.

πρός jelzi az irányt, vagy mozgást; helyi jelentésben genitivussal, a mint Homerosnál: ἀλώμενος ἵκετ' ἐμὸν δῶ, ἥ ἐπὶ πρὸς ἡοίων ἢ ἐσπερίων ἀνθρώπων (Od. VIII, 29) csakis Act 27₃₄-ben: τοῦτο πρὸς τῆς ὑμετέρας σωτηρίας ὑπάρχει: ez (t. i. az évés) a ti megmaradásotokra van. Dativussal Ján 18₁₆ Apok 1₁₃ v. ö. Lk 19₃₇. Accusativussal (v. ö. Il. XII. 239. Od. IX. 26) egyes szólás-módokban, nevezetesen Lk 12₃ λαλεῖν πρὸς τὸ οὖς fülbe sügni, βλέπειν τι πρόσωπον πρὸς πρόσωπον színről színre látni, λαλεῖν στόμα πρὸς στόμα szóval mondani. Időileg Lk 24₂₀ πρὸς ἐσπέραν, 8₁₃ πρὸς καιρόν stb. Átvitt jelentésben Ján 11₄: ἀσθένεια πρὸς θάνατον . . . (az a) betegség (nem) halálra való; 1 Ján 5₆: ἁμαρτία πρὸς θάνατον halálos bűn. Még megemlíthető πρὸς τι = miért, mire? πρὸς τὸ παρόν jelenleg, a jelenre tekintettel; πρὸς ταῦτα a mondottakra vonatkozólag, ezeknek utána; πρὸς φθόνον irigyl, féltékenyen.

ὅπῃ genitivussal = alatt, alant; így Homerosnál: ὑπὸ χθονὸς ἐτέθραπτο (Od. XI, 32) és Hesiodosnál: ὑπὸ χθονὸς ἦκε φόωσθε (Theog. 669). A valaki vagy valami által történő eseményeknél, εἶναι, γίνεσθαι, πάσχειν, ἀποκτείνειν κτλ. igékkel kapcsolatban. Dativussal az újszövetségi kánonban nem olvasható. Accusativussal *hová* kérdésre Il. IV, 279: ὑπὸ τε σπέρῳ ἤλασε μήλα, Mt 8₈: εἰσερχεσθαι ὑπὸ τὴν στέγην, Act 2₅-ben azonban már οἱ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν az ég *alatt* lakók; 5₂₁-ben időileg ὑπὸ τὸν ὄρθρον. Ezenkívül még többféle vonatkozásban.

7. Kötőszók, határozók, indulatszók.

a) Az ősi görög szók egytagúak, mint καί, τοι, τε, δέ, μέν, οὖν, viszont némelyek nevmásokból vagy melléknevekből származtak, így ὅτε, ὅτι, ὥς, τοι, ἀλλά. mások összetételek, p. o. ἐάν, ἐπεὶ, ὥστε.

γάρ, τοίνυν. Az újszövetségben τοι, μήν, γοὺν kivételével minden kötőszó előfordul.

καί conjungit, τε adjungit, jegyzi meg találóan Winer; mindamellet *καί* idői meghatározásnál ὅτε helyett is áll Mk 15₂₅; továbbá a csodálkozás jelzésénél az ellentét szemléltetése végett Ján 6₇₀; kérdőszók előtt Mk 10₂₆ Lk 10₂₉ 1 Pét 3₁₃; megfelelő egybekapcsolásoknál, kölcsönös viszonyzatoknál mint összetétel *καί* — *καί* (τε — τε Act 26₁₆) vagy τε — *καί*.

ὥς (ὡςπερ, καθώς) οὕτως összehasonlító, a mikor ez utóbbi nyomatékának kiemelésére *καί* is ott áll Jak 2₂₆ 2 Pét 2₁₂, vagy a mondat második felében *καί* képviseli ὥς-t Mt 6₁₀: γενηθήτω τὸ θέλημα σου ὥς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς.

ἢ szétválasztó; hatás okáért ismételt R 8₄₅; ellentéteknél ἢ — ἢ, εἴτε — εἴτε sive — sive Mt 6₂₄ 1 Kor 14₆ (R 6₁₆ ἢτοι — ἢ). *καί* és ἢ egymás helyett sohasem áll, de néha egymással való vonatkozásban előfordul mind a kettő a saját jelentésében, p. o. 1 Kor 13₁.

ὁ ἐν αὐτῇ (vero) és ἀλλὰ sed, részint az ellentét, részint a megengedés fordulatossá jelzésére szolgál; az előbbi ezenkívül néha csak az egymás után következő kérdésekben kifejezett gondolatok különbségét jelzi, így 2 Kor 6₁₅ kk., miért is a synoptikusoknál *καί* és ὁ párhuzamosak; az utóbbi pedig a latin *at* módjára az utómondatban az ellentétet hangsúlyozza ilyen formán 1 Kor 4₁₅: ἐὰν μωροὺς παιδαγωγῶς ἔχῃτε ἐν Χριστῷ, ἀλλ' οὐ πολλοὺς πατέρας ha tízezer tanítótok van is Krisztusban, *mindazáltal, de*, sok atyátok nines. V. ö. 2 Kor 4₁₆ Kol 2₅. A hol a többi kánoníró egyszerű ὁ-vel beérné, ott János μέντοι-t ír, sőt egy ízben (12₄₂) ὅμως μέντοι-t. Különben ὅμως (= még, mégis) Pálnál csak két ízben 1 Kor 14₇ Gal 3₁₅ fordul elő. Olvasható továbbá εἰ καὶ — ἀλλὰ Kol 2₅; καίτοιτε Act 14₁₇; μὲν — καὶ Act 27₂₁ k.; μὲν — ἀλλὰ R 14₂₀; μὲν — ὁ — ὁ Jud 8.

Az idői viszonyt ὥς, ὅτε, ὅταν, ἐπεὶ meg ἕως, μέχρι, πρίν, a következtetést οὖν, τοίνυν, ὥστε, μενοῦν, ἄρα, διό, ὅθεν, τοιγαροῦν (οὐχαῶν csak Ján 18₃₇), az oki viszonyt ὅτι, γάρ, διότι, ἐπεὶ, a magyarázást inkább, mint az indokolást ὥς, καθώς, καθότι; a feltételt εἰ, εἴγε, εἴπερ, ἐάν, a czélt positive ἵνα, ὅπως és ὥς (csak Act 20₂₄ és Zsid 7₉), negative ἵνα μή, ἵνα μήποτε, ὅπως μή és az egyszerű μή fejezi ki. Ebbe a körbe tartozik még az alapjelentésileg különböző οὐ, οὐκ, οὐχ, οὐχί, οὐτε, οὐδέ, οὐδαμῶς, οὐδέπω, οὐπω, οὐδεὶς egy-

felől, μή. μήγε, μηδαμῶς, μηδέ, μηδέποτε, μηδέπω, μηκέτι, μήποτε, μήπω, μήπως, μήτε, μηδείς másfelől. Az οὐ és összetételei a közvetetlen, valóságos, objectiv, míg μή és összetételei a képzelt, feltételes, subjectiv tagadás jelzésére szolgálnak.

Érdekes az az eset, mikor az első mondattagban kifejezett tagadásra [οὐτε vagy μήτε] a második tételben egyszerű καί vagy τε, aztán mikor az οὐ vagy μή előző tagbeli kötőszóra az utótagban ἀλλά vagy δέ következik. Az előbbi megfelel a latin *nec* — *et* alakzatnak Ján 4₁₁ 3 Ján 10; az utóbbit pedig a viszonylagos tagadás kifejezőjéül tekinthetjük, így 1 Th 4₈ v. ö. Lk 10₂₀ Ján 6₂₇. Néha az ἀλλά erősítéséül καί is olvasható Pálnál, p. o. Fil 2₄: μή τὰ ἑαυτῶν ἕκαστος σκοποῦντες, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐτέρων ἕκαστος. V. ö. Act 19₂₆: οὐ μόνον — ἀλλά és 1 Ján 5₆: οὐκ ἐν τῷ ὕδατι μόνον, ἀλλ' ἐν τ. ὕδατι καὶ τῷ αἵματι és 1 Tim 5₂₃: μηκέτι ... ἀλλ'. Nyílt tagadást jelez ez a hiányos kifejezés οὐχ ὅτι ... ἀλλά Ján 7₂₂ v. ö. Fil 4₁₁ és R 9₆: οὐχ οἷον ὅτι e helyett οὐ τοιοῦτον ἐστιν ὅτι. Ilyen még a visszautasító tagadásnál a páliás μή γένοιτο.

Megerősítő, bizonyító, állító jelzések: ἀμήν az ἀληθῶς, illetőleg ἐπ' ἀληθείας helyett; továbbá ἡ μήν = valósággal, bizonyára, μενοῦνγε, μέντοι, ἤδη, δῆπου, ναί, νή (csak 1 Kor 15₃₁) és esküvés után εἰ (= nem) Zsid 4₃, mely utóbbi a héber כִּי szó szerint való fordításaként jött át az újszövetségi használatba. E szócskák közül egynémely határozónak vagy indulatszónak is számítható, míg már a következő partikulák: ἄγε, δῆ, τί, πῶς, πότε, ποῦ, ἄρα, ἄρα, ἄράγε, οὐκοῦν s kettős kérdésnél πότερον ... ἢ utrum — an, εἴτε — εἴτε — ἢ vagy ἢ οὐ, ἢ μή nyilván a kötőszók csoportjához tartoznak.

b) Míg a kötőszók az újszövetségi kánonban aránylag kevésbé fordulnak elő, mint az ókori görög prózában, addig az *adverbiumok*-kal kellő mennyiségben találkozunk, ha szinte az egyes iratok stylusán e tekintetben is megérzik, hogy az evangélisták és apostolok nem az anyanyelvükön írtak. Nevezetesebb sajátságok gyanánt említhetők fel a következők: Határozói jelentésben áll az ismeretes χάριν accusativus Gal 3₁₉ = okáért, kedvéért, *gratia, causa*; továbbá τὴν ἀρχὴν Ján 8₂₅ = teljességgel, egyáltalában; ezenkívül még ἀχμήν Mt 15₁₆, mely helyett a későbbi görögségben ἔτι áll.

A melléknévet határozói értelemben látjuk épen úgy, mint a régi görög íróknál is igen gyakran Mk 4₂₈ αὐτομάτη, Lk 21₃₄ αἰφνίδιος, Act 28₁₃ δευτεραῖοι, 14₁₀ ὁρθός, 1 Kor 9₁₇ ἐκὼν, ἄκων stb. Adverbiumnak melléknévi alkalmazása azonban nem fordul elő.

Ha valamely igéhez a főnévi alakjának dativusa járul, ezzel a határozói fogalom fokozott kifejezést nyer, p. o. Lk 22₁₅: ἐπιθυμία ἐπεθύμησα vágyva vágytam; Ján 3₂₉: χαρᾷ χαίρει örvendezve örül impense letatur; Act 4₁₇: ἀπειλῇ ἀπειλησώμεθα komolyan fenyegezzük meg; 5₂₈: παραγγελία παρηγγίλαμεν ὁμῖν szigoruan megparancsoltuk; 23₁₄: ἀναθέματι ἀνεδηματίσαμεν esküvéssel megesküdünk stb. Noha ennek a jelenségnek analogiaját megtaláljuk Platonnál: φεύγων φυγῇ τὸ γῆρας (Symp.), Sophoklesnél σπουδῇ σπουδάζειν (Oed.) és más ókori írónál is, mindamellett a kánonban, miként a LXX-ban és az apokryphusoknál is ez a kifejezésmód a héber absolutus infinitivus nyomán keletkezett, a mit több példával lehet igazolni. V. ö. Exod 21₂₀ Deut 7₂₆ Józs 24₁₀ Ézs 66₁₀ stb. Az ószövetségi héberben a határozói fogalomnak igei fogalom gyanánt való felfogása általánosabb, mint a hogy ezt az újszövetségi kánoníróknál találjuk, a mennyiben ott a határozó és ige által kifejezett fogalom nyelvtani szerkezetben egyesül, úgy hogy ez a kettő lényegileg együvé tartozik, p. o. הָיָה לְפָנָי minek utánzása Lk 20₁₁: κ: προσέθετο πέμψαι (míg Mk 12₄: καὶ πάλιν ἀπέστειλεν), Act 12₃: προσέθετο συλλαβεῖν καὶ Πέτρον, Pétert is elfogatta.

Néha egyes helyi és idői határozók esetekkel kapcsolatban állanak, p. o. Mt 13₂₀: ἅμα αὐτοῖς. Ilyenek még ἕως, χωρίς, ἄχρι, μέχρι, a melyeknél a határozói jelentés annyira elhalaványul (ἀνεο- nél végképen), hogy általában inkább viszonyyszóként tekinthetők. Ezenkívül némely helyhatározó olykor személyekre is utal, így Apok 2₁₃: παρ' ὁμῖν, ὅπου nálatok, a hol . . . , viszont laza vonatkozásban áll, mint Ján 20₁₉: τῶν θυρῶν κεκλεισμένων ὅπου ἦσαν οἱ μαθηταί. V. ö. Mk 2₄.

c) Az *indulatszók* a mondatszerkezetet nem módosítják. 1 Kor 9₁₆-ban οὐαὶ μοί ἐστιν (jaj nekem!) a dativus az igétől függ; Apok 18₁₀ 16₁₉-ben οὐαὶ után vocativust helyettesítő nominativus áll. A régieknél gyakori οἶ és οἶ μοι: az újszövetségben nem olvasható.

A gyakoribb interjectiók közül megemlíthető ἔα óh, ah, Mk 1₂₄ Lk 4₃₄: εὖγε bene, jól van, Mt 25₂₁ Lk 19₁₇ többnyire igé- kel kapcsolatban; οὐά hah, ohó! Mk 15₂₉; ὦ csak vocativus előtt Act 1₁ bizalmas, szíves megszólításnál, de a megütközés jelzésére is Mt 17₁₇ ὦ γεναί. A héberből ered ὠσαννά = הוֹשַׁעְנָה שָׁלוֹם quæso! Mt 21₉ 15 Mk 11₉ 10 Ján 12₁₃. Parancsoló módbeli

interjectiók: ἄγε *agedum* seq. nomin. plur. Jak 4₁₃ 5₁ rokon a héber ַּיְּמַר imperativussal; ὅπαγε, ὁπάγετε Mt 5₂₄ 8₄ 18₁₅, kapcsolatban ὁπίσω-val Mt 4₁₀ cf. *abi*; χαίρε és χαίρετε Mt 26₄₉ 28₉; ἄψες Mt 3₁₅, ἄψετε Mk 15₃₆; ἰδέ és ἰδοὺ ecce, en! A méltatlankodás jelzésére szolgál τοῖγε κεκονιαμένε paries dealbata, megfehéřített fal, a mely képileges kifejezésre nézve v. ö. Mt 23₂₇ és *Seneca*, de providentia 6.

Mondatszerkezeti és mondatfűzési sajátságok.

a) Az egyes kánonírók mondat szerkesztési és mondatfűzési eljárásáról átalánosságban már a történelmi áttekintésnél szölıtünk, most azonban a még nem érintett, de szintén figyelemre méltó sajátságokról is meg kell emlékeznünk. Ezek közé sorolható az a jelenség, mely szerint az élő lényeket jelező gyűjtő nevek mint egyes számbeli alanyok után többes számú állítmány áll Mt 21₈: ὁ πλεῖστος ὄχλος ἔστρωσαν, 1 Kor 16₁₅: οἴδατε τὴν οἰκίαν Στ., ὅτι... ἔταξαν, Apok 18₄: ἐξέλθετε ἐξ αὐτῆς, ὁ λαός μου v. ö. 9₁₈ Act 25₂₄. Az ilyen egyes számú gyűjtő nevek után a melléknév is néha többesben van, például Act 3₁₁: συνέδραμεν πᾶς ὁ λαός... ἑκθαμβοί, 5₁₆: συνήρχετο τὸ πλῆθος τῶν πέριξ πόλεων εἰς Ἱερ. φέροντες ἀσθενεῖς. Néha az ige vagy állítmány többes és egyes száma egymással kapcsolatban áll, mint Ján 6₂ Lk 1₂₁ Act 15₁₂. Ide számítható 1 Tim 2₁₅-ben ἡ γυνή az egész női nemről, ezért a μείνωσιν állítmány.

Mikor az alany első és harmadik személy, az állítmány többes első személyben áll, így Ján 10₃₀ 1 Kor 9₆; de kivétel Gal 1₈: ἐὰν ἡμεῖς ἢ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίζηται. Mikor pedig a második személyhez még harmadik is járul, az állítmányi ige második személyben áll, példa Act 16₃₁: σωθήσῃ σὺ καὶ ὁ οἶκος σου.

Személyeket jelentő köz- és nőnemű főnevekkel kapcsolatban a melléknéveket sokszor himnemben írja János, Apok 19₁₄: τὰ στρατεύματα... ἐνδεδυμένοι, 11₁₅: φωναὶ μεγάλαι... λέγοντες, 4₈: τὰ τέσσαρα ζῶα... ἔχων... λέγοντες v. ö. Xen. Mem. 2, 2, 3. Kyr. 1, 2, 12.

b) A mondatfűzésnél gyakori a didaktikus *asyndeton* a hegyi beszédben Mt 5—7, továbbá Jakabnál, főképen Jánosnál, míg a szóznoki *asyndeton* a stylus élénkítése, színezése és erőteljessé tétele céljából leginkább Pálnál fordul elő; viszont a *polysyndeton* az

egyes mondattagoknak egységes egészsze való összezsatoslása végett használják a kánonírók, például Ján 10₃ Act 13₁₆ 17₂₈ 1 Kor 12₄ kk.

Az *anakoluthon* szintén gyakori, de csakis a szónoki alakzata érdemel figyelmet, a mint ez Pál apostol leveleiben ismételtén található. V. ö. R 2₁₇ kk. 5₁₂ 1 Kor 12₂₈ 2 Kor 7₅ Gal 2₆ Tit 1₃. Feltűnő 2 Pét 2₄-ben, hogy a protasis ει γὰρ ó θεός . . . ἐφείστατο megfelelő apodosisa hiányzik. A másutt szintén előforduló ilyen fajta anakoluthonnál még sajátságosabb jelenség is észlelhető Ef 4₂ k. Kol 3₁₆ Fil 1₂₉ k., a hol is a részesülői mondattagok, mint a fő igétől távolabb eső elemek, nem a megfelelő, szabályszerű casusban állanak; továbbá a ὅτι-val kezdődő mondatot infinitivussal (cum acc.) fejezi be Lukács, mintha nem is használta volna ezt a kötőszót p. o. Act 27₁₀: θεωρῶ, ὅτι μετὰ ὕβρεως καὶ πολλῆς ζημίας . . . μὲλλειν ἔσσεσθαι τὸν πλοῦν.

Oratio variata-val majdnem minden egyes kánoni iratban találkozunk, de legyen elég jelezni Lukácstól Act 20₃₄ 22₁₇, Jánostól ev. 15₅ Apok 3₁₈ I. 2₂ 3₂₄ II. 2 és Páltól R 12₆ 1 Kor 14₁ 2 Kor 11₂₃ kk. Ef 5₂₇ Fil 1₂₃ k. A görög prózairóknál lépten-nyomon olvasható az oratio obliquaról az oratio rectara való köcsönös átmenet; ez helylyel-közzel az újszövetségben is megvan. V. ö. Mk 11₃₁ k. Lk 5₁₄ Ján 13₂₉ Act 23₂₂ cet.

A hiányos mondatképzésnél észlelhető az *ellipsis* és *aposiopesis*. Az előbbinek érdekes fogalmi meghatározását Hermann ekként írja körül: ellipseos propria est ratio grammatica, quæ posita est in eo, ut oratio, etiamsi aliquid omissum sit, integra esse censeatur, quia id, quod omissum est, necessario tamen intelligi debeat, ut quo non intellecto sententia nulla futura sit. Ebből világos, miszerint egyes szavak vagy kifejezések olyatén kimaradása, hogy azokat a következő mondatban oda gondolhatjuk, p. o. Lk 22₃₆ Ján 12₂₈ 2 Kor 1₆ voltaképen még nem ellipsis, valamint az sem, mikor ugyanazon főmondatban valamely egyszer előforduló szót kétszer kell gondolnunk, így Act 13₃ 17₂ R 2₂₈. Íróinknál leggyakrabban hiányzanak εἶναι és γίνεσθαι mellőzhető alakjai, továbbá az alany oly esetben, mikor azt az állítmányból a dolog természete szerint kimagyarázhatjuk; ezenkívül egyes főnevek, a melyekre azonban a jelzőjökül alkalmazott mellékevevekből egyenesen következtethetünk. Ilyen jelenségek a legkiválóbb íróknál is vannak. Régebben azt gondolták, hogy a kánonírók egyes határo-

zókat és kötőszavakat is hagytak ki, ez azonban teljesen indokolatlan és ma már elavult feltevés.

Alany és állítmány ellipsise ugyanazon mondatban előfordul Gal 5₁₃: μόνον μὴ τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἀπορροήν τῇ σαρκί (scil. κατέχητε, τρέφετε, Oecum. ἀποχρήσησθε). V. ö. Mt 26₅: μὴ ἐν τῇ ἐορτῇ scil. τοῦτο γενέσθω vagy τ. ποιῶμεν. Magyarúl is mondjuk így: Csak ne az ünnepen! Egész mondatnak per ellipsin történő mellőzésére nézve v. ö. R 11₂₅ 1 Kor 1₃₁.

A fájdalom vagy felgerjedés szülte érzelmek kifejezésénél, az esküformákban, nemkülönben feltételes mondatoknál tapasztalható itt-ott aposiopesis Lk 13₉ 19₄₂ Act 23₉, valamint más oldalról az ezzel ellentétes jelenség, nevezetesen a terjengősség is, a mely utóbbit azonban részint nyomatékosság, szemléltetés, szabatosabb megmagyarázás, részint szónoki hatás céljából alkalmazott nyelvkezelésnek kell tekintenünk, a mint hogy ide vonatkozólag a görög remekíróknál is, legalább ilyen arányban, észlelhetők hasonló példák.

Hendyadis alig fordul elő kánoníróinknál; az úgyvélt példákban vagy két különböző fogalom van egybekapcsolva, mint 2 Tim 4₁ 2 Pét 1₁₆, vagy a második főnév magyarázó jellegű, mint Act 1₂₅ 23₆ Ef 6₁₈. *Antiptosis* gyanánt veszik némelyek Zsid 9₂-ben ezt a kifejezést: πρόθεσις ἄρτων e helyett ἄρτοι προθέσεως. V. ö. Thuk. 1, 6: οἱ πρεσβύτεροι τῶν εὐδαίμωνων e helyett οἱ εὐδαίμονες τῶν πρεσβυτέρων. Az idézett újszövetségi helyen azonban egyszerűen a kenyerek felrakásának vallási szertartásáról levén szó, az író nem használt antiptosist; már *constructio praegnans* 2 Tim 2₂₆ 4₁₈ 1 Pét 3₂₀, *constructio ad sensum* (πρὸς τὸ σημαίνον vagy κατὰ σύνεσιν) Mt 10₂₀ Ján 10₈ 1 Kor 4₆, *zeugma* (synizesis) Lk 1₆₄ 1 Kor 3₂ 1 Tim 4₃ példáira inkább utalhatunk.

Befejezem ez elemezést *Melanchthon* szavaival: «Est res parva, figuras literarum, syllabas, vocum genera et casus ostendere; sed haec parva res aditum patefacit ad agnitionem Dei». Corp. Ref. Brunsv. 1854. Vol. XX. pag. 230.

Dr. ERDŐS JÓZSEF.

KLOPSTOCK HATÁSA KAZINCZYRA.

(Vége.)

Különösen két körülmény súlyosbította Kazinczy helyzetét.

Kazinczy még mint ifju levelezésbe bocsátkozik a legnagyobb élő írókkal — alig 17 éves, már társnak tekintik — alig 24 éves, már szava döntő befolyással bír a legfontosabb irodalmi kérdésekben — alig 30 éves, már ő a magyar szellemi élet középpontja. A fiatalabb írók már hozzá küldik javítás, véleménynyilvánítás végett műveiket, lesik dicsérő szavait, melyek mindig biztatólag, jótékonyan hatottak. Körülvéve látja magát az írótól, kiket ő buzdít, kik őt tekintik vezérröknök — az öregebbek meghajolnak szava előtt, az ifjabbakat ő neveli.

Egyetlen kortársát sem gyötri annyira a halhatatlanság reménye, mint az ő keblét s most egyszerre, mint *hazaérülő lesz elfogva*, börtönbe vetik és nevét sem szabad kiejteni.*) Iszonyú csapás az érzékeny lelkű Kazinczyra, midőn egyszerre legédesebb reményétől, legboldogabb ábrándjától fosztják meg.

Hogy mily mélyen fekszik e gondolat Kazinczy lelkében, legjobban mutatják azon sorai, melyeket akkor intéz legkedvesebb tanítványához, Kishez, midőn ez egyik költeményében lemond, nem tart számat a halhatatlanságra: «Nekem pedig, édes barátom, az a halhatatlanság az egy bálványom — a mi elől te futsz. Csak ez legyen enyém. Örömet lemondok az életnek minden örömeiről. Örömet eltűröm az életnek minden viszás eseteit. Ach! azt képzelni, hogy a Szépnek, Jónak, Igaznak később tisztelői, midőn már régen sorvadni fogunk, vissza fognak kívánni magokhoz, hogy dicsőségünk elfogja venni álmait. hogy sírni fognak olyakká lehetni, mint mi valánk, hogy képeink meglátása leveri őket, mint a mennyei világosság . . .»

A halhatatlanság után való erős törekvés, bár Kazinczy természetében rejlik, mégis Klopstock által nyer újabb táplálékot: «Már beléptem — írja 1787. aug. 23-án — férfiúi esztendeimbe, már érzem a' köztekintet után törekvés' indulatosabb ösztönét, 's szemeim — hogy itt is a' Klopstock szavaival éljek — az elhiresedésért folyt könyveket már ismerik . . .»

A véleménykülönbség, mely Kazinczy s Kis között a halhatatlanságot illetőleg létezett, simán kiegyenlítődik, de Kazinczy nem mulasztja el, hogy ily formán ne hivatkozzék kedvelt költőjére: «Arra emlékeztetek, a' mit Klopstockunk mond:

---

* «de még a' korban a' Tekintetes Úrnak nevit sem lévén szabad nyilván említeni, annál is inkább hollétit tudakozni — mindenünnet fenyegető hangon utasítottatott elébb». Kozma Gergely Kazinczyhoz 1802. szept. 21.

Die Unsterblichkeit
Ist ein grosser Gedanke!
Ist des Schweises des Edlen werth!

Kazinczy elfogatása előtt ép azon gondolattal foglalkozott, hogy állandó otthont alapít magának — boldog családi élet után sóvárog*) s már közel érzi vágya teljesülését, midőn elfogják.

Egy fiatal özvegy, Radvánszky Teréz, kivel még 1785-ben ismerkedett meg, birta ez időben vonzalmát. Boldog napokat élnek, midőn találkozhatnak, a régi emlékek felújulnak s 1794. márcz. 4-én bevallja Kazinczy: «Halandóban még én nem találtam több méltóságot, mint Radvánszky Terézben. Ez a' fiatal özvegy bálványa mindnyájunknak Kassán. Sirva ment-el a' minap karjaink között». Önéletrajza, a börtönből írt levelek, késő vénségében tett nyilatkozatai bizonyítják, hogy Kazinczyt nem csupán baráti vonzalom, hanem heves szerelem kötötte a fiatal özvegyhez.

Képe elkiséri szomorú fogságába, innét írja azt a mély bánattal teli levelet, melyben arra kéri Terézt, hogy ne felejtse el a régi barátot, ki már közel áll a sírhoz. Éjszaka megjelenik álmában s fogsága minden esztendejében megünnepeli azt a napot, melyen Terézt először látta.

Csak egy gondolat bántja, csak azt sajnálja, hogy Teréz kis lánykáját, Fannyt, nem ő taníthatja Klopstock szépségeinek megértésére: «Ő, mit vesz az által Fanny — írja a börtönből kicsempészett levélben — hogy én rab vagyok, mert ki taníthatja őtet más érteni Klopstockot, hanem ha az tanítja, a' ki engem — a' szerelem».

Kétségtelen, hogy Radvánszky Terézre vonatkozik az a költemény, melyet budai fogsága idején Klopstockból fordított: «Az a' kis szerencsém, — írja 1795. febr. 25-én édes anyjának — hogy festeni tudok, 's verseket irok, nagy gyönyörűségemre van most. Klopstocknak egy énekét, melyet könyv nélkül tudtam, lefordítam . . .»

A levélben nem közli ugyan a dal címét, de költeményei közül egyedül a *Blidlí****) című készült 1795. jan. 13-án (tehát budai fogsága idejében):

---

*) 1794. júl. 21-én ezeket írja Geszternének: «Sie fragen mich angebethete (geliebte) Mutter! ob ich Gatte sey? Ich bin es noch nicht, hoffe es aber (bald) zu werden. Häusliche Ruhe u. Zufriedenheit ist auch in meinen Augen das beneidenswürdigste Glück, . . .»

**) Kazinczy még a neveket is, melyekkel ismerőseit nevezi, Klopstocktól veszi át. Midőn a 80-as években Kácsándy Zsuzsi bírta vonzalmát, állandóan Cenci (Czenczi) név alatt szerepel. Senki sem gondolná, hogy e név képzésénél a Messiás kedves Cidlije lebegett Kazinczy szeme

Bájarcod, Blidli, mindig
Szemeim előtt lebeg;
De őket köny zavarja,
Mert nem vagy magad.

Ama kútfőre, melynél
Megvallá, hogy szeret,
Ama bokorra, mely közt
Remegve vála el.

Igaz, hogy első sorban a Messiás ragadta meg Kazinczy figyelmét, ennek lefordítása, kiadhatása képezte legfőbb vágyát, de Klopstock kisebb költeményei sem maradhattak hatás nélkül. A Messiást már olvasgatta, midőn az ódákat még nem ismerte, de alig tételezhető fel, hogy ezek beszerzésével sokáig várt volna.

Fordításban először *Das Anschauen Gottes* című óda jelent meg:

Az Isten' szemlélése.
A' Klopstock ódái közzül.
Reszketve örülök;
'S el nem hihetném,
Ha a nagy Igérő
Az örökké-való nem volna.

Das Anschauen Gottes.
Zitternd freu ich mich;
Und wird' es nicht glauben,
Wäre der grosse Verheisser
Nicht der ewige!

A Magy. Museum első negyedében, honnét a sokszor említett Szemida s Cidli-féle epizód kiszorult, jelent meg magyar és német szöveggel a fordítás.

Ráday Gedeon, ki közvetítő szerepet játszott a folyóirat szerkesztői s annak kiadója, Trattner, között, 1788. júl. 28-án arra kéri Kazinczyt, hogy hagyják el a német szöveg közlését, mert «tsak szükségtelenül bővitené a' Könyvet».

Mint hogy a Magy. Museum említett negyedében Bacsányinak a magyar műfordításról írt híres értekezése is megjelent s Kazinczy fordítása minden tekintetben megfelelt a követelt szabályoknak — azokat minta-fordításoknak tekintették, a szerkesztők ragaszkodtak ahhoz, hogy a fordítás mellett az eredeti szöveg is közöltessék.

Kazinczy vallás dolgában szabadon gondolkozó volt s így Klopstocknak vallásos költeményei közt legfeljebb azok érdekelték mélyebben, melyek a Messiással vonatkozásba hozhatók. Van e tekintetben egy fontos különbség Kazinczy és Klopstock közt. Klopstock belső szükségből, meggyőződésből, lelkesedéssel írja vallásos ódáit, a Messiásban is első sorban vallásos művet óhajt adni — Kazinczy elejti a vallásos szempontot — ő a Messiásban az emberi érzések gazdag rajzát

---

előtt: «Czencki nomen factum, prouti Lyda, vel Laura. Klopstock a' maga kedvesét Csidlinek nevezi. En ezen szó szerzése alatt a' kedves cz, cs hangra figyelmezttem.» A Czencki, Mantzi, Minyi, Blidli neveket mind Klopstock hatása alatt használja.

látja, a költő magasröptű fantáziáját csodálja. Ő maga vallásos költeményt alig ír, Klopstock hatása e téren csupán egyes fordításokra vonatkozik.

Klopstock befolyása Kazinczyra azonban nemcsak ily szoros fordításokban nyilatkozik, kiterjed az Kazinczy egész költői működésére.

Kazinczy sokszor olvasott egy német költeményt, az érzékeny tárgy meghatja lelkét, de nem gondol rögtön a költemény fordítására. Aztán jó idő múlva visszagondol a már olvasott költeményre s a visszaemlékezés folytán támadt érzelem hatása alatt írja meg saját költeményét. Természetes, hogy az ilyen versben csupán az alapgondolat, néha csak egyes kifejezések — legtöbbször csupán egy-egy hang sejtet idegen hatást.

Ily visszaemlékezés alatt születhetett azon négy sorból álló kis vers, melyet Kovachich Márton folyóiratába (D. Merkur) szánt.

Kovachich rövid tudósítást akar közölni a magyar irodalom állapotáról s Kazinczyhoz fordul felvilágosításért. Kazinczy készségesen teljesíti kérését, de egyuttal arra is kéri, hogy a magyar nyelv «modulatio»-járól s «numerus»-áról is szóljon pár szót, mert egyetlen nyelv sem tudja oly híven kifejezni a görög s római versmértéket, mint a magyar.

A példák közt, melyeket Kovachichnak küld. találjuk e kedves, kis versikét, mely a Messiás bánatos, szerény Cidlijének hatását mutatja:

Mint a virággyöki, mellett a' ejfafi
Mergeső fuwallat hervadozajára düjt,
Ugy hervad a helyi Zidli jé' ingoh
Zöhwel hanyatlif enyehfetehre.

Sokszor ép semmi befolyásra nem gondolnánk, ha Kazinczy jegyzeteiben maga nem mondaná meg, hogy Klopstock melyik verse lebegett szeme előtt, midőn költeményét írta.

Kazinczy 1805-ben meglátogatta Zsibón Id. br. Wesselényi Miklóst, ki híres istállója egyik paripáját ajándékozta neki. Négy év múlva (1809. febr. 12.) nagy fénynyel ülik meg a fejedelem születésnapját. Az ünnep egyik legérdekesebb része, midőn br. Wesselényi Miklós 12 éves fia a templom elé egy lovas századot vezet. Kazinczy, kit tisztelet s szeretet kötött a Wesselényi családhoz, egy epistolában dicsőíti a fiatal Wesselényt s nem feledkezik meg a zsibói istállóról sem:

*Bárá Wesselényi Miklóshoz
Miklós' fiához.*

1809.

— — — — —
Te úgy hiszed talán, hogy itt elég lesz
Szeg csődörödnék hátán a' szerint

Rengetni a' földet, mint midőn az ifjabb
 Cäsart és Armidort, nemök' földiszeit,
 'S a' hattyu nyakkal, melly veszélyt hozott volt
 Laedára, most is büszke Jupiteret,
 'S a' nagy serényű vén Bucephalust,
 Ki még ifjú a' kedves kis Tèhernek,
 'S Brutust, a' talpverőt, és Pittet 's Foxot,
 Egymásnak itt is ellenségeit,
 A' Stádiumban addig fékezed,
 Míg a' kelő port a' tajték eloltja,
 Melly a' kifáradt ló' inán lefoly?

— — — — —

E sorok olvasásánál senki sem gondolna arra, hogy Klopstocknak — Unterricht, Mehr Unterricht — című versei lebegtek a költemény megírásánál Kazinczy előtt, ha maga nem tenne rá az epistolához írt jegyzetben figyelmessé: «Klop. Ódáinak II. köt. a' pompás négyrétű kiadás' 259-dik lapján gyönyörködve dicsekszik, hogy az ő Idunája arabs atyától 's dán anyától vette eredetét. Felbátorítva a Klopstock' példája által, hadd említse tehát ezen poetai epistola' írója, hogy ez a' két legszebbike minden lovaknak . . .»

Kazinczy költői működésében kizárólag a német Hainbund tagjaihoz csatlakozott, kiknek vezére Klopstock volt. Itt találta meg saját világát, itt találta mind azt, mi után sóvárgott. Kazinczy állandóan inti az írókat, hogy ne írjanak lármás török indulókat, kéri őket, hogy a szív szelid érzéseit, a szerelmet, barátságot és a természet szépségeit tegyék költeményeik tárgyává. Klopstock ép ily tanácsokkal látja el tanítványait:

Singe, sprach sie zu mir, was die Natur dich lehrte:
 Jene Lieder hat dich nicht die Natur gelehrt;
 Aber Freundschaft und Tugend
 Sollten deine Gesänge seyn!

Csupa érzés és érzelgés, csupa szeretet és szerelem, felhőtlen ég, tiszta barátság — szóval a legideálisabb világ képe tükröződik vissza Kazinczy és a Hainbund tagjainak költeményeiből.

Kazinczy legelső nagyobb műve (Siegwart), melyet németből fordít, már a Hainbund alkotása s később, midőn Németországban már feledésbe ment az egész irány, a magyar költő még mindig benne talált élvezetet. Kazinczy lassan, nagyon későn ismerkedik meg Goethével s Schillerrel, de soha ezeknek művei nem bírták igazán lelkesíteni. 1810-ben Voss még «eggy rendben áll» Schillerrel s Goethe még mindig Matthiisson mellett említettik. Klopstock haladni tud a korral, megérti

nemzete nagy törekvéseit, szakít fiatalkori irányával — nemcsak rajongni tud a franczia forradalomért, hanem költeményekben is dicsőíti az új eszméket, tud lelkesedéssel hazafias ódákat írni — egyedül Kazinczy ragaszkodik kitartással azon irányhoz, melyhez alapítója is hűtelen lett.

Tehát nem a Hainbund vezette felre Kazinczyt, hanem saját természete, mert oly példák után kutat, melyek jellemének megfelelték. Sőt tovább mehetünk! Kazinczy a talált mintákból elvetette azt, mi természetével ellenkezett, elvetette azt a lelkesedést, tüzet, melylyel Klopstock hazafias érzéseinek kifejezést adott. A szerelmi ódák alakjuknál, a Messiás alak- s tartalomnál fogva feledésbe mentek, csupán a hazafias ódák éltek túl szerzőjüket és Kazinczy ép Klopstock ezen oldalát méltányolja legkevésbé.

Németországban a legnagyobb lelkesedéssel fogadták 1748-ban a Messiás három első énekének megjelenését — új volt a nyelv, új a tárgy, versmérték — s új korszakot jelölnek a német irodalomban, mert eldöntik az elkeseredett küzdelmet Bodmer s Gottsched között. 1773-ban megjelentek a Messiás utolsó énekei is, de hideg részvétlenséggel fogadják, hiszen hanyatlott már a kor vallásos érzése, változott az emberek felfogása s más eszmék lelkesítik a szíveket.

Egyedül Kazinczy nem tudja a kor szellemét felfogni, nem törődik azzal, hogy már II. József korában él, hogy nemzetét a legkisebb mértékben sem érdekelheti a Messiás lefordítása. A nemzet, mely e sajátos felbuzdulás korszakában minden irodalmi működést méltányolni tudott, nem találhatott élvezetet egy idejét mult külföldi epos átültetésében — pedig Kazinczytól sokat remélt, egy nagy művet várt tőle, kár, hogy Kazinczy a Messiással óhajtotta nemzete kívánságát kielégíteni. A nemzet gondolatait a nemzetiségi törekvések foglalják el, csak egy nagy, nemzeti mű arathatott volna általános tetszést.

A részvétlenséghez, melylyel a nemzet Kazinczy fordításait fogadta, járult még a lefordítás módja s azon kimondott elve, hogy csak egyesek, tudósok részére írja műveit. A Messiás lefordítása azon elvek szerint történik, melyeket Bacsányi a Magy. Museum első negyedében állított fel: «Hogy-ha a' fordításnak (a' mit senkisé is fog tagadni) az eredeti-írás másának, és jól-el talált képének kell lenni, tehát azt. a' mi az eredet-írásban van, mind, és ha tsak lehetséges, ugyanazon renddel, ki kell nékie fejeznie: sem többet, sem kevesebbet nem szabad nékie magában foglalni. Nem szabad tehát a' fordítónak az eredet-íráshoz sem hozzá adni, sem pedig tölle valamit el-venni. Ha többet foglal a' fordítás magában tehát környül-írás! ha kevesebbet, kivonás (Extractus), következésképpen, egyszer-sem tulajdonos fordítás. Egy szóval: A' fordításnak az eredet-írás hív és igaz másának kell lennie».

Bacsányi tudta, hogy a fordításnál nem szabad figyelmen kívül

hagyni a magyar nyelv természetét, «ha-tsak lehetséges» követeli az idegen szövegnek «ugyanazon reddel» való fordítását — ő sohasem óhajtott oly szolgál fordítást, a minőt Kazinczy adott, ki szóról-szóra fordítja az idegen szöveget, «ugyanazon rendben» rakja egymás mellé a magyar szokat:

Selbst damals, da einer der Gottesstrahlen auf unsere Erde
Jene Blutweissagung heller leuchtet, erfüllt ward ...
Da er verachtet und elend war,
Als kein anderer Mensch verachtet und elend war ...

Még akkor is, mikor egyike az Isteni sugaroknak világunkra
Azt a vérjövendölést világosabban fényeltette, betölt,
Midőn ő meg-vetett, el-hagyott volt
A' millyen meg-vetett, el-hagyott nem volt más, ...

Kazinczy azonban nemsokára hűtelen lett Bacsányi fordítási elméletéhez, Herder befolyása alá került s a másik szélsőségbe csapott át. Már 1802-ben ily oktatást ad Kisnek a fordításról: «Ideáljaid*) felette szépek. A mint vettem, előkapám Schilleremet. Nem sorról-sorra, hanem elolvasván előbb a Németet végig, azután végig a Magyarat. A te fordításod jó effektet tesz: és az minden fordításban elég. A' ki többre vágy, szerencsétlen lesz. Azt írásm minap Cancell. Gróf Telekinek, hogy a fordítónak jó magát arra emlékeztetni, a mit Emilia Galottiban mond Continak a Festőnek a Herczege, hogy nem olly híven, még hivebben lett volna».

Természetes, hogy azon fordításokat, melyek a régi elv szerint készültek, most át kellett dolgoznia s így megtörtént, hogy egy és ugyanazon szöveg több változatban jelent meg a nyilvánosság előtt.

Álljon erre néhány példa, mely világosan mutatja Kazinczy eljárását:

I. É. 155—157.

Da jeder dahinsank,
Stürzt auf jeden ein Fels, brach unter jedem die Tiefe
Ungestüm ein, und donnernd erklang die unterste Hölle.

*) Közlöm a német eredetinek első versszakát s Kis fordítását, melyre Kazinczy hivatkozik:

Die Ideale.

So willst du treulos von mir scheiden
Mit deinen holden Phantasien,
Mit deinen Schmerzen, deinen Freuden,
Mit allem unerbittlich flieh'n?
Kann nicht dich, Fliehende! verweilen
O meines Lebens goldne Zeit?
Vergebens! Deine Wellen eilen
Hinab ins Meer der Ewigkeit.

Ideálok.

Ti hát elszállatok előlem
Ifjonti képzelődések?
'S örökre búcsút vesztek tőlem,
Vig tréfák, édes nyögések?
Akár melly kérésim kérlelnék,
Oh éltem! arany napjai,
Nincs haszna! Eltűntök; benyelnek
A' mulandóság hajjai.

1788. nov. 20-án így fordítja e szöveget:

A' mint mindenike kibukott, mindenikére egy kő-szirt
rohant, mindenike alatt bé-tört a' mélység, 's rettegve
dördült-meg a' leg-alantabb pokol.

A M. Museum második negyedében már némi változásokkal jelen-
nek meg e sorok:

A' mint kihulottak, mindenikére egy szirt rohant,
mindenike alatt bé-szakadt a' mélység 's rettegve
bődült meg a' leg-alantabb pokol.

1792. okt. havában jambusokban így szól a fordítás:

A mint kihullottak mindegyikére
Egy szirt rohant, mindegyike alatt
Betört a mélység s szörnyű csattogással
Recsegve dörgött végig a pokol.*)

1790-ben az Orpheus II. füzetében Klopstocknak két ódája (Ihr
Tod, Das Rosenband) jelent meg Kazinczytól fordításban. Közlöm a
kisebbik költeményt, mely a legvilágosabban mutatja Kazinczy el-
járását:

Das Rosenband.

Im Frühlingsschatten fand ich sie,
Da band ich sie mit Rosenketten,
Sie fühlte es nicht und schlummerte.
Ich sah sie an. Mein Leben hieng
Mit diesem Blick an ihrem Leben
Ich fühlte es wohl und wusst' es nicht.

Doch lispelt' ich ihr sprachlos zu,
Und rauschte mit den Rosenbaenden,
Da wachte sie vom Schlummer auf.
Sie sah mich an. Ihr Leben hieng
Mit diesem Blick an meinem Leben.
Und um uns ward Elysium.

---

*) Közlöm Tárkányinak 1872-ben adott fordítását:

... A gonoszok rémitőn zúgva, dörögve,
Trónjukról az örök mélység fenekére zuhantak,
'S rettenetes szirtek szakadoztak bőgve utának.

Csidli.

Tavaszárnnyékban leltem őt,
 'S rózsá-kötéllel kötém-meg.
 Nem érzette 's puhán aludt.
 Rá néztem; 's egy tekintetemmel
 Életem életén függött.
 Jól érzém azt: de nem tudám.

Lassan suttoztam mellette,
 'S zörgettem rózsá kötelem.
 Akkor fel-ébredt álmából
 Rám nézett; 's egy tekintetével
 Élete életemen függött —
 'S Elysium lett körülünk.

Később (Poet-berek 154. l.) már a következő változatban jelenik meg a költemény:

Ő és Én.

Tavas árnyában leltem őtet,
 S leláncolám virágfonással.
 Puhán alvék, s nem érezé.
 Rá néztem, s e tekintetemmel
 Éltével egy lőn életem.
 Érzettem, s ah! nem tudtam azt.

Szó nélkül csáscsogék feléje,
 S rezegettem virágfonásom,
 S álmából ő felébredett.
 Rám néze, s e tekintetével
 Éltemmel egy lőn élete;
 S körülölelt Elysium!

Mily eltévesztett fordítások s mily szerencsétlen gondolat volt a hexameterekben írt Messiást prózában vagy jambusokban (I. É.) lefordítani!

A második tévedés, mely Kazinczy egész működését jellemzi, az, hogy nemcsak a nyelvújítás terén nem látja szívesen a kevésbbé tudós elemeket, hanem költeményeit is kimondott elv szerint úgy írja, hogy azok a nagy közönségnek ne tessenek, azokat csak egyesek értsék meg. Emilia Galottit, Minna v. Barnhelmet, Clavigót és Geszner munkáit úgy fordítja, hogy a fordítás «a nagy seregnek ne tessenék. Eddig elértem célomat: nekik nem tetszik; az van hátra, hogy Kisnek 's Virágnak tessenék». Kishez 1801. nov. 21.

Kazinczyt sokszor és sokan vádolták, hogy kifejezései érthetet-

lenek, de ő egyszerűen Klopstockra hivatkozik, ki szintén homályos s ki «az önnek érdem érzésének büszkeségével» azt felelte: «Tanuljon megérteni, a' ki érteni akar».

Csupán egyszer feledkezik meg feltett elvéről — magyarázatokat ad, fűz a fordításhoz, mintha érezné, hogy még a hivatottak is, kik pedig egyedül jogosítvák a költészet gyönyöreinek megértésére, sem fogják a költeményt «Paraphrasis és Minelliusi nóták» nélkül megérteni.

Az Orpheusban jelent meg Klopstock «Ihr Tod» című versének fordítása, közlöm a költemény két utolsó versszakát a hozzá fűzött magyarázattal:

Friederich mag sein Haupt
Hinsinken in die Zukunft: Ob von Ihm
Erreichung melden werde
Die Felsenschrift der Todtenrichterin?

Schlafe sanft Theresia! Du schlafen?
Nein, denn du thust jetzo thaten,
Die noch menschlicher sind,
Belohnet durch sie in höheren Welten!

Előre nyújthatja Friedrich bizvást megöszült fejét
A jövődőbe; ha felőle
Elérést említend-e
A holtak ítélőjének szirt-írása.

Aludj csendesesen Terézia! Te alszol-e?
Nem; Te most oly tetteket téssz a fentebb világokon,
Melyek még szelidebbek,
Megjutalmazva önnön maguk által!

Kazinczy e versszakok megértésére ezeket írja: «Tekintsen be az őszfejú Friedrich a jövődő időkre, ha a holtaknak ítélője, a meg nem vesztegethető Historia, azt mondja-e felőle, hogy Téged elért.

Aludj csendesesen Theresia. Álom lehetne-e mostani lételed? Nem; Te most a jobb világokon még szelidebb, még jótévőbb, még nemesebb tetteket követsz el s a legédesebb jutalmat leled azoknak elkövetésekben!»

Tény, hogy Klopstock ezen költeménye, melyben Mária Teréziát dicsőíti s melyben sokan politikai célzásokat találtak Lengyelország feldarabolására, a legnehezebben érthetők egyike, de Kazinczy magyarázatai cseppet sem járultak hozzá a megérthetetéshez.

Ily körülmények között nem csoda, hogy a Messiás fordítására csak 13 előfizető akadt.

Kazinczy érezte a részvétlenséget, melylyel fordítását fogadták, látta, hogy a nemzet nem lelkesedik Klopstockért, de okát sohasem tudta felfogni.

Szomorúan lemond, miután börtönéből kiszabadult, a Messiás teljes fordításának kiadásáról, a legszebb részleteket fogja csak művei teljes kiadásának V. kötetében közrebocsátani¹⁾ — de nem tudja megérteni, hogy vannak, élnek Magyarországon emberek, kik Klopstockot «nevetik», «kaczagják» s műveiben semmiféle szépségeket nem találnak.²⁾ De ő még 1810-ben is kéri Berzsenyit, hogy Pestről addig ne távozzék, míg Klopstocknak ódáit meg nem veszi, «az legyen Breviariumod».

Kazinczy 1801. június 28 án nyerte vissza szabadságát, sietett anyja ölelő karjaiba, hogy «élte boldog homályban elmuljék».

Az írók, kik fogsága ideje alatt vezér nélkül maradtak, siettek üdvözlésére; a nyimbuszt, mely fejét már elfogatása előtt körülvette, még ragyogóbbá tette a börtön: «Örültek a' folyamatok, Örült minden part és sziget, Örült hegy, völgy, mező, liget, Örültek a' vadállatok»,³⁾ hogy Kazinczy visszanyerte szabadságát s visszatért «a távollétét sirató literaturánk vigasztalására».⁴⁾

Nem a sok üdvözlés birta rá Kazinczyt, hogy megváltoztassa kiszabadulása első percében tett nyilatkozatát, hogy újra hallassa szavát az irodalmi kérdésekben. Azon természetek közé tartozott, kik éltető eszme, nemesebb cél nélkül nem tudnak élni.

2387 napig tartott fogsága. Ily hosszú idő alatt bő alkalma volt töprenkednie, elmélkednie a magyar irodalom siralmas állapotáról s elmaradottsága okairól. A börtönben könyvei nem voltak, az írószerek használatát is csak három hónapig engedték meg neki — de zengett ajkán a hazai nyelv, ennek természetét, törvényeit veszi tehát alaposabb vizsgálat alá.⁵⁾ Ily elmélkedések közben csak erősödött véleménye a hazai nyelv szegénységéről, ekkor érlelődik meg benne végkép a nyelvújítás nagy eszméje.

¹⁾ «Az 5dik (kötet) — írja 1805. márc. 31. — Ossziánnak, Dénisznak és Klopstocknak darabjait foglalja magában. Ez csupa erő.»

²⁾ «Képzeld, — írja 1802. okt. 31-én Virágnak — Domokos, a' ki a' Gellert és Gottsched ideje között járt Lipszába, Klopstockot, Wielandot, etc. etc. kaczagja. Mit csináljon az ember az ilyenekkel?»

³⁾ Csokonai Mihály, A' Magyar Orpheushoz cz. verse.

⁴⁾ Kis János Kazinczynak. 1802. febr. 18.

⁵⁾ Kazinczy Kozma Gergelynek. 1802. decz. 1. «... azon hosszú időt, a' melyben írnom, dolgoznom szabad nem volt, philologiai elmélkedésekre fordítottam.»

Senki sem érezte a kortársak közt annyira minden téren az újítás szükséges voltát, mint Kazinczy, ő érezte először, hogy lejárt a merev ellentállás ideje az idegen befolyás ellen — ő mutatja be legelőször nevetséges színben a peleskei nótáriust, ki irtózik minden újítástól, de kitől annyi hazafiságot tanultak eddig — ő mondja ki legelőször, hogy az emberek nem járhatnak mindig «patkós bakancsban 's újatlan mentében, mint Zrinyi Miklós». A nyelv sem képezhet kivételt az általános törvény alól, ez is változásoknak van kitéve, azt kell tennünk a magyar nyelvvel is, «a' mit Klopstock, Göthe, Wieland, Schiller a' Németével, a' Magyar literatura fél század alatt oly formán fog a' Tinódi Sebestyén és Ilosvai korabeli literaturához hasonlítani és nem hasonlítani, mint a' Klopstock etc. etc. Korabeli Német Írók' munkája hasonlítanak és nem-hasonlítanak a' Hans-Sachs etc. munkájához».

Kiszabadulása első éveiben javíthatja ugyan műveit, de már lemond a babérról, melyet mint költő szerezhet — már más dicsőségre vágyik, «arra a dicséretre — a' mit Göthe és Klopstock nyert a' Német nyelv újításai által. Ha van-e Göthei és Klopstocki geniüm, az más kérdés. Ennek felelete helyett azt felelem, hogy a' Magyar Literaturának niucsenek annyi munkásai, mint a' Németeknek Göthe és Klopstock mellett voltak, 's a' kinek tetszik, kivonhatja a' resultatumot».

Klopstockot nyelvészeti kérdésekben oly nagy tekintélynek tartja, hogy nincs vita, melynek eldöntésénél ne hivatkoznék rá.

1794 ben megjelent Altonában Klopstock Grammatische Gespräche című munkája, Kazinczy nyugtalanul sürgeti a könyvtárosokat, türelmetlenül ostromolja barátait, hogy részére szerezzék meg a könyvet. A munkát azonban sem Bécsben, sem Pesten nem tudja beszerezni s így egyelőre megelégszik azzal, hogy a könyv recensióját, mely a jenai Allgemeine Literatur-Zeitungban megjelent, szórul-szóra leírja s e rövid kivonat tanulmányozásával tölti idejét.

Örömmel telik még szíve, büszkén tudósítja barátait, hogy gondolkozása nyelvészeti kérdésekben egyezik Klopstock meggyőződésével. A bírálatról ismerkedik meg Klopstock véleményével egy megírandó német grammatikáról. Ő is régóta készül már magyar nyelvtant írni s ép oly tervvel akarta szándékát végrehajtani, a minőt Klopstock követel: «... sőt tovább megyek: látván (a' mit Klopstock) is látott, hogy az felette sovány portékácska leszen — én is éppen úgy gondolkoztam, elmés költemény által megjelkesíteni a' Grammatikát, mint Klopstock cselekedett itt, de nem értem-fel, mint kell azt úgy, a' hogy itt látom».

Kazinczy sohasem mulasztja el, hogy bizalmas összejövetelekben, baráti társaságban irodalmi, főleg nyelvészeti kérdéseket ne hozzon szóba. 1802 okt. 21-én együtt ebédel Debreczen két legesőkönnyösebb

emberével, Domokossal s Benedekkel, kik «tagjai vóltanak annak a' Társaságnak, mely a' Földi Grammaticájából egy új rosszat dolgozott». Nyelvészeti vitatkozások kezdődnek s Kazinczy merész újításait elítéli. Kazinczy a védekezésnél a latin nyelvre hivatkozik, mely tele van hellenizmussal, a római népre, mely azon íróit becsülte legtöbbre, kik görög szépségeket hoztak Latium Földjére. Kazinczy ekkor állítja fel a nyelvújítás legmerészebb szabályát, mely a későbbi túlzásoknak, visszaéléseknek alapját képezte, mely az egyéni felfogást, az író s újító egyéni ízlését tartja egyedüli mértéknek a helyesség megítélésénél: «A' mit Klopstock, Wieland, Göthe, Schiller, Herder érez, a' mit én is úgy érzek, *hogy nyelvem rajta meg nem botlik*, hogy lehetne azt idétlenség gyanánt nevetni?»

Ugyanekkor újításai másik gyökeres tévedését is bemutatja, midőn egy sorba állítja a német nyelv kölcsönvételeit a francziából, latinból s angolból, a magyar nyelvnek átvételeivel a németből: «... hogy van az, hogy a' német nyelv, noha szintúgy anyja nyelv és idegen a' franczhoz, mint a' magyar a' némethez, sok Gallicismust ajándékozott meg a' maga honosságával (civitate donavit) és ez által azt nyerte, hogy a' mostani német nyelv — a' Klopstock, Wieland, Göthe és Schiller nyelve ezerszerre szebb, bővebb, nemesebb a' Canitz, Opitz nyelvénél».

Kazinczy különösen a fordításokat tartja alkalmasnak a nyelv gazdagítására, de az idegen nyelv szépségeit nem lehet másképp visszaadni: «... hanem úgy, hogy sok helyt új szózással éljek».

Kazinczy azonban alaposan téved, midőn megfélekedzik azon szabályról, melyet ép kedvelt mestere, Klopstock, állít fel s mely minden nyelvészeti művében előfordul: •

«Wider die Natur und alte, gute Sitte unsrer Sprache» nem szabad újítani. Kazinczy látta Klopstock újításait, de nem látta a korlátot, melyet szabott. Az idegen szók, kifejezések átvétele Klopstocknál előfordul ugyan, de nem volt cél — Kazinczy sokszor ép azért fordít, hogy idegen kifejezéseket átültethessen a nyelvbe. Kazinczy még felesége nevét is németül mondja, mert a magyar név parasztos. Nem a szükség vitte sokszor valamely idegen kifejezés használatára, hanem saját «ízlése», mely megütközött esetleg egy jó magyar kitétlen, pedig Klopstock felállítja a korlátot: «wer fremde Wörter ohne Bedürfniss in die Sprache mischt, der trägt den Hund . . .»

Már Munkér a legszigorúbban ítéli el Klopstockot, hogy részint metrikai okokból, részint retorikai célból oly mesterkélt szórendet használ, oly összekuszált mondat szerkezeteket alkalmaz, hogy ez még a latinban is, melyet Klopstock követett, alig elviselhető — a németben éppen tűrhetetlen.

Kazinczy ép a szók szabad elhelyezését csodálja a latin s görög nyelvben, a szabad szórend eredményezi, hogy «a' görög és deák versificatio azért könnyebb, mint a miénk». Látja, hogy Klopstock követi a latin s görög példát, ő is próbálja a németet követni s szépen egymás mellé, oly renddel rakja a szókat a fordításban, mint a németben vannak: mert «sokat nyerne poesisunk, ha a' szókat bátrabban rakhatnók rendre, Klopstock azt merte, 's ki felelhet érte, hogy nálunk is nem fog a' dolog . . .»

Klopstock a latin, angol tehát rokon nyelvek sajátosságait ülteti a németbe s újításai mégis oly merészek voltak, hogy nagyfokú elégedetlenség mutatkozott azok iránt. Ódái és a Messiás a nyelvezet miatt állandó támadásoknak vannak kitéve s nem ritkán szemébe mondják, hogy kifejezései érthetetlenek. Azonban keveset törődik azzal, hogy a közönséget elriasztja műveinek olvasásától, midőn nyelvezete csak nehezíti a sohasem látott túlvilági élet felfogását, melyet még a legkönnyebben érthető kifejezésekkel, legegyszerűbb mondatszerkezettel rajzolva is csak nehezen tudunk elképzelni.

Klopstock a latin, görög és angol nyelvet követi újításaiban s érthetatlenné válik — mily elhibázott lehet tehát egy rossz német szövegnek szolgál fordítása egy teljesen idegen szellemű nyelvben — a magyarban! Kazinczy azonban ép a szokatlanban, a homályosban látja Klopstocknak erejét, költészetének mélységét:*) Már első fordítását e szavakkal kíséri: «Museumunk' első Negyedében látták már Olvasóink egy példáját a' Klopstock' tsaknem utól-érhetetlen magas repületeinek 's annak az erőnek, mellyel ő az olvasót szinte megrázza; 's nagyon meg-kellene tsalátkoznom, ha Fordítóját homályossággal nem vádolták volna. De ő nem tsak a' fordításban homályos; az ő még a' Németben is . . .» Az Orpheusbeli fordításoknál ugyanezen gondolat fordul elő: «Homályos az Original! homályos a' fordítás! Nem lehetne-e világosabb? Igen; de el-veszti tömörttségét 's senki sem fogja többé Klopstockénak ismerni».

A Litt. Zeitungban egy recensio jelent meg, mely Kazinczy Régiségek és Ritkaságok**) című művét ismerteti, de közben merész újításait is érinti. Kazinczy 1810. jun. 3-án a recensióra egy észrevételt közölt, mely világosan mutatja, hogy abban, a mit más

*) Nézetét osztja e tekintetben Virág is, ki 1802. ápr. 10. ezeket írja Kazinczynak: «... Igaz! Klopstock Messiásából sokat fordítottál-e le? Szeretem Gesznert, de engem' elgyengít, lehúz. Klopstock erősít, emel».

**) «... a' Hálai Lit. Zeit. a' tavalyi aprilisi füzetben olly szép Recensiót ad Régiségeim 's Ritkaságaim első kötetek felől . . .»

joggal elítél, ő érdemet, büszkeséget talált: «Azt is gáncsolja bennem, hogy mein Styl hat etwas Gesuchtes, und wo mir der eigentliche Ausdrück nahe lag, da suchte ich das ungewöhnliche etc. Hát nem nyilván való érdem ez? hát mi teszi a' Göthe, Klopstock 's Horácz 's Báróczi irását olly anziehenddé? A' Geschraubte volna rossz, nem az, a' mi a' pingui populo remotum est».

Kazinczyt újításai miatt számtalanszor támadják s ilyenkor egyedüli vigasza, hogy Klopstock s Goethe újításai a németben is «eleintén fület öklendettek» s később mégis «civitate donáltattak». A megtámadtatásoknál Kazinczy mindig Klopstockra hivatkozik, meg is bizza barátait, hogy Goethe műveiből (különösen Clavigót ajánlja) a franczia-, Klopstockéból pedig az anglus szólásokat kikeressék. Kéri őket, hogy megjelöljék a helyeket is, hol azok előfordulnak, hogy alkalom adtán, ha újra támadják, hathatósan hivatkozhatték azokra.

Kazinczy azzal vél némi korlátot szabni újításainak, hogy az író épúgy, mint a művész ne «ad naturam», hanem «εις το χειρτον» szóljon — de viszont ne törődjék azzal, hogy előtte szólott-e már valaki úgy, vagy nem — hiszen Klopstock sem törődött ily gondolatokkal. Megint csak az író egyéni felfogását, egyéni izlését állította fel mértékül.

Elismerve Klopstock költői tehetségét, mégis kénytelenek vagyunk kijelenteni, hogy nyelvészeti dolgozataiban oly kicsinyes felfogást árul el, hogy a legszerencsétlenebb gondolat volt Kazinczytól rá, mint tekintélyre hivatkozni. Azon önfeláldozással, szeretettel, melylyel Kazinczy a magyar irodalom fejlesztésén fáradozott, százszorta nagyobb sikert tudott volna felmutatni, ha nem Klopstockot s tanítványait választja mintának.

CZEIZEL JÁNOS.

EGY «BÁNKBÁN»-TÁRGYÚ NÉMET DRÁMA ÉS MAGYAR SZÍNLAPJAI.

A Bánkbán meséjét feldolgozó német drámák közül, keletkezése történetét, tartalmát és további sorsát tekintve egyik sem olyan rejtélyes mint az, melynek emlékét egy budai és egy kassai magyar előadás színlapja őrizte meg. Bizonyára a sors gúnyaként esett meg, hogy ez a férczmunka előbb került a magyar színpadra, mint Katonánk remekműve. Vahot Imre nyomán ugyan közforgalomba került az az adat, hogy Katona Bánkbánját már a huszas évek vége felé adták, csakhogy ez az adat, mint Vahotnak annyi más adata a komoly kri-

tikát meg nem állja. Vahot így ír e dologról:¹⁾ «Katona Józsefnek 1820-ban kinyomatott «Bánkbán» cz. remekét egy pár évig sem játszották, sem olvasták (!!!). E nagybecsű rejtett kincset először a *fehérvári társulat hozá napfényre Pécsen 1826-ban*, hol már szembe-tűnő figyelmet gerjeszte maga iránt.»

Azt kérjük legelőször is: mekkora hitelt érdemel e Bánkbán-előadás adatja, midőn Vahot Bánkbánt egy oly színtársulattal játszatja el, mely 1826-ban már nem is létezett? Azt hisszük, egész nyugodt lélekkel azt felelhetjük erre, hogy ez az állítás semmi hitelt nem érdemel.

A magunk állítása hitelességét támogató adataink ezek. A székesfejérvári színészet aranykora 1818-tól 1825-ig tart. Ekkor Székesfejérvárott egy oly társaságot alkotnak együvé a vidéki magyar színpadok legjobb erőiből, melynek az a célja, hogy az 1825-ben Pozsonyban nagy remények közt megnyílt országgyűlés KK. és RR. előtt képességeik bemutatásával hangulatot csináljanak a magyar színészet állandósításának eszméje mellett.²⁾ Ez a társulat, mely már ekkor sem volt fejérvári színtársulat, hanem úgy szerepelt Pozsonyban, mint «Nemzeti színjátszó társaság», 1826-ban, a pozsonyi fölsülés után teljesen szétfoszlott és az ország legkülönbözőbb társulataihoz kerültek egyes tagjai. Egy töredék Győrbe ment 1826 február havában³⁾ azzal a tervvel, hogy innen visszamennek Székesfejérvárra. De ott keserű csalódás várt rájuk. Helyüket a — német színtársulat foglalta el. Az tény, hogy 1826 telén, ez a győri töredéke a főlösztott székesfejérvári színtársulatnak Pécsre ment, majd onnan egyéb helyekre. Ennek a pécsi társulatnak a műsorát 1826-ból egyáltalán nem ismerjük. Ezek szerint tehát legfeljebb azt a kérdést kell föltennünk: valószínű-e, hogy Bánkbánt 1826-ban Pécsen előadták?

Az 1825-ben megnyílt diétára menő színtársulat a maga legjobb műsorát játszotta le Pozsonyban és azon vidéki városokban, melyekben odamenetele előtt megfordult. Itt nincs meg Bánkbán, de igenis megvannak a magyar drámairodalomnak prózában megírt egyes eredeti darabjai, mint a Kérők, Imre (Papp Gábortól), István, magyarok jöltevője, Batori Mária, Mátyás király választása, Mátyás király és a kolozsvári bíró. Már most föltehető-e, hogy a *töredéke* annak a

¹⁾ Magyar Thalia. Játékszíni Almanach 1853. Alapítá és szerkeszti Vahot Imre. Első évfolyam. Pesten (é. n.). L. 101 lap.

²⁾ Lásd részletesebben a Nemzeti Játékszín tört. cz. munkám (Budapest 1887) I. k. 553—567. lapjait.

³⁾ Győr színészete. Írta dr. Koltai Virgil. I. R. Győrről é. n. l. a 68. l. V. ö. A székesfejérvári színészet múltja. Írta dr. Lausmann Gyula, Székesfehérvár 1899. (Kézirat gyanánt.) 52—53. lap.

társulatnak, mely mikor együtt volt, a maga erején fölül álló vállalkozásnak tekinthette a versekben írott Bánkbán megtanulását, a pozsonyi, győri és székesfejérvári hányattatás után, személyzetében is megfogva, időt találjon egy ily nehéz szövegű dráma megtanulására és csak sok-sok próba után lehetségessé válható előadására? De még ha ezt a lehetetlenséget is lehetőnek hisszük, honnan magyarázható, hogy 1826-tól a kolozsvári 1835-ik évi előadásig sehol semmi nyomát sem találjuk annak, hogy akár a Komlóssy társasága, akár az ebből kivált és kialakult Duuantúli színjátszó társaság valaha, valahol is előadta volna Bánkbánt? Már pedig ha 1826-ban — bizonyára megerőltető munka után — Pécsen tényleg előadták volna, mi magyarázza azt meg, hogy fáradságuknak valószínű jutalmául, e majdnem tíz éven belül Bánkbán előadásával még csak kísérletet se tettek?

Vahot állítása mellett tehát egyetlen hiteles adat se szól, a valószínűségi okok pedig mind ellene vallanak. Ugyanennyi hitelességre tarthat igényt Vahot azon másik állítása is: «1828-ban Kassán az erdélyi társulat által *rendkívül hatással* adatott, úgy hogy a Vajda boltjában éveken át hiába hevert nyomtatott példányokat az előadás után mind elkapkodták.»*) Először különös az, hogy a *kolozsvári* színház-társulat 1828-ig nem adja *Kolozsvárott* Bánkbánt, hanem *Kassán*ak tartogatja! Az 1828-ik évi áprilisi és októberi színi idény darabjait — sajnos — nem ismerjük. De igen az 1829. és 1830-ik éviéit. Már most elhihetjük e, hogyha Bánkbán előadása 1828-ban tényleg olyan «rendkívüli sikert» aratott — már az 1829/30-iki műsoron egyáltalában elő se forduljon, mikor a társulatnál ott vannak: Dérné, Kántorné, Udvarheiyiné, Ujfalusyné a nők és Bartha, Egressy Gábor, Megyeri, Szentpéteri, Szilágyi, Udvarhelyi Miklós, Ujfalusi Sándor a férfiak közül, tehát a lehető legjobb szereposztással adhatják Bánkbánt?! Az tény, hogy abban a jegyzékben,**) melyet a kassai társaság színi választmánya a M. tud. Akadémia Elnökével közöl, benne van már (1831) Katona Bánkbánja, de ebből annak előadására époly kevésbé lehet következtetni, mint Iréne, Ilka, Stibor vajda, Salamon király, Kun László (a Kisfaludy S.-é), Zrinyi és baráti (Andrádtól) előadásaira, pedig ezek is meg voltak a «Könyv-Tárban».

Vahotnak tehát ezt az adatát se támogatja semmi és így sajnos magyar színpadon az első Bánkbán-tárgyú darabnak azt a silányságot kell tekintenünk, mely 1834 Julius 4-én került Budán színre első ízben.

*) I. m. 101. lap.

**) «A Kassai Nemzeti Dall és Színház Társaságnak színdarabokból álló Könyv Tára betű szerint», — a M. tud. Akadémia kéziratgyűjteményében 47/b. 1831. sz. a.

*Julius 1-ső.**Bérletszűnés.*

Szabadkirályi nemes BUDA fővárosa színházában.

NEMZETI JÁTEKSZIN.

Parázsóné jutalomjátéka.

Pénteken, Julius 4-kén 1834.

Legelőször adatik:

Villi táncz vagy: Az árnyék jegyesek.

Regényes költemény 5 felvonásban. A palesztinai ut című előjátékkal. Báró Pichler Bencez munkája. Magy. tette Kiss János színész.

Előjáték:

Palesztinai út.

Személyek:

2-ik Endre magyar király	.....	Nagy úr	.....	Bánk-bán nádor	.....	Bartha úr
Gertrud a neje	.....	Kántorné assz.	.....	Melinda, a neje	.....	Bartháné assz.
Béla, koronaörökös	.....	Egri úr	.....	Szörényi Imre	.....	Tóth úr
Endre	.....	T. Károly	.....	Lévai Soma	.....	Kiss úr
Mária	.....	T. Mari	.....	Regéti Kálmán	.....	Szöllősy úr
Ottó, meraniai herceg	.....	Szalkay úr	.....	Zászlós urak	.....	Nemesek. — Lovagok.

Villi táncz, vagy: Az árnyék jegyesek.

Regényes-költemény 5 felvonásban.

Személyek:

Gertrud királyné	.....	Kántorné assz.	.....	Emelka, Bánk-bán huga	.....	Lendvainé assz.
Béla koronaörökös	.....	Egri úr	.....	Mikhal, Emelka várnagya	.....	Somogyi úr
Bánk-bán nádor	.....	Bartha úr	.....	Róza, Mikhal leánya	.....	Parázsóné
Melinda neje	.....	Bartháné assz.	.....	Divéki Gunda	.....	Kovátsné assz.
Ottó, meraniai herceg	.....	Szalkai úr	.....	Mária	.....	Telepiné assz.
Konradin, német vitéz	.....	Telepi úr	.....	Piroska	.....	Anikó
Tihamér-bán, bihari főispán	.....	Megyeri úr	.....	Klára	.....	Villik * * * * * * * * *
Szörényi Imre	.....	Tóth úr	.....	Margit	.....	
Lévai Simon	.....	Kiss úr	.....	Lora	.....	
Regéti Kálmán	.....	Szöllősy úr	.....	Nemesek. — Lovagok. — Parasztok. — Villik.	.....	
Barnabás Gáspár	.....	Harangi úr	.....			

A tekintetes nemes Pestvármegyei Igazgatóság által e mai játék jövedelme alulírtnak jutván, a nagyérdemű közönség, minden karbeli tisztelt tagjainak kegyébe mély tisztelettel ajánlja magát **PARÁZSÓNÉ.**

Alázatos tisztelettel kéretnek a páholyokat és zártzsekeket tartó t. t. Uraságok, méltóztassanak bérlett helyeik iránt déli 12 óráig rendelést tenni, hogy ellenkező esetben azokkal másoknak szolgálhassunk.

Bérletjegyeket lehet váltani, reggeli 9 órától 12-ig a játékszinben, a rendelt órákon kívül pedig mindenkor Kihmeyer urnál M. Gróf Teleky házban, a játékszinnek átaléllében.

Bemenetár: Közép páholy 5 frt. Felső és alsó 4 frt. Zártzsek 1 frt. Földszint 50 kr. Második emeleti zárthely 50 kr. Második emeleti elsőhely 30 kr. Karzat 15 kr. váltóban.

Kezdeté 7 órakor, vége 9 után.

A darab címei után sejteni se lehet, hogy Bánkbán-tárgyú darabbal állunk szemben, de a Fáncsy-féle színlapgyűjtemény ezen játék-színi czédulája ezt kétségtelenné teszi. Itt közöljük teljes szövegében (l. 144. l.), hogy ezzel a további kutatók munkáját is megkönnyítsük.

E budai előadásról — bár az említett darab «legelőször» adattott — oly szűkszavú tudósítás maradt ránk, hogy abból a mi «regényes költeményünk» benső értékéről fogalmat se alkothatunk. Az igaz, hogy az, a mit mond, a darab csekély külső hatását jelezi, t. i. «a mérsékelt számú közönségben kedvező hatást nem szerzett»; de egyetlen szót se mond többet akár benső értékét, akár a Katona művével való rokonság és eltérés mértékét illetőleg. Ettől a kritikától tehát nem válhatunk okosabbakká.

A budai műsoron többé nem találjuk a Villi-tánczot, sőt ezen budai előadáson kívül még csak egy vidéki előadás emlékét őrizte meg, a magyar színészet érdekeit gonddal védelmező Honművész: a kassaiét 1835 Márczius 5-éről. A Fáncsy-féle gyűjteményben ránk maradt a színlapja is s ebből a kassai előadókat is megismerjük.★)

A budai és kassai színlap közt csupán egy föltünőbb eltérés van. Az Előjátékban Kassán még egy Konradin nevű német vitéz is szerepel, kit Hubenay személyesített. A többi szereplők az Előjátékban ezek: II. Endre: Kilényi; Gertrud: Komlóssyné; Béla: M. Lujza; Endre: Sz. Máli; Mária: F. Pepi; Ottó: Szakátsy; Bánk: Czelesztin; Melinda: Széppataki Johanna; Konradin: Hubenay; Szörényi: Fántsy; Lévai: Király és Regétzi: Sárosy.

A Villi-táncz személyei:

Gertrud	.....	Komlóssyné
Béla	.....	M. Lujza
Bánk	.....	Czelesztin
Melinda	.....	Sz. Johanna
Ottó	.....	Szakátsy
Konradin	.....	Hubenay
Tihamér	.....	Szákfi
Szörényi	.....	Fántsy
Lévai	.....	Király
Regétzi	.....	Sárosy
Losontzi	.....	SZÓKE
Zarándi	.....	Városy

★) Azt hisszük, ha Katona Bánkbánját 1828-ban tényleg előadták volna azzal a Vahot szerinti «rendkívüli hatással» Kassán, úgy aligha merik 1835-ben ezt a Püchler-féle férczelményt színrehozni.

Szentgyörgyi	László
Emelka	Déryné
Mikhál	Török
Róza	Benke Rozália
Divéki Gunda	Udvarhelyiné
Mária	Fülöpné
Piroska	SZÖKÉNÉ
Klára	Farkasné
Margit	F. Katinka
Lóra	L. Mária
Ilona	K. Paulina
Irma	M. Luiza
Janka	K. Ida
Vilma	Josefa.

Különös játéka a véletlennek, hogy e darab kassai előadása összeesett azon nappal, a melytől kezdve márczius 26-áig I. Ferencz halála miatt az országos gyászidő alatt a színi előadások szüneteltek. A Honművész kassai levelezője még az 1835. évi márczius 1-i előadásról tudósítást küld, de legközelebbi levele már csak a márczius 26-ától előadott darabokról szól. Így tehát még az sem bizonyos — a színlap daczára — hogy tényleg előadták volna a Villi-tánczot Kassán. *) A nagyobb baj, hogy egyetlen sor tudósítás se maradt ránk ez előadásról. Ekként elestünk attól, hogy egykorúaktól értesülhessünk a darab lényegéről és annak a Katona Bánkbánjával való összefüggéséről, vagy azon esetleg más forrásról, melyből e darab merítve van. Mert e darab fordítása a legnagyobb valószínűség szerint a német súgókönyv után készült. Hogy nyomtatva valaha is megjelent volna, erről semmiféle német forrásmunka nem ad számot.

De ki volt Báró Pichler Bencze? Ilyen nevű író ismeretlen, de ismeretes B. Püchler B., ki több magyar tárgyú színdarabot írt német nyelven.

Wurzbach szerint**) Bécsben született 1797-ben előkelő szülők-től. Apja udvari tanácsos volt a m. kir. udvari kancelláriánál. Tán nem alaptalanul következtethetünk ebből arra, hogy magyarul is érthetett vagy, hogy ebből a helyzetből magyarázható meg a magyar dolgok iránti érdeklődése.

Életpályája — Wurzbach adatai szerint — nagyon zavaros. Tanulmányait a Theresianumban végezte, de onnan kikerülván, nem vál-

*) V. ö. id. lap 25. sz. 199 lap és 30. sz. 238 lap. I. Ferencz halála 1835. márczius 2-án következett be. A színházi szünet más-más időre esett pl. Budán márczius 4-étől 22-ig, Kassán márcz. 5-étől 26-áig.

**) Biogr. Lexikon. 24-ten Theil. Wien 1872, 54—5, lap.

lalt hivatalt, hanem mint élvezeteket hajhászó gentleman lassanként mind jobban elmerült az élvezetek mocsarába. Míg a családi vagyontól tellett, addig anyagi helyzete is tűrhető volt, de midőn egyetlen biztos jövedelmére, 1000 forintnyi évjáradékára kellett támaszkodnia, a régi jobb világbeli hitelezők zaklatásai miatt új jövedelmi források után kellett látnia. Íróvá lett, de valódi tehetség hiányában nyomorognia kellett. Koldusként halt meg, tetemes adósság hátrahagyásával. Élete végső napjaiban a bécsi «Magdalenengrund»-on egy szatócsnénál lakott s sokszor száraz kenyérenél egyéb betévé falatja se volt. Halálakor abban a komoran barátságatlan kamarában, hol végnapjait töltötte, temérdek kéziratot találtak: drámákat és prózai dolgozatokat, melyeknek csak a legcsekélyebb része került, Wurzbach szerint, sajtó alá. Egypár színdarabja ugyan színre került az An der Wien-színházban, de csakhamar lekerültek a műsorról. Első műve, W. adatai szerint, egy magyar tárgyú 5 felvonásos szomorújáték volt: *Hunyady* (Wien 1819). Egyéb művei közül említve van 1831-ből egy *Krönungs-Almanach*, mely abból az alkalomból adatott ki, midőn Ferdinánd trónörököszt magyar királyllyá koronázták (Wien 1831). Egy harmadik műve ily czímen jelent meg: *Geschichte der Regierung Franz I. (Drei Bände. Wien 1841)*, mely azonban még mint adatgyűjtemény is teljesen értéktelen volna. Többi műveiről így ír Wurzbach: «Noch sollen zwei Bändchen «Romantische Schauspiele» erschienen sein, doch gelang es mir weder das Werk, noch den Titel aufzufinden.»

Abban a helyzetben vagyunk, hogy Wurzbachnak ezen pontatlan állítását helyreigazíthatjuk. Nem két, hanem három kötet drámája jelent meg Püchlernek.*) E drámák pontos czímei a gyűjteményekben meglévő példányok alapján ezek. A főczímük: *Romantisches Theater des Benedikt Freiherrn von Püchler*. Az «Erster Band» darabja: *Die Abentheuer des Ritters Floremund, oder Der Gerichtshof der Liebe. Romantisches Schaugemälde der Chevalerie des Mittelalters in vier Aufzügen. Wurde im Theater an der Wien im Jahre 1828 gegeben (Wien 1830. Gedruckt bei Anton v. Haykul. 8r. 108 lap. A címlap előtt Püchler arczképével). Zweiter Band: Der Kampf mit dem Drachen. Dramatisches Gedicht in Jamben und fünf Acten, nach Schillers Ballade und Vertots historischen Annalen. Wurde im Theater an der Wien im Jahre 1826 gegeben (Wien 1830. 8r. 132 lap. Címkép: harc a sárkánynyal). Dritter Band: Der Ritt um den Kynast. Dramatisches Gedicht in Jamben und fünf Acten, nach einer alten Volkssage (Wien 1830. 8r. 102+1 lap. Az alvó lovag címképével).*

*) Megjegyzem, hogy e három nyomtatott dráma meséje a leg-távolabbi összefüggésben sincs a Bánkbán (s így a Villi-táncz) meséjével.

Ismerjük ezen fölül még egy drámáját Püchlernek, mely 1834 június 9-én a pesti német színházban adatott. A Honművésznek az előadásról szóló jelentését*) egész terjedelmében itt közöljük: «Valahára ismét új darabot láttunk, ú. m. *Béla király ütközte a Sajó vizénél* 3 felv. Püchler Bencze báró munkája szerint. Nem hihetjük, hogy a szerző e darabot úgy, mint mi láttuk, színpadra írta volna, mert legalább a magyar évkönyvekből több érdekes jeleretekkel díszítheti vala, mellyek hiánya miatt az nálunk semmi színi hatást se gerjesztett. A játék tartalma a Sajó melléki ütközet készületén, Kálmán herczeg (Haag úr) elbeszélt elestén, a szerencsétlen ütközet elmondott történetén, a királyné (Denyné assz.) és Béla király (Fischer úr) futásán, hiteseivel egy fűrészmalom birtokosainál találkozásán, Páznán (Grohmann úr) segedelmével, hol a királyi háznép parasztköntösbe öltöztén, Bodomérey Olimpia özvegy grófné várába fut, s végre egy győzedelmes ütközetten alapúl. Mind ezek alatt ugyan a magyar buzgóság és számos erények dicsérete sokszor fordul elő, de megható tetleges jelenetek hibáznak. Olimpia várában a szerencsétlen, futófélben volt király előtt, a vár népe által kivitt nem magyaros magyar táncz lehetetlen, hogy helyén lett volna. Szinte a történeti igazsággal ellenkezik a játék végén volt ütközet, gyalog és lóháton, mellyben a Tatárok megverettek Béla király által; mivel tudjuk, hogy IV. Béla a sajói ütközet után futásban keresi szabadulását. Ezen mutatvány bérszünettel adatott, közönség igen kevés volt, s a darab hidegen fogadtaték» . . .

E nem éppen ékes magyarságú tudósításból legalább annyit megtudunk, hogy B. Püchlernek ez a darabja, drámaiatlan, külsőségekkel hatást vadászó férczmunka lehetett.

Azt hiszszük, a *Villi-táncz* se lehetett egyéb. Budán is, Kassán is jutalomjáték-darabnak adják. Amott Parázsóné, emitt Szőke és Szőkéné javára. Az ilyenek kiválasztásánál az ujdonság ingere mellett az is fontos volt, ha a hazafias tárgy német kerülőn jutott hozzánk. A legtöbbje az e fajtájú daraboknak egy előadásnál többet nem élt meg, és pedig teljes joggal.**)

Már most csak az a kérdés, hogy a Villi-táncz, melynek eredetijét nyomtatásban egyetlen forrásunk se ismeri, hogyan kerülhetett a magyar színpadra? Fordítója Kiss János mint sugó-színész, ismeret-

*) I. lap. 1834. I. 49. sz. 391. lap.

**) Szinnyeinek azon állítását (Magyar Írók VI. k. 305-ik hasáb), hogy a Villi-tánczot Budán 1834. augusztus 4-én is előadták, egyetlen adat se támogatja. Az Almanach műsora szerint aug. 4-én nem is volt előadás. A Honművész se tesz róla említést.

ségben lehetett a pesti német színtársulat személyzetével. Azon a módon, a hogyan 1834-ben a német színtársulathoz került a *Béla király ütközte a Sajó vize mellett* című dráma német sugókönyve, ugyanezen évben oda kerülhetett a *Villi-táncz*-é is. Mint hazafias tárgyú s eddig teljesen ismeretlen darab úgyszólván magától kinalkozott arra, hogy jutalomjátéku lefordítsák. Így kerülhetett magyar színre. A pesti német színház úgy se volt egyéb a bécsi színházak expositurájánál. Valamelyik Bécsből Pestre került német színész mint könnyen értékesíthető drágaságokat hozhatta magával 1834-ben e két magyar tárgyú, de Bécsben elő nem adható drámát, melyek rövid egymásutánban (az egyik németül 1834 június 9-én, a másik magyarul 1834 július 4-én) színre is kerültek, de úgylátszik csak azért, hogy minden helyen egy-egy előadásnál többet ne érjenek meg. Ebben a hitünkben megerősít az a tény, hogy se 1834 előtt, se 1834 után a pesti német színpad műsorán B. Püchler Benczének egyetlen drámája se fordúl elő.

Mindamellett nem lehetetlen, hogy egy más kutató rá fog akadni a Villi táncz eredetijére. Adatainkat tehát azért állítottuk össze, hogy ebbeli munkájában segítségére legyünk, bár részünkről a dolgot nem tartjuk valószínűnek.

A B. Püchler darabja személynevei nyomán a Katona Bánkjábanja közti rokonság és eltérései ügyének bolygatását teljesen értéktelen találgatásnak tekintjük mindaddig, míg a darab eredetije meg nem kerül.

BAYER JÓZSEF.

HAZAI IRODALOM.

Péterfy Jenő összegyűjtött munkái. III. kötet. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. 1903. A Franklin-Társulat nyomása. 598 l., ára 5.50 K.

Péterfy Jenő összegyűjtött munkáinak megjelent a III. kötete, s evvel a Kisfaludy-Társaság befejezte azt az emléket, melylyel korán elhunyt æsthetikusunknak nevét meg akarta örökíteni. Az első két kötet *tanulmányai* a finom érzékű æsthetikust, az utolsó kötet *birdalatai* az éles szemű kritikust mutatják be. A kiadó, Angyal Dávid, nem közli Péterfy összes kritikáit, kiválogatta azokat, melyek vagy a tárgyalt múnél vagy tárgyalás módjánál fogva érdekesebbek. Bennünket, philologusokat, természetesen jobban érdekelt az első két kötet, de ettől a szemponttól függetlenül is sokkal többre becsüljük Péterfy irodalomtörténeti tanulmányait. A kritika és tanulmány között látszólag nincs sok különbség; első pillantásra majduem csak az, hogy a kritika rendszerint újabb,

a tanulmány régibb irodalmi jelenség elemzése, de ha mélyebben kutatunk, s erre az összehasonlításra szinte kínálkozik Péterfynek ez a kettős működése, föltűnik az őket elválasztó nagy különbség. Péterfy kritikái egy-egy műre vonatkoznak, annak jelességeit vagy hiányait emeli ki, tanulmányai egy-egy írói egyéniségre; ott egy kikapott részlettel, itt egy egészszel találja magát szemben; kritikáinak tárgyát a véletlen szabja meg vagy a szerkesztő akarata, sokszor kénytelen olyan jelenségekkel foglalkozni, melyeknek egyedül az aktualitás adja meg az értékét, tanulmányai tárgyát szabadon választja, tetszése szerint, maradandó becsű alkotásokat méltat; ott egy fejlődésben lévő, vagy pályája kezdetén álló író művét ítéli meg, s mivel mindketten, író és kritikus, benn élnek a jelen mozgalmasságában, a zavaró, befolyásoló körülmények hatása alatt kritikája is magán viseli a jelen bélyegét, itt egy kialakult, befejezett írói egyéniség köti le figyelmét, s a sok adatból, az írónak nyomról-nyomra kísérhető fejlődéséből, melyet le lévén zárulva, nyugodtan, objective ítélhet meg, megrajzolja az író szellemi képét; kritikáit gyorsan kellett megírnia, első impressióit mondotta el a maga szellemes modorában, tanulmányaiban leszűrte impressióit a gondolatok kavicsrétegén.

Már a közölt bírálatok és hírlapi cikkek is bizonyítják, milyen széleskörű volt Péterfy érdeklődése: igazi æsthetikus lélek, mindenünnen megkereste azt, a mi érdekli, tudománnyal, irodalommal, művészetrel, zenével egyaránt szívesen foglalkozott. Még nagyobb változatosságot látunk, ha összes hírlapi cikkeinek jegyzékét olvassuk, mely a kötet végén tizenhárom sűrűn nyomtatott lapot foglal el. Milyen nehézséggel járt e lajstrom elkészítése, azt el lehet gondolni, ha tudjuk, hogy Péterfy bírálatait s cikkeit a Budapesti Szemlében álnévek, illetőleg álbetűk alatt írta, az Egyetértésben pedig névtelenül. A kiadó, Angyal Dávid, sokszor arra volt utalva, hogy a stilus és nyelvhasználat alapján ítélje meg vajjon Péterfyé-e a cikk, s hogy a tévedést elkerülje, néha inkább elhagyta a kétes cikk megemléztetését. Mégis talán jobb lett volna ezeket is fölvenni a jegyzékbe s megcsillagozni.

A kritikák között van több könyvismertetés is, még pedig igen becsesek. Egynémelyik, különösen a Széchenyiről szólók, egész tanulmánnyá bővül, mások igazi tájékoztató ismeretéseket, első sorban azok számára írva, a kik az illető munkát nem olvasták (*1848 és 1849-től; Kazinczy Levelezése II.*). Remek dolog Bródy Faust orvosának és Schlauch Lőrincz középkorról szóló fölolvadásának bírálata. Az előbbiben komoly, nyugodt hangon tiltakozik a franczia materialismusnak becsempezése ellen, az utóbbiban folytonosan tekintettel van arra a magas egyházi állásra, melyet a szónok elfoglalt, de ez a tisztelet nem akadályozza, hogy a beszéd alapthémájának — a vallás és tudomány

összeegyeztetésének — téves voltát ki ne mutassa s az ő szokott — kissé metsző, de nem sértő — modorában ne utaljon az előkelő főpap tévedéseire vagy túlzásaira.

Legnagyobb követelésű és hatásában is legmélyebbre ható az a két posthumus tanulmány, mely a kötet élén áll, s mintha az előbbi kötetekből szorult volna ki. Mind a kettő a tragikum lényegét fejtegeti, a második meg épen az æsthetikusoknak egyik alaptétele ellen küzd; azt hirdeti, hogy költői igazságszolgáltatás, úgy a mint az újabb elméletírók hirdetik, nincs a tragédiában (sőt semmi más költői műben). Esorok írója, jóval Péterfy könyvének megjelenése előtt, még 98—99-ben, sokat foglalkozott e kérdéssel, s nagy örömeire szolgál, hogy kettejük eszmemenetének egy volt az eredménye; csak hogy a mit ő tapogatódzva, tökéletlenül motiválva s vázlatosan odavetett, ahhoz Péterfy erős elmével megvetette az æsthetikai alapot, nagy olvasottságától támogatva biztosan kereste meg a bizonyító mozzanatokat s a maga ismert nyelv-művészetével határozottan, világosan fogalmazta meg.

A három kötethez *Szilágyi Sándor*, Péterfy Jenő tanítványa, készített pontos névmutatót.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Franciaia könyvtár. Szerkesztik **Dr. Theisz Gyula** és **Matskássy József**. 5. füzet: *Emil Augier et Jules Sandeau «Le Gendre de Monsieur Poirier»*, magyarázta **Otrok Mihály**. — 14—15. füzet: *Scribe et Legouvé «Les doigts de Fée»*, magyarázta **Palóczy Lipót**. — 8. füzet: *François Coppée «Le Passant»*, *«Le Luthier de Crémone»*, magyarázta **Dr. Szombathy István**. — 18. füzet: *Alphonse Daudet Contes*. Magyarázta **Ballenegger Henrik**, a budapesti áll. felsőbb leányiskola tanára. — 16. füzet: *Pierre Corneille «Horace»*, magyarázta **Dr. Pekár Károly** főreáliskolai tanár. Mind az öt a Lampel Róbert-féle (Wodianer F. és fiai) cs. és kir. könyvkereskedésnek kiadása. Ára egy-egynek 70 fillér, kivéve a *«Les doigts de Fée»*-t, mely kettős füzet lévén ára 1 kor.

A *«Franciaia könyvtár»* című vállalat derekasan halad előre, a mennyiben az utóbbi időkben öt füzetet gyors egymásutánban adott ki, melyekkel a megjelenés időrendje szerint akarunk foglalkozni.

A vállalat három, már korábban megjelent fülete a modern francia vígjáték-irodalom három kiváló termékét bocsátotta közre. Mind a három művet ugyanazon lelkiismeretesség és pontosság jellemzi, mely a többi füzeteknél is észlelhető volt.

A művekhez írt bevezetések közt dr. Szombathy Istváné és Otrok Mihályé a legsikerültebbek, midőn az előbbi Coppée-nak életét és műveit röviden, de igen jellemzőleg, az utóbbi pedig Augier és Sandeau működését igen sikerülten vázolja. Szombathy jellemrajzában

csak egy helytelen adatra bukkantam. Szombathy ugyanis abban azt állítja: «Coppée kiváló rokonszenvvvel viselkedik a magyarok iránt, többször ellátogatott hazánkba, nevezetesen 1883. aug. 12-én Petőfi szobrának felavatásához, a mikor a szobor előtt elszavalta *«À Petőfi»* cz. versét.» E tény nem felel meg a valóságnak, a mennyiben a Petőfi-szobrot 1882. év tavaszán avatták fel. Coppée pedig 1885-ben jött hazánkba, midőn a Lesseps vezetése alatt álló francia írók és művészekből álló társaság szemlélte meg első nagyobb kiállításunkat. Ez alkalommal koszorúzta meg e társaság Petőfi szobrát, hol Coppée az említett költeményt elszavalta.

Balleneggertől már több lelkiismeretesen magyarázott és gondosan kiválogatott elbeszélés jelent meg a «Francia könyvtár»-ban. A mostani kötet Daudet Alphonse *«Lettres de mon moulin»* című elbeszélés-gyűjteményéből öt elbeszélést (*«L'installation»*, *«Les Vieux»*, *«La chèvre de M. Seguin»*, *«L'agonie de la Semillante»*, *«L'élixir du révérend Père Gaucher»* címűeket), a *«Contes du Lundi»* című elbeszélés-gyűjteményből kettőt (*«La partie du billard»* és *«Les petits patés»*), a *«Robert Helmond»* című gyűjteményből a *«Le photographe»*-t közli.

Az összes darabokban Daudet mint kiváló stilisztá tűnik ki és éles megfigyelő képességének adja tanujelét. Főleg a *«Lettres de mon moulin»*-ből választottak a délfraanciaországi népszokásokat a legjellemzőbben tükrözik vissza, és Ballenegger nagy érdeme, hogy emez, annyi humorral megírt elbeszélésekből a legjobbakat választotta ki.

A kiváló gondnal és szakismerettel készített *«Jegyzetek»* a füzet használhatóságát csak emelni fogják.

Igen helyeseljük, hogy a füzet végén az olvasmánynyal összefüggésben álló fordításokat: *«La rentrée des tronpeaux»*, *«Une visite chez mes grands-parents»*, *«Le naufrage de la Semillante»*, *«Comment le Père Gaucher enrichit son couvent»*, *«Le photographe»* címűeket vette fel.

Az utolsó füzet, melylyel még foglalkozni akarunk, a dr. Pekár Károly által magyarázott Corneille *«Horace»* című tragédiája.

Tudvalevőleg Corneille *«Horace»*-a első a római történelemből vett azon tragédiák között, melyek a kor ízlésének annyira megfeleltek. Habár *«Horace»* nem a legsikerültebb műve a költőnek, de nyelvezetének bája és zengzetessége a cselekvés hiányosságát feledtetik. És talán épen a darab említett előnyei folytán határozták el a *«Francia könyvtár»* szerkesztői a darabnak gyűjteményükbe való felvételét.

Pekár bevezetésül a füzet elején igen sikerült irodalmi képet nyújt Corneille működéséről, továbbá abban a darab tartalmának vázlatát is adja.

A pontos tárgyi és nyelvi megjegyzések e füzetben sem hiányoznak, sőt a többi füzetben előforduló «Fordítási gyakorlatok»-on kívül Corneille életére és a tragédia szerkezetére vonatkozó szabad tetteket is találunk.

A «Francia könyvtár» eme most megjelent füzetei, ép úgy, mint a már korábban kiadottak, hivatva lesznek az eddig használt külföldi drágább kiadások kiszorítására, a mire a vallás- és közoktatásügyi miniszter nem rég kelt rendelete a tanári karokat külön is felszólítja.

TÉRI JÓZSEF.

Gopcsa Endre: Az apostol. Kolozsvár. 1902. 8-r. 135. l.

A szerzőben sok jó tulajdonság megvolt, melyek munkáját sikerrel kecsegtethették; megvolt a kutatás szeretete, az irodalomnak komoly becsülése, s az érző lélek. Hiányzott azonban a siker sok feltétele, különösen a biztos ítélet, a világos gondolkodás s az irodalomtörténeti kapcsolatok iránt való érzék. A szerző megvet minden kánont s csak a jó ízlést tartja a helyes ítékezés alpjának. A jó ízlés azonban kissé ingatag alap egy-egy bonyolultabb elmetermék megítélésére. Minden bizonynyal biztosabb eredményt ígér az esztétikai hatás lélektani törvényszerűsége. Már az ítékezés alpjának határozatlansága sok homályt idézett elő. Növelte a homályt az, hogy a szerző nagyjában elfogadta Gyulai ítéletét, de itt-ott próbálta a physiologiai alapú esztetika elveit is érvényesíteni. Másrészt, ha figyelembe vette volna a szerző az európai irodalmi áramlatokat, megtalálhatta volna azt a szempontot, melyből Petőfi művét helyesen ítelhetne volna meg.

Ily körülmények között nem csoda, hogy a tanulmány nem tudja Petőfi elbeszélő költeményének jellemét megmagyarázni. A költemény létrejöttében tulságos nagy jelentőséget tulajdonít a szerző a szabadszállási választás hatásának. Senki sem tagadja a szabadszállási benyomások fontosságát, de ezek mellett még sok más benyomás is működött a költő lelkében költeményének megírásakor. Ezek között nevezetes helyet foglal el, a mire Havas Adolf mutatott s mit a szerző kicsinyléssel enlített, — Táncsics élete. Táncsicsnak «Életpályám» című munkája tanuskodik arról, mily nagy részvétet érzett Petőfi a rabíró s a rabírónak nyomorgó családja iránt. — Elhibáztatnak tartom azt is, a mit a szerző Szilveszter tragikumáról s háromszoros bukásáról mond. Szilveszter a világszabadság hőse s a világszabadság eszméje Petőfi költeményében épen olyan diadalmas eszme, mint a Szigeti veszedelemben a kereszténység eszméje. Véleményem szerint helyesebben járt volna el a szerző, ha nem annyira Szilveszternek valószínűtlen jellemével, mint inkább a világszabadság eszméjével foglalkozott

volna. Így sokkal könnyebben feltűntethette volna Petőfi művének nagy értékét s belátta volna azt is, hogy Petőfi gondolkodása lényegesen különbözik Saint-Justnek s a XVIII. század rationalista gondolkodóinak világnézetétől.

Felszínes a szerző gondolkodása a költemény külsejének megítélésében is. Mikor a szerző a szerkezetről szól, össze-vissza mérecskéli a bevezetés, a bonyodalom s a befejezés terjedelmét, de a szerkesztés művészetének lényegét nem érinti; nem tudjuk meg, vajjon szerves egészet lát-e Petőfi költeményében?

Hogy azonban a tanulmányban a szerzőnek jó tulajdonságai sem érvényesülnek kellőképen, annak főoka az előadás módja. A szerző kerüli az egyszerű s határozott kifejezéseket, izléstelenül alkalmazott képei meg valóságos zűrzavart idéznek elő. Ehhez járul még a pongyola mondatszerkesztés. Innét van azután, hogy a tanulmány olvasója sokszor kétségben van az iránt, vajjon mit is akart a szerző mondani?

PAP FERENCZ.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Hermann Reich: *Der Mimus*. Ein litterar-entwicklungsgeschichtlicher Versuch. I. Band, 1. Teil: Theorie des Mimus. 2. Teil: Entwicklungsgeschichte des Mimus. Berlin, Weidmann, 1903.

E munkának jellegét a legjobban keletkezési módjából fogjuk megismerni. És a mennyiben a kérdéses keletkezési mód — különösen a német tudományban — nagyon gyakori, helyén való lesz, ha most azt itt általános formában teszszük szó tárgyává.

Valaki (ez a valaki a jelen esetben Reich) még egyetemi tanulmányai alatt megtalálja a maga tudományos themáját (a jelen esetben a mimos kérdését). Hosszú évek, ha nem évtizedek folytatólag azzal telnek el, hogy az a valaki arra az ő sasátlagos tárgyára vonatkozó adatokat, akár a legjelentéktelenebbeket vagy legközvetettebbeket is, összegyűjti (Reich teljes 12 évig gyűjtött). Az anyag természetesen óriási módon felhalmozódik, s a gyűjtés teljessége a kifejezett felhasználás teljességét vonja maga után. Így keletkeznek azután, az egyirányú munkásság folytonossága alatt, azok a bizonyos vaskos kötetek, melyeknek számát és terjedelmét maga a szerző a legkevésbé látta előre, midőn munkájához fogott és a melyek tárgyukat, minden terjedelmök daczára, csak nyugvóponthoz, de nem befejezéshez vezetik, s így újabb kötetek ígéretével kénytelenek zárulni (Reichnek két részre osztott első

kötete 900 lapból áll, a második kötetet mindenféle járulékokkal együtt igéri).

Nagy előnyöket és nagy hátrányokat rejt az efféle dolgozási mód magában. Az ily módon elkészült művek mindenképp előtt valóságos tárházai lesznek a tudományos anyagnak. S ha az utóbbinak használatát jól szerkesztett indexek teszik könnyűvé (természetesen ilyeneket Reich is kilátásba helyez), ne vegye senki se zokon, ha az ember inkább ezen indexekben és a forrásidézeteket tartalmazó jegyzetekben böngész, mintsem hogy az egész munkát olvassa, a melynek általános mondani-valóit az óriási anyaghalmoz ha nem nyomja el teljesen, legalább is csak aránytalan fáradozás után teszi hozzáférhetőkké. Már pedig a tudomány általános tételekre törekszik és nem adatokra, a melyek amazok hiányában egész értéktelenek.

Különben mintha a szövegnek nehézkessége, tagozatlansága, zavarossága csekély hibának tűnnék fel azzal a belső fogyatékossgal szemben, melyet egy részletkérdéssel való végnélküli foglalkozás majdnem szükségkép előidézik. Nem nevelhetjük magunkat büntetés nélkül egy tudományos specialitás specialistáivá. Az egyetlen tárgyra, az egyetlen szempontra irányított figyelem mihamarább megrontja ítélőképességünket, ama suggestív képzetek erejével, melyek kíséretökben járnak. Innen az az elnagyolási hajlandóság, a mely ép azt a tünetényt, melyet esetlegesen választottunk tudományos feldolgozásra, teszi meg, a komoly objektivitás látszatával, az általános emberi érdek és érdeklődés középontjává, miután teljesen képtelenek lettünk arra, hogy saját előszeretettünket a változatos külvilággal kritikai viszonyba hozzuk. És innen az a szintén természetes törekvés, hogy előszeretettünk, szünetlen foglalkozásunk tárgyát mindenütt jelenlévőnek, sőt mindenütt jelentékeny tényezőnek lássuk, még ott is, a hol az elfogulatlanabb szem az egészről semmit sem vesz észre.

A ki az imént elmondott lélektani tételeknek gyakorlati igazolását keresi, az vegye Hermann Reich könyvét kezébe. A hosszas, szeretetteljes foglalkozás következményeképp a *mimus*-szó és *mimus*-fogalom egészen sajátos értelmet és nagyságot öltött magára az egyoldalú kutató lelkében.*) Mindenek előtt a *mimus-kifejezés* varázsa alatt áll.

---

*) Szerző a maga túlzásait azután másokban is feltételezi. Így pl. hosszasan bizonyítgatja, hogy Aristoteles mint első fedezi fel a *mimus* jelentőségét és állapítja meg annak elméletét, holott Aristotelesnél, ki költészettanában a *mimust* absolute mellőzi, mindennek nyomát sem találjuk. Az első kötet első részének mottója: «*ωμομοδία, παραμοδία, μιμοί, αόρτοι*, Aristoteles» a szerzőre, de nem Aristotelesre nézve jellemző, mert itt Reich egyszerűen a tractatus Coislinianus felosztását teszi meg aristote-

A hol csak ezzel a szóval találkozok, gondolkozás nélkül természetesnek tartja, hogy az azonos nevű tünemények összehordásával egyszersmind teljesen azonos vagy legalább a történeti fejlődés alapján együvé tartozó tüneményeket hordott össze. Veszedelemesen kritikátlan eljárás, különösen egy olyan szónál, mint a *mimus*, melyet a maga vándorlása néptől néphez, nyelvből nyelvbe több ezer esztendő történetéhez juttatott. Már a Kr. e. 5. században *mimos*-nak nevezte a sicíliai Sophron a maga bohózatait, s a roueni székesegyház még 1488. Kr. u. is azt a tilalmat adja ki káplánjaihoz intézve, hogy ne merészeljenek «*more mimorum et histrionum*» bohózatokat előadni.¹⁾ De vajjon annak a vándorszínésznek, kit az egész középkoron keresztül az újabb időkig többek közt a *mimus*-elnevezéssel is illettek,²⁾ hol és mennyiben van még köze a görög római *mimushoz*? Vajjon az európai bohózatnak középkori fejlődésénél nem állunk-e azzal a gyakori esettel szemközt, hogy az emberek a hasonló természetű, de eredetben semmikép össze nem tartozó tüneményeket, egy időgenből kölcsönként tudós elnevezés közvetítésével, egyformán jelölték meg? A *mimus*-kifejezés történetét semmi esetre nem szabad a mögötte rejlő intézmény történetével egynek venni. Hogy a középkor *mimusai* (vagy más elnevezésekkel: *histrionai*, *joculatorai* vagy *jongleurjei*, *Spielmannjai*, a *farce*-ok és *sotiek* előadói, az udvari bohócok, *clownok* stb. stb.) a római idők *mimusai*-nak egyenes leszármazottai lennének, erre a feltevésre — nagyon alapos és az anyagot kitűnően ismerő kutatók állítása szerint — nincsen elegendő jogunk.³⁾ Adataink arra a *mimusra* vonatkozólag, a mely

---

lesivé. Ő különben még szegény Sokratesből is valóságos *mimust* csinál, legalább is a népies bohózatok hatására vezeti vissza a *philosophus*nak emberi ferdeségeket és hiúságokat kigúnyoló *ethologiáját*. A vándorszínész a vásárpiacon *ἡσολόγος*-a v. *βωλόγος*-a mint Sokratesnek tanítója!

¹⁾ Creizenach, Geschichte des neueren Dramas, I. 433. l. jegyz.

²⁾ A latin nyelv *mimusán* és ennek általános értelmű modern származékain kívül v. ö. a Maistre *Mimin* nevét a francia bohózatban, a farceban.

³⁾ Pl. Creizenach id. m. I. 386. l.: «Viel wichtiger für die Geschichte des neueren Dramas wäre es, wenn wir nachweisen könnten, dass die Mimi, diese in der römischen Kaiserzeit so beliebten Possenspiele, von den Lustigmachern in das Mittelalter hinübergerettet worden wären und so auf die Form des komischen Dramas mittelbar eingewirkt hätten, die wir am Ausgange dieser Epoche in zahlreichen Beispielen vorfinden». És alább: «Doch fehlen bestimmte Zeugnisse, die uns berechtigen, die Spielleute als Vermittler der Kunstübung in den zwei weit auseinanderliegenden Epochen zu betrachten» stb.

némi valószínűséggel a római folytatásának tekinthető, Nyugat-Európát illetve alig terjednek a Kr. u. VI. századig, míg a középkor első irodalmi termékei a bohózati köréből (mint a híres *trouvère*-nek, Adam de la Halle-nak *jeu de la fenillée*-je), a XIII. században keletkeztek. Az összeköttetést a közébeső századok között Reich lelkes érvelései sem tudják megteremteni.

Reich lelkesedése természetesen nem elégedett meg a történeti leszármaztatás ama fővonalával, melynek révén Európának régmúlt, újabbkori és jelen kulturáját a dráma szempontjából annyira összefüggőnek iparkodik bemutatni, hogy még Shakespeare vígjátékait is (különösen A windsori víg nőket Fallstaff alakjával), sőt kortársunknak, Gerhart Hauptmann-nak: Die versunkene Glocke című darabját is mimetikusnak mondja, nem a jelleg általános meghatározásaképp, hanem történeti értelemben. Reich mindezenfelül — többé nem a mimus-szóra — hanem csak az előadásnak külső és tartalmi hasonlóságaira támaszkodva — az indusok középkori drámáit és a törököknek manapság is divó bábjátékait, az úgynevezett Karagöz-játékokat is a mimusból, még pedig ez esetekben nem a római, hanem a görög (a hellenisztikus és byzanci) mimusból származottaknak jelenti ki. Látjuk, hogy szemeiben a mimus problémája valóban világproblémává növekedett és a hol csak a történeti kapcsolat abszolút módon nincs kizárva, hajlandó minden helynek és időnek népies drámáit történeti összefüggés alapján magyarázni.

Egy általános természetű megjegyzést kell mindennek előtt tennem. A világ legcsodálatosabb tüneményének tartanám, ha csakugyan úgy állana a dolog, hogy a népboházatok valamennyien, a spontán helyi alkotás kizárásával, egy közös forrásból fakadnak. Talán az első pillanatra megragadja az ember képzeletét a következő származtatási sorozat, melyet Reich egy, művéhez csatolt táblában tesz a maga részleteiben áttekinthetővé: a görögök valamikor a legősibb időben megteremtik az utánzó táncból a mimust; ezt átveszik a rómaiak, de a nélkül, hogy létezése a görögöknél megszűnnék (l. főleg Philistion görög mimusait az I. században Kr. u.); a rómaiak viszont a szellemi adományt örökségképen az összes modern népekre, a francziákra, németekre, angolokra stb. ruházzák át; de a görögök a rómaikon kívül megajándékozzák a mimus-szal Indiát is, melylyel Nagy Sándor óta közelebbi érintkezésbe léptek és a honnan ez egész Kelet-Ázsiában, főleg a kínaiak, japánok és a Jáva-szigetbeliek között terjed el (v. ö. e népek boházatait és bábjátékait); végül ugyanők megajándékozzák vele a Byzanczot elfoglaló törököket is, kik meg mohamedán hitsorsosaiknak adják a mimust tovább, a perzsáknak és Észak-Afrika népeinek. Mondom, talán az első pillanatra megragadó egy ily hatalmas

történeti összefüggésnek gondolata; a mely gondolatot azonban már a legáltalánosabb jellegű reflexiók hihetetlennek tüntetnek fel.

Hát csakugyan nem mulattak az emberek sehol saját körükben megszületett, egészen önalkotta drámai bohóságokon, csak ép Görögországban? Hisz a dramatizáláshoz való hajlandóság annyira általánosan emberi tulajdon ép a műveltség kezdetlegesebb fokain! Azután ha valahol, a bohózatoknál ugyancsak van jogunk népies eredetről beszélni, a melynek termékei viszont, persze egész általánosságban szólva, nem igen kéri idegenből a magok motivumait.*) Reich csak igen nyomós okok alapján hitethetné el velünk, hogy helyben és műveltségben annyira elkülönülő két nép, mint pl. a görög és a hindu, népmulatságaik alkalmával azonos eredetű bohóságokon nevetett.

Reich, a mint mondtam, azon itt-ott valóban meglepő megegyezésekre alapítja következtetéseit, melyeket az alacsony komikumú drámai előadásoknál, mind a szereplők külső megjelenését, mind az előadott darabok tartalmát és egész tenorját illetleg, a különböző népek között megállapíthatunk. Pl. a török Karagöz-játékban ugyanazok az obscön jelenetek fordulnak elő, mint a görög-római mimusban; Karagöz ép úgy osztogat és kap ütlegeteket, mint a mimusnak *μορὸς φαλαχρὸς*-a; sőt maga is kopasz (tehát tarfejű török!), s mindenefelül csodálatosképen még a phallust is láthatóan magán viseli, ép úgy, mint ezt az alsó-italiai mimusoknál az úgynevezett phylax-vázákon látjuk. A megegyezés tehát majdnem teljesnek mondható. És ennek dacára mégis arra az álláspontra kell helyezkednünk, hogy az efféle hasonlóságok és megegyezések a legkülönbözőbb népek között ép az alacsonyabb jellegű szellemi termékek körében mintegy a törvényszerűség pontosságával szoktak előfordulni; olyan népek között is, a melyeknél a történeti összefüggés egyáltalában ki volt minden időben zárva; s hogy ennélfogva egyebütt is a legközelebb fekvő mód, hogy általános emberi tulajdonságainkra és viszonyainkra

---

*) A bohózatok annyiban szenvednek megszorítást e tételnél, mert igen gyakran idegeneket utánoznak, gúnyolnak ki. Valaki ellenvetésként felhozhatná, hogy hisz a római mimus kétségtelenül a görögből keletkezett; a névközösség itt csakugyan döntő bizonyíték. De az oly együttélő, részben összekeveredett legközelebbi fajrokonok átvételeit, minők Magna Graecia görögjei és az itáliai népek voltak, nem lehet egy általános fejlődésmenet meghatározóiul tekinteni. Különben is a görög mimus csak azon feltétel alatt válhatott római népmulatsággá, ha benne minden kölcsönvételnél nagyobb lett a formai és tartalmi eredetiség. V. ö. pl. D. Laberius mimusainak nemcsak latin nyelvű, de római viszonyokra vonatkozó czímeit.

alapítsuk magyarázatainkat, mielőtt a történeti kapcsolat feltételezéséhez folyamodnánk. Ez utóbbit csak akkor szabad tennünk, midőn két népnek egymásra gyakorolt műveltségi hatásáról a legkétségtelenebb bizonyítékaink vannak. A ki efféle lélektani irányítás mellett mérlegeli Reich azon okait, melyekkel Çûdraka-nak költészetét, a Mreçha-katiká-t, továbbá a török Paprika Jancsinak vagy Pulcinellának mókáit görög eredetűeknek tartja, az szerzőnknek egész bizonyítási módját nem fogja meggyőzőnek találni.*)

De ha ekként Reich elnagyolt történeti elméletét nem is vagyunk hajlandók elfogadni, épenséggel nem mondhatjuk, hogy a szerző könyvével haszontalan munkát végzett. Mindenesetre ő elsőnek gyűjtötte össze azt a rengeteg anyagot, melyet mind tekintetbe lehet, sőt talán kell is vennünk, ha a mimus kérdését tisztázni akarjuk.***) A mi neki nem sikerült az adatok ez útvesztő tömkelegében: az objectiv kritikának gyakorlása, az majd fog az utána jövőknek sikerülni, a kik már kezdettől fogva elfogulatlanabb álláspontra helyezkedhetnek az egész anyaggal szemben, mint ennek első gyűjtője. Reich könyve különben már így is sok érdekes és tanulságos oldalát érinti az ókori dráma történetének. Műveltség-történeti tekintetből pl. csak köszönettel tartozunk neki, hogy oly részletesen foglalkozik azzal a többnyire elitelő magatartással, melyet a hódító kereszténység képviselői, az egyházatyák a pogány világ ez emlékeivel, a népies komikummal szemben tanusítottak. Meg-e evenedik előttünk a palesztinai aszkétának, szent Hieronymusnak

*) Az indus drámát a görögre visszavezetni, nem új gondolat. Így tette Weber, ujabbán Windisch: «Der griechische Einfluss im indischen Drama» cz. dolgozatában. De úgy látszik, hogy itt a történeti hypothesisre egyáltalán semmi szükség sincsen; l. Sylvain Lévi: Le théâtre indien. Windisch a *vész zomló*-nak hatását akarja bebizonyítani; Reichnak annyit mindenesetre meg kell engednünk, hogy a történeti lehetőség szempontjából a mimusokra előbb lehetne gondolni, mint Menandros darabjaira, melyeket az indus dráma idejében már régtől fogva görög földön sem ismertek a színpadon. — A mi a byzanci mimust illeti, mely Reich feltevése szerint szakadatlan folytonosságban virágzott a török időkig, részben mint báljáték, s lett ekként a török karagöz megteremtője: véleményem szerint Reichnek néhány elszórt s nem is kritikailag felhasznált adata nem elegendő azt az általán elfogadott nézetet megdönteni, hogy a concilium Trullanum (7. század végén Kr. u.) a maga tilalmával a görög színházi életnek mintegy teljesen véget vetett. Itt említem fel, hogy újabban Alb. Dieterich kísérlette meg az olasz bohóságok főhősét, Pulcinellát antik hagyományból magyarázni («Pulcinella» 1897.).

**) Grysarnak eddig sokat idézett munkája: Der römische Mimus (1854) Reich gyűjtése által a lomtárba került.

alakja, élénk előadásával és maró gúnyjával, meg a nagy egyházszónoké, Joannes Chrysostomosé a maga hatalmas pathosával. Ezenkívül nagyon termékenynek kell tartanunk azt a gondolatot is, mely Reichet a mimus által gyakorolt általános (nemcsak a drámát illető) irodalmi hatás kutatására sarkalja. Egy oly költőt, mint Theokritost, vagy az erkölcsfestő Petroniust bizonyára erősen befolyásolták azok a mimetikus előadások, melyeket ők a népmulatságok alkalmával számtalan esetben néztek és hallgattak végig. A mimusnak ez oldalról gyakorolt jelentőségét kimutatni a Reichtől ígért második kötetnek lesz majd feladata.

HORNVÁNSZKY GYULA.

Kristoffer Nyrop: Manuel phonétique du français parlé. Deuxième édition traduite et remaniée par Emmanuel Philipot. Copenhague-Paris-Leipzig. 8-r. 184 l. 1902. Ára 3.20 M.

„Alig egy évtizeddel ezelőtt — írja Nyrop könyvének előszavában — a phonetika nem volt valami népszerű tudomány* a modern nyelvek tanítói előtt. Szerencsére az újabb időben a közfelfogás megváltozott. Ma már mindenki szívesen elismeri, hogy a hangok természetének, képzésük és kapcsolatuk módjának pontos ismerete nagyon fontos pædagogiai eszköz s a phonetika nagy szolgálatokat tehet az élő nyelvek tanításánál.» S valóban hogyan taníthatnók meg a tanulót egy előtte ismeretlen hang kiejtésére racionálisabban, egyszerűbben és természetesebben, mint ha fölvilágosítjuk az articulatio helyére és módjára nézve.

Ilyen tisztán gyakorlati célja van Nyrop kis phonetikai kézikönyvének is: meg akarja könnyíteni azoknak a munkáját, a kik elsajátítani törekednek a modern francia kiejtés finomságait is — legalább annyira, a mennyire. E célra N. könyve, tudományos szempontból teljesen kifogástalan s mégis világos, könnyen érthető előadásával az újabb időben megjelent kézikönyvek közül kétségkívül a legalkalmasabb.

A szerző egyesíti azt a két tulajdonságot, a mi az effajta könyvek megírásához szükséges: először a tények — ebben az esetben a tudományos phonetika s a francia nyelvtörténelem — pontos tudományos ismeretét s másodsor azt a ritka tehetséget: hogy a tudomány eredményeit népszerű élvezhető alakban tudja előadni. Ez utóbbi szempontból nem ismerek nála nagyobb mestert; meglátszik rajta, hogy nem a németekhez, hanem a francziákhoz járt iskolába. Egészen bátran merem állítani, hogy ez a kis phonetika nemcsak élvezhető, hanem élvezetes olvasmány.

Nyrop nem a színház vagy a szónoklat, szavalás nyelvét adja

(mint pl. Koschwitz a „Parlers parisiens”-ben), hanem a párizsi művelt körökét; köztudomású dolog, hogy a kettő között milyen lényeges különbség van. E tekintetben talán tovább megy, mint elődei; sok olyan kiejtést enged meg, a melyet eddig a phonetikusok népiesnek, közönségesnek bélyegeztek, pl. *msjő*, *isőtarivē* (ils sont arrivés; a karika a betű fölött vagy alatt az illető hang zöngétlenségét jelzi). Mivel az ember a saját maga kiejtését ismeri legkevésbé, valószínű, hogy nem egy párizsi tiltakoznék az effajta, tényleg igen elterjedt ejtismód ellen. N. egy jellemző esetet említ erre vonatkozólag. Egyik párizsi ismerőse sehogyssem akarta elhinni, hogy a mássalhangzó assimilatio tényleg olyan gyakori volna a műveltek beszédében is, s midőn N. — beszéd közben — több esetre figyelmeztette, méltatlankodva kiáltott föl: Mais si l'on dit comme ça, c'est un *vizdäpronősjasjő* (vice de prononciation) Sapienti sat! teszi hozzá Nyrop.

Nagy nehézségekbe ütközik sok esetben a nyelvszokás megállapítása is. Egyformán művelt párizsiak közül az egyik pl. az *qsijē* (osciller) kiejtés mellett kardoskodik, míg a másik ugyanolyan határozottan kijelenti, hogy az oscillator ige művelt ember szájában mindig *qsilē*-nek hangzik. Az ilyen esetekben — s számuk számtalan — leggyorszerűbb elismerni, hogy a nyelvszokás ingadozik, illetve két nyelvszokás s két helyes kiejtés van.

N. könyvét első sorban dánok számára írta s így természetesen a francia ejtésnek azon pontjaira terjeszkedik ki bővebben, a melyek honfitársainak különös nehézséget okoznak; a *b*, *d*, *g* s a *p*, *t*, *k* helyes megkülönböztetésére pl. egész példasort állít össze, a hol a zöngés és zöngétlen explosivák összetévesztése értelmi zavart is okoz pl. *quitte* — *guide*, *darde* — *tard*, *quatre* — *cadre* stb. Hogy az effajta gyakorlatok germán anyanyelvűeknek mennyire szükségesek, azt csak az tudja igazán megítélni, a kinek volt alkalmja dán, svéd vagy akár német embert francziául beszélni hallani.

Van azonban a francia nyelv fonetikájának sok olyan sajátossága is, a mely meg viszont nekünk magyaroknak okoz kisebb-nagyobb nehézséget. Ilyen különösen — hogy csak egy esetet említsek — az assimilatio útján keletkezett zöngétlen nasalisok és liquidák ejtése bizonyos mássalhangzó csoportokban. Tapasztalásból tudom, hogy a magyar anyanyelvű tanuló pl. a *paître* szót rendesen így ejti vagy legalább hajlandó így ejteni *pətr*, holott a helyes ejtés *pētr* (tehát zöngétlen *p*-rel). Persze a magyarban a szóvégi -tr hangcsoport ismeretlen, a szóközépi -tr- csoportban meg (pl. hát-ra) a *t*-assimiláló hatása, legalább akusztikailag, úgyszólván semmi. Nem így a francziában; a *piètre* szóban pl. csak egy zöngés hang van, az *ε* (*pētr*), míg a rossz magyar ejtés szerint rendszerint három (*pjetr*, ha ugyan nem

pijestr). Ugyanígy zöngétlen az *l*, pl. ezekben a szavakban *opstakl* (obstacle), *pöpl* (peuple), *lpatrô* (le patron), sőt még zöngés mássalhangzó után is, szó végén pl. *möbl* (meuble). Természetes, hogy az ilyen zöngétlenné vált *l* a közbeszédben gyakran teljesen elvész, pl. *ö möbdokāzjō* (un meuble d'occasion).

Zöngétlen továbbá az *n* az ilyen szavakban, mint pl. *aszn* (asthme), *prism* (prisme), sőt még az *n* is, pl. *zsepa* (je ne sais pas közönséges ejtése). A magyarban csak egy hasonló eset van: a *j* assimilálódása a *p*-végű igék parancsoló mód 2. személyében, pl. *kapj* (kapj), *capj* (csapj) stb.

A főszöveget kísérő remarque-okban igen sok érdekes anyag, különösen történeti utalás van összehalmozva, úgy hogy ezeket a jegyzeteket még szakember is sok okulással olvashatja.

A szorosabban vett phonetikai részhez végül két függelék van csatolva: az összes francia betűk, betűcsoportok ejtése, illetve ejtései s néhány lapnyi átírt szöveg.

Nyrop könyvét melegen ajánlom mindazoknak, a kik szeretik a francia nyelvet s a kik előtt az élő francia kiejtés nem teljesen ismeretlen; élvezetes és hasznos órákat szereznek vele maguknak.

GOMBÓCZ ZOLTÁN.

Platens Dramatischer Nachlass. Aus den Handschriften der Münchener Hof- und Staatsbibliothek herausgegeben von *Erich Petzet*. (Sauer: Deutsche Literaturdenkmale Nr. 124.)

A mióta Platen Ágost gróf naplóját kiadták (Laubmann és Scheffler 1896—1900), azóta folyton emelkedik az érdeklődés a sokáig elhanyagolt s kevésbé méltatott, classikus tisztaságában páratlan költő iránt, különösen drámai munkássága s annak fejlődése a kutatás tárgya. Egymás után jelennek meg az értekezések, melyek Platen vígjátékaival s komoly drámai kísérleteivel foglalkoznak (Carl Heinze: Platen's romantische Komödien 1897, Oscar Greulich: Platen's Literaturcomödien 1901, Vértessy Sándor, miskolci ev. ref. főgymn. programja 1901, 1902). Ezen dolgozatok igen sok becses anyagot tartalmaznak, de hiányosak. A müncheni udvari könyvtárban van ugyanis az egyrészt magasztalt, másrészt ócsárolt költő irodalmi hagyateka, melyhez nem férhetett minden kutató, tehát sok becses adat, sok, Platen haladását jellemző mű nem érvényesülhetett az említett dolgozatokban. Laubmann Gusztáv, a könyvtár igazgatója, a ki Platen naplóját kiadta, végre a múlt évben Petzet Erichnek adott megbízást a drámai hagyatékok kiadására, melyet a többi töredék nyilvánosságra való hozása fog követni. Petzet kiadása sok téves nézetet oszlat szét, melyet Redlich (1880—1882), sőt Wolff és Schweitzer edíciójának beve-

zetésében is találunk. Kitűnő képet kapunk a drámai hagyaték alapján, a mely az 1806—1832-ig tartó időt öleli fel, a költő fejlődéséről, a kinek Goethe szerint oly tehetsége volt, hogy megírhatta volna a legjobb német tragédiát. A töredékek szépen mutatják Platen haladását: az ifjúkori naiv mesevígjátékokon keresztül hogy jutott a Schiller-féle nagyhangú jambusos pathoshoz, onnan a spanyol trochæusokban pompázó végzetdrámához, majd Calderon s a romantikus iskola mozgékonyágán át az utóbbi s a végzettragédia ellen harczba, s hogy tért vissza Goethe hatása alatt az antik classikus formatisztasághoz, a melynél aztán meg is állapodott. Petzet kitűnő bevezetéssel látta el kiadását (97 lap), melyben a «naplók» segítségével a töredékeket s különösen a hagyaték egyetlenegy teljes drámáját: «*Die Tochter des Kadmus*» alaposan vizsgálja és fejtegeti. «*Die Tochter des Kadmus*» kiadásával nagy hálaúra kötelezte Petzet Platen kutatót. Egész új szempontból nézhetik ezentúl a költő fejlődését. Platen e darabját 1816 februárius havában, 19 éves korában írta s ez egyuttal első befejezett nagyobb alkotása is volt. Már 1811-ben tervezte s egy felvonást írt meg belőle jambusokban. 1816-ban kidolgozta az egészet rímes trochæusokban, a mely forma mindjárt Müllner «Schuld» című drámájára emlékeztet. E körülményből érdekes vita fejlődött ki, vajjon Müllner csak stilsztikai vagy talán dramaturgiai és ethikai szempontokból is volt-e befolyással Platenre. Wolff kiadásában (Bibliograph. Institut) merő végzetdrámának tartja a darabot, Heinze fent említett értekezésében Müllnernek csak stilsbeli befolyását ismeri el.

Petzet eldöntötte a kérdést, vele behatóan foglalkozván. Kimutatja először is a «naplók» alapján, milyen nagy, szinte démonikus hatással volt a fiatal Platen fogékony lelkére a rémes «Schuld», s milyen lassan szabadult e benyomás alól. Petzet bebizonyítja azonban, hogy ebben az ifjúkori munkában — melyet Platen kiadni röstelt — nagy költő nyilatkozik, a míg a «Schuld» íróját csak raffinirozott technikával dolgozó, ihlet nélküli drámagyárosnak minősíti. Petzet dicsérőleg emeli ki, hogy Platennek nagy művészi felfogása volt, mert Müllner hatásának ellenére nem folyamosodik a külsőséges theatrális fogásokhoz, a melyek a végzetdráma sajátos vonásai s megborzongatják a nézőt, illetve olvasót. Nem szerepel semmiféle végzetes eszköz (tör, kasza, kés stb.) nincsen, «dies fatalis», s ha van is a darabban bizonyos feszült és végzetes eseményt sejtető hangulat, ez tisztán csak a személyek lelkében gyökerezik s nem szorul rá éjjeli viharra, villámlásra, mennydörgésre vagy hasonló külsőségekre. A cselekmény maga nem oly események lebonyolítása, melyek a darab kezdete előtt történtek, a hogyan ez a többi végzetdrámában lenni szokott, hanem szemünk előtt történik minden. Nem a fatum, a sors, idézi fel a bo-

nyodalmat, hanem az egyik személy boszúvágya; a saját maga által felidézett viharban pusztul el a vétkező, nem pedig jóslat által. Ino mondája az összes előforduló változatokban sokkal fatalistikusabb mint Platen darabjában. Müllner vigasztalan «Ignoramus» a Platennél teljesen hiányzik. A személyek jellemzése és a megokolás gyenge, sok benne a naivság, a nyelvben a bombastikus pathos; az egész darab nagy, de még éretlen tehetség sokatigérő szárnypróbálgatása, de nem remekmű. Petzet kimutatja, hogy e három felvonású, rímes trochaeusokban írt dráma stiláris szempontból is Müllner hatása alatt áll, továbbá hogy Schiller «Semele»-je és Ramler «Ino» című cantateja is voltak befolyással megírásánál. Érdekes Petzet fejtegetése, miként lett Platen a végzetdráma ellensége. A kötetben még a következő töredékek is foglalnak helyt: Beluzi (1806), Charlotte Corday (1812) (Későbbi átdolgozása: Marat's Tod. Schauspiele I. 1824). Konradin; Horatius (1814) Corneille-ből fordítás. Berenice (1816), (Racine után). Der Hochzeitstag (1816), Alearda (1818); az utóbbi Calderon hatása alatt áll. Tristan und Isolde (1827), Iphigenie in Aulis (1827), Gevatter Tod (1828), Lieben und Schweigen (1828), Katharina Cornaro (1832). Mindegyik töredék érdekes. «Konradin»-ban akarta Platen kedvencz eszméjét, a férfibarátságot dicsőíteni. «Bérénice» fordításában, mely jól sikerült (jambusokban), nyilatkozik Platen babonája, melylyel a négyes számmal szemben és ellen viseltetett (mint Dante a 9, Balzac a 6 ellen!), 4 személyre szállította le a cselekvők számát.

A töredékek világos képét adják Platen belső költői tulajdonságai fejlődésének, s egyszersmind nyelvének és külső szerkezeti dolgokban való szüntelen haladását is mutatják. Petzet szövegekritikájában gáncsolni valót nem találhatunk.

LÁM FRIGYES.

P. E. Pavolini: Mahābhārata episodii scelti e tradotti collegati col racconto dell' intero poema. Biblioteca dei popoli. I. (Milano-Palermo-Napoli 1902.) 312. l.

Az ind époszra vonatkozó kutatás *Bühler* korszakalkotó tanulmányai óta (1892) nagy lendületet vett. Egész sora a tudomány mai zínvonalán álló műveknek igyekszik fényt deríteni az óriási terjedelmű szanszkrit irodalomnak ezen a védák után legfontosabb, legérdekesebb ágára.

Dahlmann mestere *Bühler* nyomdokain haladva merész hypothesisével úgyszólván új életre keltette az ind hősköltészet iránt már-már szunnyadozó érdeklődést. Az indianisták ugyanis csaknem kizárólag a védákkal foglalkozva ügyet sem vetettek a *Mahābhārata*-ra.

A legjelesebb szanszkritisták, *Barth*, *Ludwig*, *Oldenbergh*, *Hopkins*, *Winternitz* beható bírálat tárgyává tették *Dahlmann* teoriáját

a *Mahābhārata* eredetét illetőleg. *Dahlmann* szerint a *Mahābhārata* egy ind *Homeros* munkája lenne és mai terjedelmében meg lett volna már az V. században a mi időszámításunk előtt. A jezsuita tudósnek ezt a merész állítását a legtöbb számottevő indianista kétségbe vonja.

Purolini is elveti *Dahlmann* hypothesisét, de elismeréssel adózik neki, hogy sok homályos kérdést megvilágított, tisztázott lelkiismeretes kutatásokon alapuló könyvében a *Das Mahābhārata als Epos und Rechtsbuch*-ban (Berl. 1895), mely sok adattal járult a legterjedelmesebb ó-ind költemény ismeretéhez (*che fanno di questo libro uno dei più notevoli e meritori contributi alla conoscenza del massimo poema indiano*). Rövid átnézetét adja a *Mahābhārata*-kutatás mai állásának az előszóban a szerző, ki a legújabb termékét a *Mahābhārata*-irodalomnak, *Hopkins The great epic of India its character and origin* (New-York 1901) című művét, még nem használhatta fel, mert mikor az amerikai kutató könyve hozzá eljutott, jelen művének legnagyobb része már ki volt nyomtatva (*ebbi notizia solamente quando il presente volume era quasi tutto stampato*).

Az olasz tudós műve a nagy közönségnek van szánva; célja, hogy az óriási terjedelmű ind hősköltemény meséjével megismertesse olvasóját. Röviden elbeszéli a 18 könyv vagy fejezet tartalmát és bő kivonatokat ad prózai fordításban.

A bombay-i kiadást vezí alapul, mely, mint általában ismeretes, kritikai szövegkiadás hiányában, a nagy éposz eddig legjobb szövegét nyújtja.

Költőességre nem tart számot, mindenekelőtt hű akar lenni az eredetihez fordításában és ezt hozza fel mentségül annak, hogy stílusa nem éppen elegans és kissé nehézkes (*la versione vuol essere sopra tutto fedele il che ne scusera le asprezze e le ineleganze*).

Ép ezért reményli, hogy munkája szánszkritül tanulóknak is segédeszköz lesz (*io non dispero che debba rendere anche qualche utile servizio nelle scuole di sanscrito*).

Egy angolul író hindu, *Romesh Dutt*, elegáns kis műve *Mahābhārata — condensed into English verse* (Lond. 1898) 186 l. adta *Pavolini*nek jelen művéhez az eszmét.

A már sokszor lefordított történeteket például *Nala* és *Damajantit*, *Szāvitrít*, melyek olaszul is remek költői fordításokban olvashatók, csak röviden tárgyalja.

Az egyes fejezeteket díszítő apró képeit a bombay-i kiadásból vette. Ezek elég jól vannak, bár sokszorosan kicsinyített alakban reprodukálva. A mű végén a magyarázó jegyzetek és az *Indice dei Nomi* után a *Kúru* és *Pándu* családok genealogiáját és az egészben lefordított darabok eredetijeinek a bombay-i kiadás szerinti lap- és sorszá-

mait adja. *Pavolini* könyve igen alkalmas ugyan arra, hogy a száztízezer verssorból álló ind hősköltemény tartalmával megismertesse olvasóját, de a *Mahábhārata* egyes valóban remek részleteinek költői szépségéről fogalmat sem adhatnak a pongyola prózai fordítások.

KÉGL SÁNDOR.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK

1902/1903.

1. Kis János irodalmi jelentősége. Írta *Rossa Ferencz*. (Soproni evang. lyceum. 3—26. l.) — Kazinczy hívének, a nagyszorgalmú Kis Jánosnak nyelvészeti és költői munkássága méltatását olvaszuk a kezeink közt levő tanulmányban. És pedig az I. szakaszban megismerkedünk a Kazinczy és Kis között kifejtett irodalmi barátság viszonyával (mit a levelek alapján nem ártott volna behatóbban is tárgyalni!), melyet az akkori közállapotok csak erősebbé tettek, s a mely zavar-talan és állandó kapcsolat ez utóbbinak kifejlésére rendkívül gyümölcsöző volt. A II. és III. szakaszban előttünk áll az író és költő azon vonásaival, melyek a nyelvészet kérdéseiben s eredeti és fordított műveiben kifejezésre jutott jelentőségét alkotják. Amott nem önálló, mert Révai és Verseghy nyomain jár, de æsthetikai tekintetben már mérsékeltabb barátjánál, ki ez irányban nem ismer más törvényt, mint a szép kizárólagosságának elvét. Mint költő a haszonnal gyönyörköd-tetés érvényesítését tekinti a költő feladatának mind eredeti, mind for-dított költői és prózai munkáiban. Az ízlést ő is, mint Kazinczy, a class. műrekegekben keresi, nemcsak az ókoriakban, hanem a modern népek alkotásaiban is. De van közte és a széphalmi mester között e ponton eltérés is. És itt egy észrevételt: mint a Kis jelentőségét méltányoló új szempontot kell tekintenünk annak megállapítását, hogy a külső forma dolgában nem a nyugoteurópai mintákat követi, hanem használja a népiesek nemzeti versalakjait. Így Kis mintegy össze-kötő kapocs a Kazinczyék és a magyarosok iskolái között. Egyébként pedig magunk is elismerjük Rossával, hogy Kisben kevés az eredeti-ség, mert csekély benne a tehetség; s ha Kazinczy és utána Kölcsy s utóbb még Toldy is ennek ellenére túláradó dícsérettel szólottak róla, ennek oka és magyarázata részint az irodalmi pártállásban, részint a megújulás lázas tevékenységének gyakran naiv megítélésében van. Mert csak így lehet megérteni azt, hogy Kölcsy a «nemzet philosophus költőjének» tartotta őt; holott, mint R. helyesen rámutat, hiányzik költészetéből a mélység, erő és lángoló szenvedély. Nemcsak, de tárgy-köre is szűk és indítékai nyilatkozásában sem egyéni, mint inkább a Bajza-féle helyzetdalok előképeit hozza be költészetünkbe. Leg-többet érök ódái, azok is azonban nem szerkezeti jelességek miatt, mint inkább annál a kapcsolatnál fogva, melyben tárgyaik a kor poli-tikai viszonyaival állanak. Úgy hogy ennélfogva, de meg a versforma

révén is K. ódaköltése mintegy átmenet a klassikaitól a modernhez. Maradandók ódái mellett a kereszténység új énekeskönyvének eredeti darabjai és átdolgozásai, melyek közül számosat még ma is énekelnek az evang. egyházakban. a minthogy általában is magának Kisnek fél-százados munkássága számot tarthat arra, hogy olyan rokonszenves, de mindenek felett helyes irányú, sőt bizonyos értelemben új szempontokból is megvilágított méltatásban részesíttessék, mint a milyennek bizonyítéka a most ismertetett tanulmány.

MAJOR KÁROLY.

2. A magyar népdal. Székfoglaló értekezés. Elmondotta *Muzzi János*. (Hódmezővásárhelyi ev. ref. főgymn. 3-13. l.) — A mióta nemzeti költészetünk népi alapon kialakult, szeretünk egyik vagy másik formában a népiességre hivatkozni. Talán nem is egészen ok nélkül, kivált napjainkban, a mikor tárgyban és külső alakban hajlandóságot látunk arra a *kivágyásra*, a melytől pedig bölcsen és eléggé meg nem szívlelhető módon óvja Aranyunk a költőt. A népszellem nyilatkozásának és illetőleg a népköltészet sajátosságainak vizsgálata a célja a czímbeli rövid értekezésnek is, mely, úgy látszik, eredetileg nagyobb terjedelmű, s tulajdonképen csak második részében szól közelebbről a népdal tárgyköréről, szerkezetéről stb., a mit azonban ez alkalommal csak érint. Azonban így is figyelemre érdemes, legalább is mutatja azt, hogy az értekező nem önálló ugyan, de bizvást követhető nyomokon halad. Hivatkozik is forrásaira, többek közt Imre Sándor alapos tanulmányára, A népköltészetéről és népdalról, valamint foglalkozik Osváth Elemérnek is egyik idevágó dolgozatával, de nem ért vele egyet, s egy szempontból egészen érthetően és helyesen. Mert kétségtelen az, hogy ha a nép költői érzékének hanyatlása s általában a népköltészet elfajulása felett feljajdulhatnak is a francziák és németek, kevésbbé megokolt a panasz ily értelemben nálunk. Nem mintha az alkotó erő olykor-olykor el ne lankadna a mi népünknel is, s a divatos áramlatok és más hatások ideig-óráig a néplelékre károsan ne folyának be; de alapjában véve semmi esetre sem idézhetnek elő olyan változást, a mi egyértelmű volna a népköltészet teljes elnémulásával. A költészet örök, s míg — mint Villemain nemes hévvel mondja — vallás, szaladság, hazaszeretet, szerelem, törvénytiszteltet lesz, támadhat lantos költő. Szintúgy megállók az értekezőnek azon észrevételei, melyek a nép- és műköltészet közti különbségre, a népdalbeli egység hiányának magyarázatára vonatkoznak; habár a mi a népköltészet sajátosságainak éppen ez utóbbi jelenségét illeti, nem látjuk kellően igazoltnak a kifogást, a mennyiben gyakrabban és a legtöbbször találunk a nép dalaiban egységet. De nem értünk minden tekintetben egyet azon érveivel sem, melylyel naiv eposzunk hiányát megokolja. Nézetünk szerint az nem a miatt nem alakulhatott ki, mert nem volt népünknek — a tulajdonképeni értelemben vett népnek — multja és nem voltak hősei. Nem; alakulóban volt a mi naiv epikánk, hanem az alakulás útján elakadt, és pedig oly okból, mely mellett Arany annyira meggyőzően érvel, s mit értekezőnk okai sorából egyenesen töröl, hogy a tudás megölte a hitet, a kereszténység korai józansága ellensége volt a népi epika naivságának.

MAJOR KÁROLY.

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG XXIX. KÖZGYÜLÉSE.

1904. január 13-án.

I. Elnöki beszéd. (L. a 89. lapon.)

II. Titkári jelentés.

Tisztelt Közgyűlés!

A mi társaságunk *anyagi* helyzetét illeti, mindenek előtt örömmel jelenthetem, hogy bevételeink a múlt évben igen kedvezően folytak be, mert, míg az 1902. év végén 1200 korona 50 fillér volt a tagdíj-hátralék, 1903 végén már csak 85 hátralékosunk volt 844 koronával. Ez oly eredmény, a mely a viszonyokat jól ismerő, buzgó pénztárnokunk közlése szerint páratlanul áll az összes magyarországi tudományos és közművelődési egyesületek történetében, a melyek gyakran csak néhány százból álló tagjaik után ezekre menő hátralékok miatt panaszkodnak. Bevételeinkhez a múlt évben is hozzájárult a M. T. Akadémia 2000 koronás segélye, a melyért, valamint az üléseink céljaira szolgáló terem átengedéseért ezuttal is hálás köszönetünket nyilvánítjuk. Alapítványaink összege az 1902. évi 3669 koronával szemben 3931 koronára emelkedett, vagyis 462 koronával szaporodott, a mi Czeizel János, Heinrich Gusztáv és ifj. Reményi Ede uraknak köszönhető. Külön kell megemlítenem e helyen, hogy ifj. Reményi Ede úr, a kinek áldozatkészségét társaságunk annyiszor tapasztalhatta, eddigi alapítványait 1000 koronára egészítette oly célból, hogy annak 40 korona évi kamatát az Egyetemes Philologiai Közöny szerkesztője minden év december havában egy az illető évfolyamban megjelent, lehetőleg kezdő embertől származó, kiváló értékű dolgozatnak «Reményi-jutalom» czímen ítélje oda a választmány utólagos jóváhagyásával.

Társaságunk vagyonszerlege az 1902. évihez képest némi javulást mutat, mert, míg 1902 végén a Franklin-társulatnak nyomtatványainkért 8287 korona 80 fillérrel tartoztunk, jelenleg 7333 korona 31 fillér, vagyis 954 korona 49 fillérrel kevesebb tartozásunk van. Ez azonban oly csekély javulás, hogy ha továbbra is csak ily kis mértékben tudunk adósságunk törlesztésében haladni, akkor még számos évnek kell eltelnie, míg e nyomasztó tehertől megszabadulhatunk. Én tehát anyagi helyzetünk gyökeres javítása céljából most is csak azt a módot tudnám ajánlani, a mit már tavaly ajánlottam, hogy t. i. a Közöny terjedelmét néhány éven keresztül a köteles 50 ívre szállítsuk le.

A szellemiekre térve át, először is *jólyóiratunkról* kell szólnom. A Közlöny a lefolyt évben nem kevesebb, mint 58 ívnyi terjedelemben jelent meg, a mi társaságunkra anyagi helyzetünkhöz semmikép sem mért, súlyos áldozatot ró. Megjelent benne 24 értekezés, 30 hazai és 24 külföldi mű ismertetése, továbbá 17 program-értekezés bírálata. Az értekezések közül 12 tartozik a class. philologia, 9 a magyar, 1 a francia philologia körébe, 1 a magyar philologiai irodalom bibliographiáját, 1 pedig a francia philologiai irodalom bíráló ismertetését tartalmazza. A munkatársak száma 67 volt, a kik közt, a mit örvendetes jelenség gyanánt említek, megint találkozunk néhány új névvel.

Felolvasó-üléseink száma a múlt évben csak 6 volt, mert április havában a húsvéti szünet miatt nem tarthattunk ülést. Az egyes ülések programja a következő: február 11-én *Kunos Ignác*: «Török nyelvhibák» és *Vikár Béla*: «A hún-magyar írás vagy rovásírás»; márczius 11-én: *Némethy Géza*: «Tibullus életrajzához»; *Vértesy Jenő*: «Mutatvány az Odyssea fordításából» és *Rubinyi Mózes*: «Grimm és Révai»; május 19-én: *Czeizel János*: «Dayka löcsei tartózkodása» és *Siegescu József*: «A román (oláh) szó írása a magyar nyelvészetben»; október 14-én: *Láng Nándor*: «A mykenei művészetről» és *Szigetvári Iván*: «A francia kritika fejlődése a XIX. században»; november 11-én: *Füvényi Gábor*: «A régi Róma» és *Gulyás Pál*: «Baif verstani reformja»; deczember 9-én: *Schmidt József*: «Az árjak őshazája és a Zendavesta» és *Gedeon Alajos*: «Anzengruber Lajos drámái.» Az az érdeklődés, mely felolvasó-üléseink iránt a múlt években mutatkozott, mint örömmel jelenthetem, az idén sem lankadt.

Sajnos, a halál az idén is aratott közöttünk. Nem kevesebb, mint nyolcz tagtársunk dőlt ki sorainkból, úgymint: Benczik Béla, kissebenedi kegyesrendi tanár, Hofer Károly, a budapesti V. ker. főreáliskola igazgatója és cz. főigazgató, Horváth Flóris, soproni benczés tanár, Hóman Ottó, nyugalmazott miniszteri tanácsos, Kisfaludy A. Béla, budapesti egyetemi tanár, Kotunovics Sándor, a nagyvárad premonstrei főgymnasium nyugalmazott igazgatója, Motter János, csurgói ref. főgymnasiumi tanár, Ulár Pál, kolozsvári unitarius főgymnasiumi tanár. Mindnyájokat kegyeletes megemlékezésünk kíséri sírjukba, de legfájdalmasabban mégis Hóman Ottónak, a hazai classica-philologia és középiskolai oktatásügy ez oszlopos emberének, és Hofer Károlynak, társaságunk egyik alapítójának hiányát érezzük. Érdemeiket Közlönyünkben nálam hivatottabb emberek méltatták; nekem csak az maradt hátra, hogy ezuttal társaságunk nevében hivatalosan is letegyem még friss hantjaikra hálánk és elismerésünk koszorúját.

Végül a vesztésekkel szemben gyarapodásunkról kell még szólnom. Sajnálattal jelentettem tavaly, hogy tagjaink száma 1901-hez

képest csak 15-tel szaporodott s utaltam arra, hogy a társaságot ily lassú gyarapodással felvirágoztatni nem lehet. Befejezésül arra kértem tisztelt tagtársainkat, hogy a választmányt a taggyűjtés munkájában támogatni szíveskedjenek, mert ez a legnagyobb szolgálat, a mit a társaságnak tehetünk. Örömmel konstatálhatom most, egy év után, hogy szavaim nem találtak süket fülekre. Tagjaink és előfizetőink együttes száma ugyanis 1902 végén 760 volt, ellenben 1903 végén volt 15 tiszteleti, 16 alapító, 489 rendes, 115 rendkívüli tag és 197 előfizető, összesen 832, vagyis a szaporulat 72. Eddig még egy évben sem szaporodott ennyivel tagjaink száma s ha buzgóságunk nem lanyhul, két év alatt felvihetjük 1000-ig. Ezt tűzzük ki tehát legközelebbi célul!

NÉMETHY GEZA.
első titkár.

III. A pénztárvizsgáló bizottság jelentése.

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

Alulírtak, mint a Budapesti Philologiai Társaság választmányától kiküldött pénztárvizsgáló-bizottságnak tagjai, f. évi januárius hó 6-án délután megbízásunkat teljesítvén, van szerencsénk eljárásunk eredményéről a következő három számadást bemutatni:

A) alatt mellékelve bemutatjuk a Társaság 1903. évi zárószámadását, szembeállítván a mult évi közgyűléstől megállapított előirányzatot az elért eredménnyel. Bevételül előirányoztatott 10,977 korona 30 fillér, az eredmény ezzel szemben 11,613 korona 13 fillér, vagyis — az idegen pénzek forgalmát számításon kívül hagyva — 454 korona 83 fillérrel kedvezőbb a bevételi eredmény az előirányzatnál. Ez az eredmény a rendes és rendkívüli tagdíjaknál állott elő, a mi viszont annak a következménye, hogy tagjaink száma az elmúlt évben váratlanul 72 vel mecsaporodott. Kiadásul 10.938 korona 71 fillér volt előirányozva, kiadtunk 11,094 korona 68 fillért, de az idegen pénzek nagyobb forgalmát, éppen úgy, mint a bevételben, itt is leszámítva, a kiadás csak 10.913 korona 68 fillér, vagyis 25 korona 03 fillérrel kevesebb az előirányzatnál. A kiadást a bevételből levonva, 518 korona 45 fillér pénzmaradvány mutatkozik 1903 végén.

B) alatt csatolva bemutatjuk Társaságunk 1903. évi vagyonmérlegét. Társaságunknak még most sem tesz ki összes vagyona sem annyit, mint terhe, mely a Franklin-társulatnál fennálló nyomdai tartozásból áll. A vagyon értéke ugyanis 5990 korona 05 fillér, a teher pedig 7333 korona 31 fillér, a hiány 1343 korona 26 fillér. Az 1902. évi vagyonmérleggel szemben azonban javult a helyzet, mert 1902. év végén 1670 korona 90 fillér volt a vagyonhiány, tehát 1903 végén 327 korona 64 fillérrel kevesebb. (Ugyanis 1902 végén 8287 korona 80 fillérrel, 1903 végén 7333 korona 31 fillérrel, vagyis ez utóbbi év végén 954 ko ona 49 fillérrel kevesebb öszeggel tartozunk a nyomdák-

Melléklet a pénztárvizsgáló-bizottságnak 1904. évi január hó 6-án kelt jelentéséhez.

A) A Budapesti Philologiai Társaság 1903. évi zárószámadása.

Idő: 1903 január 1-től december 31-ig. Pénztárkönyv: 260 lap 1 tételtől 360 lap 1215 tételig.

Hovat	Bevétel	Előirányzat		Eredmény		Hovat	Kiadás	Előirányzat		Eredmény	
		kor.	fill.	kor.	fill.			kor.	fill.	kor.	fill.
1	Pénzmaradvány 1902 december 31-én	1,247	30	1,247	30	1	Az 1901. évi 6-10. és 1902. évi 1-7. fiz.-ért	5,895	88	5,895	88
2	Előfizetés 1903-ra	2,290	—	2,292	20	2	Szétküldési költségek	436	83	523	69
3	Rendes tagdíj 1903-ra	3,890	—	4,307	—	3	Czimszalagok irásáért	126	—	122	—
4	Rendkívüli tagdíj 1903-ra	390	—	448	44	4	Írói tiszteltetljjak	1,800	—	1,710	—
5	Rendes tagdíjhátralék	590	—	632	—	5	Szerkesztőnek	807	—	800	—
6	Rendkívüli tagdíjhátralék	130	—	70	—	6	Pénztárnoknak	950	—	1008	48
7	A Közlöny eladásából	60	—	43	88	7	Szolgáknak	50	—	50	—
8	Kamatok	180	—	159	79	8	Irodai költségek	550	—	537	69
9	A M. Tud. Akadémia segélye	2 000	—	2 000	—	9	Egyéb nyomdai költségek	200	—	161	07
10	Különféle bevételek	100	—	131	52	10	Különféle kiadások	30	—	4	87
11	Idegen pénzek	100	—	281	—	11	Idegen pénzek	100	—	281	—
Összesen		10,377	30	11,613	13	Összesen		10,938	71	11,094	68

A pénztárkönyvvel, számlakönyvekkel és a számadási okmányokkal mindenben megegyezőnek és helyesnek találtuk.

Budapesten, 1904. évi január hó 6-án.

A pénztárvizsgáló-bizottság:

Bermüller Ferencz.

Négyesy László dr.

Timár Pál.

B) A Budapesti Philológiai Társaság 1903. évi vagyonmérlege.

Rovat	V a g y o n	kor.	fill.	Rovat	T e h e r	kor.	fill.
1	Pénzmaradvány 1903 decz. 31-én ---	518	45	1	Az 1902. évi 8—10. füzetek nyomásaért ---	1,707	61
2	Alapítvány: 3,800 n. é. koronajárandék ---	3,651	80	2	Az 1903. évi 1—10. füzetek nyomásáért	4,919	82
3	" készpénzben ---	279	20	3	Az 1902. évi 8—10. füzetek szétküldéséért	143	12
4	Tagdíjtartalék 1903 decz. 31-én ---	844	—	4	Az 1903. évi 1 10. füzetek szétküldéséért	492	54
5	A forgó tőke kamata 1903-ra ---	10	—	5	Egyéb nyomtatványokért ---	70	22
6	A Közlöny raktári készlete ---	600	—				
7	Az irodai felszerelés értéke ---	86	60				
8	Vagyonhiány ---	1,343	26				
Összesen ---		7,333	31	Összesen ---		7,333	31

A megfizegált könyvekkel és számadási okmányokkal mindenben megegyezőnek és helyesnek találtnk.
 Budapest, 1904. évi január hó 6-án.

A pénztárvizsgáló-bizottság:

Bemüller Ferencz.

Négyesy László dr.

Timár Pál.

C) A Budapesti Philológiai Társaság 1904. évi költségvetése.

Rovat	B e v é t e l		Rovat	K i a d á s	
	kor.	fill.		kor.	fill.
1	Pénzmaradvány 1903 december 31-én ---	518	1	A Közlöny 1902. évi 8—10. és 1903. 1—8. füzetekért	5,526
2	Előfizetés 1904-re ---	2,290	2	Szétküldési költségek ---	529
3	Rendes tagdíj 1904-re ---	4,300	3	Czimszalagokért ---	126
4	Rendkívüli tagdíj 1904-re ---	440	4	Írói tiszteletdíjak ---	1,770
5	Rendes tagdíjhátralék ---	575	5	Szerkesztőnek ---	800
6	Rendkívüli tagdíjhátralék ---	70	6	Pénztárnoknak ---	1,000
7	A Közlöny eladásából ---	40	7	Szolgáknak ---	50
8	Kamatok ---	170	8	Irodai költségek ---	540
9	A M. T. Akadémia ---	2,000	9	Egyéb nyomtatványok ---	160
10	Különféle bevételek ---	100	10	Különféle kiadások ---	—
11	Idegen pénzek ---	100	11	Idegen pénzek ---	100
Összesen ---		10,603	Összesen ---		10,601
		45			98

Budapest, 1904. évi január hó 6-án.

A pénztárvizsgáló-bizottság:

Bermüller Ferencz

Négyesy László dr.

Timár Pál.

nak. Csakhogy vagyonunk 1902 végén 6616 korona 90 fillér volt, 1903 végén pedig csak 5990 korona 05 fillér, vagyis 1903 végén 626 korona 85 fillérrel kevesebb. A vagyon azért volt kevesebb 1903 s végén — noha az alapítványokban 262 korona emelkedés jelentkezik — mert 1902 végén 1247 korona 30 fillérnyi s 1903 végén csak 518 korona 45 fillérnyi készpénzmaradványunk volt, a 626 korona 85 fillért levonván a 954 korona 49 fillérből, kijön a 327 korona 64 fillér.)

Az Egyetemes Philologiai Közlöny terjedelme 1902-ben (984 oldal) 61^{1/2} ív volt, a minek nyomdai költsége (a szétküldési költség nélkül) 5082 korona 51 fillérre rugott. Az 1903 évfolyam (928 oldal) 58 ívnyi terjedelemmel 4919 korona 82 fillérbe került. A Társaság anyagi helyzetének tisztázása céljából kívánatosnak tartjuk, hogy a szerkesztő szorosán szem előtt tartsa a választmánynak 1903 januárius hó 14-én tartott ülésében hozott ama határozatát, mely szerint a Közlöny terjedelme csak 55 ív lehet.

C) alatt ide mellékeljük az 1904. évi költségvetést 10,603 korona 45 fillér bevételről és 10,601 korona 98 fillér kiadásról. A költségvetés az 1903. évi eredmény keretében készült s megjegyzésünk csupán annyi, hogy a Közlönynek ismét 11 füzete számára irányoztatott elő a szükséges 5516 korona 82 fillérnyi fedezet.

Ezek után az idén is eljes elismerésünket fejezzük ki a pénztárnok buzgó és lelkiismeretes fáradozásáért, s miután mind a számadásokat, mind az értékeket kifogástalan rendben találtuk, tisztelettel indítványozzuk, hogy a közgyűlés a pénztárnoknak a felmentést 1903-ra megadni méltóztassék.

Budapesten, 1904. évi januárius hó 6-án.

Dr. NÉGYESY LÁSZLÓ

BERMÜLLER FERENCZ

TIMÁR PÁL

a számvizsgáló bizottság tagjai.

IV. Jegyzőkönyv a Budapesti Philologiai Társaság választmányának 1904. januárius 13-án, az évi közgyűlést megelőző üléséről.

Heinrich Gusztáv elnöklete alatt jelen voltak: Ponori Thewrewk Emil tiszteletbeli elnök, Hegedűs István alelnök, Némethy Géza első titkár, Katona Lajos szerkesztő, Cserhalmi Samu pénztáros, Bermüller Ferencz, Fináczy Ernő. Finály Gábor, Kempf József, Kuzsinszky Bálint, Láng Nándor, Maywald József, Négyesy László, Petz Gedeon, Simonyi Zsigmond, ifj. Szinnyi Zsigmond, Timár Pál, Tolnai Vilmos, Váczy János, Zlinszky Aladár vál. tagok, Császár Elemér második titkár mint jegyző.

1. Négyesy László betérjeszti a pénztárvizsgáló bizottság jelentését. A választmány a maga részéről tudomásul veszi, a pénztárosnak buzgó és lelkiismeres működéséért köszönetet szavaz, s a fölmentvény megadását javasolja a Közgyűlésnek.

2. Reményi Ede alapítványát 1000 K-ra egészítette ki és kikérte a választmány beleegyezését, hogy alapítványa külön kezeltessék, mely-

nek évi kamatait minden év deczemberében a Közlöny szerkesztője — a választmány jóváhagyásával — mint Reményi-jutalmat ítélje oda a Közlöny az évi folyamában megjelent legkiválóbb cikk szerzőjének, de lehetőleg kezdő írónak.

3. Új rendes tagok 1904-ről: Vayer Lajos aradi főgimnáziumi, Iraics Tamás rozsnyói főgimnáziumi, Adamis Gusztáv rozsnyói főgimnáziumi, Péterffy Béla temesvári főgimnáziumi. Gerencsér István tanító-képzői tanár (aj. Császár), volt rk. tagok; Fallenbüchl Ferencz dr. nagyszombati főgimnáziumi (aj. Marton József). Marcinkó Ferencz budapesti főgimnáziumi (aj. Siegescu József), Striegl József szegedi főgimnáziumi (aj. Láng). Csernák Szaniszló pannonhalmi főiskolai (aj. Bán János) és Pauler Ákos dr. budapesti egyetemi m. tanárok (aj. Császár). Új rendkívüli tagok: Marmorstein Artúr berlini tanárjelölt (aj. Katona), Deák Dezső, Grün Alajos, Kaufmann Géza, Khin Antal, Uherkovich Ágoston pädagogiumi hallgatók (aj. Gyulai).

4. Egyéb folyó ügyek után az ülés véget ér.

V. Jegyzőkönyv a Budapesti Philologiai Társaságnak 1904. évi január 13-án tartott XXIX. rendes közgyűléséről.

Elnökölt Heinrich Gusztáv elnök.

A jegyzőkönyvet Némethy Géza első titkár vezette.

Jelen voltak: Becker Fülöp Ágost, Bermüller Ferencz, Brenndörfer János, Császár Elemér, Cserhalmi Samu, Dézsi Lajos, Dingfelder Ede, Fináczy Ernő, Finály Gábor, Fiók Károly, Gedeon Alajos, Gulyás Pál, Gyulai Ágost, Hegedűs Béla, Hegedűs István, Heinrich Gusztáv, Hellebrant Árpád, Herald Ferencz, Hoffmann Frigyes, Hornyánszky Gyula, Incze József, Jacobi Károly, Katona Lajos, Kempf József, Kemény Ferencz, Kliment Jenő, Kovalovsky János, Köpesdy Sándor, Körösi Sándor, Kuzsinszky Balint, Latkóczy Mihály, Láng Nándor, Loisch János, Maywald József, Máthé György, Miklós Ferencz, Morvay Győző, Nikolics Ignác, Pápay József, Petz Gedeon, Posch Árpád, Prónai Antal, Pruzsinszky János, Reibner Márton, Schmidt József, Siegescu József, Simonyi Zsigmond, Székely István, Szinnyei József, Szkunzevics Kornél, Timár Pál, Váczy János, Vértessy Jenő, Vikár Béla, Zlinszky Aladár.

1. Ponori Thewrewk Emil tiszteletbeli elnök olvassa az E. Ph. K. 89. s k. ll. kiadott beszédét, melylyel a Társaság XXIX. közgyűlését megnyitja.

2. Az első titkár felolvassa az E. Ph. K. 168. s k. ll. közölt évi jelentését, melyet a Közgyűlés tudomásul vesz.

3. Timár Pál előterjeszti a pénztárvizsgáló bizottság jelentését a Társaság 1903. évi bevételeiről, kiadásairól és vagyonmérlegéről, továbbá az 1904. évi költségelőirányzatról. (L. az E. Ph. K. 170. s k. ll.)

A Közgyűlés a jelentést a választmány indítványa alapján elfogadja. Cserhalmi Samu pénztárnoknak az elmúlt 1903. évre a felmentvényt megadja s buzgó munkásságáért köszönetet szavaz.

Az 1904. évi költségvetést is változatlanul elfogadja a Közgyűlés.

4. Az elnök a választmány megújítása céljából az Alapszabályok 26. pontjára való hivatkozással elrendeli a szavazást és a szavazat-

szedő bizottság tagjainul Császár Elemér, Finály Gábor és Schmidt József rendes tagokat küldvén ki, a szavazás tartamára az ülést felfüggeszti.

5. Az elnök az ülést a szavazás megtörténte után újból megnyitván, Császár Elemér előterjeszti a szavatszedő bizottság jelentését, a mely szerint a *választmány* tagjai lettek: a) *budapestiek*: Bermüller Ferencz (52), Fináczy Ernő (54), Finály Gábor (54), Gyulai Ágost (43), Hornyánszky Gyula (53), Kempf József (54), Kuzsinszky Bálint (53), Láng Nándor (54), Maywald József (54), Négyesy László (54), Pecz Vilmos (54), Petz Gedeon (54), Pruzsinszky János (48), Simonyi Zsigmond (53), ifj. Szinnyei József (54), Timár Pál (53), Tolnai Vilmos (54), Váczy János (54), Vári Rezső (54), Zlinszky Aladár (54 szavazattal); ezenkívül Latkóczy Mihály 12, Morvay Győző 6, Gyomlay Gyula, Márffy Oszkár, Becker Fülöp Ágost, Szigetvári Iván és Skunzevics Kornél 1—1 szavazatot kaptak; b) *vidékiek*: Bászai Aurél (54), Binder Jenő (54), Bódiss Jusztin (54), Boros Gábor (54), Burány Gergely (54), Burián János (54), Csengeri János (54), Dóczy Imre (54), Erdélyi Károly (54), Erdélyi Pál (54), Giesswein Sándor (54), Kacsóvics Kálmán (54), Kardos Albert (54), Nátafalussy Kornél (54), Pirschala Imre (54), Récey Viktor (52), Spitkó Lajos (53), Szamosi János (54), Zoltvány Irén (53), Zsoldos Benő (53 szavazattal); ezenkívül Lukinich Imre 2, Szilasi Mór és Kurtz Sándor 1—1 szavazatot kaptak.

6. A választás eredményének kihirdetése után Heinrich Gusztáv elnök indítványára Ponori Thewrewk Emil tiszteletbeli elnöknek jegyzőkönyvi köszönetét fejezi ki a Közgyűlés a Mommsen emlékének szentelt kitűnő megnyitó beszédért.

7. Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

VEGYESEK.

— A philologia külföldi halottjai 1903-ban. Január 5-én *Zimmermann Gusztáv* pädagogus Chicagóban, 53 éves korában. — Január 12-én *Fagan Lajos* Michelangelo-kutató Firenzében. — Január 23-án *Grasberger Lajos* class. philologus Würzburgban, 73 éves korában. — Január 22-én *Koffel Lajos*, a francia nyelv tanára a prágai technikai főiskolán, 63 éves korában. — Január 23-án *Hare I. C. Ágost* angol író St.-Leonard tengeri fürdőben (Sussex), 69 éves korában. — Január 31-én *Berendt Márton* philosophiai író Berlinben, 54 éves korában. — Február 3-án *Ritchie I. Dávid*, a logika tanára St. Andrewsben (Skócia), 50 éves korában. — Február 6-án *Biedermann Woldemar* Goethe-kutató Dresdában, 86 éves korában. — Február 8-án *Führer József* archæologus Bambergben, 45 éves korában. — Márczius 6-án *Paris Gaston*, a Collège de France igazgatója, hírneves román philologus Cannesben, 64 éves korában. — Márczius 11-én *Pleyte Vilmos* régiségbúvár Leidenben, 66 éves korában. — Márczius 14-én *Léjovvé Ernő* drámaíró Párisban, 96 éves korában. — Április 10-én *Bel-*

Iermann Henrik, a berlini egyetemen a zenetudomány és zenetörténet tanára, Potsdamban, 72 éves korában. — Április 15-én *Lazarus Móricz* néppszichológus és philosophiai író Meránban, 79 éves korában. — Ápril folyamán *Vingtrinier Aimé* bibliographus Lyonban, 91 éves korában. — Április végén *Pecht Frigyes* festő és műtörténeti író Münchenben, 89 éves korában. — Május 14-én *Waldmann Ferencz* irodalomtörténet-író Schaffhausenban, 56 éves korában. — Május 19-én *Hefner-Altneck Henrik* műtörténet-író s a bajor nemzeti múzeum volt igazgatója Münchenben, 93 éves korában. — Május 19-én *Snoilsky Károly* svéd lyrikus Stockholmban, 62 éves korában. — Május 20-án *Hoffmann Ottó* germanista Berlin-Steglitzben, 64 éves korában. — Május 23-án *Riquitini József* lexicographus s kiváló olasz nyelvész Firenzében, 72 éves korában (l. E. Ph. K. XXVII. 530. l.). — Május közepén *Stoddard Henrik Richard* költő és író New-Yorkban, 78 éves korában. — Május folyamán *Körpitschmikow Sándor*, a keleti nyelvek és irodalmak tanára Moszkvában, 58 éves korában. — Június 1-én *Müller Károly Frigyes Vilmos* class. philologus Boroszlóban, 74 éves korában. — Június 13-án *Stürzinger Jakab* román philologus Würzburgban, 74 éves korában. — Június 13-án *Schasler Miksa* æsthetikus Jenában, 84 éves korában. — Június 23-án *Mestica János* olasz irodalomtörténet-író Rómában, 65 éves korában. — Augusztus 1-én *Avenarius Petrorich Károly* orosz pædagogus és archæologus Kownoban, 69 éves korában. — Augusztus 17-én *Dieterici Frigyes*, a sémi irodalmak tanára a berlini egyetemen, Charlottenburgban, 83 éves korában. — Augusztus folyamán *Larroumet Gusztáv* a szépművészetek akadémiájának titkára Párisban, 86 éves korában. — Szeptember 7-én *Kaulbauch Frigyes* festő s a technikai főiskola volt tanára Berlinben, 81 éves korában. — Október 15-én *Schlegel Gusztáv* a chinai nyelv tanára Leidenben, 63 éves korában. — Október 24-én *Köhler Ulrik*, a classica-philologia tanára Berlinben, 65 éves korában. — Október folyamán *Misteli Ferencz*, az összehasonlító nyelvészet tanára a baseli egyetemen, Brunnenben (Vierwaldstättersee), 63 éves korában. — November 1-én *Mommson Tivadar*, a római epigraphika, jog- és történettudomány művelője Charlottenburgban, 86 éves korában (l. E. Ph. K. XXVII. 889. és XXVIII. 89. l.). — November 22-én *Gaedertz Tivadar* műtörténet-író Zürichben, 89 éves korában. — Deczember 14-én *Wollner Vilmos*, a szláv nyelvek tanára Berlinben, 51 éves korában. B. M.

— Mutatványok az Ἀλφάβητος τῆς ἀγάπης című görög dalgyűjteményből. Az Egy. Phil. Közl. XXVII. évfolyamának 213—225. lapjain megjelent dolgozatom kiegészítéseül e dalgyűjtemény egy pár, legszebb darabjának a fordítását mutatom itt be. Mutatványaimban iparkodtam a gyűjteménynek ama darabjait válogatni ki, melyek úgy hangban, mint formában a legértékesebbek s legalkalmasabbak annak a világnak a megértésére, a melyben e dalok mozognak. Nagyrészt azok közül valók a bemutatott szemelvények, melyek említett dolgozatomban is tárgyalás alá kerültek, s így ezúttal csak hivatkozom az ott mondottakra. A zárjelben álló számok Wagner kiadásának a számai.

1. (13.)

«Uram, ki sok gyümölcsben és piros almában dús vagy!
 Epedve érted két szemem kívánna látni mindig,
 An eltilt téled az anyám' s nem enged látni téged ...
 ... Hízegő szóval és ravasz fortélyos észszel engem
 Hálóba ejtél, s nem bírok semerre most röpülni.
 Ha úgy szeretnél engemet, mint én szeretlek téged,
 Kerülnél ételt és italt s virrasztanád az éjjelt;
 Madárrá lennél, s énekes szód hangzanék az éjben;
 S nem szólna mást, nem zengne mást, csupán, csupán szerelmet
 S egy ajtó volna keblemen, s kinyitnám azt előtted;
 Megláthatnád rajt' át szívem, a bánattól gyötörtet.
 Hitetlen, ezt ha nem hiszed s nem hallgatod jó szívvel
 Szerelmed tőlem víd odább és válassz mást helyettem!
 S ha erre még, *mint idegen*, úgy foglak nézni téged.»

2. (15.)

«Te *úrnő*, én *szegény* vagyok, s hozzád járulok mégis ...
 ... De visszatart, de elriaszt nagy-úri büszkeséged! ...
 Ki hozzám oly könyörtelen, nem hallod eső szómat!
 Szegény vagyok és idegen, hozzád járulni félek ...»
 S a büszke, karcsu úrnő az ifjúhoz így szólott:
 «Csak rajta, rajta! Mondssza, mit kívánsz te szólni nékem?
 Mondd bátran, tőlem mit kívánsz és semmitől se' rettegj!»
 «Úrnőm! egy csókot kérek én, ha nincsen ellenedre.
 S ha úgy akarnád magad is, szerelmünk egyesítsen.
 Szép úrnőm, hajh! mi hasznod az, hogy szívem így tépd széjjel?
 Hogy hozzám oly kegyetlen légy? Hogy így halálra kinozz?
 Egy csókot ígértél te rég, azt kérem én most számon.»

3. (38.)

«Kedves leány, megvallani szerelmem ép úgy félek,
 A mint te félsz, én kedvesem, szerelmed hogy bevalljad.
 No, mondssza hát a vége vajj' mi lesz ennek közöttünk?
 Nem szólok én azért *előbb*, hogy gúnykacaj ne érjen.
 Jobb lenne sokkal, szép leány, először szólni *néked*,
 Mert szód királyparancs gyanánt mindenkor szent előttem;
 S mind tudja már, suttogja már, hogy úgy szeretlek téged,
 S *ölelek* is — a hír szerint — *nélküled itt epedve* ...
 A szív szavát követve tégy, s tovább ne kinozz engem!»

4. (10.)

«Karcsú leány, ha sejténéd, mi pusztá sóhaj éltem!
 — Ki elvevél szemem fényét szívem sebezve mélyen —
 S könnyeknek árja mint omol patakzó két szememből;
 Látnád, s lerogyva halni így a kínzó szerelemtől! ...
 Megesne rajtam tán szíved s enyhítne egy levéllel,
 Ki elraboltad lelkemet, ki szívem téptél széjjel!
 S most szív nélkül, lélek nélkül hogy éljek a világon?
 Ez égő ajk, tépett szívem, e ködbé foszló álom
 Megöl ... Szerelmem sirba hajt. Érzem közel a végem ...
 Előre hogyha sejtem ezt, ha tudtam volna régen:

Mint én szeretlek igazán, hogy nem szeretsz oly hiven,
S a szíved jég, míg lázban ég, lángtenger az én szívem ...
A feledés forrásvizét kerestem volna én fel:
Lélek sebét gyógyítja az, s attól felejt ki érez ...»

5. (12.)

«Te vagy a csillagfényes égnek legfényesebbik csillaga,
A szomszédság egész körében ki szépséggel teljes maga ...
Ki fehér arczczal, szőke hajjal ragyogsz miként a holdvilág,
Nem hagylak én el soha téged, Krisztus legyen tanúm reá.»

6. (14.)

«Futok, hogy téged lássalak attól remélve életet
S alighogy téged láttalak, halálba küld tekinteted.»

Üjgörögből VÉRTÉSSY DEZSŐ.

— Baksay Iliász-fordításáról. *Szőke* Adolf az E. Ph. Közlönyben (XXVII : 490.) Baksay Iliászt bírálván, nemcsak philologiai tekintetektől tartja hiányosnak, hanem nyelv és verselés dolgában is sok kivetni valót talál rajta. Dicséret illetheti csak Szőkét, hogy megtette azt, a mi nálunk mind-
eddig szokatlan és ritka: hogy t. i. egy fordítást az eredetivel összevetve bíralt meg, s az, a mit a hűség híjáról, a gyakori kisebb nagyobb kihagyások-
ról és betoldásokról mond, majdnem valamennyi megállja helyét, de nem áll ez már azon megjegyzéseiről, melyekkel a fordítás nyelvét és verselését kíséri. Mindenek előtt érthetetlen Szőkének az a kérdése, hogy «van-e megköszönni valója a magyar népnek ebben a fordításban: mert a fordítás versmértékét tekintve, föl kell tennünk, hogy a magyar nép számára készült». El nem gondolhatom, hogyan képzei azt Szőke, hogy az Iliász, akármilyen szűrös-gubás, sujtásos-zsinóros magyar versekben *n'pi* olvasmány lehessen. Vagy pedig Szőkének igen különös és magas fogalmi lehetnek a magyar népről. — Azután meg azt jegyzi meg Szőke, hogy: «Legujabb fordítóink is mind az eredeti hexametert használják, pedig ez sokkal nehezebb, mint ilyen rimes alexandrinus:» (idézet következik). Már pedig azt a kérdést, vajjon melyik a *nehezebb*, csak így, egy közbevetett mondat keretén belül, elintézni alig-alig lehetséges. Nézzük csak: a hexameter fordítójának ugyanannyi sorban, ugyanolyan szerkezet-építéssel (mert a hexameterbeli szó- és mondat-egymásután egészen más természetű mint az alexandriné) kell visszaadnia az eredetit. Sehol kikerekítésre, összevonásra szüksége nincs. Egyetlen megszorítása a versmérték, a mi azonban már tisztán a Kazinczy-féle «vájtt fül» és a megszokás dolga. Ezzel szemben a rimes, cæsuras sőt choriambikus (mert olyan a Baksayé) alexandrin valóságos Prokrustes-ágya a hexameterben kényelmesen heverő gondolatnak, és épen ebből a nehézségből ered Baksay Iliászának legtöbb hiányossága. Mert ha ezt a sort:

τοῖσι δ' ἀνιστάμενος μετέφη πόδας ὠκύς Ἀχιλλεύς

így fordítja:

A délczeg Akhilles szóllott közepettek

hát annak semmi egyéb oka nincs, mint épen e *nehézség*. Azt a görög sort ugyanis *egy* magyar sorban kell visszaadni. Már pedig minden, a mi abban megvan, emebben el nem férhet. Így esnek aztán lényegesebb kihagyások is. Már más kérdés azután az, hogy minek állította fel magának Baksay ezt a formát, a melylyel megbirkózni sokkal nehezebb, mint Szőke, meg ő is, gondolta? Épen így helytelen az az érvelés is, melylyel a hexameter *népszerűségét* akarja bizonyítani. (Jókai Kossuth-verse.) A hexametert legnagyobb mestere: Vörösmarty sem tudta megkedveltetni még a *nagy közönséggel sem* (a min nem classikus műveltségű embereket kell érteni), nemhogy a Szőke által megint felemlített *magyar nép* szívelte volna, — a mi egyébiránt a hexameter értékéből semmit se von le. De hagyom ezt és sorrendben igyekszem végignézni a Szőke által hibáztatott dolgokon:

Fehérkaru Héra *istenasszonyért, ki*
Mind a kettőtöket szereti és félti.

Szőke az *«istenasszonyért, ki»*-t húzza alá, de meg nem mondja, hogy mit tart benne hibásnak. Csak nem a *ki*-nek a többlettől való elválást? Hisz az legnagyobb költőinknél is gyakorta fordul elő.

Azután:

Megemlegetnek még az akhivok engem,

Itt is elfelejti Szőke megmondani, hogy miért tartja helytelennek az incriminált részt. Így nem szabad kritizálni.

Úgy látszik: Szőke a magyar rím és assonantia törvényeit pusztán iskolakönyvekből, nem pedig magyar költőkből ismeri, különben Baksay Iliásza ellen e tekintetben kifogást nem emelhetne, mert a fordítás verselése — csekély kivétellel — nemcsak hogy nem rossz, hanem határozottan jó is. Ő alig talál kettőnél több jó assonantiát egy lapon. Kisért-sük meg (találomra a 29. lapot véve): hajóját — valóját; elébe — eszébe; Laertesnek — esnek; készül — dicsekvésül; veszte — messze; adjad — hagyjad; marasszon — asszony; elhányja — utána; királyát — pálcáját; rangon — hangon; paraszt — marassz; tervnek — ver meg; eszele — vele; haragja — adja. — És ennél a legrosszabb lapok sem rosszabbak.

Állítása bizonyításával hozzáteszi Szőke:

Fátyollal a termőföld színét takarván
Nem bánta az akhiv sajnálta a *dárdán*.

Micsoda rimek! — mondja ő, holott világos: a *dárdán* sajtóhiba *dardán* helyett, s az assonantia máris igen jó.

S ha már így sem szabad rímelnie a magyar poétának: tegye készen — rendelésem: akkor igazán nincs más mód, mint visszatérni a pátkai Kovácsék *Liza — tásliza*-féle verselésére.

A mit azután Szőke a következőkben mond Baksay szórendjének

rosszaságáról és magyartalanságáról, az teljességgel Arany János és főleg Buda Halála és Toldi Szerelme ismerete nélkül látszott készülni. A szórendnek az a használata, melyet Szőke hibáztat, éppen *főnyoldala* Baksay Iliásának, mert nem volt Arany óta magyar poéta, a ki ily *mesterileg* tudott volna bánni vele.

Templomodat akkor én felkoszorúztam

ez nem jó, következésképp Buda Halálában sem jó ez:

Oh, keserű kínját én érzem előre! (8. ének).

Majd még ez sem jó:

Harsányan akhívok rázúggnak akkor

(itt is valóban rémítően fölösleges magyaráznia Szőkének, hogy a «harsányan» nem az «akhívok» alany tartozéka. Természetes, hogy nem!) Akkor Buda Halálában rossz ez:

Hidegen egymásnak azalatt benyelték
Ruháit, alakját, egész testét, lelkét (5. ének).

Szórendi hiba ez:

Kilencz egész napig *így* a nyilak estek.

Világos tehát, hogy hibás Buda Halálában ez:

Mérföldeket *így* a sokaság beburkol (8. ének).

Rosszalja Szőke ezt:

Mindég a gonoszban *lelket leli kedvét*,

holott a Buda Halálában ezt olvassuk:

Hódoló mosolynak arczát lepi mázza.

És így tovább a Szőke által «egyéb szórendi hibák» alatt felsorolt valamennyi fordulatra lehet a legnagyobb magyar nyelv-művészből példákat idézni. (Kivéven egyet: Te, a ki mindent tudsz, minek ezt beszélem, — a hol nem a szórendben van a hiba, hanem abban, hogy a *beszél* ige nem nominativussal áll: Te beszélem, hanem dativussal: neked beszélem, itt tehát az ellipsis nem jól sikerült.)

A Szőke által felemlített három germanismuson is sokat gondolkodnám előbb, hogy visszaadjam-e a németnek, vagy mint tulajdonunkat megtartsam? Kár a dolgot úgy elsietni.

És ha a «király Etele» Aranynak jó, akkor Baksaynak is jó a «király Agamemnon», úgy hogy az «istenatyaur» és egyebek egészen kárba vesznek.

Végül helytelen, a mit Szőke az archaismusokról és tájszavakról mond. Az istenért, hol archaisáljon valaki, ha nem Homér fordításánál?! Minő archaismusok és tájszók vannak megint csak a Buda Halálában!

(Többek közt ott van a *joház* és *hurít*, melyeknek ezek szerint nem kellene oly ismeretleneknek lenniök Szőke előtt.)

A mit a továbbiakban a fordítás hiányosságairól mond Szőke, azt, ismétlem, csak helyeselhetem, de itt-ott még elejt egy megjegyzést a nyelvre és verselésre vonatkozólag, s ezek megint csak nem állják meg helyüket.

Azt véli például, hogy *innep*-et csak azért mond Baksay, hogy a *mindet*-re rímeljen. Cseppet sem valószínű. Nem lett volna nehéz Baksay-nak az *ünnep*-re sem valamiféle rímet találnia, hanem az *innep* régi, szép alak! Ugyanitt hozzáfűzi, hogy az *innep* — *mindet* még csak nem is assonantia. Nem, — ha az iskolakönyv megfelelő szakaszát útjuk fel és onnan azt nézzük ki, hogy a *p*-re assonantia: *b*. Ellenben: igen, — ha a magyar költőktől kérünk tanácsot (s talán ebben a dologban azokhoz kell fordulni), a kik a *p*-re *d*-t, *g*-t és *t*-t is rímeltetnek — jobb híján. S tulajdon ezt a rímet: *innep* — *mindet* megint csak Arany János is használja.

A «véd» szót is jobban meg kell vizsgálni előbb, mielőtt a nyelv-újítás máglyájára vetnök.

Egyszóval ilyen nyelv- és vers-dolgokat, melyekhez nem pusztán *tudás*, hanem *érzék* is szükséges, kár megbolygatni, mert hamar válunk — amúgy is mostoha elbánásban részesülő — poétáinkkal szemben igazságtalanokká.

GÁBOR ANDOR.

— A Louvre-ban őrzött moabita felirat valódisága. 1868-ban a tudományos világot meglepte az a hír, hogy Palæstinában, Dhiban (a bibliai *Dibón*) mellett egy nagyméretű bazaltkövet találtak, mely phönicziai nagy óhéber betűkben egy 34 soros feliratot tartalmaz. A németek és francziák versenyeztek a kő megszerzéseért; a versenyben a francziák győztek és a kő jelenleg a Louvre sémi osztályának egyik dísze.

A felirat olvasása körül *de l'ogüé* gróf és *Clermont-Ganneau* fáradoztak, kiknek olvasása után csakhamar kitűnt, hogy a követ *Mésa* moabita király állította körülbelül 870-ben Kr. előtt, ugyanazon *Mésa*, akit a biblia is említ (a Királyok II. könyvében 3, 4) mint az izraeliták adófizető hűbérését, de aki az önállította kövön épen fordítva az izraelitákon vett diadalt ünnepli és felsorolja azon városokat, melyeket *Kemós* istenének segítségével az izraelitáktól visszahódította. A kő nyelve a héberrel majdnem egészen megegyezik és természetes, hogy e körülményből a szaktudósok az akkori viszonyokra nézve mindenféle következtetést vontak.

A kő valódiságát senki sem vonta kétségbe. Első rangu tudósok mint E. Renan, Euting, Taylor, Schlottmann, Neubauer, foglalkoztak a kővel és magyarázták a belőle folyó tanulságokat. Csak *A. Löwy* hazánkfa, jelenleg londoni rabbi, hangoztatta a kő hamisított voltát egy cikkben, melyet 1887-ben a *Scottish Review*-ban írt. Löwy most újra sikra száll thesisé mellett egy kis füzetben (*Die Echtheit der moabitischen Inschrift im Louvre*, Wien 1903, 27 oldal, 8°), mely, mint könnyen érthető, már terjedelménél fogva sem hozhat világosságot a nehéz kérdésbe. Löwy egész tárgyalása könnyed és fölületes, és nem hatol be a kérdés mélyébe.

Löwy azzal argumentál, hogy az inscriptio nyelve hibás és következtelen. Sem az egyik sem a másik állítás nem igaz: ami Löwy szerint hibás, az nem más mint eredetiség, és eredeti is csupán annyiban, mert nincsen ama kőnek párja. A következtelenség mindössze egy pár orthographiai sajátyságból áll, olyan valamiből, ami minden szövegben előfordulhat. Sulyosabb kifogás, hogy a kő épen azokat a városokat említi, melyek Jezs. 15. fejezetében is említve vannak, és hogy a véletlen épen annak a moabita királynak emlékét őrizte volna meg, akit a biblia is fölemlít; szerinte ezt a hamisító intézte így. Ez azonban csak akkor argumentum, ha mindjárt eleve a hamisítás vádjával állunk elő, de a valóság elfogadása mellett ez a körülmény nem más mint szerencsés járuléka az inscriptio jobb és könnyebb megértéséhez. Löwy maga is elismeri, hogy a kővön sok részlet van, melyet nem lehet a bibliából átvett vagy lopott dolognak venni.

Egészben véve tehát Löwy irata nem alkalmas arra, hogy a Mésa kő valóságának hitét megingassa, a mint hogy Löwy hiába is néz körül fegyvertársak után: ilyenek nincsenek. Ugy látszik, hogy a Párisban ujabban lefolyt *sensatio*, egy hamisításnak a felderítése, indította Löwyt a felfedezés útjára, nézetünk szerint a sikerre való minden kilátás nélkül.

KRAUSZ SÁMUEL.

— Aristoteles a középiskolai görög nyelvi tanításban. Bihari Ferencz úr az E. Ph. K. XXVIII. 61. lapján egyebek közt megjegyzi, mennyire sajnálatos, hogy Aristoteles munkáinak a középiskolai görög nyelvi tanításban nem jut megillető hely. E tárgyban a következő sorokat kaptuk:

A «Phil. Közl.» januári számában Bihari Ferencz úr Aristoteles pszichológiai munkájának egy újabb német fordítását ismertetve nagyon sajnálkozik azon, hogy Aristoteles tanulmánya nálunk nem igen honosult meg. E sajnálatos tény okát abban véli találhatni, hogy Aristoteles, mint író nem szerepel a középiskolai tanulmányok sorában. «Igazán csodálatos — így folytatja — hogy Kármán, ki a műveltség tartalmának elemzésével állította egybe az iskolában tárgyalandó auctorokat, Aristotelesről, kinek kulturális jelentőségével senki se versenyezhet, a tanterv készítésében megelégedezett».

Bihari úrral állításának első része miatt nem akarok vitatkozni, de annyit talán szabad megjegyezni, hogy se Német-, se Franciaországban Aristoteles egyik műve se középiskolai tanulmány tárgya, de azért a múlt század egész folyamában és jelenleg is folytonosan foglalkoznak vele philologusok is, philosophusok is egyaránt.

Arra a megjegyzésére azonban, mintha atyám teljesen megelégedett volna tantervi elmékedéseiben Aristotelesről, kénytelen vagyok B. urat az «Adalékok a gymnasiumi oktatás elméletéhez» című gyakorló-iskolai jegyzőkönyvi közlésekre figyelmeztetni, melyeket Waldapfel János tanár úr állított össze (Budapest, 1898). Ezekben a görög nyelvi irodalmi oktatás tárgyalásában, még a magyar irodalmi tanítás szempontjából is ki van mutatva, miért kell iskoláinkban Aristotelesből tanulmányos részleteket

olvastatni (80. l.) és tüzetesebben két osztályra, a VII. és VIII. osztályra épen csakis Aristoteles van olvasmányul, bárha csak fordításokban lehetéges, kitűzve (81. l.).

Kár volt pontosabban utána nem járni, mielőtt Bihari úr csodálkozásának oly határozott kifejezést adott, a mire abban az összefüggésben, melyben tette, talán szükség sem volt.

KÁRMÁN MIKLÓS.

— Buda Halála forrásaihoz. Riedl Frigyes összeállította a *Buda Halála* forrásainak jegyzékét. Hadd álljon itt kiegészítésül néhány adat.

Priszkosz, Jordanis és a magyar krónikák megőrizték az Istenkard mondáját. De csak annyit tudnak, hogy a bojtár véletlenül ráakad és a királyi palotába viszi, míg Arany Eteléje Hadur ajándékként kapja a kardot és az előző éjszakán megálmodja világhódító hivatását is. E változatnak a nyoma Oláh Miklósnál található: «Gladio utebatur, ut ipse putabat, divinitus ei misso. Namque dum quadam nocte per quietem vidisset se a Marte armari, postero die quidam ex gregariis militibus detulit ad eum ense . . . Quæ res fidem præcedentis sui somnii non modice confirmavit.» (VIII-IX. ének. Nicolai Olahi etc. Attila. Sambucus 1690, 639 l.)

Történelmi adatok: vásárnyítás, adó és nem zsold (VII. ének. Thierry, Attila és fiai stb. Szabó K. fordítása, I. 60. 42. 97. lap).

Kanyaró és népének külseje annak a gyűlöletes rajznak a nyomán van leírva, melyet Ammianus Marcellinus adott a hunokról: «Ferro sulcantur altius genæ . . . senescunt imberbes et carne vescuntur, quam inter femora sua et equorum terga subsertam, fotu calefaciunt brevi . . . omnes sine sedibus firmis, semper fugientium similes» (XII. ének. Ammianus Marcellinus, Rerum etc. XXXI. 2.).

Bibliai reminiscencia a királynék czivakodásában, mikor Krimhilda szemére veti ágyának magtalanságát és Buda neje sírva sikolt föl:

«Meddő nem vagyok én, te se gúnyolj annak, Szolgáldómat is engedtem uramnak.» Így felel Ráchelnek Lea: «Megadta az Isten az én jutalmamat, minekutána adtam az én szolgálóleányomat az én férjemnek.» (IX. ének. Mózes I. 30, 18.)

LOISCH JÁNOS.

— A hamis tanú. Erdélyi Károlynak az E. Ph. K. XXVIII. 78. l. olvasható azon megjegyzése kapcsán, a mely szerint «hasznos tudni azt, hogy a vén Márkus egy világszerte ismeretes mesetypus», emlékezetébe idézzük e folyóirat olvasóinak *Binder Jenő* e tárgyról szóló dolgozatát az E. Ph. K. XXIV. 17. s. k. lapjain, a hol a Hamis Tanú külföldi irodalmi és népies változatainak gazdag sorozata van egybeállítva.

— Hibaigazítás. A múlt évfolyam tartalomjegyzékében a VI. lapon, az V. rovat (Budapesti Philol. Társaság) első két címe után a 139. lapszám 168-ra javítandó. — A 894. lapon pedig a *Fridolin-monda* cz. közlemény 7. sorában *júniusi* helyett *júliusi* olvasandó.

TIBULLUS IFJUSÁGA.¹⁾

Tibullusnak az ókorból semmiféle hiteles életrajza nem maradt reánk. Szó sem lehet tehát arról, hogy az ő személyes viszonyairól egészen világos és részletes képet alkothassunk magunknak. Be kell érünk azzal a pár sovány adattal, melyet a műveinek régi kézírataihoz mellékeltek néhány sornyi jegyzetből,²⁾ saját elejtett nyilatkozataiból és barátjának, Horatiusnak hozzá intézett két költeményéből³⁾ állítunk úgy, a hogy össze.

Még teljes nevét sem ismerjük. Tudjuk, hogy nemzetségneve (*nomen*) Albius és mellékneve (*cognomen*) Tibullus volt, de előnevét (*praenomen*), a mely megfelelt a mai keresztnévnek, már sehol sem említik forrásaink. Születési évének pontos meghatározását is hiába keressük a régieknél. Halála idejéről azonban már jobban vagyunk értesülve. Reánk maradt ugyanis kortársának, Domitius Marsus költőnek az ő halálára írt epigrammája, a melyből megtudunk annyit, hogy Tibullus nemsokára Vergilius halála után még mint fiatal ember hunyt el.⁴⁾ Mivel Vergiliusról bizonyosan tudjuk, hogy Kr. e. 19-ben szeptember 21-én fejezte be életét, a Domitius nyilatkozata alapján bátran tehetjük Tibullus elhunytát ugyanez év utolsó negyedére. Ha már most ez adatokból, leg-

¹⁾ Részlet *A római elegia* című, jórészt már készen álló monografiámból, mely a jövő (1905.) évben fog megjelenni.

²⁾ Ez az úgynevezett *vita Tibulli*.

³⁾ Hor. Carm. I. 33. és Ep. I. 4.

⁴⁾ A kérdéses epigramma, mely a Tibullus-kéziratokban maradt reánk, így hangzik:

Te quoque Vergilio comitem non æqua, Tibulle,
Mors iuvenem campos misit ad Elysios,
Ne foret, aut elegis molles qui fleret amores
Aut caneret forti regia bella pede.

alább hozzávetőleg, születési idejét is meg akarjuk állapítani, figyelembe vehetjük azt, hogy az I. könyv 3. elegiája, melyet nem sok idővel az actiumi csata után, valószínűleg 30-ban Kr. e. írt, midőn a keleti hadjáratra induló Messallát akarta útjában elkísérni, költői tehetségét már teljes, classikus pompájában ragyogtatja; ebből pedig némi joggal következtethetjük, hogy az említett költemény írásakor lehetett legalább huszonnégy esztendő. E szerint 54 körül született volna és harminczöt éves korában halt volna meg, tehát oly korban, a mikor még akár a római, akár a mostani fogalmak szerint el lehetett róla mondani, hogy fiatalon végezte életét.

Születése helye ismeretlen. Költeményeiből kitűnik, hogy volt ősi jószága¹⁾ és hogy gyermekéveit az ősi házban töltötte el.²⁾ Mikor Horatius hozzá intézett levelét írta, Pedum, egy Tibur és Præneste közt fekvő régi latin város³⁾ környékén tartózkodott. Meglehet, hogy éppen itt volt családi birtoka s itt állott az ősi ház, a hová saját nyilatkozata szerint, mindig visszakivánczolt.⁴⁾

Családja a lovagrendhez⁵⁾ tartozott s így költőnk már születésénél fogva meglehetősen előkelő helyet foglalt el a római társadalomban. Szép vagyonnal is rendelkezhetett, mert Horatius világosan megmondja róla, hogy az istenek minden jóval megáldották s a többi közt gazdagságot is adtak neki.⁶⁾ Ha ő magát

¹⁾ II, 4, 53—54. mondja kedveséről, Nemesisről:

Quin etiam *sedes* iubeat si *vendere avitas*,
Ite sub imperium sub titulumque lares.

²⁾ I. 10, 15—18:

Sed patrii servate lares: aluistis et idem,
Cursarem vestros cum tener ante pedes.
Nec pudeat prisco vos esse e stipite factos:
Sic veteris sedes incoluistis avi.

³⁾ Hor. Ep. I. 4, 2:

Quid te nunc dicam facere in regione Pedana?

⁴⁾ I. 3, 33—34:

At mihi contingat patrios celebrare penates
Reddereque antiquo menstrua tura lari.

⁵⁾ A mint a kéziratokban olvasható *vita Tibulli* bizonyítja.

⁶⁾ Hor. Ep. I. 4, 6—7:

Non tu corpus eras sine pectore: di tibi formam,
Di tibi *divitias* dederunt artemque fruendi.

saját költeményeiben szegénynek nevezi,¹⁾ ez nem áll ellentétben a Horatius nyilatkozatával, mert a mikor szegénységét emlegeti, egyszersmind szembeállítja magát a hadjáratokban meggazdagodott római aristokratákkal és hadvezérekkel,²⁾ a kiknek mérhetetlen kincseihez képest szegénységnek tűnhetett fel az ő lovagi vagyona, a mely azonban még mindig gazdagság számba ment a Horatiuséhoz képest, a kinek a Mæcenas adta Tibur melletti kis birtok volt mindene. Szegénynek vallotta magát továbbá a költő még azért is, mert ősei valamikor sokkal gazdagabbak voltak, mint ő maga. Némelyek erre vonatkozó elejtett szavaiból azt következtették, hogy vagyonának egy része ama jószágelkobzások alkalmával vesztetett el, mikor a triumvirek 41-ben Kr. e. a philippii csata után földbirtokokkal jutalmazták kiszolgált katonáikat s az ehhez szükséges telkeket tizennyolcz oly itáliai város határából szakították ki, a melyek az ellenpárttal tartottak. Három vele egykorú költőről: Vergiliusról, Horatiusról és Propertiusról tudjuk ugyan, hogy ez alkalommal károsodtak meg, de arra, véleményem szerint, semmi sem mutat, hogy Tibullust is hasonló sors érte volna, mert a költő az első könyv bevezető elegiájában úgy beszél családjá egykori gazdagságáról, mint régmúlt dologról, a mit bizonyára nem tenne, ha a családi vagyon megapadása már az ő gyermekkorában, mindössze tíz-tizenkét esztendővel az említett költemény írása előtt, történt volna.³⁾

Atyjáról sehol sem emlékezik meg dalaiban, ellenben szól

¹⁾ I. 1, 5—6:

Me mea paupertas vita traducat inerti,
Dum meus adsiduo luceat igne focus.

²⁾ I. 1, 1—4:

Divitias alius fulvo sibi congerat auro
Et teneat culti iugera multa soli,
Quem labor adsiduus vicino terreat hoste,
Martia cui somnos classica pulsa fugent.

³⁾ V. ö. I. 1, 19—20:

Vos quoque, felicis quondam, nunc pauperis agri
Custodes, fertis munera vestra, lares!

és u. o. 41—42:

Non ego divitias patrum fructusque requiro,
Quos tulit antiquo condita messis avo.

anyjáról és nővérérol az első könyv harmadik elegiájában, melyet akkor írt, midőn Corcyra szigetén szeretteitől távol betegen feküdt s halálsejtelmek gyötörték. Nem szeretne, úgymond, meghalni, mert nincs itt se anyja, se nővére, hogy a máglyáról leszedhetnék összeégett csontjait és szétszórt hajjal elsirathatnák. *) Ovidiusból, a ki gyönyörű költeményt írt Tibullus halálára, azt is megtudjuk, hogy ez a két nő túlélte a költőt és ott sírt a máglya előtt. **) Abból tehát, hogy atyjáról se fönnebb érintett elegiájában, se másutt, a hol ősi házáat és gyermekségét emlegeti, nem szól, némi valószínűséggel következtethetjük, hogy korán elvesztette és hogy anyja nevelte fel: legalább az asszonyi nevelés nyomait ismerhetjük fel az ő rendkívül szelid és gyöngéd kedélyében és kedves sentimentalismusában, melyről könyveinek minden lapja tanuskodik, továbbá a fegyvertől és vérontástól való irtózásában, az áldott béke magasztalásában, melylyel nála lépten-nyomon találkozunk.

Bizonyára falun nőtt fel, mert a falusi élet kellemességei eltörölhetetlen benyomást tettek lelkére. Innen a földművelő élethez való ragaszkodás, a gazdálkodásnak a legapróbb részletekig menő ismerete és szerető gonddal való leírása, a vidéki egyszerű erkölcsök dicsérete, a vidám falusi ünnepek kedves rajzai, melyekkel tele vannak költeményei.

Biztosított anyagi viszonyok közt, küzdelem nélkül teltek el gyermeksége napjai. Nagyon gondos nevelésben kellett részesülnie: másképp nem léphetett volna fel oly korán a költészet terén s nem állana előttünk alakban és tartalomban egyaránt kész classikus-ként már huszonhárom-huszonnégy éves korában. Úgy látszik, kora

*) I. 3, 5—8:

Abstineas, Mors atra, precor: non hic mihi mater,
Quæ legat in mæstos ossa perusta sinus,
Non soror, Assyrios cineri quæ dedat odores
Et fleat effusus ante sepulera comis.

**) Ov. Am. III. 9, 47—52:

Sed tamen hoc melius, quam si Phæacia tellus
Ignotum vili supposuisset humo.
Hinc certe madidos fugientis pressit ocellos
Mater et in cineres ultima dona tulit:
Hinc soror in partem misera cum matre doloris
Venit inornatas dilaniata comas.

ifjúságától fogva kizárólag az irodalomnak élt s meg se próbált politikai pályára lépni, a mi pedig úgyszólván minden jó családból való ifjúnak egyedüli vágya volt a rómaiaknál. Hiszen tudjuk, hogy nemcsak a lovagrendből származó Ovidius, hanem még Vergilius, az egyszerű földmívelők gyermeke, és Horatius, a volt rab-szolga fia is megkezdték a hivatalos, vagy az ügyvédi, vagy a katonai pályát s csak azután hagyták abba: Tibullus ellenben sehol sem említi és más forrás sem mondja róla, hogy valaha csak kísérletet is tett volna, akár mint ügyvéd, akár mint tisztviselő a nyilvánosság elé lépni. Szónoknak se igen készülhetett s a retoriskolákat csak nagyon csekély buzgalommal látogathatta; innen magyarázható, hogy annak az erős retorikai elemnek, melylyel pedig épp ama nagy szerep következményeképen, a melyet a retoriskola játszott a római fiatalság nevelésében, az egész latin költészet tele van, az ő verseiben nyoma sem mutatkozik, a mit különben dicséretére hozunk fel.

A költészethez való ragaszkodáson kívül azonban lehetett egyéb oka is annak, hogy a nyilvános szerepléshez nem volt semmi kedve. Én legalább nagyon valószínűnek tartom, hogy Tibullus republikánus érzésű ember volt, a ki, mint oly sok más római, nem tudott belenyugodni a köztársasági szabadság elvesztésébe s nem érezte magát jól az Octavianus új rendszere alatt. Csak ebből tudom megérteni azt a feltűnő körülményt, hogy Tibullus valamennyi Augustus korabeli költő között az egyetlen, a ki nemcsak hogy nem magasztalja a fejedelmet verseiben, hanem a nevét sem említi, még csak távoli célzást sem tesz reá. Pedig tudjuk, hogy Augustus égett a vágytól, halhatatlanná lenni a költészet révén, hogy sokszor úgyszólván kicsikarta a poétáktól a maga dicséretét s hogy bőkezűsége nem ismert határt azokkal szemben, a kik az ő nagyságát megénekelni készek voltak. De azt mondhatná valaki, Tibullusnak mint a gyöngéd szerelmek s egyszerű örömek dalosának, nem is lehetett alkalma arra, hogy Augustus érdemeit magasztalja. Erre bátran azt felelhetjük, hogy előttünk fekszenek a Horatius, Propertius és Ovidius munkái, a kik még a szerelem és a bor megéneklése közben is sorát tudják keríteni annak, hogy, ha mindjárt a legtávolabbi vonatkozás kapcsán s a legerőszakoltabb átmenettel is, rátérjenek a nagy Cæsar istenítésére. Tibullus nemcsak ezt nem teszi, hanem még ott is hallgat a fejedelemről, a hol önként kínálkoznék a róla való megemlékezés. Költeményt ír a

Messalla tiszteletére,*) melyben pártfogójának hadi tetteit sorolja fel, leírja részletesen mindazokat a keleti tartományokat, a hol az a jeles hadvezér megfordult, de egy szóval sem említi, hogy ezt a keleti hadjáratot Augustus vezette, hogy ő volt az, a ki Antoniust és Cleopatrát legyőzve, az Eufratesig terjesztette ki birodalma határait s Rómát a barbár invasiótól megszabadította, újra a világ urává tette. Melyik egykorú költő szalasztotta volna el ezt a jó alkalmat az Augustus dicsőítésére?

Hát arra a versére mit mondjunk, a melyben Messalinust, az imént említett Messalla fiát üdvözli,**) midőn ezt a fiatal embert a Sibylla-féle könyvekre felügyelő tizenöt tagú papi testületbe (*quindecimviri*) fölvtették? Hosszasan beszéli el itt, hogy a cumæ-i Sibylla már Aeneasnak megjósolta Róma jövőnö nagyságát, hogy a többi Sibyllák előre hirdették a majdan bekövetkező polgárháborúk borzalmait, hogy a szomorú időknök immár vége van s Apollo isten most már békét és boldogságot ad a római népnek. Tudjuk, hogy Augustus az Aeneas utódának tartotta magát, hogy legfőbb érdemének a polgárháborúk befejezését s a világbéke biztosítását tekintette s hogy éppen ő volt az, a ki a palatinusi Apollotemplom építésével magát és népét ez isten oltalma alá helyezte: és Tibullus mégis tud beszélni Aeneasról, a visszanyert békéről s Apollóról, mint a római nép védőjéről, a nélkül, hogy Augustust egy szóra méltatná. Ez már nem véletlen hallgatás: ez szándékos mellőzés, a melynek egyéb megfejtése nincs, mint hogy Tibullus, a republikánus érzelmű ember, minden békés hajlandósága daczára sem tudta megbocsátani Augustusnak, a békeszerzőnek azt, hogy a békéért a szabadságot vette el cserében, s így nem volt lelke arra, hogy e férfiú nevét, ha egynémely érdemét elismerte is, lantjára vegye. Megmutatta ezzel a költő, hogy keblében minden gyöngéd érzése mellett is férfias szív dobogott, melyet semmiféle udvari kegy vagy külső jutalom reménye nem tudott megvesztegetni.

Elegiáival korán magára vonta a műértők figyelmét, a mi nem is volt csoda ebben az időben, midőn a finom izlésű pártfogók minden valamit ígérő tehetséget felkarolni és ápolni igyekeztek. Asinius Pollio, a Vergilius felfedezője, Mæcenás, a Horatius halhatatlan emlékü barátja, és Messalla nemes versenyre keltek

---

*) I. 7.

**) II. 5.

egymással az irodalom támogatásában s a jeles írók és költők egész seregét gyűjtötték maguk köré. Tibullust jó sorsa Messalla körébe vonta s így nem lesz fölösleges e kiváló férfiúról e helyt néhány szót szólnunk.

Marcus Valerius Messalla Corvinus,¹⁾ az ősrégi családból származó római aristokrata, mint fiatal ember Horatiuszal és a Cicero fiával együtt Athénban tanult Julius Caesar dictatorságának utolsó évében.²⁾ A dictator meggyilkolása után, úgy mint Horatius, ő is Brutushoz csatlakozott és részt vett a triumvirek ellen vívott harcokban. A philippi-i csata után kibékült a győztesekkel, sőt Antoniuszal barátságot is kötött, de később, midőn a triumvirek között egyre nagyobb lett a meghasonlás, főképp, miután Antonius egészen a Cleopatra hálójába került s a vezérszerepre méltatlannak mutatkozott, Messalla teljesen az Octavianus pártjára állott, a ki őt tárt karokkal fogadta s nagy hasznát vette a dalmaták és a pannonok ellen (35—33. Kr. e.) viselt háborúban; 31-ben consul lett s mint ilyen vett részt az actiumi csatában. Csakhamar ezután Galliába indult, a hol a fellázadt aquitanusokat verte le; utóbb a keleti tartományokban,³⁾ nevezetesen Ciliciában, Syriában és Egyiptomban vezérkedett s 27-ben mint Aquitania legyőzője, diadalmenetet tartott Rómában, a mivel be is fejezte hadvezéri pályáját. Augustushoz való ragaszkodásának szép jelét adta akkor, midőn a tanácsban (2. Kr. e.) azt indítványozta, hogy a fejedelmet a birodalom körül szerzett érdemeinek elismeréseül a *haza atyja* (*pater patriae*) czimmal tüntessék ki. De meggyőződését még a császár kedvéért sem változtatta meg: így, midőn ez (26. Kr. e.) ráruházta a fővárosi kormányzó (*praefectus urbi*) új méltóságát, hatodnapra lemondott, mert hivatalos hatalmát nem találta összeegyeztethetőnek a polgári szabadságról alkotott fogalmával.

Politikai és katonai szereplése mellett az irodalom több terén is működött. Ifjú korában görög nyelven idyllikus költeményeket írt és görög szónoklatokat latin nyelvre fordított. Majd történeti munkákat adott ki, saját kora eseményeiből merítve az anyagot,

¹⁾ Élt 64 Kr. e.—8 Kr. u.

²⁾ Azaz 44-ben Kr. e.

³⁾ A mi Messalla hadjáratainak sorrendjét illeti, v. ö. *Parerga Tibulliana* című értekezésem I. szakaszát, mely folyóiratunk múlt (1903) évi folyamának 642. és köv. ll. olvasható.

tudós grammatikai és irodalomtörténeti értekezéseket szerzett, de hírnevét főleg, mint Cicero iskolájához tartozó szónok alapította meg. Már kora ifjúságában megnyerte szónoki tehetségével a nagy mester tetszését s Augustus korában őt és Asinius Polliót tartották a római ékesszólás első mestereinek.

Ilyen ember természetesen nemcsak mint nagyúri luxust űzte az irodalom pártolását, hanem kiváló műízlésénél és sokoldalú tanultságánál fogva kedvező hatással is lehetett a fiatal tehetségek fejlesztésére. Irodalmi köre csakugyan méltó párja volt a Mæcenasénak: ide tartozott Tibulluson, a kör vezéresillagán kívül Lygdamus,¹⁾ az elegiáíró, Sulpicia,²⁾ a Sapphóval rokonlelkű költőnő, Valgius Rufus,³⁾ a ki a költészet több műfajában jeleskedett, utóbb, de már nem Tibullusszal egy időben, maga Ovidius⁴⁾ is. Hogy a fiatal kezdők mennyire esedeztek kegyeiért s mennyire sóvárogtak az ő környezetébe jutni, mutatja két reánk maradt, Messallát dicsőítő költemény, éretlen ifjak meglehetősen ízléstelen és otromba hízolgésszel telt munkái.⁵⁾

Mikor és minő körülmények közt ismerkedett meg Tibullus e kiváló férfiúval, nem tudjuk, de annyi nagyon valószínűnek látszik, hogy a barátság kötelékei az aquitaniai hadjárat alatt, melyben a költő Messalla oldala mellett vett részt, fűződtek közöttük szorosabbra. Messalla ugyanis, mindjárt az actiumi csata⁶⁾

¹⁾ Bővebben szólok róla könyvem kilenczedik fejezetében.

²⁾ Neki szentelem könyvem hatodik fejezetét.

³⁾ Hogy Valgius is a Messalla köréhez tartozott, mutatja a Tibullus-féle negyedik könyv élén álló *panegyricus in Messallam*, melynek szerzője Valgiusra hárítja azt a nagy feladatot, hogy a Messalla hadi tetteit megénekelje (IV. 1, 179—180.):

Est tibi, qui possit magnis se accingere rebus,
Valgius, æterno propior non alter Homero.

⁴⁾ Ovidius maga mondja önéletrajzában, hogy Tibullusszal, a nagy költő korai halála miatt, nem köthetett barátságot (Trist. IV. 10, 51—52.):

... nec amara Tibullo
Tenipus amicitiae fata dedere meae.

⁵⁾ Az egyik, a mely elegiai distichonokban van írva, Vergilius ifjúkori költeményeinek gyűjteményében (*Catalepton IX.*) maradt reánk, a másik, a mely tisztán hexameterekből áll, a Tibullus negyedik könyvének első helyét foglalja el. Szerzőik nevei ismeretlenek; annyi bizonyos, hogy egyiknek sincs semmi köze se Vergiliushoz, se Tibullushoz.

⁶⁾ Kr. e. 31. szeptember 2.

után, tehát a 31. év őszén Galliába sietett, hogy a római uralom ellen fellázadt aquitanusokat megfékezze, s ez alkalommal magával vitte a költőt is. Tibullus, a ki mint római lovag, hosszú katonai szolgálatra volt kötelezve, csak örülhetett annak, hogy olyan hadvezér alatt szolgálhatott, a ki neki jó barátja és pártfogója volt, de ő, a békés hajlandóságú s a nyugalmat kedvelő ember, még így sem tudott a katonai dicsőségért lelkesedni. Az első könyv tizedik elegiájában, melyet akkor írt, midőn már indulófélben volt az aquitaniai háborúba, fájdalmasan hasonlítja össze a Saturnus hajdani szép idejét, a békés aranykort, a harcias jelennel. «Nem voltak még — úgymond — várak, nem voltak sánczok s a pásztor nyugodtan hajthatta fejét álmra tarka juhai között. Bár éltem volna akkor, hogy ne kellene megismerkednem a vészes fegyverekkel s ne hallanám dobogó szívvvel a trombitát! Most háborúba hurezolnak s valamely ellenség talán már magánál is hordja azt a nyilat, a mely az én oldalamba fog fúródni. De védjetelek meg, tűzhelyem ősi istenségei! Hiszen ti viseltetek gondot reám, midőn mint kis gyermek lábaitok előtt futkostam.»*) Már ekkor hangoztatja a költő, hogy neki se gazdagság, se dicsőség nem kell: minden vágya az, hogy távol a világ zajától nyugalomban élhessen falusi jószágán késő vénségeig.

Szerencsére nagyon megkönnyítette hadi szolgálatát Messalla barátsága, a ki őt a maga fővezéri gárdájába (*cohors praetoria*) osztotta be s már ezzel kiváltságos helyzetet biztosított neki a seregben.***) A gárdában ugyanis csupa jó családból való, intelligens ifjú szolgált, a kik, ha kedvök volt a katonai pályához, a vezér

*) I. 10, 9—16:

Non arces, non vallus erat somnumque petebat
 Securus varias dux gregis inter oves.
 Tum mihi vita foret, vulgo nec tristia nossem
 Arma nec audissem corde micante tubam:
 Nunc ad bella trahor et iam quis forsitan hostis
 Haesura in nostro tela gerit latere.
 Sed patrii servate lares: aluistis et idem,
 Cursarem vestros cum tener ante pedes.

**) Hogy Tibullus a Messalla fővezéri gárdájához tartozott, saját szavai bizonyítják, I. 3, 1—2:

Ibitis Aegæas sine me, Messalla, per undas,
 O utinam memores tuque *cohorsque* mei,

a hol a *cohors* csakis a *cohors praetoria*-t jelentheti.

oldala mellett a katonáskodás elemeitől kezdve a főtiszti teendőkhöz mindent megtanulhattak, a mire szükségök volt; a tehetségesebbeknek megengedték a vezérkar tanácskozásainak hallgatását is, hogy ily módon a stratégia magasabb művészetébe is beavatást nyerjenek. A kinek pedig nem voltak ilyen hajlamai, annak, ha kedveltje volt a vezérnek, csak formáság volt az egész szolgálat: inkább a társalgó, mint a katona szerepe várt rá. Ilyen szerepe lehetett Messalla mellett a mi Tibullusunknak is, a kiről hiteles adat bizonyítja, hogy a vezér szűkebb környezetéhez tartozott.¹⁾ Messalla mint költőt kedvelte őt meg s vette pártfogásába, azt is tudhatta, hogy a katonáskodásra semmi hivatást sem érez magában, s így bizonyára, a mennyire lehetett, megkímélte őt a nehezebb feladatoktól.

A hadjárat folyamán bejárta Tibullus a sereggel együtt a mai Franciaország (Gallia) jelentékeny részét. Maga mondja, hogy járt a Rhône (Rhodanus) és a Saône (Arar) vidékén, látta a Pyrenæusokat s a nyugati oceán partjait, volt a Garonne (Garumna) mellett és a carnutusok földén a Loire (Liger) tájékán is.²⁾ Bár, a mint fönnebb láttuk, egyáltalában nem titkolta a háborútól és a vérontástól való irtózását, mégis, ha rákerült a sor, római lovaghoz méltón állotta meg helyét a csata zajában: legalább erre mutat az a megbízható tudósítás,³⁾ hogy katonai kitüntetésekben részesült, és saját nyilatkozata a Messalla születésnapjára írt költeményében,

¹⁾ V. ö. a *vita Tibulli* következő helyét: «Tibullus . . . Corvinum Messallam . . . dilexit, cuius et *contubernalis* Aquitanico bello militaribus donis donatus est.» A vezér *contubernalis*-ainak ugyanis azokat az előkelő ifjakat nevezték, a kik magasabb katonai kiképzés céljából a vezérhez csatlakoztak s állandóan közelében tartózkodtak.

²⁾ I. 7, 9-12:

Non sine me est tibi partus honos: Tarbella Pyrene
Testis et Oceani litora Santonici,
Testis Arar Rhodanusque celer magnusque Garumna,
Carnuti et flavi cæcula lympha Liger.

³⁾ V. ö. a *vita Tibulli* szavait: «militaribus donis donatus est». Minthogy ilyen kitüntetésben csak úgy részesülhetett valaki, ha katonai érdemeket szerzett, azt kell hinnünk, hogy Tibullus maga is harczolt az aquitaniai háborúban s nem csupán kísérője volt Messallának.

a hol a különben oly szerény költő komoly önérzettel mondja magáról, hogy része volt barátja dicsőségében.¹⁾

Messalla a hadjáratot becsülettel fejezte be. Az Atax²⁾ folyó mellett, Narbo³⁾ város közelében döntő győzelmet vívott ki az aquitanusokon,⁴⁾ bejárva Gallia nagy részét, meghódoltatta a nyugtalankodó néptörzseket s érdemeket szerzett magának a legnagyobb kitüntetésre, melyet római hadvezér elérhetett, a Rómában tartandó diadalmenetre. Tibullus a háború végeztével visszatért a fővárosba s valószínűleg erre az időre esik Deliával, szerelmi elegiáinak későbbi hősnőjével való megismerkedése. Most, hogy szerelme is visszatartotta, természetesen még jobban kívánczozott a béke s a nyugalmas élet után, de a viharos idők még mindig nem engedték meg neki, hogy a magánéletbe visszavonuljon. Antonius és Cleopatra az actiumi vereség után Egyiptomba menekültek s Octavianusnak még egy évi munkájába került a keleti tartományok meghódoltatása. Mikor tehát arról értesült, hogy Messalla végzett az aquitaniai lázadással, a kitűnő hadvezért magához szólította, hogy a fölzavart Kelet lecsendesítésében segítségére legyen. Messalla 30-ban Kr. e. el is indult, hogy Octavianus támogatására siessen s Tibullust erre az útjára is el akarta vinni magával.

A szegény költőnek most még keservesebben esett Rómát elhagynia. Bár a Kelet gazdag tartományaiban viselendő háború az akkori viszonyok közt nemcsak a fővezért, hanem egész környezetét is, kivált ha kissé tágabb lelkiismeretű emberek voltak, bő zsákmánnyal kecsegtette s Tibullusnak kilátása lehetett arra, hogy vagyonát rövid idő alatt megsokszorozza, ő nem erre, hanem csak a Deliától való elválás fájdalmára gondolt. Szívrehatóan beszéli el, hogy milyen aggodalomban volt miatta a jó leány, hogyan

1) I. 7, 9:

Non sine me est tibi partus honos.

2) Mai neve Aude. V. ö. I. 7, 3—4:

Hunc fore, Aquitanas posset qui fundere gentes,
Quem tremere fortis milite victus Atax.

3) A mai Narbonne.

4) V. ö. II. 1, 33—34:

Gentis Aquitanæ celeber Messalla triumphis
Et magna intonsis gloria victor avis.

kért jóslatokat az istenektől s bár minden jel jóra vallott, egyre sirt és átkozta a háborút.¹⁾ Ő ugyan igyekezett kedvesét megvigasztalni, de maga is vigasztalásra szorult, sőt még akkor is, mikor már minden előkészületet megtett az elutazásra, szántszándékkal kereste az okokat, hogy egy-két nappal tovább maradhasson Delia mellett Rómában.²⁾ Végre mégis elindult és hajóra szállott, de útközben súlyosan megbetegedvén, kénytelen volt Corcyra³⁾ szigetén hátramaradni, míg Messalla és társai folytatták útjokat az Aegæi tengeren⁴⁾ Ázsia felé. Ekkor írta, halálsejtelmekről gyötörve, egyik legszebb költeményét,⁵⁾ melyben világos célzással a még alig végződött aquitaniai s a már megkezdett keleti hadjáratra, elátkozza a hosszas katonáskodást,⁶⁾ mert már nagyon megbánta, hogy szerelme ellenére útra kelt.⁷⁾ Arra az esetre, ha ily korán kellene meghalnia, megírja saját sírversét, melyben halála okául

¹⁾ I. 3, 9—14:

Delia non usquam: quæ me cum mitteret urbe,
Dicitur ante omnes consuluisse deos.
Illa sacras pueri sortes ter sustulit, illi
Rettulit e trinis omina certa puer.
Cuncta dabant reditus: tamen est deterrita nunquam,
Quin fleret nostras despueretque vias.

²⁾ I. 3, 15—20:

Ipse ego solator, cum iam mandata dedissem,
Quærebam tardas anxius usque moras:
Aut ego sum causatus aves aut omina dira,
Saturnive sacram me tenuisse diem.

³⁾ A mai Korfu. V. ö. I, 3, 3:

Me tenet ignotis ægrum *Phaeacia* terris.

⁴⁾ I. 3, 1:

Ibitis Aegæas sine me, Messalla, per undas,
O utinam memores tuque cohorsque me

⁵⁾ I. 3.

⁶⁾ I. 3, 81—82:

Illic sit, quicumque meos violavit amores,
Optavit lentas et mihi militias.

⁷⁾ I. 3, 21—22:

Audeat invito ne quis discedere Amore,
Aut sciat egressum se prohibente deo.

Messalla iránti hűségét hozza fel,¹⁾ de egyszersmind sejteti velünk, hogy ha felgyógyul, első dolga lesz visszamenni Deliájához.²⁾ Csak azt kéri az istenektől, hogy minél hamarább elkövetkezzék az a boldog nap.³⁾

A költő szerencsésen felgyógyult és csakugyan nem folytatta útját Ázsia felé, hanem sietett vissza Delia karjai közé. Legközelebbi versében,⁴⁾ a melyet már Rómában írt, igazolja a háborúból való kimaradását. Nincs neki már egyéb vágya, mint hogy kevéssel meglegedve nyugalomban élhessen; irtózva gondol a hadviselés közben megtett fárasztó utakra,⁵⁾ a szabad ég alatt való táborozás és a hajózás közben kiállott szenvedéseire.⁶⁾ Világosan czéloz arra, hogy Kelet minden kincse sem ér annyit, hogy Delia egy könnyet ejtsen miattok.⁷⁾ Gyűjtsön gazdagságot az, a ki nem ijed vissza a háború veszedelmeitől s a harczra hívó trombita álmodat üző szavát szívesen hallja: neki elég a maga szegénysége, csak melegeghessék a házi tűzhely kedves lángjai mellett.⁸⁾ «Te hozzád illő, Mes-

¹⁾ I. 3, 55—56:

Hic iacet immiti consumptus morte Tibullus,
Messallam terra dum sequiturque mari.

²⁾ I. 3, 89—90:

Tum veniam subito, nec quisquam nuntiet ante,
Sed videar cælo missus adesse tibi.

³⁾ I. 3, 93—94:

Hoc precor, hunc illum nobis Aurora nitentem
Luciferum roseis candida portet equis.

⁴⁾ I. 1.

⁵⁾ I. 1, 25—26:

Iam modo iners possim contentus vivere parvo
Nec semper longæ deditus esse viæ.

⁶⁾ I. 1, 49—50:

... sit dives iure, furorem
Qui maris et tristes ferre potest pluvias.

⁷⁾ I. 1, 51—52:

O quantum est auri pereat potiusque smaragdi,
Quam fleat ob nostras ulla puella vias.

⁸⁾ I. 1, 1—6:

Divitias alius fulvo sibi congerat auro
Et teneat culti iugera multa soli,
Quem labor adsiduus vicino terreat hoste,
Martia cui somnos classica pulsa fugent:
Me mea paupertas vita traducat inerti,
Dum meus adsiduo luceat igne focus.

salla! — így szólítja meg a távolban harczó pártfogóját — szárazon és vizen háborút viselni, hogy palotád az ellenségtől elvett diadaljelekkel büszkélkedjék: engem fogva tartanak a gyönyörű leány bilincsei s ajtónállóként őrzöm a kegyetlen küszöböt. Nem törődöm én a dicsőséggel, édes Deliám, csak veled lehessek: nem bánom én, ha tétlennek és henyének neveznek is.»¹⁾

Így végződött Tibullus rövid katonai pályafutása.²⁾ Lemon-
dott a gazdagságról és a dicsőségről, hogy csak szerelmének és a
költészet szelíd Múzsájának élhessen: szeretett és dalolt, így telt
életének hátralevő része. Ezt tehát könyvem következő fejezetei-
ben elegiáinak magyarázatával kapcsolatosan fogom ismertetni.

NÉMETHY GÉZA.

VERGILIUS MESSIÁSA.

A Vergilius IV. eklogájával, melyben egy sajátságos jövődőlés
foglaltatik, Némethy Géza majdem egy egész fejezeten át foglalkozik
a tőle megszokott alapos és körültekintő módon.³⁾ A szép munkának
ebbeli része — az én szerény nézetem szerint — határozottan kiegé-
szítésre szorul, már csak azért is, mert a dolog némiképp belevág a
theológiába, és ebben még a legjelesebb philologus sem lehet el má-
sok utbaigazítása nélkül. A kiegészítésből, majd látni fogjuk, helyre-
igazítás is fog származni.

Vergilius IV. eklogáját voltaképen próféciának, a Messiás eljő-
vetele tanának nevezhetjük. Egyelőre tekintsünk el a *prófécia* és

¹⁾ I. 1, 53—58:

Te bellare decet terra, Messalla, marique,
Ut domus hostiles præferat exuvias:
Me retinent vinctum formosæ vincla puellæ
Et iaceo duras ianitor ante fores.
Non ego laudari curo, mea Delia: tecum
Dummodo sim, quæso segnis inersque vocer.

²⁾ Hogy Tibullus csakugyan nem vett részt a Messalla keleti had-
járatában, részletesen bizonyítottam *Parerga Tibulliana* című értekezésem
II. szakaszában, mely folyóiratunk múlt (1903) évi folyamának 647. és köv.
ll. olvasható.

³⁾ Némethy G., Vergilius élete és művei, Budapest 1902, 97—115. l.

messiás szavak sajátos theologiai értelmétől, és csak azt tekintjük, a mi okvetlenül rejlik ama szavakban, t. i. egy szebb, egy jobb és főképen békésebb korszak eljövetelének hirdetését. Ilyen hirdetéssel találkozunk Aeschylusnál a «Lelánczolt Prometheus»-ban, a hol ünnepelesen kijelenti Prometheus, hogy Zeus neje olyan fiat fog szülni, a ki előbbre való lesz atyjánál.¹⁾ A híres atyának még híresebb fiáról való jövendülés tehát nem hallatlan a klasszikus költészetben. A jövendülés tartalma mindig az, hogy a sivár jelent fölváltja a boldogabb jövő. Körülbelül ilyesmit olvasunk Vergilius kortársánál, Horatiusnál, a XVI. epodusban, a melynek a Vergilius IV. eklogájával való hasonlatosságát helyesen emeli ki Némethy. De magánál Vergiliusnál is találkozunk más jóslatokkal; nevezetesen ilyen a X. ekloga, a Gallus-hoz szóló, melyet Némethy (140. l.) «fenséges költői jóslat»-nak nevez. Azt, hogy az Aeneisben mily sűrűek a jóslatok, alig is kell említenem. A Vergilius korában meg a rákövetkező korban nagyon szerették a rómaiak a jövendöléseket, melyeket főképen rendkívüli természeti jelenségekre és égi tűneményekre alapítottak; a Julius Cæsar meggyilkolását kísérő csodajeleket maga Vergilius írja le²⁾; utóbb Tacitus (*Hist.* V. 13) és Suetonius (*Vespas.* c. 4) írják le a Jeruzsálem bukását hirdető előjeleket, úgy a mint azokat Josephusból (*Bell. Jud.* VI. 5, 14) ismerjük. A Kelet és Nyugat között tehát e tekintetben alig volt különbség; babonások és hiszékenyek voltak az emberek mindenütt.

E kor a pseudo-sibyllinus hirdetések kora. Némethy valószínűnek tartja, hogy Vergilius «ismerte azokat a jámbor csalással Sibyllának tulajdonított jövendöléseket is, a melyeket az alexandriai elgörgösödött zsidók gyártottak görög hexameterekben s a melyekben számtalan változatban ismétlődik az az eszme, hogy egy új, boldogabb korszaknak kell bekövetkeznie» (108. l.). Ez állítást kétségtelenül bebizonyítani természetesen nem lehet, de a kor szelleme és egy pár feltűnő megegyezés valószínűvé teszi a feltevést. A sokat vitatott IV. eklogában Vergilius csakugyan fölemlíti a cumæi Sibyllát (4. vers), a mi arra indította *Sabatier* nemrég elhunyt francia tudóst, hogy Vergilius IV. eklogáját a zsidó-görög sibyllinák alapján magyarázza.³⁾

¹⁾ Lelánczolt Prometheus, az Io scenában, a vége felé (768. sor).

²⁾ Georgica, I. 463—488; Némethynél a 174. lapon.

³⁾ Études de critique et d'histoire (a Sciences religieuses 10. évfolyama alkalmából), Paris 1896, 151. l. — Schürer ellenben tagadja a Vergilius és a Pseudo-Sibyllinák közti rokonságot, l. Theologische Litteraturzeitung 1897 no. 6. p. 167. Nagy művében (Gesch. des jüd. Volkes im Zeitalter Jesu Christi, 3. kiadás, III, 445) Schürer eldöntetlenül hagyja a kérdést.

E sibyllinák egy helyén (III. 787—794) a jövődő kor boldogságának és főképen békéjének leírása nagyban emlékeztet a Vergilius-féle béke-jövendölésre.¹⁾ Ámde tudva azt, hogy a sibyllinák említett helye *Jezsájás próféta könyvének 11. fejezetén alapszik*, ez nem kevesebbet mondana mint azt, hogy Vergilius, akár directe akár indirecte, *ismerte a bibliai helyet*. Ezt fontosnak tartom, mert így némi magyarázatot találhatunk arra a feltűnő jelenségre, hogy a latin költő egy gyermektől várja az üdvöt.

Ez a magasztalt és mégis ismeretlen gyermek teszi az egész költeményt oly mystikussá. Igaza lehet Némethynek, hogy ez a homályosság szándékos, mert így kívánja a jövendölés természete. De fel kell tennünk, hogy csak nekünk tűnik fel oly homályosnak; a kortársak mégis csak sejtettek valamit. Ha minden egyéb kétes is a költeményben, annyi bizonyos, hogy a költő egy határozott gyermekre gondol. Azért elvetendő az a nézet, hogy Vergilius nem is egy határozott személyre gondolt, hanem a sorsnak valamely ismeretlen kegyeltjére, a kinek csak az az egy feltétele van, hogy „jó órában” született legyen.²⁾ Már a régi időkben is voltak olyanok, a kik a születendő fiúban csak az új nemzedéknek vagy az arany korszak jelképét látták, mások a brundisiumi béke allegoriáját keresik benne, de mindezek nem vetettek számot azzal a körülménnyel, hogy a költeményben szereplő atya és anya csak vérből és husból való lehet. A kik Bacchus vagy Romulus fiára, vagy, mint az egyházatyák tették, Jézusra magyarázták, szintúgy távol járnak az igazságtól.

Legelterjedtebb az a nézet, és ezt vitatja Némethy is, hogy a fiú Asinius Pollio consulnak Asinius Gallus nevű fia.³⁾ Ez állítás mellett két erős bizonyíték szól: az, hogy a költeményben névszerint is megszólíttatik Pollio, és az, hogy állítólag maga Asinius Gallus mondta volna Asconius Pedianusnak, hogy az ekloga az ő tiszteletére készült.⁴⁾ Ezzel szemben felmerül az a nehézség, hogy a költemény egy szóval sem mondja, hogy az a fiú ugyanazon Pollióé, a kit a költemény megnevez, és épen ez mutatja, hogy a fiú és Pollio közt nincs semmi viszony. A Gallus önvallomása sem lehet döntő, mivel Gallusnak a hiúság is diktálhatta ez állítást, és különben sem olyan az illető

¹⁾ O. Crusius (l. alább) ezt „véletlen” találkozásnak nevezi.

²⁾ O. Crusius, Rheinisches Museum für klass. Philologie, N. F., LI, 1896, 551—559.

³⁾ L. még ugyane nézetre nézve: Hefele, Beiträge zur Kirchengeschichte, Tübingen, 1864, I, 12; Schürer, Theolog. Litteraturzeitung i. helyen.

⁴⁾ Servius jegyzete eclog. IV. 11-hez (Némethynél 97. l. 1. jegyzet).

vallomás, hogy a Gallusra való vonatkoztatás okvetlenül szükséges volna.*) A mi az Asinius-Gallus-féle hypothesis még azonkívül nehezzé teszi, az meg van említve Némethynél is. Eszerint a legtöbb magyarázó fennakadt azon, hogy mikép helyezhette kilátásba a költő Pollio fiának a világ kormányzását, a melyre akkor már Octavianus tartott számot. Midőn a költő a magasztalt fiút így szólítja meg: «cara deum suboles, magnum Jovis incrementum» (49. sor), csak az lehet az értelme, hogy a költő azt a fiút az istenek származékának, Jupiter ivadéknak tartotta; már pedig hogy illeti meg Pollio fiát ez a magasztalás? A barátság, a mely Vergiliust Pollióval összekötötte, épenséggel nem magyarázza ki ezt a feltűnő egekbe emelést. Némethy igyekszik úgy erre, mint a megelőző kérdésre választ adni; mindenki láthatja, hogy kevés sikerrel, és azt sem lehet elfogadni, hogy a «Jovis incrementum» azt tegye, hogy «Jupiter gyarapodása». Részemről még azt is kifogásolom, hogy a fiú apjának erényeivel fogja kormányozni a világot (17. sor), holott tudva van, hogy Asinius Pollio, habár consul lett, egészben véve csak közepes szerepet vitt korának bonyodalmaiban, jelleme ingadozó volt, és hogy Julius Cæsar bántalom nélkül hagyta, csak azért történt, mivel nyugodt és igénytelen életével senkinek sem állott utjában. Még a consuli évét sem huzta ki, hanem időközben letétetett.***) Még kevésbbé tudunk valamit Asinius Pollio nejről vagyis a kérdéses gyermek anyjáról, úgy hogy nem tudjuk megmondani okát, hogy Vergilius a költemény végén (60. sor) az anyát is felemlíti. Különb is Asinius Pollio, a ki már megelőzőleg mint Transpadana legatusa, most pedig a legmagasabb tisztségben, a consulatusban, működött, 40-ben már megiehetős éltes ember lehetett, mondjuk 40—50 éves, most már az állítólagos csodagyermeken kívül vagy volt már fia vagy nem; ha volt, feltűnő, hogy a költő nem is említi a többi gyermekeket, ha nem volt, úgy a csodagyermek késői születése már magában is csoda, és várható volna, hogy a költő, a ki

*) «In honorem ejus esse factam» oly értelmű lehet, hogy Gallus születése adta az alkalmat, hogy Vergilius költeményt írjon Pollióhoz, de nem következik ebből, hogy a *puer* épen Asinius Gallus. — Pollio egyik unokája Marcellus Aeserninus; minthogy alább kifejtjük, hogy a költemény hőse Cl. Marcellus, kérdés, nem-e névcsereből jutott Servius ahhoz a jegyzethez, hogy a fiu alatt Gallus, Pollio fia, helyesebben ennek unokája, Marcellus értendő?

**) W. Drumann, Gesch. Roms, Königsberg 1835, II. 12. így foglalja össze nézetét Pollióról: «Sein Name glänzt mehr in der Geschichte der Wissenschaften als in der politischen». — Drumann munkájának P. Groebe által eszközölt és 1902-ben megjelent 2. kiadását nem láttam.

minden képzelhető módon magasztalja e gyermeket, magát a születését is dicsőítse.

Kénytelen vagyok ennél fogva a Némethy által elfogadott Asinius-Gallus-féle theoriát elejteni és azt a nézetet elfogadni, melyet Némethy csak utolsó helyen és csak curiosum-képen említ, t. i. azt, hogy a Vergilius IV. eklogájának csodagyermeké, a ki a világnak vissza fogja szerezni az aranykort, nem más mint *M. Claudius Marcellus*. Nem tudom mely alapon, de bizonyos, hogy Némethy más Marcellus-gyermekekre céloz, a kinek törzsfaja ez:

Augustus	nővére Octavia
	Marcellus, neje Julia, Aug. leánya
	x y gyermek

Ismétlem, nem tudom, hol találta Némethy e theoriát, mert erre nézve csakugyan áll Némethy ellenvetése, hogy Marcellus és Julia házassága Kr. e. 25-ben jött létre, így tehát a költő nem mondhatta volna, hogy a kérdéses gyermek Pollio consulsága alatt, tehát Kr. e. 40-ben, születik.

Én e hypothesis másképen ismerem, még pedig egy történet-írótól, és szem előtt kell tartanunk, hogy ilyen esetben a korokat és a jelenségeket áttekintő történetíró jobban szokott itélni, mint a szöveg interpretációjával bibelődő philologus. *Duruy*¹⁾ azt mondja, hogy a IV. eklogának csodálatos gyermeke talán az a Marcellus, a ki *Antonius* és *Octavia* gyermeke és épen ez időtájt született. *Propertius* (III, 18) szerint ez a Marcellus életének 20. évében halt meg, születése tehát 43-ra, két évvel a brundisiumi béke előttre, esnék, a minek folytán *Vergilius* IV. eklogája, mely Pollio consulsága alatt, tehát 40-ben, íratott, nem vonatkozhatnék rája; *Servius* azonban (ad Aen. VI. 862) két évvel kevesebbet, azaz csak 18 évet, ad Marcellusnak, a kinek születése tehát épen a brundisiumi béke idejére és Pollio consulságára esik. *Duruy* a *Servius* számítása felé hajlik, *Drumann* azonban²⁾ és mások³⁾ a 20 éves kort fogadják el. Nézetem szerint ez mit sem változtat a dolgon, mert *Vergilius* semmiképen sem gondolhat egy még a jövőben születendő gyermekekre, mert hisz, a mint Némethy is helye-

¹⁾ *Duruy*, *Histoire des Romains*, Paris 1881, III, 504: «Elle [Octavie] venait de donner le jour à celui qui est peut-être, l'enfant prédestiné de la IVe éclogue de Virgile, à ce Marcellus, glorieux rejeton de Jupiter, que le poëte immortalisera au VIe livre de l'Énéide».

²⁾ I. m. II. 18.

³⁾ *Prosopographia Imperii Romani*, I, 384 no. 739.

sen megjegyzi, arról még azt sem lehet tudni, hogy fiú lesz-e vagy leány, hanem egy az imént született gyermekre, és már most mindegy, akár egy, akár két-három éves a fiú. Hogy a kérdéses szavak (*modo nascenti puero... casta fave Lucina*) megtürik ezt a magyarázatot, az alig szenved kétséget. Érdekes, hogy a költő csak ezután szólítja meg Polliót, mintegy a sorrenddel is jelezvén, hogy a fiú születése megelőzi Pollio consulságát. Egy szóval sem mondja, hogy a fiú Pollio consulsága alatt született — pedig a magasztalás szempontjából ez is jelentős volna — hanem csak azt, hogy Pollio consulsága alatt kezdődik az aranykor.*)

Miért hitte a költő — és vele bizonyosan más is — hogy most már tartós lesz a béke? A brundisiumi béke, melyet különben nem annyira Asinius Pollio, mint inkább M. Coccejus Nerva közvetített, egymagában nem lehetett a béke záloga, mert gondoljuk meg, hogy a 43-ban kötött szerződés sem gátolta meg az ü. n. Perusia-féle háború kitörését 41-ben. A békére való kilátásnak sokkal erősebb záloga volt, az, hogy *Antonius feleségül vette Octaviát*, Augustus nővérét. A két versengő ellenfél, amúgy is távoli rokonok, ilyen módon a legszorosabb kötelékbe jutottak. A béke barátai azt remélték, hogy Octavia, ez a minden női erénnyel ékeskedő nő, az agyonzaklatott világnak meghozza az óhajtott békét azáltal, hogy teljesen lebilincseli Antoniust, és így lehetetlenné válik a világ két urának versengése.

Hogy ezt a jeles anyát illetett egy pár szóval megemlíteni, teljesen értjük. A költemény, a mely különben kis fiúnak (*parve puer*, 60. vers) nevezi a gyermeket, tehát már nagyocskának képeli, azt akarja, hogy a gyermek nevéssen az anyára, őt ekép a tízhónapi terhesség fájdalmaiért kárpótolván. Ezt a szép gondolatot helyesnek találhatjuk és voltaképen nem kérdezhetjük, hogy hát az apának miért ne teljék öröme a fiúban? hisz az apának nem voltak olyan szenvedései. Mégis joggal elvárná az ember, hogy az a fiú, a ki egy világnak van hivatva boldogságot adni, az apával is kapcsolatba hozassék. Ámde a költeményben ez nem történik.***) A mi feltevésünk szerint érthetjük a dolgot, ha megvizsgáljuk ennek a Marcellusnak családfáját:

*) Hogy *decus hoc aevi* (11. vers) nem a fiú, hanem a remélt kor-szak, helyesen látja Némethy is.

**) *patris virtutibus* (17. vers) nem épen «atyai» erények, hanem «ősi» erények, mint a görögben τὰ πατρὶα δόγματα vagy τὰ πατρὶα νόμιμα és más hasonló.

Julius Cæsar, dictator

nővére Julia

Atia, férje C. Octavius

a fiatalabb Octavia; Octavianus, később Augustus

{ 1. férje C. Marcellus

{ 2. férje M. Antonius

1. férjétől M. Marcellus

Augustus veje.

Ennélfogva akkor, a mikor a gyermekről az Antonius és Octavia közötti frigy révén szó lehetett, a gyermek apjáról nem lehetett szó, mert C. Marcellus már nem férje Octaviának, és M. Antonius nem apja M. Marcellusnak. Vergilius eljárása ezzel teljesen igazolva van.

M. Marcellusról, a ki anyja révén Julius Cæsar és Octavianus vére, joggal, habár némi hízeltgással, mondhatta a költő, hogy «az istenek drága származéka, Jupiter nagy ivadéka» (49. sor). Hasonlóan azt is, hogy «ő isteni életet fog nyerni és az égiekkel vegyes hero-sokat fogja látni» (15. vers). Az ő élete úgyszólván a béke jegyében kezdődik, mert még nagyon fiatal, midőn a brundisiumi béke köttetik; várható az is, hogy kormányozni fogja a megbékült világot (17. sor), mert összeköti a világot bíró két hatalmasságot: a Juliusokat az Antoniusokkal. Az, hogy csak anyai ágon tartozik a Juliusokhoz, mit sem változtat a dolgon, mert alig egy pár évvel később az augustusi családkhoz tartoznak azok, a kik csak női ágon, Julia és Agrippa házasságából, leszármazottjai Augustusnak; valamint az a körülmény, hogy M. Marcellus csak mostoha fia Antoniusnak, az apa és fiú közötti viszonyt ép oly kevésbé teszi hatástalanná, a mint Livia gyermekei Tiberius és Drusus, habár korábbi házasságból valók, nem kevésbé Augustus gyermekei.

Ha valaki, úgy M. Marcellus fényesen beigazolta a költő várakozását. Már 715 = 39-ben résztvesz Augustus diadalmenetében az actiumi győzelem után; 729 = 25-ben Augustus feleségül adja neki leányát Juliát. 730 = 25-ben a senatusba jutott, és megengedett neki, hogy 10 évvel a törvényes idő előtt pályázhassék a consuli méltóságra. Nem-sokára rá Augustus a pontificatust is ráruházza (Tacitus, Ann. I. 3). Állítják, hogy Augustus őt adoptálta is, és mindenki a jövődő uralkodót sejtette benne. 23-ban (mások szerint 25-ben) beteg lett és hirtelen meghalt Baiæ-ben, a miben bizonyára része volt Liviának, a ki ilyen módon a saját fiának, Tiberiusnak, egyengette a trónhoz vezető utat. Mérhetetlen gyászt hozott Marcellus halála a császári családra és az egész birodalomra, Augustus maga tartott fölötté gyászbeszédet, Octavia pedig bibliothekát szentelt emlékének. Maga Vergilius örök emléket állított neki azon remek szavakban, melyekkel őt elgyászolja

(Aen. VI. 860—886), úgy szintén Propertius (Eleg. IV. 18). Nyilván a római világ legszebb reménysége szállott vele sírba.

Van még egy körülmény, a mire, úgy látom, eddig nem ügyeltek, és ez Marcellus neve. *Marcellus*, a Mars szóból, per antithesin épen a békét jelképezte. Hogy a rómaiak ennek tudatában voltak, látszik abból, hogy az első nagy Marcellusra, Syrakus elfoglalójára, azt mondta Posidonius, hogy ő először kapta a Marcellus nevet, a mi természetesen hamis, de mégis mutatja az akkori gondolkodást.*) Vergilius épen a IV. ekloga által mystikus gondolkodásának mutatkozik; hátha a név is hozzájárult, hogy az akkortájt született főrangú gyermekben a béke zálogát lássa.

Mindamellet nem értjük meg Vergiliust teljesen, ha bizonyos tekintetben fel nem tárjuk gondolkodásának forrását. Az, hogy egy éretlen gyermeket ennyire tudjon magasztalni és egy egész világ sorsának alakulását tőle várni, mégis csak magyarázatra szorul. A jelentősebb irodalmi termékek közt még csak egy példáját ismerjük annak, hogy úgyszólván egy kornak minden reménysége, boldogságának minden föltétele összepontosuljon egy gyermekben, a ki pedig még meg sem született, és ez a példa nem más mint Jezsászs próféta híres jövődöleése, az a jövődöleés, mely azóta a theologiának, a keresztény dogmának és az interconfessionalis polemikának oly sok táplálékot adott, ugyanazon Jezsászsé, kinek felhasználását és ismeretét más okból már fent valószínűvé tettük Vergiliusra nézve. A hasonlatosság oly frappans, hogy egy pár pontot valósággal egymás mellé állíthatunk:

Jezs. VII, 14 kk.

Ime a fiatal nő várandós lesz és
fiat szül...

Vajat és mézet fog enni, mihelyt megvetni tudja a rosszat és választani a jót... mert *vajat* és *mézet* eszik mindenki, a ki megmaradt az országban.

Mindazon hegyek pedig, melyeket kapával kapálnak — oda be nem megysz a tövis és gaz félelme miatt; és arra való lesznek, hogy rábocsásák az ökröt és hogy eltapossa a juh.

Vergilius IV. ekloga.

tu modo nascenti puero...

ipsa lacte domum referent distenta capellæ ubera..., *ipsa tibi blandos fundent cunabula flores***)... A simul heroum laudes et facta parentis iam legere et quæ sit poteris *cognoscere* virtus...

non rastros patietur humus, non vinea falcem; robustus quoque iam tauris iuga solvet arator; nec varios discet mentiri lana colores...

*) V. ö. Mommsen, Röm. Geschichte, 7. kiadás, I, 612. A Posidonios-féle jegyzetről l. Bauer, *Philologus*, XLVII. 264, 33. j. és R. Herzog u. o. LVI. 65, 71. j.

**) Alább (30. vers) még világosabb: *roscida mella*.

Nem akarom Vergiliust irodalmi függésbe hozni Jezsájástól, még csak azt sem mondom, hogy Vergilius, talán görög fordításban, olvasta Jezsájás könyvét, de lehetett valami közbeeső munka, melynek tartalmát Vergilius ismerte. Ilyen munka lehetett Alexander Polyhistor műve, melyről Sabatier is állítja, hogy Vergilius ismerte; de főképen gondolni kell a pseudo-sibyllin versekre, melyeknek ismerete és használata Vergilius részéről majdnem bizonyos. Ezek a Pseudo-Sibyllinák az egész görög és római világba kivitték a bibliai eszméket, és így lehetséges, hogy a szép jövődönék ecsetelésében Vergilius tőlök kölcsönözte színeit. Különösen a csodás gyermek magasztalása közös a két rendbeli irodalmi termékben; ez a körülmény a legrégebb idő óta megragadta azok figyelmét, a kik mindkét terméket ismerik, és lehet, hogy igazuk van.

Vizsgálódásunk eredményét abban foglalhatjuk össze, hogy 1. Vergilius Messiása nem más mint M. Marcellus; 2. a jövődölés eszméjében hasonlatosság észlelhető ő közte, Aeschylus, sok kortársa és más írók között; 3. a csodagyermek motivuma hasonló ahhoz az ideálhoz, melyet először Jezsájás prófétánál találunk.

KRAUSZ SÁMUEL.

KAZINCZY 1814—15-BEN.

Ha Kazinczy Levelezésének egy-egy új kötetét elolvassuk,*) szinte bámulattal kérdezzük, mint lehetett ennek a nagy férfinak minden egyes esztendőben olyan mozgalmas az élete folyása. Ekkor is, 1814—15-ben, bár egyre jobban belemerült a nyelvújítás kérdésébe, bár a szakadatlan nyelvújító törekvés önmagában is elég lett volna kitölteni tartalommal ezt az esztendőt, mennyi jelentős mozzanatról beszélnek levelei!

Első sorban az *ember* ragadja meg e levelekben a figyelmünket, s azok a társadalmi érintkezések, melyek Kazinczy lelkét ez év folyamán izgalomba hozták. Széphalom, bár a nagy országutaktól kissé távol feküdt, 1814—15-ben is többször látott falai között vendéget, de egyet sem olyan kedveset, mint az ifjú, tizennyolcz éves *Wesselényi Miklóst*, és derék tanítóját, *Pataky Mózes*t. Azt a három napot, melyet e két ifjú külföldi útjából megtérve, Kazinczynál töltött, a széphalmi

---

*) Kazinczy Ferencz Levelezése, XII. kötet (1814. aug. 1.—1815. jún. 30.), közzéteszi Váczy János, kiadja a Magyar Tud. Akadémia. XXXIII+652 l. Ára 10 K.

mester életének legboldogabb napjai közé számhlalta. Kitoró örömmel látta őket magánál, szívessége irántok nem ismert határt, és mikor eltávoztak, még hosszú ideig rezgett szívében a novemberi felejthetetlen napok emléke, s ha szó esik róluk, rajongó lelkesedéssel emlegeti az együtt töltött 72 órát. Kétségtelenül volt ebben az elragadtatásban része Kazinczy arisztokratikus érzületének. Kazinczy nagyon büszke volt családjának előkelőségére s nejének grófi rokonságára — noha sokkal fölvilágosodottabb és nagyobb szívű volt, mintsem kifejezést is adott volna ennek a büszkeségnek — most, hogy a nagy Wesselényi fia tisztelte meg őt látogatásával, és kerülőt tett csak azért, hogy őt láthassa: új táplálékot nyert vonzódása az arisztokráciához. A mit nem tett meg leghivebb tanítványaival, Szemerével és Kölcsyvel, azt megtette Wesselényivel és tanítójával: fölajánlotta nekik a «te» megszólítást s megkérte őket, tegezzék nejét is. Ép oly kétségtelen, hogy ez a rajongás nem volt ment egy kis túlzástól. Nem arra czélzok, hogy a fiatal Wesselényit úgy tekintette, mint az egész magyarság legkiválóbb hősét, hanem hogy úgy bánt vele, mintha nem tizen-nyolcz éves ifjú lett volna — igaz, hogy roppant korán fejlett, geniális ifjú — hanem meglett ember; nem reménye egy nagy jövőnek, hanem maga a megtestesült jövő. De e kis elfogultság és túlzás ellenére is nagy rokonszenvvel kísérjük Kazinczy minden lépését, a melyet ifjú barátja oldalán tesz: olyan szeretetreméltó barátinak, olyan finom lelkű férfinak mutatkozik mindenütt a mester, és a mi fő, annyira meg tud győzni érzelme igazságáról. Milyen megható p. o. az a rövid, száraz izenet, melyet Helmecczynek küld 1814. nov. 9-én: «Gessnerem első kötetének dátumát változtasd-el így: Széphalom, Novemb. 4 d. 1814. — Ez az a' nap, melyen Wesselényivel *Te* névre léptem.» Ép ilyen szép az a levél, melylyel Kazinczy Wesselényit vigasztalja (1815. febr. 10 d.), mikor Pataky, alig két hónapra találkozásuk után, hirtelen meghalt. Első sorai a legszebb vigasztaló levelek közé avatják, látszik, hogy igaz érzelemben fogant. «Könnyeid közt lelek, 's e miatt bátoratlan közelítek hozzád. De könnyekkel jövök én is, 's ez bátorrá tehet. Szoruljunk egymás mellé, 's sírjunk minden magyarázat nélkül.»

Maga Kazinczy is kimozdult ez évben széphalmi magányából és nagyobb utat tett: Bécsben járt nevelőt keresni gyermekeinek. Kirándulása nem volt olyan érdekes, mint a régebbi bécsi útjai, mikor minisztereket ment látogatni, de azért a császárváros ekkor is sok látnivalóval és szórakozással kínálta. Akkor járt fönn, mikor az 1815. fejedelmi találkozó oda gyűjtötte az orosz, porosz, dán és württembergi uralkodókat. Kazinczy majdnem gyermekes örömmel iparkodott közelükbe férközni, s mikor végre színről-színre láthatta a föld urait,

híven megjegyyez magának minden apró külsőséget, a fejedelmek ruháit, a lovak színét, a kíséret pompáját stb. Azok a leírások, melyeket róluk barátainak nyujt, ép oly élénkek, jellemzők és rövidegükben is határozottak, mint régi arczképei, mikor II. Józsefet és e kornak kiválóbbb embereit festette le. Büszke is volt Kazinczy e tehetségére, örömet dicsekedett, hogy «nékem azt a' dicséretet szokták adni, hogy leírást nálamnál inkább senki sem tud jobban; én nem leírom, a mit előadok, hanem *festem*.» (Levele Csereynek, 1815. máj. 5.)

Sokat érintkezett Kazinczy Bécsben az ott tartózkodó előkelő magyarokkal, meg a francia emigránsokkal, és beszélgetésük rendszerint Napoleon körül forgott, a ki nemrég hagyta el Elba szigetét, hogy visszatérjen Franciaországba, és újra kezébe vegye a világ sorsának intézését. Érdekes megfigyelni azt a változást, mely Kazinczy lelkében ez idő alatt Napoleont illetőleg végbement, s mint adott helyet az egykori méltánylat és csodálat a bécsi környezet meg az új események hatása alatt a mérsékelt erősségű ellenszenvnek. (V. ö. 1815. márcz. 30-án Dessewffynek és máj. 5-én Csereynek írt leveleit.)*)

De Kazinczy, azonkívül, hogy a nagy politika iránt érdeklődött, szakított magának időt arra is, hogy a bécsi műgyűjteményeket és színházakat látogassa, sőt büszkén írja i. levelében Csereynek: «Én Bécsben nem élek egyébnek, mint a' Festésnek, Faragásnak, Musikának, Architecturának, theáternek és kerteknek.»

E kirándulást arra is fölhasználta Kazinczy, hogy meglátogassa az útjába eső magyarországi irodalmi ismerőseit. Szándékosan írtuk *ismerőseit* és nem *barátait*, mert irodalmi ellenfeleit is fölkereste, és ott, saját házukban akarta nekik bebizonyítani az ő finom, de nem mindig kiméletes modorában, hogy a nagy problémához, a nyelvhelyességhez, és a stílus szépségeihez semmit sem értenek. Nekünk, a kik ismerjük Kazinczyt bizalmas leveleiből, olvassuk azokat a sokszor erős támadásokat, melyekkel p. o. Takács Józsefet illetve, különösnek tetszik, össze nem férőnek a társadalmi illetmel, hogy elment hozzájuk és vendég létére szállt perbe velük. A csodálkozásra nincs ok; a mit Kazinczy tett, megtörténik az a mi korunkban is, kezét szorítanak mai nap is egymással az ellenfelek, és csak a nézőpont más, a melyből kortársaink cselekedeteit megítéljük: míg Kazinczyról azt mondjuk, hogy *ellenségeit is meglátogatta*, addig kortársainkról, a kik-

---

*) A történelem nagyságairól s magáról a magyar nemzet multjáról igen furcsa véleménye volt Kazinczynak: Julius César *megkéselt gazember*, Mátyás *Schulzfuchs* király, sőt mikor Wesselényi arra kérte, hogy keressen olyan történeti tárgyat, melyet palotája falára festethetne: az egész magyar históriában nem talált megörökítésre méltó eseményt.

nek bizalmas, áruló közlései csak később szoktak kipattanni, azt hirdetjük, hogy *barátaikról is mondanak bizalmasan rosszat*. A kettő lényegileg ugyanaz, ha Kazinczy eljárásában látszólag több is a pikantéria.

Még tanulságosabb a levelezés, ha Kazinczyban az író kisérjük figyelemmel. Az 1814—15. esztendő eseményei különösen érdekesek ebből a szempontból. Trattner, a ki már azelőtt vállalkozott, hogy kiadja kilencz kötetben Kazinczy nevezetesebb fordításait, most végre megindítja a nyomtatást. Kazinczy boldogan hirdeti barátainak, milyen nagy öröm érte, hogy végre nyomtatásban látja annyi esztendő fáradságos szellemi munkáját. Anyagi jutalmat nem kap, nem is vár munkájáért, de minek is, elég, ha kinyomtatják! Olvasva ezt a levelét (1813. márcz. 3. Buczynak), elfog a megilletődés, hogy Kazinczynak, a kor legtekintélyesebb írójának, az irodalom vezérének, ötvenhat esztendőt kellett élnie, míg ebben az örömben része lehetett. Szegény Kazinczy, ha tudta volna, hogy száz év múlva milyen olcsó lesz a nyomdafesték! Természetes, hogy a kiadás roppantul érdekli, levelei tele vannak tervekkel a kötetek elrendezésére és beosztására vonatkozólag, és minden csekélység izgalomba hozza. Csak egyet említék. Roppant szégyennek tartja, s nem is győz eleget panaszkodni, hogy Trattner helykimélés miatt az egyes idylleket nem kezdte külön lapon (Helmecczynek, 1815. febr. 25.). Jellemző ez az apróság és világot vet arra is, hogy mennyi vesződése lehetett a kiadás tartalmi felével. Különösen Osszián ad neki sok gondot. Négyyszer is átdolgozza, de annyira, hogy «kő nem maradt belőle kövön» s még a nyomdából is visszakéri, mikor megkapja az új német fordítást, Ahlwardtét. Hasonló lelkiismeretességgel dolgozott a többi fordításán is, mert úgy érezte, hogy ez a kilencz kötet fontos szerepre van hivatva a magyar irodalom történetében.

Ez a kilencz kötet Kazinczy szemében a nyelvújítás gyakorlati igazolása.

Kazinczyból a mult század első évtizedében tudatos nyelvújító lett. 1811-ben megírta az orthologusok ellen a Tövisék és Virágok-at, ezt a heves támadó és gúnyolódó iratot, 1813-ban kiadta Dayka és Bárótzí életrajzát s bennük kifejtette a nyelvújítás elméletét, most 1815-ben be akarta az épületet tetőzni a megújított nyelven írt műfordításaiival: a tízes években Kazinczy első sorban nyelvújító. Diadalra juttatni a reformot, meggyőzni a művelteket és tanultakat — de csak ezeket — a nyelvújítás szükséges voltáról, ez az élethivatása. Egész lelkével ennek a törekvésnek él, rábeszél, fordít, leveleket ír, sőt — ha kell — utazik is, csakhogy céljt érjen. Tömérdék vesződése és küzdelme volt e miatt az írókkal, még azokkal is, a kiket bizalmas hivei

közé számlált (Kiss János, Döbrentei, Szentgyörgyi stb.), nem akarták megérteni, vagy egyenesen megtagadták elveit, de ő nem csüggedt. Rendületlenül élt szívében a hit, hogy a megkezdett út helyes, hogy a nyelvújítás kérdésében hangoztatott elvei minden bírálaton fölüllanak. Annyira meg volt győződve a neologia üdvöztető voltáról, hogy a legmerevebb dogmatismusba tévedt, és csodálkozott, mint lehetnek az orthologusok táborában «jó és tanult 's jól író férjfiak is» (levele Döbrenteinek, 1815. jan. 20.), és szinte kész volt Sokrates okoskodását megfordítva azt hirdetni: a ki vétkezik — azaz, a ki nem neologizál — az tudatlan. A tanulatlanoknak megbocsátotta tévedésüket, de mit szóljon azokról, a kik tanultak, ismerik a Dayka- és Báróczy-életrajzokból az ő nyelvújítási elveit, és még sem esküsznek in verba magistri? Nem tudja megfejteti azt az ellenmondást, hogy p. o. Kiss és Schedius hogyan ellenkezhetnek vele, a kik mind a ketten tudós emberek s olvasták az ő két értekezését. Igen jellemző, a mit Schedius-ról Rummy Károlynak ír (1815. ápr. 24.): «Wir sprachen über den Neologismus. Er ist nicht ganz meines Sinnes. Ich begnügte mich ihn zu fragen, ob er meine Excursionen vor Dayka und Báróczy gelesen habe. — Ja. — Ich wundere mich also, dass er so spricht.» Kazinczy föl sem merte tenni, hogy legyen gondolkodó elme, a kit az ő Dayka és Báróczy élete ne térítene meg! Csalhatatlannak tartotta magát, s ha ellenfelei támadták, egy pillanatig sem gondolt arra, hogy ő téved, vagy hogy ellenfelei szemében nem elég nyomosak az érvei, nem, a hiba bennük van, egyszerűen nem értik meg, a mit mond. Szemére lobbantja a maradiaknak, hogy az újításokat legfölsőbb csak *mértékkel* akarják elfogadni, s jogosan kérdi, ki ítéli majd meg, hogy mikor sok az újítás. Felejtí azonban, hogy az ő elve ép oly subjectiv, s mikor az újítások elbírálásában az a vezető szempontja: «Wo finden Neologismen Platz, das ist die Frage» (levele Rumynak, 1815. jan. 20.), akkor ellenfelei ép oly jogosan kérhetnek, hogy ki ítéli meg, mikor van valamely újítás helyén. S legyünk igazságosak, követelhetette-e Kazinczy, hogy mindenki meghódoljon előtte, mikor csupa általános frázissal, subjectiv motiválással hozakodott elő, de tényleges okokkal nem támogatta véleményét. És ha néha megpróbálta okokra építeni állításait, mint p. o. mikor Döbrenteivel szemben a *feke* jogosultságát vitatta (levele 1815. jan. 10-ről), akkor is hasonlatokkal és a nyelvtudomány előtt bizonyító erővel nem bíró fordulatokkal érvel. Érdemes indokolásának egy részét közölni: «Werke des Geistes und der Kunst sokszor insultálnak a' czirkalomnak 's lineának, 's a tánczoló Grátzia sokszor, vagy azért, mert a Menuet' két lábait a' szűk hely miatt meg nem teheti, vagy mert kényes csintalanságból hibásan lép, de gracziásan lép, 's jaj annak, a' ki czirkalmot és lineát viszen oda, 's

kiszabja, hogy íme a' két láb' 8 csúszását és szökését eddig 's eddig kellett volna vinni. Én szerencsét próbálok a' szóval. Mit ítél felőle a' Publicum, azzal nem gondolk. Azt sugja nekem valami, hogy talál az Szemeréket és Kölceyeket.»

Kazinczy tehát a szóalkotásban a szépségnek akarta a vezető szerepet juttatni és e kérdésben is az ízlést ismerte el a főkritériumnak, de csak — a maga ízlését. Kazinczynak Horatiustól és Goethétől tanult gőgje, melylyel megvetően lenézett mindenkit, ha nem volt művelt ízlése, itt a nyelvújítás kérdésében nyilvánult a legigazságtalanabban és legridegebben. A kinek az ízlése — mondhatnók nyelvtudományi fölfogása — nem egyezett az övével, az műveletlen, annak a nyelv kérdésében nincs ítélete és szava. Nyíltan megvallja, hogy munkáiról csak a maga ítéletére ad s ezenkívül Szemeréére meg a Kölceyére — mert ekkor még e két fiatal író vakon alávetette magát a mester nézetének s csak szócsövei voltak. Nem bánta, ha az egész ország ellene fordul is: meg volt győződve, hogy az utókor neki fog igazat adni.*)

Olyan erős volt a bizalma, hogy égett a vágytól, bárcsak szembe szállnának vele. Ha meghallotta valakiről, hogy a neologismus ellen írni készül, rögtön fölkeresi, biztatja, hogy czáfolja meg az elveit, s nem mulasztja el odatenni: «Pirulás nélkül vallom meg majd, hogy tévedésben voltam, s mint hív barátja a valónak ragyogni fogok, ha nevem mint rossz író neve örök homályba süllyed is.» (Levele Gyarmathynak, 1815. jan. 20., közölve a Levelek jegyzetei között.) A látszólagos szerénység szavából a legerősebb önérzet hangját érezni ki: íme itt állok, czáfoljatok meg, ha tudtok! Csak össze kell vetni a Gyarmathyhoz intézett fölszólítást azzal a büszke öntudattal, a melyről az előbb emlékeztem meg: mindjárt kitűnik, mennyire nem volt őszinte Kazinczy. Kérte a bírálatot, nem azért, hogy okuljon belőle, hanem hogy visszaverhesse diadalmasan a támadást. A ki tudja, mennyit tartott Kazinczy az említett két életrajzra, az lehetetlen, hogy ki ne olvasná a közölt levél folytatásából a gúnyt: «De minekutánna velem e nagy barátságot közlöd, nem közlenéd azt a másikat is, hogy theoriámat is czáfolnád meg, melyet a Dayka és Báróczy életekben vittem a publicum elébe? Anathemát fogok eretnekségemre kiáltani, csak lássam, hogy vétkes úton jártam; s a mennyei világosságnak nem volt buzgóbb hirdetője a Saulusból vált Paulus, mint én leszek az új tudománynak, csak verettessem le általa.»

*) V. ö. a *Szokott és szokatlan* című epigrammjából: Hamvamat a' Maradék áldani fogja, tudom.

Ez az erős önérzet azonban nemcsak Kazinczynak volt jellemző vonása. A korszaknak másik két nyelvtudósa, Révai, a ki kidőlvé a csatázók sorából, már régen künn pihent a temetőben, és Verseghy, a ki ebben az időben iskolai könyvek szerkesztésével foglalkozott és egészen visszavonult a tudományos élettől, mind a ketten ép olyan határozottsággal követelték maguknak a jogot, hogy a nyelvhelyesség kérdésében ítélkezzenek. Ők is olyan imperatori hatalommal akarták magukat fölruházni, csakhogy a két igazi nyelvtudós nem áttallotta ezt nyíltan hirdetni, míg Kazinczy látszólag az engedékeny és meggyőzőhető vitatkozó szerepére vállalkozott. Azoknak könnyebb volt a dolguk, mindegyikük határozott, objectiv principiumra építette rendszerét, Révai a régiségre, Verseghy az élő nyelvre, Kazinczy azonban rendszert nem alkotott, s egységes alapelv helyett a subiectiv ízlést állította föl kritériumul.

Hogy nem volt igaza, hogy a szóalkotások helyessége fölött nem az ízlés dönt, azt ma már nem kell bizonyítanunk. A ki esztetikai okból még az *ás—és-t, ság—ség-et* is szerette volna a képzett szók végéről «apocopálni», a ki szánt-szándékkal tarkazza nyelvét germanismusokkal és gallicismusokkal (levele Döbrentének, 1815. jun. 18.) — mert nem botol az, a ki tudva s akarva botol! *) — az nem ítélhetett jogosan a nyelvújítás kérdéseiben. De annál inkább igaza volt Kazinczynak, mikor a stil kérdésében hangoztatta az ízlés szerepét. Ő, a kinek ízlése, szépérzéke fejlettebb volt, mint korában bárkinek, messze meghaladta társait a «szép toll» művészetében; minden sora, még a Levelezés is bizonyítja, hogy ha gyöngé is volt nyelvtudósak, nagy volt, mint stilszta. Szándékosan említjük ezt föl leveleinél. Bár Kazinczy leveleit kétségtelenül kinyomtatásra szánta, azzal a tudattal másolta, gyűjtötte, hogy az utókor számára állítja össze, sőt barátainak határozottan megírja: «A' mit nekem így írsz, azt az egész Maradéknak fogod írni» (levele Döbrentének, 1815. jan. 10.): már céljuknál fogva sokkal közvetlenebbek, mint egyéb írásai, kevesebb művészettel vannak megcsinálva, nincsenek simára csiszolva. És mégis mennyi stilbeli finomság ékeskedik bennük. Egy-egy fölöslegesen használt, sőt keresett idegen szó (pl. *favorit*, kedvelt helyett) mesterkélt, idegenszerű fordulat megállt ugyan olvasásukban, de egyébként milyen könnyen ömlenek mondatai. Röviden, határozottan fejezi gondolatait, úgy összeszorítja pár szóba, hogy sokszor szinte epigrammai csattanó-

---

*) Kölcsénynek 1814. decz. 22-én írott levele érdekes tanubizonyság, milyen nagy hatással volt reá Kazinczy: ezt a téves elvet úgy alkalmazta Virágra, akárcsak Kazinczy tette volna.

val pattannak ki (igen szép a gyermekeiről s a nevelésükről tett rövid jegyzés a Szentgyörgyinek 1815. jan. 20. levelében), máskor meg halmozza a kifejezéseket, s a rokonértelmű szók egymás mellé állításával fokozza a gondolat erejét. Kerüli az általánosakat, hogy a legodaillóbb szót választván, egyéni színt adjon a kifejezésnek, s a színtelen, mindennapi, megszokott szó helyett olyat választ, mely fest is egyszersmind, föltünteti a cselekvést, vagy újságával bájol meg. Csak két példát idézek. Azt a gondolatot, a mit közönségesen úgy tolmácsolnánk, hogy «Gessner életrajzában azt olvastuk», ő így fejezi ki: «Mikor Gessner *életébe pillanték*.» Alig hinné az ember, hogy ezzel a két szóval mennyi erőt önt a frázisba, milyen szemléletessé teszi a mozzanatos ige, szinte látni véljük, mikor Kazinczy kézbe veszi a könyvet s megakad szeme azon a ponton, melyre a levél következő része vonatkozik. Ép ilyen a már említett *Szoruljunk egymás keblére*, hol az ige nemcsak újabb és szokatlanabb, mint a helyette használni szokott *boruljunk*, hanem érezzük, hogy e szóval még határozottabban akarja festeni a kettejük között lévő bizalmas, szoros viszonyt.

Itt tűnik ki Kazinczy igazi művészete. Nem törvényekre kellett hivatkoznia, nem elméleteket igazolnia, hanem jó érzékére hallgatnia, s ezért tartjuk a stil reformját eredményeiben is sokkal jelentősebbnek, mint a nyelvét. Maga példákon megmutatta, mint kell írni, s barátait nem szünt meg buzdítani, hogy tehetségük javát fordítsák az előadás művészetére, ellenségeit meg egyre korholta, mert nincs ízlésük művésziesen írni. Hogy nem értették meg, sőt félreértették, az nem az ő hibája.

E ponton Kazinczy szereplése a barátából és íróéból átmegy már az *irodalmi izgatóséba*. Mindaz azonban, a mit ő a nyelv és stil megreformálása érdekében beszélt, írt és tett, az már más lapra tartozik. Nem is emlékezünk meg e helyütt törekvésének erről a feléről, bár, jól tudjuk, így ítéletünk egyoldalú s Kazinczy működésének éppen arra a felére nem vetettünk világot, melyért az irodalomtörténet e nagy férfiú minden hibáját és tévedését szívesen elnézi. Mellőzzük mégis, nemcsak azért, mert történetesen éppen ebben a mozgalmas esztendőben nem vetett nagy hullámokat az ő izgató tevékenysége, hanem első sorban azért, mert akkor ki kellett volna lépni abból a keretből, a melyet nekünk Kazinczy Levelezésének nemrég megjelent XII. kötete szolgáltatott.

A Levelezés legújabb kötetét szintén az eddigi kiadó, Váczy János, rendezte sajtó alá. Az ő igyekezetét és tudományát dicséri a nagy gonddal végzett kiadás, a nagyszámú, a lelkiismeretes jegyzetek, s a megbízható tárgymutató. Az ő tollából folyt a kétíves bevezetés is, a mely, mint eddigi tíz társa, a levelek tartalmából nyújt irodalmi

tájékoztatót, s nemcsak a főbb eseményeket emeli ki, hanem bemutatja azokat a törekvéseket, czélokat, a melyeknek ez időben Kazinczy szentelte magát.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

HAMLET, MEG ROMEO ÉS JULIA MESÉJE A MAGYAR PONYVÁN.

Azóta, hogy a kormánytól anyagilag is támogatott *«Magyar Mesemondó»* irodalmilag előkelőbb hangot honosított meg a ponyva-termékek szalmazfödeles kunyhójában, a ponyva régiebb termékei mind jobban eltűnnek a vásári «istoriás» asztaláról. Az a «vásári kép», mit oly remekül festett meg Arany János *«A Laczi-konyhá»*-ban, lassankint egészen «modernné» fog válni s nevetni fognak, hogy volt idő, midőn azt írhatták:

A ponyvaárus, *szabad ég alatt*
Lehintett szalmán fel s alá szalad,
 Gondolja: beh jó volna egy kemenceze,
 Mely a vásárt befütné egyszerre.

Ma már a vándor «istoriás» helyébe is az állandósult előkelő könyvkereskedő lépett s még a vásáron se kell attól félni, hogy a szellemi termékek közül

Szél úrfi elcsízel
 Némelykor egyet enyves körmivel.

De tán ma már (és ez az öröndetesebb az egész dologban) még inkább jellemző a «szomorú» helyzetre az ellenkezője annak, hogy:

Angyal Bandi, Zöld Marci, Sobri
 Sohse látszanak ritkulni, fogyni
 Sokan pisognak szélyel a ponyvárúl:
 Nem oly kelendő a szellemi árú.

Évek óta hasztalan keresem a régi magyar rabló-romantika ponyvatermékeit. Mintha a civilisatio szele őket is végleg elsöpörte volna és így szükség se volna már arra, hogy az istoriás rájuk könyököljön. Mindez a közerkölcsök szempontjából nagyon öröndetes s még öröndetesebb lehetne, ha az 1848-iki törvények végrehajthatók lettek volna, mert a XVIII. t.-cz. 45. §-a világosan intézkedik, hogy «Az úgynevezett házaló, vagy züg-könyvárusok az illető hatóság rendőri felügyelete alá helyezettnek». Ez a felügyelet ma már ismét meghozta

a jó eredményt és Sobrit, Zöld Marczit, Angyal Bandit hasztalan kérjük az új kiadóktól, sőt megtörtént, hogy midőn egyik régi kiadó utódjánál népkönyveket kerestem, a bizalom csak akkor lett nagyobb, midőn kijelentettem: hogy nincs közöm se rendőrséghez, se ügyészséghez. E kutatásaim alkalmával meggyőződtem arról is, hogy legalább a tárgyat tekintve, e régi kiadók utódjainál is lassan teret hódít az «előkelőbb tonus». Egyelőre két olyan népkönyvet akarok ismertetni, melyek főleg azért fontosak, mert két oly mesét visznek a nép közé, melyeket Shakespeare is drámailag földolgozott. *Hamlet*, meg *Romeo és Julia* meséjének népies feldolgozása, valóban egy avatott tollú író t munkára serkenthetne. Sajnos, ez a magyar feldolgozóknak nem sikerült s így e két népkönyvről inkább csak mint «curiosum»-ról emlékezhetünk meg, mert irodalmi magasabb érdekek szempontjából figyelmet se érdemelnek.

Az elsőnek teljes címe ez: *A világhírű Hamlet, dán királyfi élete, kalandjai és halála*. Felette tanulságos és érdekes történet. Öt szép képpel. (Budapest, 1888. K. 8 r. 26 lap. Nyomatja és kiadja Rózsa Kálmán és neje.) — E ponyvatermék meséje nincs kapcsolatban Shakespeare Hamletjével, de igenis azzal az Amleth-történettel, mely Saxo Grammaticus dán krónikájában van elmondva. [V. ö. Dr. A. Zinzow: *Die Hamletsage*, Halle. 1877. 4—10. lap és Karl Simrock: *Die Quellen des Shakespeare*. Bonn. 1870. Zweite Aufl. Erster Theil 103—120.] Nem valószínű, hogy a magyar feldolgozó Saxo Grammaticus krónikáját használta volna közvetlenül. Inkább az hihető, hogy egy ennek nyomán készült német nyelvű népkönyvet fordított le. Az eredetinek írója sok helyütt eltér Saxo Grammaticus krónikájától, a nélkül, hogy a Shakespeare Hamletjét használná. Már ebből is arra következtethetünk, hogy a forrásművekben sokkal járatosabb ember állította össze, mint a minők nálunk foglalkoznak rendszeresen a népkönyvek összeállításával.

A mese eleje egészen más, mint a Saxo Grammaticus krónikájabeli. A krónikás szerint Rörik dán király Jüttland helytartójává Gervendilt teszi s 'ennek halála után Gervendil fiaira Horvendillre és Fengóra bizza a helytartóságot. Horvendill Saxo Grammaticusnál fiatal ember, a mi népkönyvünkben ellenben «elaggott király». A norvég királynak Kollernek összetűzése Horvendillel egész más okból következik be a krónikásnál, mint a mi népkönyvünkben. A párbaj lefolyása is más, és a magyar népkönyv azt se említi, hogy Horvendill megöli Koller norvég király nővérét, Selát is. Rörik király leányát a krónikásnál Geruthának, a magyarban Fredegundának hívják. [Érdekes, hogy Fengó első feleségének neve a krónikásnál nincs említve, ellenben a magyar népkönyv Geruthának kereszteli el.] A krónikásnál

Fengó erőszakkal ragadja el bátyja feleségét s aztán azt hazudja neki, hogy ő miatta ölte meg férjét, tulajdon testvérbátyját, mert boszút akart állani a vele való rossz bánásmódja miatt. A mi népkönyvünk Fredegundája ettől eltérőleg bűnös szerelmet érez sógora iránt s Fengó a «könnyelmű feleséggel szövetkezve» követi el a testvérgyilkosságot, a «legnagyobb bűnt testvérbátyja és az Isten ellen». Amleth Horvendill életében jön a világra, a magyar népkönyvben akkor, mikor már «egy pár hónapig éltek Fengó és Fredegunda együtt a bűnnel szerzett boldogságban». A krónikás mit se tud arról, hogy Amleth Fengót tartotta apjának, valamint nincs ott említés téve Hamlet «öreg tanítójáról» sem, ki midőn tanítványa álmát elmondadni hallja, töreldelmesen bevallja, hogy az apja meggyilkoltatásának emez elmondott álma valóságon alapszik s eddig csupán azért hallgatta el tanítványa előtt, mert az időt nem vélte még elérkezettnek arra, hogy vele a valóságot közölni kötelelességének ismerje.

A krónikásnál Amleth csupán sejtelmekkel van eltolva s ez okból tetteti örültségét, míg a népkönyv az öreg tanító személyének ügyes bevonásával népiesen érthetőbbé teszi Hamlet tettetését. A sírbolt-jelenet sincs meg a krónikásnál, mint a hol Hamlet fogadást tesz, hogy az álombeli jelenethez híven «mit reám bízál, teljesíteni fogom».

Ezen túl a két mese csaknem végig egy nyomon halad, azzal a különbséggel, hogy a népkönyv szemérmesen kihagyja azt a jelenetet, midőn Hamlet, a tettetésének kikémlelésére kiküldött leányzót magával viszi «ad palustre procul invium».

Az anyjával való szemrehányó-jelenet megegyezik a hallgatódzó tanácsos meggyilkolásának módjával egyetemben. Ugyanígy a britanniai első út, a küldöttek legyilkolási módja, Hamlet házassága körülményei s egyéb részletek, apróbb eltérésekkel, valamint a hazatérés módja és Fengó megöletése. Királylány választása, második britanniai útja, a Hermothruda-episód mind a két helyütt előfordul. Hamlet részletesen leírt pajzsáról, mit a valóságban el se tudunk képzelni, nem emlékezik meg a népkönyv.

A befejezés felé a magyar szöveg ismét lényegesen eltér a krónikásétól. Ennél a meghalt norvég királynak Röriknek utódja Viglet az, a ki megrabolván Hamlet anyját, így keveredik háborúba Hamlettel. Mind a két helyütt Hamlet mint kétnejű király szerepel, de sorsuk különböző. A magyar népkönyv szerint Hermothruda vele megy a Viglet elleni harcba és midőn mérgezett nyíltól találva holtan terül el Hamlet, Hermothruda ráborul hitvesére s a sebbe jutott mérget magába szíva, ott vész el vele együtt s «egyszerre repültek lelkeik az ég felé», Geruthát a norvég király számúzi, ki aztán gyermekeivel együtt kétségbeesésében a tengerbe öli magát. Saxo Grammaticus

mit se tud mondani az első — nála névtelen — feleség sorsáról, viszont az ő Hermothrudája távolról sem a népkönyv hűséges, halni kész felesége. Prózai egy teremtés, ki Amleth megöletése után önként adva oda magát zsákmányul, a győzelmes Vigletnek felesége lesz...

Ma nem tudjuk még eldönteni, minő kész szöveget fordított a mi magyar népkönyvrőnk. Annyi kétségtelen, hogy a magyar ponyva Hamletje elég kellemes népies olvasmánynak s bizonyára része van abban, hogy a magyar betyár-romantika termékei mind jobban le-szorulnak a ponyváról.

Sajnos, a magyar ponyva *Romeo és Juliájáról* ezt nem mondhatjuk el, bár történetük sokkalta körülményesebben van elmondva, mint a Hamleté.

A magyar népkönyv teljes címe ez: *Romeo és Julia szomorú története*. 3 szép képpel. Budapest, 1896. Nyomatja és kiadja Rózsa Kálmán és neje. Kis 8 r. 61 lap.

Hogy ez a kiadás német feldolgozás nyomán készült, azt egy abban idézett versecske a legkétségtelenebbé teszi. A 11-ik fejezet végén, ott, midőn a már száműzött Romeo elbúcsúzik Juliájától, a következő versszakok állanak (44 l.):

Hogy ha két hű szív búcsúzik,
Melyek szerették egymást,
Oly nagy kín ez, a melyhez nem
Lehet hasonlítani mást.

Szomorú e szó, melyet mond szád:
Isten hozzád! Isten hozzád!
Hogyha búcsúzik két szív,
Mely egymáshoz vala hív.

Ezek a sorok a legnagyobb valószínűség szerint Geibel egyik remek költeménye első versszakának fordításai akarnak lenni, mely így szól:

Wenn sich zwei Herzen scheiden,
Die sich dereinst geliebt,
Das ist ein grosses Leiden
Wie's grösseres nimmer gibt.
Es klingt das Wort so traurig gar:
Fahr wohl, fahr wohl auf immerdar,
Wenn sich zwei Herzen scheiden,
Die sich dereinst geliebt.

Ez az idézet egyuttal kellő fogalmat ad arról, hogy minő költői lélek lehetett a magyar fordító s mekkora hűséggel ültethette át magyarba az előttünk ismeretlen német eredetét.

Itt is, mint Hamletnél, a magyar szöveg nem a Shakespeare Romeo és Juliájából van véve. Meséjének alapja Bandello ismert novellája, mely a Bülow-féle novellagyűjtemény révén (Meyers Volksbücher. Shakespeare-Novellen. Leipzig. Bibliographisches Institut 1—38 l.) ma már oly könnyen hozzáférhetővé van téve. De az eredetinek írója oly jelenetekkel is bővíti, melyek pl. Shakespearenél igen, de Bandellonál nem fordulnak elő (pl. Romeo és Lőrincz barát jelenete II. felvonás, 3. szín, itt VI. fej. 20—24 lap, vagy a Gyógyszerészszel való párbeszéd V. felvonás, 1. szín, itt XV. fej. 54—55 l.); résziint megtoldja meséjét oly indítékokkal, melyek se Shakespearenél, se Bandellonál nem fordulnak elő (pl. a IV. és V. fej. legnagyobb része, vagy a VII. fej. vége, vagy a XII. fej., hol az öreg Capuletti leányát «lábával rugta el magától, mint az ebet».)

A Romeo és Juliáról szóló magyar népkönyv valósággal nem érdemli meg, hogy behatóbban foglalkozzunk vele. Nem egyéb az egy nagyon is érzelmessé tett történetnél, mely hosszadalmas, érdektelen s így unalmas is. Mennyi esik ebből az eredeti írójának, mennyi a fordítónak rovására, azt csak akkor tisztázhatjuk, ha valaki vállalkozni fog arra a nem éppen háladatos s tán nem is szükséges feladatra, hogy a magyar népkönyv német eredetijét felkutassa.

Mindig lapos, a legtöbb helyütt teljesen idegen stilusa alapján azon népkönyveink közé merjük sorozni, melyek aligha számíthatnak arra, hogy a népnek kedves olvasmányul szolgáljanak, sőt inkább arra valók, hogy a nép magyaros nyelvezékét megmátelyezzék. Mindezek után érdemes volna adatokkal támogatni, vajjon:

1. ismereteseke-e régibb kiadások Hamletnél (1888) és Romeo és Juliánál (1896), mint az előbb tárgyaltak?*)

2. vannak-e Hamletnek és Romeo és Juliának egyéb népies fel-
dolgozásai?

3. kimutatható-e, hogy a nép örömmel olvassa ez idegen tárgyú mesekönyveket?

Tán nem tévesztette célját jelen czikkünk, ha sikerült vele főleg vidéki íróársaink figyelmét a ponyva termékeire terelni, melyeket sokkal jobban elhanyagolunk, semmint azok jelentősége megérdemli. Ma tán sok jó dolgot meg lehetne a régiekből is menteni, míg a semmibevétel pótolhatatlan veszteséggel fog járni.

BAYER JÓZSEF.

---

*) A Nemz. Múz. ponyvairóadalmi gyűjteményében van egy 1876. évi, a fentivel teljesen azonos szövegű Romeo és Julia-kiadás. (Bucsánszky, 56 l., u. a. 3 képpel.) Szerk.

SYMBOLÆ AD SUPPLEMENTUM GLOSSARII MEDIÆ ET INFIMÆ LATINITATIS REGNI HUNGARIÆ.

1. *aquaeductorius* 3., aquam ducens; vízhordó. «Equi aquæductorii duo.» I. T. P.¹⁾

2. *baronissa*, -ae; illustrissima uxor vel filia baronis; báróné vagy bárókisasszony. «Transsumptum capituli Posoniensis pro parte baronissæ Elisabethæ Perényi etc.» Elenchus I.²⁾ 704.

3. *bifariare* = in duas partes dividere; ketté osztani. «tum illa plaga . . . pro arbitrio . . . iudicii bifarietur etc.» T. H.³⁾ Fasc. 26. No. 26.

4. *cameriatu*s, -us; officium camerarii vel cubicularii; kamarás-ság. «pro honore actualis cameriatu.» Elenchus I. 10.

5. *carpitum*, -i; auleum; Du. C. carpita, vox Italica, panni vilosi vel crassioris genus; kárpit. «duo carpita mensalia.» T. M. N. H.⁴⁾ 1440. III. 7.

6. *clavigeratus*, -us; officium clavigeri, qui claves curabat; kulcsárság; apud Bartal: kinestár. «Rationes clavigeratus.» Elenchus II.⁵⁾ 384.

7. *constitutivum*, -i; constitutio vel definitio; meghatározás, megállapítás; apud Bartal: a dolog mivolta. «Constitutivum possessionis Arak et eiusdem classificatio.» Elenchus I. 181.

8. *cophinum*, -i; Du. C.: cophinus = corbis; colum. «Cophinum, per quod cerevisia mundatur, unum.» I. T. P.

9. *domus rationaria*; domus, in qua rationista habitat; szám-tartóház. «In domo rationaria.» I. T. P.

10. *epocillator*, -is; e radice: poculum, pocillum; kimérő. «Contractus epocillatoris diversorii Kis-Barathiensis etc.» Elenchus I. 405.

11. *erumnarium* vel ærumnarium, e verbo: ærumna; edény-tartó. «Erumnarium, duo.» I. T. P.

12. *exorbitantia*, -ae; Du. C. motuum, violentissimus motus et maxime impetuosus, kihágás; apud Bartal: túlzás, kicsapongás. «ob furta et alias exorbitantias.» Elenchus I. 673.

13. *forcularium*, -i; furca; villa. «Forcularia duo.» I. T. P.

¹⁾ Inventarium Tokajensis provisoratus. 1604. II/7. O. L. 318.

²⁾ Elenchus Litterarum . . . familiam Hedervariano-Viczaianam concernentium. I.

³⁾ Tabularium Hedervariense.

⁴⁾ Tabularium Musei Nationalis Hungarici.

⁵⁾ Elenchus Litterarum . . . familiam Vicziaianam concernentium. II.

14. *incivitatit*, mendose pro incitavit. «Nos in tantum incivitatit, tantaque accendit devotione.» T. M. N. H. 1439. II/23.

15. *inpendibulum*, -i; instrumentum parieti affixum, cui impenduntur vestes. «Inpendibulum unum.» I. T. P.

16. *iudex bellicus*; hadbíró. «Coram me Francisco Horváth vojvoda et iudice bellico exercitus Hungaricalis Jauriensis.» 1643. VI/22. T. H. Fasc. 37. No. 2.

17. *laudissonus* 3. Du. C.: laudisonus, ut laudifluus (= laudum plenus) vel laudes canens; dicsérettel teljes, dicsérettől áradozó. «Sed et huiusmodi laudissona nostra talis modi testamenti approbatio.» T. M. N. H. 1439. II/23.

18. *litterae auszugales*; e radice Germanica: auszug; számla. «Variæ quietantiæ et auszugales.» Elenchus II. 450.

19. *litterae exarendationales*; l., quibus conducitur vel locatur; bérbetevő levél. «Exarendationales litteræ educillorum in dominio Hedervariensi reperibilium.» Elenchus I. 91.

20. *litterae moringabiles*; l. dotalisticæ, de dote sponsæ agentes; hitlevél, jegykötéslevél. «Moringabiles litteræ Francisci Héderváry, vi quarum Dorotheæ Rokonoky, alias ancillæ suæ in sponsam acceptæ præter alias res mobiles inscripsit iure perpetuo castrum Ozora etc.» Elenchus I. 439.

21. *lucariatus*, -us; officium lucarii, luci vel silvæ custodis; erdőfelügyelőség. «honorem lucariatus silvarum Raba et Farkaserdew.» 1411. T. V.*) Fasc. 44. No. 5.

22. *mappula*, -ae; diminutivum e verbo: mappa; parva tabula geographica. «Mappula de plaga inter Eötevény et Abda controversa de anno 1778.» T. H. Fasc. 31. No. 13.

23. *iuratus notarius* bellicorum exercitus; seregbéli hites jegyző. «Coram me Georgio Damichich, iurato notario exercitus Hungaricalis Jaurinensis. 1643. T. H. Fasc. 37. No. 2.

24. *pluinar*, -is; pallium per pluviam usum; esőköponyeg. «unum pluinar de barchano albo.» T. M. N. H. 1440. III/17.

25. *scaphium*, -i; salinum: sótartó. «Scaphium pro servando sale unum.» I. T. P.

26. *scriba stili regiae maiestatis*; kancellariai írnok. «Lucas, filius Benedicti, filii Egidii, filii David de Porpacz, scriba stili regiae maiestatis.» T. M. N. H. 1441. VIII/7.

27. *sennis* -is; fortasse e radice Germanica: Sense; falx; kasza. «Tres parvæ curvæ sennes.» I. T. P.

---

*) Tabularium Viczaianum.

28. *siccarium*; ædificium, ubi siccantur panni eloti; szárító «Siccarium cum suis instrumentis.» I. T. P.

29. *sturio*, -is; Du. C.: Sturgio, sturio, piscis, qui maximo in mensis honore habetur apud eos, in quorum fluminibus capitur. «Retia pro sturionibus septem cum omnibus suis instrumentis.» I. T. P.

30. *taliga*, -ae; biga; taliga. «Bigæ seu taligæ quinque absque rotis.» I. T. P.

31. *ectura currus*: pannus, quo currus tegitur; kocsitakaró. «unam tecturam cursus.» T. M. N. H. 1440. III/7.

32. *terribulum*, -i; Du. C.: Quoddam tormentum, quod terreat reos et dicitur a terreo. «unum morderium cupreum cum eius terribulo.» T. M. N. H. 1440. III/17.

33. *veredarius*, -i; Du. C.: veredarii dicti, qui veredis publicis utebantur et responsa vel mandata Principum deferebant; póstás. «Reversales Pauli Siray, veredarii Eöttevingiensis.» Elenchus I. 254. — (Siray Péter kgmes urunk ő felsége póstája. T. H. Fasc. 29. No. 28.)

LEVÉNTÉ ZÁVODSZKY.

HAZAI IRODALOM.

Anthologia a XIX. század francia írájából. Második kötet. Kiadja a *Kisfaludy-Társaság*. Budapest, Franklin-Társulat, 1903.

A Kisfaludy-Társaság francia anthológiájának meglehetősen gyarló első kötete után *) nem fűztem túlságosan vérmes reményeket a második kötet megjelenéséhez sem. A fordítók nagyrészt ugyanazok maradtak s a feladat tán még nehezebb, mint az első kötet költőivel szemben, mert a parnassien-ek plasztikus tömörségű s mégis színpompás versei, melyekben a tartalom a külső formával oly szorosan összeforr, melyekben egy kissé rikítóbbra festett szín, egy a kelleténél erősebben megvont árnyékvonal teljesen tönkre teheti a hangulatot, a költői perspektívát, rendkívül próbára teszik a fordító művészetét. E kényes költői világban egy jelző elhanyagolása már vétkes könnyelműséggé minősül s az úgynevezett «szabad átdolgozások» egyenesen anarchista merénylet számba mennek. Ismerve már most a mi fordítóink nagy részének önkényre hajló természetét, mely nem igen törődik azzal, hogy az idegen virágokat gondosan, gyökerüket ki-

*) Lásd róla ismertetésemet a *Budapesti Szemle* 1902. júliusi számában

mélve, ültesse át a magyar földbe, sőt tapasztalván, hogy akad közöttük olyan is, ki a francia nyelv kellő ismerete nélkül fog a fordítás nehéz feladatához, tisztában voltam előre azzal, mit várhatok a Kisfaludy-Társaság ez újabb kötetétől. Svárakozásomban, fájdalom, nem is csalódtam. Igaz, hogy ennek a kötetnek is vannak fényes lapjai. Reviczkynek benne foglalt egyetlen darabja (*Isten ha volnék.* Sully Prudhomme) az eredetivel versenyző műremek s ily congenialis alkotások Vargha Gyula fordításai is, különösen a Heredia-sonettek s a páratlan finomsággal utánérzett *Napkelte* Sully Prudhomme-tól. Dicséret illeti még szabatos és e mellett költői fordításaikért Jánosi Gusztávot, Szász Károlyt, ifj. Szász Bélát, Váró Ferenczet s Szabados Edét is, de ezek darabjai mellett, melyek valamivel többre rúgnak a kötet harmadrészénél, mennyi halovány à peu près, mennyi önkényes változtatás, mennyi magyartalan döcögés, mily elriasztó tömege az *eredeti szöveg félreértett helyeinek!*

Mielőtt a részletekbe fognék, általánosságban még azt kívánom megjegyezni, hogy a kötet beosztása, a fölvelt költők s műveik ellen nyomós kifogást tenni nem lehet. A XIX. század második felének nagy költői alakjai többnyire jellemző művekkel vannak képviselve kötetünkben, a kisebbekre nézve pedig megnyugszunk abban a tudatban, hogy az egyéni izlés érvényesülése az ilyen jellegű műben sem zárható ki teljesen. Mégis sajnálni lehet, hogy néhány figyelemre méltó tagja az újabb nemzedéknek kimaradt gyűjteményünkől. Olyan névnek pl. mint France Anatole-é, nem volna szabad költői anthológiából sem hiányoznia.

Áttérve már most fordítóink eljárásának jellemzésére, csak éppen futólag akarom érinteni, a bizonyítékok mellőzésével, hogy a francia modern lyrának kötetünkbeli tolmácsolói az eredetinek jellemző finomságait mellőzve, igen gyakran beírják halvány körülírások- s elmosódó vázlatokkal. Különösen tapasztaltam ezt Béri Gyula, Bogdánfy Lajos és Kozma Andor fordításainál. Pl. a Sully Prudhomme-féle *Patak partján* Béri fordításában szinte pusztá változatnak tetszik az eredeti nyújtotta thema fölött; ilyen szabad fordítások továbbá a Coppée-féle *Életunalom* és *Elullatott fájdalom* cz. költeményeké Bogdánfy-tól s Verlaine *Promenade sentimentale*-jának önkényes átdolgozása Kozmától stb.

Az itt felsorolt költeményekkel természetesen korántsem merítettem ki fordítóink függetlenségi hajlamának anthológiánkban található összes példáit. Erőtelen, halvány fordítással lépten-nyomon találkozunk benne, de ezek — tekintve a feladat nehézségét — még sem esnek oly súlyos beszámítás alá, mint némely fordítónak az a souverain eljárása, melylyel sok helyen egyszerűen mellőzve az eredeti

szöveget, saját ötleteivel tarkítja az idegen költői inventiót. Efféle «beleköltés» példái közül a következőket jegyeztem ki kötetünkéből:

Gombostű az ingujjban. (Nadaud Gusztáv.) 4. versszak.

--- Sire, Votre Majesté	--- Felség, én azt képzem:
Aurait-elle décrété	Jót tesz egyszer én velem,
De doubler mes honoraires	S a mit én még sohse kértem:
<i>Aux dépens de mes confrères?</i>	Megduplázza most a bérem.
--- Non, mon pauvre Éloi,	A ki vár
Répondit le roi,	--- Felel a király ---
<i>Ta demande est assez franche,...</i>	<i>Tudjon várni, ám ne lesse,...</i>

(Szabó Endre.)

Itt az eredeti s a fordítás kiemelt helyei nemcsak meg nem felelnek egymásnak, hanem a magyar változat részben éppen ellenkezőjét mondja eredetijének.

Virágok. (Sully Prudhomme.) 2. versszak:

A költő a melegház növényeiről beszél s ezek egyikéről ezt mondja:

<i>L'une raide, élançant tout droit</i>	Emennek száraz lombja alszik,
<i>Sa tige aux longues feuilles sèches...</i>	<i>Miként az elfáradt gyönyör...</i>

(Béri Gyula.)

A fordítás hézagpótló hasonlatánál, mely az eredetivel szembe állítva, furcsaság számba mehet, nem akarok hosszasan időzni.

Galamb és lilium. (Sully Prudhomme.) 1. versszak:

Femme, cette colombe au col rose et mouvant,
 Que ta bouche entr' ouverte baise,
 Ne l'avait pas sentie humecter si souvent
 Son bec léger qui vibre d'aise.

Szép ifjú lányka, kis fehér galambod
 Nem érzé még így forró csókjaid'
 Hisz eddig még szelid, hizelgő hangod
 Nem esalta elő bűgő dalait. (Béri Gyula.)

Az eredetiben nyoma sincs «hizelgő hangnak» s «bűgő daloknak». Ott a költő egyszerűen azt mondja, hogy a galamb csőre mos hogy a nő nedves ajka érinti, remeg a gyönyörtől. De ugyane költeményben még újabb meglepetést szerez számunkra a fordító, mikor a következő sorok helyén: (3. versszak)

Elle n'avait jamais senti ton cœur frémir
 Au vivant toucher de son aile.

így énekel:

Kicsiny lakát így fel nem diszítetted,
Ily gondozást még tőled nem kapott.

Az ember alig hisz szemének s szinte hajlandó feltenni, hogy itt valami félreértéssel van dolga.

Dal. (Coppée Ferencz.) 1. versszak:

J'ai dit au ramier: «Pars et va quand même,
Au delà des champs d'avoine et de foin,
Me chercher la fleur qui fera qu'on m'aime.»
Le ramier m'a dit: «C'est trop loin!»

Galambnak mondtam: «Szállj el könnyű szárnyon,
Bűvös virágot hozz, oh madaram!
A Gangesnél nyit, -- ős regék honában.»
A galamb szólt: «Az nagyon messze van.» (Szalay Fruzsina.)

Mi szükség volt itt a szerény kaszálók s zabföldek szomszédságát a pompázó Ganges-vidékkel, ősrégék honával felváltani? A francia mester, ha volna róla tudomása, bizonyára tiltakoznék Muzsájának illetlen felcizcomázása ellen. De ha van fordítónk, kinek Coppée nem mond elég nagyokat, akad olyan is, ki a francia költő szellemességét találja fogyatékosnak s ez irányban talál rajta javítani valót. Bogdánfy-nak pl. nem elég, ha Coppée *Az apa cz.* költeményben egyszerűen konstatálja, hogy «L'homme revint encore ivre le lendemain», ő ki-sujtásozza amúgy isten igazában: «Elmúlva rossz bor s jó pajtások mellett Ittasan megy haza megint a rossz ember». Tódítanak azonban mások is az eredetin s pedig nem a legnagyobb szerencsével; pl. *Janka regényé*-nek I. részében, (Coppée F.) hol a költő Jankáék lakását írja le:

Tout au bout du pays Latin, dans le quartier
De l'étudiant pauvre et du petit rentier,
Entre le Panthéon et le Jardin des Plantes...

Zempléni így fordít:

A vén Latin-negyednek egy festői zugában,
Szegény diák fiuk és ide költözött
Kis tőkepénzesek s *agg harcosok* között...

A diáknegyedben lakó «agg harcosok» egészen fordítónk ötlete. Úgy látszik, az «Invalides»-ra gondolt, csak hogy ez, bár szintén a Szajna balpartján fekszik, nincs ám a diáknegyedben, a Panthéon és a Jardin des Plantes között! U. o. a IV. részben a szomszéd kis fiáról azt meséli Zempléni, hogy «Enyelegve móríkálta magát, fitos kis

orrát», a mi először rosszul van mondva magyarul, másodszor nincs benn az eredetiben.

A francia szöveg e merész keresztülgázolása mellett, melyből szintén csak válogatott szemelvényeket volt módomban nyújtani, találkoztunk kötetünkben azzal a másik jelenséggel is, mikor a fordító hű igyekszik ugyan maradni eredetijéhez, de e hűségre törekvés sántikálást s a magyar nyelv szelleme ellen való csetlést-botlást von maga után. Feltűnőbb ilyen helyek a kötetben a következők:

Az én szólóm. (Dupont Péter.) 5. versszak:

Bor az anyád is szerelem ... (Hegedűs István.)

Tehát az apád is, hugod is, öcséd is? Dehogy, hanem a vers kedvéért kimaradt az *anyád* elől a *te* névmás s ezzel a mondat értelme teljesen megváltozott.

A Müzett-dal. (Murger Henrik.) 4. versszak.

És isszuk azt a tiszta bort,
A melybe' szárnyát megfürösztve
Vígabban égbe szállt dalod. (Zempléni Árpád.)

Hibás szórend! Szórend elleni vétség van különben a következő két helyen is.

Lekaszált fü. (Theuriet André). 1. versszak:

s levágtak is .... (!)
... egy virágos hosszú sávot. (Hegedűs I.)

Szonett. (Sully Prudhomme.) 3. versszak:

Ez egy érzés csak gyötri a szívet. (Béri Gy.)

Magyartalanság: *Hortorum deus.* (Heredia Marie-José.) IV. 3. versszak:

Tisztel a kert ura s én méltó is vagyok. (Vargha Gyula.)

Mire? Nem lehetett volna minden kár nélkül így mondani: «Tisztel e kert ura s *rá* méltó is vagyok. Különben Vargha Gyuláról levén szó, hajlandó vagyok azt hinni, hogy itt pusztá sajtóhibával van dolgunk.

A kovácsok sztrájkja. (Coppée F.)

Mindnyájunk hasznáért megteszem, *cén barátok!*

(Zempléni Á.)

Mint hogy a szóban forgó helyen nem szerzetesekről, hanem az öreg munkás barátairól van szó, a kiemelt kifejezés természetesen meg nem állhat.

Janka regénye. (Coppée F.) IV. rész:

Oly jó volt Janka most is, házának angyala,
Mint még szíven ki nem tört a vágyak vihara. (Zempléni Á.)

A második sorból hiányzik a *midőn* kötőszó. S — finis coronat opus:

Emlékek. (Champsaur Felic(i)án.) 3. versszak:

Piros kis *ajkák*, hol a *csókjaid*? (Béri Gy.)

A ki tisztelt olvasóim közül feje csóválásában még ki nem fáradt, szíveskedjék e kissé aprólékos, de elkerülhetetlen böngészést velem folytatni s ha az eddigiek még nem győzték meg, hogy ez anthologia második kötete sem felel meg a kívánalmaknak, alkosson magának végleges véleményt kifogásaim utolsó csoportja nyomán, melybe fordítóink tárgyi tévedéseit, vagy egyenesen a francia nyelv hiányos tudásából származó botlásait állítottam össze. E csoportban az egyes fordítók szerint fogom tárgyalni a kifogásolt helyeket, kezdve azokon, kiknél csak szórványosan akadni egy-egy tévedésre.

Ifj. Szász Béla, ki különben jobb fordítóink közé tartozik, félreérti *A harangok* (Theuriet A.) 10. versszakának következő sorait:

*Ou bien nous cheminons ensemble, aux Fêtes-Dieu
Par les sentiers jonchés d'herbes que le pied froisse,
Tandis que tout là-haut bourdonnent dans l'air bleu
Les carillons de la paroisse.*

*Vagy mintha a réten, hol elvesz a fűbe
Bujkálva az ösvény, járnánk mi bolyongva,
Ünnepjén az Úrnak, s a csöndbe vegyülve
A messze haragnak csengő szava zsongna.*

Nem veszi ugyanis észre, hogy az eredetiben az úrnapi körmenetről van szó, mikor az utcákat fűvel, virággal szokás behinteni. Erre vonatkozik a «les sentiers jonchés stb.», nem pedig a rét fűben bujkáló ösvényére. Hogy a dolog csakugyan úgy áll, mutatják a tovább szőtt emlékezés többi motívumai is, melyeket a fordító szintén elejt:

*L'amour adolescent, frais comme un reposoir,
Vague comme un parfum d'encens qui s'évapore,
Ou comme les soupirs de l'Angelus du soir,
L'amour dans nos cœurs vient d'éclorre...*

Az ifju szerelme oh! nem maradandó,
Szétfoszlik a légben, gyorsan tova tűnve,
Mint illatos ámbra, mint esti harangszó,
— De szerelmünk mintha most nyílna szívünkbe!

A fordításból tehát kimaradt az úrnapi sátor (le reposoir), a tömjénfüst pedig ámbra-illattá párolgott el. De van egyéb baja is e négy sornak. A fordító ugyanis a *vague* melléknevet a *vaguer* ige 1. szám 3. személyének veszi (szétfoszlik a légben), holott a francziában a *l'amour adolescent* alanynak *vient d'éclore* ige az állítmánya. Így aztán a költői gondolat az eredetitől teljesen elütő fordulatot nyer.

A ház felett. (Verlaine Pál.) 3. versszak:

A költő elmerengve a városból szobájába hatoló harangszón. madárdalon, felkiált:

Mon Dieu, mon Dieu, la vie est là	Nagy ég! Mi is az életem:
Simple et tranquille,	Minő sivárság, szükség!
Cette paisible rumeur-là	(Kozma Andor.)
Vient de la ville.	

A sas prédája. (Leconte de Lisle.) 3. versszak:

Sur la steppe sans fin, coteau, plaine et vallons
L'oeil luisant à travers l'épais crin qui l'obstrue,
Pâturent çà et là des hardes d'étalons.

Tágas pusztáin a beláthatatlan vidéknek,
Melyen a hajnalpír merengő fénye leng,
Szétszórtan itt-amott vad ménék legelésznek. (Szabados E.)

Hogy miként lett a *durva sörény alól átvillanó szem-ből a hajnalpír merengő fénye*, e szokatlan természeti tüneményt legföljebb a fordító ha megmagyarázhatná.

Váró Ferencz egyébként magyaros s lendületes fordításaiban szintén leltem néhány hibára:

A Zenith (Sully Prudhomme) II. 9. versszakában

L'astronomie
...tisse, Arachné de l'infini, ses toiles...
Csillagászt nem csálhat azur bolt karéja,...
S szövi hálóját az úrnek Arachnéja.

Hibás fordítás; mert Arachné, a pókká változtatott lydiai leány, a nőnemű *astronomie*-nak lehet értelmezője, de a *csillagászra* már nem illik.

U. o. V. 5. versszak:

A költő a tönkre ment «Zenith» nevű léghajó hajósairól emlékezve, így írja körül az eget, hol a tudomány vértanúi elvesztek:

Mourir où les regards d'âge en âge s'élèvent,
Où tendent tous les fronts qui pensent et qui rêvent!
Où se règlent les temps graver son souvenir!

Ott halni, hová mult s jövő szeme néz fel,
 Hová tör minden fej, a mely eszmél, képzel!
Hol az idők nélkül vésik az emléket!

A kiemelt hely hibásan van visszaadva. Váró valószínűleg így értette: «*Où se règlent les temps pour graver son souvenir!*» Pedig ez az értelme: «Oda vésni emléket, hol az idők sorja végeztetik el!»

Guitare-solo. (Coppée F.) 4. versszak:

A költő elsorolja a sok földi és menybéli jót, melyekért kedvesét el nem cserélné. Többek között így dalol:

L'empereur m'a tenté: <i>Beau sire,</i>	Császár így kísértett: <i>Fenség,</i>
Si tu veux mon globe d'or fin,	Koronám s az arany alma
Je te le donne avec l'empire.»	S birodalmam véle tessék...

(Váró F.)

Hol az egyszerű troubadour tisztán a fordító jóvoltából lépett elé fenséggé. Hisz *beau sire* tréfás megszólítás s azt jelenti: «Uracs-kám!» a német: «Mein schöner Herr!»

Zászlónkért. (Coppée F.) 4. bekezdés.

A költő elbeszéli, hogy midőn egy alkalommal a benszülöttek egy algiri várat megtámadnak, hogyan kelnek a francia zászló védelmére az oda deportált rabok. A 4. bekezdés ott tart, midőn a rabok jelentkeznek a parancsnoknál s kérik, engedje őket is harcolni:

En ce moment, sorti des rangs des prisonniers,
 L'un d'eux, qu'on avait vu parler dans le tumulte
 A ses amies, de l'air d'un homme qui consulte...
 S'approcha etc.

E perczben előlép, ím, a fegyenczsorbul
 Egy — affajta, kit úgy zendület alkalmán
 Társaihoz szólni, szónoklani hallánk, (Váró Ferencz.)

a mi erős félreértés, mert az eredeti nem azt rajzolja, hogy úgy alkalomadtán, tán valamikor a párisi zendüléseknél, hogyan szónokolt az az ember társaihoz, hanem azt mondja el, hogy most, a váratlan támadás zavarában (dans le tumulte), a mi fegyenczünk hogyan beszélt meg a többi rabbal a nagy lépést, melyre elszánták magukat.

Szász Károly Lemoyne Andrétól fordított néhány darabot kötetünkben. Érdemes veteránunkban a műfordító legtöbb kelléke megvan. Átérti s színesen, zamatos magyarsággal adja vissza eredetijét, a nélkül, hogy versei rhythmusa mögött az erőlködés verejtékének csepegését hallanók. Milyen kár, hogy őt is cserben hagyja itt-ott francia nyelvtudása! Az első kötet ismertetése alkalmával már kimutattam néhány tévedését és ebben a kötetben is többre akadunk, még pedig nem éppen az enyhébb fajta botlások sorából:

Az elveszett ösvény. 1. versszak:

De parfum enivrés par des fleurs invisibles
Les ramiers à mi-voix s'y content leurs amours.

A rejtett virágok illatával élván
Az ág dímak súgja lúgy szerelmeit.

Itt a *ramier* = galamb s *rameau* = ág szavakat tévesztette össze a fordító!

A puszta ház. 6. versszak:

Qu'un rayon du couchant perce un trou des fenêtres,
 Dans leur cadre étonnés, les vieux portraits d'ancêtres,
 A sa demi-lueur *ont peine à s'entrevoir*.

S ha egy napsugár egy nyíláson beosont,
 Az ősök képei vén kereteikben
 Meglepve s *boszusan látják egymást viszont*.

Ennek a bosszús viszontlításnak semmi értelme nincsen. Persze az eredeti nem is ezt mondja, hanem azt, hogy «az ősök képei alig, nehezen látják meg egymást». A tévedés a *peine* szó félreértéséből keletkezett.

Az ó hárfa. 2. versszak:

On aperçoit *le cuivre* aux anciens fils d'argent.
 Ezüst húrok helyén most *bőrfoszlány* zörög.

Helyesen: Kilátszik a régi ezüsthúrok reze. A fordító a *le cuivre* (réz), és a *le cuir* (bőr) szavakat tévesztette össze. U. o. 5. versszak:

L'expert laisse éclater son gros rire banal.
 A műértő pedig fölötte jót kaczag.

L'expert itt nem műértőt, hanem becslőbiztost jelent.

Vargha Gyula fordításainál sem szívesen állapítom meg, hogy bennök is található néhány határozott tárgyi botlás és az eredeti félreértéséből származó hiba, de az igazságot vele szemben sem hallgathatom el, bármily elismeréssel adózzam is műfordítói képességének:

A manchy. (Leconte de Lisle.) 3. versszak:

Deux *Telingas* portaient...

Két *telingas*z vivé...

Az -s a francia szövegben a többes szám ragja, tehát magyarul helyesen így van: *Két telinga*. V. ö. a Pallas-Lexicon *telinga*-cikkét.

A vadászat. (Heredia José-Mária.) 1. versszak:

... et les chaudes haleines
 Ont fait onduler l'or bariolé des plaines.

... s a forró lehellet

Arany hullám gyanánt rezeg a sík felett.

Dehogy! A *l'or bariolé des plaines* a rónaság arany kalászára vonatkozik. Ezt hozza hullámszerűsége (fait onduler) a lég forró lehellete.

A fűdő nymphák. (Heredia J.-M.) 1. versszak.

C'est un vallon sauvage abrité de l'Euxin;

Vad völgy; de éjszokról nagy erdős bércz fedi;

Az *Euxin* (Pontus Euxinus) tudtommal tenger, nem pedig hegy!

A halott kérése. (Heredia J.-M.) 1. versszak:

Arrête! Écoute-moi, voyageur. Si tes pas

Te portent vers *Cypsèle* et les rives de *l'Hèbre*,

Cherche le vieil Hyllos...

Állj meg s hallgass meg, oh utas! Ha valaha

Utad tán *Cypselos* és *Hebron* felé vezet,

Mondd az ősz Hyllosnak...

Itt a két helynév fordítása hibás. *Cypsèle* ugyanis nem *Cypselos*-t jelenti, ki Korinthos zsarnoka volt, hanem *Cypsela* thrák várost s *l'Hèbre* nem a. m. *Hebron*, palestinai város, hanem a. m. *Hebros*, thrák folyó, a mai *Maritza*.

U. o. 4. versszak:

Approche-toi, ne crains ni la nuit, ni *les charmes*

Eredj, ne retentsen az éj és *siralom*.

Hogy lett itt a *charmes*-ből (bűbáj, varázs) *siralom*? Bizonyára a *larmes* közvetítésével; vagyis a fordító vagy romlott szöveget használt, vagy figyelmetlenül olvasta eredetijét.

Hortorum Deus. (Heredia J. M.) V. 3—4. versszak:

Priapos, a «hortorum deus» panaszkolja, hogy az ő sorsa mily sanyarú, majd felsohajt:

Que ne suis-je un Pénate ou même simple Lare...

Près des aïeux de cire au fond du vestibule

Je vieillirais...

Volnék Penates én, vagy a ház Larese...

Az ősök szobrai előtt *virrasztanék*.

Je vieillirais = öregedném; *je vieillerais* = virrasztanék!

Vargha mellett egyik szorgalmasabb fordítója Anthológiánknak Hegedűs István is. Sok igyekezetet mutat, de gyakran nehézkes s az eredeti szöveggel ő sincs mindig tisztában. Példák:

Hypatia. (Leconte de Lisle.) 5. versszak:

E hatalmas költeményben szerzője az antik világfelfogáshoz ragaszkodó alexandriai philosophát magasztalja, elegikus hangon rajzolva törekvései sikertelenségét:

Les Dieux sont en poussière et la terre est muette;
Rien ne parlera plus dans ton ciel déserté.

A föld már néma lett, az istenek lehúnytak:
Pusztá egedbe' nem háborgat senki sem (!).

Az eredeti értelme: Az istenek porba dőltek, a pusztá Olympon nem hallani többé szavukat.

Dél. (Leconte de Lisle.) 6. versszak:

Midi, roi des étés, épandu sur la plaine,
 Tombe en nappes d'argent des hauteurs du ciel bleu.
 Tout se tait. L'air flamboie et brûle sans haleine.

A kék ég ormiról, ó Dél, nyarak királya,
 Szép ezüst szőnyeged terítsd a síkon el!
 A lég lobogva ég, mély csönd borúl a tájra.

Itt a francia költő egyszerű leírásából azért lett a magyarban oly emphatikus felszólítás, mert a fordító a *tombe* ind. présent egyes szám 3-ik személyét összetévesztette a *tombe* impératif egyes szám 2-ik személyével.

Dies irae. (Leconte de Lisle). 4. versszak:

Il voit la terre libre et les *verdeurs* sauvages
 Flotter comme un encens sur les fleuves sacrés.
 Et les bleus Océans, chantant sur leurs rivages
 Vers l'inconnu divin rouler *immensurés*.

Még szüz, szabad a föld; a buja, *zöld fű* lebben,
 Mint tömjén illata szent folyók oldalán
 S csapkodva partjait, az ismeretlen isten
 Felé *ütembe* reng a kéklő ocean.

Itt először is feltűnik «a tömjénillatként lebegő zöld fű» furcsa képe, mely onnan származott, hogy a fordító a *la verdure* szót (*sève des plantes*; *pára*-val volna fordítható) a *la verdure*-rel (*couleur verte des plantes*) tévesztette össze; de feltűnik az «ütembe rengő ocean» is, mely — ha nem félreértés — legalább is nagyon önkényes kiforgatása az «Océans immensurés»-nek.

Késő bánat. (Baudelaire Károly.) 1. versszak:

Lorsque tu dormirais, *ma belle ténébreuse*.
 Ha majd feküdni fogsz, *szép kedvesem, homályba (!).*

Az én szőlőm. (Dupont Péter.) 1. versszak:

Le plant descend en droite ligne
Du fin bourgeon qui fut planté
Par notre bisaïeul Noé.

Sorosan ottan áll a dőlőn
A drága, finom csemete,
Mit Noe apánk ültete.

Vagyis a költő büszkélkedve hangoztatja, hogy szőleje *egyenes vonalban származik* le a finom csemetétől, melyet Noe apánk ültetett. S fordítónk? Nyilvánvaló, hogy ő a «*le plant descend en droite ligne*» kifejezést alaposan félreértette.

Az élet és halál. (Banville Tivadar.) 12. versszakában a költő Racine-t *idolâtre*-nak, vagyis XIV. Lajos bálványozójának nevezi s ezt Hegedűs így fordítja: «Bukik Racine, a dicső *bálvány!*»

Lekaszált fű. (Theuriet A.) 10. versszak:

Peut-être est-ce un regret de leur brève splendeur
Qui donne aux foins coupés ces subtiles haleines?...

Talán a lekaszált fű hervadása int,
Mily röpke itt a fény.

A fordítás itt távolról sem fűdi az eredeti gondolatát.

Milosi Venus. (Silvestre Armand.) 2. versszak:

Jamais l'âme cruelle aux amantes cachée
N'eut ce sein ni ce front augustes pour prison...

Magasztos homlokát és itt e tiszta keblet
Nem lakta szerelem kinzó szeszélye sem...(!)

Holott az eredeti azt mondja, hogy ez istennő keble és homloka soha sem volt a szerető női szívek elől elzárkozó kegyetlen lélek börtöne.

U. o. 5. versszak:

Toi qui demeures seule à la porte du temple
Dont l'idéal habite les sommets.

Ki ottan állsz magad a templom csarnokába,
Kinek eszménye fenn magas világban él.

Hibás fordítás, mert a *dont* az eredetiben nem Venusra, hanem a *temple*-ra vonatkozik. A kiemelt sor értelme tehát: «melynek ormait az eszmény lakja».

U. o. 5. versszak:

Celui qui mutila la pierre où tu dormais...

Ki letöré karod, a melyen pihenél...

Szintén alapos félreértés. Az eredeti kissé tömören azt mondja:
A ki megcsónkítá a márványt, melyben szenderegtél...

Ezután Béri Gyula következik a sorban. Mint nagyon szabad fordítóval már találkoztunk vele, de a következőkből látni fogjuk, hogy erős bilincsei is vannak fordítói ihletének.

A bálkirálynő. (Sully Prudhomme.) 8. versszak:

Pour qu'ensuite ce premier rêve,	S a míg szivembe büszke álmot
Qui n'est encore qu'un vague émoi,	Varázsol majd a képzelet,
Commencé sur mon cœur, s'achève	Más bírja őt, ki tán merészebb,
Au gré d'un plus hardi que moi!	S ki mint én, oly hűn nem szeret!

Hogy hogy? Hisz a *premier rêve* s a *vague émoi* nem a költő, hanem a leány érzésére vonatkozik, mely őt táncz közben lovagja karján (sur mon cœur; innen a félreértés!) elfogja!

April varázsa. (Sully Prudhomme.) 6. versszak.

Le bonheur candide et serein,	A boldogság az égen újra virrad
Qui s'exhale de toute chose,	S tovalebeg a mindenség felett;
L'oppression, et son premier chagrin	Megrészeget a szálló rózsá-illat
Rajeunit à l'odeur des roses.	S a szív csodás gyönyörtől megremeg.

Csodás gyönyörtől? Valjon? Hisz a költő *premier chagrin*-ről, első fájdalomról beszél s a következő versszakban meg is magyarázza, hogy ezt a fájdalmat, melynek megújulásától annyira tart, ifjú szerelme visszautasítása okozta.

Dal. (Verlaine Pál.) 3. versszak:

Nul bruit, sinon son pas sonore,	Egy bátorító hangra sem lelék,
N'encourageait le voyageur.	Sajdt léptem ijesztett szüntelen,
Votre voix me dit: «Marche encore!»	De te így szóltál: «Csak előre még!»

Nyilvánvaló, hogy e fordítás második sora éppen az ellenkezőjét mondja eredetijének, mely szerint «hangos léptein kívül mi sem bátorítá a vándort».

Gyermekek tánca. (Le Mouël Jenő.) 4. versszak:

Je sais des arbrisseaux à la légère écorce
Qui vont grandir avec ma force!

Erőm már én is nőlni érzem,
A korhadt fát már most is keresem!

Az eredetiben tehát a kis favágó-gyerek azt énekli, hogy már előre kiszemelte magának a fiatal cserjét, melyet később, ha mindketten megnőttek, le fog teríteni. Ebből váltja ki Béri a fönnbbi

non sens-et! Még érdekesebb azonban ugyane költemény következő sorainak fordítása:

Jan, le dernier, chanta: Moi, j'irai sur les flots;
La mort, qui rôde autour, me prendra, *petit mousse*,
S a matrózgyerek így szólt: Vonz a hullám,
A mely majd elnyel, mint egy *kis habot*,

hol a *la mousse* = hab és *le mousse* = hajóinas szavakat téveszti össze a fordító a magyar fordító-művészet nagyobb dicsőségére!

A nagyapa s a kicsinyek. (Boissière Gyula.) 3. versszak:

Ils guettent sur le liseron	...a sövényen
<i>La sauterelle</i> aux vertes ailes,	A kis <i>ökörszem</i> lesik;
Et font la chasse aux <i>demoiselles</i>	Majd futkosnak s az <i>elbúvókat</i>
Comme à vingt ans il la feront.	Emitt is, ott is keresik.

Mióta jelent a *sauterelle* (sáska) ökörszemet? Az sem utolsó dolog, a hogy fordítónk a *demoiselle* szót félreérti. Nem sejtván, hogy e főnév *szitakötőt* is jelent, s hogy a költő itt a szavakkal kedvesen játszik, ő nem tud vele mit csinálni. Minthogy az sehogys sem quadrál neki, hogy a gyermekek *kisasszonyokat* kergessenek, így enyhíti ezt a képzelt furcsaságot: «az elbúvókat emitt is, ott is keresik!»

Augier-től három költemény van kötetünkben; mind a hármat Kacziány Géza fordította. Róla már az első kötet néhány Béranger-chansonja kapcsán elmondtam véleményemet. Még ezeknél is gyarlóbbak az ugyanott található Moreau-féle darabok fordításai s hogy Augier tolmácsolásában sem szerencsésebb, arról a következő helyek tanuskodhatnak:

Ifjú leányhoz. (2. versszak):

A költő szelíd szemrehányással fordul a szerelmében egyszer csalódott s többé szeretni nem akaró leánykához:

La fleur d'avril est-elle à tout *jamais* fanée
Pour avoir frissonné sous un souffle du nord?
La coupe de vos jours est-elle empoisonnée
Par un pleur de vos yeux qui coula sur le bord?
Az április virága *sohase* szárad el
Mert észak zord fuvalma fagyasztva rá lehell,
Élted virághelyébe így hullt harmat helyett
Könnycseppjeidben méreg, megrontva létedet.

Az eredeti értelme természetesen a következő: «A tavasz virága valjon elhervadt-e örökre, mert egyszer megborzongatá az éjszaki fuvalom? Valjon megvan-e mérgezve élted serlege, mert egy csöpp

könnyed hullott peremére?» Előbből a Kacziány-féle zagyvalék azért ke-
rekedett, mert a fordító az *à tout jamais* s a *la coupe* kifejezéseket
félreértvén, egészen megbokrosodott fantáziája vezetésére bízta magát.

Árnyékban iddógálva. (2. versszak):

A költő az iddógáló aggastyánban gyönyörködik:

Tu ris au gobelet d'étain	Mosolygva nézed a kupát
Et nul d'un jugement certain	S nem látszik rajtad, <i>hogy tudád</i> (?)
Ne pourrait dire	<i>Idő előtt</i> (?)
— A voir tes regards complaisants —	Arczodra a <i>kor éve</i> vés
Qui creusa tes rides, des ans	Vagy a derű és nevetés
Ou du sourire?	Ily sok redőt?

A fordítás itt ismét zavaros gallimathias. Az eredeti értelme
ugyanis: «Ránevetsz az ónkupára s látva derült tekintetedet, senki-
sem tudná biztosan megmondani, az évek, vagy mosolygásod szán-
tott-e arczodra barázdákat?»

Megújhodás. (4. versszak):

A magát újra ifjúnak érző költő nem mer élvezni, mert:

...la vie a rompu le charme;	A bűbajt megtöré az élet
Je sais qu'il est plus d'une larme	És érzem, hogy keserűbbé lett,
Au fond de la coupe où je bois.	Mint e könny kelyhem fenekén.

A bűbáj lett keserűbb a könnynél? A fordító persze félreértette
a *plus d'une larme* (nem egy könny) kifejezést. A *plus* szócskával
egyáltalán meggyűlik a baja Kacziánynak. Ugyane költemény 5. vers-
szakában pl. nem sejtven, hogy a kettős *plus-plus* a magyar *mennél-
annál* páros kötőszónak felel meg, a következő «műfordítást» kö-
veti el:

Je sais....	látom....
...que plus divin est le rêve	...hogy sokkal istenibb az álom
Plus sombre en sera le réveil.	És szomorúbb az ébredés.

Végül azután, nehogy a «vége jó, minden jó» mondás alkalmá-
zásával elnézőbbekké lehessünk iránta, kiforgatja értelméből az utolsó
versszakot is:

Mais je sais surtout une chose:	De érzem még, te drága lányka,
Je sais que, <i>dussé-je en mourir</i> ,	<i>Ha más reményem már halott,</i>
Tout mon bonheur en toi repose stb.	Hogy minden üdvöm benned látva stb.

Sapienti sat! Zárják le végül a csinos kis bűnlajstromot köte-
tünk tán legtöbbet és legsúlyosabban vétő fordítójának, Zempléni Ár-
pádnak, kocsintásai. Zempléni már az Anthologia első kötetében sze-

repelt, mint két de Vigny-féle költemény fordítója, de minthogy e kötet bírálatánál csupán Béranger chanson-jait vettem alapul, nem volt alkalmam már akkor kimondani abbeli véleményemet, hogy Zempléni francia nyelvtudását nem tartom elég szilárdnak arra, hogy ő francia költői művek tolmácsolására vállalkozhassék. Tévedései már ott az első kötetben hihetetlen mérveket öltenek. *A farkas halála* cz. költ. I. részében pl. e két sort:

«Le plus vieux des chasseurs qui s'étaient mis en quête
A regardé le sable en s'y couchant.»

így adja vissza:

«A legvénebb vadász, ki elől ment kutatva,
Leheverve találta egy helytt a homokot»

s ugyanott a következő helyet:

«Les couteaux lui restaient au flanc jusqu'à la garde»

ezzel fordítja:

«Vigyázatúl mi még benne hagytuk késeinket»

nem sejtve, hogy *la garde* itt a markolat keresztvasát jelenti. *A palaczk a tengerben* szintén egész sorozatát nyújtja a leghajmeresztőbb félreértéseknek, melyekből csak néhányat legyen szabad bemutatnom. VI. versszak:

A zátonyra kerülő hajó kapitánya naplóját egy palaczkba rejti, melyet a tenger hullámaina bíz:

Ci-joint est mon journal, portant quelques études
Des constellations des hautes latitudes.

Im naplóm, benne van tanulmányom néhány,
Mint áll e helyeken a magas oczeán.

Vagyis az eredeti szerint ez a napló a magas észak szélességi fokainak csillagzataira vonatkozó megfigyeléseket foglal magában. Zempléni persze másképp tudja. Ugyanott a VIII. versszakban de Vigny ezt mondja:

Il tient dans une main cette vieille compagne.
Ferme, de l'autre main, son flanc noir et terni.

A fordító pedig a *ferme* = *lezár* igét a *ferme* = *szilárd* mellék-névvel összezavarva, bátran hirdeti, hogy a kapitány «Egy palaczkot fogott *szilárdan* balkezeében». Két sorral alább azt mondja a palaczk-ról a költő: «De la mousse de Reims son col vert est jauni» s for-

dítója a *la mousse* (*hab és moh*) két értelmének felcserélésével «Reims-nak mohái»-ról beszél, melyektől zöld lett a palaczk nyaka. De mintha még ennyi tévedés is kevés volna egy versszak keretében, annak utolsó sorait:

D'un regard le marin en soi-même rappelle
Quel jour il assembla l'équipage autour d'elle (a palaczk körül)
Pour porter un grand toste au pavillon béni

fordítónk így teszi tönkre:

E mohos vén palaczk eszébe juttatott
Egy hosszú kocsisort, egy tündöklő napot,
Egy vidám esküvőt, hol pezsgő zene szól.

Hogy ebben a fordításban a «felszentelt zászló» (le pavillon béni) hogyan változott «vidám esküvő»-vé, arról nem tudok számot adni magamnak, de azt már sejtem, hogy a «hajó legénységének» (l'équipage) miért kellett «kocsisorrá» vedlenie. A következő versszak-tól kezdve azután három strófán át Zempléni konoktúl félreérti a helyzetet s ennek következtében egyre hallucinál. De ezt hosszas volna megvilágítanom. Mindössze a IX. versszak első sora mulatságos fordításának élvezetét nem vonhatom meg fáradtságos munkánk fejében a t. olvasótól. De Vigny ugyanis itt elbeszéli, hogy: «*On avait mis en panne**) et c'était grande fête», vagyis, hogy a hajót megállították s úgy ünnepeltek; míg a fordításban megdöbbenve olvassuk, hogy «*Bársonyba göngyölék ezt* (t. i. az üveget) ünnepélyesen». Hogy tévelyedhetett ennyire meg a fordító fantáziája, azt az a körülmény magyarázza, hogy *panne* annyit is tesz hogy: *petite peluche*!

Bocsánatot kérek e kitérésért a t. olvasótól. Csak azt az aggodalmas érzést akartam mindezzel jelezni, mely elfogott, mikor láttam, hogy Anthologiánk második kötetének 32 darabja, tehát az egésznek mintegy hatodrésze, Zempléni tolla alól került ki. Hogy balsejtelmem mennyire vált be, lesz alkalma olvasómnak a következők során megítélni.

A kondor álma. (Leconte de Lisle.)

Par delà l'escalier des roides Cordillères,
Par delà les brouillards hantés des aigles noirs...
L'envergure pendante et rouge par endroits,
Le vaste oiseau, tout plein d'une morne indolence,
Regarde l'Amérique...

---

*) «Mettre un vaisseau en panne» Larousse szerint a. m. «disposer les voiles de manière à arrêter la marche du navire».

A nagy Cordillerák lépcsőzete fölött,
Hová csak a sasok szállnak föl, meg a köd,...
Függ szétárt szárnyaín, estfénytől vörösen
 Az óriás madár búsan, közömbösen.

A második sor azért hibás, mert az eredeti épp azt emeli ki, hogy a kondor a sasok régiójánál is magasabban tanyáz, a harmadik sorban pedig épp ellenkezőjét mondja a fordítás az eredetinek, mert hisz «envergure pendante» összehajtott, lecsüggő s nem kibontott szárnyakat jelent. A költő ugyanis nem röptében képzei maga elé az ő madarát, hanem egy magas orom tetején ülve: «Lui, comme un spectre, seul au front du pic altier Il attend» s ezt Zempléni hűségeseen — bár nem egész híven — le is fordítja: «Mint rém, úgy ül a sas egy szirt fokán maga», a nélkül, hogy az így előállott ellenmondást észrevenné. Az az észrevételem, hogy e sor fordítása nem egészen hű, a sas szót illeti, mely sem e helyen, sem az alább előforduló egyik sorban: «Gyönyörtől hörg a sas stb.» (Il râle de plaisir...) nincs helyén, mert a fr. költő a kondort tudatos ellentétbe helyezi a sasokkal. Azt hiszem ennyi confusio éppen elég arra, hogy a költői gondolat teljesen tönkre silányuljon.

Madár-halál. (Coppée F.)

Pendant les tristes jours de l'hiver monotone,
Les pauvres nids déserts, les nids qu'on abandonne,
Se balancent au vent sur le ciel gris de fer.

(a madár)

A bús, egyforma tél fagyában valahol
A mások elhagyott fészkein bujdokol,
S hintáz a gallyakon, vasszürke ég alatt.

Látni való, hogy az eredetiben szó sincs a mások elhagyott fészken bujdokló madárról s a vasszürke ég alatt sem ezek, hanem az elhagyott fészkek hintáznak.

Korcsmában. (Coppée F.) 1. versszak:

L'ivrogne, un de ceux-là qu'un désespoir absout...

E korhely, a ki már nem inni sose fog...

Az eredeti értelme: Egy azon korhelyek közül, kiknek bűnét kétségbeesésök menti.

Érdekes u. o. a 3. versszak néhány sorának fordítása is:

Oh! qu'il est lourd, le poids des têtes accoudées
 Où se heurtent sans fin les confuses idées
Avec le bruit tournant du plomb dans le gretot!

Elméje végtelen zavart álmokba vész,
De föl-fölrebben az ajtó-csengő szavára,

A fr. költő tehát a részeg fő zavaros gondolatait egy csörgőben egymáshoz verődő ólomszemekhez hasonlítja s ebből lett a fordítónál — *risum teneatis* — az ajtó-csengő, mely emberünket felriasztja!

Haldokló majom. (Coppée F.) 2. versszak:

Composant, malgré sa détresse,	Nagy kór emészti rég, azért fogy
La douleur qui le fait mourir	S belé is pusztul mielőbb.
Il geint.	És nyög.

A helyes értelem: A haldokló majom még az őt sírba vivő fájdalomból is színjátszást űz. A fordító nem ismeri a *composer* igének itt sajátos jelentését.

U. o. 3. versszak:

Comme une phthisique de drame	Mintha egy dráma beteg hőse
<i>Pâmée en ses neiges peignoires...</i>	<i>Behajporozva állna itt.</i>

A költő Dumas fils kaméliás hölgyére gondol, a mint hófehér pongyolájában (en ses neiges peignoires) roskadozik. A fordítónak a peignoir a fésűt s ez a hajport juttatja eszébe; nem csuda hát, ha «elméje végtelen zavart álmokba vész».

U. o. 5. versszak. A költő az elpityeredő majmot apostrophálja:

Vieil histrion, loin de tes planches	Vén bohóczoom! <i>Nem köll a létra?</i>
Ainsi tu n'as pas regretté	Mit ér úgy akkor a világ?!
Les bonds effarés dans les branches,	Vész-ugrás fák hegyén! Mit ér a!?
L'Inde immense, la liberté!	S a szabadság! Az Indiák!
Ce que tu pleures, c'est la scène stb.	A mit siratsz te, csak <i>e</i> színpad.

Helyesen: «Vén histrio, távol színed deszkáitól, te nem az erdő ágai közti riadt szökellést sajnálsz, nem a roppant Indiát, nem a szabadságot, hanem csupán a színpadot siratod». A fordító képzeletének száguldozását itt lehetetlenség követni.

A kovácsok sztrájkja.

Car le bruit des cités vous endort et vous *soûle*.

Mert a város zaja kábított, *lekötött*.

soûler = *lerészegíteni, mámorba ejteni*. U. o.

Alors ramassant ma casquette	Ekkor én a süvegem <i>levettem</i> .
------------------------------	--------------------------------------

holott *ramasser* = felvenni. (Az öreg kovácsnak a dulakodás közben leesett a sapkája.)

Janka regénye. I.

Un vieux bonheur du jour *fleurait* la bergamote

Virágos szőnyegük finom, habár kopott (!).

Az eredeti ezt jelenti: «Egy vén szekrény (bonheur du jour) narancs-illatot árasztott. (Fleurer = illatozni; úgy látszik, e szó révén gondolt a fordító virágra.) U. o. I.:

Pauvresses à marmots qui etc.

Mord külvárosi nők stb.

Sejtem, hogy a fordítónak a *marmotter* = *morogni* ige motoszkált a fejében, mikor a «mord külvárosi nőket» kisütötte, fogalma sem levén róla, hogy a *marmot* porontyot jelent. U. o. I.:

Ou bien *par le soleil et l'espace ébloui*...

L'ouvrier sans travail...

Odább, *távolban és napfényben elmosódva*

Facér munkás-alak ögyeleg reggel óta.

ébloui = elvakítva, káprázó szemekkel. U. o. II.:

Et Jeanne, sans raison, soudain s'intéressait

A ce calme liseur *au front lourd de pensée*...

Izgatta, érdekelte — bár nem volt arra ok —

E csöndes olvasó: *az arcza bús, levert*...

Az eredetiben szó sincs levertségről. A kiemelt hely annyit tesz: kinek homloka eszméktől terhes, kinek homlokát eszmék rajzúák körül.

Verlaine Pál hatalmas *Megtérése* fordításában szintén többször megbotlik Zempléni. Első ízben az 5-ik versszakban, hol a vezeklés vágyától égő költő testét, véréát ajánlja fel az úrnak:

Voici mon sang que je n'ai pas versé,

Voici ma chair indigne de souffrance,

Voici mon sang que je n'ai pas versé.

Im vérem, melyet még nem hullaték el,

Im testem, szenvedéstől elcsúszva,

Im vérem, melyet még nem hullaték el.

A második sor egészen mást mond, mint eredetije, hol a költő abbéli aggodalmának ad kifejezést, hogy szenvedésre felajánlott teste nem is méltó arra, hogy az Úr elfogadja. U. o. 7. versszak:

Voici mes mains qui n'ont pas travaillé,

Pour les charbons ardents et l'encens rare,

Voici mes mains qui n'ont pas travaillé.

Im kezem, mely soha nem dolgozott,
Hintsen parázsra néked ritka tömjént,
 Im kezem, mely soha nem dolgozott.

Ismét félreértés. A költő az égő parazsat s a rászórt tömjént elpuhult tenyerén akarja tartani vezeklése jeléül. U. o. 8. versszak:

Voici mon cœur qui n'a battu qu'en vain,
Pour palper aux ronces du Calcaire,
 Voici mon cœur qui n'a battu qu'en vain.

Itt szívem, mely annyit vert hasztalan,
Dobogjon végre szent kalváriáért,
 Im szívem, mely annyit vert hasztalan.

Dobogjon szent kalváriáért? Dehogy! A költő azt akarja, hogy vonagló szívét a Kalvária tüskéi tépdessék! Tessék ezek után megítélni, hogyan ért meg Zempléni egy francia költeményt, melynek legfontosabb alkotó részei ily torzított formában kerülnek ki fordító műhelyéből! De folytassuk.

A parkban. (Verlaine P.) 8. versszak:

Tels ils marchaient dans les avoines folles
 Így jár-kei a fűben a két balgata (!).

Tehát a fordító nem vette észre, hogy *folles*, mint jelző, *avoines*-hoz tartozik, mert nem ismerte e francia szót: *folles-avoines* = vad zab.

Az eső dala. (Richopin János.) 2. versszak:

Az eső így biztatja a miatta boszankodó vándort:

Ne sois pas triste mine!
 J'en veux à la famine.
Si tu tiens à ta chair
 Bénis l'eau qui t'ennuie
 Et qui glace ta chair;
 Car c'est grâce à la pluie
 Que le pain n'est pas cher.

Ne búsulj édesem,
 Ki bolygasz éhesen
És rád száradt a bőr!
 Áztat, untat vizem?
 Megtagy benned a vér?
 Áldj inkább, én teszem,
 Hogy olcsó a kenyér.

Tehát e sor: *Si tu tiens à ta chair* (ha drága az életed) a fordító szerint — bizonyára e közvetítő gondolat révén: Ha húsodhoz tapadsz — ezt jelenti: *És rád száradt a bőr!*

A vadludak. (Guy de Maupassant.) 1. versszak:

Tout est muet, l'oiseau ne jette plus ses cris,
 La morne plaine est blanche au loin sous le soleil gris.
 Seuls, les grands corbeaux noirs, qui vont cherchant leurs proies,
 Fouillent du bec la neige et tachent sa pâleur.

A puszta hallgatag, elnémult a madár,
 A szürke ég alatt fehér a róna-sík;
 Prédát keresni itt varju-csapat ha jár;
 Fölvágják a havat, aztán beszennyezik.

Maupassant-nál szó sincs beszennyezésről. A «tachent sa paleur» egyszerűen azt jelenti, hogy a hollók fekete foltokat alkotnak a hómezőn. V. ö. ugyancsak Maupassant *Vénus rustique* cz. versének következő sorait:

Elle marchait, les pieds gelés, et sans songer, ...
 Et tachant d'un point noir les plaines solitaires.

Nagyapó. (Guy de Maupassant.)

A költő a nagyapó haldoklását rajzolja. Az aggastyánnak eszébe jut halálos ágyán fiatalsága s elhaló hangon idézve fel ennek lelke előtt alomszerűen elvonuló emlékeit, végül arra a tudatra ébred, hogy meg kell halnia. Mi lesz ebből a fordításban? Zempléni felreértve a költemény első sorát: «L'aïeul mourait (haldoklott), froid et rigide», így fordítja azt: «Meghalt, fagyos lett nagyapa» s az öregnek a többi versszakban foglalt monológját — a helyzet teljes felreértésével — a költő szájába adja, mintha ez idézné fel lelkében ifjúsága emlékeit. Bizonyítékul íme a vers utolsó sorainak fordítása:

Est-ce un souvenir, est-ce un rêve	Emlékezet? vagy álom ez,
Que je commence ou que j'achève?	Hogy kezdtem és bevégezem?
Je me souviens, je me souviens!	Emlékezem, emlékezem:
<i>On va m'entendre près des miens;</i>	<i>Utána én következem!</i>
La mort! la mort! je me souviens.	A vég! A vég! emlékezem!

Vagyis a hol az eredetiben az öreg sóhajt fel, hogy övéi mellé fogják őt temetni, a fordító a költővel mondatja, hogy az öreg után rajta a sor meghalni: «Utána én következem!» Az egész költemény fordításának ez organikus hibája mellett szinte bocsánandó bűn számba megy e versszak 2-ik sorának tévedése, hol Zempléni a *que* vonatkozó névmást a *que* (hogy) kötőszóval zavarja össze.

* * *

Végeztem. A bizonyítékok ily tömege mellett, azt hiszem, felesleges volna külön erősítetnem, hogy a Kisfaludy-Társaság francia anthológiájának II. kötete sem az az *insigne strenuum*, melyet a magyar közönség ez előkelő irodalmi körtől joggal elvárhatna. Hiába, ily művet pár hónap alatt mondva-csuált fordításokból hevenyészni nem lehet. A jó fordítás szintén az ihlet egy-egy perczenek szülötte s fonákabb eljárást képzelni sem lehet, mint ha pár ember — még a leg-

kiválóbbak közül is e téren — azzal a szándékkal áll össze, hogy záros határidő alatt bizonyos megszabott mennyiségű fordítást fog szállítani egy anthologia-szerkesztő vállalat számára. Hátha még nincsenek is kellő gonddal összeválogatva a munkatársak s a revisio munkája oly gyarló, mint a kötettel szemben kellett lennie!

Reméljük, hogy a Kisfaludy-Társaságnak drágább jó hírneve, hogy sem azt ezentúl hasonló productumok kibocsátásával koczkára tegye.

BINDER JENŐ.

Morvay Győző: Galántai gróf Fekete János. 1741—1803. A Magyar Történelmi Társulat kiadása. Budapest. 1903.

A Magyar Történelmi Életrajzok legújabb kötete azon művek közül való, melyek történelmi és irodalmi szempontból egyaránt figyelmet érdemelnek. Történelmi életrajznak készült, de tárgyánál fogva az irodalom bűvárait is érdekli. Tizenhetezredik századbéli közéletünknek egy félig elfeledett alakjáról van benne szó, a ki irodalommal is foglalkozott s ha ez irányú munkássága nem is hagyott mélyebb nyomokat, irodalomtörténeti tudásunk teljessé tétele megköveteli, hogy vele foglalkozzunk. Sajátos, a külföldi uralkodó eszméktől áthatott, előbb kozmopolita, majd magyaros színezetű egyéniség, ki francia verseivel Voltaire dicséretét vívja ki s itthon annyira sem viszi, hogy akárcsak egy kötete is napvilágot lásson. Pedig elég sokat írt. Csak-hogy e sokban ép oly kevés a magas röptű, mint a mélyenjáró alkotás. Azok a szemelvények, melyeket Morvay Győző az Irodalomtörténeti Közlemények 1901. évfolyamában közölt, gyakorlott verselésről tanuskodnak ugyan, de fogyatékos művészi érzékről; széleskörű, de nem eléggé mélyreható ismeretekről. Írójuk sok dolog iránt érdeklődik, de a dolgok viszonyai nem ihletik eredeti és meglepő gondolatokra. Műveit általában bizonyos józan közepszerűség jellemzi, mely lendületeség, fordulatosság, hév és ötleteség híján néha a laposságig süllyed. Mozgalmas életének dióhéjba foglalt rajza ez: Galántai gróf Fekete János 1741-ben született Csabrendeken, Zala megyében. Otthon kezdett tanulmányait a Theresianumban folytatta. Kötünő tanuló volt, jó tanulása jutalmául Mária Terézia aranylánczczal tüntette ki 1757-ben. Apja a politikai pályára szánta, de a fiúnak inkább tetszett a bécsi udvar körében divatozó szellemes léháskodás. Ott maradt tehát a császárvárosban és előkelő barátai módjára két kézzel szórta a pénzt. Meg kell adni, hogy volt miből. Sok és költséges szeretkezés és egyéb szórakozások után 1765-ben megnősül. A házasság azonban nem boldog; minek bizonyossága többek közt első magyar verse is, mely nem sokkal a nősülés utánról kelt s melyben már bizonyos Johannáért

epedez valahol a Körös-parton, Arad megyében. Több barátja példáját követve, 1767 táján ő is belép a hadseregbe, melyet jószántából ugyan, de nem fénylő gloriától övezve hagy oda mint tábornok 1779. deczemberében. Katonáskodása idejére esnek Voltaire-rel való levelezése és költői kísérletei francia nyelven. A XVIII. század nyolczvanas éveiben ismét visszakivánczik a katonai pályára. Többször kéri behivatását a tényleges szolgálatra, de bár eleinte megigérik a kérés teljesítését, utóbb válaszra sem méltatják sürgetését. Jellemző, hogy azért nem vették vissza a hadsereg kötelékébe, mert állítólag «egészsége legkevésbbé sem védi meg az iszákosságtól». 1780-tól régi szenvedélyeinek élt. Színház, hazardjáték, utazgatás, egy kis verselgetés, meg egy kevés politika töltik be szabad idejét, melylyel bőven rendelkezhetett, nem lévén ez időtájt semmiféle komolyabb élethivatása. 1790-ben, miután részben egyedül, részben fiával beutazta fél Európát s miután zivataros múltja folyamán elfecsérelt vagyonának már csak romjai vannak meg: itthon kísérletezik a közpályán és mint aradi követ buzgólkodik az országgyűlésen a vallás, hadsereg és nyelv vitás kérdéseiben. Életének az anyagi zavaroktól nagyon megkeserített utolsó éveit úgyszólván teljesen az irodalomnak szentelte. Meghalt 1803-ban Fóthón. Munkái magyar és francia nyelven vannak írva s részben eredetiek, részben fordítások. Utóbbiak közül legnevezetesebbek: Voltaire, *La Pucelle d'Orléans*-jának és Ovidius néhány elegiájának fordításai, továbbá *Ariosto Orlando Furioso*-jának öt első éneke. Francia nyelven írt eredeti verseinek nagyobb része a „Mes rapsodies”-ben jelent meg, egy pár magyarból és németből, valamint latinból (franciára) fordított darab kíséretében, míg magyar munkái még kiadásra várnak. Ezek is jobbra verses alakúak, kivéve a töredékes *Magyarok Történetit*; ebben, Morvay szerint, Fekete olyan történetet akart írni, mely, ha elkészül, Tacitus és Gibbon stilusát egyesíti. Elég nagyszámú versei: elmélkedők, oktatók és gúnyosak. Főbb motivumai: a szerelem, barátság, haza.

Külön csoportot alkotnak politikai vonatkozású versei, melyek azonban inkább a pasquillus irodalma, mint a széptan szempontjából érdekesek. «Költeményeiben megjeljük a XVIII. század francia bölcseinek asztronomus és fizikai világfölfogásait is, midőn a valláson és a felekezeti fölfogáson túl a világ keletkezését kutatja, egy-egy megfeyjthetlen természeti tűneménynek mivoltát nyomozza, a földformácziókat csodálja és őskori életnyomokat keres.» Ime Fekete életének és irodalmi munkásságának vázlatos rajza. Nem valami nagyszabású, nem is valami kiválóan értékes, de mindenesetre érdekes egyéniség. Széchy Károly Magyar Epikurnak nevezte, korában Aradi Mirabeaunak hívták; Morvay kutatásai nyomán pedig kitünt, hogy ő volt a magyar irodalom legnagyobb adósságcsinálója.

Életrőja nagy buzgósággal, sok szakismerettel és gondnal, szóval hivatottan rajzolja alakját. Mentegetni iparkodik jellembeli fogyatkozásait, de a művészileg beállított alakot itt-ott túlságosan eszményíti. Kétségtelen, hogy vannak kiváló vonásai. Nagy műveltsége, széles látóköre, nyelvismeretei és egyéb képességei föléje emelik a középszerűségeknek, de kapkodó következtetlensége és jellemének csekélyebb fajsúlya az utókor előtt sokat ártottak neki. Fekete francia nyelven irt művei és magyar munkái bizonyára magukon viselik az írói hajlam és tehetség bélyegét, de sem mélységük által tartalmi tekintetben, sem művészi voltak által a forma szempontjából nem kiválók. Irodalomtörténeti becsük azonban tagadhatatlan; s ha Morvay Győző kissé többre becsülte őket a kelleténél, ez csak a tárgyaért hevülő író lelkesedésének tulajdonítható. Az életrajz szépen van megírva. A korviszonyok rajza s a nevezetesebb politikai szereplők jellemzése különösen kiemelendő. A nyolcz könyvre oszló műben némi családtörténelmi előzmények után Fekete János ifjúságával foglalkozik a szerző, aztán a Voltaire-rel való barátságról szól, majd katonáskodásának történetét ismerteti és II. József alatti szereplését a Hompesch-féle conspiratióban. A hatodik fejezet az Aradi Mirabeau politikai működését ismerteti, a hetedikben az «Utolsó évek»-ről ír Morvay, míg a nyolczadik fejezetet az irodalmi méltatás tölti be. A levéltári kutatásokon alapuló s az irodalmi kritika segédeszközeinek és eredményeinek figyelembevételével készült életrajz általában sikerültnek mondható. Ítéleteiben eléggé óvatos Morvay; csak mikor Fekete írói egyéniségének önállóságát s a különböző irányoktól és mesterektől való függetlenségét hangoztatja, támad némi kétségünk. Egyéb apróbb botlások, hogy Beniczky helyett Benyiczkyt (229, 238. l.), Zechenter helyett Zehentert (229. l.), Bessenyei helyett Besseneyt (83. l.), Csokonai helyett Csokonayt (163, 186, 209. l.), Faludi helyett Faludyt (238. l.), Voltaire-rel helyett Voltairer-relt (55. l. kétszer), Grécourt-t helyett Grecourtot (67. l.) ír, inkább tollhiba-szamba mennek s mit sem vonnak le Morvay könyvének érdeméből. A mű, tekintve új adatokban való bővelkedését, továbbá szerkezeti és előadásbeli kiválóságait, mindencetre hézagot pótol irodalmunkban.

BAROS GYULA.

Paulovics István: Bérczy Károly élete és jellemzése. Révai és Salamon kiadása. 78 l.

Jókai munkássága nyomán két irodalmi irány keletkezett. A mester meseszöve művészete a követők előtt szinte megközelíthetetlennek tetszik. De van ebben az epigon irodalomban néhány olyan áramlat, mely méltán felkelti a kutató figyelmét. Az egyiknek Pálffy könnyed modorban írott regényei, a másiknak Bérczy erkölcsi tartalmú novellái a

tipikus kifejezői. Paulovics Bérczy munkásságával foglalkozik. A biographus valóban becületlen munkát végzett. Zichy Antal és Arany László emlékbeszédein kívül a család birtokában található adatokat is felhasználja. A csendes, méltó gyermekből derék íróvá fejlődött Bérczynek a pályáját lelkiismeretes pontossággal rajzolja meg. Maguknak a novelláknak a jellemzéséből melyebbre látó gondolkodóra következtetünk. Kiemeli, hogy Bérczynek egy mese-típusa van s ezt alaposan ki is aknázza. Megjegyzései méltatottira, méltatóra egyaránt jellemzők. Csak egy példát idézek: «Oly ügyesen alkalmazza Bérczy a természet méla csendjének, a vihar tombolásának, a tenger háborgásának, majd meg nyugodt, sima derűjének, az őszi hervadásnak festését az emberi érzelmek kifejezésére, hogy vele minden æsthetikai érzésünket kielégíti.» (41. l.). Jókai írja hogy a «tizek» társaságának kilencz francziája mellett Bérczy volt az egyedüli angol. Paulovics ismeri Jókai nyilatkozatát, de nem vette olyan komolyan, hogy kissé mögéje tekintett volna. Azt mondja ugyan, hogy az «Élet és ábránd»-s a «Világ folyása»-nak a novelláin érzik az angol hatás. De ezt a hatást csak sejteti, positiv bizonyítékokkal nem támogatja. Jussón csak eszünkbe az Algyöngyök vagy a Gyógyult seb hősnőinek tragikus vergődése, melyet — mint vihart a szivárvány — követ az erkölcsi megtisztulás. Dickens «Karácsonyi regé»-jének Scroogea vagy «Szilveszteri harang»-jának Tobias Veckje is erősebb lelki rizkódás után térnek a javulás útjára. A «Gyógyult seb»-nek pénzét és becületét eljátszó Kistelekije nem juttatja-e eszünkbe Thackeray vigasztalan pessimismusát. a hiúság vásárjának sivár léhaságát? Washington Irving Sketch-bookja humorral teljes falusi rajzainak a hatásáról is meggyőzőbb biztosságot szerettem volna. Anyegin hatásáról alig mond többet Paulovics, mint Kardos Albert a Magy. költ. kincsesházában. Alaposan fejti ki Bérczy sport-irodalmi munkásságát. Találón mondja Bérczynek a humorral foglalkozó esszéijéről, hogy nem annyira a humor definitióját adja, mint genesisét, bárha itt is szerettem volna látni az alaposabb összevetést Jean Paul humor-elméletével.

ELEK OSZKÁR.

Dénes Lajos: Az æsthetikai közösség törvénye. Egyetemi dolgozatok a filos., æsth. és pædagogia köréből. Athenæum 1902.

Dénes értekezése azzal az æsthetikai törvénnyel foglalkozik, melyet Beöthy egyetemi előadásain formulázott. Az æsthetikai közösség törvénye abban áll, hogy a művészi képzelet oly tevékenységre bírja az élvező lelkét, mint a milyen az alkotó művészé volt. Képzet hangulathoz vagy hangulat képzethez a mi lelkünkben is úgy csatlakoznak, mint a hogy ez a művész lelkében történt. E tétel vizsgálatának Dénes szélesebb alapot vet s kutatja pszichológiai feltételeit. Medveczky és Böhm nyomán a normatív elvek jelentőségét vizsgálja. Az æsthetika normatív tudomány, így a közösség törvényének is megvan a regulatív jellege, mely a Beöthy megállapította törvény «kell» szavában is határozottan kifejezésre jut. Bizonyos lelki készség nélkül ez az associatio lehetetlen volna, s így fejtegeti Dénes tanulmánya egyik fejezetében az æsthetikai dispositio elvét, mint a közösség törvényének az alapját. A művészi képzetsor minden egyes tagját követni tudjuk,

a mit csak állandósult kapcsolatok révén érhetünk el. A társulás maga spontán történik. Dénes tanulmányában túlteng az alap- és határkérdések bonczolgatása. A normatív elvek vagy Höffding elmélete a szabad és nemszabad képzetekről, a figyelem problémájának bővebb fejtegetése csak azt árulják el, hogy a szerző — szabadjon ezt a kifejezést használnom — szeretet pszichologizálni. Ha még egy pár, a művészet köréből vett példával tette volna tanulmányát könnyebben érthetővé, csak önmagának használt volna, de a subtilis kérdést ügyesen, szellemesen fejtegeti s minden sora alapos philosophiai műveltségről tesz tanubizonyyságot.

ELEK OSZKÁR.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Antonio Ive: I dialetti ladino-veneti dell' Istria. Strassburgo, Trübner. 293 l.

Ascoli, a híres olasz nyelvtudós volt az első, a ki az «Archivio glottologico italiano» I. kötetében a rovignoi, piranoi és dignanoi nyelvjárások körül megejtett kutatásainak eredményeit közölte, fejtegetvén az említett dialektusok phonetikai feltételeit, és kiterjesztvén vizsgálódásait a vegliai nyelvjárásra is. A rendelkezésére álló anyag fogytékossága mellett is sikerült a kiváló nyelvésznek ezen isztriai dialektusokról világos képet adnia és jellemző sajátosságait különféle szempontokból megvilágítani. Ezeken a nyomokon indult Ive grácsi egyetemi tanár is becses tanulmányában, mely a bécsi tudományos akadémia támogatásával Strassburgban olasz nyelven jelent meg és melyet az alábbiakban ismertetünk. Ive neve különben nem új a romanisták előtt, a mennyiben Rovigno szülővárosának tájszólásáról szóló nyelvészeti cikkein kívül a rovignoi népdalok, mesék, példabeszédek és legendák gyűjtése körül is szerzett elvitázhatatlan érdemeket.

Szóban forgó munkánk két részre osztható. Az első, inkább bevezető rész az isztriai ladin-velencei nyelvjárásokról szól általában; a második rész a rovignoi dialektusból kiindulva, nyolcz isztriai tájszólás részletes jellemzését adja, melyek a következők: a rovignoi, piranoi, vallei, dignanoi, gallesanoi, fasanai, polai és a sissanai. A terjedelmes tanulmány egy függelékszerű önálló részben nyer befejezést, mely a felsorolt nyelvjárásokból ügyesen kiválasztott szövegpróbákat tartalmaz.

A könyv célja tulajdonképpen Ascoli megkezdett kutatásait szélesebb forrástanulmányokra alapítva több isztriai nyelvjárásra kiterjeszteni, vizsgálódás tárgyává téve egrészt Isztria nyugati partján négy, a félsziget belsejében pedig ugyancsak négy községnek a dialektusát

vagyis olyan nyelvterületet, mely körülbelül 58,000 lakost foglal magában. A kutató nyelvészre nézve első sorban itt az a feladat háramlik, hogy megállapítsa, vajjon milyen helyzetet foglalnak el az említett nyelvjárások a velencei és a ladin tájszólásokkal szemben, és vajjon milyen pontig és milyen mértékben érintette és módosította a ladin (friuli) nyelv Isztriának olasz dialektusait, melyek eredetileg a velencei nyelvjáráshoz csatlakoznak.

A kutató munkáját tetemesen megnehezíti azonban a történelmi és nyelvészeti források fogyatékosága, úgy hogy szinte lehetetlen ezen nyelvjárások régebbi stadiumáról tudomást szereznie, és be kell érnie azzal, hogy az egyes dialektusok jellemző sajátosságai közül kiemelje azokat, melyek az egyes nyelvjárásokban közösen feltalálhatók lévén, azokat a rokon nyelvjárásokhoz kapcsolják.

Ezen jellemző vonásokhoz tartozik első sorban az az egyöntetűség, melylyel a nevezett nyelvjárások a latin *-ario* suffixummal bírnak és a mely *-aro*, *-ier*, *-ér* alakokban fordul elő, pl. *fabraro* — *fabrier* — *fravér*. Jellemző továbbá dialektusainkra nézve az, hogy az inf. utolsóelőtti szótagjában a hangsúlytalan *e* *i*-be megy át, pl. *ardere* — *ardi*; *rompere* — *roñpi*. Az igeéknél az 1. sz. 1. személyű *o*-t rendszeren *i* helyettesíti, pl. *vuói* — *voglio*; *puói* — *posso*. A consonantismusnál kiemelendő az *r* eltűnése az infinitivusnál, pl. *móri* — *morire*; *duórmí* — *dormire*; valamint a szóvégi *n*-nek gutturalis ejtése, pl. *parangoñ* — *paragone*, *ningóuñ* — *nessuno*, a mely hangváltozásban gyakran az *m* is részt vesz, pl. *fritolouñ* — *fritellume*; *lanpo* — *lampo*.

Említendő még a labialis spirans átmenetele explosiv *b*-be, mely tünemény a friuli és velencei nyelvjáráson kívül még más olasz dialektusban is észlelhető, és mely a legrégibb időkre megy vissza, pl. *bánpa* — *vampa*; *bapúr* — *vapor*; *barbastil* — *vespeltello* (*vespertilio*) *buolzára* (vel. *bólzera*) Walzer. Úgyszintén a *t* eltűnése az *-á-to-ra* végződő szavakban pl. *prá* — *prato*; valamint a labialis elem gyakori elnémulása *qu*-nál, pl. *Kálko* — *qualche*; *kalkuosa* — *qualchosa*. Ide-számítható ezeken kívül az epenthetikus *r* fellépése a *-mente-re* végződő adverbiumoknál, pl. *malaméntro* — *malamente*; *veraméntro* — *veramente*, a mi szintén már régi időből származó velencei örökségnek tekinthető.

Alaktani szempontból különösen érdekelhet bennünket az a körülmény, hogy az összes tárgyalt nyelvjárások a névmásoknak kapcsolatos formáját használják alany gyanánt is (*mei*, *mi* — *io* helyett); jellemző továbbá, hogy analogiai képzés szerint a második igeragozásnál használatos többesszám 1. szem. ragja használatos az első igeragozáshoz tartozó igeéknél is, pl. *barufémo* — *baruffiamo* helyett; nemkül-

lönben az *-esto*, *-isto*-féle participium általános használata az összes isztriai dialektusokban, pl. *muristo* — morto; *piázisto* — piaciuto; *savisto* — saputo; *perdesto* — peiduto stb. A nevezetesebb mondat-tani sajátságok közé kell sorolnunk az első és második személyű név-más gyakori ismétlését, pl. *Tuóni al fa 'l butier* e helyett, hogy Tonio fa il bottajo, továbbá egy pleonastikus *a* (egli) vagy *i*-nek a betoldását a mondat szerkezetbe, pl. *núi i sìnemo stádi a fóra* (noi siamo stati fuori); *a ven fóra una vieča* e helyett, hogy viene fuori una vecchia, a mikhez járul még a *torná* (tornare) igének adverbialis értelemben való használata, pl. *mei i riñarié a turná* a helyett, hogy: io torneró a venire.

A mi már most az egyes nyelvjárásoknak hasonlatosságon alapuló egymáshoz való tartozását illeti, két csoportot kell megkülönböztetnünk, úgymint a rovigno-fasanai csoportot egyfelől, a dignano-gallesanoi, piranoi-vallei és sissanoi-val szemben másfelől, melyek azonban az egymást megkülönböztető sajátságokon kívül számos megegyező rokonvonást is felmutatnak.

Az első csoportra különösen jellemző a latin *o*-nak *ou*-vá, és a latin *i* nek *ei*-vé való változása, mihez még a lat. *e*-nek *i*-vel való helyettesítése járul. Pl. Fas: *ruóba* — roba; *puóku* poco; Rov: *duhúr* — dolore, *zúra* — sopra. Rov: *viritá* — verità, *mijur* — migliore; *pini-ténša* — penitenza. Fas: *apreil* — aprile; *anteiku* — antico; *ñeinte* — niente. Mind olyan hangváltoztatások, melyek a vegliai nyelvjáráson kívül Olaszország keleti partvidékén is észlelhetők. Összekötő kapocs gyanánt a két főcsoport között tekinthető az *ie* és *uo* diphthongus gyakori fellépése kettős mássalhangzó előtt (*kaviél* capitello; *nieto* — netto stb.), mely az isztriai dialektust a vele szemben fekvő velencei tengerparthoz csatolja.

Áttérvén már most az egyes nyelvjárásoknak jellemző sajátságaira első sorban Ivé a rovignoit veszi tüzetes vizsgálat alá.

A rovignoi dialektusnál első sorban bizonyos hajlandóság tapasztalható a mássalhangzók nyílt ejtésére. Alaktani tekintetben megemlíten-dő, hogy az *-are* végzetű igék gerundiumukat az előragozású igék analogiájára képezik, pl. *siándo* essendo, (*a*)*riándo* avendo, *sapiándo* sapendo helyett; továbbá, hogy a conditionalis többes sz. 1. és 2. személyét a chioggiai és középladin nyelvjárások mintájára a latin «potuissimus, amassetis»-féle alakokra alapítja (*-isiémi*, *-isej(de)*).

A piranoi nyelvjárásra nézve jellemző, hogy a latin — ário rendszeren — *aro* al. kban lép föl, pl. *aráro* a(q)vario, továbbá *portáro*, *kodáro*. A mássalhangzóknál a szóvégi vagy lab. előtt álló *n* *m*-mé változik, pl. *domám* domani, *um+porero* un povero. Érdekes továbbá az *s*, *c* és *z*-nek visszaadása *p* v. *d* által, pl. *péra* sera, *pordo* sordo,

konopi conosci, továbbá *ziel* cielo, *zima* cima, *fradido* fracido. Alaktani szempontból feltűnő az igék egyesszám 2. személyében itt-ott feltűnedező *s*, pl. *rús-tu?* vuoi tu? *dis-tu?* dici tu? *faras-tu?* farai tu?

A vallei nyelvjárást illetőleg megjegyezhetjük, hogy az az egyedüli az összes isztriai dialektusok közül, mely példát mutat az *á*-nak *e*-vé való átmenetelére, mely jelenséggel Olaszországban az emiliei és piemonti dialektusban is találkozunk, pl. *dègi* dago-val szemben, valamint *fègi*, *stègi*, *vègi* stb. Meglepő ezen dialektusban a hangsúlyos *ó* és *é* eltűnése az efféle alakokban, mint *kústa* costa, *súro* soror, *vištũ* veste; továbbá az «Umlaut» nak szórványos fellépése különösen az *-año*, *-anéó* végzetű pluralisoknál, pl. *vergaño* plur. *vergèñ* hasonlóképpen cani helyett *kèñ*. A piemonti nyelvjárásra emlékeztet különben ezen nyelvjárásban az *ü*-nek erős velaris ejtése (*fióriñi*, *laña*, *luña*), míg a *ct* hangcsoportnak *it*-vel való helyettesítése ismét velencei eredetre vezethető vissza, pl. *Kóito* coctum, *beskoito* biscoctum. Jellemző továbbá a *j*-nek gyakori prothesisé, pl. *jerba* erba, *jetá* età, *jultimo* ultimo, míg alaktani tekintetben meg kell említenünk az imperf. többesszám 1. személyében észlelhető dissimiliációt, a mely ilyen alakokat mutat föl: *révundũ*, *čolesundũ* *revimo*, *čolésimo* mellett. A mondatfűzésben állandó jelenségnek tekinthetjük a névelő elhagyását a birtokos névmások előtt, pl. *ménami 'n to kazón* a menami in casa tua; *čapè rústro fašoletũ* acchiappate il vostro fazzoletto.

A valódi «Umlaut»-ra nézve bőséges példákat nyújt a szomszédos dignanoi nyelvjárás az *án*-ra végződő főnevek többesszámában (*Kañ*, *Kèñ* cani; *pañ*, *peñ* pani stb.). Állandó jelenség továbbá itt még az *on* végzetű főneveknél egy *i* betoldása az *o* elé, pl. *barbóin* barbone, továbbá *makeróin*, *tímóin*. Igen gyakori még ezen dialektusban a prosthétikus és epenthétikus *r*, pl. *ruli* uliva, *vará* arare, *Luvéigi* Luigi *Pavulo* Pavlo. A vallei nasalisok faucalis kiejtése tiszta ejtésnek ad helyet, melyek elé azonban szintén gyakran *i* járul (*sóin* sono, *zóin* vado).

A gallesanoi dialektusra térvén át, különösen meg kell említenünk az *ie* diphthongusnak széles elterjedését. pl. *riéco* vecchio; *niéto* netto, továbbá az *on* végzetű fő- és melléknevek többesszámú *i*-jének behatása alatt az előtte álló nasalis megkettőztetését oly módon, hogy az első faucalis a második dentalis kiejtést nyer, pl. *marangóñni*, *limóñni*, *makaróñni* stb., mely jelenség az alsópiemonti nyelvjárásban is mutatkozik. Az igeragozásnál itt is feltalálható a második személyű *s*-nek a nyoma, de fontosabb jellemző vonásnak kell tekintenünk ennél a *-nũ* ragot, mely az összes időknek többesszámú 1. személyéhez járul, pl. *siñemũ* siamo; *révunũ* vevamo; *durarémũ* dovremo stb. Mondattani tekintetben kiemelhető az a körülmény, hogy a gallesanoi nyelv-

járásban ép úgy mint a dignanoiban a *ze* (-est) segédige az összetett idők participiuma előtt rendesen elmarad (*e la sida al balo* e helyett, hogy *ella e' stata al ballo*), a mihez még specialis gallesanoi sajáttság gyanánt járul a névelőnek elnyomása a genit. praepositionalis használatánál, pl. *fió da re* e helyett, hogy *figlio del re*.

A fasanai nyelvjárás megkülönböztető jelei a következők: Hangsúlytalan *o u*-ra változik át. a mi a déolaszországi nyelvjárásoknak is egyik jellemző sajáttsága, pl. *neidu* nido; *lónbulu* ombolo; *Tumázú* Tommaseo. Különösen gyakori ez a hangváltozás a gerundiumoknál, pl. *vedéndulu* vedendolo; *savendulu* sapendolo stb. Az -*avunu*, -*avuon*-féle ragokat mutatják fel az imperf. és cond. többesszám 1. és 2. személyei *vivunu-vivuru duvarávrúnu; duvaravuru* stb.).

A mi már most a polai nyelvjárást illeti, ez még tisztábban tünteti fel a piranoi dialektusnak ama sajáttságát, mely szerint az egyesszám 3. szem. *e*-je *i*-be megy át, pl. *el meti* egli mette; *no se dízi* non si dice. Az infinitivusnak *r*-es alakjai egyformán váltakoznak az *r* nélküliekkel; *portá* portare, *lavorá* lavorare-féle alakok mellett sűrűn akadunk olyanokra is, mint pl. *čamár* chiamare, *balár* ballare stb. Valódi szabályszerűséggel történik a *qu* és *gu* hangcsoportoknál a labialis elemnek mássalhangzós ejtése, pl. *kviéto* queto, *kvalkidun* qualcheduno, *kvalkósa* qualchecosa. A főnévi régi többesszámú *s*-nek értékes ereklýje gyanánt tekinthető *Zanpanóns* — *Zanpanos*.

A sissanoi nyelvjárásban a hangsúlytalan szóvégi *e* a harmadik ragozású fő- és melléknaveknél általában véve érintetlen marad; azonban az *in* praepositionnak *i*-je rendesen eltűnik, pl. *'njeti* inghiottire *'ndoviná* indovinare *'nseñá* insegnare. *I*-nek a prothesis *i* és *e* előtt rendes jelenség, pl. *jérimo* eravamo, *jestrasion* estrazione, *jintima* intima; azonban specialis sissanoi tüneménynek kell tekintenünk a protheticus *v*-t: *vóro* orlo, *vórma* orma, *vóspedál* ospedale. Sokkal általánosabb itt mint Pirano környékén az olasz *é* (lat. *c+e, i*) átmenete *z*-be, a mihez még érdekes alaktani sajáttság gyanánt a harmadik személyű reflexiv névmásnak más személyekre való kiterjesztése is járul, pl. *Kome se čama róí?* a helyett, hogy: *come vi chiamata?*

Syntaxis dolgában érdekesen nivellálja a sissanoi dialektus a feltételes mondatokban használatos igemódokat ilyféle szerkezeteknek adván helyet, mint pl. *se ti saria una ragazza, ti saria bella* (se tu fosti una ragazza, saresti bella). Általában véve a sissanoi nyelvjárásról kimondhatjuk, hogy a többi testvérnelyvjárástól leginkább fajult el, a mi félreeső fekvéséből könnyen érthető és a mit szókincse is eléggé bizonyít.

A bevezető résznek általános jellemzése után Ive könyvének második részében sorra veszi az egyes nyelvjárásokat, mindenütt ugyan-

azon világos módszerrel és alapos nyelvészeti készségével fejtegetvén az egyes dialektusok hangtanát, alak- és mondattani sajátságait és a szókincset. Munkáját a leggondosabb forrástanulmányokra alapítja, a különböző nyelvi jelenségeket mindenütt az egyetemes olasz nyelvterület általános keretébe helyezi, párhuzamos példákat idézve Olaszország többi nyelvjárásaiból és kellő figyelemmel lévén a szomszédos szláv és német behatásra is. Különös hasznát veszi a szerző e részletes forrástanulmányának a szótári részben előforduló etymologiai fejtegetéseknél, melyek az itt fennforgó és a dolog természetében rejlő nehézségek mellett is mindig helyes nyomokon indulnak. Érdekesekek ezen szótani magyarázatok tárgyi szempontból is, bő alkalmat nyújtván az irántuk érdeklődő nyelvésznek arra, hogy az isztriai felsziget lakosainak foglalkozásába, életmódjába bepillantasson és hogy különösen sok tengerészeti és halászati kifejezéssel megismerkedjék. A mi már most a felhasznált kútforrásokat illeti, Ive tényleg kiterjeszkedett mindenre, a mit a rendelkezésére álló szakirodalom csak nyújthatott. Sokkal becsesebbeknek kell azonban tekintenünk azon nyelvi adatokat, melyeket a tárgyalt nyelvjárások területén személyes érintkezés útján szerzett. Különösen érdekes felvilágosításokkal szolgálhatott neki egy Antonio Dobrovich nevű, írni-olvasni nem tudó 70 éves polai parasztember, ki fiatal korában súlyos betegség folytán megsiketülván, épen ezen szánalomra méltó elszigeteltsége folytán zavartalan eredetiségében őrizhette meg a régebbi, ma már csak kevés oda való honpolgár által ismert polai nyelvjárás némely érdekes sajátságait. A többi nyelvjárásokra vonatkozó adatokat is mindenütt közvetlen forrásból merítette munkánk érdemes szerzője, mindenfelé a legnagyobb előzékenységgel találkozáván, a hová csak felvilágosítás végett fordult.

A becses tanulmánynak érdekes függelékeképen a nyolcz nyelvjárásban közölt szövegpróbák következnek, melyek novellákat, népdalokat és egy dignanoi embernek önéletrajzát tartalmazzák Ascoli phonetikai átírásában, és különösen alkalmasak arra, hogy az olvasó a fenti nyelvjárásokkal úgyszólván gyakorlatilag is megismerkedjék.

Már az eddigiekből is kitűnik, hogy Ive könyve olyan román philologiai munka, melyet mindenki, a ki az olasz nyelvjárások iránt érdeklődik, nagy haszonnal fog forgathatni, és melynek kitűnő methodusa egyszersmind érdekes példát mutat arra nézve, hogy miképpen lehet egy tanulmányban több tájszólást egymással összehasonlítva együttesen fejtegetni.

Egy a jövőben megjelenő nagyobb tanulmányhoz mintegy előkészítőül Ive összehasonlító észrevételeit kiterjeszti a muggiai és másfelől a vegliai nyelvjárásra is, melyek a latin-velencei nyelvterületnek szélső határait jelzik, és mely körülmény az általunk ismertetett

könyvnek a címét is igazolja. Ezen, a többi isztriai nyelvjárásokra vonatkozó tanulmányt érdeklődéssel várjuk; kifejezést adván azonban abbeli óhajunknak, hogy a gráci tudós professzor egy különálló értekezésben tevékenységét a fiumei dialektusnak is szentelje, mely az említett nyelvjárásokhoz közel esvén, sok tanulságos példával szaporíthatná az azokra vonatkozó anyagot, másfelől pedig különböző eredetiségei mellett ránk magyarokra nézve is fokozott érdeklődéssel bírhatna, annyiival is inkább, mivel — egy töredékszerű kísérletől eltekintve — a fiumei nyelvjárásnak tudományos feldolgozását eddigelé nem bírjuk.

KUBICSEK ALBERT.

Das Problem der neugriechischen Schriftsprache. Festrede gehalten in der öffentlichen Sitzung der K. B. Akademie der Wissenschaften zu München am 15. November 1902 von K. Krumbacher. München 1903.

Krumbacher e könyve voltaképp kibővítése az Allg. Zeitung 1902 évi nov. 15. és 17. számaiban közölt cikkeinek. Már ezek a cikkek erős viszhangot keltettek Görögországban s a kritikusok majdnem kivétel nélkül elutasították szerzőnk radikális elveit. Álláspontja az, hogy a mai irodalmi nyelv, a *καθαρεύουσα* helyébe, mely lényegében ó-görög, az általánosan beszélt köznyelvet kell tenni, melyet legjobban az atheni dialektus tüntet fel, s a mennyiben ez a nyelv irodalmi czélokra egyelőre szegényesnek bizonyulna, ott, a hol okvetetlenül szükséges, segítségül lehet venni a *καθαρεύουσα*-t is. Szóval a diglossiát a beszélt nyelvnek irodalmi magaslatra való emelésével akarja megszüntetni. Régi problémája már ez a görögöknek, de Korais óta, ki első igyekezett az irodalmi nyelvet a beszélthez közelebb vinni, a kettő közti úr nemhogy apadt volna, de sőt növekedett. Tényleg a *καθαρεύουσα*-t a magánéletben senki sem beszéli, de ez az állam és a hadsereg hivatalos nyelve, ezt használja az egyház, ezen mondják az ünnepélyesebb szónoklatokat s túlnyomó részben ezen írják az összes prózai irodalmi termékeket, még a napisajtót sem véve ki. A többség göröcsösen ragaszkodik hozzá mint a nagy ősökkel való kapcsolat legbiztosabb zálogához s bizonyos kicsinyléssel nézi néhány költőnek és írónak a népnyelvvvel tett kísérleteit. Pedig ennek a nyelvnek, melyet Krumbacher következetesen «természetes nyelv»-nek nevez, van meglehetősen irodalmi multja is. Még a középkorban Krétában és az ión szigeteken indult volt meg egy mozgalom a népnyelvnek irodalmi magaslatra való emelésére s ennek gyümölcsei a többek közt a híres «*Erotokritos*» eposz Cornarotól s az «*Erophile*» dráma Chortatzestől. Da a török uralommal vége szakadt ennek is. Legújabbban egy kis csoport élén Psichari vezeti a küzdelmet a népnyelv érdekében, ki nemcsak tudományos,

hanem szépirodalmi téren is dolgozik. Ő Krumbachernél is radikálisabb elveket hirdet; teljesen szakítani akar a jelenleg fennálló irodalmi nyelvvel s ennek helyébe a népnyelvet — úgy a mint van — akarja tenni.

Megdöbbenítő képet fest Krumbacher a nyelvkérdésnek politikai, társadalmi, nemzetgazdasági, egyszóval a görög élet minden ágára való visszahatásáról. A miatt, hogy a *καθαρεύουσα*-t a nép nem érti meg, elesik a nyugoti kultúra minden áldásától. Az iskolákban az anyanyelv tanításának nagy hátrányára van az, hogy csupán ó-görög grammatikát tanítanak s a gyakorlatok és olvasmányok szókincse is csaknem egészen ó-görög. Baj ez az igazságszolgáltatásnál is, de különösen az egyháznál, mivel sohasem szólnak a néphez a szószerűről a maga nyelvén. Az Újtestamentumot sem érti igazában a nép, mert ennek népies átdolgozását a szent synodus nem engedi meg. A hadsereg vezényleti és szolgálati nyelve ó-görög, a *καθαρεύουσα*, mely körülmény nagy mértékben nehezíti a legénység kiképzését. Valóban, ha hitelt adhadtunk e sötét képnek Görögország ferde helyzetéről, akkor nincs ez államnak fontosabb és sürgősebb teendője a nyelvkérdés megoldásánál. Igaz, hogy e tekintetben Görögország nem áll egyedül. A keleti népeknél, különösen az araboknál, törököknél, örményeknél, syreknél uralkodik az archaizáló törekvés az irodalmi nyelvben. De már mindenütt történtek kísérletek a népnyelvnek irodalmivá tételére, Oroszországban pedig már meg is történt az elavult egyházi és irodalmi nyelv reformációja s ennek köszönheti ez az ország gyors fellendülését a XIX. században, valamint azt is, hogy irodalma ma már bármely nyugoteurópai államával versenyez. Más oldalról nézve a dolgot, oly államokban, hol a nyelvkérdés már részben vagy egészben megoldódott, merültek ugyan fel reakciós kísérletek az irodalmi nyelv archaizálására, de teljes kudarcot vallottak. Így akarták az oláh nyelvet latinizálni a hatvanas években s eltávolítani belőle a vulgaris elemeket s így akart egy buzgó olasz visszatérni a trecento nyelvéhez. A kor általános iránya, mint a nyugoti államok példája mutatja, mindenütt a természetes nyelvet juttatja diadalra.

Krumbacher tisztában van azzal, hogy a nyelvreformot nem lehet parancsszóra csinálni. Kellene egy újgörög Dante vagy Luther, a ki egy csapással döntené el a kérdést; de ha ilyen nem jön, akkor csak lassú, de kitartó munkával lehet megközelíteni a czélt. Mindenesetre a megoldásnak nemcsak az ó-görög nagy traditionalis súlya, hanem sok gyakorlati nehézség is állja útját. A »természetes nyelv«-nek sok csiszolásra, bővülésre s különösen szókincsben való gyarapodásra van még szüksége, hogy az irodalmi céloknak megfeleljen. Azt hiszem, hogy a gyakorlati nehézségek tartják vissza az oly komoly tudósokat

is mint Hatzidakis a népnyelvnek irodalmivá tételétől, ki a *Wochenschrift für klassische Philologie* 1903. évi aug. 19. számában Krumbacher e könyvére válaszolva, az általa felállított tételeket, mint előrelátható volt, a leghatározottabban elutasítja. Ezzel szemben magáévá teszi a Wilamowitz álláspontját, ki Krumbacherhez intézett levelében compromissumot ajánl a *καθαρεύουσα* és a beszélt nyelv között, azt hozván fel okul, hogy mivel a mai görögök nem maguknak, hanem őseiknek köszönhetik létezésüket, az ó-görög irodalmi nyelvtől való teljes elszakadás nemzeti létük alapjait rendítené meg. A jelen viszonyok között, mikor még a beszélt nyelv nem elég fejlett ahhoz, hogy irodalmivá tétessék, a Wilamowitz és Hatzidakis képviselte közvetítő irány látszik a leghelyesebb kivezető útnak a mai zűrzavarból, de végleges megoldásnak ezt sem tekinthetjük, már csak azért sem, mert a népnyelv folytonosan fejlődik s fejlődésében az ó-görögtől mindjobban eltávolodik, úgy hogy a compromissum mérlege végtére mégis csak a beszélt nyelv javára fog billenni.

Érdekes világot vet a nyelvkérdés régebbi állására Joannes Vilarasnak 1812-ből származó az a levele, melyet szerzőnk e könyv végéhez csatol s mely a nyelvreformra vonatkozólag a legradikálisabb elveket hirdeti. Ugyanitt van közölve a szent synodus encyklikája s az atheni theologiai fakultás memorandumuma a bibliafordítás ügyében. A több mint 30 oldalra terjedő jegyzetekben Krumbacher a tőle megszokott pontossággal és körültekintéssel közli a vonatkozó bibliographiai adatokat s helyenkint élesen polemizál az ellentábor képviselőivel.

DARKÓ JENŐ.

O. Franke: *Pāli und Sanskrit in ihrem historischen und geographischen Verhältnis auf Grund der Inschriften und Münzen.* Strassburg, 1902. Verlag v. Karl Trübner. 176 l.

Óriási léptekkel halad előre a buddhisták szent nyelvének, a pālinak philológiája. Egész sora jeles tudósoknak műveli már az ind nyelvészetnek ezt a védák után legfontosabb ágát. Kitünő szövegkiadások mint például a *Pāli Text Society* kiadványai és sikerült fordítások révén az európai tudomány közkincsévé váltak a *Ti-pitaka*-ban foglalt kánoni könyvek legnagyobb része. Nyelvtanilag is mind jobban feldolgozzák *Gotama Buddha* követőinek legrégibb irodalmi idiomáját. *Franke Otto*, az ó-ind nyelvészeti rendkívüli tanára a köningsbergi egyetemen, kire a boldogult *Bühler* által megindított *Grundriss der Indo-Arischen Philologie und Alterthumskunde*-ben a pāli rész bízott, jelen művében a pāli és a szanszkrit nyelv történelmi és földrajzi viszonyának felderítésével foglalkozik. Nagy szorgalommal gyűjtötte össze ada-

taít, felhasználja az egész páli irodalmat s különös tekintettel van a páli feliratokra és érmekre.

A *Stein* felfedezte fába vésett és bőrre írt szövegek még nem lévén kiadva, Franke nem értékesíthette azokat. Kezdve a *Maurja* család felirataival, részletes áttekintését nyújtja a 1—26. l. az egész páli epigraphiának. A mennyire a történelmi kutatás mai állapota és a bizonytalan ind *chronologia* megengedik, az egyes uralkodócsaládok pénzeit történelmi időrendben ismerteti.

Franke szerint a páli lenne a védák nyelve után a legrégebb indiai nyelv. Az időszámításunk előtti harmadik században, vagy még előbb már teljesen kifejlődve találjuk a pálit.

Jellemző a classikus szanszkrit és a páli történelmi elterjedésére és első fellépésére, hogy a Kr. e. 3. században még csak nyoma sincs a szanszkrit felírásoknak.

Egyedüli egyenes származéka *Franke* szerint a véda nyelvnek a páli. Állításának bizonyítására kimutatni igyekszik a védák nyelve és a páli idioma rokonságát és sok olyan közös nyelvjelenséget sorol föl, melyek a classikus szanszkritban nem fordulnak elő. Sok igazság van ezért, úgy mond a szerző Indiáról szólva, a buddhista mondásban, hogy a páli az összes nyelvek alapja (múlabilása) és hogy azok, a kik semmi más nyelvet még nem hallottak, páli nyelvvel élnek.

Igen érdekes az a fejezete, melyben a páli hangtan különösségeit más indogermán szóíráások analog eseteivel és a gyermeknyelvvel magyarázza. Ez utóbbi t. i. a gyermeknyelvi adatait saját feljegyzéseiből és *Preyer: Die Seele des Kindes* (Lipce 1882) című munkájából meríti.

A hetedik fejezetben szépen jellemzi a közös páli jelleget (*Die allgemeinen Grundzüge des gesamten Páli 90 l.*). Részletek dolgában később megjelenendő páli nyelvtanára utalja az olvasót. *Franke* könyve becses adalék ugyan a páli nyelvészet irodalmához, de merész állítása a buddhista szent nyelv eredetéről azért még bizonyításra szorul.

KÉGL SÁNDOR.

Dines Andersen: A Páli reader with notes and glossary. Part I: Text and notes. Kopenhága, 1901. 130 l.

A szerző, *Andersen Dénes*, a jónevű fiatal dán philologus, első sorban egyetemi előadásainál használható kézikönyvnek szánta jelen művét. (*The following selections from Páli literature were intended to serve as reading exercises at my own university lectures.*) De úgy látszik, külföldi olvasókra is gondolt, mert művét nem anyanyelvén, hanem angolul írta meg. Az olvasókönyv igen gyakorlatiasan van meg-

szerkesztve. A nagyterjedelmű páli irodalomból, mely tudvalevőleg csaknem teljesen vallásos, helyes pædagogiai érzékkel válogatta össze a mutatványokat. Újat nem ad. Többnyire jól ismert s európai nyelvekre is lefordított darabokat közöl latin betűs átírásban. Csak helyeselhető, hogy a buddhista irodalom emberileg legérdekesebb ágát, a theologiai mezbe öltöztetett népmeséket, *Dsátakákat* teszi az első helyre. Kitünő példái ezek a könnyen folyó, egyszerű, cziczoma nélküli páli prózának. Aránylag a legnagyobb helyet (60 l.) ezek foglalják el.

A buddhista születési történetek, *Dsátakák* egymásutánjában a páli nyelvvel megismerkedni akaró kezdőnek érdekét tartja szem előtt. Az 550 *Dsátakából* ügyesen válogatja össze a legjellemzőbb legendákat.

Igazi buddhista színezetű a negyedik szemelvény, a *Nigrodhamágadsátaka*, hol a gazella-testben világra jött *bodhiszatta* a leendő *Buddha*, önfeláldozásával megváltja az egész állatvilágot és jó útra térít s vegetarianussá tesz egy szenvedélyes vadászkirályt. Hamisítatlan népmese jellegű az oroszlánbőrbe bujtatott számár ismert történetéből csinált *Szihacsamma-dsátaka*, a. m. az oroszlánbőr-legenda, hol a buddha-jelölt mint földmives nézőként szerepel. Ő mondja ki, mikor a megijedt számár ordítani kezd, a versbe foglalt sentenciát: Nem oroszlán-, nem tigris-, nem is leopard-ordítás ez, hanem csak egy oroszlánbőrrel betakart csacsi iázik itt (*n'etam sīhassa naditam na vyagghassa na dīpino*).

A többi szemelvények a nagy vallásalapító élettörténetét és a buddha-hit alaptanait ismertetik. Ilyenek «Māja királynő álma» *Gotama Buddha* születése», «*Māra* mint szántóvető» stb. A mű értékét nagy mértékben növelni fogja a még ezután megjelenő páli-angol glossarium, mely az olvasókönyvben foglalt szövegeken kívül a remek buddhista költemény, a *Fausböll* kiadta *Dhammapada* szavait is magyarázni fogja.

KÉGL SÁNDOR.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK

1902/1903.

3. Szélyes Dénes, Baróti Szabó Dávid. (Brassói róm. kath. főgimnázium, 3—65. l.) — A dolgozatot a következő fejezetekre osztom: a szerző bevezetésként I. 1. vizolja az ország politikai s műveltségi viszonyait a szatmári békétől kezdve II. József haláláig (3—4. l.), 2. a különböző költői iskolák keletkezését (4—6. l.), 3. Molnár János és Kalmár György kísérleteit a mértékes verselésben (7—8. l.); most

áttér tulajdonképeni tárgyára s II. 1. Ismerteti Baróti életét és első irodalmi kísérleteit (9—22. l.), 2. Rajnissal kezdődő ismeretségét (22—24. l.), 3. Baróti első munkáját (25—27. l.), 4. a prozódiai tollharczot (27—34. l.), 5. Baróti további irodalmi munkásságát s egyes költeményeit (34—47. l.), 6. a Magyar Museum megindítását s Baróti kassai tartózkodását (47—53. l.), 7. nyugalomba vonulását s Virten kifejtett irodalmi működését (53—58. l.), — III. befejezésképen méltatja Baróti működésének érdemeit.

A dolgozat célja: «a székelly poéta életéről s működéséről hű képet tártani tanítványaim elé» (65. l.). A szerző kivonatolva az eddig Barótiról írt dolgozatokat, teljes képét adja költőnk fúradozásainak, hű képét munkás életének. Különös gondot fordított a nyelvezetre, gondosan ügyelt, hogy eltalálja a hangot, melyvel élvezetes olvasmányt nyújthat. Egyes bosszantó sajtóhibákért (hasznott huzott (34. l.), A felsolt számos példa . . . (36. l.), nyelve-kre (40. l.), gendolatával (45. l.), újabb adatott szolgáltat (50. l.) . . . stb.) nem a szerzőt okolom. Dolgozata egységes egészet alkot, melyben az összhangot nem zavarják oda nem tartozó gondolatok.

Mint hogy a szerző meglehetősen széles alapon ismerteti Baróti működését, pädagógiai szempontból csak azt jegyzem még meg, hogy könnyebb áttekintés kedvéért czélszerű lett volna az anyagot kisebb fejezetekre osztani s megfelelő címekkel ellátni.

Ha elismeréssel szóltam a benyomásról, melyet a dolgozat általánosságban tehet, szólnom kell arról is, mily módon járt el a szerző munkája megírásánál.

Régi bajunk, hogy adatainkat másodkézből veszszük s még mindig irtózunk az eredeti forrástól. Az egyik tévesen idéz valamit, a másik nyugodtan átvesszi s ez magyarázza meg, hogy irodalmunkban annyi tévedés csontosodik meg. Tárgyalni oly műveket, melyeket nem forgattunk, mindig megbosszulja magát.

De beszéljenek a tények!

«Rajnis Kalauzában Barótiról névleg csak egyszer emlékszik meg s akkor is tisztességesen szól róla, de elburkoltnak nem egyszer czéloz rá s ekkor nem kiméli. Így a Regulák harmadik könyvében, midőn Kalmárt tilalmas szabadságáért megrója, kiké azok ellen, kik a szavak természetes rendjét megváltoztatják. Általánosságban szól, de midőn azt mondja, hogy némelyek «a zabolát a pegazusnak farkához, a farmatringot pedig szájához alkalmaztatják», első pillantásra kiviláglik, hogy Baróti merész inversióira gyakorol lesújtó kritikát.» (30. l.)

A szerző Négyessynek, A Mértékes Magyar Verselés Történetéből (105. l.) vette idézetét. Hogy innét vette, bizonyítja a «tilalmas szabadság» közös használata. Négyessy azonban egyetlen szóval sem mondja, hogy az idézet Rajnis Kalauzából való, de ilyet nem is mondhatott volna, mert bizony kis utánajárással meggyőződött volna a szerző, hogy nem a Kalauzban, hanem A' Magyar Virgiliushoz tartozó Sisakos Paizsos Kardos Mentő-Irásban jelent meg az idézet: «... tövel-hegygyel öszve hányja az igéket; ki a' zabolát a Pegazusnak farkához, a farmatringot pedig a' szájához alkalmaztatja? Könnyű volna ezt meg mutatni, de nem kell már bizonyítás, minek utánna ezt egy minap nyomtattatott Alagyaiban nyilván meg bizonyította Révai Miklós.»

Az idézeteket, a művek címzeit többnyire tévesen adja. Adatai

s az évszámok sem megbízhatók. Helytelenül idézi Baróti első munkájának címét (8. l.);*) szól «Ki nyertes a hangmérséklésben» (?) című munkájáról, mely a 31. lapon 1788-ban, de a 47. lapon már 1787-ben jelent meg; Rajnis munkájának címe a szerző szerint: «A magyar Helikonra vezető Kalauz» (24. l.), ugyancsak Rajnis «nyilvánosság elé lép» Sisakos, pajzsos, kardos Mentő Írásá-val; «1778-ban (?) Révai Miklós is közrebocsátja antik méretű verseit»; Baróti «1764—65-ben Egerben a bölcsészettan (?) tanára s a tanulók vasárnapi hitszónoka»...

Érdekes adattal szolgál még az 50. lapon: «Rajnis... levelet ír Kazinczynak és Bacsányinak, üdvözli vállalatukat, de azt nem tudja megérteni, hogyan lehetett Barótit — «kinek inai a szükséges erő nélkül szükkölnökök» — a társaságba felvenni. Helyteleníti azon eljárásukat is, hogy Milton fordítását reá bízák.»

Bizony, téved itt is a szerző, mert az idézett hely a Toldalék**) negyedik lapján fordul elő: «Mert ti, Barátim! egy olyan társasággal kezdettetek a' pályá-futástokat, a' kinek inai szükséges erő nélkül szükkölnökök.» Ugyancsak itt szól a 9. lapon Barótinak Milton fordításáról: «Miltonnak el-vesztett paraditsomát pediglen e' társotokra bízátok... Szédjétek össze ama' szerentsétlen Íróknak verseiket, a' kik, a' jó iz' templomából, 's az igaz ítélet' várából ki-szorulván, a hihetőségnek korlátján-kivül' nyargaltak. Ezeket bízátok Szabóra. Tsak a' jó Íróknak verseiket mentsétek meg keze-alól...»

Azt hiszem, annyi téves adat már kicsit... sok.

CZEIZEL JÁNOS.

4. Gyöngyösi István. Irodalomtörténeti tanulmány. Írta Szőke Ferencz. (Kaposvári áll. főgymn. 5—46. l.) — A Gyöngyösivel való foglalkozás nemcsak irodalmi tartozás, de életviszonyainak és költészetének egynémely kellőleg még mindeddig felderítetlen részlete egyenesen szükségessé is teszi azt. Részben e kettős szempontnak kíván szolgálni a jelen tanulmány is, mely első felében pályáját, második felében költészetét tárgyalja Gyöngyösinek, nem éppen szerencsés móddal, a mennyiben az életrajz külső viszonyainak keretében vázolva a belső embert, a költő kifejlését, összbenyomásában sikerültebb képet adhatott volna. Újabb monographiáinkban e módot még fiatalabb és kezdő írók is eredménynyel alkalmazzák már. Az életrajzi adatok különben, melyeket megrostálni kívánt Szőke, ismeretlent alig tartalmaznak, ha csak ilyen jellegűnek nem tekintjük egyik-másik egyéni feltevését, mely első tekintetre megkapja figyelmünket. Így az a sejtése, hogy Gyöngyösi előbb volt ismerős a Széchy-családdal, mint

*) Helyes címe: ÚJ MÉRTÉKRE VETT KÜLÖMB' VERSEKNEK HÁROM KÖNYVEI, melyeket szerzett ESZTERGAM MEGYEBÉLI PAP, ERDELYI, BAROTHI SZABÓ DÁVID, mostan a Kassai Fő Iskolákban az ékesen szóllásnak Királyi Professora, KASSÁN, LANDERER MIHÁLY költségével, és betűivel 1777. [Muzeumi könyvtár; P. O. hung. 1350.]

**) Teljes címe: «Toldalék, Mellyben A' Magyar Virgiliusnak Szerzője A' Kassai Magyar Múzeumról Jelesbben Pedig Az Abban Foglaltatott Fordítás Mesterségének Regulairól Való Itéletét Nyilatkoztatja.»

Wesselényivel, s mint ilyen szem- és fültanuja lehetett a Murányi Venus-ban elbeszélte kaland egyes mozzanatainak. (7. l.) Úgy hogy ilyenképen 1658—60-ban juthatott W.-hez, s nem népszerű költeménye révén került oda 1664-ben. Nagy az a buzgósa, melylyel védelmébe veszi költőnkét és illetőleg politikai jellemét életíróival szemben (16., 17., 18. l.), ingadozó magatartását a sajátos politikai viszonyokból magyarázván, melyek mintegy ráerőszakolták a nyilvános pálya embe-rére a köpeny-forgatást, a Martinuzzi politikát. És tagadhatatlan, ebben sok igazság van, s így fogva fel a helyzetet, bizonyára módosul ítélé-tünk e részben is.

A mi másfelől Gy. költészetét illeti, eléggé világos jellemzését adja a tanulmány II. fele (21—46. l.) annak az új iránynak, melyet képvisel a XVII. század népszerű poetája, s melyet Toldy a verses regény, az értekező a verses krónika irányának nevez. Csak a tár-gvalás aránytalanságát kifogásoljuk, a mennyiben a Murányi Venus taglalását igen elnyújtottnak tartjuk. Széchy Máriában különben ő is iós asszonyt lát, kit Fülep Imrével ellentétben és Acsádyval egyezően kissé hiú és könnyelmű teremtesnek állít. (29. l.) Rövidebben végez már Gy. másik munkájával, Kemény Jánossal, melynek III. részét a legsikerültebbnek itéli. Ismerteti e kettőn kívül a Thököly-eposzt és más epikumait (Palinódia, Csalárd Cupido, melyet a költő magán-viszonyai szempontjából közelebből vizsgálván, ellentmond Fülepnek, ki Dianában Széchy Máriát véli feltalálni), s úgy amazoknak, vala-mint általában Gy. költői értékének mérlegelésében Arany alapvető fejtegetését követi.

MAJOR KÁROLY.

5. Dugonics András színművei. Írta *Perényi József* dr. (Sátor-aljaújhelyi kath. főgymn. 3—57. l.) — Dugonics nemzetébresztő és színmagyar munkásságának egyik kiemelkedő nyilvánulása, mely a nem-zetiség eszméjének s általában kultúránknak megszilárdítására hatott, regényein kívül a korokban népszerű drámái. Ezek ismertetésével fog-lalkozik szerzőnk tanulmányában, mely nem ugyan azért, mintha új nézőpontot nyitna D. jelentőségének megítélésében, de főként azon törek-vésénél fogva vonja magára figyelmünket, hogy belehelyezkedik — mint maga mondja — az író korába, s kegyelettel inkább, mint kritikával vizsgálja tárgyát. És csakugyan egyedül ez a helyes; mert semmi sem volna igaztalanabb a különben nagyérdemű Dugonics iránt, mint a mai kor szemüvegén át vizsgálni és jelölni ki helyét irodalmunkban. Drámái közül, igaz, alig akad egy, mely eredetinek vehető; de nem is azzal, hanem a külsőségekkel, a hazafias célzatokkal, az ú. n. «csimbókos magyarsággal» találta el korának hangját, s lett alapjában csekély értékű, jobbra német átdolgozásaival a magyar történelmi dráma megindítója. Így nem sokat érő és éppen nem eredeti Perényi szerint is Toldi Miklósa, a mi Toldink valóságos torzképe, a melynek, valamint Tárházi, Etelka Karjelben, Báthori Mária és Kún László című drámáknak meséjét túlságosan is hosszan és czéltalanul közli, minthogy eléggé ismertek azok a legújabb kiadásokból, s inkább érde-keltek volna az egyes drámákból vonható következtetések. Elféléket kilátásba is helyezett szerzőnk bevezető soraiban, de bizony éppen ez a legkevesebb, s a mi van, az is rég ismert dolgok ismétlése (Heinrich

Bayer és Hahn A. nyomán). Mégis figyelemreméltó egyik észrevétele, mit D. Etelka Karjelben című drámájára tesz. Bayer ugyanis kimutatta, hogy D. e darabját Shakespeare három színművéből (Vihar, Cymbeline, Téli rege) alkotta. Vele és Gulyással szemben, ki azt állítja, hogy D. Shakespeare Téli regéjének valamely német fordítása után írta drámáját, Perényi eredetinek tartja azt, a hasonlóságok pedig, melyek idegen forrásra mutatnak, szerinte esetlegesek. Mindenesetre érdekes feltevés, de a mely még meggyőző bizonyításra szorul. Egyébként a jellembeli alakítás, az érdekes mese, a gondosabb stíl és a durvaságokban való takarékoskodás előnyeinel fogva ezt a darabot tartja egyszersmind a legsikerültebb romantikus színműnek is. (39. l.) Báthori Máriát csak nagyhatású, de nem sikerült alkotónak tekinti, s Heinrichhel ellentétben éppen magyarosításait és a történeti korszerűséget hibáztatja. (47. l.) És ilyen véleményben van Kún Lászlóra nézve is, mert csak külsőségeiben festi a kort s e külsőségeket nem tudja összeforrasztani a cselekvénnyel.

MAJOR KÁROLY.

6. Katholikus énekeink és énekeskönyveink a XVII. században. Írta *Kövesi Lajos*. (Kecskeméti kath. főgymn. 3—39. l.) — Az a mély vallásos érzés, mely a XVII. század protestáns egyházának vezetőit az egyházi énekek fordítására, átdolgozására és egészen új énekek szerzésére indította, nem maradt hatás nélkül a következő század katli. vezérferfiaira, úgy az egyházfőkre, va'amin't az alsóbbrendű papságra és kántorokra, kik amazokhoz hasonlóan énekeiket kéziratokban gyűjtötték össze, ré zint pedig a korszak vére felé egymásután rövid időközökben adták ki. E kéziratok és nyomtatásban megjelent énekgyűjtemények bő, néhol talán a kellenél is inkább részletező ismertetését veszszük a kezünk közt levő értekezésben, melynek a megállapított eredmények gondos figyelembevételén kívül azt is egyik érdemül tudom be, hogy minden elismerő szava mellett is sem nem egyoldalú, sem pedig elfogult. Pl. kész éggel elismeri, hogy a protestantismus, mely minden téren a nemzetiségnek és nyelvnek szerzett érvényt, hatott a kath. egyház latin nyelvű énekköltészetének megmagyarosítására (7. l.); hogy a zsoltárokat is a protestánsok példájára adják ki, a melyeknek rhythmusára hatással voltak Sz. Molnár Albert zsoltárfordításai, habár azok zengzetességét nem is tudták utólni. (19. l.) Azt is tartózkodás nélkül beismeri, hogy a kath. énekszerzők között kiemelkedőbb költői tehetség nincs, a mennyiben nem annyira költői ösztön, mint a vallásos ihlet buzdítja éneklésre az illetőket.

Különben pedig három szakaszra osztva értekezését, szól általában a kath. egyházi énekköltésről, majd a nyomtatott énekeskönyvek megjelenése előtt használatos gyűjteményekről, melyek közül kiemeli a 227 éneket magában foglaló Jancsó Benedek kódexét, keletkezéséről azt a figyelemreméltó feltevést állítva fel, hogy annak alapjául nem valamely nyomtatott vagy kézirati példány szolgált, hanem az egy csoportba tartozó énekeket egy-egy egyén gyűjtötte össze: noha arra is lehetne gondolni, hogy az énekgyűjtemény mintegy megrendelésre készült. Ily gyűjtemények még a Mihál Farkas, a Zsoltárok könyvé-

nek, valamint a Magyar Cationale-nak gyűjteménye, a melyek ismeretetésénél az inkább csak külső s jobbára csak általános tekintetekre kiterjedő észrevételeken kívül helyes lett volna a gyűjtemények darabjainak egymással való összevetése és csoportok szerinti feltűntetése s így a variánsok egybeállításai, a mi nem egy ízben érdekes következtetésekre vezethet. A nyomtatott énekeskönyvek közül szól a Kisdi, Szelepcsényi, Szegedi és Károni gyűjteményeiről, s felemlíti végül a csiksomlyói ferenczrendiek nyomdájából kikerült Cationale Catholicum-ot, melyben 700-nál több ének van.

MAJOR KÁROLY.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság f. é. február hó 10-én *főolvasó ülést* tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Vértesy Jenő*: Mutatvány az Odysseia-fordításból.

2. *Márfy Oszkár*: Petronius Cæna Trimalchionis-a.

A főolvasó ülést *választmányi ülés* követte, melyen Heinrich Gusztáv elnöklete alatt jelen voltak: Hegedüs István alelnök, Némethy Géza első titkár, Katona Lajos szerkesztő, Cserhalmi Samu pénztáros, Bermüller Ferencz, Finály Gábor, Gyulai Ágost, Hornyánszky Gyula, Maywald József, Négyesy László, Petz Gedeon vál. tagok és Császár Elemér második titkár, mint jegyző.

1. 1904. jan. 1. óta a bevételek összege 4899.96 K, a kiadásoké 3507.69, a pénzkészlet 1392.27 K. Az alapítványok összege 3981 K, ebből 3850.90 K értékpapirokban, 130.10 K postatakarékpénztárban.

2. Társaságunk tagjai közül elvesztettük Szabó Iván halasi ref. főgymn. tanárt. A választmány részvétellel értesült a szomorú hírről.

3. Új rendes tagok 1904-től: Knubels Rezső bpesti főgymn. tanár (aj. Katona) volt rk. tag, Vida Aladár ny. főgymn. igazgató Budapesten (Latkóczy Mihály); rendkívüliek Wiese Gyula (Császár) és Gálos Rezső (Katona) egyetemi hallgatók.

4. A választmány Petz Gedeon indítványára kimondja, hogy tekintve tagjainknak az utolsó alapszabály-revizió (1894) óta nagy mértékben emelkedett számát (375-ről 489-re): még a tanév folyamán rendkívüli közgyűlésre hívja össze a tagokat és indítványt tesz a választmányi tagsági helyek szaporítására. Az elnök indítványára elhatározza azt is, hogy ezt az alkalmat fölhasználja az alapszabályok revideálására és Hegedüs elnöklete alatt Némethy Géza és Petz Gedeon vál. tagokból álló bizottságot küld ki az előmunkálatok elvégzésére.

— A római topographiához. A Septimius Severus korából származó *Forma Urbis* egypár új fragmentumának a régebben találtakkal való kombinálása egyesítve bizonyos írott adatokkal több nevezetes, eddi-

gelé helyzete, vagy legalább is alakja szerint ismeretlen római épületnek meghatározására vezetett.)*

A constantinusi regioleírás a IX. regioban (tehát a Campus Martiuson) többek között a következő épületeket nevezi meg:

Iseum
et Serapeum
Minervam Calcidicam
Divorum

(a *Curiosum* szövege). Más forrás (Mommsen chron. min. I. 146.) szerint ez épületek *Domitiano imperatore fabricatae sunt*.

A Minerva Calcidica helyét a Santa Maria Sopra Minerva templom jelöli. Tőle keletre és délkeletre egyiptusi jellegű leletekből az Iseum és Serapeum helyére lehetett következtetni. A *Forma* fragmentumain most meglehetősen tisztán látjuk a Serapeum eddig ismeretlen alaprajzát.

Kb. 60 m. átmérőjű félkörös épület ez, belül a körfal mentén és az átmérő vonalán oszlopok állanak, a félkör közepéből négyszög alakú építmény nyílik befelé. Az oszlopcsarnokok talán emeletesek voltak. Hátul kis félkörös, oszlopos exedrák dudarodnak ki a főfalból. Az egész elrendezés nagyon hasonlít Hadrianus villájának a *canopusához*, mely szintén Serapis tisztelet helye volt, s így az sem lehetetlen, hogy az említett forma az egyiptusi nagy serapeumok jellegzetes formája, melyet nem ismerünk.

A Serapeum a San Stefano del Cacco templom helyén állt, a hol a 18. és 16. sz. folyamán számos architectonikus részletet találtak: igen díszes párkánydarabokat, giallo-oszlopokat, s az egyik följegyző inár akkor jelentékeny épület romjait sejtette a templom alatt. Emeletes csarnok giallo oszlopokkal, gazdagon tagozott párkánnyal: ez nagyon jól beleillik Domitianus korába.

A másik, még érdekesebb épület, melyről felvilágosítást kapunk, a *Divorum* (vulgaris rövidítése ennek: porticus D.).

Mintegy 200 m. hosszú és 55 m. széles négyszög alakú oszlopcsarnok ez az épület, mely észak-déli irányban kb. a *Piazza Graziolitól* a *Via di San Marcoig* húzódó területet foglalta el. Belseje alkalmasint be volt fásítva. A hosszfalak északi végén, azokra keresztben, olyan formán, mintha nagy anták volnának, két kis templom áll. Hátsó keskeny oldaluk egy vonalba esik a hosszfalakkal, négyoszlopos homlokzataik szembe néznek. Közöttük és előttük három nyílású ívépítmény képezi az egész porticus bejáratát.

Egy feliratban (CIL. VI. 10234) ezt a kifejezést olvassuk: *in templo Divorum in aede dñi Titì*. Ebből azt következtethetjük, hogy Domitianus a két kis templomot Vespasianus és Titus tiszteletére építtette, maga a

*) Ch. Huelsen, Porticus Divorum und Serapeum im Marsfelde. Mitteilungen des k. deutschen arch. Instituts, Römische Abt., XVIII (1903). pp. 17—57.

hatalmas porticus pedig nyilván arra volt szánva, hogy később befogadhassa több divus templomát is — első sorban Domitianusét.

A területen, melyet a Divorum elfoglalt, a 16. sz.-tól a 19. végéig több alkalommal találtak téglafalakat, szürke gránitoszlopokat, melyek a porticus maradványainak tekinthetők. Mindezekhez az adatokhoz járul még az a tény, hogy a jelzett területen a 10—11. században akkori okmányok tanúsága szerint jelentékeny romok voltak láthatók: az egyik okmány *domus maior*, *arcus maior* kifejezésekkel jelzi őket. Magának a területnek neve pedig e késő századokban is *Divurium*, *Diburium*, *Diburo*, világos, hogy ez az antik épület nevének a corruptioja.

Egy másik fragmentumon három szögletes alaprajzú épület látható a Divorum északi végétől nyugotra. Ezt Huelsen a *Villa publicá*val azonosítja.

Sokkal fontosabb azonban az a hypothesis, mely az ugyanitt látható *M....GRI* betűket így egészíti ki: *Monumentum Agrippae*, a közelében levő *VII* betűket pedig így: *Sepulcrum Juliorum*. Ha ez a hypothesis, melynek első részét Huelsen genialis módon okolja meg, elfogadható: akkor ezen a helyen, a Campus déli részén, nagyszabású, jelentékeny sír-építményeket találunk; tovább északra a Pantheon, keletre a Divorum állanak; Huelsen egy újabb hypothesis szerint talán C. és L. Cæsar sírja is mint külön épület állott a Campuson, mindmegannyi a császári házak dicsőségét hirdető hatalmas monumentum, melyek így a maguk összességében a Mars mezejének valóban kiváló fényt kölcsönözhetnek.

Cs. S.

— Egy kis szövegkritika Eötvös «Búcsú»-jának néhány sorához. Már tanulókoromban, mikor szavalni készültem Eötvös *Búcsú*-ját, sokat tűnődtem azon, hogy is kell érteni, hogy is kell tagolni a költemény ötödik strófáját? Mióta a tanítványaim nekem szavalgatják, újra fölmerült előttem a meglehetősen nehézkes, kissé homályos szerkezetű strófának kérdése; annál is inkább, mert a hány helyen lenyomtatva láttam, majdnem mindenütt más-más interpunctioval szerepel, a mi ez esetben különböző értelen-árnyalatokra vezet.

A negyedik strófa így végződik:

Hallgatva áll a tér, szívünk szorul,
S egy köny beszél hazánk nagyságirul.

Az ötödik strófa így folytatja:

S egy köny Budáról, mely magas tetőjén
Sötéten áll, egy bús emlékezet,
Nagy sírköve hazámnak temetőjén,
S ráírva mind, mi véle elveszett.

(Eötvös: Költemények; 3. kiadás, Budapest, 1891. 16. l.)

Egészen így Toldy Ferencz Irodalomtörténeti olvasókönyvében, II. köt. Pest, 1869. 561. l.; továbbá Gáspár Imre «Babérok» cz. anthológiájában, Budapest, 1877. 66. l.; Dr. Boros Gábor «Olvasókönyv a magyar

nemzeti irodalomtörténet rövid vázlatához» cz. művében, Budapest, 1887. 241. l. és Beöthy Zsolt «A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése» cz. művében, II. köt., 7. kiadás, Budapest, 1900. 252. l.

Ehhez interpunctio dolgában igen közel áll a következő forma:

S egy könyv Budáról, mely magas tetőjén
Sötéten áll: egy bús emlékezet,
Nagy sírköve hazámnak temetőjén,
S ráírva mind, mi véle elveszett.
(Endrődi: A m. költészet kincsháza, Bpest, 1895. 378. l.)

Ismét más írással:

S egy könyv Budáról, mely magas tetőjén
Sötéten áll... egy bús emlékezet,
Nagy sírköve hazámnak temetőjén,
S rá írva mind, mi véle elveszett.
(Váczy János: A m. irod. története, II. k. Bpest, 1902. 206. l.)

Mindezen formák szerint a strófa értelme az, hogy egy könyv beszél Budáról s Buda *bús emlékeztéként* áll magas tetőjén. A harmadik sor azonban kissé hibás értelem és alak dolgában: *Nagy sírköve hazámnak temetőjén. Sírkő* itt összetett szó s birtokraggal van ellátva. Ki azonban a birtokos? Ezt a sor nem mondja meg s így a sor értelme hiányos. Vagy *hazámnak sírköve*? De akkor mi a birtokosa a *temetőjén* szónak?

Más interpunctioval s más értelmezéssel találjuk meg a strófát Riedl Frigyesnek igen elterjedt poetikai olvasókönyvében:

S egy könyv Budáról, mely magas tetőjén
Sötéten áll egy bús emlékezet,
Nagy sírköve hazámnak temetőjén
S rá írva mind, mi véle elveszett;
(Riedl Frigyes: Poetika és poetikai olvasókönyv, 4. kiadás. Budapest, 1901. 46. l.)

Ebben a formában az első két sornak is homályos az értelme vagy a hiányos interpunctio, vagy a hiányos szóalak folytán; ez az interpunctio csak úgy volna elfogadható, ha a szöveg így szólna: *melynek magas tetőjén* stb.; ezt természetesen a versmérték nem engedi; a harmadik sorra nézve ugyanaz áll, mint az előbbi változatok e sorára.

Érdekes, hogy egy angol könyv már 1852-ben ugyanilyen interpunctioval közli e strófát. Sigismund Wékeynek, Kossuth egykori hadsegédének angol grammatikája ez a könyv: *A grammar of the Hungarian language with appropriate exercises, a copious vocabulary and specimens of Hungarian Poetry, by Sigismund Wékey, late aide-de-camp to Kossuth. London, 1852.* A 144—149. lapokon Eötvös *Búcsú*-ját közli párhuzamos bilinearis kiadásban, magyarul s angolul, s a kérdéses 5. strófát így adja:

'S egy könyv Budáról, mely' magas tetőjén
Sötéten áll egy bús emlékezet,
Nagy sírköve hazámnak temetőjén
'S rá írva mind mi véle elveszett;

(U. o. 146. l.)

Értelmezése, a mint látjuk, igen világos; a *mely* e h. áll: *melynek*, s e hiányjeles magyarázat iparkodik elfogadtatni a különben elfogadhatatlan alakot; a harmadik sor olyan, mint az előbbi változatokban.

Az interpunctio teljes elhanyagolása folytán egészen értelmetlenné lesz e kérdéses strófa első 3 sora a következő változatban:

S egy köny Budáról, mely magas tetőjén
Sötéten áll egy bús emlékezet
Nagy sírköve hazámnak temetőjén,
S ráírva minden (*sic!*) mi véle elveszett;
(Tarnóczy Tivadar: A magyar irodalom és szellem
fejlődésének története, II. köt., Pest, 1871. 149. l.)

A strófa harmadik sorára nézve mindegyik változat meghagy bennünket a kétségben. A Wékey angol grammatikájában a 145—149. lapokon *Farewell!* czím alatt megjelent angol műfordítás szerzőjének mindenestre tisztába kellett jönnie az értelemmel, ha jó fordítást akart adni. A fordítás alatt a W. J. betűk jelzik a szerzőt; e fordító valószínűleg ugyanaz a W. Jaffray, a kinek Szózat-fordítása (*An Appeal*) is közölve van ugyanazon grammatika 125—129. lapjain. W. J. így fordítja kérdéses strófánkat:

A tear must tell of Buda brave,
On whose high towers sad memories sit,
The tomb-stone of our nation's grave,
A record where our past is writ. (U. o. 147. l.)

Ez szóról-szóra így van magyarul:

Egy könynek kell beszélnie a nemes Budáról,
A melynek magas tornyain szomorú emlékek ülnek,
Sírkő ez (t. i. Buda) nemzetünknek sirján,
Oly emlék, melyre múltunk van fölírva.

Látjuk, hogy ez angol műfordítás szerzője a lehető legpontosabban megértette, a mit a költő gondolt, s mi a közölt *magyar* szövegekből még sem látjuk kétségtelenül az igazi értelmet.

E sok változat között legjobban eligazítana Eötvös végleges teljes kiadása, ha az esetleg az eredeti kézirat alapján, vagy ennek híján Eötvösnek egyébként documentálható saját felfogása szerint közölné e strófát. Mert ki tudja, nem volt-e esetleg Eötvös eredeti interpunctioja ilyen:

S egy köny Budáról, mely magas tetőjén
Sötéten áll, egy bús emlékezet
Nagy sírköve hazámnak temetőjén,
S ráírva mind, mi véle elveszett.

Ebben az esetben a *sírköve* birtokragos alaknak is megvolna a birtokosa: *egy bús emlékezet*. Eötvösnél elég gyakori az, hogy a mondatot megszakítva viszi át a következő sorba, sőt versszakba is. Pl.:

A gyermek fázik, könnyei
Elállnak arczain;
Borzadva néz körül, de itt
A holtak hantjain

Mély nyugalom uralkodik,
A csend irtóztató:
Csak szél sohajt a fákon át,
Sziszegve hull a hó.

(A megfagyott gyermek, 8. és 9. strófa.)

Vagy:

S míg lenn a messze síkon
Naponként harez zajog,
E tájnak nyúgodalmát
Csak ha a lomb susog

Zavarja, s zúgó csermely
S madárcák éneke.
Itt élt régmúlt napokban
Egy tisztelt remete.

(A zászlótartó, II. rész, 4. és 5. strófa) stb.

A végleges, teljes Eötvös-kiadásnak az a kötete azonban, mely a költeményeket közli, még nem jelent meg s legutolsónak marad a 20 kötet közül. Megnéztem hát egyelőre azt, hogyan jelent meg ez a strófa legelőször nyomtatásban. Eötvös *Búcsúját* az Athenæum közölte először az 1837-iki II. félév 7. számában a 103. lapon. Ott pontosan ilyen formája van a strófának:

'S egy köny Budáról, melly magas tetőjén
Sötéten áll, egy bús emlékezet,
Nagy sír' köve hazámnak temetőjén
'S rá írva mind mi véle elveszett;
Régen szétdőnté az idő falát,
Kövén még látni a' csaták nyomát.

S ebben meg lehet nyugodnunk. Az első két sor valóban így értendő: *Egy köny beszél Budáról, mely magas tetőjén bús emlékezetként sötéten áll.* A harmadik sornak hiányjeles alakja (*nagy sír' köve*), mely a versmérték kedvéért e helyett áll: *nagy sírnak köve*, még egy hasonlatot fűz az előbbihez: *Egy köny beszél Budáról, mely magas tetőjén bús emlékezetként, mint egy nagy sírnak köve hazámnak temetőjén, sötéten áll.* E szerint e sorban nem volna szabad a *sírköve* szót összetett szónak tekintve egybe írni, hanem a mai helyesírás szerint, mely már a XIX. század 30-as és 40-es éveiben «elhagyta a névelő s a mutató névmás mellől, továbbá a ragtalan birtokos mellől a hiányjelt»,*) így kellene írunk: *nagy sír köve.*

Az egész strófa helyes értelme s hibátlan írása módja ma tehát ez:

S egy könny Budáról, mely magas tetőjén
Sötéten áll, egy bús emlékezet,
Nagy sír köve hazámnak temetőjén
S ráírva mind mi véle elveszett;
Régen szétdőnté az idő falát,
Kövén még látni a csaták nyomát.

GYULAI ÁGOST.

*) Simonyi Zs., Az új helyesírás szövege és magyarázata (Nyelvészeti Füzetek. 5.), Budapest, 1903. 6. l.

- A «Tetemre hívás» forrása. Arany János a «Tetemre hívás» tárgyát először 1846-ban *«Hermina»* című novellájában dolgozta fel s élete alkonyán balladává alakította át. Mint öreg ember a mult emlékein eltűnődve, eszébe jutottak ifjúkori élményei. Arany László fia maga írja róla, hogy késő öregségében bámulatos körülményességgel tudott visszaemlékezni ifjúkora eseményeire. Ilyen visszaemlékezés adott ösztönt, kedvet neki arra, hogy a *«Tetemre hívás»*-t megírja. Mert az bizonyos, hogy a novellának és a balladának egy közös forrása volt: *Bersék* József egykori negyvennyolczas huszárezredes elbeszélése.

A dolgot özvegy Bersék Józsefnétől hallottam, a ki születésére nézve Rozvány Erzsébet volt, Arany kedves tanítványa. Ehhez írta «Egy volt tanítványom emlékkönyvébe» című versét, a mely összes költeményei közt is megjelent.

Bersék igen jó barátságban élt Aranynyal. Gyakran voltak együtt, vacsoráltak, elbeszélgettek, Arany különös érdeklődéssel hallgatta a huszártiszt változatos élményeinek elbeszélését. Bersék később is jó barátja maradt Aranynak, akkor is sokszor együtt voltak, a mikor 1848-ik év telén Szalontán képezte ki ujonczhuszárait nyolcz hét alatt, a kik a tavaszi hadjárat diadalmas hősei lettek.

Bersék elbeszélte neki a többek közt egyik tiszttársa, Pálffy gróf szerelmi kalandját.

Tarnopolban kvártélyozott az ezred, s a huszárfőhadnagy erősen udvarolt egy lengyel grófnénak, a ki a milyen szép, olyan jó gazdasszony is volt. A grófné szívesen elbeszélgetett a délczeg tiszttel, de addig volt. Egy alkalommal a konyhában találta a grófnét, a mint özpecsenye spēkeléssel volt elfoglalva, míg a szép asszony ilyen mindennapi foglalatossággal bibelődött, a gróf franczia nyelven a hetedik évig fellengve esküdözött és bizonyítgatta véghetetlen szerelmét. A szép asszony nevetve incselkedett vele és — kételkedését fejezte ki. A főhadnagy erre felkapta a nagy konyhakést és azt kérdezte tőle: «Elhiszi-e, a mit mondtam, ha balkezem mutatóujjából két izt levágok.» A grófné nevetett, s azt mondta: «No akkor el!» A főhadnagy hirtelen elvágta a mutatóujja két izét s a kibuggyanó vér láttára a grófné elájult, de a főhadnagynak volt annyi ideje, hogy jobb kezével felfogja s halvány arcát csókjaival borítsa el.

Arany ez elbeszélésre meghatva szalontai népszólással tett annyi megjegyzést: «Játszott a legénynyel, mint macska az egérrel!»

GYÖNGYÖSY LÁSZLÓ.

— Okiratok Arany János életéből. *Arany János kérvénye, a melyben praeceptorságért folyamodik.* Eredetije a nagy-szalontai egyházi levéltárban.

Kívülről:

Tiszteletes Tudós
Balogh Péter urhoz
nyújtandó
alázatos esedezése
a
Bentirtnak.

Belülről:

«Nagyérdemű Lelki Pásztora ezen Sz. Ecclesiának
Tiszteletes, Tudós Balogh Péter Úr!

Bátorkodom benyújtani alázatos esedezésemet a mostani vacantiába levő Præceptorság eránt, a mely kérésem teljeseését óhajtva várom. Mert szüleim, a kik a nyóltz Esztendőök elfolyása alatt gondosan taníttatni igyekeztek, előregedvén és elszegényedvénn Édes Atyám megvilágtalanodvänn, a további taníttatást nem tellyesíthetik. Reménylem is, hogy ezen esedezésemet nem fogja sikertelen hagyni egy sok szűkölködőket felsegített Nagy Lélek. Ha pedig ezen kérésem foganatos fog lenni, ígérem, hogy hivatalomnak igazán és hivenn meg fogok felelni. A ki örökös tisztelettel vagyok

Szalontán 29 Aprilis 1831.

Az alázatos esedező
Arany János.»

Arany János kisujszállási tanítóságához. «Az alsó nemzeti osztálybeli tanulók a következőket tanulták:

1. Az Utmutatás első darabjából a 2-ik, 3-ik, 4-ik, 5-ik részek.
2. Dávid Soltáraiból 55.
3. Minden iskolai könyörgések.
4. Állatismerés tudományjából néhányat.
5. Számvetés tudományából észbeli számvetés, római arabs számok ismerése.
6. Írás, olvasás, éneklés.

Arany János
altanító.»

Jegyzet. Arany János sajátkezű bejegyzése a kisujszállási iskola tanulói névsorának 1835-ik évből való könyvéből. Tudvalevőleg az akkori szokás szerint a debreczeni kollegiumból kivitték præceptornak egy évre. Tanította az első elemi iskolát. Tanítványainak száma 59 volt. Az «Utmutatás» Benedek Mihály debreczeni püspök híres tankönyve volt az elemi iskolák részére. Nagy pædagogiai ismerettel volt írva, a protestáns iskolákban általánosan el volt terjedve. Akkor a féléves vizsgarendszer járta. Az egyik vizsgát április elsején, a másikat october első napjaiban tartották. Arany vizsgája április 9-ikén volt. Azután visszament Debreczenbe diáknak. Rektora *Török Pál*, a későbbi híres pesti superintendens volt, a kinek befolyása Aranyra eléggé ismeretes. De az kevésbbé ismeretes, hogy *Dorha Ilyés*, az odaváló egyik pap is nagyon szerette a szerény, törekvő ifjút. Ez is nagy tudományú férfiú és jeles pædagogus volt. Buzdította Aranyt, hogy csak menjen vissza a kollégiumba tanulmányait folytatni, szép jövő várhat reá. Arany præceptorai fizetése 80 forint váltóban, 72 véka búza, 60 véka árpa, 3 véka kása. 80 font só, 80 font háj, 12 font faggyu, 30 font szalonna, fél öl tűzifa. Föld négy köblös, a mit maga tartozott munkáltatni.

Arany János levele a körösiekhez.

Nagytiszteletű Egyháztanács!

Nem kis meglepetéssel s örömmel vettem az igen tisztelt Egyházi Tanácsnak folyó hó 8-án tartott üléséből kelt s hozzám intézett becses meghívó levelét: meglepetéssel, mert egyszerű magányomban ilyesmire én nem is gondoltam; örömmel, mert alkalmam nyílt a tisztelt Egyháztanács irántami jóindulatáról meggyőződni. Ohajtottam volna, hogy mielőtt e fontos lépésre magamat elhatároznám, hosszabb időm jutott legyen a meggondolásra; hogy ekképen, erőm s körülményeim lelkiismeretes számbavételével, se az elfogadás könnyelműség, se az el nem fogadás hálátlanság bélyegét ne viselje magán. De miután ez, a tudva levő akadályok miatt meg nem eshetett, a tisztelt Egyház bizalmáérti Szives köszönetem mellett, kénytelen vagyok fájdalmasan kijelenteni, mikép anyagi körülményeim miatt, nem vagyok oly állapotban, hogy a meghívást elfogadhassam s az átköltözködéssel s behelyezkedéssel járó, rám nézve tetemes költséget fedezhessem. Ki is teljes tisztelettel maradtam N.-Szalontán Oct. 14-én 1851.

Arany János.

(Impuruma a szalontai Arany-szobában.)

A kecskeméti egyház meghívása.

Kívül: Kecskeméti ref. egyház s iskola előljáróságától tekintetes tudós Arany János urnak tisztelettel N.-Szalontán, Bihar-negyre; néhai Tisza Lajos urnál, - Hivatalból, Sietős. Iskolaügyben.

Belül: Tekintetes ur! Az alólírt egyház és m. kormány által kiadott tanterv és iskolai tervezethez eddigi nyilvános főintézetét nyolcz tanárral főgymnásiummá is átalakítván . . . az iskola megnyitásának határidejét hírlapilag is közzétette: szükségesnek látta a mai napon tartott ülésében a tanár urakat megválasztani. Örömmel siet a tekintetes urnak tudtára adni azt, hogy a mellékelt jegyzőkönyvi kivonat szerint tanárnak elválasztatott. Van szerencsénk a tekintetes urat mint főgymnásiumi tanárunkat, minden egyéb járulék nélkül 500 p. forint évi fizetéssel egybekötött székének elfoglalására ezennel végérvényileg meghívni, kikérven különösen, hogy az e folyó évi nov. 1-ső napján megnyitandó iskola beállása idejére-i elérkezésével annyiival inkább, — mivel az egyház és tanár urakkal egyetértőleg ohajtja a tanokat felosztani — bennünket szerencsésíteni, . . . sziveskedjék. Kik is tisztelettel maradtunk Kecskeméten okt. 10. 1851. alázatos szolgálói a kecskeméti ref. egyház és iskola előljárói Mihó László m. k. gyülekezet lelkész. Szél József egyházi főgondnok. Jegyezte Keményffy Pál egyháztanácsi főjegyző.

Közli: GYÖNGYÖSY LÁSZLÓ.

— Jókai Mór Kárpáthy Zoltánjának XVIII. fejezetében a tőle szokott szemléletességgel ír le egy, körülbelül 1841-ben lefolyó vármegyei választást. Tudjuk azt is, hogy képzeletének és tapasztalatainak gazdag tárházán kívül tengernyi sok a jegyzete is, melyet majd regényei meséjének megszerkesztésében, majd apróbb részletek kidolgozásában használ fel. Azt hiszem,

hogy a fent említett választásnak eredetijét Kossuth Lajos Törvényhatósági Tudósításaiban kell keresnünk (1836 július 1-től 1837 május 7-ig, kiadása: Budapest, Légrády testvérek, 1879). A kilenczedik, 1836 október 22-én kelt lefelében tudósít az abauji választásról, melyhez egészében, de némely részletében is nagyon hasonló a regényben leírt alkotmányos actus. Jókai mindenesetre maga is olvasta Kossuth Tudósításait, melyeknek kéziratai számtalan másolatban forogtak az országban, s ma is nem egy helyütt találhatók. Az említett levélnek idevonatkozó része következőképen hangzik: «Abauj Vármegyéből. A még Junius 20-an tartani kezdett tisztválasztásról későn tudósítatván, még későbbben értesíthetem tisztelt levelezőimet: A Megye minden részeiből csoportosan tódult a Nemesség. Az első Alispán (Komáromi István) megmaradása felől köz egyetértés volt, de a második alispáni szék felett kétféle oszlott a vélemény. Egyik rész az eddigi alispánt Vitéz Jánost kívánta megmarasztani, a másik ellenben G. Péchy Emanuelt elválasztani. Az első fél Kassára telepedett, a második a közel eső falukat választá éjjeli tanyának. Ezen egymástóli távollét bár a pártdüh mind a két félnél déli pontra hágott, minden zavart eltávolítani láttatott; de a számítás ellenére épen innen eredtek a zavarok, mert mielőtt a falukon tanyázók beérkeznek, a Vitéz pártján lévők elfoglalták a Vármegyeház udvarát, termét s a kapu előtti tért, a később érkezett másik pártot oda eresztetni nem akarták, a közelítőket közáporral két izben visszaverték, s a kik Péchyhez szításokról ismertettek, azokat rangra, öltözetre és személyes tulajdonokra mitsem tekintve, a városi sétát környező pataokban jól meghömpölygették, ezen új nemű keresztvizzel akarván őket hitükből kifürösztetni. E meggyaláztatást nehezen szívelte az ellenfél, összegyűjté tehát szétoszlott párthiveit, s a gyümölcsárus asszonyok sátorfáival felfegyverkezvén rémítő robajjal nyomult a Megyeház előtt levőkre, kik nem bírván a rohanást visszartóztatni, részint a Megye udvarába vonultak, részint a város végén levő tanyáikra igyekeztek menekedni, de a szaladóknak sarkokban voltak a megbátorodott rohanók, s kiket elől utól értek, ki valának téve dühöngésüknek. Ezen düh legfőbb pontra hágott, midőn Péchy párthivei a vármegye házáat rohanták meg. A felszaggatott utcakövezet záporoként omlott a házra, különösen a terem ablakaira s az elzárt nagy kapura, míg végre ez is engedvén az erőnek, néhány dorongosok a terem közepéig nyomultak, künn pedig sulyos sebeik miatt imitt amott sokan eszmélet nélkül heverték; — látván e zavarokat a Megye Fő Ispánja, ámbár már ezelőtt a Főjegyző minden tisztviselők nevében leköszönt s a Megye pecsétje s levéltári kulcs át is adatott, kijelenté hogy a tisztválasztó széket nem folytathatja, s a tisztviselőket megerősítvén, a terem karzatáról saját lakába vonult. Ennek hallatára kevés idő múlva a két ellénnél közt is kitűzettek békejegyül a felér kendők s megkészlőlvén az egyesség mindnyájan szétoszlottak.»

TOLNAI VILMOS.

— Baksay Sándor és Kemenes (Kempf) József Ilias-fordításáról részletesebb és igen elismerő bírálat jelent meg a *Deutsche Literaturzeitung* f. é. 5. számának 279—281. lapján Rác: Lajos sárospataki tanár-

tól. Mindkét fordításnak igazságos mértékkel emeli ki a bíráló az érdemét, de nem hallgatja el a fogyatkozásait sem. B. fordítását illetőleg ő is azokkal tart, a kik sok helyütt nem találják azt elég hűnek. De abban már nem érthetünk egyet a bírálóval, mikor ezt írja: «Auch das geben wir zu, dass die ungarische Literatur zu grossen heroischen Gegenständen immer den Hexameter gebrauchte». Hát a *Zrínyiász* és *Buda halála* nem nagy és hősi tárgyak? K. I.

-- A szerkesztőhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *-gal jelölt munkák legközelebb ismertetésre kerülnek.)

*Abel-Hegedüs, *Analecta Nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*. Iussu Academiæ Scientiæ Hung. Budap. Hornyánszky. 1903. N. 8-r. 520 l. 8 K.

Barabás Ábel, *A renaissance a dalköltészetben*. Budap. Athenæum 1904. Kis 8-r. XVI, 136 l. 2.60 K.

*Boros Alán, *Zsoltárfordítás a kódexek korában*. Budap. Stephaneum. 1903. N. 8-r. 202 l.

**Borovszky-Kardosy*. *Regestrum Varadinense examinum ferri candentis descripta effigie editionis a. 1550 illustratum sumptibusque Capituli Varadinensis Lat. Rit. editum*. Budap. Hornyánszky 1903. (A facsimilekiadáson kívül 376 l. 4-r.) 15 K.

**Dr. Császár* Elemér, *Verseggy Ferencz élete és művei*. Budapest. M. T. Akadémia kiadása. 1903. N. 8-r. VI, 384 l. 6 K.

*Friedreich Endre, *Halápy Konstantin emlékezete. 1698—1752*. Temesvár, Csanád-egyház. könyvnyomda. 1903. N. 8 r. 55 l.

Gyöngyösy László, *A régi ösvényen*. Budap. Lampel (Wodianer) 1903. K. 8-r. 104 l.

*Hegedüs István, *Bacchylides költeményei*. (Görögül és magyarul.) Görög és latin remekírók. Kiadja a M. T. Akadémiának classica-philológiai bizottsága. Budap. Franklin-Társulat. 1903. K. 8-r. 216 l. 2.60 K.

**Dr. Heresi* Jenő, *Marcus Annæus Lucanus Pharsaliája*. Budapest. Márkus Samu könyvnyomdája. 1904. N. 8-r. 47 l.

**Dr. Julius Jacobi*, *Lehr- und Lesebuch der magyarischen Sprache für Mittelschulen. III. für die III. Klasse der Mittelsch. Nagyszeben. W. Krafft*. 1903. N. 8-r. XII, 92 l.

Kliment Jenő, *A görög templom oromfala*. Kolozsvár. 1903. N. 8-r. 76 l.

Olesó Könyvtár. Szerkeszti *Gyulai Pál*. Budap. Franklin-Társulat. 1308—1311. sz. *Shakspeare*, *Romeo és Julia*. Ford. *Szász Károly*. Kis 8-r. 80 fillér. — 1312—1313. sz. *Pulsky Ferencz*, *Deák Ferencz*, *jellemrajz*. Kis 8-r. 56 l. 40 fill.

Pecz Vilmos, *Ókori Lexikon*. 29—32. füzet (II. köt. 11—14.). Budap. Franklin-Társulat. 1903—4. Egy-egy füzet 1 K.

EGY GĀŦĀ.¹⁾

A gāŦĀk nemcsak a yasna-gyűjteménynek, hanem (a yeŦtek mellett) az egész Avestának is legérdekesebb s legértékesebb részei. Míg az említett gyűjtemény fejezetei csaknem kivétel nélkül hosszú lélekzetű, jóformán minden lendület nélkül való unalmas imádságok, melyek az állandó formulák gépies és véghetetlenül egyhangú ismételtetésével s a szokásos jelzőkkel felcziczomázott istenek és szent dolgok részletes felsorolásával a legtürelmesebb olvasót is kétségbe ejtik, a gāŦĀk valóságos oázisok e kietlen sivatagban s környezetüktől toto caelo különböznek.

A gāŦĀ (óind gāthā, pehlevi gās: dal, ének) szó azt a tizenhét hymnust (yasna 28—34; 43—51; 53) jelöli, melyeket a traditio egyenesen Zoroaster²⁾ vallásalapító próféta szájába ad. S ha ez a zoroasteri eredet nem is valószínű, annyi bizonyos, hogy e hymnuszok idézetek vagy utánpótlások alakjában mindenütt előfordulnak az Avesta többi részeiben, s úgy ez okból, mint nyelvezetüknél és tartalmuknál fogva valószínű, hogy az Avestának legrégebbi része. E tekintetben nincs eltérés a modern traditionalisták és antitraditionalisták között, a kik abban is mindnyájan megegyeznek, hogy a gāŦĀk a Kr. e. V. századnál korábban nem keletkezhetek.³⁾

¹⁾ Átírás tekintetében a *Geiger* és *Kuhn* kiadásában megjelenő Grundriss der iranischen Philologie (Strassburg, 1895.) írói után indulok.

²⁾ Zōroastrēs: Ζωροάστρης; av. ZaraŦuštra: pehl. Zaratūšt (így *West* Pahlavi Litterature; Grr. II. p. 75—129, passim) v. Zartu(x)št (így *Salemann*, *Mittelpersisch*; Grr. I. 1. p. 261, 265.): újp. Zardahušt, Zardahišt, Zardušt; a név jelentése talán: «alte Kamele habend» (*Bartholomae*, *Vorgeschichte der iranischen Sprachen*; Grr. I. 1. p. 149.), *Darmesteter* (*Le Zend-Avesta*, III. p. LXXVI.) szerint: «aux chameaux jaunes»; l. még *Jackson*, *Die iranische Religion*; Grr. II. p. 621, és *Geldner*, *Awestalitteratur*, Grr. II. p. 40.

³⁾ Csak *Darmesteter* (*Le Zend-Avesta* III. p. LXXXV—LXXXVIII.) akarja óriási készütséggel s nagy szellemességgel bizonyítani, hogy a

A mi e hymnusok nyelvét illeti, általánosan el van ismervé, hogy sokkal ószerűbb, mint az Avesta többi részeié, gazdagon ki van fejlődve s úgy szókinés, mint hang- és nyelvtani sajátosságok tekintetében annyi a védikus inddel rokon s az Avesta névtelen idiomájától eltérő vonást tüntet föl, hogy némi joggal tekinthető külön iráni dialektusnak.¹⁾ Egészen speciális vonása minden szóvégi hangzó megnyújtása, minek nyelvtörténeti alapja természetesen nincsen s mit talán úgy kell tekinteni, mint a Sāsānidák alatt végbement redactio kísérletét arra, hogy a gāṇākat, mint a próféta közvetlen revelatióit, külsőleg is megkülönböztesse.²⁾ Kétségkívül hasonló célzatnak köszönhetik e hymnusok metrikus alkatukat.³⁾ Ez a tény, hogy a gāṇák metrumban vannak írva, megbecsülhetetlen fontosságú. Hogy mi lett volna a gāṇákól a másolók és kritika nélkül dolgozó redaktorok kezei között, azt mutatja a yasnō haptahāitiš, mely szintén a gāṇā-dialektusban, de prózában íródott s éppen ezért fölötté zilált állapotban maradt ránk; noha másrészt valószínű az is, hogy a metrum nyügebe erőszakolt gondolatok sokat veszíthettek világosságukból.

A mi e hymnusok tartalmát illeti, régen megállapított tény, hogy a zoroastrizmus veleje foglaltatik bennük; theologiai és ethikai rendszerük a mai parsizmusnak is lényege s az egész Avesta ideális középpontja. Nagyon föltűnő, hogy míg egyrészt Zoroaster személye a gāṇákban sokkal emberibb s nincs abba a fényes ködbe burkolva

gāṇák az Arsakidák alatt Kr. u. I. század közepe táján íródtak — mikor az Avesta nyelve már holt nyelv volt — és pedig a gnosticizmus befolyása alatt: nevezetesen Vohu manō ideája nem más, mint a Philo Judæus-féle λόγος θεός. — E revolutionarius hypothesis kritikáját l. *Geldner*, *Awestalitteratur*; Grr. II. p. 39. *Jackson*, *Die iranische Religion*; Grr. II. p. 634—635.

¹⁾ A «gāṇā-» és a «zend-» dialektus különbségeit és grammatikáját összeállította többek közt *Bartholomae* (*Die Gāṇā's und die heiligen Gebete des altiranischen Volkes*. Halle, 1879. p. 67—124; 168—171. — *Awestsprache und Altpersisch*; Grr. p. 152—248. — *Handbuch der altiranischen Dialekte*. Leipzig, 1883). — A gāṇák nyelvén van még írva három különösen szent ima (yasna XXVII. 13, 14. és LIV. 1.), a yasnō haptahāitiš (yasna XXXV—XLII.) s a yasna-gyűjteménynek néhány töredéke.

²⁾ *Bartholomae* érdekes föltevése szerint a pap e hymnusok ünnepléses recitálása alkalmával hosszan ejtette a szóvégi hangzót — de minden hangzót? — s ez a hosszúság a szövegbe is belekerült; ezért: ahurā mazdā, de: ahuramazdā (Gaṇā's, p. 68—69.). — A szóvégi hangzó az ékiratokban is mindig hosszú. Van-e a két jelenség közt összefüggés?

³⁾ I. erről *Bartholomae*, *Gāṇā's*, p. 1. *Geldner*, *Awestalitteratur*. Grr. II. p. 26—27.

mely alakját később felmagasztosítja, de elmosódottá is teszi, addig másrészt a neki tulajdonított tanok itt olyan mystikusan homályosak, mondhatni orákulumszerűek, hogy igazán párjukat ritkítják. Sajátságos, mélyen járó szellem nyilatkozik bennük s bár, mint az Avesta többi részeiben, egy és ugyanazon eszme itt is variálódik, de ez a variatio mindig praegnans gondolatokkal megy végbe. Gépies-ségnek, egyformaságnak a gāṣākban semmi nyoma; az eszmetömeg rendkívül tömören jegecedik ki s nehézkesen helyezkedik el; a kifejezésmód túlságosan, színte sbyllikusan rövides; a gondolatok kapcsolódása és összefüggése laza és rhapsodikus; a túlnyomóan eschatologikus és ethikus jellegű vezéreszmék: a jó és rossz szellem küzdelme egymással, a lélek halhatatlansága, a világ leendő megváltása, a jó jutalmazása s a gonosz büntetése, Ahura Mazda eljövendő országa stb.¹⁾ S milyen elvont árnyak tömegévé alakul át e hymnusokban az árja természetvallásnak oly realiztikusan kigondolt és megrajzolt pantheona! Az Ahura Mazda mellett jelentkező isteni alakok, az ameša spenták,²⁾ alig egyebek hús és vér nélkül való abstract fogalmaknál, hiszen három közülök (Vohu manō, Xšaṣra vairya és Aša vahišta) semleges nemű! Ehhez járul, hogy e geniusok alakja és fogalma legtöbbször sajátosságosan összeolvad s egymástól meg nem különböztethető, így Vohu manō egyszer maga a genius, máskor 'jó érzület', Ameretāt majd az amešō spentō, majd 'halhatatlanság', Aša majd isten, majd 'igazság' stb. Mindez sokat megmagyaráz a gāṣāk homályosságából, de nem mindent. Nem egyszer úgy tetszik, mintha ez a homály keresett és szándékos volna s mintha ezek az énekek egyenesen azzal a célzattal készültek volna, hogy a beavatottak számára a zoroastrizmus esoterikus oldalát tüntessék föl.³⁾ Annyi bizonyos, hogy ez a poézis — ha ugyan annak nevezhető — tudós poézis. Dogmatikus és theologikus jellege lépten-nyomon szembe szökik s a filozófiai spekuláció oly fokban jelentkezik benne, mely minden inkább, mint az igazi vallásos ihlettségnek reflexio nélkül való naiv kifejezése. Ha továbbá ezek a hymnusok szívből fakadó érzelmeket, általános emberi érzéseket és fogalmakat tolmácsolnának, nem volna lehetséges, hogy egy-egy gram-

¹⁾ V. ö. *Darmesteter*, Le Zend-Avesta. I. p. CV—CVII.

²⁾ *Jackson* (l. c. II. p. 633—640.) szerint a zoroasteri arkangyalok.

³⁾ Annál inkább lehet itt a papokra gyanakodni, mert bizonyosan ők helyezték át a pokolba Indrát, a védikus periodus főistenét, s valószínűleg ők finomították agyon semita befolyás alatt az árja természetistenségeket. — A semita befolyást illetőleg l. *Darmesteter*, Le Zend-Avesta. III. p. LVII—LXII. *Spiegel*, Erânische Alterthumskunde. III. p. 446—485.

matikailag minden ízében világos részletnek hibátlan fordítása lényegében érthetetlen marad előttünk. Természetesen, mert a magusok dogmatikájának részleteit nem ismerjük. Tudós papok műve az egész, kiknek költői vénája a theologiai spekuláció szolgálatába szegődött.¹⁾

A gāṇāk imént vázolt jellege mutatja, mily akadályokkal jár megértésük és magyarázásuk. Az abstrakciók és spekulációk ezen labirintusát még szövevényesebbé teszi a grammatikai és lexikális nehézségeknek valóságos orgiája, melyről autopsia nélkül nehéz fogalmat alkotni. Így ellipsis lépten-nyomon van, a copula legtöbbször elmarad, neutr. plur. subjectumhoz a praedicatum singularisban állhat, a szerkezet hirtelen megváltozik, a legkülönbözőbb nyelvtani alakok összeesnek stb.; a lexikális nehézségek pedig még nagyobbak. Mindezen bajok megszüntetését joggal várhatnók a pehlevi és más fordítóktól. Ki is lehetne hivatottabb — gondolhatná az ember — az Avesta magyarázására, mint e scholiasták, a kik nagy idővel állottak közelebb a zoroastrizmus szent iratainak keletkezéséhez s összefüggő, meg nem szakított traditio birtokában voltak? De a modern traditionalisták kommentárjainak tanulmányozása kiábrándítja az embert a vérmes reményekből.²⁾ A pehlevi fordítás óriási erőfeszítésekért hihetetlen fukarsággal fizet, már azért is, mert a pehlevi a lehető legalkalmatlanabb scholiasta-nyelv a világon s a hol magyaráznia kellene, legtöbbször maga szorúl magyarázatra; hogy pedig a gāṇāknál teljesen cserben hagy bennünket, azt a traditionális iskola érdemes feje, Spiegel, maga vallja be leplezetlen meglepetéssel és szomorúsággal.³⁾ Körülbelül

¹⁾ Másként akar boldogulni Geldner (Awestalitteratur: Grr. II. p. 29.). — Darmesteter különben — talán egyes-egyedül — egyszerűen tagadja, hogy a gāṇāk tartalma homályos, s csak annyit enged meg, hogy obscurités verbales, formelles és de style vannak bennük (l. c. I. p. CVII.). Alább lesz alkalom erre visszatérni.

²⁾ L. Spiegel, Commentar über das Avesta. I. Wien, 1864. II. Wien, 1868. Darmesteter, Le Zend-Avesta, traduction nouvelle avec commentaire historique et philologique. Paris, I. II. 1892. III. 1893.

³⁾ Spiegel, Commentar. II. p. 188. — Darmesteter (l. c. I. p. XCIX—CII.) szerint a pehlevi fordítás elégtelensége csak látszólagos. Egyik érve az, hogy mivel a fordítás «litterale», egyúttal szükségképen «antigrammaticale». Ezt nem látom be. Különben is a fordítás sokszor nem csupán a nyelvtannal, de a józan észszel is ellenkezik. — Vastag tévedéseket D. annak a körülménynek tulajdonít, hogy a pehl. fordítónak bogara az etymologiai fordítást hajhászni. Így pl. ezt a mondatot: yē ašāunē vahištō, melynek értelme: celui qui est très bon pour le juste, így fordítja: celui qui fait grandir le juste — D. szerint azért, mert a vahištō superlatívust a vaxš (crescere) gyökérrel hozza összefüggésbe. Föltéve, hogy így áll a dolog.

így áll a dolog Neriosangh sanskrit fordításával is. E scholiasták hiú érölködéseinek láttára kinjában nevet az ember: nyilvánvaló sületlen-
séégeket, villára szúrható képtelenségeket akarnak elhitetni s nem
egyszer fordítanak úgy, mintha logikáról s grammatikáról halavány
sejtelmük sem volna. Nem lehet szabadulni attól a gondolattól, hogy
csak feléböl-harmadából értették az előttük fekvő szöveget, hogy csak
tapogatóztak a sötétben s hogy talán mozdulni se tudtak volna, ha
a szájról-szájra szálló hagyomány birtokában nem hajadzottak volna
a tartalomhoz. A legnagyobb baj az, hogy nemcsak grammatikát és
syntaxist nem tudnak, hanem az egyes izolált szavak jelentésének
magyarázata tekintetében is nem egyszer hagyják cserben vagy viszik
jégre az embert. Semmi sem mutathatja jobban a fordító helyzetének
sivárságát, mint hogy a scholiastáknak ezt a kétes értékű segítségét
is sokra kell becsülni, mert ezen kívül nem sok segédeszköz van, t. i.
az iráni nyelvek történeti grammatikája s a subjektív alapon nyugvó
nyelvhasználat. Ámde mind inkább fölszínre vergődik az a nézet,
hogy az Avesta, mint iráni vallási mű, a linguistica ingatag szem-
pontjából nem magyarázható. A tapasztalat megmutatta, hogy még az
oly közel rokon védikus inddel való összehasonlításnak is megvannak
a maga veszélyei; óvakodni kell nevezetesen attól a föltevéstől, hogy
azért, mert a két nyelvcsaládban bizonyos szó hangtanilag azonos,
jelentéstani tekintetben is egyezni fog, mert az iráni nyelvek e részben
gyakran saját, sőt az inddel homlokegyenest ellenkező utakon járnak.★)

ki tudhatja előre, mikor játszik a pahl. fordító? A jelen esetben, mond-
juk, ellenőrizhető volt ez a játék, de vajjon más alkalommal is ellenőriz-
hető lesz-e? *D.* szerint a scholiasta jobban is tudna fordítani, de etymo-
logiai lelkiismeretét akarja megnyugtatni. Ez csak azt bizonyítaná, hogy
a pahl. fordító szándékosan tér el az eredetitől, nem pedig tudatlanság-
ból, a mi ránk nézve teljesen mindegy: fordítása hasznavehetetlen. *D.*
szerint ez nem olyan nagy baj, mert a glossák megmutatják, hogyan *érti*
a scholiasta a fordítandó mondatot. Nézzük csak az idézett mondat glossá-
ját: c'est-à-dire qu'il lui fait des présents. Igazán szeretném látni, hogyan
fogja valaki ebből kitalálni, hogy vahištō = très bon. *D.* az esetek többsé-
gében nem engedi magát a pahl. fordítástól tévútra vezetni, mert folyton
ellenőrizheti nagy tudásával. De a hol ezen tudása cserben hagyja, bizony
hínárba viszi a pahl. traditio őt magát is. — Megjegyzem még, hogy *D.*
inkább csak paraphrasist nyújt, mint fordítást, s hogy grammatikai nehéz-
ségeken hihetetlen könnyűséggel teszi túl magát. Ezzel szemben tudni
való, hogy az Avesta s főleg a gāḍāk grammatikáját épen az antitraditio-
nális iskola teremtette meg.

★) V. ö. pl. av. daēva-: ördög, ind dēvā-: isten; av. verəθrajan-:
győzelmes, ind vṛtrahān-: Vṛtra-ölő; av. kavi-: valami démon, ind kavi-:

A traditiót tehát okvetetlenül számba kell venni, de adatait csak a legszigorúbb kritika után szabad fölhasználni.

Így készült a XLV. yasna jelen fordítása, és pedig a Geldner-féle új kiadás szövege alapján.¹⁾ Ez a hymnus a négy ú. n. *gāṇā uštavaitī* közül való, melynek strophái ötsorosak, egy-egy sora tizenegy szótagos, a negyedik szótag után *cæsura*val.²⁾ Fordításom azonban, mint Spiegelé, Geldneré, Darmesteteré stb., próza; mert úgy vélekedem, hogy ezen kiválóan linguisticai és philologiai probléma megoldásánál az első dolog a szóról-szóra való hű fordítás, mely a legkisebbke particulával is számot vet s köteles számot vetni; ez legyen az itt-ott előforduló magyartalanságok mentsége és magyarázata is; paraphrasist sokkal könnyebb lett volna csinálni.

I. Aztán szólni fogok.³⁾ Most halljátok, most hallgassátok,
úgy a kik közletről, mint a kik távolról (jőve) kívánjátok!⁴⁾
Most hát⁵⁾ vegyétek fontolóra,⁶⁾ mert minden nyilvánvaló!

bölcs, költő; av. *kerəsāni*: a haoma ellensége, ind *kr̥cānu*:- a sōma védője; av. *mairya*:- gazficzkó, ind *márya*:- férfi, ifjú, kedves, vőlegény; av. *auruša*:- fehér, ind *aruša*:- vörös, tűzvörös; av. *dahyu*:- ország, ind *dásyu*:- ellenség, démon, nem-árja, rabló; av. *mərəya*:- madár, ind *mrgá*:- madár, szarvas, gazella, stb. — Ez persze nem lehet ok arra, hogy a védikus indhez ne lehessen folyamodni. *Darmesteter* irtózik a *grammaire comparéetól* (l. c. I. p. CVIII.), pedig maga megvallja (l. c. I. p. XCIX.), hogy a *gāṇā*ak nyelvében vannak alakok és szók, melyek a zend vulgaireből eltűntek s csak a legrégibb, a védikus indben találhatók.

¹⁾ *Geldner*, *Avesta, die heiligen Bücher der Parsen*. 3 vol. I. *Yasna*. Stuttgart, 1886. p. 155—158.

²⁾ *Bartholomae*, *Gāṇā's*, p. 1. *Geldner*, *Awestalitteratur*; *Grr.* II. p. 26—27. *Darmesteter*, l. c. I. p. XCVIII.

³⁾ (I.) azaz: «prédikálni»; *fravaxšyā* 1. sing. fut. cf. i. *pra*+*√**vac*.

⁴⁾ t. i. az igét hallani; *išaṇā* 2. plur. præs. cf. i. *2√**iš*.

⁵⁾ *im*: i. *im* (erősítő, általánosító, expletiv particula).

⁶⁾ *mazdānhōdūm*: aor. conj. 2. plur. (*Bartholomae*, *Aw. u. Ap. Grr.* I. 1. p. 211; *Handbuch*, s. v. *√**dā*- és *maš*; így *Justi* és *Geldner* is). A legtöbb kéziratban előforduló *mazdānhō dūm* írás miatt a pehl. *traditio* a med. 2. plur. ragját a *√**dā*-gyökérrel hozza összefüggésbe (mint a da végű határozókat s az összes *d* végű ige-*gyököket* is); a *traditio* aztán jégre vitte *Spiegel*t és *Darmesteter*t is.

Ne rontsa meg a második életet¹⁾ a tévtanító,²⁾
a nyelvével gonosz tanokat valló eretnek.³⁾

II. Aztán szólni fogok a világnak két első⁴⁾ szelleméről,
kik közül a szent⁵⁾ így szólt a gonoszhoz:⁶⁾
«Sem gondolataink, sem tanaink, sem értelmünk,
sem törekvéseink, sem szavaink, sem tetteink,
sem vallásunk, sem lelkeink nem egyeznek meg.»

¹⁾ t. i. a másvilági boldogságot; daibitīm a tekintélyek szerint; «másodszor». — *Darmesteter* (és a *traditio*) szerint a «tévtanító» Ahrman, a ki a világ teremtetésekor rontotta meg először az életet. De hiszen Ahrman ezóta folyton a világban van és lesz a 12. évezred (hazāra) leteltéig; l. Bahman-yašt (*Spiegel*, Die traditionelle Litteratur p. 128—134.) és Bundeheš (ed. *Justi*; 1. fejezet; p. 1—3.).

²⁾ duš. sastiš; nomen agentis a *traditio*, *Darmesteter* és *Geldner* szerint; de lehetne nomen actionis is (tehát «tévtan»; így *Spiegel* és *Bartholomae*), mert -ti- legtöbbször nomen actionis képző (v. ö. *Brugmann*, Gr. II. 1. §. 99—100. *Whitney*, Ind. Gram. §. 1157.); sastiš = i. častiš; f. Wort, Spruch, Lob, Preis; m. Lobsänger (*Cappeller*, Sanskrit-Wörterbuch, s. v.).

³⁾ akā varanā drəgvā hizvā (var. hizvā) āvərətō. Nagyon kedvem ellen tartok a tekintélyekkel (*traditio*: il faut croire, *Spiegel*: er hat [schlechte Wahl] getroffen, *Geldner*: sie bekannte sich [zu falschem Glauben], *Darmesteter*: il professe), mert könnyen lehet, hogy a kérdéses āvərətō = i. ávrtas: erfüllt, voll von, behaftet mit (*Cappeller*, s. v. 1. var) s a fordítás ez esetben ez volna: a nyelvének gonosz tanával eltelt eretnek (a ki persze valami hēretikus, nem pedig Ahrman). — Elszigetelten áll *Bartholomae* is: gelähmt (Handbuch, s. v. 1√var), de az ő gyökere is: i. 1. var.

⁴⁾ (II.) pouruyē: masc. dual. nom. acc. (*Bartholomae*, Handbuch, p. 95.); így *Darmesteter* is; *Spiegel* és *Geldner* szerint a pouruya- adj. loc. singularis mint subst. neutr. — A két első szellem: Ahuramazda és Anrō mainyuš (l. Bundeheš, 1. fejezet).

⁵⁾ spanyā; voltakép: szentebb; ez a szellem Ahurō mazdā (óp Auramazdā; pehl. Auh(a)rmazd; újp. Ormazd, Ormuzd; gör. Ὁρομαζης, Ὁρομασδης), a zoroastrismus legfőbb istene; a két szó jelentése: «bölcs úr», de egyik is elég a főisten megjelölésére.

⁶⁾ Ez Anrō mainyuš (pehl. Ahr[a]man; újp. Ahraman, Ahriman, Aharman; gör. Ἀρεμάνιος), Ahura ellenlábasa, minden rossz kútfeje; a két szó jelentése: «rossz szellem».

- III. Aztán hirdetni fogom az elsőt ezen a világon,¹⁾
 a mit az (ezt) ismerő Mazda Ahura mondott nekem:²⁾
 «A kik közületek ezt az ígét nem teljesítik úgy,
 a hogyan én³⁾ gondoltam és mondtam,
 azoknak a világ vége romlására lesz.»⁴⁾
- IV. Aztán hirdetni fogom a legjobbat e világon⁵⁾
 igazán Mazda (az), tudom, a ki őt teremtette⁶⁾ —
 a tevékeny jó szellemnek⁷⁾ atyját.⁸⁾
 És az ő⁹⁾ leánya a jótékony Armaitiś.¹⁰⁾
 Nem csalható meg a mindentudó¹¹⁾ Ahura.

¹⁾ (III.) voltakép: e világ elsőjét, a mi e világon a legelső (legfőbb); s ez a traditio szerint a jellemképzés (I).

²⁾ t. i. a profétának; az egész gāθā Zoroaster szájába van adva.

³⁾ A szövegben im van, de a szótagszámlálásból kitűnik, hogy itt kétfagú szónak kell lenni; ez a szó azəm *Bartholomae* (Gāθās, p. 48.) szerint, mit *Darmesteter* is elfogad.

⁴⁾ azaz: el fognak kárhozni a másvilágon; apbat = i. ásat, conj. 3. sg. mint futurum. — Jellemző *Darmesteter* grammatikai lelkiismeretes-ségére e sor fordítása: malheur à eux jusqu'à la fin du monde!

⁵⁾ (IV.) Ez a «legjobb» a traditio szerint a xvaetvadaša (pehl. xvētük-das), a rokonok közti házasság (cf. Bundeheš, XXXV. fejezet); l. erről *Darmesteter*, l. c. I. p. 126—134.

⁶⁾ asāt hačā mazdā (var. mazdā) vaēdā yō im dāt. — E sornak számtalan fordítása volna még lehetséges. *Darmesteter* fordításának: «Mazda connaît bien l'Asha (note: en Asha)» — útját állja a hačā postpositio értelmé. *Geldner* fordítására: «von Aša habe ich erfahren. Mazda, wer sie schuf» — az a megjegyzésem, hogy Zoroaster közvetlen Mazdától kapja a kinyilatkoztatást s hogy a környezetben nőnemű szó nincs. — Fordításom igazolására szolgáljon *Bartholomae* (Handbuch, p. 218, s. v. aša-) felfogása: asāt hačā = wahrlich.

⁷⁾ Ez talán Vohu manō (pehl. Vohuman, újp. Bahman, gör. Ὀμάνος) «jó érzület», az amšaspandok egyike, Ahuramazda szelleme az emberben.

⁸⁾ Ki ez az atya? Mazda-e vagy, mint *Spiegel* (Commentar, II. p. 362.) gyanítja, a jó ember?

⁹⁾ Vagy Mazdái vagy a jó érzületé; l. alább.

¹⁰⁾ Közönségesen Spēnti Armaitiś (pehl. Spandarmat, újp. Asfendarmad), amšaspand, a hívő alázat geniusa. Ha köznévi értelemben veendő, a sor azt teszi, hogy a jó érzületből, a vallásos kedélyből fakad a jótékonyság. — A «leány» minden esetre symbolikus.

¹¹⁾ vispā. hišas; traditio: harvist nikiritār = mindent látó, így *Geldner* is, valamint *Darmesteter*; *Spiegel*: der alles wissende; *Bartholomae* (Handbuch, p. 238.): allvermögend. — A hišas szó etymonja ismeretlen előttem, *Bartholomae* (l. c.) szerint: i. síksant-, de az értelem útját állja e felfogásnak, mert a mindenható Ahurát ki lehetne játszani.

V. Aztán hirdetni fogom, a mit nekem¹⁾ a legszentebb²⁾ mondott, az ígét, melyet hallani legjobb az embereknek:

«Mind azok, a kik³⁾ nekem⁴⁾ ennek⁵⁾ engedelmeskednek,⁶⁾

jussanak el Haurvatāhoz és Ameretāhoz⁷⁾

a jó szellem művei révén⁸⁾ — (ezt mondta) Ahuramazda.⁹⁾

VI. Aztán hirdetni fogom a mindenek közt legnagyobbat,¹⁰⁾

dicsőítve Aša segítségével¹¹⁾ (azt), a ki bölcs (azok közt), a kik vannak.¹²⁾

¹⁾ (V.) a prófétának.

²⁾ az 5. sorban levő Ahuramazda.

³⁾ yōi . . . čayasčā; čayasčā = čayas + čā; čayas a pron. interrogat. nom. pluralisa, mely az enclit. čā particulával együtt = mindenki (l. *Bartholomae*, Aw. u. Ap. Grr. I. 1. p. 235. és *Handbuch*, p. 224.); így *Geldner* is; mások szerint a čayas alak főnév, *Spiegel* és *Justi* szerint: «Anhäufung», «Ausbereitung», *Bartholomae* szerint: «Beachtung, Pflege»; stb.

⁴⁾ Ahuramazdának; dat. ethicus.

⁵⁾ a prófétának; így *Geldner* is.

⁶⁾ yōi mōi ahmāi səraošəm dan čayasčā; a *traditio* ezt arra vonatkoztatja, hogy a hívőnek lelki atya (dastūr) tanításaira van szüksége (!). *Darmesteter*: «ceux qui à moi donneront audition et enseignement» = «ceux qui l'écouteront de moi et l'enseigneront» (?), ilyenformán *Spiegel* is: «Wer mir dafür Gehorsam leistet und es weiter lehrt»; abban is egyeznek, hogy e szavakat nem adják Ahuramazda szájába, az ahmāi szót tehát csak a 2. sorban levő «ige» (vačē: parole, Gebet) szóra vonatkoztatják.

⁷⁾ Haurvatāt (pehl. Xūrdat, persa Xurdād) és Ameretāt (pehl. Amūrdat, persa Murdād), amšaspandok, az «egészség, tökéletesség» s illetve a «halhatatlanság» geniusai, a víz és növényzet urai.

⁸⁾ Ez a jó szellem *Spiegel* szerint maga Ahuramazda, a többi tekintélyek szerint Vohu manō. — A 4. és 5. sornak ilyen paraphrasisát lehetne adni: «éljenek jólétben s legyenek halhatatlanok jó érzületükből folyó műveik révén».

⁹⁾ Így egészíti ki *Geldner* is; *Darmesteter*: «Ahura Mazda [ira] auprès d'eux» = «ils iront auprès d'Ahura Mazda» (?); *Spiegel*nél ahurō mazdā semmi kapcsolatban sincs az előzményekkel: «Durch die Thaten des guten Geistes: Mazda-Ahura».

¹⁰⁾ (VI.) mazištəm; nyilván Ahuramazdát; *Darmesteter* és *Spiegel* ez alakban neutr. sing. accusativust látnak.

¹¹⁾ aša: instrumentalis; *Geldner*: O Asha (de minek itt a megszólítás?); *Darmesteter*: la sainteté (acc.?!). — Aša, többnyire Aša vahišta (pehl. Ašavahišt, Artavahišt, persa Ardibahišt), amšaspand, az erkölcsi világrend geniusa, a tűz ura, az ašəm vohū (a legszentebb ima) személyesítése. Nem lehetetlen, hogy aša itt így fordítandó: «tűzzel», «tűzáldozattal», illetve «asəm vohūval».

¹²⁾ yō hūdā yōi hontī; *traditio*: «ceux qui appartiennent à celui qui est sage»; hasonlóan *Darmesteter*.

A szent lélek közvetítésével¹⁾ hallja meg Mazda Ahura,
a kinek dicsőítéséről Vohu manōval beszélgettem.²⁾
Ennek értelmével tanítson meg engem a legjobbakra.³⁾

VII. Ennek⁴⁾ hasznát kívánják⁵⁾ az áldozók,⁶⁾
a kik ugyanis élnek és voltak és lesznek.⁷⁾
A jámbornak lelke erős a halhatatlanság által,
mely az eretnek embernek szerencsétlensége mindörökké.⁸⁾
S ezt Mazda Ahura teszi országával.⁹⁾

¹⁾ spentā mainyū: instrumentalis. — Spentō mainyuš nem más, mint maga Ahuramazda; cf. yašt 19, 43, a hol a szarú-pofájú, kő-kezü Snāviđka így dicsekszik: avanayēni spentēm mainyūm hača raoxšna garōnmāna, uspatayēni anrēm mainyūm əreyata hača dužanha (lehozom a szent lelket a fényességes paradicsomból, fölhozom a gonosz lelket a sötét pokolból); e gāθā II. versszakában spanyā mainyuš szintén Ahuramazda. — Nines tehát két személyről szó, mint *Darmesteter* fordítása alapján (O Spenta Mainyu, que Mazda Ahura m'entende!) gondolni lehetne. — Kinek ne jutna itt eszébe a keresztény Atyaistennek és Szt. Léleknek egymáshoz való viszonya?!

²⁾ fraši: med. aor. 1. sing. (*Bartholomae*, Aw. u. Ap. I. 1. p. 208.); *Geldner*: ich wurde unterrichtet; *Darmesteter* az egész sort így fordítja: S'inspirer de la Bonne Pensée, c'est le prier(?).

³⁾ Kinek az értelmével kicsoda? Azt hiszem: Mazda az ő szent lelkének értelmével, mert a Minókhiredben is a személyesített mennyei bölcsesség oktat egy hívőt.

⁴⁾ (VII.) yehyā: a kinek; pron. rel. főmondat élén; nyilván Mazdának.

⁵⁾ išānti: conj. 3. plur. felszólító értelemben.

⁶⁾ rādanhō; ezúttal daczára az i. rádhas abstractumnak a traditionalistákkal tartok (*Darmesteter*: adorateurs, *Spiegel*: Opferer); *Geldner*: des belohnenden.

⁷⁾ yōi zi jvā ānharēcā bvantičā; a jvā alak számonra néma betűk tömege; azt hiszem, hogy az összefüggés parancsolólag követeli az elhúnytak, élők és születendők felsorolását (*Darmesteter*: ceux qui ont vécu et ceux qui vivront; *Spiegel*: Welche je lebend waren oder es noch sind — tehát csak két kategória); mivel továbbá a metrum szerint (4+7) a cəsuráig egy szótagot ki kell egészíteni, azért a jvā helyett így olvasok: jvantī = i. jivanti. Hogyan okoskodik *Geldner*, nem tudom, de fordítása azonos az enyémmel.

⁸⁾ A hívő lélek erőt merít a halhatatlanság tudatából, mert ez rá nézve örök boldogságot jelent, a hitetlenre nézve pedig örök kínokat.

⁹⁾ tāčā xšaθrū mazdā dāmiš ahurō: az ezeket országával eszközölő (nem más mint) Mazda Ahura; dāmiš nomen agentis, mely igei természetét megtartotta (így *Spiegel* is, valószínűleg *Geldner* is, de *Darmesteter* :

VIII. Őt kívánom nekünk a hódolat dalaival vallani,¹⁾
 mert most szememmel látom²⁾ azt:³⁾ (az országát)⁴⁾
 a jó gondolatnak, cselekedetnek és szónak,⁵⁾
 ismerve Aša révén⁶⁾ Mazda Ahurát.
 Aztán a paradicsomban⁷⁾ mutassuk be neki hódolatunkat.

IX. Őt kívánom nekünk Vohu manōval együtt megörvendeztetni,
 a ki tetszése szerint ad⁸⁾ nekünk jót s rosszat.

la création. — Ez az ország megint egy amšaspand: Xšaθra, közönségesen Xšaθra vairya (pehl. Xšatravēr, persa Šahrēvar) «kívánatos királyság v. uralom», Ahuramazda uralmának personificatiója, a fémek ura (talán mert az uralkodás eszközei, a fegyverek, fémből valók?). — A genius itt okvetetlenül symbolikus értelemben van használva s a zoroastrizmust jelenti (v. ö. a Miatyánk-beli «Jöjjön el a te országod» kifejezést).

¹⁾ (VIII.) tēm nē staotāiš nēmanhō ā vīvarēšō; ā vīvarēšō: desiderat. participium (*Bartholomae*, Grr. I. p. 194.), a copula elmaradt; *Geldner*: «ich suche herzubringen»; *Darmesteter* szerint nē = lat. nos(?) és a mondat alanya, fordítása tehát: Nous voulons...offrir(?!); így okoskodik a IX. és X. versszakban is.

²⁾ vyādarəsem: præsensjelentésű präteritum; *Geldner*: «ich möchte sehen»; *Spiegel*: «es ist sichtbar»(?); *Darmesteter*: j'ai reconnu.

³⁾ mert... azt: zīt = zī + īt (*Bartholomae*, Grr. I. 1. p. 182.).

⁴⁾ nū zīt čašmainī vyādarəsem; első tekintetre meglátszik, hogy az első hemistichiumban két szótag hiányzik s hogy a 3. sorban levő genitivusok is kiegészítésre szorúlnak. *Darmesteter* a «l'être» szót toldja be s egy ennek megfelelő szót ajánl, hivatkozva a IV. versszakban előforduló patarōm vanhēus... mananhō fordulatra. Részemről azt hiszem, hogy a zīt alakban lappangó īt neutr. pronomen neutr. főnév kiegészítését kívánja s ilyen a szótagszámával és értelmével teljesen ide illő xsaθrəm. A rekonstruált sor tehát ez: nū zīt [xsaθrəm] čašmainī vyādarəsem. — *Geldner* is a «das Reich» szót egészíti ki, tehát valószínűleg úgy okoskodhatott, mint én. *Spiegel* nem vette észre a szótagszám hiányos voltát.

⁵⁾ A gondolat, szó és cselekedet triasa a gyónási formulákban (patēt) is gyakran fordul elő; l. *Spiegel*, Avesta. III. p. 207—229.

⁶⁾ ašā (l. a VI. strophát); *Darmesteter*: «connaissant qu'Ahura Mazda est la sainteté même»(?); *Spiegel* combinatiója a 4. jegyzetben érintett fogyatkozás miatt nem jöhet számba.

⁷⁾ demānē garō: «a dal házában».

⁸⁾ (IX.) čōrēt = i. ákar (præsensjelentésű acr. 3. sg.); voltaképp: csinál.

Mazda Ahura indítson bennünket tevékenységre¹⁾ országával
(s) gyarapítsa²⁾ a mi barmainkat és embereinket
Aša közvetítésével barátságból³⁾ Vohu manō iránt.⁴⁾

X. Őt kívánom nekünk az alázat imáival magasztalni,
a ki lelkemben⁵⁾ Mazda Ahurának nevezetik,⁶⁾
mert Ašaja és Vohu manōja révén megígérte,
hogy országában boldogság és halhatatlanság
van⁷⁾ (s hogy) nekünk⁸⁾ erőt és állandóságot ad.⁹⁾

XI. A ki ő vele¹⁰⁾ ezentúl¹¹⁾ az ördögöket és (azokat az) embereket¹²⁾
megveti,¹³⁾ a kik őt¹⁴⁾ megvetik (s megveti),

¹⁾ varəzī nā (*Geldner*: varəzōnyā, *Bartholomae*: varzīnā) dyāt
voltakép: «helyezzen minket tevékenységbe»; *Darmesteter*: «Que M. nous
mette dans l'exercer empire».

²⁾ fradaθāi ā [dyāt]: «tegye gyarapodásba»; constructio-változás
mert varəzī csak locativus lehet.

³⁾ haozaθwāt; cf. huzəntuš: barát (*Bartholomae*, *Vorgeschichte*;
Grr. I. 1. p. 44.); *Geldner*: in Folge der Weisheit [des V.]; *Darmesteter*:
de par la sagesse (de V.).

⁴⁾ Vohu manō itt talán a védelme alatt álló jó ember; cf. Vendīdād,
XIX, 20. *Spiegel*, *Avesta*. I. p. 247.

⁵⁾ (X.) anmənī (*Bartholomae*, *Aw.* u. *Ap.* *Grr.* I. 1. p. 171.); *Geldner*:
«in Unwandelbarkeit»; *Spiegel*: «mit Namen»; *Darmesteter*: «du nom».

⁶⁾ srāvi; præsensjelentésű pass. aor. 3. sg.

⁷⁾ stōi; locativus inf. functióval (*Bartholomae*, *Vorgeschichte*. *Grr.*
I. 1. p. 146.).

⁸⁾ ahmāi; kétarczú: «nekünk» v. «annak».

⁹⁾ dan; a gyökér accusativusa mint inf. (*Bartholomae*, I. c. p. 144.)
— Érdekes, hogy e strophában mind a hét amšaspand együtt van.

¹⁰⁾ (XI.) yastā = yas+tā; tā szerintem instr. sociativus; ő vele:
Mazdával.

¹¹⁾ aparō; adjectivum adverbialis functióval.

¹²⁾ *Darmesteter*: Arrière les Daêvas et les hommes!(!) Klasszikus
példája annak, mily könnyen veszi D. a grammatikát.

¹³⁾ tarə, mastā: med. s. aor. 3. sg.; a mi az értelmet illeti v. ö. i.
tírás+√kār (*Horn*, *Neupersische Schriftsprache*. *Grr.* I. 2. p. 159.).

¹⁴⁾ Mazdāt.

a többieket (mind), kivéve azt,¹⁾ a ki őt tiszteli²⁾ —
 (annak) Saošyantnak,³⁾ a ház urának,⁴⁾ szent vallása
 barátja, testvére s atyja (lesz) Mazda Ahurával együtt.⁵⁾

SCHMIDT JÓZSEF.

A FRANCZIA KRITIKA FEJLŐDÉSE A XIX. SZÁZADBAN.

«1800-ban az írók nem gondoltak arra, hogy új századba lépnek és nem írtak másképp 1801 január 1-től kezdve.» E szavakkal magyarázza meg Brunetiére, miért tér el a francia irodalomban uralkodó hagyománytól, mely századok szerint osztja fel az irodalmat.⁶⁾ Igaza van; az irodalom korszakai nem alakulnak századok szerint, vagy ha igen, az pusztá véletlen. Ilyen véletlen áll előttünk a címbe jelzett esetben. 1799-ben kezdi kiadni *La Harpe*, «a francia Quintilianus», a *Lycée*-t, mely 19 kötetével mintegy codex, vagy ha jobban tetszik, pyramisa az ú. n. classikus kritikának, egyszersmind azonban utolsó virága is. Még be sincs fejezve, a mikor megjelenik 1800-ban *Mme de*

¹⁾ anyēng ahmāt; ahmāt abl. comp., mert az anya-tőben a fokozás fogalma lappang.

²⁾ arēm manyātā; *Darmesteter* szellemes ötlete szerint e kifejezés úgy viszonylik a tarē maštā kifejezéshez, mint az alázat geniusa (Ārmaiti) a dölýf démonához (Tarōmaiti).

³⁾ Saošyant a harmadik és utolsó próféta, ki a világ végén a föltámadás előtt jelenik meg.

⁴⁾ dēng patōiš; *Spiegel* szerint a traditionális dastōbar (dastur); *Darmesteter* szerint e két szó representante le couple «prêtre et prince». — Mindebből egy szót sem hiszek; dēng patōiš = i. dampateš. De mit tesz ez a talányos kifejezés? A ház maga a világ; cf. Bundelesh, LVIII. 17: mān-ē harvisp xān ī astōkōmand Ohrmazd-dāt (*Justi*: Als ein Haus ist die ganze mit Körpern erfüllte Welt von Ahura Mazda geschaffen). Ennek a háznak ura Saošyant, oly értelemben, mint a rač (Oberster, Meister) szó a Bundelesh XXIV. fejezetében van használva, a hol többek közt azt halljuk, hogy itt a földön a zarašuštrōtoma (a sāsānida patriarcha) a rač. Mért ne lehetne akkor sokkal több joggal Saošyant, Zarašustra egyenes leszármazottja?

⁵⁾ mazdā ahurā: instr. sociativus; *Geldner* és *Darmesteter*: «o Mazda Ahura» — a minek nincs értelme, mert a próféta róla beszél, nem *rele*.

⁶⁾ *Brunetiére*: Manuel de l'histoire de la littérature française. Paris 1898.

Staël Littérature-je, a melytől a modern francia kritika kifejlődését szokták számítani. Ezt a fejlődést akarjuk vizsgálni; tárgyunk nem a kritika története, hanem csak a fejlődése, csak arról szólunk, a mi haladást jelent. Ezt pedig szerintünk a következő öt név jelenti: *Madame de Staël, Villemain, Sainte-Beuve, Taine, Brunetière*.

Ha az eddig mondottak nem tették volna, ez a névsor bizonyára rámutat már arra a munkára, a mely a mienkkel leginkább rokon.*) Hogy e munkával nem értünk mindenben egyet, azt az olvasó tapasztalni fogja, részünkről csak azt jegyezzük meg, hogy fejtegetésünk nem kivonata, még kevésbbé pusztá fordítása a Brunetière munkájának. Az írókat, a kikről szólunk, ismerjük s az ítélet, a melyet kimondunk, a miénk akkor is, ha az övével megegyez.

Mielőtt voltaképeni tárgyunkra térnénk, lássuk röviden az előzményeket; hogy a haladást megérthessük, lássuk, honnan történt a kiindulás.

Marmontel nem tartozik a XVIII. század nagy szellemei közé, de korában számottevő író volt; hogy egyebet ne említsünk, a század korszakalkotó munkájában, a Diderot-D'Alembert-féle nagyhirű encyclopædiában ő képviselte az irodalmat, poétikát és æsthetikát; erről írt cikkeit később hat kötetbe gyűjtötte össze. Ennek egyik cikke (*critique*) eléggé megmutatja, mi volt felfogása irodalomtörténetről és kritikáról. Lássuk tehát röviden.

A felsőbb rangú kritikus (*critique supérieur*) a génienek teljes szabadságot enged és csak nagy alkotásokat vár tőle, a mikre buzdítja is; az alsóbb rendű kritikus ellenben rabja a szabályoknak és csak azok szolgai megtartását kívánja a költőtől. Az előbbi azt mondja a költőnek: kövesd a nagyokat akármilyen úton, és hozzáadja: legyen az elbeszélés világos és nemes szellemű, erőltetés nélkül; legyen a kezdet és vég összehangzó a közepével, legyenek a jellemek mindvégig következetesek stb. (itt rövidítünk). Vígjátékban a művészet szabálya legcsekélyebb fontosságú, a kifejezés, jellemzés, helyzetek stb. igazsága az, a mit bírálni kell; itélni kell az eredeti után, a mi nem más, mint maga a természet, vagyis a kritikusnak épen úgy össze kell gyűjteni a jellemvonásokat az életből, mint maga a költő tette. Érzelmet érzelemmel, a nagyokat nagy szellemmel kell megítélni. Spartában az öregek megjelentek az ifjak testgyakorlatain és őket tanították; ha az érdemes írók, művészek kritikusokká lennének és megtanítanák a fiatalokat nemcsak arra, hogy miben hibáztak, hanem hogy miképen kellett volna jobban csinálni, ebből a költőknek adott leczké-

*) *Brunetière*: *Évolution des genres dans l'histoire de la littérature*. I. L'évolution de la critique. Paris 1890.

ből a közönség is tanulna. És ez nem hogy lealázó lenne a megírált költőre, hanem még hízolgó is.)*

E rövid vázlatából egy rövid értekezésnek eléggé megítélhető, mi a kritika feladata Marmontel felfogásában. Nem más az, mint alkalmazott poétika: bírálni a művet önmagában a jellemzés, helyzetek, stílus stb. szempontjából. Erre a feladatra pedig a legalkalmasabb az, a ki maga is költő, vígjáték bírálására a vígjáték-író, eposra az epos-író stb. Szóval ez a kritika főképp és csaknem kizárólag a költőknek adott lecke, őket akarja mesterségükre tanítani. Ez az, a mi benne van a Marmontel értekezésében. Még fontosabb az, a mi nincs benne.

A XIX. század végén a francia kritika álláspontját részben szintén egy új encyclopædiában, részben ugyanazon szerző egyéb műveiben találjuk meg. Brunetiére szerint ismerni kell a szerző életét, családját, eredetét, a milieut a melyben élt, az éghajlatot, a fajt, a kor történelmét, az irodalmat korában, megelőzőleg és követőleg, össze kell hasonlítani más írókkal stb. Mert valamint a természetrajz leíróból magyarázóvá lett, úgy a kritika is. Feladata pedig hatni a közvéleményre, szerzőkre, az irodalom általános irányára.**)

Íme röviden a különbség a két felfogás közt. Arra a lehetséges ellenvetésre, hogy Marmontel munkája a század közepéről való, évtizedek alatt történhetett nagy változás, azt jegyezzük meg, hogy habár Marmontel saját állítása szerint, cikkeit átdolgozta, mikor könyvbe összegyűjtötte (1787), a kritikáról írt cikkét, meggyőződünk róla, változatlanul vette fel. Egyébként pedig ott van még *La Harpe* is, a ki teljesen a század végét jelenti.

Az ő kritikája tisztán leíró vagy elemző; egy-egy műnél föl-
említi a forrását, de hogy mi kapcsolata van a korral, nemzettel, az író életével stb., erről semmit se tud. Tudjuk mi, hogy mindezeket többé-kevésbé mellőzni ma sem példátlan, de pl. hogy ma úgy írjon valaki Molière-ről, hogy a Nők iskolája, Misanthrope stb. kapcsolatát a költő életével absolute mellőzze, azt lehetetlennek tartjuk. Ez a kritika idejét multa.

I.

«Nem poétikát akarok írni; e tekintetben Voltaire, Marmontel és La Harpe semmi kívánni valót nem hagynak fenn, de meg akarom mutatni azt a kapcsolatot, mely az irodalom és a társadalom in-

*) *Marmontel*: Critique. (Diderot-D'Alembert encyclopædiája. 4. kötet 1754).

**) *Brunetiére*: Critique. Grande encyclopédie. 13. kötet. (Évszám nélkül, megjelent 1892.) -- Évolution des genres. 1890.

tézményei között minden században és minden nemzetnél fennáll. Ezt a munkát még semmi ismert könyv se végezte el.»

E szavakkal kezdi *Madame de Staël* (1766—1817) azt a munkáját, a mely minket első sorban érdekel.*) Az olvasó, a ki chronologiai rendben haladt, tehát a XVIII. századot előbb olvasta, e szavaknál kellemes meglepetést és elégtételt érez. Igen, ez az. A XVIII. század irodalomtörténete voltaképen poétika. S ha e biztató kezdet után azt reményli, hogy itt végre irodalomtörténetet talál, nem csalódik. Lássunk némi mutatóványt elméletéből és ennek gyakorlati alkalmazásából.

Azt akarom vizsgálni, milyen viszonyban van az irodalom az erénnyel, dicsőséggel, szabadsággal, boldogsággal, milyen jellemet ad a kormányforma az ékesszólásnak, milyen költői szépségek függenek a climától, a civilisatio milyen foka legkedvezőbb az irodalomnak, milyen hatással volt az irodalomra és erkölcsökre a nők helyzete a kereszténység előtt és után, mi volt az egyetemes haladás egyszerűen az idők múlása folytán. Az olasz, német, angol és francia irodalom megmutattam, hogy a köztük lévő különbséget főleg a vallási és politikai intézmények okozzák. Van egy eszme, a melyet soha szem elől téveszteni nem fogok: ez az emberiség folytonos haladása,**) a mely sem a fényes, sem a sötét korszakokban soha meg nem akadt. Mert a bölcsész gondolkozók századokon keresztül egy eszmei láncolatot képeznek, a melyet a halál meg nem szakít; a századok örökölnék az előbbi századoktól s az új nemzedék ott folytatja, a hol az előbbi elhagyta. Nem így a költészetben, ez egyszerre elérhet oly szépséget, a melyet túl nem haladnak a következők. A görögök irodalma, főképp pedig első költőjük, nincs felülmúlva körülbelül 3000 év alatt sem, ez tehát látszólag ellenmond a haladás törvényének; ez azonban csak az eszmékre áll, a képzelet alkotásai (művészet, költészet) nem fejlődhetnek végtelenül.

A költészet sokat köszönhet a civilisatio gyermekkorának s a költő ifjúsága nem pótolhatja teljesen a nép ifjúkorát, mert kell, hogy a hallgatói fogékonyak legyenek.

A görögöket irodalom tekintetében úgy tekinthetjük, mint a legelső nemzetet; sem az egyiptomiak, sem a héberek nem szolgáltak nekik mintául; ez utóbbiak költészete ugyan megelőzte Homert, de

---

*) *Mme de Staël*: De la littérature considérée dans les rapports avec les institutions sociales. 1800.

**) Az eredetiben: *perfectibilité*, szó szerint *tökéletesebbedés*. Érthető, hogy e szó helyett mást keresnénk még akkor is, ha ez értelem nélküli árnyalatát fel kellene áldozni.

úgy látszik, hogy a görögök nem ismerték. A legnagyobb lángész is kapcsolatban van korával és körülbelül ki lehet számítani, hogy mennyire múlja felül egy ember gondolata korának ismereteit; Homeros magába fogadta mindazon traditiókat, a melyek korában léteztek. Vallásuk egyik főtényezője volt irodalmuk és művészetük nagyságának. Másrésről tagadhatatlan, hogy egy nép törvényhozása mindenható az ízlés, tehetség és szokások felett; ott van pl. Lacedæmon Athén mellett: ugyanazon század, clima, csaknem egészen megegyező vallás és milyen különbözés az erkölcsökben!

A görög tragikusok nem találtak ki új tárgyakat; a rendkívüli események szerencsés conceptiója inkább traditio műve, mint a költőké; szép meséket kitalálni nem lehet, ha a közhit nem segít benne.

A latin irodalom követte a görögöt nemcsak azért, mert ez volt a legjobb, hanem mert az ember szívesebben elfogadja a meglevőt, mint kitalál újat, inkább tökéletesít, ha nem kénytelen felfedezni.

Két lényegesen különböző irodalom van: a déli és az északi; amannak főképviselője Homer, emezé Ossian. Most ennek részletes fejtegetése következik Homer és Ossian összehasonlítása alapján, a mit mellőznünk kell és megelégednünk egy példával. (Ez így hangzik: a klima egyik főoka annak a különbségnek, a mely a költők képeiben található; így a déli költőknél csörgő patak, hűsítő árnyék az erős nap ellen, az északiaknál ködös és homályos természet.*)

Az irodalmi műben, a melynek a siker a célja, kevésbbé található szerzője jelleme, mint a nemzet és század általános szelleme. Shaksperet kétségkívül jellemzi az északi irodalmak közös általános jelleme, de ő az, a ki impulsust adott az angol irodalomnak és jellemet a drámai költészetnek.

A német irodalom erősen érzi hatását az ország szétदारolt-ságának és hiányát egy egyetemes fővárosnak, mely egyesítné a szellemeket.

Szerzőnk másik irodalomtörténeti munkája,**) ha anyagot nem nyújt az elemzésre, megerősíti az eddigieket. Részletesen fejtegeti benne a nemzeti jellemet, erkölcsöket, szokásokat, aztán áttér az irodalomra. Ez utóbbiban nem alkalmazza külön minden egyes íróra a nemzeti jellemet, hanem megelégszik az alapul vetett Bevezetéssel; e tekintetben tehát olyanformán jár el, mint Taine az angol irodalom történetében.

Legyen elég ennyi mutatóványul. Nem az a feladatunk, hogy Staëlné munkáját tárgyi szempontból bíráljuk; nem azt nézzük, hogy

*) Jer Ossian ködös homályos énekeddel, mondja Arany.

**) *Mme de Staël*: De l'Allemagne. 1810.

mit mond erről vagy arról az íróról, hanem azt, hogy mi a felfogása magáról az irodalomról, más szóval tehát módszerét tekintjük, még pedig főképp abból a szempontból, hogy mi benne az újítás. Nem kutatjuk tehát, mennyit ér egy olyan osztályozás, a melynek alapja Homer és Ossian; nem bocsátkozunk a két «vak lantos» összehasonlításába, a mit már Blair Hugó megtett az ossiani költeményekhez írt előszóban (1762) s a mi hosszú időre olyan kedvelt témája lett az irodalomnak (l. Göthe, Petőfi, Arany stb.); mellőzzük azt is, a mit megjelenésekor megjegyezték, hogy Ossian ismerete előtt már volt északi irodalom s ennek képviselője nem Ossian volna, hanem Shakspeare.*) Nem kutatjuk azt sem, hogy a déli és északi népek közt vont párhuzam nem Homer és a «kelta Homer» közti különbségre redukálódik-e voltaképen, csak a történeti szempont kedvéért jegyezzük meg, hogy noha a Staëlne könyve megjelenésekor angol részről már erősen ostromolták Ossian hitelességét, közvélemény e kérdésben még nem alakult, a mint különben nem alakult még ma sem.**)

A közölt mutatóványok meggyőznek arról, hogy Staëlne könyvében új felfogás, új irány, új módszer áll előttünk, neki az irodalomtörténet nem azt jelenti, a mit Marmontel hirdet és La Harpe gyakorol. Szóval, ő már modern irodalomtörténet-író. Hogy aztán vannak még modernebbek is, hogy nem ő fejezi ki a tetőpontot, hanem van haladás ő utánna is, az nem lepné meg őt, ki olyan lelkes hirdetője volt a folytonos haladás törvényének. A haladás pedig itt legfőképp új elemek felvételéből áll, a mi annyit jelent, hogy tanait, az elveket tekintve, ma is igaznak valljuk, csakhogy hiányosnak. Elvileg, mint különböző irodalmak összehasonlítása, a Homer-Ossian-párhuzam is helyes és tanai között talán csak egyről mondhatjuk egész határozottan, hogy mai felfogásunkkal ellenkezik. Midőn ugyanis azt állítja, hogy a költészet egyszerre elérhet olyan szépséget, a melyet túl nem haladnak a következők, Homer körülbelül 3000 év alatt sincs felülmúlva, ellenkezésbe jön az evolutio tanával, ez elmélet hívei állítását a priori el nem fogadhatónak ítélik, ha egyetlen sort sem olvastak is a Homer előtti költészetből és létezéséről soha nem hallottak is. És úgy látszik, igazuk van. A görög költészet első kísérleteit mellőzni, mondja Croiset, annyi volna, mint rosszúl fogni fel azt, a mi követi.

*) La décade philosophique, littéraire et politique. 1800. (Folyóirat.)

**) Közvéleményről lévén szó, meghallgathatjuk a lexikonok véleményét. A francziák szerint az egész Ossian Macpherson műve, tehát egészen hamisítás és a rá alapított elmélet ma már romokban hever; a németek szerint Macpherson csak hozzáadott és változtatott a népköltészeti alkotáson.

Az Ilias és Odyssea csak úgy érthető meg jól, ha fogalmunk van arról a lassú költői evolútióról, a melynek e két munka jelzi legragyogóbb phasisát. Magukban elkülönítve tekintve mély meglepetéssel töltik el szellemünket; nem értjük meg, csak akkor, ha a megelőzőkkel összekapcsoljuk.★)

A mai irodalomtörténet tehát nem vallja, hogy Homer — bármit jelentsen is ez a név — az első görög költő, a ki egy csapásra elődök nélkül tetőpontra emelte a görög költészetet. Tegyük hozzá, hogy volt már kortárs is, a ki Staëlné felfogásával ellenkezően vélekedett. Hogy Homer költeményei, olvassuk a főntebb idézett bírálatban, időben megelőznek minden más költeményt, azt nem lehet összeegyeztetni a történelemmel, mert az emberi szellem nemcsak complicált tudományokban, hanem a legegyszerűbb művészetekben is csak lassan, fokonként halad előre.★★)

Íme az evolútió-elmélet az irodalomban csaknem 100 évvel Brunetiére előtt. Hogy Staëlné erről nem tudott, az nem szállítja azt a nagy érdemét, hogy újító, nagy újító volt; mindig lesz valami, a mit az ő nevéhez kapcsol a francia irodalom története.

Brunetiére egy pontba foglalja *Staël-nét* és *Chateaubriand-t* (1768—1848), egyforma szerepet tulajdonít nekik a kritika történetében. Részünkről nem járulhatunk e felfogáshoz. A *Génie du christianisme* 1802-ben jelenik meg s egyik fejezete (La poétique du christianisme) azt fejtegeti, hogyan hatott a kereszténység a költészetre. Staëlné *Littérature*-je 1800-ban jelenik meg és tárgyalja az irodalom viszonyát a politikával, kormányformával, klímával, civilisatióval, vallással (régí pogányság és kereszténység), korszellemmel. E két tény egymás mellé állítása azt mutatja, hogy nemcsak az elsőség Staëlné részén van, hanem hogy az irodalom kapcsolata is szélesebb alapon nyugszik nála, történetírói módszere fejlettebb. Ha Chateaubriand nem akarta követni, meg volt rá a kellő oka. Egyik az, hogy a *Génie a Littérature* megjelenésekor csaknem teljesen készen volt, noha végleges formáját csak 1801-ben nyerte, másik a cél különbsége. Staëlné tisztán csak az irodalmat tekintette, egyetlen célja annak a kapcsolatnak feltüntetése volt, a melyben ez egyéb intézményekkel áll. Chateaubriand célja ellenben a kereszténység dicsőítése, az irodalom pedig ennek csak egy része s az ő céljának teljesen megfelelt az a fejtegetés, a melyben részesítette. Annak constatálása tehát, hogy

★) *Alfred Croiset et Maurice Croiset*: Histoire de la littérature grecque. Paris 1887. — E munka bevezetése is teljes figyelemre méltó mint nagy értékű értekezés az irodalomtörténetről általában.

★★) La décade philosophique. 1800.

Staëlné a mi tárgyunk szempontjából többet jelent, meglehetősen közönyös Chateaubriand-ra, a kinek más volt a célja s a ki ezt a célját elérte.

Még kevésbbé mondható újtónak másik irodalomtörténeti munkájában, mely bevezetésül készült *Milton* fordításához s az *Elveszett paradicsom* költőjén kívül főkép Shakspere-rel foglalkozik.*) Célja itt már tisztán irodalmi; hirdeti, hogy a hibák kritikája alsóbb rendű és kevesebbet érő, mint a költemény szépségeinek tárgyalása; hogy Shaksperet és Dantét régebben hibásan látta, mert a classicus szemüveggel nézve csak a poetika szabályait kereste bennük; hogy a classicus kritika nem tekintette az író életrajzát s ez által a megértés egy eszközétől fosztotta meg magát; így pl. Dante géniejéhez az igazi kulcsot száműzetése adja meg, ezt tudva élvezzük csak igazán; szépen rajzolja, hogyan hatott a XVI. század tele gyilkossággal és katasztrófával Shakspere-re — szóval értékes és élvezetes munka, melynek minden sora mutatja, hogy szerzője sokat tanult és tapasztalt, ámde megjelenésekor Staëlné már rég meg is halt és a francia kritikában Villemain és Sainte-Beuve uralkodik.

Hogy milyen szolgálatokat tett Chateaubriand a poetikának (a nagy keresztény eposok fejtegetése stb.); milyen rendkívüli hatást gyakorolt a romantikus iskolára; hogy megszabadította a költészetet a mythológiától, mely megfojtással fenyegette stb., ezek kétségbe nem vont közismeretű tények. Azt se tagadjuk egy perczig se, hogy az irodalomtörténet és kritika terén is vannak érdemei, mi azonban itt csak az újtást kutatjuk s ebből a szempontból tekintve, nem juttathatunk neki helyet.

A mint magunk iparkodunk elfogulatlanok lenni, úgy nem engedjük magunkat megtéveszteni a monographia-írók elfogultságától. A legnagyobb és körülbelül legújabb francia irodalomtörténetben ezt olvassuk Chateaubriand-ról: A mű megértése — ez az ő nagy hódítása. Előtte nem értették az irodalmi korszakok és az eszmék forradalmának kapcsolatát, ő az első, a ki ezt megértette s ez által ő a mestere a kritikának Villemain-től Sainte-Beuve-ig, Sainte-Beuve-től Taine-ig, Taine-től Brunetiére-ig. Előtte a kritika nem volt más, mint szavak mérlegelése, részletek vizsgálása. Egész Európa az ő kritikáját fogadta el, a melynek lényege az összehasonlítás és általánosítás.**)

Ez talán igaz volna akkor, ha Staëlné nem léteznék, ha a

*) *Chateaubriand*: Essai sur la littérature anglaise. 1836.

**) *Petit de Julleville*: Histoire de la langue et de la littérature française. VII. 1899.

Littérature nem a *Génie* előtt jelent volna meg s ha az *Essai sur la littérature anglaise*-t szerzője vagy 40 évvel előbb írta volna.

Ugyane munka ugyane kötetében, de persze más írótól olvassuk a következőket: Staëlné *Littérature*-je egy jós szellem (*esprit divinateur*) munkája, mely megmutatja a jövőendő kritika útját. A francia szellemnek az által is szolgálatot tesz, hogy külföldi költőkre irányítja a figyelmet, Shakespereről ő előtte úgy nem beszélt senki. A mit ő tud Német- és Angolországról, az fölötte áll annak, a mit a *Génie du christianisme*-ban találunk, sőt még a kereszténység befolyásáról az irodalomra is több eszméje van, mint Chateaubriandnak.

Nem úgy hangzik-e ez, mintha polemisálni akarna a főttebbiekel? Íme a nagy hibája az ilyen munkáknak: az ellenmondás. Mindenki arról ír, a kit legjobban szeret, a ki megfelel izlésének vagy tán épen politikai és vallási felfogásának, a mi mindig legalkalmasabb «az ész szemét zavarni», mint Hamlet mondja. Sőt talán másokat nem is ismer eléggé az író s így hiányzik az összehasonlítás, a *perspectiva*; előtérbe helyezi azt, a kinek nem ott van a helye.

Bocsánat e kitérésért, a mely ha szorosan véve nem tartozik tárgyunkhoz, talán helyén van egy más szempontból: elejét venni annak, hogy ellenünk fordítsanak egy nagy tekintélyű tudományos munkát.

Folytassuk azonban útunkat. A classikus kritika, sőt Staëlné után szükség volt olyan újításra, mely az író *életrajzát* egyszer mindenkorra beiktassa az irodalomtörténetbe. Ez az újítás a *Villemain* (1790—1870) nevéhez fűződik; ettől kezdve nem kétes többé, hogy az irodalom története nem lehet el az írók életrajza nélkül.

Másik újítása — s ez jobban megérdemli az újítás nevet — az idegen hatás kutatása. Staëlné vizsgálta a társadalmi intézmények hatását az irodalomra, de nem nézte azt, hogy egyik irodalom is hat a másikra. Villemain részben folytatta a Staëlné munkáját s hogy az irodalom, politika és társadalom kölcsönös hatását kimutassa, választotta a legjobb példát: a francia irodalmat a XVIII. században. Azonban elődénél egy lépéssel tovább ment, kutatta, hogyan hatottak a francia irodalomra a külföldi irodalmak, főkép az angol és megfordítva is. Brunetiére szerint ha a német irodalom nem volna benne túlságos rövidre vouva, munkája ezt a címet viselhetné: Az európai irodalom képe a XVIII. században.

Ezekben találjuk mi Villemain újítását és csakis ezekben. Brunetiére azt állítja, hogy a történelem bevezetése a kritikába — ez a Villemain műve; innen kezdve elfogadott dolog, hogy az irodalmi munka szoros kapcsolatban van a társadalommal, politikával, kívülről jövő benyomásokkal. Mi nem tudjuk elfogadni, hogy ez Villemain

műve és csak annyit mondhatunk, hogy e tekintetben erősítette újabb példákkal, újabb alkalmazással a Staëlné tanát.

Rendkívül élénk szellem, sokoldalú tudás, az irodalmi ismeretek nagy gazdagsága, vagy 50 kötet irodalomtörténeti és kritikai munka — nem kétes, hogy mindezek alapján *Sainte-Beuve* (1804—1869) jelentékeny helyet foglal el a francia kritika történetében, a melynek néhány évtizedig elismert feje. A történetíró nem jön zavarba, ha helyét ki akarja jelölni, nekünk azonban nehezebb a helyzetünk vele szemben. Tudja mindazt, a mit elődei, ismeri az irodalmi mű kapcsolatát politikával, társadalommal, az író életével, gyakorolja az összehasonlítást különböző írók közt, de mi az ő saját újítása? E kérdésre a feleletet épen az ő nagy neve is, mely még teljes erővel hat ránk, megnehezíti és bizonyára ennek hatása alatt keletkezett egy nagy nevű kritikusként olyan ítélete, a melyet mi semmikép se fogadhatunk el. *Sainte-Beuve* a maga birodalmában, mondja Brandes, még nagyobb újtó, mint kortársai, mert Victor Hugo előtt volt modern lyra, de ő előtte nem volt modern kritika szoros értelemben véve; ő az első nagy modern kritikus. Reformja sokoldalú, legfőbb benne az, hogy alapott adott a kritikának a történelem és természettudomány által. A régi, ú. n. philosoph kritika úgy tekintette a művet, mintha a felhőkből esett volna le, ítélte tekintet nélkül szerzőjére és beosztotta egyik vagy másik aesthetikai vagy történelmi rovatba. *Sainte-Beuve* a művet elkísérte egész keletkezéseig; hirdette, hogy addig nem értjük, a míg nem tudjuk, milyen lélekállapotból keletkezett s a míg nem tudunk a személyről magunknak képet alkotni. *)

Brandes az elődöket nem veszi tekintetbe. *Sainte-Beuve* modern kritikus, a milyennek rajzolja, ez kétségtelen, de modern ő előtte már Staëlné, Chateaubriand és Villemain is, ha a modern szó itt egy határozott és meghatározható fogalmat jelent, azt t. i., a mit Brandes is tulajdonít neki, hogy a művet nem tekinti önmagában elkülönítve, hanem keresi kapcsolatait.

Mi úgy látjuk, hogy *Sainte-Beuve* újítása főképen az a mód, a hogy az *életrajzot* alkalmazza. Ez a tényező, a mely Villemain óta nélkülözhetlen, nála éri el teljes kifejlődését. Villemain-nél még inkább csak díszítő motivum, részben mulattatás eszköze, nála szerves része az író jellemzésének. Kutatja nemcsak az írónak, hanem családjának életét is, figyelembe veszi úgy szellemi, mint physikai alakát, hogy fejlődését, hajlamait, képességeit magyarázza vele. Ez

*) Georg Brandes: Die Litteratur des neunzehnten Jahrhunderts in ihren Hauptströmungen. Leipzig 1883. 5. kötet: Die romantische Schule in Frankreich.

aztán egy új műfaj: az *írói arckép* megalkotására vezette őt. Ez tényleg új műfaj, a mely a classikus kritikában lehetetlen volt, Staëlne is mellőzte az életrajzt, Villemain pedig csak nagyszabású munkákat írt. Sainte-Beuve-nek ellenben a *portrait* az igazi eleme; a *Causeries du lundi*, *Nouveaux lundis*, *Portraits contemporains*, *Portraits littéraires*, *Portraits de femmes* nem más, mint egymástól független arcképek gyűjteménye mintegy 35 kötetben, a melyek együttvéve, mint ő mondta, a szellemek természetrajzát képezik. *Portrait*-i nem mind írói arcképek; szemére is vetik, hogy óriási érdeklődése, a *kíváncsiság*, mely épen úgy jellemvonása, mint Voltaire-nek, sokszor eltérítette a kiválóbb szellemektől, sőt kivezette az irodalomból; nemcsak költők, regényírók, hanem tudósok, utazók, nagvilági hölgyek, levélírók, hadvezérek stb. egyaránt érdekelték. Vajjon újítónak mondható-e? Igen, mert jóllehet a francia irodalomban épen nem hiányzanak már ő előtte a jellemrajzok, arcképek, nála új, az előbbiektől különböző jelleget adott nekik az életrajz, mindenféle vonatkozásaiban.

Azt hisszük, csalogódás nélkül kimondhatjuk, hogy főképp e műfaj művelői állanak hatása alatt; számuk pedig a francia irodalomban nagyon jelentékeny, hogy csak a legismertebbek közül említsünk néhányat, *Jules Lemaitre*, *Anatole France*, *Emile Faguet* kötetszámra írják a *portrait*-kat. (Nálunk Arany János, Greguss Ágost stb. említhető.)

Pályája végén Sainte-Beuve elméletileg is beszámol módszeréről. Sokszor szememre hányták, úgymond, hogy nincs elméletem, kritikám tisztán csak történeti és egyéni. Pedig van *methodusom*, a mit lassankint kifejtett a gyakorlat s a minek lényege ez: ismerni a fajt, az őseit, az apát, anyát, nőtestvéreket, fítestvéreket, a milieut, nevelését, baráti körét, sőt még a gyermekeit és leszármazóit is. Ezekután következik maga az egyén jelleme, hajlamai, szokásai, gondolkodásmódja stb.)*

Ez elméleti fejtegetés is arról győz meg, hogy módszerének főrésze a minél tökéletesebb életrajz.

Végre említsük meg, hogy Sainte-Beuve óta a nagy francia kritikusok természettudománnyal is foglalkoznak. Sainte-Beuve maga az orvosi facultásra iratkozik be s tanul sok természetrajzt, főképp *physiologiát*; Taine és Brunetiére behatóan foglalkoznak *zoológiával*.

A hátralévő két kritikus, *Taine* és *Brunetiére* külön tanulmányunk tárgyát képezik, itt tehát lehető röviden szólunk róluk. Mindazt a hatást, a melyből egy irodalmi mű keletkezését magyarázni

*) *Sainte-Beuve*: *Nouveaux lundis*. 3. k. Chateaubriand. Írta 1862. július 21, 22.

lehet, *Taine* (1828—1893) öserők címe alatt e három tényezőre vezet vissza: faj, milieu és időpont (race, milieu, moment), a mikhez az egyéniség jogán hozzáadandó az uralkodó tehetség (faculté maîtresse). *Teszi pedig ezt természetrajzi törvények alapján.*

Brunetière (1849—) elfogadja azt, a mit elődei megállapítottak, a *Taine*-féle uralkodó tehetség kivételével, egyszersmind pedig új irányban is kiterjeszti kutatását, vizsgálva az irodalmi műfajok életét, *szintén természetrajzi törvények alapján.* Ennyiben közvetlen követője *Tainenek.* Ide vonatkozó munkája a műfajok evolúciójáról 1890-ben jelent meg, tehát a francia kritika fejlődése, a melyről soraink szólnak, 90 év munkája, a század utolsó évtizedéről e téren nem jegyezhetünk fel újítást.

A század utolsó évében, tehát épen 100 évvel *Staëlné* könyve után, jelent meg egy munka, tudomásunk szerint az első, mely a század összes vívmányait, egészen a *Brunetière*-féle evolúcióig gyakorlati alkalmazásban mutatja be.*)

(Vége köv.)

SZIGETVÁRI IVÁN.

AD GESTA ROMANORUM.

— Újabb adalékok és pótlások. —

E nevezetes középkori erkölcstanító példatár hazai kéziratának e folyóiratban megkezdett (XXII, 401; XXIV, 368, 881) ismertetését folytatva, ezúttal a *pozsonyi* töredékről és a *győri* kézitról kívánok beszámolni, melyekről rövid szóbeli jelentést társaságunk 1900 okt. 10-én tartott felolvasó ülésén tettem. Ugyanakkor jeleztem a *Schobser*-és a *Cammerlander*-féle nyomtatványok egymáshoz való viszonyát is, melynek felülvizsgálata részben megváltoztatja azt, a mit a *Gesta Rom.* e két német fordításáról *Oesterley* az ő kiadása bevezetésének 242—244. lapján tanít. A mit még ezenkívül a jelen alkalommal közlendőnek véltem, az részint a *G. R. ikonographiájának* még jóformán teljesen ismeretlen provinciája felé akarja kisé az utat egyengetni: részben pedig az egyes fejezetekhez szóló jegyzeteket gyarapítja néhány újabb adalékkal. (Ezeket a *Vegyesek* rovatában kívánom időről-időre közölni.)

*) (*H. Michaut*: Le génie latin. La race, le milieu, le moment, les genres. Paris 1900. (Szerzője a freiburgi [Fribourg Schweizban] egyetemi francia születésű tanára.)

I. A pozsonyi töredék.

Knauz Nándor a pozsonyi káptalan kéziratának ismertetésében,* a 88. sz. a. (156—170. l.) hosszasan részletezett vegyes tartalmú codex darabjainak felsorolásánál említi, hogy a 222. és 244. l. közé eső leveleken «Történeti elbeszélések lelki czélokra alkalmazva» olvashatók. Szerencsére mutatványul közli ez elbeszélések elsőjét a 164. s k. lapon. E mutatvány alapján rögtön sejtettem, hogy itt a Gesta Rom. egy töredékével van dolgunk, még pedig olyannal, a mely minden val színűség szerint a jelen folyóiratban ismertetett budapesti Sztárai-féle Gesta-codex-szel áll közelebbi rokonságban.

Sejtésemet a kézirat e részének dr. *Domaňovszky Sándor* pozsonyi főreálisk. tanár úr által kérésemre kiváló szívességgel készített lajstroma, melyért neki itt is hálás köszönetet mondok, teljes mértékben igazolta. A nevezett könyvtárban 84. sz. a. őrzött kézirat a XV. század második feléből való s Knauz szerint, a ki azt már a Magyar Múzeum 1856. évf. 295—401. lapjain ismertette volt, e káptalani könyvtár legbecsesebb kézírata. E véleményt nyilván a benne lévő *pozsonyi krónika* miatt mondotta róla a jeles történettudós. De egyéb tartalma is figyelmet érdemel. Ugyanattól a kéztől, a mely az egésznek mintegy harmadát írta, valók a krónikán és a Gesta-töredéken kívül még a következő darabok is:

Fol. 172a: *Hystoria Marcolphj.*

» 176b: *De vita et morte Alexandri.*

» 202a: *De Johanne presbitero.*

Látnivaló, hogy csupa a középkori irodalomban kiváló nevezetességű tárgyak, a melyek miatt a kéziratnak ez a részei is gondos átvizsgálást érdemelnének.

A 207. üres levél után a következőn kezdődik a krónika, a melyet a 221. lev. verzióján két apróbb jegyzet, köztük egy *aranycsinálási-recept* követ. Erre jó a 222. a lapon kezdődőleg a Gesta-töredék, mely a 243. lev. verzióján szakad meg.

A mennyire a fejezetek címei és kezdő- meg végzavai alapján ítélhettem, a pozsonyi töredék a budapesti, sokkal teljesebb kéziratnak** a következő darabjaival párhuzamos:

*) A pozsonyi káptalannak kéziratai. Ismerteti Knauz Nándor. (Különnyomat a Magyar Sion IV—VII. folyamából.) Esztergom, 1870.

**) Ennek tüzetes leírását l. az E. Ph. K. XXII. (1898.) 401—411. lapjain: *A Gesta Romanorum Sztárai-codex* czímen, és német nyelven a *Zeitschrift für vergl. Litteraturgeschichte* XIII. köt. 4—5. füzetében (Berlin, 1900.).

Pozsonyi kézír.	Budapesti kézír.	Oesterley kiad.	Dick kiad.
1. Fol. 222a	1. Fol. 1a ¹	9.	9.
2. 222b	2. 1a ²	10.	11.
3. »	3. 1b ¹	11.	10.
4. 223a	4. 1b ²	12.	12.
5. 224a	5. 2b ¹	13.	13.
6. 225b	6. 3b ¹	14.	14.
7. 226a	7. 4a ¹	65.	175.
8. 226b	8. 4a ²	190.	176.
9. 227b	9. 4b ²	66.	177.
10. 228a	10. 5a ²	67.	179.
11. 229b	11. 6a ²	163.	180.
12. 230b	12. 7a ²	99.	181.
13. 231a	13. 7b ¹	68.	182.
14. 231b	14. 8a ¹	1.	1.
15. 233a	15. 8b ²	2.	2.
16. »	16. 9a ¹	3.	3.
17. 233b	17. 9a ²	4.	4.
18. »	18. 9b ¹	5.	5.
19. 234b	19. 10a ²	6.	6.
20. 235a	20. 10b ¹	7.	7.
21. 235b	21. 11a ¹	8.	8.
22. 236b	22. 12a ¹	112.	15.
23. 237b	23. 12b ¹	114.	18.
24. 238a	25. 13b ¹	211.	16.
25. »	24. 13a ¹	113.	17.
26. 238b	26. 13b ¹	115.	19 (187).
27. 239a	27. 13b ²	116.	20.
28. 239b	28. 14a ²	91.	22.
29. 240a	29. 14b ¹	139.	23.
30. »	30. »	140.	24.
31. 240b	32. 18a ²	141.	25.
32. 241a	33. 19a ¹	82.	26 (75).
33. 241b	34. »	117.	27 (184).
34. 242b	35. 19b ²	90.	28 (85).
35. »	36. 20a ¹	45.	103.
36. 243b	37. 20b ¹	44.	98.
37. »	38. »	124.	105.

A mint e táblázatból látható, a pozsonyi töredék mindössze két eltérést mutat történeteinek sorrendjét illetőleg a budapesti kézirat elejétől, a melylyel ennek 38. fejezetéig párhuzamos. Ez eltérések elseje az, hogy a budapestinek 24. és 25. fejezete a pozsonyiban egymással helyet cserélt (Budap. 24 = Pozs. 25 és Budap. 25 = Pozs. 24). A másik pedig az által jött létre, hogy a budapestinek 31. fejezetét a pozsonyi töredék kihagyta, a minek következtében a 31. számtól kezdve

a pozsonyi egygyel alacsonyabb fejezetszámot mutat a budapestinek megfelelő fejezeteihez képest.

Hogy mind a két szöveg teljesen ugyanazon szövegű-e vajjon, azt egyelőre nem állapíthattam meg, minthogy egybevetéseim csakis a Domanovszky úr kiírta bekezdő és végső szavakra terjedhettek ki. De ezekből következtetve annyit látni lehet, hogy a pozsonyi töredék csak jelentéktelen s többnyire nem is a jobb olvasatokban tér el a budapestitől. Minthogy ehhez még oly rövid, hogy a budapesti kéziratnak a többi Gesta-codex állományán túlmenő pár fejezetei már nincsenek benne képviselve, szövegkritikai becse vajmi csekélynek mondható, s jóformán csak az az irodalom-, illetőleg műveltségtörténeti értéke van, hogy benne a hazai, még pedig a Magyarországon írt Gesta-kéziratok száma egygyel szaporodik. Ilyenül eddig csak a Sztárai Máté írta, 1474. évi, nagyvárad-i eredetű s most a budapesti egyetemi könyvtárban őrzött nevezetes codex volt ismeretes, a mely kétségtelenül magyar ember kezétől való s a megrendelője is alighanem ugyanaz az Egervári László, a nagyvárad-i püspökség kormányzója volt, a kinek számára a szintén Sztárai Máté írta *Historia VII Sapientum* készült (u. a. könyvtár 71. sz. codexe). A pozsonyi töredéknek több magyar tárgyú darabbal ugyanegy codexben léte s ezekkel egy kéztől való származása kétségtelenné teszi írójának magyar vagy legalább magyarországi voltát, s egyúttal hozzávetőlegesen meghatározhatóvá teszi az időt is, a melyben keletkezett. Mert jóllehet semmi oly adat sincsen benne, a melyből iratásának korát közelebről meg lehetne jelölni, az említett magyar történelmi vonatkozású részletek mégis valószínűvé teszik azt, a mi az írás jellegéből is kitetszik, hogy kéziratunknak a Gesta-töredéket is magába foglaló része a XV. század utolsó negyedéből, de mindenesetre 1467 utáni időből való.

A mi pedig a Gesta-fejezeteknek a budapesti kézirathoz való viszonyát illeti, arról tüzetesebb egybehasonlítás előtt végleges véleményt mondani alig lehet. Csak annyi látszik az Incipit-ek és Explicit-ek egybevetése alapján valószínűnek, hogy a pozsonyi töredék alig tekinthető a budapesti, jóval bővebb kézirat egyenes származékának, hanem sokkal hihetőbb, hogy mindakettő ugyanegy archetypusra megy vissza; de még az is bajosan dönthető el, vajjon közvetlenül-e, avagy közbenső másolatokon keresztül, minthogy az efféle szövegeknél a másolók vajmi önkényesen jártak el és igen sok szabadságot engedtek meg maguknak. Hol bővítettek, hol rövidítettek az előttük lévő szövegen s ennek egyes kifejezéseit is megváltoztatták, néha csak értelem szerint adva vissza, de nem követve szó-ról-szóra az eredetit. Kivált a történetekhez fűzött tanulságokkal bántak el így, a melyeknek szövege két kéziratban sem egyezik teljesen egymással.

II. A győri kézirat.

Az ötödik hazai Gesta-kézirat nyomára a győri r. k. nagyobb papnevelő-intézet könyvtárának Zalka-féle jegyzékében*) lapozgatva bukkantam. E jegyzék 14. lapján ugyanis a következő czímen akadt meg a szemem:

Discipulus (Joh. Herolt), De eruditione Christi fidelium, fol. h. é. és ny. n. (Reutlingae, circa 1480). Utánna kéziratban prédikációk és »*Gesta Romanorum in mystico sensu*».

Az 1901. év nyarán Győrbe rándultam s a nevezett seminarium tisztelt előjáróinak lekötelező szivességéből pár napon át a legnagyobb kényelemmel böngészhettem a kiváló értékű könyvtárban, melynek ez alkalommal több becses középkori latin kéziratáról és ősymotatványáról gyűjtöttem magamnak jegyzeteket. Kedves kötelességemnek ismerem, hogy munkám tetemes megkönnyítéseért s az ezen alkalommal élvezett szíves vendéglátásért az intézet vezetőinek, névszerint Soós aligazgató és dr. Paár István könyvtárnok uraknak, hálás köszönetemet ez úton is kifejezzem.

A győri Gesta-kéziratnak egy vele, úgy látszik, körülbelül egykorú, vagy legalább is nem sokkal fiatalabb nyomtatvánnyal egy colligatumban léte nem tartozik épen az egészen szokatlan, sőt még csak nem is a ritkább jelenségek közé. A nyomtatványt illetőleg, a melyhez kéziratunk fűzve van, Hain Repertoriumának 8516. számára utalva, mindjárt a toldalék ismertetésére térhetek át.**)

---

*) Dr. Zalka László: A győri püspöki papnevelőintézet könyvtárának címjegyzéke. Győr 1893.

**) Hogy ez ősymotatvány csakugyan azonos-e a Hainnál i. h. leírttal, azt nem állapíthattam meg, valamint azt sem, hogy honnan vette Zalka a »circa 1480» időmeghatározást. Csupán a győri példányt jellemző külsőségek közül említem fel a következőket. A könyv közel egykorú, szépen préselt barna bőrrel bevont fatáblákba van kötve s kötése elég jó karban van. Mindakét táblán 5—5, kalap formájú, jókora sárgarézgomb látható. A bőrszíjjal toldott rézkapcsok egyike teljesen hiányzik, de megvan mindakettőnek a leszorító pántja és a nősténye. A mellső táblán fönnpapíroszímken XVI. századi írással ez olvasható: *discipul⁹ de erudit⁹ one z⁹ri fidelium*. A könyv hátulján pedig az öt mező legfelsőjébe ragasztott ezédulán későbbi betűkkel: *DISCIPULUS | de | ERUDIT⁹ XTI FIDELIUM*. Az alsó mezőre ragasztott másikon pedig: *Nr. 347*. A könyv akkor, mikor ott jártam, a ritkaságok szekrényében volt a többi nevezetesebb incunabulum és kézirat között. A könyv provenienciáját illetőleg mindössze csak annyit árul el a mellső tábla belső felére ragasztott nyomt.

Mint már az idézett könyvjegyzék lakonikus, de határozott és világos adata is mutatja, e kézirati toldalék a *Gesta Romanorum*on kívül még prédikációkat is foglal magába, melyek a nyomtatványt közvetetlenül követő 22 levélen vannak.

E rész két hasábos, barna tintával körülvonalozott lapokra, folyóba átmenő gót betűkkel van írva, melyek a XV. század végéről valóknak látszanak. Tulajdonképen csak beszédvázlatok ezek inkább, mint beszédek, s betűrendes sorban következnek a címek kezdőszavai szerint:

- Fol. 1a: *Abicit mundus pauperes.*
 3a: *Baptismus dat viam ad celum.*
 3b: *Cadit homo in peccata etc.*
 21a: *Tradit gratiam suam ad usuram.*
 21b: *Vana gloria nocet peccatoribus.*
 22a: *Xpus (= Christus) in tantum dilexit nos.*
 (A kiemelt betűk vörössel vannak írva.)

Erre a többihez hasonlóan körülvonalozott, de üresen maradt levél, majd ezek után erősen megbarnult, tehát valószínűleg hosszabb időn át kötés nélkül hanyódott, vagy más kötésből került régebbi papíron, más kéztől, szintén két hasábba osztott, de az előzőnél szögletesebb, helyenkint nagyon sűrű és apró, itt-ott a szélvonalzáson túl is terjedő írással következik a *Gesta Romanorum*ot tartalmazó rész. A nagyon is a szélekre kifutó írás és a könyvnek bekötésekor erősen legyalúlt lapszélei miatt néhol a szöveg kissé meg is csonkult.

E résznek az előzőtől való önállóságát már sajátzerű lapszámozása is jelzi. Az első levél rectóján egy 6 forma számjegy van; azután ugyane levél versója s a következőnek a rectója, tehát az egymással szemben álló két lap és így tovább valamennyi egymással szemben álló lap-pár ugyanazt a számot viseli 2-től 20-ig, míg az utolsó levél versóján 21 látható. E számok a XV. század végeig szokásos régebbi arab jegyek (különösen a 4, 5 és 7 jegye tér el a maiaktól). A történetek is meg vannak számozva többnyire régi arab számokkal, elvértve rómaiakkal. De e sorszámozás több helyütt el van hibázva, a mit alábbi jegyzékemben helyreigazítottam, zárjelben a téves számot is odajegyezve. A hibák onnan erednek, hogy a későbbi kéz, a melytől a címek és a lap- meg fejezetsszámok eredni látszanak, néhol a tanulságot is külön történetnek számozta.

A fejezetcímek a lapok felső és alsó széleire vannak, úgy lát-

---

czédula és az első levél aljára írt újabb keletű bejegyzés, hogy az egész colligatum (de mikortól kezdve?) a győri székesegyházé (*Cath. Ecclesiae Jaurinensis*) volt.

szik, későbbi kéztől írva. A tanulságok elejét jelző *Moralitas* szó az első két fejezetnél vörös színnel, később azonban már csak feketével, utóbb rendszeren a lapszélre van írva, néhol pedig a szövegben van számára üres hely hagyva. A fejezetek az első lapon fekete szegélyű nagyobb vörös kezdőbetűkkel vannak bevezetve, s a legelső kezdőbetű (P) még a többinél is díszesebb akar lenni, s ha ez nem is igen sikerült az írónak, mindenesetre legalább jóval nagyobb a többinél. Továbbat már csak kisebb vörös kezdőbetűk jelzik a történetek elejét, s néhol ezek is elmaradtak, de ilyenkor is jelzi a lapszálon egy-egy szokásos fejezetkezdő jegy az új caputot.

E részt mi is külön lapszámozással kezdjük. Az 1. lev. rectójának mindakét hasábján, fönn a lapszálon keresztül írva ez olvasható:*)

Incipiunt Gesta Romanorum cum mistico sensu.

A 20. levél versóján, a második hasábnak körülbelül a harmadrésze után:

Expliciunt fabule bone cum sermonibus. etc.

Közvetetlenül ezután halványabb tintával s más kéztől:

Incipiunt sermones de dicatione (sic!) confecti.

E beszédek szövege még a következő levél versójának a 2. hasábjá ⁴/₅-éig tart. E levél után még három megvonalozott s a két utolsón különféle bejegyzéseket tartalmazó levél jön. Kézirati bejegyzések vannak a toldalékot megelőző nyomtatvány utolsó, a betűrendes tárgymutatót követő üres levelén is.

Ezek után immár áttérhetünk a *Gesta Romanorum* e kéziratának fejezeteire, melyeknek sorrendjéből és szövegéből megállapítható a codex-család is, a hová kéziratunk tartozik. Illetőleg *családok*, mert codexünk két különböző szerkezetnek a tákolata, a minek egyik jellemző következménye, hogy benne egynémely történet két változatban is megvan. Ezt már a kézirat aljára írt egykorú jegyzetek is kiemelik helyenkint, hivatkozással a párhuzamos fejezetekre, a mely hivatkozás mindig az illető történet mellé írt nagybetű idézésével történik. Ilyen utalás pl. az 51. fejezetnél (fol. 7b¹): *Ipsum exemplum ponitur etiam circa litteram B, sed ibi habet aliam moralitatem.* S a B jegyű (6. számú) fejezet csakugyan hasonló tartalmú, de más a tanulsága. Ép így a 48. fejezetnél: *Illud ponitur exemplum circa illam litteram A.* Ez meg az 5. sz. történetre utal, a melynél megleljük az A betűt, s

*) Mindenütt az eredetinek az írásmódját követtem, csupán a rövidítéseket oldva föl s a tulajdonneveket következetesen nagy kezdőbetűvel írva.

a mely valóban hasonló tartalmú, de más előadású. Így még a 63., 64. és 73. fejezetnél. A párhuzamos fejezetek száma különben jóval nagyobb mint azoké, a hol ezt az egykorú jegyzetező észrevette vagy kiemelni jónak látta.

A fejezetek sorrendje alapján kéziratunk az Oesterley kiadásának bevezetése 16. lapján lajstromozott III. sz. *göttingai* (Luneb. 46, fol. XV. századb.) codexnek és a nyomban utána, a 18. lapon lajstromozott *drezdai* (F. 61a, fol. 1423 körül írt) kézirat mintegy két harmadrészének az összetétele. Hogy nem csupán a fejezetek sorrendjét illetőleg, hanem a szövegben is e codexek legközelebbi rokona a mi kéziratunk, azt egyelőre csak az Oesterleynél közölt fejezetkezdő szavak egybevetése alapján állíthatom, de már ezekből is nagy valószínűséggel következik a szoros egyezés codexünk és németországi testvérei között. A győri kézirat első felét (1—47 fej.) illetőleg még az Oesterleynél XXVI. sz. a. lajstromozott stuttgarti kézirat jöhet tekintetbe (Stuttgard. theol. N, 20, fol. XV. száz. Ebben csak 38 fejezet van s ezek is csak a 26.-ig egyeznek sorrendjükben a mienkkel. Azonban a császárok nevei több egyezést mutatnak a győri és göttingai kézirat között. Pl. győri 10. és göttingai 10.: *Gorgonius*, stuttgarti 10.: *Gorgamus*; gy. 15. és g. 15.: *Cambises*, st. 15.: *Ambysos*.

A fejezetek correspondentiáját ezuttal is latin s jórészt ugyanazokkal a czímiratokkal jelölöm, melyeket a Sztárai-codex leírásánál használtam.

Győri kézir.*)	Göttingai kézir. (Oest. III.)	Oesterley kiad.	Dick kiad.
1. Fol. 1a ¹	1. Rapta reconciliata.	1.	1.
2. " "	2. Altera mortem raptoris, altera nuptias.	4.	4.
3. 1a ²	3. Filia pirata.	5.	5.
4. " "	4. Tres statuæ spoliata.	8.	8.
5. 1b ¹	5. Patrem an matrem sequi.	14.	14.
6. 1b ²	6. Filius proprius et privignus.	116.	20.
7. 2a ¹	7. Alexander et 4 feminæ.	203. (app. 7.)	
8. " "	8. Luxuria (Holkot 4)	204. (app. 8.)	
9. 2a ²	9. Pigerrimus.	91.	22.
10. (11.) "	10. Filius novercam non curat.	112.	15.
11. (13.) 2b ¹	11. Sarcophagus.	16.	33 (164).
12. " "	12. Argus.	111.	34 (160).
13. 2b ²	13. Isis et Serapis.	22.	45.
14. " "	14. Serpens solutus.	174.	57.

*) A zárjelbe tett szám e rovatban a kézirat hibás számozását tünteti fel.

Győri kézír.	Göttingai kézír. (Oest. III.)	Oesterley kiad.	Dick kiad.
15. Fol. 2b ²	15. Iudex iniquus excoxiatus.	29.	64.
16. 3a ¹	16. Sepultura Alexandri.	31.	66.
17. »	17. Diogenes et Alexander.	183. (germ. 15.)	71.
18. »	18. Doctrina Aristotelis.	34.	76.
19. 3a ²	19. Tiberius-Liberius.	205. (app. 9.)	
20. »	20. Sagittare in cadaver patris.	45.	103.
21. »	21. Fur lunæ radio deceptus.	136.	104.
22. 3b ¹	22. Semiequitansetsemiambulans.	124.	105.
23. 3b ²	23. LX (XL) corvi.	125.	
24. »	24. Focus.	57.	143.
25. 4a ¹	25. Papirius.	126.	120.
26. »	26. Ingratus et Guido.	119.	145.
27. 4a ²	27. Miles cum armis sepultus.	134.	142.
28. 4b ¹	28. Septem per annos fidelis.	193. (germ. 59.)	151.
29. »	29. Latrones confœderati.	108.	169.
30. »	30. Sapiens stultum sequitur	67.	179.
31. 5a ¹	31. Tuba mortis.	143.	203.
32. 5a ²	32. Duo leporarii et lupus.	133.	207.
33. »	33. Pauperibus dominium.	131.	214.
34. »	34. Pietas (Holkot 8).	206. (app. 10.)	
35. 5b ¹	35. Pœnitentia (Holkot 9).	207. (app. 11.)	
36. »	37. Fortuna (Holkot 11.)	209. (app. 13.)	
37. 5b ²	38. Triumphator.	30.	65.
38. »	39. Tres fatui.	165.	109 (139).
39. »	41. Sigillum mortui.	128.	198.
40. 6a ¹	42. Tres galli.	68.	182.
41. »	43. Candela pacis.	98.	43.
42.*)	44. Jovinianus.	59.	148.
43. »	45. Tres «veritates».	58.	144.
44.	6b ¹ — <i>Simile de Alexandro Magno.**)</i> —		—
45. »	46. Centum solidi cæcis.	73.	205.
46. »	48. Aper sine corde.	83.	163.
47. 6b ²	49. Sperne, resiste, tere!	191. (germ. 53.)	93 (178).
Drezdai kézír. (Oest. IV.)			
48. »	1. Patrem an matrem sequi.	14.	14.
49. 7a ¹	2. Filius novercam non curat	112.	15.
50. (53.) 7a ²	3. Torneamentum	113.	17.
51. 7b ¹	4. Pigerrimus.	91.	22.
52. 7b ²	5. Basiliscus.	139.	23.
53. »	6. Ciconia adultera.	82.	26 (75).
54. 8a ¹	7. Sarcophagus.	16.	33 (164).

*) Rövidre összevonva.

**) L. alább egész terjedelmében közölve.

Győri kézir.	Drezdai kézir. (Oest. IV.)	Oesterley kiad.	Dick kiad.
55. Fol. 8a ¹	8. Vinum venenatum.	88.	30.
56. »	9. Tres annuli.	89.	31.
57. 8a ²	10. Coriolanus.	137.	49.
58. »	11. Baculus et pera.	25.	50.
59. 8b ¹	12. Filia imperatoris et sene- scalus	182. (germ. 11.)	53.
60. »	14. Triumphator.	30.	65.
61. 8b ²	15. Sepultura Alexandri.	31.	66.
62. 9a ¹	16. Arbor Peratini.	33.	69.
63. »	17. Filius proprius et privignus.	116.	20.
64. 9a ²	18. Diogenes et Alexander.	183. (germ. 15.)	71.
65. »	19. Puer Alexandro sacrificanti assistens.	184. (germ. 16.)	72.
66. 9b ¹	20. Theriaca.	185. (germ. 17.)	73.
67. »	21. Imago Romæ in palatio Vir- gili.	186. (germ. 18.)	82.
68. 9b ²	22. Filius matrem adulteram oc- cidere recusat.	100.	84 (185).
69. »	23. Curtius.	43.	97.
70. »	24. Filia imperatoris in palatio custodita.	187. (germ. 22.)	101.
71. 10a ¹	25. Virtus maxima.	197. (app. 1.)	102.
72. »	26. Sagittare in cadaver patris.	45.	103.
73. 10a ²	27. Fur lunæ radio deceptus.	136.	104.
74. 10b ¹	28. Semiequitans et semiambulans.	124.	105.
75. 10b ²	29. Tres litteræ.	188. (germ. 26.)	106.
76. »	30. Tres magi (C. M. B.)	47.	116.
77. 11a ¹	31. Zaleucus (Zelongus)	50.	122 (186).
78. 11a ²	32. Alexander et Porus.	198. (app. 2.)	123.
79. »	33. Focus.	57.	143.
80. 11b ²	34. Tres «veritates».	58.	144.
81. 12a ¹	35. Heres arboris.	196. (germ. 81.)	146 (54).
82. 12b ¹	36. Jonathas.	120.	147.
83. »	37. Jovinianus.	59.	148.
84. 13b ¹	38. Redde!	20.	149.
85. 14b ²	39. Hamus aureus.	85.	152.
86. »	40. Nuptiæ Socratis.	61. (germ. 57.)	154.
87. 15a ²	41. Florentina.	62.	155.
88. 15b ¹	42. Campana accusationis.	105.	156.
89. 15b ²	43. Leæna adultera.	181.	161.
90. (94.) »	44. Aper sine corde.	83.	163.
91. 16a ¹	45. Camisia ex panno trium pollic.	64.	165.
92. 16a ²	46. Falco.	84.	166.
93. 16b ¹	47. Tria somnia.	106.	172.
94. 16b ²	48. Misericordia.	189. (germ. 34.)	173.

Győri kézír.	Drezdai kézír. (Oest. IV.)	Oesterley kiad.	Dick kiad.
95. Fol. 17a ¹	49. Adultera in carcere.	86.	174.
96. 17a ²	50. Crux cum inscriptionibus.	65.	175.
97. 17b ¹	51. Castrum nigrum.	190. (germ. 35.)	176.
98. 17b ²	52. Arma suspensa.	66.	177.
99. 18a ¹	53. Sperne, resiste, tere!	199. (app. 3.)	178 (93).
100. »	54. Tres galli.	68.	182.
101. 18a ²	55. Camisia castitatis.	69.	188.
102. 18b ²	56. Philomela.	167.	114 (190).
103. »	— Tria problemata.	70.	193.
104. 19a ²	57. Amici probati.	129.	196.
105. »	58. Thesaurus in trunco arboris.	109.	202.
106. 19b ¹	59. Tuba mortis.	143.	203.
107. 19b ²	60. Centum solidi cæcis.	73.	205.
108. 20a ¹	61. Pomum aureum stultissimo.	74.	206.
109. 20a ²	62. Oculus capræ.	76.	211.
110. 20b ¹	63. Leo crucifixus.	200. (app. 4.)	217.
111. (115.) »	— Famulus pede truncatus.	127. (germ. 39.)	219.

Kéziratunkban a következő fejezetek adják ugyanazon történetnek két, egymástól többnyire csak lényegtelen eltérésű változatát: 5 (48), 6 (63), 10 (49), 11 (54), 16 (61), 17 (64), 20 (72), 21 (73), 22 (74), 24 (79), 31 (106), 37 (60), 40 (100), 42 (83), 43 (80), 45 (107), 46 (90), 47 (99). A kettős szerkezetben meglévő fejezetek száma tehát 8, az összesnek tehát több mint 16%-a.

Az Oesterleynél lajstromozott összes és az azóta ismeretesekké lett Gesta-kéziratok között a fent idézettek ugyan a leghasonlóbbak, úgy a fejezetek sorrendjét, mint a császárok neveit és a kezdőszavakat illetőleg is, de azért ezektől is mutat a győri tákolat mindakét részében néhány kisebb eltérést. Ilyen az első részt (1—47. fej.) nézve az hogy a vele párhuzamos göttingai kéziratban (Oest. III.) ennek 35. fejezete után még egy rövid allegoria van Holkot Moralitas-aiból (Moral. 10.) beékelve, holott ezt a győri kézirat kihagyván, mindjárt a göttingai kézirat 37. fejezetére (= Holkot, Moral. 11.) ugrik át. Innen az eltérés a két kézirat fejezeteinek további sorszámai között egész a 38. győri és a 39. göttingai fejezetig. Itt újabb eltérést okoz az, hogy a győri kézirat a 38. fejezet után ismét kiejt egyet a göttingainak sorából, t. i. ennek 40. darabját, mely az Oesterley-féle kiadásnak 105. és a Dick-félének 156. fejezete. (Ugyane történet alább még előjön a mi kéziratunkban a másik szerkezet szerint, a 88. sz. a.)

Ennél nevezetesebb eltérés azonban a győri kézirat 44. fejezetének betoldása a göttingainak 45. és 46. darabja közé. Ezt a beékelte darabot már a fenti lajstromban is vastagabb számjeggyel emeltem ki, s alább egész terjedelmében közlöm, mert a Gesta eddig előttem

volt szerkezeteiben nem vettem észre. Egészen hasonló történet ez a közvetetlenül előtte állóhoz (Oesterley kiad. 58. és Dick kiad. 144.), mely a vesztőhelyen magát három igaz mondással mentő bűnöséről szól. E példa, mint e folyóirat XXIII. 308. s k. II. kimutattam, az *Érsek-újrári codex*ben és a *Példák könyvé*ben is megvan (Nyelvemléktár X. 281. és VIII. 91.). A függelékül hozzátoldott elbeszélés a győri kéziratban (Fol. 6b¹) ekként szól:

Alibi legitur, quod Alexander Magnus rex similem legem statuit. Cui semel quidam dampnatus presentatus dixit: Domine, beneficium legis imploro. Ante supplicium meum peto me tribus petitionibus exaudire (!). Statuit enim rex quemlibet dampnandum prius in tribus exaudiri. Iste ergo in primo petivit totum thesaurarium regis sibi dari. Secundo unicam filiam regis matrimonialiter sibi copulari. Et tertio omnium eorum oculos erui, qui vidissent eum id fore factum perpetrasse. Et quia in tertia petitione nullus voluit contra eum testare (!), ne oculo priuaretur, ideo exauditus in aliis venit ad gratiam regis.

Moralitas. Sapientia preualet auro et liberat a morte.

E saját szerű elbeszélés forrását eddig sem a N. Sándorról szóló regényes irodalomban, sem egyebütt nem sikerült fellelnem.

Végül még egy eltérést okoz a győri kéziratban a göttingaitól az, hogy emennek 47. fejezete (Oesterley 80, Dick 220 = A remete és az angyal) szintén ki van a győriből hagyva. Ezért van a fenti betoldás mellett is, a göttingainak 49 fejezete ellenében, a győri kézirat ezen első részének csupán 48 darabja, vagyis 3 fejezettel kevesebb, de 1 fejezettel viszont több, s így végeredményben 2-vel kevesebb, mint a göttingaiban.

Feltűnő egyezése kéziratunknak, a fent kijelölt csekély eltérések mellett, a göttingaival az, hogy ennek tartalma ugyanott szakad félbe, a hol a győri az első szerkezetet elhagyva, a másodikba kezd, vagyis, hogy a göttingainak 49. fejezete, mely a győrinek 47.-ével egyezik, amannak egyúttal az utolsó darabja. Nagyon valószínű tehát, hogy a mi győri kéziratunk első fele (1—47.) egy a göttingainál nem terjedelmesebb szerkezeten alapul, s minthogy ennek állományát a mi másolónk keveselletta, s mivel a Gestának még egy szerkezete állott rendelkezésére, ebből egészítette ki tetszése és kedve szerinti terjedelemig a példák sorát. E közben azonban nem volt figyelemmel arra, hogy csak olyan történeteket válogasson ki, a melyek még nem fordultak elő az előbbi szerkezetben; sőt mintha szántszándékkal válogatott volna olyanokat is, a melyek az imént már előfordultak, különben alig lenne érthető, hogy nem kevesebb mint 18 a párhuzamos darab a két szerkezet között.

Lássuk már most a második részt. Ennek az Oesterley kiadása bevezetésében IV. sz. alatt (23. l.) lajstromozott drezdai kézirattal való egyezése ép olyan szembeszökő, mint az eddigi 47 fejezeté az idézett göttingaival. Csakhogy míg emennek teljes egészére kiterjed a mi kéziratunk elejének a párhuzamossága, addig a második rész már a drezdainak csak az első két harmadával halad, ismét csekély eltéréseket is mutatva, nagyjában egyközűen. Ott azonban, a hol a drezdai kézirat a vele rokon szerkezetek közös vonásához képest a *Historia septem sapientum* fejezeteibe kezd, a mi kéziratunk egyszerre megszakad.

Az említett eltérések a győri és a drezdai kézirat között a következők. Először is a győri kihagyja a drezdainak 13. fejezetét, a mely a megnyúzott igazságtalan bíró bőrével bevont ítélőszékről szól (Oesterley kiad. 29. Dick kiad. 64), s a mely már fönt az első szerkezet szerint, a göttingai kézirattal párhuzamos részben, a 15. sz. alatt előfordult. Ellenben betoldja a győri kézirat a maga 102. és 104. fejezete közé az Oesterley-féle kiadás 70. (= Dick 193), és a legutolsó helyen még a többihez fűzi 111. fejezet gyanánt az Oesterley-féle kiadás 127. (= Dick 219) történetét. E két darab elég sajátos módon hiányzik a drezdai kéziratból; holott az ezzel rokon, de a mi győri kéziratunktól már mégis több eltérést mutató kéziratokban rendszeren megvan mindakettő, avagy legalább az egyik vagy másik a kettő közül. Így az Oesterley-nél lajstromozott kéziratok közül a következőkben s többnyire ugyanakkora távolságban egymástól és ugyanazon történetek szomszédságában, mint a győri kéziratban. L. Oesterley I. 55. 63. II. —. 48. V. 61. 70. VII. 57. 65. IX. 57. 65. XXI. 57. 65. XXII. 51. 58. XXVII. —. 65. XXX. 53. —. XXXIII. 59. —. XLI. —. 64. XLII. 73. 80. (Itt az eddigiektől eltérőleg a VII Sap. történetei után, holott rendszeren ezek előtt.) XLVII. —. 63. LXIV. 101. 109. (Ez a kézirat kétféle szerkezet tákolata s benne a minket érdeklő rész csak a 49. fejezettel kezdődik.) Idáig csupa *latin* kéziratot vettünk számba. De ugyanígy van a dolog a következő *német* kéziratokban is, melyek amazokkal egy családból való latin eredetükből származtak: CXII. —. 66. CXVII. 60. 68. CXXVIII. 53. 61.

Itt tehát azt kell feltennünk, hogy a győri keverékszerkezet második fele (a 47—111. fejezet) egy olyan kéziratból származik, a mely sorrendjében ugyan valamennyi rokon kézirat közül leginkább a drezdai idézett (Oesterley IV.) codexhez hasonlított, de annál e két történettel többet tartalmazott, s ennyiben a vele egy családbeli többi kézirathoz volt hasonlóbb.

III. A Cammerlander-féle nyomtatvány viszonya a Schobser-féléhez.

A Gesta Romanorum régi német fordításai tudvalevőleg három rendbeliek. Az első csoportba tartozókról részletesebben szoltam a Haller-féle Gesta-fordítás Bevezetésében. (Régi magyar könyvtár 18. 75—79. l.) Ugyanott röviden megemlítettem a második rendbeli *Schobser*-féle nyomtatványt (78. l.) és a későbbi *Cammerlander*-féle, 1538. évi strassburgit (90. l.), a melyről — akkor csak Oesterley adataira támaszkodhatván — némi helyreigazításra szoruló leírást nyujthattam. Azóta 1899. augusztus havában a wolfenbütteli könyvtárban az 1489. évi augsburgi kiadást az utóbb említettel pontosan egybevetvén, rájöttem, hogy Oesterley kissé felszínesen bánt el a G. R. e sajtászerű, protestans szellemben készült átdolgozásával. Mindössze ennyi az, a mit róla Gesta-kiadása (Berlin 1872) bevezetésének 244. lapján mond: «Ein zweiter deutscher druck, von Jac. Kammerlander in Strassburg 1538 veranstaltet und 127 capitel umfassend, kann als eine spätere, kläglich verwässerte bearbeitung nach dem vulgärtexte hier füglich übergangen werden».

A fordítás értékéről szóló ítéletet egyelőre nem bolygatom, csak a következő helyreigazításokat kívánom e jellemzésen megtenni. Először is a *fejezetek száma* nem egyezik meg egészen a valósággal, mert a Cammerlander-féle nyomtatvány, melynek a hannoveri kir. könyvtárban lévő igen szép példánya volt kezemben, nem 127, hanem a beleékelte Hist. VII Sap. fejezeteinek (XLV^b—LXXIX^b lev.) leszámításával csak 113 történetet foglal magába. De ezek között is van két, a G. R. állományától teljesen idegen. Ilyen mindjárt az *első* (Cimon története) és az *ötvenharmadik* (Nabukodonozor bűnhődése a Biblia szerint); amaz az I., emez pedig a XXIII. számozott levélen. (A könyv első négy levele t. i. számozatlan.)

A G. R. történetei Oesterley szerint a *vulgaris* szöveg alapján fordítvák, a mi azonban csak egy, az igaz, hogy a nagyobb részükről áll, mert a *másik részük a Schobser-féle régibb fordításból van csekély változtatással átvéve*.

Ezt Oesterley a két könyvnek csak futólagos egybevetése alapján, de már abból is észrevehette volna, hogy Cammerlandernál a többi között *nyolcz olyan fejezet is van, a melynek a G. R. vulgaris szövegében nincs is megfelelője*. Ezek a következők:

Cammerl. f. XVII ^a	(35)	Schobser	81	Oesterley	196
» f. XXXIII ^b	(71)	»	15	»	183
» f. XXXV ^a	(75)	»	34	»	189
» f. XXXVII ^b	(81)	»	59	»	193
» f. XXXIX ^b	(84)	»	62	»	194
» f. XL ^a	(85)	»	68	»	195
» f. LXXXI ^b	(98)	»	16	»	184
» f. LXXXII ^a	(99)	»	53	»	191

De ezeken kívül még számos más történetnél is, a melyek ugyan a G. R. vulg. szövegében is megvannak, kimutatható a Schobser-féle fordítás felhasználása. Így a XXXVII^a—XLV^a leveleken lévő történetek (80—99. sz.) egész lánczolatánál, a melyből az elsőt, a 80. számút (f. XXXVII^a = Schobser f. LXI^a cap. 50.), jellemző például a Schobser-féle szöveggel szembeállítva be is mutatjuk:

Schobser F. LXI r¹ (c. 50.)

Vo(n) dem torwertel der dye vier pfening von dem craczigen vnd schebigen czû maute name.

ZV eine(n) zeyte(n) wz ein herr der hett ein torwertel d(er) bat seinen herre(n) das er in i(n) seiner stat saczte czû eine(n) torwertel ain monat. Also das er allen pucklaten. grindigen, vn(d) die nicht hende noch oren hete(n) dz er von jr yeglichem nur eine(n) pfening nãm. daz gestatet jm der herr vnd bestâtiget jm es mit seinem jnsigel. Do er daz ampt also bestanden hete. do stünd er vnder das tor d(er) stat vnd wartet der die da hin vn(d) her giengen, vnd auch der die da ausz vnd ein fûren wye er seines ampts genusse. Recht eins tags gieng ein hofroter in die stat d(er) hete ei(n) gûte kappen auff. der torwertel vorderet an in ein pfening. da wolt jm der hoffrat nichts geben. der torwertel der viele an in. vnd zohe in hin vnd her gar vngezogenlichen vnd wolte jm die kappen zucken. vnnd do er

Cammerlander F. XXXVII r. (c. 78.)

Vor zeitten was eyn herr, der hett ein thorwärtel, der batt seinen Herren das er jn in seiner statt satzte zû einem thorwärtel eyn monat. Also das er von allen pucklaten, grindigen, vnnd die nicht hend noch oren hetten, von jr jeglichen nur ein pfenning nem, das gestattet jm der Herr, vnd bestetiget es mitt seinem insigel. Als er das ampt also bestanden, da stund er vnder das thor der statt vnd wartet der die da hin vnd her gienge(n), vnd auch der da ausz vnnd in fûren, Damit er seines ampts genusse. Recht eins tags gieng ein hoffroter in die statt, der hett eyn gûte kappen auff, der thorwertel der fiele an jn vnd zoge jn hin vnd her gar vngecogenlichen,*) vnd wolte jm die kappen zucken. vnd da jm das haubt emplôsz, sahe der thorwärtel das er eins augn nit hete, da vorderet er zwen pfenning an jn, der wolt geflohen sein. Nun sahe der thorwertel das er grindig was, da forderet er den dritten pfen-

*) vngetogenlichen?

jm das haubt emplōset do sahe der torwertel das er aines augs nicht hete. da vor- | (LXI r²) deret er zwen pfening an in der wolt er jm auch nit geben vnd wolt geflohen sein. Nun sahe der torwertel dz er grin- dig was. do vorderet er den dritten pfening an in. do er in also ansahe da sahe er das er pucklat was vnd wolte sich des torwertels weren do name er jm die kappen do sahe er das er der oren nicht het da vorde- ret er vier pfeni(n)g an in. der wolt er jm auch nit geben. Do ergriff er in bey der hand do sahe er das er d(er) einen hant nicht hete da vorderet er fünff pfening die müsz er jm gebe(n). Also geschahe das dz er jm ei(n) pfening nit wolt geben vnd müsz jm am letsten fünff geben.

nig an jn, da er ihn also ansahe, da sahe er das er pucklet was, vnd wolte sich des thorwertels weren, da name er jm die kappen, da sahe er das er der oren nicht hett, da vordert er vier pfennig an ihn, der wolt er jm auch nicht geben, Da ergriff er jn bei der handt, da sahe er das er der eynen handt nit hett, da vordert er fünff pfening, die müsz er jm geben. Also geschahe, das er jm eynen pfening nit wolt geben, müsz jm am letsten fünff geben.

Gaistlichen.

Jr lieben Der herr ist vnser herr jhesus cristus der torwertel ist ein beschaidener beichtiger, der hat den gewalt dz er steen solt vnder dem thor der stat des menschen herzen das sind die fünf sinne dardurch geest der tode. Bey de(n) hofrate(n) grintige(n). ainauge(n). hantlosen orlosen sōlen wir versteen ei(n) jeglichen menschen der voller sünden vnd missetaten ist vmbgeben, darumb ein yeg- | (F. LXI v¹) liche missetat er well od(er) wōll nicht er müsz ein pfening geben. das ist dz er vmb ein yegliche sünd müsz büssen besunderlich, ob er besiczen will die himelischen freude do vnnsz got allen hin helffe durch sein grundtlose barmherczikeite.

Keyn offner sūnder, hūrer, weinsauffer, todtschläger etc. sol in der Gmeyn gottes sein wie Paulus lert, darauff sollen lügen alle frumme verkunder Christi. vnnd von jnen fordern den zollpfening, wa sie hinein wōllen, das ist den glauben ans wort, vnnd wa sie den geben wōllen, so müssens herausz bleiben, dann wirt erst jr schand vnd sünd mer offenbar bisz sie sich in zoll begeben, den fordert mann so oft, so oft sie von sunden widerkeren.

E példából mindjárt kitetszik a Cammerlander-féle átdolgozás felekezeti szelleme is, a mely különben a történetek legtöbbszörének leginkább csak a tanulságain mutatkozik nagyobb mértékben. Ezek Cam-

merlandernál egyáltalán igen rövidек, többnyire csak néhány (2—10) sorból állók, sőt olykor csupán egy-két szóra szorítkoznak. Kivétel e részben csak az utolsó történet moralisatiója, a melynek a többtől elütőn «Auslegung» külön címe is van és jóval hosszabb a rendeseknél. (Ez a történet a vulg. szöveg 144. fejezetének felel meg.) A többi nevezetesebb eltérés leginkább a szentek legendaiban fordul elő, a melyekben a protestáns átdolgozó a szerinte túlságosan csodás elemet lehetőleg a maga szempontjaihoz idomította, illetve megnyesegette. Ilyen változtatás például a 22. történetben (f. XI^a = vulg. 18.), a mely a tudtán kívül szülei gyilkosává lett Szt. Julianusról szól, hogy a legenda végén előforduló csodaszerű jelenés elmaradt. Hasonló természetű átalakítást látunk a 13. fejezeten is (f. VIII^a = vulg. 13.), a hol a csoda és a Boldogságos Szűz közbenjárása teljesen mellőzvék, s ha Oesterley ezekre és hasonlókra értette a «klägliche verwässerung»-ot, akkor igaza van. De az ilyen változtatások száma nem épen nagy, mivel több olyan fejezetet, a hol effélékre alkalom kínálkozott volna (így Szt. Elek, Gergely és Placidus-Eustachius szép legendáját = vulg. 15, 81. és 110.), egyáltalán mellőzött az átdolgozó. Jovinianus császár történetében (52. fej. f. XXII^a = vulg. 59.) aztán egy kis következetlenségbe is esett, a mennyiben előbb a kevély fejedelmet megalázó *angyal* helyett «ein mensch» szerepel nála, de a történet végén az áleszár mégis így szól: «Ich aber sein guter Engel, vnd ein verwarer seiner seel». Az átdolgozás tehát kissé sebtében készülhetett, a mi Cammerlandernek a Goedeke-féle Grundriss-ből (2. kiad. II. 316. l.) eléggé kitetsző nagy vulgarizáló tevékenysége mellett nem is csoda.

IV. A Gesta Romanorum ikonographiájához.

Brunet (Le Violier des Hist. Rom. 1858. XXIV. l.) a G. R. francia fordításának egyik kiadásáról, a Le Noir Fülöpnél 1525-ben megjelentéről említi, hogy fametszetek vannak benne. Minthogy én e kiadást nem láttam, a jeles francia bibliographus ez adata pedig nagyon szűkszavú, egyelőre nem állapíthatom meg, vajjon itt a G. R. egyes történeteinek illusztrációról, avagy csak pusztá ornamentális metszetekről van-e szó. A Cammerlander-féle német fordítás (Strassburg 1538) mindjárt a címlapján is mutat némi díszítést, de ez inkább csak a gyűjtemény címével áll némi laza összefüggésben, a mennyiben a jobbról és balról keretül szolgáló 7—7, részben koholt római császár érme*) vonat-

*) Baloldalon fölülről lefelé: DN. Henricus Claudius II. — Imp. Caesar Traianus Hadrianus Aug. — Imp. Carus. PF. Aug. — DN. CO(N)-STANS. AVG. — Imp. C. M. C. I. Tacitus. Aug. — Imp. Constantinus.

kozással akar lenni a történetek stereotyp *N. N. regnarit* bekezdéseire. Ezek mellett még a lap felső és alsó részén két ábrázolat látható, de az egyik (a felső) semmi kapcsolatban sem áll a könyv tartalmával, mert a kisded Mózesnek a Nilusból való kimentését tünteti fel. A második azonban (az alsó) már valami vonatkozást mutat a G. R. vulgaris szövegének egyik, a 135. fejezetére, mert Lucretia öngyilkosságát ábrázolja; csak az a különös, hogy épen ez a fejezet nincs meg a Cammerlander-féle szemelvények sorában. (Ezek közé ékelvék, a mint már mondtuk, a Hist. VII Sap. fejezetei is a szokásos reductiók nélkül, s ezeket 27 kép tarkítja.)

Magának a G. R. történeteinek némelyikét illusztrálja azonban az 1481. évi goudai kiadású hollandi fordítás (Hain 7755. sz.), melynek egy némileg hiányos példányát a drezdai kir. könyvtárban (Sign. Hist. miscell. B. 30.) láttam. Ennek ugyanis a 33^a lapján az utána következő 20. fejezetre (Conradus heeft geregneert = vulg. 20: Redde), 53^a lapján a következő 45. fejezetre (vulg. 45: Sagittare in cadaver patris), 96^a lapján a köv. 81. fejezetre (vulg. 81: Gregorius), 121^a lapján a köv. 103. (a könyvben hibásan *C. en XXX.*) fejezetre (vulg. 103: Tres sapientiæ emtæ), 103^b lapján a következő 110. fejezetre (vulg. 110: Placidus-Eustachius) vonatkozó fametszet látható. Ezek közül az 53^a lapon lévön kívül, a mely csak féllapnyi, a többi mind teljes lapot tölt be. A Placidusra vonatkozó kép három osztatú. Fölül, a lapnak $\frac{1}{4}$ részét, kettéosztott mezőben, balra az elvált családtagok viszontlátása, jobbra az érczbikába zártak jelenete tölti ki. Alább $\frac{2}{4}$ résznyi lapon a történet legválságosabb helyzetét látni, a mint a szerencsétlen atya a folyó közepén áll, míg a balparton egyik gyermekét farkas, a jobbon pedig a másikat oroszlán ragadja el. Még alább ismét kettéosztott $\frac{1}{4}$ résznyi területen balra a számkivetettek hajóra szállása, jobbra pedig Placidusnak a csodaszarvassal való találkozása. Placidus feje körül mindenütt gloria van.

Ez a történet, a mely különben a *Legenda aurea*-ból való egyenes átvétel, alighanem már innen inspirálta a képzőművészetet. Ennek legalább egy nyomát a bécsi es. k. udvari képtárban is láthatni.

Ellenben már a 45. történet alighanem a G. R. útján lett annyira népszerűvé, hogy a festészet is felkarolja. A drezdai képtárban ugyanis az olasz renaissance egyik, nem épen elsőrendű mesterétől van

---

Maximus. Aug. — DN. Jovinianus. P. F. Avg. — Jobbról u. a. sorban: Imp. Justinianus. Jun. Aug. — Imp. Cæs. Iottarius II. — Imp. Carolus Aug. — Dn. Leo Ismarus (sic) III. — Imp. Cæs. F. Vesp. Aug. PMTR. CS. III. — Verus. M. Antonini Imp. Filius. — Imp. Constantinus. P. F. Aug.

egy olajfestmény, a mely ezt a jelenetet ábrázolja. Alkotója Francesco *Ubertini*.*)

További adatokat az ezen szerény kísérlet jelezte irányban folytatólagos keresgélesem útján lesz talán még alkalmam közölhetni. Annyi azonban remélhetőleg már ezekből is kitetszik, hogy nem épen érdektelen a nevezetes középkori gyűjtemény hatását ebből a szempontból is nyomozni, a mely eddig még alig részesült figyelemben.

KATONA LAJOS.

AZ AVESZTA-KÉRDÉS JELEN ÁLLÁSA ÉS A PÁRSZIZSIDÓ-KERESZTÉNY-MOHAMMEDÁN ESCHATOLOGIA.

Gondolatvilágunk történetének vannak kérdései, melyekben egy ponton két önkénytelenül felmerülő feltevés között nagyon kényelmetlen, mondhatnám nyomasztó bizonytalanságba esünk. Ez a pont az analog jelenségeknek itt rokon, vagy egymáshoz közel lakó, ott pedig a nem rokon, egymástól földrajzilag is távol eső népek hagyományaiban megjelenő hasonlósága, mely néha a felfogásnak teljes azonosságába csap át. A párhuzamoknak a legnagyobb távolságokból való összehalmozódása, gyönyörű egységbe tornyosulása mindannyiszor élvezetes látvány a jelenségeket logikai egységbe illesztő, kutató elmének; a sok hasonló, párhuzamos gondolat mindmegannyi kis kristály ilyenkor, mely egyazon fonálra rakódik. Ez a szokás, az a hit, ez az ábránd, az a kuruzsló, avagy költői hagyomány a legközelebbi közelségbe hozza így egymáshoz azokat, kiket néha, vagy leggyakrabban különben eddig minden inkább csak elválasztott, egymástól távol tartott gondolkodó szemléletünkben. A nagy közelség, melybe egy gondolatbeli ponton jutottak egymáshoz, pedig kísért s csakhamar a rokonság, a közös forrás gondolatát kockáztatjuk. Nem érjük be azzal, hogy az elszigetelt hagyományokat rokonságuk kinyomozása, azonosságuk felismerése után egy kalap alá

*) *Jac. Burckhardt*, Cicerone. 7. Aufl. bearb. von Bode. Leipzig, 1898. 752. l.: «Francesco *Ubertini* gen. *Bacchiacca* (geb. um 1490, † 1557), zuerst in der Werkstatt des Perugino (wahrscheinlich während dessen Aufenthalts in Florenz, nach 1502.), dann durch Franciabigio weitergebildet, erscheint in seinen seltenen Gemälden am meisten von Andrea del Sarto abhängig. Charakteristisch ist für ihn seine Vorliebe für fremde, ältere Kostüme, wie der kühle, bläuliche und etwas flaue Ton».

fogjuk; az izolált gondolatelemek tartalmának rokonsága, ez az igénytelen kis tény egy általánosabb jellegű egységbe való belevonására hí fel bennünket, melylyel az ok és az okozat viszonyába szeretjük helyezni. Egész gondolkozásunk egyrészt a naiv, kritikátlan mult hagyatékaképpen, másrészt pedig a közelmúltnak kutatásai és ennek eredményei után az «emberiségnek közös eredetével», ott meg nagy rokon népcsaládok, egy sémi, egy indogermán stb. fajok és meglepően közös nagy vonásaik ismeretével van impregnálva. Ebből kiindulva, az esetleg rokon népek hagyományaiban fel-feltűnő közösségeket egy még a rokon népek ősi, közös tanyájáról, ennek közös eredeti szellemi kincstárából hozottaknak mondjuk. S ott van a másik éppen olyan tetszetős feltevés, a melynek kár, hogy egy pontosabb chronologia nem növeli gyönyörűségét. Szerinte bizonyos közösen előforduló gondolati tények, úgy a mint a «rokon» népek hagyományai nyújtják, nem a közös élet ősi korszakából valók, hanem a nagy rokonság egyik tagjának a genuin tulajdonai, melyeknek a többi rokon nép által való successiv átvételét a földrajzi folytonosságon kívül éppen a rokonságból magyarázható közös szellemi dispositiók, a közösen kifejlődött történelmi háttér stb. is elősegítik, melyek az érintkezés pontjait azután az eredeteket fűrkésző elmének nagy gyönyörűségére csakúgy el-elszórják. Ám ott van még a hagyományok tartalmi egyezésének egy harmadik magyarázata is. Szintén nagyon tetszetős. Az előbbi az emberi gondolatvilágnak egyéneken, népeken, fajokon, országokon és földrészekén át keresztültörtető szüntelen áradozását és folytonos egymásba fűződését nem választja külön az egy bizonyos, első alkotó nép prioritásától. Ez az irányzat viszont valószínűtlennek tartja a végtelen nagy arányokban hullámzó gondolatok rokonságának egy egyesegyedüli forrásra visszavezetendő kiindulását. A gondolatok áramlásának nagysága nem állana arányban azzal a lassú áramlással, mely által nem érték volna el olyan néha mérhetetlen elterjedést, ha előbb csak egy- valamely első forrásból kiindulva kellett volna maguknak útát törniök azon nagy, igen nagy körbe, melyben éppen látjuk őket. Ez az irányzat az alkotó szellemi működésben levő emberiséget bizonyos hagyományok körül nem szabja szűkre a szellemi alkotást végző népegyedre, hanem teremtő lüktetésben látja az összes emberi szellemet ott, a hol csak ember van. Hasonló, közös vonásokban induló szellemi működést vesz fel itt az egész emberiségnek összes törzseinél egyaránt, ott pedig a kisebb-nagyobb embercsoportok egy-egy bizonyos számánál, ott egyidejűt, itt meg időben, térben különválaszthatót. «A népek és a fajok homogén szelleme a fővonásokban egyöntetűen működik...» «az analog-productiók nem származnak egymástól, hanem találkoznak egymással...» «a népek ritkán kapuak újat szomszédaiktól, csak a már

magukéból ösmertnek új ruháját, más változatait veszik át» stb., így hangzanak a rokon hagyományok e tárgyalásának általános tételei, melyek csak oly problematikusak ám, mint az előbbiekéi; hiszen ez is, azok is nem más, csak merő feltevés...

S a mint az általános genuin-alkotás, vagy pedig az átvétel kérdését vetik fel a népek hitbeli, költészeti stb. hagyományainak összes ágai egyaránt, úgy e problémákba merül már nem kis idő óta a párszi szentíratoknak és a zsidó-keresztyén, valamint a mohammedán hagyományoknak együttes tanulmányozása is. Az Avesta alap-szövegében és a hozzáfűződő pehlevi szentíratokban sok ponton ugyanis oly szembetünő egyezéseket találunk a zsidó, a keresztyén és a mohammedán tanokkal, melyek a figyelmesebb összehasonlító eljárást az okokat fürkésző feltevésekkel együtt, szinte önként követelik. Hogy csak néhány ilyen pontot említsek: ott van a feltűnő egyezéseket mutató, szinte közös angelologia, az éppen olyan daemonologia, az ugyanilyen azonosságokat nyújtó, szinte közös tisztasági törvények, a megváltás tana s a mire ezúttal közelebbről is akarunk rátérni, ott van a nevezett tanokban *teljesen analog eschatologia*, vagyis a földöntúli élet, illetve a világ végének tana.

A parszizmus és a monotheista vallások szentírataiban foglalt tanok hasonlóságai a tanok rokonságának és kölcsönös egymásra hatásának kérdését összes feltevéseivel együtt ilyenképen szüntelen ébren tartják. S a vélemények e kérdésben többfelé oszlanak.

A mult, azaz a XVIII. században, a mikor az Avestát Anquetil du Perron indiai útjában fölfedezi és 1771-ben francia nyelven közzéteszi, a philologiai közvélemény az egész Avestát az ó-szövetség másának, Zarathustrát egy Mózeszt utánzó plagizátornak, compilatornak nézi; ez időtájt tehát az egész párszi vallás átvétel: az eredeti közlő fél a zsidó, az átvevő a perzsa. De idővel az Avesta még sem tetszik olyan közönséges plágiumnak, egyszerű utánzatnak, a minőnek eleinte tekintették, hanem az Avesta az őseredeti forrás, melyből azután alaposan merit a zsidó. Már Renan, Holtzmann, Schürer, Kohut hazánkfia, legutóbb Stave kisebb-nagyobb megszorítással s az átvétel közvetlenségének többé-kevésbé való hangsúlyozásával a párszi tanokban találják fel azt a fontos tényezőt, mely a zsidó s ennek kapcsán a keresztyén, illetve a mohammedán-tanokat befolyásolta. Már Söderblom a földöntúli életnek a mazdayacna és a többi vallásokban található párhuzamairól megírt nagy munkájában*) csak a föltámadás dog-

*) Söderblom e munkája az idevonatkozó irodalomban a legkimerítőbb. Címe: *La vie future d'après le Mazdéisme à la lumière des croyances parallèles dans les autres religions. Étude d'eschatologie comparée.* (Annales du Musée Guimet. Paris 1901.)

mája körül véli valószínűen föltehetőnek a zsidó tanoknak a párszi tanok által történt befolyásoltatását, és máskülönben inkább azon irányzatnak hive, mely a perzsa befolyást a zsidó tanok megértéséhez fölöslegesnek tartja. Oort, Eduard Meyer, Wellhausen tagadják a zsidó tanoknak a párszi tanokból való táplálkozását s mindazt, a mi közös bennük, a földolgozban genuin analog fejlődésre vezetik vissza. Egyes dolgokban Meyer egy közös harmadik forrásra, Babilóniára utal.

S mialatt az újabb irányzattal karöltve az a sokat hányt-vetett Avesta egyrészt az őt megillető authenticitás jogaiba kerül, addig sok párszi és zsidó-keresztényen tan eredetisége kérdésének megfejtése az ellenkező irányba csap át. *Spiegl* Ferencz, a XIX. század legnagyobb iranistájának véleménye szerint az egész iráni vallásrendszer kifejlődésére a sémi tanok kétségkívül nagy hatással voltak. *Harlez* szerint is a párszi tanok merítettek a zsidó tanokból. Újabb időben azután az Avesta nagy híré franczia fordítójának, a nem régen elhalt *Darmsteter*nek theoriája körül foly elég zajosan a vita, melyben a *Darmsteter* hívei a zsidó tanoknak az Avestára és a hozzáfűződő szentíratokra gyakorolt befolyásának ugyancsak nagy jelentőséget tulajdonítanak. Utóbb ugyanis hosszú időn át az Avestát a Védákkal is egykorúnak állították, legrégibb részeit, a gáthákat pedig a Kr. e. ezredik évnél is régibb keletűeknek nyilvánították; *Darmsteter* elmélete ellenben, igaz, hogy nem valami nagyon hathatós, de eléggé tetszetős érveléssel, a gátáknak eredetét a Kr. u. első századba teszi és *Philo* tanaira vezeti vissza úgy, hogy az Avestának a kialakulása csak aránylag nagyon késői időbe esnék. De ha *Darmsteter* véleménye körül még nem történt meg a végleges megállapodás, és egyhamar alig is van erre kilátás, eredménye mégis az volt, hogy az Avestának túlzott régi dátumát, mely különben már *Darmsteter* előtt is, sokak előtt már régen kissé megbizhatatlannak tetszett, czélszerűen ellensúlyozta. Ennek meg az lett az eredménye, hogy az újabb Avestakutatók, az Avesta keletkezésének meghatározásában észszerűen mérsekelték régiségébe vetett hitének vérmességét, úgy hogy ma már *Darmsteter* ellenlábasai is, *Geldner*, *Piesch*, a nemrég elhalt *Tiele* és mások skeptikusak ugyan az Avesta régisége iránt, de abba belemennek, hogy az Avesta egyes részei mégis csak a Nagy Sándor utáni korból származnak.

Ez az Avesta-kérdés jelen állása. Miként látható, nagy és éles ellentétekben leledző bizonytalanságával legkevésbé sem nyújtja az összehasonlító kutatásnak azt a biztosságot, melyet kölcsönhatások kimutatása követel. A *Darmsteter* theoriája tág tért enged az átvételek olyan értelmű kimutatásának, mely az Avestát és a párszi íratokat ugyancsak a zsidó tanok alá rendeli. Csakhogy, láttuk, a theoria nem

áll elég szilárd alapon. Azok pedig, a kik az Avestát régibb keletűnek tartják, vagy felteszik, hogy a zsidó tanok befolyásolták az Avestáéit és a mellett nem tudják megállapítani az átvétel idejét és mikéntjét; vagy pedig megfordítva, felteszik, hogy az Avesta és a párszi íratok tanai befolyásolták a zsidó-tanokat, de az átvétel körülményeinek nem ismerésén kívül, kénytelen-kelletlen erős kételyekbe kell esniök a Darmsteter érvelései hallatára. Ezeket pedig még sem vethetik el úgy, hogy általában semmibe se vegyék őket. Viszont meg azok, a kik az egymástól független, genuin-alkotás analog jelenségeinek tulajdonítják az avestai tanoknak a monotheista vallások szentírátaival való rokonságát, azok pedig a feltűnő egyezések láttára túlbecsülik a párhuzamok azonosságának semmiféle kölcsönhatásra nem szoruló lehetőségét.

A dolgoknak ilyenén állása mellett, a párhuzamos anyag körül felmerült problémák ingatagságában a kérdések biztos és végleges eldöntésének egyelőre vajmi csekély reménye nélkül, bizony azzal kell beérnünk, hogy összehordott párhuzamoknak összehasonlítható összességére és elrendezésére szorítkozunk, a mivel egyrészt, ha az anyag-összehordást buzgó lelkiismeretességgel végezzük, «a kérdésnek mielőbbi eldöntését csak biztosabbá tesszük és ahhoz csak közelebb hozzuk, másrészt pedig csak érdekes dolgot végezhetünk», mondja *Ernst Böklen*.*) ki legújabb munkájában a párszi, zsidó, keresztény és mohammedán eschatologia párhuzamainak összehordását tette feladatává. S Böklen egyelőre nem is tehetett volna okosabbat; eredetet, átvételt a legekleatásabb pontokon sem feszegetett; csak gyűjtött. Gyűjteménye pedig, a mint fáradtságos, gépies összehordó eljárás gyümölcse egyfelől, úgy az adatoknak tartalma és elrendezése által gyönyörű olvasmány is egyúttal, mely elviszi az olvasót a földöntúli életről és a világ végéről költött ábrándoknak itt halavány, zordon, rideg tájkára, ott pedig a képzeletnek oly virányaira, melyeknek a kifestéséhez a földöntúli dolgok megalkotásában működő emberi sejtelmek a legtarkább színekbe mártják ecsetjüket és a legbizarrabb képekben csapongnak.

A párszizmusban majd az egyéni léleknek a testtől való elszakadása utáni sorsáról, majd pedig egy, az emberi nem fölött az időknek egy legvégsőbb határán tartandó ítéletnapjáról van szó; egy *judicium particulareról*, párszi neve: *áká*, és *judicium universalról*, párszi neve: *vidaiti*, melyeket a párszi hagyományok következetlenül össze-vissza vegyitenek egymással, éppen úgy, mint a zsidó, keresztény vagy a mohammedán hagyomány, melyekben majd az emberfölött mindjárt

*) Die Verwandtschaft der jüdisch-christlichen mit der Parsischen Eschatologie. Göttingen. Vandenhoeck u. Ruprecht 1903. 150 l.

halála után eszközözendő ítélkezésről, majd pedig ennek a iudicium universalera való elhalasztásáról van szó. S a monotheista tanoknak eschatologiai hagyományai a párszikat nemcsak e következtetlenségben, de sok más dologban is követik. Az Avesta I-ső része, a Vendidad szerint például ok. Az elhalt embernek lelke három napon át a holttest közelében marad s csak azután indul további útjára. E különben primitív törzseknél is világszerte megtalálható hiedelem a Tal-mudban is gyakran előfordul. A muhammedán dogmatikában is a lélek harmad- vagy negyednapig a holttest körül settenkedik és fel-oszlását nézi stb.

Míg céljához ér, a test bilincseiből elszabadult léleknek hosszú utat kell megtennie, melyen több állomáshoz érkezik. A Vendidad a mennyek négyes számát ismeri. A monotheista tanok apokryph és nem apokryph iratai is több égről beszélnek, melyen a lélek keresztülmegy. Pál apostolnak a korinthusiakhoz intézett II-ik levele is (XII: 2—4.) három égről és a paradicsomról beszél. A hármassal szám idővel azután versenyre kél a hetessel. Még későbbi iratokban, keresztényben, zsidóban, muhammedánban egyaránt mindig hét égről van szó.

Mielőtt a lélek a tulajdonképeni túlvilágra érkezne, előbb egy hídon kell átmennie. Az Avestában *Cinvato peretu* a túlvilág e hídjának neve. Keresztény iratokban e hídat eddig még nem találtuk. A zsidó iratok közül is csak a XVII. századból való Jalkút Rúbenban fordul elő; annál gyakoribb azonban a muhammedán dogmatikának Kórán utáni hagyományaiban. *)

Az Avesta a léleknek e földöntúli útját a félelem útjának, iszonyatosnak, rettenetesnek nevezi éppen úgy, mint a monotheista hagyományok. Körülötte a jó, de különösen a rossz principiumnak dæmonjai settenkednek; kérdéseikkel zaklatják különböző szellemek, hogy felelősségre vonják és vallomásaival gyötörjék; valóságos harc is folyik érte, küzd érte Angra Mainyu hada és Ahura Mazdao is akarja birodalmába. Az elköltözött lélek tehát ugyancsak rászorul valamelyes védelemre, kísérré, ki tanácsát sem vonja meg tőle és eligazítja. Már a Gáthákban is az erény, a hit, a jó és rossz cselekedetek a léleknek megszemélyesített képviselői, kísérői. S a Gáthákkal egyértelműen az Avesta és a zsidó, keresztény apokryph iratok is az ember lelkét kísérő vagy reá az égben már várakozó tetteiről szoktak szólni. A Kórán pedig (szúra XL: 15.) a kölcsönös találkozás napjáról (jaumu-l-taláki) beszél, melyen a tettek és *elköretök* is találkoznak, vagy akár-hányszor a tettekről, a jóról, amelyet az emberfia maguk elé küld-

*) L. Kégl Sándornak e sorok írója egy munkájáról az Egyet. Phil. Közl. XXVII. k. 788. l. megjelent ismertetését.

nek» («al-chejru mā kadamat 'ajdikum» már a legrégebb mekkai szúrákban, a mi szerzőnk figyelmét elkerülte és a mire a párszizmusnak a Kóránra gyakorolt hatása kutatóit is figyelmessé teszem).

Az Avestában a jámbor ember lelke elé a hit megszemélyesítéseül a túlvilágban egy üde, fiatal, szép leány járul és kegyesen megszólítja. Szerény véleményem, hogy a Kórán által kifestett túlvilágból szerte ismeretes *húrik*, kiknek gyönyörű alakjáról, bájos szépségéről plasztikus leírásaiban oly sok szépet és vonzót tud elmondani a muhammedán szentkönyv, alighanem a hitnek ez avestabeli megszemélyesítőire mennek vissza. Sőt azt hiszem, hogy a párszizmus részéről a muhammedán hagyományokra gyakorolt befolyásnak azon kimutatásai után, melyeket Goldziher az 1901-i párisi orientalista-congressuson tett szóvá s melyeknek nyomán magára a Kóránra nézve szerény magam is kevésbé bizonytalan következtetéseket vontam, e ponton nemcsak a rokonság, de az átvétel ténye is bizonyosra vehető, bár sem Böcklennek, sem előtte senkinek sem tűnt fel mindidáig.

A párszi tanokban a léleknek túlvilági vezéreiként stereotyp három istenség szerepel: Szaosha, Mithra, Vohu Manó. A léleknek ilyen mentorokra szoruló szükséglete zsidó, keresztény, mohammedán iratokban úgyszintén egyaránt előfordul, ott vannak pl. a keresztény hagyományokban Krisztus, Gábiel és Mihály arkangyalok, a léleknek földi és földöntúli vezérlői.

Vagy ott van a léleknek *mérlegre-helyezése*, mely az Avestában és a pehlevi iratokban oly gyakori, a bibliában is, a későbbi irodalomban a muhammedán eschatológiában pedig már a Kóránban is előfordul.

A lelkek mérlegelésével, a mérleg egyensúlyának képe nyomán együtt jár azután a nevezett eschatológiákban a «középsők» képzete, vagyis azoké, kiknek jó és rossz tettei a mérlegen egymást ellensúlyban tartják. Ezeknek osztályrésze a túlvilágban sem a «mennyország», sem igazság szerint a pokol nem lehet. A pokol és a mennyország között foglalnak helyet, az Avestában úgynevezett *Hamestakân*-ban. A zsidó, a keresztény és a mohammedán iratokban e képzetnek is kijutott a maga filiaiója. A Talmud is ismeri a túlvilág «középsőit», a gnosis is pneumatikusokról, psychikusokról és hylikusokról, a manichäismus is igazakról, küzködőkről és vétkesekről beszélnek az eschatológiában s a Kóránnak pokla és mennyországa között is ott van a válaszfal, a *hidsáb*, melynek magaslatán a «magasság társai», az «'ashábú-l-'aráf» a pokolba és a mennyországba néznek s erre boldog mennyországbeliekkel, arra pedig a pokolra kárhozottakkal beszélgetnek... S ott van a filatio vége a keresztény dogmatika, ott van Dante mennyországa — pokla — és purgatoriumában...

Az eschatologiai ábrándok második részét, a szó tulajdonképeni értelmében vebető eschatológiát, a világ végére és az ekkor tartandó ítéletnapjára vonatkozó tanok alkotják. A világ vége a párszi íratok szerint a világnak majd 6000, majd 9000, majd pedig 12,000 éves fennállása utolsó napjára van kitűzve. A nagy napon megjelenik egy megváltó Čaoshiañt, ki feltámasztja a halottakat halottaikból, mire a gyűlés nagy napján a *vidaitit* eszközlik; a világ hegyei és halmái az «Armuszin»-tűztől olvadozó ércztengerré változnak, melyben megtisztulnak a jók, a gonoszak, mire az összes emberek, az akkoron élők és a feltámadottak a legnagyobb boldogságban egyesülnek. Ahura-Mazdao, a jó principium befejezi művét, a rossz ki van irtva a világból, Angra Mainyu végleg le van győzve, a jó geniusok győzedelmeskednek a dæmonok fölött, a földnek többé nincsen «tisztátlan» eleme, mert ezentúl csupa «tisztaság»...

Ez ítéletnapja és a világ végére nézve a zsidó, keresztyén, mohammedán íratokban a párszi tanokkal úgyszintén nagy egyezéseket találunk. Ott van mindenekelőtt a világ fennállásának időtartama. A Talmudban, vagy egyéb régebbi zsidó, avagy keresztyén hagyományokban is egy 6000 évre, vagy egy 12,000 évre kiható világærával találkozunk. Az ítéletnapjának elérkeztét is mindmegannyi szentíratok itt hasonló, ott pedig szinte azonos előjelekkel jelzik úgy, hogy pl. a zsidó-keresztyén apokalyptika a párszi apokalypsis másának mondható. Az elérkezendő megváltó a párszi tanokban is természetfölötti módon születik meg. Az avestai Čaoshiañt ugyanis, bár egyenes ágon Zarathustra utódja egy érintetlen szűz, Eredhať feretri fia, kiben fürdés közben a vízben rejtve tartott szent magzat megfogamzik. A zsidó-keresztyén megváltónak születését ettől a párszi megváltóétól csak a transcendentálisabb isteni ingerencia, a *πνεῦμα ἄγιον* választja el. Eredetének duplicitásában is a párszi megváltóval közös: a zsidó-keresztyén megváltó, a messiás is különösen a keresztyén tanban nyilvánuló megjelenésében egy létező családja közvetlen leszármazottja is és mégis nem a rendes emberi nemzés, hanem parthenogenesis szülte és egyúttal. (A buddhistikus legendák szerint is Buddha szüzanya fia.)

A párszi tanok szerint a Čaoshiañt el van téve, el van rejtve a jövőendő idők számára. A zsidó-keresztyén apokalyptikában is az istenség a messiást elrejtve magánál tartja. A megváltó nimbusza, a párszi tanoknak *kavæm hvarênô*-ja, a Sahnâme *farr*-ja vagy *châr*-je, a királyok és pedig a legitim királyok fejét környező e glóriájára emlékeztet. Az apokryph Evangelium infantie salvatoris arabicum szerint, elég érdekesen, Jézus születését, a három királyok eljövetelét Zarathustra előre megjósolja. A csillag járását követő evangéliumi «három királyok» nyilván a traditionális perzsa királykeresőkre emlé-

keztetnek, kik a királyi székre méltatlanná vált, vagy az elhalt királyok fejről elszálló nimbusz járását követik, mely csak vagy megint a legitimre, vagy a legérdemesebbre helyezkedik...

Miként a párszizmus, úgy a zsidó-keresztyén és a mohammedán eschatológiának is egy fontos része a holtak föltámadása. E ponton is nagyok az egyezések. Az Avestában a föltámadás ügye Čaoshiañtra, a megváltóra van bízva. A zsidó, a keresztyén iratokban a föltámasztást ugyan rendszerint maga az Isten végzi, de legtöbb apokryph-iratban az már szintén a messiás teendője. Érdekes továbbá, hogy egy föltámadás lehetőségét a párszi, a zsidó, a keresztyén és a mohammedán dogmatika szinte ugyanazon érveléssel bizonyítják. Mindmennyiben az összes emberiségnek része van a föltámadásban; nemcsak a hívőknek. A föltámadt rokonok földismerik egymást, megifjodnak, örök ifjúságban élnek azután. A halál uralma megszűnik. A halhatatlanságot a párszi iratokban szent étel élvezete, az indo-irán-tanokból eléggé ismeretes *haōma* (hōma) közvetíti; a keresztyén-zsidó iratokban az «élet fája», paradicsomi ételek stb. a rabbinikus irodalomban a Levjátán húsa, a mohammedán dogmatikában is egy halétek...

Az eschatologiai világdramának egyik végső felvonásának színhelye azután a mennyek birodalma. A világ és eseményeinek tarka dolgai a jó és a rossz principiumnak, Ahura-Mazdao és Angra Mainyu hadainak egymással vívott párhuzamos égi és földi küzdelmeibe illeszkednek a párszi hagyományokban. A párszi hagyományokban a dualisticus elv konzekvens keresztülvitelével az eschatológiában a föld lényei vel való leszámolás után az égiekkel, a szellemek világával való leszámolásnak kell következnie. A jó principiumnak fényes győzelme az égi ítéletnapjának nagy eredménye. S a zsidó-keresztyén, a mohammedán eschatológiában is igen jellemző a végső dolgoknak ilyen *dualisticus elintézése*. S érdekes közös vonás a nevezett eschatológiákban az is, hogy a rossz principium képviselőinek letűnése a *régleges megsemmisülés* és egy véglegesebb jellegű *kiszorítás*, egy pusztító legyőzetés gondolatai között ingadozik. Azli Daháka, a kigyó, a Sátán, az Antikrisztus akkoron majd örökre letűnnek, majd pedig csak a legyőzetés megtörését mutatják, a nélkül, hogy a semmibe mennének át.

A nagy világégésben (a «Weltbrand») elhamvadt világnak megújodása az utolsó felvonás. E végponton is milyen közös vonások! Egy érdekes adalék kedvéért, melylyel szolgálni akarok, hadd ragadjak ki csak egy mozzanatot a sok közül. A párszi eschatológiában az akkoron megújuló földön nem lesznek sem hegyek, sem más kiemelkedések. A zsidó és a keresztyén apokalyptika ideális világképe is egy hegy- és dombnélküli egyenletes nagy síkságot mutat. Megfelelő paszusokban a Kórán is akárhányszor arról szól, hogy akkoron arra

ébrednek az emberek fiai, hogy a sírjaik táján sík, egyenletes a föld stb. a mit rendszerint úgy magyaráznak, hogy sírhelyen hiányzani fog a tumulus, vagy, hogy Muhammed idején a sírhelyek tumulus nélküliek voltak. Szerény véleményem, hogy a Kórán ily helyein ugyan valamivel lazább összefüggésben és homályos célzásban, de éppen az egész világot gondoló, általános érvényű eschatologiai kijelentéssel van dolgunk.

S az így megújhodott világ társadalmi viszonyai is megváltoznak. A párszi, a zsidó, a keresztyén eschatologia az összes emberiségnek egy jövődő communistikus államjáról ábrándozik, melyben politikai, társadalmi korlátok ismeretlenek; örök fény, örök jólét, örök ifjúság, örök boldogság uralkodik.

OSZTERN SALAMON.

HAZAI IRODALOM.

Csiky Kálmán: Tacitus fennmaradt összes művei. Az eredetiből magyarra fordította, a szerző életrajzával s műveinek ismertetésével bevezette, jegyzetekkel s magyarázatokkal ellátta —. Budapest 1903. (Lampel R. bizománya.) 8-r. I. kötet. Évkönyvek. I—XXVI és 470 l. II. kötet. Történetek. Agricola élete. Germania. Beszélgetés a szónokokról. 334 l.

A görög és latin classikusok addig soha se lesznek nálunk valóban népszerűekké és nem részesülhetnek méltó elismerésben, a míg megfelelő, jó fordítások nem állanak az olvasó, a nagy közönség rendelkezésére.

E közlöny egyik régebbi évfolyamában dr. Hegedüs István felsorolja, hogy még rengeteg teendő vár ebben a tekintetben a philologia művelőire. Nem emlékszem már, hogy említi-e a teljes Tacitust, de azt hiszem, igen. Mert vannak ugyan fordításaink Tacitusból, de azok a mai irodalom színvonalán alul maradtak s ma már senkit sem elégíthetnek ki; a kisebb művek közül pedig a Dialogus tudtommal most először jelenik meg magyarul. A Szenczy Imre Tacitusa kissé régies nyelvezetével ma már ósdinak tetszik, a Cserei Miklós-féle *Historiae*-fordítás (Kolozsvár, 1840.) pedig nagyon tudákos, és szómagyarázatokkal van tele, úgy hogy még kevésbé élvezhető, mint a Szenczyé. Csiky tehát, ha ezeknél többet és jobbat nyújt, akkor valóban a közszükségben s a régóta általánosan érzett hiányon segít. Ez esetben azt is szerencsés körülménynek tartom, hogy Tacitus fordítására nem philologus, hanem jogász ember vállalkozott.

Nem gáncsképen állítom szembe a jogászt a philologussal. Hiszen

Mommsent s a nagy német philologusokat bizonyára nem érheti gáncs azért, hogy a római történelem megírása dicsőségének pálmáját a német történetírók elől elragadták. Hogy tehát a teljes Tacitust nem philologustól, hanem jogásztól kapjuk, az semmiféle a priori ítéletre okot nem adhat. Sőt bátran állítom, hogy Tacitusra vonatkozó tanulmányaimban a philologust is érdeklő dolgokból nagyon sok olyant tanultam a jogászoktól, a mit a philologia rengetegében soha meg nem találtam volna. Az is bizonyos, hogy Tacitus, mint jogtörténeti s alkotmánytörténeti forrás, nevezetes szerepet játszik s műveinek és működésének több különféle szempontból való tárgyalása és megvilágítása s e szempontok összevetése csak hasznára lehet a vele foglalkozóknak.

Csiky, mint az előszóban mondja, körülbelül hat év óta foglalkozik közelebbről azzal a gondolattal, hogy az egész Tacitust magyarra fordítsa. Agricoláját, mely az Olesó Kt.-ban 1899-ben jelent meg, Kempf József ismertette e közlönyben (XXIII. évf. 351. l.) s teljes elismeréssel adózott neki. Azonban az egész Tacitus lefordítása sokkal nagyobb dolog s jól mondja fordító, hogy Tacitus sajátságait egy nyelv sem tudja teljes hatásukban éreztetni s fegfeljebb csak arra törekedhetik, hogy «a nagy történetíró mélységes gondolatait el ne ejtse, aphorismáit érvényre juttassa, erővel teljes fenséges pathosát és azt a méla borongást, melynek árnyéka az egész előadás fölött lebeg, megőrizze és utánozza». Nem mondhatni tehát, hogy fordítónk nem ismeri azokat a nehézségeket, melyekkel meg kell birkozni annak, a ki Tacitus fordítására vállalkozott. Ha ezek mellett tudjuk, hogy általában mit lehet és kell egy classikus értékű műfordítástól követelnünk, akkor tisztában vagyunk azokkal a szempontokkal, melyek a Csiky-féle fordítás megbirálásánál irányadóul szolgálhatnak.

Nem említem a fordítás folyékonyságát és értelmességét, hiszen ez olyan elemi követelmény, hogy csak akkor lehetne szóvá tenni, ha hiányzanék. Kezdem tehát annak vizsgálatával, mit elsőrendű dolognak tartok: a magyarossággal.

Természetes, hogy a ki életében csak egy nyelvet ismert, beszélt és hallott, tisztábban megőrzi annak sajátságait, mint az, a ki más nyelvekkel is bajlódik. Az idegen nyelv, akár beszédben, akár írásban gyakoroljuk, önkénytelenül megvesztegeti az embert, megrontja nyelv-érzékét s egészséges eredeti tisztaságából kivetkezteti.

Örömmel constatálom, hogy a Csiky fordítása a magyarosság követelményének a legnagyobb mértékben eleget tesz. Mert nem elég csupán helyes magyarsággal írni, hanem arra is kell nézni, hogy nem vagyunk többé a nyelvnek özönvízelőtti korában. A mai irodalmi nyelv elég gazdag s könnyen nélkülözhet sok olyan kifejezést vagy szót, a

mi a régiek előtt nélkülözhetlennék látszott. Divatnak lehetne nevezni, ha e szó nagyon határozott jelentésű nem volna. A nyelv, mint élő organum, fejlődik, ágakat, leveleket, virágokat hajt, gyümölcsöt terem, a régiket lehullatja, eldobja, mint a piperehölgy a divatját mult kalapot. Nem rossz az, csak nem divatos. Állításaim támogatására egymás mellé állítok egy pár részletet a Csiky és a Szenczy-féle fordításból, mely részletek a különbséget — Csiky javára — szembe-tűnően megmutatják.

Ab excessu d. A. I, 1:

Szenczy szerint:

Róma városát kezdetben királyok *hírták*. Szabadságot s consulságot L. Brutus alapíta.

A *decemviri* tisztség két évnél *nem tovább*, valamint a katonai tribunusok consuli hatalma is csak rövid ideig *állnak fön*. Nem tartott sokáig Cinna, nem Sulla *uradsága*; és Pompeius és Crassusé csak hamar Cäsarra szállt, mikép Lepidus és Antonius harczeréje Augustusra, ki a *polgárviszályokban* kifáradt egész birodalmat fejedelem czímmel hatalmába kerítette. De a *hajdani* római népnek szerencsés vagy *hal eseteit* híres szerzők foglalták írásba; s Augustus korának is megvoltak jeles történetírói, míg őket az erőre kapott hízélgés vissza nem rettentette. Tiberius, Caius, Claudius és Nero tetteit, míg éltek, a félelem, holtuk után a nyers gyűlölet ferdíté el. Azért szándékom Augustusról keveset s csak végdolgairól szólni, *azonnal pedig* Tiberius uralkodásáról s *egyebekről* gyűlölet s *kedvezmény* nélkül, *melyekre okaim éppen* nincsenek.

Csiky szerint:

Róma városa kezdetben királyok uralma alatt állott. A szabad alkotmányt és a consuli tisztséget Brutus alapította meg.

Időnként dictatorokat is választottak. Csak két évig tartott a 10 férfiú hatalma s a katonai tribunok consuli hatósága sem maradt sokáig *erőben*. Cinnaé és Sullának uralkodása szintén nem nyúlt hosszúra; Pompeiusnak és Crassusnak hatalma csakhamar Cäsarra, Lepidusnak és Antoniusnak fegyveres ereje pedig Augustusra szállott, ki a polgári vilongásokban *megfáradt* világot fejedelem neve alatt a maga hatalmába kerítette. A régi római népnek jó és balsorsban lefolyt eseményeit hírneves írók *hagyták emlékezetben*; Augustus korának elbeszélésére is vállalkoztak jeles elmék, míg a hízélgők tolaikodó hada el nem riasztotta őket. Tiberiusnak, Caius-, Claudius- és Neronak *viselt dolgait*, míg maguk éltek, a félelem miatt hamis színben, haláluk után pedig a nyers gyűlölet hatása alatt *jegyezték föl*. Azért szándékom nekem Augustusról csak egyet s mást még pedig végső napjaiból elmondani, majd Tiberius uralkodását és a többi adni elő ellenszenv és részrehajlás nélkül, *melyeknek okai* távol vannak tőlem.

Ab exc. VI, 51:

Ily vége lett Tiberiusnak élte 78-ik évében. Atyja Nero volt; *származása* mindkét részről a Claudius *nemzettség*ből, bár anyja *fölfogadás* által a Livius- és nemskára a Julius-családba *átment*. Sorsa első *gyermekségétől* változatos volt; a hazából kitiltott atyját számkivetésbe követte s mikor mint mostoha fiú Augustus házába jutott, sok vetélytárssal kellett küzdenie, míg Marcellus és Agrippa, azután Caius és Lucius *éltenek*. Öcsését Drusust is jobban kedvelte a polgárság.... Jelleme is időszakonként változott: *dicsőség* *koszorúta* életét s hírét míg magán-személy volt, vagy Augustus alatt hadvezérkedett; *magába süllyedten* s álnokul erényességet színlelt, míg Germanicus s Drusus *éltenek*; jónak rosznak vegyítéke míg anyja meg nem halt; ocsmány *dühöncz* s melléje *díarczos bujafi*, *miglen* Sejanust *szerette* vagy félte; végre minden *gonoszra, rátra egyaránt rohant*, midőn szegycint s állalást félretéve csupán a *maja sugallatát* követé.

Így halt meg Tiberius életének hetvennyolczadik esztendejében. Atyja Nero vala s mindkét ágról a Claudius-nemzettségből származott, ámbár anyja örökbefogadás által a Livius-, majd a Julius-családba lépett át. Sorsa *első gyermekkorától* fogva viszontagságos; mert száműzött atyját követte bujdosásában; midőn pedig mostohafiú-képen Augustusnak házába került, sok versenytárssal kellett küzködnie, míg Marcellus és Agrippa, majd Caius és Lucius *császári herczegek* éltek. Testvére Drusus is szerencsésebb volt nála a polgárok rokonszenvében.... Jelleme is különböző korszakokat mutat föl; élete és hírneve kifogástalan, míg *magánzó minőségben*, vagy Augustus alatt főparancsnokságokban működött; zárkózott és *színlelt erényekkel alattomoskodó*, míg Germanicus s Drusus életben valának; anyja életében is még ingadozott a jó és rosz között. Azután utálatossá lett kegyetlenségében, de takargatá még szenvedélyeit, míg Sejanust kegyelte és rettegte; utoljára pedig a bűn és kicsapongás fertőjébe merült midőn szemérmét és *félelmet félretéve* szabadon engedte magát a veleszületett indulatoknak.

Folytathatnók a párhuzamot, még jobban kitűnnék a Csiky-féle fordítás előnye. Nem is említem a Csereiét, mert az valóban még a latinos mondatszerkesztésnek is nagyon sok példáját mutatja. Örvendünk kell, hogy a Csiky fordítása jó magyarság tekintetében ily kiváló, feltűnő hibákat egyáltalában nem mutat. Az a pár hely, a mi a fennebbi részletben meg van jelölve, tulajdonképen oly hibákat mutat, melyek ma már majdnem általánosak a köznyelvben, különösen a fővárosban. Nem is szólok tehát ezekről, hiszen itt csak annak az igazságnak érvényesülését látjuk, a melyet fennebb a nyelvérzékre vonatkozólag mondtam. Ha eszembe jut az a sok mindenféle idegenszerű

szó és szólásmód, a melylyel a fővárosi írók nyelve, mondhatni, tele van, s ha elgondolom, mennyit kell azok miatt boszankodnom: az itt megjelölt helyeket nem is tekintem hibáknak. De nemcsak relative, hanem absolute is csekélyek ezek, főképen azért, mert meg vagyok győződve arról, hogy a fordító egészséges nyelvérzéke végre is egy újabb átnézés alkalmával győzedelmeskednék ezeken az idegenszerűségekben.

Éppen azért csak kötelességet teljesítek, midőn nem annyira ezekre, hanem különösen a latin hatás alatt keletkezett latinismusokra hívom fel figyelmét. Ott van p. o. *«erőben maradt»*, *«hagyták emlékezetben»*, a névmások többes száma, *színelte erényekkel alattomoskodó*. Ilyen latinismusok még a mondatszerkesztésben is akadnak itt-ott. Ismétlem azonban, hogy ha ezen hiányok mellett a sokkal nagyobb erényeket mind latba vetjük, határozottan el kell ismernünk, hogy a fordítás megfelel a követelményeknek.

Következik most annak a vizsgálata, hogy mennyiben hű a fordítás. Ha más íróról volna szó, könnyű volna az ítélet, de Tacitusnál igen sokszor lehetetlen megtalálnunk az igazi kifejezést, mely egyik-másik átvitt értelmű szónak valódi jelentését mutatná. Értjük, megmagyarázzuk és körülírjuk, de lefordítani nem tudjuk. Pl. a fennebb párhuzamba állított helyeken, a Tiberius jelleméről szóló rész végén feltűnő a két fordítás közt levő különbség, az egyik szerint: *«végre minden gonoszra, rútra egyaránt rohant»*, a másik szerint: *«a bűn és kicsapongás fertőjébe merült»*. Tacitus ezt mondja: *in scelera simul ac dedecora prorupit*. Rögtön látjuk, hogy a Szenczyé szolgálai fordítása Tacitusnak s kényszerzubbonyba szorítja a magyar nyelvet, míg a Csikyé ugyanazt az értelmet, ha kissé bővebben, de legalább jó magyaros mondattal fejezi ki. Vegyünk más példát.

Hist. I, 3:

Non tamen adeo virtutum sterile sæculum ut non et bona exempla prodiderit. Comitatus profugos liberos matres, secuta maritos in exilia conjuges: propinqui audentes, constantes generi, contumax etiam adversus tormenta servorum fides: supremæ clarorum virorum necessitates, ipsa necessitas fortiter tolerata et laudatis antiquorum mortibus pares exitus. Præter multiplices rerum humanarum casus cælo-terraque prodigia et fulminum mo-

De a korszak mégsem volt annyira erényekben meddő, hogy szép példákat is ne hozott volna létre. Anyák követték bujdosó fiaikat, hitvesek követték férjeiket a száműzetésbe; elszánt rokonok, kitartó vő, még a kínoztatással szemben is makacsul állhatatos szolgák hűsége s híres férfiak életének erőszakos vége, magának a végszükségnek bátor eltűrése s hasonló elmúlás a régiekéhez, kiknek halálát dicsőíti a történetírás. Az emberi dolgok

nitus et futurorum præsagia, læta tristia, ambigua manifesta; nec enim unquam atrocioribus populi Romani cladibus magisve iustis indicis adprobatum est non esse curæ deis securitatem, nostram esse ultionem.

sokféle esetein kívül égen és földön csodatünemények, figyelmeztető vilámcsapások, jövődők jósjelei, vidámak, szomorúak, rejtelmesek és nyilvánvalók. Mert soha borzasztóbb csapások s igazságosabb jeladások nem bizonyították a római népen, hogy az istenek nem törődnek a mi jólétünkkel, hanem csak a rajtunk való boszuállásra gondolnak.

Ab excessu d. A. I, 7:

Postea cognitum est ad inspiciendas etiam procerum voluntatis inductam dubitationem: nam verba vultus in crimen detorquens recondebat.

Utólag *tudva lett*, hogy a főemberek gondolkozásának kikémlése végett öltötte föl a vonakodás álarczát, mert minden szónak és arczkifejezésnek bűnös jelentőséget tulajdonít vala és megőrizte emlékezetében.

Agricola, 45:

Non vidit Agricola obsessam curiam et clausum armis senatum et eadem strage tot consularium cædes, tot nobilissimarum feminarum exilia et fugas. Una adhuc victoria Carus Metius censebatur, et intra Albanam arcem sententia Messalini strepebat, et Massa Bæbius tum reus erat stb.

Nem látta Agricola az *ostromolt curiát*, a fegyveresekkel megszállott tanácssternet s egyetlen csapással annyi consulságot viselt férfinak megöletését, annyi nemes hölgynek száműzetését és futását. Még Carus Metius akkor csak egy győzelméről volt híres, Messalinus vészitélete csak az albai kastélyban harsogott; Massa Bæbius is akkor még vádló helyett vádlott volt stb.

Nem vitatom, hogy *cognitum est* azt jelenti helyesebben szólva: *kitudódott, kiderült, obsessam curiam*-ot pedig jobb lett volna így fordítani: *a curia ostromát* s más efféléket. Hogy a fordító híven megértette s híven tolmácsolja az író rejtett gondolatait is, az kitűnik az itt közölt mutatóványokból. Fölösleges és helytelen eljárás volna a szavakon nyargalva fontoskodó képpel hibákat keresni ott, a hol nincsenek. Azt hiszem tehát, hogy a Csiky fordítása hűség tekintetében is nemcsak teljesen correct, hanem minden kétséget kizárólag felette áll pl. a Szenczy-fele fordításnak.

Egy oldala van csupán, a mit kifogásolni lehetne: a bőbeszédűség. De nem akarok ezzel a váddal előállani, mert Tacitus tömörségével és rövidségével szemben minden nyelv tehetetlen. A mit ő kevés

szóval gondol, azt a fordítónak sok szóval, plane körülírással kell megmagyaráznia, érthetővé kell tennie. A fennebb felhozott helyek erre nézve is tanulságos példákul szolgálhatnak. Ismerem Tacitusnak német és francia fordításait s tudom, hogy ezzel a nehézséggel azok sem tudtak megbirkózni.

A fordításhoz írt bevezetésről, mely Tacitus életéről és működéséről ad rövid tájékoztatást, valamint az egyes könyvek után következő szövegmagyarázó jegyzetéről nem szólok; azok sehol sem lépik át azt a mértékét, a mely ilyen magyarázatoknál mindig szem előtt tartandó. Az életrajz adatai megfelelnek a mai irodalomtörténeti felfogásnak s kellő méltatását találjuk benne Tacitus egész írói működésének. A *Dialogus de Oratoribus*ra vonatkozólag nem osztozik ugyan azok nézetében, a kik ezt is a Tacitus művének vallják, de meghajlik mégis a többség véleménye előtt, mert «szellem, tartalom és irány tekintetében oly alkotás ez is, mely nem válik az ő kitűnőségének szégyenére». A pótlásokat, melyeknek eredetéről fordítóuk beszámol az előszóban, véleményem szerint el is hagyhatta volna. Tacitus történeti művének s így az ő egyéniségének és írói karakterének megítéléséhez ezek a pótlások teljesen fölöslegesek.

Mindent összefoglalva, tehát mégis azt mondhatjuk, hogy az első teljes magyar Tacitus valóban legnagyobb elismerésünkre érdemes és megjelenését, mint irodalmi eseményt, mindnyájan örömmel üdvözölhetjük.

INCZE BÉNI

Lengyel Miklós: Catilina összeesküvése és Sallustius. Budapest.

Márkus Samu könyvnyomdája 1903. 44 l.

Philologiai irodalmunkat értékes kis dolgozattal gazdagította Lengyel Miklós. *Catilina összeesküvése és Sallustius* című értekezése egyrészt világos képet nyújt Rómának az összeesküvés korában való politikai viszonyairól, másrészt tisztán elének állítja Cicerót, Cæsart ellentétes pártállásukkal, törekvéseikkel. E két pártvezér szempontjából bírálja aztán Sallustius álláspontját, művének igazságát. Mindenekelőtt azt bizonyítja, hogy nem várhatunk pártatlan ítéletet az összeesküvés egyetlen korabeli leírójától sem, mert a politikai mozgalmakban maguk is részt vettek, sőt a pártoknak tevékeny tagjaiként szerepeltek. Cicero az optimaták, Cæsar és Sallustius az összeesküvők, jobban mondva, a nép pártján vannak. *Catilina* és társainak csoportja ugyanis kezdetben nem a tönkrement, a rendőrségtől féltő emberek gyülekezete, hanem valóságos politikai tábor, melynek eleinte nem lehetett más célja, mint az optimaták megbuktatása, nem pedig Róma lángbaborítása. Ezt a pártot, mely a Sullával való küzdelemben megtört, Cæsar állí-

totta talpra; már ifju korában nagy szerepet játszott a párt küzdelmeiben. Szoros viszonyát az összeesküvőkkel legjobban bizonyítja a Suetonius megőrizte közhangulat, melynek csaknem áldozatul is esett. Az optimata párt is meg volt győződve Cæsar részességéről, s arról, hogy ha nem is vett részt gyűléseiken, hatalmával, befolyásával népszerűségével, sőt minden bizonynyal pénzzel is támogatta az összeesküvőket. Az a sok dúsgazdag, hatalmas befolyású ember, kik Cæsar köré csoportosultak, szintén nem szakította meg az összeesküvőkkel összekötő láncokat, csak akkor vonultak lassanként vissza s maradoztak el, a mint lépésről lépésre erőszakosabb, vakmerőbb terveket szőtt Catilina.

Cicero nem is Catalinától félt, nem is a Marius sassa köré csődült gyűlevész sereget tartja veszedelmesnek, hanem Cæsartól s a többi optimatától tartott, mert nem tudta, meddig követik a néppárt rakoncátlan gyermekeit, az összeesküvőket, meddig akarják kihasználni az összeküvők erejét, meddig ingerlik, csábítják őket erőszakosságra. Cicero nem támad durva kézzel, megelégszik a legkompromittáltabb emberek halálával, a pártolókat le se leplezi. Ennek a néhány embernek kivégeztetésével megzavarta az összeesküvők terveit, a végsőig ingerelte fel Catilina czinkostártait, s ezzel elvágta őket a néppárttól.

Cicero álláspontjának rajzolása közben igyekszik megcáfolni a szerző azt a mai napság gyakrabban hallható véleményt, hogy az összeesküvést csak Cicero és az optimaták fújták fel nagyra a végből, hogy érdemeket szerezzenek, s a néppárt hatalmát megbénítsák. Ellene szól e felfogásnak, hogy az összeesküvés nagy terjedelmű volt, hogy Cicero is nagy fontosságot tulajdonított tettének. A senatus intézkedései, halálának a felfedező iránt eddig példátlan megnyilatkozása, az összeesküvőknek a visszatérőben levő Pompejustól való félelme mind azt bizonyítja, hogy Róma ez időben végveszedelemben forgott.

A mi Sallustius pártállását illeti, az első, a mi művében szembe tűnik, Cæsar védelme, jobban mondva, részességének agyonhallgatása. Pedig a ki Cæsar belevonása nélkül dolgozza föl az összeküvést, mondja találoán Lengyel, az nem mondja el igazságosan. Eme igaztalan elfogultsága legjobban kitűnik, mikor Cato beszédének hatásáról, Cato és Cæsar összekocczanásáról tudomást se vesz, és mikor nyíltan támadja Pompejust. Cicero beszédeivel, érdemeivel, megtiszteltetéseivel szemben való konok hallgatása azon igaztalan törekvésének bizonyítékai, hogy Cicerót az összeesküvés felfedezésében mellékes szerepre szállítsa le. Mint a néppárt embere, nem szerette az ellentábor fejét. Az összeesküvőkkel szemben azonban elég tárgyilagosan járt el.

Mi volt a célja ez elferdített igazsággal, elfogult kritikájú művével? Sallustiusnak az volt a meggyőződése, hogy mind a két párt a

romlás felé viszi a római birodalmat. Az örökös pártküzdelmekben az állam kimerült, pihenésre van szüksége. Ezt a nyugalmat pedig csak a demokratikus egyeduradalom, Cæsar adhatja meg. Ebből a meggyőződésből magyarázható, hogy néppárti szemüvegen át nézte az összeesküvést.

Imre Lengyel művének foglalatlja; érdekes világításban mutatja be az összeesküvés főbb személyeit, legfontosabb rugóit. Magyaros stílusa nem ritkán emelkedett hangja, logikus következtetései élvezetes olvasmányyná teszik e füzetet, melynek talán egyetlen hiánya, hogy nem számol be a kérdés irodalmával.

SIMAI ÖDÖN.

Keresztesy Sándor: Miskolcz színészetének története 1753-tól 1904-ig. Miskolcz, 1903. 8-r. 200 l. Ára 2 K.

Miskolcz városának színésze valóban megérdemli, hogy vele egy nagy körületekintéssel megírt monographia szakszerű tüzetességgel foglalkozzék. A múlt század első évtizedeiben, az összes vidéki városokat megelőzőleg, itt indult meg először oly mozgalom, mely a magyar színészetnek állandó hajlékot akart biztosítani. Későbbi időszakban a miskolci színészet mindinkább vesztit jelentőségéből, de azért az ottani színészpártolás érdekes jelensége annak, mint törekedtek e város falain belül is hajlékot nyújtani a magyarosodás e fontos tényezőjének.

Az előttünk lévő kis könyvecskének is, úgy látszik, a helyi patriotismus sugallta minden betűjét, de az, a mit nyújt, nem egyéb nyers anyagnál, melynek jobban illett volna címül: «Adatok a miskolci színészet történetéhez.» Szerves egész helyett laza, csak éppen az időbeli sorrendet figyelembe vevő eseményeket kapunk. Hiányzik e könyvben az az érzék, mely meg tudná a mai nemzedékkel értetni azt, mi lelkesítette Borsod vármegye táblabírait. E vékony füzetkének írója azt hitte, hogy némely levéltári ügyiratnak lemásolása, vagy hézagos kivonatolása kész történetírás. Száz év történetét, nem is szólván az iskolai színjátékokról, a német színészet fellépéséről és a pesti színészet támogatására irányuló törekvésekről, még fejezetekre osztani sem tartotta érdemesnek. Az egyes részletek előtti feliratok között találunk olyat is, mint pl. «Blaháné heccz». Ez arra vall, hogy a szerző nem sok izléssel fogott a történeti tények csoportosításához. Az 1848—1857. évi színészettel 8 sorban végez. Pedig ép az elnyomatás éveiben, mint Vadnay Károlytól tudjuk, oly színésze volt Miskolcznak, mely vigasztalásul szolgált a haza sorsán aggódóknak.

De még azt sem dolgozta fel Keresztesy Sándor a miskolci színészetéről, a mi már régebben a «Figyelő»-ben (XII—XIII. kötet) megjelent. Desseffy Józsefnek agitációját, az akkori miskolci és kassai társadalmi élet rajzát pedig szükséges felölelni ott, hol egy színészeti actio keletkezésének megvilágításáról van szó. Nem méltatta figyelemre a már megjelent színészettörténeti monographiákat sem, pedig ezekben sokszor van hivatkozás a miskolci színészetre. Egyes színidények rajzához fel kellett volna használnia az egykorú lapokban megjelent miskolci tudósításokat. Nem közli a műsort; megelégszik

néhány feltűnő című darab említésével; azt sem látjuk, a színészet lelkesítette-e a helyi írókat drámaírássra, pedig a miskolczi színészek előadásainak ez irányban is volt hatása. A színészek névsorát sem közli teljesen, a mit közread, abban Fánscy Lajos nevét «Fántsi»-nak írja, Heinisch karmestert Helnischnek mondja stb.

A kiegyezés utáni színészet, szóval a jelen története foglalja el a kis nyolczadrétű könyvnek több mint a felét. De ebben sem csoportosítja az egyes eseményeket ama vezéreszme szerint, a melyet követnie kellett volna, hogy a legutóbbi évek történetét is beleilleszsze a magyar színészet történetébe. Pedig Bayer József a már megjelent színészet-történeti monographiákról írt bírálataiban nagy szakavatottsággal jelölte meg azt az irányt, melyen a vidéki színészet történetíróinak haladniuk kell.

Ennyi kifogás mellett azonban fel kell jegyeznünk, hogy Keresztesy Sándor a tiszta jövedelem felét Déryné sírjának helyreállítására szánta. Ezt mint dicsegetes szándékot és talán az egyedüli okot, a mi a történeti adatgyűjtés egybeszedésére ösztönözte, valóban ki kell emelnünk.

NAMÉNYI LAJOS.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Otto Stoll: Suggestion u. Hypnotismus in der Völkerpsychologie. 2. umgearbeitete und vermehrte Auflage. Leipzig, 1904.

Újabb lélektani munkákban fokozódó szerepet játszik a *suggestio* fogalma. Egy oly tünetmenny körében ismerte meg és tanulmányozta először ezt a fogalmat a tudomány, a mely még nem is oly régen a csodálatosnak birodalmába tartozott, a *hypnotismuséban*. De ez utóbbit manapság ép a suggestiv jelenségeknek jobb megismerése tette a rendes lélektani értelmezés számára hozzáférhetővé. A mit viszont csak annak belátása eredményezhetett, hogy az, a mit suggestionnak nevezünk, nem valamely rendkívüli, csupán a hypnotismus állapotjára szorítókozó lelki megnyilvánulás, hanem hogy ellenkezőleg az ember általános psychikai természetében gyökerezik. Így lett tehát a suggestio a hypnotismusnak magyarázója, mialatt maga is az egész lelki élet magyarázatára kiható egyetemes értelmet nyert.*) S csak ez által, egyetemes értelme által szerzett jogcímet az emberi lélekkel foglalkozó tudományok általános érdeklődésére; lett belőle az a tünetmenny, melylyel első sorban a psychologusnak kell számolnia, de a melyet

*) A ki a hypnotismus kérdésének mai állásáról minden tekintetben kielégítő felvilágosítást akar szerezni, az olvassa el L. Löwenfeld kézikönyvét: *Der Hypnotismus*, Wiesbaden, 1901.

azután a *történész* sem negligálhat, a mennyiben t. i. a történetben megnyilatkozó suggestiv esetekről van szó.

Ha a suggestiot a legtágabb értelemben vesszük, a képzetekben rejülő *közvetlen* akarati elemet értjük azon. Tulajdonkép minden képzetnek megvan az az irányzata, hogy magában is, minden egyéb logikai czélképzettől függetlenül, saját belső tartalmának megvalósítására törekedjék; hogy valami módon létrehozza, megérzékeltesse azt, a mi benne foglaltatik. Suggestio tekintetében tehát a különböző képzetek nem lényegileg, hanem csak az intenzitási foknak, illetve a gátló vagy előmozdító körülményeknek szempontjából különülnek el egymástól. Vannak suggestibilitásra alkalmasabb és kevésbé alkalmas tudat-állapotok, képzetkörök, egyének, s e különbségeknek megfelelően lesz azután a suggestionak foka és jelentősége is a végpontokat összekötő hosszú vonalban váltakozó. De a megnyilatkozási (a symptomatikus) irányzat mindenütt ugyanaz marad. A suggestiv képzet más képzetek rovására, s így egyszersmind a logikai (apperceptiv) képzet-sorokon kívül egyeduralomra, önmegvalósításra törekszik. Egész mechanikus módon pl. azon cselekedeteknél, melyeket a hypnosis állapotjában lévőek idegen suggerálás következtében hajtanak végre; öntudatos következetességgel és rendszerességgel azon egyéneknél, kiket az ébrenlét valamely erőteljes suggestiója (Wachsuggestion) kerített hatalmába.*)

Nagyon hálás és időszerű feladatra vállalkozott Stoll, midőn nagyterjedelmű, most már bővített 2. kiadásban megjelent művében lehetőleg meggyőző módon iparkodik szemeink elé állítani, hogy a suggestio a történetben (vagy mint ő mondja: a néppsychológiában) minden korban és nép között milyen nagy szerepet játszott. Csakugyan a *történelem* nem világos és logikai értéköknél fogva becses czélképzetek találkozásainak eredménye; s benne a racionális elemnél olykor fontosabb, mert döntőbb befolyású az irracionális. Egyes koroknak hatalmas mozgalmait néha az utánuk következő korok már meg sem képesek érteni, mert azon eszmék híjával vannak, a melyek valamikor az emberiségnek valóságos éltetői voltak. S mindazonáltal a

---

*) Talán nem lesz fölösleges, ha itt Löwenfeldnek a suggestióról adott következő definitióját közlöm, melyet elsőrangú kutatóknak (Wundt, Lipps, Schaffer, v. Schrenk-Notzing) eredményeire tekintettel állapított meg, id. m. 38. l.: «Wir haben also unter Suggestion die Vorstellung eines psychischen oder psycho-physischen Thatbestandes zu verstehen, welche in Folge von Beschränkung oder Aufhebung der associativen Thätigkeit durch Herbeiführung dieses Thatbestandes eine aussergewöhnliche Wirkung äussert». Fönn a szövegben «associatio» helyett inkább ennek logikai egyenértékéről, az «apperceptioról» beszéltem.

nevezett eszmék igazolása gyakran kimerül annak megállapításában, hogy *hitnek* tárgyait képezték. Már pedig a hit a suggestionak körébe tartozik, s természetében osztja minden tévképzetnek (Wahnidee) alapsajátságát, hogy t. i. kritikai okokkal meg nem közelíthető.*) Nem kis részt ép ennek következtében, a hit által duzzasztott eszméknek találkozása és küzdelme folytán, lesz azután a történelem lefolyása kiszámíthatatlan. A logikai értékecszlőnek álláspontján állva azt fogjuk találni, hogy a történelemben néha kis okok igen nagy eredményeket hoznak létre, míg viszont olykor ugyanazon okok látszólag hasonlóképp jelenlévők, de minden feltűnőbb eredménynek előidézése nélkül. Az emberek ép nem mindenkor egyformán és egyféleképen lelkesednek az életnek értékei után. S a hit által, mint történeti tényező által támasztott bizonytalanságot növeli még az a körülmény, hogy a már egyénileg kiszámíthatatlan suggestiv erőt a történelem többnyire nem egyéni elkülönzésben, hanem mint *tömegtünet* tárja elénk. És a tömeg ilyenkor nem az egyénenkint meglévő lelki erőknél egyszerű középarányosát jelenti, hanem — ugyancsak kiszámíthatatlan fokozásban — egyenesen ő teremti meg az emberekben azt a hangulatot, tettekézséget, melynek elérésére az egyén, magára hagyva, tán soha sem lett volna képes.**)

A suggestionak a szellemi élet nem minden területén van egyforma jelentősége. Legáltalánosabban azt mondhatjuk, hogy a sugges-

*) Így mondja ezt E. Kraepelin: *Psychiatrie* 16. (1899.) 161. l.: «Wahnideen sind krankhaft verfälschte Vorstellungen, die der Berichtigung durch Beweisgründe nicht zugänglich sind. Gerade diese Eigenthümlichkeiten weist uns darauf hin, dass Wahnideen nicht aus Erfahrung oder Überlegung, sondern aus dem *Glauben* entspringen». Ugyanő id. m. 159. l. a tudásnak és hitnek viszonyát az egyéni és történeti evolutio szempontjából a következő szókkal jellemzi: «Indessen zeigt uns die Geschichte der Verstandesentwicklung beim Einzelnen wie bei der Menschheit, dass mit zunehmender Reife immer schärfer diejenigen Erkenntnisse, die ein getreues Abbild der Welt liefern, sich abscheiden von jenen, die aus der freien Umgestaltung der Erfahrung hervorgegangen sind. Die ersteren bilden den Inhalt unseres *Wissens*, die letzteren denjenigen unseres *Glaubens*, soweit sie überall noch als Spiegel der Wirklichkeit betrachtet werden.»

**) A tömeg jellegére nézve l. Gustave Le Bon találó szavait (*Psychologie des Foules*, 2. ed. 1896. 15. l.): «...dans l'agrégat qui constitue une foule il n'y a nullement somme et moyenne des éléments, il y a combinaison et création de nouveaux caractères». A tömegnél szerepet játszó «suggestibilité»-ről, s az ennek eredményeképp fellépő lelki «contagion»-ról l. u. o. 18. s köv. l.

tionak a szerepe az *érzelmeivel* kapcsolatban növekszik vagy apad, míg viszont az *értelme* növekedésével vagy csökkenésével fordított viszonyban áll. Ennélfogva különösen a szellemi élet ama köreiből fogunk vele a legkifejezettebb formákban találkozni, a hol az érzelmek mindenkor a vezető lelki elemek maradnak. Így van ez első sorban a *vallásnál*. Különböző somatikus és psychiatriai okoktól még erősítve (közülök főleg az epilepsia és hysteria jönnek itt tekintetbe), a suggestiv vallási eszme a legszertelenebb cselekedetekre indíthatja az egyént ép úgy, mint ennek közvetítésével a nagy tömeget. Istennek suggestiv képzete érzéki csalódásoknak (illusióknak és hallutinatióknak) rabjává teheti csendes magányában a vallásos ekstatikust; a fanatikus tömeg között egyformán forrása lehet a gyilkolási mániáig (Mordekstase) fokozódott szenvedélynek (vallási üldözések), és a legönzetlenebb, legheroikusabb vállalkozásoknak (keresztes háborúk); az igazságszolgáltatás körébe vonva, annak irányítójává megtéve ép úgy válik az istenitéleteknek (ordalia), s az ezekből fejlődő lovagjátékoknak és párbajoknak megteremtőjévé, mint a hogy a boszorkánypöröké is. Ime egy pár fontos, de épenséggel nem kimerítő számú példa a vallási suggestio területről. A valláson kívül azután a szellemi élet egyéb más megnyilatkozási sphaeráiban sem kell hosszasan keresgelnünk a suggestio szerepének bizonyítékai után. Ott van mindennek előtt a *politika*, a mint az utczán, a tömeg között játszódik le. Stoll ügyes példát választott magának, midőn a nagy francia forradalom eseményeiről mutatja ki, hogy bennök a tömeg által felkapott jelszók, annak ötletszerű elhatározásai, a belátástól és kritikától távol eső, de annál inkább a rokonszenvtől és ellenszenvtől meghatározott lelki állapotok,*) tehát egyszóval: csupa suggestiv mozzanatok mennyire lényeges oksági tényezőt képeztek kezdettől végig. S a nyilvános politikai élet analogiájakép a *közgazdaságinak* is meg vannak a maga suggestiv erőt termelő intézményei, s ennek következtében suggestiora visszavezethető forradalmi is: a piacz, a tárgyaknak minden józan mérték határain túl hangulat szerint alakuló értékeivel (a holland tulipán-svindli a 17. század közepén), a börze, az ő részvényeinek szédületes árhullámzásai (a John Law által alapított «Compagnie des Indes» esete Franciaországban 1719—1720.). Sőt végül még ott is, abban a körben is, a hol a priori a legkevésbé várnók, a gondolkozás legmagasabb, legkritikaibb fokán: a *tudományban* is, minden ellenkezés daczára rabjaivá lehetünk annak az egyetemes törvényszerűségnek, a mely a suggestiv formájában emberi természetünkre nehezedik. A mily szívósan tartja

*) Az ellenszenven rejelő suggestiv elemet a «Konträr-Suggestion» terminusa alá foglalja Stoll.

olykor fenn magát bizonyos elmékben a régi elmélet vagy egész gondolkozási irány a megszokott eszmékkel kapcsolatos suggestív erőnek hatása alatt, ép annyira túlhajtva, a kellő határokon túl messze általánosítva szokott megjelenni az új gondolat, az új hypothesis a tudomány forradalmi fejeiben, ugyancsak hasonló lélektani oknak, a suggestionnak következtében. A tudomány fejlődésének nem egy példájával lehetne meggyőzően bizonyítani, hogy az igazságot kifejező kritikai közéletet valóban a két szélsőség találkozása és küzdelme szokta csak feltárni.

A mint a suggestionnak idáig vázolt értelméből és történeti szerepéből gyanítható, Stoll rendkívül nehéz feladatra vállalkozott, midőn az egész emberiségnek viszonyát, még pedig a múltban ép úgy, mint a jelenben, akarta meghatározni a suggestiohoz. A pontossággal egyébként is nehezen körülírható tüneménynek oly szédítő számú eseteivel állott szemközt, hogy a fontosnak és a jellemzőnek kiválogatása, a megismérléseknek elkerülése egyformán nagy gondot okozhatott neki. Stoll a magára vállalt feladatot sikeresen, mindenestre élvezetesen oldotta meg. Könyvét elejétől végig valóságos lelki örömmel fogja olvasni nem csupán az, aki a rendkívülinek, a curiosumoknak kedvelője, de (s ez a fontosabb dolog!) az is, a ki a szellemi megnyilvánulások egyetlen fajtáját sem hagyja figyelmen kívül, ha az által az embernek természetét illető általános ismereteit gyarapíthatja. Eltekintve a szerzőnek kellemesen folyékony, könnyed stilusától, első sorban azért forgatjuk szívesen könyvét, mert a nagy tudású szakember szól hozzánk a sorokból, daczára egynéhány olyan helynek, hol magyarázatait kissé keresetteknek, thémájára «beállított» gondolkozását egy kissé hiszékenynek fogjuk itélni.*) Stoll eredetileg orvos volt, s így megbecsülhetetlen alaptudással rendelkezik egy oly pszichológiai kérdésnél,

---

*) Véleményem szerint Stoll kelleténél messzebb hajlandó menni ama határ megállapításában, a meddig nagyobb számú közönség előtt azonos illúzióknak keltése lehetséges. L. pl. a 269. lapon Ibn Batútanak csodás elbeszélését s az ehhez fűzött commentárt. A mi a Haridās nevű fakirnak esetét illeti, a ki az angol Wade és a magyarországi (szász) Honigberger tanúsága szerint 1837. negyven napon keresztül feküdt eltemetve (76. s köv. l.): annyit meg kell engednünk Stollnak, hogy a téli álmát alvó mormotérnak közelebbi physiologiai megismerése, az állatnak egész 4-6 fokig alásülyedő testhőmérséklete, gondolkozóba ejtheti az embert a fakirismus amaz inkább hírbe, mint híres mutatóványainak lehetősége felől. Bizonyos az, hogy a testi szervezetnek nem elégséges ismerete ép oly könnyen lehet efféle kérdéseknél a hyperkritika forrása, mint a hiszékenysége.

a hol a lelki tünetmények somatikus kíséretei (epileptikus görcsök, hysterikus hűdések és érzéketlenségek, lethargiák, katatoniai, spaszmák stb.) nem jelentéktelenek a lelki állapot felismerésében és megítélésében. A hypnotismusra vonatkozó tanulmányait Nancyban Bernheim mellett végezte, tehát ép abban a tudományos laboratóriumban, a honnan a suggestiv tünetmények helyes magyarázata egyáltalán kikerült. Hosszabb időt töltött Közép-Amerikában, s az exotikus vidék közvetlen ismerete növelte nagygyvá ethnographiai érdeklődését, mint a hogy jelenleg a zürichi egyetemen a földrajznak és ethnographiának a tanára.

Stoll részben néprajzi csoportosításban, részben a történeti korokat véve alapúl beszél a jelen és múlt suggestiv tünetményeiről. Minden fejezetnél azután ép ama sajátosságos alakulatokat tolja a többiek rovására előtérbe, a melyek az illető fajt, népet vagy kort a leginkább jellemzik. azaz közötté vagy benne a legerőteljesebben fejlődtek ki. Az ural-altáji fajnál kezdi, ennek samanismusán, s számos élő és történeti kulturnépnek (a kinaiaknak, indusoknak, semitáknak, egyiptomiaknak, görögöknek) s vadnépnek (az indonésiai és ausztráliai törzseknek, Nyugat-India őslakóinak stb.) megbeszélése után jut Nyugat-Európa középkori történetén keresztül a művelt világ jelen korszakához, az itt jelenleg is tovább burjánzó népbabonákhoz. Széleskörű, s lehetőleg a legjobb vagy éppen az első forrásokig visszamenő olvasottsága révén mindenütt sok érdekes dolgot tud elmondani. S a mi megint a fontosabb, nemcsak érdekeset, hanem annyira egymásra utalót, egymást erősítőt és kiegészítőt, hogy Stoll 700 egynehány lapjának elolvasása után nem lesz előttünk kétséges, hogy a suggestio csakugyan minden népnél és minden korban, ugyanazon lélektani törvények keretei között, egyformán szerepet játszott. Ezt a következtetést tartom a Stoll-féle munka alaptételének, ama fejtegetések végeredményének, melyeket a suggestionnak egységes szempontja alatt az egész emberiségre kiterjesztett. *Az emberi lélek egy s bármely történeti alakulásában változhatatlan törvényeknek engedelmeskedő.*

Feladatokat nem képezheti a Stollnál található gazdag anyagot a maga részleteiben ismertetni. Csupán az egyik fejezetet kívánom közelebbről szemügyre venni, azt, mely *«Suggestive Erscheinungen im alten Griechenland»* czímen (298. l.—329. l.) a görög történet suggestiv tünetményeivel foglalkozik. Beszél itt Stoll a különböző jóslási módokról, a mysteriumokról, a mindkettejőknél szerepet játszó ekstatikus állapotokról, érzéki csalódásokról és álmokról, az epidemikusan fellépő psychosisokról, minőknek terjesztői Dionysos vallásának *μαῦνός*-ai voltak, s a melyeknek körébe tartozik a miletosi leányoknak az a tömeges öngyilkossága, melyről Plutarchos s az ő nyomán Gellius és Polyai-

nos is tudósítanak*); beszél továbbá az állati átalakulásokról, a hogy ezek az eleven hitben vagy a mythosban kifejezést találtak, a kétirányú varázslásról, a mint t. i. ez vagy az ártásnak vagy a gyógyításnak szándokával történik, a cultusnak csodatévő alakjairól: prófétáiról, csoda-papjairól, költőiről stb. stb. Mindaz, a mit itt Stoll a görög vallásnak egy sajátos köréből kiszakítva elmond, tartalmában tulajdonkép nem új, s részben már alaposabb és kimerítőbb fejtegetések tárgyát is képezte. De mégis új nála az együvé csoportosított rokontüneményeknek közös pszichológiai alapon, a suggestio által adott magyarázata, s e révén a görög vallásnak egy egyetemes világtörténeti fejlődés sorozatába való beleillesztése.

Stolltól, a kinek egy hatalmas nagy áttekintésre kellett mindenünnen anyagot összegyűjtenie, nem lehet zokon venni, ha a görög irodalmat csak felületesebb módon ismeri. s így ezt nem is aknázhatta ki kellőképpen lélektani tételeinek igazolására. Talán helyette inkább a görög irodalomnak szakszerű ismerőit lehetne okolni, hogy közülök senki sem gyűjtötte még eme lélektanilag összetartozó tüneményeket oly módon együvé, hogy az egyetemes történész vagy psychologus keresgélés nélkül találhatná meg együtt a kérdéses anyagot. Természetesen nem vállalkozhatom arra egy bírálat keretén belül, hogy rendszeresen akárcsak egy kis részét pótoljam annak, a mi Stollnál érdemen alúl kimaradt. Csupán egy pár feltűnőbb hiányra akarom felhívni a figyelmet, ezzel mellesleg annak bizonyítását is szolgáltatva, hogy a görög történetben szerepet játszó suggestiv tünemények kutatása még valóban a kezdetek kezdetén van.

Sajátságos dolog, hogy midőn Stoll görög varázslásról beszél, *Thessaliát*, a görög babonának és varázslásnak minden időben classikus hazáját, névleg fel sem említi.**). Pedig a thessaliai szellemidézők

*) Plut. mul. virt. 249 B; Gell. N. A. 15, 10; Polyain. Strateg. 8. 63. Mint Gelliusból kitűnik, Plutarchos a περί ψυχῆς cz. művében is szólt az esetről, «cum de morbis disserteret in animos hominum incidentibus». Bár Plutarchos egyenesen azt mondja, hogy: ἐκ δὲ τινος αἰτίας ἀδύλου akasztották fel magokat tömegesen a leányok, azért lehetséges magyarázatúl mégis Miletos leányának, Byblisnek mythikus történetét vonnám ide, a mint ezt Partheniosnál olvassuk (11. fej.). Byblis szerelmi bánatában — saját fivérébe volt szerelmes — egy fára akasztotta fel magát, mire «a miletosi hajadonok bánatukban megszággatták ruháikat». Talán Miletosban épúgy egy Aphrodite-Byblis-cultusszal kapcsolatban fordult elő öngyilkossági epidémia, mint a hogy ilyent — ugyancsak leányok között és ugyancsak a felakasztás formájában — az attikai Dionysos-vallásra vonatkozólag az Aletis-Erigone mondából állapíthatunk meg.

**) Különben Theokritos 2. idylljének, a legrészletesebben leírt szerelmi varázslásnak felemlítése is hiányzik.

(*ψυχαγωγοί*) a Kr. e. V. század elején akkora hírnévnek örvendettek görögök a földön, hogy a spártaiak az ő segítségüket vették igénybe, hogy a királyuknak, Pausaniasnak Athena Chalkioikos templomában kísértő szellemétől szabaduljanak (schol. Eurip. Alk. 1128 szerint Plutarchos *ἐν ταῖς Ὀμηρικαῖς Μελέταις*). «A halottakat újra feltámasztó, az embereket állatokká elvarázsoló, a holdat az égből lecsaló» thessaliali nők cselekedetei jó példaként szolgálhatnak arról a határterületről, a hol az illúzió által keltett látszat a csodálatosnak igényével lép fel. Thessaliában Hypata volt a sötét mágiának leghírhedtebb fészke. Még római időben is ide Hypatába zarándokol Lukianosnak Lukiosa, hogy «előbb el ne hagyja a várost, míg egyet nem talált azon nők közül, kik művészetök által az embereket repülésre képesítik, vagy kővé változtatják, vagy más ezekhez hasonló csodákat varázsolnak elő.» (Luk. *Λόβιος ἡ ὄνος* 4. fej.). A Lukianos és Apulejus által az irodalomban oly nagy hírnévre vergődött számár-históriának egyáltalán nem szabadott volna megemlítés nélkül maradnia a görög állatátváltozások köréből.*) Thessaliában mindezen felül a kígyóbűvölés is hozzátartozott a varázslási praxishoz. A pseudo-aristotelesi *περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων* című munkácskában olvashatjuk azt az érdekes kígyóbűvölési jelet, mely egyszersmind az imitativ suggestio által létrehozott hypnotikus állapotra is példaként szolgálhat (151. eset). A thessaliali varázslónő egy maga köré vont körön belül ül, a feleje közeledő kígyónak sziszegését utánozza, s ez alatt álomba merül, melyből segédkező fiának kell őt felébresztenie.

Stoll Brugsch-Paschának nyomán (Aus dem Morgenlande: Der Hypnotismus bei den Alten) az egyiptomiakról szóló fejezetben értékeli a leydeni múzeum egy papyrusának (A. No. 65.) demotikus nyelven írt szövegét egy sajátos hypnotikus eljárásmodnak, a *λυχνομαντεία*-nak igazolására. (Jelentékeny szerepet játszik itt a lámpafény fixirozása, a mely a jósláshoz szükséges hypnotikus állapotot előidézi). Kár, hogy Stoll a görög részben nem használta fel az Egyiptomban talált *görög nyelvű varázspapyrusokat*, mert bizonyos, hogy ezeknek imái, igézései és egész varázslási gyakorlata nem csupán az egyiptomi szellemre, hanem a hellenizmusra is jellemző fényt derítenek. A dolog

*) Persze Stoll még a cultusszal és eleven hittel legszorosabban összefüggő lykanthropiát is csak szóba hozza, a nélkül, hogy közelebbről tárgyalná és példákkal igazolná. Pedig a Zeus Lykaiois tiszteletéhez tartozó mondák és hiedelmek, Odysseus társának, a megkövezett Lykasnak története, a Petroniusnál olvasható elbeszélés egy versipellis leleplezéséről stb. stb. bő anyagot szolgáltatathatott volna. V. ö. Roscher Kynanthropie; Rohde Psyche I². 192. l. jegyz.

t. i. úgy áll, hogy azonos irányú vallási mozgalmak találkoztak itt Egyptom földjén a görögöknek és egyiptomiaknak érintkezése révén és összeolvadás által kölcsönösen erősítették egymást. Az isten megszál-
lásának, ihletésének gondolatát pl., mely a görög vallásnak minden-
kor egyik alapeszméje volt, érzékibb módon alig lehet elképzelni és
kifejezni, mint ezt néhány ima teszi az említett irodalmi hagyaték
köréből. A papyrus Leidensis W.-ben pl. (Leemans Pap. græc. Lugd.
II. 141) erre kéri az imádkozó az ő megcitált istenét: «εἰσελθoις τὸν
ἐμὸν νοῦν καὶ τὰς ἐμὰς φρένας εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον τῆς ζωῆς μου.
καὶ ποιήσῃς μοι πάντα τὰ θελήματῃ τῆς ψυχῆς μου. σὺ γὰρ εἰ ἐγὼ καὶ
ἐγὼ σὺ· ὁ ἄν εἶπω, ἀεὶ γενέσθῃ. τὸ γὰρ ὄνομά σου ἔχω ὡς φυλακτήριον
ἐν καρδίᾳ τῇ ἐμῇ, καὶ οὐ κατισχύσει με ἅπασα ὁρᾶξ κινουμένη, οὐκ
ἀντιτάσσεται μοι πᾶν πνεῦμα, οὐ δαιμόνιον, οὐ συνάντημα οὐδὲ ἄλλο τι
τῶν καθ' Ἄιδου πονηρῶν διὰ τὸ σὸν ὄνομα, ὃ ἐν τῇ ψυχῇ ἔχω.» Egy má-
sik ima meg ekként kezdődik: «Ἐλθέ μοι, κύριε Ἐρμῆ, ὡς τὰ βρέφῃ
εἰς τὰς κοιλίας τῶν γυναικῶν» (Kenyon, Greek Pap. I. p. 116). Azután
az ezen varázsimákkal érintkező hermetikus irodalmat (Hermes Tris-
megistos, Poimandres), az itt szerepet játszó égi visiókat is oda lehet
utalni a hellenizmusnak suggestiv tüneményei közé (l. most R. Rei-
tzenstein, Poimandres, 1904.).

Feltűnő dolognak tartom, hogy midőn Stoll a görög képzeletben
élő híres csodatévők sorában egy Abarisra is rábukkan, *tyanai Apol-
lonios*t mindazonáltal egyetlen szóra sem méltatja. Igaz ugyan, hogy
ennél a csodaembernél, épúgy mint a görög-egyptomi vallásban, keleti
motivumok is kapcsolódnak a tisztán görögökhöz (v. ö. különösen a
bráhmánok «tudományához» való viszonyát); de lényegében Apollonios
mégis görög gondolatkörben mozgó, görög hagyományokat tisztelő
ekstatikus, mint a hogy magát csakugyan a pythagorasi bölcsesség örö-
kösének tartotta. Philostratosnak róla megírt hosszadalmas életrajzát
egyenesen a suggestionak szempontja alatt tanulmányoztam a minap
végig; s előttem nem kétséges, hogy Apollonios — a helyett hogy
egyszerűen világcsalónak szabadna őt minősítenünk, — a túlzottan
suggestibilis egyének ama nem is oly ritka típusához tartozik, mely-
nek képviselői első sorban magokat csapják be, midőn egyirányú és
erőteljes képzeleteket másokkal elhitetik. Az ő életében, úgy látszik, sem
a szórványosan megkísérelt csodás gyógyítások (egy tetszhalott leány
feltámasztásáról 4. 45-ben van szó), sem a valónak erejével fellépő hal-
lutinatiók és álmok (egy empusa kaukázusi útjában holdvilágnál jele-
nik meg előtte: 2. 4.; egy csodás erotikus álom indítja őt arra, hogy
római útja előtt Krétát keresse fel: 4. 34.) nem játszották az első sze-
repet. Ő egy más képességet érzett magában különösen elevennek, s
lehet hogy — véletlen találkozások által felbátorítva — valóságos

dresszszirozással szoktatta magát annak gyakorlásához: t. i. környezetének gondolatát kitalálni, sőt ezenfelül a legtávolabbi helyeken történő egyidejű eseményeket éstrevenni és megmondani (clairvoyance). Apollonios a görög ókor legnagyobb clairvoyantja, a kiben a lélek mélyén szunnyadó sejtelmek azonnal a biztos profétianak hangján jutottak kifejezésre. Ő a görögök Swedenborgja, ki Domitianusnak Rómában végbement meggyilkolását állítólag ugyanazzal a részletességgel és pontossággal adta Ephesosban környezetének tudtára ép a tett elkövetésének idejekor (8. 26.), mint a melylyel modern kartársa Stockholmnak egyidejű égéséről Gothenburgban beszélt 1759. szept. 1.)*

Észrevételeimet folytathatnám mindarról a sok érdekes jelenségről, mely akár tipikus voltánál, akár történeti fontosságánál fogva megérdemelné, hogy a suggestio tanának görög földről vett példái között helyet találjon. Mily jól tüntette volna fel pl. a Lukianostól megrajzolt Peregrinosnak alakja annak a tételnek igazságát, hogy egyetlen suggestiv gondolat a legsztelenebb, a legkalandosabb heroismusra képesíthet. A ki egészen egynek érezi magát Herakles-szel, annak következetesen úgy kell meghalnia, mint Peregrinos meghalt: máglyán elszenvedett önkénytes tűzhalállal.**)

És az ekstatikus vallásnak és az erotikumnak érintkezésére — a königsbergi «Mucker»-ek «Seraphinenkuss»-ját illusztrálendő (v. ö. Stoll: 505. l.) — mily jó például kínálkozott volna a tyanoi Apollonios iskolájából kikerült Alexandrosnak, a Kr. u. 2. század egy nagyhirű jósának az a praxisa, hogy környezetéből csak 18 éven aluli ifjaknak engedte meg arczon-csókolását, s az ekkép kitüntetetteket «csókon belüli barátainak» nevezte (Lukianos, ἡλέξανδρος ὁ ψευδόμαντις, 41. fej.). Avagy annak igazolására, hogy — nem lévén semmi ujság az ég alatt — modern spiritistáink asztaltánczoltatásának is megtaláljuk az ókori analogiáját, utalhatott volna Stoll a hieropolísi syr-görög cultus ama sajátos jósági módjára, mely abból állott, hogy a papok az állítólagos Apollon-szobrot vállaikra emelték, s ez azután «körben kergette őket, sőt egyikről a másikra ugrott.» (Pseudo-Lukianos Περὶ τῆς Συρίας θεοῦ, 36. f.). A mozgást elváró suggestiv képzeteknek ugyanazon physikai eredménye volt tehát már itt is meglévő, mely manapság a spiritista-séanceok kedvelt szóra-

*) Philostratosnak előadása szerint Apollonios egyenesen a hallucinálónak benyomását tette fönt említett elbeszélése közben, s környezete helyett a maga elé képzelt gyilkoshoz intézte szavait. Emanuel Swedenborggal részletesen foglalkozik Lehmann: Aberglaube u. Zauberei (német ford.) 216. s köv. lapj.

**) Peregrinos Heraklesnek Oita-hegyi máglyahalálát akarta utánozni Kr. u. 167. Olympiában nagy közönség előtt (Luk. Peregr. 21.).

kozását képezi. S hátha a szokatlanabb, a mutatósabb példák köréből a suggestiv erőnek ama területére lépünk, a hol ez mint az együtt gyülesező, együtt bíraskodó, együtt harczoló tömegnek irányítója a görög nyilvános életet, s ennek világtörténeti jelentőségénél fogva az egész emberiség fejlődését meghatározta! Mily sok alkalom kínálkozott volna itt a tömegmegnyilvánulásokra berendezkedett görög népnél a suggestio szerepéről, fontosságáról, hatalmáról beszélni! De, újból mondom, nem gáncsként hozom fel Stoll munkájának idevágó hiányait, hanem inkább buzditásul a Stoll által kimutatott egyetemes törvényszerűség egy részleges feldolgozására. Mindenesetre annak, a ki a *görögök történetében megnyilatkozó suggestionak monographiájára* vállalkozik, egész embernek kell lennie, a ki a suggestio lélektanának általános tételeivel ép úgy tisztában van, mint a görög irodalommal.

HORNÁNSZKY GYULA.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK

1902/1903.

7—8. Petőfi költészete. A specifikus magyar dal megteremtőjéről sokat és keveset is lehet írni. Sokat, de kevésbé újat, minthogy tudvalevőleg Petőfit minden oldalról méltatták már és agyontanulmányozták; keveset, de valami eredetit, ha a nagy lyrikus egyéniségének olyan vonását is észreveszi az illető, a melyekre még nem voltak figyelemmel, vagy csak kevésbé mások. A Petőfi-irodalom mindkét nembeli képviselőire mutat példát az a két program-értekezés, melyet jelen alkalommal kívánok röviden ismertetni. Az egyik *Petőfi költészete* címmel. (Eperjesi kir. kath. főgymn. 1—21. l.) — T(óth) S(ándor) tollából való s 18 szakaszban, időrendbeli fejlődésben ugyan, de jobbra mégis szakadozott tagoltsággal mond el Petőfiről és költészetéről már tudott és közhelynek is beillő észrevételeket; így a többek között, hogy többet ne említsek, mindjárt a legelején a Petőfi meteorszerű pályájának elkoptatott szólamát. Eredetiség vagy általában új nézőpont nincs is ilyképen azokban, s a mi mintegy a hiányt volna hivatva pótolni, a folyékony s olykor hévvel fakadó irály, nagyon is színes és virágos s a keresett képek zsufoltsága miatt túlterhelt és zavaros is. Az egyes szakaszok terjedelme ellen különben, melyekben Petőfi függetlenség-érzetéről, természet- és hazaszeretetéről, sikereiről, idegen költőknek reá gyakorolt hatásáról, a kritikusai elleni heves kifakadásairól, világfájdalmáról, politikai nézeteiről, szerelméről s végül jelentőségéről szól, nem lehet kifogást emelnünk, habár úgy látszik, hogy tárgya némely részénél nagyobb szeretettel s ebből következőleg tovább is időzik. Így legkidolgozottabb a tanulmánynek XVI. szakasza (18., 19. l.), mely belemélyedő hangulattal, jobbra Petőfi metaphoráival és

képeivel átszöve rajzolja meg a költő tüneményes szerelmének kétségeit és sejtéseit. Nem ily terjedt már, de lényegében megáll a külföldi költőknek Petőfire gyakorolt hatását méltató részlet, melyben azt mutatja ki T., hogy Petőfi Bérangert, a chansonnok költőjét, a hangulat tükrözésében és a formaságokban követi. És szintén rövidebb a XI. szakasz, mely az Apostol-t ismerteti, melyet a fékevesztett politikai optimizmus csapongásának tekint, maga részéről is megerősítvén a kritika felfogását a főhősről, a kinek alakításában éppen nem volt szerencsés Petőfi. De elég ennyi az egyes szakaszokról, melyek általában elfogadható részleteket tartalmaznak, s csak egy iránybeli észrevételt kívánok még tenni és illetőleg hibáztatnom kell T. előadását a nyelvtisztaság szempontjából. Hamarjában nem számítottam össze az értekezésben előforduló idegen szókat mind, azért mutatól ideikékat néhányat sorjában, a mint következnek: kolosszus, formalizmus, souverain, conventio, aspiratiók, históriai, história, problematikus, perspektiva, individualizmus, kultusz, problema, apotheosis, divinatio (2. l.), emancipalódjék, pozitív, dilettentéria (!), studium, pantheistikus (3. l.), idealizmus, resignált, rezignáció, harmonia (4. l.), milieu, contemplatio, alternativa, abstractio, byronizmus, impregnálta (5. l.) stb. Ha összeállítanám, tekintélyes számát gyűjthetném egybe az ilyféle idegenszerűségeknek, melyeknek használatát iskolai Értesítőkből nagy hibának tartom s nem tudom eléggé óvni hasonlókól kártársaimat. Az Értesítők olvasói egyszersmind tanítványaink is, a kiknek pedig írásbeli dolgozataiban irgalom nélkül szoktunk irtani minden, a nyelvtisztaság és helyesség elleni vétséget. Ha mi tanárok nem járunk elől jó példával nyelvünk tisztaságának megőrzésében, a kiknek pedig az egyenesen hivatásunk, ugyan kitől várjuk e tiszt betöltését?

A másik, szintén Petőfi költészetét fejtegető dolgozatnak -- *Petőfi Szalk-Szent-Mártonban* -- (Budapesti I. kerületi főgymn. 3--11. l.) társánál már kisebb körű a feladata. Kevesebbet markol, mint amaz, de többet is szorít. Szerzője, *Pap Ferencz*, ki, úgy látszik, kedvvel foglalkozik Petőfivel, a Felhők költőjét mutatja be, ki 1845--46-iki szalkszentmártoni magányában elmélkedik lelki világunk lényegének kérdései fölött, töpreng az emberiség sorsán, s a kit a kétségbeeséstől a magányban még inkább érvényesülő végtelenség eszméje ment meg. Mert -- mint azt Pap meggyőzően kimutatja -- voltaképen a visszavonultság e rövid ideje nem a világgyűlölet kora, a mit a kritika Petőfi költészete fejlődésének e szakában annak tekint, mint inkább azon nemes elhatározásának kialakulása, hogy életét embertársainak javára szenteli. S e szándék érlelődését vizsgálván, igen érdekesen és vonzóan elemzi szerzőnk a környezet és külső körülmények hatását: a téli időjárás komorságát és kedvelt költőibe mélyedő tanulmányát (Byron, Shelley, Béranger, Hugo Victor), melyek világnézetének s általában kedélyhangulatának az ismert irányban való kialakulására munkáltak. Petőfi és Byron közt nagy volt a lelki rokonság -- amaz harcziás, emez lázadó szellem -- s ez magyarázza meg, hogy a nagy brit költő köztelenebb hatással is volt Petőfinkre, annyira, hogy külsőségeiben is utánozta. De e magánosság, e remete-élet más körülményt is megmagyaráz Petőfi költészetének ez időszakában: ízlésének zabolátlan-ságait a gondolatokban és formában (9. l.), a mire több csattanó példára utalással figyelmeztet Pap, s tudtunkkal Petőfi ismertetői közül

elsőnek egyszersmind arra a kapcsolatra is, mely nemzeti életünk újjászervezője, Széchenyi, és a népi alapon megújódott nemzeti költészet egyik halhatatlan képviselője között nem annyira a mód és vérmérséklet, mint főképen az eszmék és elvek lényegét tekintve fennáll.

MAJOR KÁROLY.

9. Szántó Zsigmond dr.: Irodalmunk fejlődése. (Lugosi áll. főgymn. 6—19. l.) — Mióta a szabad lyceum intézménye tért nyert a közművelődési tényezők sorában, gyakran van alkalmunk annak eredményeként az iskolai értesítőkből egy-egy szabad előadást vagy felolvasást találni. Ily jellegű Szánthó felolvasása is, mely szemlét tart irodalmunk fejlődése fölött a legrégibb időktől napjainkig. Nagybő közönséget tartván szem előtt, a felolvasás is inkább népszerű, semmint tudományosan fejtegető, a mely irányt magunk részéről csak helyeselni tudjuk. Ez az oka azután — ha nem csalódunk — annak, hogy a különben nagyjelentőségű kérdés tárgyalásában nem hatol mélyebbre, vizsgálatában nem igyekszik az eredményeket bizonyos lélektani alapokra visszavezetni. Annyira, hogy jóformán megelégszik azzal az ismerettel, a mi irodalmi kézikönyveink bármelyikében megtalálható, s a mi általános tájékozottságot nyújt, de nem szélesíti egyszersmind látókörünket. A tárgy természetével függ egybe másrészt a felolvasásnak az a fogyatkozása is, hogy szerkesztése nem arányos. Így például irodalmunk fejlődési korszakainak jellemzésénél gyakran csak jelszavakat hangoztat, de közelebbről nem kutatja azt a belső kapcsolatot, mely az irodalom s a nemzeti élet másnemű nyilvánulásai között van. Mellőzve azonban az említett fogyatkozásokat, melyek egy rövid lélekzetű felolvasásról lévén szó, könnyen érthetők, van sok jó oldala a felolvasásnak. Helyes megfigyeléssel szól nemzeti tipikus jellemvonásainkról: a kutatási vágyról, erőink okos kihasználásáról, hősies katonatermesztetűnkéről, az új iránti fogékonyságunkról, a nemzeti hiúságról és melancholiáról, mely sajátságok népünk lelke mélyén élők s ma is megvannak. E vonásokat nyomozva, röviden megrajzolja ezután a pogányság meséinek, mondáinak világát, a kereszténységet, mely nemzeti szellemünk tartalmát mélyítette; majd szól a renaissance-ről, s itt egészen alkalmasan szólaltatja meg Riedl Frigyes, ki a legméltoőbb jellemzést adott ismert tanulmányában Mátyásról, a legnagyobb renaissance-fejedelemről. A históriás énekköltés érintése után részletesebben időzik, s nem is ok nélkül, a reformatio nagyhatású mozgalmánál, mely szellemi életünket s az azt leghivebben kifejező irodalmat nem annyira átalakította, mint tulajdonképen megteremtette. De itt egy észrevételével nem értünk egvet vagy helyesebben nem értjük a felolvasót abban a kijelentésében, hogy a mohácsi vészt követő idők fejtelensége, az ökológ stb. (12. l.) belekergeti szinte a szegény elárvult nemzetet az új hit karjaiba (!) A reformatio korának részletesebb ismertetése mellett már röviden végez a hanyatlás korával s a kurucz-kor gazdag irodalmával, melynek képét egy pár jól kiszemelt költeménnyel teszi megkapóvá. Innen kezdve egyébként is úgy látszik, hogy rohamosan siet a vég felé, mintha csak a felolvasásra szánt egy órai idő rövidsége sarkalná a gyors befejezésre: ennek következtében csak odavetett néhány vonással említi a felújulás korát s képviselőit,

valamint azokat az irányokat, melyek irodalmunk új fordulatait s szellemi életünk átalakulását eredményezték, minők: a Széchenyi reform-eszméi, a francia romanticismus hatása, a népiesség beáramlása költészetünkbe s az ennek nyomán támadt nemzeti hajtások.

MAJOR KÁROLY.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság f. é. márczius hó 9-én *főolvasó ülést* tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Erődi Béla*: Szádi Búszbán-ja.
2. *Némethy Géza*: Parerga Propertiana.

A főolvasó ülést *választmányi ülés* követte, melyen Heinrich Gusztáv elnöklete alatt jelen voltak: Hegedüs István alelnök, Némethy Géza első titkár, Katona Lajos szerkesztő, Cserhalmi Samu pénztáros, Bermüller Ferencz, Finály Gábor, Gyulai Ágost, Hornyánszky Gyula, Kuzsinszky Bálint, Láng Nándor, Maywald József, Peez Vilmos, Petz Gedeon, Pruzsinszky János, Timár Pál, Tolnai Vilmos, Váczy János vál. tagok és Császár Elemér második titkár, mint jegyző.

1. A bevétel jan. 1. óta 5446.92, a kiadás 4066.46 K, készpénz 1380.46 K.

2. Társulatunk tagjai közül elhunyt Mócs Szaniszló dr. főgymn. tanár. Elhunytá fölött őszinte részvételnek adott kifejezést a választmány.

3. Új rendes tag 1904-től Rell Lajos dr. békéscsabai tanár, volt rk. tag (Cserhalmi); új rendkívüli tagok: Szilágyi Gyula, Kallós Ede, Scharbert Vilmos, Névery János, Papp István.

4. Az Izlandi Irodalmi Társulat megküldte kiadványainak jegyzékét. A társaság köszönetét a titkár fejezi ki levélben.

5. Az alapszabályok módosítására kiküldött bizottság elnöke, Hegedüs István, bemutatja a megváltozott paragraphusokat (egyetlen jelentősebb változás a választmányi tagok számának 20—20-ról 30—30-ra emelése). A választmány egyhangúlag hozzájárul a változtatáshoz és elhatározza, hogy elfogadásra fogja ajánlani az 1905-i rendes közgyűlésen.

— **Archæologiai hírek.** Az utóbbi időben *Kos* szigete nagyjelentőségű archæologiai kutatásoknak volt színhelye. *Herzog R.*, tübingeni egyetemi tanár, a ki Herondasszal kapcsolatban foglalkozott *Kos* szigetével (*Koische Forschungen*, 1899.) és a porosz akadémia megbízásából földolgozza a kosi föliratokat, 1902. és 1903. őszén rendszeres ásásokat végzett *Kos-on*, melyek fényes eredménnyel jártak: a föltárt Asklepieion mind épületeinek emlékszerősége, mind a napfényre került szobrászati leletek és föliratok gazdasága tekintetében méltán vetekedik Asklepios egy másik híres szentélyének, az epidauroszi hieronnak nevezetességével.

Asklepios szent kerülete Kos városától nyugatra, 31.2 kmnyi távolságban fekvő, messze kilátást nyújtó magaslaton terül el. Főtemploma (100×70 mnyi), köröskörül ión oszlopcsarnoktól szegélyezett terrasseon épült. Mostani alakjában a Kr. e. 2. évszázad elejére datálható, dór, 6×11 oszloppal körülvelt peripteros; stylobatesének méretei 16×31 m.-t tesznek ki. Alapozása πῶρος; és zöld trachyt, lépcsőzetének, oszlopainak és falainak anyaga fehér márvány, csak a pronaos küszöbéhez használtak fekete márványt. Az istenkép basisának alakjából kiderül, hogy rajta két szobor foglalt helyet, tehát Asklepiosén kívül valószínűleg Hygieiaé. A templom a megmaradt épületagokból teljesen rekonstruálható.

A templom főhomlokzata igen széles, 60 fokból álló, díszes márványlépcsőzetre nyílik, mely egy alacsonyabban fekvő terrassera visz le. Ennek keleti felében kisebb (16×11 m.-es) in-antis formájú, ión rendszerű templom emelkedett, melynek anyaga mészkő és márvány, simáját préselt díszű terracotta lapok fűdték. Naosának padlójában fekete márvány lapoktól körülzárt kis gödör van, a tűz- és tolvajbiztos πυρραγή, melynek nagysúlyú fedőkövében kis nyílás látható; e fölött állhatott az a ριβωτός, melybe a hívők pénzadományaikat dobták. A πυρραγή-ban összegyűlt pénzekből fűdözték (főlrat tanúsága szerint) az Asklepieia-ünnep költségeit. A pronaosban piros márványasztal állott a vér nélküli áldozatok számára. Az 5. századba tartozó templom előtt szép, fölépítésében a nagy pergamoni oltárhoz hasonló márványoltár áll, melynek felső, Asklepios és Hygieia szobraival és oltáraival díszített szintjére márványlépcső visz. Ez az oltár és a mellette levő templom volt Asklepiosnak régebbi szentélye s mint ilyen Herondas 4. mimusának színhelye.

Az oltárépület mögött ión rendszerű (6×9 oszlopos) peripteros áll mely régebben, úgy látszik, Apollonnak volt szentelve, jelenlegi formájában azonban a császári kor elejére tartozik, a mikor is valamely császár kultusza számára rendezték be. A főntemlített nagy fölépcsőzet alsó része mellett jobb felől tágas, három teremből álló, ismeretlen rendeltetésű épület áll, míg balfelől díszes félköríves exedra és e mögött a terrasse-falba épített fülkesor következik.

Ezen épületek alatt egy harmadik terrasse terül el, a fürdő agorája. Északi támaszfala mentén épült a szent kút több medenczével és egy szép vizόχος, melyet főlrata szerint Stertinius Xenophon, Claudius császárnak udvari orvosa és kegyencze emeltetett. Az agora többi oldalát dór oszlopcsarnokok és azokhoz csatlakozó emeletes épületek határolják, bejáratául nagy díszkapu szolgál. Az egész kerületet számos vízvezeték szeli át; egy részük a római korba tartozik, a mikor a kosi fürdő a hydrotherapiának volt egyik főhelye.

A Strabontól említett fogadalmi szobrokból, melyek a szentélyt díszítették, számos basis és töredék jutott ránk. Férfi és nő szobrokon kívül Asklepiosnak, Aphroditének, Nikének képmásai, a kultusz-képhez tartozó kígyó; bronzszobrocskák és dísz tárgyak, a terracották hosszú sora, lámpák, vázák stb.

A több százra rúgó, a Kr. u. 3. évszázagig terjedő főlratokból Kos-

nak úgyszólván egész története rekonstruálható. A fölíratok a sziget köz-igazgatásáról, szerződéseiről, szövetségeiről, a szentély ünnepélyeiről szólnak. Ránk jutott az Asklepieia alkalmával rendezett musikus és gymnikus játékok győzőinek névsora, a játékok részletes programja. Legérdekesebbek az orvosok tevékenységére vonatkozó fölíratok, melyekből kiderül, hogy Kos orvosait mindenfelé elhívták. Számos külföldi állam hosszú fölíratokban dícsőíti a kosi iskolától küldött orvosoknak érdemeit. Csodás gyógyulásokról szóló fölíratok, a minőket Epidaurosban találtak, itt nem kerültek napfényre.

Herzog, kit Rehm müncheni gymn. tanár és egy építész támogatott munkájában, az Asklepieionon kívül egy Demeter-szentélyt kutatott föl Kephalos falú mellett, Kardamena vidékén pedig egy Apollon-szentély maradványait tárta föl. -- Érdekesnek tartjuk megemlíteni, hogy kik járultak hozzá az ásások költségeihez: az archæologiai intézet 9000, a württembergi egyházi és iskolaügyi miniszterium 4500, a birodalmi kanczellár 5000, a Johannitarend 3000, a porosz akadémia 600, magánemberek 8000 márkát adtak e célra: württembergi gyárosok pedig konzervekkel és szerszámokkal látták el az expeditiót. *L. N.*

— Gaston Parisnak, a román philologia tavaly ilyenkor elhunyt jeles mesterének, igen meleg hangú megemlékezést szentel *Schuchardt Hugó*, kinél ma alig találunk arra illetékesebbet, hogy a nagy halott érdemeit minden irányban teljes értékük szerint méltassa. Schuchardt a «Zeitschr. f. romanische Philologie» 1902. és 1903. évi kötetében a fr. *trouver* szó etymológiája körül olyan jelentéstani fejlődést (*heresni* { *találni*) állapított meg, a melylyel G. Paris és ennek legjelesb franczia tanítványa, A. Thomas, sehogysem tudott megbarátkozni. Utóbbi kissé dogmatikus merevséggel védte Schuchardt ellenében a maga, illetőleg a tanítója nézetét, s ez a türelmetlenséggel határos dogmatismus adott alkalmat Sch.-nak arra, hogy a Sorbonne nagy tanárának emléke előtt lobogóját meghajtva, egyúttal az *avtro; ész* elve ellen a tudományban tiltakozzék. Egyébként is igen megszívlelendő szavai a tudománybeli ethika olyan arany-szabályait foglalják magukba, hogy — egyúttal G. Paris megkésett nekrológja gyanánt is — jónak láttuk a szép megemlékezést ide iktatni.

«Kialudt a csillagzat, a mely oly széles körre árasztott annyi fényt és meleget, s a melynek sugarai, majdnem olyan felfoghatatlanul, mint az anyagi világ csak minap fölfödözött csodái, bámulatos gyorsasággal és biztosan hatoltak a mások munkáinak legrejtettebb mélységeibe. Joggal adták meg neki a francziák a *lángelme* czímét, melyet különben elég sajtászerűen csak költőknek, hadvezéreknek és matematikusoknak szoktak odaitélni. S ha a párisi lapok szerint G. Paris nem is tartozott a franczia közélet 'ismertebb' alakjai közé, hírneve bizonyynyal maradandóbb lesz, mint akárhány 'ismert' férfiúé. Ha rövidesen csak a *maître de la science romane* névén emlegették, erre mindenkép rászolgált azzal a rendkívül megértő és buzdító érdeklődéssel, a melyet a Romania roppant birodalmának minden jelensége és minden munkása iránt tanusított. E rész-

ben igazán páratlanul állott. De mint kutatónak, voltak vele egyenlőrangú társai. Az első szónok, ki sírjánál beszélt, a román philologia igazi megújítójának, szinte a megalkotójának nevezte őt. Ez azonban csak Francziáországra nézve állhat meg. A nagy és mélyreható alkotások és az igazán korszakotalkotó megújódás művei a román nyelvészet terén — pedig bizonyára ez áll az előtérben — Olasz- és Németországból indultak ki. Mindaz, a mit G. P. e. téren alkotott, szintén a legnagyobb alaposággal tűnik ki. Nyelvtörténeti munkákról írt bírálatai telvék az élelméjű és termékenyítő megjegyzések özönével. De valami összefoglalóval és egészen újszerűvel, sajnos, nem ajándékozott meg bennünket. Mint néhány évvel ezelőtt nekem írta, főképp azért vágyódott a nyugalomra, hogy egy *könyvet* ír hasson, s meg vagyok róla győződve, hogy e könyv remekmű, kincsébánya lett volna, de aligha a nyelvtudomány köréből került volna ki. Csupán hallgatói áltatták vele magukat, hogy a mester titkos vonzódással lett volna a fonetikai tanulmányok iránt. Már a természetében volt, hogy minden tárgy iránt, a melyről épen nyilatkozott, lelkes vonzódással lát szott viselkedni, s csak az a különös, hogy ez épen a fonetikára nézve tűnt föl hallgatóinak. Irodalmi szétforgácsolódása, bármilyen dicsőséges és áldásos volt is, egyúttal azzal járt, hogy nem egy dologról mondott ítéletet, a melynek okokkal való támogatására nem volt érkezése, s hogy sokszor, mint maga is bevallotta, némely vizsgálatnak előlegeznie kellett az eredményét, mielőtt még a vizsgálatba foghatott volna. Intuitiójának élessége többnyire eltaláltatta vele a helyeset, de nem mindig, mert nem pótolhatja mindig az anyagnak fáradságos összegyűjtését, a mely egy-egy nehéz kérdés eldöntésére szükséges. S ha sok öregebb philologussal szerencsés ellentétben az újabb irányok megértésére sok készséget mutatott is, azért egyes dolgokban nem ritkán mégis nagyon conservatív hajlamokat árult el. S egészben a philologiai érdek nála mindig túlsúlyba került a nyelvészeti ellenében .... (Itt Sch. néhány jellemző példán mutatja ki G. P. ú. n. dogmatismusát, kivált a *hangtörvények* sokat vitatott kérdésében, aztán így folytatja általánosabb érdekű fejtegetéseit.) Nem ismerek senkit, magamat sem véve ki, a ki e részben a fegyelmetlenséget akarná hirdetni; épen ellenkezőleg, arról van szó, hogy a hangváltozások okait nagyobb szigorúsággal vizsgáljuk s a felületesen általánosító dogmatismustól fölszabaduljunk. Főképp etymologiai kutatásoknál a szó jelentése ép oly gondosan vizsgálendő mint a hangalakja, de ezen ép oly kevéssé szabad amannak a javára erőszakot elkövetni, mint amazon ennek az érdekében. Valamely szó eredeti jelentésül többféle jelentés kínálkozik lehetőknek, ép úgy, a mint a hangalak tekintetében több eredeti alak is lehetséges. Ha amazok egyike emezek egyikével találkozik, akkor a szó eredete ki van mutatva, különben nincsen. Csupán gondolkodásbeli hiba folytán juthatni az értelem egyezésének ahhoz a tudatos mellőzéséhez, a mely beéri csupán a hangbeli egyezéssel. S ezt, jöllehet reá-való ösztönzésben nem volt hiány, sem Thomas, sem Paris nem is kísérelték meg, hogy igazolják. Ezt ki kellett emelnem, mert súlyos módszertani hiba, s mivel ama különféle czélok között, melyeknek követését a „Société amicale

Gaston Paris' maga elé tűzte, azt is olvasom: „de propager sa méthode”. Ha az imént megrótt eljárást is e módszerhez számítjuk, annak a terjesztése távol legyen tőlünk. A jó módszer pedig, a melyet terjeszteni érdemes, nem volt a G. P. kizárólagos sajátja. A mi egészen az ő sajátja, a módszernek genialis alkalmazása, az nem terjeszthető. Két dolog azonban mindenesetre van, a miben G. Parist utánoznunk lehet és kell is: ez a modor szeretetreméltósága, melyről még akkor sem feledkezett meg, a mikor nem volt igaza; a másik pedig a mindenki iránt méltányos igazságosságra való törekvés. Egészen az ő szellemében járunk el, ha okok ellenében mindig csak okokat vetünk a mérlegbe, és sohasem igyekszünk a gallus kardjával lenyomni a serpenyőt. Az egyéniség értékét ezzel korántsem akarjuk kisebbiteni; de hisz ez az érték úgysí teljesen és közvetlenül benne van mindabban, a miben az egyéniség nyilvánul. Ne kíséreljük meg annak hatását a „tekintély”-lyel fokozni és kiterjeszteni; csak semmi felerőszakolás, semmi háttérbeszorítás, csupán a különböző egyéni erők szabad játéka, melyek egy közös célra törekedve, egymást kiegyenlítik és kiegészítik! S a mi a kicsinyben igaz, a nagyban is érvényes. A francziák azt állítják, hogy eddig a román philologia terén az övék volt a vezető szerep — a mi azonban legfőleg a szó egészen külső értelmében engedhető meg — és e vezérletet továbbra is meg kívánják tartani. Ennek az érdekében mi többiek természetesen nem fogunk iparkodni, de ellene sincs szándékunk dolgozni. A tudomány javára és a saját megelégedésünkre is jobb jelszót nem választhatnánk mint ezt, hogy vezetni és vezetetni!»

— A késmárki Kazinczy-emléktábla. Czeizel János úr fenti czímen az E. Phil. Közl. január havi füzetében megjelent cikkében azt mondja, hogy bizonyos kételyek támadtak benne, vajjon az emléktábla arra a házra került-e, melyben Kazinczy lakott. Indítatva érzem magamat e megjegyzésre a következőkben felelni.

Kazinczy Ferencz a Pályám Emlékezetében (15. l.) ezt mondja: «Házi gazdám Cornides úr, azon házban, melynek keleti fala mellett egy keskeny sikátor vezet a kath. templomhoz, a nagy-utczáról látá, hogy szeretnék szeretni valamit», stb. stb.

Ezen szavak szerint négy dolog irányítja az olvasó figyelmét: a ház fala, egy keskeny sikátor, a kath. templom és a nagy-utca.

Megjegyzem mindennek előtt, hogy Czeizel úr a Kazinczy említette nagy-utczát «főutczának» mutatta be az alaprajzban. Ez az utca azelőtt is ezt a nevet viselte, mert van egy másik nagy utca (Kossuth Lajos-utca), melyről szintén sikátor vezet a kath. templomhoz. Ezen körülmény könnyen félrevezetheti a nyomozót.

Én azonban nem ezen az utczán, hol a hagyomány sem tartotta fenn emlékét Cornides-féle háznak, kerestem Kazinczy lakását, hanem a főutczán, a hol négy ház van, melyekről okmányok tanuskodnak, hogy tulajdonosai Cornides úrék voltak. — A 32. és 34. számú házak között volt egy sikátor, melynek nyugati torkolatából a nagy-utczára ért az em-

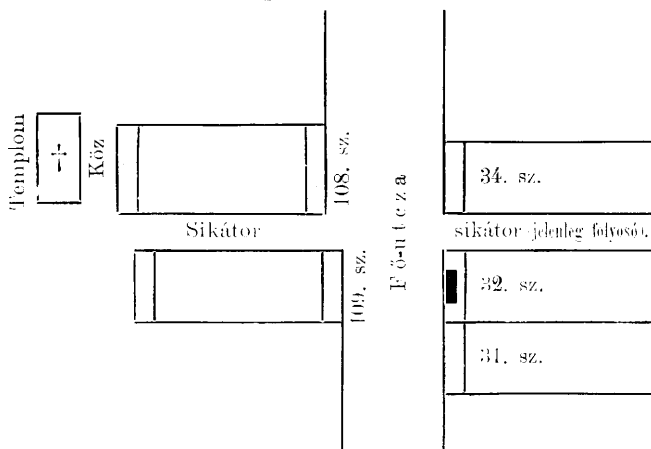

ber. Ezen keskeny téren házikó állott a 34. sz. ház falához függesztve A régi házikónak egy része még most is látható.

A főutczára néző homlokzatát az 1860-as években (tűzvész után) építették ki. A múlt századokban tárva-nyitva állott. Csak későbbben látták el kapuval, melyen magam láttam a fehér galambképet,*) mely rajta pompázott.

Azt kérdezhetné valaki, vajjon nem a 34. sz. ház-e az, melyben Kazincezy lakott? Hiszen a volt sikátor mellett áll; homlokzata a nagy-utczára néz, a kapuból kissé ferde keresztvonal irányában szintén a templomhoz érünk! Felelet: nem, mert itt a sikátor a 34. sz. ház *déli fala* mellett vonul végig a 108. és 109. számú házak között, de sem az egyik, sem a másik háznak a *keleti* fala mellett. Ezen két ház keleti fala a nagy-utczára néz.

Válaszom rövid foglalata ez:

A 32. sz. ház nyugati oldalán (homlokzatán) az emléktábla látható. Keleti fala párhuzamos a Leibicz-patakkal. *Északi* fala mellett van a sikátor (most folyosó); a ház déli oldalán áll a 31. sz. ház. A 108. és 109. sz. házak a tulsó ház sor keleti oldalán láthatók. A sikátor a 109. sz. ház *északi* és a 108. sz. ház *déli* fala mellett (között) vezet a kath. templomhoz a nagyutczáról.

Késmárk.

SCHOLZ FRIGYES.

— Gábor Andor urat kérem, hogy lakása címét velem közölni szíveskedjék. A szerk.

— Hibaigazítás. Az E. Ph. K. f. é. kötetének 177. lapján *Larroumet* életkora 86 évről 51-re javítandó.

*) Jelképe annak, hogy ott szabad átjáró (sikátor, Brand-gässchen) volt. A nagy-utczában még most is három sikátor látható.

A szerkesztőhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *-gal jelölt munkák legközelebb ismertetésre kerülnek.)

Ballaqi Aladár, A magyar nyelv barátaihoz. A «Nyelvtört. Szótár» szerkesztőjének védekezése alkalmából. (L. a Nyelvőr februári füzetét.) Budapest. Franklin-Társ. 1904 (a horitéken 10941). N. 8-r. 30 l. 50 fill.

Ballaqi Aladár, Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár. I. köt. I. fele. Bpest. Kiadja a M. T. Akadémia. N. 8-r. 448 l. 8 Kor.

*Berhorics Miklós, Br. Fötvös József és a francia irodalom. Bpest. Stephaneum. 1904. N. 8-r. 96 l.

Décsi Lajos, Bevezetés az irodalomtörténetbe. Az irodalomtörténet módszerei. I. rész. Budapest, Ráth Mór 1904. N. 8-r. VIII, 108 l. 2 Kor.

Décsi Lajos, Adatok a mértékes verselés történetéhez. (Magyari István versei. 1600.) Bpest. Athenæum. 1904. N. 8-r. 11 l. 50 fill.

László Géza, Valerius Cato költeményei. A latin szöveget megállapította s magyarra fordította —. Szekszárd, Molnár Mór 1904. 8-r. 15. l. (E fordítás alapvető része, a szövegkritikai és magyarázó megjegyzések az E. Ph. K. XXV, 769—787. és XXVII, 361—378. lapjain jelentek meg.)

(Dr. *Némethy* Lajos.) Index Signorum «Ex libris» dietorum Bibliothecae Eccl. Metropolit. Strigoniensis. (Az esztergomi főegyházmegyei könyvtár «ex libris» könyvjegyeinek lajstroma.) 1 színnymatú és 12 eredeti rézmetszetű képpel. Esztergom, Buzárovits G. 1903.

Nyelvészeti Füzetek. Szerkeszti *Simonyi* Zsigmond: 11. *Simonyi* Zs., Elvonás (Elemző szóalkotás). — 12. *Székely* Ábrahám, Alanytalan mondataink alanyáról. — 13. *Erdélyi* Lajos, *Horger* Antal, *Szemkö* Aladár, Nyelvjárási tanulmányok II. — 14. *Simai* Ödön dr., *Dugonics* András mint nyelvújító. Budapest. 1904. Athenæum. Egy-egy füzet ára 1 1/2 Kor.

*Pintér Jenő, A históriás énekek művelődéstörténeti vonatkozásai. (Művelődéstörténeti Értekezések 6. sz.) Budapest. Hornyánszky. 1903. N. 8-r. 48 l.

Rétlhei *Pirkkel* Marián, A Pray-codex. Tanulmány. Budapest. Athenæum. 1903. N. 8-r. 56 l.

Dr. *Prónai* Antal, Futó csillagok. Ifjan elhunyt költőink jellemképei. Bpest. Szt. István-Társulat. 1903. Kis 8-r. 146 l. (Ányos Pál, Dayka Gábor, Szentjóbi Szabó László, Kármán József, Csokonai V. Mihály, Czákó Zsigmond, Petőfi Sándor, Kerényi Frigyes, Tóth Ede és Reviczky Gyula életrajza és rövid jellemzése, főképp a tanulóifjúság számára.)

Sáfrány Lajos, A szellemi munkaképesség mérése és a túlterhelés problémája. Budap. 1903. Franklin-Társulat. N. 8-r. 54 l.

Sörös Pongrácz, Guzmics Izidor apát naplója. Budap. Athenæum. 1903. N. 8-r. 48 l.

*Tordai Ányos, Kódexeink Mária-himnuszai. Budap. Stephaneum. 1903. N. 8-r. 91 l.

Dr. *Varga* Dezső, A munkásember Krisztus előtt és Krisztus után. Esztergom, Buzárovits G. 1903. N. 8-r. 49 l.

*Varjú János, Kétszáz év a magyar művelődés történetéből (1526—1726). Vác. Mayer Sándor. 1903. N. 8-r. 71 l.

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET.

Abbot, G. F., Macedonian folklore. Cambridge, 1903. University. (N. 8-r.) Kötve 9 Sh.

Ahlwardt, W., Sammlungen alter arabischer Dichter II. Die Divāne der Regezdichter Ela'gga'g u. Ezzafajān. Hrsg. v. W. Ahlwardt. Berlin, 1903. Reuther. (N. 8-r.) 12 M.

Ball, A. P., The satire of Seneca on apotheosis of Claudius. London, 1903. Macmillan. (8-r.) 5 Sh.

Beer, R., Spanische Literaturgeschichte. Leipzig, 1903. Göschen. (K. 8-r.) 1.60 M. [Sammlung Göschen 167—168.]

Begley, W., Nova Solyma, the ideal city; or Jerusalem regained: an anonymous romance written in the time of Charles I. now first drawn from obscurity, and attributed to J. Milton. London, 1903. Murray. (8-r. 808 l.) 2 Sh.

Bellanger, J., Histoire de la traduction en France. (Auteurs grecs et latins.) Paris, 1903. Lemerre. (18-r. 139 l.) 1.50 fcs.

Besnier, M., L'île Tibérine dans l'antiquité. Paris, 1903. Fontemoing. (N. 8-r. IV. 357 l. 32 metszettel.)

Boissier, G., Tacite. Paris, 1903. Hachette. (N. 8-r.) 3.50 fcs.

Brie, Fr., Die englischen Ausgaben des Eulenspiegel u. ihre Stellung in der Geschichte des Volksbuches. Breslau, 1903. [Doktori ért.] (8-r. 68 l.)

Brie, F. W. D., Eulenspiegel in England. Berlin, 1903. Mayer u. Müller. (N. 8-r.) 4.80 M.

Brunhuber, K., Sidneys Arcadia u. ihre Nachläufer. Nürnberg, 1903. Edelmann. (N. 8-r. VII, 55 l.)

Christoni, P., La seconda fase del pensiero dantesco: periodo degli studi sui classici e filosofi antichi e sugli espositori medievali. Livorno, 1903. Giusti. (16-r. XVI, 222 l.) 3 L.

Croce, B., Volfgango Goethe a Napoli. Napoli, 1903. Pierro. (N. 8-r.) 1 L.

Dante e Firenze: prose antiche, con note illustrative ed appendici di O. Zenatti. Firenze, 1903. Sansoni. (16-r. XVI, 537 l.) 3.50 L.

Dedouvres, L., Les Latins peints par eux-mêmes. Paris, 1903. Picard. (N. 8-r. VIII, 450 l.)

Fischer, H., Beiträge zur Literatur der Sieben weisen Meister. Greifswald, 1903. [Doktori ért.] (8-r. 131 l.)

Fischetti, L., Pompei past and present. Naples, 1903. Confalone. (8-r. 77 p. con 32 tavole.)

Flamini, F., I significati reconditi della Commedia di Dante e il suo fine supremo. Parte I. Livorno, 1903. Giusti. (16-r. VIII, 266 l.) 3.50 L.

Groussac, P., Une enigme littéraire: le «Don Quichotte» d'Avellaneda. Le drame espagnol, etc. Paris, 1903. Picard. (N. 8-r. XII, 303 l.)

Hell, J., Das Leben des Farazdaq nach seinen Gedichten u. sein Loblied auf Al-Walid ibn Jazid Din 394. Leipzig, 1903. Harrassowitz. (N. 8-r.) 2.40 M.

Kroker, E., Doktor Faust u. Auerbachs Keller. Mit 3 Tafeln. Leipzig, 1903. Dietrich. (N. 8-r.) 1 M.

Klee, G., Grundzüge d. deutschen Literaturgeschichte. Berlin, 1903. Bondi. (8-r.) Kötve 2 M.

Krämer, E., Die altenglischen Metra des Bæti, hrsg. u. mit Einleitung u. vollst. Wörterbuch versehen. Bonn, 1903. Hanstein. (N. 8-r.) 4.50 M.

DE POSONIENSI CODICE SALLUSTIANO.

Posoniensis codex Latinus membranaceus LXXII foliis Sallustii libros de Catilinæ Jugurthæque bello continet. Plagulae non eundem omnes habent foliorum numerum; prima enim IV, extrema VIII habet folia, reliquæ dena. Ex plagulis tres priores minusculis, reliquæ maiusculis sunt signatæ litteris, folia numerorum notis, ut *a* I *b* I *c* I *D* I *E* I II III IIII V *H* I II III IIII V *K* I II III IIII V. Plagula *F* habet omnes notas foliorum, quorum ordine recto in libro compingendo vel potius describendo deerratum esse videtur: *F* I V III IIII II VIII VII VIII VI X. Inter plagulas *H* et *K* deest una (*I*) et cum ea simul pars belli Jug. 75¹⁰ (crediderant) — 95³ (— mulanda negotiis). Est codex bibliothecæ Eccl. Aug. Evang. Posoniensis ex iis, qui *integri* significari solent, et quidem, ut existimo, ex sæculo XII. Est ornatus initialibus varii coloris, quorum ornatissimum tamen est initiale princeps; sub extremo codice et rariora et parum ornata reperiuntur, ubi iam scriptura quoque præpropera mendosiorque est, quod sæpe ex remissione verborum ordine cognoscitur.

Ex codice hi potissimum loci exscribendi mihi videbantur:

I. *Ex libro Catilinæ.*

2. 12*) his | 18 *transiere*
3. 5 auctorem
8. 7 qui ea fecere | quantum ea
13. 3 constrata *esse*
14. 3 animi molles et ætate fluxii [dolus haud difficiliter]
18. 2 in quibus | nequierat
19. 2 sed imperia multa seva antea perpessos

---

*) V. Egyet. Phil. Közl. XXVII, 193—198.

20. 6 fidesque vestra spectata mihi satis foret | 24 fortis-
 simi | 26 amittere
 22. 4 sicuti | dictam rem
 23. 12 quo modo (q̄ m̄) audierat
 25. psallere et saltare | multusque | inerat
 27. [et consuli insidias tendere] per m. p. lecam
 29. 5 exagitata
 31. 12 aut sui expurgandi gratia sicuti iurgio
 35. 9 non *quia*
 37. 10 item alii qui erant expulsi per dedecora
 43. 2 ut sibi (*s. scr.*) videbatur | 3 in agrum fesulanum | 17
 consulto
 44. 10 qui sim
 46. 5 senatum
 49. 1 neque precibus neque gratia neque pretio
 50. 7 orabat in audatiam
 51. 11 infida atque adversa | 43 sevir paulo | 67 ad igna-
 ros cives aut minus bonos
 52. 44 si in tanto | 49 paululum | 67 misereamini | 75 pro-
 spera
 54. 16 illam assequebatur
 55. 3 ad supplicium | 13 exitium
 57. 14 expeditos in fuga sequeretur. Sed Catelina postquam
 videt montibus [*In margine eadem manu scr.*]
 58. 20 teget
 59. 10 colōis | propter] prope | tumultus causa.

II. *Ex libro Jugurthae.*

1. 12 actores | multoque etiam periculosa petunt | neque
 regerentur magis *casibus* quam

Ex ordine verborum qui huc referantur digni videntur loci hi: de
 sua natura | humanum genus | brevis evi | neque maius aliquod | ha-
 bunde | gloria fierent eterni | suamque culpam actores quisque

2. omnia que orta sunt occidunt et aucta senescunt | ingna-
 viam | varieque
 NB. sunt immortalia

3. 2 cura publicarum rerum in minime | 3—4 neque illi
-quibus per fraudem vis fuit utique tuti aut eo magis sint honesti

NB. est extremæ dementiæ

4. 8 et quibus ego temporibus magistratus sum adeptus et
quales viri idem assequi nequiverint et postea genera hominum
quæ et in senatum pervenerint | 12 mei animi mutasse | 21 qui
non (qn: ñ) | 24 perinde quasi prætura consulatus præclara et
sint magnifica ac non perinde | 27 civitatis morum

NB. memoria gestarum rerum | puto esse prætereundum | meum
studium | utili meo labori | quam inagnavia | nostræ civitatis | viros præ-
claros | accendi ad virtutem | non illam ceram neque figuram | in se ha-
bere | hominum | non probitate neque cum maioribus industria conten-
dat suis

8. 12 illi et gloriam et regnum | si vellet permanere in suis
artibus | 14 suam et ipsum (= ipsm̄) pecuniam præcipitem ca-
surum

12. 8 suam (visens domum eat)

13. quibus præcepit

14. 13 ob meorum maiorum | posse me | auxilia | 43 eis-
dem | 44 nequit

18. 4 qua (= q^a) | proxime cartagini

32. sæpe indicendo

38. 6 occultiora fore^u

41. 1 ceterum mos partium popularium et senatus factio-
num | 25 promissio terræ (= trē) orriri

42. 18 desereret

44. 12 odor

46. 11 nuntiari

47. 5 paterentur

48. 50 milia passum XX tractu pari

53. 13 fessi leti erant

58. 12 et clamorem ultra tumultum hostilem

63. 14 plerisque faciem eius ignorantibus facile notus

65. et ob eam rem mente paulum immunita erat | sic illi
annl'tis mortalibus

68. 5 postera

70. 5 clarum

- senatus |
 73. 18 sed paulo ante Metellum decreverat
 74. 8 in armis spem habere | an fidei
 75. 5 comperta

(cc. 75¹⁰ [crediderant] — 95³ [-- mulanda] desunt)

100. 1 uti cœperat in hiberna it quæ propter commeatum
 in oppidis maritimis ut agē decreverat | 6 cohortes | 14 futurorum

102. 16 inopi melius visum est amicos quam servos | 23.
 acceperat | sed quoniam | sed ob regnum tutandum | ac tum

103. 4*) itinere a Gætulis latronibus circumventi | perfugi-
 unt | 5 uti | 7 benivolentiæ | deinde (II. manu) | omnia pollicita |
 apud marium itemque apud senatum | ibidem operiuntur

104. 1 Marius postquam infecto negotio quo intenderat
 Cyrtam rediit | quæ fluxæ et mobiles *semper* in adversa mutan-
 tur | ab Utica (ante hæc verba eadem manu s. scr. videtur: *ad*
se) | bebi um (*interc. ras.*) | præterea | 2 quibuscum | cognovit |
 in quibus Romam potestas eundi fit a consule | ignari rerum hu-
 omnibus |

manarum | 3 impetratis rebus | cum c. n. Octavo Rufone | libens |
 Romæque | deprecati sunt | beneficii | fœdus et amicitia dabuntur

105. 1 quibus | petiverat | de communibus negotiis | 2 at-
 que peditum funditorum baleatorum (bæatorum?) | velitariis

106. 2 post ubi castra locata erant | vultu | 4 proficisceren-
 tur, cœnatos esse iubet in castris ignesque quam creberrimos
 fieri | 5 duum milium intervallo

107. 1 æstimabat | ante (= añ) | adversus | quanto sibi in
 prælio minus pepercissent | ad hostes | 2 fecerant | nihil dolo |
 (uti in tali . . . . . agebat *in margine sunt scr. pro* placuit, *quod post*
ea res deletum est) | Mauris cum Sulla se solum | 6 acciderant | 7
 deinde

^α
 108. 1 iugurtha | et subdole speculatum bocchi consilio
 ierat | nam mater eius ex concubina nata erat | ob ingenium
 Mauro carus acceptusque erat | 2 diem, locum, tempus ipse
 deligeret consulto sese omnia cum illo integra habere; neu
 Jugurthæ legatum pertimesceret | caveri (= cavē) | 3 atenuisse |
 Romanis

*) V. Egyet. Phil. Közl. XXVI, 450—453.

109. 1 Igitur pauca Sulla respondit se | occulte aut nullo |
 2 voluerant | congressi sunt dicit | 3 ac nihil etiam nē decrevisse |
 4 ambo in sua castra | accersitur *et* ab utroque tantummodo fidi
 interpretes adhiberentur *praedixerat*; præterea Dabar internuntius
 sanctus vir accersitus iurat ex sententia ambobus | rex sic

110. 2 ercle | 3 apud animum meum | nihil *te* carius (=
 e arius) habeo | 4 libet | quo advives | 5/6 de re vestra p | minus
 flagitiosum | 7 bellum ego cum populo r. neque feci nec factum
 unquam volui. Fines meos adversum armatos armis tutatus sum |
 uti vultis | neque intrare sinam Jugurtham

111. 1 de pace et ceteris communibus rebus | patefecit
 (*corr.*) | polliceatur | in gratiam | faciendum esse aliquid | uti
 illi | 2 amicitiam fœdus *et* Numidiæ partem | tunc | negare | co-
 gnationem affinitatem | 3 sæpius fatigatus | lenitur ex voluntate |
 se omnia facturum | promittit

112. 1 at | bellum componi | 2 proficiscitur | deinde cuncta |
 ab illo *om.* | ad bœcum.

Sequuntur versus duo, qui in aliis quoque codicibus repe-
 riuntur :

Si cupis ignotum Jugurthae noscere letum :*)
Tarpeiî montis pulsus ad ima ruit.

In postremo libro : *Princeps linguae latinae.*

Codex noster propinquissimum omnium, quos adhuc inspe-
 xeram, habet locum Parisino 16024. et Monacensi 2602., adeo, ut
 Parisinus ille in exemplar et Posoniense et Monacense traductus
 esse videatur.

JOS. CSERÉP.

---

*) Alibi: Si cupis ignotum Jugurthæ discere letum: Tarpeiæ rupis
 pulsus ad ima ruit.

A FRANCZIA KRITIKA FEJLŐDÉSE A XIX. SZÁZADBAN.

(Vége.)

II.

Keressük most e modern kritika gyökereit, a melyekről eddig csak azt láttuk, hogy a classikus kritikában nem kereshetők; Staëlnét La Harpe-tól mély örvény választja el. Azonban a morális tudományokban senki se feltaláló a szó szoros értelmében, senki se alkot teljesen újat, kell tehát itt is találni elődöket. Mindenekelőtt milyen hatások alatt állott Staëlné?

Idéztük azt az állítását, hogy a munkát, a melyre vállalkozik, még semmi ismert könyv se végezte el. Azt akarja-e ezzel mondani, hogy nem tanult másoktól? Aligha; néhány lappal alább ezt olvasuk: Úgy tetszik nekem, hogy még nem elemezték nálunk kellőleg a morális és politikai okokat, a melyek módosítják az irodalmi szellemet.¹⁾ Tehát már csak *kellőleg* és csak *nálunk*; a mit mondani szándékozik, csak a francia irodalomban lesz új, ott sem teljesen. E valomásnál tovább azonban nem megy, egy szóval sem emlékszik meg forrásairól; minthogy pedig ezeket eddig más se kutatta, mi csak arra szorítkozunk, hogy néhány munkát megjelöljünk azok közül, a melyek forrásai lehettek.

Legelőször is hajlandók vagyunk hinni, hogy a munka megfogalmazására hatással volt saját atyja, Necker, a nagynevű pénzügyminiszter, a *vallási eszmék fontosságáról* írt munkájával.²⁾ Íme néhány fejezetének címe: A vallási eszmék és a közrend kapcsolata. A vallási eszmék befolyása a boldogságra. Az erény befolyása a boldogságra stb. Szóval ugyanolyan kapcsolatok keresése a vallásra, erényre stb. vonatkozólag, a milyeneket leányánál találunk az irodalmat illetőleg. Ez azonban legfőlebb csak könyvének eszméjére lehetett befolyással, tárgyi ismereteket nem innen, hanem másunnan meríthetett. Honnan?

Időrendben közel áll hozzá Herder, a kinél — Péterfy Jenő szerint³⁾ — már megtalálhatók Taine methodusának alapvonalai. Ha ezzel nem is értünk teljesen egyet, az tény, hogy fejtegeti a klíma-

¹⁾ *Mme de Staël*: De la littérature. Discours préliminaire.

²⁾ *Necker*: De l'importance des opinions religieuses. A Liège 1788..

³⁾ *Péterfy Jenő* összegyűjtött munkái. 2. 1902. (Taine.)

a nemzeti jellem, traditio stb. hatását,¹⁾ tehát olyan eszméket, a melyek Staëlné óta állandóan foglalkoztatják az irodalom történetét. Hogy azonban ő ismerte-e, nem tudjuk, munkájában nem említi a Herder nevét (*De l'Allemagne* itt nem jöhet szóba, mert későbbi). Kant a Herder könyvéről írt bírálatát avval az eszmével végzi, hogy az em-nem feladata a folytonos haladás. Vajjon innen vette-e Staëlné könyvének ez uralkodó eszméjét? Noha többször említi Kantot, nem valószínű; úgy látszik, erre nézve Condorcet volt a forrása.

Herdernél fontosabb Bacon (Verulami, 1561—1626), a kitől be-mutatunk egy részletet.

A történelem az irodalom és művészet története nélkül Polyphemus szobra szem nélkül, mert épen az hiányzik belőle, a mi leginkább kifejezi szellemét és jellemét. Mindenekelőtt azt akarjuk, a mi épen a szépsége és úgyszólván lelke a történelemnek, hogy az eseményekkel összekapcsolják az okokat, vagyis meg kell határozni a terméket azon vidékek és népeknek, a melyeknek több vagy kevesebb hajlamuk volt a tudományokra, az ezeknek kedvező és ellenkező történelmi körülményeket, a vallási áhitatot és vakbuzgóságot, mely belévegyült a tudományok művelésébe; hogyan segítették elő vagy hátráltatták ezt a törvények, végre némelyek erő kifejtését a tudományok érdekében és ehhez hasonlókat. Azt kívánjuk, hogy mindezeket ne a kritikusok módja szerint tárgyalják, magasztalással és gáncscsal vesztegetve az időt, hanem egyszerűen történetet írva és csak tartózkodón vegyítve bele bírálatot.

Hogyan készül az ilyen történelem? A főútmutató, a mit adhatunk, ez: szükséges minden korszaknak főmunkáit, nem mondjuk, olvasni és újra olvasni, a minek soha vége nem lenne, hanem legalább is átfutni, megfigyelni bennük a tárgyat, stilust, methodust, hogy így a történetíró minden korszaknak irodalmi szellemét kitalálhassa.²⁾

Bacon fejtegetése ugyan a történelemre vonatkozik, de az irodalomtörténet is sokat tanulhatott volna belőle, mert például a tudományokról mondott szavai érvényesek az irodalomra is. Tanult-e valóban? Azt kellene hinnünk, mondja Croiset, hogy e nagy világosság után az irodalomtörténet gyors haladást tett, mindebből azonban nem lett semmi.³⁾

¹⁾ Herder: Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. 1784.

²⁾ Bacon: Instauratio magna, 1. rész, 2. könyv, 4. fejezet. Angolul írta 1605, latinul kibővítve 1623.

³⁾ Croiset: i. m.

Hát Staëlné tanult-e Bacontól? Nem tudjuk, csak annyit mondhatunk biztosan, hogy nagy elismeréssel nyilatkozott róla.*)

A Bacon utáni században egy francia író fejtegette a történelmi módszert, még pedig ezuttal teljes részletességgel. *Dubos abbé* ma hírnévre távol áll az angol bölcsészettől, de korában a legjobb nevek közé tartozott, szerintünk méltán. Talán az olvasót sikerül erről meggyőzni munkája kivonatos ismertetésével, ez azonban később Taine-ről szólva lesz inkább helyén. Egyelőre csak annyit mondunk, hogy őt is a Staëlné elődei közé sorozzuk. Ez és a már említettek bizonyítják, hogy ő sem tabula rasán dolgozott, nem semmiből teremtett. Letagadjuk-e ezzel érdemét? Reméljük, hogy nem, szándékunk legálább nem az, a mi szemünkben ő továbbra is az a nagy újító marad, a kitől kell számitani a modern francia kritikát.

Villemain egyik újítása gyanánt az életrajzot nevezzük meg; az újítás nevet ez csak relative, csak annyiban érdemli meg, a mennyiben a classikus kritika, mint Chateaubriand is mondja, mellőzte. Azonban ha kinyitjuk pl. a benzések irodalomtörténetét, azt látjuk, hogy a jelentékenyebb írók tárgyalása két részből áll: életrajz és műveiknek felsorolása.**)

Nem mondható tehát és bizonyára nem is gondolja senki, hogy egész Villemainig szükségtelennek tartották megírni az írók életrajzát. Az ő újítása egyrészt a classikus kritikával szemben van, másrészt az olyan munkákkal ellentétben, mint a benzéseké, nála az író művei, jellemzése és életrajza összefüggnek.

Villemain másik újítása gyanánt azt jelöltük meg, hogy az irodalom kölcsönhatását fejtegette. Hogy kik hatottak rá e tekintetben, nehéz megmondani. A művek és irodalmak összehasonlítására ő előtte

---

*) Bacon iratai, mondja, inkább őt magát jellemzik, mint korát. Minden tudománnyal foglalkozott, néha homályos, gyakran scholastikus, de minden tárgyról vannak új eszméi, csak hogy semmit se fejt ki teljesen.

**) *Histoire littéraire de la France par des religieux bénédictins*. A Paris 1733. 1. kötet. 1763. jelent meg a XII. kötet, az utolsó a benedictinuszok szerkesztésében, ettől kezdve az *Institut* szerkeszti, jelenleg az *Académie des inscriptions et belles lettres* nevű osztálya. Eddig utolsó kötete a 32-ik, 1898-ból, tárgyalja a XIV. század folytatását. Ha így halad, befejezéséhez kell néhány száz kötet és talán néhány száz esztendő. Brunetiere azt ajánlotta, hogy szerkesztését vegye át az *Académie française* és cserébe engedje át a történelmi szótár szerkesztését, a melynek új kiadása meg az ő Lucza-széke. (*Dictionnaire historique de la langue française* publié par l'Académie française. Tome premier 1858. Tehát 46 éve jelent meg az első kötet és ma a c betűn dolgozik az Académie française.) Részünkről azonban nem igen látjuk, mi haszon származna a cseréből.

többi közt Staëlné és Chateaubriand adtak példát; talán ez összehasonlítás vezette a hatás kutatására, talán Lessingtől, talán Voltaire-től is tanult. Bizonyos az, hogy nagy újításról nem szólhatunk akkor, a mikor már szokásos volt a különböző irodalmakat egymással kapcsolatra hozni.

Sainte-Beuveről már fentebb mondtuk, hogy nem az a legfontosabb nála, a mi az ő újítása. Az életrajz tekintetében közvetlen mestere Villemain; a mit ő utánna alkotott, abban vezették orvosi és természetrajzi tanulmányai. A portrait sem ismeretlen már ő előtt, épen ő maga elismeréssel szól pl. azokról, a melyek Marmontel emlékirataiban találhatók; ezek azonban nem írói arcképek.

Taine forrásai közül itt mellőzzük a természetrajzi törvényeket, a melyekről ő maga beszámol s a melyekről mi más alkalommal szólunk részletesen. Itt csak a történeti tudományok terén keressük elődeit és ígérünk szerint mindenekelőtt *Dubos*-szal kell megismerkedni.

Dubos abbé (1670–1742) ma a kevésbé ismert nevek közé tartozik, a XVIII. század legfényesebb nevei háttérbe szorították, a mikor tehát részletesen akarunk vele foglalkozni, az olvasó megengedi, hogy a magunk előleges igazolására egy nagynevű kortársnak adjuk át a szót, hogy a tudós abbét bemutassa.

A költészet- és festészetéről szóló munkájáról, a mely minket foglalkoztat, *Voltaire* így nyilatkozik: Ez a leghasznosabb könyv, a mit valaha e tárgyról írtak; érdeme az, hogy kevés tévedés mellett sok igaz, új és mély eszme van benne. Nem methodikus könyv, de szerzője gondolkozik és gondolkozásra készít, pedig zenész nem volt, verset írni nem tudott, festményei nem voltak, de sokat olvasott, láttott, hallott és gondolkozott.¹⁾

Igaz, hogy egy másik nagynevű kortárs, *Montesquieu* épen nem nagy elismeréssel bírálja *Dubos* egy másik munkáját, azonban nem szólva arról, hogy bírálata rendkívül nagy terjedelme már magában is elismerést jelent; hallgatva arról is, hogy *Brunetiére* szerint szigorú bírálata daczára is, nagyon sokat tanult tőle,²⁾ csak polemiája befejezését idézzük: *Dubos*nak vannak egyéb kitűnő munkái, azok alapján kell megítélni. Egész kritikámból ezt a tanúságot vonom le: ha ez a nagy ember tévedett, mennyire kell nekem félnem a tévedéstől.³⁾

Szóval kimondhatjuk, hogy az, a kit *Voltaire* más alkalommal a század egyik díszének nevezett,⁴⁾ jelent valamit a XVIII. században.

¹⁾ *Voltaire*: Siècle de Louis XIV. (Écrivains.) 1751.

²⁾ *Brunetiére*: Évolution des genres. 1890.

³⁾ *Montesquieu*: De l'esprit des lois. 1748.

⁴⁾ *Voltaire* levele *Dubos*hoz 1738. oct. 30.

Lássuk most azt a munkáját, a melyről Voltaire ítéletét idéztük.

A morális okoknak nagy része van abban, hogy a századok egymástól különböznek. Morális okoknak azokat nevezem itt, a melyek a művészek javára működnek, pl. a haza szerencsés állapota, az uralkodó és a polgárok hajlama a művészetek iránt, kiváló mesterek, a kik munkájukat megkönnyítik és a sikert biztosítják. Ki kételkedik, hogy Raphaël négy évvel előbb fejlődött volna ki, ha mestere egy másik Raphaël?*) A művészetek iránt nincs elegendő érdeklődés akkor, ha a polgárok nyugalmát háború zavarja, vagy legalább olyan háború, a mely a hazának árthat. A rómaiak addig nem érdeklődtek a művészetek iránt, a míg az ellenség egy megnyert csata után a Tiberis partján teremhetett, hanem csak akkor, a mikor a háborút Görög- és Spanyolországba, Ázsiába és Afrikába vitték át, a mikor nem volt többé kérdésben az állam létele. (Szerzőnk most az eddig elmondottakat részletesen alkalmazza négy virágzó korszakra: Nagy Sándor, Augustus, X. Leo pápa és XIV. Lajos francia király korszakára, rövidség kedvéért azonban ezt mellőzzük.)

A művészeteket nem lehet átplántálni sem a fagyos, sem a forró égöv alá; ha valamely nemzetnél nincs művészet, az azt mutatja, hogy a klíma nem megfelelő, másképp megteremne vagy legalább importálnák másunnan. De kell, hogy valahol bölcsője legyen és ez Egyiptom; ide nem plántálták át, hanem itt született, mert a klíma megfelelő volt neki.

A morális okok mellett hatnak a physikaiak is; a morális okok azonban nem formálnak mindig nagy művészeteket, a szeszélyes természet, úgy látszik, csak akkor alkotja meg őket, a mikor neki tetszik.

A nagy festők mindig a nagy költők kortársai voltak.

A művészetek váratlanul, ugrásban érkeznek meg kifejlésükre, midőn a morális okok hosszú időn át ugyanazok maradnak.

Vannak országok, a hol az emberek nem hoznak magukkal a világra bizonyos foglalkozáshoz szükséges tehetséget, a mint bizonyos növények nem teremnek meg némely országban. A mint a fák különböző években nem hoznak egyformán tökéletes gyümölcsöt, úgy ugyanazon klíma alatt született emberek se lesznek mind egyformák. Az emberi gép épen úgy függ a levegőtől és változásától, mint a gyümölcs. Ugyanazon fán termett két mag nem ad egyenlő gyümölcsöt, ha különböző földbe ültetjük, vagy különböző évben. Így két gyermek egyforma agyvelővel különböző ember lesz, ha egyiket Svédországban, a másikat Andalusiában neveljük, vagy ha ugyanazon helyen, de olyan években, a melyek temperaturája egymástól különbözik.

*) Mért épen négy évvel?

Szellemünk és hajlamaink jórészt a vértől függenek, ez viszont a levegőtől, a melyet belélegzünk és attól is, a melyben nevedtünk. Ezért különböznek a nemzetek különböző klimában. A levegő a föld kigőzölgesétől függ, ez pedig, mivel a föld örökös forrásban (fermentation) van, nem mindig ugyanaz és vele változik a levegő is. Ezért egyik nemzedék különbözhet a másiktól, mint a hogy egyik évben a gyümölcs jobb, mint a másokban.

A temperatura változása is nagy hatású; ha Rómában egy év alatt 20 büntényt követnek el, abból 15 a nagy hőség két hónapjára esik. Egy országban az öngyilkosságok okát megfigyelve, azt találták, hogy 60 közül 50 esetben a tél végén vagy elején követték el, a mikor északi szél fú, a mely elsötétíti az eget és megtámadja a leg-erősebb testet is.

Annyira szükségünk van a hazai levegőre, hogy egy francia Hollandban folyton panaszkodik, hogy vígságát és szellemét elvesztette; ezt a betegséget néhol *Hemvé*-nek nevezik *) s ha a levegő nem megfelelő, ez annyira súlyos lehet, hogy testi fájdalmat is okoz.

Minden nemzetnek megvan a jelleme erényeiben és hibáiban; egy spanyol grand nőkre költi a pénzét, egy lengyel kormányzó (palatin) borra, pálinkára. A katolikus vallás lényegében mindenütt ugyanaz, de azért minden nemzet vegyít bele a saját jelleméből s e szerint lehet benne több vagy kevesebb pompa, méltóság, változik a bűnbánat külső kifejezése stb. Boeotiát és Athént csak a Kitheron hegy választja el, mégis az előbbi lakossága durva, az utóbbié a leg-szellemesebb nép gyanánt ismeretes. Azonban a nemzeti jellem változik s a lakóhely jellemét veszi fel; a mai catalánok góthoktól származnak, de jellemük az ősi catalánoké; a francziák inkább németektől, mint galloktól származnak, de jellemük a galloké, innen van pl. nagy vígságuk, továbbá az, hogy olyan könnyen elhagyják hazájukat idegen zászló alatt szolgálni; a mint nem volt hadsereg gall katonák nélkül, úgy nincs ma francziák nélkül. Változott az angolok és németek jelleme is. Amint a mag ereje nem attól függ, hogy hol termett, hanem hogy hol ültették el, amint a champagnei szőlővessző Brie-be átplántálva elfajul, úgy az ember is alkalmazkodik és bár nem függ annyira a földtől, mint a növény, a levegő élteti. Mint az emberek, úgy az állatok is változnak testalkatban a születés és nevedés helye szerint. Mikor a spanyolok felfedezték Amerikát, ott nem volt ló, vittek tehát oda Andalusziából, még pedig a legnemesebb fajtól. Némely vidéken ezek elfajultak, kisebbek lettek, másutt ellenben még nemesedtek is. Az andalusiai és castiliai juhok más legelőn nem

*) Bizonyára a német *Heimweh*.

adnak olyan finom gyapjút. Végre nagyon különböző klíma alá átplántálva nem szaporodnak többé, mint pl. nálunk a tigrisek, majmok, elefántok, tevék és sokféle madarak.

Felhozzák ellenvetésül, hogy két nemzet nagyon megváltozott: a mai rómaiak és a hollandok; azonban ennek okát is megtaláljuk a klímában. A mai Róma levegője sokkal rosszabb a beomlott cloakák miatt és mert valószínűleg üregek képződtek újabb időben a föld alatt; a temperatura is változott, sokkal melegebb lett, nincsenek már oly szigorú telek, mint régente. Változott Hollandia is; régente erdős volt, azokat kiirtották, ellenben sokkal több lett a vize a csatornák folytán; a szarvasmarha ma sokkal nagyobb benne. Régente lakossága tápláléka csak hús volt, ma sok főzelék, tej és hal is, már pedig a táplálék változása, ha pl. egy vadász nemzet földművelő és halász lesz, megváltoztatja a nép jellemét is. Ez a változás pedig beáll a kereskedelem fejlődése folytán is; cukor, dohány, kávé, csokoládé, különböző liqueur-ök, tehát meleg égalji termékek ma már táplálkozási cikkek Holland-, Angol-, Lengyel-, Németországban még a köznép számára is. Ezek a vért megtöltik a déli népek szellemével, a Canari szigetek bora e szigetek levegőjéből visz Angliába.

A miket én itt mondok, az a közfelfogás, mely a népek között lévő különbséget mindig a levegő különbségének tulajdonította. «A klíma a főoka az emberek szokásai és hajlamainak; ezek annyira különböznek egymástól, a mennyire a levegő», mondja *Chardin*, a ki sokat utazott.*) A temperatura lehet kedvező és kedvezőtlen a gyermekek physikai nevelésére, mért ne fogadnók el tehát, hogy azok a gyermekek, a kik Franciaországban olyan években nevelkedtek, a melyek temperaturája kedvezőbb, értelmesebbek lesznek, mint az ellenkező nevelésűek. Legjobb volna erre nézve a természettudományt kérdezni meg, ez hamar véget vetne olyan vitatkozásoknak, a melyek a retorikában végtelenek — mondja erre a modernek nagy védője.***) Elfogadom, ámde a szóban lévő tárgyra a természettudomány nem felel, találjuk azonban azt, hogy a növények termése egyik évben jobb, mint a másokban. Különböznek századok szerint az erkölcsök is. Volt idő, midőn az emberek könnyen elhagyták hazájukat és ezer mértföldre mentek harcolni. Hiszi-e valaki, hogy ma a legékesszólóbb prédikátor

---

*) *Jean Chardin* (1643—1713) sokat utazott keleten, főképp Perzsiában. Munkája (*Journal du voyage du chevalier Chardin, Amsterdam 1711.*) nagy tekintélyben állott, Montesquieu, Rousseau, Gibbon sokat merített belőle.

**) *Fontenelle*: *Poésies pastorales*, 1688. *Digressions sur les anciens.*

keresztes hadjáratot hirdetve, találna bárókat, a kik a tengeren túl követik?*)

Ez a kivonat eléggé megismerteti Dubos könyvének szellemét és gazdagságát olyan eszmékben, a melyeket könnyen hajlandók vagyunk korunk szülötteinek gondolni.**)

Nem azt akarjuk ezzel mondani, hogy összes tanai ma is teljes érvényben vannak; ma a klíma hatását nem magyarázzuk csaknem kizárólag a levegőből s ha egy francia Hollandban nem érzi magát otthon, nem a levegőnek tulajdonítjuk; hogy a nagy festők mindig a nagy költők kortársai, ez ellentmond az evolutio elméletének s Brunetiére az ellenkezőt hirdeti, legalább ugyanazon nemzetre. Ellenben, úgy látszik, csak a szót nem választotta meg szerencsésen, azt állítván, hogy a művészetek ugrásban érkeznék meg kifejlődésükre. Ha azt akarja mondani, hogy a fokok átugrásával, akkor téved, úgy gondoljuk azonban, hogy állításának értelme ez: ha a morális okok hosszú időn át kedvezők, a kifejlődés gyorsan megtörténhetik. S hogy ebben igaza van, bizonyítja pl. a francia tragédia, mely a XVII. században primitív kezdetből gyorsan, mindamellett azonban fokozatos fejlődéssel néhány évtized alatt elérte tetőpontját.

Dubos munkája alapján létre jöhetett volna az irodalomtörténet reformja. Igaz, hogy rendszeren csak művészetről beszél s alig említi a költészetet, de azért ezt se mellőzi teljesen, bizonyoság rá elméletének alkalmazása az egyes korokra s ezekben a költészetre. (Mit is mondhatna pl. az Augustus korabeli művészetről ő, a XVIII. század elején?) A mit a művészetről mond, érvényesnek tekinti a költészetre is, mint ezt teszi pl. Taine és Brunetiére is.

Vajjon Taine mit tanulhatott tőle? A három öserő közül az *időpont* (moment) nem található meg nála; említi ugyan, hogy milyen hatással lett volna Raphaélre, ha mestere egy másik Raphaél, de ebből csak erőltetve lehetne levonni a művek hatását művekre. Ellenben megvan nála a *race* és *milieu*; az előbbi változásait, az utóbbi különböző nyilvánulásait (klíma, táplálék, politikai, társadalmi viszonyok stb.) oly beható részletességgel fejtegeti, mint senki Taine előtt.

---

*) Dubos: *Réflexions critiques sur la poésie et sur la peinture*. Paris 1719.

**) A görögök nem nevelték polgáraik egy részét arra, hogy a háborún kívül minden egyébre alkalmatlanok legyenek, a mely nevelés Európában régóta nagy pusztítást visz végbe. — Nem úgy hangzik-e ez, mintha egy mai újságból vagy politikai beszédből írtuk volna ki? Pedig ezt a XVIII. század elején mondja Dubos s csak azért mellőztük, mert tárgyunktól távol áll.

Hogy azonban Taine tanult-e tőle, az más kérdés. Forrásai közt nem említi és lehet, hogy nem is ismerte, legfőlebb talán közvetve Montesquien útján.

Legkevébbé új Taine elméletében a klimáról, mint a milieu egyik eleméről szóló rész. Ezt Hippocrates óta annyit tárgyalták már, hogy Taine egészen járt úton haladt. Hogy kevéssel az ő fellépte előtt milyen fokon állott a francia irodalomban, hadd mutassuk meg egy példán.

A lélek nem független a testtől, mondja *Cousin*. Hiszi-e valaki, hogy a hegyi lakosnak ugyanazok a szokásai, jelleme, eszméi, mint a síkföldi-, vízmenti- vagy szigetlakónak? Lehet-e ugyanarra hivatva a forró égélj lakója, mint az, a ki Szibéria jeges pusztaságait lakja? Add egy ország térképét, földrajzi fekvését, klímáját, vizeit, szeleit, egész physikai földrajzát, terményeit, növény- és állatvilágát, és én vállalkozom előre megmondani, milyen lesz körülbelül az ember ez országban és milyen szerepet fog játszani a történelemben, nem véletlenül, hanem szükségképen, nem egy korszakban, hanem mindig. Napoleon leírja Italia területét s ebből levezeti történetét és az egyetlen észszerű tervet jövőendő nagyságát és boldogulását illetőleg. Kevés szebb lapot ismerek ennél a történelemben. *)

Kitűnik ebből, hogy a ki a kérdést tovább akarná kutatni, Napoleonban is találna újabb anyagot, mi azonban megelégszünk ennyivel; ebből is látható már, hogy Taine felléptekor az eszme, mint mondani szokták, már a levegőben volt.

Az *időpont* megtalálható Villemain-nél, a ki már tudatosan fejtegeti a művek hatását művekre. A *faculté maîtresse*-t, azt kell mondanunk, tisztán a zoológiából vette át. Ezeken kívül van még egy tétel, mely napjainkban a Taine nevéhez fűződik: *a birálat mellőzése*. A történelemben akár politikai, akár irodalmi vagy művészeti történelemről van szó, nincs szükség ítéletre, elegendő a magyarázat. A Bacon-ból idézett részben ez a tétel csaknem szó szerint megtalálható. Innen vette-e, nem tudjuk, mert ő maga nem említi, de hogy egy angol philosophust ismerhetett egy francia philosophus, a ki többi közt az angol irodalom történetét is megírta, az nem mondható merész föltevésnek.

Az eddigiek alapján már most megállapítható, miben áll Taine újítása. Véleményünk szerint abban, hogy *természettajzi törvényeket*

---

*) *Victor Cousin*: Introduction à l'histoire de la philosophie. (Du rôle de la géographie dans l'histoire.) 1828—9-ben a Sorbonne-on tartott előadások. Az Italiát illető részlet következő műre vonatkozik: *Mémoires de Napoléon*.

alkalmazott az irodalom és művészet történetére. Nem egyszerű összehasonlításról van itt szó, a mit megtettek már régen Taine előtt; láttuk pl., hogy Dubos legkedveltebb bizonyításmódja a növényekre hivatkozás, Tainenél mást találunk. Dubos *egyes esetekben* hivatkozik a növényekre, Taine ellenben néhány zoológiai *törvényt* érvényesnek hirdet a szellemi életre is. Amaz összehasonlítása eredményét nem foglalja szabályokba, emez egy határozott elméletet alkot, a melynek alapján bizonyos meghatározott, számokkal kifejezhető törvény szerint kell vizsgálni egy író, művész, vagy más történelmi személy jellemét. Ez az alapján nem nagy különbség volt Taine hatásának főoka; ő utánna mindenki tudta, hogy ha egy író a *race*, *milieu*, *moment* és *faculté maitresse* szempontjából vizsgálunk, Taine módszerét követjük.

Mindezek alapján Taine-re is igaznak bizonyul, hogy a haladás csak lépésről-lépésre történik. Mert kétségtelen, hogy Taine Dubos után haladást jelent, de van haladás 1718-tól 1860-ig is. Maga Taine azt mondja, hogy akármilyen feltaláló legyen is egy szellem, nem talál fel, hanem kora eszméit követi s a mit hozzá ad, csekély dolog.

Fogadjuk el, hogy egy ember alkotása csak csekély dolog, de tegyük hozzá, hogy ez a csekélység biztosítja a haladást. Fogadjuk el, hogy szavai állnak ő magára is, ő sem feltaláló, ő is csak kora eszméit követi, de tegyük hozzá, hogy az a csekély dolog ő nála az Angol irodalom története, a Művészet philosophiája, a Forradalom története, Livius, La Fontaine, az Essai-k kötetei stb. Ez a csekélység volt az, a mely megtermékenyítette módszerével a történelmi tudományokat, óriási hatást gyakorolva ez által kora egész szellemére. Ezt a tényt soha semmiféle kutatás le nem ronthatja.

Ha mi itten a fokozatos haladás elvét hirdetjük, nem mond-e ennek ellen Dubos? Nem áll-e ő tüneményyszerű magasságban előttünk? Kétségkívül, de megmondjuk miért. Azért, mert nem vetettük alá olyan vizsgálatnak, mint Tainet, mert valahol meg kell állapodnunk, nem akarhatunk lépésről-lépésre egész Hippocratesig az ókorba fölmenni. Bármilyen kiváló szellem is Dubos, keresve találnánk elődöket az ő számára is, meg tudnók mondani, mit tanult másoktól, a mi nem érdemét kisebbítné, hanem csak kevésbé újítónak tüntetné fel s elősegítné megértését.

Befejeztük, a mit Taineről mondani akartunk, engedjünk meg magunknak egy kis kitérést. Egy francia kritikus kitalálta a módját, hogyan lehet legkönnyebben megmagyarázni Taine módszerének keletkezését; nem kell hozzá Dubos, Bacon, Cousin vagy egyéb Villemain, a dolog sokkal egyszerűbb. A szellemek természetrajzát akarom megírni — ezt olvasta Sainte-Beuve-ben s ez átvitt értelmű kifejezést, mondja kicsinylő gúnnyal *l'aquet*, ő szó szerint vette s erre építette

alapjában elhibázott módszerét. Ez elmés gúnyt egy kissé olcsónak tartjuk, mert semmivel, absolute semmivel sincs bizonyítva, de a mit még kevésbbé értünk, az a következő: ha Taine *dupe*-je lett egy *metaphorának* és ennél fogva módszere alapján el van hibázva, hogyan lett viszont az ő *dupe*-je az egész francia szellem, sőt az egész művelt világ? Taine kritikája classikus lett és csak részben detronizálta a Brunetiére-é, mondja ugyanaz a Faguet. Nem egy sajnálatos megtévedése-e ez az emberiségnek?

Hátra van még Brunetiére, a kiről mindössze néhány szót kell mondanunk. Ő rá is áll az, a mi a többiekre, hogy elődei munkáját folytatja, de valamiben újító is. A zoologia alapján áll, de új szabályt hoz ennek birodalmából: az *evolútiót*. Taine a költő egyéniségére, az iskolákra és művekre alkalmazza szabályait, Brunetiére a műfajok életét vizsgálja. Hogy főntebb egy bírálatban az *evolútio* alkalmazását láttuk az irodalomra, annak nem tulajdonítunk nagy fontosságot. Bizonyára ezt a régi folyóiratban elrejtett bírálatot Brunetiére nem ismeri, különben pedig a fődolog itt is az, a mi Taine-nél, hogy az elmélet az ő nevéhez fűződik, mert neki sikerült vele hatást előidéznie.

Nincs más hátra, mint összefoglalni a mondottakat. E szerint a francia kritika és irodalomtörténet a XIX. század folyamán a következő fejlődést mutatja:

*Staël*né kapcsolatba hozza a irodalmat a közélettel;

Villemain bevezeti az író életrajzát és az irodalmak kölcsönhatását;

Sainte-Beuve tökéletesíti az életrajzot és megalkotja az írói arcképet;

Taine zoologiai szabályokat vesz alapul az író és irodalom magyarázatához;

Brunetiére ugyanolyan alapon vizsgálja a műfajok életét.

És ha most egy szóval akarjuk jellemezni a modern kritikát, ez a szó nem hiányzik, ki is mondtuk főntebb, Brandes kifejezését idézve. Ugyanezt az eszmét Brunetiére így fejezi ki: eddig magában elkülönítve tekintették az irodalmi művet, mint egy gyümölcsöt, a melyet élvezünk a nélkül, hogy törödnénk vele, milyen fa termése, hogyan művelik és milyen ég alatt terem.

E szavak jellemzik a classikus kritikát, ezzel ellentétben a modern kritika keresi az irodalmi mű gyökereit.

Fejezzük be sorainkat egy hasonlattal. A mai Franciaország a forradalom alapul; 1789 után Franciaország más, lényegesen más lett, mint volt előtte. Lehet-e azt mondani, hogy története csak 1789-től számít? Hogy a mi ezt megelőzi, nem más, mint egy hosszú megtévedése az emberi nemnek? Ki venné komoly történetírónak, a

ki illet állítana? Így vagyunk itt is. Bizonyos, hogy a classikus kritika elavult, hogy La Harpe irodalomtörténetével ma nem lehetne első helyet foglalni el, de megtagadhatunk-e tőle minden érdemet? Ez a kritika, ha mást nem tett volna is, lassankint megformálta a poetikai szabályokat, megadta a mértéket az egyes művek megítélésére, a műfaj szabályai szerint. Ezen a fokon át kellett menni, így következhetett utána más kritika, mely már nemcsak a műfaj szerint ítéli a művet s nem is csak a művet tekinti, hanem szerzőjét, korát, nemzetét.

SZIGETVÁRI IVÁN.

HOMEROS ÉS ARCHILOCHOS.

I.

St.-Croix a Wolf-féle Prolegomena kritikájában¹⁾ ama feltevésnek, hogy a homerosi költemények a Peisistratidák koráig csak szóhagyomány útján terjedtek, legjobb czáfolatát ama hatásban látja, melyet e költemények Archilochosra gyakoroltak. Lehetetlen — úgy mond — hogy a pusztán élő szóból ismert költészet ily nagy hatást gyakoroljon.

Ilyképen e hatás vizsgálata a philológiának tulajdonképen régi tartozása,²⁾ mely mindeddig kiegyenlítetlen, mert azok, kik e hatást eddig tárgyalták,³⁾ a St.-Croix felvetette kérdésre nem voltak tekintettel. Nézetem szerint a kérdést csak a hatás minőségének vizsgálata döntheti el. S a következőkben arra az eredményre szeretnék jutni, hogy a homerosi költészetnek Archilochosra gyakorolt hatása olyan

¹⁾ St. Croix, *Réfutation d'un paradoxe littéraire de Mr. Wolf sur les poésies d'Homère*, Paris, 1798: Volkmann, *Gesch. u. Kritik d. Wolf-schen Proleg.* 106. l.

²⁾ Persze nem arról van ma már szó, le voltak-e írva Archilochos korában a hom. költemények; csak az a kérdés, szerepelhet-e a St. Croix-féle érv az érvek között. Különben is ama feltevésig ma sem mehetünk, hogy a 7., sőt akár a 6. században már elterjedt könyvkiadása lett volna Homerosnak: a peisistratosi redactio szükségessége legjobban bizonyítja ezt. Homeros még ekkor is csak a rhapsodikus előadásból volt ismeretes.

³⁾ Deuticke, *Archilochos Paro quid in Græc. litter. sit tribuendum*, Halis Sax. 1877. Læger, *De veterum epicorum studio in Archilochi etc. reliquiis conspicuo*, Halis Sax. 1885. Setti, *Rivista di stor. ant.* 1897, 56. s. köv. l.

természetű, melyet e költészetnek csak élő szóból való ismeretéből is nagyon jól meg lehet magyarázni.

A mi az egyes szavakat illeti, nem merném, Laegert (40. l.) követve, felsorolni azokat, melyeket Archilochos az epikus nyelvből «átvett». Nem lévén semmiféle támaszunk arra, hogy valamely szót eredeti homerosi szónak tekintsünk, kénytelenek lennénk — úgy mint Laeger teszi — homerosi kölcsönzésnek tekinteni minden szót, mely, miután Homerosnál előfordult s Archilochosnál is megjelent, azután a tisztán költői szókincsnek alkotja részét. Azt hiszem, arra semmi esetre sem lehet gondolnunk, hogy holmi *μῶλος οἶος ἔντος*-féle szavakat Homeros alkotásainak tekintsünk, mert hiszen ki értette volna akkor meg a költőt? Bizonyos, hogy mivel e szavak a mindennapi élet nyelvéből nem valók, más körből kapta őket az epikus költő. E kör nem lehet más, mint a régi, elavult*) vagy pedig szertartásos s közhasználatba nem is került szavakat felmutató költői nyelvtraditio. E nyelvet senki sem beszélte, de mindenki értette a költők előadásából. E traditio nyelvéhez fordult Homeros ép úgy, mint Archilochos és a későbbi költők s így e tekintetben Homeros hatásáról nem lehet szó.

Ha a homerosi kifejezések átvételének tárgyalására térünk át, ott természetesen újra felvetődik a kérdés, szabad-e valamely költői szókötetés, mely Homerosnál és Archilochosnál egyaránt előfordul, Homeros hatásának tulajdonítanunk s nem kell-e itt is a költői nyelv ősi örökségére gondolnunk, melynek Homeros és Archilochos egyenlő-kép részese. Szabad-e, teszem fel, a *πολύφλοισβος θαλάσσα* kifejezést homerosi átvételnek tekintenünk s nem kellene-e itt is oly ősi forrásra gondolnunk, a milyent az összehasonlító nyelvtudomány egyéb phrasisokra nézve (*Ζευ πάτερ* = skt. *dyaus pitar*, lat. *Juppiter*, *κλέος ἄφθιτον* = skt. *śrvas aksitam*, *δοτῆρος ἐάων* = ved. *datāras vasūnām*) kimutatott?**) Különösen a stereotyp kifejezésekre nézve támadhat ez aggály. Már pedig én épen azt akarom kimutatni, hogy *átvételt csak a stereotyp kifejezésekre nézve lehet megállapítani*. Ha ennek kimuta-

*) Ha Arist. Ποιτ. 21. a költő alkotta szavakról szól s ἀρτι-ή-τ Homeros alkotásának (πεποιημένον) mondja, talán nem szükséges vele szemben Croisetval (A gör. epos tört., ford. Kempf 346. l.) ezt is a régi szavak közé utalnunk: hisz itt képzett szóval van dolgunk. Hogy a homerosi szóösszetételeket, melyek Archilochosnál megjelennek (*πολύχρυσος* 25. 1., *λυσιμελής* 85, *δολοφρονέουσα* 93. 2.), hogy kell felfognunk, nem merném eldönteni s — bár nem habozás nélkül — az egyszerű szavakkal ugyanegy kategóriába sorolom őket.

**) Christ, *Gesch. d. griech. Litt.*³ 11.

tása a tisztán homerosi hatást problematikussá is teszi, bizonyos, hogy egyrészt a stereotyp kifejezések közt is sok lehet az eredeti homerosi, másrészt a St.-Croix felvetette kérdésre az ily eredmény mindenesetre megadja a választ, mert stereotyp kifejezések, folyton ismétlődő jelzők és formulák a csupán élő szóból ismert költészetből is könnyen mehetek át Archilochos költeményeibe.

Mint hogy a homerosi hatást előttem már többen megvizsgálták a nélkül, hogy erre az eredményre jutottak; mint hogy azon kifejezések közt, melyeket Archilochosnál ők mint Homerosból valókat mutatnak be, igen számos olyan is van, mely nem stereotyp Homerosnál, tehát az én munkám első sorban negatív lesz: ki kell mutatnom, hogy azon helyeken, melyeken ők nem stereotyp kifejezés átvételét jelezték, egyáltalán nem történt átvétel.

A téves párhuzamok onnan származtak, hogy Deuticke, Laeger, Setti nem vették tekintetbe a következőket:

1. Egyazon körülmény egyazon szóval kifejezve még nem alkot átvételt. Ha Arch. 4. 3. *οἶνος ἐρυθρός*-t mond s Hom. ε 165. ι 163. szintén ugyanúgy fejezi ki a «vörös bor»-t, ki gondolna itt átvételre vagy hatásra (mint Setti 57. l.)? Ép így Arch. 2. *ἐν δορὶ κεκλιμένος* nem átvétele Hom. Γ 135. *ἀσπίσι κεκλιμένοι*-nak.

2. Epikus jelzőnek csak az tekinthető, mely a dolognak természetes, immanens tulajdonságát pleonastikusan jelzi s ilyennek utánzása valóban átvétel. De *θαμναία σφενδόνα*i kifejezésben *θαμναία* nem ilyen természetű, mit legjobban az bizonyít, hogy a két homerosi helyen, melyet Laeger idéz (M 44. Ξ 422.) prædicativ a *θαμναία* használata s így Arch. 3. 1. nem átvétel. Ép így 12. fragm. *καθαρὰ εἴματα* nem átvétele a Setti idézte helyeknek (Hom. δ 750. ζ 61. ρ 48.), mert *καθαρός* e három helyen hangsúlyos s elmaradhatlan, tehát nem pleonastikus jelző, míg Archilochosnál az. S hogy mindkét költő tisztá ruháról szól, csak nem átvétel jele?

3. A kifejezés hasonlósága nem bizonyít hatást. Arch. 56. 2. *χεῖμενος ἐπὶ χθονί* nem állítható Σ 461. *χεῖται ἐπὶ χθονί* mellé (mint Laeger, 55. l.), hiszen Archilochosnál képes kifejezés áll az «alacsony sorsú» jelölésére, míg Homeros e helyén Achilleus valóban a földön fekszik (v. ö. Σ 26. 178.). Még kevésbé állíthatom Settivel Arch. 16. *τύχη καὶ μοῖρα* kifejezést Γ 101. *θάνατος καὶ μοῖρα* φ 24. *φόνος καὶ μοῖρα* mellé. Ez eljárás helytelen volta legprægnansabban nyilvánul, mikor Setti Arch. 59. 1. *ἐμάρψαμεν ποσὶ* kifejezést («elértük lábunkkal = futással») Hom. Ξ 228. *χθόνα μάρπτε ποδοῖν* («érintette a lábával») kifejezésből származtatja.

4. Esetlég különösnek tetsző nyelvhasználatból nem szabad utánzásra következtetni. Archilochosnak, mikor *χαίτην χεχαρμένος*-t írt

(37. fr.), semmikép sem kellett Hom. Ξ 175. *χαιτας πεξαμένη* kifejezésre gondolnia: az acc. græc.-t csak nem tanulta Homerostól Archilochos? Ép így áll a dolog Arch. 9. 7. *ἄλλοτε ἄλλος ἔχει τάδε* és *Ο* 684. *ἄλλοτ' ἐπ' ἄλλον*, δ 236. *ἄλλοτε ἄλλωι*¹⁾ vagy Arch. 33. *κατ' οἶκον ἐστρωφᾷτο* és Hom. ϵ 463. *κατὰ μέγαρα στρωφᾷσθαι* viszonyával.

Ha még hozzáveszszük az egyes szavak átvétele kérdésének aggályos voltát, melyet fent vázoltam s mely oly párhuzamokkal szemben, mint Arch. 75. *Ἰλαος γενοῦ*: *A* 583. *Ἰλαος Ὀλύμπιος ἔσσεται ἡμῖν*, Arch. 100. *οὐχεδ' ὁμῶς θάλλεις ἀπαλὸν χρόα, κάρφεται γὰρ ἦδη*: ν 398. *κάρφω μὲν χρόα καλὸν* stb. (Setti) újból jelentkezik, megkaptuk azon szempontokat, melyeket a Deuticke-Laeger-Setti-féle párhuzamokra alkalmazva, az ott felsorolt «átvételek» közül három kivételével²⁾ csak azokban tudtam igazi átvételre ismerni, melyek stereotyp hom. kifejezések átvételei: s e háromról csak nem állíthatja valaki, hogy csupán tanulmányozás útján kerülhetett Archilochoshoz oly költészetből, mely állandóan mindenkinek fülében zsongott?

A következőkben állítom össze Archilochos nyelvezetének homerosi — esetleg ósköltészeti — elemeit:³⁾

- Arch. 1. 1. *θεράπων Ἐνναλίω*: *B* 110, *Z* 67, θ 79, *K* 228, *O* 733, *T* 78. *θεράποντες Ἄρηος*, *H* 382. *θεράποντας Ἄρηος*, *T* 47. *Ἄρεος θεράποντες*, λ 255. *θεράποντες Διός*.
- 1. 2. *Μουσέων ἐρατὸν δῶρον*: *Γ* 64. *δῶρ' ἐρατὰ χρυσέης Ἀφροδίτης*, általában Homerosnál minden az istenek ajándéka, σ 142. *δῶρα θεῶν*.
- 3. 3. *ξιφέων πολύστονον ἔργον: πολύστονος, στονόεις* factitiv értelemben *Ο* 451. *πολύστονος Ἴος*, φ 12. *στονόεντες οἱστοί*. Ugyanilyen Arch. 9. 1. *κῆδεα στονόεντα*: *A* 445. *πολύστονα κῆδεα*, ϵ 12. *κῆδεα στονόεντα*. A melléknév ily használatának, mely valószínűleg népies, egyéb példáit Homerosnál l. Ameis-Hentze, *Odyss.* δ 622. Anhang.
- 4. 1. *θοῆς...νηός*: *A* 12. stb. stb.
- 6. 3. *θανάτου τέλος*: *Γ* 309, *E* 553, *I* 416, *A* 451, *II* 502, 855, *X* 361, ϵ 326, ρ 476, ω 124.

¹⁾ A kifejezés egész közönséges a görögben s bizonyára nem Homeros révén lett azzá. Homerosi használatáról érdekes: Stolz, *Wien. Stud.* XXV. (1903.) 23. l.

²⁾ 11. fr. 1. és 2, Reitzenstein-féle 1. epod. 4. sor. (Sitzber. d. preuss. Akad. Berlin 1899, 857. s köv. l. a strassburgi egyetemi könyvtárba ajándékképen került papyrusról: v. ö. Blass, *Rhein. Mus.* LV. 343. s köv. l.)

³⁾ Csak a teljesség kedvéért állítom az összeseket egybe, bár a legtöbb párhuzamot már az előbbieket (leginkább Laeger) megvonták.

- Arch. 9. 1. *χάρεα στονόεντα*: l. a 33.-hoz mondottakat.
- » 9. 3. *κύμα πολυφλοίσβοιο θαλάσσης*: *A* 34. *B* 209, *Z* 347
A 798, *v* 85.
- » 11. 1. *πολιῆς ἁλός*: *I* 350, *A* 682, *Ξ* 31.
- » » *ἁλὸς ἐν πελάγεσσιν*: *ε* 335.
- » 11. 2. *γλύκερον νόστον*: *χ* 323.
- » 12. 1. *χαρίεντα μέλεα*: *II* 798. *χάρη χαρίεν τε μέτωπον*, *Σ* 24.
χάρηεν πρόσωπον, *X* 402. *χάρη χάριεν*.
- » 14. *ἐπικουρος ἀνὴρ*: *ἀνὴρ* pleonastikusan *B* 474, *A* 187, *γ* 267.
- » 21. 4. *ἀμφὶ Σῆριος ῥοάς*: *A* 732, *A* 91, *Z* 4, *Θ* 560, *II* 719,
Σ 240, *T* 1, *ι* 450, *κ* 529, *χ* 197, *ω* 11. Hasonló *B* 461,
533, *H* 135, *γ* 292. *ἀμφὶ... ῥέεθρα*.*)
- » 29. 3. *ἄμους καὶ μετάφρενα*: *B* 265, *II* 791, *Ψ* 380, *θ* 528.
- » 36. *καρδίην ἱαίνεται*: *χ* 58. *σὸν κήρ ἰάνθη*, *ψ* 47. *θυμὸν ἰάνθη*, *ω* 382. *φρένας ἔνδον ἰάνθη*.
- » 38. *προὔθηκε φέρων*: epikus teljesség, *φέρων*, *ἄγων*, *ἰών*, *ἐλθών*
ex abundantia számtalanszor.
- » 43. *κύματός τε κἀνέμον*: *ψ* 235. *ἀνέμοι καὶ κύματι*, *ω* 110.
ἀνέμους καὶ κύματα. Hogy a valószínűleg athetalandó
helyeken, *ε* 109, 111, 134. is előfordul, legjobb bizonyítéka
a kifejezés stereotyp voltának.
- » 54. *βαθύς πόντος*: *A* 532. *εἰς ἅλα βαθεῖαν*, *A* 44. *βαθεῖης*
εἰς ἁλός, *A* 32. *βαθεῖης λίμνης*.
- » 56. 5. *νόον παρήγορος*: *Ψ* 603. *παρήγορος* ez értelemben. Való-
színűleg általános költői képes kifejezés, mely ugyanazon
képzeten alapul, mint *A* 391. *παρέχονον ἡγαγεν*, *β* 396. *πλάζε*
δὲ πίνοντας, *υ* 346. *παρέπλαξεν δὲ νόημα* s mely Arch.
78. 4. *νόον τε καὶ φρένας παρήγαγεν* és 94. 2. *σὰς παρή-*
ειρε φρένας kifejezésben is megjelenik.
- » 58. 4. *βεβηκώς ποσσὶ*: *E* 745. *Θ* 389. *ποσὶ βήσεται*, *A* 18, 158,
ρ 27. *ποσὶν προβιβάς*.
- » 59. 1. *ἐμύρψαμεν ποσὶ*: *Φ* 564, *X* 201.
- » 70. 1. *ἀνθρώποισι... θνητοῖς*: *A* 339. stb. stb.
- » 74. 3. *φάος ἡλίου λάμποντος*: *A* 605, *E* 120. *Θ* 485. *λαμπρὸν*
φάος ἡελίοιο.

*) *II* 269, *ζ* 216 *λοῦσαι ποταμοῖο ῥοῇσιν* kifejezést csak habozva állít-
tanám ide (szemben Laegerrel, 52. l.). Ugyanis az archilochosi és a fent
idézett homerosi helyek közös különössége — s csak ezért lehet hatásról
szó — abban áll, hogy *ῥοαὶ* áll a folyó helyett (*ἀμφὶ Σῆριος ῥοάς* = *ἀμφὶ Σῆριν*)
de *λοῦσαι π.* *ῥ.* kifejezésben e synekdoche nincs meg: *λοῦσαι*-hoz valóban
ῥοαὶ kell. De mindenesetre a mint *ποταμοῖο ῥοαὶ* formulává lett, az ilyenmő
különbség elenyészett.

- Arch. 74. 4. *λυγρόν δέος*: Θ 77, γ 42. ω 450, *χλωρόν δέος*: v. ö. a 3. 3.-hoz mondottakat.
- » 74. 8. *θαλάσσης κύματα*: Α 496, Β 144, Δ 422, Κ 574, Ξ 394, Ο 381, Σ 66, 145, Ω 96, ν 88.*)
- » 78. 4. *νόον τε καὶ φρένας*: θ 559. *νοήματα καὶ φρένας*. Ω 40, σ 215, 220. *φρένες οὐδὲ νόημα*.
- » » *νόον τε καὶ φρένας παρήγαγεν*: l. az 56. 5.-höz mondottakat.
- » 82. *Δημητρὶ τε χειρας ἀνέξων*: állandó kifejezés az imára: Α 450. stb. stb.
- » 94. 2. *σὰς παρήειρε φρένας*: l. az 56. 5.-höz mondottakat.
- » 96. 1. *ὄρκον μέγαν*: Α 233, 239, Ι 132, 274, υ 229.
- » 100. *θάλλεις ἀπαλὸν χρόα*: Ζ 430. *θαλερός παρακοίτης*, ξ 66, υ 74. *θαλερόν γάμον*, Ν 484. *ῥῖβης ἄνθος* ugyane képzeten alapul; általában *θάλλειν*, *θαλερός*, *θαλίη* az életkedv kifejezője Homerosnál.
- » 103. 2. *πολλὴν κατ' ἀγλὴν ὀμμάτων ἔχουεν*: Υ 321. *κατ' ὀφθαλμῶν χέειν ἀγλὴν*, η 41. *ῥί ρά οἱ ἀγλὴν θεσπεσίην κατέχευε*. Továbbá Ε 696, Η 344, Υ 421, γ 88. Hasonló Ν 544. *ἀμφὶ δὲ οἱ θάνατος χύτο*, Η 414, 580.
- » 115. *βήσας ὀρέων*: Γ 34, Α 87, Ξ 397, Η 634, 766.
- » 119. *ἄναξ Ἡράκλειος, αὐτός τε καὶ Ἰόλαος*: az elsorolás különös neme, melylyel az első tag kiemeltetik: Ν 331. *Ἰδομενεῖα . . . αὐτὸν καὶ θεράποντα*, Η 279. *Μενοίτιον ἄλκιμον υἱὸν . . . αὐτὸν καὶ θεράποντα*.
- Reitzenstein-féle 1. epod. 4. *Θρήϊκες ἀχρόχομοι*: Δ 533. *Θρήϊκες ἀχρόχομοι*.
- » » 5. *πόλλ' ἀναπλήσει κακά*: Ο 132. *ἀναπλήσας κακά πόλλα*, Θ 34. *κακὸν οἶτον ἀναπλήσαντες*, ε 206. *δσσα . . . κήδε' ἀναπλήσαι*, ε 302. *ἄλγε' ἀναπλήσειν*.
- » » 9. *ἐπὶ στόμα κείμενος*: Ζ 43. *πρηγὴς ἐν κονίησιν ἐπὶ στόμα*, Η 410. *κίθ' δ' ἄρ' ἐπὶ στόμ' ἔωσε*.

Térjünk át a homerosi gondolatok átvételére. Erre nézve érdekes összeállításunk van Clem. Alex. *Στρωμ.* VI. 2. p. 739: ama philologiai munkásság egyik maradványa, mely Arist. Byz. *Παράλληλοι*:

*) Több helyen olyan értelmi árnyalatokkal és kiegyenlítődésekkel, melyekről Arch. 21. 4.-hez szóltam s melyeket itt többnyire nem lehet megkülönböztetni.

Μενάνδρου-ja óta igen divatos volt Alexandriában. Ha Clemens úgy véli, hogy Arch. 36. (ἀλλ' ἄλλος καρδίην λαίνεται) παρά τὸ 'Ομηρικόν szó: ἄλλος γάρ τ' ἄλλοισιν ἀνὴρ ἐπιτέροπεται ἔργοις (ξ 228) s Arch. 64. οὐ γὰρ ἐσθλὰ κατθανοῦσι κερτομέειν ἐπ' ἀνδράσιν: χ 412. οὐχ ὅσῃ καταμένοισιν ἐπ' ἀνδράσιν εὐγετύασθαι utánzata, talán igaza van, bár e két mondás ama sententiák közé tartozik, melyeket mint a hellen bölcsesség ősi szabványait alkalom adtán mindenki hangoztatott (ἀεὶ ὑμνούμενα Soph. Ai. 292.). Talán Homeros óta lett e két mondás szálló igévé (Clem. u. o. *Εὐριπίδης ἐν τῷ Οἰνεί φησὶν Ἄλλ' ἄλλος ἄλλοις μᾶλλον ἥδεται τρόποις*; a második általános vallási szabály: «de mortuis nihil nisi bene»), de semmikép sincs kizárva, hogy már Homeroshoz is mint közmondás — persze határozott alakot nem öltött közmondás — került s így a viszony csak ugyanaz, mint a nyelvi elemeknél. Lehet, hogy e mondások csak olyan jellegűek, mint a pária amaz örök vigasza, hogy az istenek *πολλάκις μὲν ἐκ χαλῶν ἄνδρας ὀρδοῦσιν μελαίνῃ χειμένους ἐπὶ χιθονί* (Arch. 56.)*); de lehet, hogy Homerosra mennek vissza, mint az 55. frg.-beli *νίκης δ' ἐν θεοῖσι πείρατα*. Bár a homerosi mondás, melyet Clemens id. h. e sor forrásának mond: *νίκης ἀνθρώποισι θεῶν ἐκ πείρατα ζεῖται*, ez alakban nem fordul elő Homerosnál, de bizonyos, hogy Clemens csak pontatlanul idézte a homerosi helyet: *Η 102. νίκης πείρατ' ἔχονται ἐν ἀθανάτοισι θεοῖσιν* (Deuticke). Itt okvetetlenül Homerosra gondolt Archilochos; az alak, mely annyiszor fordul elő Homerosnál (*N 358, Z 143, H 402.; Θ 18.* is ide tartozik, továbbá e képzet az alapja *Α 336.*-nak), fülében csengett e jámbor mondás hangoztatásánál.

Okvetetlenül homerosi átvétel az, melyre Theon *Προγυμν.* 153. (Walz) figyelmeztet. Hogy t. i. *ἀπλῶς πάντες οἱ παλαιοὶ φαίνονται ἄριστα κεχρημένοι οὐ μόνον τὰ ἑαυτῶν, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀλλήλων μεταπλάσσουντες*, arra például hozza fel Archilochost, ki Homeros szavait: (*σ 136.*) *τοῖος γὰρ νόος ἐστὶν ἐπιχιθονίων ἀνθρώπων, οἷον ἐπ' ἡμαρ ἄγρησι πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε* utánozza (Arch. 70.): *τοῖος ἀνθρώποισι θυμός, Γλαῦκε, Λεπτίνειω πᾶϊ, γίγνεται θνητοῖς, ὁκοίην Ζεὺς ἐπ' ἡμέρην ἄγρη.***)

*) Setti π 211 utánzatának tartja e helyet — teljesen ok nélkül.

**) Herakleitos 5. Byw. οὐ φρονέουσι τοιαῦτα οἱ πολλοὶ ὁκοίσι; ἐγκυρέουσι οὐδὲ μαθόντες γινώσκουσι, ἑωυτοῖς δὲ δοκέουσι egyenes czáfolata e gondolatnak. Herakleitos, ki Diog. Laert. IX. 1. szerint τὸν τε Ὅμηρον ἔφασκεν ἄξιον ἐκ τῶν ἀγόνων ἐκβάλλεσθαι καὶ βαπτίζεσθαι καὶ Ἀρχιλοχον ὁμοίως, a két régi költő áligazságait czáfolja. Nincs igazuk, úgymond, mert minden nap egyenlő — «läugnend somit dass in der sich ewig gleichen Natur der Zeit und der Tage der Unterschied für die Gesinnungen und Handlungen der Menschen

Ha Setti e régi párhuzamokat megtoldja egygyel s Arch. 9. *θεοὶ... ἀνηκέστοισι κακοῖσιν... ἐπὶ κρατερὴν τλημοσύνην ἔθισαν φάρακον* Hom. *Q* 49. *τλητόν... μοῖραι θυμὸν θέσαν ἀνθρώποισιν* reminiscentiájának tekintti, nem veszi észre, hogy Archilochos azt mondja: «Légy türelmes», Homeros pedig constatálja, hogy az ember sokat el tud tűrni. Azt a Clemens óta (id. h.) örökségül maradt s számtalanszor ismételt párhuzamot, hogy Arch. 73. *ἤμβλακον καὶ ποῦ τιν' ἄλλον ἢδ' ἄτη κηγήσατο* mintája Hom. *I* 116. *ἁσάμην, οὐδ' αὐτὸς ἀναίνομαι*,¹⁾ czáfolni sem érdemes, hacsak azt nem állíja valaki, hogy mindenki, ki bevallja tévedését, Agamemnonra gondol, ki Homeros e helyén szintén elismeri hibáját (s ezért áll *τιν' ἄλλον* = *Ἀγαμέμνονα*. Deuticke 5. l. úgy látszik, így értelmezi a dolgot).²⁾

Ha a helytelen párhuzamokat úgy itt, mint a kifejezések tekintetében le is számítjuk, mégis bámulatosan sok epikus reminiscentiát találunk Archilochos költészetében s stílusának az epikushoz való viszonyát legjobban jellemezzük, ha Nageotte, *Hist. de la poes. lyr. gr. II.* 57. minden szavát az ellenkező értelemre fordítjuk: «Il rom-pait tout net avec la phraséologie traditionnelle de l'épopée. Laisant de côté ces epithètes sonores, mais monotones, ces formes nobles, mais surénuées... Jamais on rencontre chez lui un trait, un seul, qui trahisse l'école ou la routine.»

De nemcsak egyes átvételekben nyilvánul az epikus költésnek Archilochosra gyakorolt hatása. Archilochos egészen át van hatva homerosi reminiscenciáktól. Azt hiszem, mikor a 75. frg.-ban így imádkozik Hephaistoshoz: *καὶ μοι σύμμαχος γενοῦ*, e metaphora alkotásánál, mely ő utána meghonosodik a görög költészetben,³⁾ öntudatlanul is előtte lebegett a Homerosnál hőseikkel együtt harczoló istenek képe. Homerosnál a könyörgés egyik tipikus formája, hogy az isten eddigi működéséből per analogiam következtet az illető mostani kérése teljesedésére (így *E* 116. *εἰ ποτέ μοι καὶ πατρὶ φίλα φρονέουσα παρῆστος δῆλωι ἐν πολέμοι, νῦν αὖτ' ἐμὲ φίλαι, Ἰθύνη*, v 213.

liegen könne und diesen Unterschied viehnehr auf das menschliche Innere als solches zurückführend»: Lassalle, *Die Philos. Herakl. II.* 456.

¹⁾ Clemens, s utána mindenki így idézi a mintául szolgáló hom. helyet: «ἁσάμην, οὐδ' αὐτὸς ἀναίνομαι, ἀντί τοῦ πολλῶν». Pedig *ἀναίνομαι* után pont kell s *ἀντί τοῦ πολλῶν* már a következő mondathoz tartozik: *ἀντί τοῦ πολλῶν λαῶν ἔστιν ἀνὴρ κτλ.*

²⁾ Úgy látszik, ilyesféle viszonyra gondol Deuticke (u. o.) Helena szépségének *Γ* 154. s köv. soraiban leírt hatása s Arch. 30. *ὣς ἂν καὶ γέρων ἡράσσατο* között. Nagyön kockáztatott feltevés.

³⁾ Soph. 374. frg. *σύμμαχος τύχη*, 842. frg. *σιωπὴ σύμματος* kifejezésekben már egészen elhalványult a képzet.

Ζεὺς σφεας τίσαιτο ἰκετήσιος, ὅς τε καὶ ἄλλους ἀνθρώπους ἐφορᾷ καὶ τίνονται, ὅς κεν ἀμύρτη). Ugyanily ima kezdetét adják a 88. frg. szép sorai s hasonló 27 Ἀναξ Ἀπολλων... σφεας ὄλλῳ ὄσπερ ὀλλύεις¹⁾ s 75 χαρίζεσθαι δ' οἰάπερ χαρίζεται.²⁾

II.

Vizsgáljuk mármost, hogyan alakulnak át a homerosi költészet ama hagyományai Archilochos költészetében, melyek az ő iambikus irányának nem felelnek meg. Ebben a tekintetben érdekes megfigyelésre nyílik alkalom: Archilochosnál az idegen terrenumból kapott hagyomány az ő sajátos céljai szerint alakult s a homerosi epikus művészet hagyományos eszközei nála a gúnyköltészet eszközeivé lettek.

Homeros elbeszél: az elbeszélés Archilochosnál is megjelenik, még pedig mint a gúny leghatalmasabb fegyvere, a fabula, αἶνος (a hogy ő nevezi, 86. 1.). A régi doctrina szerint στερομένη μύθου ποίησις ἐποποιία μόνον ἐστὶ, ἐστέρηται δέ, ὡς ἂν εἴποι τις, ἐαυτῆς (Julian. or. VII. 207.)³⁾ s így egész természetes, a realist. az eseményt kereső görög szellemnek teljesen megfelelő, mikor Archilochos iambusában — mint egyéb műfajokban egyéb minőségben⁴⁾ — a gúny fegyvereként is megjelenik az elbeszélés. Hogy Archilochos ép a népszerű állatmesét használta, azzal egyszersmind oly eszközt talált, mely még a szónokoknak is ajánlatos volt a figyelem felkeltésére (Rhet. ad Herenn. I. 10., Cic. de invent. I. 25.). Azon felosztás szerint, melyet Lessing elevenített föl (Abhandlungen über die Fabel), Archilochos meséi össze-

¹⁾ Hartung coniecturája (Die griech. Liederdicht. 1856, 93. s köv. l.): α. Ἄ. ... ὄλλῳ ὡς ἀπολλύων a későbbi etymologisáló szokást vinné belé Archilochosba.

²⁾ Az ima e módja örökségül maradt az eposból: Sapph. 1. 5. τῷδ' ἔλσ', αἴποτα κατέρωτα τὰς ἔμας αὖδως αἰοῖσα πῆλυι ἔκλυες, Soph. Οἰδ. Τυρ. 165. εἴ ποτε καὶ πρότερας ἄτας ὕπερ ὀρνυμένας πόλει ἡνύσατ' ἐκτοπίαν φλόγα πύματος ἔλθετε καὶ νῦν, Arist. Θεσμ. 1156. μόλετον ἔλθετον, εἰ καὶ πρότερόν ποτ' ἐπύκνω ἤλθετε, νῦν ἀπίκεσθ', ἰκετεύομεν, ἐνθαδε χήμιν.

³⁾ Ez még aristotelikus æsthetika: τὰ πράγματα καὶ ὁ μῦθος τέλος τῆς τραγωδίας, Arist. Ποιητ. 6.

⁴⁾ Hesiodosnál a tanító költészetnek megfelelően tanító jelleget ölt az elbeszélés: a Theogoniában a mythos tanító célzattal jelenik meg, az Ἔργα-ban ugyanily célzattal a fabula (v. 202—212.). Továbbá a pindarosi ἐπινίκιος általánosító jellegének megfelelően megjelenik benne az elbeszélés, hogy az egyes hős dicséretét egész családja dicsőségével, a jelen ünnepi játékot a játékok egész rendével és alapításuk történetével kapcsolja össze.

tettek, a mennyiben tulajdonkép két eseményt foglalnak össze: az elmondottat s azt, a melyre czélzott a költő, vagyis a valóban megtörténtet. Hogy a fabula Archilochos költészetének fontos tényezője volt s nem néhány fabulát dolgozott föl csupán, mint azt azelőtt Huschke nyomán, ki először értekezett Archilochos meséiről, Schneidewin (Coniect. crit. 130.) vélte, az bizonyos. Nem is kell Iulian. or. VII. p. 227. A bizonyosságára hivatkoznunk, a hogy Bergk teszi a 86. fr.-hoz való jegyzetében; ott vannak maguk a fragmentumok: a sas és róka meséje, melyet oly szerencsésen állított össze Schneidewin, Beiträge z. Krit. d. P. L. G. ed. Bergk, 1844, 92. l.; a majom és róka meséje (89, 90, 91. fr.); a mese, melyből a 131. fr. való (akár az öszvérnek a 180. aisoposi mesében elmondott befogatásáról szólt. akár az elefánt és öszvér trónversenyét [Ais. 183.], akár, mit Bergk e fr.-hoz írt jegyz. a legvalószínűbbnek tart, a beteg oroszlán és a szarvas meséjét [Babr. 95.] tartalmazta). Továbbá ha nem is teljes fabulát, de egy-egy képet az állatvilágból okvetlenül bemutatott Archilochos ama költeményekben, melyekből a 39. fr. (*βοῦς ἐστὶν ἡμῖν ἐργάτης κτλ*) és a 102. (*ὄφ, ἡδονῆς σαλευμένη χορώνη*) való s melyek közül az első Deutickét a 95. ais. mesére emlékezteti. S végül ha Bergk a 89. frg. jegyzetében Aristeides szavaiban (II. 398. *Ἀρχιλόχου πύθητοι*) bizonyosságát látja hogy Archilochosnál gyakran szerepelt a majom, én Plat. Πολιτ. II. 8. p. 365C szavaira hivatkozom (*σχιαγραφίαν ἀρετῆς περιγραφτέον τὴν δὲ τοῦ σοφωτάτου Ἀρχιλόχου ἀλώπεκα ἐλκτέον ἐξόπισθεν κερδαλέαν καὶ ποικίλην*), melyek azt bizonyítják, hogy a róka bizonyára számos költeményben szerepelt Archilochosnál, míg ily tipikussá lett.)*

---

*) Az állatmese alapjául szolgáló képzet már Homerosnál megjelent: κύων, κύνοπις; mint csúfszó, Arist. Νεφελ. 1203. πρόβατ' ἄλλως. Okvetlenül vulgaris sajátság (belua Plautusnál gyakran, l. Brix, Plaut. Trinum. 952-hez, ma is mindenütt sajátja a vulgaris nyelvnek) s a Demetercultusbeli népgúnyolódásokban is valószínűleg megvolt. Így még Archilochosnál is: Eustath. II. 711. 32. τίς διὰ δειλίαν προσωνομάσῃ πολὺς, 188. fr. Az ily gúnyolódások, valamint az állatmesék típusai következtében csakhamar biz. lelki tulajdonságok képzetei állandóan meghatározott állatképzetekkel társultak. Érdekes erre nézve Arist. Νεφελ. 351. Strepsiades és Sokrates beszélgetése: Στρ. τί δ' ἄρ, ἦν ἄρπαγα τῶν δημοσίων κατιδῶσι (sc. αἱ νεφέλαι) Σίμωνα, τί δοῶσιν; Σω. ἀποφαίνουσαι τὴν φύσιν αὐτοῦ λύκοι ἐξαίρωντες ἐγγύοντο. Στρ. ταῦτ' ἄρα, ταῦτα κλεώνυμον αὐται τὸν ῥίψασιν γὰρ ἰδοῦσαι, ὅτι δειλότατον τοῦτον ἑώρον, ἔλαφοι διὰ τοῦτ' ἐγένοντο. Az állatmotivum mint a gúny eszköze traditióná vált az iambikusoknál. Az állatmese Simon. Amorg. 8, 9, állatnév a gúny eszköze Simon. 5. az egész 7, 11, 13 (erről l. Bergk megjegyz.), 15, 29, Hippon. 69, 76, Aisch. 2 (kétes), Kerkid. 2. 6, 3, Parmen. Byz. töredéke (Hartung, Babrios u. die älteren Iambendichter; Leipzig

Az elbeszélésen kívül megjelenik Archilochosnál az epikus elemek közül az epikus ünnepélyesség és a költői dísz egyik fontos tényezője, a hasonlat. De hogyan? Mint a gúny csipkedése és a szidalom marása: ὥστ' ὄνου ῥάχης ἔστηκεν mondja 21. fr. Thasosról, 24. ἐπικούρος ὥστε Κὰρ κεκλήσομαι, 32. ὥσπερ παρὶ ἀλλῶν βρώτον ἢ Ἀργεῖ' ἀνὴρ ἢ Φρὸνξ ἔβρουξε (vagy inkább ἔμυξε; Wilamowitz, Herm. XXXIII. 515.), 97. ἢ δέ οἱ σάθη ὥσε' τ' ὄνου Πριηνέος χήλωνος ἐπλήμμυρεν ὀτρυγηφάγου, 106. πῶσσοουσιν ὥστε πέριττα, a Reitzenstein-féle 1. epod. 10. ὥσ[χ]ων ἐπὶ στόμα.*)

Homerosnál nagy számban találhatók a karakteristikus elnevezések, melyekkel a költő a maga idealisáló irányának megfelelően — mindenütt, hol a monda kész neveket nem nyújtott, phantastikus neveket találva ki — díszet kölcsönzött a beszédnek. Így Φήμιος-nak nevezi a πολύφημος ἀοιδός-t, Ὠκύαλος-nak, Ἀναβησίνεως-nak, Κλυτόνυρος-nak stb. stb. a phaiakos hajósnép előkelőit (8 111. s köv.). Változatosság kedvéért, ha valakit különösen ki akar tüntetni, melléje teszi a patronymikumát.**)

1888. 267. l.), valamelyik iambikus (Ananios? Hipponax?) Hartung id. m. 242. l.; végül Michaelos Psellos (kinek gúnyversét κατὰ τοῦ Σαββαΐτα, Wien. Stud. 1903. 10—39. l. mutatja be Leo Sternbach) v. 26. ὡς ἀναιδὴς καὶ κατὰπτυστος κύων, 116. κηφὴν ἀεργε καὶ βαρυβρέμων ὄνε, 181. ὃ κανθαρίς, βδέλλιον ἢ χαμυλέον.

*) Persze értett költőnk a disztó hasonlathoz is: 68. μάχης δὲ τῆς οἴης, ὥστε διψέων πίνειν, ὡς ἐρέω, továbbá Athen. I. 30. F. Ἀρχίλοχος τὸν Νάξιον οἶνον τοῖς νέκταρι παραβάλλει; hasonlatból valónak tartja Buchholz, Anthol. aus d. Lyr. d. Gr.³ 96. l. a 3. frg.-ot, mi azonban, mint Crusius, Pauly-Wiss. s. v. Archilochos, II. 1. 495. l. helyesen mondja, már csak az ἔσεται miatt sem lehetséges. — Végül megjegyzem, hogy ha Ail. Ποικ. íst. IV. 14. πολλάκις τὰ κατ' ὀβολὸν μετὰ πολλῶν πόνων συναχθέντα χρήματα, κατὰ Ἀρχίλοχον, εἰς πόρνης γυναικὸς ἔντερον καταίρουσιν ὥσπερ γὰρ ἔχινον λαβεῖν μὲν βράδιον, συνέχειν δὲ χαλεπὸν, οὕτω καὶ τὰ χρήματα végig Archilochoshól való s nem csak καταίρουσιν-ig, az archilochosi gúnyos hasonlatok száma még egygyel szaporodik. — A tréfás, gúnyos hasonlat alkalmazása is traditióvá vált az iambusban. Simon. 14. οὐκ ἂν τις οὕτω δακτύλις ἐν οὖρεσιν ἀνὴρ λέοντ' ἔδεισεν οὐδὲ πέρδαλιν, μοῦνος στενυγρεῖ συμπεσὼν ἐν ἀτραπῶι, 18. βαίνων, ἔπος ὡς κορωνίης, Hippon. 35, 3. δαινυμενος, ὥσπερ Λαμψακηνὸς εὐνοῦχος, 48. ἔλκων ὥσπερ ἀλλᾶντα λύκων, 57. στάζουσιν ὥσπερ ἐκ τροπήϊος σάκκος (gúnyos hasonlat az 52. fr. is καὶ μιν καλύπτει' μὲν χαραδρὶὸν περναῖς), Parmen. Byz. (Hartung, Babrios etc. 267. l.) κείται ὡς μήκινα φάρμακον πίνων. Megjegyzendő különben, hogy a homerosi kidolgozott hasonlatok helyét az iambusban a fabulák foglalják el.

**) Ez kitüntetés, hiszen K 68. Menelaos megtiszteli a hősöket, ha πατρώεν ἐκ γενεῆς; ὀνομάζων ἄνδρα ἕκαστον szól hozzájuk.

nyer, továbbá θ 114. *Πολύνης Τεκτονίδης*, u. o. 115. *Εὐρύαλος Ναυβολίδης*, E 60. *Τέκτων Ἀρμονίδης* stb. Az ilyen nevek természetesen valódi patronymikumoknak tekintendők ¹⁾ hiszen valódi családi összeköttetést jelző kifejezések közt állnak s így egészen helyes azok álláspontja, kik ellen a Schol. ad Il. P 324. argumentál s kik azt mondják, hogy *Ἡπυτίδης* valódi patronymikum.²⁾ De természetesen az atya neve mindezekben ép úgy symbolikus, mint a fiué, s *Φήμιος* csak úgy «művészi dalnok» mint *Φήμιος Τερπιδίδης*, *Τέκτων* csak úgy «ügyes hajóács», mint *Τέκτων Ἀρμονίδης* s a költő csak azért teszi melléje a patronymikumot, mert a megtisztelésnek ez különös formája.

Ez is megjelenik Archilochosnál, de természetesen nem díszítő czélzattal, hanem gúnyos szándékkal: *Ἐρασμονίδης* (79. fr.), *Σελληίδης* (Hesych. s. h. v., idézve Bergk a 104. fr.-hoz; gúnyos értelmére Meineke figyelmeztetett Fr. Com. Gr. II. 1, 585.) *Συχοτραγίδης* (194. fr.), *Λισχυλίδης* (a Reitzenstein-féle 2. epod. 7. sora).³⁾ E patronymikumok jellege eltér a fenti homerosiaktól, mert appellativumokból vannak képezve s így tulajdonkép andronymikumok. Az ilyenmő használat ama általánosan elterjedt (ellenben Schol. Arist. *Ἀχαρν.* 602. *Μολέων ἴδιον τὰ ἐπίθετα πατρωνυμικῶι τύποιι φράζειν*) s valószínűleg népies nyelvsajátság adott impulsust, mely appellativumokból képezett patronymikus alakokat minden patr. értelem nélkül. Ennek legclassicusabb példája a homerosi *Ἰπερίων* = *Ἰπεριονίδης* (v. ö. Ameis-Hentze, Anhang a 8.-hoz), mely szónak patronymikus értelmezése annyi bajjal járt s melynek számos analogonja akad: Soph. Ai. 880. *ἀλάδης*, Soph. Antig. 940. *χοιρανίδης*, Eur. *Φοιν.* 837. *θεοὶ οὐρανίδαί* stb. Az Archilochosnál előforduló neveknek valószínűleg csak egy része Archilochos saját képzése, sok közülök forgalomban levő név, mint Dotades (l. fent) és Perikles (Athen. I. p. 7. F: *ὅτι περὶ Περιχλέους φησὶν Ἀρχίλοχος ὁ Πάριος ποιητὴς ὡς ἀλλήτου ἐπεισπαιόντος εἰς τὰ συμπόσια Μυκονίων δίκην*). Neobule is okvetlenül igazi név, mert már a 71. fr.-ban használja, hol még mint szerelmeséről szól a leányról (*εἰ γὰρ ὡς ἐμοὶ γένοίτο χεῖρα Νεοβοόλης θυγείν*),⁴⁾ hol tehát még nem gúnyolja csapo-

¹⁾ L. Passow e szavak alatt, szemben Ameis-Hentze commentarjával, hol andronymikus értelemben magyaráztatnak.

²⁾ A scholiasta érve, hogy *Ἰπύτης*-ből csak *Ἰπυτιάδης* lehetne, tartathatatlan s Passow a szót *Ἰπυτος*-ból származtatja.

³⁾ Lykambes patronymikuma *Δωτιάδης* nem gúnynév, hanem kapcsolatban áll a parosi Demeter-cultusszal (Crusius, Pauly-Wiss. II. 1. 490. l.). Különben nem bizonyos, hogy előfordult e név Archilochos költeményeiben, mert csak Hesych. *Δωτιάδης*: *Δώτου υἱὸς ὁ Λυκάμβης* őrizte meg.

⁴⁾ Mert így fogom fel e helyet, nem mint Bergk, Griech. Littgesch.

dárnak (*νεο-βουλή*). Ép így Glaukos, kit 14. és 54. fr.-ban apostrophál s az 57.-ben gúnyol. *) Ilyképen Archilochos a gúnyja áldozatait kiméletlenül köznevetség tárgyává tette: **)

Így az elbeszélésre, a hasonlatra és díszítő nevekre nézve ki lehet mutatni, mint változnak át az epikus művészet elemei a gúnyköltészet fegyvereivé s ezen vizsgálódás valószínűleg sokkal nagyobb eredményre vezetne, ha több lenne az archilochosi maradványunk. Esetleg egyes motivumokra is ki lehetne terjeszteni, mire nézve az elegiák nyújtanak példát. Homeros mindent az istenek ajándékának tekint (*T* 65, *Y* 265, *σ* 142.: így Archilochos is: 1. fr.) s ez a motivum

II. 1. 188. 30. jegyz., ki gúnyos sértést lát benne, s Hartung, *Die griech. Niederdichter* 100. l., ki a 71, 72, 73. frg.-ot gúnyos palinodia-féléből valónak tartja.

*) Már Kritias mondja *Ail. Poet. ist.* X. 13, hogy *ὁμοίως τοὺς φίλους καὶ ἔχθρους κακῶς* ἔλεγε állítólag Archilochos saját nyilatkozatai alapján. Nincs szükség Liebel feltevésére (Archilochi . . . reliquiae, 1812 [sajnos, csak az első kiadást szerezhettem meg, nem az 1815. megj. másodikat s így csak e szerint idézhetek] 134. l.), hogy politikai differentiák következtében a költő ellenségeskedésbe jutott barátaival. A gúny, melylyel az 57. fr.-ban az említett Glaukost, a 78.-ban (a 9. és 16. fr.-ban barátságosan megszólított) Periklest illeti, nem egyéb baráti incselkedésnél. Bizonyára ilyen jellegű az a gúny is, melylyel a 79. fr.-ban «legkedvesebb barátjának» mondott Charilaost *εἰς τὰ ἔμοια διαβέβληκεν, ὥς οἱ κομωιδῶντο* Κλεώνυμον καὶ Πείσανδρον (*Athen.* X. 415 D). Ép ily tréfásan tehetette Archilochos fenti nyilatkozatát.

**) Oly eljárás ez, mely egyrészt a Demeter-ünnepi gúny módjában gyökerezett, másrészt az *ἀρχαία κομωῖδια*-ban újra megjelenik: *ὀνομαστὶ κομωιδεῖν*, mi ellen a hatóságok oly erélyesen léptek fel, hogy — mint Keil mondja, *Jahrb. f. Phil.* 1887. 101. l. — hatása még Antiphon törvényszéki beszédein is megérzik: a pörben compromittáltak neveit is elhallgatja. — A tréfás patronymikumok használata iambikus szokássá lett Archilochos után. Hippon. 85. 1. *Εὐρυμεδοντιάδης*, 134. *Συκοτραγίδης*. Alkaios — Diog. Laert. I. 81. szerint — *Ζεφθοροπίδης*-nek mondta Pittakost. A comædiabeli nevek közül itt első sorban említendő Kratin. *Ἀρχιλοχοί* 9. fr. (Mein.) *Ἐρασμονίδης* Archil. 79. nyomán, továbbá Arist. *Σοφ.* 325. és 1267. *Σελληίδης*, mit sokáig valódi patronymikumnak tekintettek s «*Sellos fiá*»-ra értettek, míg Meineke fr. *Com. Gr.* II. 1. 585. figyelmeztetett rá, hogy ez tulajdonkép az Archilochosnál Hesych. *Σελληΐδων Σελλείω υἱός, ὁ μάντις Βατουσιάδης τὸ ὄνομα* (Arch. 104. 2. *ἐν δὲ Βατουσιάδης*) által biztosított név átvétele. Ide tartoznak továbbá Hesych. *ὀδοντιάδης πολύπραγος*, *Κρονίδαρ πολυέτης* és egyéb comædiabeli nevek, melyeket Lobeck gyűjtött egybe Soph. Ai. 880. jegyz. (csak Archilochost nem említi, mint a kinél az ily elnevezés először található gúnyos czélzattal), hozzá még Meineke, *Fr. Com. Gr.* II. 1. 22.

Archilochosnál a keserű ironia kifejezője: 10. fr. ἀνιηρὰ Προσιδάωνος ἄνακτος δῶρα a tengerből kivetett hullákról.¹⁾ E vonás, mely valószínűleg népies (v. ö. Polyphemos durva tréfáját: 369.) s melyben természetesen semmi czélzás Homerosra nem rejlik, arra a kérdésre vezet át, miben tért el Archilochos szándékosan Homerostól, vagyis arra, hogy szemben az eddig vizsgált változtatásokkal, melyek öntudatlanok,²⁾ mik az öntudatos eltérések.

A mit ebben a tekintetben felemlíteni szokás (Deuticke, Setti), a következő: Arch. 24. a hom. ἐν χαρὸς αἴσῃ (Il. I 378.) kifejezés *χάρ* szavát *Κάρ* értelemben használta, 28. fr. ὑπερέτερον a hom. rendes értelemmel szemben «ifjabb»-at jelent, végül 176. fr. χροαίνω értelme nála az volt, hogy ἐπαυμῶ. Vizsgáljuk ezeket sorban.

Ha Schol. Plat. p. 322 azt mondja, hogy τὸ παρ' Ομήρῳ ἐν χαρὸς αἴσῃ ἐν τῷ τυχόντι τινὲς ἀκούουσι. Μένηται δ' αὐτῆς Ἀρχιλόχος λέγων· Καὶ δὴ 'πικυρος ὥστε Κάρ χελήσομαι, a jámbor scholiasta nincs tekintettel arra, hogy *χάρ*-ban Homerosnál *α*, *Κάρ*-ban ellenben *α* van s így a két szót egymással kapcsolatba hozni semmi módon nem lehet. Ha továbbá Schol. Il. I 378. így magyarázza a hom. helyet (τίω δέ μιν ἐν χαρὸς αἴσῃ): ἀπὸ τῶν Καρῶν, οὗς ἀεὶ λοιδορεῖ ὁ ποιητής, hivatkozva Archilochosra, elfelejti, hogy a károk csak jóval Homeros után lettek hirhadt zsoldosokká (Passow⁵ s. v. *χάρ*) s a *Κάρ* archilochosi értelmét tulajdonítja a hom. *χάρ*-nak. Mindamellet Deuticke, Setti minden megjegyzés nélkül adja a scholiasták szavait, jelezve Archilochosnak Homerostól eltérő nyelvhasználatát.

A 28. fr.-beli ὑπερέτερον okvetlenül a homerosi értelemben veendő s «kiválóbb»-at jelent. Hom. A 786. scholiastája³⁾ csak rosszul okolta meg a > jelet, mikor azt mondja, hogy ἡ διπλῆ ὅτι Ἀρχιλόχος ὑπερέτερον τὴν νεώτερον ἐδέξατο (Bergk, Litt.-Gesch. II. 183. 13. jegyz.). Valamit hallott valószínűleg arról, hogy Archilochos Lykambes ifjabb

¹⁾ V. ö. Arch. 7. ξείνια λυγρὰ, Bakchyl. XVII. 10. Κύπριδο[ς αἰν]α δῶρα Kenyon legvalószínűbb kiegész., Soph. El. 96. φοίνις Ἄρης οὐκ ἐξένισεν, Eur. Hel. 480. θάνατος ξενία σοι γενήσεται. Hasonló Soph. Oid. Kol. 1396. τοιαῦτ' ἐνείμει πασι τοῖς αὐτοῦ γέρον.

²⁾ De azért tárgyai a kutatásnak, Böckh En cycl.¹ 87: Der Ausleger muss sich das, was der Autor bewusstlos geschaffen hat, zu klarem Bewusstsein bringen, und hierbei werden sich ihm alsdann auch manche Dinge eröffnen, manche Aussichten aufschliessen, welche dem Autor selbst fremd gewesen sind. Auch dieses objectiv Darinliegende muss der Ausleger kennen, aber er muss es von dem Sinne des Autors selbst als etwas Subjectivem unterscheiden.

³⁾ A ὅτι-ből következtetve Aristonikos περὶ σημείων.

lányát szerette s ennek a talán igaz hírnek alapján magyarázta az archilochosi sort s e téves magyarázat alapján okolta meg a διπλή-t. A mi már a scholiastának szeptet ütött a fejébe: τὸ ἔτυμον ἀντιπίπτει, ὁ γὰρ ὑπερέχων κατὰ τὴν ἔστιν ὑπερέτερος, azt Deuticke és Setti teljesen figyelmen kívül hagyták s feltételezték, hogy Archilochos nemcsak a homerosi, hanem az egész görög nyelvhasználatallal ellenkező értelemben használt egy szót.

A mit végül Schol. Hom. Z 507. mond: τὸ χροαίνων οὐκ ἔστιν ἐπιθυμῶν, ὡς Ἀρχίλοχος ἐξέλαβεν, az sem bizonyítja, hogy Archilochos más értelemben használta a szót. Itt valószínűleg az érzéki vágy nyilvánulásának realistikus kifejezésével állunk szemben, mely Archilochosnak sajátja*) s melyet a scholiasta magára a vágyra értett.**)

Még két változott értelmű szóról történik említés. Eustath. II. 314. 43. Ἀλκαῖος δὲ φασὶ καὶ Ἀρχίλοχος ἀγέρωχον τὸν ἄκοσμον καὶ ἀλαζόνα οἷδε (Arch. 154.). A szó helyes etymológiája, mely Göbeltől való (Novæ Quæst. Hom., 9. l.), megfejt a dolgot: ἀγ-έρω-χος idem valet, quod gall. impetueux, germ. sehr ungestüm, lat. magno impetu, modo = ferox, violentus, vehemens, modo = importunus, procellosus.

Az ἔμπλην szóra nézve (111. fr.) sem vennék fel két külön értelmet, mint Passow³ és legújabbban Bailly teszi kiindulva Apollonios Sophistes adatából (p. 67 Ἐμπλην ἐμπελάδην, σύνεγγυς, ἢ ὡς ἔνιοι, χωρίς. καὶ Ἀρχίλοχος ἐπὶ τοῦ χωρίς ἔμπλην ἐμοῦ τε καὶ φίλου (Bergk e fr.-hoz). Hiszen χωρίς, a mely szóval Apoll. Soph. ἔμπλην archilochosi értelmét magyarázza, nemcsak annyit jelent, hogy «ausser, ausgenommen» vagy «à l'exception de», a hogy Passow, ill. Bailly az ἔμπλην e második értelmét fordítják, hanem teljesen egyenlő jellegű a lat. præter-rel, melyről Georges⁷: «bisweilen steht aber præter auch, wenn

*) A szerelmi vágnak úgyszólván physikai nyelven való kifejezése: 84. πόθωι ἄψυχος, χαλεπήσι θεῶν ὁδύνησιν ἔκπτε πεπαρμένος; δι' ὁστέων, 85. λυσίμελης πόθος (talán Hesiodos mintájára Theog. 120, 911. ἔρος λυσίμελής, mint rendszeren fölveszik, bár semmi esetre sem bizonyos ez átvétel, mert λυσ. πόθος kifejezésre ép úgy szolgálhatott mintául a hom. λυσ. ὕπνος, v. 57, ψ 343, mint a hesiodosi λυσ. ἔρος), 103. ἔρως πολλὴν κατ' ἀχλὺν ὀμμάτων ἔχευεν. Hasonló Sappho érzéki szerelme: mint Archilochos, úgy ő is megénekli az ἔρος λυσίμελής-t (Sapph. 40.), mint Archilochosnak az idézett 103. fr.-ban, úgy neki is ὁπάτεσσ' ὁ οὐδὲν ὄρημ' (2. 11.).

**) Így nincs szükség Liebel (Archilochi . . . reliquiae, 1812) magyarázatára, ki 260. l. az id. scholionhoz megjegyzi: Verum hic Ἀντίμαχος legendum est, qui, ut ex illis scholiis omnino patet, Homerum commentatus est et edidit et quem ea sæpius reprehendunt Homerum non recte intellexisse.

ein Gegenstand von den übrigen genannten Gegenständen nicht als ausgeschlossen, sondern vielmehr als mit eingeschlossen, als noch hinzukommend gedacht werden soll». A *χωρίς* szónak is megvan az exclusiv mellett az additiv értelme, mely pl. hom. *χωρίς δ' αὐτε*, *δ* 130. stb., valamint Herod. I. 106. *χωρίς τοῦ φόρου* (l. Stein e h.) tisztán mutatkozik s mely mindannyiszor beáll, valahányszor *χωρίς* nem összefoglaló (s így másra nézve exclusiv) fogalom mellett áll. A magyarban is: *X*-en kívül *Y* és *Z* (= tehát *X* is, additiv ért.), de *X*-en kívül mindenki (= tehát *X* nem, exclus. ért.). Passow és Bailly *χωρίς* ez additiv értelmét nem különböztetik meg s ezért adják az archil. *ἐμπλην*-nek a jelzett magyarizatot. Pedig mikor Apollonios azt mondja, hogy *ἐμπλην* Archilochosnál = *χωρίς*, csak azt akarja jelezni, hogy nem a helyi értelemben használtatik, mint Homerosnál, tehát nem a. m. «mellett», hanem átvitt értelmű (a mint *χωρίς* és *præter* is eredetileg helyi értelmű) s a. m. «-n kívül». Hogy additiv vagy exclusiv-e az értelme, azt nem tudhatjuk s «*ἐμπλην ἐμοῦ τε καὶ φίλου*»-t nem szabad Liebelrel így fordítani: «sine meque et amico», hanem «*præter m. et amicum*», hol *præter* = *sine*, ha omnes-féle szó következik utána, mint Kallim Del. 73. *φεῦγε δ' ὅλη Πελοπιήϊ, ὅση παρακέλῃται Ἴσθμῳ, ἐμπλην Αἰγυαλοῦ τε καὶ Ἀργεος*.*) Így tehát a *χωρίς* szó helyes értelmezése nem teszi szükségessé *ἐμπλην* kettős, egymástól eltérő (s külön etymonnal bíró) értelmét feltételezni.

Eddig tehát eltérésre nem akadunk. Ellenben igazi eltérésre figyelmeztet Reitzenstein.***) Arch. 13. *οὔτε τι γὰρ κλαίων ἵσσομαι οὔτε κίκιον θήσω τερπολὰς καὶ θαλίας ἐφ' ἐπὶ ὀπίσθῳ* oppositio Hom. *δ* 195. ellen: *νεμεσσώμαι γε μὲν οὐδὲν κλαίειν, ὅς κε θάνησι βροτῶν καὶ πότμον ἐπίσπῃ. τοῦτό νυ καὶ γέρας οἶον οἰζυροῖσι βροτοῖσιν, χεῖρας θάψαι τε κόμην βάλειν τ' ἀπὸ δάκρυ παρειῶν* (Peisistratos szavai). Az újabb kor fia elavultnak érzi az öreg Homeros morálját. S *αἱ δεύτεραι πῶς φροντίδες σοφώτεραι*, mert Stesich. 51. Archilochos nyomán mondja: *ἀτελέστατα γὰρ καὶ ἀμήχανα τοὺς θανόντας κλαίειν*.

Ha ilyképen a morált illetőleg sikerült Homeros és Archilochos viszonyában is ama sejátos görög vonást constatálnunk, mely az ifjabb költőnek a régebbi ellen való nyílt vagy eltakart állásfoglalásában nyilvánul s melyre annyi a példa a görög költészetben, én — azt hiszem — a nyelv tekintetében is megtaláltam az oppositiónak vagy legalább is a traditio erejével szemben való függetlenítésnek jelét. Hogy

*) Az egyetlen hely, hol a Passow-Bailly-féle *ὁμώνυμον* előfordul, bár Apoll. szerint nem ritka (*ζῖνοι*).

**) Epigramm u. Skolion, 49. 2. jegyz.

a helyzetet a kellő világításban lássuk, itt meg kell gondolnunk, hogy, mint a homerosi formulák átvétele mutatja, e kor költészetének formai tekintetben Homeros irányította útját. S ha most Eustath. II. 1148. 38. Arch. 78. 2. sorát (οὐτε τιμον εἰσενεγκών) magyarázva, azt mondja, hogy ἔστιν ὁ τιμος κατὰ τὸ ὠνὴ ὠνος καὶ χολή χόλος, bizonyos, hogy az archilochosi τιμος-ban — szemben a hom. τιμή-vel*) — és 131. fr. χολή-ben — szemben a hom. χόλος-szal**) a homerosi traditionalis nyelv helyébe az élő népnyelv formája hatolt. Mert maga Archilochos bizonyára nem alkotta ez alakokat. S érdekes, hogy az utóbbi, χολή használatossá lett az egész irodalomban, míg a traditio szavát csak a költészetre szorította, ellenben τιμος-nak nem volt carriére-je. Hogy Archilochos valóban a költői traditio megszentelt szava helyébe hozta az élő beszéd szavát, az legjobban a következőből tűnik ki. Hom. *Φ* 252. és *Ω* 315. említ egy madarat, melyet az első helyen αἰετός μέλας θηροτήρ-nek, az utóbbin μορφνός θηροτήρ-nek nevez, hozzátéve: ὃν καὶ περχνὸν καλέουσι. E madárról mondja az utóbbi hely scholiastája: *Εἴωθε δὲ καὶ Ἀρχίλοχος μελάμπυρον τοῦτον καλεῖν* (111. fr.). Tehát Homeros a költői nyelvtraditio ünnepélyes, részint képes (θηροτήρ), részint etymologiailag érthetetlen (μορφνός: értelve még ma is vitás) szavát használja, mely mellé magyarázatképen kénytelen odatenni a népies elnevezést (περχνός) s ezt használja Archilochos. Ugyanis a kérdéses sas valószínűleg a kőszáli vagy szirti sas (aquila chrysaetos) (Ameis-Hentze *Ω* 315-höz). ennek nyakszirtje és tarkója rozsdaszínű, farkának töve fehér, vége fekete, tehát περχνός nem egészen fekete, csak μελάμπυρος.

Archilochos túlságosan ünnepélyesnek érzi a régi költő énekét s mint elavult moráljával szembe állítja a maga józanabb morálját, úgy ünnepélyes szavával szemben érvényre hozza az élet nyelvét. De meg Archilochos egész dialectusa is a traditióval szemben való függetlenítés jele. Azon költő nyelvezete, kinek ünnepélyes formuláit Archilochos önkénytelenül is ismétli, utánozza, e költő nyelvezete, — mondom — a soha élő beszédként nem használt epikus dialektus nem

*) Hogy a hom. τιμή-nek «érték» az alapértelme, — bár ebben az értelemben Homerosnál nem fordul elő — világos: «váltáságdíj» és «megbecsülés, tisztelet» — a két fő hom. értelem — csak ebből az alapértelemből magyarázható.

**) Etym. M. 678, 36. χέλος = τὸ πάθος, míg χολή = ἀπ' οὗ τὸ πάθος mesterkélt elkülönítés, hisz Hom. II 203. χόλος = epe, tehát mindkét szó egyenlő értelmű. A megkülönböztetés ép oly értéktelen, mint νῶτος — νῶτον-é.

felel meg költőnk ízlésének. Aeol elemeit elhagyja tehát*) és nagyjában a tiszta iast szólamtatja meg.**)

*) Elhagyja a σ -i instrum. és a $\mu\epsilon\upsilon\alpha$ inf.-t (Renner, Quæst. de dial. antiqu. græc. poes. eleg. et iamb. = Curtius, Stud. I. 133. s. köv. II., II. 1. s. köv. II.). Érdekes a $\mathcal{F}$ szerepe, melynek æol jellegét újabban joggal tagadják (V. ö. Brugmann Gr. Gramm.³ 38.). Positiót Archilochosnál nem idéz elő, elisiót megenged, tehát tűnő félben van. De akármily gyengén is, hangzott még. Ugyanis csak így tudom megmagyarázni, hogy euphonistikus segédeszköznek használja költőnk, a mennyiben a hiatust a $\mathcal{F}$ közvetítésével megengedhetővé teszi. A helyeket Dettmer, De arte metrica Archil. quæst., Hildesheim. 100, 34. l. sorolja föl. Ép így fogom föl a ν éφελ. positio előidézésére (54. l. $\kappa\upsilon\mu\alpha\iota\nu\ \tau\alpha\rho\acute{\alpha}\sigma\sigma\epsilon\tau\alpha\iota$ tetram. troch.-ban) és hiatus elkerülésére (39. l. $\beta\omicron\upsilon\varsigma\ \acute{\epsilon}\sigma\tau\iota\nu\ \eta\mu\acute{\iota}\nu$) való használatát. Az ingadozás, mely az élő beszédben e hangot illetőleg létezett (mert a grammatikus tan e hang rendszeres használatáról egyszerű koholmány), lehetővé tette ezt. Teljesen analog a σ -nak positio előidézésére való kettőzése: 3. 1: $\tau\alpha\nu\acute{\alpha}\sigma\sigma\epsilon\tau\alpha\iota$, 3. 3. $\acute{\epsilon}\sigma\sigma\epsilon\tau\alpha\iota$, 11. 1. $\pi\epsilon\lambda\acute{\alpha}\gamma\epsilon\sigma\sigma\iota\nu$, 11. 2. $\theta\epsilon\sigma\sigma\acute{\alpha}\mu\epsilon\nu\omicron\iota$, 14. $\tau\acute{\alpha}\sigma\sigma\omicron\nu$ dact. hex.-ekben, 58. 4. $\pi\omicron\sigma\sigma\acute{\iota}$ tetram. troch.-ban). A kiejtés itt is ingadozott s ezt már Homeros is prosodiai segédeszköznek használta (Brugmann 237.). Ennyi licenciája mindig megvan a költőnek s csak Édes Albert írja büszkén (Horác levele a Pizókhoz, Budapest, 1876. 7. l.): «A -ba, -be és -ban, -ben közti különbséget nem akasztom szöggre, csak azért, hogy a versláb könnyebben kigázoljon az akadékból.» U. o. «Nem tekintem nem létezőnek a se és sem közti különbséget.»

**) Persze addig menni, hogy az áthagyományozott ión alakok analogiájára a többi alakot is ionizáljuk, mint azt Renner ajánlja s mint — a töle meg nem említett — Schneidewin már előbb ajánlotta (Beiträge z. Kritik d. P. L. G. 1844, 92. l.), nem igen mernék. Mert ugyan ki biztosít például, hogy a 70. 2. hagyományozott $\acute{\omicron}\kappa\omicron\iota\gamma$ (persze itt sem hiányzik a $\acute{\omicron}\rho\acute{\omicron}\iota\gamma$ hagyom.) helyes és 25. 2. $\pi\acute{\omega}$. 60. $\pi\eta$; 73. $\pi\omicron\upsilon$, 94. 1. $\pi\omicron\iota\omicron\nu$, 122. $\pi\acute{\omega}\varsigma$ grammatikus tévedésekre vezetendő vissza s ez alakokban az említett $\acute{\omicron}\kappa\omicron\iota\gamma$ mintájára az újabb iast helyre kell állítanunk? (Evvel szemben Schröder, Wochenschr. f. kl. Phil. 1886, 1384. l. ép $\acute{\omicron}\kappa\omicron\iota\gamma$ -t tartja helytelennek mint későbbi alakot.) Nem sokkal helyesebb itt minden változtatástól tartózkodni s erőszakosan uniformált alakok helyett Bergkkel a hagyomány tarkaságát megőrizni? A philologia módszerének csak ez felel meg. Böckh, Encycl.¹ 182: In manchen Fällen ist man auch in dieser Beziehung (t. i. in der Beurtheilung des Sprachgebrauchs) darauf beschränkt, das als das Angemessene anzusehen, was sich als ächte Überlieferung ausweist, weil oft unsere Kenntnis des Sprachgebrauchs nicht ausreicht, um über die Überlieferung abzusprechen. Néhol érthető a reconstruáló törekvés s az ión nyílt igealakok visszaállításában ($\chi\epsilon\rho\tau\omicron\mu\acute{\epsilon}\iota\nu$, 64. fr.) követte is Bergk Schneidewin utasítását, ép úgy valószínűleg Schneidewin (15. l.) és Renner (Curtius, Stud. I. 182.) figyelmzettetésére, hogy Archilochos az $\alpha\omicron$ -t nem vonja

Archilochos realistikusabb iránya érteti meg azt az eltérést is, melyről Schol. Hom. *Φ* 237. szól. Összehasonlítja a homerosi *μαχή παραποτάμιος*-t az Acheloos és Herakles közötti harczzal, a mint Archilochos elbeszéli (e költeménybe utalja Schneidewin nagy valószínűséggel a 41. fr.-ot): *Ἀρχίλοχος οὐκ ἐτόλμησεν Ἰχελῶτον ὡς ποταμὸν Ἡρακλεῖ συμβαλεῖν, ἀλλ' ὡς ταῦρον*. A phantasia ama korlátlan csapongása, mely az Ilias ama részében előttünk áll s mely embert folyammal s folyamokat egymással visz harczzba, nem is volt homerosi,¹⁾ de nem is volt görög;²⁾ ellenben Archilochos a józan phantasia korlátai közt marad. De azért itt persze nem szabad holmi correctióra gondolni: az eltérés teljesen öntudatlan. Ép oly öntudatlan az az eltérés is, mely a Tantalos büntetésének Odysseiabeli alakja (*λ* 582.; a sorok helytelenül *νοθεύονται καίτοι οὐκ ὄντες ἀγανεῖς περὶ τὴν φράσιν*) s Arch. 53. (*ὁ Τανθάλου λίθος*) között fönnáll. Archilochos egyszerűen más versiót követett,³⁾ persze bizonyos, hogy nem *αὐτὸς εἰς τὴν ποιήσιν εἰσηνέγκατο*, hanem *ἐδιδάχθη παρὰ ἄλλων*, mit Paus. X. 31. 12. nem mer eldönteni.

III.

Archilochos Homeroshoz való viszonyának kérdése kapcsolatban áll a parosi költő jelentőségének kérdésével. Ugyanis ama jelentőség téves felfogásából, melyet a régiek tulajdonítottak Archilochosnak, ama téves hit származott, hogy ők Homeroszt Archilochossal egyenrangú költőnek tekintették. Rám nézve e tekintetben Setti (id. m.) fejtegetései teljesen meggyőzőek:⁴⁾ a ránk maradt nyilatkozatokból ez egyenlő

össze, írta Bergk most (4. kiad.) így a 111. fr.-ot: «ἐμπλην ἐμοῦ, fort. ε. ἐμεῦ.» Továbbá Arch. 3, 5. *Εὐβοίης* most Schneidewin alapján a régi *Εὐβοίας* helyett.

¹⁾ Croiset, Gör. epos (ford. Kempf) I. 212: Ha arra kerül a sor, hogy eme szakaszokban homerosi elemeket kutassunk, a szónak értelme szükségszerűen megváltozik.

²⁾ C. Fries, N. Jahrb. IX. (1902.) 704.

³⁾ E versio (a lakomán ülő Tantalos felett fenyegető szikla) Pind. Ol. I. 91. s az attikai tragédiában jelenik meg s Polygnotos is ezt követte (Paus. X. 31. 12. *ὁ γὰρ ἐστὶν ἐπακολουθήσας τῷ Ἀρχιλόχῳ*), míg az Odysseiabeli versio (a «tantalosi kínok») a moralphilosophiának lett kedvező témájává (Kiessling, Hor. Sat. I. 1, 68.).

⁴⁾ Mindenesetre nagy hiba, hogy Setti a legfontosabb érvet, melyet az egymás mellé állítás érdekében felhozni lehetne, nem említi. Nem szól arról a fontos metrikai elméletéről, mely szerint minden vers a dact. hexam.- és az iamb. trim.-ből vezethető le. Ez elmélet, melynek görög

rangra emelés nem tűnik ki s így művésznak soha nem juthatott eszébe, hogy a két költő képét egyesítse ama vatikáni kettős hermában, melyben rendszeren Homerost és Archilochost látják.

De miután tisztázódott fogalmunk ama jelentőségről, melyet a régiek tulajdonítottak költőnknek, felmerül a kérdés, hogy mily jelentősége van neki valóban, melyet fogunk mi neki tulajdonítani, mily helyet kell neki utalnunk a görög költészetben s egyszersmind Homerosszal szemben. Ennek megállapításában, mely természetesen teljesen független ama megítéléstől, melyben a régiek részesítették költőnket,¹⁾ költői szépségeinek, alakító művészetének taglalása — sajnos — nem szolgálhat alapul, mert költészetének végtelenül csekély romjaiból minderről már alig alkothatunk magunknak fogalmat.²⁾

Archilochos jelentőségének megvilágításában legjobban személyiségének a költészete maradványaiból s a fenmaradt adatokból — melyek közül az igazak szintén költeményeire vezetendők vissza — rekonstruálható körvonalaiból indullatunk ki.

A klasszikus görög költők működésének jellemző tulajdonsága külső és belső életük harmoniája. Mint az érzés és tudás diszparat voltának belátása véges végig hiányzik a görög szellemi életben, mint ennek következtében a philosophia és költészet nincs éles határvonallal elkülönítve,³⁾ mint a forma és tartalom harmoniája egész természetesnek tűnt fel a görög költészet egész vonalán: úgy ismeretlen maradt a régi görögség előtt amaz ellentét is, mely az ember külső

---

fogalmazását csak újabban kaptuk meg (Oxyrrhynch. pap. Grenf. Hunt II. CXX.; Leo, Gött. Nachr. 1899, 495. l.), a dact. hexam. «feltalálója» mellett biztosított helyet az iamb. trim. feltalálójának. — Persze csak metrikai tekintetben.

¹⁾ Ha Setti, 34. l. azon érv ellen, hogy a képzőművészetben az ellentétesség hozhatta a két költőt egymás mellé — a subiectiv Archilochost az obiectiv Homeros mellé — ama megítélésre hivatkozik, melyben ma részesítik költőnket, bizonyítgatva, hogy tkp. nem Archilochos az első subiectiv költő, igen helytelenül zavarja össze a két dolgot. Hiszen ha Crusius vagy Bergk Archilochost tekintené az első subi. költőnek, be lenne tán bizonyítva, hogy az antik művész is annak tekintette? Settinek csak arra kellett volna hivatkoznia, hogy a két költő ilyenmő szembeállítására ismeretlen volt a régiek előtt.

²⁾ De néhol még a töredékekben is felcsillan a régi szépség, a 75. fr.-ról Bentley, Phalaris (ed. by Wagner, 1874.) 313. l. «wunderfull and truly Dithyrambic Verses»; 79. fr. «die wunderbar herrlichen verse» Schneidewin Beiträge z. Kritik d. PLG. 97. l. stb.

³⁾ A legjobb bizonyossága ennek a philosophusoknak a költők elleni gyakori állásfoglalása.

és belső életét elválasztja s melyet manapság csak úgy érzünk, mint az elsorolt ellentétek akármelyikét. A görög költők nemcsak a szellem terén voltak kiválóak, hanem a praxisban is megvalósítani törekedtek nagy ideáljaikat. A vallásos hymnusköltő Olen Delosban próféta volt, vagy legalább annak mondta a hagyomány; Tyrtaios a hősi eszményt kardjával ép úgy szolgálta, mint lantjával; Solon egyenlően bölcs államférfi, mikor törvényt hoz s mikor elegiát ír; Theognis az arisztokrátiáért a politikai életben ép úgy exponálta magát, mint költeményeiben; Aischylos dicsőségét ép úgy megőrzi Marathon hírneves berke (*εὐδόκιμον Μαραθωνίων ἄλσος* a sírversében), mint tragédiái; Sophokles nemcsak nagy tragikus költő, hanem kiváló államférfi és diplomata. Akármennyivel lehetne még szaporítani a sort,¹⁾ még a két iambographus, a coloniát vezérlő Simonides és a politikai száműzött Hipponax is belekerülhet; csak egy hiányzik, Archilochos.

Mert Euseb. *Προπαρασχ.* VI. 7. zavaros helye s Liebelnek (Archilochi . . . reliquia, 1812, 5. l.) megkísérelt magyarázata ellenére is bizonyos, hogy nem Archilochos vezette a thasosi coloniát.²⁾ Az ismert jóslatnál is, melyben Apollon Telesiklesnek parancsolja a colonia vezetését (*Ἀγγελίον Παρίοις. Τελεσίκληες, ὅς σε κελεύω — νῆσαι ἐν Ἡερίῃ κτίζειν εὐδοκίαν ἄστυ* Euseb. id. h.) jobban bizonyítja ezt Kritiasnak Archilochos saját nyilatkozatán alapuló mondása Ail. *Ἱστο.* X. 13., mely szerint Archilochos a már megtelepült lakossággal (*τοῖς ἐνταῦθα*) is ellenségeskedésbe jutott; de legjobban bizonyítja ezt a thasosi nyomoráról panaszkodó versei, melyek sehogysem illenek a gyarmat első emberének ajkára.³⁾

Ha a közélettől való tartózkodásának talán származását lehetne még okául tekinteni, mert tudvalevőleg rabszolgaanyától származott, mi lehetett az oka, hogy a katonaságban sem tudott érvényesülni? Sőt nemcsak a százados tradíciókkal ütközik össze, melyek a pajszelvetést a legnagyobb bectelenségnek tekintették,⁴⁾ hanem még a

¹⁾ A győzelmi dalok költői mint a nemzeti játékok úgyszólván hivatalos lantosai tartoznak ide, mások meg az uralkodó családdal való kapcsolatuknál fogva (akárcsak a homerosi dalmokok).

²⁾ Welcker, Kleine Schr. I. 262. ellenben szintén Archilochosszal vezetteti honfitársait.

³⁾ Erre Crusius figyelmeztet, Pauly-Wiss. II. 1. 492.

⁴⁾ Andok. 1, 74. *ὁπόσοι λίποιεν τὴν τάξιν ἢ ἀσπρτίας ἢ δειλίας ἢ ἀναυμαχίου ὥρποιεν ἢ τὴν ἀσπίδα ἀποβάλοιεν ἢ τοὺς γονέας κακῶς ποιοῖεν, οὗτοι πάντες αἵτιμοι ἦσαν τὰ σώματα, τὰ δὲ χρέηματα εἶχον.* Ide tartozik a spártai anya híres mondása, melylyel harezba küldte fiát; továbbá Plat. *Συμπ.* 36, hol Sokrates a megsebesült Alkibiadesszel együtt a fegyverzetét is megmenti; végül Arist. *Ἰππ.* 958, *Ὀρν.* 1473, *Σζηχ.* 19, *Νεφ.* 353, *Εἰς.* 1298, hol a *βρασπίς* Kleonymos a gúny tárgya.

mindennapi életben is folytonos összeütközés a sorsa: összeütközik polgártársaival, hiszen mindenkiell ellenségeskedésben él; összeütközik a megélhetés anyagi igényeivel, hiszen szűkölködve tölti életét.

A sajátság, mely őt a külső életben nem engedi érvényesülni, hanem ezzel folyton összeütközésbe hozza, az, hogy ő a maga belső világát a külső világgal nem tudja harmóniába hozni. Ezt ő maga is érzi s kifejezi a kettő közti ellentétet, elmondja: *ὅτι καταλιπὼν Πάρον διὰ πένιαν καὶ ἀπορίαν ἦλθεν εἰς Θάσον... ὅτι ἐλθὼν τοῖς ἐνταῦθα ἐχθρὸς ἐγένετο... ὅτι ὁμοίως τοὺς φίλους καὶ τοὺς ἐχθροὺς κακῶς ἔλεγε... ὅτι τὴν ἀσπίδα ἀπέβαλεν* (Ail. Ποικ. ἰστ. X. 13. FHG. Müller I. 70.).*)

A költőnek a külső világgal való összeütközése s ez alól való

---

*) Különösen sokat emlegetik az utolsó motivumot (6. fr.). Azt hiszem, ép oly helytelen e vallomásban erkölcsi cynismust látni (Sext-Empeir. Ὑποτυπ. III. 182. [172. Bekker] id. Bergk a 6. fr.-hoz: Ἀρχιλόχος ὥσπερ σεμνυνόμενος ἡμῖν ἐπὶ τῷ τὴν ἀσπίδα ῥίψας φυγεῖν...), mint menteni a tettet (a hogy Welcker, Kl. Schriften I. 82. és mások teszik). Ez a vallomás egyedül azon szempontból ítélendő meg, hogy Archilochos oly tettet követett el, mely a közfelfogás szerint szégyenletes s ő ennek szégyenletes voltát nem érzi, legalább magára nézve nem. Bizonyos pikáns költőiség is van ama vonásban, hogy a költő, az érzés embere, a tett mezején gyengének mutatkozik. E költőiség, melyre Lessing figyelmeztetett először (Rettungen d. Horaz; Lessings Werke, Bibl. Anstalt IV. 314.), bírta rá Alkaiost (Herod. V. 95. Strab. XIII. 600.) és Anakreont (28, 29. fr.), hogy Archilochos példájára akár való esemény alapján, akár költött vonásként szintén megénekeljék ῥήσας-jukat. Ugyanez bírta rá a három költő nagy tanítványát, Horatiust, hogy a valóság ellenére is elzengje a relictas non bene parmulas. (Archilochosnál a dolog megtörténtéhez semmi kétség nem férhet, mert neki nem volt mintaképe, kitől esetleg átvette volna a motivumot, Kiessling [Hor. Carm. II. 7, 9. jegyz.] skepsise csak utánpótlást érheti). — Az Archilochostól megsértett közfelfogás abstract fogalma a görög szellemnek megfelelően az érzéki világba proiciálva adja a legendát, mely szerint Ἀρχιλόχον τὸν ποιητὴν ἐν Λακεδαιμονίᾳ γενόμενον αὐτῆς ὥρας ἐδίωξαν διότι ἐπ-γνοῶσαν αὐτὸν πεποικηκότα ὥς χρῆττον ἔστιν ἀποβαλεῖν τὰ ὄπλα ἢ ἀποθανεῖν (Plut. Λακων. 34.). E monda nagyon jól illett ama mesék közé, melyek — mint a Timotheos lantesonkításáról szóló, legujabban megczáfolt legenda, Wilamowitz, Timotheos 69. l. — ama műhelyből kerültek ki, hol mindenképen a puritán Spártát akarták föltüntetni, mint olyat, mely minden téren a szent traditio őre. A legenda az első phasisban csak Archilochos költeményeinek kitiltásáról tudott (Val. Max. VI. 13, 12. Lacedæmonii libros Archilochi e civitate sua exportari iusserunt) s csak ennek kiszínezése aztán Archilochos személyes kiűzetése (Piccolimini, Herm. XVIII. 264.).

függetlenítése, a mint e motívumokban előttünk áll, talán a görög költészetnek a 4. századdal beállt új irányát juttathatná eszünkbe. Ugyanis mint a fejezet elején vázolt ellentétek mindegyike idővel kibontakozott eredeti harmoniájából, úgy a praktikus és contemplatív élet ellentéte is később tudatossá vált. A költők megérik az ellentétet a két sphaera között s megérik egyszersmind, hogy az ő terük a szellem tere s nem a praxisé,¹⁾ visszahúzódnak tehát az élet zajából. Az alexandriai költők jellegét — mint Christ, Griech. Litt.-Gesch.³ 494. l. szépen mondja — az aegyptusi papságé készítette elő, melyről Arist. Μετ. I. 1.: ἐξεῖ (t. i. ἐν Αἰγύπτῳ) γὰρ ἀφειδῆ σχολάζειν τὸ τῶν ἱερέων ἔθνος; sőt az ez irányú fejlődés előjeleképpen Suid. s. v. Εὐπολής szerint Athenben már a pelop. háború idején elengedték a költőket a katonáskodást. Ép így áll a dolog a római költőknél. A lyrikusok egyik legkedveltebb motívumává az imbellis lyra²⁾ lesz, a költő a gyengédség, sőt gyengeség hangoztatásával³⁾ igyekszik lyrai renoméjét emelni, csakhogy minden kapcsolatot eltépjen a profan tömegtől, melynek a mindennapi élet küzdelmeiben testi erőre is szüksége van.

Erre a korra emlékeztethetne Archilochos fent megismert belső élete, a külső világgal való harmoniájának hiánya s e tulajdonság öntudatos kifejezése s csábító lehetne ez analogia alapján Archilochost a többi régi görög költőtől a «classicus» és «modern» határvonalával elkülöníteni⁴⁾ vagy Schiller terminusaival élve a «naiv» és «sentimentalis» megkülönböztetésével is nyerhetnénk a különbségre nevet; de ne vegyük kezünkbe az aesthetikai lepkehálót, melyről Nietzsche üzte tréfáját

¹⁾ A legújabb korban a romantikusok hangoztatják ezt különösen s Grillparzer Sapphojában ez ellentétet színpadra is vitte (Th. A. Meyer, Grillparzer. N. Jahrb. XI. [1903.] 424.). Grillparzer e szép szavakkal fejezi ki az ellentétet III. felv. 2. jel.: Wen Götter sich zum Eigenthum erlesen, — Geselle sich zu Erdenbürgern nicht, — Der Menschen und der Überird'schen Los — Es mischt sich nimmer in demselben Becher.

²⁾ Ellenben az epikusok tárgyuk révén mindvégig bizonyos tetterős férfiaság színében tűnnek föl. Ezért helyezik magukat a lyrikusok gyakran ellentétbe velük. Innen ἄρσενος-ὄμῆρου Antip. Thessal. Anth. Pal. XI. 20.

³⁾ Ezért akar Horatius minden áron, akár hazugság árán, gyávának feltűnni. Idetartozik, hogy Horatius szereti magát idősebbnek feltüntetni, mint a milyen valóban (Kiessling, Hor. Carm. I. 33, 3. jegyz.).

⁴⁾ Castelar, A róm. műveltség és a class. művészet ford. Szathmáry 143. s köv. l. a római satirában látja a classicus költészetből a keresztény világba vezető kapesot. Már pedig a satira, bár nyilvánulása, mint látni fogjuk, más, alapja ugyanaz, mint az archilochosi iambusé: a költőnek a környezetével való meghasonlása.

(Geb. d. Trag. 12.), s mely ellen legújabbán Friedr. Cauer emeli fel erőlyesen szavát (Berl. Phil. Woch. [1904] 49.).

Archilochost minden hasonlóság daczára nem szabad az alex. (és római) költőkkel egyenlő jellegűnek tekinteni. A közösséggel való szakítás nála egészen más természetű, mint az alexandriai lyrikusoknál. Archilochos érezte és tapasztalta is, hogy a maga egyéniségét a külső világ nivelláló erejével szemben nem tudja érvényesíteni, tehát oly tért keresett, mely az egyéniségében rejlő életerőnek (a fogalom csak látszólag modern: Quint. X. 1. szerint plurimum sanguinis atque nervorum van Archilochos költeményeiben) szabad és korlátlan érvényesülést engedjen. E tér természetesen csak a külső világtól elszakadt, annak traditióitól függetlenített világ lehetett, a maga egyéniségének belső világa. S ez a különbség Archilochos és az alex. költők között: ők a közösségtől való elszakadásban a realis világ talajából is elszakadtak, Archilochos a közösségtől való elszakadásban nyerte meg egyénisége realitását.*)

Archilochos e sajátos világának következménye s egyszersmind bizonyítéka az ő sajátos helye a görög lyrában.***) A class. görög költő ugyanis ép azon élénk kapcsolatnál fogva, mely közte és a külső világ között fennáll, érzésben, gondolatban egész természetes módon e világhoz hasonló. Innen van, hogy a classikus görög költő mindig a közönség tolmácsa. A lyra ebben a tekintetben csak annyiban különbözik az epostól, hogy míg az epos szerzője el is tűnik tárgya mögött, addig

*) Hor. Epp. I. 1. 70. kk. a fent vázolt lelki folyamat költői kifejezése. Az egyéni életre törekvő költő evvel motiválja függetlenségét a közösséggel szemben: «me vestigia terrent, omnia te adversum spectantia, nulla retrorsum».

**) Persze «lyra» a modern értelemben véve. Nem szükséges azt a meddő vitát feleleveníteni, melybe Welcker, Kleine Schrift. I. 77. kezd, Bentleyvel szállva szembe. Ugyanis Bentley Hor. Epist. I. 19, 29. jegyz. azt mondja, hogy Archilochus nemo omnium poetis Lyricis adscripsit... Sine venia igitur errant interpretes, cum Latini fidicenis nomen meruisse Nostrum somniant, quod Archilochi Epodos primus Latio ostenderit. Bentley e szavai ellen semmi kifogás nem tehető s Welckernek — bár helyesen mondja, hogy nekünk nem szabad a nagy lyrikusban csak iambikust látnunk, s bár Hartung igen helyesen járt el, mikor Archilochos költeményeit ily című műben adja: Die griech. Liederdichter (Leipzig, 1856.) — az egész görög közfelfogással kellett volna perbe szállnia, mert ebben Archilochos mint iambikus élt. Az alexandriai grammatikusok e közfelfogásnak megfelelően jártak el, mikor az iambikusok kanonába sorozták költőnket, nem úgy mint a későbbiek, kik egyenesen lyrikusnak mondják. Ennek példáit l. Liebel 3. l.

a lyrikus öntudattal lép elő s öntudatosan hirdeti, a mit a közösség érez. Ha szabad hasonlattal élnem, az epikus költő olyan, mint az eposban szereplő hírnök, szó szerint elmondja, a mit rábíztak, egyénisége nincs; a lyrikus költő olyan, mint a tragœdiabeli hírnök, kinek megvan az önálló egyénisége, de mégis csak — az üzenetet mondja el s a történelekről értesít. De még az egyéni érzelmek is csak látszólag azok. Ama rózsaszínű egyformaság, melyben a legegységibb érzés, a szerelem megjelenik, legjellemzőbb példája annak, hogy egyes érzelmek egyénileg jelentkeznek ugyan, de tulajdonkép csak az általánosnak egyéni proiciálásával, vagyis azon folyamattal állunk szemben, melyet Nietzsche a maga szempontjából az egész lyrai költésre mond jellemzőnek, nem véve ki — sőt például felhozva — az Archilochos féle irányt (Geb. d. Trag.⁴ 41. l.). A mi az alexandriai költészetet illeti, ott megszakad ugyan a közösséggel való kapcsolat és az általános érzelem ezért háttérbe is szorul, de az egyéni érzés vagy az imént említett alakban jelenik meg vagy — mi sokkal gyakoribb — a sablonszerű érzések tettetett formáiban.¹⁾

Egész más Archilochos költészete. A helyett, hogy a közösség érzelmeit, gondolatait szóaltatná meg, őszintén feltárja a maga legegységibb életviszonyait, alacsony származását (Ail. Ποι. ιστ. X. 13. Kritiaszt idézi: *Εἰ γὰρ μή, φησὶν, ἐξεῖνος* (t. i. Archilochos) *τοιούτην δόξαν ὡπὲρ εἰαυτοῦ εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐξήνεγκεν, οὐκ ἂν ἐπυθόμμεθα ἡμεῖς. οὐτε οὐτὶ Ἐνιποῦς υἱὸς ἦν τῆς δοούλης*),²⁾ szegénységét, sőt hibáit (megférhetetlenségét, pajzsvesztését l. fent);³⁾ az *εὐφρομία* helyett, melylyel a görög költő senki érzelmeit megsérteni nem akarja s az általánosság tetszésének megnyerésére törekszik, a legszabadabb hangon szól (*ψορερὸν Ἀρχίλοχον*, mondja Pind. Pyth. II. 55.); szemben a görög költői szerelmek egyformaságával meglep az ő szerelmi regé-

¹⁾ Hogy az alex. költők szerelmei mind csak reflexiók, minden realis alap nélkül, az már kétségtelen (Kroll, N. Jahrb. XI. [1903.] 5. l.), ugyanez áll a római költőkre nézve. Hogy Horatius szerelmei ilyenek, azt már Lessing felismerte: *Rettungen d. Horaz.* (Lessings Werke, Bibl. Anst. IV. 306.).

²⁾ Hogy Ἐνιπώ csak allegoria volt Archilochosnál, Welcker e hypothesise ép oly gyorsan hitelét veszttette, mint a nagy philologus egyéb irodalomtörténeti névmagyarázatai (Πιστόδος = *ἰαὶς ὠιδῶν*, *Ἀέσχα* = *ἀέσχη* personificatiója, *Ἀἰσώπος* = *Ἀἰσώψ*).

³⁾ A hol e motivum ő utána megjelenik, nyilván az ő utánzása: a *ῥίψαπια*-t láttuk, a szegénységéről csak Archilochos iambikus tanítványa, Hipponax mer megemlékezni (16—19. fr.).

nyének a legtúzeesebb érzéki szerelemtől (84, 85, 103. fr.) a halált okozó gyűlöletig fejlődő sajátossága.¹⁾

Szóval Archilochos az egyéniség költője.

De az egyéninek ez érvényesítése egyéb jellemző tulajdonságot is hoz magával. Ha ma, mikor a nominalisták és realisták harca rég elnémult, senkisémet kételkedhetik rajta, hogy csak az realis, a mi egyéni, eleve elvárhatjuk, hogy Archilochos a realismust fogja bevinni a kezdettől fogva idealistikus görög költészetbe. Ugyanis a classikus költészet ép a maga általános jellegénél fogva, a közösség érzése és ennek tolmácsa, a költő között fennálló csupán idealistikus kapcsolat következtében nem léphet a realis világba; az alex. költészet pedig ép az ellenkező körülménynél, a külső világgal s ezzel együtt a realitással való szakításnál fogva idealistikus.²⁾ Ellenben Archilochos a maga életerős egyéni világában megtalálta a realitást s ezt kifejezi. Már az előbb felsorolt motívumok a mily egyéniek, ép oly realistikusak s ép oly feltűnőek a görög költészetben.³⁾ Szerelmének kifejezése egyenesen naturalistikus; úgyszólván physikai nyelven szól róla l. fent 383. l. De legjellemzőbben nyelvezetén mutatkozik e realismus. A görög költészet idealis irányának megfelelően a költői nyelv már Homerosztól kezdve szembehelyezkedik a tényleges, beszélt nyelvvel. Egyrészt idegen dialectusbeli elemek felvetele idézi ezt elő, másrészt a költői dísz mindazon elemei, melyek — kezdve a régies, érthetetlen s gyakran más szóval való magyarázatra szoruló szavakon Homerosnál⁴⁾ el a legmeré-

¹⁾ Megjegyzendő, hogy Archilochos az egyetlen, ki el is akarja venni a szeretett nőt: a többi költő hetárába szerelmes. A mi szerelmi regényét illeti, az irodalomtörténeti mythosköltők ugyan hasonló regényt koholtak ki Hipponaxról s elmondogatták, hogy tulajdonkép kikosaraztatása miatt támadta Bupalost. De világos, hogy e mese csak Archilochos szerelmi történetének hatása alatt keletkezett. Az is igaz, hogy az alexandriai és nyomukban a római lyrikusok is megénekelték szerelmük csalódását, sőt néha archilochosi erővel igyekeztek a vetélytárs győzelme miatti haragjukat ontani, de tettetett szenvedélyükben persze csak úgy tehettek, mint Bergopsoomer, a maga idejében híres német verista színész, ki hogy szája dühében habot hányjon, szappant vett a szájába.

²⁾ Hogy mennyire távol áll tőle minden realismus, érdekesen fejtegeti Kroll id. ért. 24. s köv. l.

³⁾ A modern költészet ellenben gazdag az egyéniség leplezetlen feltárásának példáiban annak minden erényével és fogyatkozásával egyaránt. Byron, Heine, Petőfi.

⁴⁾ Drerup, Homer (1903) 28. s köv. l. összehasonlító vizsgálódása alapján ezt a sajátosságot már a fejlett népköltésben is meglevőnek kell tekinteni.

szébb szóképekig — oly ünnepélyessé tették a költői nyelvet, hogy Hor. Sat. I. 4, 41. az antik — vagy mi ugyanaz, a görög — æsthetika felfogása szerint elmondhatta: «neque siqui scribat uti nos sermoni propiora, putes hunc esse poetam». ¹⁾

Mit látunk ezzel szemben Archilochosnál? Ama költőnek nyelve, kinek formulái folyton fülében csengtek, úgy hogy önkénytelenül is ismétli őket, túlságosan idealistikusnak tűnik fel előtte: æol elemeit elveti tehát s régi szavait a közhasználatban levőkkel helyettesíti, ²⁾ a költői dísz különös, gyakran erőltetett elemei helyett pedig népies szavakkal, ³⁾

¹⁾ Cic. de orat. II. 61. poetas omnino quasi alia quadam lingua locutos.

²⁾ Erről már fent szóltam.

³⁾ Archilochos népies szavainak megállapítása nem oly feladat, melyet oly könnyedén lehetne letárgyalni, a hogy Deuticke és Setti próbálják. A Deutickétől felsoroltak közt alig akad igazán népies szó. Nagy részük idegen, nem népies. Ilyen *μῦθον* (31. fr. Az auctorok e szóról Bergknél). A «Persici adparatus» e főczikke bizonyára nevével együtt került az ión világba. Pipereczikkeket egyáltalán nem a nép szokott feltalálni. Az Ilias egy késői helyének (ψ 186.) írója is bírhatott e keleti czikkről némi képzzettel s ezért istennő kezébe adja az *ἔλαϊον ξοδοῖν*-t. Azt hiszem, azon körülmény, hogy csak itt, még pedig istennő kezében fordul elő — a homerida a nevét még nem ismerte — világos jele idegen voltának. Az idegen szavak közé tartozik még a Deuticke-féle népi szavak közül *βρυτος* (32. fr.), mely thrák szó — ezt Deuticke is tudja —, ide tartozik azonkívül még a rabló ægyptusi neve *εἰλητής* v. *εἰλητής* (Bergk a 46. fr.-hoz), *δαρύαμπος* (77.), mely valószínűleg «phryg-thrák» eredetű (Flach, Gesch. d. griech. Lyr. 1884, 344. l.) s így az eddigi etymológiák sikertelenségét értéketővé teszi. Ide tartozik *μῦζα*, mely sémi szó: Stein, Herod. I. 200. A *τύραννος* szót (25.) nem tudom, mért tekintsük népiesnek. A szóra nézve különben Müller, FHG. II. 62. megjegyzése adja az igazat: Archilochost mindig Gyges társaságában említették (Arch. id. h. is Gygesről van szó) s mint-hogy Gygest tekintették az első tyrannosnak, tehát mindenütt azt olvas-suk, hogy a szó Archilochos korában keletkezett. Minden habozás nélkül a népies szavak közé sorolhatjuk a *πορνή*, *αἰδοῖον* számos *λέσγη*-beli kifejezését, mely Archilochosnál megjelenik (Setti csak ezek közül említ néhányat mint Archilochos népies szavait; az egész sorozatot l. Flach, 238. 3. jegyz.). De belső indiciumok alapján is merek egyet-mást sejtteni. Így pl. *κῶρον* (198. fr.): Schol. Arist. Πλουτ. 476. ἀντὶ τοῦ κακῶς καὶ ὀλέσθους. A metonymia nem lehet Archilochos eredeti alkotása, mert oly merész lenne, hogy költőnk stílusával nem lenne összeegyeztethető: népies szó (lat. carcer «gazember» értelemben Ter. Phorm. 373, ném. «Galgenstrick», ang. «young hemp» hasonlítható vele össze), mely Archilochoson kívül csak Luk. ψ 17. fordul elő. A *τίμος* és *χολή* alakokról már fent volt szó. *Τήνελλας*-t (199. fr.) nagyon való-szerűen véli Croiset (Hist. de la litt. II. 187.) népdal-motivumból valónak.

népies szólásokkal,¹⁾ népanekdotákkal²⁾ van tele. Persze ennek megvan a történeti oka is. Az iambus népmulatságból fejlődött s népies jellegét Archilochos a maga egész költészetére átvitte. De első sorban Archilochos realis érzéke okozta ezt, mely szakítani akart a valóság légköréből kiemelkedett műíránynyal. Ugyanazon erő, mely arra bírta, hogy őszintén, igazán mutassa be az énjét, bírta arra is, hogy egyszerűen szóljon, úgy a hogy érez.³⁾ Olyan realismus ez, melyre nem illik rá, mit Flach mond, 239. l.: «Der nackte Realismus drängt sich hier als der vorzugsweise berechnigte Standpunkt in die Poesie ein, der ihr von Natur fremd sein sollte.»

Csakis ezen szempontból érthetjük meg kellően Archilochos iambusát. Távolról sem akar ő javítani, s a mely kritika erre a morális célzatra való hivatkozással akarná kiméletlenségét magyarázni vagy kimenteni, teljesen rosszul fogná fel a költőt. Ha Dion. Chrys. *Taρoσ*. I. 397. azért becsüli többre Archilochost Homerosnál, mert Homeros csak dicsér, míg az iambikus fedd. nézetem szerint ép oly helytelenül jár el, mint Bergk, ha Kratinos működésében, melynek céljául ő azt tekinti, hogy *imagine ipsius vitæ ante oculos posita omnes et res*

¹⁾ Nem szólok itt azon mondásokról, melyeket a grammatikusok az Archilochostól kiindult szálló igéktől nem különböztetnek meg, melyek pedig nyilván hozzá is mint közmondások kerültek s melyek közül legjellemzőbb τὰ Μαγνήτων κακά (20. fr.). Mert ugyan hogy juthatott volna eszébe Archilochosnak azt mondanía, hogy κακίω τὰ Θασίων οὐ τὰ Μαγνήτων κακά, ha e Μαγνήτων κακά-t akkoriban nem emlegeti mindenki? Ide tartozik az állatnevekkel való gúnyolódás, melyről már volt szó, valamint a tréfás eskü (108. fr. ναὶ ναὶ μὲν μήκωνος χλῶην). A tréfás esküről Athen. IX. 370 B, továbbá Meineke FCG. II. 1, 155. Okvetlenül ide tartozik a 74. fr.-beli ὅταν δελφῶσι θῆρες ἀνταμείψονται νομὸν ἐνάλιον καὶ σπιν θαλάσσης ἰχθέοντα κύματα φίλτερον γένηται, τοῖσι δ' ἰδὺ ἦν ὄρος. A természet rendjének megváltozása stereotyp kifejezése lehetett a népnek a lehetetlenség kifejezésére. A népnél talán inkább holmi elementaris változások képzetei járták (minő pl. Herod. V. 92. «soha» = ὅταν οὐρανὸς ἔσται ἐνερθε γῆς καὶ ἡ γῆ μετῴρος ὑπὲρ τοῦ οὐρανοῦ; hasonló a «mindig» kifejezése Plut. Arist. 10. Aristides szavaiban; ugyanaz jut kifejezésre a phokaiiaiak esküjében Herod. I. 165, Horat. Epod. XVII. 25.), mint ily állattani változás s a delphineek és a szárazföldi állatok helyeseréje talán Archilochos eredeti gondolata az ἀδυνατόν kifejezésére, de mindenesetre hasonló jellegű népkifejezésre támaszkodott s népies motivumot honosított meg az irodalomban.

²⁾ Ilyen lehetett a falánk Aithiopsról szóló elbeszélése (145. fr.) vagy a rátóti mese, melynek a 152. fr. vezet a nyomára.

³⁾ Fontos momentum volt e tekintetben az iambus is, mely a közönséges beszédhez áll közel. Πλεῖστα γὰρ ἱαμβεῖα λέγομεν ἐν τῇ διαλέκτῳ τῇ πρὸς ἀλλήλους. Arist. Ποιητ. 4.

humanæ et divinæ emendarentur hominumque animi ad honestatem colendam incenderentur (Comment. de reliqu. com. 3. l.), Archilochost tekintí mintaképül. Végül ép oly helytelenül járnak el, kik Hesiodost tekintik Archilochos elődének.

Archilochos nem satirikus. Ellentétbe kerül polgártársaival s ugyanazon erő, mely arra vitte, hogy a közfelfogással való összeütközését kifejezze, vitte arra is, hogy ez ellentétet kifejezze. Innen van, hogy gúnyja tisztán személyi. Gúnyolja azokat, kiken gúnyolni valót talál, gúnyolja, szidja, kire megharagszik. De hogy pl. fényűző, falánk emberek helyett a fényűzöt, a falánkot tegye gúnyja tárgyává, szóval társadalmi satirát adjon, arra nem is gondol. Pedig a fejlődő civilizatio a nyomában járó erkölcsi romlással, a mint Archilochos költeményeiben előttünk áll (fényűzés: *μῦρον*, hajviselet: *τὸν κεροπλάστην Γλαῦρον* 57. fr.; *πόρνη*), bizonyára szolgáltatott neki elég alkalmat társadalmi satirára, a mint idősebb kortársánál, Amorgosi Simonidesnél megjelenik, s keserű tapasztalatai teremthettek volna benne annyi pessimismust, hogy bajait általánosítsa: ő nem teszi.*)

Persze ennek újra megvan a történeti oka is: a Demeter-ünnepen mindig csak egyesek ellen szállt a gúny; de első sorban Archilochos sajátos irányának következménye ez, mely csak a realist keresi s általánosításoktól tartózkodik.

Ilyképen az individualismusban s realismusban találtuk meg azon tulajdonokat, melyek Archilochos egész költészetét jellemzik s melyek egyszersmind azt a helyet is megjelölik, mely őt a görög költészetben általában, Homerosszal szemben különösen megilleti. Individualis vonásokat egyéb költőnél is találunk,**) a realismus is fel-feltűnik a görög költészetben több helyen, de egészében e költészet mégis Homeros bűvkörében maradt: objectiv volt s idealistikus. Ha Archilochosról elismerjük, hogy ő az individualismust és a realismust hozta be a görög költészetbe, arra az eredményre kell jutnunk, hogy ha amaz ismert vatikáni kettős hermát ma alkotná a művész s a görög költészet két legprægnansabb alakját akarná ábrázolni: Homeroszt és Archilochost kellene ábrázolnia.

KALLÓS EDE.

*) Legalább sem a töredékekben, sem az adatokban ennek nyoma sincs.

**) Ma mindenesetre Sapphóra gondolunk itt első sorban, sőt ő rá gondoltak volna már Attikában is. De az æol világban, melyből a *Γυναικῶν κατὰλογος*, az *Ἥοις* és a *Ναυπάρκτις* ἔπη származtak, bizonyára nem volt rendkívüli a női szenvedély kifejezése. Csak később, mikor már a boiotiai Korinna is szemére veti Myrtisnek, hogy *βανὰ φοῖος* ἔβη Πυθαγόρου ποτ' ἔρω (21. fr.), tetszett különösnek a férfias Sapphó.

ADALÉK PELBÁRT IRODALMI HATÁSÁHOZ.

Közlönyünk egyik legutóbbi számában (1903. évf. 894—895. l.) K. L. *Cosquin Emmanuel* egy jeles tanulmányára¹⁾ hívta fel a figyelmet, mely a Fridolin-monda eredetét és legfőbb elágazásait kutatja. *Pelbárt* földolgozását nem tárgyalja, pedig fel kell tételeznünk, hogy ismeri, mert a források, melyeket tanulmányához felhasznált, sokszor és elég bőven szólnak róla. (Említi is, de csak egészen röviden, i. h. 10. l. az 1. jegyzetben. *Szerk.*) Ennek a mesének történetében is *Pelbárt* nemcsak mint kölcsönkérő, hanem mint kölcsönadó szerepel. Tudvalevő — persze csak úgy általánosságban — hogy *Pelbárt* a középkor végén és az újkor elején a példairodalomban jelentékeny tényező. Irodalomtörténetünknek bizonyára egyik legszebb fejezete lesz, ha hatásának foka és terjedelme egyszer a részletekben is ki derítettett és megállapított.²⁾

Hogy a *neue und vermehrte Acerra philologica*³⁾ *Pelbárt*tól vette át a Fridolin-mondát — a mit különben maga a szerző is kijelent: «*Pelbartus setzet eine feine Historiam...*» — arra már *Götzinger*⁴⁾ mutatott rá és utána *Hertz V.* az ő kitűnő jegyzeteiben,⁵⁾ melyek *Cosquin* tanulmányának is alapul szolgáltak. A Fridolin-monda az *Acerra philologica*-nak éppen hatszázadik története, mely úgy látszik, 1667-ben látott először napvilágot.⁶⁾

¹⁾ *Revue des Questions historiques.* Új foly. XXIX. k. 5—44. l.

²⁾ Ebben a tekintetben kitűnő kezdet *Katona L.* ak. székfoglaló értekezése: *Temesvári Pelbárt példái.* Budapest, 1902.

³⁾ Úgy látszik, csak az első háromszáz példa származik *Lauremberg Pétertől* († 1639.), a többi aztán ötvenenkint és százankint a folytatók írták hozzá. *Goedeke* (Grdr.² III, 265. l.) és az *A. D. B.* könyvészeti összeállítása tökéletlen. Az első kiadásokra nézve *H. Schröder, Le.vikon der hamburgischen Schriftsteller.* IV, 377—383. l. (Hamburg, 1858.), a hol a további kiadásokra nézve utalás történik *Mollerre (Cimbria Literata.* II, 455—460. l.).

⁴⁾ *Deutsche Dichter.* Erläut. von *Götzinger.* Lipse 1857, I, 356. l.

⁵⁾ *Deutsche Sage im Elsass.* Stuttgart, 1872, 279—293. l., a ki ismét *Viehoff (Schillers Gedichte* erläut., Stuttg., 1859, III, 122. l.) nyomán *Schmidtnek Taschenbuch der Romanzen* cz. könyvére utal, melyet azonban nem használhatott fel.

⁶⁾ A müncheni áll. és egyet. könyvtárban hatféle kiadás volt kezemenél; ezek közül a 600 történetet tartalmazó (a többi mind kevesebbet vagy többet tartalmaz) 1667-ben jelent meg Frankfurtban és Lipcsében, *Wilde J.* kiadásában.

De van még egy régebbi német feldolgozásunk, mely szintén *Pelbártra* támaszkodik: egy mesterdal, melyet *Widmann J.*¹⁾ közölt egy drezdai mesterdal-kéziratból. Szerzője *Klipisch Gáspár*, a kinek két másik mesterdalát — az egyik 1622 aug. 28-áról van keltezve — *Hartmann Ág.*²⁾ ismerteti és a ki *Gottsched*³⁾ közlése szerint Boroszlóból való. Ez a költemény tehát valószínűleg még a XVII. század első negyedében íródott, de minden körülmények közt a XVII. század közepe előtt, úgy hogy az *Acerra philologica*-ra való támaszkodás ki van zárva. De a mesterdalnokok átlagos műveltségéből azt is biztosra következtethetjük, hogy *Klipisch* nem merített közvetlenül *Pelbárt* könyvéből, sőt egyáltalán nem latin nyelvű, hanem német forrásból. Így tehát még egy másik német feldolgozást kell feltételeznünk, mely *Pelbárt* nyomán keletkezett.

Másrészt az is valószínű, hogy az *Acerra philologica* tudós folytatója közvetlenül *Pelbárt*-ból merített, mert nemcsak ezt, hanem még két másik történetet is kifejezetten *Pelbárt*-tól vett át.⁴⁾ Az persze kétségtelen, hogy az *Acerra philologica* nem támaszkodik a mi mesterdalunkra; ez már csak azért sem lehetséges, mert ezek a dalok nem jelenhettek meg nyomtatásban és legfeljebb az egyes mesterdalnok-iskolákon belül terjedhettek el kéziratban.

Azt mondtam, hogy valószínű, hogy az *Acerra philologica* közvetlenül *Pelbárt* munkájából merített, mert nincs kizárva, hogy mindkettő egy közös német nyelvű forrásra megy vissza. E mellett látszik szólni némely stílári és alaki egyezés. Hogy *Klipisch* is, az *Acerra philologica* is a *Pelbárt*-nál említett misehallgatás helyett templomlátogatásról szól, az természetesen csak mindkettő protestáns voltát

¹⁾ *Zur Geschichte und Literatur des Meistergesanges in Oberösterreich.* Progr., Steyer, 1884—85, 37—38. l.: *Der Gang zum Eisenhammer in meistersänglicher Auffassung.*

²⁾ *Deutsche Meisterlieder-Handschriften in Ungarn.* München, 1894, 24. l.

³⁾ *Beiträge zur kritischen Historie der deutschen Sprache, Poesie und Beredsamkeit.* Lipcse, 1735, XI. drb., 398—399. l., jegyz., a hol említve van, hogy *Branner J.* *Klipisch* dalával a dalnokversenyen az első koszorút nyerte és pedig 1631-ben.

⁴⁾ Ezekkel *Katona Lajos* fog bővebben foglalkozni. Ez a gyűjtemény különben más magyar vonatkozásoknál fogva is érdekes: az ötödik száz 7. darabja «*Keretschin Laszlo*» árulásáról szól 1566-ban; a 32. darab egy anekdotát beszél el *Mátyás király*-ról; a hatodik száz 11. darabja pedig *Drakul vajda* egyik kegyetlenkedését írja le. A *Quirsfeld Jánostól* 1685-ben folytatólagosan kiadott 300 történet 201. darabja pedig a világ egyéb nyelvei között a magyar és jász nyelvről szól egy pár sorban.

bizonyítja.*) Feltűnőbb egyezés, hogy *Pelbárt*tal szemben megváltoztatják a három tanács sorrendjét: templomlátogatás, rossz társaság kerülése, a környezethez való alkalmazkodás, míg *Pelbárt*nál: rossz társaság kerülése, a környezethez való alkalmazkodás, misehallgatás. Mindkettőnél hiányzik, hogy az ifjú «*patre mortuo*» hagyta el az apai házat és hogy a királyi udvarban «*factus est famulus reginæ*». *Pelbárt*nál: «*Quo viso iuvenis etiam astans risit*», a mit mindkettő «*auff wartet*»-tel fordít. *Pelbárt* a történet végét igen szűkszavúan adja elő; az *Acerra philologica* előadása körülményesebb lesz az által, hogy közbeszúrja a király azon természetes kérdését: mi módon kerülhetett az ifjú sértetlenül vissza? *Klipisch* azonban a történet végét még kurtábbra fogja, mint *Pelbárt*, azon egyszerű oknál fogva, mert neki az iskola előírása szerint a harmadik strófával a költeményt be kellett fejezni, vagy pedig még kettőt hozzáköltenie, hogy számuk öt legyen. Mindezeknél lényegesebb eltérés, hogy *Klipisch* szerint a király tréfálkozással neveltette meg feleségét, *Pelbárt* és az *Acerra philologica* szerint pedig gyűrűjével. Azonban ezt a változtatást is, azt hiszem, elegendőképen magyarázza meg a dal mesterkélt szerkezete, vagy pedig a szerzőnek az az egészséges felfogása, hogy jó élezczel könnyebben lehet az embert megneveltetni, mint gyűrű ajándékozásával.

Az mindenesetre bizonyos, hogy *Klipisch* is, az *Acerra philologica* is, ha talán nem is közvetlenül, *Pelbárt*tól vették át a történetet. Eltekintve attól, hogy ő rá hivatkoznak, mint forrásukra, nem ismerjük a mesének más változatát, mely annyira egyeznék mindkettő előadásával, mint ezek *Pelbárt*éval.***) Minthogy *Klipisch* költeménye, valamint az *Acerra philologica* is nehezen hozzáférhető, a következőkben mindkettőnek hű lenyomatát közlöm (*Pelbárt*tét l. *Katona* id. ért. 41—42. l.) és alább:

Das sechste Hundert, 100. St.:
Daß Kirchen gehen nicht säume | wird
mit einer feinen Historie bestätigt.

Pelbartus setzet eine feine Historiam | wie ein junger Gesell | wie er aufgezogen | von seinem Vater vermahnet sey | sonderlich | daß er dreyerley Lehr von ihm behalten soll. Erstlich | daß er fleissig zur

In der gedrehten frid`weis Beltes Fridels eine dreje Warnung eines Vatters.

1. Ein. alter Vatter gab zu Ehren
Seinem Sohn letztlich drey lehren
die Solt er wol bedrachten
erstlich hoch vnd wert achten
gottes word das würde im wol erspriessen

*) Ezt a természetes magyarázatot adja *Götzinger* (356. l.), *Hertz* (287. l.) és *Cosquin* (41. l., jegyz.) is.

**) V. ö. *Katona* L. id. értekezését, 41—44. l., a hol öt változat van közölve.

Kirchen gienge. Hernach | daß er
 sich für böser Gesellschaft hütete.
 Letzt und fürs dritte | daß er sich
 fein in der Leute Weise schicken
 lernete. Wie er nun aufzeucht |
 kommt er an eines Königes Hoff |
 hält sich wol und kommt bald in
 Gnaden und in gutem Ansehen.
 Diese Gunst und Gnade ward ihm
 von andern nicht gegönnet | ward
 demnach von einem bey dem Könige
 verleumdet | als buhle er mit der
 Königin | und daß dem also sey |
 könne man aus seinen Gebärden
 vernehmen | denn | wie sich die Kö-
 nigin gebährde | so gebährde er sich
 auch. Wann sie frölich sey so stelle
 er sich auch frölich. Wann sie trau-
 rig sey | so stelle er sich auch trau-
 rig. Der König wil erst dieses selbst
 erfahren | und in augenschein neh-
 men | zeucht einmal einen schönen
 Ring von seiner Hand | gibt densel-
 bigen seiner Gemahlin | welche dar-
 über lachet und sich sehr fröhlich
 stellet. Der junge Geselle stehet für
 den Tisch | wartet auff | und wie er
 siehet | daß der König und die Kö-
 nigin frölich sind | erzeiget er
 sich auch frölich | als der gerne
 sahe | daß der König und die Kö-
 nigin freundlich mit einander um-
 gingen. Diß mercket der König alles
 genau an. Auff eine andere Zeit
 stellet sich der König zornig | gibt
 seinem Gemahleinen Backenstreich |
 da wird sie traurig | und weinet.
 Wie der Jüngling siehet | daß der
 König zornig | und die Königin trau-
 rig ist | wird er auch betrübet | wie
 billig. Das deutet ihm der König
 zum ärgesten | und vermeinet Ur-
 sachen genug zu haben | ihm das Le-
 ben zu nehmen. Der König gehet
 zu Raht | wie er sich an ihm rechen
 möge; Der Verleumder gibt dem

Darnach solt er Vntugent fliehen
 böser gesellschaft sich entziehen
 andrer leute trauren
 Solt er sich lasen tauren
 Vnd mit den frölichen der Zeit ge-
 nissen

Nach dem thet sich der Sohn be-
 geben
 zu dienst einem könige warlich
 in alle seinem thun vnd leben
 hielt er sich steiff vnd gantz Ehr-
 barlich

Darum in wol bedechtig
 liabet der könig mechtig
 doch ein hoffmann brechtig
 lebete mit im vnuersönig
 vnd sprach felschlich wider den kö-
 nig
 er thet bulschaft verwegen
 mit der königin pflegen
 Das ware aus seiner Nattur zu
 schliessen

2. Fing die frau an frölich zu leben
 So thet er in freuden hoch schweben
 Wurde sie traurig wider
 Schlag er die augen nider
 Vnd würde auch in Vnmuth hart
 verstricket

Nach dem thet der könig von
 hertzen
 mit der frauen bey tische schertzen
 da inen gleich auff wartet
 der Jüngling wol geartet
 ob solcher Freude wart sein hertz
 erquicket

Balt wart der König grausam gri-
 mig
 vnd Schlag die frau das sie must
 weinen
 der Jüngling weinet auch lautstim-
 mig
 da mocht der König nicht verwinten
 die Sage des Verletzers
 Vnd Boshafftigen schwetzers
 auff den rat des anhetzers

König den Raht | er sol nicht viel disputirens mit ihm machen | sondern ihn so bald in den Kalckoffen stecken und verbrennen lassen. Damit es auch unvermercket zu gieng | möchte der König dem Kalckbrenner sagen lassen | daß auf den Morgen um gewisser Stunde | einer zu ihm herauskommen und fragen würde | ob er des Königs Befehl außgerichtet? denselben solt er nehmen | und in den Kalckofen werffen. Darauff wird dem frommen Menschen der Königliche Befehl auffgetragen | daß er am folgenden Morden (igy!) hinaus zum Kalckbrenner gehen | und wie zuvor gedacht fragen solte. In dem er nun auff dem Wegen begriffen | eine offen stehende Kirche vorbey gehet | gedencket er an seines vaters Befehl | geht erstlich in die Kirche | höret die Predigt | dencket er wolle noch Zeit genug kommen | und seines Königes Befehl verrichten. Mittler Zeit | daß dieser in der Kirchen ist | läuft der verleumderische Angeher hin zum Kalckbrenner | in Hoffnung der andere werde schon zu Asche verbrant seyn | fragt den kalckbrenner | ob er des Königs Befehl außgerichtet. Da nimt ihn der Kalckbrenner ohn alle Barmhertzigkeit | und wirfft den Verleumder in den Kalckoffen. Ob er nun gleich schreyet | daß ers nicht sey | gegen den das Königliche Mandat ergangen; so spricht doch der Kalckbrenner; Er habe Befehl | den in den Ofen zu werffen | der am ersten zu ihm kähme: wirfft ihn derowegen hinein | und brennet ihn zu Aschen. Nach der Predigt geht der ander hinaus | zum Kalckbrenner | fraget ob des Königes Befehl außgerichtet? Der ihm denn antwortet: Es

Wart einen kalckbrenner gesaget der erste so dich morgen fraget ob des Königes willen sey vollbracht in der stillen Wird hier ziemlich zu Verbrennen geschicket

3. Da der Jüngling frey det auff stehen

Solt er zu dem kalckbrenner gehen Vnd in fragen verpflichtet ob er hat ausgerichtet des königes befehl Vnd an den strassen

That er in eine Kirch abtreten nach seines Vatters lehr zu beten in der Zeit kam vorwitzig für den kalckofen hitzig sein Verleumder nach zu forschen der masen

Die Nott des gerechten Vnd armen da Sties in der kalckbrenner wüttig in den kalckpfül one erbarmen eh dahin kam der Jüngling göttig war der bub schon verbrennet wie *polbartus* (igy!) gewert warhafftiglich bekert der Jüngling aber blieb Vnschuldig vnd wart von dem könig gedultig in Ehren wol verhalten also dut gott noch walten derer so sich glaubig auff in verlasen Dicht *Caspar klipisch*.

PELBARTUS, *De Temp. aestiv. 1 H.*

Quidam nobilis docuit filium suum tria observare. Primo cavere a mala societate. Secundo conformare se hominibus in leicitis. Tertio quotidie missam audire. Patre mortuo filius intravit curiam regis et factus est famulus reginæ et acceptissimus regi et reginæ prædicta semper observabat. Quidam officialis regis iuveni isti invidit et accusavit eum falso de illicito amore inter eum et reginam existente, addens pro signo, quod quando regina rideret, tunc et iuve-

sey geschehen. Mit welcher Antwort er zum Könige kehret | berichtende | daß des Königes Befehl außgerichtet sey. Der König erschricket | verwundert sich über seine lebendige Widerkunfft | fraget nach dem Verlauff | wie es zugegangen sey? Darauf der Jüngling saget | er habe des Königes Befehl außgerichtet. Er sey aber nach seines Vaters Befehl zuvor in die Kirche gegangen. Unterdeß sey ein ander für ihm kommen | und in den Ofen geworffen worden. Daraus nimt der König also viel ab | daß dieser Jüngling unschuldiger Weise verleumdet | und der falsche Verleumder billig gestrafft worden. Weiter hat der König gesaget: wie ers denn verstehen sollte | daß er sich seiner Gemahlin an Geberden gleich stellte? darauff er geantwortet: Sein Vater hab ihn vermahnet | er sollte sich fein in der Leute Weise schicken lernen. Derselben Lehr habe er wollen nachleben. Wann demnach der König und die Königin frölich gewesen | hab er sich frölich erzeiget; wann sie traurig gewesen | hab er sich auch traurig erzeiget. Nachdem nun der König genugsam seine Unschuld gespürt | hat er ihn hernach lieb und wehrt gehalten.

nis iste corideret, et cum flente fleret. Rex temptare voluit et annulum suum reginæ obtulit, super quo regina gavisâ risit. Quo viso iuvenis etiam astans risit. Altero die rex reginam in maxillam percussit et ipsa flere cepit, et iuvenis memor præcepti patris sui, conformavit se et flevit. Tunc rex cogitavit, quomodo illum occulte perderet. Ille autem officialis consuluit, ut rex præciperet cementariis secreto, quod quicumque cras mane ad illos primum veniret nomine regis dicens: Fecistisne, quod rex iussit? statim proicerent illum in fornacem ardentem calcis, et nulli de hoc quicumque dicerent. Tunc rex iuvenem misit hoc modo mane ad cementarios in silvam. Sed iste audiens pulsari ad missam, intravit ecclesiam et missam usque finem expectavit. Interim officialis ille putans hunc iam occisum, stimulatus invidia pervenit, et sic statim a cementariis in fornacem est proiectus. Tandem iuvenis ille advenit dicens cementariis: Fecistisne, quod rex mandavit? Responderunt: Dic regi, quod iam perfecimus. Et sic ille salvus rediit. Rex autem admiratus inquisivit, cur risisset et flevisset. Et exposuit hoc a patre sibi fore commissum, et quod etiam missam audiendo tardasset. Cognovitque eius innocentiam et accusatoris illius nequitiam, et sic istum sublimavit.

BLEYER JAKAB.

APULEIUS NYELVÉRŐL.

Apuleiusnak, az afrikai származású római írónak a nyelvét vizsgálni egyike a legérdekesebb feladatoknak. Nyelvén mindvégig megérezik az idegenszerűségnek valamelyes utóíze. Érezni rajta, hogy az a nyelv bármilyen virágos, hímes köntösben jelenjék is meg, s hogy bár a művészi nyelvkezelésnek összes bravuros fogásait *elsajátította* is az író, s fel is használja nyelvében — nem az anyatejjel szívta magába

azt a nyelvet. Ő maga is érzi és tudja ezt. Természetesen e fogyatkozásai Apuleius latin nyelvének a Metamorphosesben jelennek meg még legintensívebben, a mi összefügg művei keletkezésének időrendjével. Met. I. 1.-ben nyelvbeli botlásait kéri ez *újonnan tanult nyelvben* való járatlanságának betudni: «Præfamur veniam, si quid exotici (sonuero) ac si quid forensis sermonis rudis locutor offendero.» És föntebb: «... mox in urbe Latia aduena studiorum, Quiritium indigenam sermonem ærumnabali labore, *nullo magistro praeunte*, aggressus excolui.»*) Műve stílusáról pedig így nyilatkozik u. ott: «Jam hæc quidem ipsa vocis immutatio, desultoriæ scientiæ stilo, quem arcessimus respondet.» Azt a röpké, játszi hangot tehát, a melylyel mint a méh, virágról virágra röpköd, váltogatva a komoly és szónokias stílus magasabbra hangolt húrból kivert hangjaival, azt nevezi ő *immutatio vocis*-nak. Változott hang csakugyan a kora elődökhöz képest. De e változást a mű hangjának (rövid áttekintésemben a Metamorphoses sajátos nyelvezetére terjeszkedem csak ki) maga műveinek természete hozza magával. «Desultoria scientia»-nak nevezi a műlovasról vett metaforával: a mint a circusbéli műlovagló átszökken futtában egyik lóról a másikra, úgy szökdös az ő stílusának hangja is, úgy szökdös ennek okozójaként műveinek tárgya is.

Az a nyelv, melyen Apuleius írt, teljesen hatása alatt áll annak az irodalmi áramlatnak, az akkori idők azon divatának, melynek ő is teljes mértékben hódol. Annak az irodalmi czéhnek a hatása alatt állott ő is, melyet M. Cornelius Fronto nevével együtt szokás emlegetni. A stílusnak, nyelvnek előtérbe helyezése, a nyelvnek művészi kezelése volt ez iskola főtörékvése, főelve. Eszközei azok, melyek teljességükben nyilatkoznak Apuleiusnál is: az a csillogó, sokszor «buja színekkel» (Ribbeck) keleties színezetű nyelv, a régiesség hajhászata, a régi művek szókincsének kiaknázása és felhasználása által — képezték ennek a körnek és vele együtt Ap. nyelvének is főcharakteristikumait. «Rhetorikai figurák, régi és népies szólásokkal, költői fordulatokkal és erőltetett phrasisokkal telített nyelv ez», mondja Schanz.

Specialis nyelvhasználatának, nyelvtani sajátságainak megvilágítására szolgáljanak a következő adatok, melyeket kis számban hozhatunk csak elő, holott nagyon is nagy számban lennének találhatók. Egypár jellegző példának a bemutatására szorítkozhatunk tehát csak ezúttal: nézzük először is a legfeltűnőbb s részben idegenszerű, részben sajátos egyéni nyelvhasználatát legintensívebben jellemző szavakat, kifejezéseket, szerkezeteket. Jellemző pl. Apuleius nyelvhasználatára, hogy:

*) Ed. J. van der Vliet. Teubner 1897.

abscondere, melynek kizárólag transitív jelentése van, bennmaradó jelentéssel olvasható nála két helyén is a *Metam.-nak*: VI. 12. *poteris sub illa platano abscondere*; VIII. 5. *et nos quidem cuncti... abscondimus*.

Ép úgy találjuk a rendes használatában transitív *uro* igének intransitív használatát: II. 5. *nam et illa urit perpetuum et tu per ætatem et pulchritudinem capax eius es*. E mellett azonban a rendes passív szerkezet által is fejezi ki az intransitív jelleget. Pl. II. 7. *ureris intime*, s viszont transitive is előjön. Tehát a rendes használatot is ösmeri.

Az analogicusan alkotott téves szóalakzatokra például szolgálhatnak:

A rendes használatában 1. coniugatióbeli *aestuo*-nak ilyen futurumát kapjuk: *aestuet* VI. 32. *bestiæ ipsa vivens ventrem habitabit, tum fætore nimio nares aestuet, inediæ duitinæ letali fame tabescet*. A futurum-jelentés tehát világos; a képzés természetesen a III. coniug. analogicus hatásával magyarázható csak.

Szintén nem tiszta latin nyelvének bélyege: az analogice előálló dativusi alakok *o*-val azon pronomeneknél, melyek rendszeren *i*-vel képezik. Így *ipso* (X. 10. *ipso succumbit igni*), *uno* (VIII. 10. *uno potiendi studio postponens omnia*), *toto* (XI. 17. *senatui . . . et equiti totoque Romano populo*). Természetesen a nom., illetőleg az accus. analogiájára követvén a 2. declinatiót.

Syntaktikai idegenszerűsége mutat már az *oratio obliquában indicativus alkalmazása*. Így a függő kérdésnél I. 25. *faxo scias quem ad modum . . . mali debent coherceri*; II. 22. *nec satis quisquam definire poterit quantas latebras nequissimæ mulieres pro libidine sua comminiscuntur*; VI. 5. *qui scias an . . . in domo repperies*.

Érdekes a felemlítésre egy sokféleképen javítani próbált szó: *cognatio*; X. 30. *inter comas eius aureæ pinnulæ cognatione simili sociatæ prominebant*. E szöveg értelméből a szónak sehol másutt nem található jelentése (= vinculum) tűnik ki. Vliet kiadásában e jegyzéssel kíséri: „*. . . vix sincerum; num fuit concatenatione vel copulatione?*» Ha coniecturát fogadunk el, mindenesetre az előbbihez színtünk. Bár szerintem, tekintettel Ap. sokszor igen sajátos nyelvhasználatára, épen nem szükséges megütődnünk e szón.

Érdekes felemlíteni, hogy *reatus* egészen specialis jelentésben fordul elő nála: IX. 30. «*mulier . . . flebilis reatu*». Természetesen a *vestis sordida* értelmében. Érdekes ilyenképen e szónak semasiológiája. Eredeti jelentésében t. i. — a reus-szal egytövű lévén — törvényszéki kifejezésként hol *nomen actionis*, hol *n. rei actæ* értelmében használatos. Ebből a jelentésből fejlődhetett ki azután az a specialis hasz-

nálat, a melylyel e helyütt találkozunk: az eredetileg törvényszéki használatú szónak ilyen általános jelentése.

Nézzük még e sajátos nyelvhasználatnak egy-két példáját: így pl. a *II. declinatio* pl. gen.-ban az *-um* végzetet fölötte gyakran találjuk; nemcsak a rendesen is ily alakban használt neveknél. Így I. 8. *medicum*, IX. 15. *stuprum*; gen. pl.-ok. Sajátságos erőltetett kifejezés a *faucium* tündor = zokogás IV. 24.; vagy *auscultatus*-nak a *consilium* értelmében való használata. Pl. VI. 12. *nec auscultatu impaenitendo diligenter instructa illa cessavit*.

Ritkán hallottuk, s nem classikus használatú szó a *notorius* 3. *adjectivum* is, mely főnévi jelleggel fordul elő VII. 4.: *falsam notoriam*. Említsük végül, hogy a classikus íróktól is használt *calvitium* analógiájára kapjuk a *barbitium* és *capillitium* szóhasználatokat (XI. 9; II. 3.).

Idegenszerűségekre mutat azon jelenség is, mikor valamely szónak régente vagy az ő korában is használatos több alakját minden válogatás nélkül használja. Ilyen ingadozó nyelvhasználatra mutat a *dextera* és *dextra* alakok, továbbá a *femus* (nem *femur*!) pl. abl. és dat. alakjainak: *feminibus* és *femoribus* (VIII. 25., VII. 23.); a *redire* ige *futurum*-ainak *redies* és *redibis* vegyes használata. Majd *inanimis*, majd *inanimis* alakot használ. A *quadrupes* és *quadrupes* alakokat egyaránt alkalmazza. Használja az *adulescens*, meg az *adolescens* alakot is.

Nézzük most már a romló, újabbkori képzetekkel elégtelenített, classikus eredetiségéből kivetköztetett latin nyelvből vett jellegző nyelvhasználatokat, így pl. II. 35-ben találjuk az *adjectivumból* lett *animal* semleges név helyén a nőnemű *animalis* alak használatát: *ut tantillula animalis* . . . Bárha, a *mustelaról* lévén szó, egyeztetési szempontból származottnak is vehető bátran ez alak használata; annál is inkább, mert egyéb helyeken nem kapjuk. De egészen újabbkori sajátos képzés már a *pratens*, VIII. 18.: *pratentibus viretis*. Érdekes a szó előállásának módja is: a *pratium*-ból (= mező) *viruló* értelmű melléknév lesz. Természetesen *associatio colorum* útján; vagy a *vio* ige, melyet már Quintilianus is elítél (Inst. or. VIII. 6., 33. *vio pro eo infelicius fictum*). Apuleiusnál találjuk X. 5.: *vianti marito*; továbbá az *invinius* (= bornemissza). Előfordul XI. 23.; valamint az *orbitas* használata a vakság jelölésére, tehát az általános fogalomnak ilyen specializálása (VIII. 12.).

Fellette érdekes az *anteventulae* használata. T. i. az *anteventulus* *adjectivumnak*, mely szinte újabbkori képzés, fem. pl.-ban való használata *substantiv* értelemmel *comae* helyett. IX. 30.: *eius anteventulae contegebant faciem*; hasonló *compositum* az *antecantamentum* is; XI. 9. *antecantamenta votorum*; újkori *phrasis* a *definire* *aliquem*-nek *conficere* értelemben való használata is. Így VIII. 6. *ad hunc modum*.

definito iuvene; vagy az *inhumanus*-nak *isteni, emberfölötti* értelemben való használata: V. 8.: *inhumanæ mensæ*; a *viriosus* adiectivum (virosból); VIII. 18. *spinæ . . . viriosas*; a *frivols* (I. 26.) a modern, mai használatához közel álló jelentésben.

Nézzük ezekkel szemben az óskori, a használatból kiment latin nyelv utánzására való törekvésnek egy-két példáját; a legjellegzőbbeket.

Régiséghajhászásra mutat a *prosapia* (I. 1.) használata, mely szót már Cicero is félve, mintegy bocsánatot kérve használ egy helyütt, s hozzáteszi, hogy: *ut utamur vetere verbo*; Quintilianus pedig határozottan *verbum insulsum*-nak nevezi (I. 6. 40.). Régieskedő írók használták mindig, s a Frontoék iskolája felkapta újra.

Ilyen sorsa volt a *deponens percontor* activ alakjának is, mely óskori alakot Apuleius irodalmi czéhe újra felkapta; XI. 9. olvassuk írónknál: *percontaveram*. Bár egyéb helyeken a *deponens* alakot találjuk.

Régies színezetűvé teszi továbbá nyelvét a *locativus*-nak az a declinaciónál való általános használatával: *orchestræ, ædicelæ* etc.

Holott az *eo* ige compositumainál a perfectumban a *r* rendes használatban kiveszett, Apuleius régiességhajhászón *r*-vel használja; de e mellett a rendes alakok is előfordulnak.

Ugyancsak a régiességre való ezen törekvéséből ered a *superlativus*nak *u*-val való képzése.

Egy-két példában még a görög szavak hajhászására akarok bizonyossággal szolgálni, nem tekintve a görög szavaknak ama roppant tömegét, a melyek tulajdonnevek gyanánt használtatnak, a melyek megtartásával különben forrásához marad hű Apuleius. De görög kifejezés már pl. a *tibia zygia*, IV. 33; jelölvén a *tibia*-nak a mennyekzőknél használt fajtát (a *ζυγία*-t). Ép ily görög szó, de kevésbé elváltozott alakkal a *siparium* is (*σιταριος*); I. 7. *siparium scenicum*. Látni e rövidre fogott dolgozatban felhozott példákból is, hogy Apuleius nyelve érdemes a vizsgálatra egyfelől mint a Frontoék czéhe jellemző elveit teljes mértékben feltüntető nyelv, de érdemes még inkább mint egy a latin nyelvet teljes tökéletességgel nem bíró író nyelve, s végül, tán főképen mint a romlásnak induló, classikus színezetét mind jobban elveszítő latin nyelvnek a példája is.

VÉRTESY DEZSŐ.

HAZAI IRODALOM.

Mohr Győző: A gölniczbányai nyelvjárás hangtani sajátosságai
egybevetve az újfelnémet irodalmi nyelvvel. Kolozsvár 1902. 28. l.

E kis értekezés egy hazai német nyelvjárásnak gyarló leírását foglalja magában. Kolozsvárott, a magyar tudományos világ második középpontjában készült — tehát oly helyen, a hol a szerzőnek nem csupán egy tekintélyes könyvtár állott rendelkezésére, hanem a hol kétségtől élő szóban is kaphatott útbaigazítást és tájékoztatást. Bár ekkép elég kedvező körülmények között készült, még sem tartom sikerült munkának; sőt azt hiszem, ha a szerző ma átolvassa, maga sem lesz vele megelégedve.

A cím eme szavai: *egybevetve az úfn. irodalmi nyelvvel* azt mutatják, hogy szerzőnk nem indult nyelvtörténeti alapon. Utóvégre senki sem kényszeríthető, hogy a több munkával járó, de egyszersmind biztosabb történeti utat válassza, hanem azért jó lett volna ezt követni. Mennyire másképen ütött volna ki a dolog, ha szerzőnk csak a középfelnémet nyelvig ment volna vissza! Mennyivel világosabban látta volna a nyelvjárás egyik-másik jelenségét! Ő azonban megelégedett a kevesebb munkával járó, de egyúttal kevésbé biztosabb módszerrel. Ez azután megboszulta magát.

Valamely nyelvjárás leírásánál, akár történeti alapon indulunk, akár nem, semmi esetre sem mellőzhető a phonetika, a hangok képezésének lehetőleg pontos leírása. Különösen olyan hangoknál szükséges ez, melyek más ismeretesebb nyelvben nincsenek meg. Mohr ugyan nem mellőzi a phonetikát, de munkájának azért ebben a tekintetben is sok a hiánya.

Az értekezés legnagyobb gyengéi első sorban az említett két okra vezethetők vissza, t. i. a történeti módszer mellőzésére és a phonetikai alap hiányos voltára. Végezzünk előbb ez utóbbival, mert az ebből eredő hibák tán még sem oly súlyosak.

Nincs kifogásom az ellen, hogy a nyelvjárás egyik-másik hangját az úfn. nyelv megfelelő hangjával világítja meg. Ezt természetesen csak ott teheti — és ilyenkor teszi is — a hol a két hang azonos. Csakhogy a tárgyalt nyelvjárás magánhangzói sokszor eltérnek az úfn. nyelv hangjaitól, már pedig szerzőnk ilyen esetekben az eltérő hangok pontos leírását nem tartja szükségesnek. Így tesz pl. a kettős magánhangzóknál, vagy a zárt ó-nál; a gölniczbányai nyelvjárást jellemző zárt ı hang leírása a bevezetésben szintén nem elég világos.

Az a hang, a melyet zárt u-nak nevez, nem egyezik mindig az

úfn. *u*-val, pl. *rús* (rose), *grúp* (grob) stb. — A zárt *á* hangról azt mondja (3. l.), hogy úgy hangzik, mint az úfn. *hase*, *hahn* szavakban; példának felhozza *štán* (stein), *ráx* (rauch) stb. Megjegyzem, hogy az előbbi két szóban az *a* hangok ép oly kevésbé egyformák, mint az utóbbi kettőben.

Hogy az úfn. főnyomatékú *o*-nak a gölniczbányai nyelvjárásban *u* felel meg, az igaz; de azt már nem tudjuk, hogy rövid-e, vagy hosszú? Ugyanígy vagyunk az *u* hanggal (7. l.), a hol említi, hogy az úfn. *u*-nak rendszerint *u* felel meg, szórványosan rövid nyílt *ì*. Példákat csak ez utóbbira hoz fel; az előbbi esetben azt sem tudjuk, vajjon rövid-e vagy hosszú, nyílt-e vagy zárt *u*-ról van szó. A hangok időtartamát egyáltalában nem jelöli.

Zárt *i* hangot négyet ismer: két rövidet: *í*, *ĩ*, és két hosszút: *í*, *ĩ*. Hogy mi a különbség a rövid zárt *i* és *ĩ* között, vagy a hosszú zárt *i* és *ĩ* között, azt megint nem tudjuk meg; hogy pedig van különbség, azt mutatja az eltérő jelölés. Azt sem lehet eldönteni, hogy miért jelöli egyformán a rövid és hosszú zárt *i* hangok egyikét (*ĩ*). Végre van egy ötödik, rövid, nyílt *ì*. A sok *i* hang között nem tudok eligazodni; úgy látszik, hogy a szerző maga sem. A 8. lapon pl. a rövid nyílt *ì* hangot először így jelöli: *ĩ*, a példákban már így *í*, holott az első oldalon *e* hang jegye *ì*. Megengedem, hogy részben a sajtókészlet fogyatékosága lehetett oka az egyáltalában tökéletlen jelölésnek, de a szerző legalább következetes maradhatott volna. Ilyen következetlenség (vagy tán sajtóhiba?) pl. ez is: a 2. lapon *tepa* (töpfer), a 11. lapon már *třpa* (töpfer).

Az *ng* hangról azt állítja, hogy úgy ejtik, mint az olaszok a *gn* hangot (Bologna). Ámde az olaszban ez a hang palatális, már pedig azon szavakban, melyeket szerzünk az *ng*-re példakul felhoz, a gölniczbányaiak nem ejtenek palatális, hanem inkább veláris hangot. A szerző példái ilyenek: *sóng* (sagen), *tróng* (tragen), *soàng* (sorgen) stb.

Nem tartom helyesnek, hogy az *r* vocalisatiója következtében beállott diphthongust nem választja külön az egyszerű magánhangzók-tól. Azt mondja pl. (6. l.), hogy az úfn. hosszú *a*-nak *r* előtt rövid nyílt *ò* felel meg: *klòa* (klar), *hòa* (har), *òam* (arm) stb. Igaz, hogy *e* diphthongusok időtartama egyforma az úfn. hosszú hangzóéval, de Gölniczbányán világosan diphthongusoknak ejtik.

A történeti módszer mellőzéséből származik a munka némi rendszertelensége, továbbá az, hogy egyik-másik jelenséggel nincs tisztában.

A kettős magánhangzók változásairól szólva a következőket mondja az *au* hangnál (8. l.): «úfn. *au*-nak gyakran *á* felel meg. Ez a változás *fölötte önkényes*; itt csak negatív és *e* mellett is csak részleges érvényű szabályt lehetne felállítani.» Szerzünk *e* szerint nem

tudja eldönteni, hogy az úfn. *au*, mikor marad meg a gölniczbányai nyelvjárásban is *au*-nak és mikor ejtenek helyette *á* hangot. Az úfn. nyelvből kiindulva persze bajos eldönteni, de ha egy kicsit utána nézett volna a kfn.-ben, bizonyára rájött volna arra, hogy a hol Gölniczbányán *á* hangot ejtenek, ott a kfn.-ben egész következetesen *ou* áll, a hol pedig a gölniczbányai *au* hangot ejt, ott a kfn.-ben *û* áll. Csak a szerző példáira fogok szorítkozni: *háp* (kfn. *houbet, houbt*), *štáp* (kfn. *stoup*), *gláp* (kfn. *geloube*), *ráy* (kfn. *rouch*), *šá* (kfn. *schouwen*), *frá* (kfn. *vrouwe*), *pám* (kfn. *boum*), ellenben *šraupt* (kfn. *schrüben*), *taup* (kfn. *tübe*), *pauç* (kfn. *büch*), *pau* (kfn. *büwen*), *sau* (kfn. *sû*), *kaum* (kfn. *kûme*), *pauà* (kfn. *büwaere*), *sauà* (kfn. *sûr, sûwer*).

Tehát kfn. *ou* → göln. *ā* > úfn. *au*
           » *û* → *au*

E szerint nem oly fölötte «önkényes» e hangváltozás, a mint azt a szerző állítja.

Hasonló eset a következő: az *ei* hangról mondja, hogy «gyakran, bár *szabály nélkül*» zárt *á* felel meg neki (9. l.). De bizony nem *szabály nélkül*! Ha a kfn.-ben megnézi, akkor látta volna, hogy a kfn. *ei* helyén a gölniczbányai nyj.-ban a legtöbbször *á* áll, kfn. *i* helyén pedig *ai*. Itt is a szerző példáira hivatkozom: *íns* (kfn. *ein*), *káns* (kfn. *kein*), *zbá* (kfn. *zwei*), *štán* (kfn. *stein*), *klan* (kfn. *kleine*), *purát* (kfn. *bereite*), *klát* (kfn. *kleit*), *házn* (kfn. *heizen*), ellenben *hain* (kfn. *wîn*), *bait* (kfn. *wit*), *gešait* (kfn. *ge-schide*), *pai* (kfn. *bî*), *glaiç* (kfn. *ge-lîche*), *raiç* (kfn. *rîche*).

Az eddigiekből világos, hogy a gölniczbányai zárt *á* részint kfn. *ou*-nak, részint kfn. *ei*-nek felel meg; pedig a 3. lapon a zárt *á*-ról szólva egy kalap alá foglalja mindkettőt. Ugyanazt teszi az úfn. *o* tárgyalásánál, a mely hangnak a gölniczbányai nyj.-ban *u* felel meg. Ez az *u* kfn. *u*-nak, *â*-nak, néha *o*-nak felel meg. Pl. *sún* (kfn. *sun*) *múnt* (kfn. *mânde, mânt*), *dúna* (kfn. *doner*) stb.

Mivel az úfn. nyelvből indul ki, természetesnek találjuk azt, a mit a 17. lapon mond, hogy t. i. az úfn. semlegest jelölő *-es* a gölniczbányai nyj.-ban elmarad, pl. *šîn páamá* (schöner Baum). Csakhogy ismeretes dolog, hogy a kfn.-ben a ragozatlan melléknév is állhatott jelzőül, pl. *ein schoene wîp* (Nib. I. 2. és 16. str.), *ein vil edel magedîn* (Nib. I. 2. str.) stb.; v. ö. Paul, *Mittelhochd. Gramm.* 227. §. 2.

Jegyzetben említi, hogy ez a szó *de póç* (der Bach) «nemet cserélt». Megjegyzem, hogy a kfn.-ben *hím-* és *nőnemű* is.

Egyéb kifogásaimat röviden a következőkben foglalom össze. Nagyon kíváncsós lett volna, ha a szerző egyik-másik hangtani jelenségre több példát hoz fel; nagyon röviden végez pl. a kettős magán-

hangzókkal. A magánhangzók változásai cím alatt voltaképen ugyanazzal a jelenséggel foglalkozik, a melyről már előbb is szólt. Nem tudom, mit akar a bevezetésben említett néma *a* hanggal? Ha egészen néma, akkor fölösleges a jel, ha nem, akkor nemcsak a jel, hanem a leírás is szükséges. A személyes névmásnak csupán hangsúlytalan alakjait említi, pedig a hangsúlyos alakjuk eltér a hangsúlytalantól, pl. *biè* és *ba* (wir) stb. Az *inlaut*-ot *benhangzónak*, az *auslaut*-ot *kihangzónak*, az *umlaut*-ot *áthangzásnak* fordította, miért nem fordította le akkor az *ablaut*-ot pl. *lehangzásnak*?

A munka dicséretes szorgalommal, tán némi gonddal is készült. Hálás feladatnak tartom, ha valaki egy hazai német nyelvjárás leírására vállalkozik, eddig úgyis kevés gondot fordítottunk rájuk. Nagyon szerettem volna tudni, hogy a szerző melyik németországi nyelvjáráshoz sorolja a gölniczbányait? Végül a figyelmébe ajánlom a többi között Schröer, Czoernig és Krones munkáit, a melyek a magyarországi németiségre vonatkozólag becses adatokat tartalmaznak, és figyelmébe ajánlom azokat az újabb nyelvjárástanulmányokat, a melyek például szolgálhatnak arra nézve, hogyan kell ily feladatot a tudomány mai követelményeinek megfelelőleg elvégezni.

GEDEON ALAJOS.

Csengeri János dr.: Homeros Odysseiája. Bö szemelvényekben kiadta és bevezetésekkel ellátta — —. Harmadik javított kiadás. Budapest. Athenæum. 1903. 2 K 80 f.

Csengeri Odysseia kiadása immár harmadik kiadásban jelent meg a múlt évben. E három kiadás ideje alatt a leghasználhatóbb Odysseia kiadásnak bizonyult, s a legelterjedtebbé is lett iskoláinkban. Sokkal jobb ösmerősünk, hogysem ösmertetésre szorulna; használhatóságának elég bizonyítéka e harmadik kiadás maga.

Nem is annyira a könyvről magáról akarnék én szólani, mint inkább arról a főszempontról, a mit minden auctor-kiadónak első sorban kell a szeme előtt tartania, a mit azonban — sajna! — kiadásunkban sem találunk teljes mértékben alkalmazva. Ez az, hogy ha már szemelvényes kiadást adunk — bár inkább teljes kiadásaink lennének! — legyenek abban az igazán becses részek összeválogatva! Ne hiányozzék abból egyetlen olyan részlete sem annak az auctornak, a minek nem szabad hiányoznia! s ha igaz gyöngyök is vannak abban az íróban, ne keressük ki azt, a mi, bárha magában véve szép is, *amazokkal* szemben halaványabbá, színtelenebbé lesz. Hiszen a classikus-tanítás nem csak reáliákból áll, s nem is első sorban abból. A környezet, az élet rajza adja meg a keretet olvasásukhoz, de a kereteken belül keressünk *lelket* is.

Érdekes és becses minden, a mi az Odysseiában van; a homerosi élet megismerésére minden apró vonásnak, minden mellékesnek tetsző rajznak megvan a maga érdeke; de ha szemelvényeket adunk, nem szabad szem elől téveszteni azokat a részeket, a miknek az igaz értékét nem pótolja semmi más egyéb. Sajnos, hogy az auctorokból való szemelvényes kiadásainkból ép az ilyen részletek hiányoznak.

Nemcsak az Odysseiának, hanem az egész Homerosnak is páratlan helye a fiát sirató Penelope alakja a IV. énekben. Mikor megtudja fia útrakeltét, a hány szót ejt, mindenik *a legmélyebb anyai szeretetből, a legigazibb érzésből* fakad. Csengeri mondja *Berezetésében* (IX. A homerosi költészet és világnézet jellemzése), hogy «*a mély érzés általában hiányzik a homerosi emberekben. Achilleus, igaz, nagy bánatnak ereszti magát Patroklos halála miatt, de máskülönben a homerosi emberek nem szokták magukat elbúsítani*». *Penelopeban hiányzik a mély érzés, a kit az első szó ledönt a lábáról, mikor meghallja fia távollétét, s hozzáképzeli, az édes anya aggódó lelkével a veszedelmet, a minnek a tapasztalatlan ifjú kitette magát? Fájdalma valóságos szenvedélylyel tör ki belőle, elsodorva, elnyomva minden egyéb érzést; keresi — a fájdalom tehetetlen igaztalanságában — kit okolhatna fia elvesztéseért; rátamad ártatlan szolgálólányaira: mért nem mondták meg előre? Anyai szeretetet festett-e valaha költő ennél mélyebbnek?*

(v. 732—4.) εἰ γὰρ ἐγὼ πυθόμην ταύτην ὅδ' ἄν ὁρμάνοντα
τῷ κε μάλ' ἢ κεν ἔμεινε καὶ ἑσόμενος περ ὁδοῖο
ἢ κέ με τεθνηκυῖαν ἐν μεγάροισιν ἔλειπεν.

S van-e kedvesebb vonása az Odysseiának, mint mikor az agonygyötört anyai szív Athene istenasszony előtt könnyörögve önti ki panaszát?... *S az ellentétek szembeállítására ennek az éneknek a végén!* ott fent a fiáért kesergő anya; étlen, szomjan; csak az a gondolat jár a fejében: szerette fiát látja-e megtérni baj nélkül?... S leunt, a megaronban a dőzsölő kérők embertelen csapatja:

(v. 770.) ἢ μάλ' ὅτ' ἄμυν ἄμμι πολυμνήστη βασιλεία
ἀρτύνει, οὐδέ τι οἶδεν, ὃ οἱ φόνος οἷ' τέτυκται...

Nem a külsőségekben, nem is a szavakban van itt a poesis, hanem annál több van abban a lélekben, a mit ebbe a jelenetbe lehelt költője! Hogyan építi Odysseus a tutaját — érdekel, de ez, mikor Penelope fiát siratja igaz anyai fájdalommal — *megragad és elbűcöl...* A leírásokat, a külsőségeket megbecsülöm, de a hol lélek van a rajzban s valóság és élet, nem egy szömmel mérem ezt amazzal! *Lehet relative mérni a két csoporton belül, de hogy kettőjük közül melyiknek kell előnyt adni, azt még csak szóvá tenni sem lehet.* Ha valaminek, úgy

ennek a jelenetnek nem szabadna hiányoznia egyetlen *Odysseia*-kiadásból sem. Ha ez hiányzik a szemelvények közül, igazak a Csengeri idéztem szavai, ha ez köztük van, nem csak Achillest egy magát említeném fel ottan. E nélkül hiányos az *Odysseia* — nagyon, s e mellett a Csengeri szavai túlzottak — nagyon... S ez a jelenet *hiányzik Csengerinél épúgy, mint Kempfnél* (Szemelv. az *Odysseiából*. Franklin. Jeles írók iskolai tára LIII. 1897.) *s hiányzik a Gyomlay-fordította görögpótló használatra készült Odysseia-fordításban is!*... (H. Od.-ja. Bő szemelv. ford. és jegyzetekkel kísérte dr. Gyomlay Gyula. Második kiadás. Budapest, Athenæum. 1903.)

A VIII. énekből Csengeri nem közöl semmit. Érthető, hogy nagyobb részletet nem vesz fel (bár pl. Odysseusnak a phaiak tornán való szerepe kitűnő jellemzés volna a hős gondolkozásmódjára. Ezen a jeleneten nem vagyok képes pár mondattal átsiklani iskolai tárgyalás alkalmával!...), hisz szemelvényes könyvben, elvégre, minden nem férhet el. Ám! itt van egy jelenet megint, a melyik a maga *végtelen kedves naivságával, szívhez szóló egyszerű hangjával oly rendkívüli hatással van mindenkire*, a ki nem külö ségekben látja Homeros szellemét! Odysseusnak és Nausikaanak a búcsúja az nap este, mikor Odysseust lakomával búcsúztatják el a phaiakok. *Ennek megint nem szabadna hiányoznia Odysseia*-kiadásból. Annak a Nausikaanak a bájos alakja, a kivel a VI. éneken találkozunk, nem lehet teljes, ha ezt a vonást elhagyjuk belőle! Gyomlay, ki szintén nem közöl a VIII. énekből egyebet fordításában, ezt a jelenetet legalább felveszi belőle. *Sem Csengeri, sem Kempf egy sort sem ad belőle!*

A mi egyebet közöl Csengeri szemelvényei között, inkább abból hagyhatott volna el egyet-mást, mert ezek a jelenetek el nem hagyhatók. Szemelvényes kiadásban az ilyen jeleneteket illeti az első hely. *A leírás, a külső cziczoma elenyészik az emlékezetből, ezek a lélekhez szólnak, az ilyen jelenetek a szívbe vésődnek, mert lélek van bennök...* S ha azokat meglátjuk, ezeket hogyan feledhetjük ki?...

Úgy vagyunk vele, mint Liviuszal. A tanterv szerint szerepel az első decas I—IV. könyve, s említi-e csak egy árva szó is, felveszi-e csak egy kiadás is azt a beszédet, a melyik nincs ugyan az első négy könyvben, de a melyikben több van a Livius lelkéből, mint az egész négy első könyvben együtt? Ez a beszéd: a *Furius Camillus beszéde* az V. k. 51—54. cc.-ban; a *hazaszeretetnek minden korok remekei között legremekebb nyilvánulása!*... A mint nem pótolja ezt az egyet semmi Liviusban, épúgy nem ösmerjük az *Odysseia* szellemét, ha azt a két jelenetet nem vesszük belé!...

Várjuk és kívánjuk a negyedik kiadást, minéi előbb, de ezekkel a jelenetekkel kibővítve!...

VÉRTESY DEZSŐ.

Kemény Ferencz: Inhaltsangaben der dramatischen Meisterwerke der deutschen Literatur. Lampel Róbert. Német Könyvtár 8. 1903.

A Theisz és Matskássy szerkesztette «Német Könyvtár» sorozatában egy iskolai segédkönyv jelent meg nemrégiben, mely a középiskolák felső osztályaiban a német irodalmi oktatás könnyítéséhez kíván hozzájárulni. Ez a cél eléggé megokolja a könyv kibocsátását, mert a mi középiskolai német oktatásunk bizony már sok fejtörést okozott a szakembereknek és pædagógusoknak, a nélkül, hogy a kérdés akár az új tanterv, akár pedig a kiadott gymnasiumi utasításokkal megoldást nyert volna, mert hiszen német oktatásunk általános eredménytelensége nyilvánvaló.

Nem e helyütt való erről elmélkedni, vagy okait kifejteni, de azt hiszem, ennek az eredménytelenségnek egyik oka, még pedig jelentékeny oka a tankönyvekben rejlik. Egyetlen könyvet sem tudok (pedig ugyancsak bőviben vagyunk a német könyveknek!), mely helyes alapon, oly módszerrel, terjedelemben és előadásban dolgozná fel az anyagot, mely a mi középiskoláink színvonalának valóban megfelelné, mint azt nemcsak a tanterv és az utasítások, de a mi sajátlagos társadalmi viszonyaink is megkívánják. A legtöbbje túllő a célon, tisztán elméleti elvek szerint találja fel a tanulónak az anyagot, teljes figyelmen kívül hagyásával a gyakorlati szempontnak. Mindenki tudja, hogy tanulónk nem tudnak németül. Mégis olyan válogatott, classikus németességgel, s magas színvonalon tárgyaljuk pl. a Faustot, mely a magyar ajkú tanuló nyelvtudását, de értelmi képzettségét is messze túlhaladja. Ennek aztán az a következménye, hogy a tanuló visszaretten a nehézségtől, elkedvetlenedik, s kerülő úton, a tudás látszatával iparkodik túlesni az érettségi vizsgálaton; betanulja a könyvből szóról-szóra a szöveget, a nélkül, hogy értené. Ha könyveink a lehető legegyszerűbb nyelven, a tanuló nyelvtudásának megfelelő stílusban s az ő értelmi fokához mértén tárgyalnák az előírt anyagot, bizonyos, hogy ha nem is teljes, de több eredményt érnének el s a tanulók önállóbban készülnének.

Ez az általános hiba az, melyet a fenti segédkönyv szerzőjének is szemére kell vetnünk, s itt annál súlyosabb hibának betudnunk, mivel megnehezíti azt, a mit meg akar könnyíteni. A füzet helyesen van megszerkesztve, egy-két kivétellel jól választja meg a darabokat, de a tartalmi kivonatokat oly nyelven adja, hogy azt a tanuló teljességgel képtelen megérteni. Csak egy példát idézek (16. l.): Was Wunder, dass sich in der Phantasie der noch von dem Todesschreck angegriffenen Recha der Jüngling in einen Engel, ihre natürliche Rettung in ein Wunder verwandelte, und ihr Zustand zuletzt an ein magnetisches Hellsehen

streifte, worin sie den heimkehrenden Vater bei geschlossenen Augen in die Ferne hin wahrnehmen konnte». Ezt a mondatot a tanuló csak úgy érti meg, ha előbb (szótár segítségével) lefordítja magyarra. S ilyen az egész könyv. Ha a szerző olyan meséket adott volna, mint a milyen a függelékben levő fordítási szöveg, ezért hálásak lehetnénk, de így a könyv nem felel meg annak a célnak, a melyre készült. Még más kifogásunk is van. A szerző többnyire német írók nyomán átdolgozva és összevonva közli a tartalmi kivonatokat. Az átdolgozás és összevonás azonban gyakran — hogy enyhébb kifejezéssel éljek — az áttekintés és könnyűség rovására történik, úgy hogy csak az érti meg, a ki az eredeti darabokat ismeri. De a tanuló, a ki ezeket nem ismeri, s azonfölül még a nyelvvel is küzd, ezen kivonatokból az eredeti művekről helyes fogalmat nem nyer, sőt többszöri elolvasás, vagy akár lefordítás után is, meg sem érti és egy Nathan, Don Carlos, Faust megértésére hiába is törekszik.

Az előszóban a szerző a kiváló német epikai művek hasonló tartalmi kivonatait igéri. Mint segédeszköz az ilyen könyv a német irodalomtörténet tanításához mindenestre kívánatos volna, de a «német irodalomnak anyagi alapja» csak úgy lehetne, ha majd hasznát is vehetnők, mit a jelen füzetéről, sajnos, nem állíthatni.

MIKLÓS FERENCZ.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Précis de Prononciation Française, par l'abbé *Rousselot* et Fauste *Iaclotte*. Paris. H. Welter. 1902. 255 l. Ára 7.50 fr.

A mióta külföldön a középiskolai élő nyelvtanításban a gyakorlati irány előtérbe került, azóta ennek a tantárgynak módszere és köre megváltozott, mert az idegen nyelvben való jártassággal vele járt, hogy a mindennapi élet körébe eső dolgokra, az illető idegen nép történetére, intézményeire forduljon a figyelem.

A beszédképességbe implicite a helyes hanghordozás és a helyes kiejtés bele van értve. Mégis újabban a beszédképességet és a kiejtést külön választották. Erre az elkülönítésre okot adott az a tapasztalat, hogy az idegen nyelven beszélő sokszor csak ügygyel-bajjal volt képes magát megértetni, pedig folyékonyan beszélt. A zavart kétségkívül a helytelen kiejtés okozta. Ezen akadály elhárítására sok helyen, kivált Németországban és Ausztriában, nagy súlyt helyeznek az ú. n. Schulphonetik-ra, mely az élő nyelvtanítást bevezeti. Az idegen hangoknak

s hangsoportoknak technikai begyakorlásában s a finom hangbeli különbségek tanításában sokszor túlságba mentek és mennek máig is a nyelvtanítók.

Rendes körülmények közt a helyes kiejtést tisztán hallás útján is elsajátíthatjuk; megesik azonban, hogy az idegen hangokat nem a maguk eredetiségükben fogjuk fel, hanem anyanyelvünk hangképeiben. Ilyen esetekben persze a fül után való igazodás nem bizonyul elégségesnek. Szükségünk van tehát valamilyen ellenőrző eszközre s feltétlenül biztos útmutatóra, melylyel a hiba kimutatható és javítható, vagy éppen kikerülhető. Ilyen eszközökről Rousselot abbé gondoskodott, a ki a hangtannal kísérleti alapon foglalkozva, biztos alapot kerített a helyes kiejtésnek. *) Tudományos buvárlatainak szembeszökő s gyakorlatilag értékesíthető eredményét a fent jelzett műben egybefoglalva találjuk.

A mű két részre oszlik. A kísérleti eszközök rövid ismertetése, a beszélő szervek anatómiája vezeti be az első részt. Ezután a kísérletek által megállapított francia hangok és hangsoportok leírása következik hangszín, időtartam, hangerősség és magasság szerint. A hangtypusok phonetikai jele szintén hozzá van csatolva.

A második rész a francia magánhangzóknek hangsúlyos és hangsúlytalan szótagokban való átalakulását tárgyalja; úgyszintén szól a mássalhangzók változásáról a szerint, a mint a szó elején, közepén vagy végén vannak. A szóvégi mássalhangzók átvitele és néhány levényi hangtanilag átírt szöveg befejezi a francia nyelv hangjainak kiejtéséről adott ismertetést.

Rousselot könyvének előnyei, hogy a francia hangokat biztos, kísérleti alapon határozza meg; ellentétben a széltében elterjedt Passy phonetikai meghatározásaival, melyek egyoldalú s gyakran fölületes megfigyelésen alapulnak. Rousselot az előkelő, törzsökös párisi társaság nyelvét figyelte meg s kiejtési szabályaiban liberális; ha valamely szó kétféle ejtésben dívik, nem köti magát feltétlenül az egyik- vagy másikhoz, inkább kutatja, mi adott okot a kétféleségre, s a legtöbb esetben mind a két kiejtési mód helyességét elismeri. Míg Passy s vele együtt sok phonetikus különös kedvvel a köznép nyelvét figyelte meg, s ezen az alapon hozott szabályokban nem tolerans.

Maga Gaston Paris is elismeri, hogy «M. Passy avait donné à son texte figuré un caractère par trop familier». **) Ehhez járul, hogy Rousselot a hangtypusokat lehetőleg szemléltetően is bemutatja. Fény-

*) Rousselot: Principes de Phonétique Expérimentale. Paris. H. Welter. 1897.

**) Koschwitz: Parlers parisiens.

képek mutatják az ajkak helyzetét, a mesterséges szájpaddás (palais artificiel) a nyelv állását, azonkívül a hangátíró-gép segélyével kapott görbe vonalak szintén segíthetik a hang-articulatio szabatos felfogását s helyes képzését. A phonetikus átírást Rousselot is kénytelen használni. Ez a «morbus phoneticus» igen sok bajba keverte már a phonetiku-okat, hangphysiologusokat és pædagogusokat. A hang-átíráásra használt jelek gyakran kétes értékűvé tették a phonetikus munkáját. Rousselot azon volt, hogy könnyen érthető, egyszerű jeleket használjon, s ez nagyjában sikerült is neki, úgy hogy könyvének, melyet az idegeneknek írt. jó hasznát fogják venni főleg a németek, oroszok, angolok, mert lépten-nyomon elébük tárja kiejtési hibáikat, melyeknek elkerülésére is megadja a helyes útmutatást. Nálunk is haszonnal fogja forgatni Rousselot kézikönyvét mindenki, a ki a francia nyelv tanításával foglalkozik. vagy a ki általában a francia hangok természetével, képzése módjával tüzetesen meg akar ismerkedni s az ingadozó értékű francia szavakra vonatkozólag biztos útmutatót keres.

Miután Rousselot könyvének sok előnyéről beszámoltam, egy-néhány kifogásom nem ronthat a könyv jószágán.

A francia phonetika kézikönyvének körén kívül esőnek tartom az idegen nyelvek ejtésének s betűrendszerének ismertetését, ez a francziát s nem az idegent érdekli; itt tehát ellentétbe kerül Rousselot az előszóban hangoztatott kijelentésével (7. l.); szó fér ehhez annál is inkább, mert az idegen szavakat a francia hangok meghatározására használt jegyekkel jelzi. Magyar fővárosunkat Buda-Pesth-nek írja, s a magyar *s*-ről azt írja, hogy *cz*-nek hangzik. Ezek azonban oly apróságok, melyek alig jöhetnek számba egy jól megszerkesztett könyvnél.

BÜRNER SÁNDOR

Dr. H. Stumme: *Arabisch, Persisch und Türkisch in den Grundlagen der Laut- und Formenlehre, für das Privatstudium sowohl als für akademische Vorlesungen, in denen Wörter und Namen aus dem Kulturkreise der islamischen Welt zu erklären sind ohne Anwendung der arabischen Schrift.* (Lipsee 1902.) 62 l.

A túlságos grammatizálás mindinkább hitelét veszti. Az óriási terjedelmű, minden apróságra kiterjeszkedő nyelvtanok száma egyre fogy.

A kezdők számára írt nyelvkönyvek dióhéjba szorítva adják a nélkülözhetetlen nyelvtani anyagot. Ez az irány a keleti nyelvek tanításának terén is érezhető már. A többé-kevésbé nehéz idiomák megtanulását rövidre szabott vezérfonalakkal akarják megkönnyíteni. Még olyan formákban gazdag nyelvnek is, mint a minő India classikus nyelve, a szanszkrit, akadtak európai ismertetői, kik szakítva a tudakos részletező iránynyal, rövid velős modorban tárgyalják ennek a

nem éppen könnyű nyelvnek a grammatikáját. Pedig példabeszédszerű a panditok körében, hogy végtelen terjedelmű a nyelvtan (*ananta-páram kila çabdaçâstrañ*), miért is tizenkét évig kell azt tanulni.

Stenzler, Bühler és legújabban Fick Rikhard rövid nyelvtanaikkal rendkívül megkönnyítették a kezdő munkáját. Legtöbben, hogy az ijesztő keleti betűk megtanulása alól felmentsék a tanulót, átírásban adják a grammatikai anyagot. Ilyen európai irányú keleti nyelvtan van már elég, különösen a perzsa, török és hindusztáni nyelvvel foglalkozók számára. Sokszor azonban igen messze mennek az egyszerűsítésben s nagyon felületes vázlatát adják az illető nyelv szerkezetének.

Ilyen munka az előttünk fekvő is, mely három vagy, ha a vulgaris arabot is oda számítjuk, négy keleti nyelvnek elemeire akarja megtanítani az olvasót, ú. m. az arab-, perzsa- és törökére. Mindezt 62 lapon! Rövid alaktan után olvasmányt is ad, igaz, hogy parányit. Az arab részben egy kis mesét meg egy versecskét, a perzsában *Sz'aaði Gulisztánjából* a 19. elbeszélést, végül a törökben egy kurta anekdotát. Szerzője a jónevű arabista, a lipcei egyetem tanára, nagy fába vágta a fejszéjét. Ily kis téren egy könnyű nyelvnek, teszem azt, valamelyik európai idiomának is bajos lenne megírni a vezérfonalát. Hát még három egymással nem rokon keleti nyelvnek! Ehhez járul még az a körülmény, hogy az arab, mint a többi sémi nyelvek, nem alkalmas az európai betűs átírásra. A magánhangzóztalan arab gyökök igen furcsa képet mutatnak európai köntösben. Az ily átírt arab szöveg nem oly könnyen olvasható mint az átírásra alkalmasabb török, perzsa vagy szanszkrit szövegek.

Dicséretére legyen azonban mondvá a szerzőnek, hogy nagy gondot fordít a helyes kiejtésre. Átírási rendszere elég gyakorlati. Így a perzsa rövid vocalisokat *ä, i, u*-val írja át. De abban nem lehet igazat adni Stumme-nak, hogy a keleti nyelvek megtanulásának fő elijesztő akadályát, az idegen írást mellőzve, könnyűvé lesz a studium. Hisz az arab európai mezben is csaknem épolý nehéz, s mit ér az arab tudomány az arab betűk ismerete nélkül? Szanszkritban a *déva-nagari* ismerete nélkül is lehet átírt szövegekből nyelvismeretet szerezni. De honnan vegyük az átírt arab szövegeket? Mindent összevetve, a három nyelvre tanító könyvecske bizony nem alkalmas arra, hogy belőle a tanuló alapos ismereteket szerezzen; legfőlebb fogalmat adhat az illető nyelvekről.

KÉGL SÁNDOR.

Dr. Edv. Lehmann: Zarathustra, en bog om persernes gamle tro. (Kopenhága 1899—1902.) Förste del 196 l. Anden del 266 l.

Nincs vallásalapító, kinek élete olyan homályba lenne burkolva, mint *Zarathustra*- vagy *Zoroasteré*. Még *Buddháról* is többet tudunk.

A görög források egymásnak ellentmondó, zavaros tudósításai nem szolgálhatnak biztos alapul. Örök kárára a tudománynak elveszték a magusokról szóló legjobb görög könyvek, pl. *Theopompus φιλιππικά*-jának VIII. fejezete, melyből *Plutarchus* merített, és az időszámításunk előtti harmadik században virágzott *Hermippus* nagy műve *Zarathustra* szent könyvéről. A keleti források az arab, perzsa, örmény írók mind a mohammedán korszakban éltek, mikor már csak romjai voltak meg a régi parszi műveltségnek. A pehlvi könyvek is jobbra újabb keletűek. Magában az *Avesztában* kevés a személyes vonatkozás; csak a nehezen értelmezhető *Gathákban*, a parszik szent könyvének ezen legrégebbi részében található többé-kevésbé világos adatféléket a perzsa prófétáról. Történelmi hitelességük annyira-mennyire kiállja a kritikát. Nem lehet ezt mondani a perzsa *Zerdust-námer*ről és a mult század elején még forrás számba menő *Debisztán ulmezáhib*ről. Ezekben csupa legenda és csodás események ködébe vész a parszi hitalapító életéről szóló tudósítás. Nincs ezért mit csodálkoznunk, hogy akadtak régebbi időben jónevű tudósok, kik *Zarathustrát* a mythologiai lények közé sorozták.

Kern, a jeles hollandi nyelvész volt az, ki e problémát először megpendítette egy hollandul írt kis munkájában: *Over het Woord Zarathustra en den mythischen Persoon van dien Naam* (Amsterdam 1867). Kern szerint *Zarathustra* a. m. *Zarathwistra* aranyragyogású, és a mit már a görögök is jól tudtak, nem egyéb egy csillagnévnél.

Talán felesleges is megemlíteni, hogy újabb időben ennek a furesa etymológiának nem adnak hitelt. Hogy a hellének csillagnak értelmezték *Zarathustra* görög alakjában *Ζωροάστρη*-t az egyszerűen népetymologia: *Ζωρο* — *ἀστήρ*. Biztos értelmezése e névnek különben máig sincs. Legvalószínűbb, hogy valami *tevés-félét* jelentett; *ustra* ugyanis a. m. «teve», és az *aszpa* a. m. «ló» szóval együtt gyakori a régi iráni tulajdonnevekben.

Lehmann Edvárd, a dán irániista, *Geldner* és *Justi* tanítványa, ki néhány évvel ezelőtt *Chantepie de la Saussaye* vallástudományi tankönyvében (*Lehrbuch der Religionsgeschichte*. XII. kiad. Freiburg 1896—97. 2 köt.) rövidre szabott kitűnő átnézetét nyújtotta a parszi vallásnak németül, most egy kétkötetes művet írt hazája nyelven *Zarathustráról* és a régi perzsa hitről. Műve a tudomány színvonalán áll és első kézből vett forrástanulmányokon alapszik. Három részre osztja az első kötetet, mely 1899-ben látott napvilágot. Az első fejezetben beszél a parszi szentírásról az *Avesztáról*, annak kora- és tartalmáról. Ugyanitt végez a régi perzsa vallásról adatokat nyújtó görög forrásművekkel. *Darmesteter* merész hypothesisét *Lehmann* sem tartja igaznak. *Philo* állítólagos befolyása az *Aveszta* doctrinájának alakulására

szerinte merő képtelenség. Hisz *Philo* *λογός*-ának parszi mása a *Vohu-mano*, mint azt *Strabon*ból tudjuk, 50 évvel az új-platoi bölcsész születése előtt már általános tisztelet tárgya volt, úgyhogy szobrát ünnepélyes processióval hordozták körül.

Az is különös, jegyzi meg igen helyesen a dán író, hogy a *Darmesteter* szerint újonnan componált vallás a legfőbb isten régi *Ahura Mazda* nevét tartotta volna meg, mely kétségtelenül régibb mint az összevonás által belőle alakult *Auramazda*-ja az ékiratoknak. A jeles francia irániista theoriáját támogató érveknek, hogy a *Gathák*ban a későbbi alexandriai görög iskola befolyásának nyoma lenne, semmiféle bizonyító erejük sincsen, s mind ad hoc vannak felállítva.

A második részben a perzsa népnek sikerült jellemzését adja *Lehmann*. Polemizál *Nöldeke*vel és *Gutschmiddel*, kik a görögökhöz hasonlítják Irán lakóit. *Lehmann*nak igaza van, mikor azt mondja, hogy a perzsák, mint keleti népet, csak keletivel lehet és szabad összehasonlítani. Azt sem kell szem elől téveszteni, hogy a görögök a hanyatlás korában jöttek érintkezésbe Perzsiával, mikor már alig volt nyoma a régi parszi erkölcsnek.

Elég szellemesen beszél a perzsa pogánykorról, melynek maradványait *Zarathustra* vallásában is feltalálhatni.

Így például az ősrégi, minden vadnépnél dívó *animismus*nak a maradványa a *Fravasik*nak, modern perzsa alakjukban *Ferverek*nek *cultusa*, melynek a *Fravardinjast* van szentelve. Tudvalevőleg nemcsak az embereknek, de az egyes épületeknek és tájékoknak is voltak ilyen *Fravasijai*.

Érdekesen fejti ki *Lehmann*, hogy az iráni és a bibliai *szent* fogalom közt mily óriási különbség van. A parszi *spenta* a. m. «szent» nem a világtól elvonuló, tétlenségre kárhoztatott, önkínzó aszkéta, hanem — mint azt a szó alapjelentése is igazolja — minden jónak előmozdítója és olyan valaki, a ki felette tevékeny szerepet játszik az emberi életben. Az *Amesa-spenták*, a. m. halhatatlan szentek, az elvont fogalmak isteni alakjai, tagadhatatlanul közel állnak az új-platoi világnézlethez. Már a görögök is elvont fogalmakat láttak bennök. Ezt bizonyítja a négy első *Amesa-spenta* (mindössze hét van) nevének görög értelmezése. *Vohu-mano*, a. m. jó gondolat, *Plutarchus*nál *θεός ἐνοίας*; *Asa-vahista* a. m. a legjobb tisztaság vagy jámborság, ugyanott *θεός ἀληθείας*; *Ksathra-vairja* a. m. az isteni akarat birodalma, *θεός ἐννοίας*; végül a *Spenta-aramaiti* a. m. a szent alázatosság, *θεός σοφίας*.

Ez a szembeszökő rokon vonás a parszi és az új-platoi bölcsészet között lehetett *Lehmann* szerint *Darmesteter* szerencsétlen hypothesisének indító oka.

Valószínűleg csakhamar le lesz fordítva németre *Lehmann* e

minden tekintetben sikerültnek mondható munkája, hogy azok is olvas-
hassák, kik — mint az angol mondja — hadi lábon állnak Andersen
nyelvével.

KÉGL SÁNDOR.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK

1902/1903.

10. R. Vozáry Gyula: Arany János néhány költeményéről.
(Munkácsi áll. fögymn. 3—27. l.) — Vozáry neve nem ismeretlen a
tanügyi irodalom terén. Vörösmarty Két szomszédvár-jának magyará-
zatos kiadása, mint kézikönyv, alkalmasan bevált a használatban.
A tanítás ügyének szeretete indította a szóban forgó elemzés meg-
írására is, melyben Arany életének végső éveiből, a 70-es évek máso-
dik feléből való alkotását fejtegeti didaktikai tárgyalással. E négy
költemény: a Rangos koldus, Öreg pinczér, Vándor czipó és Tamburás
öreg úr. Mind a négy életkép, melyeknek érdekességét növeli az a
körülmény is, hogy mindenkinek tulajdonképen maga a költő a közép-
pontja, a kiről pedig tudjuk, hogy egyénisége alig lép előtérbe köl-
teményeiben, a ki — mint maga említi egy helyen — a dolgokat
szerette bizonyos objectív állapotukban felfogni. De másként is szeren-
csésnek kell tartanunk V. választását. A kiszemelt darabok ugyanis
nemcsak a tárgyi ellentét megkapó sajátosságainál fogva, mely a tanítás-
beli tárgyalásban az oly annyira kívánatos változatosságot van hivatva
érvényesíteni, hanem a nyelvi és verselési szempontok miatt is pæda-
gogiai helyes belátásra vallanak. A tárgyi és nyelvi magyarázatok lehe-
tőleg egyszerűek és világosak, s ha megjegyzésünk lehet, az legfeljebb
a terjedelmet illeti, a mennyiben ha a gyakorlati célt tekintjük, egy-
egy tanítási óra keretében nem végezhetők el. Már pedig egy rövidebb
költeménynek több órán való elemzésével kockáztatjuk a tanuló érde-
klődését, a minek csökkenése a tanítás eredménye tekintetéből nagy
hiba. Így az elemzést bevezető tájékoztatás néha hosszabb terjedelmű,
a mivel szemben indokolt volna, ha a tárgy- és szómagyarázat foglal
el nagyobb tért, a nélkül másrészt, hogy a szóhüvelyezésig menne az
elemzés, a mi pedig nem is oly ritkán esik meg akárhány magyarázó-
val. A módra különben felemlítjük, hogy a tárgy- és szóelemzés után
szerzőnknel rendszerint egy rövidke összefoglalás következik, mely a
tárgyalt költemény tartalmát adja; majd a sajátosságok elvonásával a
műforma megállapítása, a mi a tanár és tanítványok közös munkájá-
val történik, s végül rövid verstani észrevétel. Úgy tetszik különben,
hogy az általános szempontok mellett kiválóan Arany nyelve érdekelte
Vozáryt, mert e részben tesz a legtöbb észrevételt. Így rámutat Arany
egyik érdekes összetételére az ugri-szilajra, a mit eleven, sebtében
szolgáló egyénre alkalmaznak, s a mi csak éppen költőnknel fordul elő.
Ugyancsak ennek ötletéből hivatkozik Arany egy másik költeményére,
melyben a hurcza-szót használja a hercze-hurcza jelentésében, az iker-
szó elválasztott tagjának önálló jelentést adván. Példákra egyébként

más esetben is utal, mindannyiszor idézve Arany költeményeiből párhuzamos helyeket. Kiválóan nyelvi tekintetben emeli ki a Vándor czipó című költeményt is, mely a költő legválságosabb napjaival áll összefüggésben, azokkal a szomorú időkkel, midőn színészi ábrándjaiból a rideg való kijózanító hatásai alatt felocsudva, étlen-szomjan tér meg szüleihez, Nagy-Szalontára. Méltán sorolja e mellé a Tamburás öreg ur-at, mely Aranyunkat a maga legközvetlenebb alanyiségában ismerteti meg velünk élete alkonyán, a ki a sorscapások, keserű tapasztalások daczára sem hasonlott meg, a ki szenvedő lelkű, de magába mélyedő, szerény és nemes természet.

MAJOR KÁROLY.

11. Szemlér Ferencz: Olvasmányaink. (Székelyudvarhelyi kath. főgymn. 3—13. l.) — Pár éve, mióta a középiskolai új tanterv a kérdést időszerűvé tette, egész irodalma támadt a mit és hogyan olvastassunk fontos kérdésének. Hozzászólottak innen is, onnan is, hivatottak és nem olyanok is, merült fel sok és szép terv, de a melyeknek legtöbbje csak a papíron tetszetős s nem vihető át a siker kilátásával a gyakorlati tanításba, vagy ha még megvalósítható volna is, meddő kísérlet mindaddig, míg ki nem egészíti a tanár és az illetékes többi tényező részéről gyakorolt éber és kitartó ellenőrzés. Az *Olvasmányaink* írója is e napi kérdésről mond el egyes gondolatokat — a szó valódi értelmében csak azokat — mert érdemlegesebb, a tanítás gyakorlati eredményét is elősegítő útbaigazítással nem szolgál. A mit mond is, úgy látszik, a nagy szünidő ötletéből — annak sikeres felhasználása érdekében — intézi a távozó ifjúsághoz. Így inkább mint általános nézetek vehetők figyelembe a rövidre fogott közlemény megjegyzései, melyek jobbára ismert állításokat és tényeket tartalmaznak. Így, hogy a könyv az ember nevelésének egyik kiváló tényezője, hogy az valódi Isten-áldás, ha az olvasás következtében hasznunkra tudjuk fordítani; hogy csak jó könyveket olvassunk, tehát olyanokat, melyek a vallásra és erkölcsre nem károsak. Hát hiszen a mi az iskola szerepét és ellenőrzését illeti e tekintetben, megvan a biztosíték az ifjúsági könyvtár megfelelő szervezésében; de ki áll jót azért a sok romlásért, a mi az iskolán kívül és ellenőrizhetetlen módon a selejtes könyvek olvasásával támad az ifjú erkölcsi világában? Mert az mind helyes, a mit Szemlér mond, hogy t. i. az ifjú olvasmányai megválogatásában éljen a tanár vagy más okos ember véleményével vagy a szülő tanácsával; de vajjon megteszi-e mindenik, s ha igen, vajjon egyszersmind minden ilyen gyermek szülőjében megvan-e a kellő értelmiség, hogy gyermeke szellemének ily szerencsés irányításában hivatást töltsön be. Alig hiszszük. Az ellenőrzés kijátszásával üzőtt olvasásról szólóban rámutat az ú. n. dugva-olvasásra is, a mi már az alsóbb osztályokban megrontja a különben szorgalmas és engedelmes gyermeket. (7. l.) Az olvasás anyagának megválogatása mellett fontos másodsorban az olvasás módja, melyre nézve óv Szemlér a mohó olvasástól, mert így a feldolgozatlan olvasmány-anyag — a mi pedig a tulajdonképeni cél volna — nem válik sajátunkká. Erre azt a különben tudott tanácsot adja, hogy az olvasás figyelmes legyen, inkább keveset olvassunk, de azt feldolgozzuk, s végül tanítványainak

ő is lelkére köti a régi stilsztika szabályát, mely a kezünkben írottal való olvasást hangoztatja. A mit ezek után a tartalmat s a műnek az olvasóra gyakorolt hatást illető számonkérésről mond, az egészen gyakorlati, mert valóban még ez az egyedüli mód, főleg a kötelező magánolvasmányok lelkiismeretes feldolgozásának elengedhetetlen ellenőrzésére. Végül még megállapít bizonyos sorrendet is az olvasmányok egymásutánjában. Első helyen állanak a szükséges, azután a kellemes művek. Amazok a tankönyvek, emezekhez tartoznak a regény, elbeszélés, költemény stb. De ez utóbbiakat illetőleg óva figyelmeztet az ifjúságnál lábrakapott regényfalásra, melynek folytán főleg a modern regényekre, valamint a szinpad termékekre veti magát az ifjúság. A magánolvasmányokra nézve felveti azt az indítványt, hogy azokat a tanulók saját költségükön szerezzék be. Egészséges eszme, s azt hiszem, hogy ma már sok középiskolai tanár megteszi e részben a magáét. Fúradását siker is koronázza ott, hol az ifjúság anyagi viszonyai megfelelők; de az is bizonyos, hogy akárhányszor a napjainkban különben már elég olcsón hozzáférhető könyvek megvétele csak újabb anyagi megterheléssel jár a tanulóra s illetőleg a szülőre nézve.

MAJOR KÁROLY.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság f. évi április hó 13-án *főolvasó ülést* tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Fiók Károly*: A Brassó név és egy magyar hangtörvény.
2. *Kőrös Endre*: A Kudrun-ének VI. és VII. kalandja.

A főolvasó ülést *választmányi ülés* követte, melyen Hegedüs István elnöklete alatt jelen voltak: Némethy Géza első titkár, Katona Lajos szerkesztő, Cserhalmi Samu pénztáros, Bermüller Ferencz, Finály Gábor, Gyulai Ágost, Hornyánszky Gyula, Láng Nándor, Maywald József, Pecz Vilmos, Pruzsinszky János vál. tagok és Császár Elemér második titkár, mint jegyző.

1. A társaság bevételei 1904. jan. 1. óta 6112.06, kiadása 4408.97 K, pénztári készlet 1703.09 K. Az alapítványok összege 4011 K, ebből 3850.90 K értékpapirokban, 160.10 K készpénzben.

2. Új rendes tagok 1904-től: Förster Jenő dr. budapesti gyak. tanár, Nyilasi Rajmund dr. bajai, Pap Illés dr. kassai, Piukovich Sándor újvidéki középiskolai tanárok, 1905-től Zsögön Zoltán csiksomlyói képezdei tanár volt rk. tagok (aj. Császár).

3. Folyó ügyek.

— *Rómeo és Júlia* mondája. Érdekesen mondja el Davidsohn Róbert a Deutsche Rundschau (117. köt. 419. l.) ennek a híres történetnek azt a részét, melyet a Shakespeare-kutatók eddig még nem derítettek volt ki, tudniillik hogy mi a történeti alapja a Montecchi és Cap-

18

pelletti, Shakespeare szerint a Montague és Capulet családok viszálykodásának, mely a két szerelmes halálában oly tragicus véget ért. A két család neve *együtt* először Dantében kerül elő. A Purgatorium hatodik énekében a költő Albrechthez, Habsburgi Rudolf fiához fordul és szenvedélyes szavakkal ót okolja, hogy nem törődve Itália sorsával, a pártharcok és villongások martalékául hagyja. Rámutat a feldúlt városokra, az egymást emésztő és pusztító pártokra, s itt említi a két családot is:

«Vieni a vedér Montecchi e Cappelletti» (106. sor).

Az egykorú krónikák (a veronai és mantuai annalesekben és a páduai Rolandin krónikájában, valamennyi: Pertz, Monumenta Germaniae 19. köt.) igen sokszor említik a Montecchi családot 1206-tól 1233-ig, mely véres harcokat vívott a San Bonfazio grófokkal az elsőségért Veronában. A harcok mind a két nemzetség pusztulásával végződtek, és a Scaligerek idejében, a melybe a költő Romeo és Julia történetét helyezi, a Montecchi család, távol a nyilvános élettől és minden politikai jelentőség nélkül már Udineben tengődött, minthogy szülővárosát a békét hozó Scaligerek önkényuralma miatt el kellett hagynia. Itt élt Monticoli di Verona néven utolsó sarja 1524-ben, épen mikor Luigi da Porto kiadta híres novelláját.

Míg a Montecchieknek eseményekben gazdag története teljesen felderíthető, addig a Cappelletti családról a veronai évkönyvek nem tudnak semmit. Nem is Veronában, hanem Cremonában kell őket keresnünk, s itt sem a családok nemzetségekönyvében találjuk őket. Nem család volt ez, hanem egy politikai felekezet neve, mely a *barbarasi* párttal állott szemben. Nevét mind a két párt külső ismertető jelétől kapta; a *cappelletti*-k kis sapkájuktól vagy különös alakú sisakjuktól, a *barbarasi*-k pedig onnan, hogy képüket teljesen leberetválták. Az ilyen külső megkülönböztetés abban az időben szokott dolog volt, hisz a ghibellinek tornyainak más sisakjuk és oromzatuk volt, mint a guelfekéinek, s asztra más kép rakta egyik párt a kést, kanalat és kenyeret, mint a másik. A külső jelről kapott gúnynev vált gyakran a párt elfogadott nevévé. A *cappelletti*-k vagy *cappellini*-k és a *barbarasi*-k harcairól bőven beszélnek 1249 körül a történeti források (a piacenai és parmai évkönyvek, Pertz: Mon. Germ. 18.).

Midőn tehát Dante a Montecchiekről és Cappellettiekről szól, nem két egymással versengő családra céloz, hanem politikai pártokra; a költő, ki nem az utókornak, hanem a maga korából a maga korának írt, tudta, hogy olvasói önkéntelenül odagondolják a veronai Montecchiek mellé a San Bonifazio-k pártját, a Cappellettieket mellé pedig a Barbarasi pártot.

A politikai pártok eltűnésével azonban nevük is feledésbe merült, s így történt azután, hogy már az első Dante-magyarázók is csakhamar összezavarják őket. *Francesco da Buti* 1380 körül már mind a két pártot, a Montecchieket, meg a Cappellettieket is Cremonába teszi; *Benvenuto Rambaldi da Imola*, a ki szintén 1380 körül a legrészletesebb és később legtöbbet forgatott magyarázatot írta, a Cappellettieket már veronai családnak mondja, mely a Montecchiekkel *együtt* harczolt a San Bonifaziok

pártja ellen. 1524-ben jelenik meg *Luigi da Porto* híres novellája: «Giulietta e Romeo» (kritikailag kiadta Alessandro Torri, Pisa 1831), melyben először van szó a két család ellenségeskedéséről és először jelenik meg a két szerelmes neve, mely a történet vándorlása közben Shakespeareig meg is maradt. Valószínűleg *da Imola* Dante-magyarázatára kell gondolnunk, mikor ezt írja: «...bár bizonyos régi krónikákban azt olvastam, hogy ez a két család egy párthoz tartozott...» most azonban ellenségeskedésükről akar szólni, változatlanul, úgy a hogy egy ötven éves veronaitól hallotta, a kivel Gradiscából Udinebe utazott. A novella fővonásaiban teljesen az, a milyennek ma ösmerjük s így végződik: «Qui finisce lo infelice innamoramento di Romeo Montecchi e di Giulietta Cappelletti.»

A történet továbbvándorlása ösmeretes. Da Porto novellája közkedveltségűvé lett. *Clizia* álnevű olasz költőnő már 1535-ben versebe foglalja; néhány évvel később *Bandello* meséli el bővebben Da Porto után; 1560-ban *Etienne Boiotlas* szabadon lefordítja francziára. Két évvel később egy angol író drámai alakban színre is hozza, de darabja a Shakespeareé mellett feledésbe merül. *Brooke Artur* végre szintén versben fordítja le *Bandello* novelláját s ez szolgált aztán forrásul Shakespeare halhatatlan tragédiájának. Így tehát körülbelül hatvan év kellett, hogy a történet Észak-Olaszországból Angliába kerüljön.

Maga a novella meséje azonban nem Da Porto leleménye. Már 1470-ben beszéli el lényegében ugyanezt *Masuccio di Salerno*; a főmozgatók mind egyeznek: az ellenséges családok, a titkos esküvő, az altató, csak hogy az ifjút kivégzik, a sírboltból megmenekült nőt kolostorba üzi elkeseredése. A színhely *Süna*, a szerelmesek *Mariotto* és *Gianozza*, az ellenséges családok neve *Mignanelli* és *Saraceni*. De *Masuccio*-t sem mondhatjuk a mese kitalálójának. Hisz az ellenséges családok sarjainak gyászos végű szerelme mindenhol és mindenkor nemcsak a könyvirodalomnak, hanem a népmesének és népballadának is ősi tárgya. Azonban Da Porto-é az érdem, hogy, bár félreértésből, Veronába helyezi és a Montecchi és az állítólagos Cappelletti családra viszi rá a történetet. A veronaiak helyi hazafisága már 1596-ban tud a boldogtalan szerelmes pár koporsójáról (*Girolamo dalla Corto*, *Istoria di Verona* 1596), melyet ma is mutogatnak; Júlia házát is láthatja a meghatott utazó, ép úgy mint Velenczében Desdemónáét és Shylockét.

TOLNAI VILMOS.

— Kölcey Parainesisének antik mintája. Kölcey Parainesisé félreismerhetetlen cicerói nyomok mellett*) feltűnően mutatja Isokrates Demonikoszhoz intézett Parainesisének a hatását. E Parainesis Isokratesnek az a munkája, melyet nálunk legtöbbször fordítottak. Egyes részeinek a fordítását közli már Molnár János Könyvháza (III. szakasz 1783. CCLXIV—CCLXVI. k.); azután lefordította az egészet Toldy Ferencz (*Isocratis Parainesis ad Demonicum e Græco per Rudolphum Agricolam*.

*) V. ö. Angyal Dávid Kölcey-tanulmányát a Budapesti Szemle 1903. é. februáriusi füzetében.

Adiecta translatione Hungarica. Curavit Franciscus Josephus Schedel. Pesthini 1822) és későbbben Szabó István (Isokrates Négy Beszéde, Hel-lenből, Pest 1846 — a Kisfaludy-Társaságtól kiadott hellén könyvtár II. kötetében; e kötet tartalmazza a Pythagorasnak tulajdonított γυμνασιον is, melyet Kölcsény Parainesisében idéz). E három fordítást említi Bartal Antal «A classica-philologia hazánkban» című ismert értekezésében és ennek adatai alapján könnyű volt az idézett fordításokat megtalálnom. Van azonban, mint Szabó István fordításának előszavából kitűnik, még egy negyedik fordítása is Isokrates Parainesisének, még pedig Taubnertől (bizonyára Taubner Károlytól, a múlt század 30-as és 40-es éveinek phi-losophiai írójától, ki görög írókat is fordíttatott), de e fordítást nem bír-
tam felkutatni. Iskoláinkban is — úgy látszik — olvasták a Demonikos-hoz intézett Parainesiset. Legalább a debreczeni (álmosdi) Ratio Institutio-nis előírja az encyclopædiai cursus első éve számára — közvetlenül a pythagorasi Aurea Carmina előtt.

Kölcsény Parainesisé több pontban mutat megegyezést Isokrates e művecskéjével. Mindenekelőtt hasonlít egymáshoz a két Parainesis már a személyt illetőleg is, kihez intézve van. Demonikosnak is atyja révén ba-rátja Isokrates, mint Kálmánnak Kölcsény Ferencz, és Demonikos, mint Isokrates bevezető soraiból világosan kitűnik, épügy apátlan árva, mint Kálmán. A személyes viszonyokkal kapcsolatos a szerkezet hasonlósága a két Parainesisben. A buzdító és buzdított egyén személyes viszonyának tárgyalása teszi mindakettőben a bevezetés főpontját. A befejezés lényeges részét teszi pedig az a megjegyzés, hogy sok olyat mond az atyai barát, a mi most még korai az ifjúra nézve és a mit az csak későbbben, tapasztalatainak öregbedése után fog megérthetni.

A tanítások közül is megegyezik az első kettő Isokrates és Kölcsény Parainesisében: Isten imádására és a szülék iránt való hálára vonatkozik e két intelem. E két intelem elül van a Kölcsénytől az «Imádd az istensé-
get» kezdetű részben idézett pythagorasi Aranymondásokban is, még pe-dig itt is az istenimádásra vonatkozó intés az első, míg a szülők iránt való szeretetről szóló csak a negyedik. Az erény általános dicsérete is közös mindakét Parainesis bevezetésében.

A felsorolt megegyezéseket, azt hiszem, nehéz másképen magya-rázni, mint abból, hogy Isokrates Parainesisé közvetlenül hatott Kölcsényre. E megegyezéseket nem tekintve azonban teljesen elűt Kölcsény műve a görög szónok munkájától.

Hogy eredetiben olvasta-e Kölcsény Isokrates Parainesisét vagy csak fordításban, azt alig lehet eldönteni. De említésre méltó, hogy a Schedel-féle fordítás egy-két jellemző új szava a Kölcsény Parainesisének is jellemző sajátosságai közé tartozik. Ilyen a «példány» és a még érdekesebb «rény» szó. E két szó nem Schedelnél található ugyan először (Szily Kálmán — A Magyar Nyelvújítás Szótárában — kimutatja az elsőt már 1803-ból Kazinczynál, a másodikat pedig 1811-ből mint Szemerének Kazinczytól idézett alkotását), de mindenesetre még ritka szók voltak Schedel fordí-tásának megjelenésekor (1822), mert Schedel felhozza őket a füzete végén

adott glossákban, melyeket «feljegyezni hasznos»-nak vél, «minthogy némely szokatlan szavak s új származtatások elkerülhetlenek valának». Hogy a «rény» szót Schedel készítményének tekinthették a kortársai, az kitünik Mátyás Pál bírálatából, melyet a Tudományos Gyűjtemény 1823. VII. kötetének 107. s a k. lapjain közölt Schedel fordításáról. A bíráló ugyanis azt írja, midőn a «lény» szót tárgyalta: «Itten a vizsgálónak eszébe juttatta a hang hasonlatossága Sch. Úr *rényét* is, mely csak egy része a Baróti erényének». Ez érdekes nyelvi megjegyzések a Schedel fordításának szövege és Kölcsey Parainesisé között azonban sokkal jelentéktelenebbek, mintsem hogy további következtetést vonhatnánk belőlük a két szöveg irodalomtörténeti viszonyára nézve.

WALDAFFEL JÁNOS.

Mommsen Tivadar levelei Finály Henrikhez. B. e. édes Atyám iratai közt akadtam az itt következő három levélre, a melyek érdekes bizonyosságai annak, hogy Mommsen mily széles körtekintéssel intézte a *Corpus Inscriptionum Latinarum* anyagának összegyűjtését, nem bírva semmit a más szemére, s ha valamihez maga hozzá nem férhetett, mily pontosan jelzi, hogy ki az, a kit a közlésért a felelősség illet.

Az első levelet Mommsen abból az alkalomból írta, hogy Torma Károly elküldte neki Finály Henrik «Az erdélyi bányákból került viasz-táblák és az ősrómai folyóírás» cz. (az Erdélyi Múzeum-Egyület Évkönyvei I. köt. 75—88. lapjain, 4 könyomatú táblával, 1861-ben) megjelent értekezésének külön lenyomatát.

I. levél. Hochgeehrter Herr, Sie haben in einem 1861 im Siebenbürgischen Museum erschienenen sehr interessanten Aufsatz über einige in diesem Museum aufbewahrte Wachstafeln angezeigt, dass die Photographien derselben für 4 fl. Ö. W. bei Ihnen bezogen werden können. Erlauben Sie mir hievon Gebrauch zu machen und um deren Uebersendung zu bitten; den Betrag wollen Sie gefälligst entweder durch Postvorschuss entnehmen oder auch mir eine Wiener oder Leipziger Buchhandlung bezeichnen, an die ich für Sie zahlen kann.

Ich würde diese Bitte längst an sie gerichtet haben, wenn nicht wegen meiner Unbekanntschaft mit der Ungarischen Sprache und bei der Schwierigkeit und Weitläufigkeit, die damit verbunden ist sich dergleichen übersetzen zu lassen, Ihr Aufsatz erst jetzt mir genauer bekannt worden wäre. Mit Rücksicht darauf füge ich noch die weitere Bitte hinzu mich zu benachrichtigen, ob für die von mir beabsichtigte Sammlung der lateinischen Inschriften in den Schriften des Siebenbürgischen Museums weiteres zu finden ist. Hr. C. Torma hat mir allerdings seine Aufsätze freundlichst mitgetheilt und auch den Ihrigen mir geschickt; aber die Schriften selbst sind nicht hier. Wollen Sie in Tausch mit der hiesigen K. Akademie treten, so will ich gern denselben vermitteln.

Ueberhaupt darf ich wohl meine Sammlung, die ein Theil der von der hiesigen Akademie veranstalteten und mir zur Redaktion übertragenen *Corpus Inscriptionum Latinarum* ist und deren Druck in diesen Wochen beginnt, Ihrer und der übrigen dortigen Gelehrten wohlwollenden

Förderung empfehlen. Berlin. Alte Jacobstr. 126. 14. Aug. 1864. Hochachtungsvoll ergebenst Th. Mommsen, Prof. und Mitglied der K. Akademie.

II. levél. Geehrter Herr, Nehmen Sie meinen besten Dank für die Zusendung des gewünschten Heftes. Das Museum ist allerdings auf unserer Bibliothek; da ich aber Ihren Aufsatz selbst besass ohne die Photographie, so kam ich nicht auf den Gedanken, dass in jenem Exemplar dieselben enthalten sein könnten und habe mich um dasselbe nicht bekümmert.

Die Schriften unserer Akademie werden regelmässig an Sie abgesendet, wie ich mich überzeugt habe; die Schuld muss an den vermittelnden Buchhändlern liegen. Uebrigens reclamiren Sie in einem officiellen Schreiben an die Akademie, was Ihnen fehlt und bezeichnen darin eine Buchhandlg in Leipzig oder wenigstens in Wien, an die die Sachen für Sie gesendet werden sollen und deren Sorgfalt Sie vertrauen.

Was Ihren Wunsch anlangt die akad: Inschriftensammlungen zu ermässigtem Preis zu erhalten, so ist dessen Erfüllg in dieser Weise nicht möglich, da die Akademie den Vertrieb einem Buchhändler übertragen hat und nur eine Anzahl Exemplare zum Verschenken zurückbehalten hat. Diese sind für das C. I. Gr. längst erschöpft; aber Exemplare des C. I. L. vol. I. (mit Tafeln) sind noch in geringer Zahl vorrätig und ich nehme es auf mich Ihnen eines derselben seitens der Akademie zur Verfügung zu stellen, mit Rücksicht vor allem auf die wesentlichen Dienste, die unser gemeinschaftlicher Freund Hr. Torma dem Corpus geleistet hat. Obwohl officiell darüber erst verhandelt werden kann, wenn die akademischen Ferien zu Ende sind, so nehme ich doch keinen Anstand sofort dasselbe zur Verfügung für Sie zu stellen; schreiben Sie mir nur, welcher deutschen oder österreichischen Buchhandlg ich es für Sie zustellen soll.

Hat denn Cipariu sein Triptychon edirt? schwerlich! und wie steht es mit dem Pesther? Halten Sie es für möglich von den im dortigen Nationalmuseum aufbewahrten Wachstafeln Photographien zu erhalten? Ich weiss nicht recht, an wen mich desshalb dort wenden; Abschrift zu nehmen hat man mir ohne Umstände gestattet, wie denn auch alles wichtigere publicirt ist, aber es kümmert sich da niemand recht um die Sache.

Ich danke für die Beschreibung des neuen Aureus Vespasians; als Kupfermünze war der Typus bekannt.

Darf ich um Beförderung der Einlage*) bitten? Berlin, alte Jacobstr. 126. 6. Sept. 1864. Ergebenst Mommsen.

III. levél. Hochgeehrter Herr, In Gemässheit der früher Verhandelten ist bereits vor acht Tagen das für das dortige Landesmuseum bestimmte Expl. des C. I. L. vol. I. nebst Atlas an die Herbig'sche Buchhandlung abgegangen und wird ja wohl von Leipzig dann seinen Weg weiter zu Ihnen finden.

Was die Pester Tafeln betrifft, so lege ich diese Sache ganz in Ihre

---

*) Úgy látszik, hogy egy Tormához intézett levél.

Hände, bin auch gern bereit etwaige Kosten zu erstatten und den betreffenden Photographen zu honoriren. Sollte indess die Summe 50 Fl. Silber übersteigen, so wünsche ich vorher von dem erforderlichen Betrag in Kenntniss gesetzt zu werden, da ich mich sonst von Seiten der akademischen Commission, der ich verantwortlich bin, Vorwürfen aussetzen könnte. — Was Sie über die Pesther Verhältnisse schreiben, stimmt mit meinen Erfahrungen ganz überein.¹⁾ Man hat mir dort mit der grössten Bereitwilligkeit sowohl die tabb. ceratæ wie die Steine abzuschreiben gestattet; aber der bereits mit einem dortigen Zeichner abgeschlossene Contract wegen dieser Tafeln ist nie erfüllt worden. Es scheint wirklich niemand dort zu sein, der einigen Eifer für diese Art Sachen hat. Einen Hr. Joh. Paur habe ich dort kennen gelernt, der sehr brauchbar war; aber er war in Folge der politischen Katastrophe in gedrückten Verhältnissen und ich weiss nicht, was aus ihm geworden ist. Ist er Ihnen bekannt? und wissen Sie sonst jemand in Buda-Pesth, der sich um dergleichen kümmert und auf eine Anfrage antworten könnte und möchte? Ich komme im nächsten Jahr an die Bearbeitung der Pannonica und dafür möchte ich wohl eine Verbindung dort haben.²⁾

Daran ist wohl nicht zu denken, dass die Pesther Akademie³⁾ der unsrigen auf deren Bitte die tabb. ceratæ, die dort sind, in originali übersendete? Sie wissen, dass dergleichen wohl geschehen ist; Bischof Haynald schickte die Karlsburger Tafeln nach Wien an Dr. Detlefsen und mir selbst sind so die von Nagy-Enyed mitgegeben worden.

An Baron v. Schaguna schreibe ich; quod deus bene vertat.⁴⁾ Noch habe ich zwei Bitten, von denen die erste eilig ist. Nach dem Schematismus diœc. Transilv. war von 1504—1516 Johannes de Megeriche Archidiacon von Kolos. Ich glaube nachweisen zu können, daß dieser Mann, der anderswo Johannes Mezerzius genannt wird, für die Siebenbürgische Epigraphik von Bedeutung, ja ihr eigentlicher Begründer ist. Darum liegt mir sehr an biographischen Notizen über ihn; und die werden ja in Klausenburg wohl aufzutreiben sein. Namentlich möchte ich wissen, ob er Megeriche oder Mezerzius genannt werden muss und ob er 1516 starb oder anderswohin kam.⁵⁾

¹⁾ Tiszteletheli Elnökünk megnyitó beszédében (E. Ph. K. 1904. 104. l.) futólag említi azt a krónikás adomát, a melyet b. e. édes Atyám oly formában mondott el, hogy a vele szemben nem nagyon udvarias Erdyt és Mátrayt szidta, Pulszkynak panaszkodva, «diese Tataren» czímmel.

²⁾ Pulszky Ferencz támogatását hálásan köszöni CIL III. p. 923.

³⁾ A nemzeti múzeumra gondolt, l. az előbbi megjegyzésben idézett helyet.

⁴⁾ A Cipariu Timoteus balázsfalvi kanonok birtokában volt viasz-táblákra vonatkozólag. Tényleg eredménytelenül járt e tapogatózása, l. CIL III. p. 923. De haragján CIL III. p. 932. könnyítet; ott Cipariu egy hibás szövegét e szavakkal vezeti be: «Cipariu sic corrupti.»

⁵⁾ A kért felvilágosítást eredeti levéltári kutatások alapján kapta meg, l. CIL III. p. 155: «De illo (Megericsei) non multa rescivi, quorum pleraque debeo Henrico Finaly Clausenburgensi rerum Transilvanarum hodie inprimis gnaro».

Ferner finde ich aus einem mir nicht zugänglichen Buch: *Bárány, Torontól vármegye hajdana* p. 68 eine Inschrift von Feny (im Banat unweit Temesvar?) angeführt. Sollten Sie jener Schrift habhaft werden können, so bitte ich um Abschrift der Inschrift und dessen, was er über dieselbe sagt. Sie ist sehr merkwürdig als die letzte Spur römischen Wesens gegen das Land der Jazygen zu.)*

Sie sehen, geehrter Herr, dass ich Ihr Erbieten meiner Sammlg auch ferner dienen zu wollen gar sehr in Anspruch nehme. Geben Sie mir Gelegenheit Ihnen wieder Dienste zu leisten. Berlin, alte Jacobstr. 126. 1. Oct. 1864. Hochachtungsvoll ergebenst Mommsen.

Oldalt: Ich schliesse wieder ein Blatt an Herrn Torma ein, das nicht gerade eilig ist. Sollen die akad. Schriften für Sie in Zukunft auch an Herbig gehen?

Budapest, 1904 márczius 15-én

FINÁLY GÁBOR.

— A Velenczei kalmár szövegének egy rosszul értett szava. A shakespearei drámák egyes szavainak értelmi finomságait visszaadni a magyar Shakespeare-fordítók közül egynek se sikerült oly mértékben, mint Arany Jánosnak, e ténnyel szemben azonban az a tapasztalás állítható föl, hogy a többi fordítók közt nincs egy se, ki egy vagy más tekintetben ne vétkezett volna a shakespearei szavak árnyalatainak visszaadása ellen. A hibásan értett és így hibásan is fordított helyek egyik föltűnőbbje a *Velenczei kalmárban* fordul elő.

A III. felv. 2. jel.-ben így szól Portia Bassaniohoz:

Beshrew yours eyes
They have o'erlook'd me, and divided me.

Ezt a helyet Schlegel így fordítja:

O der Augen,
Die so mich *übersehen*, und mich getheilt!

A magyar fordító *Ács Zsigmond* e sorokat, Schlegelnél nagyobb hüszéggel ugyan, de mégis így adja vissza:

Átkos szemeid, mért *néztek engem át*
Két részre osztva ...

A shakespearei szöveg e helyének pontatlan fordítására már 1847-ben figyelmessé tette olvasóit Rothwell I. S. S. ily című munkájában: *The English-reader*. (L. Thirteenth edition, München 1878, IV. l.)

Az overlook rendes jelentése tényleg annyi mint: *übersehen*, *nicht sehen*, *nicht beachten*. De Rothwell azt írja, ha Schlegel akármilyen angol dajkát megkérdezett volna e szó népies jelentése felől, készséges válaszul kaphatta volna, hogy overlook annyit is jelent, mint *«mittelst der Augen*

*) CIL III. p. 248, nr. 1556: «quem librum mea causa inspexit Finaly.»

behexen, bezaubern». Ezt magyarul tehát így kellene helyesen fordítani: «megverni valakit szemmel», «megigézni», «megbabonázni». (Érdekesnek tartjuk megjegyezni, hogy a Schmidt-féle Shakespeare-Lexicon, Second edition, vol. II. 793. l. az overlook emez értelmi árnyalatát nem említi meg.) E kérdésben mindenesetre a született angolnak, Rothwellnek pártjára kell állani, ki a népnyelvi finomságok értelmezésében inkább fogadható el tekintélynek, mint a Shakespeare-Lexicon nagytudományú, nagy szorgalmú német születésű szerkesztője.*)

Ács Zsigmondot a hibás német fordítás téveszthette meg. Ez okból az idézett hely két szempontból is kifogás alá esik: 1. magyartalan; 2. értelemzavaróan hibás is. (L. az 1903. évi Shakespeare-kiadás VI-ik kötete 105-ik lapját.)

BAYER IÓZSEF.

Plautus Captivi-jának iskolai előadása Brassóban. A brassói román. kath. főgymnasium ifjúsága 1904. február 16-án classikus estélyt rendezett, melynek programja a következő volt: 1. *Karének*, Pindaros-tól. Előadja az ifjúsági vegyeskar. 2. *Hektor és Andromache búcsúja*. Részlet Homeros Iliasának VI. énekéből. 3. *Csatára fel!* Írta Tyrtæos. 4. *Dalok*, Anakreontól. 5. *Egy veréb halálára*. Írta Catullus. 6. *Laocoom*. Részlet Vergilius Aeneiséből. 7. *Leuconoehez*. Óda. Írta Horatius. 8. *Búcsú Rómától*. Írta Ovidius. 9. *Az ügyrédek nyomorúsága*. Írta Juvenalis. 10. *A foglyok (Captivi)*. Dráma öt felvonásban, írta Plautus, fordította Csiky Gergely. Az előadást Dr. Gyárfás Tihamér, főgymn. tanár rendezte, ki előzetesen a budapesti tanárképző int. gyakorló-főgymnasiumához fordult tanácsért és útbaigazításért, minthogy ott évekkel ezelőtt már rendeztek hasonlót. A szép példa mindenesetre utánzást érdemel.

— Sárospataki Füzetek. E czímen tudvalévöleg nem kisebb ember mint *Erdélyi János* alapított még 1857-ben tudományos és irodalmi folyóiratot, mely 1859-ben egy időre megszűnt, de hosszabb szünet után 1864-ben újra feléledt, hogy ismét csak két évig küzdjön a nehézségekkel, melyek állandósulását meggátolták. Legujabban *Dr. Horváth Cyrill*, a pataki hírneves ev. ref. főiskola tanára indít meg a fenti czímen egy tudományos és kritikai szemlét, melynek szerkesztésében Dr. Ferenczy Árpád, Rohoska József és Dr. Székely György támogatják. A negyedéves folyóirat négy-négy ívnyi füzetekben jelenik meg s ára egész évre 6 korona. Az első füzet érdekes tartalma a következő: Programmunk. — Az első református hitvallás, Rohoska Józseftől. Társadalom, állam, jog, Dr. Illyefalvi V. Gézától. Martonfalvi György «Veni Mecum»-a, Novák Lajostól. — Iskolai emlékek: Sárospataki diáklázadások a XVII. században, Szinyei Gerzsonától. Ifjúkori vers Kazinczytól. — Irodalom, művészet:

*) L. a *Howard Staunton*-féle Sh.-kiadás (London, Routledge, é. n.) II. köt. 36. lapjának e helyhez szóló jegyzetét, mely egészen úgy értelmezi e szót, mint Rothwell, s a *Windsori víg nők* V. 5. egy párhuzamos helyére is hivatkozik.

Szerk.

Bartha: A kath. énekköltés a XVIII. századig, Horváth Cyrilltől. Ballagi: Nyelvt. és a Nyt. Szótár, Domby Lászlótól. Imre Sándor: Gr. Széchenyi István nézetei a nevelésről, Dr. Székely Györgytől. A Műcsarnok téli tárlatáról, Tájképfestők, Mitrovics Gyulától. Apróságok: Tompa-reliquiák.

A programmból a következőket emeljük ki: «A mi létjogunk alapja: egy üresen álló hely betöltése, el nem mondott, rejtve maradt dolgoknak elmondása. Első sorban mint helyi jellegű, mint vidéki folyóirat kérünk szót az irodalomban, mint a decentralizációnak hívei, melyet az ország művelődése és a nemzeti cél egyaránt követel. . . Ápolni akarjuk a tudományt, különösen az irodalom- és művelődéstörténetet, különös tekintettel a magyar egyházi és iskolai élet multjára, a jog- és társadalomtudományokat, és a mi fő: meg akarjuk nyitani a pataki főiskola régi gyűjteményeinek kincsesházát értékes és fontos adatok közzétételével, melyek a tudomány szempontjából hasznosaknak látszanak, s nem mondunk le végül a kritikáról, melynek szükségessége és fontossága ez idő szerint jobban érezhető, mint valaha.»

Csupa oly cél, a melyekre csakugyan nagyon érdemes törekedni s a melyek szolgáltatára nálunk egy előkelő színvonalú, tartalmas vidéki folyóirat, kivált oly nagy hagyományú helyen, mint Sárospatak, korántsem fölösleges, sőt igazán hézagpótló. Mi tehát csak örvendünk egy ily folyóirat megindulásának, mely ha a programmban vázoltakat beváltja, lényegesen hozzá fog járulni hazai tudományosságunk és közművelődésünk emeléséhez, és a legnemesebb versenyre kelhet azoknak eddigi tényezőivel.

K. I.

— Hibaigazítás. A 297. lap alulról 4. és 6. sorában «verzióján» h. *verzióján*, az alulról 9. sorban pedig «ez a» h. *ezen a* olvasandó. A 307. lap alulról 18. sorában a 48 szám 47-re javítandó.

— A szerkesztőhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *-gal jelölt munkák legközelebb ismertetésre kerülnek. A hol a hely nincs említve, ott *Budapest* értendő. A mely munkák alakja nincs megemlítve, azok n. 8-adrétűek.)

*Balassa József, Magyar hangtan. I. Magyar Fonétika. A hangok és a beszéd fiziológiai elemzése. («A Phonetika Elemei»-nek II., teljesen átdolgozott kiadása.) Franklin-Társ. 1904. IV, 166 l. Ára 2 K 50 f.

*Oravecz Ödön, János vitéz. Irodalmi tanulmány Petőfi Sándor költeményéhez. Rozsnyó 1903. 77 l. 8 adr.

*Fosch Árpád, Cicero Brutusa. (Latinul és magyarul.) Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta —. (Görög és latin remekírók. Kiadja a M. Tud. Akadémiának el.-philol. bizottsága.) Franklin-Társ. 1903. VIII, 464 l. Kis 8-adr. 6 Kor. (U. az csak magyarul VIII, 340 l. 4 Kor.)

Szinnyei József, A magyar nyelv. A középiskolák hetedik osztálya számára és magánhasználatra. Ötödik, javított kiadás. Hornyánszky, 1904. 97 l. Ára füzve 1 Kor.

*Vörösmarty, Michael, Csongor und Tünde. Schauspiel in fünf Aufzügen. Aus dem Ungarischen übertragen von Dr. Heinrich Gärtner. Autorisierte deutsche Ausgabe. Strassburg i. E. Verlag von Josef Singer. 1904. Kis 8-adr. IX, 141 l. Ára ?

ADALÉKOK PÁLLYA ISTVÁN MŰVEIHEZ.

I.

Az irodalomtörténetben újabban elég gyakran lehet találkozni Pállya István nevével, ki egyéb irányú jeles munkássága mellett, mint a veszprémi gymnasium tanára (1767—8.) az iskolai drámát három érdemes színjátékkal gyarapította. E drámák közül az első, a *Darius* latin nyelvű tragödia, melyet a szerző Takács Sándor becses kis monographiája szerint (Pállya István élete. Budapest, 1892. 18. l.) «Curtius Rufusnak pár sornyi elbeszélése után dolgozott ki». A mű szövegét az életirat nem közli, de igen egykorú színlapját és argumentumát, melyből nem nehéz ráismerni valódi forrására. Ez a forrás: a Gottsched-féle Deutsche Schaubühne III. része vagy kötete, jelesül Friedrich Lebegott Pitschelnnek ott megjelent «Darius» című ötfelvonásos verses tragödiája, melynek személyei és menete pontosan összevágtnak mindazzal, a mi Pállya darabjának női szereplőiről Takácsnál (i. m. 19. l.) s az egykorú színlapon és argumentumban (20—22. l.) olvasható.

Pállyának másik két iskolai drámája: a «Pazarlay és Szűkmarkosy» (1767) s ama későbbi (1768), melyet Takács a benne szereplő személyek után «Ravaszy és Szerencsés» névvel jelöl, magyarul van írva és a vígjátékok közé tartozik. Az egykorú följegyzések és az utókor mind a kettőt eredetinek és Pállya sajátjának tartották, de hibásan, mivel mind a kettő németből került átdolgozás. A «Pazarlay és Szűkmarkosy» Destouches egyik vígjátékának (*Le dissipateur*) a D. Schaubühne III. részében megjelent német fordítása, a «Der Verschwender, oder die ehrliche Betrügerinn» című komédia után készült, bár szövege nem lévén kezünkben, az eredeti és átdolgozás viszonyát tüzetesebben meghatározni nem tudjuk, valamint azt sem állapíthatjuk meg, hogy az átdolgozó esetleg mit kölcsönzött hozzá egyebünne, például

Holbergnek egynémely vígjátékából, mely a Schaubühne II. kötetéből (*Jean de France, oder der deutsche Franzose*) Pállya előtt aligha lehetett ismeretlen. Gottsched a III. részben különben is visszatér e darabra (XVII—XIX. l.), melynek iránya annyira egyezett a derék piarista hazafias meggyőződésével, és nem valószínű, hogy ép ő, kit annyira bántott a francziáskodás terjedése, Jean de France kábaságának kigúnyolását számbavenni elmulasztotta volna. Tényleg Pállya szorgalmasan forgatta ezt a III. kötetet, s ma már ki lehet mondani, hogy második és jobbik vígjátéka szintén a D. Schaubühne III. részének egyik darabjából, Holberg *Tyboe Jakabjának* «Bramarbas» című német fordításából van dolgozva.

Egyébiránt a *Tyboe-Bramarbas* már évekkel ezelőtt megtalálta magyar fejtegetőjét Hahn Adolfban (Egyet. Phil. Közl. 1882. 776—784. l.) Dugonics *Tárházijának* révén, mely — tudvalevőleg — szintén a «Bramarbas» átdolgozása. Dugonics az iskolai dráma terén mesterét láthatta Pállyában, s nem lehetetlen, hogy ennek vígjátékát ismerte, legalább Gottschedék Stiefeliusát a Pállya Deákusának megfelelően szintén Deákiival helyettesíti, s lényegileg dolgozásuk módja sem különböző. Dugonics legalább külsőleg magyarrá igyekszik tenni az átültetendő darabokat; Pállya szintén követi Gottsched példáját (D. Schaub. III. Vorrede, XV. l.), hőseit magyar nevekre kereszteli, magyar vonatkozásokat ad nyelvökre és a cselekvényt hazai földre helyezi. Dugonics a Tárháziban, mint iskolai szindarabban a szerelem és női szerepek kiküszöbölése végett megváltoztatja a főmotivumokat; hasonlóképen jár el Pállya is, bár egyébként Dugonicsnál tagadhatatlanul jobban ragaszkodik forrásához.

A Pállya személyei: *Csörgő*, a dicsekvő katonatiszt (Gottsch. Bramarbas, Dug. Ágyúsi); *Deákus*, iskolamester (Gottsch. Stiefelius, Dug. Deáki); *Ravaszy* (Gottsch. Schlaupkopf, Dug. Sehonnai); *Szerencsés* (Gottsch. Liebmann, Dug. Polgári); *Péter*, Csörgő inasa (Gottsch. Peter, Dug. Peti); *János*, Deákus inasa (Gottsch. Johannes, Dug. Téntai); *Korcsmáros* (Gottsch. Ein Gastwirth, Dug. Trummel); *Kőrösy* (G. Grossmann, Dug. Versei); *Bíró* (Gottsch. Leonore, Dug. Tárházi); *Istók*, a bíró inasa; egy Hadi tiszt; néhány katona és diák; a játék színhelye pedig: Veszprém, vagy valamelyik község Veszprémmegye területén.

A darab Szerencsés és Ravaszy beszélgetésével kezdődik,

melyből megtudjuk, hogy a városban megürült tanácsosság elnyerése végett a bíró hajlandóságára három ember pályázik: Szerencsés, Csörgő, a szájhős kapitány és Deákius, a hóbortos Schulmaister. Ravaszy megnyugtatja Szerencsést: hogy ő, mint a két bolondnak «titkos barátja», ki előtt semmit el nem titkolnak, célhoz fogja segíteni (scena 1.). Ép akkor kerül arra Péter, a Csörgő szolgálja. Ravaszy megtudja tőle, hogy valami poétát keres, a kivel, gazdája meghagyásából, a bíró nevenapjára köszöntő verset lehetne csináltatni (sc. 2.). A 3. scenában János, a Deákius szolgálja csatlakozik Péterhez és a «hegyen lakó» poétához igazítja. Majd (sc. 4.) Ravaszy tárja föl Szerencsés előtt azt a tervét, hogy Csörgő részére olyan deák verseket csináltat, «mellyekért szégyent és gyalázatot vallyon a bírónál». Véletlen szerencséjére éppen Deákius közelít feléjük, szolgáljával beszélgetve (sc. 5.); Ravaszy eleje megy, följánlja neki szolgálatát és elmondja tervét a vers dolgában, melyet Deákius könnyen megcsinálhatna; de Deákius nem hajlandó a vers-szerzésre, mivel megesküdt, hogy «soha olyas írást tenni nem akar, a mely Cicerónál föl nem találtatnék» (sc. 6.), s inkább barátját, Körösyt kéri föl a tréfára (sc. 7.). A következő jelenetben Körösy, magát poétának tettetve, Péter elé kerül és jó pénzért, hat garasért elkészíti számára a kívánt köszöntőt, mely így hangzik: «Vive diu felix, veluti panthera, sagitta, Vive diu faustus, veluti bos fortis, et astur, Dne Splis Judex.»

A II. actus 1. scenájában Csörgő és Ravaszy beszélgetnek. A szájhős katona szörnyen dicsekszik nagyszerű hadi tetteivel és szellemességével; majd Péter hozza a verset, a mely, mint mondja, két tallérba került. Csörgő aggódik: hátha a bíró meg találja tudni, hogy a köszöntőt mással csináltatta? de Ravaszy megnyugtatja (sc. 2.), mire a hős még jobban dicsekvésbe merül (sc. 3.).

A köv. III. actus elején a bíró tanácskozik két senatorral. Az első senator mind Csörgőt, mind Deákiust félbolondnak tartja; a második Szerencsést ajánlaná; de a bíró továbbra is Csörgő és Deákius között haboz: mivel amannak vagyona és tekintélye, ennek pedig tudománya hasznot ígér a városnak. Ekkor jó Deákius (sc. 2.), majd Csörgő (sc. 3.). A két versenytárs csakhamar összevész, mire a bíró és senatorok eltávoznak, Istók pedig fortélylyal mind a két versengőt kituszkolja (sc. 4.).

Most végre (sc. 5.) Péter is megérkezik a Csörgő versével, s a két inas nem éppen épületes beszélgetésbe merül.

Act. IV. sc. 1. Ravaszy, Szerencsés örülnek a csel sikerén. Amaz kijelenti, hogy már most arra fog tanácsot adni, «hogy kölessék a Deákius mestert a bíróval megutáltatni». Ép akkor érkezik oda Csörgő (sc. 2.), tudakozva, miben törheti fejét most Deákius? Ravaszy azt feleli, hogy Deákiustól magától hallotta, hogy a bírónak egy zacskó pénzt küld ajándékul; már most nem kellene egyéb, mint ezt a zacskót a schulmaister szolgájától elcsalni. Töltsön meg Csörgő egy nagy zacskót hitvány kongóval, adja Péter kezébe, Péter pedig tettesse magát ittasnak és kerüljön a Deákius inasa elé... Ő (Ravaszy) majd elhiteti a mesterrel, hogy Csörgő uram kétannyi pénzt küld a bírónak, és ráveszi, hogy úgy intézze a dolgot, hogy János cserélje ki saját zacskóját Péterével. A tanács tetszést arat és a következő (3—6.) scenákban szerencsésen végrehajtatik. János Deákius nevében diadalmasan viszi a hitvány kongókat bíróékhoz (sc. 8.); mire a bíró megtiltja Istóknak, hogy «azt a két gazembert» valaha bebocsássa; «azért, ha zörgetnének az ajtón... bottal igazítsd el őket kurvannyokba, a lajha fertelmes hunczfut embereit» (sc. 9.). Istók szót fogad és elkergeti a tisztelgni szándékozókát (sc. 10—11.), ezzel végződik a IV. felvonás.

Az V. actus elején Ravaszy tárja föl a maga «életbölcse-ségét»; majd (sc. 2.) Deákiust ösztökéli bosszúra a rossz kongók csempészője, Csörgő ellen. A 4-ik scenában Csörgő vonul fel ádáz bosszút lihegve Deákiusék fejére, kik az átkozott verset koholták... Most mind a két fél hadsereggel indul a másik ellen; azonban a mester is szepeg, Csörgőnek, a «schweidnitzi hős»-nek is oda minden bátorsága; végre is Ravaszy — egy vacsora és ebéd fejében — összebékélteti őket, és elhatároztatja velök, hogy a sötétség beálltával közös meggyalázójuk, a bíró házára ütnek seregökkel (sc. 5—7.). Azonban a cselszövő méltó fogadásukról is gondoskodik: ráveszi Szerencsést, hogy az ostromkor jelenjék meg a ház kapujánál kivont karddal (sc. 8.). Szerencsés enged; a vitézek a földre potyognak, elszaladnak, Szerencsés a futó «schweidnitzi hóst» hátba veri kardja markolatával; a bíró hálából tanácsossá nevezi «megmentőjét», Ravaszy pedig elmén Csörgőhöz a békevacsorára.

Látni való, Pállya szerencséesebb Dugonicsnál a szerelem és házasság motivumának kiküszöbölésében. Dugonicsnál az okos, ifjú Leonore helyét a hülye, vén Tárházi foglalja el, a kit meg kell nyerni, hogy a riválisok valamelyike pénzhez és örökséghez jusson.

Ám a néző aligha érti meg, hogy a vén ember fogadott fia megválasztásában szívét egyáltalán nem hívja segítségül, s a mi fő, éppen nem foghatja föl Sehonnai nagylelkűségét. Tárházinak úgyszólván egykedvű dolog, kit fogadjon örökébe: miért kell ép a konczleső és parazita Sehonnainak önzetlenül mások részére kaparnia ki a gesztenyét, holott ravaszságánál fogva minden bizonynyal magának is megszerezhetné?

Pályánál azonban máskép áll a dolog. Érthető, hogy a két félbolond vágyik az ugorkafára; végre is elég hiúk, elég tekintélyesek hozzá és egyformán meg vannak győződve tehetségeik nagyságáról; ellenben a közönséges, józan és számító élősdí jól tudja, hogy állapotánál fogva hivatalt ugyan nem, de a meglevőkhöz újabb asztalt és pártfogókat szerezhet.

Aztán az sem volt megvetendő gondolat, hogy — a mi különben a «Bramarbas»-ban és «Tárházi»-ban lehetetlen volt volna — Pályánál a pénzt nem a bíró embérének vagy szolgájának viszik, hanem magának a bírónak, mi által, természetesen, mind a sérelem csattanóbbá, mind a motiválás erősebbé válik.

Egyebekben Pállya nem sokat változtatott. Nem jutott eszébe, hogy mélyebben nyuljon a Holberg compositiójába, és módosításait jóformán kivétel nélkül meg lehet magyarázni a szerelmi és házassági motívum elhagyásából, részben az átdolgozónak magyárosító irányából.

Az act. I. 1. scenája = Bram. I. Aufzug, 1. Auftritt; a 2. scena = Br. I, 2.; a 3. sc. = Br. I, 3.; a sc. 4. = Br. I, 4.; a sc. 5. = Br. I, 5.; a sc. 6. = Br. I, 6.; a sc. 7. = Br. I, 7.; a sc. 8. = Br. I, 8.; a sc. 9. = Br. I, 9. — A II. felvonásban hasonlóképp vágnak össze az összes jelenetek, és csupán a III. felvonás elején találkozzunk lényegesebb eltéréssel. A Bram. III, 1-ben Frau Hartmannin tanakodik Cathrine leánnyal, miközben elhatározzák, hogy Leonore kisasszonynak Bramarbas és Stiefelius között kell választania, Liebmannnak pedig egyszerűen kiadják az útát. Világos, Pályánál se Hartmannénak, se cselédjének, se Leonore kisasszonynak semmi keresete; e helyett a sc. 1. megfelelő módon a bíró és a senatorok értekezésévé alakul, melyben a bíró hajlandósága ép úgy a két félbolond felé fordul, mint a két fehércselédé a forrásműben, míg Liebmann—Szerencsés csupán a 2-ik senatortól nyer értéktelen szavazatot.

A Br. III, 2—3-ban ismét asszonynép szerepel. Először

Cathrine és Leonore beszélgetnek, Leonore: kijelentve, hogy csak Liebmannt szereti, Cathrine: Bramarbast vagy Stiefeliust ajánlva. Utóbb Frau Hartmannin veszi át a szót, ráparancsolva leányára, hogy Bramarbast, vagy Stiefeliust, de egyiket okvetlen vőlegényül fogadja. — Ez a két jelenet Pállya compositiójában, világos, ismét hasznavehetetlen és mint ilyen, nyom nélkül elmarad. Azonban a játék zökkenés nélkül folyik tovább: a sc. 2. = Bram. III, 4—5.; a sc. 3. = Br. III, 6.; a sc. 4. a Bram. III, 7—9. jelenetét dolgozza fel, kétségkívül nagyon szabadon és ügyetlenül. A scena 5. ismét a Br. III, 10. kezdő gondolatával indul (hogy mily nyomorúságos a szolgálma élete); azonban utóbb egészen új irányba csap és a két szolgálának meglehetősen durva és hosszadalmas tereferéjévé szélesedik, míg a darab a IV. actussal ismét visszatér az elhagyott kerékvágásba.

Az act. IV. 1—8. teljesen fedi a Br. IV. 1—8. jelenetét; utána azonban az eredetinek 9-ik jelenete (Cathrine monologja) ismét elmarad, míg a következő scenák az előzményekhez képest módosulnak. A Bram. IV, 10-ben Leonore panaszkodik Cathrine-nek a gyalázó versek miatt (Da! in deinem schönen Versen steht, dass die Mama eine Hurenwirthinn ist, ich wäre eine Hure stb.), míg Pállyánál a bíró a versek mellett a kongókért is telve méreggel; a Bram. IV, 11-ben és 12-ben a két tisztelgőt leöntik, míg Pállyánál (scen. 10. és 11.) füttyköseivel igazítja őket odább Istók, a bíró inasa.

Hasonlóképen simul az act. V. a Bram. V. felvonásához, mely az 1746-iki kiadásban hibásan «der vierte Aufzug» címmel olvasható. A sc. 1. = Br. V, 1.; a sc. 2. = Br. V, 2.; a sc. 3. = Br. V, 3. Az V, 4., melyben Cathrine Liebmannt a maga pártfogásáról biztosítja, mint hasznavehetetlen elmarad; de már a scena 4. ismét = a Br. V, 5.; a sc. 5. = Br. V, 6.; a sc. 6. = a Br. V, 7.; a sc. 7. (némi kihagyásokkal) = a Br. V, 8.; a scena 8. = a Br. V, 9.; a sc. 9. = a Br. V, 10.; a sc. 10. = a Br. V, 11.; a sc. 11. = a Br. V, 12.; a sc. 12. = a Br. V, 13. jelenetével. Végül a sc. 13. a Br. V, 14-nek kölcsönzi át mintegy négy sorát, a jelenet többi részét a szükséghez képest önállóan pótolva, míg az V, 15., melyben Michel Liebmann gazdag nagybátyjának halálát hozza hírül, magától értetőleg számon kívül marad.

Ime Pállya mint «átdolgozó». Idomít az eredetin, mivel az iskolai színpadra nem illik a szerelem, és igyekszik annak némi magyaros és helyi jelleget kölcsönözni, «hogy a nézőnek ne kelljen

magát idegen országba képzelnie, a mi nehéz is, kelletlen is». Ez a magyarosítás első sorban a nevek és a játék színterének megváltoztatásával történik, de egyebet sem hágy megkísérletlenül. Péter, Csörgő szolgája Lókuton született; Körösy, a «poéta» azt mondja: «Micsoda verseket kívánsz? Francziát?... mezopotámiaiit? helvetiait?... bécsit, vagy *budait*, vagy *hidegkuti* verseket?... an carmen lyricum? sapphicum?... Dromedarium? *Klipetklepetorium?* *Kádártórium?* *Hajmáskérium?*» A poéta «úgy sétál magának, mint a *márkói sváb a krumplibá*». Csörgő uram Brabant helyett a legközelebbi burkus háborúba jár vitézkedni; az inasok durva magyar népdalt énekelnek; Deákus uram a Stiefelius rostocki, giesseni akadémiái helyett Körösön, Debreczenben, Patakon verte be pálczájával sok purger emberek ablakait... Szóval Pállya rajta van, hogy magyar vonatkozásokat adjon személyei szájába. — És aztán, mint magyarosító eszköz, bizonyos tekintetben ott van a nyelv is, melyen a szereplők beszélnek, a későbbi Dugonics—Gvadányi-féle iskolának jellemző magyarsága, törülmetszett, borsos-paprikás szólásaival, de terjengésével és durvaságaival is egyszersmind: ez is ad némi magyaros szint a játéknak. Ime miféle dolgokat hallunk: «Édes Kardos uram, kegyelmed akkor szóljon, mikor a bika f...ik, akkor is azt mondja: hallom uram.» (Az eredetiben: Herr Naseweis, Sie sind ma foi ein Narr!) — «Ennek az embernek vagy nincs esze, vagy igen jó dolga van az urának: mert játszik az abrak az alfelibe.» (Br.: Der Kerl ist gewiss nicht gescheidt.) — «Könnyű ezt a két embert reá szedni; nem hiszem, hogy mikor az anyjok terhes volt velek, szamarat nem látott volna.» — *Péter*: Jaj te moslékos dézsa! jó néked a lókukú is. *Istók*: Nem követem kendet, az ilyen confectek a lokájoknak valók. *Péter*: Bújj a lóba, jársz hintóba!... No bújj oda, a hová a zabszem! stb.

Mindez az iskolai színpadról hangzik felénk, melynek czélja, hogy «az ifjúság a magyar nyelvben gyakoroltassék és az ifjak... az becületes emberek között való tisztességes, nyájas társalkodást» fölkaphassák! Milyennek köllött lennie a társadalomnak, mely az efféléken épült! De ez a társadalom nem erkölestelen, csak izléstelen és darabos; az emberek, a kik ezeket a durvaságokat írják, valóságos példaképei a jámbor, tisztességes életnek és hazafiságnak. A haladásért dolgoznak, de hadat üzennek a nyugati áramlatnak, a «módi»-nak, mivel nemzetiségünket és erkölceinket féltik

tőle, azt, a miben megmaradásunknak biztosítékát szemlélik. Ez a felfogás nyilatkozik Faludiban, Bod Péterben, később az egész hagyományos iskolában; és ennek a szellemnek, mint isk. drámaíró, Pállya is egyik érdemes terjesztője. Meggyőződéseket kipattant-hatták a viszonyok; de érdekes, hogy irányuknak tolmácsolásához első sorban idegen munkák szolgáltatnak mintát és anyagot, az angol Dorell művei és a német Gottsched gyűjteménye. Hányszor van szó a francziák majmolásáról, az idegenbe való mászkálás veszélyeiről, a francia erkölcsök elharapózásáról, a honinak megvetéséről és a mindezek nyomán támadt romlásról — és hol szó-lalhatott meg mindez hatásosabban, mint az iskola színpadján, a hová, mint a veszprémihez, egész nagy vidék úri közönsége gyülekezik össze, mikor világi színpadról még csak nem is álmodunk. Pállya ebben a tekintetben valóban elüljárt és azok közé tartozott, kiknek túlzásait meg lehet bocsátani ama jókért, a melyeket műveltek, és azokért a célokért, a melyekért lelkesedtek.

De hadd szóljon immár magáért ő maga — legjobb drámájában.*)

II.

A. 1. S. 1.**)

Ravasz. Szerencsés.

Sz. O édes Ravasz Uram, mondja meg az Ur, ugyan mit reménlhetek már én? Holott nékem olly két hatalmas ellenkezőm vagyon.

Rav. Éppen bizony: ki tevezzik melly hatalmas mind a kettő: az egyik bolond, a Másik Oskola Mester.

Sz. De mit használ a nékem?

---

*) Pállya vígjátékát e helyütt a sárospataki könyvtárban levő kézirat alapján közöljük. Egy másik kéziratát a budapesti kegyesrendi ház őrzi.

**)

Der erste Aufzug. Erster Auftritt.

Herr Liebmann. Schlaukopf.

L. Ach, mein Lieber Herr Schlaukopf! was habe ich nunmehr zu hoffen, nun ich zween so mächtige Nebenbuhler habe?

Schl. Ja freylich! Das sind die rechten Nebenbuhler! Der eine ist ein Narr, und der andre ein Schulfuchs.

L. Was wird mir das helfen?

Rav. Használ annyiból, hogy a Mi Bírónk, minthogy okos ember, a tanácsbeli tisztségre egyikét sem választssza. Mert azt mondom, hogy ha ennek a két embernek az eszét el olvasztanák, s egybe eresztenék, nem tenne annyit, mint egy jó tanúlt lónak az esze. Az egyik olyan országos bolond, hogy annál nagyobbbat nem is képzelhet az ember magának: az ő hadi cselekedeti, és győzedelmi előtt, Nagy Sándor vitézsége csekélység, Absolon az ő szépségéhez képest csak egy majom: és valahánszor az halálozó emberek harangját meg vonnyák, annyiszor el hiteti magával, hogy azoknak harangoznak, a kik az ő szeretetitől viseltetvén véle nem barátkozhattak, és amiatt meg holtak. A másik pedig a sok tanulásban, és az régi dolgoknak föl nyomozásiban egészen meg bódúlt: úgy hogy még az Aszszonyokkal is görögül, vagy deákul beszél: a beszédje pedig nem másból, hanem merő proverbiumokból, vagy is közmondásokból álló! Annak fölötte: Személyire, és tekintetire nézve olyan ménkö Schulmaister ábrázatú, hogy mikor tavúlról láttya az ember, azt gondolná, hogy valami régi classicus auctor, és hogy az Isten, és a természet nem más végre alkotta őtet, hanem hogy valami jeles Bibliotékába a többi auctorok közé rekesztessék, v. tétessék. Mit gondol Kegyelmed Szerencsés Uram! A mi Bíránk egy vén Orbiliusra, egy régi meg avúlt Classicus Auctorra, egy szóval egy Schulmaisterre bizná a tanács dolgát?

Schl. So viel! dass die Jungfer Leonore niemals einen von beyden lieben wird: denn wenn sie gleich jung ist, so hat sie doch viel Verstand. Man schmelze doch einmal den Witz, die Tugend, und die Artigkeit dieser beyden Freyer zusammen: so kriegt man wahrhaftig nicht so viel Gutes heraus, als man bey einem mittelmässigen Schulpferde antrifft. Der eine ist ja so rasend, dass man ihm einbilden kann, er habe viel grössere Thaten in der Welt gethan, als Alexander der Grosse: Prinz Absalom sey an Schönheit mit ihm gar nicht zu vergleichen; und so oft die Trauerglocken geläutet werden, so würde ein Frauenzimmer begraben, das aus grosser Liebe gegen ihn gestorben wäre. Den andern haben die lateinischen Grillen und Antiquitäten närrisch gemacht. So gar mit den Frauenzimmer redet er griechisch, und bringt seine Liebe in lauter Sprüchwörtern vor. Er hat dazu ein so verteufteltes Schulmeistergesichte, und solche magisternässige Geberden an sich, dass man denken sollte, wenn man ihn von ferne sieht: er wäre ein alter lateinischer autor classicus, und es hätten ihn Gott und die Natur bloss dazu erschaffen, dass er, nebst andern Folianten oder Quartbänden in einen Bücherschrank gesetzt werden sollte. Was meinen sie nun? Wird wohl Jungfer Leonore immermehr einen solchen alten Orbilius lieben können? einen autorem classicum? einen Schulmeister?

Sz. De azt tudja jól Kegyelmed, hogy a Bíró igen kap az ajándékokon, és hogy mióta eő kormányozza a várost, senki még a tanácsbéli tisztséghez pinz nélkül nem jutott.

Rav. O édes Szerencsés Uram, ne törődjön Kegyelmed azon, már én találok oly módot, hogy ebben a dologban szolgálhassak Kegyelmednek.

Sz. Ugy is Kegyelmed mind a kettővel gyakran társalkodik.

Rav. Nem csak az: hanem én titkos barátságok is vagyok, úgy hogy előttem semmit el nem titkolnak, és minden titkaikat nem különben tudom, mint eők magok. De íme a Csörgő Szolgáját látom, úgy teczszik, hogy a Péter, aki nem régen állott szolgálataba; mennyen fère Kegyelmed egy kevéssé; én majd ki tanulom ettől az inastól, mit akar, min mesterkedik.

S. 2.

Ravaszy. Péter.

Rav. Hallod! Péter! Hová mész?

Pét. Boldog Isten! de jó dolgok vagyon azoknak a Poétáknak! azok az emberek, úgy gyűjthetik a pinzt mind a szénát. De azt még is soha meg nem foghatom, miért jobbára a poéták oly rongyos ruhában járnak, hogy az egész ruházattyokba nincs oly épp darab ruha, amelybe csak egy pinz ára sőt lehetne kötni. Én mihelelt az uccezán el kopott fekete köntösbe valakit látok, föl merném akár kivel is száz aranba fogadni, hogy Poéta. Ebtől kerültt gaz emberei nyilván a korcsmában be iszszák a pinzeket.

Rav. Mi közöd néked a Poétákkal?

Péter. Édes Ravaszy Uram: úgy vélem hogy az Uramat Obester Majort, és Kapitánt Csörgő Uramat isméri Kegyelmed; az most engemet ki küldöt a Várasba, hogy valami Poétát keressek: két tallért is adott, hogy azon verseket csináltassak, mellyekkel a Bírónak, a ki

L. Sie wissen es ja aber, so gut als ich, dass sie einer geizigen Mutter gehorchen muss, die bloss aufs Geld sieht.

Schl. Ach! bekümmern sie sich daran nicht, mein werthester Herr Liebmann! ich will schon auf ein Mittel denken, das ihnen helfen soll.

L. Sie gehen ja mit ihnen beyden oftmals um.

Schl. Nicht allein das: ich bin noch dazu ihr bester Freund, dem sie alles vertrauen, was sie nur auf dem Herzen haben. Allein, da sehe ich des Bramarbas Diener kommen: es ist Peter, der erst kürzlich in seine Dienste getreten ist. Gehen Sie doch ein wenig bey Seite: ich will ihn ausholen, was er haben will.

ma neve napját tarttya, kedveskedhessen: Mert ne talám más vélekedésbe legyen Kegyelmed felőlünk: én olyan Poëta vagyok, mint az Uram, az Uram pedig olyan, mint magam: mind a ketten csak az Oskola kerülői vóltunk.

Rav. Azért csudálkoztam rajta: Mert nem tudom mit vétettek volna ellened a Poéták.

Pét. Ellenem ugyan soha semmit sem vétettek: de azt csudálom, hogy olly jó keresettyek lévén semmi látattya sincs. Csupa ringy, rongy a ruhájok, ugy hogy egeret sem foghatna az ember benne. De el jár az üdö, iparkodnom köll, hogy valahol Poëtára akad hassak.

Rav. Tudod e, hol köllene Poétát keresned?

Péter. Tudja az Ordög: Mikor az embernek szüksége vólna reájok, akkor egygyet sem talál, mikor pedig el lehetne az ember nálok nélkül, annyi jár az ember nyakára mind a sáska. A hol ott látok egygyet: vallyon Poëta e? Nem az; valami más ember. De mind az által ezt is meg szóllítom: igen csudálatos embernek láttatik lenni.

Rav. No Isten hozzád Péter: el köll mennem.

Péter. Alázatos Szolgája Kegyelmednek Ravasz Uram.

S. 3.★)

Péter. János.

Péter. Hallod Barátom! Jössz te ide csak egy szóra!

János. Ki az, a ki velem akar szóllani?

Pét. Én vagyok Szerelmes Barátom.

Ján. S hát mit akarsz?

Pét. Hol tettek Számtartóvá, hogy számot kérj tőlem? éppen bizony reád bízták, amit én akarok. Derék ember a kocsis.

Ján. Igen bolond embernek köll lenned: előbb utamban akadálosztattál, most pedig hogy szandékokról tudakozódom, föll lobbant az harag benned, mint a puska por.

★)

Der dritte Auftritt.

Peter. Johannes.

P. Höre doch, Camerad! ein Wort!

J. Wer will mit mir sprechen?

P. O! ich wenigstens nicht.

J. Was willst du denn?

P. Soll ich dir Rechenschaft geben, was ich thun will?

J. Du musst doch wohl im Kopfe verwirrt sein. Erstlich rufst du mich; und nun ich dich frage, was du haben willst, so wirst du böse.

Péter. Mi tagadás benne, meg valloam, hogy csak azért szóllítottalak meg, hogy láthassalak: Mert a mi nap, hogy a házunk előtt láttalak, azt vettem ki tekintetedből, mint ha egy kevésbé meg bódúlt volna az eszed.

Ján. Ennek az embernek valóban vagy nincs esze, vagy igen jó dolga van az urának: mert jácsezik az abrak az alfelibe. Kinél szolgálsz?

Péter. Én? az uramnál szolgállok.

Ján. Még ennél okosabb feleletedet nem hallottam: De hallod, láttál e már engemet ennek előtte-is?

Péter. Igen is, volt szerencsém: ennek előtte négy esztendővel láttalak: mikor az Olaszok itt egy Majmot hordosztak házanként: Csak hogy akkor igen borzas, bojtos vóltál ám, és négy lábon jártál.

János. Hallgass gaz ember! inkább hasonlítsz te a Majomhoz, mint én: Mert te nem csak külső tekintetedre, hanem erkölcsödre nézve is hasonló vagy a Majomhoz. Azomban kérlek, intlek vélem úgy ne bány mint a csáki szalmájával: gondold meg, ha te disznó vagy, más is ember.

Péter. O kérlek Lelkem Atyámfia, ne neheszteld, hogy most egy kis jó kedvem érkezett: én illetén dévajságokat majd minden nap látok az Uramnál.

Ján. Kicsoda hát az Urad? mond meg immár egyszer.

Péter. Az én Uram Katona, és a Német Tisztek, sőt már a Magyarok is herr fonnak hívják.

P. Die Wahrheit zu sagen, ich wollte dich nur ansehen. Ich sah dich vor unserm Hause vorbegehen, und da sahst du mir so närrisch aus.

J. Der Kerl ist gewiss nicht gescheidt! Bei wem dienst du denn?

P. Ich? Ich diene bey meinem Herrn.

J. Das ist noch das klügste, was ich von dir gehört habe. Hast du mich aber schon sonst gesehen?

P. Ja, mich dünkt, ich habe die Ehre gehabt, dich voriges Frühjahr, als ich in Hamburg war, auf einem ostindischen Schiffe, oben auf dem Verdecke, an einer Kette stehen zu sehen: allein da warest du ganz rauch, und hattest vier Füße.

J. Halt! du Spitzbube! du siehst einem Affen wohl ähnlicher, als ich: denn du siehst nicht nur so aus, sondern du führst dich auch so auf.

P. Ey! mein lieber Landsmann! nimm mirs nicht übel, dass ich lustig bin! Ich sehe ja täglich so viel Thorheiten bey meinem Herrn.

J. Wer ist denn dein Herr?

P. Es ist ein Kriegsbedienter, mit Namen *con*, bey dem ich neulich in Dienste getreten bin.

Ján. Most annyit tudok benne, mint annak előtte: ha csak a vezetőék nevét meg nem mondom.

Pet. Az ő vezetőék neve Herr, herr fon Csörgő.

Ján. Hiszen jól ismérem én azt: hiszen bolond ember az.

Péter. Igaz, igaz hogy egy kevésbé későn jött oda, ahol az ész, és okosságot osztották: de mind azon által türehető esze vagyon. Hát te kinél szolgálatsz?

Ján. Én? a város Mesterinél, a Deákusnál.

Péter. Jaj hiszen jól ismérem: nincs annak esze.

Ján. Hogy mered azt mondani olyan derék tudós, bölcs ember felől. Én pedig meg vallom, hogy sok számtalan emberektől hallottam, a kik csudálkosztak, hogy ő oly csekély helységből való, mert Rátóty ám, akkora bölcsességre mehetett.

Péter. Tud e minden féle könyvekből folyvást olvasni?

Ján. De bolond kérdés! Oskola Mester léttire olvasni ne tudna.

Péter. Igen tudom biz én, mit köll egy oskola Mesternek tudni. Én azt megengedem, hogy tanult ember az Urad, de mind az által bolond is lehét ám: Mert vannak ám a világon tanult bolondok is.

Ján. Most az egyszer ezen beszédedet helyben hagyom.

Péter. Ugy hát mink kezét foghatunk, mert egy familiából való Uraknál szolgálunk: De már most minden tréfa nélkül beszéllek. Hal-

J. Noch bin ich eben so klug, als vorhin; wo du mir nicht seinen Zunamen sagst.

P. Er heisst der Herr, Herr von Bramarbas.

J. O! den kenne ich. Er ist ja ein Narr!

P. Das Pulver hat er freylich nicht erfunden; indessen hat er doch noch so ganz leidlichen Verstand. Bey wem bist du denn in Diensten?

J. Bey dem Herrn Magister Stiefelius.

P. Ach! den kenne ich. Er ist ja nicht gescheidt.

J. Ey was? er ist ein gründlich gelehrter Mann. Ich habe oft gehört, dass sich die Leute wundern, wie er doch immermehr so gelehrt werden können; da er doch nur in einem kleinen Städtchen gebohren worden. Der Mann ist indessen so grundgelehrt, dass er wohl eine Postille schreiben könnte.

P. Kann er den in allen Büchern lesen?

J. Je du einfältiger Schöps! Er ist Magister, und sollte nicht lesen können?

P. Ja, ich weis viel, was ein Magister können muss! Ich gebe es ja gern zu, dass er gelehrt seyn mag; aber desswegen kann er doch wohl ein Narr seyn. Es soll auch studierte Narren geben.

J. Du triffsts so ziemlich gut.

P. So können wir beyde mit einander eine Bruderschaft aufrichten; weil wir in einer Familie dienen. Aber, höre doch! nun will ich

lottam hogy te Németül is jól tudsz, kérlek azért ezen új barátságunknak kedvéért, mond meg, mit jelent az a fon a Németeknél. Én ugyan nem azért mondom, mint ha kérkedni akarnék, de valami eszembe jut, azt Német nyelven is ki tudom mondani, de vannak mind azon által némelly szavak, amellyeket jól nem értek.

Ján. Mi okra nézve tudakozódol oly szorgalmatossan a fon szórúl.

Péter. Mert hallottam, hogy az Uramat régenten, minek előtte mostani méltóságára mentt volna, csak pusztán Csörgőnek hívták: mióta pedig föllyebb hágott, a her font is hozzá atták. Miért a te Urad is nem irattya magát her fon Deákusnak?

Ján. Éppen nem: mi tudós emberek lévén az olyan titulusokra nem vágyódunk. Mink a fon helet, melly a katona Tiszteket illeti, *us* Syllabával szoktuk nevünket meg toldani.

Péter. Hogy hívták hát az Uradat, minek előtte oskola Mes-
terré lött?

Ján. Csak pusztán Deáknak.

Péter. Most hát Deákus volna neve.

Ján. Nem: mert a szép szóllás kedviért, olykor egy *ít* teszünk az *us* eleibe.

Péter. Igaz e az, hogy az *us* syllabát mindenkor a szó végébe

recht ernsthaft mit dir reden. Sage mir doch, unsrer neuen Freundschaft halber: was bedeutet denn eigentlich das Wort *von* in der deutschen Sprache? Ich will mich eben nicht loben; allein ich kann mehrentheils alles, was mir einfällt, auf deutsch sagen: indessen giebs doch einige Wörter, die ich nicht recht verstehe. Schreiben kann ich sie zwar recht gut, aber ich verstehe sie nicht.

J. Warum fragst du denn so genau nach dem Worte *von*?

P. Ich habe gehört, dass mein Herr in alten Zeiten, da er noch nicht so vornehm gewesen, nur schlechtweg Bramarbas geheissen hat: nun er aber höher gestiegen ist, nennt er sich Hr. *von* Bramarbas. Warum schreibt sich denn dein Hr. nicht auch Magister *von* Stiefelius?

J. Nein, wir Gelehrten kehren uns daran nicht. Wir bedienen uns anstatt des Wortes *von*, das die Officier vor ihren Namen setzen, der gelehrten Sylbe *us*, welche wir auf eine zierliche Art hinten anfücken.

P. Wie hiess denn dein Herr, ehe er den Magistertitel annahm?

J. Stiefel, schlechtweg.

P. So müsste er ja itzund Stiefelus heissen?

J. Nein, das würde zu lahm klingen. Man schaltet des Wohlklanges wegen, lieber in der Mitten noch einen Buchstaben ein.

P. Ist es wahr, dass das Wort *us* immer hinten angehängt wird? und kann man nicht auch eben so gut sagen *Usstiefel*?

köll töldani? Nem volna e jól, ha előre tenném? így példának okáért: Usdeák?

Ján. Éppen nem: Mert mi valamint a többi dolgokban, úgy ebben-is igen különbözünk a hadi tisztektől: Ugy hogy ha az Urad példának okáért tudós, deákos ember volna, nem her fon Csörgő, hanem Csörgőius hivattatnék.

Péter. No még azt sem tudtam: De kérlek Lölköm Barátom magyarázd meg immár azt is egyszer, mit tesz az a fon, mikor a név előtt tettetik.

Ján. A fon annyit tesz a név előtt, mennyit az us a név után.

Péter. Bizony lölköm ez a Magyarázás előttem csak olyan, hogy akár avval, akár a nélkül.

Ján. Bizony Barátom igen csudálatos ember vagy. Olly dolognak az okát akarod töllem hallani, mellynek az egész világ sem adhatná okát. Miért sok embert tekéntetesnek hívnak, a kin bizony éppen nincs mit látni: Miért sok Doctorokat Excellentissimusoknak neveznek, akik egy sánta lovat sem tunnak meg orvosolni, miért sok katonát Vitéz titullussal üdvezlenek, aki soha talám ellenséget sem látott, vagy ha látott is, maga után kergette az ellenséget. Miért már az Nemzetünktől el fajultt Magyarok levelein is igen ritkán látunk Magyar titulust: hanem a sok ménkü franczia szókkal be mázollyák a Levelet: Miért írják a francót a Levelekre: holott azt Magyar nyelvünkön is meg lehetne írnya: de azt gondollák némellyek, hogy

J. Nein, so sagt kein Gelehrter; wir sind auch hierinn, wie in allen andern Dingen, euch Soldaten ganz zuwider. Wäre z. E. dein Herr ein Gelehrter, so würde er Bramarbassius, so wie anitzt von Bramarbas genannt werden.

P. Ja, ich verstehe schon, was du sagen willst. Wir Officier müssen euch alle beschützen, und gleichwohl redet ihr uns alles Böse nach. Jedoch wir wollen für diesesmal davon nicht sprechen. Ich will nur wissen, was das Wort *von* bedeutet, wenn es vor einem Namen steht?

J. Höre nur: das Wort *von* bedeutet ohnegefähr eben das, was die Sylbe *us* bedeutet.

P. Ich bin eben so klug, als vorhin.

J. Du bist wunderlich, dass ich dir eine Sache erklären soll, davon die ganze Welt keine rechte Ursache angeben kann. Warum heisst doch ein Mensch, der mit krummen Beinen gebohren ist, wohlgeborner Herr? Warum nennet man einen heute hochgelehrt, der gestern kaum buchstabiren konnte; oder den Hochedelgebohrtner, der eines Schusters oder Schneiders Sohn ist? Warum macht man auf Briefen, die von einem deutschen Dorfe zum andern gehen, eine französische Aufschrift? Warum

mindjárt a tüzes, lánczos, menydergős ménkű üti meg a kezeket, ha a *franko* helett magyar szót írának.

Péter. Most, most, az egyszer belé vetettél a latba, immár most értem az egész dolgot. Én ugyan csak egy szegény szolga legény vagyok, de mind azon által azt itélem, hogy ez bizony csak merő hivság és bolondság.

Ján. Én is azt tartom. A te Urad azért, hogy most her fon Csörgőnek hivattya magát, egy csöppel sem jobb, mint annak előtte, mikor csak Csörgőnek hívták. De mind az által nem köll az embernek mindeneket olly mélyen vizsgálni: kivált képpen az illetén dolgokban, mellyeket immár a régi szokás is meg erősített.

Péter. Szokás, vagy nem szokás, de én ugyan bizony her fon Péternek nem hivattatnám magamat, ha még egyszer méltób állapotban volnek is.

Ján. Ugyan még sem érted e, miben van a dolog? Hiszen eb a lelke országának előbb valami vezeték nevednek köllene lenni, minek előtte her fonnak neveztesd magadat.

Pét. Ugy ám, de hol vegyem a vezeték nevet: Nékem mind apám, Nagy apám, Nagy Apámnak az Apja, és annak az Apja egy szóval az egész familiám soha más nevet, a Péter néven kívül nem viselt, a bizony egygyúl egyig Péter vólt, soha az én nemzetségem nem vágyódott a porczogósra, sem a vezeték névre.

kann man anstatt «franco» nicht schreiben, geht frey, oder ist bezahlt? und unzählliche andere Dinge mehr.

P. Du hast wohl recht. Ich bin zwar nur ein Lackey, aber ich sehe es doch wohl ein, dass dieses närrisch ist. Sollte denn, z. E. ein Wechsel nicht eben so gültig sein, wenn man das Wort «valuta» deutsch gäbe?

J. Ich denke es auch. Dein Herr ist itzt nicht das mindeste besser, nun er Herr *von* Bramarbas heisst, als er war, da er sich noch Herr Bramarbas nannte. Doch man muss nicht in allen Dingen so sehr grübeln: einer machts, wie der andre, und es bleibt einmal für allemal dabei; ländlich, sittlich.

P. Sittlich, oder nicht sittlich! ich liesse mich doch gewiss nicht Herr von Peter nennen, wenn ich gleich noch so vornehm würde.

J. Bist du nicht ein Narr! Du musst doch zum Henker, erst einen Zunamen haben, ehe du dich *von* nennen kannst.

P. Ja! wo nähme ich einen her? Mein Vater hat Peter geheissen, mein Grossvater hiess Peter, mein Aelternvater, und alles mit einander, was in meiner Freundschaft vorkömmt, das hat Peter geheissen; sie haben niemals einen Zunamen gehabt.

Ján. Magadnak köllene tehát ki gondolnod valami vezeték nevet. Hol lettél a világra.

Péter. Europiában.

Ján. Azt tudom, hogy nem Lengyel országba, vagy Angliába, de Europiának mellik várassába?

Péter. Lókúton.

Ján. Láddé: tehát her fon Lókutynak irattathatod magadat: mert sokan vannak ám, a kik olly helségekrül írják magukat, a mellyben nemcsak semit sem birnak, hanem, ha csak a holdban nincs, vagy amint a Deákok mondják in spaciis imaginariis, itt a földön ugyan bizony ha itélet napjáig keresed is, föl nem találod.

Péter. Jaj, talám immár sokáig találtam mulatni, lesz megint mit hallani az Uramtól. Ki küldött most a várásba, hogy Deák verseket csináltassak, mellyekkel ő egy bizonyos Urnak akarna kedveskedni.

Ján. Majd mondok én egy Poétát: a ki tűrhető áron adja a verseket.

Péter. Hol lakik?

Ján. Itt nem messze a hegyen.

Péter. Kinek hívják?

J. So könntest du dir doch wohl selbst einen erdenken. Wo bist du gebohren?

P. In Europa.

J. Ja, das glaubt man dir ohne Schwur! Ich höre es wohl an deiner Sprache, dass du ein Europäer, und kein Polacke bist: Aber in welcher Stadt von Europa bist du gebohren?

P. In der Vorstadt.

J. In welcher Gasse?

P. Auf der Bettelgasse.

J. Nun! so kannst du dich ja Peter von der Bettelgasse nennen denn es nennen sich ihrer viele von solchen Dörfern, darinnen ihnen kein Ziegel, ja kein Erdenklos gehört.

P. Ey! zum Henker! die Glocke schlägt. Mein Herr wird fluchen dass ich so viel Zeit verderbe. Wo mag doch hier irgend ein Poet wohnen? Er will einen Vers auf eine Jungfer haben, in die er verliebt ist: und weil er nicht studirt hat; so hat er mir befohlen, einen Poeten aufzusuchen, der ihm in der Geschwindigkeit einen französischen Vers machen kann.

J. Ich will dir einen zuweisen, der es für ein billiges thut.

P. Wo wohnt er denn?

J. Da, auf dem Berge.

P. Wie heisst er doch?

Ján. Nem vélem, hogy valami neve volna: én legalább más nevét soha sem hallottam: hanem csak Poëta, a ki a hegyen lakik.

Pét. Azt gondolnám, hogy a Poéták is körösztyölködnek, mint más keresztyén emberek.

Ján. Arra nem mernék megesküdni.

Pét. Köszönöm édes Barátom, hogy eligazítottál, mindjárt föll keresem, de előbb itt a szarvas vendégfogadóba egy pohár Pálinkát iszom.

Ján. Vallyon kinek akar az Ura versekkel kedveskedni? dolog, ha nem a Birónak: mert amint hallok az eő Ura is kézzel lábbal azon mesterkedik, hogy tanácsbélli urrá választassék. De két ember gyün ismét, el megyek, mert ha ezekkel is szóba eredek, ma nem érek haza.

S. 4.

Ravasz. Szerencsés.

Rav. Ez valóban igen helyes találmány! Sokért nem adnám, hogy meg tudhattam, kinek szándékoskodik versekkel kedveskedni.

Sz. De vallyon olyan derék találmány e?

Rav. Láttya kegyelmed, abból majd a fog következni, hogy; de csak reám köll bízni.

Szer. De kérem Ravasz Uramat, közöllye vélem is gondolattyát.

Rav. Én majd olyan Poétához igazitom a szolgálját, aki néki ollyatén verseket csinállyon, mellyekért szigvent és gyalázatot vallyon a Birónál.

Sz. De nem vélem, hogy ebben olly esze fogott volna, hogy minek előtte a Biróhoz küldje, el ne olvasná a verseket.

J. Ich glaube nicht, dass er einen Namen hat. Ich habe ihn zum wenigsten niemals anders nennen hören, als den Poeten auf dem Berge.

P. Ich will doch wenigstens hoffen, dass die Poeten werden getauft seyn, wie andre Menschen?

J. Darauf kann ich nicht schwören. Du darfst indessen nur nach dem Poeten auf dem Berge fragen.

P. Ich danke dir für die Nachricht. Ich will hier erst ein Gläschen Brandtwein trinken; hernach will ich den ehrlichen Poeten schon aufsuchen. (*Geht ab.*)

J. In wen mag er doch verliebt seyn? Die Liebe ist ja jetzund eine allgemeine Krankheit: und mein Herr kömmt mir auch nicht allzurichtig vor. Doch ich sehe da Leute, ich muss nur gehen, dass ich nicht wieder ins Plaudern komme.

Rav. Mi haszna ha el olvassa is, mikor annyit tud a Deák nyelvhez, mint a bagoly az ABC-éhez?

Sz. De hát ha más deákos ember által elolvastattya.

Rav. O attól éppen nem tartok. Mert noha a Deák nyelvhez semmit sem tud, de mind azon által Deákos embernek hirteli magát: annak okáért, ha más által magyaráztatna magának valami Deák írást, nyilván mutatná deáktalanságát. Azután a tanácsbéli tisztségre való vágyódását igen titkolja.

Sz. Fogjon tehát kegyelmed maga a versek csinálásához, addig el kiszűlnék, még a szolgálja vissza tér.

Rav. Azt nem cselekszem: hanem kegyelmed inkább végbe vihetné. De imme a Deákiust látom, az majd magára válallya. Soha alkalmatosb üdőben nem gyühetett: de mennyünk fére egy kevéssé.

S. 5.

Deákius és a szolgálja János.

De. Hallod János: mit ácsologsz az Uczán? Nincs más dolgod? nem tudod, mit mond Commenius a Vestibulumjában: Otium est pulvinar Satanæ: azaz: a henyélés az ördög párnája. Én a napokban a sok gondok miát a szükséges dolgokról is meg felejtkeztem. És ugyan a többi közöt tudom, hogy az nagy gyalázatomra válik, hogy azon írást, melyet de solariis veterum Romanorum, noctu etiam horas indicantibus, azaz: a Régi Romaiaknak árnyék óráiról, melyek éczaka is meg mutatják az órát, melyet meg ígertem, még eddig in typo ki nem bocsátottam. De haszontalan, mikor másféle kívánságok egészen el fogják az ember szívét, és azt nem különben, mint ha lángot vetnek alája, ugy gyújtogatják, akkor a szegény Minervának, akit a Poéták Pallasnak is neveznek, hátra köll menni, cum magno reipublicæ Litterariæ detrimento.

Ján. O édes Uram, azt gyakran hallottam az Úrtól: Sapienti nihil est impervium: hogy az bölcs emberek uttyát semmi féle dolog meg nem gátolhattya.

De. Ugy ökor ikra, rák fagygyú: Sokat mondanak a bölcs emberek, de hogy ha dologra kél az eő mondások, mást tapasztalunk. Régen mondotta azt Cicero, talám már nem is igaz; ugyan azon Cicero mondá azt is: vetustas omnia consumit: a régiség mindeneket meg emészt, és azért az előbbeni sententianak igazságát is a régiség egészen meg vesztegette.

Ján. De ugyan, ha merem kérdezni, micsoda kívánság lehet az, a melly olly hathatósan háborgattya az Urat, hogy még a tanulás-

ban is, melyben ennek előtte szüntelen forgódott az Ur, hátra maradást okoz.

De. Én egy erős várat akarnék meg venni, amely vár csak aureis vel argenteis armis potest expugnari, a falait az ón vagy vas globis éppen nem fogja. A pedig a Biró háza. A Biró mai napon hallom a meg holt tanácsbeli úr helett mást akar választani: Mert az a Varasunk Törvénye, hogy ha a Tanácsból esztendő közben valaki meg haláloznék, nem per suffragia, sed judicis electione, azaz a Biró maga választson Tanácsbéli Úrnak valót. Hallom pedig, hogy a Csörgő is azon iparkodik, velem együtt egy fát mozgat, hogy a Tanácsbeli tisztséget el nyerhesse, et hinc illæ lacrimæ! és ez az én nyomorúságom: mert a Csörgő sokkal jobban kenheti a kereket: jobban mehet az ő nyerge, mint az én lovam. Te azomban János el mehecz, járj el hivatalodban. A Ravaszt látom, ha csak ő lesz, ez az ember igen jártos költő a városunkban, a Csörgő házánál is igen bejáró: Magam is gyakran tapasztaltam hozzám való hajlandóságát, és hivségit: és noha a Csörgő véle sok jót tett, de mindazonáltal, inkább láttatot mindenkor hozzám hajúlni, hogy sem a Csörgőhöz.

S. 6.

Ravasz, Deákus.

Rav. Alázatos szolgálja az Urnak; igen örvendek, hogy öszve akadhattam Mester Urammal. Micsoda reménsége vagyon Deákus Uramnak a Szenátorság iránt?

De. Jaj, micsoda reménségem lehetne nékem: hegedültt arról immár Sz. Dávid. Tudja jól kegyelmed, melly hatalmas Competitorom legyen: Auri sacra fames, quid non mortalia cogis pectora? De vallyon a Csörgő úgy iparkodiké, amint az emberek beszéllik?

Rav. Jaj akár akkor lássam az ebtől került bolondját, mikor a hátam közepit; azt hallom, hogy azon iparkodik, de jó néki a tök mag is. Higgye el kegyelmed édes mester Uram, hogy én azoknak az ebédeknek, vacsoráknak, mellyeket nála eszem, mindenkor duplán is meg adom az árát: Mert nikem annyi sok izetlen, bolond beszédeket köll tölle hallanom, hogy boszuságomba mind étele, mind itala epévé válik bennem. Nékem minden gyönyörűségem olytán emberek barátkozásában vagyon, mind Mester Uram, akik tudós, bölcs, Deákos emberek.

De. Ugy ám, de én töllem annyi jókat nem várhat kegyelmed, mind Csörgőtől: Non nostrum tantas opponere dapes!

Rav. Rossz vélekedésben vagyon kegyelmed felőlem: Mikor én

túdós emberekkel barátkozhatom, igen gondolok én az étellel, és itallal. De most ide figyelmezzzen Mester Uram: én egy módot találtam, mellyel a Csörgőnek a Biró előtt veszett nevét költhetnénk.

De. Mi módon?

Rav. Most nem régen hallottam a Csörgő szolgájátúl, hogy az Ura a Birónak valami versekkel szándékozik kedveskedni, mint hogy ma neve napját tartya a Biró.

De. Igaz e az?

Rav. Azt pedig jól tudja kegyelmed, hogy a Csörgő az illetén dolgokban olyan néma, mind a ló; sőt ami több a nevit sem tudja a papirosra föl tenni, sive in proza, sive in ligata: azért a szolgáját ki küldötte a városra, hogy Poétát keressen, aki néki pinzért, és jó szóért verseket csinállyon.

De. Nihil ad Rhombum! ennek se füle, se farka; surdo fabulam narras.

Rav. Most azért mi szaporán valami ollyas Poétát teremtsünk, a ki néki ollyan verseket csinállyon, hogy szájába szakadjon az ize: és a Biró a Csörgő torkába verje a gyalázatos verseit.

De. De hol kapunk ollyan Poétát?

Rav. Az én részemről ugyan bizony fogyatkozás nem volna, de a szolga engemet ismér: hanem fogjon hozzá az Ur, mert a szolga mindjárt itt lesz.

De. Töllem éppen ki nem telhetik: Mert én megesküttem, hogy soha ollyas írást, vagy oskolabeli munkát tenni nem akarok, a melly a Cicerónál föl nem találtatnék. Hanem, éppen jókor jön Kőrösy Uram, ennél soha erre a dologra alkalmasabb embert nem találtunk volna. Me Hercule! dignum patella operculum!

S. 7.

Deákíus, Ravaszy, Kőrösy.

De. Domine frater, Domine Kőrösy! Mink most azon Mesterkedünk, hogy a Csörgő szolgáját meg csalhassuk, a ki az urától ki küldetett, hogy a Biró neve Napjára verseket csináltasson: Mert, amint tudja kegyelmed, a Csörgő nyakra főre veszik a szenátorság után, ezekkel a versekkel akarná magához holdítani a Birót. Azért kérem kegyelmedet, válallya magára ezen provinciát, bicsakollya föl egy kevéssé az eszét, és ollyan verseket csinállyon néki, hogy a Biró kedvéből ki ejtsék őtet.

Kör. O tiszta szivemből édes Deákíus Uram! az illetén dolgokban én ug is igen örömet foglalatoskodom.

Rav. Ehel jön az Szolga: azért csak beszélgessen kegyelmed vele, mink azomba félre állunk.

S. 8.

Körösy és Péter.

Péter. O boldog Isten csak egy fertál óráig lehetnék menykő! a Poétákat, azt a gaz nemzetséget mind egygyűl egyig ki irtanám a föld kerekességéből; soha bizon több kenyeret nem ennének. Ki az Ördög sugtta meg nekik, hogy a hegyeken lakjanak: azt tartom, hogy ők sem jobbak a Deákné vásznánál, ha más becsületes emberek el lakhatnak a várásba, mi a patvar viszi őket hegynek teteire. Annyira köllöt illy alkalmatlan időben utánna fáradoznom, és haszontalanul, mert nem vólt oda haza a gaz ember. Szökje meg a méreg a gaz nemzetségit.

Kör. Majd eleibe megyek.

Péter. Mi a patvar? Micsoda ember ez? Ugy sétálgat itteneg mintha az eővé vólna a dió fáig. Ez minden bizonnyal vagy Poëta, vagy bolond? Édes Uram! Nem Poëta kegyelmed? (*pofon üti a Pétert a Poëta.*) Miért ütt kend? azt tartom a kend orra lyuka is csak kettő, mint az enyém? mit vétettem kennek?

Kör. Bocsáss meg édes barátom: Mert valóban szokásom szerint úgy el gondolkottam, hogy eszre sem vettem, mit cselekszem. Valaki a Poësis felül való gondolatimban háborgat, az soha a pofoncsapást el nem kerüli: és ugyan arról lehet a mélly gondolatú, és derék eszü poétákat a többi csekély versszerzőktől meg különböztetni.

Péter. Akár poëta, akár Próphéta kegyelmed, de ezt ugyan bizon büntetlenül el nem viszi: talám azt gondolja kend, hogy lába kapczája vagyok. Vagyon a szegény szolga legényeknek is Birájok.

Kör. Ej ne beszély hijába valót: a Poëtica licentiaról soha semmit sem hallottál?

Pét. Mi közöm vólna nékem az olyan személyekkel, soha semmit sem hallottam, nékem nem is köll se teste se lelke a jámbor aszszonynak.

Kör. Azt még nem hallottad, hogy a Poétáknak mindenekben bizonyos szabadságok vagyon?

Pét. Hol van az a Bibliában? mellik részben?

Kör. A Poéták felől való részben.

Péter. Talám jobb lesz, ha emellett maradok; mert az a Poëta a ki a hegyen lakik, mindhogy a többi közöt leghíresebb, két pofoncsapást adna, és így három vólna. Édes Uram, nem csinálhatna az

Úr most, mindjárt nékem valami verseket: Mi lehet most a versek ára?

Kőr. Micsoda verseket kívánsz? Franciát? vagy Németet, vagy Olaszt, vagy Spanyolt? Görögöt, Deákot, Russiát, vagy Lengyelt? Angliát? Austriát, Tatár országit? vagy Törököt, Mesopotamiaiát, Helvetiaiát, Vittembergait, vagy Salisburgiaiát, Bécsit, vagy Budait, vagy Hidegkúti verseket?

Pét. Kérem alázatosan az Urat, Bocsásson meg, hogy előbb le nem tettem a süvegemet az ur előtt: mert meg vallo, hogy nem tuttam az urnak rettemtő sok tudományit. Én nagy alázatossággal kérem az Urat, hogy csak Deák verseket csináljon: Nem kívánom, hogy ingyen fáradozzék az Ur, kisz pinzel mindjárt meg fizetem.

Kőr. De hallod, a Carmen sokféle, minéműt akarsz: an Carmen Heroicum? Satyricum? Lyricum? Saphicum? Spagyricum, Dromedarium? Melabraicum? Proceleusmaticum? Klipetklepetorium? Kádártórium? Hajmáskérium?

Pét. Az Úr azt legjobban tudja, micsoda versek kívántatnak, az ollyatén embernek üdvözlésére, a ki neve napját tarttya.

Kőr. Hoszsút kívánsz, vagy rövidet?

Pét. Az Isten tudja, meg az Ur Poëta Uram, hány rőff versnek köllene lenni erre az alkalmatosságra: tudja azt jól az Ur, hogy azt nem tanulják a ló faránál, sem az eke szarvánál: én pedig még eddig csak szántó vető ember voltam.

Kőr. A verseket nem szokás rőff számra árólni. Én azomba néked Édes barátom verseket csinállok, de úgy ám, ha más Poétának meg nem mutatod. Mert valamint az egyik szabó, a másik szabónak a munkáját soha sem dicsiri, úgy a Poéták közöt egyik a Másikának az eő verseit soha helyben nem haddja. Én is, de közöttünk maradjon a beszéd, soha úgy nem olvashatom más Poëta verseit, hogy valami gáncsot nem találék benne. De azomba a versnek Deáknak köll lenni? úgy e?

Péter. Ugy van Uram. (*Sétál a Kőrösy, gondolkodik, irr.*) Uhu úgy sétál magának, mint a márkói sváb a krumplib. Ennek nyilván nem ütötték tökkel a fejét.

Kőr. No édes Barátom: Kíszen vagyon a vers.

Pét. Kérem szépen az Urat, olvassa el az Ur.

Kőr. Így vagyon: Vive diu felix veluti panthera, sagitta, Vive diu faustus, veluti Bos fortis, et astur Dne Splis Judex!

Pét. A vers ugyan bizon helyes, gyönyörű, csak hogy igen rövid.

Kőr. O hallod! az leg nagyobb Mesterségek a Poétáknak, hogy ha kevés szóba, rövid versbe sokat foglalnak. A mostani Poéták igen szűken, és nem különben mint a fűszerszámmal, úgy élnek a szavakkal,

hogy ha mindjárt azok a versek értésére szükségesek is: úgy is nem azoknak irattnak a versek, a kik azokat nem értik: Nem köll a lúdra vesztegetni a szénát.

Pét. Mi az ára tehát a verseknek?

Kőr. Másnak ugyan bizony nyolcz garasnál alább nem adnám, de néked egy szó mind száz, hét garason oda adom. Mert azt tudnod köll, hogy a verset mindenkor drágábban tartjuk mind másféle írást: Minthogy a Poësis az Istenektől származot, és a versek az Istenek szava járása.

Péter (ugy hogy ne hallja a Poëta) Talám azt is jól mondotta volna, hogy a Poësis a koldúsok szava járása. Mert Isten ugy tartson, valamenyi Poëtát láttam, mind valóságos koldús volt. De édes uram, talám a négy garas is elegendő képpen megfizeti ezeket a rövid verseket.

Kőr. Adj hozzá még két garast, és vidd el Isten hirivel; én ugy is a böcsülletes embereknek inkább szolgálok böcsülletért, hogy sem pinzért. Hidd el hogy egy csöp nyereséget sem keresek rajtad; ez a munka akár hol is meg érdemli az eő hat garassát.

Pét. Ehel van a pinz.

Kőr. No Isten hozzád édes Barátom.

Pét. Köteles szolgálja az Urnak.

S. 9.

Ravasz, Péter.

Rav. No hát, mint vagyunk Barátom!?

Pét. A Poéták, most veszem észre, mégis csak valami különös emberek. Mert ha más ember akár melly mély gondolatokba merült is, más böcsülletes embert pofon ütne, azt a Birónál be lehetne vádolni, és a tött kissebségért acti faciót kérni; és ugyan bizony meg is adná az árát: de a Poëtaknál jele a bölcsességnek és tudománynak, ha mást el gondolkodván pofon felejtnek. Örömet akarnám tudni, hol Pokolban szabták ezt a Törvényt?

Rav. Meg csináltattad már a verseket?

Pét. Meg édes uram! és igen könnyen jutottam hozzá. De azért méltók böcsülletre a Poéták, hogy a pinzen nem igen kapnak. Hat garasnál többet nem attam a versekért: én noha szegény legény vagyok, csak a testem, s-a lelkem, s-ez a rogyom, a kit rajtam lát kegyelmed, de még is a minap ézczaka, hogy a korcsmáról haza mentem, a Bakternek egy Márást attam discretioba, mikor a városházához akart kísérni. Én a verseket ugyan nem érttem, és azt szokták mondani,

hogy az ócsó húsnak hig a leve; de még is azt vélem, hogy annyit érnek, a mennyit attam érettek.

Rav. De az urad előtt nagyobbra teszed az árát?

Pét. Tudom, hogy kegyelmed meg nem mondja az Uramnak: az Uram előtt majd azt mondom, hogy két talléron vettem: ez a szegény Inasok keresete: úgy is csekély bérem vagyon; de az ilyen Commis-siokból ha nem folik, leg alább olykor csöppenik valami a szegény legénynek. O ha én úgy tudnék az Uraknak hizelkedni, levelet csapni, mind kegyelmed Ravaszgy uram, azt tartom hogy én is úgy vendégeskednék, annyi ajándékokat nyernék az uraktól. De én, noha minden róka a maga farkát dicsíri, olyan becsülletes embernek tartom magamat, hogy én bizony senki kedviért sem hazudok. Mikor az én Uram a Burkus háborúról valamit beszél, én egygyet sem szólok: Mert jól tudom, hogy soha Kislődön föllül nem vólt, nem hogy még Silesiát meg járta vólna, amint néha maga kérkedik.

Rav. O hallozd Barátom, az emberi társosságban nincs nagyobb mesterség, mind ha valaki tudja magát minden féle emberekhez alkalmaztatni. Lám a Magyarok is azt mondják: hogy a mőre a szél fúj, arra fordicscsa az ember a köpönyeget.

Pét. A nélkül is el élhet az ember a világon: Ej csak én francziájul tudnék úgy, mint magyarul, ugyan bizony immár én is föl hágtam vólna az uborka fára: Mert azt hallottam a Mesteremtől, mikor még ilyen kis parányi Péterke voltam, hogy a ki a francia nyelvet tudja, az bátran keresztül kacsúl járhat széles a világon. Még is ugyan csak meg tanúltam vólna én a francia nyelvet, vólt is reá kedvem, de az a sok ménkü őűx, űűx, eűnx, oűn, azt nehéz ki mondani; az utám hallom, hogy egynek a sok őtűl, útűl, úgy őszszve állott a szája, hogy semmi képpen helyre nem állithatta. Most immár haza megyek, tudom, hogy ugyis vár oda haza tizen két regiment Huncfut: azt ma éjjomra el köll nyelnem pilula gyanánt, hogy egy kevésbé el késtem: azomban van kire okot vetnem: majd azt mondom az Uramnak, hogy a Poéták az éczaka az Isten Aszszonyok, a Músák gyülekezetiben voltak Szent Gellérd hegyin: talám meg menekedem a Huncfutoktól. Ajánlom tovább is magamat édes Ravasz Uram.

Rav. Isten hirivel járj édes Barátom.

(Folyt. köv.)

Dr. HORVÁTH CYRILL.

AZ ATHENEI TÖRVÉNYSZÉKEK ÖSSZEÁLLÍTÁSA.

Aristotelesnek legújabbán felfedezett műve, az *Ἀθηναίων Πολιτεία* rendkívül sok tekintetben gazdagította ismereteinket az athenei alkotmánytörténet terén. A munka mindkét része, úgy a történelmi, mint a statisztikai, sok homályos problemába hozott világosságot, sok kérdést megoldott, sok újat támasztott. S ezek közt nem egy olyan természetű, hogy csak hosszas philologiai buvárkodás és erős vita útján lehetett kielégítő megoldását találni. Különösen a szöveg utolsó része, melyben Aristoteles a törvényszékek szervezését, a tárgyalások menetét és a bírói zsoldot tárgyalja, adott és ad még most is dolgot a szaktudósoknak, a mennyiben a papyruskézirat utolsó hasábjai olyannyira megromlott állapotban kerültek elő az egyiptomi sírból, hogy a rajtuk levő szöveg kibetűzése sok helyütt tisztára lehetetlen volt s a támadt hézagok kitöltése csak a régi írók műveiben reánk maradt idézetek alapján conjecturák útján lehetséges. És ebben a szaktudósok fáradozásai már csaknem teljes eredményre vezettek. Világosan és áttekinthetően látjuk magunk előtt az athenei törvényszékek összeállításában követett és meglehetősen bonyolult eljárást, a tárgyalás és szavazás rendjét és az intentiót, mely az athenei polgárokat e szövevényes rendszer kifejlesztésénél vezette.

Még a Kr. e. V. században a kisorsolt bíró egy bizonyos törvényszékbe be volt osztva és az egész éven át u. a. helyen, u. a. környezetben itélt és pedig a pereknek csak egy bizonyos fajtájában. Hogy az élelmes athenei ezt az előnyt nem hagyta kiaknázatlanul, bizonyítja a temérdek vesztegetési eset, melyekről az íróknál említés történik. A vesztegetésnek két faja dívott Athénben. Legelterjedtebb volt — főleg a szegényebb osztályok közt — a bírák lelkületére való hatás. Ismeretes dolog, hogy Athénben a bevádolt fél a tárgyalásra magával hozhatta feleségét, gyermekeit, rokonait, hogy ezek sirásukkal és könyörgésükkel a bírák szívében szánalmat keltsenek s így az ítélet enyhítését eredményezzék. Ennek ellensúlyozására állították fel a *διατριπταί* (vizsgáló bírák) intézményét, kik a peres ügyeket megvizsgálták, a tanukat kihallgatták, mindenről jegyzőkönyvet készítettek, s ha az ő ítéletükbe nem nyugodott bele mindkét peres fél, az összes iratokat lepecsételt ládákban elküldték a tulajdonképeni törvényszékbe, a hol a bírák — *δικασταί* — már csak a periományok alapján hoztak ítéletet, a melyre már külbefolyás nem volt hatással.*)

De ép oly nagy, sőt talán még nagyobb baj volt a pénzzel való

*) Aristoteles: *Ἀθηναίων Πολιτεία* LIII.

vesztegetés, mely a bírák nagy számánál fogva nagy költséggel járt ugyan, de annál biztosabban vezetett célhoz. Ennek lehetetlenné tétele végett kellett olyan rendszert behozni, melynél senki sem tudhatta előre sem azt, hogy kik lesznek a bírák, sem azt, hogy hol fognak ülésezni, sem azt, hogy az egyes törvényszékekben milyen ügyek kerülnek tárgyalás alá. Ezt pedig elérték oly módon, hogy minden egyes napon, a melyre törvényszéki tárgyalások voltak kitűzve, külön sorsolták ki a jelentkező heliasták*) sorából a szükséges bírákat, a hivatalnokokat, sőt még a sorsoló-bizottság tagjait is. Csakis az archonok maradtak állandóan a bizottságok élén.

Ezzel a rendszerrel, mely az egyes bírákat minduntalan máskép csoportosította, elejét vették annak is, hogy egyik-másik bíró folyton egy és u. a. törvényszékben és u. a. környezetben ülve, nagyobb befolyást nyerhessen társaival szemben és így a tárgyalás menetét és eredményét tetszése szerint befolyásolhassa.

Mielőtt a sorsolás menetének tárgyalására áttérnék, néhány szót kell előrebocsátanom a törvényszékek berendezéséről, a mennyi a tárgyalás könnyebb megérthetése végett szükséges. Maga a sorsolás egy puszpángfából készült lemez segítségével történt (*πινάχιον*), a milyen minden egyes heliasta birtokában volt. Rajta volt a tulajdonos neve, apja neve, a demos, a hová tartozott és egy betű az α -tól χ -ig terjedők közül.***) Ezek a táblácskák kétféle célra szolgáltak: 1. a sorsolásra és 2. a bírói díj átvételénél a személyazonosság megállapítására.

A törvényszékbe tíz bejárat vezetett, minden phyle számára egy, s minden bejárat fölé, eligazodás céljából, az illető phyle neve volt írva. Ez a sok bejárat részint azért volt, hogy a bírák sokasága miatt tolongás ne támadjon, részint pedig, mert a sorsolást minden phyle külön végezte az egyik archon vagy a *γραμματεὺς ὁ τῶν θεσμοθετῶν* vezetése alatt.

A bejáratok mellett tíz-tíz ércmedencze (*χιβώτιον*) állott, mindegyik egy-egy betűvel megjelölve α -tól χ -ig, a melyekbe a jelentkező heliasták táblácskáikat beledobták.

*) Az archonok a teljes jogú polgárok sorából évenként 6000-et sorsoltak ki a bírói teendők végzésére. Ezeket nevezték heliastáknak.

**) Ilyen puszpángfából készült táblácskákat nem találtak ugyan a régiségbúvárok, de ezen nem lehet megütközni, hiszen a fa elkorhad. De találtak ugyanilyeneket ércből és azonfelül olyanokat, melyekről vagy a demos, vagy az apa és a demos neve hiányzik. Ezen táblácskákon észlelhető fejlődés mutatja, hogy kellett mindig pontosabban meghatározni a személyazonosságot, mielőtt a lakosság szaporodtával szaporodtak a hasonnevű emberek a heliasták között.

Valamivel beljebb két-két elrekesztett hely volt (*κληρωτήριον*), sorsoló helyiségek. Itt intézte a vezető archon a bírák kisorsolását.

A sorsoláshoz szükségelt kisebbszerű tárgyak voltak a *βάλανοι*, makkalakú bárczák, mindegyike a α után következő betűk valamelyikével megjelölve;

κύβοι, érczből készült kockák, részint fehérek, részint feketék, részint színesek;

ξανονίδες, vonalzóalakú lapos rúdak, mindegyik 60 rovatra felosztva. Ilyen vonalzó volt phylék szerint 10—10, tehát minden sorsoló helyiségben öt és pedig az α -tól α -ig terjedő betűk valamelyikével megjelölve, a 10 *κισιόν*nak megfelelőleg. Erre a 10 *ξανονίς*ra tűzték fel erre külön kisorsolt heliasták a jelentkeztettek táblácskait.

Két *ὄδρια* minden phylében; szintén medenczék voltak. Az egyik, a *ὄδρια βαλάνων*, a fent említett *βάλανοι* tartója, a másik a *ὄδρια κύβων*, a hol a kockákat tartották.

σύμβολα, éremalakú jelvények, melyekkel szavazás után éltek a bírák; *σύμβολον* kétféle volt. Az egyik fajta ólomból készült, ezt a törvényszék üléstermébe való belépéskor kapták a kisorsolt bírák, a másikat, mely érczből volt, szavazás után.

βακτηρίαι, bírói pálczák, melyekkel az üléstermekbe bebocsátatást nyertek; ezek voltak a bírói tekintély kifejezői.

κλήροι θεσμοθετῶν, vert pénzre emlékeztető érmek. Egyik oldalukon négy bagoly, melyek keresztalakban ülnek egy a középén áthúzódo olajágon, köröskörül pedig ez a felirat: *ΘΕΣΜΟΘΕΤΩΝ*. A másik oldalon csak egy betű volt.

A *κλήροι θεσμοθετῶν* segítségével sorsolták ki a thesmotheták maguk közt a reájuk eső hivatalokat. Valószínűleg színházi belépőjegyül is szolgáltak.*) Díjukat is ezek felmutatása mellett vették fel a thesmotheták.

Ezek után áttérhetünk magára a sorsolásra, és pedig könnyebb megérthetés kedvéért egy concret példa fonalán igyekszem majd az eljárás menetét vázolni.

A thesmotheták kitűzik a törvénykezés napját és pl. öt törvényszék összeállításában állapotok meg, melyek közül három 501 tagból álljon, kettő pedig 201-ből. A piaczon ennél fogva közzéteszik, hogy pl. f. hó 16-ik napján szükség lesz 1905 bíróra.**)

*) Photiadés: Περὶ κληρώσεως καὶ πληρώσεως τῶν ἡλιεστικῶν δικαστηρίων. Ἀθηνᾶς τομ. 13' (1902.) σ. 255.

**) A bírák számát azért közlik, hogy ne legyen kénytelen mindannyiszor mind a 6000 heliasta megjelenni a sorsolásnál, hanem csak egy részük, hogy a sorsolás gyorsabban haladjon.

Az illető nap reggelén a maguk kebeléből kisorsolják a betöltendő törvényszékek elnökeit, tiszteletben tartva természetesen a három első archon hatáskörét, és az egyes törvényszékek*) ajtajára kiszégezendő betűket. Az előbbi úgy intézik, hogy egy urnába dobják a thesmotheták igazoló érmeit (*κλήροι θεσμοθετών*), egy másikba pedig azon színes koczkákat, melyek a betöltendő törvényszékek színeit viselik; u. i. minden egyes törvényszék ajtajának szemöldökfája valami színnel volt befestve. Azután egyszerre húznak ki egy koczkát és egy thesmotheta érmet; ennek a gazdája lesz elnöke annak a törvényszéknek, melynek színét a kihúzott koczka magán viseli, s így tovább. A betűk kisorsolása hasonlóképp történik, csak hogy a thesm. érmeek helyébe egy-egy betűvel megjelölt szintelen érczkoczkák lépnek. A betűk sorozata λ-nál kezdődik, megfelelőleg a *βάλανος* betűinek. Az első kihúzott szint párosítják az első kihúzott betűvel s. i. t. Tegyük fel, hogy a vörös szín kapta a «ν» betűt, a zöld az «ο»-t, a sárga a «λ»-t, a kék a «ξ»-t és a fehér a «μ»-t. A kisorsolt betűket a megfelelő törvényszék ajtajára kiszégezik.

A betűk rendeltetése a következő: Minden kisorsolt bíró kap egy *βάλανος*-t s az azon levő betűről tudja meg, hogy milyen törvényszékbe kell mennie. A bírói pálczát szintén a betűk szerint kapják; tehát a kinek λ-val ellátott *βάλανος* jutott, az sárga pálczát kap, a kinek ξ, az kéket stb.

A betűk szerint válogatják ki az e napon szükségelt *ἐτερα κισώτια*, a *κισώτιον*-ok második sorozatából, mely a λ-val kezdődő betűkkel van megjelölve. Minden törvényszékbe az oda tartozó bírák tábláskáit olyan *ἐτερον κισώτιον*-ban viszik el, a melyen a megfelelő betű áll.

A betűk kisorsolása után megnyílnak a sorsoló helyiségek és a kint összegyülekezett heliasták bemennek, ki-ki a maga phyléjének helyiségébe. Bemenet beledobják tábláskáikat a *κισώτιον*-okba, ki-ki abba, a melyen az ő betűje áll. Ha mindnyájan bent vannak, a segédek a tíz *κισώτιον*-t beviszik a két *κληρωτήριον*-ba, a hol a vezető archon mindegyikből kihúz egy-egy tábláskát. Ezeknek tulajdonosai — tízen — teljesítik az *ἐμπήχται* (felfüggesztők) kötelességét, t. i. feltűzik a tíz *χανονίς*-ra a kihúzott tábláskákat olyan sorrendben, a hogy az archon a *κισώτιον*-okból kiveszi.

Tegyük fel, hogy a Hippothontis phylében 225 heliasta jelentkezett. De ezek közül csak 190-re van szükség, mert az 1905 bíróból minden phylére 190 esik; a megmaradt ötöt elosztják az egyes phylék

*) Törvényszék — *δικαστήριον* — kettőt jelent: a bírói testületet és az egyes helyiségeket.

között. Tehát a sorsolásnál 35 heliastának ki kell esnie. Ezt követő képzés intézike: Egy üres ércmedenczébe érczkoczkákat vetnek, részint fehéreket, részint feketéket, és pedig κατὰ πέντε πινάκια ἔνα, öt-öt táblácska után egyet; azért, mert minden κληρωτήριον-ban öt xανονίς van és minden egyes koczka kihúzásánál az összes xανονίς-okról vesznek le egyet-egyet a feltűzött táblácskákból. A fehér koczkák számát az szabja meg, hogy hány bíróra van szükség, a feketéket pedig, hogy hány heliastának kell a sorsolásnál kiesnie. Jelen esetben tehát $190:5 = 38$ fehér és $35:5 = 7$ fekete koczkára van szükség.

Ha éppen 190 heliasta jelentkezett volna a Hippothontis phyléből, a fekete koczkákat egészen el lehetett volna mellőzni, ha pedig kevesebben, akkor a többi phyle feleslegéből kellett volna pótolni a hiányt.

Ha a táblácskák mind fel vannak tűzve a xανονίς-okra és a koczkák kellő számban elkészítve, az archon egy koczkát kihúz a medenczéből. Ha fekete, az ἐμπῆκται az öt xανονίς mindegyikéről leveszik az első táblácskát és félreteszik, hogy a sorsolás befejezte után tulajdonosaiknak visszaadják. Ha fehér, az öt táblácskát átadják az archonnak, a hírnök pedig fennhangon a κληρωτήριον-ba szólítja az illető táblácskák gazdáit, hogy a ὁδρία βάλανον-ból kihúzzanak egy βάλανος-t és annak a betűje után igazodva menjenek be a megfelelő törvényszékbe. A βάλανος-t az archonnak is meg kell mutatni, a ki az illető bíró táblácskáját azon medenczébe dobja, melynek betűje megegyezik a βάλανος-éval. Az ezen táblácskákat tartalmazó medenczék sorsolás után elvitték a megfelelő törvényszékekbe, miáltal, lehetlenné tették azt, hogy egyik-másik bíró, akármilyen okból legyen is, más törvényszékbe menjen itélkezni, mint a hová be van osztva, mert táblácskáját csakis azon az egy helyen kaphatta ki, melyet βάλανος-ának a betűje megjelölt.

De azonkívül ellenőrzés történt a bemenetnél is. A kisorsolt bíró a megfelelő törvényszék ajtajában felmutatni tartozott a βάλανος-t és csak, ha ennek betűje megegyezett a törvényszékre kiszegezett betűvel, kapott βακτηρία-t, bírói pálczáat, és mehetett be. Ha így végre bejutott, a βάλανος és βακτηρία felmutatása ellenében σύμβολον-t kapott erre külön kisorsolt hivatalnoktól s azután leülhetett.

Ha a törvényszékek így megteltek s a táblácskákat tartalmazó medenczéket is behozták, az elnök kisorsolta a vízióra kezelőjét és a szavazást ellenőrző közegeket. A tíz κριβάτιον mindegyikéből kivett egy-egy táblácskát, azokat egy külön edényben összerázta s az elsőnek kihúzott táblácska tulajdonosát bízta meg a vízióra kezelésével, a következő négyet pedig a szavazás ellenőrzésével. A megmaradt öt bíró a szavazás előtt átvette a szavazásra induló bírák pálczáit és szavazás

után érczből készült *σύμβολον*-t adott a leszavazott bírának, pálczáikat pedig a törvényszék bejáratánál kapott *σύμβολον* ellenében szolgáltatták ki. A szavazásért kapott ércz-*σύμβολον*-t a díj felvételénél értékesítették a bírák.

Azután következett a peres ügyek tárgyalása. Nyilvánvaló most már, milyen fontossággal bír, hogy mindannyiszor újra töltötték be az egyes hivatalokat. Ha pl. az *ἐπιήκται* állandóan ugyanazok maradtak volna, a peres felek rávehették volna őket, hogy a szigorúság hírében álló bírákat a sorsolás alatt kiselejtezzék. Ilyen esetben a megvesztegetett *ἐπιήκτης* egyszerűen nem sorban egymásután szedte le a *χανονίς*-ről a táblácskákat, hanem, ha fehér kockát húzott ki az archon az urnából, a peres fél által kijelölt, vagy általában jóindulatú és könnyen megindítható bírák táblácskáit adta oda, ha pedig feketét, akkor azokat, melyeknek gazdái nem voltak jóindulattal azon peres fél iránt, a ki őt megvesztegette.

Ha a vízióra kezelője volt megvesztegetve, az egyik ügynek hosszabb időt engedett, mint szabad lett volna,*) a másiknak kevesebbet, a mi szintén befolyással volt az eredményre. Ha a szavazás ellenőrei voltak részrehajlók, meghamisíthatták a titkos szavazás eredményét stb., stb.

Az előbb leírt rendszer mellett pedig mindeme vesztegetések lehetetlenné váltak, mert nem volt kit vesztegetni. Ha a véletlen úgy hozta magával, hogy a vízióra kezelője vagy a szavazás ellenőrei, vagy a vezető archon bármelyik félnek jó ismerősei, rokonai, vagy jóakarói voltak, természetesen nem volt egészen kizárva az a lehetőség, hogy érdekében törvényellenességet elkövettek, de a mindenütt gyakorolt ellenőrzés ezt is rendkívül megnehezítette.

A perbeszédék elmondása után, ha a peres feleknek nem volt kifogásuk a tanuvallomások ellen, elkezdődött a szavazás. Minden egyes bíró két szavazó korongot (*ϕῆφος*) kapott; mindkét korong közepét, merőlegesen a korong lapjára, tengely járta át, csakhogy az egyik korong tengelye tömött volt (*ϕῆφος πλήρης*), a másiké pedig át

*) Az attikai törvénykezésben a szerint, hogy milyen ügy volt tárgyalás alatt, változott a törvényszéki beszédekre kiszabott időtartam. Így pl. az 5000 drachma értéket meghaladó perekben 10 *χοῦ*; (egy chúszt kb. 3 l.) volt kiszabva az első beszéd számára, 3 chúszt a másodikban való hozzászólásra; kisebb ügyekben 7 chúszt és 2 chúszt, hónapos perekben (*δίαι ἐμνηνοί*) 5 és 2 chúszt, az elsőbbségi perekben (*διαδικασίαι*), a hol csak egyszer szólhat mindkét fél a tárgyhoz, 6 chúszt. A vízióra kezelője tehát, ha meg volt vesztegetve, egyszerűen nem jelezte, hogy mikor telt le a kiszabott idő.

volt fúrva (*ψήφος τετυπημένη*). Az elnök elé két medenczét állítottak, egyet érczből, egyet fából, a hírnök pedig kijelentette: «Az átfúrt korong a felperesé, a telt az alperesé.» Ezután a bírák sorban oda léptek a két medencze elé, mindegyik kezükben egy-egy korongot tartva, de úgy, hogy a tengely két végét ujjaikkal elfedték s így senki sem tudhatta, hogy melyik korong van a jobb- s melyik a balkezükből, és azt, a mely szavazatukat jelentette, beledobták az érczmedenczébe, az érvénytelent pedig a famedenczébe.

De így a szavazó bírónak mindkét keze el lévén foglalva, nem tarthatta kezében a bírói hatalom jelvényét, a pálczát. Ezt tehát szavazás előtt át kellett adnia az erre kisorsolt hivatalnokoknak — valószínűleg azon öt heliastá, a kik a vízióra kezelője és a négy ellenőr kisorolásánál fenmaradtak, mert ezektől kapta szavazás után az ércz-*σύμβολον*-t, melylyel a díj felvételénél be kellett bizonyítania, hogy szavazott*) — szavazás után pedig a terembe bemenet kapott *σύμβολον*-nal ismét kiváltotta.**)

Hogy erre a *σύμβολον*-ra szüksége lett volna a díj felvételénél, az már azért sem valószínű, mert díjat csak azok kaphattak, a kik szavaztak és így bírói kötelességüknek eleget tettek. Ezt pedig csakis azzal a másik *σύμβολον*-nal bizonyíthatta, a mit szavazás után kapott. A díj átvételénél tünt ki, hogy melyik bíró szavazott és melyik nem, mert a díjat a táblácskákkal együtt adták át az erre kisorsolt hivatalnokok. A ki tehát nem szavazott, az nem volt ércz-*σύμβολον* birtokában s ennél fogva táblácskája is bennmaradt. Ezekről a visszamaradt táblácskákról állapították meg, hogy ki nem tett eleget kötelességé-

---

*) Aristot. 'Αθην. πολ. pag. 33. v. 16. οἱ δὲ ἀπολαχόντες πέντε π[αρ]ὰ τοῦ — ἀπολαμβάνουσι[.].. τὸ γ... α καὶ' ὁ — τὸν μισθόν, a mit Photiades így rekonstruál: οἱ δὲ ἀπολαχόντες πέντε παρὰ τοῦ ἄρχοντος ἀπολαμβάνουσι τὰ τοῦ γ σύμβολα, καὶ' ὁ ἔστι λαβεῖν τὸν μισθόν ('Αθηνᾶς τομ. ΙΕ' σ. 30.) és 'Αθην. πολ. pag. 34. v. 35. szintén Photiades szerint: ... οἱ δ' ἀπολαχόντες πέντε συνεγὼς ἀπολαμβάνοντες τὰς βακτηρίας διδῶσι ψηφίζομενῳ ἑκάστῳ σύμβολον χαλκοῦν ἀντὶ τοῦ γ ἀποδοῦς γὰρ τὸ γ λαμβάνει, ἵνα ψηφίζωνται ἅπαντες· οὐ γὰρ ἔστι λαβεῖν σύμβολον οὐδενί, ἐὰν μὴ ψηφίζῃται ('Αθηνᾶς τομ. ΙΕ' σ. 32.). Wilamowitz-Kaibel ezen utolsó mondatban τριώβολον-t tettek a σύμβολον helyébe, míg Blass a σύμβολον mellett foglalt állást, a mely jobban megfelel ezen hely értelmének egyrészt a «γὰρ» kitétel miatt, másrészt, mert kellett valaminek lennie, a mivel a leszavazott bíró bebizonyíthatta, hogy szavazott, mert különben akárki felvehette volna a díjat, akár eleget tett bírói kötelességének, akár nem.

**) 'Αθην. πολ. pag. 36. (37.) v. 2. ψηφίζόμενοι, τὸ μὲν σύμβολον ἀποδοῦντες, βακτηρίαν δὲ πάλιν παραλαμβάνοντες.

nek, a mi meglehetősen fontos dolog volt az athenei igazságszolgáltatásban, mert hogy az ítélet feltétlen jogerőre emelkedjék, az összes bírának le kellett szavazniuk. A bírák nagy száma miatt (kisebb perekben 201, nagyobb ügyekben 401 vagy 501) ezt a szavazatok megszámlálása által lehetett ugyan ellenőrizni, de senkire sem lehetett ráfogni, míg a leszavazottak a díjat fel nem vették. Ezért kiáltotta a szavazatok megszámlálása és az ítélet kimondása előtt a hírnök kétszer is: *τίς ἀφίριστος; ἀνιστάσθω*. A ki nem szavazott még, álljon fel. Természetesen arra, a ki így az ítélet érvényességét veszélyeztette, büntetést szabtak ki (vagy pénzbírság, vagy atímia) azonfelül, hogy díjat nem kapott és egy napot elveszített.

A díjat, melyet Perikles hozott be és egy obolosban állapított meg és később Kleon (425/4 Kr. e.) három obolosra emelt, az ülés befejezte után vették fel a bírák. Még az V. században Kr. e. a *χωλακρέται* szolgáltatták a szükséges összeget, de az Euklides-féle kiegyezés után ez a hivatal u. l. megszűnt, mert sem Aristoteles nem említi őket az állami hivatalnokok felsorolásában, pedig pontosan emlékszik meg az összes állami tisztviselőkről, sem a feliratok, melyek a IV. századra vonatkoznak, nem tesznek róluk említést. Azonkívül teendőik egy részét az *ἀποδέχται* teendői közt találjuk megemlítve. A bírói díjak kezelését egy a 325/4 évből származó felirat szerint Athene istennő kincstárnokai vették át.★)

Hogy az átvevő hivatalnokok kik voltak, erre nézve eltérnek a nézetek. Kenyon nézete az, hogy az *ἐμπῆχται* azok az *εἰληχότες*, a kik Aristoteles szerint a táblácskákat és a díjat a *βακτηρία* és a *σύμβολον χαλκοῦν* ellenében kiadják, miután nekik, ha a sorsolásnál kimaradt heliastáknak visszaadták a táblácskákat, többé semmi dolguk nincsen. Ez ellen Photiades azt hozza fel,**) hogy az *ἐμπῆχται* nem tudhatják, hogy az ő phylejükbe tartozó bírák mindegyike milyen törvényszékbe került és nem vándorolhatnak az egyik törvényszékből a másikba, hogy phylejük tagjainak átadják a díjat, mivel úgy is el voltak foglaltva azzal, hogy a kimaradt heliastáknak visszaadják a táblácskákat. Szerinte ezek az *εἰληχότες* a jelentkező heliasták közül sorsoltatnának ki, ép úgy, mint a többi hivatalnokok, és pedig csak erre a hivatalra.

Csak hogy a visszavetett heliastákkal az *ἐμπῆχται* bizonyára sokkal hamarabb végeztek, mint a bírák a perekkel, mert pl. a mi esetünkben 35 táblácska visszaadása csak nem tart órákhosszat; azonkívül

*) CIA. II. 809. v. 216/7. τὸν δὲ μισθὸν διδόναι τοῖς δικαστηρίοις τοὺς ταμίαις τῶν τῆς θεοῦ κατὰ τὸν νόμον.

**) Ἀθηνᾶς τομ. IE' σ. 9.

Aristoteles sehol sem említi, hogy a jelentkező heliasták közül sor-solnának ki a szükséges bírákon kívül erre a célra egyeseket és nem is valószínű, hogy mikor az összes hivatalnokok és bírák el vannak foglalva a tárgyalások végéig, csak éppen az *ἐμπῆχται* szabadulnának korán és ezek az *εἰληχότες* maradnának tétlen csaknem az egész idő alatt, csak azért, hogy külön hivatalnokoktól vehessék át a bírák a díjat. Az sem bir valószínűséggel, hogy a bírák közül sorsolták volna ki őket a tárgyalások befejezte után, mert a bírák az ülés után a törvényszékből való eltávozásuk előtt vették fel a díjat s nem tételezhető fel, hogy türelmesen várniok kellett volna, míg az archon a bizottságot kisorsolja és Athene kincstárnokai ennek a szükséges pénztriobolosokban leolvassák, a mi mindenesetre jókora időt vett igénybe, esetleg, ha a kincstárnokok éppen más törvényszékben voltak elfoglalva, még tovább is.

Tehát, hogy a nehézségeket megoldhassuk, vissza kell térnünk az *ἐμπῆχται*-hez. Semmi sem szól ellene annak a feltevésnek, hogy míg az *ἐμπῆχται* egy része a táblácskák visszaadásával van elfoglalva, addig a másik, kisorsolt rész érintkezik Athene istennő kincstárnokai-val. átveszi a szükséges összeget, megolvassa, elosztja és kikészíti az egyes törvényszékek számára, úgy hogy az ülések végével nincs egyéb hátra, mint a táblácskákkal telt *χιβώτιον*-ok kihozatala, és megkezdődhetik a díjak kiosztása, melyeket a bírák apró csoportokban a pénztár elé járulva vettek fel a *βακτηρία* és a *σύμβολον χαλκοῦν* ellenében.

Ez a hypothesis tehát megoldja az *εἰληχότες* és *ἐμπῆχται* kérdésében felmerült nehézségeket. Az *εἰληχότες* alatt az *ἐμπῆχται* egy külön kisorsolt részét kell érteni, a kiknek elég idejük van arra, hogy a szükséges összeget pontosan megolvassa vegyék át s osszszák el maguk között, hogy a bírák az ajtóból kijövet rögtön vehessék át a díjat és távozhassanak. Gyöngéje azonban, hogy a szöveg kibetűzhetetlen volta miatt nem az íróból vett idézetek szolgálnak alapjául, hanem csak a nehézségeknek az eddigi ismeretek alapján való megoldását célzó combinatio, melynek helyességét vagy helytelenségét majd csak újabb adatok felfedezése, vagy további kutatások fogják bebizonyítani.

A mint láttuk, ez a rendszer teljesen megfelel céljának, a mennyiben az athenei democratia főbaját, a demagogiát és a vesztegetést az igazságszolgáltatásban ártalmatlanná teszi. Igaz, hogy éppen a sokszoros sorsolás miatt nehézkes és bonyolódott, de ez nem játszott szerepet Athénben, a hol a szabad polgárnak hivatása csak az volt, hogy egész nap a piacon tartózkodva intézze a városállam ügyeit. Azonkívül a bírói teendőkre nagyobb részt csak öregebb emberek jelentkeztek, a kik nagyobb hajlandósággal viseltettek a lassú, pedáns, de

cézirányos, mint a gyors, de célját tévesztett eljárás iránt. Hogy ki volt ezen eljárás feltalálója, azt nem tudjuk. De valószínű, hogy hosszabb kísérletezés és céltudatos fejlesztés eredménye.

SCHARBERT VILMOS.

ADALÉKOK A MAGYAR PONYVAIRODALOM TÖRTÉNETÉHEZ.

A magyar sajtó szabadságát illetőleg, kétségbevonhatatlanul a legradikálisabb iránynak képviselője az a politikai röpirat, mely 1844-ben (állítólag Párisban, Amyotnál) ily czímen jelent meg: «Sajtószabadságról nézetei. Egy Rabnak.» (8 r. 83. l.) A Végszóban ezeket mondja: «Magyarok! ha nem divat mozgatja lelketeket, egy országgyűlésen csak egy-két törvényt hozzatok, s a jelen gyűlésen legyen első: *Magyar hazánkban, magyar nyelvű minden polgárra nézve, a sajtó örökre tökéletesen szabad.*» Másik törvény: «*Magyar hazában minden ember egyenlő jogú és egyenlően szabad.*» Midőn ezt kimondottátok, elégethetitek a Corpus jurist, elégethetitek minden egyéb törvényt s ezzel hazamehettek. Így cselekedve, nagygyá lehet e haza, s dicsővé a nemzet, mivé sok, divatból származott törvényekkel soha sem lesz.» (82. l.) A bibliából vett idézetekkel igazolván, hogy «a censura a legnagyobb bűn» (13—17.), annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy «a censura sem földi, sem mennyei boldogságunkra nem szükséges.» Sőt annyira megy, hogy magát a censurát okolja a rossz könyvekért és igaz meggyőződése, «ha az emberi társaság magának (!) oktanul censura által eszt meg nem köti, hanem szabadon fejlődik, nem lesz ok félni a veszedelmes könyvektől, mert a kifejlődött, kiművelt emberi ész csak jó könyveket szül, és ha mégis találhatik egy-két gyarló, azokon csak sajnálkodni fog a társaság...»

Nem célunk ezuttal e különben rendkívül érdekes politikai röpirat tárgyalásába bocsátkozni. Hatását illetőleg is csak azt jegyezzük meg, hogy a megjelenése utáni évben egy terjedelmes röpirat támadta meg szabadelvű eszméit ily czímen: «Felelete egy szabad polgárnak a sajtó szabadságáról írt munkájára egy Rabnak.» (Miskolcz, 1845. Ny. Csöglei Tóth Lajos. 8 r. 108. l.) Ezuttal csak egy-két adat segélyével akarjuk azt bizonyítani, hogy mennyivel inkább állottak az 1847-8-iki országgyűlés törvényhozói a korviszonyok színvonalán, midőn az «előző vizsgálatot örökre» eltörölven s a sajtó szabadságát

visszaállítván, «ennek biztosítékául *ideiglenesen*» a XVIII-ik t.-czikkben 45 paragraphust hoztak.

A régi censurái szabályok szerint minden nyomtatványt ugyan a censor elé kellett terjeszteni, de e kötelesség teljesítése alól mégis ki lehetett bújni azzal, hogy egyes könyvek a kiadás helye és a kiadó megnevezése nélkül kerültek forgalomba s így legföljebb az eladót lehetett sújtani. De ki gondolt komolyan a ponyva termékeire? Ez «irodalmi dugárú» sokszor teljesen megfelelt a külső követelményeknek — hely és kiadó megnevezésével — és mégis hamisítvány lehetett, melyért a megnevezett kiadó nem vállalta el a felelősséget. Vagy megjelent «helyben» és «ebben az esztendőben» s aztán ezen a réven bejárhatta az ország összes vásárait s legszorgalmasabb olvasói tán éppen a vásárbíró urak lehettek. Ez utóbbi szokás ellen senki se emelt kifogást s így a métely akadálytalanul terjedhetett el a nép rétegeiben.

Úgy látszik, az 1847/8-iki országgyűlés előző tárgyalásai ráterelték a figyelmet a ponyvára. Legalább ide vall az az 1847 Kisasszony hava 27-éről 1231. sz. a. kelt rendelet,*) melyre hivatkozással Bagó Márton rövid jelentést tesz a censurái hivatalnak. Ez ügyre vonatkozólag ugyan csak töredékes adatok maradtak reánk, de megkíséreljük ez adatokat egységes képpé alakítani.

Úgy látszik, a miskolci királyi könyvvizsgáló komolyan vévén hivatalos kötelességeit, Lövy József miskolci izraelita könyvkötőnél vizsgálatot tartott és az «elkobzott haszontalan, egyedül a szegény nép kizsárolására és a fanatizmus terjesztésére czélzott apróbb nyomtatványok lajstromát» bemutatta fölöttes hatóságának. E lajstromot megőrizte a Nemzeti Múzeum s azt sokoldalú érdekességére tekintettel, íme egész terjedelmében közöljük, mint tanulságos adalékot a magyar nép akkori műveltségi állapotának rajzához:

A darab czime	Nyomtatási helye	A nyomtató neve	A nyomtatás helye
A butyorba polált rabló —	nincs megn.	nincs kitéve	nincs kitéve
A bűnös Maria Magdolna megteremtésének historiája	Nagy-Várad	„	„
Fábián Mihály élete —	nincs kitéve	„	„
Czeglédy István —	„	„	„
Rendkívüli történet —	„	„	„
Gesten Jóska —	„	„	„
Vőfények kötelessége —	Nagy-Várad	„	„
Legujabb álmos könyv —	nincs kitéve	„	1846

*) Ez valószínűleg az eltiltott ponyvatermékek jegyzéke lehetett.

A darab czime	Nyomtatási helye	A nyomtató neve	A nyomtatás helye
Czigány Prédikáció.....	nincs kitéve	nincs kitéve	nincs kitéve
Krisztus urunk bucsúvétele	"	"	"
Az örökké való Zsidó	"	"	"
A szép Karolina.....	"	"	"
Vitéz Mihálynak fohásza	"	"	"
Florenz és Lyon	Nagy-Váradon	"	"
Koporsói Versek	"	"	"
Nagyváradai iszonyú tűzvész leírása.....	"	"	"
Angyal Bandi	nincs kitéve	"	"
Mária-pócsi énekek	"	"	"
Debreczenben történt gyilkolás	"	"	"
Legújabb Nóták	"	"	"
Egy nevetséges Történet.....	Nagy-Váradon	"	"
Vándorló Levelek	nincs kitéve	"	"
Stilfrid és Brunczvik	"	"	"
Asszonyok igazságai.....	"	"	"
Bölcs Salamon	"	"	"
Zöld Marci	"	"	"
A legújabb francia Mars	"	"	"

Valószínűnek tartjuk — bár ez aktaszerűleg nincs előttünk — hogy midőn Lövyt igazolásra szólították föl, a bevásárlása forrásául a Bagó Márton-féle czéget nevezte meg. Bagó Mártonnak 1848 márcz. 20-áról kelt nyilatkozata meg van a kis iratcsomóban és ebből arra következtetünk, hogy Bagó Mártont hivatalosan nyilatkozattételre szólíthatták föl. Ebben kijelenti, hogy Lövy a lefoglalt népkönyveket tőle nem, legfeljebb másoktól vehette. Ő — t. i. Bagó — az 1847 Kisasszony hava 27-én 1231. sz. rendelet értelmében «még azokat a könyveket sem hozta forgalomba, melyek ezúttal eltiltatván, régi keletű censored engedélyvel voltak ellátva». A mi Angyal Bandit, Sármánt és az Alkalmatos kézikönyvecskét illeti, azokat «agg-korú társa», boldogult Gyurian János tévedésből szolgáltatta ki. A mi a nyilatkozat ezen utóbbi részét illeti, erre vonatkozólag kevés felvilágosítást nyújt egy külön lapja ez iratcsomónak, melyen Lászy József könyvvizsgáló 1848 febr. 29-éről jelentést tesz a «kir. könyvbíráló fő Hivatalnak» és a lefoglalt Angyal Bandi, Sármány, Alkalmatos kézikönyvecske, Szerencse-Sáfár és a Szép új világi dalok-ról szóló könyveket «mellékletben bemutatja». Miután a Lövynél lefoglalt példányok közt, ez utóbbi jegyzék könyvei közül csupán Angyal Bandi fordul elő, nem lehetetlen, hogy ez egy másnál, vagy más alkalommal történt lefoglalás eredményéről számol el. A dolog ezen része kisebb jelentőségű; de fontosabb az, hogy ez iratcsomagban megtaláljuk a Bagó Márton üzleti könyvéből való azon kivonatot, mely azt igazolja, hogy ő a valóságban mit szállított Lövynek:

Verlag-Einnahme im December 1847.

<i>Exempl.</i>	<i>Rechnung für Jos. Lövi</i>	<i>fl.</i>	<i>kr.</i>
100	Álmoskönyv nyomt. Budán Gyurián és Bagó 1847	10	—
1	Sybilla (nincs több példány)	—	36
4	Bujdosás nyomt. Gyurián és Bagó, Buda 1843	1	—
5	Gertrudis szinte	1847	2
10	Lelki Kints »	1847	2
10	Jónap »	1846	2
20	Rosás kert »	1846	16
20	Sármán hibázik a nyomt. év	—	4
10	Salamon, Buda, Bagó	1847	1
20	Genofeva, nyom. Gyurián és Bagó	1846	8
3	Csendes Musika »	1846	1
200	Leány ABC »	1845	8
20	Florentz. Több példány nincs	—	6
10	Halottas, szinte szinte	1847	2
50	Ungar Svo Kalender, szinte	1847	4
20	Alkalmatos kézi könyvecske, hiányzik a nyomtatási év	—	2
10	Arany kults. Nyomt. Gyurián és Bagó	1845	4
30	Jó Illattétel, szinte	1843	4
4	Lelki Fegyver. Nyomt. Gyurián és Bagó	1846	2
Summa		83 f.	10
10% hiervon ab		8	10
Bleibt Summa		75 f.	—

Ime töredékes, de mindemellett figyelmet érdemlő adataink, melyek bizonyára jó szolgálatot fognak tehetni egy későbbi kutatónak.

Egy dolog bizonyos, az t. i., hogy a köznépnek határozott kárára vált volna, ha az «Egy rabnak», a censurát illető óhajai megvalósulnak.

BAYER JÓZSEF.

TÖLTÉNYI SZANISZLÓ PÁLYÁJA ÉS HÁTRAHAGYOTT IRATAI.

Töltényi Szaniszlóról, a bécsi egyetem orvosi karának európai hírnű tanáráról, a termékeny szonett- és drámaíróról alig esett még szó irodalmunkban. Először és utoljára Toldy Ferencz méltatja néhány elismerő szóval kiadott költeményeit és irodalmi hagyatékait. Elfeledték, mint annyi sok más, a ki bőségesen kivette részét abból a fáradságos munkából, mely irodalmunkat a két Kisfaludyn, Vörösmartyn át Petőfi és Arany fénykorára segíté. A XIX. század első felének egyik legtanultabb, legszélesebb világismeretű tudósa volt, kinek vaskos kötetekre menő orvosi művei, ma is élő neves tanítványai világos bizonyítékai nagy képzettségének. Élete ritka példája a lankadatlan munkásságnak, a nélkülözések, sorscsapások között előretörő, tanulni vágyó léleknek, melyet aztán nagyrészt kartársainak irigysége szorít le a jól megérdemelt magaslatról. Nem volt nagy költő, inkább a külföldi, német, angol és francia remekeken, s magyar kortársainak művein fejlődött költői lélek, mint tehetség, de korántsem annyira lelemény, eredetiség, s magasabban szárnyaló nyelv nélkül való, hogy élete, s kiadott kisebb és kéziratban levő nagyobb költeményei az irodalom bűvárait ne érdekelnék. Hadd adjam meg e helyen pályájának azt, a mit egy félszázad megtagadott tőle, nem az elismerést, csak a rövid, tárgyilagos ismertetést.

1795-ben született Veszprémben, atyja Schittensam József, jó módú, közbeesülésben álló szabómester volt. Tizenkét testvér közül a hatodik. A veszprémi piarista gymnasiumot szép sikerrel végezvén, atyja Szombathelyre küldte a philosophiára, hogy pap lehessen. Nem érezvén azonban magában hajlamot e pálya iránt, s különben sem akarván nagy családú szüleinek segítségére szorulni, két év múlva Keszthelyre ment, a hol a Georgiconban ipar és gazdasági leczkéket hallgatott. Innen került aztán mint gazdasági őrnek először a veszprémi káptalanhoz, azután Kilitibe, Somogy megyébe. Itt írta első verseit Gundihoz, a gazdatiszt leányához, a kinek szerelme, kora halála erősen megérzik apróbb költeményein és szonettjein, kinek emlékét leghivebben saját életéről később írt drámai költeménye őrzi. Az angol s francia nyelvet is itt tanulta meg, saját gyakorlására több művet le is fordított. A Hasznos Mulatságokba már Kilitiből küldött népdalokat, eredeti és fordított költeményeket.*) Úgy látszik, ez úton szo-

*) 1817: 2: 25. *Gyermek a' Pataknál* Schiller után; 1818: 2: 195. *A kiliti falu végén*; *Isak egy tsillag van az égen*; *Három alma meg egy fél*; 1819: 2: 248. *Sonettek Mirához*.

rosabb viszonyba is jutott Kulcsár Istvánnal, az említett folyóirat szerkesztőjével; valószínűleg az ő buzdítására írta is meg *Biblisz és Kauniszt*, *Niobe*, *Jephthe*, továbbá *Péter király*, *Gizella királyné* és *Veszprém vár esete* című szomorújátékait. Mikor pedig Kilitit Gundi anyjával történt összekocczanása miatt el kellett hagynia, a szerkesztő Pestre hívta maga mellé segédnek 1820-ban.

«Kulcsár valóban atyailag fogadott — mondja kiadásra szánt, kilencz kötetre terjedő költeményeinek bevezetésében — s bár igen mérséklett jutalomért sok munkát halmozott is reám, jóvolta által magamat fényesen jutalmazottnak érzém. Kulcsár az, kinek tanácsára az orvosi pályára léptem, tovább is nála dolgozván, mint segéd. Ő az, ki megismertette Horváth Istvánnal, Vitkovich-csal, Szemerével, Kölcseyvel, Helmeccyvel, az akkorban Pesten élő híres költőink fényes körébe bevezetett. E helyzetben kevés időre Kisfaludy Károlylyal is szorosabb összeköttetésbe jöttem.» Mondanunk se kell, minő hatással volt a kezdő íróra, a költői lelkületű ifjúra e kiváló társaság buzdítása. Ezek ösztökélésére magyarosította meg nevét s adta ki szonettjeit 1821-ben, melyek elé bevezetésül irodalmunkban addig legterjedelmesebb értekezést írt a szonetről; ez időben jelent meg néhány értekezése a Tudományos Gyűjteményben*) az állatok és plánták eredetéről, Buda környékének ásványairól; egy pár költeménye Kisfaludy Aurorájában (Remény a' búban, Bakony) s Pozsony című tájrajza a Lannoniában. Orvosi tanulmányai, s szerkesztői teendőik között dolgozta át fentemlített szomorújátékait is, miután valószínűleg Kisfaludy révén a színpad követelményeivel is megismerkedett. *Gizella királyné* (3 felv.) és *Biblisz és Kauniszt* (5 felv.) saját vallomása szerint Kolozsváry S. eszközzése által Fehérvár színpadán, Veszprém vára esetét (2 felv.) pedig Veszprémben adták a közönség nagy tetszésével. Sem ezekről a drámákról, sem előadásukról nem történik említés Bayer J. ismért munkájában.

Elvégezvén az orvosi facultas három első évét Budapesten, két évi gyakorlatra Bécsbe ment, hol minden idejét a tudományoknak szentelte. Mire Pestre visszakérült, hogy «szigorú próbatételeit» legyen, a philosophiai tanfolyam, mely minden tudományos pályához alapstudiumul szolgált, kettőről három évre emeltetett, s így őt, mivel csak két éves tanfolyamot hallgatott, egyidőre felfüggesztették. Ezen idő alatt, 1824-ben írta *II. Lajos Hírkoszorúja*, azaz *II. Lajos udvara* (5 felv.) és *A mohácsi veszedelem* (4 felv.) című szomorújátékait. Ez utóbbiról mondja Viszota Gyula az Irod. Közl. 13:2:161 lap, hogy csak a címe ismeretes; megvan fiának, Nemes Töltényi Kálmán-

*) 1820. és 1823. évfolyamban.

nak birtokában minden más munkájának kéziratával együtt. Ezen év végén szerezte meg az orvosi diplomát, s másfél évig az «egyetemi szülő-intézet tanszékénél» Birly tanár mellett működött mint segéd. 1826-ban már Bécsben találjuk a József-akadémiában, hol a szüléset, közkórtudomány és orvosi szerek tanára lett. Tizenhárom év mulva ugyanezen tanszékekre ez egyetemre hívták meg, a hol 1848-ig maradt, a midőn ugyanis a forradalom idején váratlanul nyugdíjazták. Hosszú bécsi tartózkodása alatt majdnem minden összeköttetése megszűnt a magyar írókkal, s irodalommal, inkább tudományos munkákat írt német és latin nyelven. «E helyzetemben írt bölcsészeti, természettani és orvosi nagyobb munkáimnak és kisebb értekezéseimnek — mondja egyik barátjához élete végén írott levelében — ha csak címeiket közölném, hosszú lajstromot kellene írnom.» E hosszú lajstromból való a vaskos köteteket kitevő: *Versuch einer Kritik der wissenschaftlichen Grundlage der Medicin* (1838/39) és a *Pathologia et Therapia generalis medico-chirurgica* (1843). Ilyen s hasonló munkák szereztek meg neki a tanácsosi címet, a magyar nemességet (1842), s több külföldi (Pádua, Nápoly, Berlin, Pétervár, Hamburg) tudós társaság tagságát és tanártársainak — irigységét. Óriási elfoglaltsága, s tudományos búvárlatai, és hosszabb külföldi utazásainak daczára sem hagyott föl azonban a költészettel. A mikor a magyar tudományos Akadémia «András, Béla és Levente, Kopasz László három fiának esteit jutalom kérdésnek tűzte ki, Balladát kívánván e' tárgyról», akkor kezdte meg ő is *András, Béla, Levente* című «regényes hősi költeményét», mely hat «regény»-re terjed; Bécsben írta *Égi Dal*-át is, ezt az allegorikus eposzt, mely az Olympos és mennyország meg a pokol isteneinek az ember lelkeért való küzdelmét tárgyalja két részben. Itt készült az a már említett allegorikus drámai költemény is saját életéről.

Nyugdíjaztatásának történetét a bécsi diákzavargásokkal együtt érdekesen írja le az említett levélben, mely nemcsak az irodalom, hanem a történet búvárait is hasznos feljegyzéseket tartalmaz. Ő maga az orvosi tudományok új empirikus iránya ellen való, több helyütt kifejezett nézeteinek, főleg pedig tanártársai ellen hanyagságuk, igazságtalanságuk miatt történt többszöri felszólalásainak, és az irigységnek tulajdonítja «minden előnyök és minden rendes eljárás nélkül» való elbocsáttatását. Kétségtelen azonban, hogy magyar voltának, s magyar érzelmeinek is volt befolyása ez esetre, hisz forradalmi iratok szerzésével is vádolták. Hosszú éveken át hiába keresett orvoslást a kormánynál, hiába igyekezett magát tanszékére visszahelyeztetni. 1855-ben halt meg, mielőtt költeményeinek kiadót, «csak irgalomból is kiadót» talált volna.

Ezért maradtak aztán színművei, s eposzszerű két nagyobb köl-

teménye kéziratban. E kéziratok közül különösebb figyelmet *II. Lajos Hírkoszorúja*; *András, Béla és Levente s Égi Dala* érdemel, nemcsak mivel megczáfolják Toldy azon állítását, hogy Töltényi Bécsben «kirekesztőleg a tudományoknak szentelve életét, a költészettől végkép búcsút vett», hanem értékük, költői tárgyuk, feldolgozásuk és nyelvük miatt is, hisz keletkezésük koráról Toldy is elismeri, hogy ekkor már Töltényi a nyelv és verselés urává kezdett lenni. (A magy. nemz. irod. tört. 1864—5: 208/218. l.)

Előbbi színművei, pl. Gizella királyné és Péter király, «modorára nézve bár színjáték, lényegére nézve — mondja költeményei elé szánt bevezetésében — nem más, mint Hősi költemény. Másként mind a' kettő együtt véve dramatikai Eposznak is nevezethetik», tehát a XVIII. század végén és a XIX. század elején divatos történelmi drámák sorába tartoznak, addig *II. Lajos Hírkoszorúja* már nem dialogizált történet, az igaz, hogy nem is jellemtragedia, a végzet- és történeti drámák sajátságait tünteti fel legjobban, de tele van hatásos drámái jelenetekkel, s rajta erősen megérzik Shakespearenek és a színpad követelményeinek ismerete.*) *Lajos király*, a drámák hőse, szánandó gyöngeségével, környezetével szemben való tehetetlenségével inkább szenved, mint cselekszik, de sorsa elég tragikusan van bemutatva. Mikor már a javulás útjára tér, mikor belátva a dőzsölésnek, mulatozásnak káros voltát, felismeri Mark grófban, nevelőjében az álnok udvaronczt, a mikor megbánással ismeri be neje előtt eddigi hűtlen életét és a mikor már Juliának igaz szerelmét is vissza tudja utasítani, s egészen megtisztul, igazi uralkodó tudna lenni, ekkor kell vesnie. Az ország állapota, főuraink pártoskodása izgató jelenetekben van bemutatva, melyek közé enyhítőleg vegyül Juliának a király iránt való romantikus szerelme, egy-egy hősnek nejtől, jegyesétől való búcsúzása; csak kár, hogy egy és ugyanazon jelenet más-más személyekkel többször ismétlődik. Dobozy Mihálynak és hitvesének, Lórának története megismétlődik pl. Aczéllal és Katalinnal. Kár, hogy az egész darab elnyújtott, terjengős.

Mutatóul hadd álljon itt Dobozynek és Lórának jelenete, a második rész negyedik felvonásából; egyik legsikerültebb része ez a drámának, melynek költői nyelvéről is elég bizonyosságot tesz a következő idézet:

(*Dobozy* hűtvösét karjára felkapva a' játékszinre fut:)

Dobozy: Éltémnek megszakadt ere,
Nem birlak! (leemeli karjából)

---

*) Részletes tárgyalását adom e kettős szomorújátéknak *A mohácsi, rész a magyar költészetben* című dolgozatomban.

- Lóra:* El kell tehát örökre válnunk.
- Dobozy:* Nints Isten menyköved, hogy főbe sujtnál,
Ne kellne e' kétségbeső angyalnak
Rimánkodásit hallanom!
- Lóra:* Vérem 's édes rokonságom karján
Sem halhatok meg; jajj és könny között
Eretnek búja ajkán kell száradnom.
- Dobozy:* Oh, hogy gránitkövé nem vált szivem,
Midőn először érted felhevült,
Bár első szó hangjának kelleme,
Mellyel szerelmet esküvék és első
Tsókomnak búve, bája döglesztő
Betegséggé vált volna, hogy reád
Lehellvén a' halált, illy kin keservnek
Ne éltél volna!
- Lóra:* Ölj meg, ölj meg férjem!
- Dobozy:* Kéz hogyha volnál, vagy láb testemen
Karddal levágnálak 's elégetnélek,
Porod hullámba, szélbe hinteném,
Hogy fel ne dűlná Kun, Tatár, Török,
De Lóra a' mióta hű szerelmünk
Az érzetek titkában összeforradt,
A' Lélek és Test két valónkban egy lett,
Az elme, ész, a' lánglat képzemény
Bennem te vagy, 's ha szivemet kívájnám
Vagy agyvelőm kaparnám körmömmel ki,
Téged ki még sem irthatnálak.
- Lóra:* Dobozy,
Ne mesterkéld, ne szépítsd képzeményed
Rák, súly leszek mind hótig sziveden,
Fájdalmad, kinod én vagyok, miattam
Lankadsz el; irts ki, irts ki, irts ki.
- Dobozy:* Jer karjaimba édös hűtvösöm,
Talán e' dermedő mellyem ketté
Repszthetem, 's héven röpülő vérem
Kiszökve érfalából szétszakaszt.*)
- (szívéhez szorítja)
- Most isten, hogy ha markod közt a' villám
És üszkök szárnya és te hogyha vagy,
Ki hold és nap fényére éjt lehelsz
Teremts aláink örvényt, süllyesz, süllyesz le.
Vagy kapj mint Illést lángszekéren égbe,

---

*) Ez az egész jelenet Pántzél és Igaz Kedveskedőjében is meg-
jelent 1824: I: 113. némi változtatásokkal. E helyen *érfalából* helyett *ér-
fokából* van a lenyomatban.

Hogy meg ne fertőztesse testeinket¹
Arczod színét nem ösmerő pogány.

Lóra: Óh, Krisztus Jesus.²)

Dobozy: Lóráám, Lóráám

Lóra: Dobozy —

Szerelmed rég óhajtott zálogát
E' gyász órában érezem először
Alatta szívemnek mozdulni.

Dobozy: Menyország.

Lóra: Ne hagyj prédára jutnom!

Ölj, ölj meg, ölj meg, ölj meg bennünk, Sátán
Nem Isten lakna égben, hogyha szent vér-
Ontásodért holtak feltámadásán
Elkárhoztatna.

Dobozy: Oh szerelmes hölgy,

Atyát tevél belőlem, édes atyát
Méhedben egy porongy véremből szökvén
Belé, nemzőjét kéri életéért.³)

Lóra: Görts vonja össze látom ujjaid.

A' vérnek tóduló hulláma benned⁴)
Megrontja jobb tökéleted. Add nekem
Kardod hegyét, magam verem körösztil
Méhem 's boldogtalan rajom.
Óh! (*kardot ragad: kiejti kezéből*)
Az első anya, ki méhe gyilkosává
Lett, Belzebubnak 's Lucifernek volt
Leánya, párducz 's tigris kölykező,
Irgalmazz férjem, oh irgalmazz rajtunk.

Dobozy: Jövel tehát, szerelmem, sarjam, magvam
Az ádáz tettet tsókom szentté tegye.

(*ajkára huzza*)

'S bár holló, karvaly, vagy kutyák vérében
Legyen testünknek sirja, minden
Könyörülő Istenünk lelkünket mégis

¹) A Kedveskedőben:

Teremts aláink örvényt, sülyessz, sülyessz le
A' sir' sötétségébe vagy ragadj fel
Tüzes szekéren mint llyést az égbe;
Hogy meg ne fertőztesse stb.

²) U. i. (Karjaiba dől férjének)

³) — nemzőjét, atyát átkozza, hogy
Fogantata.

⁴)

Szerelmed görcsbe vonja
Látom kezéd' 's a' tóduló vér benned
Megrontja jobb tökéleted stb.

Magához fogja venni. Lórá! Lórá!
Vérem — fiam — kedvesem — élj — élj —
Örökre —

(körösztil szúrja).

Lóra (lerogyik): Isten — áldjon — Dobozy!

Dobozy (redrogyik. Kívülről kardtsattogás hallatik. Felugrik)

Halál

Millyen kívánva jössz, küszködve hordsz

A' Szérafínok szárnyán Lórá!hoz —

Fiamhoz — Oh nagy isten — nem, nem küzdhetek

Feszés, megvont inam lelankadt*)

A' kard, melly Lórá! szent vérebe fürde

Nem fürdhetik pogány döglesztő véreben ---

(nagyobb zaj)

Honnfelem kiált segédet! haj!

Mellyemnek dombja nő, ujjondan dermed

Erőm inamban! markolatig, 's azon

Túl öklöm is körösztil futtatom

Bordáján. Sámson, Góliáth vagyok —

(A törökkel küzdve esik el neje holtteste mellett.)

Nem czélom azonban költeményeinek ismertetése, csak arra akartam e néhány sorban figyelmeztetni az érdeklődőket, hogy vannak még a magyar irodalomnak munkásai, kik együttműködve a nagyokkal, sokat tettek és írtak, kiket idő előtt elfeledtünk, a nélkül hogy ki is mutattuk volna műveiken, hogy nem illethet bennünket e miatt a hálátlanság vádja.

SIMAI ÖDÖN.

UJABB ÉSZREVÉTELEK THEISZ SZÓTÁRÁHOZ.

Mióta Theisz Gyula francia szótáráról bírálatomat megírtam (*Budapesti Szemle 1904 febr.*), újabb igazítani és pótolni valókat vettem észre ez érdemes munkában. Ime sorozatuk, bírálatom kiegészítéseül.

a) Igazítandók.

abandonnement: dans l'a. où je me suis trouvé *«elhagyottságomban»*: hiányzik a múlt jelzése, tehát: *akkori* elh. — Továbbá *abandonne-*

*) E helyett a sor helyett a Kedveskedőben:

Gyermek vagyok, erőtlén, gyáva gyermek —

ment itt, e Molièretől idézett kifejezésben, mely Molièrenél is (Livet és Despois-Mesnard szakszótárai szerint) csak ez egyetlen egyszer fordul elő, s melyet épp ezért Sachs-Villatte 1900-iki *Handausgabe*-ja is mellőz, *elavúltan* áll *abandon* helyett. (Ma ugyanis *abandon* *állapotot* jelent, míg *abandonnement* *cselekvést* fejez ki és = *elhagyás*.)

Adonis: un A. «*szép szál legény*», e magyar kifejezés = *deli, férfias termet*, holott Adonis inkább nőies szépségéről volt híres. Aztán szótárunk, mely oly kényesen ügyel a pädagogiai tekintetekre, miért nevezi Adonist *Venus szeretőjének*?

affable: «beszédes, közlékeny». Határozottan téves értelmezés. Leutselig (S.-V.). Qui accueille les gens avec bonté (Darmesteter-Hatzfeld). Qui reçoit, écoute et entretient avec bienveillance ceux qui s'adressent à lui (Littré-Beaujean). V. ö. a latinban is: *affabilis* = «kivel könnyen beszélhetni, nyájas, szíves, barátságos, leereszkedő» (Finály). — Ama két szó tehát (melyek francziául = *communicatif, expansif*) épp úgy törlendő, mint *affabilité* értelmezéséből is törlendő «közlékenység».

barbouilleur: «mázoló, rossz festő, rossz író (*tehát: kontár!*), csacska ember»; csacska korántsem elég. Celui qui parle d'une manière inintelligible (D.-H.). Bavard dont les paroles sont confuses et inintelligibles (L.-B.). V. ö. különben szótárunkban is: «*barbouiller* hadarni, zavarosan előadni».

bestiaire a középkorban nem éppen «állatmese-könyv», hanem oly könyv volt, mely az állatok tulajdonságait naiv tudakossággal és hiszékenységgel írta le, mesés történetek és allegorikus magyarázatok kíséretében. Tehát inkább *állatos-könyv*. (V. ö. *lapidaire* — *köves könyv* — melyet szótárunk azonban csak mint melléknevet említ: «drágakövekkel foglalkozó».)

bleu: passer du linge au bl. «*fehér ruhát kékíteni*», szabatosan: «a kimosott fehérneműt (linge blanchi) kikékíteni».

bonace: «tengernek rövid nyugodalma vihar után v. vihar előtt» (*tehát szélcsend!*); *elavúlt* szó, ma ez használatos helyette: *calme de la mer*. (V. ö. Larroumet *Cid*-kommentárját.) V. ö. még *accalmie*.

bouquiner sur les quais «a Szajna partján ócska könyvekben kotorászni», szabatosan: Párisban, a Szajna-parti antikváriusok (nem: ódondászok!!) könyvkirakatait böngészgetni.

carillon: «fam. tánczdal», nem annyira *familiáris* mintsem *avúlt* ez értelemben, épp úgy mint *chipoter* «harapcsálni stb. értelemben»: S.-V. Handausg. mindkét szónál mellőzi e jelentéseket. — Szintúgy *avúlt* *onc, onques*, mely ma legfőlebb tréfásan használva.

casier judiciaire «*spéc. vkinek előélete*», nem «*spéc.*», hanem

«fig.» vagyis *átvitt értelemben*; nincs megmondva, hogy rendesen = dossier, Strafregister.

chanson: ófranciában *hősköltemény* = *ch. de geste*. (V. ö. *chanson de Roland* csak Roland-ének.)

cherille «*hézagpótló, fölösleges szó*». A mi *hézagpótló*, az nem lehet *fölösleges*; tollhiba *hézagtöltő* helyett. Aztán feledve, hogy *versben*!

chou-fleur, a kárfiol nem «*virágos káposzta*», hanem *kel-virág*.

convoler: «*fam. c. dans les bras d'un homme egy ferfinak karjai közé repülni, karjai közé sietni*». Feledve egy lényeges momentum: *aller vers un homme qu'on épouse* (D. H.). Livet Molière-szótárában egyenesen így értelmezi e helyet: *se marier*. Különben sem «*fam.*» a használat, melyre Molièrenél is csak ez az egy eset található s melyet joggal mellőz tehát S.-V. Hd. Már a XVII. században is *második házasságra lépőkről* használták e kifejezést rendesen. (V. ö. *Furetièret*, Livetnél idézve.)

corsage «*vállfűző*» értelemben épp oly ritka, illetve avúlt mint *corset ruhaderék* értelemben. (*Corset* legfőlebb *fűzős ruhaderék*.)

coup; *à ce coup* és *pour ce coup* egymás mellé teendők mint azonos értelműek = ezuttal; *à ce coup* nem «*erre*» (= *sur cela*!).

couple: *une c. de pigeons* «*egy pár galamb*», *un c. de p.* «*egy pár, t. i. két összepárosodott galamb*». Szabatosabban: *une c.* = *egy pár g. nemre való tekintet nélkül, un c. egy galambpár, hím és nőstény*.

courbature «*elcsigázás, kimerültség, spéc. lóról*». Bizony ember-ről is. még pedig betegség következtében is. — Felveendő aztán *courbaturer* ige is.

couvert «*levélboríték, v. enveloppe; sous le couvert d'un autre másnak czíme alatt*». *Couvert* magában *sohasem* = *levélboríték*, hanem az idézett kifejezésben, mint helyesen fordítva, = «*másnak czíme*». *Sous le couvert* = *avec une enveloppe qui porte l'adresse d'un tiers* (L.-B.). Ily esetben lehet *csomagról* is szó, de a fő az, hogy mindig egy harmadik czíme (szószertint *fedezete* = *couvert*) alatt küldve.

déluré: «*szemes*» nem eléggé kifejező, mert v. ö. pl. *une gour-gandine délurée. Kitanult* stb.

démentir: «*megszegni szavát*» értelemben visszaható = *se d.* (V. ö. *vos actions démentent vos paroles, meghazudtolják*.)

demeure nem jelent «*elmaradást*», «*késedelem (késedelmezés), halogatás*» értelemben pedig *avúlt*; *mettre en d. mellett felveendő: mise en d.* is.

directeur de conscience «*gyóntatóatyja*». S.-V. is így, de szintén tévesen. *Directeur* és *confesseur* nem szükségképen egy, sőt a XVII. században egymással olykor hadi lábon álltak; *directeur* lehetett világi ember is.

éclabousser le monde «fényűzésével szemtelenül tüntetni». Megmagyarázni a nagy urak kocsijáról vett metaphorát. Aztán a francia szótárak értelmezéséből kölcsönzött *insolemment* itt nem szemtelenül, hanem *hivalkodva, dőlyfösen*.

s'exécuter de bonne grâce «magát a szükseges áldozatra rászánni.» Mint S.-V.-nál, de hol zárjelbe téve az adverbium, itt is mellőzve *de bonne grâce* fordítása. (= *Vonakodás nélkül, készségesen.*)

facteur: «tényező, szorzó». Nem tán főleg csak a *szorzó*, hanem *ez és a szorzandó* együtt véve, illetve egyik csak úgy mint a másik.

galant homme nem csak «*derék, tisztességes*», de *kellemes, finom úri ember* is; viszont *homme galant*, bár a «főnév után» áll a melléknév = nőknek udvarolgaató stb. V. ö. még *lettre galante*, *femme galante* stb. kifejezésekben a szintén «főnév után» álló melléknév értelmét, mely éppen nem a 2. pontban felsoroltak közül való.

iambe: «*lyrai lendületű gúnydal*». *Gúnydal* = *chanson satirique*, a minek pedig a Chénier és Barbier jambusai éppen nem mondhatók. *Lyrai lendületű* (*d'un mouvement lyrique!*) helyett *ó dai lendületű* teendő.

ministre: «*ministres de l'Evangile spéc.* protestans lelkészek»; protestans lelkész mégis rendesen = *ministre protestant*.

monsieur: «abs. háziúr», de nem a háztulajdonos (*maître de la maison* és nem *propriétaire*); *családfő*. «On cherche Monsieur *keresik, Uram*»; szabatosan: «a tekintetes vagy nacscsás *urat keresik*», mondja a cseléd, esetleg magának, gazdájának. U. is Monsieur itt *nem megszólítás, de tárgy*. «Keresik, Uram» francziául így volna: «On vous cherche, Monsieur».

pince-sans-rire nem éppen «*szívtelen csipkedő, gúnyolódó*», hanem *komolykodva, ártatlan arczczal, legfőlebb hidegen csipkedő, gúnyolódó*.

prude «erényes»: szabatosan *ridegen erényeskedő*, de ez értelemben is avúlt ma. (S.-V. Hd. mellőzi is.)

pudeur *pirulást* nem jelent; tán ily kifejezésre gondolt a szótár írója *homme sans pudeur* = *pirulni nem tudó* (szemérmetlen). V. ö. *rougeur* *pudibonde* szemérmeteskedő *irulás-pirulás*. *Pudibond* értelmezéséhez is szó fér különben: «*nagyon szemérmetes, szégyenlős*», nem fejezi ki a rosszaló, a gúnyos árnyalatot: *qui pousse la pudeur à l'excès* (D.-H.); ne se dit guère que *par plaisanterie* (L.-B.).

raifort «*retek; r. sauvage* = *cran*» (= *vadtorma*). A francziának a *rendes retek* = *radis*, míg *raifort* egyenesen *torma* első sorban.

rebaudir «*kutyát czirogatva, simogatva uszítani*». Kissé szokatlan volna egy vadász részéről (ugyanis vadászati műkifejezés). *Exciter les chiens par des caresses*, mondja L.-B., a mit S.-V. így fordít: «*durch*

Liebkosungen aufmuntern. D.-H. egyébiránt így különböztet: «*exciter et par extens. caresser*». Ugyanitt ez értelmezés is adva: «farkát fölemelni, *kutyáról*». De hogy miért, szótárunk épp oly kevésbé mondja meg mint akár D.-H.: t. i. *mikor a kutya a vad nyomára lel*.

redingote «fölső kabát, fööltő». S.-V. is így, de ott *Gehrock* is áll. Első sorban *a mi redingoteunk, szalon-kabátféle*.

rôtisserie több mint csak *laczikonyha*, mely vásári bódé vagy még ennyi sem. Sokszor igen elegans *pecsenyesütő üzlet, vendéglővel egybekötve*, illetve egyenesen *vendéglő*.

roux «*barna, vajas mártás*», nem *mártás*, de *rántás*!

sacerdoce «*istenî dolog*», helyesen *szent foglalkozás*.

siècle nem *világias élet* (emez = *vie mondaine*), hanem *világi élet*, ellentétben a papi pályával, pl. *quitter le siècle* = pappá lenni. (V. ö. *monde* szót szótárunkban, hol feledve, hogy = *nagyvilági élet* is, míg *mondain* helyesen *nagyviláginak* fordítva.)

somme «*teher, a mennyi*» a *ló*, a *számár elbír*. Ez értelmezésben téves etymologia kisért. *Bête de somme* kifejezésben ugyanis *somme* nem *summa (quantité)* szóval függ össze, hanem ebből ered: *sogma* = *bát, málhanyereg*.

submersion «*elárasztás*»; első sorban: «*alámerítés, elmerülés*».

terriner «*nagy anyagtál*». V. ö. *pâté en t.*; a strassburgi *pástétomot* pl. szintén *terrinerben* árúsítják, de ez kis *faïence-csésze*, nem pedig *nagy cseréptál*.

tirade: «*verssorozat, színműben*». Nem világos; inkább: *hosszabb lélekzetű, szavalati rész*.

vaudeville: ma már nem csak *énekes bohózat*, v. ö. pl. Bisson *vaudeville*-eit.

β) Pótlándók.

marqué à l'A «*kitűnő*»; épp úgy magyarázatot igénylő kifejezés, mint pl. *faire Charlemagne*.

abolissement: *elévülés* (pl. *törvényé*); v. ö. *s'abolir*.

aboutir *célzt érni*. (Ses projets n'ont pas abouti.)

académie: *A. de Paris*!

actif: *inscrire quch. à l'actif de qu. javára írni*.

votre affectionné: *odateendő: levélzáradék*.

ambigu: «*mélange de choses contraires*» (L.-B.) s utalni a párisi *Ambigu* színházra, mely nevét onnan nyerte, hogy bohózatot és melodramát adott elő felváltva.

amygdale «*mandola*»: de miféle? V. ö. *gerçure* «*repedés*» (miféle?), *lymphatique* «*nyirkos*» (miről?), *rédiimer* «*megváltani*» (hogyan?), *sbire* «*rendőr*» (mily használatban?).

antécédent : sans antécédents példátlan (eset).

antiquaire : régiségkereskedő is.

aumônier mint *chapelain* = udvari pap is.

bâillon nem csak «peczek», mit a szájba dugnak, de *kötélék* (bandeau) is, mit a szájra tesznek. Tehát on lui appliqua un b. sur la bouche (a mit helyesen fordít különben szótárunk így: «bedugták a száját»), szó szerint bekötötték a száját.

blanchisserie nem csak «mosóház» (sőt ez inkább = *lavoir*, *buanderie*), de *mosóintézet*, *vasalóintézet* is.

boule lábmelegítő is, ez értelemben Meilhac és Halévy egy darabjának címe.

il a beau dire bizonyára = *hiába* beszél, de v. ö. *a beau mentir* (könnyű annak hazudni) qui vient de loin.

candeur : ártatlanság is.

chiffonnier «fiókos szekrény», de *nem sifoner* (= *armoire*). *Näh-tischchen* (S.-V.); *chiffonnière* ez értelemben *avúlt* alak.

ci-devant nem csak «főnnebb» vagy «az imént». V. ö. *un ci-devant*; *le ci-devant gouverneur* stb.

cigüé «csomorika»; általánosabban ismert szóval *bürok*.

cirage «padlóviasz, fénymáz»; *odateendő*: *czipőfénymáz* is. (NB. hiányzik szótárunkból *brosse à cirage*; *polissoire* pedig = *fényezőkefe*; *odateendő*: *czipőfényesítő kefe*.)

clocher *sántítani*: megemlítendő, hogy etymológiájának semmi köze *cloche* szóhoz (*cloppicare és *clocca*), miként semmi közük egymáshoz *foi* (fides) és *foie* (jecur ficatum) szóknak. — *chasser*-nál *captare* ígére utal szótárunk, de tulajdonképpen *captiare feltételezett alakból származik.

comporter : l'ouvrage comportera 5 volumes.

compresse nem csak «sebkötő, gyolcsdarab, kötés», de *borogatás* is.

corbeille «bekerített hely a tőzsdeügynökök részére»; ha már ez értelmet jónak vélte felvenni szótárunk, tette volna oda: «a párisi börzén».

cornet de papier «papírtölcsér», *odateendő*: «stániczli» (a *vixolás*-féle szók mellett elcsúszhatnak ez a szép szavunk is!), pl. *un cornet de bonbons*.

courtois : «k. k. armes c. lovagjáték tompa fegyverrel»; fontosabb lett volna ennél azt érinteni, hogy a középkor műveltségtörténetének minő korszakával függ össze a *courtois* szó; miként *précieux*-nél a XVII. századra kellett volna utalni. (*Précieuse* nincs is külön említve, v. ö. *Précieuses Ridicules*.)

cou de pied nem csak «lábesukló», de a *lábfej éle* is. (Spann.)

culte : vminek kultusza is.

curial: nem csak «plébániai, lelkészi»; v. ö. *style c.*

cuvette óráról, *montre à cuvette d'or, à double cuvette.*

dater: *avúlni* is, pl. *c'est un ouvrage qui date.*

décerner: *d. un certificat à quelqu'un* (kiállítani, adni).

dégringoler l'escalier.

dépit: «boszúság»; de «*Dépit Amoureux*»?

écrouer: «a rabok lajstromába felvenni», de egyszerűen *letartóztatni, bezárni* is, pl. *il a été écroué au dépôt.* (Ez utóbbi szónál hiányzik a *fogház, gyűjtőfogház* értelem.) *Il a été écroué.*

encre de Chine = «tus»; utalni kellett volna a *touche* (ecsetronás) értelmére s ily példát idézni a magyar szó megmagyarázására: *avec quelques t. d'encre de Ch.*

enregistrer: *faire e.* feladni (podgyászt a vasúton.)

fâcheux: Molièrenél *Les Fâcheux*? (NB. *raseur* hiányzik a szótárból.)

facteur: *hordár* is.

fermier: *adóbérlő* is, f. *général főadób.*

force: *force (nous) est de constater que . . .*

funiculaire «kábelvasút», *odateendő*: *sikló.*

gascon: nem csak *hetvenkedő, kérkedő*, de egyenesen *füllentő* is.

gérant: lap, folyóirat felelős kiadója, szerkesztője. (NB. *rédacteur* nem csak szerkesztő, de *belmunkatárs, rovatvezető* is.)

glacer: sem e szónál, sem *gant* vagy *peau* szónál nincs említve, hogy *glacé keztyű* = g. de *peau.*

goinfre: *parasita* is.

honnête homme jelentése a XVII. században!

indélicat: *fonetionnaire* i. *sikkasztó* hivatalnok.

Institut «francia Akadémia», félreértésre ad alkalmat. Helyesen: «a magyar tud. Akadémiának megfelelően *szakosztályokra osztott tudományos társaság* Párisban, melyhez tartozik az ú. n. *Francia Akadémia* is.

loge: *öltöző* is (színészeké).

mail: *sétatér* is, v. ö. *L'Orme du Mail.* (A. France regénye.)

maison: *czég* is. (V. ö. *Ancienne maison Quantin.*)

majeur dur is, mint *mineur mol* is; szótárunk a zenei műkifejezéseket egyáltalán elhanyagolja, hiába keresnők benne pl. az ily kifejezéseket: *ut majeur* (c dur), *ut dièse* (cisz), *la bémol majeur* (ász dur) stb.

mal: *mal du siècle.*

mitaine «fejes keztyű» nem világos: 1. ujjakra nem osztott keztyű, 2. ujjatlan női félkeztyű.

mitoyen: *mur m.* «közös fal», de egyszersmind *tűzfal* is.

moral nem csak «erkölcsös, erkölcsi», de *szellemi* is, pl. au *moral* aussi bien qu'au *physique* (szellemileg csakúgy mint fizikailag).

vin de paille «aszúbor», magyarázni, hogy *szalmán aszalt szőlőből* készül s innen neve, nem tán szinéről.

pampré «leveles szőlővessző», az az *szőlőlomb*.

panne: dans la p. *nem csak* «nyomorban», de *páciban, szoszban*.

perlimpinpin *nem csak* «csodapor», de *orosság, mely mit sem használ*.

pimprenelle «pimpó»; az ily szónak (v. ö. még pl. *salsifis*: bakszakáll) miféle fogalomkörbe tartozását inkább meg kellett volna magyarázni, mint teszem a *faïence*-t.

plaque «fémlemez, fémlap»: pl. *commémorative* = emléktábla.

préposition: «előjáró»; a kinek szüksége van rá, hogy e franczia szó felől felvilágosítást kérjen szótárunktól, annak jó lett volna oda tenni még ezt is: «szócska».

procureur du roi mellett hiányzik pr. *général*.

raisonneur: mit jelent Dumas fils darabjaiban?

recommander: se r. de quelqu'un «valakire hivatkozni»; oda tenni: *maga ajánlása végett*, pl. vous pouvez vous r. de moi.

réformé *nem csak* «reformatus», hanem pl. officiers réformés, v. ö. réformer 6. pontjának értelmét. (Ezt mindenestre kevésbé lett volna fölösleges kiemelni, mint pl. külön szók gyanánt adni ezeket: *vibrant, blondissant, vibrer* és *blondir* mellett!)

réintégration *nem csak* birtokba, de *tisztségbe* (és *állásba*) is visszahelyezés, v. ö. *réintégrer*.

saumure «sós lé», bizonyára, esetleg *káposztalé* (l'eau de la choucroute) is; de még *gyakrabban* *pác*. (Mettre dans de la s. = bepáczolni.)

sauter: leszakadni, gombról.

scie: bosszantóan sokat *nyúzott dal, élc* stb.

sieur: használatát részletezni!

vedette: megszólítás, levélben.

voter: au scrutin. (Az à viszonyozó használatáról szóló pont egyáltalán felettébb hézagos, mint ezt mindjárt e sorozat legelején kellett volna érintenünk. V. ö. még *tir à la cible, sonnerie à quinzaine* stb.)

Felveendőknék vélem továbbá még e szókat, illetve kifejezéseket: *on y va* (megyek! mindjárt!), *archiprêtre, pays du bleu, boule de neige, bulletin de commande, campagne de plume* (sajátosabb kifejezés mint a *felvett guerre de plume*), *à la cavalière, court-circuit* (vilámmossági rövid-zárlat), *cliché écrivain értelemben*, — si le cœur vous en dit, s'en donner à cœur joie, — s'en donner compte de (számot vetni

vmivel), — maison située entre cour et jardin, — prendre une voiture à la course (à l'heure bent van a szótárban), — à la mode de Bretagne (cousin vagy oncle), — débiter, découcher, demi-monde (Dumas fils darabjának is czíme, ne szemérmeteskedjünk tehát felettébb; sőt courtesane-t is felvennem), — avoir le diable au corps, la beauté du diable, — comme qui dirait, on dirait d'un fou, il se dit bien des choses (sokat beszél a világ), — donner ses 8 jours, quel âge me donneriez-vous? — écolage, empirisme, à l'emporte-pièce, entregent, face-à-main (= lorgnette, Stecher; ez már csak gyakoribb szó mint pl. *isard* vagy *pantographe*!), — fantaisiste, — au petit jour, — avant la lettre (c'est du Darwin avant la l.), — lit de justice, — mettons que je me sois trompé, — la voiture mit une heure pour... — oiseau de passage, — main qui passe, passer la main à... — pièce mint billet ellentété, — patinoire, — porte feinte, porte perdue, — raté, — roter, — (mely nem a *rotation* igéje tán!) — tout se sait à la longue (idővel minden kitudódik), — il en sait bien long (kitanult róka), — à suivre, — à la suite de plusieurs cas de rougeole on a licencié l'école, — je n'y tiens plus (már nem bírom), — veulerie, — vidame, — vin du cru (*vin de mon cru* mellett), — vin sec stb.

Egy pár sajtóhibát is ide írok: comtable, dentellé, gégourdi (*déluré* szónál), hart előtt elmaradt a *h* aspirált voltát jelző jegy (||); «rôti, ∞ e s/m. sült», sand-froid. A kiejtés jelzésében elmaradt *grammairénél mm*, *osciller-nál ssz*.

HARASZTI GYULA.

A «ROMÁN» SZÓ ÍRÁSA A MAGYAR NYELVÉSZETBEN.

E kérdés tisztázására engem Heinrich Gusztáv dr. elnökünk ama felszólalása buzdított, a melyet múlt évi december hóban Alexics György dr. tagtársunk felolvasása alkalmával tett a *román* név használatára ügyében. Elnökünk e szót a román nyelvészeten zavart okozónak nevezte. Ezt Heinrich Gusztáv elnökünk igen helyesen jegyezte meg, mivel az oláh szónak «román», szóval való megjelölése semmi tudományos alappal nem bír. Fölvetette akkor azt a kérdést, hogy vajjon nem volna-e czélszerűbb az oláh nyelvet a magyar írásban *rumunynak*, vagy a mint a németek nevezik *rumän-nek*, vagy a mint a francziák *rumain-nek*, nevezni, mert ezzel elkerülnők azt a zavart, a melyel úton-útfélen találkozunk, a midőn azt az általános *román* szóval jelöljük.

A *román* szó eredetét a magyarban a 48-as időkben kell keres-

nünk. Az «oláh» szó az erdélyi magyar előtt egyértelmű volt a «paraszt»-tal, «neveletlen»-nel, «hitvány»-nyal. Midőn a szabadság ideje beállt, az oláhok e lealacsonyító szót is lerázták magukról és követelték, hogy a magyarok őket «románok»-nak nevezzék, nem vévén tekintetbe a nyelvi szabályokat, csak egyedül ama büszkeségnek hódolva, hogy a román nyelv, Major Péter véleménye szerint, a latin irodalmi nyelv anyja.

A román elnevezés tehát politikai név, szívbeli önérzet kifolyása. Az ilyen kivívott, önérzetbe vágó dolgokat nem akarjuk mi bántani, de tudományos philológiai kérdésekkel foglalkozni, nemcsak joga, de kötelessége is e Társaságnak.

Ha végig tekintünk az írók táborán, a kik a román nyelvről magyarul írtak, azt fogjuk tapasztalni, hogy kevés azoknak száma, a kik az oláh nyelvet románnek írták.

Hunfalvy Pál nevezi *rumuny*-nak, Réthy *rumèn*-nek, Kiss Gábor *rumán*-nak, Alexics a Philol. Közlöny XXVII. köt. 357. l. egy kis cikkben is többféleképpen írja (istro-román, istro-romin). Ebből is látszik, hogy a román nyelvet beszélők füle érezte és tiltakozott az ellen, hogy a nyelvet románnek írják, mert tudták, hogy e nyelvet, kivéve a magyarokat, senki sem írja és nem írhatja románnak.

A román nép magát román-nak nevezi. Mi vagy te?

Sunt, îs român — feleli a román. Itt tehát egy oly nasális magánhangzóról van szó, a melyet idegenek kiejteni csak nehezen tudnak. A tudósok e specialis hang színéről úgy szereztek fogalmat, hogy némileg hasonlították a német laufen ige utolsó szótagja kiejtéséhez, a midőn az *e*-t kihagyva az *f* és *n* között egy rövid nasális hang hallatszik, lauf'n.

Az a kérdés, hogy ezt a specialis román hangzót hogyan jelöljük a magyar írásban.

Kutassuk először röviden az írás fejlődését és alkalmazzuk e vitás kérdésre, másodszer pedig nézzük, hogy hangtani szempontból mily jeggyel kell e hangzót megjelölni.

Az oláh nyelv írásában a legrégebb időktől fogva egészen 1860-ig a cyrill betűket használták. A cyrill írásból e kérdésre semmit sem meríthetünk. A román írás történetének tanulmányozásával arra a meggyőződésre juthatunk, hogy a magyar nyelv a román írásra ropant nagy befolyást gyakorolt. Az oláh nyelvben a XVII. századtól kezdve a cyrill írással párhuzamosan törekvések mutatkoztak a magyar írásjelek behozatalára. Nézzük, hogy a román hangzót hogyan írták a magyar helyesírást használó írók.

Az első magyar helyesírással írott oláh könyv 1648-ból való. Címe: Fogarasi István: Catechizmus. A román szót Fogarasi nem használta, mivel ő oláh egyházzól beszél. Az *â*-t következetesen egy-

szerű *e*-vel írja, pl. *en, entr'un* stb. Látszik, hogy igyekezett *e* hangot némileg utánozni, a mennyiben az *â* kiejtése némileg hasonlított a magyar zárt *ê*-hez is. Ha Fogarasit akarnók követni, akkor *romen-t* kellene írunk, a mi ellen a hangtan tiltakozik.

1674-ből van egy másik szövegünk. E szöveg helyesírása sokban hasonlít a Fogarasiéhoz. E szöveg fenntartotta azt az ódát, a melylyel Halič Mihály Páriz Pápaít üdvözölte, a midőn őt Bázélben orvosdoktorrá avatták. Pumnul Áron (Lepturariü tom. III. Vienna. 1862. 67 old.) szerint Halič 1674-ben hittudományhallgató volt Bázélben. Ebben az évben tett ott doktorátust Páriz Pápai és ismerősei közül mindenki, felköszöntötte egy saját anyanyelvén írt ódával. Halič mint karánsebesi román, román nyelven üdvözölte.

Az óda első sora:

Kent szenetate, szerund la voi, Romanus Apollo.

Halič az *â* írásában nagyon következetlen. Majd *e*-vel, majd *ae*-vel, majd *u*-val jelzi.

e-vel = kent, cânt; ketz = câți; Empereczie = Impărăția.

ae = mæne = mâne; *ay*-vel = payne = pâne; *u*-val = szerund = sârînd.

Ettől nem vehetünk semmit.

Az egyetemi könyvtár kéziratárában van egy Dictionarium Valachico-Latinum, a melynek eredetét a XVII. század második felére teszik. Ebben is magyar helyesírást találunk. Írójáról teljes biztonsággal állíthatjuk, hogy délmagyarországi ember volt, valószínűleg valami katolikus pap. Ez a szótár magyar ember birtokában lehetett, mivel az első oldalakon igyekszik a szavak magyar jelentését is oda írni, de a nehézségekbe belefáradva már a harmadik oldalon abba hagyja azt. Nézzük, hogy a Dictionariumban hogyan jelzik az *â*-t.

amënatü, amenecos, bëtren, brendzë, brëu, prënd, prëndzesk, kënyësk, svënt, empak, empus, entemplare, enseleszk.

Ez a pap az *â*-t *e*-vel, majd *ë*-vel jelzi.

Viski János 1676-ban lefordítja Dávid zsoltárait román-ra. «A lui szvent David kraj si prorokul o szutye si csincs dzecs de soltari, cari au szkrisz cu menile lui Viski János en Boldogfalva 1697.» Már a czímbe is találunk *â*-t, a melyet Viski egyszerű *e*-vel ír.

Lázár György egy 1808-ban írt ódájában az *â*-t majd *a*-val, majd *e*-vel, majd *i*-vel írja,

Furdui Péter 1818-ból való verse, Abrudbányáról, a melyben a bányákat magasztalja, következetesen *i*-vel jelzi az *â*-t. (Inke, brinke, gindesz, inperczit, Krisme stb.)

Ezzel eljutottunk azon utolsó maradványhoz, a melyben magyaros helyesírást találunk.

Ezekből tehát biztos írásmódot nyernünk lehetetlen. Alig van magánhangzó, a melyikkel az *ă* hangot ne jelölték volna.

A román szó a latin *romanus*-ból származik; nézzük most, hogy ez az eredeti *a* hangzó mily hangtani változásokon megy keresztül.

Az *a* (*romanus*-ból) a román nyelvben átváltozik *ă*-vá a következő esetben (a többi esetről most nem beszélek):

ha követi a nasális *n*, pl. *frango* = frâng. *Romanus* = român; *mansus* = mánz; *veteranus* = bătrân. Ez a hangváltozás általános román specialitás és tapasztalhatjuk az összes latin eredetű szavaknál és csekélyszámú szláv szavaknál.

Ez az *ă* megvan a macedo-románoknál is. Miklosichchal szemben bizonyítja ezt Weigand Gusztáv dr. a «Die Sprache der Olympos-Walachen» című munkájában (20—21. lap). Ezt bizonyítja továbbá Nădejde is az *Istoria limbei și literaturii române* (1886 — 38 old.) című könyvében.

A hangtan szerint tehát a román szót «román»-nak kell írunkunk.*) A magyarban használatos román elnevezés maradhat továbbra is a nép elnevezésére, de a nyelvészetben e szó mai alakja nem tartható fenn, mivel tudvalevő dolog, hogy a román alatt a latin nyelvek összességét értjük.

Az volna javaslatom, hogy a Philologiai Társaság mondja ki, hogy a tudományban egyáltalában, de a Közlönyben különösen, a «román» nyelv írásában egyöntetűséget kell teremtenünk. Már az egészen mellékes, hogy vajjon írjuk-e a román hangtannak megfelelően román-t (a mi a magyar nyelvben némileg sajátságos), vagy használjuk a németek rumän-jét vagy a francziák ruménjét — a fő az, hogy egyöntetűen és következetesen írjunk.

Dr. SIEGESCU JÓZSEF.

---

*) Alexics, múlt évi december havában tartott felolvasása után, a midőn Heinrich Gusztáv dr. a már előbb említett aggályainak kifejezést adott, egész határozottsággal hangoztatta, hogy az *oláh nyelvet lehetetlen másképpen írni, mint román nyelvnek*, mivel a nyelvnek ehhez törvényszerűsítette joga van??? Oláhnak nevezni a román Alexics akkori fel fogása szerint, ellenkeznie a törvényben szentesített joggal. A mit akkor oly határozottsággal állított, úgy látszik, maga sem követte írásában, mert román helyett romin-t ír. A midőn én a felolvasásomat tartottam (május hóban), tehát félévre rá, teljesen megfedkezett előbbi állításairól és homlokegyenest ellenkező álláspontot foglalt el, u. m. a román szónak oláhhall való helyettesítését. Úgy látszik, hogy nem volt jelen felolvasásomon, mert én, a mint fentebb látjuk, nem arról értekeztem, hogy mi helyes: a román, vagy az oláh szó, hanem arról, hogy ha a román és nem az oláh szót használjuk, miképpen írjuk a román, hogy írásával az általános nyelvészetben zavart ne okozunk.

HAZAI IRODALOM.

Csengeri János dr.: Homerosi világ. (A realiák összefoglalásával.)

Segédkönyv az Ilias és Odysseia olvasásához. Összeállította —.

Budapest. Lampel R. (Wodianer F. és fiai). 1904 (belül 1903). 2.80 K.

Nagyon hiját éreztük mindeddig olyan kézikönyvnek, a mely a homerosi eposok során tárgyalásra kerülő realiáknak rendszeres egybeállítását adta volna. Örömmel vesszük tehát Csengeri könyvét, a mely e hiányt van hivatva pótolni.

A könyv anyaga három részre oszlik. Az *I. részben* «*A homerosi istenvilág*» címén az eposok hitéleti felfogására tartozó tudnivalókat állítja egybe, a homerosi istenek életét vonzó és élénk előadásban ösmertetvén. Mindenütt Homeros gondolataival és képeivel fejezi ki az illető isten sajátosságait. Előadása mindenütt bő adathalmazzal van felszerelve. «*Az istentisztelet és lelki világ*» címén pedig világos képét rajzolja a homerosi ember lelkének, érzelmeinek, vallásos hitének, az áldozás ritusának. Homeros ethikai fogalmainak részletes tárgyalását adja, feltárva az epos hősei gondolkodásmódjának, érzelmvilágának egész körét. Csodálatosképen azonban a *véμεσις*-ről egy szó sem esik!

Nem ártott volna itt-ott — a mit különben a későbbi szakaszokban bőven alkalmaz — *a modernebb, s különösen a magyar vonatkozások* bővebb feltüntetése, a mi mindenesetre nagy mértékben elősegítené a tanulónál az illető dolog emlékezetben tartását is. Így pl. arról szólóban, hogy: «szerződés-kötéskor is áldoztak italt» (71. §.), lehetett volna a mi *áldomásunkra* hivatkoznia. Ép így helyén való lett volna a *latin vonatkozások* feltüntetését is szélesebb mederben vezetni. Így pl. kitünő alkalom kínálkozott volna az *ἀρετή* mibenlétének a magyarázásánál, a latin *virtus* valódi jelentésének a megvilágítására is. Az *ἀρετή*-re adott jeles definiót — «(88. §.) a derekas cselekvésre való rátermettség» — nagyszerűen lehetett volna arra is alkalmazni. Valamint az sem ártott volna, ha a homerosi eposok-korabeli kalózéletnek szerepét, hogy t. i. akkor megengedhető életmód-számba vették, szembeállította volna a középkor rablólovagjainak az életmódjával.

Szivesen láttuk volna, ha az érzelmek tárgyalásának kissé több szót szentel vala; megemlékezhetett volna a családi érzelmekről is... Nem lett volna az még azért az eposok hősei jellemzése, ha Penelopeben, Priamosban, Hekabeban a szülői szeretetnek a rajzát vázolja. Az engesztelhetetlen haragnak meg, mely a másvilágon is tart, Aiasban lehetett volna a példáját feltüntetni! Ez a szakasz, egyáltalában, kissé bővebbre is nyulhatott volna; s éppen a voltaképi realiákkal szemben

különösen rövidre van szabva. Holott nem kevésbé fontos dolgok ezek amazoknál.

Részletesebb az eposokra tartozó realiak ösmertetése, s itt már alig találánánk olyas valamit, a mi ne volna elegendőképp tárgyalva. A *II. részben* Homeros külső, látható világával foglalkozik: «*A föld képe Homerosnál*», s a «*Természet és jelenségei*» című szakaszokban; míg a *III. részben* a *homerosi ember életével* (a) nyilvános élet; b) magánélet) foglalkozik. Megkapjuk e szerint Csengeri könyvében mindazt, a micsoda reale csak előjöhet Homeros tárgyalásánál. Rendre megtaláljuk itt az eposok geographiai vonatkozásainak a világos egybeállítását. Az eposok cselekményének színtereit helyesen ösmerteti mai alakjukban, kimutatván mindenhol leírásainak a realis vonatkozásait. Felhasználja, vagy felemlíti mindenütt a legutóbbi kutatások eredményeit. (Dörpfeld theriáját Odysseus szigetéről; újabb trójai ásatásait.) Helyes lett volna — hogy részlet-kérdésre térjek — a kimmeriosok említésénél — hogy az ő országukban van az alvilág lejárása — utalni a névben rejlő czélzatosságra is (phoinik: *kamar*; héber: *gômër*; arab: *quîrîm* «a sötétség népe». L. Buchholtz Hom. Kosmographie), hogy ezáltal az is világossá legyen, miért éppen ezeknek az országa szerepel az alvilág lejárásául s a sötétség honául? Együttal, ilyenképen, az Odysseus kalandozásaiban itt-ott felismerhető való elemeket is ki lehetett volna tüntetni. S a mythos emlékének későbbi helynevekben való fennmaradására is utalhatott volna (Aeoli szigetek; Circei).

Pontos és kimerítő a természeti jelenségek összefoglalása. Itt-ott talán kellenél többet is mond. Értem az ilyes, talán elhagyható magyarázatokat, hogy «a hegység ellentéte a síkság».

Nem is csak magukban az eposokban lelhető anyaggal operál Csengeri, hanem kellő módon megvilágítja az eposok tárgyával összefüggő egyéb kérdéseket is: Trója helyére, a költemények tárgyára és eredetére vonatkozóan.

Az egyes részletekre vonatkozó megjegyzéseimet a következőkben foglalom egybe:

Mindenekelőtt nem tartom helyesnek azt, hogy egy könyvben, mely — a szerzőtől is nyíltan kifejezett célja szerint — a tanuló ifjuság számára készült, olyas utalások legyenek, mint pl. (221. §.) a kerek-paizs-typusról szólóban: «... egy tiryinsi vázán azonban kerek paizsokat is látunk. (Helbig: Das hom. Epos. 196. lap, 51. kép.)» Helyesebb lett volna utalás helyett magát az ábrát átvenni; a nélkül holt betű marad az egész.

Viszont a közölt ábráknál nem ártott volna, ha az illető tárgyakon látható ábrázolatokat egy pár rövid sorban magyarázza vala. Az olyas compositiós ábrázolásoknál, a minők a mykenæi sírokból elő-

került, gyűrűkbe vésett jelenetek (17—20. ábrák), az elengedhetetlenül szükséges lett volna.

A mykenai ásatásokból előkerült tárgyak ábráit természetesen sűrűen találjuk a könyvben. Ép ezért helyes lett volna legalább egy-két szót ejteni ezekről az ásatásokról is, hogy az ábrák alatt olvasható: «a mykenai ötödik sírból»-féle megjelölések ne hangozzanak olyan mystikus rejtelmességgel a tanuló előtt.

Megfelelő alaprajzokkal kísért, s bő és áttekinthető leírását kapjuk a tiryinsi várpalota és Odysseus palotája beosztásának. Kár azonban, hogy a magyarázat, bár nyomon követi az alaprajzot, nincs azzal egybekötve úgy, hogy az egyes részekenél mindig hivatkozás történék az alaprajzon látható helyiségekre. Úgy a szöveg szemléletesebb és az alaprajz jobban használható lenne, minthogy így, a könyv alkalmazta tárgyalási mód mellett, az is megtörténhetik, hogy a szövegben megbeszélt helyiségeket hiában keresi a tanuló az alaprajzon: az útvesztőben eltéved; holott egy hivatkozó betű vagy szám a szövegben helyreigazítaná könnyű szerrel. Az Odysseus házánál különben inkább nyomon követi a leírás a rajzot; ezért is sokkalta helyén valóbb lenne az ábrát nem a könyv végére tenni — a hol most van — hanem a szövegben a megfelelő helyhez mellékelni.

Az Achilleus paizsának ábrázolásai részletesebb megbeszélésre volnának érdemesek, holott vajmi keveset hallunk az ábrázolt jelenetek compositióbeli elrendezéséről. Pedig nem ártott volna azt rekonstruált szerkezeti rajzban feltüntetni sem; így az elbeszélésben a jelenetek egymásutáni elsorolása lehetetlenné teszi, hogy a tanuló teljes képet alkosson magának az elrendezésükről; épen így nem szívesen nélkülözünk olyanféle ábrát, a melyik a pánczélnak a *μίτρος*-vel és a *ζῶμα*-val, meg a *ζωστήρ*-rel való összefüggését tenné szemlélhetővé. Igaz, hogy ez jóformán csak rekonstruált rajzon lett volna lehetséges, de *ilyen* czélra szívesen vennők azt is, a mint hiszen Csengeri is alkalmazza azt pl. a sisak, a paizs rekonstruált (Henke-féle) rajzainál. A régiségi kézikönyvekből ösmeretes, az Ókori Lexikonban is (I. k. VII. tábla: görög fegyverek) közölt ábrák ide vonatkozó darabjai megtették volna e szolgálatot. A csak egyenként bemutatott darabok ugyanis még nem teszik eléggé szemléletessé a tanuló előtt azoknak az összefüggését, egymásra öltésüknek a módját.

Azt olvassuk az 5. §-ban, hogy az istenek «valódi alakjukban csak a különösen kedvelt phaiakok előtt jelennek meg». Hát Odysseus előtt Athene; az Od. XIII. 288. s köv. v.-ben, hol a legplausibilisebb magyarázat szerint eredeti alakját ölti fel az istennő:

...δέμας δ' ἤϊκτο γυναικί
καλῇ καὶ μεγάλῃ τε καὶ ἀγλαᾷ ἔργα ἰδούη.

S hogy Csengeri is így érti, mutatják Odysseia kiadásának (Hom. Od. bő szemelvényekben. 3. kiadás) az illető ének tartalmára vonatkozó szavai: «míg Athene... majd a maga valóságában meg nem jelenik előtte». Még világosabban XVI. 156. s köv.-ben!

Az istenek csodatévő, átváltoztató hatalmánál, a 8—9. §§-ban első sorban kellett volna megemlékezni Kirkéről, holott nem is említi.

Az imádságról szólóban — 66. §. — mondja: «a homerosi ember naiv önzésében rendszeren a maga javáért könyörög, ritka a más érdekében való imádság». Az utóbbira felhozott példák közül nem szabadna hiányoznia Penelopének (Od. IV.), mikor fiáért oly meghatóan könyörög Athenehez. Baj egyáltalán, hogy a példák megválasztásában sokkal több teret enged az Iliasnak, s az Odysseia legfrappánsabb adatait nem használja fel eléggé.

Így arra nézve, hogy: «főkép a személyüket ért sérelem indítja bosszúra az isteneket» — 11. §. — kitűnő például lehetett volna fel-
említeni a Poseidaon elpusztította Aias szomorú sorsát az Od. IV. 499. squ.-ben.

Hyperionról a 25. §-ban az van mondva, hogy csak Odysseusék Thrinakián jártakor «mutatkozik határozott személyiségnek». Ám az Od. VIII. énekebeli episodnál is; v. 270—71.:

... ἄφαρ δὲ οἱ ἄγγελος ἦλθεν
Ἴλιος, ὃ σφ' ἐνόησε μιγάζομένους φιλότῳτι,

s 302-ben is határozottan:

Ἠέλιος γὰρ οἱ σκοπὴν ἔχεν εἶπε τε μῦθον.

Thetis nem Zeustól tudja fia jövődő sorsát — mint a 64. §-ban olvassuk — hanem, mivel Apollon is résztvett az ő menyegzőjén (Il. XXIV. 62—63.), valószínű, hogy már a Homeros ösmerte variatiójában a mythosnak ő jósolta meg azt — mint Aischylos egyik fragmentuma a Psychostasiából (Platon Polit. II. p. 383. B.) meséli — s ő vitte ott azt a szerepet, mit a későbbi változataiban a Peleus-Thetis mondanak a Parkák töltenek be (pl. Catullus LXIV.).

Hermesről van mondva, hogy: «daliás, kedves ifjú, kinek az állán most pelyhedzik a legénytoll». Il. XXIV. 345-re, s Od. X. 275-re történik hivatkozás. Ám a hivatkozás nem helyes, mert mind a két helyen arról van szó, hogy olyas *alakban* jelenik meg Hermes földi ember előtt, tehát nem a saját, valódi alakjáról: *νεγνή ἀνδρὶ εἰώκως*; illetőleg: *χοῦρῳ αἰσυμνητῇρι εἰώκως, πρῶτον ὑπηνίχῃ, τοῦ περ χαριεστάτῃ ἡβῃ*.

Hermes *ἐριούνης* nevénél — a 43. §-ban — magyarázatul kapjuk: ótalmazó, segítő. «Az első semmikép sem (*ἐρί + ὀνίνημι*, cf.

ἐρι-γδουπος, ἐρι-βρομέτης, a hol ἐρί mind = nagyon), inkább: hasznot hajtó. *Ez specialis functio*; az a jelentés pedig általánosan közös tulajdona volna több istennel.

A 23. §-ban Apollonról mondja: «a napvilágnak (*λυκηνής*) istene». Ám a *λυκηνής* jelző nem alkalmas helyen van említve, mert az *eredetet és nem functió*t jelöl. (Cf. *indigena, Διογενής*.)

A «*νοκτὸς ἀμολγῶ*» kifejezésről szóltában megjegyzi, hogy (a 129. §-hoz): »homályos és mindeddig fel nem derített kifejezés; rendszeren így fordítják: éji homályban.» Ám ez nem fordítás; ép azért helyes lett volna felemlíteni azt a másik magyarázatot is (melyet Elischer-Fröhlich szótára is említ), a melyik az *ἀμέλγω* igével hozván összeköttetésbe a szót: a *hajnali fejés idejét* érti alatta. *Ennek* a magyarázatnak van *realis alapja*, s engem ép' azért kielégít.

Az «*εἰς Αἶδαν*» kifejezésnél olvassuk — a 143. §-ban — «sőt a genitivusban álló *Αἶδαν*, vagy *Αἶδαν* a *δόμος* nélkül is jelentheti az alvilágot». Hisz ebben talán semmi különösség sincsen! Helyes lett volna a dolog jobb megvilágítására felemlíteni a magyar szólással («*kinek a házában?*» — «*az apáméban*») való egyezést. Teljesen egy a kettő!

Ép úgy a fóka *κύων* nevét említvén — 169. §-ban — hivatkozhatott volna a mi «tengeri kutya» elnevezésünkre. (Illetőleg a német «*Seehund*»-ra.)

Kalypso neve — 59. §. jegyz. — így van magyarázva: «mene-déket adó». Bár inkább az eredeti jelentésére kell gondolnunk a *καλύπτω* igének («a kinél Odysseus rejtve volt»).

A 238. §-ban az íjászokról van mondva, hogy: «kevesebb is becsülték őket, úgy hogy az «íjász» (*τοξότα*) szidalom számba ment.» Össze lehetett volna ezt fűzni pár szóval az íjászok későbbi szerepével, mikor pl. porkoláb szolgálatra alkalmaztak, s rendszeren skythajjászokat. Mint pl. Aristophanesnél a *Θεσμοφοριάζουσαι*-ban a *Σχύθης τοξότης*.

A szöveg gondosan javított; sajtóhiba alig van a görög idézetekben is, s az is többnyire hangjel-letördelésből ered. A magyar szövegben is három ha akad mindössze.

A könyv végén lévő *Függelékben* az *Ilias*-nak hexameterekben ránk maradt tartalma van közölve. Ugyanitt kapjuk egybeállítva a trójai királyi családnak, továbbá Odysseuséknak és az Atreidáknak a származástábláját. Az eposok főbb szereplői is egybe vannak állítva.

Részletező gonddal készült görög és magyar index zárja be a kötetet, a mely kétségkívül nagy *nyereséget jelent a görög irodalom tanítására nézve*.

VÉRTESY DEZSŐ.

Magyar és német zsebszótár, tekintettel a két nyelv szólásaira. Szerkesztette *Kelemen Béla* áll. főreálisk. tanár. Ötödik, az új magyar és német helyesírás szerint átdolgozott és bővített kiadás. Budapest. Az Athenæum irod. és nyomdai r. t. kiadása. A két kötet ára 4 Kor.*)

A magyar szótárirodalom csak a legutóbbi időben lendült fel. Évtizedeken keresztül Ballagi Mór német szótára forgott a magyar tanuló-ifjúság és közönség kezén. Egyedüli volt, a mely jelentésbeli megbízhatóságával és phraseológiája gazdagságával biztos vezető gyanánt szolgálhatott a két nyelv rengeteg birodalmában. És annyira közhasznúvá is vált, a közönség annyira megszokta, hogy a «Ballagi» név szinte egyértelmű lett a szótár fogalmával. Azonban az idők folyamán, a nyelv fejlődése és szókincsének bővülése következtében, Ballagi is elavult egyben-másban. Újabb szótárra volt hát szükség, a mely felölelje mindazon kifejezéseket és szólásmódokat, melyek a legutóbbi évtizedekben közkeletűekké váltak és az irodalmi nyelvet sok tekintetben gazdagították. Kellott egy újabb szótár, mely a nyelv legújabb kincsét az iskola falai közé is bevigye.

Éppen jókor jött a Kelemen Béla szótára, melynek első kiadása — ha jól emlékszem — ezelőtt öt esztendővel jelent meg s azóta minden esztendőben megismétlődött, úgy hogy ma már az ötödik került könyvpiaczra. Annyira elterjedt, hogy az ország majd minden iskolájába be van vezetve. Ilyen siker, a mi viszonyaink között, mindenestre páratlan; azonban magyarázatát találja abban a körülményben, hogy a német nyelv tanításánál megbecsülhetetlen segédeszköz. Mind a tanárnak, mind a tanulónak nagy hasznára van, mert a grammatikai tanítás hézagait az egyes német szavak után illesztett tájékoztató megjegyzéseivel kitölti, a mi által nagyban megkönnyíti a tanuló munkáját és megóvja a fordításban elkövethető gyakori botlásoktól, melyeket mindenesetre elkövetne, ha a nyelvtanban kellene utána kutatnia és nem találná maga előtt, egy-két betűvel, a rövid grammatikai útmutatást. Így pl. a német főnevek mellé mindig oda van téve az egyes számú birtok-eset és többes számú alany-eset végzete. A gyenge, erős vagy rendhagyó ragozású igéknél a múlt idő teljes alakjában, segédigével együtt van feltüntetve, hogy a tanuló annál biztosabban tudja alkalmazni; az összetett igéknél pedig jelzi, hogy az igekötő elválasztható-e vagy nem. Az előttem fekvő ötödik kiadásnak az az előnye is megvan, hogy az új magyar és német helyesírást

---

*) Az EPhK. XXVIII. 55. lapján e szótár tollhiba folytán a franczia szótárak közé van sorolva. Az ismertető ott bizonyára az Ujváry-féle franczia szótárra gondolt, mely a Kelemen-félével egy czégnél jelent meg.

követi, a mi elkerülhetővé teszi a külön helyesírási szótár használatát. Általában az iskola követelményeit mindenben szem előtt tartja s meglátszik, hogy erős pædagogiai érzékű és tapasztalt tanár munkája.

Hiány azonban tagadhatatlanul van benne. Olykor fontosabb szók is maradtak ki belőle, melyek a következő kiadásba felveendők lennének. Így pl. felvehető a német-magyar részbe: *beschaffen*, *vermessen* igék, *verehrt* igenév, *verschied* imperfectum, *Leibchen* főnév stb. A magyar-német részbe felveendő: *értekezlet* (ez a fontos szó kimaradt), *Kárpátok*, *kerekít*, *kialussza magát*, *kiérdemel*, *kegyeletes*, *zavarosban* (im Trüben), *termés* (*Fechsung*, a német részből is hiányzik, de megvan: *fechsen*); a *felsorol* igénél *aufführen* helyett jobb lesz *anführen*-t írni; *keringés*-nél nem elég a *Zirkulation*; *kárhozatos*-hoz felvehető: (vkire nézve) *verderblich*.

Idéjegyzek néhány sajtóhibát is, melyek áttekintés közben a szemembe tűntek: 131. l. *higgy* az új magyar helyesírás szerint így írandó: *higgy*; 155. l. *Belibtheit* helyett *Beliebtheit*; 166. l. *Kompromiss* az új német helyesírás szerint nemcsak hímnemű, de első sorban köznemű; 370. l. *verem* alatt *ein* (*Grube*) helyett *eine* (*Grube*) írandó.

Mindent összevetve azonban, csak elismeréssel emlékezhetünk meg Kelemen Béla széleskörű szaktudásáról, szilárd és biztos nyelvismeretéről és helyes tapintatáról, mely a szótár szerkesztésében vezette. Nyugodt lélekkel ajánlhatjuk munkáját, mint megbízható kalauzt, tanárnak és tanulónak egyaránt.

GAGYHY DÉNES.

Francia nyelvten és olvasókönyv reáliskolák IV., V. és VI. osztálya számára. Szerkesztették *Havas Adolf* áll. főreálisk. tanár és *Dr. Kováts S. János* felsőkeresk. iskolai igazgató. Budapest, Franklin-Társulat, 1904. Ára 3 K 50 f.

Boldogult Havas Adolf kezéből munkaközben ütötte ki a tollat az a borzasztó kór, mely a szellem túlfeszítésével a lélek világát elhomályosítja, hogy soha többé ki ne derüljön. Azóta már a francia klasszikus irodalomnak és nyelvnek ez az alapos ismerője és fáradhatatlan bűvára örökre pihenni tért és a kezéből kiesett fonalat dr. Kováts S. János vette fel és fejezte be az általa megkezdett művet. Előddéhez méltón, nagy utánjárással, lelkiismeretes pontossággal, finom pædagogiai tapintattal, derekasan.

A középiskolai tanításterv megköveteli az idegen nyelveknél, kezdettől végig, hogy a beszédgyakorlatra, az olvasmányoknak könnyű és világos modorú csevegésekben való feldolgozására kiváló súlyt helyezzen a tanár. És végeztél az tűzi ki, hogy a tanuló, mire az

iskolát elvégzi, kellő irodalmi és néprajzi ismeretek mellett, a társalgási nyelvet elsajátítsa.

Eme követelés megvalósítására, eme cél elérésének lehetővé tételére van alapítva Havas-Kováts nyelvtana és olvasókönyve. Hogy mennyire fog beválni a gyakorlatban, azt egész bizonyossággal előre megmondani nem lehet; de a könyv szerkezete, beosztása, olvasmányainak helyes, tapintatos megválasztása és ügyes, részletes feldolgozása kész ígéret arra nézve, hogy igen jó segítő-eszközül fog szolgálni az iskolai élet folyamán.

Három részből áll; mindenik rész külön-külön, egy-egy osztály számára van szánva. Melléje rendszeres francia nyelvtan van függesztve, a mely teljesen elég a középfokú nyelvtanítás bármely magaslatán.

Az első rész olvasmányai *mesék, elbeszélések, versek és anekdoták*. Vannak köztük rövidebb népmesék, tréfás elbeszélések és költemények a kiválóbb francia költőktől, mint V. Hugo (La Bible), Lafontaine (L'agneau et le loup, la fortune et le jeune enfant), Sully—Prudhomme (L'hirondelle, Un songe), Coppée (Une boîte de joujoux) stb. Bizony, a versek egyike-másika nehéz, talán nem is illik valamennyi a gyermeklélekhez; de bajos, szinte lehetetlen azt a hatást megtartani melyet e tekintetben az elmélet és az utasítások megszabnak s így nem lehet azon csodálkozni, ha olykor egyben-másban át is lépik.

Minden olvasmányhoz «Exercices», «Grammaire» és «Questionnaire» kapcsolódik. Az «Exercice» az olvasmány nyelvi és tárgyi feldolgozását tartalmazza olyaténkép, hogy valamelyes társalgást, az összetett és szokatlan kifejezések magyarázatát és némi nyelvtant is belevegyít. A «Questionnaire» pedig az előző szöveg tartalmát állítja össze kérdések és feleletek alakjában. Mind a kettőnek alapos és behatoló tanulmányozása szép eredményre vezethet. A «Grammaire» a nyelvtani részt öleli fel. A IV. oszt. tanítás terve a visszaható és rendhagyó igék, továbbá a participialis és infinitivalis szerkezetek ismertetését írja elő. Nem rendszeres formában, hanem módszeres előadásban, az olvasmányokkal párhuzamosan. A könyv igyekszik is megfelelni ennek a követelménynek; azonban — nézetünk szerint — nem állít elég biztos alapot a nyelv épület-váza alá és nem nyújt kellő grammatikai befejezettséget. Ennek okát abban véljük, hogy a nyelvtani magyarázatok hézagosak, sokszor csak a példákra szorítkozók, a mi a tanulót teljesen a tanár előadására utalja. Nem is mondjuk, hogy ki tudja, milyen bő fejtegetésekre van szükség, azonban feltétlenül meg kell lenni a könyvben annak a vezérfonalnak, melynek alapján, a tanár magyarázatát hallva, egymagára is el tud igazodni a tanuló. Azt hiszszük, hogy egy kis bővítéssel könnyen lehetne segíteni ezen a hiányon.

A második rész prózai olvasmányai jobbára Franciaország és a francia nép ismertetésével foglalkoznak. A falú, város és az iskolai élet leírására is van felvéve egy-két olvasmány. Ezen kívül költemények Grenet—Dancourt-tól, Lafontaine-tól, Briseux-tól; végül Franciaország alkotmánya és közigazgatása, továbbá néhány történeti elbeszélés.

Az olvasmányok tárgyalása hasonlóképen történik, mint az első részben, azzal a különbséggel, hogy itt hiányzik a «Grammaire», mert az V. osztályban már rendszeres nyelvtant tanulnak. Azonban — igen helyesen — a nyelvtani különösségeket és finomságokat az «Exercice»-ben mutatja ki. Azért tartjuk ezt az eljárást jónak, mert a finomságokat az olvasmányban megfelelő keretben kapja a tanuló, minék következtében világosabban is látja s az így nyert képzet élénkebb lesz és állandóbban megmarad, mintha a nyelvtan száraz és összefüggés nélkül való példái közül halászná ki. Hasonlóképen helyeseljük a szócsaládok és gallicismusok felvételét is. Általában kifejlett pädagogiai érzék és széles körű nyelvi tudás vezeti munkásságukban a szerzőket.

A harmadik rész már kizárólag csak olvasókönyv. Páris és környéke leírását tartalmazza Lavasseur, Reclus, Coppée stb. cikkei alapján. Mintegy kiegészítéskéül szolgál a második résznek. Valóban nagy szükség volt rá! A reáliskolai tanuló francia nyelvi és irodalmi tanulmányai közepette, lépten-nyomon hallott vagy olvasott valamit Franciaország egyes vidékeiről, társadalmi osztályairól és intézményeiről; de alig volt — vagy éppen nem is volt — fogalma azok állapotáról. Párisal meg éppen úgy volt, mint a pesti gyerek a csirkével, a ki minden héten evett belőle, de elevenen soha sem látott; ő is minduntalan hallott Párisról, de elképzelni nem tudta. A Havas-Kováts olvasókönyve eme ferdeségek megszüntetésére igen alkalmas. Segítségükre vannak még az olvasmányokhoz mellékelte képek is.

A mi a nyelvtani részt illeti, róla nincs sok mondani valónk. Tárgyi hiba, vagy botlás — a sajtóhibákat nem tekintve — nincs benne. Szerkezetében a már eddig megszokott úton jár; előadása világos, meghatározásai szabatosak, példái találók és megfelelőek; s — Kováts dicséretére legyen mondva, a ki a nyelvtant írta — szinte félve, tartózkodóan kerülí az aprólékosságokat, melyek csak zavarják az ismeretek megszilárdulását.

Egy dolgot azonban mégis fel kell említenünk. Az idők osztályozásánál nem tartjuk helyesnek a *passé* és *parfait* összekeverését, mert ma már Brachet-en és néhány tanítványán kívül a *parfait*-t csak az *imparfait*-ben és a *plusque-parfait*-ben használják. Másutt mindenütt *passé*-t alkalmaznak. Kétségtelen, hogy Brachet terminusai kifejezőbbek,

azonban azt sem lehet tagadni, hogy valamelyes zavart idéznek elő, különösen az idegen ajkú embereknél. Már pedig az iskolában minden olyant kerülni kell, a mi a tárgy meg nem értését, vagy — rosszabb esetben — félreértését okozná. Tehát mi jobbnak tartjuk, ha infinitif *parfait* helyett inf. *passé*-t, futur *parfait* és conditionnel *parfait* helyett fut. *passé*-t és cond. *passé*-t ír; annál inkább, mert a p. défini-ben, p. indéfini-ben és p. antérieur-ben amúgy is *passé*-t használ és nem *parfait*-t.

A könyv a régi helyesírást követi; azonban Kováts, függelék gyanánt, odacsatolja az 1901 febr. 16-iki rendeletet is, mely a francia helyesírás egyszerűsítését szabályozza.

A befejező részt az olvasmányokhoz készített szójegyzék teszi. Jelentésre egészen kifogástalan, csak néhány sajtóhiba akad benne itt-ott.

Véleményünk szerint e munka francia nyelvi tankönyveink egyik legjobbjika és határozott nyereség a tankönyvirodalomra.

GAGYHY DÉNES.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Wilhelm Wilmanns: Der Untergang der Nibelunge in alter Sage und Dichtung. (Abhandl. der kgl. Gesellschaft der Wiss. zu Göttingen. Philol.-hist. Kl. N. Folge, Bd. VII., Nro. 2.) 4-r. 44 l. Berlin, 1903.

Wilmannsnak a jelen tanulmány megírására Paul Hermann-nak egy értekezése¹⁾ adott alkalmat, mely a Thidreksságának a Nibelungénekhez való viszonyával foglalkozik. Paul fejtegetései, melyek Döring B.²⁾ fölfogására mennek vissza, józan ítéletükkel és nagy világosságukkal tűnnek ki. Eredményök: a Thidrekssaga a tulajdonképi nibelungi részben első sorban és legfőként a Nibelungénekből merített; külön alnémet változatot, a hogy eddig általánosan dívott,³⁾ nincs sem okunk, sem jogunk a Saga forrásául föltételeznünk.

¹⁾ *Die Thidrekssaga und das Nibelungenlied.* SB. der phil.-hist. Cl. der Akad. der Wiss. zu München. 1900. évf., 297—388. l. München 1901.

²⁾ *Die Quellen der Niflungasaga in der Darstellung der Thidrekssaga und der von dieser abhängigen Fassungen.* Zeitschr. f. deutsche Philol. II. k., 1—79, 265—292. l.

³⁾ L. pl. Symons B., *Heldensage. Paul-féle Grundriss*, III.² k., 636. l.

Wilmanns nem fogadja el Paul óvatos következtetéseit, hanem egész más úton lényegesen más eredményekhez jut. Fejtegetései oly érdekesek, szempontjai részben annyira újak, és maga a kérdés is oly fontos, hogy gondolatmenetét tűzetesebben akarom vázolni.

Vizsgálódásaiban a Nibelungmonda északi változatából indul ki, mely az Edda-dalokban és a Völsungaságában maradt ránk. Feltűnő a viszony, mely ezen változat első és második fele közt fönnáll: Kriemhild-Gudrun férjét megölik az ő testvérei, és ő, Kriemhild-Gudrun, mégis boszút áll testvérei haláláért a kincsvágyó Attilán. Wilmanns tanulmányának célja eme sajátos viszony alapján, valamint az északi hagyománynak a német hagyománnyal és a Thidreksságának a Nibelungénekkel való összehasonlítása útján főként a monda második részének fejlődését megállapítani.

A Siegfried-mondát mythikus eredetre szokás visszavezetni, a hol idővel, főként a nibelungi kincsnek a rajnai arannyal való azonosítása által,*) a nibelungok helyét a burgundok foglalták el. A burgundok megsemmisítéséről szóló monda keletkezését eddig a kutatás két történeti eseménnyel magyarázta; az egyik: a burgundok leveretése a húnok által 437-ben, a másik: Attila halála — a hagyomány szerint — egy Ildiko nevű nő kezétől. Wilmanns a monda második felének említett magyarázatát nem fogadja el. Szerinte az a mód, a hogyan Gunther és Hagen Attila udvaránál elpusztulnak, nem szolgálhat ama föltevés alapjául, mely szerint ez a harc egy nagy népháborúnak volna visszfénye. A második részt nem történeti események hozták létre; nem egyéb az, mint az első rész ismétlése, a mi a mondaköltészetben gyakori jelenség. «In beiden stehen — úgymond — zwei ungleiche Brüder neben einander, hier der schreckliche Fafnir und der furchtsame Regin, dort der harte Hagen und der mehr passive Gunther. Der Schatz gereicht beiden zum Verderben, Siegfried tötet den Zwerg und Drachen, Etzel die Nibelungischen Brüder; der furchtsame Bruder verlangt das Herz des andern, Regin das Herz Fafnirs, Gunther das Herz Hagens. Das ist offenbar dasselbe Thema in verschiedener Auffassung. Vielleicht darf man auch noch darin eine in der älteren Sage begründete Uebereinstimmung sehen, dass in beiden Teilen ein Weib den Tod des Siegers verlangt: Siegfried fällt der Rache der Brunhild, Atli der Rache der Gudrun zum Opfer. Einen historischen Kern vermag ich in diesen Sagen nicht wahr zu nehmen. Wenn es wirklich nötig ist, Gunther und Etzel als Namen historischer Personen anzuerkennen,

---

*) L. Vogt Fr.-nak *Lichtenberger* egyik könyvéhez (*Le poème et la légende des Nibelungen*, 1891.) fűzött megjegyzéseit. *Zeitschr. f. deutsche Philol.*, XXV. k., 411–412. l.

so würde ich eher glauben, dass sie durch eine Umdeutung der Sage, durch eine nachträgliche Beziehung auf historische Ereignisse für andere Namen eingetreten seien.» (2., 3. l.)

A monda második része azonban Wilmanns szerint nem az első ama alakjának változata, mely a Siegfried-mondában ránk maradt, mert így az ellentét a skandináv-változat két fele közt nem volna megfejtethető. Fel kell tételeznünk, hogy a Siegfried-monda régibb alakjában Kriemhild még nem volt Siegfried felesége, és így tehát ha Siegfried nem volt Kriemhild férje, érthető ennek állásfoglalása testvérei mellett Attilával szemben.

A monda két fele aztán meglehetősen önállóan fejlődött. A skandináv-változatban a második rész megmaradt abban az alakban, mikor Siegfried még nem volt Kriemhild férje; de az első megváltozott az által, hogy Kriemhild Siegfried feleségévé tétetett és pedig annak megokolására, hogy Siegfried miért szerezte meg más számára a végzettől neki szánt Brunhildot. A német változat, a mint a Thidreksságában és Nibelungéneken ránk maradt, még tovább ment és a megváltoztatott első résznek megfelelőleg átalakította a másodikat is akként, hogy Kriemhild mint Siegfried özvegye boszút áll testvérein férje halála miatt.

A férjért való boszú azonban a Nibelungéneken (a Thidrekssága itt egy más monda hatása alatt eltér) Kriemhild vérengzésének nem egyetlen motivuma: nemcsak boszúból, hanem kincsvágyból is cselekszik. A Nibelungének ezen sajátos alakja Wilmanns szerint könnyen megmagyarázható akkor, ha feltételezzük, hogy a kincstre vágyás egyáltalán a legrégebbi motívum: Kriemhild a kincsvágyó, a cselekvő, a bűnös; Attila csak részes a bűnben. És éppen mert Attila nem a főbűnös, csak részes a bűnben, válhatott a skandináv változatban a főbűnössé, a német mondában pedig ártatlanná. A monda második felének legprimitívabb alakja volna tehát: «Kriemhild, ein echter Spross des geizigen Nibelungengeschlechts, verlangt den Schatz der Brüder; Etzel stimmt ihr zu. Gunther und Hagen folgen der verrätherischen Einladung, werden überwältigt und lassen, um den Schatz nicht herausgeben zu müssen, das Leben. Dann wendet sich aber der harte Sinn des Weibes gegen Etzel. Die eigenen Kinder bereitet sie dem Vater zur Speise, erstickt im Bette den Trunkenen und lässt das Haus über ihm und seinem Gefolge in Flammen aufgehen.» (7. l.) Ez a második rész tehát tulajdonképp két aktusból áll: az elsőben a kincsvágy a főmotívum, a másodikban az Attila ellen való gyűlölet. Szorosabb összefüggés a kettő között nincsen, és így nincs kizárva, hogy egy eredetileg önálló monda van a Nibelung-mondához hozzáfűzve. Ezt a mondát hajlandó Wilmanns történeti hatásra visszavezetni és pedig Attila meg-

ötletésére Ildiko által. Így magyarázatot nyerne Gudrun-Kriemhild kettős neve: Gudrun mint Gunther testvére, Kriemhild Ildikóból. Éppen ez a hiányos összefüggés az első és második aktus között magában rejtette további átalakítások csiráját. Az északi hagyomány megtartotta a második aktust és ennek megfelelőleg átváltoztatta az első; a német monda megtartotta az első aktust, persze az első résznek megfelelő módon való átalakításával és elejtette a másodikat egészen, úgy hogy csak egy-két motivumot (gyermekgyilkosság, csarnokégés) tartott meg belőle. A második aktus elejtésének oka Wilmanns szerint nagy valószínűséggel annak a fogalomnak fönségében rejlik, melyet a német nép magának idővel Attila királyi alakjáról alkotott.

Eddig tart Wilmanns tanulmányának első része, melyet kétségkívül a motivumok éles elméjű bonczolása és merész kombinációja jellemez.

A monda legrégibb alakjából tehát a német hagyomány úgy fejlődött ki, hogy először is a Siegfried haláláért való boszú tétetett főmotivummá. De ehhez a változtatáshoz még másféle átalakulások is járultak: Kriemhild és Hagen lettek a legfőbb személyek, azonkívül új alakok is léptek a monda keretébe, nevezetesen Osid, Iring és Eckewart, később Dietrich. Ezek közül az északi hagyományban csak Dietrich fordul elő; egy pár Edda-dal bizonyítja, hogy a monda, mely Dietrichnek Attila udvaránál való tartózkodásról szól, Skandináviába is eljutott. De a végső nagy harcban ő is ép oly kevésbé vesz részt, mint Osid, Iring vagy Eckewart. Ha tehát Wilmanns szerint nem akarjuk feltételezni, hogy az északi hagyomány elfelejtette őket, nem tehetünk mást, minthogy a német mondafejlődés fiatalabb produktumainak tartsuk. Hogy hogyan kerültek a német mondába, biztosan megállapítani nem tudjuk, de bizonyos, hogy egyik sem önkényes alkotás. Csak Dietrichnél látni világosan, hogy a Nibelung-mondába való fölvételét a számkivetéséről szóló hagyomány közvetítette. «Also nicht als historische Persönlichkeit — mondja Wilmanns — ist er aufgenommen, sondern als Sagenheld, ausgestattet mit dämonischen Zügen, die ihn als würdigen Gegenbild des Elbensohnes Hagen erscheinen lassen.» (15. l.)

A Nibelungénekben előforduló többi személyek közül — mint ezt a monda szövevénye, különösen a Thidreksságában mutatja — szorosan összetartoznak Blödel és Rüdiger, Giselher és Gernot, és Hildebrand. Kettő közülök, Blödel és Giselher, történeti nevet visel: az előbbi Attila testvére, az utóbbi a burgund királyok egyike. Ezeknek belépését a Nibelung-mondába Wilmanns szerint nem fejthetjük meg másképen, mintha tudós hagyomány befolyásának tulajdonítjuk. Olyan valakinek kellett őket a Nibelung-mondával összeköttetésbe hoznia,

a kinek írott följegyzésekből tudomása volt Bledáról és a burgund törvénykönyvből Giselherről. Már most ki volt ez a tudós férfiú? Wilmanns valószínűnek tartja, hogy az senki más, mint a Klage-ből jól ismert Konrád mester; szerinte nincs semmi okunk annak lehetőségében kételkedni, hogy az Ottók korában a monda latin feldolgozása létrejöhetett. Ebből a földolgozásból aztán valami úton-módon átment Bleda és Giselher alakja a német mondába.

Ehhez a harmadik fokozathoz tartozik még Volker is, az utolsó személy, a ki mind a Thidreksságában, mind a Nibelungénekekben előfordul. Ő képviseli a német mondában a hegedóst, a ki terjesztette és alakította a mondát. «Das Werk des Spielmannes — mondja Wilmanns — der ihn (Volker) einführte, war also in Ober- und Niederdeutschland zur Geltung gekommen und bildet die Grundlage unserer beiden Ueberlieferungen.» (29. l.) Ez tehát az a fokozat, melyet lényegében a Thidrekssága képvisel, és a melynél Észak-Németország megállapodott.

Dél-Németországban a fejlődés tovább tartott: újabb alakok léptek a mondába, melyek közül Dancwart a legfontosabbik. Így jött létre a monda alakulásában a negyedik fokozat, mely egy nagy képes-gű hegedős alkotása. Költői feldolgozásába belevonta az egész mondát a nibelungok pusztulásáról, de azért korántsem az volt a szándéka, hogy egy összefüggő, kerek eposzt alkosson. Mint elődei, ő is csak egyes fejezeteket vagy énekeket alkotott, melyeket aztán egyenkint és egymástól függetlenül adott elő. A közönség így is megértette az előadottakat, mert ismerte az egész mondakört; vagy ha éppen szükséges volt, a költő egy pár bevezető szóval tájékoztatta hallgatóságát.

A Nibelung-monda fejlődésének utolsó, ötödik fokozata maga a Nibelungének, a mint mai alakjában ránk maradt. Ez nem egyéb, mint a negyedik fokozatbeli hegedős énekeinek átdolgozása összefüggő olvasásra szánt eposzszá. De az átdolgozás szerzője, sőt másolói is nemcsak ennek a hegedősnek énekeit ismerték, hanem részben a monda azon alakját is, melyet Wilmanns a harmadik fokozaton jellemzett, és melyet a Thidrekssága képvisel. Hogy a másolók ismerték ezen régibb alakot is, onnan tudjuk, mert itt-ott merítették is belőle. Ezen régibb alak befolyása magyarázza meg részben Wilmanns szerint azt a sajátos helyet, melyet a Nibelungének A kézirata és C* kéziratsoportja a többivel szemben elfoglal. Tanulmánya végén aztán igyekszik Wilmanns ezeket a szempontokat a Nibelungének egyes helyeinek magyarázatában érvényesíteni.

Wilmanns vizsgálódásainak meglepő eredményei vajjon megállnak-e? Alig hiszem. A történeti hatásokat, melyeknek pedig a monda fejlődésére természetesen nagy befolyásuk van, véleményem

szerint legalább is nagyon kevésre becsüli. A részletekbe ismertetésben nem bocsátkozhatom, csak egy-két pontra akarok rámutatni és pedig első sorban a mi saját, kétségtelenül germán eredetű hún-mondánk alapján.

Wilmanns nem fogadja el azt az általánosan elterjedt nézetet, mely szerint a Nibelung-monda második felének egyik leglényegesebb alkotó eleme az a nagy és következményeiben döntő vereség, melyet a burgundok, ugyan nem Attila vezetése alatt, a húnoktól 437-ben szenvedtek. Ennek a nézetnek megtagadásán alapszik tulajdonkép a Wilmannstól felállított és szinte megvesztegető okoskodással rajzolt fejlődési menet. Pedig ha nem is tételezzük fel, a mi korán sincs kizárva, hogy az említett vereség idején vagy közvetlenül utána a burgundok, kik 443-ban hagyták el Worms vidékét, már azonosítva voltak a nibelungokkal, képzelhető-e, hogy egy kiváló nép egy mondaszerető korban, mondaszerető szomszédok közt, majdnem teljesen elpusztulhatott, a nélkül, hogy a hagyomány megemlékezett volna róla? De ha ennek a pusztulásnak csak némi emléke is maradt fenn, nem éledt-e az egész természetszerűleg és szükségképen föl, mikor a burgundok a nibelungok helyébe léptek? Wilmanns azt mondja, hogy a második rész az elsőnek pusztán ismételése és ennek bizonyítására igen tetszetősen állítja egymás mellé a mondában szereplő neveket; ha azonban a neveket fölbontjuk elbeszéléssé, ez az egyezés már távolról sem olyan tetszetős. De még az esetre is, ha a monda ismétlődését elfogadjuk, éppen nincs kizárva a történeti befolyás: a történeti események éppen okozhatták vagy legalább elősegíthették az ismétlést. Hogy Atli-Etzel és Gunther történeti nevek-e vagy sem, erre Wilmanns nem felel határozottan. De ha nem történetiek, akkor igazán a csodával és hihetetlenséggel határos két mondai névnek véletlen találkozása olyan két történeti névvel, melyeket egy nagyfontosságú esemény kapcsolt egymással össze. Ha pedig történetiek, akkor minden történeti alap híján miért éppen ez a két név került a mondába, éppen ez a kettő a sok száz közül? Wilmanns ezekre a kérdésekre nem felel; föl sem teszi őket. De mert az Attila haláláról szóló hagyomány befolyását legalább elfogadhatónak tartja, azt felelhetné, hogy éppen Ildiko révén. Akkor azonban ismét az a kérdés, miért került éppen az Attila haláláról szóló hagyomány a Nibelung-mondába, és nem egyszersmind az is, mely a burgundok pusztulásáról szól és mely sokkal közelebb állott ahhoz a földhöz, a hol a hatalmas monda bölcsője ringott?

Hogy a Nibelung-monda véres és borzalmas befejezése nem mehete egy nagy népháborúra vissza, azt vélem, csak kevesen fogják elhinni. Úgy tartom, hogy nemcsak egy, hanem két nagyfontosságú

és népek sorsáról döntő csatának visszhangja a mondában elbeszélte katasztrófa: a burgundok veresége Gundicarius alatt és a húnok pusztulása Attila halála után. Mert különben miért játszódik le a katasztrófa Attila udvaránál és miért nem mint eredetileg a történelemben, a Rajnavidéken? Már Petz G. mutatott rá annak lehetőségére, hogy a »praelium Krumhelt» hatással volt a Nibelungének befejezésére;*) én azt hiszem, hogy ezt a hatást, ha nem is bizonyossá, legalább is valószínűvé teszi az események áthelyezése Attila udvarához. A skandináv-monda tud a nibe lung-burgundok pusztulásáról és Attila haláláról, mint amannak következményéről; viszont Attila halála, mint a történet bizonyítja és eredetileg bizonyára a monda is tudta, egyenlő volt a húnok pusztulásával. A német mondának ezen utóbbi eleme elveszett már a skandináv-változatban is,**) a mint a Nibelungének már Attila haláláról sem tud; viszont a magyar hünmonda megtartotta a húnok pusztulásának emlékét, de nincs tudomása — a megmaradt töredékes följegyzések legalább arra mutatnak — a burgundok megsemmisüléséről. A földrajzi helyzet és a következő századok történeti alakulata érthetővé teszi az eredeti monda egyik alakulását ép úgy, mint a másikat.

De talán még egy pontban mutatkozik a magyar, vagyis inkább a mai Magyarországon élt hagyomány befolyása a Nibelung-monda fejlődésére. Wilmanns azt mondja, hogy Dietrich nem történeti kapcsolatok folytán lépett be a Nibelungénekebe, hanem a száműzetésről szóló monda alapján, melynek történeti elemei teljesen elhalványultak. Az bizonyos, hogy a német Dietrich-monda igen messze eltávolodott a történeti hagyományoktól és ép azért válhatott könnyen a fantázia önkényesen alkalmazott játékszerévé. Nem úgy a mi hünmondánkban; mikor ez Etele harczeitől beszél a germánok ellen, kiknek élére természetszerűleg e népek legnagyobb alakja, Detre került, még könnyen fölismerhetők a történeti valóság nyomai. Fölismerhetők akkor is, mikor Etele szemben áll Detrével, és akkor is, mikor ez mint a meghódolt germánok képviselője Etele mellé az ő udvarába került. És éppen a mi hünmondánk döntő szerepet juttat Detrének a »praelium Krumhelt»-ban, mely tehát abban a tekintetben is hatással volt a német Nibelung-monda befejezésére. Nem tartom tehát való-

*) *A magyar hünmonda.* 76. l.

**) Panzer Fr. annak a harcznak a nyomát, melyet Attila fiai egymás ellen folytattak, a skandináv Ermanarich-mondában látja, a mint Erp nevét a történeti Ernak-kal már Bugge azonosította. Állításának bizonyítását Panzer máskorra ígéri. L. *Fr. Panzer, Deutsche Heldensage im Breisgau.* Heidelberg, 1904., 45. és 77. l. 65. jegyz.

színűnek Wilmanns föltevését, hogy Dietrich csak mellékes, vagy mondjuk önkényes mondai kapcsolatok folytán lépett be a Nibelung-mondába, hanem azt hiszem, hogy történeti hagyományok alapján jutott bele, oly hagyományok alapján, melyek őt a históriai Attilához kötik és melyeket sokkalta régibb és eredetibb alakban őrzött meg a magyar, mint a német hünmonda. A német kutatás, véleményem szerint, egyáltalán a kelleténél kevésbé veszi figyelembe a mi hünmondánkat, míg minden legkisebb északi, norvég és dán változatot belevon vizsgálódásai körébe.★)

Wilmanns hypothesisai közül talán a legkevésbé valószínű az, mely Bledára és Giselherre vonatkozik. De miután elvetette a történeti alapot Attilánál és Gunthernél, természetesen nem maradt más hátra, minthogy Bledánál és Giselhernél ugyanazt tegye, kiket a történet Attilával és Guntherrel kapcsolt össze. Bár a skandináv változat a mondának kétségtelenül régibb és tisztább alakját tartotta fenn, Wilmanns talán mégis túlságosan sokat áldozott föl az ő kedvéért a német változathoz. Úgy gondolom, hogy a térbeli távolodás az esemény színhelyétől a mondára általában véve ép oly átalakító hatást gyakorolhat, mint az időbeli távolodás az esemény korától. A változtatások legfőbb oka mégis az, hogy az elbeszélés sok ajkon forduljon meg és pedig az eredetiektől külömböző, ezeket félre- vagy meg nem értő körülmények és viszonyok közt. Hisz ennek még most is, mikor a közlekedés és hírszolgáltatás oly óriás módon előrehaladt, napról-napra láthatjuk számtalan példáját. Nincs tehát kizárva, hogy a fiatalabb német változat egyik-másik pontban tisztábban őrizte meg a monda eredeti alakját, mint az északi változat.

A mi a Thidreksságát illeti, látnivaló, hogy Wilmanns egész másképp értékeli, mint Paul. Szerinte a Thidrekssága nem merített a Nibelungénekből, hanem mindkettő egy régibb, közös forrásra megy vissza, melyet a Sagával Észak-Németország közvetített. Paul következtetéseiben mindig reális alapon igyekszik maradni, míg Wilmanns nagyon is egymásra halmozza a feltevéseket. Azt hiszem, hogy a kérdés legalább is még nem dőlt el Wilmanns javára.***) Mintha Paul érte-

*) *Matthaei Gy.* legutóbbi értekezése (*Die bairische Hunnensage in ihrem Verhältnis zur Amelungen- und Nibelungensage.* Zeitschr. f. d. Altertum, XLVI. k., 1—60. l.), mely a mi hünmondánk bajovar eredetét igyekszik kimutatni, nem sokat lendít a dolgon. Következtetései épen a legfontosabb kérdésekben önkényesek és nem találhatnak, úgy tudom, Németországban sem visszhangra. Az idevonatkozó magyar kutatást természetesen nem ismeri és így hasznára sem fordíthatta.

**) *Heinrich G.* már mintegy húsz év előtt hangoztatta mindkét felfogás lehetőségét, l. *A német irodalom története*, I. k., 253. l.

kezése elején előre felelt volna a Wilmannéhoz hasonló fölfogásokra, mikor így ír: «Ich gebe mich kaum der Hoffnung hin, dass es mir gelingen wird, auch nur die Mehrzahl der Fachgenossen zu überzeugen. Es handelt sich hierbei eben um gegenseitige Abwägung von Wahrscheinlichkeitsgründen, wobei leicht die subjective Empfindung stark mitspielt. Ungern räumt man ein, dass eine Quelle, die man gern für die Reconstruction der Sage und ihrer Entwicklungsgeschichte verwerten möchte, für diesen Zweck wertlos ist.» (298. l.) Ez a subjectív érzés Wilmannsnál, ki oly merész és nagyarányú következtetéseket vont le az északi hagyományból és magából a Thidrekssagából is, kétségkívül nagy szerepet játszik. Lachmann és Müllenhoff szellemes szól tanulmányából, mely hogy különben ösztönzésekből és gondolatokban gazdag és nem is fog hatástalan maradni, olyan kiváló kutatónál, a milyen Wilmanns, magától értetődő.

BLEYER JAKAB.

Wilhelm Wundt: Sprachgeschichte und Sprachpsychologie.

Mit Rücksicht auf B. Delbrücks «Grundfragen der Sprachforschung». Leipzig, W. Engelmann. 1901. 8-r. 110 l. Ára 3 M.

A lipcei psychologus «Völkerpsychologie: I. Die Sprache» című munkáját (ism. *Katona L.*, Nyelvtud. közl. 1901. 349—357. l. és *Gombocz Z.*, Magy. nyelvőr 1902.) fővonalaiban Delbrück idézett műve összefoglalta és bírálta. Wundt nyelvlélektani kutatásainak eredményeit vele szemben megvédi, egyes pontokban jobban megvilágítja, kiegészíti. A szerző érdekes és világosan előadott fejtegetéseit hat fejezetbe osztja. Ezeket követve ismertetjük a vitás kérdésre vonatkozó nézeteit (ism. *Katona L.*, Nyelvtud. közl. 1902. 477. l. és *Morgenroth*, Zeitschr. für franz. Sprache und Litt. 1902. XXIV. 2. 194—195. l.).

Steinthal egy félszázaddal ezelőtt először magyarázta a nyelv tényeit a lélektan alapján («Grammatik, Logik und Psychologie»), de a magyarázatban a lélektannak jelentéktelen szerepe van, a történelmi és művelődéstörténeti elemek elnyomják. A nyelvtörténet mindinkább erősödött és a lélektani magyarázatnak annál nagyobb szükségét érezte. H. Paul és F. Misteli Herbart lélektanát vették segítségül. A lélektant a nyelvtudományon kívül álló tudománynak tekintik, normáit rá is alkalmazzák. E felfogásnak hódol Delbrück s habár közönyösnek tartja, vajjon Herbart vagy Wundt lélektana alapján magyarázzuk a nyelvtörténet tényeit, inkább Herbarthoz csatlakozik, mert egyszerű, gyakorlati szempontból czélzerű magyarázatra vezet. Ezzel szemben Wundt nyelvi tényekből indul ki és ezekre alapítja lélektani következtetéseit. A nyelvtörténelemből ez úton új lélektani törvényeket nyerünk. Ezek megvilágíthatják a lélektan általános törvényeit, de ép oly

kevésbé tartoznak a lélektanba, mint a nyelvtörténetbe, hanem egy új ágat képeznek a kettő határán: a nyelvlelektant. A tudományban csak egy igazság, csak egy helyes magyarázat lehetséges. Wundt felfogása lényegesen eltér a nyelvtényeknek Herbart lélektana alapján való magyarázatától. Herbart*) a szándékot, akaratot mellőzi a nyelvtények fejtegetésénél, Wundt akaratfolyamatnak tekint minden lelki jelenséget, az akaratnak szerepet juttat a nyelv fejlődésében. Herbart viszont az öntudatlannak ad fontos szerepet, míg Wundt az öntudatlan képzeteket és azok kapcsolódását kizárja. Herbart az egyén lelki életét veszi alapul és a néplélek jelenségeit ebből magyarázza, Wundt az egyén lelki életének fejlődését a társasélet befolyása alá helyezi. Ez az általános lélektani felfogás érvényesül az egyes jelenségek vizsgálatánál; a nyelvtörténet körén belül azért teljesen elfogulatlanul elemezzük, magyarázzuk a tényeket.

Az elfogulatlanság első jele, hogy nem szorítkozunk pusztán az indogermán nyelvcsaládra. A régi classica philologia elzárkózása nyilvánul ebben. A nyelv eredetének és történetének megvilágítására az idegen nyelvek kritikai és történeti vizsgálat nélkül szűkölködő anyaga nem alkalmas. De egyes jelenségek magyarázata más hasonló jelenségek alapján megengedhető. Wundt hangsúlyozza, hogy az indogermán nyelveken kívül is van philologiai kutatás. Ezért használhatta fel a jakut (Böthlingk), a ketshua- (Tschudi) és bantu-nyelvek adatait. Az ural-altaji és sémi nyelvek is segítséget nyújthatnak.

Vajjon történeti vagy lélektani alapon vizsgáljuk-e a nyelvet, az az egyes jelenségek magyarázatánál feltűnő különbségekben nyilvánul. Ezért tér el Wundt felfogása a jelképes beszédéről Delbrück felfogásától. Delbrück külön csoportnak tekinti a nyilvánító mozgásokat (manifestierende Gebärden), de ebben lélektanilag nagyon különböző eredetű kifejező mozgásokat egyesít. Csupán gyakorlati szempont vezeti, miután a történelem nem teszi szükségessé a különválasztást. Viszont nem tartja helyesnek a jelképes mozgások (symbolische Gebärden) külön csoportját, a mit Wundt állított fel. Ezek ugyan mindig mutató, ábrázoló vagy együttjelző mozgásból származtak, de a jelképes beszéd fejlődő képességére oly jellemzők és lélektani szempontból oly összetartozók, hogy jogosult külön csoportba sorolásuk (pl. a hátramutatás mutat és hátul fekvő helyet jelez, az orrfintorítás erkölcsi undort és kellemetlen szagot).

Feltűnőbb az eltérés a jelképes beszéd keletkezésének és a hangzó nyelvhez való viszonyának kérdésében. Wundt a négyféle jelképes beszéd

---

*) Herbart neve alatt értem a lélektana alapján álló nyelvtörténeti szöveget, nevezetesen H. Pault, Delbrücköt.

között lényeges különbséget tesz. A nápolyiak beszédje (l. Jorio) conventionalis és a hangzó nyelv befolyása alatt jött létre. A dakota-indiánok beszédje (l. Mallery) a conventionalis és a természetes jelképes beszéd között áll. A cisterci barátok beszédje önkényes megegyezés eredménye és így legkevésbé fontos nyelvlélektani szempontból. A süketnémák beszédje a természetes jelképes beszéd és eredetének, szerkezetének kérdésére egyedül adhat felvilágosítást. Delbrück csak a nápolyiak beszédjére hivatkozik, mivel történeti fejlődése van. Ha csupán történeti szempontot veszünk, mint Sittl munkájában (*Die Gebärden der Griechen und Römer* 1890), akkor helyes ez az álláspont. De a nápolyiak beszédje a hangzó nyelv befolyása alatt áll, ezért a jelképes beszéd eredeti alakjának nem tekinthetjük. Jelekkel mondatokat jelképez, a mi hosszú történelmi fejlődés eredménye. A beszéd eredeti formája is mondatokban nyilvánul, de a mondatokat külön jelekkel fejezi ki. Látjuk ezt a dakota-indiánok és a süketnémák jelképes beszédjében. A hangzó nyelvtől eltérő mondatnana is van e beszédnek. A közelebbről meghatározó fogalmakat a mondat főalkatrészei előtt találjuk a dakota-indiánok jelképes beszédjében, míg hangzó nyelvükben azok után állanak. Ha süketnémákkal társalgunk, a hangzó beszéd mondatnánát mellőzzük és a jelek sorrendjében a süketnémát követjük. A süketnémák e természetes beszédhez az intézetben tanult mesterséges beszéd ellenére is visszatérnek. Mindez megerősíti azt az állítást, hogy a jelképes beszédnek ez a formája a nyelvnek sajátos, tökéletlen, de eredeti alakját mutatja.

Wundt még két vitás pontra terjeszkedik ki. Az egyik a hangváltozás, a másik a mondatnana körébe tartozik. A hangváltozást H. Paul a physiologia alapján tartja magyarázhatónak, végokát a kényelemben keresi. Elismeri, hogy vannak lélektani feltételei: a hangsúly, a beszéd gyorsasága (tempo), az izomtevékenység energiája. Wundt a lélektani, vagy inkább psychophysiologiai magyarázatot tartja helyesnek. Kísérletek alapján állítja, hogy Grimm-törvényét a beszéd gyorsulásának befolyása a hangokra magyarázza. Az érthetőség határán belül a zöngétlen pillanatnyi hang (tenuis explosiva) könnyebben ejtendő a megfelelő zöngésnél (media), ezért $b : p$, $d : t$, $g : k$. Mivel a további gyorsulás folytán a beszédszervek nem záródnak, teljesen átváltozik: $p : f$, $t : p$ (*th*), $k : ch$ és ugyanezen folyamattal keletkeznek w , v , f ; s , dz , z ; x , ch , h hangok. Az átváltozás folytonos, Grimm-törvénye csak az általános irányt jelzi. A körforgás törvénye helytelen megfigyelésen alapul, mert egy sorba helyezi az eredeti hehezetes zöngés és zöngétlen hangokat, a másodlagos eredetű sziszegőkkel. A beszéd gyorsulásában lélektanilag igen valószínű, a XVIII. századtól napjainkig megfigyelhető magyarázatot találunk. A hangok

érintkezéséből keletkező hatásokra is vonatkozik. A regressiv assimilatio (entfängen: empfangen, habte: hatte, l. octo: ol. otto) ép úgy gyorsítja a beszéd folyamát, mint a progressiv (dumb: dumm, kés-vel: késsel). Idegen (nem indogerman) nyelvnek analog jelenségei általánosabb jelentőséget adnak e magyarázatnak. Hasonló hangváltozást találunk a finn, a bantu nyelvekben.

Delbrück a változás eredetét Herbart lélektana alapján az egyéntől kiinduló újításban látja, mely mind szélesebb körre terjed. Valószínűbb, hogy a változás feltételei a nyelvközösség más tagjaiban is megvannak; a változás egy időben számos egyénnél jelentkezik és általuk terjed. Így nem a véletlen, hanem külső tényezők hatása alatt létrejött hajlam volna lélektani oka.

A correlativ jelentésváltozást érintve, a minek elnevezéséhez többé nem ragaszkodik, Wundt ezután a mondat meghatározására tér át. A mondat valamely összetett képzet szándékos tagolása. A szándékosságot nem lehet mellőzni, mert ez emeli ki azt, hogy a tagolás apperceptív és nem associatív tevékenység. A létrejövő elemek logikai vonatkozásban vannak. Az elnevezést a lélektanban elfogadott értelemben kell vennünk. Az elemeknek egymáshoz való viszonya nem azonos a logikai kategóriákkal. Delbrück gyakorlati céloknak rendeli alá a tudományos meghatározást, a mikor e kifejezéseket a félreértés elkerülésére mellőzni kívánja. Kétségbevonja továbbá egytagú, egy szóval és az ebben foglalt egy képzettel kifejezett mondatok létezését, a milyen a parancsoló mód alakja, a vocativus, az indulatszó. A mondatot oly kijelentésnek tekinti, a mely legalább két tagból áll. Ez a meghatározás is helyes lehet, de nem elég szabatos Wundt említett meghatározásával szemben.

A jelzős (attributív) és állítmányi (prædicatív) mondatok megkülönböztetését se szabad elejteni. Delbrück csak az indogermán nyelveket tartja szem előtt, ezért mondja szükségtelennek. A jelzős mondatforma volt az eredeti, habár a fejlett nyelvekben ritka. A fejletlen nyelvekben a kapcsolószó és az alárendelő kötőszó hiánya teszi gyakorivá és érthetővé. Ezért valószínű, hogy a kapcsolószó az indogermán nyelvekben is később keletkezett és az alárendelő kötőszó a mellérendelőből fejlődött. A jelzős mondatok mai maradványai az elliptikus mondatok. A lélektani fejlődés is valószínűvé teszi ezt a feltevést. A jelzős szerkezet nyílt, vagyis az associatio hatása alatt áll, az állítmányi ellenben zárt, vagyis az összetett képzet apperceptív tagolását mutatja.

Wundt utolsó fejezetében a nyelv eredetének kérdését fejtegeti. Delbrück nézetein kívül kiterjeszkedik *Jespersen* «Progress in language, with special reference to English» című munkájára (ism. *Lenz*, Über

den Ursprung und Entwicklung der Sprachen, Neuere Sprachen IX. évf. 1. sz. 1901), a kinek felfogásában Delbrück osztozik. Elfogadja a gyökelméletet és a gyököket az értelem eszményi középpontjainak tekinti. A képzelt ősnyelv oly hangösszetételekből állott, melyek mondatokat jelöltek a részek megkülönböztetése nélkül. Ezekből váltak ki az egyes szavak. Ez állítás történelmileg bebizonyíthatatlan és lélektanilag valószínűtlen, mert lényegében minden nyelvbeli kijelentés összetett képzet elemzése. Még kevésbé valószínű, hogy a kiválás gyökökre oszlás útján történt és a gyökökből összetétellel jöttek létre a származott és ragozott alakok. Ez Schleicher elméletére vezet. Az eredeti gyökök nem névszók, hanem igék volnának, a mi tarthatatlan feltevés. Az ősnyelv alapfogalmakban gazdagabb volna, mint a származott nyelvek együtt véve, a mit a művelődéstörténet megczáfol. Valószínűbb, hogy nem gyökök, hanem teljes szavak keletkeztek. A mai szóalkotást ugyan nem állíthatjuk az őszalkotással egy vonalba, de analogia útján abból is következtethetünk, hogy a hangutánzó szavak a németben vagy bármely más nyelvben, a boulevard-francia szóalkotásai nem tövek, hanem teljes szavak keletkezését mutatják. Ezek összegyűjtése és elemzése tanulságos, eddig megoldatlan feladat volna.

A nyelvphilosophia körébe vezet a nyelv és ének viszonyának, a ritmus keletkezésének vizsgálata. Delbrück és Jespersen felfogása Herder és Humboldt elmékedéseire emlékeztetnek. Kiindul pontjuk az az anticipált nézet, hogy a nyelv vidám játékból származott, esztetikailag szép, költői volt az emberi kultúra kezdete. A nyelv az énekből keletkezett, a mit a szerelmi udvarlás csalt elő. Wundt mindezt nem tartja tudományos felfogásnak, hanem a költői képzelet csapongásának. A nyelv eredetének kérdésénél kizárja az esztetikai elemet. A nyelvet a létért való küzdelem folytán támadt társasélet szükséglete, a közös erőfifjtés hozta létre. Egyenként megczáfolja az ellenkező felfogás bizonyító tényeit. A gyermek tagolt hangjainak nincs zenei jellegük. Az ének a hangszerveknek harmonikus közökben nyilvánuló hangadása. A gyermek csak szavak tanulása után fogja fel és utánozza a hangközöket. Az éneket tehát utánzás folytán tanulja. Az ember fejlődésében ugyanazt a folyamatot feltételezve mondhatjuk, hogy az énektudás a nyelvtudásnál később fejlődött, az ember éneke mindig műének volt. Az ellenkezőt az se bizonyítja, hogy az indben, görögben, latinban a magassági hangsúly helyébe az erősségi hangsúly lépett. Ezt viszont megelőzhette másik erősségi hangsúly, hiszen hosszú fejlődés eredményénél kezdjük vizsgálódásainkat.

A költőiséget nem bizonyítja, hogy a kulturnépek nyelvében minden kifejezés eredetileg konkrét volt és ebből fejlődött az elvont. Ez természetes folyamat és előttünk költői lehet, de azok előtt, a kik

azt a nyelvet beszélték, nem volt az. A képirás és hangírás viszonya se mutat költőiségre. A képirásnak csak gyakorlati szerepe és haszna volt. Végre a tánczot sem tarthatjuk a legeredetibb művészi tevékenységnek és a tánczdalból nem származtathatjuk a költészetet, a mit már Scherer megtett. Ép úgy a munkadalból is származhatott, a mely a közös munkát kísérte. E kérdésnél az a lényeges, hogy az ember ritmikus mozgást végez, érzi-e van a ritmus iránt, a mi az emberi tudatban vagy az ember psychophysikai természetében gyökerezik. Nagyobb a valószínűség, hogy a közös munka, melynél egyenlő ütemben, együttesen fejtett ki erőt, alapja a ritmikus éneknek. A táncz eredeti alakjában komoly cselekedeteknek játszi utánzása. A vallásos tánczban istenek cselekedeteit utánozza vagy a szertartáshoz tartozó ritmikus mozgásokból áll, a hadi tánczban pedig valódi hadi tetteket, a melyek szintén ritmikus alakot öltenek és ez által a szereplőben és a szemlélőben esztetikai élvezetet keltenek. A táncz tehát a munkát utánzó játéknak egy neme és valószínűvé teszi, hogy a játék a munkából eredt és nem fordítva.

A nézeteltérés Delbrück, a nyelvtörténész és Wundt, a psychologus felfogásában kívánatossá teszi, hogy a nyelvtörténelem és lélektan tudománya egy egyénben egyesüljön, a mi számos ellentét kiegyenlítésére és a nyelvlelektan fejlődésére vezet. A nyelvtörténelem mellett méltó helyet foglalhatna és elérhetné célját: az emberi lélek mélyebb megismerését.

KARL LAJOS.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK

1902/1903.

12. Greksa Kázmér dr.: Az ötletes irályról. (Pécsi kath. főgymn. 1—26. l.) — Majdnem egy kis könyvtárt tesznek ki Greksa értekezései, melyekben az előadó képesség, a szóbőség, a szépirály tervszerű fejlesztéséről, a gondolatmenetről stb. közölve széleskörű olvasottságra és alapos tudásra valló észrevételeit, a középiskola egyik legfontosabb feladatának valószínűsítéséhez nyújt segédkezet. A tanterv és miniszteri rendeletük ugyanis ismételtén is sürgetik a középiskolai tanulószág előadóképességének fejlesztését s tapasztalva a még mindig sűrűn mutakozó hiányokat, felhivják az illetékes tényezők figyelmét ifjuságunk kifejezésbeli ügyességének fokozására. E cél szolgálatába helyezi Greksa szóban forgó értekezését is, mely már csak azért is megokolt, mert a stilsztikának éppen ez a része talál a legkevésbbé megfelelő méltatást. Szól a kérdés keretében ennél fogva a bölcselkedő, vagyis — mint maga nevezi — ötletes irály tárgyról, mely szerint a

kijelentésnek meg kell egyeznie a külső igazsággal, az egyén hangulatával; szól annak szerkezetéről és külső formáiról. Majd a dolgok közti kapcsolatot vizsgálván, megállapítja, hogy ez három körülményen: a hasonlóságon, egyenlőségen és ellentétben alapszik. E kapcsolatokban birja azután gyökerét az ötlet, az élet, a szójáték stb., melyeknek főkelléke a rövidség és tömörség, a mi különben általában a bölcselkedő műformáknak is előadásmódja. Az értekezés második felében pedig a kijelentés belső igazságának fejtegetésére térven át, érdekesen mutatja ki, hogy az három alakban nyilatkozik, mint vidámság, szomorúság és mint középser: a komolyság, mely utóbbinak visszfénye a humor és életbölcsesség, amannak a tréfa és élce, a komolyságnak a gúny. A formát illetőleg, annak állandó sajátságai-ként, kiemeli a rhythmust, rimet stb. Mindenesetre érdekes és tanulmányozásra is érdemes dolgok mindezek, de legott felvetődik az a kérdés is, hogy van-e egyszersmind gyakorlati hasznuk? Az értekező legalább abban a nézetben van, hogy nem feleslegesek. Mert bár maga is kénytelen elismerni azt, hogy mint mindenhez, úgy az ötletes irány sikeres gyakorlásához is elengedhetetlen alapfeltétel az arravalóság, de nem szükségtelen az átlátszó elmélet és a szorgalmas elemzés alapján való tanulmány. Hát hiszen kétségkívül lehet valamelyes hatással a stilbeli sajátságok kialakítására, de azt hisszük, hogyha megvan a hivatottság és rátermettség, a tanulmány már csak szabályozhatja és művészileg kiképezheti a meglevőt.

Különben a tanuló ifjúságot tartván szem előtt, tartózkodik Greksa a szórszálhasogató megkülönböztetésektől, a merev szabályokba foglalt meghatározásoktól, melyek képessé tehetnek ugyan valamely iránybeli jelenség felismerésére, de nem egyszersmind alkalmazására; hanem inkább genetikusan, a dolog létesülésének mozzanatait feltüntetve, szóval lélektanin alapon vizsgálja az irányformák eredetét és keletkezését. Ehhez képest azután a példák nagy számát hozza fel, főleg a gondolat-kifejezés tömörségét legjobban feltüntető közmondásokat, a mieinket s egyszersmind latin közmondásokat, feles számmal. E közmondásokat azonban, valamint a francia és német nyelvi idézeteket nem ártott volna magyaros fordításban is vagy éppen csak magyarul közölni, a tanuló ifjúságra való tekintettel. Különben egészen véve az értekezésnek egyik nagy érdeme, hogy az ötletes irány minden alakjára bőven és alkalmasan hoz fel példát, és pedig költőink közül majdnem kizárólag Petőfiből, vagy azért, mert kedvelt költője, vagy pedig, mert — a mi valószínűbb — felteszi ifjainkról, hogy Petőfit ismerik a legjobban. A többit, sajnos, annyira sem, legalább ez idő szerint még nem úgy, mint kellene.

MAJOR KÁROLY.

13. Bevezetés a dráma lélektanába. Írta *Hornyánszky Gyula dr.* (Budapesti VII. kerületi külső főgymn. 3—20. l.) — A poétikai tárgyalás kaptafaszerőségei fölé emeli a szóban lévő rövidke értekezést az a körülmény, hogy bizonyos tekintetben önállóan s eredeti nyomon halad a költészet egyes ágai, különösen pedig a dráma keletkezése kérdésének megvilágításában. Két dolgot tisztáz ugyanis. Először is azt, hogy a költői műfajok elmélete a görögöknél nem alakult ki oly

tisztán és szabatosan, mint a minőnek ma ismerjük. Így pl. a lyra képzete nem is fejlődhetett ki, már csak azért sem, mert a görög elmélet nem jutott el még ahhoz a fejlettségi ponthoz, a melyen az ember a rejtettebb lelki tulajdonokat számba tudja venni. A lyra képzetét ily módon nem is Platon vagy Aristoteles, hanem a modern tudomány teremtetete meg, és pedig — mint az értekező kimutatja — a francia felvilágosodás ellenhatásaként támadt *romanticismus* használja a szót először mai értelmében, és illeszti be a költészetnek a mai értelemben vett fölosztásába. Vagyis egyidejűleg az eposz képzetét is megállapítja, a mi a görög felfogásban szintén a leíró és elbeszélő költészetnél majd többet, majd kevesebbet jelentett, meghatározva, hogy amaz az érzelmek, az eposz pedig az elbeszélésben és leírásban nyilatkozó gondolkodás és tudás költészete. Azonban még fontosabb az az eredmény, a mit a dráma keletkezésére és műformává alakulására nézve részint forrástanulmányok, részint belső okok folytan megállapít és illetőleg levezet. A dráma, melyen tragédiát, komédiát, mimost és satyr-dramát értettek, már az ókorban külön jogosultságú volt, habár egyébként mint a lyra és epika vegyülékét tekintették. Annyira, hogy a modern kritika is a maga egészében mintegy dogmát átvette ezt a felfogást, a helyett, hogy — a mi egyedül helyes lett volna — alaptényezőül az akaratot véve fel, ennek alapján tekinti külön műfajnak. De másként is tévesztett nyomon haladt az *aesthetika*, a midőn a tragédiát a legutóbb kifejlett műformának állította. Erre nézve értekezőnk felveti azt a valószínű eshetőséget, hogy a dráma a görögöknél épp úgy, mint más nemzeteknél, már a legrégibb időben megvolt. Hogy azután mégis csak később lett önálló műfajjá, az szerinte belső és külső okokra vezethető vissza. A külső okok sorában szerepelnek például az előadási kellékek, a színpadi díszítések, jelmezek, a színházi gépezet, egy szóval a színházi technika, a mely csak fokként fejlődhetett és magával a dráma belső fejlődésével egyidejűleg emelkedett; míg a belső okok közt például, a mi a drámára nézve főkövetelmény, a jellemrajz, a jellemfejlés is csak későbbi keletű. Végül szót tesz Aristoteles nyilatkozatát is, hogy a dráma tökéletesebb az eposznál; a mi igaz is, de csak a görög irodalmi tragédiára, s nem egyszersmind általában, mivel az eposz és lyra fejlődésével egyidejűleg tökéletesedett a költészetnek azon ága is.

Összegezve a mondottakat, melyek csak bevezetésül tekinthetők a további vizsgálathoz, a minek feladata a dráma keletkezésének tulajdonképeni kifejtése, teljes mértékben számot tarthatnak azok a méltányoló figyelemre éppen a fentebb említett új és eredeti szempontoknál fogva.

MAJOR KÁROLY.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság f. évi május hó 4-én fölolvasó ülést tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Hornyánszky Gyula*: Spencer Herbert és a történetírás.
2. *Décsi Lajos*: Irodalmi tarlózások (a) a Comico-Tragédiáról, b) Mikes Kelemen fordításairól).

— Válasz Binder Jenő úrnak. Binder Jenő úr a Phil. Közlöny márcziusi számában kegyetlenül lekritizálta*) a Kisfaludy-Társaság Francia Anthológiájának második kötetét és abban különösen az én fordításaimat. Felsorolt rengeteg kisebb-nagyobb eltérést, botlást, tévedést, betoldást stb., legtöbbször olyanokat, a melyek ama költemények lényegén nem változtattak vagy az illető fordításnak, mint magyar versnek, egyenesen használtak. Megállapított Binder úr mindent, csak azt nem tartotta szükségesnek megállapítani, hogy azok a fordítások még így is a legjobbak, a miket a Kisfaludy-Társaság a mai magyar műfordítóktól adhatott. Cikkében annyira uralkodik a nyelvészeti szempont, hogy teljesen megfeledkezik arról, hogy az ott kiadott művek nem pusztán fordítások, hanem egyúttal versek is, még pedig, alig néhány kivételével, teljesen alakhív műfordítások, a melyek tehát még ott is, a hol el is térnek eredetijöktől, annak szellemét lehellik, annak hatását igyekeznek a magyar olvasóban fölébreszteni. A ki a versfordítás természetrajzát ösmeri, tudhatja, hogy az alaki hűség, a zenei rhythmus átültetése fontosabb a szövegi hűségnél; hogy például a legszigorúbb alaposságú prózai fordítás sem képes az eredeti sőt a németek úgy megközelíteni, hatását úgy megéreztetni, mint akár csak egy gyengébb, csak vezérgondolataiban szövegszerű, de zenei alakjában teljesen hív műfordítás. Mivel Binder úr ezzel nem látszik törődni, tiszteletre méltó fáradsággal készült óriási kritikája — szerintem — inkább sérelmes, mint alapos.

Én, azt a zordon márcziusi cikket elolvassván, összevetettem bánatomban úgy magam, mint mások fordításainak egy részét az eredetiekkel meg régebbi magyar, továbbá, a mihez hozzáférhettem, jobb olasz és német fordításokkal. És arra a meggyőződésre jutottam, hogy azok a műfordítások, — még az enyéimnek is! — jobbak elődeiknél, sőt — horribile dictu! — az olaszok, sőt a németek se fordítanak verset olyan felsőbbségesen külömbtől, mint mi, Binder úr elkárhoztatott magyar kontárjai.

Előbb szerettem volna felszólalni Binder úr egyoldalú felfogása ellen, de azt hittem, majd tiltakoznak mások, nálamnál erősebb fordítók. Mivel ez idáig nem történt meg, ne vegyék tőlem szerényletlenségnek e folyóirat mélyen tisztelt olvasói, ha én, egyik legjobban leszólt munkása annak az Anthológiának, egyedül a magam védelmére, felszólalok itten s

*) Nem le-, csak meg-, és nem kegyetlenül, csak szigorúan. Szerk.

a sok közül, a mit találtam, egy pár rövidebb külföldi fordítás-példát is idézek, párhuzamban az eredetiekkel s a magaméival.

Példák.

Réverie (Auguste Lacaussade).

Dis-moi, mobile étoile aux ailes de lumière,
Qui poursuis dans l'azur ton vol mystérieux,
Où va ta course? est-il un but à ta carrière?
Cloras-tu quelque part tes ailes dans les cieux?

Dis-moi, lune pensive, ô pâle voyageuse!
Cheminant aux déserts du firmament lacté,
Dans quelle profondeur obscure ou lumineuse,
O lune! cherches-tu le repos souhaité?

Dis-moi, vent fatigué qui vas à l'aventure
Comme un déshérité sans foyer ni repos,
Est-il un lit secret au fond de la nature,
Est-il un nid pour toi dans l'arbre ou sur les flots?

Dis moi, mer tourmentée, au murmure sauvage,
Qui te plains à la nuit, qui te plains au soleil,
Par delà l'horizon est-il quelque rivage
Où tu doives trouver ton lit et le sommeil?

Et toi, cœur inquiet, plus agité que l'onde,
Plus errant que le brise et qu'un rien fait gémir.
Est-il un lieu béni, dans l'un et l'autre monde,
Où tu puisses, mon cœur, oublier et dormir?

Fantasia (Auguste Lacaussade).

(Luigi A. *Michelangeli**) olasz fordítása.)

Dimmi, stella vagante da' ali di splendore
Che segui ne l' azzurro il vol misterioso,
Dove corri? una meta ti diede il Creatore?
Codeste ali in un angolo di cielo avran riposo?

Dimmi, luna pensosa, pallida viandante;
Traversando i deserti del latteo firmamento,
In che profondo parte, oscura o sfolgorante,
De la quiete, o Luna, vai cercando il momento?

Dimmi, vento affannato che muovi a la ventura
Come l' uom ch' ha perduto e pace e focolare;
Un letto c' è segreto in fondo a la natura,
Un nido c' è su gli alberi per te, c' è dentro al mare?

Dimmi, sbattuto oceano de la voce selvaggia,
Che di giorno e di notte sempre gemiti dai;

---

*) Giuochi di Nervi. Luigi A. Michelangeli. Bologna, Nicola Zanichelli, 1884.

Là altre l'orizzonte c' è qualche mite spiaggia.
Dove trovar tu pessa e letto e sonno mai?

E per te, cor doglioso, del mar più fremebondo,
Più errante de la brezza, che un nulla fa soffrire,
C' è luogo santo in questo ad in quell' altro mondo
Dove, cor mio, tu possa obliare e dormire?

Merengés (Lacaussade Ágost).

(Magam fordítása az «Anthológiá»-ból.)

Fényszárnyú bujdosó, futó csillag te, mondd,
Ki járod a nagy ég rejtelmes útait:
Hová futsz? Van-e hely, hol szárnyad összevond?
Van-é czéled, a hol pihenned adatik?

És mondd, oh méla hold, te halvány útazó,
Ki bolygod a tejút ezüst sivatagát:
Van-é a mennyi üren egy oly sugározó
Vagy oly sötét vidék, mely néked nyugtot ad?

Fáradt szellőcske, mondd, ki tévedezve jársz,
Mint egy kitagadott, magános száműzött:
Van-é oly rejtek-ág, fészek, hová leszállsz,
Ringó hullámokon vagy rejtő lomb között?

Háborgó tenger-ár, vad szavú óceán
Ki éj-nap egyre zúgysz, egyre panaszkodol:
Mondd! túl a látkörön, a föld túloldalán
Van-é oly béke-part, a hol megnyughatol?

S te szív! nyugtalanabb mint a hab, mint a láng,
Tévelygőbb mint a szél, ki jajgatsz semmiken:
Ad-é oly szent helyet ez vagy a más-világ,
A hol te is feledj!... a hol te is pihenj!...

Intus (Sully Prudhomme).

Belső harc (Sully Prudhomme).

(Magam fordítása az «Anth.»-ból.)

Deux voix s'élèvent tour à tour
Des profondeurs troubles de l'âme:
La raison blasphème, et l'amour
Rêve un dieu juste et le proclame.

Két hang szólal gyakorta föl
A lélek zavart mélyiből.
Az ész gúnyol s a szeretet
Istent lát s prófétát hitet.

Panthéiste, athée ou chrétien
Tu connais leurs luttes obscures;
C'est mon martyre, et c'est le tien
De vivre avec ces deux murmures.

Hivők, pogányok, hitlenek
E harcot mind átvérzitek.
Gyötrelmem ez, gyötrelmed ez,
E két hang szívünk réme lesz.

L'intelligence dit au cœur:
«Le monde n'a pas un bon père.
Vois, le mal est partout vainqueur.»
Le cœur dit: «Je crois et j'espère.»

A szívnek így beszél az ész:
«Nincs istened! hiába élsz:
Győz a gonosz, mindent levív!»...
— Hiszek, remélek! — szól a szív.

«Espère, ô ma sœur, crois un peu: «Szeretni kell, ez lét-okod;
C'est à force d'aimer qu'on trouve;   Higyj és szeress és megtudod:
Je suis immortel, je sens Dieu.»   Van örök lét, van Isten is...
— L'intelligence lui dit: «Prouve!»   Felel az ész rá: «Bizonyíts!»

Seelenkampf (Sully Prudhomme).

(Sigmar *Mehring**) német fordítása.)

Zwei Stimmen kommen nie zur Ruh'
Der Seelenkampf währt unergründet:
Es giebt Vernunft den Gott nicht zu,
Den Liebe träumt und laut verkündet.

Sei Fromm, sei Freigeist, — es ist eins:
Du hast dem Zwist dein Ohr gegeben.
Es ist mein traurig Los, wie deins,
Mit diesem Widerstreit zu leben.

«Kein Vater leitet diese Welt»,
Sagt der Verstand, der urteilsschroffe,
«Hier, wo das Böse recht behält».
Da spricht das Herz: «Ich glaub' und hoffe.»

«Mit etwas Liebe kommt man weit.
Hoff' auch und glaub' ihn, den ich preise.
Ich spüre Gott und Ewigkeit!»
Doch der Verstand ruft: «Ja, beweise!»

Hogy mily fontos a versalak hív átültetése, e két példa is eléggé megmutatja. Lacaussade költeményének — szerintem — magyar fordítása jobb, habár az olasz hívebb, Sully Prudhomme *Intus*-jének meg a német fordítása megfelelőbb, noha a magyar szövegszerintibb. De a páros rímelés a magyar fordítás hangját erősebbé tette, mondhatnám elmagyarosította.

Hadd tegyek még egy pár megjegyzést.

Vesse össze bárki a Coppée-féle «Kovácsok sztrájkja»-nak tőlem közölt fordítását akár a «Magyar Könyvtár» elősmert jószágú Radó-féle fordításával, akár a Reclam-féle gyűjteményben megjelent német fordítással, s meg fogja látni, hogy az enyém hívebb is, jobb is azoknál.

Hogy az eredetiből mit és mekkora hűséggel adjon vissza a fordító, az mindenekelőtt az illető nyelv természetétől függ, melyre fordítunk. Mert hol elég, hol sok, hol kevés egy-egy sorra az, a mit az eredeti mond. Ha sok, akkor a költőileg leglényegesebbet fordítja le az ember, ha kevés, hozzá költ valamit, a mi oda illik. Néha a rím is parancsol. Az is megesik, hogy némely francia sor vagy motívum egyszerűen hasznavehetetlen magyar versben. Ilyenkor én részemről inkább teszek

*) Die französische Lyrik im 19. Jahrhundert. Mit eigenen Uebersetzungen. Von Sigmar *Mehring*. Grossenhain und Leipzig. Verlag von Bauwert und Ronge. 1900.

más, de a vers hangulatába belé illeszthető motivumot valamely sor vagy kép vagy gondolat helyére, mintsem tönkre tegyem a magyar verset a szótári hűség minden áron való erőszakolásával. A «vadzb» szép lehet francziául, mert az «aveine folle» szépen hangzik, de a magyar «vadzb» (rimeld rá, hogy: «madzag») ostobául nehézkes lenne versben. Tehát ki vele! A madárfészek Coppéénál, «a mely *üres*, a melyet *elhagytak*, a mely a szürke ég alatt ringatózik» egyszerűen szószaporítás az eredetiben, tehát belé viszi az ember a madarat, melynek téli rejtélyes pusztulásáról szól az ének úgyis és azonnal megelevenül a vers. A Coppée-féle kocsmái részletnek sem ártott meg az, hogy én ott elveszett korhelyről beszélek s azt az ostoba hasonlatot a *csörgő*-ről más odaillőbb képpel helyettesítettem. A teli, nehéz fejet üres hólyaghoz hasonlítani, melyben sörétszemek zörögnek, olyan képtelenség, a mit nem szabad lefordítani, mert agyoncsapná az egész verset.

De nemcsak a helyettesítés szabad, szerintem, ha használ, hanem tanácsos volna olykor a rövidítés is. Mikor én De Vignynek «Palaczk a tengerben» című versét először lefordítottam, a 26 strófás verset valami 15 strófába vontam össze. Kihagytam a bujdosó palaczk összes kalandjait. Mert hiszen az a palaczk másképen is eljuthatott volna a franczia partokig. A gondolatok köztudomásra jutásának esélyei milliárdfélék. Az a fő, hogy a palaczk kézbe jusson, az eszme nyilvánossá váljék. Az a rövidített fordítás meg is jelent «Új Versek» című könyvemben s mondhatom, hogy (tömörebb lévén) sokkal külömb hatást tett, mint az Anthologia-beli teljes fordítás, melynek azt az egy pár eltérését is oly irgalmatlanul számon kéri tőlem Binder úr.

Világos, hogy örül az ember, ha fordítása költőileg is, szöveghűség dolgában is egyaránt beüt, ha Binder úr is meg lehet elégedve, a poéták fülének sincs oka panasza, de hát az nem mindig sikerül. S a mikor sikerül, azokat meg, — óh fátum! — nem veszi észre Binder úr. De mivel fontosabb, hogy a vers vers legyen, mint az, hogy az eredetinek minden szava, ha kell, ha nem, leműfordíttassék: ezért voltam bátor felszólalni. Elvégre ez is álláspont, még pedig szintén elég régi.

ZEMPLÉNI ÁRPÁD.

— Rimay János életéhez. Rimay János, mint ismeretes, 1587. táján ecsedi Báthory István országbíró udvarában tartózkodott, hol alkalma nyílhatott az erdélyi főúri körökkel, majd a fejedelmi udvarral is közelebbi ismeretségbe lépni. Báthory Zsigmondnak is kedvelt embere volt, talán épen költői tehetségénél fogva. Bocskai István pedig már bizalmasai közé vette, s mint Rimay 1605. jún. 12-én kelt levelében írja: «két hónapja még, hogy én ő felsége mellé jöttem», máris «ő felsége beljebb vén magához és az belső főkomornyikságot nekem adá».*) Az érintkezést azonban, bár a fejedelmi udvar ez idő tájt általában Kassán volt, — továbbra

*) Rimay János államiratai és levelezése. Szerk. Ipolyi Arnold. Bpest. Akadémia. 1887. 137. l.

is fentartotta erdélyi ismerőseivel, s mint az alább közlendő sajátkezű levele mutatja, élénk érdeklődéssel kísérte erdélyi ismerőseinek még magánügyeit is.

A levelet Perneszy Erzsébetnek, az irodalomtörténetből is ismert Gálffy János memoire-író özvegyének írta, ki azonban ekkor már másodszor is özvegy volt, mert második ura Keserő János 1603-ban pestisben elhalt.¹⁾

A levél, melynek eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában van, így hangzik:

«Éltemiglen való szolgálatomat ajánlom kegyelmednek, mint énnekem igen bizodalmas jó akaró asszonyomnak, Istentől ő szent felségtől boldog szerencse jó állapotot s abban örvendetes életet is kívánok jó egésséggel adatni kegyelmednek.

Urunk ő felsége²⁾ valami bizonyos dolgaiért ide küldte Bocskay Miklós urammal Kő-Várba, tudván pedig, hogy az ő felsége állapotját szíve szerint kívánja kegyelmed mindenkor érteni s hallani, arról kegyelmednek azt irhatom, hogy az elmúlt napokba az égnek állhatatlan s háborgó állapotja megindította vala ő felségébe a köszvént, de Istennek kegyelmességéből az egy mértékletes ételben s italban való szenvedésnek orvossága, melylyel ő felsége leginkábbban szokta magát orvosolni, megennyhíté fájdalmát ő felségének s most jó állapotban vagyon, kihez ő felségét segíti bizonynal hiszem az kegyelmed ő felségeiért való szorgalmatos imátkozása is. Boliát,³⁾ hogy az Isten, s gubernátor uram ő nagysága jó segítsége is, kezében és birtokában adta kegyelmednek, szívem szerint hallom, mert tudom, hogy mégis kevesedett és apadott azzal szívénnek boszuja s háboruja kegyelmednek, a mely háboruban annélkül is eléggé habozott s fáradott sok időktől fogván. Hireket semmi bizonyosokat nem irhatok kegyelmednek, reménységünk nagy vagyon az Illésházy uram Bécsből való járásához képest,⁴⁾ hogy az Isten az békességet és csendességet megengedi köztünk gyarapodni, kiért mindnyájan tartozunk mi is az Istennek könyörögni, mert az ő igaz tiszteleti is s az kegyes élet is az békességgel együtt kezd közzénk térni. Ennekem kegyelmed jó akaró szolgálának parancsoljon s nem igyekezem parancsolataiban kegyelmednek erőm szerint soha is megfogytakozni. Isten kegyelmedet sokáig éltesse boldogító áldásába s atyai kedvébe. Irtam Kő-Várba bőjt fő szerdán, ezer hatszázhat esztendőben.

Kegyelmednek szolgálja
Rimay János etc.

Kírvül: Az nemzetes és böcsületes Perneszy Örsébet asszonynak, az nemzetes, néhai, Keserő János uram meghagyott keresztyén özvegyi házas társának, nekem igen jó akaró bizodalmas asszonyomnak adassék kezében. (Zárópecsét.)

LUKINICH IMRE.

¹⁾ Nagy Iván: Magyarorsz. család. VI. k. 229. l.

²⁾ Bocskai István.

³⁾ Kastély N.-Küküllőmegyében.

⁴⁾ A bécsi békére vonatkozólag, melyet 1606. aug. 6-án kötöttek.

— Arany János és Decsy Sámuel Osmanografiája. Arany János önéletrajzában (Hátrahagyott Versek XXXVII.) gyerekkori olvasmányai közt említi Decsy Sámuel Osmanografiáját is. Minthogy mindent, a mi Arany Jánosra vonatkozik, kell hogy ismerjünk, nem lesz érdektelen, ha az alábbiakban röviden foglalkozom evvel a már többé-kevésbé ritka könyvvvel. Írója, Decsy Sámuel 1793-tól 1816-ban bekövetkezett haláláig szerkesztette Bécsben a Magyar Kurirt és mind lapjával, mind sok más művével a nemzeti ébredésnek egyik fáradhatatlan munkatársa volt. Fent említett művét roppant olvasottsággal szerkesztette meg a korabeli legjobb források után. Teljes címe: «Osmanografia, az az: A' Török Birodalom' Természeti, erköltsi, egy-házi, polgári 's hadi állapottyának, és a' Magyar Királyok ellen viselt nevezetesebb hadakozásinak summás leírása.» Első és második kötete 1788-ban, a harmadik a címlap szerint 1789-ben jelent meg, de a 772-dik lap szerint 1790-ben íródott, mert II. József császár haláláról is megemlékezik: «...e' mostan folyó 1790. eszt. bőjtelő havának 20. napján...». Arany Jánost bizonyára a harmadik kötet érdekelhette legjobban, mert míg a két első kötet a török történetével és Törökországnak, mai szóval: politikai földrajzával foglalkozik, addig a harmadik kötet elmondja a törökkel való érintkezésünket, harcainkat és háborúinkat Nagy Lajostól kezdve egészen II. József, császár haláláig. Oknyomozó történetet akar írni, de nem egy helyen kitör belőle a hazafi keserve vagy lelkesedése s intő, buzdító szóval nem egyszer a maga korához fordul. Ez a harmadik kötet az a könyv, a melyből Arany János legelsőbbben ismerkedett meg igen alaposan történetünknek legfényesebb és leggyászosabb lapjaival. Bizonyára nagy része volt abban, hogy költőnk olyan szívesen merített anyagot a török háborúkból. Közvetlen forrásául alig szolgálhatott, mert, bár megtaláljuk benne Arany minden török tárgyú költeményének elbeszélését, a kisebb részleteket elhagyja; ezeket a költő más bővebb és körülményesebb forrásokból merítette, a mint tudjuk gyakran szó szerint is.

TOLNAI VILMOS.

— A szomjúvá változott éhes tigrisek Romeo és Juliában. Midőn a Romeo és Julia V. felv. 3. színében, Romeo Boldizsár társaságában fölkeresi a Capuletek sírboltját, hogy Juliáját megláthassa, kegyetlen fenyegetésekkel távolítja el szolgáját, figyelmeztetve őt, hogy ne térjen vissza,

Mert szándékom szilaj, vad, mint az éj;
Bőszebb az és kérlelhetetlenebb,
Mint *szomjú* tigris s zúgó tengerár.

(L. az 1903. évi Shakespeare-kiadás I. kötete 86. lapján, fordította Szász Károly.)

Az angol szöveg ez:

The time and my intents are swage-wild;
More fierce, and more inexorable far
Than *empty* tigers, or the roaring sea.

Már most hogyan lett az empty tiger-ből *szomjú tigris*?

A Schmidt-féle Shakespeare-Lexicon, Second edition I. k. 358. s. k. lapján, Romeo és Julia ezen helyére hivatkozással az empty szót egyértelműnek veszi a hungry szóval, a mi tudvalevőleg éheset jelent, mint pl. a Velencei kalmárban s VI. Henrik több helyén az empty eagle stb. (L. u. o. a részleteket.) Schlegel az angol szöveget így fordítja s mint egy tekintetre meggyőződhetünk, az első sort szóhívebben, mint Szász Károly:

Die Zeit und mein Gemüth sind wütend-wild
Viel grimmer und viel unerbittlicher
Als *durstige* Tiger und die wüste See.

A magyar fordítót tehát a Schlegel-féle szöveg vezette volna félre? De ha ez áll, mi magyarázza meg azt, hogy a magyar fordítás első sora se az angol eredetivel, se a Schlegel-féle szöveggel nem egyezik meg? Hogy Shakespeare miért nem használta az empty helyett a hungry szót, ennek könnyen magyarázatát leljük, ha egy sorral előbbre megyünk:

And strew *this hungry* churchyard with they limbs...

Ezt Schlegel így fordítja:

Auf diesen gierigen Boden säe deine Glieder

Szász Károly pedig:

tagjaiddal

Behintem ezt az éhes temetőt.

Shakespeare oly szóbőséggel rendelkezett, hogy mint látjuk, ugyanazon gondolat kifejezésére neki nem kellett ugyanazon szavat használni. Ha Szász Károly nem akarta szintén kétszer egymásután azt a szót használni, mindenesetre tudott is volna egy más rokonértelmű szót helyébe alkalmazni. Az azonban nála is, Schlegelnél is hiba, hogy mind a ketten az empty szót hibásan fordítják, az egyik «szomjú»-val, a másik «durstig»-gal. (V. ö. Shakespeare-Vorträge von Fr. Fh. Vischer. Zweiter Band. Stuttgart, 1900. 217. lap.)

Egy újabb kiadás efféle szépséghibákon könnyen segíthetne.

Nem lesz érdektelen pótlólag megemlíteni, hogy a kérdéses helyet Romeo és Juliának úgy egyik régebbi valamint egyik újabb fordítója az eredeti szöveghez hívebben adja.

Náraj *Náray Antal*nál (Buda, 1839, 162. l.) ekként áll:

Sokkal dühösebb s kérlelhetlenebb
Mint éhező tigris, s tengervihar.

*Telekes Bélán*ál pedig (Magyar Könyvtár 288—9. sz.):

És rettentőbb és kérlelhetlenebb
Éhes tigrisnél, zajló tengerárnál.

BAYER JÓZSEF.

— Régi, magyarországi Cicero-kiadvány. Érdekes, hogy a híres régi löcsei könyvsajtnál ilyesmit is becsátottak közre. Igaz, hogy nem az egész Ciceróról van szó; csak *leveleinek iskolai használatra szánt válogatott* gyűjteménye kiadásáról. Sőt ez sem eredeti kiadás, csak *új lenyomata* a híres strassburgi rector, a nagy német pädagogus, Sturm János vagyis *Johannes Sturmius* hasonló iskolai kiadásának.

Ez a *Johannes Sturmius* (1507—1589) Schleidenben született, tanult Lüttichben, a löweni egyetemen, Párisban a görög irodalomból előadásokat is tartott s ily irányú tanulmányai mellett az orvostudományokat is hallgatta. 1537-ben Strassburgban a gymnasium rectora lett s az ő érdeme ez iskola fellendítése. Sturmius alatt lett világhírvé a strassburgi iskola. Harmincz év alatt akadémiává tette. Kálvinista vallású lévén, a lutheránusokkal összekapott s e miatt 1582-ben állását is elvesztette. Módszerével Melanchthon követője. Jó tankönyveket írt. Oktatásügyi tervezete hálással volt a jezsuiták Ratio Studii-jára.

A magyar kiadások egyszerű lenyomatai az eredetinek, úgy hogy még az ajánlást is megtaláljuk bennük, melylyel *Johannes Sturmius* testvérbátyjához, *Jacobus Sturmius*hoz fordul: *JOANNES STURMIUS JACOBO STURMIO FRATRI Suo S. D.* Vagyis: Sturm János köszönti (salutem dicit) testvérbátyját, Sturm Jakabot.

Ez a Sturm Jakab, vagyis *Jacobus Sturmius* (1489—1553) híres strassburgi államférfi volt. Theológiát tanult. Városi hivatalt viselt Strassburgban, később a város polgármestere (1525). 1530-ban ő nyújtja be a Confessio tetrapolitana-t Strassburg városa nevében az augsburgi Reichstagnak.

A Sturmius-testvérekre vonatkozólag idejegyezzük e forrásokat: *Charles Schmidt: La vie et les travaux de Jean Sturm.* Strassbourg, 1855. *Laas: Die Pädagogik des Johannes Sturmius.* Berlin, 1872. *Kückelhorn: Johann Sturm, Strassburgs erster Schulrektor.* Leipzig, 1872. *Paulsen: Geschichte des gelehrten Unterrichts.* Leipzig, 1855. (V. ö. még *Nomenclator philologorum.* Leipz. 1871. 554. lap.)

Az említett *Jacobus* testvérbátyjához írt ajánlást is *Joannes Sturmius* Strassburgból keltezi: *Argentinae tertio Calend. Febr. Anno 1539.*

A magyarországi kiadás címe: *M. T. Ciceronis epistolarum libri quatuor à Johanne Sturmio, Viro doctissimo, puerili educationi confecti. Cum doctorum virorum argumentis et annotationibus quibusdam. Adjectus est ubique ad singulas Epistolas geminus numerus: quorum prior Librorum, posterior verò Epistolarum cujusque libri ordinem observat. Leutschoviae, Typis Laurentii Breuer, Anno M. DC. LXIV.*

Ez 1664-ből való kiadás után még egy változatlan kiadást találtunk 1700-ból: *Leutschoviae, Apud Viduam Samuelis Breuer, Anno M. DCC.* Ezalatt tehát a löcsei könyvsajtó tulajdonost cserélt; *Breuer Lőrincz* utódja *Breuer Sámuel* lehetett, a ki szintén elhalálozván, özvegye vette át a könyvsajtnót.

E két kiadás közt csak az a különbség, hogy az első 1664-iki ki-

adásban Cicero leveleinek válogatott gyűjteményét még kiegészítésül *Erasmus Roterodamus*-nak két oktató levele követi a *tanulás elméletéről* és a *leczkeismétlés módjáról*. Külön pár szóban (*Lectori Sal.*) mondja el a kiadó, hogy czélszerűnek látta ezeket az intő (*paraeneticas*) leveleket ide csatolni a buzgó fiatalok számára (*non inutile nec infrugiferum studiosis tyronibus, in quorum gratiam potissimum ista eduntur, fore putavimus, si & D. Erasmi Roterodami, paraeneticas, de ratione studii, deque modo repetendae lectionis, Epistolas, hic annecteremus*).

A tanulás elméletéről szóló intő levelet (*De ratione Studii epistola paraenetica*) Rotterdami Erasmus *Christianus Lubicensis*-hez címezte. Részletes tanácsokat ad benne a tanulásra vonatkozólag. A másik ugyancsak tőle való levél a leczkeismétlés módjáról szól (*De modo repetendae lectionis*), t. i. a classikus írók ismételt olvasásáról, először nyelvtani, aztán rhetorikai tekintetben, majd közmondások, bölcs mondásokra figyelve, s negyedszer philosophiai, ethikai szempontból. E két nálunk nem eléggé ismeretes levél pädagogiai méltatásáról majd máskor.

Most csak e régi hazai Cicero-kiadványt akartuk ismertetni, mely Lőcsén jelent meg 1664-ben s 1700-ban. Mind a két kiadás megvan a löcsei lutheránus egyház könyvtárában C. c. 188b. és C. c. 188a. számok alatt.

Dr. PEKÁR KÁROLY.

— Zrinyi Viola-idylljei. Széchy Károly az ő «Zrinyi Miklós gróf» cz. nagy művében a következőket írja:

1. A Viola-idylleket költőnk 1645. tavaszán írta: Draskovich Euzebiához, a mint ezt már Kanyaró Ferencz is kifejtette (Figyelő XIX. k.).

2. A Zrinyiászt 1645. és 46. telén. (Ez feltétlenül bizonyos; magának Zrinyinek idevágó megjegyzésén alapszik.)

Már most ezeket az adatokat vizsgálva, kérdem a következőket:

1. A Zrinyiász szerkezetét tekintve, továbbá a költőnek azt a megjegyzését, hogy nem dolgozta át az époszt, mert nem volt ráérő ideje: bizvást mondhatjuk, hogy először írta az első éneket, s aztán sorjában a többit. A kiadásnál (adriai tenger Syrenája) ugyan elhagyott egyes részleteket a kéziratból, mint Széchy Károly kifejtette, de csak az utolsó énekekből. A Zrinyiászt tehát az első ének írásával kezdte. Minthogy pedig 1645. telén kezdte írni a Zrinyiászt, az I. éneket azon telén írta.

2. Ennek az első éneknek expositiójában írja: «Én, a ki ezelőtt ifjonti elmével... küzdöttem Viola kegyetlenségével». Ezt írja 1645. telén.

3. Hogy írhatta tehát a Viola-dalokat 1645. tavaszán; mikor már telén hivatkozik rájuk, mint régmúlt dolgokra?

4. *Előbb* írta a Viola-dalokat.

5. De akkor nem vonatkozhatnak Draskovich Euzebiára.

6. S ez a feltevés helyes. Bizonyítja: *a*) hogy Zrinyi a Viola-idylleket «phantasia poetica»-nak, költői játéknak nevezte, *b*) költői játékon Creuzer szerint átdolgozást kell érteni, *c*) Creuzer az ő philologia-történetében a XVII. századot a reproductio korának nevezi: a renaissance mint irodalmi hatás, hagyomány ekkor a legerősebb, *d*) a Viola-idyllek

csakugyan cselekményt, helyzetet, hasonlatokat, jellemzést, képzelődést tekintve: hű átdolgozásai Vergil Bucolicáinak, főleg a X. idyllnek (Viola—Alexis). Ezt sem Kanyaró, sem Széchy nem vették figyelembe; csak legújabbán Szűts István említi (Vergil hatása idyllköltészetünkre), a ki azonban csak a párhuzamos helyeket piszkálta ki, de semminemű következtetést nem vont le Zrinyinek Vergillhez való viszonyáról, hanem egészen egyszerűen elfogadja irodalomtörténeteink azt a tanítását, hogy Draskovich Euzebiához szólnak. *e)* Zrinyi fajtalanak nevezte Balassit és költészetét, mert szerelmét — bár tartózkodón — megénekelte, s ő maga sokkal drasztikusabban ír a szerelemről az idyllekben. Tehát szívügyeit nem zenghette meg. *f)* a Feszülethez írt költeményében ezt írja:

Sírtál már eleget lám Ariannáért,
Fogyattad könyvedet csak egy Violáért,
Csak meg nem változtál, mint Biblis semmiért,
Édes Músám fűtél s rothandó eszközért.

Képzeltethő, hogy illet az ember a menyasszonyáról írjon? Lehet, a középkorban egy Szt. Elek, de a Zrinyiász költője semmiesetre.

Tehát a Viola-dalok egyszerű átdolgozások e szerint. Zrinyi ifjúkori kísérletei.

De 1. tudjuk, hogy Zrinyi tanulmányait mindig átolvasztotta egyéniségébe, tapasztalataival. Ezt lélektani törvényül vehetjük fel művei vizsgálatánál. Így nőalakjait is ily szempontból kell néznünk. Egy echós virágénekekben Eszterházy Júliát énekelte meg (1644. tavaszán; első szerelmesét). Arianna sírása és Orpheus keserve ez. elegiákban csak a háttér mythologiai; valójában elhunyt feleségét siratja bennük; Vergilből átveszi Dido és Camilla alakját, de bennük a muszlim és a keresztény asszony két heterogén erkölcsi világát mutatta be; s így az idyllekben sem szabad teljesen mellőzni e szempontot, annál kevésbé, mert e *versek tartalma* — bár Vergilben ugyanaz — *szóról-szóra megegyezik* szerelme (Draskovich Euz.) történetével.

2. Idylljei *hangja* bánatos, szenvedélyes és ebben eltér Vergil idylljeitől.

3. Tassoéi is bánatosak, ki ugyanezt a tárgyat dolgozta fel úgyszólván; élete körülményeinél fogva bánatosak, s akkor, midőn Tassoba mélyedt Zrinyi (Tasso-tanulmányait megelőzték a Homeros és Vergil-tanulmányok), látta, hogy Tasso nem állotta feldolgozni szívügyeit, hát ő is megtette azt, a mit Balassiban kárhoztatott: élő példája a *morbus hungaricus*-nak, hogy csak azt az újítást helyeseljük, melyre előbb a külföld megadta a sanctiót; — így Zrinyi is, a költő, ebben szenvedett, mert prózai irataiban éppen ő kardoskodott nagy tüzzel a mellett, hogy mindig a magunk lábán járjunk! Tasso hatása alatt s az idyllek írása *után* keletkező szerelme hatása alatt *átdolgozta* az idylleket hangban s úgy jelentek meg később nyomtatásban. Mi tehát már az átdolgozott költeményeket ismerjük: szerelme történetét.

Hogy Zrinyi átdolgozhatta, bizonyossága Zrinyi negatív nyilatkozata

a Zrinyiásról: hogy át nem dolgozhatta; ebből következik, hogy versek átdolgozásának gondolata foglalkoztatta, épen a Viola-idyllekről juthatott eszébe.

Tehát szerelme semmiesetre sem sugalhatta a Viola-dalokat, hanem igenis a *Viola-dalok szerelmét*. Szerelmébe bizonyára a Vergil költ. hatása alatt élte bele magát: látva Draskovichék házában a hasonló helyzetet. Így támad majdnem minden első szerelem. Hát még a renaissance korban! Hogy beleélte magát, mutatja szerelmének, viszonyának természete: convulsiói, félreértései, boldogtalanságai.

Tehát a Viola-idyllek eredetileg nem egyebek Vergil idylljei paraphrasisainál — Marino, az olasz Gyöngyösy hatását nem tekintve — s ezekre vonatkozik a Zrinyász bevezetése. 2. E dalok később szerelmét suggerálták s ennek hatása alatt átdolgozta. A Viola-dalok így mégis szívügyének irodalmi emlékei.

A tőlem vázolt ellenmondások és nehézségek remélhetőleg e magyarázatommal megoldást nyernek. HARMOS SÁNDOR.

-- A dióbarna lány.

E ballada, melynek czíme az, eredetiben *The not-browne mayd*, a Percy-féle gyűjtemény (*Reliques of ancient english poetry* 1765.) Schröer-féle kiadásának II-ik kötetében, a 285-ik lapon található. Már Percy megjegyzi róla, hogy sentimentalis szépségei miatt mindenkor igen népszerű volt. A modern költészetnek is kedves tárgya: Prior *Henry and Emma*, Tennyson pedig *Lord Burleigh* című elbeszélő költeményeikben dolgozták fel. Herder a *Stimmen der Völker* című gyűjteményben terjedelmének körülbelül negyedére szorítva fordította le. Jelen fordítás teljes egészében adja a balladát, melynek æsthetikai értékére vonatkozólag idézzük George Saintsbury irodalomtörténetének (*A short history of english literature* 1898. 201, 202 l.) következő helyét: The piece is a very «margarite» of english verse for that time and indeed a pearl of poetry for ever.

Kél sok panasz: biz úgy van az,

Nőben ne bízzatok;

Higyjétek el, a nőkebel

Megesalja vágyatok;

S a szenvedély, bár medre mély,

Csak kárát vallja ott.

Volt férfi tán, ki tudja, hány,

Kit nő meghallgatott. —

Mindez mit ér? Más férfér'

Elűzi őt vigan,

És így e nő kezében ő

Hóhér kezébe' van.

Nyilvánvaló a zord való,

Volt példa rá elég:

Nő lelkibe' adott hite

Csak pislá fénynyel ég;

Kivételül ám fölmerül

Egy lány esetje még,

Ez hű szívű, dió színű —

Halljuk történetét!

Mindenre kész, ha jó a vész,

Mely kedvesére vár,

Reá tekints, valóba nincs'

Szerelmében határ.

Tudjuk tehát: a büszke vád

E lányt nem illeti,

És tettetés, bárcsak kevés,

Szívét nem kezdte ki.

Mert hallgatók, — kizárva bók —

Hős szíve volt neki,

Figyeljete, s majd lelketek'

Ezer gyönyör lepi. —

«Hol ablakod, ott én vagyok,

És jöttem titkosan,

Oh jaj nekem, rongy életem

Hóhér kezébe' van.»

«Szándékodat ne is tagadd,
Te tréfálsz, kedvesem, —
A férfiak kijátszanak
Minket keservesen,
Nőáldatás — mi rút szokás! —
Szemökbe' semmi sem;
Ha ok hián ijesztisz reám,
Az vigaszom leszen.
Bizony megölsz, ha így gyötörsz,
Szavad szíven talál, —
Vedd eskümet: ah nem lehet
Szerelmemben határ.»

«Oh csillagom, megvallhatom,
Bár ölnék e szavak,
A rút halál hatalma vár
És tőled elragad.
Nincs hátra más, csak a futás,
És késni nem szabad,
Erdők setét, vad rejtekét
Majd bújom hallgatag.
Sok bú között, mint száműzött
Bolyongok úntalan;
Oh jaj nekem, rongy életem
Hóhér kezébe' van.»

«Szép napjaim, vigalmaim
Elfogytak, mint a hold,
Üdvöm nyarát ősz járta át
És mindent letarolt.
Íly hirtelen szakítsz velem?
A végzet oh mi zord!
Mondd, mit tévél? Ne légy kevély
S ne hints szemembe port!
A búcsuszó új kint hozó,
Szívem nem bírja már;
Vedd eskümet: ah nem lehet
Szerelmemben határ.»

«No jó, hiszen én meghiszem,
Szíved most megtörött.
Mi bús dolog! Azt gondolod,
Hogy gyászod tán örök:
De lesz vigasz, — nem késik az! —
S mint napfény a ködöt,
Elűzi majd e zord vihart,
Mely ellenedre jött.
Hol sűg a lomb és csend borong,
Majd megvonom magam:
Gyáván futok: éltem, tudod,
Hóhér kezébe' van.»

«Oh azt a vészt, mely futni készit
S reád mint felleg ül,
Viselni tán nehéz magán
Leroskadás ne'kül;
Hol sűg a lomb és csend borong,
Ne légy ott egyedül,

Árnyát a fény követlek én,
Vígy el kíséretül!
Megosztva bűnk' majd megbuvunk,
Két rettegő madár;
Vedd eskümet: ah nem lehet
Szerelmemben határ.»

«Erdők setét, vad rejtekét
Együtt velem ne bújd,
Mert a világ köt dob reád
És gúnyos dalra gyűjt,
Agg s fiatal ajkán a dal
Rád megvetőn lesűjt,
Becsületed' támadja meg
És kárpótlást se nyűjt.
Hűségédér' gúny lesz a bér,
S így lesz boldogtalan;
Magam futok; éltem, tudod
Hóhér kezébe' van.»

«Agg s fiatal ajkán a dal
Rossz nőnek is ha tart,
Szép csendesesen, szerelmesen
Kaczagjuk majd a dalt:
Ha hű a szív s örökre hív,
A gúnyra mit se hajt, —
S egykor nekünk, hol életünk
Biztos lesz, int a part.
Ki válni tud, az mind hazug,
S ily nőt szeretni kár;
Vedd eskümet: ah nem lehet
Szerelmemben határ.»

«Teher ne'kül megmenekül
Könnyebben a hajó,
S bár rejteget a rengeteg,
Ott élni mégse jó;
Akármi nesz ha ébredsz,
A kézbe nyil való,
S a zord magány sivatagán
A lég is áruló.
A sorsod itt majd megtanit
Rettegni úntalan,
Hol éltem is, szerelmem is
Hóhér kezébe' van.»

«Oh csillagom, megvallhatom,
Kevés talán erőm,
De változást — s milyen csodást! —
Látsz majd a gyenge nön:
Megyek gyalog, ha akarod,
És nem lesz pihenőm,
Lések vadat és íjjadat,
Viszem majd vakmerőn.
Bajt tűrve el, e lágy kebel,
Meglátod, sohse fáj;
Vedd eskümet: ah nem lehet
Szerelmemben határ.»

«Sok baj között az üldözött
 Ah törbe juthat ám,
 Az emberek kegyetlenek
 S örülnek a baján;
 Hol ság a lomb, vesztetre ront
 Kémek csapatja tán;
 Kelepce, tör és kém elől
 Hogy' búvsz meg, gyenge lány?
 Csekély haszon lesz ám azon:
 Megosztani zord utam';
 Magam futok; éltem, tudod,
 Hóhér kezébe' van.»

«Oh kedvesem, egy percze sem
 Kétkedtem a felett:
 A gyenge nő, akárminő,
 Nem harcra született.
 De éjt-napot virraszthatok
 Örizve tégedet,
 Sőt hogyha kell, nyílt kapva fel
 A kémre lőhetek.
 Kelepce, tör és kém elől
 Hű szívem lesz a vár;
 Vedd eskümet: ah nem lehet
 Szerelmemben határ.»

«A zord magány sivatagán
 Nem tudsz te bolygani;
 Ut uttalan, tüskéje van,
 A láb nem bírja ki.
 Jó éjszaka, s nincs csillaga,
 Csak kínos álmai,
 Oly hó a nyár, tél fagyja vár
 És zokszót hallani;
 Ha pihenünk, búvóhelyünk
 Leszen faóduban;
 Oh jaj nekem, rongy életem
 Hóhér kezébe' van.»

«Szép napjaid', vigalmaid'
 Megosztád énvelem, —
 A bánatot rám bízhatod,
 Azt is hűn viselem.
 A sors forog, ma mosolyog
 S holnap már kegytelen;
 A nap alatt csak egy marad
 Igaz: a szerelem.
 Akkor, mikor baj rád tipor,
 Hagynálak cserbe már?
 Vedd eskümet: ah nem lehet
 Szerelmemben határ.»

«Ágyad leszen, szép kedvesem,
 A zörrenő avar.
 És halld tovább: meggondolád,
 Hogy párna nem takar,
 És étkedül mi sem kerül,
 Ha éhség kínja mar,

S szomjad ha dúl, majd italúl
 Vizet se nyújt e kar?
 S látsz hervadást és sápadást
 Arczod rózsáiban;
 Magam futok; éltem, tudod
 Hóhér kezébe' van.»

«Míg lesre jársz és vadra vársz,
 Mit íjjad tán elejt,
 Ágynak neked bokor megett
 En kémlelek ki helyt;
 És szerteszét forrás vizét,
 Mit szikla mélye rejt,
 E fül s e szem türelmesen
 Kutatni nem felejt.
 Tenélküled rám szürkület
 S az éjek éje vár;
 Vedd eskümet: ah nem lehet
 Szerelmemben határ.»

«Selyemhadjad meg nem marad,
 Levágni kelletik,
 Ruhád lebeg, kurtábbra vedd
 S ereszd le térdedig;
 Erdők setét, vad rejtekét
 Pajkos manók lepik,
 S a gyenge nőt vigyorgva ők
 Mindig ijesztgetik.
 S ha még se félsz és elkisérsz,
 Tedd, mit kívánt szavam —
 Oh jaj nekem, rongy életem
 Hóhér kezébe' van.»

«Öltök tehát kurtább ruhát,
 Hajam' levágatom,
 Hugaimat, bátyáimat
 S anyámat itt hagyom.
 Ég véletek, — szerettetek,
 A válás fáj nagyon,
 De kedvesem, szerelmesem
 Vesztély között vagyok.
 Nincs késni ok, készen vagyok,
 Immár hajnalra jár;
 Vedd eskümet: ah nem lehet
 Szerelmemben határ.»

«Igéreted erős lehet,
 De megbánod te majd;
 Pár hét csupán, s a tűz után
 A szíved mást ohajt;
 No jó, hiszen én meghiszem,
 Tűrnéd soká a bajt,
 De lelkened, szerelmeden
 Nyugalmad átka rajt'.
 Nő ingátag, miként a hab
 Mely tánczol úttalan;
 Magam futok; éltem, tudod
 Hóhér kezébe' van.»

«Kél sok panasz: biz úgy van az,
A női szív csodás,
Gyengéd s erős, csak néha hős,
Szeszélyes alkotás;
Az én szívem szeret hiven,
Mint földön senki más;
Szeret, habár nagy akadály,
Az úri származás.
Mint én, merész és tetterre kész,
Bárolány volt-e már?
Vedd eskümet: ah nem lehet
Szerelmemben határ.»

«Bárói sarj gunyolva hajh!
Gonosz személy gyanánt,
Ki agg szülőt, világ előtt
Szégyenbe, buba ránt;
És halld tovább: meggondolád,
Hogy bolygva a magányt,
Ha egy napon elfogatom,
Hazám bitóra szánt?
Maradj, maradj, — itt bizton vagy,
Hadd szökjem egymagam;
Oh jaj nekem, rongy életem
Hóhér kezébe' van.»

«Immár elébb megengeded,
Hogy társad én legyek, —
A régi kint tetézve mind
Most megvonod kegyed'?
Hogy mondja majd sok gúnyos ajk,
Ha véled nem megyek:
A nő szavát, mit jóban ád,
Komolyan ne vegyed,
S elhagytalak, míg búd alatt
Te roskadsz is habár;
Vedd eskümet: ah nem lehet
Szerelmemben határ.»

«Hallj más ígét: oh semmikép'
El nem vihetlek én,
Hisz ágyasom szint' ott vagyon
Az erdők rejtekén;
Őt szeretem s kedvesb nekem
Tenálad, bár szegény;
És engemet majd ő követ,
Mint árnyékát a fény.
Viszályt biz ott nem akarok,
Hol megvonom magam';
Magam futok; éltem, tudod
Hóhér kezébe' van.»

«S ha volna ott száz ágyasod,
Az engem nem riaszt;
A kit kegyelsz s hozzád emelsz,
Szeretem én is azt;
Minden szavát, kívánságát
Megtennem üdv s malaszt,
Ó-angolból

S ha üldöz is, ha gyűlöl is,
Nem hallatok panaszt.
És fölszedek tuskét, követ,
A merre lépte jár;
Vedd eskümet: ah nem lehet
Szerelmemben határ.»

«Oh kedvesem, szerelmesem,
A próba véget ért;
Ily hű szívet, mint a tied
Nem kapni kincsekért;
Búd' másra hagyd, örvendj, vigadj,
És a jövőt ne féld, —
Nem üldözött, nem számüzött,
Ki hozzád ím betért.
Repkény a fát, öleljen át
Fehér karod vigan;
Csókot nekem, hisz életem
A te kezébe' van.»

«No lásd, no lásd, biborpalást
Ha fedné válladat,
Avagy vadon sivatagon
Bolyongnánk hallgatag —
A merre mész, bár vár a vész,
Vagy ünneplés fogad:
Ugy érzem én, a föld ölén
Nincs nálam boldogabb.
Hogy a szívem szeret hiven,
Nem kétled úgy-e már?
Vedd eskümet: ah nem lehet
Szerelmemben határ.»

«Erdők setét, vad rejtekét
Oh nem kell bolyganunk,
Kelepcze, tör és kém elől
Elrejtünk magunk';
Hol birtokom s házam vagyon,
Westmarlandeben lakunk, —
Vedd gyűrűmet és eskümet:
Nem lesz több bánatunk!
Együtt veled az életet
Atéljük boldogan,
Hisz éltem is, szerelmem is
A te kezébe' van.» —

Nő lelkibe' adott hite
Nem egyszer lánggal ég,
S ha hűn szeret, szerelmedet
Nő nem játszá ki még.
Mert hallgatók, — kizárva bók! —
Akad hű nő elég;
Szeressetek, és lelketek
Ne vessze el hitét!
Az Alkotót, Mindenhatót
Imádja szív s a száj —
Nem volt sohsem s nem is leszen
Kegyelmeiben határ.

BERKOVICS MIKLÓS.

Kazinczy Ferencz legrégibb, ránk maradt verse egy kis epigramma, melyet 1775-ben írt. A költemény keletkezéséről P. E. 25. l. azt mondja, hogy Proff. Szilágyi Márton «mutatá Gyürkynek egy Göttingi almanachját, s elbeszélé neki, hogy Kästnernek, a nagy geometrának, egy három sorú epigrammája, mely ezen almanachban áll, egész Németország által mint csudálatotott:

«Auch du mein Sohn? sprach Julius.
Rom meine Mutter! — dachte Brutus,
Und stieß dich tiefer, Dolch der Freiheit!»

Szilágyi buzdítására többen lefordították a verset magyarra. Gyürky István prózában fordította, a többi versenyző pedig a három sorból három versszakot csinált négy-négy sorral. Egyedül Kazinczynak súgta meg belseje, hogy helytelen a három sornyi idegen szöveget 12 sorban adni vissza.

A kész fordításokat bemutatták a tanárnak, ki Kazinczy versét tartotta a legsikerültebbnek:

Fiam, te is? mond Julius;
Anyám de Róma! mondá Brutus
S mélyebben döfe meg, szabadság szent vasa!

E vers több tekintetben fontos. Az egyedüli ránk maradt vers, melyet Kazinczy sárospataki deák korában írt s fontos, mert világos képet nyújt, mire ügyelt a versszerzésnél, mielőtt Baróti s Révai prosodiájával megismerkedett volna. Baróti szabályaival 1777-ben, Révai felfogásával*) 1779-ben ismerkedett meg. Az elsővel rögtön meg is indul vitatkozása, eszmecsereje, hogy Révai egyes tételeivel nem egyezik felfogása: «A' mi-ben véle meg nem egyezesz, magam is helybe hagyom. Kivált a' mi az elsőt illeti; 's azon szóval mostanában másképpen soha sem élek. A' másodiknak is első íze az Erdélyieknek, sőt sok Magyarországiaknál is hosszú mértéken jár; de mivel némelly Vármegyékben, kivált a' Duna mely-lyéke felé, rövideden ejtődik ki, a' közönséges mértékűek közé számlálhatjuk, az l betűt már magánosan irván, már kettőztetvén. A' szóknak össze foglalásiban sem akarok tartani Révaival,..." Baróti Kazinczynak 1779. júl. 3.

Mielőtt Kazinczy Barótinak s Révainak prosodiai szabályaival megismerkedett volna, az időmértékes sorok helyes megírására csupán ép hallási érzéke vezette. Az epigramma második sorát eleinte így írta:

«Ügyde anyám Róma!» ezt felelte Brutus;

«*de fülem érzette*, a nélkül, hogy tudtam volna okát, hogy a sor rosszúl megyen.»

CZEIZEL JÁNOS.

*) Révai classikus méretű verseinek első gyűjteményével [MAGYAR ALAGYÁKNAK I. KÖNYVEK (4-r. X+32+VIII l.)] személyesen ajándékozta meg Kazinczyt, midőn Nagy-Váradon találkoztak: «megajándékoza elegiáinak kisded kötetével, melyet tavaly Landerernél Pozsonyban negyed-
rétben nyomtattata.»

— A szerkesztőhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *-gal jelölt munkák legközelebb ismertetésre kerülnek. A hol a hely nincs említve, ott *Budapest* értendő. A mely munkák alakja nincs megjelölve, azok n. 8-adrétűek.)

Dr. Dézsi Lajos, A magyar irodalomtörténeti kutatás feladatairól. (Magyar irodalomtörténeti értekezések. Szerkeszti Dr. Dézsi Lajos egyetemi magántanár.) Athenæum, 1904. 23 l. 1 Kor.

*Gagyhy Dénes, A Rákóczi-kor elbeszélő költészete. Lampel R. (Wodianer F. és Fiai.) 100 l. Kis 8-r. 2 Kor.

*Harmos Sándor, A magyar irodalom nőalakjai. Esztétikai tanulmány. Márkus Samu, 1904. 100 l.

Helmár Ágost, Gouin nyelvtanítási módszere. Ismerteti —. Pozsony, Stampfel Károly, 1904. 35 l. 60 fill.

*Kristóf György, A magyar mythologia classicus eposainkban. (Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1904. évi XXI. kötetéből.) Kolozsvár. 41. l.

**Dr. Kiss Ernő*, Vörösmarty és krónikásaink. (Különlenyomat az «Erdélyi Múzeum» 1904. évi XXI. köt. 5. füzetéből.) Kolozsvár. 1904. 18 l. 30 fill.

Dr. Kuzsinszky Bálint, Budapest régiségei. Régészeti és történeti évkönyv. VIII. (Tartalom: Thrák vallásbeli emlék Aquincumból. Ism. *Hampel József*. Középkori és renaissance emlékek Budap. területéről. Irta *Dr. Éber László*. Budapest és vidéke az őskorban. Irta *Nagy Géza*. Római feliratok az aquincumi muzeumban. Közzéteszi *Dr. Kuzsinszky Bálint*. Értesítő.) Számos képpel. A Székesfőváros kiadása. Franklin-Társ. nyomdája. 4-r. 184 l.

Olcso Könyvtár. Szerkeszti *Gyulai Pál*. Kiadja a Franklin-Társulat. Az 1314—1349. sz. legújabb sorozatból kiemeljük a következőket: 1314—1318. *Katona József*: Bánk bán. (Arany János Bánk bán-tanulmányaival.) Második kiadás. 1 K. — 1340—1345. *Arany László*: Magyar népmesegyűjtemény. Harmadik kiadás. (Lényegesen eltérő az 1862. évi elsőől.) 1 K 20 f. — 1346—1349. *Garay János* Balladái és Életképei. 80 f.

**Dr. Pollák Miksa*, Arany János és a biblia. A M. T. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának kiadványa, 194 l. 3 K 60 f.

Dr. Récsy Viktor, Babel és a Biblia uti vázlatkönyvben. (Különlenyomat a «Nemzeti Nénevelés» 1904. évf. III. füzetéből.) 34 l. 1 Kor.

— Régi magyar vitézek felirata egy római katakombában. Esztergom, Buzárovits G. 1904. 17 l.

**Dr. Sebestyén Gyula*, A magyar honfoglalás mondái. Millenniumi díjjal jutalmazott pályamű. Első kötet. Kiadja a Kisfaludy-Társ. Franklin-Társ. 1904. XX, 563 l. Kis 8-r. Füzve 6 Kor., vászonkötésben 7 K 60 f.

A MAGYAR PHILOLOGIAI IRODALOM 1903-BAN.

Az összegyűjtött anyag ez összeállításánál a következő rovatokba van osztva:

I. *Általános nyelvészet, irodalomtörténet és ethnographia.*

II. *Aesthetika és műtörténet.* 1. Aesthetika. — 2. Képzőművészetek. — 3. Zene. — 4. Színészet.

III. *Philologiai paedagogia.* 1. Általános irányú cikkek (nyelvtanításról, olvasásról, írásról). — 2. Magyar nyelv. — 3. classikus nyelvek. — 4. Német. — 5. Angol. — 6. Művészi oktatás.

IV. *Finn-ugor nyelvek.*

V. *Árja nyelvek* (a cigány nyelvvel).

VI. *Keleti nyelvek* (arab, héber, török, egyiptomi).

VII. *Magyar nyelv és irodalom.* 1. Bibliographia. — 2. Magyar irodalomtörténet. (Ebbe fölvetettek a szépirodalmi művek és a színművek bírálatai is. Ez utóbbiaknál csak az első előadás napja van megjegyezve. Ez lehetővé teszi a különböző napilapokban megjelent ismertetések fölkeresését.) — 3. Egyes írókról. — 4. Magyar nyelvészet (a végén: egyes szóokról és szólásokról). — 5. Iskolakönyvek.

VIII. *Classikus nyelvek és irodalmak:* 1. Általános irányú dolgozatok. — 2. Görög történet s régészet. — 3. Görög irodalomtörténet s egyes görög írók. — 4. Görög nyelvtanok s olvasókönyvek. — 5. Római történet s régészet. — 6. Latin irodalomtörténet s egyes latin írók. — 7. Latin nyelvtanok s olvasókönyvek. — 8. Magyarország ó- és középkori régészete.

IX. *Germán nyelvek és irodalmak.* 1. Német. — 2. Nyelvészet. — 3. Tankönyvek. — 4. Svéd-dán-holland (kelta). — 5. Angol.

X. *Román nyelvek és irodalmak.* 1. Francia. — 2. Tankönyvek. — 3. Olasz és spanyol. — 4. Tankönyvek. — 5. Rumán. — 6. Rumán tankönyvek.

XI. *Szláv nyelvek és irodalmak.*

XII. *Vegyes.*

I. Általános nyelvészet, irodalomtörténet és ethnographia.

a) Általános nyelvészet és irodalomtörténet.

1. *Berkovics Miklós.* Az irodalomtörténet módszerei. Szépirod. Kert 4. l.

2. *Brugmann, Karl.* Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen. I. Lieferung. 1902. Ism. *Belic, A.* Letopis Matice Srpske Knj. 218. 118—119. l.

3. *Dézsi Lajos.* Az irodalomtörténet módszerei. Ir. tört. Közlem. 1—32, 136—142, 274—295, 394—427. l. Önállóan is megjelent.

4. *Früchtl Ede*. A philologia halottjai 1902-ben. Phil. Közl. 184. l.
5. *Fruictier, Paulo*. Esperanta sintakso. Lau verkoj de S-ro D-ro Zamenhof kaj aliaj autoroj. En Esperanto verkita de —. Kun prezenta letero de S-ro P-ro Th. Cart. (Kolekto de «Lingvo Internacia» No. 3.) Eldonoj de Revuo «Lingvo Internacia». Szekszárd, Lengyel P. Paris, P. Fruictier. 1903. (8-r. III, 80 l.) 1 f. 50 cent.
6. *Gombocz Zoltán*. Nyelvtörténet és lélektan. Wundt néplélektanának ismertetése. (Nyelvészeti Füzetek 7. sz.) Budapest. 1903. Athenæum. (8-r. 64 l.). 1 K. — Megjelent a Nyelvőrben is.
7. *Hegedűs István*. Elnöki beszéd. (Philol. társ. 28. közgyűlés.) Philol. Közl. 168—176. l.
8. *Hegedűs István*. Hómann Ottó. Philol. Közl. 439—442. l.
9. *Heinrich Gusztáv*. Egyetemes irodalomtörténet. Szerkeszti —. I. kötet. Ó-kori keleti népek és Hellének. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter támogatásával. Budapest. 1903. Franklin-T. (8-r. XX, 742 l.) 20 K. — *Ism. Gyulai Ágost*. Magy. Pædag. 238—243. l. — *S. J. Nemz.* Nőnevelés 206. l. — *Z. Magy.* Sion 314—316. l. — *Rubinyi M. Liter. Centr. Bl.* 37. sz. — *Sz. F. Prot.* Szemle 248—251. l. — *Hét* 27. sz. — *Dr. Tüdős István*. Sárosp. Lap. 21. sz. — *Z+á. Magy. Közélet* II. évf. 3. köt. 522—525. l. — *Sz. F. Prot.* egyh. isk. Lap. 18. sz.
- 10a. *Horváth Jenő*. Patrologia és őskeresztény irodalomtörténet. Kalazantinum VIII. évf. 8. sz.
- 10b. *Katona Lajos*. A szavak életéből. Az Ujság 1903. decz. 25. mell.
11. *Krausz Jakab*. Nyelv-philosophiai problémák. 1902. *Ism. Kalmár Elek*. Nyelvőr 100. l.
12. *Kuzsinszky Bálint dr.* Mommsen Tivadar. Philol. Közl. 889—892. l.
13. *M. S.* Erinnerungen an Mommsen. P. Lloyd 305. reg. sz.
14. *M. Theodor Mommsen*. U. o. 265. reg. sz.
15. *Patrubány Lukács dr.* Összehasonlító nyelvészet. Arménia 82—84. 106—108. l.
16. *Patrubány Lukács dr.* Indogermán nyelvészet. (Johansson árja adalékai.) Arménia 136—139. 180—183. 206—209. l.
17. *T. Sz.* Mommsen. 1817—1903. Egyetértés 300. sz.
18. Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina. VII. Bd. *Ism. Téglás Gábor*. Arch. Értes. 81—88. l. — VIII. Bd. *Ism. U. o.* 291—293. l.

b) Ethnographia.

19. Adatok Erdély őshalászatához. *Sztripszki Hiador*. Ethnogr. mellékl. 158—196. l. Eleje az 1902. évf.-ban. — *Mikes Hiador*. U. o. 221—226. 279—290. l.
20. *Ágner Lajos*. Farsangi követválasztás Nagyszécsényben. Ethnogr. 56—58. l.
21. Az akasztott ember kötele. Ethnogr. 160. l.
22. *Alexics György*. Az Istro-románok. Philol. Közl. 357. l.
23. *Ašmarin, Nikolaj*. Bolgarij i uvasi. *Ism. Munkácsi Bernát*. Ethnogr. 66—76. 147—152. 261—265. l.

24. *B. Zs.* A halászó keszegfalvi ember. Ethnogr. mell. 30—31. l.
25. *B. Zs.* Régi sárközi kemence. U. o. 257—260. l.
26. *Balogh Pál.* Erdély népfajai s a székely kérdés. Kolozsvár. 1903. (8-r. 44 l.) Ism. *B. Zs.* Ethnogr. mellékl. 302. l.
27. *Bán Aladár dr.* A magyarok eredete. Bevezetésül a magyar irodalom történeti oktatásához. (Segédkönyvek a magyar nyelv és irodalom tanításához. 1.) Pozsony, 1903. Stampfel K. (8-r. 64 l.) 50 f. Ism. Dr. Pröhle Vilmos. Philol. Közl. 160—163. l.
28. *Bán Aladár dr.* Kaleva fiai. Budapest. Hirl. 312. sz.
29. *Bátky Zs.* Ettek-e a honfoglaló magyarok nyereg alatt puhított nyers húst? Ethnogr. 393. l.
30. *Bátky Zs.* A lókultuszhoz és lóhúsevéshez. U. o. 442. l.
31. *Bátky Zsigmond dr.* Farkas Sándor nagy-alföldi magyar néprajzi gyűjteménye. Ethnogr. mellékl. 33—45. l.
32. *Bátky Zs.* Négyzetöltéssel varrott oláh női ing Csíkmegyéből. U. o. 291—294. l.
33. *Bátky Zs.* Boglyakemencealakú gabonások és egyéb építmények a nagyalföldről. U. o. 311—317. l.
34. *Bató J. Lipót.* A zsidók a magyar halászat multjában. Magy. Zsidó Szemle 270—272. l.
35. *Bauer, L.* Volksleben im Lande der Bibel. Jeruzsálem. 1903. Leipzig, H. G. Wallmann. (8-r. 312 l.) Ism. Dr. Grünhut Lázár. U. o. 274—276. l.
36. *Belković Mita.* A nő a magyar közmondásban. Nemz. Nőnevelés 119—124. 188—192. l.
37. *Bellosics Bálint.* A hetési magyarság viselete. Ethnogr. mellékl. 273—279. l.
38. *Benedek Elek.* Magyar mese- és mondavilág. Ezer év meseköltészete. II. kötet. 2. kiadás. Budapest, 1903. Athenæum. (8-r. 489 l.) 6 K.
39. *Berkeszi István.* Az omori vizsgálat. Budapest. Hirl. 24. sz.
40. *Berkeszi István dr.* Társadalmi élet Temesvárott 1801-ben. Délmagy. Közl. 9. 10. sz.
41. *Bíás István ifj.* A maros-szt.-annai pogánykori temető. Székelység 176—179. sz.
42. *Biró Lajos.* Humanizmus az emberevőknél. Term. tudom. Közl. decz. és Egyetértés 345. sz.
43. *Börzsönyi Arnold.* Pogány magyar sírokról. Arch. Értes. 67—70. l.
44. *Brandes, Fred.* Der Heiratsmarkt von Ait Menguelet. P. Lloyd 224. reg. sz.
45. *Bresztóczy Ernő.* Az ősmagyar írás. Magy. Állam 93. sz.
46. *Bünker J. R.* A soproni múzeum szobái. Ethnogr. mellékl. 78—80. l.
47. *Csallány Gábor.* Régi germán sírmező a szentesi határban. Arch. Értes. 14—22. l.
48. *Csikós István.* Babona a palotákban. Muraköz. 21. sz.
49. *Csiky János.* Régi magyar énekesek. Magy. Szalon 40. köt. 65—73. l.
50. *Curtiss, S. I.* Primitive semitic religion to-day. 1902. Ism. B. L. Magy.-Zsidó Szemle 153—157. l.

51. *Czambel Samu*. A cseh-tót nemzetegység multja, jelene és jövője. Közművelődési és politikai tanulmány. Turóc-Szt.-Márton. (8-r. 84 l.) (Budapest. Hornyánszky V.) 1 K. — Ism. M. B. Ethnogr. 76. l.
52. *Czambel, Dr. Samo*. Slováci a ich reč. Nákladem vlastným. V Budapešti. V. Hornyánszky. 1903. (8-r. 269 a, 3. l.) Cena 5 korún. Ism. *Šk(ultéty)*. Slovenske Pohl. Ročník XXIII. 517. l.
53. *Czirbusz Géza dr.* A délmagyarországi bolgárok háza és viselete. Ethnogr. mellékl. 201—208. l.
54. *Deutsche Pfingstgebräuche*. Ung.-Weisskirch. Volksbl. 22. sz.
55. *Domanovszky Sándor*. Hetényi magyar mythológiája. Ethnogr. 225—236. l.
56. *Dömötör László*. Felhívás az aradvármegyei néprajzi múzeum tárgyában. Arad, 1903. Réthy ny. (16-r. 10 l.)
57. *Esztel József*. Babona. Eperj. Lapok 3. 4. sz.
58. *Faragó Mór dr.* Tót nász Szarvason. Magy. Szalon 39. köt. 967—970. l.
59. *Flórián Károly dr.* A halotthamvasztás. Eperj. Lapok 5—7 sz. — Önállóan is megjelent. (8-r. 24 l.)
60. *Fränkel Bertalan dr.* Magyar dalsírák. Ethnogr. 39—51. l.
61. *Fränkel Bertalan dr.* Népdal és palotás zene. (Kivonat.) Akad. Ertes. 528—536. l.
62. *Gabnay Ferencz (Hathalmi)*. Gyermejátékok. Ethnogr. mellékl. 233—257. l.
63. *Galgóczy János*. A kétfejű sas. Ethnogr. 267. l.
64. *Gardēzi* kézirati munkájának a törökökről, tibetiekről és sinaiakról írt fejezetei. Kiadta, magyarra fordította, magyarázó jegyzetekkel s három névmutatóval látta el gróf Kuun Géza. (A magyar néprajzi társaság keleti szakosztályának kiadványai. IV.) Budapest, 1903. (8-r. VII, 146 l.)
65. *Gárdonyi Albert*. A XVII. századi falusi életből. Ethnogr. 448. lap.
66. *Gárdonyi Albert*. Valami a lidérczhitről. U. o. 449. l.
67. *Germanische Ostern*. Ung.-Weisskirch. Volksbl. 15. sz.
68. *Gombos Albin dr.* Elméletem nemzetünk eredetéről különös tekintettel a székelyekre. Brassói Lap. 42—44. sz.
69. *Gönczi Ferencz*. Karácsonyi népszokások. Uránia 1. sz.
70. *Gönczi Ferencz*. A váltott gyermekről. U. o. 9. sz.
71. *Gönczi Ferencz*. Az égitestek a népek hiedelmében. U. o. 10. sz.
72. *Gönczi Ferencz*. A lükü és a fejfa Göcsejben. Ethnogr. mellékl. 140—148. l.
73. *Gönczi Ferencz*. Göcseji házvégek, koszorúfák és szárfák. U. o. 260—270. l.
74. *Gönczi Ferencz*. Göcseji mondák Mátyás királyról és Toldiról. Ethnogr. 438—440. l.
75. *Gulyás István dr.* A finnekről. Debreczen, Hoffmann és Kronowitz ny. 1903. (8-r. 24 l.) 20 fill.
76. *Hajnáci R. József dr.* A szepesi bányavidék lakóinak származása és nyelve. Szepesi Lapok 40—42. sz.
77. *Hampe, Th.* Die fahrenden Leute in der deutschen Vergangenheit. 1902. Ism. Bleyer Jakab. Philol. Közl. 252—255. l.

78. *Hanusz István*. Magyar történeti emlékeztetők a fák birodalmából. Kecskeméti főreálisk. értes. 3—32. l.
79. A hazajáró lélek. Ethnogr. 160. l.
80. *Herman Ottó*. A magyar nép arca. 1902. Ism. Bibó István. Uránia 6/8. sz. — Alfa. Budapest. Hirl. 68. sz. — Ism. Dobsa László. Budapest. Szemle 114. köt. 301—311. l. — Herman O. Viszonzás. U. o. 458—465. l.
81. *Herman Ottó*. A magyarság arczáról. Ethnogr. 409—418. l.
82. *Herman Ottó*. Összám — ősbetű. Budapest. Hirl. 55. sz.
83. *Herman Ottó*. Az összám és az ősbetű viszonya irodalmunkban. Arch. Értes. 250—267. l.
84. *Herman Ottó*. Az ősmagyarok írásáról. Tanulók Lapja X. évf. I. f. é. 23. sz.
85. *Herrmann Antal dr.* Egy magyar Faust. Ethnogr. 266. l.
86. *Herrmann Antal dr.* Labdarugás az osztjásoknál. Brassói Hirl. 45. sz.
87. *Herrmann Antal dr.* A közép- és kelet-ázsiai nemzetközi bizottság. Ethnogr. 153—156. l.
88. *Herrmann Antal*. Az építő-áldozatról. (Kőműves Kelemenné témájához.) U. o. 457—462. l.
89. *Horváth Janka*. Egy székely népballada. Székelyföld 40. sz.
90. *Jankó János dr.* A balatonmelléki lakosság néprajza. Ism. Dr. Bátky Zs. Ethnogr. mellékl. 45—74. l.
91. K. A. Husvétii czifra alma és narancs. U. o. 196—198. l.
92. K. L. A Fridolin-monda. Philol. Közl. 894. l.
93. *Kaindl*. Die Völkerrunde. Ism. B. Zs. Ethnogr. mellékl. 303. lap.
94. *Kálmány Lajos*. A király Szeged népköltészetében. Szépirod. Kert 181. l.
95. *Karácsonyi János*. Bihari honfoglaláskori lovassírról. Arch. Értes. 66. l.
96. *Karácsonyi János dr.* A bihari honfoglaláskori lovas-sírokról. Arch. Értes. 405—412. l.
97. *Kárpáti Kelemen*. Néprajzi tárgyak a szombathelyi múzeumból. Ethnogr. mellékl. 148—152. l.
98. *Katona Lajos*. Magyar népmese-typusok. Ethnogr. 30—38. 125—138. 189—196. 236—239. 418—425. 463—468. l.
99. *Kemény Lajos*. Hegyestőr, fringia, tótországi szablya. Arch. Értes. 300. l.
100. *Kimnach Ödön*. Helynevekhez fűződő mondák Karczag vidékén. Ethnogr. 58—60. l.
101. *Kimnach Ödön*. Újabb adalékok az év egyes napjaira vonatkozó népies jóslatokhoz. U. o. 258. l.
102. *Kisch, G.* Moselfranken im Banat. Korr. Bl. d. Ver. f. sieb. Landeskr. 150. l.
103. *Kolumbán Samu*. A cigány a székely nép felfogásában. Ethnogr. 141—147, 383—392. l.
104. *Kolumbán Lajos*. A hétfalusi csángók a multban és jelenben. Brassó, Herz ny. 1903. (8-r. 140 l.) 2 K.
105. *Komoróczy Miklós*. Népies kalendárium és időjósítás. Nyelvőr 452—456 l.

106. *Komoróczy Miklós*. Rozsnyói husvéti szokások. Rozsnyói Híradó 15. sz.
107. *Koritsánszky Ottó*. Tolnamegyei gyermek-versikék. Ethnogr. 309. lap.
108. *Kovách Aladár*. Lókultusz maradványa a tolnamegyei Sárközben. U. o. 139—141. l.
109. *Kovách Aladár*. Néprajzi tanulmányút a vármegyében. Tolna vármegye 19. sz.
110. *Kovács Antal*. «Farsang utója» Baján. Ethnogr. mellékl. 129—140. l. és Bajai Hírl. 28—30. sz.
111. *Krausz Sámuel*. Roger Bacon és Vincentius tudósításai a tatárokról. Ethnogr. 250—257, 288—301. l.
112. *Kugler Alajos*. Sopron vármegye és Sopron sz. kir. város egyesített múzeumának néprajzi gyűjteménye. Ethnogr. mellékl. 75—78. lap.
113. *Kúnos Ignác*. A bulgár név eredetéről. Akad. Értes. 522—528. lap.
114. *Kuun Géza gr.* Gurdēzi a törökökről. Keleti Szemle 17—40, 129—141, 257—287. l. Eleje a múlt évi folyamban.
115. *P. Lázár Veturia*. Luna. Karácsonyi szokások a románoknál. Alkotmány 305. sz.
116. *Lichard, Milan*. Niektoré záhady v národnej piesni slovenskej. Slovenské Pohl. Ročník XXIII. 41—45. l.
117. *Machay Vendel*. Házasságra vonatkozó babonák Modoron és vidékén. Ethnogr. 259. l.
118. *Madarassy László*. Száritott juhhús. Ethnogr. 446. l.
119. *Madarassy László*. A kiskunsági szélmalom. Ethnogr. mellékl. 118—122. l.
120. *Magyar Gyula*. Lucza-naptól karácsonyig. Népszokások, babonák. Magyarság 296. mellékl.
121. Magyarország vármegyéi és városai. Barsvármegye. 1903. Ism. B. Zs. Ethnogr. mellékl. 270—272. l.
122. *Mahler Ede*. A husvétről. Ethnogr. 365—382. l.
123. *Melich János*. A moldvai csángók eredetéhez. U. o. 52—54. l.
124. *Munkácsi B.* válasza. U. o. 54—56. l.
124. *Mészáros Gyula*. Csallóköz nevééről. Komáromi Ujs. 51. sz.
125. *Miletić, Lj.* Ueber die Sprache und die Herkunft der sog. Krašovaner in Süd-Ungarn. Arch. f. slav. Phil. 161—181. l.
126. *Montelius, Oscar*. Die typologische Methode. Separatabdruck aus «Die älteren Kulturperioden im Orient und in Europa». Stockholm. 1903. Ism. Dr. Eber László. Arch. Értes. 392—395. l.
127. *Mummenhoff, E.* Der Handwerker in der deutschen Vergangenheit. 1901. Ism. Bleyer Jakab. Philol. Közl. 255—258. l.
128. *Munkácsi Bernát*. Népies gyógy módok és babonák. Hajdúmegyében. Ethnogr. 265. l.
129. *Munkácsi Bernát*. A harmatszédessel való kuruzslásról és rontásról. U. o. 77—79. l.
130. *Munkácsi, Bernhard*. Ältere Berichte über das Heidenthum der Wogulen und Ostjaken. Keleti Szemle 85—110, 172—194. l.
131. *Nagl, J. W.* Die «Hienzen». Eine ethnographisch-etymologische Studie. Ztschr. f. österr. Volksk. VIII. 5, 6. füz.

132. *Nagy Erzsébet*. Csallóközi aranymosás. Ethnogr. mellékl. 305—310. l.
133. *Sz. Nagy Gergely*. Elméletem nemzetünk eredetéről. Ism. Gombos Albin dr. Erd. Muz. 94—99. l.
134. *Nagy József*. Karácsonyi pásztorjáték. Ethnogr. 426—429. l.
135. *Nagy Sándor*. A hún-magyar rokonságról. Debreczeni főisk. Lapok 45. évf. 7. s. köv. sz.
136. *K. Nagy Sándor*. Istenítéletek a XIII. században. Tanulók Lapja X. évf. 1. f. é. 23. 24. sz.
137. *Niederle, Dr. Lubor*. Národopisná mapa uherskych Slováku na základě sčítání lidu z roka 1900. Etnografická karta vengerských Slovákov, sostavlena na osnovanii perepisi 1900 g. Praha 1903. nákladem Národopisné společnosti československé a s podporou Česke Akademie pro vědu, slovesnost a umění. Tiskl Alois Wiesner. Národopisného Sborníka IX. (223, 5 a 11 máp.) — Ism. Slovenské Pohľ. Ročník XXIII. 378—382. l.
138. *Nyáry Albert báró dr.* Születési ünnepek a magyaroknál. Uránia 2. sz.
139. *Nyáry A. br.* Nászünnepek a magyaroknál. U. o. 4. sz.
140. *(II.) Oberon*. Tanulmányok a magyarok eredete- és őstörténetéből. I. rész. A vízözön előtti idő. III. füz. XVI—XX. fej. IV. füzet. XXI—XXVII. fejezetig. Budapest. 1903. (8-r. 75—164 l.) Egy füzet 80 fill.
141. Der Oktober im Volksmund. Ung. Weisskirch. Volksbl. 42. sz.
142. *Omikron*. A «bolygó zsidó». Magyar Szó 18. sz.
143. *Orosz Endre*. Hús ismeretlen ősemberi telepről. Erd. Muz. 89—93. l.
144. *Orosz Endre*. 1-ső pótlék a Szolnok-Dobokamegye őskori leleteinek repertoriumához. Szolnok-Dobokamegy. irod. tört. társ. IV. évkönyve 54—62. l.
145. *Ortvay Tivadar dr.* Összarmazásunk. Nyugatmagy. Híradó 3. sz.
146. *Panzer, Friedr.* Das altdeutsche Volksepos. 1903. Ism. h. Philol. Közl. 892. l.
147. *Pap József*. Régi Gergely-napi játékok. Ethnogr. 346—357. lap.
148. *Pasig, Paul*. Frühlingsboten in Sage und Dichtung. Ung. Weisskirch. Volksbl. 19. sz.
149. *Patkanow, S.* Geographie und Statistik der Tungusenstämme Sibiriens. Keleti Szemle 141—171, 287—316. l.
150. *Pintér Sándor*. Nyílt levél Katona Lajos úrhoz. Ethnogr. 197—200. l. *Katona Lajos*. Válasz. U. o. 200—203. l.
151. *Richter M. István*. Az eladó leány. (Néprajzi közlemény). Nyitramegy. Szemle 8. sz.
152. *Roediger Lajos*. Kópjafák a kovásznai temetőben. Ethnogr. mellékl. 299—302. l.
153. *Römer, J.* Seit wann kennt man bei uns den Christbaum? Korr. Bl. d. Ver. f. sieb. Landesk. 1—3. l.
154. *Roth, Joh.* Gespenstersagen aus Gross-Schenk. U. o. 31—33, 69—71. l.
155. Rovás-írás, a — él-e a magyar nép között? A M. T. Aka-

démia I. osztályától véleményadásra kiküldött bizottság elé terjesztett jelentés. Budapest, 1903. Akad. könyvkiadóhivatal. (8-r. 51 l.) 1 K.

156. *Sch. A.* Gottesurtheile in Nagyvárad. P. Lloyd 233. reg. sz. (Karácsonyi és Borovszky. Váradi regestrum ism.)

157. *Schlandt, Heinr.* Der menschliche Körper. 1902. Ism. Balassa József. Nyelvőr 227. l.

158. *Schurtz, Dr. H.* Völkerkunde. Ism. B. Zs. Ethnogr. mellékl. 304. lap.

159. *Schluster, M.* Dialekt und Urheimat der Siebenbürger Sachsen. Akad. Blätter VIII. 1. s. köv. sz.

160. *Sebestyén Gyula dr.* Regös énekek. — A regösök. 1902. Ism. L. M. R. Irod. tört. Közlem. 378—382. l. — Birkás Géza. Magy. Szemle 3. sz. — ly. Urania 1. sz. — Kont I. Revue crit. 43. sz.

161. *Sebestyén Gyula dr.* Rovás és rovásírás. Ethnogr. 1—29, 81—125, 161—189, 273—287, 313—340. l.

162. *Sebestyén Gy. dr.* A pogány magyarok lóhúsevése. U. o. 394—396. l.

163. *Sebestyén Gy. dr.* Lóhús, emberhús és egyéb eledelek. U. o. 443—446. l.

164. *Sebestyén Gy. dr.* Az időrendbe szedett váradi tüzes-vas-próba-lajstrom. U. o. 396—401. l.

165. *Semayer Vilibáld dr.* A rézbányai turkajárás. Ethnogr. mellékl. 23—29. l.

166. *Semayer Vilibáld.* A magyarság anthropologiai típusai. Együttal hivatalos válasz Herman Ottónak: «A magyar nép arca és jelleme» című könyvére. U. o. 81—118. l.

167. *Seraphin, Karl.* Bilder aus dem Leben des prähistorischen Menschen. Siebenb. Deutsch. Tageblatt 8966—72. sz.

168. *Shiratori, Kurakichi.* Über die altkoreanischen Königstitel. Keleti Szemle 4—17. l.

169. *Shiratori, K.* Über die Sprache des Hiung-nu-Stammes. 1900. Ism. Munkácsi B. U. o. 240—253. l.

170. *Sigerus, Emil.* Die Abstammung der Sachsen von den Seythen. Korr. Bl. d. Ver. f. siebenb. Landesk. 71—73. l.

171. *Sklarek, Elisabet.* Ungarische Volksmärchen. 1901. Ism. Tille V. Národopisný Sborník Česko-slovenske. Svaz. VIII. 168—178. l.

172. *Solymossy Sándor dr.* Rovásos jeleinkről. Magy. Szalon 38. köt. 476—480. l.

173. *Somogyi Ede.* Szumirok és magyarok. Budapest, 1903. Budap. Hirl. (8-r. 271 l.) 4 K. — Ism. Mahler Ede. Budap. Szemle 115. köt. 143—150. l. — Somogyi Válasza Magy. Szó 182. sz. — Mahler E. nyílt levele. Budap. Szemle 116. köt. 317—320. l. — V. F. Prot. Szemle 385. l. — Alfa. Budap. Hirl. 168. sz. — Ignóty. Magy. Hirl. 150. sz. — Dr. Lukinich Imre. Székelyudvarhely 43. sz. — V. F. Prot. egyh. isk. Lap. 25. sz.

174. *Somogyi Ede.* Etruszkok és magyarok. Budap. Hirl. 354. sz. 46. lap.

175. *Staudacker Mariska.* Nők a mondában és történelemben. Bácska 12—15. sz.

176. *Strausz Adolf.* A török nő. Budap. Hirl. 62. sz.

177. *Sz. Gy.* A Vágvidék mondaköre. Nyitramegy. Közl. 25. sz.

178. *Szabó Imre*. A dévai csángó-székely telepések lakása és lakásberendezése. Ethnogr. mellékl. 208—221. l.
179. *Szabó Zoltán*. Törpe emberek. U. o. 295—299. l.
180. *Szeghalmi Gyula*. A vágvidek mondaköre. 19. Nyitramegy. Közl. 53. sz.
181. *Szendrei János dr.* Régi övek a m. n. múzeumban. Arch. Értes. 1—11. l.
182. *Szendrei János dr.* A sárospataki honfoglaláskori lelet. U. o. 303. lap.
183. *Szendrei János dr.* Keleti övcsatt? U. o. 302. l.
184. *Szentkereszty Tivadar*. Csongrádi népmondák. Ethnogr. 307—309. l.
185. *Szerelemhegyiné Móczár Jolán*. Népregék és látomások egyes vidékeken. Magy. Szemle 11. sz.
186. *Szinte Gábor*. Marosszék. Erdély 20—36. l.
187. *Szinte Gábor*. A székely csűr. Ethnogr. mellékl. 1—23. l.
188. *Szinnyei József ifj.* A Karacsay-codextről. (Bizottsági jelentés). Akad. Értes. 193—210. l.
189. *Szongott Kristóf*. A magyarországi örmények ethnographiája. Arménia 17, 51, 87, 109, 139, 184, 209, 236, 279, 301, 342. l.
190. *Sztancsek József*. Tót lakodalmi szokások. Ethnogr. 61—66, 429—438. l. Eleje a múlt évi folyamban.
191. *Sztancsek József*. Lakodalmi szokások. Nagy-Tapolcsány. Zhorella Gy. 1902. (8-r. 76 l.) Különnyomat a Nagy-Tapolcsány és vid. IV. évf.-ből.
192. *Sztripszky Hiador*. A magyar halászat történetéhez. Ethnogr. mellékl. 317. l.
193. *Takáts Sándor*. Régi pásztori élet. Nyelvőr 86—91, 154—159. lap.
194. *Tar Mihály* rovás-írása. Budap. Hirl. 14. sz. — T. M. levele. U. o. 25. sz.
195. *Teutsch, Julius*. Der Boritzatanz der Csangómagyaren in den Siebendörfern bei Kronstadt. (Jahrb. d. Siebenb. Karpathenvereins. 23. Bd. 43—54. l.) — Ism. Korr. Bl. d. Ver. f. siebenb. Landes. 122. l.
196. *Tharaud, Jérôme*. Contes magyares. Budapest, Dobrowsky et Franke. 1903. (8-r. 179 l.) — Ism. Kont I. Revue internat. de l'enseignement 15. nov.
197. *Thüry József*. A khazar *isa* méltóságnévről. Keleti Szemle 1—4. l.
198. *Tiele, C. P.* Geschiedenis van den Godsdienst in de Oudheid. II. 1902. — Ism. Kégl Sándor. Philol. Közl. 81. l.
199. *Tolnai Vilmos*. A nemzetközi cigány-tudóstársaság. Ethnogr. 156—159. l.
200. *Tolnai Vilmos*. A paprika és a Paprika Jancsi. Nyelvőr 420—423. l.
201. *Tordai Ányos dr.* Betyárdalok. Egri Hiradó 90, 91. sz.
202. *Tordai Ányos dr.* Karácsonyi misztériumok. Egri Hiradó 103. sz.
203. *Tóth Béla*. Rovás. Pesti Hirl. 32. sz.
204. *Tóth-Szabó Pál dr.* Tornamegye régi oláh telepei. Ethnogr. 361—365. l.

205. *Tróznér Lajos*. A magyar nép jellemvonása népköltészeti termékei alapján. M. Vásárhelyi ref. koll. értes. 1902/3. XVI—XXXI. l.

206. *Úrbach Henrik*. Rabbi Akiba leánya és ennek mostoha anyja. Magy.-Zsidó Szemle 57—64. l.

207. *Vámbéry Ármin*. A magyar ember. Herman Ottó könyve alkalmából. Jövendő 1. füz.

208. *Vay Sándor gróf*. András-napi babonák. Rozsnyói Híradó 49. szám.

209. *Vikár Béla*. A hun-magyar írás vagy rovás-írás. Három eredeti írásrajzzal. Székelyudvarhely, Betegh Pál. 1903. (8-r. 16 l.) 30 fill. — Különnyomat a «Székely-Udvarhely» 1903. 68—72. számaiból.

210. *Vikár Béla*. Egy ismeretlen székely népballada. Vasár. Ujs. 3. szám.

211. Zbornik za narodni život i običaje južnik slavena. Na svijlt izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Knj. VIII. svez. 2. Urednici Dr. T. Maretić i Dr. D. Boranić. U Zagrebu, Akad. 1903. (8-r. 161—336. l.) 2 K 50 fill.

212. *Živojnović, Jovan*. Ugarska statistika i Srbi u Ugarskoj. Letopis Matice Srpske. Knj. 222. 75—99. l.

213. *Zsigmond Konrád*. Krisztus-mondák. Ethnogr. 480—483. l.

II. Aesthetika és műtörténet.

1. Aesthetika.

214. *Ambrus Zoltán*. A színház áldozatai. Jövendő 35. sz.

215. *Andronicus*. Színház, irodalom, kritika. Magy. Szemle 16—18. szám.

216. *B.* A nemes felfogás az izlésben. Budap. Épít. Szemle 9. füz.

217. *Bellaagh Aladár*. Az ékesenszólásról. Körmöczbányai főreálisk. értes. 5—31. l.

218. *Berkovics Miklós*. A költői igazságszolgáltatás. Szépirod. Kert 25. l.

219. *Bodnár Zsigmond*. A tragédia. Uránia 11. sz.

220. *Cholnoky Viktor*. Új esztétika. Hét 27. sz.

221. *Csöndes Pál*. Napisajtó és irodalomtörténet. Magy. Szemle 25. szám.

222. *Czeizel János*. Adalék a mértékes magyar verselés történetéhez. Philol. Közl. 187. l.

223. *Dahmen, Theodor*. Die Theorie des Schönen. 1903. Ism. W. F. Magy. Közélet. II. évf. 4. köt. 69. l.

224. *Gr. Festetich Benno*. A legújabb drámákról. Székesfeh. és vid. 42—45. sz.

225. *Glück Gyula dr.* Orvostudomány és szépirodalom. Magy. Szalon 39. köt. 978—985. l.

226. *Greksa Kázmér dr.* Az ötletes irályról. Pécsi főgim. értes. 1—26. l.

227. *Halmi Piroska dr.* A kurucz dalok eszméje. Délmagyar. Közl. 239. sz.

228. *Hevesi Sándor dr.* A német irodalmi nagymosás. Magy. Szemle 14. sz.
229. *Hevesi Sándor dr.* Tanulmányok a réalizmusról. Magy. Szemle 28—40. sz.
230. *Hevesi Sándor.* Szavalás és színjátszás. Magy. Szemle 47. sz.
231. *Hornyánszky Gyula dr.* Bevezetés a dráma lélektanába. Bdp. VII. ker. külső főgym. értes. 3—20. l.
232. *Hornyánszky Gyula.* Tragœdia és comœdia. Philol. Közl. 801—827. l.
233. *Jánosi P.* Aesthetika. III. köt. 1902. Ism. Rácz Lajos. Deutsche Lit. Ztg. 18. sz.
234. *Kádár Gusztáv.* Szépirodalom és szociálizmus. Magy. Közélet II. évf. 3. köt. 566—570. l.
235. *Kereskedő László.* Néhány útmutatás a műélvezéshez. Szatmár, 1901. — Ism. Dr. Pekár Károly. Athenæum 123—126. l.
236. *Kiss János dr.* A szépről és a szépművészetekről. Budapest, Stephaneum ny. 1903. (8-r. 116 l.) — Ism. J. Magy. Állam 289. sz. — Márkus. Alkotmány 307. sz.
237. *Kovács Jenő.* A kritika eldurvulása. Magy. Génusz 4. sz.
238. *Kovács Jenő.* Művésziesség és természetutánzás. Uj Magy. Szemle 2. sz.
239. *Kriesch Aladár.* A renaissanceről. Uránia 6—8. sz.
240. *Kupcsay Felicián dr.* Az æsthetikai élvezet egyik okáról. Uránia 6—8. sz.
241. *M. A* művészet esztetikája. Budap. Építész. Szemle 11. füz.
242. *Madarász Flóris dr.* Írói önértzet. Magy. Szemle 21, 22. sz.
243. *Márkus László.* A vonal és a szín története. Alkotmány 88. szám.
244. *o. j.* Színházi és drámai kritika. Magy. Szemle 51. sz.
245. *Pekár Károly.* Magyar ritmus, magyar szó. Nyelvőr 211—215. lap.
246. *Pekár Károly dr.* A tragikum pszichológiája. Huszadik század VIII. köt. 898—906. l.
247. A regény és divatjai. Magy. Szemle 38. sz.
248. *Rézbányay József dr.* Az egyházi szónoklatról. Hittud. folyóir. 86—137, 586—606, 701—757. l.
249. *Rézbányay József dr.* Az egyházi szónoklat egyetemes története. Magy. Sion 164—183. 255—283, 344—367, 427—443, 508—531, 589—615, 655—675, 732—763, 827—847, 905—911. l.
250. *Riedl Frigyes.* A jellemzés eszközei. Athenæum 65—95. l.
251. *S. S. dr.* De profundis. A legalsó rend irodalma. Magy. Szemle 44—46. sz.
252. *S—y.* Ó-kori regények divatja. Magy. Szemle 39. sz.
253. *Salgó Ernő.* A bohózat körül. Jövendő 36, 37. sz.
254. *Seprődi János.* A vers és a zene ritmusa. Nyelvőr 285—287. lap.
255. *Siebert Gyula.* A költészet válsága. Magy. Nemzet 296. sz.
256. Strindberg új dramaturgiája. Magy. Szemle 40. sz.
257. *Stromp László.* A nő eszménye és a modern dráma. Bdp. Szemle 115. köt. 72—93. l.
258. *Szabó Endre.* Beszéd versről és prózáról. Pesti Napló 54. sz.

259. A szépről és a szépművészetekről. Irta X. Y. Budapest, Stephaneum. 1903. (8-r. 33 l.)
260. *Szini Gyula*. A ghetto a modern irodalomban. Hét 38. sz.
261. Az új dráma. Jövendő 30. sz.
262. v. j. Ó-kor a regényekben. Magy. Szemle 14. sz.
263. *Varjas Endre*. A biblia költészete. Nagy-Károly és vid. 50. sz.
264. *Vetési József dr.* A stilusról. Magy. Szemle 48. sz.
265. *Weiner Felix*. A naturalizmusról. Magy. Közélet II. évf. 1. köt. 34—38. l.
266. *Weisz I. dr.* A téboly mint drámai motívum. Magy. Génius 38, 39. sz.
267. *Wethly, Dr. Gust.* Dramen der Gegenwart. 1903. Ism. Gedeon Alajos. Philol. Közl. 789—791. l.

2. Képzőművészet.

268. Adatok művészetünk történetéhez. Művészet 66—68. l. — Kemény Lajos és Naményi Lajos. U. o. 145—147. l. — Naményi Lajos és Rexa Dezső. U. o. 210—215. l. — Kemény Lajos és Naményi Lajos. U. o. 282. l. — Kemény L. és Naményi L. és Bayer J. U. o. 340—352. l. — Esztegár László, Hevesi Lajos és Naményi L. U. o. 427—430. l.
269. *Ágner Lajos dr.* Munkácsy- és Raffael-kép a drezdai képtárban. Nógrádi Lapok 17. sz.
270. *Alexander Bernát*. Logikai érzelmek. Egy fejezet az esztétikából. Művészet 374—395. l.
271. *Ambrozovics Dezső*. Ipoly Sándor. Művészet 46—48. l.
272. *Ambrus Zoltán*. Renan szobra. Jövendő 32. sz.
273. *Auerbach Lipót*. A természet utánzása az építészeti és ékítőművi vonalakban. Szegvárdi főgym. értes. 1902/3. 3—11. l.
274. *B. J.* Az első «mű-kitétel» Pesten 1834-ben. Művészet 328—330. l.
275. *Bagyary Simon*. Dürer Albert. (1471—1528.) Magy. Szemle 26, 27. sz.
276. *Almási Balogh Loránd*. A karácsonyi kiállítás. Magy. Iparművészet 1—28. l.
277. *Barabás Miklós* emlékiratai. Kiadta K. Kovács K. — Ism. Kristóf György. Erd. Muz. 106. l.
278. *Bayer József*. Egy «művész-társaság» eszméje 1832-ben és gr. Széchenyi István. Művészet 103—108. l.
279. *Bayer József*. Régi magyar képek nyomai. U. o. 350—352. lap.
280. *Berecz Sándor dr.* A keleti népek képzőművészete. Szentesi áll. főgym. értes. 3—23. l.
281. *Both István dr.* A magyar stilusról. Szilágy. 30, 31, 33. sz.
282. Julius Cæsar képmásai. Magy. Szalon 39. köt. 1172—1175. l.
283. *Cs. F.* A tavaszi tárlat (Szegeden). Szegedi Híradó márcz. 22, 25—27. sz.
284. *Csaki, M.* Baron Brukenthalische Gemäldegalerie. Eine Auslese von 40 Gemälden in Heliogravuren-Imitation. Hermannstadt,

1903. Ism. Strzygowski Jos. Korr. Bl. d. Ver. f. siebenb. Landesk. 139. l. — H—i L. P. Lloyd 100. sz. — Művészet 217. l.
285. *Czigler Győző*. A művészetről. Magy. Állam 252. sz.
286. *Czigler J.* Művelődéstörténet különös tekintettel a képzőművészetek fejlődésére. 1903. Ism. Művészet 118. l.
287. *Czobor Béla dr.* Újabb fölfedezések a pécsi őskeresztény cubiculumban. Akad. Értes. 5—9. l.
288. *D. I. Hölzel Mór*. Művészet 326. l.
289. *Diner-Dénes József*. Budapest magánképtárai. 1. Az Enyedy-gyűjtemény. Művészet 50—56. l. — 2. Scholtz Róbert gyűjteménye. U. o. 260—264. l.
290. *Diner-Dénes József*. A lakberendezési tavaszi kiállítás. Magy. Iparművészet 105—123. l.
291. *Divald Kornél*. Budapest művészete. Ism. Gerő Ödön. P. Napló 346. sz.
292. *Divald Kornél*. A sárospataki vár. 1902. Ism. dr. Láng Nándor. Tanáregyl. Közl. 36. évf. 226. l.
293. *Divald Kornél*. Iparművészeti régiségek Felsőmagyarországon. Magy. Iparművészet 53—73. l.
294. *Divald Kornél*. Újabb műkiállítások. Magy. Szemle 6. sz.
295. *Divald Kornél*. Újabb művészeti események. U. o. 26, 27. sz.
296. *Divald Kornél*. Iparművészetünk karácsonya. U. o. 50. sz.
297. *Divald Kornél*. Brocky Károly főműve. Művészet 316—324. lap.
298. *Divald Kornél*. Művészeti emlékeink veszedelme. U. o. 413—418. l.
299. *Domokos László*. A tavaszi tárlat (Szegeden). Szegedi Napló márcz. 22, 25, 28, 29., ápr. 1. sz.
300. *Dömötör István*. Művészet és a nép. Hazánk aug. 12.
301. *Dömötör István*. Hamis paloták. Művészet 33—37. l. (A városligeti történelmi épület-csoport.)
302. *Dömötör István*. Szárnovszky Ferencz. U. o. 196—199. l.
303. *Dömötör István*. Az uteza képeskönyve. Magy. Iparművészet 225—228. l.
304. *Donatello*. Új iparművészet. Uránia 2. sz.
305. Donát János arczképfestőről. Művészet 343—346. l.
306. Donáti Gyula. (Képpel.) x. Hét 33. sz.
307. *Eber László*. Donatello. Ism. Gerő Ödön. P. Napló 346. sz. — r—z. Arch. Értes. 420—424. l.
308. *Eber László dr.* Két vaskori aranyékszer a m. n. muzeumban. Arch. Értes. 22—30. l.
309. *Eber László dr.* Két főúri ajándék a nemzeti muzeum régiségtárában. Arch. Értes. 193—205. l.
310. *Eisenhut F. Ambrozovics Dezső*. Eisenhut Ferencz. Művészet 252—255. l.
311. *Divald Kornél*. Eisenhut hagyatéka. Magy. Szemle 42. sz.
312. *Keszler József*. Eisenhut hagyatéka. Magy. Nemzet 236. sz.
313. *Komócsy Józsefné*. Az Eisenhut-kiállítás. Budap. Építés. Szemle 20. füz.
314. *Malonyay Dezső*. Eisenhut Ferencz. (1857—1903.) Budap. Hirl. 151. sz.

315. *Márkus László*. Eisenhut-kiállítás. Alkotmány 238. sz.
 316. *Roeszler, Arthur*. Franz Eisenhut. P. Lloyd 136. sz.
 317. *Elischer, J. v.* Rembrandt und seine graphische Kunst. Zur Ausstellung von Rembrandt-Radirungen in dem neu eröffneten Klub der Kunstfreunde. Budapest, 1903. (8-r. 10 l.) Különnyomat a Pester Lloyd jun. 3. számából.
 318. *Erzsébet-szobor. Ágai Béla*. Az Erzsébet-szobor-pályázat. Magy. Nemzet 143. sz.
 319. *Alfa*. Az Erzsébet-szobortervek. Budap. Hirl. 165. sz.
 320. *Fiber László*. Erzsébet királyné emlékszobra. Budap. Szemle 115. köt. 285—294. l.
 321. *Kovács Dénes dr.* Az Erzsébet-emlékszobor pályatervei. (Képpel.) Vasár. Ujs. 25. sz.
 322. *Lándor Tivadar*. A királyné szobra. Magyar Génusz 25. szám.
 323. *Márkus László*. Az Erzsébet-szobrok. Alkotmány 143. sz.
 324. *Rothhauser, Max*. Königin Elisabeth-Denkmal-Konkurrenz. P. Lloyd 144. sz.
 325. Az Erzsébet-szobor. Jövendő 18. sz.
 326. Az Erzsébet-emlékmű második pályázata Műv. 276—280. l.
 327. *Esztegár László*. Jantyik Mátyás. Művészet 404—412. l.
 328. *Fabriczy, Cornelius v.* Medaillen der italienischen Renaissance. Leipzig. Ism. Meller Simon. Arch. Értes. 395. l.
 329. *Fadrusz J. Alexander Bernát*. Fadrusz János. Jövendő 1, 2. füz.
 330. *Alfa*. Fadrusz hagyatéka. Budap. Hirl. 299. sz.
 331. *Bresztróczy Ernő*. Fadrusz János. Magy. Állam 244. sz.
 332. *Dömötör István*. Fadrusz János. Magy. Iparművészet 285. l.
 333. *Keszler József*. Fadrusz János. Magy. Nemzet 256. sz.
 334. *Lándor Tivadar*. Fadrusz János. Magy. Génusz 44. sz.
 335. *Malonyay Dezső*. Fadrusz János. Művészet 396—403. l. és Budap. Hirl. 295. sz.
 336. *Nyári Sándor dr.* Fadrusz János. 1858—1903. Magyarország 258. sz.
 337. *Réti Hugó*. Fadrusz János. Magy. Pestalozzi 36. sz.
 338. *Rothhauser, Max*. Johann Fadrusz. 1858—1903. P. Lloyd 258. reg. sz.
 339. *Rottenbiller Ödön dr.* Fadrusz János. 1858—1903. (Képpel.) Orsz. Világ 44. sz.
 340. Fadrusz János. (1858—1903.) Magy. Szalon 40. k. 183. l. — B. Jövendő 38. sz. — Vasár. Ujs. 44. sz. — Magy. Hirl. 293. sz. — *Maksziányi Dezső dr.* U. o. 294. sz. — *Márkus*. Alkotmány 254. sz.
 341. Festőművészet remekei. (A—.) Régi mesterek leghíresebb alkotásainak gyűjteménye színes másolatokban. Az előszót írta Térey Gábor dr. III, IV. rész. Budapest, 1903. Lampel R. Egy rész. 40 K.
 342. *Galgóczy János*. A sumir nép művészete. Művészet 109—118. 182—195. lap.
 343. *Gerő Ödön*. Kann Gyula. Művészet 21—27. l.
 344. *Gerő Ödön*. Az eleven építészet. Művészet 299—307. l.
 345. *Gerő Ödön*. Új mesteriskola. P. Napló 332. sz.
 346. *Glatz Károly ifj.* Böcklin. Egyetem, márcz. sz.

347. *Glatz Károly*. Böcklin. 1827—1901. Budapest. Szemle 115. k. 190—214. l.
- 348a. *Gopcsa László dr.* Sáhin Edgar festőművész. Armenia 225. l.
- 348b. *Gt. O. Ferenczy Károly*. Magyar. Génusz 47. sz.
349. *Guthmann, Joh.* Die Landschaftsmalerei der toskanischen u. umbrischen Kunst von Giotto bis Rafael. 1902. — Ism. Berkovics Miklós. Budapest. Szemle 115. köt. 310—313. l.
350. *Gyöngyössy László*. A bártfai Erzsébet-szobor leleplezése. Vasár. Ujs. 34. sz.
351. *Gyöngyössy László*. Hölzel Mór. (Képpel.) Orsz.-Világ 41. sz.
352. *Györgyi Kálmán*. Az iparművészeti iskola kiállítása. Magyar. Iparművészet 74—83. l.
353. *H—i, L.* Impressionismus. (Eine Ausstellung der Wiener Sezession.) P. Lloyd 26. sz.
354. *H—i, L.* Kunstkritik an der Theisz. (Szolnok—Szeged.) P. Lloyd 191. reg. sz.
355. *H—i, L.* Eine Klimt-Ausstellung. (Secession.) P. Lloyd. 278. sz.
356. *Hajós Izsó*. Renaissance-e vagy secessio? Szigligeti Társ. kiadványai III. köt. 143—159. l.
357. *Hajós Izsó*. Műtárlatunk és tanulságai. U. o. 195—210. l.
358. *Hampel József*. A Jász Kürt domborművei. Arch. Értes. 97—163. l.
359. *Hausér Alajos*. Bevezetés az olajfestészet technikájába. Magyarra fordította Bachmann Károly. Újpest, 1903. (8-r. 23 l.) 70 f.
360. *Hauszmann Alajos*. A királyi vár belső kiképzése és iparművészeti felszerelése. Magyar. Iparművészet 161—220. l.
361. *Hauszmann Alajos*. Az építőművészet divatjai. Egyetértés 254. sz.
362. *Hock János*. A művészetről. (A zombori szabad lyceum kiadványai.) Zombor. Bittermann N. és fia ny. 1903. (8-r. 46 l.) 50 f. és Bácska 24—30. sz.
363. *Hörk József*. A művészet és erkölcs viszonya egymáshoz. Prot. egyh. isk. lap 26—35. sz.
364. *Illo*. Szárnovszky. Hét 18. sz.
365. Az iparművészet könyve. Szerk. Ráth György. Ism. dr. Gulyás Pál. Alkotmány 66, 67. sz. és Könyvszemle 72—78. l. — Fieber Henrik. Kath. Szemle 191. l. — R. Századok 366. l. — Dr. Szendrei János. Arch. Értes. 78—81. l.
366. *Janicsék József dr.* A renaissancekori művészet, mint kor-szellem kifejezője Olaszországban, némi tekintettel Mátyás királyra. Athenæum. 19—31, 209—224, 398—408, 605—619. l. Eleje a múlt évi folyamban.
367. Jantyik Mátyás. 1864—1903. (Képpel.) Vasár. Ujs. 43. sz.
368. *Kabdebó Gyula*. Az építőművészet története az ókorban. — Szerkesztő — Budapest. 1903. Eggenberger. (8-r. XVI, 464 l.) 24 K. — Ism. Csizik Gyula. Magyar. Iparművészet 304. l.
369. *Kacziány Odón*. A kecskeméti nagytemplom falfestményei. Művészet 127—134. l.
370. *Kákonyi*. Holárek E. prágai festőművész, mint a tolstojismus ábrázolója. Magyar. Sion 874—879. l.

371. *Kemény Lajos*. Magyar stíl. Felsőmagyarország márcz. 3. sz.
 372. *Kemény Lajos*. Kassai képirók a XVI, XVII. és XVIII-ik században. Művészet 340—342. l.
 373. *Kemény Lajos*. Adatok az ötvösség és pénzverés történetéhez. Arch. Értes. 70—74. l.
 374. *Kemény Lajos*. Magyarországi képirók. Arch. Értes. 302. l.
 375. *Klinger, Jul.* Das Weib im modernen Ornament. I. Leipzig. Ism. Csizik Gyula. Magy. Iparművészet 99. l.
 376. *Knapp Fr.* Fra Bartolommeo delle Porta. Ism. Művészet 432. lap.
 377. *Kolozs (Korach) Regina*. Henszlmann Imre művészeti elmélete. Ism. (s—s.) Magy. Nemzet 51. sz.
 378. *Komócsy Józsefné*. Állatmodellek a rajzoktatásban. Budap. Építész. Szemle 12. füz.
 379. *Kovács Dénes dr.* Roskovics Ignác falfestményei a kecskeméti nagytemplomban. Vasár. Ujs. 15. sz.
 380. *Krausz Sámuel dr.* Az esztergomi szentkép egy régi zsidó könyvben. Magy. Zsidó Szemle 49—56. l.
 381. *Kriesch Aladár*. Mit jelent hát a kalotaszegi művészet? Magy. Iparművészet 250—256. l.
 382. *Krudy Ferencz*. Ferenczy Károly a Nemzeti Szalonban. Zenevilág 42. sz.
 383. *Kumlik Emil*. Művészeti divatok. Nyugatmagy. Híradó 294. sz.
 384. *Kutasi Elemér*. A modern művészet. Huszadik Század VII. kötet. 410—430. l.
 385. *L. K. Schuster Ferencz*. Művészet 256—259. l.
 386. *Lázár Béla dr.* Segantini szellemie Velenczében. Magy. Nemzet 186. sz.
 387. *Lázár Béla*. A tájképfestészet fejlődése. U. o. 251, 252. sz.
 388. *Lázár Béla dr.* Ferenczy Károly művészete. U. o. 276. sz.
 389. *Lázár Béla*. A modern arczkép. U. o. 214. sz.
 390. *Lázár Béla dr.* Paál László képzelete. Uránia 12. sz.
 391. *Lendvai Károly*. Szárnovszky Ferencz tragédiája. Magyar Szó 16. sz.
 392. *K. Lippich Elek*. Beszélgetés a művészetről és Kalotaszeg. Magy. Iparművészet 245—250. l. Onállóan is megjelent Kriesch A. «Mit jelent hát a kalotaszegi művészet?»-tel együtt. Budapest. 1903. Eggenberger. (4-r. 40 l.) 1 k. 50 f.
 393. *Lyka Károly*. A temető művészete. Művészet 38—45. l.
 394. *Lyka Károly*. Családi házak. U. o. 119—123. l.
 395. *Lyka Károly*. A rajz. U. o. 153—162. l.
 396. *Lyka Károly*. Stilizáló művészet. U. o. 236—240. l.
 397. *Lyka Károly*. Képrombolás. U. o. 310—314. l.
 398. *Lyka Károly*. Mednyánszky stílusa. U. o. 361—371. l.
 399. *M.* Az épület önálló díszítési objektumai. Budap. Építész. Szemle 1. sz. — Esztetikai szabályok a művészek és a közönség számára. U. o. 2. sz. — A szépművészetek előnyös hatása. U. o. 3. sz. — A művészet elmélete. U. o. 4. sz.
 400. *M. Andrea di Cione* Orgagna építőmester és szobrász. U. o. 9. füz. — A barbár ízlés. U. o. 10. füz. — A szobrászat kezdete és

fejlődése. U. o. 14. füz. — A színezés az építészetben és szobrászatban. U. o. 15. füz. — A szobrokról. U. o. 15. füz.

401. *M. A kőmetszés művészete.* U. o. 16. füz. — Az építőművészet jellege. U. o. 21. füz. — A jelenkor valódi álláspontjai az építőművészetben. U. o. 22. füz.

402. *Malonyay Dezső.* Eugène Müntz. Művészet 28—32. l.

403. *Malonyay Dezső.* Szinyei Merse Pál. U. o. 225—233. l.

404. *Malonyay Dezső.* Mészöly Géza. U. o. 289—298. l.

405. *Margitay T. Ay.* A Margitay-kiállítás. Magy. Géniusz 38. sz.

406. *Divald Kornél.* Margitay kiállítása. Magy. Szemle 41. sz.

407. Nemzeti Szalon. Margitay Tihamér művei. Budapest. Nemz. Szalon kiadása. 1903. (8-r. 38 l.) 40 f. (Benne van: Rózsa Miklós dr. Margitay Tihamér élete és művészete.)

408. *Rothhauser, Max.* Margitay-Ausstellung im Nemzeti Szalon. P. Lloyd 235. reg. sz.

409. Margitay Tihamér. Vasár. Ujs. 37. sz. — y. Hét 38. sz.

410. *Márkus László.* A keresztény és modern művészet. Alkotmány 269. sz.

411. *Márkus László.* Mednyánszky. U. o. 275. sz.

412. *Márkus László.* A nagybányaiak. U. o. 282. sz.

413. *Meller Simon.* Michelangelo. Ism. Gerő Ödön. P. Napló 346. sz.

414. *Meller Simon dr.* Michel Angelo egy bibliai ábrázolásáról. Izr. magy. irod. társ. Évkönyv. 1903. 44—47. l.

415. *Mihálik Gyula.* Rippl—Rónai József. Kaposvár ápr. 15. sz.

416. Munkácsy Mihály őseiről. Művészet 66—68. l.

417. Művészet. Szerk. Lyka Károly. I. évf. 1902. Ism. Zsámboki Gyula. Tanáregyl. Közl. 36. évf. 640—651. l.

418. *Myškovszky Viktor.* Winter György Bártfa város bírójának arcképes zászlója és emlékköve Bártfán. Arch. Értes. 74—77. l.

419. *Myškovszky Viktor.* A toporczy templom Szepesmegyében. Budap. Építész. Szemle 16. füz.

420. *Myškovszky Viktor.* A lechniczi zárdatemplom. (Vörösklastrom.) U. o. 17. füz.

421. *Nagy Sándor.* Dunántuli faoszlopok. Magy. Iparművészet 228—233. l.

422. *Nagy Sándor.* Művészi hitvallások. Művészet 266—274. l.

423. *Nagy Sándor.* Levelek a képrásról. Huszadik Század VII. köt. 326—344. l.

424. Nemzeti Szalon. *Komócsy Józsefné.* A Nemzeti Szalon tavaszi kiállítása. Budap. Építész. Szemle 5. sz.

425. *Komócsy Józsefné.* A Nemzeti Szalon őszi tárlata. U. o. 21. füz.

426. *Lázár Béla dr.* A művészi kézírás. (A Nemzeti Szalon téli tárlata.) Budap. Napló 348. sz.

427. *Márkus László.* A Nemzeti Szalon őszi kiállítása. Alkotmány 251. sz.

428. *Nyári Sándor dr.* A Nemzeti Szalon kiállítása. Magyarország 105. sz.

429. Nemzetközi tárlat. *Divald Kornél.* Tavaszi műkiállítások. Magy. Szemle 15—18. sz.

430. *Hekler Antal*. A tavaszi nemzetközi műkiállítás. Magy. Közélet II. évf. 1. köt. 290—297. l.
431. *Keszler József*. Nemzetközi tavaszi műkiállítás. Magy. Nemzet 89. sz.
432. *Kézdi-Kovács László*. Nemzetközi műtárlat. Pesti Hirlap 89. szám.
433. *Komócsy Józsefné*. Nemzetközi tárlat. Budap. Építészeti Szemle 8. füz.
434. *Lándor Tivadar*. A nemzetközi tárlat. Magy. Génius 14. sz.
435. *Maksziányi Dezső dr.* A nemzetközi tárlat. Magy. Hirlap 89, 92. sz.
436. *Nyári Sándor dr.* A tavaszi nemzetközi műtárlat. Magyarország 81. sz.
437. *Rothhauser, Max*. Internationale Kunst-Ausstellung. Pester Lloyd 77, 83, 88, 115. reg. sz.
438. *Széki Andor*. Nemzetközi műtárlat. Magyar Szó 87. sz.
439. *Yartin*. Nemzetközi tárlat. Budap. Napló 92, 103, 110, 119, 131. sz.
440. *Neumann Elza*. A művészettörténet elméletéről. Művészet 354—356. l.
441. *O. Régi magyar ötvös-rézmeteszók*. Magy. Iparművészet 221—224. l.
442. *P. E. Rippl-Rónai József* képeinek kollektív kiállítása. Huszadik Század VII. köt. 162—166. l.
443. *P. P.* A tizedik szobor. Magy. Hirl. 84. sz. (Tinódi szobra.)
444. *Palóczi Antal*. A városépítő művészetről. Művészet 173—182. lap.
445. *Pap Károly dr.* Szilassy-féle egyházi edények. Arch. Értes. 206—215. l.
446. *Pekár Károly dr.* A festészet æsthetikája. Művészet 1—20. l.
447. *Pör Antal*. A zürichi múzeum színes ablaktáblája. Arch. Értes. 11—14. l.
448. *Prém József*. Parlaghy Vilma. Budap. Napló 151. sz.
449. *Ragusai Vincze* mester sárosmegyei művei. Budap. Építész. Szemle 6. füz.
450. *Récsey Viktor dr.* A pannonhalmi ebédlő-terem régi fal-festményei és stukkói. Művészet 241—251. l.
451. *Rée, Paul Joh.* Grundlagen kunstgewerblicher Schönheit. 1902. Ism. Magy. Iparművészet 99. l.
452. *Réthy Lajos*. Teremtsünk magyar építőművészetet. Uránia 3. szám.
453. *Riegl, Alois*. Der moderne Denkmalkultus. Wien u. Lpz. 1903. Ism. H. Arch. Értes. 417—420. l.
454. *Rilke, R. M.* Die Kunst. (Rodin.) 1903. Ism. J. L. Huszadik Század VIII. köt. 688. l. — v. g. Hét 34. sz.
455. *Rosen, F.* Die Natur in der Kunst. 1903. Ism. Művészet 432. lap.
456. *Roth, Victor*. Die Freskomalereien im Chor der Kirche zu Malmkrog. Korr. Bl. Ver. siebenb. Landes. 49—53, 91—96, 109—119, 125—131, 141—144. l.
457. *Roth, Dr. Victor*. Das Mühlbacher Altarwerk. Archiv d.

Ver. siebenb. Landesk. 32. old. 40—87. l. Önállóan is megjelent. (8-r. 51 l. 7 képmelléklet.)

458. *Rothhauser, Max.* Graphische Ausstellung. P. Lloyd 109. sz.
459. *Rottenbiller Ödön dr.* Rembrandt. Orsz.-Világ 7—9. sz.
460. *Rottenbiller Ö. dr.* A Műbarátok körének Rembrandt-kiállítás. (Elischer-gyűjtemény.) U. o. 21. sz.

461. *Rottenbiller Ödön dr.* Ipolyi Sándor-kiállítás. Orsz.-Világ 42. szám.

462. s. ly. Munkácsy-reliquia Torontálban. Torontál 138. sz.

463. *Schmidt, Max.* Der moderne Styl. P. Lloyd 119. sz.

464. *Somorjai Artur.* A velencei nemzetközi műtárlat. Magy. Szalon 39. köt. 929—944. l.

465. A Spilenberger képiró-család. Művészet 145. l.

466. *Stratz, C. H.* Die Körperformen in Kunst u. Leben der Japaner. 1902. Ism. Művészet 433. l.

467. Sz. Munkácsi képei a Nemzeti Szalonban. Vasár. Ujs. 52. sz.

468. *Szabó Wladimir.* A fejlődő művész, a festészet anyaga és irányai. Balassagyarmati főgymn. értes. 3—12. l.

469. *Szakáll Gyula.* Az ötvösség Mátyás király korában. Veszprém megy. kath. legény-egyl. évkönyve. 1903. 88—90. l.

470. *Szana Tamás.* Paszini. (1830—1903.) Budap. Hirl. 317. sz.

471. *Szana Tamás.* Favretto. Művészet 81—101. l.

472. Székely Bertalan. Jövendő 32. sz.

473. *Székely György dr.* Művészet és erkölcs. Tanulmány a pszichológiai æsthetika köréből. Budapest. 1903. Hornyánszky Viktor. (8-r. 188 l.) 2 k. — Ism. dr. Tüdös István. Sárosp. Lapok 44. sz.

474. *Szendrey János dr.* A budavári Domokos-templom kiásatása. Budap. Építész. Szemle 6. füz.

475. *Sziriusz.* A modern művészet korboneztana. Magy. Géniusz 17—33. sz.

476. *Takáts Sándor.* A budai várkapolna régi kincseiről. Arch. Értes. 173—179. l.

477. *Tarcai György.* A kassai múzeum. Művészet 163—172. l.

478. *Tavaszi tárlat. k.* Tavaszi Tárlat. Huszadik Század VII. k. 454—458, 537—540. l.

479. *Malonyay Dezső.* A Műcsarnokban. Budap. Hirl. 89, 110. sz.

480. *Márkus László.* A tavaszi tárlat. Alkotmány 91, 98, 103. sz.

481. *Récsey Viktor dr.* A tavaszi műkiállítás Győrött. Győri Hirl. máj. 31.

482. *Rottenbiller Ödön dr.* Tavaszi nemzetközi kiállítás. Orsz.-Világ 14, 15. sz.

483. *Sigma.* A tavaszi tárlat. Alkotmány 85. sz.

484. *Voinovich Géza.* Tavaszi tárlat. Hét 14, 15. sz.

485. *Téli tárlat. Divald Kornél.* A téli kiállítás. Magy. Szemle 47—49. sz.

486. *Gerő Ödön.* A téli kiállítás. P. Napló 312. sz.

487. *Keszler József.* Téli műkiállítás. Magy. Nemzet 274, 288. sz.

488. *Kézdi-Kovács László.* Téli műtárlat. Pesti Hirl. 312. sz.

489. *Komócsy Józsefné.* Téli kiállítás a Nemzeti Szalonban. Budap. Építész. Szemle 2. füz.

490. *Krúdy Ferencz.* A téli tárlat. Zenevilág 44. sz.

491. *Lázár Béla dr.* A téli tárlat. Magy. Szalon 40. köt. 273—281. lap.
492. *Malonyay Dezső.* A műcsarnokban. Budap. Hirlap 313, 323. sz.
493. *Maksziányi Dezső dr.* A téli tárlat. Magy. Hirl. 312, 337. sz.
494. *Márkus László.* A kis szobák művészei. Alkotm. 287. sz. —
Képek a nagy teremből. U. o. 294. sz.
495. *Martos Ferencz.* A műcsarnok téli kiállítása. Egyetértés 312. sz.
496. *Meller Simon.* A téli tárlat és a Paál László-képgyűjtemény. Budap. Szemle 113. köt. 127—133. l.
497. *Nyári Sándor dr.* Téli kiállítás a műcsarnokban. Magyarország 273, 282, 289, 292. sz.
498. *P. E.* Téli tárlat. Huszadik Század VII. köt. 63—72. l.
499. *Pukk.* Téli tárlat. Hét 46. sz.
500. *Rothhauser, Max.* Winter-Ausstellung im Künstlerhause. P. Lloyd 275, 289, reg. sz.
501. *Rottenbiller Odón dr.* Téli tárlat a műcsarnokban. Orsz.-Világ 47—49. sz.
502. *Yartin.* Téli tárlat. Budap. Napló 317, 329, 338. sz.
503. *Vargha Antal.* Csamorkányi templom. Budap. Épít. Szemle 14. füz.
504. *Vaszary János.* Színek, vonalak élete. Művészet 419. l.
505. *Vértesi Károly.* Thorwaldsen múzeumában. Magy. Szalon 39. köt. 945—949. l.
506. *Vörösmarty-szobor.* *Keszler József dr.* A Vörösmarty-szobor pályázatáról. Magy. Nemzet 36. sz.
507. *(L. B. dr.)* A Vörösmarty-szoborpályázat. Magy. Nemzet 30. szám.
508. *Lándor Tivadar.* Vörösmarty szobra. Magy. Génusz 6. sz.
509. *Maksziányi Dezső dr.* A Vörösmarty-szobor tervei. Magy. Hirl. 33. sz.
510. *r—l.* A Vörösmarty-szobrok. Magy. Közélet I. évf. 6. köt. 272—276. l.
511. *Térey, Gabriel v.* Die Vörösmarth-Denkmal konkurrenz. P. Lloyd 29. sz.
512. *Walter Gyula dr.* Karácsony a művészetben. Esztergom. Buzárovits J. ny. 1903. (8-r. 29 l., 1 lev.)
513. *Walter Pater.* Imaginary portraits. Ism. Szini Gyula. Hét 32. szám.
514. *Woermann, Karl.* Geschichte der Kunst aller Zeiten und Völker. I. 1900. Ism. Berkovics Miklós. Bud. Szemle 114. köt. 150—154. lap.
515. *Yartin.* Öt művész. 1. Mednyánszky László. 2. Ferenczy Károly. 3. Lotz Károly. 4. Telcs Ede. 5. Pajtás Ödön. Hét 47. sz.
516. *Zichy Mihály* élete, művészete és alkotásai. 18 szöveggéppel és 40 műmelléklettel. Budapest, 1903. Athenæum. (4-r.) 15 K.
517. *Zola, Emile.* Malerei. Mit e. Einleitg. v. H. Helferich. 1903. Ism. Művészet 148. l.

3. Zene.

518. *Ábrányi Emil, ifj.* A ködkirály. Fantastikus opera 1 felv. Szövegét írta Pásztor Árpád. Először adták a m. kir. operaházban okt. 17.
519. *Ábrányi Kornél* idősb. (1822—1903.) P. Napló 349. sz. — Budapest. Napló 349. sz. — Hackl N. Lajos. Zenevilág 45. sz.
520. *Apponyi Albert gr.* A zenéről. Magy. Állam 102, 103. sz.
521. *B. J. Charlotte* Korbay. Pressb. Zeitzg. 35. sz.
522. *B. P.* Magyar zenészek. Budapest. Hirl. 255. sz.
523. *Bátori Lajos.* A magyar hangszer és a magyar népdal. Orsz.-Világ 40—44. sz. Önállóan is megjelent. (8-r. 13 l.)
524. *Beer, August.* Hektor Berlioz. P. Lloyd 297. reg. sz.
525. *Belezmay Antal.* Gyakorlati énektan. (Elméleti részzel és dalokkal.) Polgári és felsőbb leányiskolák részére. Budapest. Athenæum. I. rész. (Első és második osztály anyaga.) (8-r. IV, 48 l.) 80 f. — II. rész. (Harmadik és negyedik osztály anyaga.) (IV, 63 l.) 1 K 20 f.
526. *Berté Henrik.* A velencei karneval. Ballet 1 felv. Először adták a m. kir. operaházban okt. 27.
527. *Blech Leo.* A szomszédasszony. Falusi idyll 1 felv. Szövegét írta Batka Richárd. Először adták a m. kir. operaházban decz. 22.
528. *Bloch József.* A hegedűjáték és tanítási módszere. (Methodika.) A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszterium támogatásával. Budapest. Rozsnyai K. (8-r. 371 l.) 4 K.
529. *Boettcher D.* Az indiánok zenéje. Zenevilág 16. sz.
530. *Chalupka Rezső.* Czinka Pannáról. Krassó-Szörényi Lapok 18—21. sz.
531. *Csurka István.* A debreczeni dalegylet történelmi hangverseny sorozatának (I—IV. korszak, 1100—1900-ig) ismertetése. (Kalauz.) Debreczen, Hoffmann és Kronovitz ny. 1903. (8-r. 39 l.) 40 f.
532. *D. G.* Brahmsról. (Németből.) Ford. —. Zenevilág 17, 18. szám.
533. *Dance George.* Kinai mézeshetek. Nagy operette 3 felv. Ford. Fái J. Béla és Faragó Jenő. Zenéjét szerz. Howard Tallbot. Először adták a Népszínházban ápr. 21.
534. *Dankó P. Balassa Ármán.* Dankó Pistáról. Budapest. Napló 68. szám.
535. *Kereszty István.* Dankó Pistáról. Ethnogr. 269—272. l.
536. *Kölönte Béla.* Dankó Pista. Gyergyó 32. sz.
537. *l. m.* Dankó Pista. Magy. Szalon 39. köt. 844—846. l.
538. *Markó Miklós.* Dankó Pista. 1858—1903. (Képpel.) Vasár. Ujs. 14. sz.
539. *Dombay Arthur.* François Auber. Alkotmány 56. sz.
540. *Endrődy Sándor.* Kuruczvilág. Zenekari költemény négy tételben. Szövegét írta —. Zenéje Farkas Ödöntől. Előadták Kolozsvárt febr. 3.
541. *Falk Zsigmond dr.* Lindh Marcella. (Képpel.) Ország-Világ 7. sz.
542. *Farkas Ödön.* Magyar művészi zene. Budapest. Hirl. 277. sz.
543. *Farkas Ödön.* Milyennek képzelem én a magyar művészi zenét? Abaujkassai Közl. 32. sz.

544. *Farkas Ödön*. Magyar ritmus. Magyar Szó 37. sz.
 545. *Farkas Ödön*. A magyar művészi zenéről. Magy. Dal- és Zeneközl. IX. évf. 8, 9. sz. — és Zeneközlöny 26, 27. sz.
 546. *Floresztán*. Bartók Béla. Zenevilág 25. sz.
 547. *Fövenyessy Bertalan ifj.* Egyházi éneklésünk. Sárospataki Lapok 13—18. sz.
 548. *Friedlaender-Abel, Hedwig v.* Eugène Ysaÿe. P. Lloyd 8. sz.
 549. *Friedländer-Abel, Hedwig v.* Haydn als Opernkomponist. P. Lloyd 154. sz.
 550. *Friedländer-Abel, Hedwig v.* Beethoven und Wien. P. Lloyd 163. reg. sz.
 551. *Friedländer-Abel, Hedwig v.* Berlioz als Kritiker. P. Lloyd 266. reg. sz.
 552. *Gébay Miklós*. Az esztétikai összhang az operában. Nyugat-magy. Hiradó 294. sz.
 553. A Gotterhalte története. Budap. Hirl. 105. sz.
 554. Die «Graner Messe» und A. Strehlin's 20 jähriges Jubiläum als Kirchensänger. Pressb. Ztg. 125, 127. sz.
 555. *Gyarmathy Zsigáné*. A Korbay Ferencz anyja. Magyar Szó 27. szám.
 556. *Hackl*. Liszt Ferencz férfikar-szerzeményei. Zenevilág 28. sz.
 557. *Hackl N. Lajos*. Az énekoktatás reformjához. U. o. 43, 44. szám.
 558. *Huszár, Emerich v.* Erinnerungen an Franz Liszt. P. Lloyd 12. szám.
 559. *Hohenauer Ignác dr.* Miért nem nősült meg Liszt Ferencz? Magy. Szalon 39. köt. 1262—1264. l.
 560. *Hubay Jenő*. Visszaemlékezés Berliozra. Egyetért. 343. sz.
 561. *d'Isos, Coloman*. L'Histoire de la Société philharmonique hongroise. 1853—1903. Budapest, V. Hornyánszky, 1903. (2-r. 41 l.)
 562. *Járosy Dezső*. A responsoriumok reformja. Kath. egyh. zeneközl. 1, 2, 4. sz. Eleje a múlt évi folyamban.
 563. *Járosy Dezső*. Az iskolai zeneügy. U. o. 8. sz.
 564. (K. a.) A filharmonikusok története. (1853—1903.) Budap. Hirlap 120. sz.
 565. *K. I. Hubay Jenő* és új dalműve. Vasár. Ujs. 9. sz.
 566. *K. T. Molnár Géza*. Hét 48. sz.
 567. *Kacsóh Pongrácz dr.* Fidelio. Zenevilág 45. sz.
 568. *Kacsóh Pongrácz dr.* Puccini Toscája. U. o. 35, 36. sz.
 569. A katonazene és takarodó keletkezésének története. Kárp. Lapok 24, 25. sz.
 570. *Kemény Simon*. Planquette. Magy. Génusz 6. sz.
 571. *Kereszty István*. Filharmonikiánk ötven éve. Vasár. Ujs. 18. sz.
 572. *Kern Aurél*. Idősb Ábrányi Kornél. (1822—1903.) Budap. Hirl. 351. sz.
 573. *Kersch Ferencz*. Összhangzattan. Különös tekintettel a magyar egyházi népénekre és az egyházas orgonajátéokra. Kath. egyh. zeneközl. 1. s kv. sz.
 574. *Koboz*. Mihalovich Ödön. Hét 8. sz.
 575. *Kováts Sándor dr.* Az iskolai énekoktatás reformja. Az orsz. magyar daláregyesület temesvári ünnepi közgyűlésén egyhangúlag

elfogadott határozati javaslat indokolása. Magyar Dal- és Zeneközl. IX. évf. 7. sz. Önállóan is megjelent. (8-r. 41 l.)

576. *Lavotta Rezső*. A klasszikus és romantikus zene. Magy. Közélet I. évf. 6. köt. 122—129, 211—216. l.

577. *León Viktor*. A drótostót. Nagy operette előjátékkal 2 felv. Ford. Ruttkai György és Mérei A. Zenéjét szerzette Lehar Ferencz. Először adták a Magyar színházban ápr. 21.

578. *Litzmann, Berthold*. Klara Schumann. Leipzig, 1902. Ism. Friedländer-Abel H. P. Lloyd 86, 88. reg. sz.

579. *M. G. Dohnányi* stilusa. Hét 2. sz.

580. *M. G. Bonci Alessandro*. Hét 17. sz.

581. Gróf Majláth Gusztáv erdélyi püspök körlevele az egyházi zenéről. Kath. egyh. zeneközl. 7. sz.

582. *Major J. Gyula*. Az ellenpont, a canon és a fuga. Budapest, Klökner. 1903. (8-r. 105 l.) 5 K. — Ism. Bátori Lajos. Orsz.-Világ 40. sz.

583. *Major J. Gyula*. Beethoven IX. szimfóniája. U. o. 50. sz.

584. *Markó Miklós*. Visszaemlékezés a régi cigány muzsikusz versenyekre. U. o. 37. sz.

285. *Márkus Miksa*. Mihalovich szimfóniája. Magy. Hirl. 49. sz.

586. *Mayreder Róza*. Wolf Hugó. Magy. Génusz 12. sz.

587. Mendelssohn-Bartholdy, Felix. Siebenb. Deutsch. Tageblatt 8940. sz.

588. *Menich Antal*. Zene-elmélet és összhangzattan. Tanítóképzőintézetek számára és magánhasználatra. Budapest. Athenæum. 1903. (8-r. 2 lev., 72 l.) — Bir. Pataki Vilmos. Hivat. Közl. 26. sz.

589. *Mészáros J. és d'Isos K.* A philharmoniai társaság multja és jelene. Budapest, Hornyánszky V. ny. 1903. — Ism. Hubert Emil. Budapest. Szemle 115. köt. 429—463. l.

590. *Molnár Géza dr.* A magyar zene elmélete. Budapest, Méry Béla. 1904. (8-r. XXII, 331 l.) 5 K. — Ism. Erkel Gyula. P. Lloyd 248. sz. — Kacsóh Pongrácz dr. Zenevilág 33. sz. — Falk Zsigmond. Orsz.-Világ 40. sz.

591. *Molnár Géza dr.* Két ellenpontozó Magyarországon. Zenevilág 45. sz.

592. *P. M. De Caux Mimie*. Magy. Génusz 17. sz.

593. *Perényi József dr.* Régi magyar dalok és dalszerzők. Zemplén 64, 65. sz.

594. *Perényi József dr.* A Rákóczi-nóta. U. o. 61. sz.

595. *Poldini Ede*. A csavargó és a hercegnő. Opera 1 felv. Szövegét írta Seligmann A. F. Először adták a m. kir. Operaházban okt. 17.

596. *Puccini G.* Tosca. Zenedráma 3 felv. Szövegét írták Illica L. és Giacosa G. Zenéjét szerzé —. Először adták a kir. Operaházban decz. 1.

597. *Rothausser Miksa*. Moharózsa. Opera négy képben. Ford. Czigliányi Béla. Zenéjét szerzette Hubay Jenő. Először adták a m. kir. Operaházban febr. 21.

598. *Seibert Willy*. A jelen és jövő zenéje. (— után.) Zenevilág 10, 11. sz.

599. *Szent-Gály Gyula*. Zene-elmélet. Iskolai és magánhaszná-

latra. Harmadik bővített és javított kiadás. Kecskemét, 1903. Gallia. (8-r. 197 l.) 2 K 50 f.

600. *Szikla Adolf*. A törpe granátos. Ballet 1 felv. Guerra Miklóstól. Zenéjét írta —. Először adták a m. kir. operaházban decz. 22.

601. *Szommer Endre*. Magyar zenenevelésünk egységesítése és államosításának tervezete. Szeged, Schulhof K. 1902. (8-r. 31 l.) 60 f.

602. *Sztojanovits Jenő*. Elméleti és gyakorlati énektan. Kizárólag polgári leány- és felsőbb leányiskolák számára. III. rész. Felsőbb leányiskolák ötödik és hatodik osztálya számára. Budapest, 1903. Athenæum. (8-r. 124 l.) 1 K 80 f.

603. *Tornyay Ferencz*. A cecilianus-törekvések főbb akadályai. Kath. egyh. zeneközl. 5, 6. sz.

604. *Vajda Emil dr.* A hegedű története. Győr, 1903. Pannonia. (8-r. 196 l.) 3 K.

605. *Vavrinecz Mór*. Az énektan elmélete. Nagyszombat, 1903. Winter Zs. (8-r. 32 l.)

606. *Vecsey F. Farkasházy Zsigmond*. Vecsey Ferencz. Magy. Hirl. 325. sz.

607. *Gergely István*. A csodagyermek és lélektana. (Vecsey Ferencz hangversenye.) Budap. Napló 326. sz.

608. *Mader Raoul*. Vecsey Ferencz. Jövendő 44. sz.

609. *Szabolcs Bálint*. A kis Vecsey Ferenczről. Hét 46. sz.

610. A kis Vecseyről. — *ny.* Jövendő 44. sz. — *Floresztán*. Zenevilág 29. sz. — *Porzó*. A csoda Ferkó. Budap. Hirl. 337. sz.

611. *Vietorisz József dr.* A magyar zenéről. Zenevilág 5—9. sz.

612. *Volkmann, Hans*. Robert Volkmann, Sein Leben und seine Werke. Leipzig, 1903. Ism. Beer August. P. Lloyd 30. sz.

613. *Vutkovich Sándor dr.* Czinka Panna. Nyugatmagy. Híradó 94. szám.

614. *Vutkovich Sándor ifj.* Liszt Ferencz «Esztergomi miséje». U. o. 107. sz.

615. *Wagner R. Czirbusz Géza dr.* Wagner és a kereszténység. Magy. Állam 251. sz.

616. *Kohut, Dr. Adolf*. Erinnerungen an Richard Wagner. P. Lloyd 220. sz.

617. *Lándor Tivadar*. Jegyzetek a Wagner-cziklushoz. Magyar Génius 22. sz.

618. A Nibelung gyűrűje. Wagner Rikárd zenedrámájának esztétikai és zenei méltatása. Útmutató a nagyközönség számára. — Általános rész. Írta Lichtenberg Emil. — A Rajna kincse. Írta Lichtenberg E. — A Walkür. Írta Demény Dezső. — Siegfried. Írta Demény D. — Az Istenek alkonya. Írta Lichtenberg E. Budapest, 1903. Pesti könyvny. r.-t. (8-r. 79 l.) 3 K.

619. *Olgyay Endre*. Wagner zenedrámája. Huszadik Század VIII. köt. 977—991. l.

620. *Pozsony, A. O. v.* Der Roman Richard Wagners. Leipzig, Verl. d. Frauen-Rundschau. (8-r.) 3 Mk.

621. *Wagner S. Ábrányi Kornél ifj.* A Wagner Richard fia. Budap. Napló 59. sz.

622. (*G—ly.*) Wagner Szigfrid. U. o. 75. sz.

623. *K. I. Wagner Siegfried*. (Képpel.) Vasár. Ujs. 12. sz.

624. *Semperidem*. A Wagner Richárd fia. Magy. Génusz 12. sz.
 625. *Weber Károly*. Művészet és önállóság. Zenevilág 2—4. sz.
 626. *Zboray Aladár*. Lia. Mese. Zenéjét írta Kun László. Először adták a Vigszínházban szept. 24.
 627. *Zsaskovszky József*. Egri Gregorián-énekkönyv. A növények papok számára. Eger, érs. lyc. 1903. (8-r. XII, 203 l.) Hozzájárul: Énekszabályzat az egri papnevelő-intézetben. (19 l.)

4. Színészet.

628. *Alfa*. A Nemzeti Színházról. Budap. Hirl. 175. sz.
 629. *Bayer József*. Az első magyar nyelvű színi előadás a fővárosban. (1784.) és Gróf Waltron. Irod. tört. Közlem. 129—135. l. és Aradi Közl. 172. sz.
 630. *Begetter*. Coquelin mint Cyrano. Magy. Szemle 45. sz.
 631. *Breyer István*. Szondi a játékszínen. U. o. 9. sz.
 632. *Gászner Aurél*. Márkus Emilia, Mæterlinckné, Gessner kisasszony. (Melyik az igazi Monna Vanna?) Aradi Közl. 30. sz.
 633. *Gerő Odón*. Új színész-stilus. Magy. Génusz 22. sz.
 634. *Gombosné Miklóssy Ilona*. Déryné sírjánál. Miskolczi Napló 67. szám.
 635. *Hagemann, Dr. K.* Regie. Ism. h. s. Magy. Szemle 25. sz.
 636. *Hegedüs Gyula*. Egy fiatal «nagy színésze». (Ujházy Edéről.) Jövendő 35. sz.
 637. *Hevesi Sándor dr.* Hamlet színésze. U. o. 10. sz.
 638. *Houben, Dr. Heinr. H.* Emil Devrient. Frankfurt a M. Ism. Rothauser M. P. Lloyd 212. reg. sz.
 639. *Illo*. A színész joga. Hét 11. sz.
 640. *Keresztesy Sándor*. Miskolcz színészetének története 1753-tól 1904-ig. Miskolcz, Forster, Klein és Ludvig ny. 1903. (8-r. 2 lev., 200 l.) 2 K.
 641. *Kohut, dr. Adolf*. Fritz Beckmann. P. Lloyd 10. sz.
 642. *Kont, I.* Le théâtre en 1902 et 1903. (Hongrie.) La Revue d'art dram. 249—255, 280—286. l.
 643. *Könyves Jenő*. Hamlet. (Magyarázat.) Kecskem. Lapok 3. sz.
 644. *Kovács Jenő*. Mæterlinckné. Magyar Génusz 6. sz.
 645. *Luczián*. Réthy bácsi. Miskolczi Napló 229, 230. sz.
 646. *Náday F. Ábrányi Emil*. Negyven év. (Náday Ferencz jubileuma.) Budap. Napló 91. sz. és Orsz.-Világ 14. sz.
 647. *Alfa*. Náday Ferencz. Budap. Hirl. 90. sz.
 648. *Farkas Imre*. Náday Ferencz. Orsz.-Világ 14. sz.
 649. *Rakodczay Pál*. Náday. 1863—1903. Pesti Hirl. 90. sz.
 650. *Rothhauser, Max*. Franz Náday. P. Lloyd 76. sz.
 651. *Sebestyén Károly*. Náday Ferencz jubileuma. Magyarország 79. szám.
 652. *Szűry Dénes*. Náday Ferencz. (Képpel.) Vasár. Ujs. 14. sz.
 653. Náday Ferencz. Magy. Szalon 38. köt. 742—744. l. — Magy. Nemzet 79. sz.
 654. —sor. Ermete Novelli als König Oedipus. P. Lloyd 303. reg. szám.

655. *Pintér Ákos*. Orosz színházi élet. Jövendő 10. sz.
 656. *R. Marie Geistinger*. P. Lloyd 236. sz.
 657. *Rabár Ádám*. Vidéki színészet és román nemzeti színház. Kolozsv. Friss Ujs. 21. sz.
 658. *Radnóti Dezsőné*. Déryné naplójából. Erdély 16—19. l.
 659. *Salgó Ernő*. A mai színpad. Jövendő 33. sz.
 660. *Sebestyén Károly*. Nemzeti Színház 1902—3. Magyarország 145. sz.
 661. *Szécsi Ferencz dr.* Coquelin a színész művészetéről. Pesti Napló 27, 29. sz.
 662. *Szécsi Ferencz dr.* Színházi furcsaságok. U. o. 20. sz.
 663. *Szécsi Ferencz*. Színházi életünk 30 évvel ezelőtt. U. o. 357. sz.
 664. *Szőke Oktáv*. Az idősebb Coquelin. Magy. Génusz 5. sz.
 665. *Takács Béla*. Tóth József. 1851—1903. (Képpel.) Nagykőrösi Hirl. 43. sz.
 666. *Tyrols, Dr. Rudolf*. Aus dem Tagebuche eines Wiener Schauspielers. 1904. Ism. R. P. Lloyd 244. reg. sz.
 667. *Uhlyárik Béla*. A modern színpad. Délmagyar. Közl. 70, 71. szám.
 668. *Ujházy Ede*. Régi nagy színészekről. 1. Szerdahelyi Kálmán. Jövendő 1. füz. — 2. Szathmáryné. U. o. 2. sz. — 3. Réthy Mihály. U. o. 3. sz. — 4. Tamássy József. U. o. 4. sz. — 5. Tóth József. U. o. 5. sz. — 6. Hegedűsné. U. o. 6. sz. — 7. Földényi Béla. U. o. 8. sz. — 8. A Szöllőssy-lányok. U. o. 9. sz. — 9. Egressy Gábor. U. o. 11. sz. — 10. Gyulai Ferencz. U. o. 13. sz. — 11. Ifj. Lendvay Márton. U. o. 19. sz. — 12. Jókainé. U. o. 21. sz. — 13. Benza. U. o. 23. sz. — 14. Benza Ida. U. o. 25. sz. — 15. Halmi Ferencz. U. o. 46. sz.
 669. *v—g*. Az idősb Coquelin. Hét 5. sz.
 670. *Vidéky Apollonia*. Egy tüneményes művésznő. Nemz. Nőnevelés 313—321, 388—396. l. (Marie Bashkirsteff.)
 671. *Z. M. Ujházy Ede*. (Képpel.) Vasárn. Ujs. 40. sz.

III. Philologiai pædagogia.

1. Általános irányú.

672. *Alszegehy Alajos*. Az olvasás és írás tanításának új módszere. Magyar Pædag. 302—313. l.
 673. *Balassa József*. Herbert Spencer a nyelvtanról. Huszadik Század VIII. köt. 166. l.
 674. *Ember János*. Az olvasásról. Magy. Pestalozzi 39. sz.
 675. *Karl Lajos*. A modern philologia szemléltető eszközei. Magy. Pædag. 414—419. l.
 676. *Strok Mihály*. A direct módszer az idegen nyelvek tanításában. Ism. Bürner Sándor. Philol. Közl. 83. l.
 677. *Pálfi Márton*. A nyelvérzék és iskola. Kolozsvár. Ism. dr. Kiss Ernő. Erd. Múz. 101. l.

678. *Thiergen, Dr. O.* Methodik d. neuphilolog. Unterrichts. 1903. Ism. dr. Kugel Sándor. Tanáregyl. Közl. 36. évf. 520—523. l.

2. Magyar nyelv.

679. *Alszeghy Alajos.* Fonomimika. Magy. Pestalozzi 40—43. sz.
 680. *Andreanszky Olga.* A nyelvtanításról. M.-szigeti áll. felső leányisk. értes.
 681. *Barcsa János.* A magyar írásbeli dolgozatokról. Magyar Pædag. 291—301. l.
 682. *Berlitz M. D.* és *Boissereé O.* Berlitz módszere a modern nyelvek elsajátítására. Magyar rész. Felnőttek részére. Európai kiadás. Budapest, 1903. (8-r. XI, 207 l.)
 683. *Bleyer Jakab.* Jegyzetek a magyar nyelvi tanításhoz a gimnáziumban. Tanáregyl. Közl. 36. köt. 181—185, 197—202. l.
 684. *Machay Vendel.* Magyar írásbeli dolgozatok a nemzetiségi vidéken lévő polgári iskolákban. Polg. isk. Közl. 157—161. l.
 685. *Paál Sándor.* Magyar írásbeli dolgozatok a nemzetiségi vidéken lévő polgári iskolákban. Polg. isk. Közl. 327—332. l.
 686. *Pausinger Sándor.* Az iskolai új helyesírás. Család és iskola 8. szám.
 687. *Péter József.* Eljárásom a phonomimika segítségével való olvasás tanításában. Részletes útmutatás az olvasás tanításának új módja szerint. A hangkifejtés, a hang, betű és a mimikai jel közötti okozati összefüggés, a betű személyesítésének alapján. 2. bőv. kiadás. Galánta, 1903. (8-r. 69 l.) 1 K.
 688. *Rakodezay Pál.* A ragozó módszer a nemzetiségi iskolákban. Polg. isk. Közl. 639—644. l.
 689. *Somogyi Lajos.* A helyesírás tanításáról. Család és iskola 4. szám.
 690. *Sóváry Béla.* A magyar nyelv tanítása Fiumében. Polg. isk. Közl. 479—486. l.
 691. *Tomcsányiné Czukrász R.* Phonomimikai előgyakorlatok. 2. kiad. Ism. Márton Ilona. Család és iskola 1. sz.
 692. *Weszely Ödön.* Az irodalomtörténet tanításának módszeréről. Magy. Pædag. 71—81. l.

3. Classikus nyelvek.

693. *Balogh Péter.* A reáliskolai latin érettségi. Tanáregyl. Közl. 36. évf. 661—665. l.
 694. *Eichner, Dr. Max.* Warum lernen wir die alten Sprachen? Leipzig, 1903. Ism. Téry József. Magy. Pædag. 243. l.
 695. *Frätschkes, Karl.* Zur Methodik des lateinischen Unterrichts in den vier unteren Gymnasialklassen. Progr. d. Honterus-gymn. 1902/3. 1—24. l.
 696. *Hunyady József dr.* A latin nyelv tanításáról. Aradi főgymn. értes. 27—33. l.

697. *Loósz István*. A görögpótló irodalmi oktatásról. Tanáregyl. Közl. 36. évf. 581—586. l.

698. *Pap Károly*. Az ókori irodalom tanítása intézetünkben. Orsz. nőképzőegyl. leánygym. értes. 3—21. l.

4. Német nyelv.

699. *Bleyer Jakab*. A német nyelvtanítás módszeréről és feladatáról a gimnáziumban. Tanáregyl. Közl. 36. évf. 63—87. l.

700. *ká—en*. Milyen német nyelvet tanítanak sok magyar iskolában? Alkotmány 200. sz.

5. Angol nyelv.

701. *Alexander Bernát*. Műveltségünk egy elhanyagolt forrása. Tanáregyl. Közl. 36. évf. 28—41. l. (Angol nyelv tanításáról.)

6. Művészi oktatás.

702. *Albrecht János*. A serdülő ifjúság és a felnőttek zenei neveléséről. Pozsonyi kath. főgym. értes. 3—9. l.

703. *Csehély Adolf*. A magyar díszítő stílus tanítása a középiskolában. Székelyudvarhelyi főreálisk. értes. 3—11. l.

704. *Udvardy I. Odón*. Művészet és művészi nevelés. N.-Váradi főgymn. értes. 3—38. l. Önállóan is megjelent. (38 l.)

705. *Vajna Gábor*. A rajzolásról és a művészi érték fejlesztéséről. Szászvárosi ref. főgymn. értes. 28—36. l.

IV. Finn-ugor nyelvek.

706. *Est*. Die estnische Litteratur von 1855—1900. Keleti Szemle 363—368. l.

707. *Finn. Balassa, Joseph*. Eine phonetische transskription für die finnisch-ugrischen sprachen. Finn.-Ugr. Forschg. 35—42. l.

708. A finnek harszi dala. Ford. Bán Aladár. Zenevilág 45. sz.

709. Kanteletar. Ford. Bán Aladár. 1902. Ism. dr. Gonda Zsigmond. Polg. isk. Közl. 50—52. l.

710. *Szilasi Móricz*. Finnugor-török szóhasonlítás. Nyelvt. 261—272. lap.

711. *Vogul. Munkácsy Bernát*. Vogul népköltési gyűjtemény. I. 1. 1902. Ism. Gombocz Zoltán. Nyelvt. Közlem. 126—128. l.

V. Árja nyelvek.

712. **Czigány.** A reménye vesztett. Czigány ének. Ford. Telekes Béla. Magy. Géniusz 41. sz.
713. **Tihanyi Ferencz.** Czigány népdalok és mesék. (Koós Ferencz fordításában.) Brassói Hirl. 186. sz.
714. **Örmény. Voith Antal.** Az örmény irodalom a ciliciai korszakban. Arménia 269—273, 289—293. l.
715. **Sanskrit. Henry, Victor.** Eléments de sanscrit classique. 1902. Ism. Kégl Sándor. Philol. Közl. 884. l.
716. **Hindu közmondások.** Szanszkritből ford. Fiók Károly. Budapest. Szemle 113. köt. 423—425. l.
717. **Válmiki.** Dasarátha halála. A Rámájana II. könyvének 63. és 64. éneke. Szanszkritből ford. Fiók Károly. U. o. 114. köt. 274—290. l. — Külön is megjelent. (8-r. 19 l.)

VI. Keleti nyelvek.

718. **Arab. Bouvat, Lucien.** Les emprunts arabes et persans en Turc osmanli. Keleti Szemle 316—334. l.
719. **Goldziher Ignác.** Jelentés az orientálisták XIII. nemzetközi congressusáról. Akad. Értes. 9—20. l.
720. **Nefrausi.** Arab dal. Ford. Heltai Jenő. Hét 32. sz.
721. **Osztern Salamon dr.** Vázlat Muhammed Kuránjának ethikájához. I. Ism. Kégl Sándor. Philol. Közl. 788. l.
722. **Baskir. Pröhle Vilmos.** Baskir nyelvtanulmányok. Keleti Szemle 194—214. l.
723. **Héber. Bacher Vilmos dr.** Jeruzsálemi Tanchum szótárából. Egy függelékkel: Maimúni Misné-Tórájának nyelvi jellegéről. (Rabbiképző-intéz. 1902/3. értes.) Ism. B. L. Magy. Zsidó Szemle 354—358. l.
724. **Bacher, Dr. Wilhelm.** Aus dem Wörterbuche Tanchum Jerusalem. Nebst einem Anhang über den sprachlichen Charakter des Maimúni'schen Mischne-Tora. (Jahresber. d. Landes-Rabbinerschule 1902/3.) Önállóan is megjelent. Strassburg i/E. K. J. Trübner. 1903. (8-r. 146, 38 l.)
725. **Bacher, Wilhelm.** Die Agada der Tannaiten. I. Band. 2. verbesserte u. vermehrte Auflage. Strassburg, Trübner. (8-r.) 10 Mk.
726. **Die echten hebräischen Melodien.** Uebersetzungen von S. Heller. Aus dem Nachlasse herausgegeben von Dr. David Kaufmann, 2. Aufl. besorgt v. Irma Kaufmann. Breslau, 1903. Ism. Bloch Heinrich. P. Lloyd 134. reg. sz.
727. **Danon, Abr.** Essai sur les vocables turcs dans le judéo-espagnol. Keleti Szemle 215—229. l.
728. **Guttman Mikály.** Ábrahám bar chijja Savasorda geometriájának III. fejezete, mint adalék Euclides *Περὶ διαίρεσεων βιβλίον* című elveszett könyvéhez. Magy. Zsidó Szemle 14—37, 121—136. l.

729. A «Jewish Encyclopedia» III. kötete. 1902. Ism. U. o. 166—172. l. IV. köt. 1903. Ism. B. L. U. o. 352—354. l.
730. *Kittel, R. dr.* Ueber die Notwendigkeit u. Möglichkeit e. neuen Ausg. d. hebr. Bibel. 1902. Ism. B. L. U. o. 71—75. l.
731. *Kohlbach Bertalan dr.* Suezkint von Trimberg. Adalék a középkori zsidók irodalomtörténetéhez. U. o. 37—44. l.
732. *Löwy Ferencz dr.* Talmud-midrásí görög szavak. U. o. 146—148. l.
733. *Nagara* dalaiból. Ford. Patai József. U. o. 188—190. l.
734. *Nadzsara* dalaiból. Ford. Patai József. U. o. 293—295. l.
735. *Nagiára* verseiből. Ford. Patai József. Izr. magy. irod. társ. Évkönyv. 1903. 72—76. l.
736. *Patai József.* Saasne alumim. Budapest, 5663. Ism. dr. Vajda Béla. Magy. Zsidó Szemle 276—278. l.
737. *Peisner Ignác.* A tizenkilenczedik század magyar-zsidó irodalmáról. Izr. magy. irod. társ. Évkönyv. 1903. 137—141. l.
738. *Rosenfeld Morris.* Lieder des Ghetto. Aus d. Jüdischen von B. Feudet. Ism. Jacobi Livia. Huszadik Század VIII. köt. 603—607. l.
739. *Morris Rosenfeld.* A varrógépnl. Ford. Pásztor Árpád. Budap. Napló 111. sz.
740. *Rosenfeld Morris.* 1. A csodahajó. Ford. Kiss Arnold. Budap. Napló 289. sz. — 2. A temető csalogánya. U. o. 301. sz.
741. *Rosenfeld Morris.* Fiam (— Ghetto-dalaiból.) Ford. Telekes Béla. Hét 14. sz.
742. A zsidó Sibylla verseiből. Ford. dr. Löwy Ferencz. Izr. magy. irod. társ. Évkönyv. 1903. 164—166. l.
743. *Mongol. Ramstedt, G. J.* Über die Konjugation des Khalka-Mongolischen. 1903. — Ism. Bang W. Keleti Szemle 111—114. l.
744. *Török. Balkanoglu.* Dialecte de Behesni. U. o. 125—127. l.
745. *Grönbech, Vilh.* Forstudier til tyrkisk lydhistorie. 1902. Önismertetés. U. o. 114—125, 229—240. l.
746. *Hüsing, Georg.* Sakisches. U. o. 40—47. l.
747. *Kúnos Ignác dr.* Ikerszókkal összetett igék az ozmanliban. U. o. 127. l.
748. *Mohammed Emin.* Az árva gyermek. Törökből fordította dr. Karácson Imre. Kath. Szemle 1159. l.
749. *Szőcs Géza dr.* A török irodalom népszerű ismertetése. Közérdek. (N.-Enyed.) 8—12. sz.
750. *Thüry József.* Török nyelvemlékek a XIV. század végéig. (Kivonat.) Akad. Értes. 583—588. l.
- 751a. *Thüry József.* A «Behdset-ül-Lugat» című csagatáj szótár. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből XVIII. köt. 4. sz.) Budapest, 1903. Akademia. (8-r. 66 l.) 1 K. 20 f. — Kivonat. Akad. Értes. 139—143. l.
- 751b. *Assyr-Babylonia. Galgóczy János.* Újabb szumir szószedet. Ethnographia 239., 301., 341., 469. l. — Eleje a múlt évi folyamban.

VII. Magyar nyelv és irodalom.

1. Bibliographia.

752. *A. Bg.* A nyomók és a gépszedés. Magyar Nyomdászat 4, 5. füz.
753. A magy. tud. Akadémia Széchenyi-múzeuma. Akad. Értes. 258—281. l.
754. *Áldásy Antal dr.* Herczeg Khevenhüller-Metsch József emlékiratai a magyar nemzeti múzeumban. Könyvszemle 158—165. l.
755. Állítólagos középkori «Képes-Krónika» a magyar nemzeti múzeum könyvtárában. U. o. 191. l.
756. *Augenfeld M. Miksa.* A mesterszedés. Gyakorlati útmutatások a mestermunkák szedéséhez és nyomásához. Gyoma, Kner J. ny. 1903. Ism. ó. Magy. Iparművészet 242. l. — N. L. Grafikai Szemle 7. sz.
757. *Augenfeld M. Miksa.* Illusztrációs művek tördelése és nyomása. Grafikai Szemle 1. s kv. sz.
758. *B. Réthy Lipót* 70-éves nyomdászszágának jubileuma. Magy. Nyomdászat 7. füz.
759. *Borovszky Samu.* Ifj. Vitéz János Pontifikáléja. Akad. Értes. 537. lap.
760. *C. V. László király* kodexe a vatikáni könyvtárban. Könyvszemle 93. l.
761. *Cim, Albert.* Une bibliothèque. 1902. Ism. dr. Gulyás Pál. U. o. 84—86. l.
762. *Cockerell, Douglas.* Der Bucheinband. Übers. v. F. Hübel. 1902. Ism. dr. Gulyás Pál. U. o. 422—426. l.
763. *Czakó Elemér.* Az iparművészeti múzeum ex-libris kiállítása. Magy. Iparművészet 124—134. l.
764. *D—s J—s.* Új szekrény-minta. Grafikai Szemle 5. sz.
765. *Donatello.* Ex-librisek. Uránia 5. sz.
766. *E. L.* Adalék a cenzura történetéhez. Könyvszemle 93. l.
767. *Erdélyi Pál.* Mátyás király könyvtára. Magy. Állam 53, 54. szám.
768. *Ernyey József.* A m. nemzeti múzeum néprajzi osztályának kézi könyvtára. Ethnogr. mellékl. 321—380. l.
769. Az esztergomi főegyházmegyei könyvtár «ex-libris» könyvjegyeinek lajstroma. Esztergom, 1903. Buzárovits. (8-r. 56 l.) — Ism. Magy. Szemle 30. sz. — Magy. Állam 156. sz. — y. Kath. Szemle 776—778. l.
770. Évkönyve, magyar könyvkereskedők —. XIII. évfolyam. I. Magyar könyvészet. 1902. II. Könyvkereskedelmi üzletezintár. III. Közhasznú üzleti tudnivalók. IV. Zeneművek jegyzéke. Szerkesztette Rényi Károly. Budapest, 1903. Magy. könyvkereskedők egylete. (8-r. XLV, 410 l.)
771. Ex-libris kiállítás az iparművészeti múzeumban. Grafikai Szemle 5. sz.
772. *F. Zs.* A modern gyorsajtó. Magy. Nyomdászat 5. füz.
773. *Fényi Gyula.* Könyvtári lelet. Könyvszemle 190. l.

774. *Ferenczi Zoltán*. A könyvtárban alapvonalai. (Múzeumi és könyvtári kézikönyvek.) Budapest, 1903. Athenæum. (8 r. XII, 240 l.) 4 K. — *Ism. B. B. Irod. tört. közlem.* 123—125. l. — *a. Erd. Múz.* 216—219. l. — *V. E. Könyvszemle* 298—305. l. — *Naményi Lajos. Magy. Nemzet* 69. sz.

775. *Firtinger Károly*. Hoffhalter Ráfáel Debreczenben. *Magy. Nyomdászat* 2. füz.

776. *Firtinger Károly*. Lőcse városa könyvnyomtatói. *Grafikai Szemle* 2, 3. sz.

777. *Firtinger Károly*. (Képpel.) *U. o.* 4. sz. és 10. sz. — *Könyvszemle* 189. l. — *Gyalui Farkas*. *Firtinger Károlyról. Grafikai Szemle* 5. sz. — *Leitner Pál*. *F. K. emlékezete. Magy. Nyomdászat* 11. füz. — *Novator. F. K. U. o.* 4. füz.

778. *Fraknoi Vilmos*. Ifjabb Vitéz János pontificáléja a vatikáni könyvtárban. Róma. A vatikáni nyomdában. 1903. (2-r. 11 l. és 15 tábla.) *Ism. V. Könyvszemle* 179. l.

779. *Fraknoi Vilmos*. Gróf Széchenyi Ferencz. 1902. *Ism. t. U. o.* 421. l.

780. *G. A.* A vatikáni könyvtár égése. *U. o.* 436—438. l.

781. *G. A.* Régi magyar nyomtatvány I. Lipót korából. *U. o.* 438. lap.

782. *Fuchs Zsigmond*. A színes festékek a nyomdászatban. Keve-résük és használatuk módja. Budapest, 1903. Pallas. (8-r. 100, 181.) *Ism. kk. Magy. Nyomdászat* 2. sz. — *s. l. Könyvszemle* 181. l.

783. *G. A.* A pannonhalmi könyvtárról. *Könyvszemle* 92. l.

784. *G. A.* Ismeretlen római Korvin-kódex. *U. o.* 317. l.

785. *G. A.* Thurzó János boroszlói püspök kódexe a vatikáni könyvtárban. *U. o.* 440. l.

786. *Gaal Mózes*. Egy érdemes magyar könyvkereskedő. *Nemz. Iskola* X. évf. 1. sz. (Stampfel K.)

787. *Gulyás Pál dr.* A magyar bibliografiai irodalom az 1902. év utolsó negyedében. *Könyvszemle* 89. l. — *Az 1903. év I. negyedében. U. o.* 187. l. — *Az 1903. év II. negyedében. U. o.* 312—314. l. — *Az 1903. év III. negyedében. U. o.* 431—434. l.

788. *Gyalui Farkas*. A könyvtári tudományok czélja és feladata Magyarországon. Kolozsvár, 1903. (8-r. 25 l.) *Ism. U. o.* 180. l. — *B. B. Irod. tört. közlem.* 125. l.

789. *Gyalui Farkas*. Hoszter sajtója a lomtárban. *Grafikai Szemle* 7. sz.

790. A hazai hirlapirodalom 1902-ben. *Könyvszemle* melléklete.

791. *Hellebrant Árpád*. A magyar philologiai irodalom 1902-ben. *Philol. Közl.* 531—639. l.

792. (*Hellebrant Á.*) A magyar tudományos Akadémia könyvtára. *Akad. Értes.* 255—258. l.

793. *Heller Ignác*. Néhány szó a helységnévtárak és hasonló természetű munkák szedéséről. *Grafikai Szemle* 4. sz.

794. *Heródek Károly*. A honi vakok könyvtáráról. *Vas. Ujs.* 17. sz.

795. *Holzmann, Dr. Michael u. Bohatta, Dr. Hans*. Deutsches Anonymen Lexikon I, II. *Ism. St. Könyvszemle* 81. és 426. l.

796. *Jellinek, Arthur L.* Internationale Bibliographie der Kunstwissenschaft, I. 1902. — *Ism. e. l. U. o.* 305—307. l.

797. *K. L.* Levéltári taxa 1680-ból. Könyvszemle 96. l.
798. *K. L.* Vidéki nyilvános könyvtárak fejlődése. U. o. 318. l.
799. *Kleemeier, Friedr. Joh.* Handbuch der Bibliographie. Wien, 1903. *Ism. dr. Grün Albert.* U. o. 82—84. l.
800. *Kollányi Ferencz.* Javaslatoz és tervezetek a nemzeti múzeum szervezetére vonatkozólag. U. o. 321—391. l.
801. *Kollányi Ferencz.* A Széchényi országos könyvtár az egykori Pálos kolostorban. U. o. 1—35, 118—157. l.
802. *Kollányi Ferencz.* A nemzeti múzeum megalapítása és a Széchényi országos könyvtár. U. o. 193—233. l.
803. *Komáromy Mihály.* Hogyan rendezzük be magánkönyvtárainkat? *Magy. Nyomdászat* 3. füz.
804. A könyv gyermekkora. *Magy. Szalon* 40. köt. 56—62. l.
805. *Kowarik Károly Fülöp.* Huszonöt év. A pozsonyi könyvnyomdászok és betűöntők egyletének története. Pozsony, 1903. *Magyar szöveg.* (8-r. IV, 76 l.) — *Német szöveg.* (IV, 84 l.)
806. *László Dezső.* A könyvillusztrálás fejlődésének története dióhéjban. *Grafikai Szemle* 3, 4. sz.
807. *Leitner Pál.* Gyakorlati tapasztalatok a színes nyomtatás köréből. *Magy. Nyomdászat* 9. füz.
808. *Leitner Pál.* Készülék bronz- vagy színes festékporrall való nyomáshoz. U. o. 10. füz.
809. *Magyar Minerva.* II. évf. 1901—1902. Budapest. *Ism. rr. Bud. Szemle* 115. köt. 150. l.
810. A magyar nemzeti múzeum Széchényi orsz. könyvtára az 1902. évben. *Könyvszemle* 97—117. l.
811. *Magyar nyomdászok évkönyve.* *Ism. x. Magy. Nyomdászat* 1. füzet.
812. A magyar stilus a könyvnyomtatásban. *Grafikai Szemle* 12. szám.
813. *Melich János dr.* *Misekönyv a XIV. századból.* *Könyvszemle* 36—64. l.
814. *Mitterszky József.* Újítások a dombornyomaton. *Magyar Nyomdászat* 6. füz.
815. Modern disztító anyagunk. *Grafikai Szemle* 7. sz.
816. *Mokos Gyula.* A pápai ev. ref. főiskolai könyvtár szabályzata 1802-ből. *Könyvszemle* 166—173. l.
817. *N. L.* Modern disztító anyagunk. *Grafikai Szemle* 6. sz.
818. *Naményi Lajos.* Egy XVIII. századbéli nyomdáról. *Alkotmány* 108. sz. (Nagyváradai nyomda.)
819. *Novák László.* Könyvnyomdai lemez-készítő eljárások. *Grafikai Szemle* 4—10. sz.
820. *Novák László.* A színes nyomtatásról. *Magy. Nyomdászat* 1. s kv. füz. Elejét lásd a mult évi folyamban.
821. *Novák László.* A papiros és festékek fényállósága. *Grafikai Szemle* 8, 9. sz.
822. *Noviczius.* A mi legújabb ortográfiánk. U. o. 4. sz.
823. *Páldi István* nyomdász levele br. Wesselényi Ferenczhez... Leyden, 1647. febr. 28. *Közli Ferenczi Zoltán.* *Könyvszemle* 95. lap.
824. *Petrik Géza.* *Magyar könyvészet. 1886—1900.* Az 1886—

1900. években megjelent magyar könyvek, hirlapok és folyóiratok, atlaszok és térképek összeállítása. Tudományos szak- és tárgymutatóval. A magyar tudományos Akadémia támogatásával kiadja a magyar könyvkereskedők egyesülete. 1, 2. füzet. (A—Horinka.) Budapest, 1903. Eggenberger. (8-r. 1—320 l.) 1 füzet 5 K. — Ism. A. K. Corvina 10. szám.

825. *Pintor, F.* La libreria Cosimo di Medici. Ism. V. Könyvszemle 307. l.

826. *Pusztai Ferencz.* Nyomdászati enciklopédia. Ism. s—l. U. o. 79—81. l.

827. Ráth Mór. (Képpel.) v. Hét 6. sz. — V. J. Könyvszemle 94. l.

828. *Récsey Viktor.* A pannonhalmi főapátság könyvtárának jegyzéke 1658-ban. Ism. i—s. Századok 764. l.

829. *Récsey Viktor dr.* Ex-libris-kiállítás Budapesten. Magyar Szemle 22. sz.

830. Régi könyvnyomtatói rendszabály. Grafikai Szemle 8. sz.

831. *Reöthy Vladimír.* A polgári iskolák könyvtáiról. Polg. isk. Közl. 560—564. l.

832. *Sc.* Magyar exlibrisek. Művészet 140. l.

833. *Schopp János.* A többszínű nyomtatásról. Grafikai Szemle 11, 12. sz.

834. *Sebestyén Gyula dr.* Telegdi János 1598-iki rudimentájának hamburgi és marosvásárhelyi kézírata. Könyvszemle 247—280. l. Külön is megjelent. (8-r. 48 l.) — Ism. Sz. Ethnogr. 404. l.

835. *Sennovitz Adolf.* Manlius János. 1902. Ism. Naményi Lajos. Századok 367—369. l.

836. *Stalla Márton.* Apróságok a mesterszedés köréből. Grafikai Szemle 11. sz.

837. *Szabó, Ervin.* Bibliographia Economica Universalis. Répertoire bibliographique annuel des travaux relatifs aux sciences économiques et sociales. Publié par Jules Mandelló. I. année. Travaux de l'année 1902. Rédigés par —. (Bibliographia universalis. Publication coopérative de l'institut international de bibliographie. Contribution. no. 39.) Bruxelles, Paris, Budapest. (Politzer.) 1903. (8-r. XXI, 170 l.)

838. *Szabó Róbert.* Az illusztrációk nyomásáról. Magy. Nyomdászat 9. füz.

839. *Szabó Róbert.* Soregyen (Register). U. o. 10. füz.

840. Szedőgépek. x. Grafikai Szemle 11. sz.

841. *Székely Dávid.* A magyar tankönyv-irodalom általános jegyzéke. 1903. Kézikönyv könyvkereskedők, pädagogusok és iskolai könyvtárak számára. Budapest. Székely D. 1903. (8-r. 4 lev., 115 l., 5 lev.) 6 K. — Ism. g. Könyvszemle 427. l.

842. Színes nyomtatás sötétszínű papirosra. Grafikai Szemle 7. sz.

843. Többszínű nyomtatás egyetlen lemezről. U. o. 6. sz.

844. *Trauschs, J. F.* Handschriften-Katalog. Fortgesetzt von Dr. Oskar Netoliczka III. Theil. Zahl 2497—3213. Kronstadt, 1903. J. Gött' Sohn. (8-r. 63 l.)

845. V. A modern fametszés és annak jövője. Magy. Nyomdászat 8. füz.

846. V—ts. Gyakorlati tapasztalatok a színes nyomtatás köréből. U. o. 10—12. füz.

847. Vakok könyvtára. Vasár. Ujs. 13. sz.
 848. *Varjú Elemér*. Az iparművészeti múzeum ex-libris-kiállítás. Könyvszemle 234—246, 392—400. l.
 849. A vidéki könyvtárak 1902-ben. U. o. 401—411. l.
 850. *Werner Károly*. Az «új szekrénymintá»-hoz. Grafikai Szemle 6. szám.

2. Magyar irodalomtörténet.

851. *Ábrányi Emil* költeményei. Ism. I + T. Új Idők 51. sz. — Jövendő 46. sz.
 852. *Ábrányi Kornél ifj.* Deák Ferencz, mint laptudósító. Pesti Napló 58. 65. sz.
 853. *Ády Endre*. Még egyszer. Költemények. Ism. Sz. Z. Jövendő 37. szám.
 854. *Albert József*. Mesék és egyéb költemények. Ism. d. Budapest. Szemle 113. köt. 451—452. l.
 855. *Ambrozovics Dezső* költeményei. Ism. Sz. Bud. Hirlap 327. sz.
 856. *Andor József*. Két világ között. Ism. Új idők 53. sz. — Budapest. Hirl. 354. sz. 56. l.
 857. *Andronicus*. Öngyilkosok. Ism. Mikes Lajos. Magy. Génusz 27. sz. — Ráskai Ferencz. Magy. Közélet II. évf. 3. köt. 219—221. l.
 858. *Angyal Dávid*. A magyar tudományos Akadémia és az önkényuralom. Budapest. Szemle 116. köt. 1—33. l.
 859. *Apostol Bertalan*. Pacsirtadal. Ism. f. U. o. 113. köt. 144—147. lap.
 860. *Árkosy Kálmán (Ferenczi)*. Költemények és Rajongó. Ism. Ráskai Ferencz. Magy. Közélet II. évf. 5. köt. 300. l.
 861. *Balázs József*. Költemények. Ism. Ráskai Ferencz. U. o. II. évf. 5. köt. 146. l.
 862. *Balla Ignác*. Tenger mormolása. Ism. T. R. Új Idők 14. sz. — Sector. Hét 11. sz. — Vasár. Ujs. 28. sz. — Cs. H. Pesti Napló 100. sz. — R + F. Magy. Közélet II. évf. I. köt. 206. l.
 863. *Barang*. Húsvét. Regény. Ism. Kisujfalusi. Budapest. Szemle 113. köt. 460—464. l.
 864. *Barcsa János*. A protestáns kori magyar irodalom. Debreczeni ref. tanítóképző értes. 902/3, 18—67. l.
 865. *Bárd Miklós*. Bacsó Pál. Ism. ő. Budapest. Hirl. 355. sz.
 866. *Bárdos Artur*. Két ösvény. Ism. R—i F—cz. Magy. Közélet II. évf. 3. köt. 436. l. — Gerő Ödön. Pesti Napló 152. sz. — Vasár. Ujs. 33. sz.
 867. *Bárdos Gy. József*. Szent Brigitta tizenöt imádsága cödexinkben. Budapest, Stephaneum. 1903. (8-r. 101 l.)
 868. *Baros Gyula*. Radványi verseskönyvek. Irod. tört. közlem. 296—321, 445—466. l.
 869. *Bársony István*. A rabkirály szabadon. Ism. I + T. Új Idők 51. sz. — L. K. Magy. Hirl. 20. sz. — Ráskai Ferencz. Magy. Közélet II. évf. 5. köt. 300. l.
 870. *Bársony István*. Erdőn, mezőn. Ism. Kaas Ivor. Budapest. Hirl. 11. sz.

871. *Bársony István*. Visszhang. Elbeszélések. Ism. Ráskai Ferencz. Magy. Közélet II. évf. 4. köt. 65—67. l. — Budap. Hirl. 203. sz. 10. l.

872. *Bársony István*. Igaz mesék. Ism. l. k. Magyar Hirlap 123. sz. — Lásd 977. sz. a. is.

873. *Bartha József dr.* Magyar egyházi énekek a keresztény középkorból. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta. — (Segédkönyvek a magyar nyelv és irodalom tanításához. 4. füz.) Pozsony, 1903. Stampfel K. (8-r. 55 l.) 60 f.

874. *Beck Lajos*. Ideálok. Ism. Budap. Hirl. 336. sz. — Rothhauser M. P. Lloyd 25. sz. — W. Ö. Budap. Szemle 113. kötet. 453—457. l.

875. *Béldi Izor*. Bonaparte. Történelmi színmű 4 felv. Dumas Sándor után írta. — Először adták a Népszínházban decz. 18.

876. *Belencéres Dezső*. Szívverés. B.-Csaba. Ism. ff. Függelenség 37. sz. — I—c. Uj Idők 10. sz.

877. *Bedőthy László*. Kovácsné. Bohóság 3 felv. Először adták a Vígsházban márcz. 10.

878. *Bessenyei Ágis*. Kiadta Lázár B. Ism. Weszely Ödön. Philol. Közl. 249—251. l.

879. *Bessenyei Lais*. Kiadta Lázár B. Ism. Weszely Ö. U. o. 251. lap.

880. *Boros Alán*. Zsoltárfordítás a kódexek korában. Budapest, Stephaneum ny. 1903. (8-r. 262 l., 1 lev.) — Ism. Békesi. Kath. Szemle 1019. l. — Dr. Pethő. Magy. Sion. 630. l.

881. *Bródy Sándor*. Árva leányok. Elbeszélések. 1903. Ism. Weiner Felix. Magy. Közélet I. évf. 6. köt. 239. l.

882. *Bródy Sándor*. A nap lovagja. Ism. Roboz Andor. Budap. Napló 312. sz. — r + f. Magy. Közélet I. évf. 6. köt. 155. l.

883. *Csik Dániel*. Népköltészetünk jelentősége és viszonya a műköltészethez. Miskolczi ref. főgim. értes. 11—22. l.

884. *Csik János*. Egy magyar lantkönyvről. P. Hirl. 343. sz.

885. *Csizmadia Sándor*. Küzdelem. Ism. Kisujfalusi. Huszadik Század 157—162. l. — Roboz Andor. Polit. Hetiszemle 1. sz. és Budap. Napló 21. sz. — W. Uj idők 2. sz. — Viharos. P. Napló 16. sz. — Ignotus. Hét 3. sz. — l—f. Budap. Szemle 115. köt. 138—142. l. — Ráskai Ferencz. Magy. Közélet I. évf. 6. köt. 157. l.

886. *Csizmadia Sándor*. Életpályám. Jövendő 25. s kv. sz.

887. *Csurka István*. A kurucz nótákról. Zenevilág 12—15. sz.

888. *Csulak Lajos*. Góbéságok. Ism. Szász Ferencz. Székely Nemzet 30. sz.

889. *Czeizel János*. Költemény az 1764. országgyűlésről. Philol. Közl. 445. l.

890. *Czóbel Minka*. Opálok. Ism. V. Hét 47. sz. — ay. Magy. Génusz 45. sz. — Budap. Hirl. 354. sz. 55. l.

891. *Danka István*. November. Kaposvár. Ism. Magy. Szemle 40. szám.

892. *Dékány Kálmán*. Az 1649. országgyűlés alkalmával Reviczky János ellen írt gúnyvers. Közli —. Irod. tört. közlem. 247. l.

893. *Dénes Tibor*. Versek. Ism. dr. Várkonyi Oszkár. Magy. Közélet I. évf. 6. köt. 152—154. l.

894. *Deutsch Antal*. A «Pester Lloyd». Orsz.-Világ 17. sz.
 895. Dicsőítő vers Kemény Jánosról. Közli dr. Lukinich Imre.
 Erd. Múz. 591. l.
 896. *Dobos Károly*. Tavaszutó. Ism. Vasár. Ujs. 32. sz.
 897. *Dombi Márk dr.* Az irodalom és nemzeti újjászületésünk.
 Bajai Hirl. 12. sz.
 898. *Domonkos István*. Az élet hullámain. Ism. —yn. Alkot-
 mány 298. sz.
 899. *Domokos László*. Délibábok. Ism. Vasár. Ujs. 30. sz. —
 V. Hét 47. sz.
 900. *Domokos László*. Szomorúság. Ism. V. Hét 47. sz.
 901. *Ego*. Médi szenvedései. Ism. R + F. Magyar. Közélet II. évf.
 1. köt. 204. l.
 902. *Endrődi Sándor*. Kurucz-nóták. Ism. dr. Perényi József.
 Zemplén 49, 50. sz.
 903. *Endrődi Sándor*. Egy kurucz-dalról. Budap. Napló 114. sz.
 904. *Eötvös József báró* munkái. XX. köt. 1903. Ism. R. Pester
 Lloyd 295. reg. sz.
 905. *Erdélyi Lajos dr.* A kurucz-múzsza. Prot. egyh. isk. Lap.
 46, 47. sz. és Magyar Szó 273. sz.
 906. *Erdős Renée*. Versek. Ism. Kisujfalusi Ödön. Huszadik
 Század 243—246. l. — ó. Budap. Szemle 113. köt. 309—313. l.
 907. *Erdősi Károly*. Ősi erények. Ism. Ravazdi. Magy. Állam
 287, 288. sz.
 908. Évkönyv. Kiadja az izr. magy. irodalmi társulat. 1903.
 Ism. dr. Schwarz Gábor. Magy. zsidó Szemle 172—178. l.
 909. *Fabó Bertalan dr.* Virágénekek Balassa Bálint korából.
 Magyar Szó 88. sz.
 910. *Fadrusz* a színműirodalomról. Jövendő 38. sz.
 911. *Falk Miksa*. Korrajzok. Ism. dr. Vetési József. Magyar
 Szemle 5. sz.
 912. *Farkas Emil*. Földes Imre. (Képpel.) Orsz.-Világ 49. sz.
 913. *Farkas Imre*. Volt egyszer egy leány. 1903. Ism. Sz. G.
 Magy. Szemle 45. sz. — V. Hét 47. sz. — Gt. O. Magyar Génusz
 42. sz. — Kristóf György. Erd. Múz. 530—532. l. — Jövendő 39. sz.
 914. *Fazekas Mihály* Versei. Kiadta dr. Tóth Rezső. Ism.
 Weszely Ödön. Philol. Közl. 421—424. l.
 915. *Feleki Sándor*. Árnyak és sugarak. Ism. R—i F—cz. Magyar.
 Közélet II. évf. 3. köt. 436. l. — Cs. H. Pesti Napló 123. sz.
 916. *Fényes Samu dr.* Messiás. Tragédia 3 felv. Először adták
 a Nemzeti Színházban decz. 19.
 917. *Fényes Samu*. Bacányi. Színmű 3 felv. Először adták a
 Vígszínházban febr. 5.
 918. *Földváry László*. Egy s.-pataki deák tréfás predikációja
 1674. Irod. tört. Közlem. 199. l.
 919. (g.) Újabb elbeszélők és poéták. Máramar. Lapok 45. sz.
 920. *Gaal Mózes*. Két diák levelezése. Ism. z + á. Magy. Köz-
 élet II. évf. 4. köt. 67. és 208. l.
 921. *E. Gaggi Jenő*. Székely dalok. Ism. Vasár. Ujs. 29. sz.
 922. *Garas*. Gúnyos mesék. Ism. (b. l.) Budap. Hirl. 4. sz.
 923. *Gárdonyi Géza*. Az a hatalmas harmadik. Ism. dr. Méhes

Lajos. Magy. Génusz 11. sz. — Roboz Andor. Polit. Hetiszemle 9. sz. — v. g. Hét 7. sz.

924. *Gárdonyi Géza*. Gyermekkori emlékeim. Jövendő 1. füz. s kv.

925. *Gárdonyi Géza*. Annuska. Vigjáték 3 felv. Először adták a Nemzeti színházban jan. 9.

926. *Gellért Oszkár*. Az első stáczió nál. Ism. Vasár. Ujs. 7. sz. — Osvát Ernő. Magy. Génusz 3. sz. — Ráskai Ferencz. Magy. Közélet I. évf. 6. köt. 159. l.

927. Gesta Romanorumból szemelvény. Haller János fordítása szerint. Bevezetéssel és jegyzetekkel kiadta Katona Lajos. (Magyar könyvtár 318, 319. sz.) Budapest. (1903.) Laipel R. (16-r. 88 l.) 60 f. — Ism. Binder Jenő. Tanáregyl. Közl. 36. évf. 456. l. — N. Ethnogr. 403. l.

928. Gúnyvers az erdélyi nemzetekről. (1674.) Közli dr. Szádeczky Lajos. Erd. Múz. 203—215. l.

929. *Guthi Soma és Rákosi Viktor*. A brezováci hős. Bohóság 3 felv. Először adták a Vígszínházban jan. 2.

930. *Gyalui Farkas*. Az első erdélyi magyar hirlap. (Újonnan fölfedezett számok.) Vasár. Ujs. 33. sz.

931. *Gyöngyösi László*. Régi ösvényen. Ism. Vasár. Ujs. 38. sz.

932. *Gyulai Pál*. Emlékbeszédek. 2 köt. 1902. Ism. R. Irod. tört. Közlem. 121—123. l. — Váczy János. Philol. Közl. 56—61. l. — Krenner Miklós. Erd. Múz. 268—271. l.

933. *Hajós Izsó*. Ekém mellől. Ism. v. g. Hét 12. sz. — Vasár. Ujs. 13. sz. — g. i. Magy. Szemle 28. sz. — Ráskai Ferencz. Magy. Közélet II. évf. 2. köt. 364. l.

934. *Harsányi Kálmán*. Költemények. Ism. ó. Budap. Szemle 114. köt. 466—472. l. — Ráskai Ferencz. Magy. Közélet I. évf. 6. köt. 156. lap.

935. *Harsányi K.* A tölgylevél. Ism. ó. U. o. — Ráskai F. U. o.

936. *Hegedüs Sándor ifj.* Ős szerelem. Ism. Md. Budap. Hirl. 354. sz. 57. l.

937. *Hegedüs Sándor ifj.* Az élve temetkező. Színmű 1 felv. Először adták a Nemzeti Színházban márcz. 20.

938. *Heinrich Gusztáv*. Jelentés az 1902-iki Kóczán-pályázatról. Akad. Értes. 49—58. l.

939. *Herczeg Ferencz*. Kéz kezét mos. Vigjáték 3 felv. Először adták a Vígszínházban febr. 20.

940. *Herczeg Ferencz*. Andor és András. Ism. Magy. Szemle 39. sz. — Dr. Mikes Lajos. Magy. Génusz 24. sz. — Roboz Andor. Budap. Napló 312. sz. — Rothhauser M. P. Lloyd 125. reg. sz. — Hét 24. sz.

941. *Hitter Miklós ifj.* A kuruczvilág dalaiban. Czegléd 31, 32. sz.

942. *Hodács Ágost*. Nemzeti lantos költészetünk jelleme 1825—1867. Szépirod. Kert 11. sz.

943. *Sz. Holozsnyay C.* Szerelem és bánat. 1903. Ism. Uj Világ 12. sz. és dr. Lakatos Vincze. Kath. Szemle 1022. l. — Teleki G. Béla. Kárpáti Lapok 28, 29. sz.

944. *Horkay Elemér*. Aranyujtás. Ism. dr. Serédi Jenő. Borsodmiskolci Hirl. 45. sz.

945. *Horváth Janka*. Egy székely népballada. Magy. Hirl. 129. sz.

946. *Huszár Vilmos*. A francia irodalom hatása a magyarra. Uránia 12. sz.
947. *Illo*. Irodalmi glosszák. Hét 21. sz.
948. *Jakab Ödön*. Pihenő. Ism. Ráskai Ferencz. Magy. Közélet II. évf. 5. köt. 300. l.
949. *Jankovich Marcell*. Úttalan utakon. Költemények. Ism. Vasár. Ujs. 49. sz. — T. R. Uj Idők 53. sz. — Kumlik Emil. Nyugatmagy. Híradó 278. sz. — Radnótiné Hrabovszky Irén. Erdély 156. szám.
950. *Jeszenszky Kálmán*. Isten felé. Ism. B. Nógrádi Lapok 40. szám.
951. *Jeszenszky Károly*. II-ik Rákóczi Ferenczet sirató templomi szent ének. (A XVIII-ik századból.) Magyar Szó 305. sz.
952. *Jókai Mór*. A hol a pénz nem Isten. Ism. Ráskai Ferencz. Magy. Közélet II. évf. 5. köt. 228. l. — Bányai Marczel. Magyar Génusz 49. sz.
953. *Kabos Ede*. Akácvirág. Ism. R + F. Magy. Közélet II. évf. 1. köt. 205. l. — (G + a.) Budap. Napló 110. sz.
954. *Kálmán Farkas*. Bús Bertók éneke. Magyar Szó 160. sz.
955. *Kaszab Géza* költeményei. Ism. Rák Bende. Magy. Közélet II. évf. 1. köt. 289. l.
956. *Katona Lajos*. Alexandriai szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XVIII. köt. 5. sz.) Budapest, Akademia. 1903. (8-r. 96 l.) 1 K. 60 f. — Kivonat. Akad. Értes. 58—74. l. — Ism. K. I. Revue crit. 43. szám.
957. *Katona Lajos*. Az Ehrenfeld és Domonkos codex forrásai. Irod. tört. Közlem. 59—78, 188—195. l. — Önállóan is megjelent. (8-r. 29 l.)
958. *Katona Lajos*. A Virginia-codex Ferencz-legendái. (Kivonat.) Akad. Értes. 569—581. l.
959. *Kiss Arnold*. A pap hárfája. Ism. Vg. Orsz.-Világ 51. sz.
960. *Kisteleki Ede*. Feltámadunk. Ism. Morócz Jenő. U. o. 17. sz.
961. *Kitaibel Pál* — Diószegi Sámuelhez. Közli Kimmach Ödön. Irod. tört. Közlem. 91. l.
962. *Kóbor Tamás*. Az élet ára. 1903. Ism. Jövendő 42. sz. — Szini Gyula. Hét 52. sz.
963. *Kolumbán Lajos*. A «Hiuság» és Írója. Nemz. Iskola X. évf. 10. sz. (Gaal Mózes.)
964. *Kont, J.* La littérature hongroise de 1825 a 1848. (Extrait de la Revue internat. de l'enseignement. 1903. févr.) Paris, Maresquainé. 1903. (8-r. 16 l.)
965. *Kont, J.* Étude sur l'influence de la littérature française en Hongrie. 1902. Ism. Váczy János. Századok 246—250. l. — Huszár Vilmos. Uránia 12. sz.
966. *Kont, J.* Influence de la littérature française en Hongrie. La Revue d'Europe VIII. 321—324. l.
967. *Korányi Frigyes ifj.* Serédy Gábor. Ism. h. Hét 26. sz. — Rothhauser M. P. Lloyd 125. reg. sz. — Dr. Lázár Béla. Magy. Nemzet 197. sz. — Roboz Andor. Budap. Napló 312. sz.
968. *Kövesi Lajos*. Katholikus énekeink és énekeskönyveink a

17. században. Kecskeméti kegyr. főgymn. értes. 3—39. l. — Külön is megjelent. (8-r. 39 l.)

969. *Kozma Andor*. Jelentés az 1902. évi Farkas-Raskó-pályázatról. Akad. Értes. 406—408. l.

970. *Kozma Andor*. Öngyilkosok. Ism. Prém József. Hazánk 239, 246. sz. — Quintus. Magy. Nemzet 167. sz.

971. *Krudy Gyula*. Nyíri csend. Ism. sz. gy. P. Napló 285. sz.

972. *Kudora János*. A magyar katolikus egyházi beszéd irodalmának ezeréves története. 1902. Ism. V. I. Hittudom. folyóir. 396—410. lap.

973. *Kun József Jenő*. A márcziusi napok költészetéről. Torontál 59. szám.

974. *Kupcsayné Molnár Julia*. A határszélről. Ism. Brassói Hirl. 12. sz.

975. Lampérth Géza. (Képpel.) Vasár. Ujs. 40. sz.

976. *Láng József*. A Szigligeti-Társaság története. 1899—1902. Szigligeti-társ. kiadványai III. köt. 5—17. l.

977. *Lázár Béla*. A természet-költészet. Magy. Nemzet 86. sz. (Bárony I. «Róna és az erdő» művéről.)

978. *Loósz István*. Szemelvények a kuruczvilág költészetéből. — Ism. Máthé György. Tanáregyl. Közl. 36. évf. 186. l.

979. *Loránt Albert*. Út az éjszakában. Ism. Loránt Albert. Magy. Géniusz 41. sz.

980. *Lövő, Rudolf*. Dreissig Jahre Pressburger Journalistik. Pressb. Ztg. 83—114, 128, 135, 142, 149, 155, 169, 175, 182, 189, 196, 202, 210, 217, 223, 230, 237, 244, 251, 258, 307, 314, 321, 328, 335, 342, 349. sz.

981. *Lukinich Imre dr.* Szeles János. Erd. Múz. 15—27. l. és Székelyudvarhely 38—42. sz.

982. *Madarász Flóris dr.* Nemzeti irodalmunk a 20. század elején. Magy. Szemle 1—8. sz.

983. Magyar írók levelei Egressy Gáborhoz. 1. Arany János. 2. Bajza Jenő. 3. Fáy András. 4. Greguss Ágost. 5. Kazinczy Gábor. 6. Lévay József. 7. Medgyes Lajos. 8. Szemere Miklós. Közli Esztegar László. Irod. tört. Közlem. 111—120. l. — 9. Szemere Pál. 10. Tomori Anasztáz. 11. Tompa Mihály. 12. Tóth Kálmán. 13. Vahot Imre. U. o. 234—244. l.

984. Magyar Robinzonok. Hét 16. sz.

985. *Malonyay Dezső*. Katóka kegyelmes asszony. Ism. Hajniki. Magy. Szemle 24. sz. — r + f. Magy. Közélet I. évf. 6. köt. 308. l.

986. *Martos Ferencz*. Titania. Ism. T. R. Uj Idők 3. sz.

987. *Martos Ferencz*. Simonyi öbester. Tört. vigjáték 3 felv. Először adták a Nemzeti Színházban febr. 26.

988. *Mezei Sándor*. Versek. Ism. c. Uj Idők 8. sz. — Vasár. Ujs. 12. sz.

989. *Mikszáth Kálmán*. Akli Miklós... története. Ism. Bányay Marcel. Magy. Géniusz 49. sz. — Ráskai Ferencz. Magy. Közélet II. évf. 5. köt. 226. l.

990. *Mikszáth Kálmán*. Almanach 1903-ra. Ism. Ráskai Ferencz. Magy. Közélet II. évf. 5. köt. 225. l. — Gáspár Imre. Magy. Szemle 1. szám.

991. *Mikszáth Kálmán*. Mikor a méceses már csak pislog. Ism. Ráskai Ferencz. Magy. Közélet II. évf. 5. köt. 297. l.
992. *Miskolczy István*. Andreas Ungarus «Descriptioja». Kalazantinum VIII. évf. 6. sz.
993. *Muzsi János*. A magyar népdal. Hódmezővásárh. ref. főgim. értes. 3—13. l.
994. *Nagy Béni dr.* Herczeg Esterházy Pál nádor, a ferenczesek jótévője. Egri főgym. értes. 1902/3. 10—50. l. Önállóan is megjelent. (8-r. 43 l.)
995. *Nagy Vincze*. Diákkori versek. Ism. (H. h.) Honti Lapok 19. szám.
996. *Naményi Lajos*. A nagyváradi jezsuiták iskoladrámáiról. Tanulók Lapja X. évf. I. f. é. 23. sz.
997. *Naményi Lajos*. A magyar sajtó Világos után. Uj Idők 33. sz.
998. *Négyesy László*. Jelentés az 1902. évi Teleki-pályázatról. Akad. Értes. 169—193. l.
999. *Németh Ambrus*. Két győri beneczés tanár mint könyv-revisor 1847 48-ban. Századok 375—379. l.
1000. *Neumayer K. Dezső*. A Karassó mellől. Ism. i. Philol. Közl. 907. l.
1001. *Nyilasi Rajmund*. Codexeink Mária-legendái. Ism. b. m. Magy. Szemle 41. sz.
1002. *Osváth Kálmán*. Szivárvány. Ism. Vasár. Ujs. 37. sz.
1003. *Pekár Gyula*. Pasztellek. Ism. g. i. Magy. Szemle 23. sz.
1004. *Pekár Gyula*. Rokoko idyllek. Ism. Londez Elek. P. Napló 195. sz. — Mikes Lajos. Magy. Gêniousz 26. sz. — Ráskai Ferencz. Magy. Közélet II. évf. 3. köt. 222. l.
1005. *Pekár Károly dr.* Az Ali basa házassulásáról és haláláról szóló históriás énekről. Irod. tört. Közlem. 374—377. l.
1006. *Perényi József dr.* Magyar irodalomtörténeti chronologia. Sátoralja Ujhely. 1903. Alexander V. (8-r. 16 l.) 40 f.
1007. *Péterffy Béla*. A Hunyadiak a magyar drámai irodalomban. Temesvári főgym. értes. 1902/3. 1—75. l.
1008. *Péterffy Jenő* összegyűjtött munkái. III. kötet. A Kasszelik-alapítványból kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, 1903. Franklin-T. (8-r. IV, 598 l.) 5 K 50 f. — Ism. Váczy János. Századok 759—762. l.
1009. *Prém József*. Léha világ. Vigjáték 3 felv. Először adták a Nemzeti Színházban ápr. 17.
1010. *Prónai Antal dr.* Futó csillagok. Ifjan elhunyt költőink jellemképei. Budapest, 1903. Szt. István-T. (8-r. 147 l.) 1 K. 60 f. — Ism. S—E. Kath. Szemle 1024. l.
1011. Protestáns iskoladrámák. Kiadta Bernáth Lajos. Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 511—513. l.
1012. *R. B.* A márcziusi napok költészete. Délmagy. Közl. 60. sz.
1013. *R. F.* Színészekről és írókról. II. (Beöthy László.) Máramar. Lapok 34. sz.
1014. *Radó Antal*. Énekek a hazáról. Történetek. Ism. P. J. Hazánk 288. sz.
1015. *Rákosi István*. Úton-útfélen. Ism. Vasár. Ujs. 47. sz.
1016. *Rákosi Viktor* munkái. V—VIII. Ism. Ráskai Ferencz. Magy. Közélet II. évf. 2. köt. 362. l.

1017. *Rákosi Viktor*. Elnémult harangok. Ism. Sz. F. Protest. Szemle 55—57. l.
1018. *Ráskai Ferencz*. Élni tovább... Versek. Ism. w+f. Magy. Közélet II. évf. 1. köt. 128. l. — Vasár. Ujs. 29. sz.
1019. *Récsey Viktor dr.* Bongészlet a pannonhalmi kéziratárból. 1. Guzmics levele gr. Dessewffy Józsefhez. 2. Döbrentei G. levele Ferenczy Jákóhoz. 3. Fejér György lev. u. a.-hoz. 4. Fényes Elek lev. u. a.-hoz. Irod. tört. Közlem. 220—227. l.
1020. *Révay (Ullrich) József*. Dalok könyve. Versek. Ism. Krausz Ede. Délmagy. Közl. 105. sz.
1021. *Révész Béla*. Forgatagban. — Ism. r+f. Magy. Közélet I. évf. 6. köt. 307. l.
1022. *Riedl Frigyes*. Jelentés az 1903. évi Kóczán-pályázatról. Akad. Értes. 625—629. l.
1023. *Riedl Frigyes*. Bevezetés a magyar irodalomtörténetbe. Bdp. Szemle 116. köt. 293—299. l.
1024. *Rimeg Odön*. Újabb lyrikus költemények. Ism. (Szg.) Székelység 155. sz.
1025. *Róna Béla*. A magyar irodalom 1902-ben. Budapest, 1903. Szerző. (8-r. 48 l.). — Ism. Religio 21. sz. (Egyet. krit. Lap. 3. sz.)
1026. *Rosty Kálmán*. Magyarok Nagyasszonya. 1903. Ism. Erdélyi. Magy. Állam 278. sz.
1027. *Rutkai György*. Sötétség. Szinmű 4 felv. Először adták a Nemz. Színházban okt. 16.
1028. *Sas Ede*. Én vagyok az élet. Ism. Tutsek Anna. Uj Idők 33. sz. — Londesz Elek. P. Napló 195. sz. — Lázár Béla. Magy. Nemzet 197. sz. — Orsz.-Világ 27. sz. — Ráskai Ferencz. Magy. Közélet II. évf. 3. köt. 594. l.
1029. *Sas Ede*. Mesék a valóságról. Ism. ó. Budap. Szemle 114. köt. 125—127. l.
1030. *Sas Ede*. Aratás. Ism. ó. U. o. 123—129. l.
1031. *Sebők Zsigmond*. Pusztai élet. Ism. L. Budap. Hirl. 334. sz. — yn. Alkotmány 298. sz. — D. Magy. Génusz 48. sz. — Ráskai Ferencz. Magy. Közélet II. évf. 5. köt. 227. l.
1032. *K. Simó Ferencz*. A «Kék nefelejt» szerzőjéről. (Br. Bánffy György.) Uj Idők 4. sz.
1033. *Simonyi Zs.* Tréfás népmesék és adomák. Ism. dr. Kiss Ernő. Erd. Muz. 101. l. — Tolnai Vilmos. Nyelvt. Közlem. 125. l.
1034. *Somjai János* elbeszélései. Ism. r. Torontál 286. sz.
1035. *Somogyi József*. Egy kurucz dal keletkezése. Budap. Hirl. 256. sz.
1036. *Szabolcska Mihály*. Áhitat és szeretet. Ism. Gáspár Imre. Magy. Szemle 10. sz.
1037. *Szántó Zsigmond dr.* Irodalmunk fejlődése. Lugosi áll. főgym. értes. 6—19. l.
1038. Szemelvények Balassi Bálint követőinek verseiből. (Rimai, Beniczki, Koháry). Magy. Bán Aladár dr. (Segédkönyvek a magyar nyelv és irodalom tanításához. 6.) Pozsony, 1903. Stampfel K. (8-r. 47 l.) 50 f.
1039. Szemelvények a magyar epikusokból és történetírókból. Szerk. Töncs Gusztáv. 1903. Bir. Dr. Zlinszky Aladár. Hivat. Közl. 8. sz.

1040. *Szemere György*. Magyar Virtus. Ism. Magyar Szemle 35. sz. — T. R. Új Idők 5. sz. — r. f. Magy. Közélet I. évf. 6. köt. 308. lap.

1041. *Szemere György*. Egyéniség. Társadalmi színmű 4 felv. Először adták a Nemzeti Színházban ápr. 24.

1042. *Szemethy Géza dr.* A régi magyar egyházi énekekről. Kath. egyh. zeneközl. 8—10. sz.

1043. *Szepessy László*. Csalogánydalok. Ism. dr. Lakatos Vince. Kath. Szemle 1021. l. — Birkás Géza. Magy. Szemle 32. sz. — Ráskai Ferencz. Magy. Közélet II. évf. 3. köt. 595. l.

1044. *Sziklay János*. A magyar szív. Ism. dr. Bartha József. Kath. Szemle 195. l.

1045. *Szikra*. Tépett lánczok. Színmű 1 felv. Először adták a Nemzeti Színházban decz. 11.

1046. *Szikra*. Káprázat. Vigjáték 2 felv. Először adták a Nemzeti Színházban decz. 11.

1047. *Szilágyi Géza*. Holt vizeken. Ism. B. Virágh Géza. Orsz.-Világ 40. sz. — Vasár. Ujs. 41. sz. — Szini Gyula. Polit. Hetiszemle 41. sz. — Mikes Lajos. Magy. Génusz 41. sz. — Lenkei Henrik. Magy. Nemzet 300. sz. — m. g. Hét 40. sz.

1048. *Szinnyei Ferencz*. A humorról szóló magyar elméleti irodalom. Philol. Közl. 653—666, 735—749. l. — Önállóan is megjelent. (8-r. 30 l.)

1049. *Szinnyei József*. Magyar írók élete és munkái. IX. kötet. Mircse—Oszvaldt. Budapest, 1903. Hornyánszky V. (8-r. 1450 hasáb.)

1050. *Szomaházy István*. Két cigarette között. Ism. W. G. Új Idők 49. sz. — D. Magy. Génusz 46. sz. — Szini Gyula. P. Napló 336. sz. — Ráskai Ferencz. Magy. Közélet II. évf. 5. köt. 143—146. l.

1051. *Tábori Róbert*. Mesevilág. Álomország. Ism. L. K. Új Idők 52. szám.

1052. *Tarczai György*. Budai históriák. 2 köt. Ism. X. Magy. Sion 393. l. — Bartha József dr. Kath. Szemle 391. l.

1053. *Tarczai György*. Szent Margit legendás könyve. 1903. Ism. J. Magy. Állam 292. sz.

1054. *Tardos Viktor*. Nero anyja. Tragédia 5 felv. Először adták a Nemzeti Színházban máj. 22.

1055. *Tardos Viktor*. Nero anyja. 1903. Ism. Begetter. Magy. Szemle 29. sz.

1056. *Thaly Kálmán*. Kurucz világ. Ism. V. Z. Budap. Szemle 116. köt. 150—155. l.

1057. *Thury Zoltán*. Egyszerű történetek. Ism. Régeni Áron. Család és Iskola 14. sz.

1058. Tréfás versek és gúnyénekek a régi magyar népies költészetből. Közl. Kanyaró Ferencz. Erd. Muz. 494—516. l.

1059. *Tutsek Anna*. Az édes otthon. Ism. K—n. Új Idők 52. sz.

1060. *Vajda Gyula dr.* Ünnepi versek. Szavalókönyv. 1901. Ism. J. F. Tanáregyl. Közl. 244. l.

1061. *Varjú János*. Kétszáz év a magyar művelődés történetéből. (1526—1726.) Váczi kegyr. gym. értes. 3—71. l.

1062. *Varságh János*. Ibolyák. Arad. Ism. Ráskai Ferencz. Magy. Közélet I. évf. 6. köt. 160. l.

1063. *Váry Dezső*. Egy asszony. Regény. Ism. r+f. Magy. Közélet I. évf. 6. köt. 154. l. — (b. l.) Budap. Hirl. 4. sz.
1064. *Vázsonyi Izidor*. A tapolczai névtelen. Tapolczai Lapok mutatóv. sz. (1764. . . . pasquillus-generalis.)
1066. *Vértess József*. A kurucz-költészetről. Tanulók Lapja X. évf. II. f. é. 6. sz.
1067. *Vértesi Arnold*. Varga Imre. Ism. R—i F—c. Magy. Közélet II. évf. 3. köt. 335. l.
1068. *Veszelei Károly*. Melódiák. Ism. Borsodi Lajos. Nagybecsker. Hirl. 141. sz. — V. Hét 24. sz.
1069. *Vikár Béla*. Virágmesék. 1903. Ism. Keszthelyi Miklós. Nyelvőr 570. l. — Herrmann Antal. Ethnogr. 484. l.
1070. Virágének gr. Eszterházy Magdolnához. Közli Kanyaró Ferencz. Erd. Muz. 172—175. l.
1071. *Werner Gyula*. A besztérczei diákok. Ism. Magy. Szemle 22. sz. — Rothhauser M. P. Lloyd 125. sz.
1072. *Werner Gyula*. Hunok harcza. Ism. T. R. Uj Idők 13. sz.
1073. *Wettsteinné Szluha Margit*. Viki kadét története. 1903. Ism. Magy. Szemle 37. sz.
1074. *Wolfner Pál*. Meddő küzdelem. Ism. N. E. P. Napló 334. sz. — I+T. Uj Idők 51. sz. — Ignotus. Hét 52. sz. — Ábrányi Emil. Budap. Napló 343. sz. — Ráskai Ferencz. Magy. Közélet II. évf. 5. köt. 299. l.
1075. *Zöldi Márton*. Bűnös emberek. Ism. Gerő Ödön. P. Napló 144. sz. — Beöthy László. Budap. Hirl. 80. sz. — Hét 14. sz. — g. i. Magyar Szemle 21. sz. — R+F. Magyar Közélet II. évf. 1. köt. 206. l.
1076. *Zoványi Jenő*. Ismeretlen Hungaricum I. Lipót korából. (Adat a hitvitázó irodalom ismeretéhez.) Irod. tört. Közlem. 347—357. lap.

3. Egyes írók.

1077. *Amade. Junius*. Az Amadé. Budap. Hirl. 91. sz.
1078. *Ányos. Kopácsy György*. Ányos Pál hazafias költészete. Ism. Major Károly. Philol. Közl. 165—167. l.
1079. *Kroll Rezső*. Ányos-ünnepély. Ism. Czeizel János. Philol. Közl. 167. l.
1080. *Apor P. Apor Péter br.* verses művei és levelei. Szerkesztette Szádeczky Lajos. I. II. kötet. (Magyar történeti emlékek II. Irók. 36. 37. köl.) Budapest, 1903. Akadémia. (8-r. XXXVI, 591 l.; 745 l.) 27 K. — Ism. Junius. Budap. Hirl. 309. sz.
1081. *Szádeczky Lajos*. Bárá Apor Péter verses művei és levelezése. Akad. Értes. 74—90. l.
1082. *Arany J. Arany, Johann*. Toldi, Poetische Erzählung in zwölf Gesängen. Aus dem Ungarischen im Versmasse des Originals übertragen von Dr. Armin Lemberger. Frankfurt und Leipzig, Jaeger. 1903. (Nyomatott Baján.) (8-r. 124 l.)
1083. *Arany János* — Salamon Ferenczhez. Közli Jónás Károly. Irod. tört. Közlem. 94—98. l.

1084. *Ényi László*. Arany János «Toldi trilogiájá»-nak nőalakjai. Máramaros 10—12. sz.

1085. *Gyulai Ágost*. Arany «Toldi»-ja IV. énekének 19—22. strófájához. Philol. Közl. 719. l.

1086. *Kolosváry Aladár*. Arany János vallásossága. Mezőtúri Hirl. 4. sz.

1087. *Lukinich Imre*. Arany János «A bajusz» cz. költeménye. Philol. Közl. 359. l.

1088. *Mózes Ödön*. Arany János balladái. Ism. Major Károly. Philol. Közl. 437—439. l.

1089. *Szittyá vitéz*. «Fiamnak». Arany János költeményének poetikai fejtegetései. Háromszéki Híradó 40. sz.

1090. *Tolnai Vilmos*. Arany János Szondi két apródjának forrásaihoz. Philol. Közl. 190. l.

1091. *Tolnai Vilmos*. Arany János Toldi szerelme XII. ének. Philol. Közl. 271. l.

1092. *Tolnai Vilmos*. Toldi Miklós szertelen fegyvereiről. Philol. Közl. 442. l.

1093. *Tolnai Vilmos*. Arany János Pázmán lovagjának forrása. Philol. Közl. 473—475. l.

1094. *R. Vozáry Gyula*. Arany néhány költeményéről. Munkácsi áll. főgm. értes. 3—27. l. — Lásd 983. sz. a. is.

1095. *Bacsányi Esztegar László*. Bacsányi jegyzetei a Zrinyiászhoz. Könyvszemle 439. l. — Lásd 1183. sz. a. is.

1096. *Balassa B. Adalék Balassa Bálint életéhez*. Közli Dr. Lukinich Imre. Erd. Múz. 532. l.

1097. *Bán Aladár dr.* Balassa Bálint élete és költészete. Szemelvényekkel. (Segédkönyvek a magyar nyelv és irodalom tanításához. 5. füz.) Pozsony, 1903. Stampfel K. (8-r. 61 l.) 50 f.

1098. *Illéssy János*. Adatok Balassa Bálintról. Liptóvármegye levéltárából. Irod. Tört. Közl. 371—374. l.

1099. *Stanca Sebestyén*. Balassa Bálint és a XVI. század költészete. Új Világ 13, 14. sz.

1100. *Bajza, Bajza József* levele Kossuth Lajoshoz. Közli Kováts László. Irod. tört. Közlem. 105. l.

1101. *Móricz Zsigmond*. Bajza nagy polemiái. 1828—1831. Uránia 4, 5. sz.

1102. *Bartók L. Koroda Pál*. Mohács után. (Bartók Lajosról.) Magy. Szó 67. s. köv. sz.

1103. *Zempléni Árpád*. Bartók Lajos. Pesti Hirl. 1. sz.

1104. *Beksicsné. Beksics Gusztávné*. 1852—1903. (Képpel.) Vasár. Ujs. 16. sz.

1105. *Bél M. Dekáni Kálmán*. Bél Mátyás földrajza. Marosvásárhely. Ref. koll. ny. 1903. (8-r. 114 l.) — Ism. Dr. Wagner Lajos. Nyugatmagy. Híradó 176, 177. sz. és Zolyomvárm. Hirl. 40. sz.

1106. *Bérczy K. Paulovics István*. Bérczy Károly élete és jellemzése. Bölcsészeti doktori értekezés. Budapest, Révai és Salamon ny. 1903. (8-r. 78. l.)

1107. *Paulovics István*. A magyar sportirodalom atyja. (Bérczy Károly emlékezete.) Új Magy. Szemle 48—80. l.

1108. Bessenyei. *Schöner Ferencz*. Visszapillantás Bessenyei Györgyre. Uj Világ 11. sz.
1109. Bod. *László Ferencz dr.* Felsőcsernátoni Bod Péter. 1712—1719. Székely Nemzet 17, 18. sz.
1110. Bogáthi. *Kanyaró Ferencz*. Bogáthi magyar szabású zsol-tárai. Kereszt. Magvető 96—104. l.
1111. *Kanyaró Ferencz*. Bogáthi zsol-tára a jezsuiták ellen. Ke-reszt. Magvető 185—195. l.
1112. Bolyai F. *Bolyai Farkas* töredékjegyzetei. Közli Konez József. Irod. tört. Közlem. 106—111, 228—234. l.
1113. Bródy S. *Löwy László*. Bródy Sándor. Délmagy. Közl. 51. szám.
1114. Csengery A. *Csengery Antal* — Salamon Ferenczhez. Közli Jónás Károly. Irod. tört. Közlem. 92—94. l.
1115. Cserey M. *Szádeczky Lajos*. Cserey Mihály jegyzőkönyve. Századok 891—906. l.
1116. Csokonai. *Kardos Albert*. Csokonai mécenásai. Budap. Hirl. 349. sz.
1117. *Kardos Albert dr.* Csokonai kritikusai. Tanulók Lapja X. évf. 1. f. é. 14, 15. sz.
1118. Czeglédi I. *Samu János*. Czeglédi István. Budapesti ref. főgym. értes. 3—14. l.
1119. Czuczor. *Viszota Gyula*. Czuczor és Vörösmarty hivatalos magyar nyelvtanai. Philol. Közl. 827—839. l.
1120. *Wagner Sándor*. Czuczor Gergely élete. Ism. Major Ká-roly. Philol. Közl. 707. l.
1121. *Dalmady. Bereczky Imre*. Dalmady Győző élete és költé-szete. Irodalomtörténeti tanulmány. Trencsényi főgym. értes. 1902/3. 3—121. l. Önállóan is megjelent.
1122. Dayka. *Dayka Gábor* egy kiadatlan német verse. Közli Czeizel János. Philol. Közl. 716. l.
1123. *Czeizel János*. Dayka Gábor egy kiadatlan német verse. Philol. Közl. 716. l.
1124. *Esztegar László*. Dayka Gábor kézirat-töredéke a m. nem-zeti múzeum könyvtárában. Könyvszemle 281—286. l.
1125. Debreczeni M. *Kristóf György*. Debreczeni Márton kióvi csatájáról. Erd. Múz. 142—156. l.
1126. *Széchy Károly*. Tasso és Debreczeni. Akad. Értes. 124—139. lap.
1127. Dengi J. *Chalupka Rezső*. Dr. Dengi János. Krassó-Sző-rényi Lapok 52. sz.
1128. Deseritius. *Kővári Endre*. Emlékbeszéd Deseritius Incze felett. Kalazantinum VIII. évf. 8. sz.
1129. Dessewffy J. Gr. — Lásd 1019. sz. a.
1130. Döbrentei. *Döbrentei Gábor* folyamodványa. Közli Dr. Lampérth Géza. Irod. tört. Közlem. 498. l. — Lásd 1019. sz. a. is.
1131. Dóczy. *Endrődi Sándor*. Dóczy mint műfordító. Magy. Közélet II. évf. 3. köt. 160—163. l. — Lásd 1842. sz. a. is.
1132. Dugonics. *Perényi József dr.* Dugonics András színművei. S.-A.-Ujhelyi r. k. főgym. értes. 3—57. l.
1133. *Prónai Antal*. Dugonics András életrajza. A Dugonics-

Társaság jutalmával kitüntetett pályamunka. Kiadja a Dugonics-Társaság. Szeged, Traub T. és Tsa. (8-r. II, 239 l.) — Ism. b. j. Kath. Szemle 774—776. l. — b. j. Magy. Szemle 25. sz.

1134. **Enyedi Gy.** *Enyedi György* XVI. századbeli latin költeménye. Közli Hellebrant Árpád. Irod. tört. Közlem. 196—198. l.

1135. **Eötvös J. Br.** *Báró Eötvös József két levele.* Közli Dr. V. G. Vasár. Ujs. 10. sz.

1136. **Bodnár Zsigmond.** *Báró Eötvös József.* Magy. Pestalozzi 35—40, 42, 43. sz.

1137. **Ferenczi Zoltán.** *Báró Eötvös József. 1813—1871.* (Történelmi életrajzok.) Budapest, 1903. Athenæum. (8-r. 304 l.) 6 K 40 f.

1138. **Milhoffer Sándor.** *Báró Eötvös József.* Kecskemét, 1903. Gallia. (8-r. 80 l.) 1 K 60 f.

1139. **Pallós Albert.** Emlékezés báró Eötvös Józsefre. Család és iskola 4. sz.

1140. **Faludi. Császár Elemér.** *Faludi Ferencz költészete.* Philol. Közl. 1903. 15—32, 113—127. l. — Ism. Religio 4. sz. (Egyet. krit. Lap. 6. l.)

1141. **Fáy A.** — Lásd 983. sz. a.

1142. **Fejér Gy.** — Lásd 1019. sz. a.

1143. **Fekete J. gr.** *Morvay Győző.* Galántai gróf Fekete János. (Magyar történelmi életrajzok.) Budapest, 1903. Athenæum. (8-r. 248 l.) 6 K 40 f.

1144. *Morvay Győző dr.* Fekete János és Voltaire. Torontál 183—185. sz.

1145. *Morvay Győző dr.* Galánthai gróf Fekete János. Torontál 115. sz.

1146. **Fényes E.** — Lásd 1019. sz. a.

1147. **Ferenczy T.** *Ágner Lajos dr.* Ferenczy Teréz emlékezete. Egy magyar költőné élete és költészete. Balassa-Gyarmat, nyomda-r.-t. 1903. (8-r. 165 l. + 1 lev.)

1148. **Halmi Piroska.** Ferenczy Teréz élete és költeményei. Budapest, 1903. Eggenberger. (8-r. 160 l.) 2 K 40 f.

1149. *Vajda János.* Ferenczy Terézről. Hazánk 163. sz.

1150. **Garay. Szentgyörgyi Odön.** Garay János. Alkotmány 270. sz.

1151. **Greguss A.** Lásd 983. sz. a.

1152. **Guzmics.** *Guzmics Izidor* apáti naplója. Kiadta Sörös Pongrácz. Irod. tört. Közlem. 323—347, 474—495. l. — Külön is megjelent. (8-r. 48 l.)

1153. **Guzmics Izidornak** Szemere Pálhoz intézett kiadatlan levele. Közli dr. Perényi József. Kalazantinum VIII. évf. 5. sz. — Lásd 1019. sz. a. is.

1154. **Gyöngyössy I. Szőke Lőrincz.** Gyöngyösi István. Irodalom-történeti tanulmány. Kaposvári főgym. értes. 3—46. l.

1155. **P. Horváth Á.** *Binder Jenő.* P. Horváth Ádám énekgyűjteményének egy eddig ismeretlen kézírata. Philologiai Közlöny 463—467. l.

1156. **Hugo K. Ábrányi Emil.** Hugo Károly. Budap. Napló 323. sz.

1157. **R. Karl Hugo.** P. Lloyd 283. reg. sz.

1158. **Ihász D.** *Teleki Pál.* Ihász Dániel, mint költő. Tolnamegy. Közl. 18. sz.

1159. Indali. *Versényi György dr.* Indali Gyula emlékezete. Erd. Múz. 545—556. l.
1160. Jókai. *Agoston Sándor.* Jókai és a bírálat. Magyar Szó 5. sz.
1161. B. S. Jókai. Jövendő 3. sz.
1162. Bródy Sándor. Jókai karácsonya. Jövendő 46. sz.
1163. *Chalupka Rezső.* Mikor született Jókai Mór. Krassó-Szörényi Lapok 40. sz.
1164. *Farkas Klára.* Jókai a nevelésről. Nemz. Nénevelés 231—239. lap.
1165. G. M. Az «aranyember» jubileuma. Tanulók Lapja X. évf. I. f. é. 22. sz.
1166. *Maksziányi Dezső dr.* Az aranyember ünnepe. Magy. Hirl. 50. szám.
1167. *Rakodeczay Pál.* Jókai. Magy. Szalon 40. köt. 138—146. l.
1168. *Roboz Andor.* Jókai Mór. Polit. Hetiszemle 8. sz.
1169. *Rothhauser, Max.* Jókai's Goldmensch. (Hundertste Aufführung am 19. Feber.) P. Lloyd 44. sz.
1170. Jósika. *Vutkovich Sándor dr.* Töredékek br. Jósika Miklós életéből. Nyugatmagy. Hiradó 203. sz.
1171. Káldi Gy. *Révai Sándor dr.* Káldi György biblia-fordítása. Pécsi főreálisk. értes. 9—32. l.
1172. *Révai Sándor.* Káldi születésének éve és egyebek. Philol. Közl. 265—267. l.
1173. Kármán. *Gagyhy Dénes.* Egy magyar író regénye. Nemz. Iskola X. évf. 12. sz. (Kármán József.)
1174. G. Katona I. *Brassay Károly.* Geleji Katona István élete és munkái. H.-Nánási ref. gym. értes. 3—44. l.
1175. Katona J. *Berta Ilona.* Katona «Bánk bán»-ja. Nemz. Nénevelés 435—453. l.
1176. *Gyulai Agost dr.* Katona József élete. (Uránia. Népszerű tudományos felolvasások. 2.) Budapest, 1903. Hornyánszky V. nyomd. (8-r. 15 l.)
1177. *Hegedűs Sándor.* Néhány szó a «Bánk bán» történetéből. Uj Világ 5. sz.
1178. *Hodács Agost.* Péter és Tibor. Szépirod. Kert 73. l.
1179. *Kazinczy F. Kazinczy Ferencz.* Tövises és virágok. Kiadta Balassa József. 1902. Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 509—511. l.
1180. *Kazinczy Ferencz* összes művei. Harmadik osztály. Levelezés. XIII. kötet. Kazinczy Ferencz levelezése. A M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága megbízásából közléteszi Váczy János dr. XIII. kötet. 1815. július 1. — 1816. február 29. Budapest, 1903. Akadémia. (8-r. XXXVI, 603 l.) 10 K.
1181. *Váczy János dr.* Kazinczy Ferencz levelezése. XII. köt. Akad. Értes. 409—424. l.
1182. *Kazinczy Ferencz* családi levelezése. Közl. Dékányi Kálmán. Irod. tört. Közl. 201—220, 357—371. l.
1183. B. J. Kazinczy és Bacsányi. Philol. Közl. 529. l.
1184. *Hohenauer Ignác dr.* Kazinczy Ferencz leánya. Magy. Szalon 40. köt. 63. l.
1185. *Ozorai Lajos.* Kazinczy Ferencz Sallustius-fordításának nyelvéről. Philol. Közl. 666—676. l.

1186. **Kazinczy G.** — Lásd 983. sz. a.
1187. **Kis Ján.** *Németh Sámuel.* A korszellem Kis János elbeszéléseiben. Egyetem 287—298. l.
1188. **Rosta Ferencz.** Kis János irodalmi jelentősége. Soproni ág. főgym. értes. 4—26. l.
1189. **Kiss József.** *Heltai Jenő.* Kiss József. (Képpel.) Orsz.-Világ 49. sz. és Magy. Hirl. 326. sz.
1190. **Szász Zoltán.** Kiss József. Jövendő 43. sz.
1191. **T. Kis M.** *Tótfalusi Kis Miklós* verses ethicája. Közli Gyalui Farkas. Irod. tört. Közlem. 199—201. l.
1192. **Kisfaludy K.** *Viszota Gyula.* Kisfaludy Károly hagyatéka. Budap. Szemle 115. köt. 128—137. l.
1193. **Kisfaludy S.** *Eötvös Károly.* Szegedy Róza halála. Egyet-értés 8, 9, 11. sz.
1194. **Junius.** Liza. Budap. Hirl. 269. sz.
1195. *Viszota Gyula dr.* Doboz Mihály és hitvese történetének költői feldolgozásai. Irod. tört. Közlem. 50—58, 160—168. l.
1196. Kisfaludy Sándorra emlékeztető szobor a nemzeti múzeum kertjében. Vasár. Ujs. 39. sz.
1197. Kisfaludy Sándor emlékezete. Orsz.-Világ 39. sz.
1198. **Kölcsény.** *Kölcsény Ferencz* levelei B. Wesselényi Miklós-hoz. Közli Ferenczi Zoltán. Irod. tört. Közlem. 98—105. l.
1199. *Angyal Dávid.* Kölcsény Ferencz. Budap. Szemle 113. köt. 85—111, 214—237. l.
1200. *Fabó Bertalan dr.* A Himnuszról. Magyar Szó 109. sz.
1201. *Saul.* Kölcsény-Hymnusa. Magyar Szó 249. sz.
1202. **Kossuth L.** — Lásd 1100, 1246, 1275. sz. a.
1203. **Kultsár.** *Bausz Teodorik.* Kultsár István élete és működése. Komáromi kath. gymnas. értes. 3—37. l. és Komáromi Ujs. 28. szám.
1204. **Lévay J.** — Lásd 983. sz. a.
1205. **Madách.** *Madách* lírája és Az ember tragédiája. Bevezette és magyarázta Becker Hugó. (Segédkönyvek a magyar irodalmi oktatáshoz. 7.) Szeged, 1903. Traub B. és Tsa. (8-r. 136 l.) 60 f.
1206. **Bayer József.** Egy német író az Ember tragédiájáról. Philol. Közl. 51—56. l.
1207. **Becker Hugó.** Madách lírája és az Ember tragédiája. Szeged, 1903. (8-r. 78 l.) Ism. Meridiesz. Magy. Szemle 16. sz.
1208. **Bodnár Zsigmond ifj.** Madách és a forradalom. Magy. Pestalozzi 15. sz.
1209. *Feszl Géza.* Goethétől Madáchig. Budap. Napló 349. sz.
1210. *Gyulai Ágost dr.* Madách életéből. (Uránia. Népszerű tudományos felolvasások. 1. sz.) Budapest, 1903. Hornyánszky V. ny. (8-r. 16 l.)
1211. *Kapi Béla.* Az «Ember tragédiája»-nak világnézete. Prot. Szemle 22—34, 95—107. l. Önállóan is megjelent. (8-r. 23 l.)
1212. *Orbók Gizella.* Az ember tragédiájáról. Kis-Küküllő 8. sz.
1213. *Pásztor Mihály.* A férfi szerepe az «Ember tragédiája»-ban. Egyetem 25—33. l.
1214. **Ravasz László.** Mefisztó és Lucifer. Kolozsv. Egyet. Lapok VII. évf. 10. sz.

1215. *Saul*. Mért dühöngnek az osztrákok Madách ellen? Magy. Szó 210. sz.

1216. *Szász Ferencz*. A történeti anyag bírálata az Ember tragédiájában. Székely Nemzet 167—173. sz.

1217. *Tolnai Vilmos*. Madách egyik sorához. Philol. Közlöny 188. lap.

1218. *Magyari I. Dézsi Lajos*. Magyari István irodalmi működéséhez. Irod. tört. Közlem. 467—474. l.

1219. *Márton J. Simai Ó*. Márton J. mint szótáríró. Ism. Tolnai Vilmos. Nyelvt. Közlem. 124. l. — Dr. Kiss Ernő. Erd. Múz. 100. l.

1220. *Medgyes L.* — Lásd 983. sz. a.

1221. *Mikes K. Füssy József*. Mikes Kelemen. Czegléd 33, 34. sz.

1222. *Grósz Géza*. Mikes Kelemen. Csákova és vid. 48. sz.

1223. *Illéssy János*. Adatok Mikes Kelemenről. Irod. tört. Közlem. 495—498. l.

1224. *K. N. J. Zágoni* Mikes Kelemen levelei. Háromszéki Hiradó 38. sz.

1225. *Nagy I. Szinnyei Ferencz*. Nagy Ignác. Ism. cs. Philol. Közl. 799. l.

1226. *Oláh M. Sörös Pongrácz*. Ötven év Oláh Miklós életéből. Kath. Szemle 327—343, 416—432. l.

1227. *Pákh. Szabó Mózes*. Pákh Albert. Sajóvidék 25. sz. — Lásd 1311. sz. a. is.

1228. *Palágyi M. Palágyi Menyhért*. (Képpel.) Magy. Géniusz 28. szám.

1229. *Pázmány. Pázmány Péter* három prédikációja. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Madarász Flóris dr. (Segédkönyvek a magyar nyelv és irodalom tanításához. 7. füz.) Pozsony, 1903. Stampfel K. (8-r. 80 l.) 50 f.

1230. *Pázmány Péter* összes munkái. VI. köt. Ism. Túri. Alkotmány 146. sz. — v. Magy. Sion 471—474. l.

1231. *Péczy. Dezső Loránt*. Néhány ismeretlen adat I. Péczy József szülői életéhez. Irod. tört. Közlem. 377. l.

1232. *Gulyás Pál dr.* Id. Péczy József élete és jellemzése. A budapesti kir. magy. tud. egyetemen pályadíjat nyert mű. Budapest, 1902. Szt. László-ny. (8-r. 66 l.) — Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 163—165. l.

1233. *Balkányi Kálmán*. Ifj. Péczy József. Irod. tört. Közlem. 257—273, 428—444. l.

1234. *Petőfi S. Petőfi Sándor* elbeszélő költeményei. (Románeczek, balladák és János vitéz.) Bevezette és magyarázta Kapossy Lucián dr. (Segédkönyvek a magyar irodalmi oktatáshoz. 6.) Szeged, 1903. Traub B. és Tsa. (8-r. 99 l.) 50 f.

1235. *Petőfi, Alexander*. Z básni Alexandra Petőfiho. *Iiviezdo-slav*. V demovine. — Z dialky. — Veštba. — Ostatná almužna. — V dym pošlý plán. — Dvaja bratia. — Ja som to . . . — Či modrajú sa ešte . . . ? — Horská chatrč. — Na dedine. — Dobrý starý krémár. — Noc je. Slovenské Pohľady. Ročník XXIII. 90—101, 249—254. čarovny sen.

1236. *Ferenczi Zoltán*. Petőfi és a szabadság eszméje. Irod. tört. Közlem. 385—393. l.

1237. *Fülei Sz.-Lajos*. Petőfi és a székelyek. Székely-Udvarhely 12. szám.
1238. *Gáspár Imre*. Petőfi Emmája. Félegyh. Hirl. 19. sz.
1239. *Hegyesi Márton*. Petőfi halála. Szigligeti-Társ. kiadványai. III. köt. 85—91. l.
1240. *Imrik Péter dr.* Petőfi költészete. Szigligeti-Társ. kiadványai. III. köt. 77—84. l.
1241. *Loósz István*. Petőfi költői képei műveltségtörténeti szempontból. Philol. Közl. 202—213, 291—303. l.
1242. *Mendés Catulle*. Petőfiről. Magy. Hirl. 14. sz. és P. Napló 14. szám.
1243. *Molnár Lajos*. Kemény Mihály Petőfiről. Brassói Hirl. 34. szám.
1244. *Oravecz Ödön*. János vitéz. Irodalmi tanulmány Petőfi Sándor költeményéhez. Rozsnyó. Sajóvidék ny. 1903. (8-r. 77 l. + 1 lev.)
1245. *Pap Ferencz*. Petőfi Szalk-Szent-Mártonban. I. ker. főgym. értes. 3—11. l.
1246. *Sydney Carton*. Kossuth és Petőfi szedője. (Az öreg Réthy Lipótról.) Uj Idők 32. sz.
1247. *(Tóth Sándor)*. Petőfi költészete. Eperjesi kath. főgym. értes. 1—21. l.
1248. *Petőfi Z. Petőfi Zoltán* hátrahagyott írásából. Közli Kéry Gyula. Magy. Szalon 38. köt. 468—475. l.
1249. *Gyökössy Endre*. Petőfi Zoltán Szarvason. Magyar Szó 197. szám.
1250. *Tóth Béla*. Petőfi Zoltán. P. Hirl. 181. sz.
1251. *Pilarik. Zoványi Jenő*. Valami a Pilarikok családjáról és irodalmi működéséről. Protest. Szemle 271—276. l.
1252. *Rákosi J. Rákosi Jenő*. Magy. Szalon 38. köt. 353—357. l.
1253. *Kont I. Eugène Rákosi*. La Revue de l'Europe. Tom. IX. 90—93. l.
1254. *Révai. Révai Miklós* üdvözlő verse gr. Széchenyi Ferenczhez. Latinból ford. Hegedűs István. Erd. Múz. 470—473. l.
1255. *Récsei Viktor*. Egy bírálat története. Philol. Közl. 442—444. lap.
1256. cs. Egy bírálat története. Philol. Közl. 358. l. (Révai «Antiquitates»-éről.) — *Dr. Récsey Viktor*. Egy bírálat története. U. o. 442—444. l. — Cs. U. o. 530. l. — Lásd 1403. sz. a. is.
1257. *Reviczky. Gábor Andor*. Pán halála. Philol. Közl. 898. l.
1258. *Gulyás Pál dr.* Pán halálához. Philol. Közl. 523—524. l.
1259. *Gyulai Agost*. Még egyszer Pán halála. Philol. Közl. 524—527. lap.
1260. *Márton Jenő*. Pán halála. Philol. Közl. 268. l.
1261. *Tóth Béla*. Reviczky Gyuláról. Pesti Hirl. 25. sz.
1262. *Salamon F.* — Lásd 1083, 1114. sz. a.
1263. *Salamon Ö. Braun Sándor*. Salamon Ödön. Jövendő 40. sz.
1264. Cs. H. Salamon Ödön. (1864—1903.) P. Napló 305. sz.
1265. *K. Sántha. Thúry Etele*. Kálmáncsehi Sántha Márton. Dunántuli Prot. Lap 11. sz.
1266. *Sylvester. Kovács Dezső*. Milyen vallású volt Sylvester János? Kalazantinum VIII. évf. 8, 9. sz.

1267. (N. S.) Erdősi Sylvester János emléke. Szatmármegye. Közl. 23. sz.
1268. Erdősi Szilveszter János. Budap. Hirl. 148. sz.
1269. B. Szabó D. *Szélyes Dénes*. Baróti Szabó Dávid. Brassói kath. főgym. értes. 3—65. l.
1270. V. Szabó Gy. *Váradi Szabó György* két verse. (1699—1703.) Közli R. Kiss István. Irod. tört. Közlem. 85—89. l.
1271. Szabolcska. *Teleki Janka*. Szabolcska mint protestáns vallásos költő. Közöny 13, 14. sz.
1272. Szánoki G. *Olasz József*. Szánoki Gergely. Irod. tört. Közlem. 169—187. l.
1273. Szász B. *Perényi József dr.* Szász Béla élete és költészete. (1840—1898.) Erd. Múz. 285—300, 377—391. l. Önállóan is megjelent. (8-r. 32 l.)
1274. Széchenyi. *Széchenyi István gróf*. Szemelvények — műveiből. Monorkerületi Lapok 2. 3. sz.
1275. *Széchenyi és Kossuth* két kiadatlan levele. Közli Zsák J. Adolf. Irod. tört. Közlem. 89—91. l.
1276. *Berzeviczy Albert*. Gróf Széchenyi Istvánról. Magy. Nemzet 126. sz.
1277. *Berzeviczy, Albert*. Graf Stephan Széchenyi. Pester Lloyd 126. reg. sz.
1278. *Gaal Jenő*. Gróf Széchenyi István nemzeti politikája. Budapest, 1903. Akadémia. (8-r. 496, 167. l.) 12 K. — Ism. B. k. Budap. Szemle 115. köt. 295—303. l.
1279. *Gaal Jenő*. Gróf Széchenyi István nemzeti politikája és jövőnk. Budapest, 1903. Politzer. (8-r. XVI, 224 l.) 4 K 40 f. — Ism. B. K. Budap. Szemle 115. köt. 295—303. l. — Jászi Oszkár. Huszadik Század 150—153. l. — Dr. Bloch H. P. Lloyd 158. sz.
1280. *Gaal Jenő dr.* Gróf Széchenyi István. (Népszerű főiskolai tanfolyam. 1902/3. II. sorozat.) Budapest, 1903. (8-r. 7 l.)
1281. *Imre Sándor dr.* Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről. Budapest. Politzer. (8-r. 273 l.) 5 K. — Ism. V. Prot. Szemle 586—588. l. — Rácz Gyula. Magy. Pædag. 635. l. — r. gy. Magy. Szó 293. sz. 11. l.
1282. *Imre Sándor*. Széchenyi és a testi nevelés. Magy. Pædagogia 336—352. l.
1283. *Imre Sándor*. A közoktatásügy és gróf Széchenyi István. Budap. Szemle 115. köt. 1—25. l.
1284. *Imre Sándor dr.* Széchenyi nevelésügyi nézeteiből. Család és isk. 9. sz.
1285. *Keresztesy Sándor*. Gróf Széchenyi István levelei. Borsodmegye. Lapok 12. sz.
1286. *Koltai Virgil dr.* Széchenyi István gróf közgazdasági eszméi. (Magyar kereskedők könyvtára. 2. füz.) Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. 92 l.) 1 K 50 f.
1287. *Kropf Lajos*. Gróf Széchenyi István angol ismerősei. Budap. Szemle 115. köt. 336—350. l.
1288. *Széchenyi Béla gr.* Hogy született meg a «Blick»? Uj Magy. Szemle 2. sz.
1289. *Ugor*. Széchenyi emlékezete. Polit. Hetiszemle 6. sz.

1290. *Viszota Gyula*. A «Kelet Népe» történetéhez. Budapest. Szemle 116. köt. 161—188. l.
1291. Javaslát gróf Széchenyi István érdemeinek törvénybeiktatása iránt. Közli Jónás Károly. Irod. tört. Közl. 248—251. l.
1292. Széchenyi István politikája. Budapesti Hírlap 147. szám vezérczikk. Lásd 278. sz. a. is.
1293. Szemere M. — Lásd 983. sz. a.
1294. Szemere P. — Lásd 983, 1153. sz. a.
1295. Szigligeti. *Kovács S. János*. Szigligeti Ede. Szigligeti-Társ. kiadványai IV. köt. 249—253. l.
1296. *Seprődi János*. A népszínmű és Szigligeti. Ism. Major Károly. Philol. Közl. 792. l.
1297. Szigligeti és a betyárok. Kolozsv. Friss Ujs. 59. sz.
1298. Szirmay. *Junius*. Szirmay Antal. Budapest. Hírl. 61. sz.
1299. Tardos V. *Alfa*. Tardos Viktor. Budapest. Hírl. 140. sz.
1300. Tardos Viktor. (Képpel.) Vasár. Ujs. 22. sz.
1301. Teleki L. *Mokry Ferencz*. Teleki László és a «Kegyencz». Magyarország 217. sz.
1302. *Sebestyén Károly dr.* Gróf Teleki László. Magyarország 225. szám.
1303. Temesvári P. *Katona, Ludov.* Specimina et elenchus exemplorum, quæ in Pomerio Sermonum quadrag. Pelbarti occurrunt, 1902. Ism. K. I. Revue crit. 27. sz.
1304. *Katona Lajos*. Temesvári Pelbárt példái. 1902. Ism. dr. Lukinich Imre. Erd. Múz. 107. l. — Kont I. Revue crit. 27. sz.
1305. Tessedik. *Bárdos*. Tessedik Sámuel. Szarvasi Lapok 45. sz.
1306. Toldy F. *Kunfi Zsigmond*. Toldy Ferencz. Irod. tört. Közlem. 33—49, 143—159. l. — Önállóan is megjelent. (8-r. 36 l.)
1307. Toldy Ferencz és Kilián Adorján. Abauj-Kassai Közl. 68. szám.
1308. Tomori A. — Lásd 983. sz. a.
1309. Tompa. *Tompa* két kiadatlan költeménye. Rozsnyói Hiradó 46. szám.
1310. *Tompa Mihály* három kiadatlan költeménye. Közli Ruttkay Gyula. Torontál 17, 18. sz.
1311. *Tompa* relikviák. Pákh Albert levelei Tompa Mihályhoz. Közli Nagy Pál. Rozsnyói Hiradó 19. s. kv. sz.
1312. *Berzeviczy Albert dr.* Tompa Mihályról. Eperjesi Széchenyi Kör 1902. Évkönyve 3—9. l.
1313. *Lakatos Vincze dr.* A vallásos elem Tompa költészetében. Ism. Major Károly. Philol. Közl. 518—520. l.
1314. *Máriássy Béla dr.* Tompa Mihály Eperjesen. Eperjesi Széchenyi Kör 1902. évkönyve 16—37. l.
1315. *Neupauer Mihály*. Tompa Mihály. Szepesi Lapok 33. sz.
1316. *Versényi György dr.* Tompa családi élete. Erd. Múz. 112—132, 191—202, 257—267. l. — Lásd 983. sz. a. is.
1317. Tóth Kálmán. — Lásd 983. sz. a.
1318. Tóth L. *Beöthy Zsolt*. Tóth Lőrincz. (1814—1903.) Budapest. Hírl. 76. sz.
1319. *Tímár Szaniszló*. Tóth Lőrincz. 1814—1903. Egyetértés 76. szám.

1320. *Vay Sándor gr.* Apróságok Tóth Lőrincz életéből. Pesti Hirl. 77. sz.
1321. Tóth Lőrincz. 1814—1903. (Képpel.) Vasár. Ujs. 12. sz.
1322. Vahot I. — Lásd 983. sz. a.
1323. Vajda J. *Ró.* Vajda János festő költészete. Kolozsv. egyet. Lapok VII. évf. 10. sz.
1324. Verseggy. *Császár Elemér dr.* Verseggy Ferencz élete és művei. Budapest, 1903. Akademia. (8-r. VI, 284 l.) 6 K.
1325. Veszelei. *Pásztor Árpád.* Veszelei Károly. Budap. Napló 166. szám.
1326. Vida L. *Huszár György.* Vida Lászlóról. Nagykőrösi Hirlapok 22—24. sz.
1327. Vörösmarty. *Báthory Ferencz.* Vörösmarty lyrája. Szigligeti Társ. kiadványai III. köt. 287—292. l.
1328. *Fürst Aladár dr.* Vörösmarty Mihály és Székesfehérvár. Székesfehérv. és vid. 154—156. sz.
1329. *Glatz Károly ifj.* Részlet: Vörösmarty Két szomszédvára című seminariumi dolgozatból. Egyetem 200—205. l.
1330. *Kont, I.* Michel Vörösmarty. La Revue d'Europe. IX. 145—154, 218—234, 289—305, 362—375. X. 18—32. l. — Önállóan is megjelent. (8-r. 75 l.) 2 K 40 f. — Ism. Philol. Közl. 799. l.
1331. *Kőrösi László.* Vörösmarty Mihály ifjúsága. Tanulók Lapja X. évf. II. f. é. 13—15. sz.
1332. *Kőrösi László dr.* Vörösmarty papbarátjai. Esztergom 45—48. sz.
1333. *Maderspach Olivérné.* Vörösmarty és a magyar úri hölgyek. Közérdek 6, 7. sz.
1334. *Szombathy István dr.* Vörösmarty munkásságáról. Szigligeti Társ. kiadványai III. köt. 219—222. l.
1335. *Versényi György dr.* Deák és Vörösmarty. Család és iskola 16. sz. — Lásd 1119. sz. a. is.
1336. Wesselényi M. *Wesselényi Miklós* levele ifj. Wesselényi Ferencznek. Közli Ferenczi Zoltán. Irod. tört. Közlem. 244—246. l.
1337. *Fodor Dániel.* Hadadi Bárá Wesselényi Miklós, a legmagyarabb magyar élet- és jellemrajza. (Zilahi polg. fiúisk. értes. 1902 3. 3—36. l.) Önállóan is megjelent. (8-r.)
1338. *Kardos Sámú dr.* Deák Ferencz és Wesselényi Miklós. Felsőmagyarorsz. Hirl. 82, 83. sz.
1339. *Kardos Samu dr.* Bárá Wesselényi Miklós ifjúságáról. Szilágy 8. sz.
1340. *Petri Mór dr.* Bárá Wesselényi Miklós és munkái. 177—189, 247—256, 301—311, 392—400, 455—464. l. — Külön is megjelent. (8-r. 54 l.)
1341. Emlékkönyv a nagy Wesselényi Miklós bárá zilahi szobrának leleplezési ünnepségéről. Szilágy vármegye törvényhatósági bizottságának határozatából szerkesztette ifj. Kapus Sámuel. Zilah, Seres Samu ny. 1903. (4-r. 68 l. + 1 lev.) Tartalma: I. Bárá Wesselényi Miklós életrajza. II. A Wesselényi-szobor és a Tuhutum-emlék leleplezési ünnepsége. III. A végső actus. IV. Fadrusz János: A magyar rovás-írás. V. Fadrusz János életrajza. VI. A zilahi Wesselényi-szobor története. — Lásd 1198. sz. a. is.

1342. *Zrinyi M. Zrinyi Miklós gróf* prózai munkái. Összeállította és jegyzetekkel ellátta Nógrádi László dr. (Segédkönyvek a magyar nyelv és irodalom tanításához. 3. füzet.) Pozsony, 1903. Stampfel K. (8-r. 88 l.) 50 f.

1343. *Zrinyi Miklós gróf*. Szigeti veszedelem. Bevezette és magyarázta Singer Kornél. (Segédkönyvek a magyar irodalmi oktatáshoz. 3. szám.) Szeged, 1903. Traub és Tsa. (8-r. 142 l.) 60 f.

1344. *Berta Ilona*. A Szigeti Veszedelemről. Nemz. Nőnevelés 87—103. l.

1345. *Kobzy János*. Zrinyiász és a régi epikai költészet. II. javított és bővített kiadás. Győr, 1903. Pannonia. (8-r. 160 l.) 2 K.

1346. *Kőrösi Sándor*. Zrinyi és Machiavelli. Ism. d. Budap. Szemle 114. köt. 312—314. l. — I. J. Századok 663. l. — és Philol. Közl. 798. l.

1347. *Simai Ödön*. A szigeti veszedelem első költői feldolgozása. Philol. Közl. 127—145. l.

1348. *Tolnai Vilmos*. Zrinyi Miklós és Petronius Arbiter. U. o. 189. lap.

1349. *Széchy Károly dr.* Gróf Zrinyi Miklós. 1620—1694. V. köt. Budapest, 1903. Athenæum. (8-r. 240 l.) 6 K 40 f. — Ism. H. B. Budap. Szemle 113. köt. 140—144. l. — Barabás Abel. P. Hirlap 23. sz. — Zombori Andor. Egyetem 147—151. l. — Lásd 1095. sz. a. is.

4. Magyar nyelvészet.

1350. *A. Z.* Az új magyar helyesírás. Jövendő 4. sz.

1351. Ábécénk eredete. Magy. Nyomdászat 9. füz.

1352. *B. P.* Az új iskolai helyesírás. Tanáregyl. Közl. 36. évf. 503—505. l.

1353. *Babik József*. Ligvándi Fr. Zosimus, a hittudomány magyar nyelvének első úttörője. Hittud. folyóir. 180—191, 382—389, 762—783. lap.

1354. *Bauer-Vogel Gyula*. Jelentésváltozások a magyarban. Verseczi főreálisk. értes. 1902/3. Ism. Kertész Manó. Nyelvőr 504. l.

1355. *Bernáth Lajos*. Adalék a kecskeméti nyelvjárás múltjához. U. o. 22—27. l.

1356. *Borbás Vincze*. A növénynevek j képzője. U. o. 511. l.

1357. *Cholnoky Jenő dr.* Az idegen helynevek helyesírása. Budap. Napló 94. sz.

1358. *Csapodi István*. A helyes magyarsághoz. Nyelvőr 504—507. lap.

1359. Az erdélyi «magyar nyelvmívelő társaság» felhívása. Közl. Sz. S. Erd. Múz. 536—540. l.

1360. *Erdélyi Lajos*. Nyelvjárásaink tanulmányozásához. Nyelvőr 370—376, 423—426, 490—496. l.

1361. *Fodor János*. A felszólító mód hang- és alaktani változásai kódexeinkben. Zsolnai főreálisk. értes. 3—53. l. — Ism. Kertész Manó. Nyelvőr 502. l.

1362. *Frecksay János*. Mesterségek szótára. 31. füzet. Mészáros-

- és hentesmesterség. A m. tud. Akademia megbízásából szerk. — Budapest, 1903. Hornyánszky. (8-r. 36 l.) 20 f.
1363. *Gádl József*. A ragozó módszer. Magy. Pestalozzi 6. sz.
1364. *Gyulai Pál*. A magyar helyesírás. Budap. Szemle 114. köt. 291—300. l.
1365. *Halász Ignác*. A magyar szófejtés és történeti fejlődése. Nyelvt. Közlem. 1—44, 139—163. l.
1366. *Hodács Ágost*. Adalékok egy bölcséleti műszótárhoz. Bölcs. folyóir. 134—142. l.
1367. *Hodács Ágost*. Lubrich Ágost bölcséleti műszavai. U. o. 489—492. l.
1368. *Hodács Ágost*. Egyházjogi műszótár. Hittudom. folyóir. 169—179. l.
1369. *Hoitsy Pál*. Nehány új magyar szó. Egyetértés 217. sz.
1370. *Horger Antal*. Három százsz jövevényszó. Nyelvőr 309—311. lap.
1371. *Horger Antal*. Nyelvjárási jegyzetek. U. o. 558—566. l.
1372. Az idegen szók írása. U. o. 451. l.
1373. *Illés István*. A Szolnok-Doboka megyei nyelvjárások. Szolnok-Doboka m. irod. tört. társ. III. évkönyve 40—53. l.
1374. *Joannovics György*. Szórendi tanulmányok. Nyelvőr 16—19, 215—220, 318—324, 361—369, 486—490. l.
1375. *K. B.* Kötelező-e a c? U. o. 287. l. — Simonyi Zs. felelete. U. o. 288—290. l.
1376. *Kalmár Elek*. A kormány 1902-i működése — a magyar nyelv terén. U. o. 107. l. — Csapodi István. U. o. 229. l. — Kardos Albert. U. o. 230. l.
1377. *Kalmár Elek*. Alany és kiegészítő. U. o. 355—361. l.
1378. *Kicska Emil*. Mondattani egyenletek. Nyelvt. Közlem. 373—448. l.
1379. *Kocsis Lénárd*. A mondatrészek viszonya Brassai mondatelméletében. Ism. dr. Kiss Ernő. Erd. Múz. 100. l. — Kicska Emil. Nyelvőr 170—172. l. — Tolnai Vilmos. Nyelvt. Közlem. 125. l.
1380. *König György*. Nyelvünk változása. Nyelvőr 20. l.
1381. *Kropf Lajos*. A magyar hadi nyelv. U. o. 512. l.
1382. *Lehr Albert*. Két élő képző, melyekről keveset tud az irodalom. Budap. Szemle 116. köt. 63—96. l. — Önállóan is megjelent. (8-r. 36 l.) — Szinnyei József. Válasz Lehr Albertnek. U. o. 313—317. l. — Lehr Albert. Felelet Szinnyei József Válaszára. U. o. 467—480. l. — Ism. Nyelvőr 449—451. l.
1383. *Melich János*. Szláv jövevényszavaink. Nyelvt. Közl. 45—91, 164—215, 273—372. l.
1384. *Melich János*. A magyar nyelv keresztény terminológiája. Akad. Értes. 113—123. l.
1385. *Melich János*. Régi magyar női személynév. Nyelvőr 233. l.
1386. *Melich János*. Kódexeink zsoltárfordításaihoz. U. o. 311—314. lap.
1387. *Mészáros Sándor*. A ly és j hangokról. Család és iskola 5. sz.
1388. *Munkácsi Bernát*. Árja és kaukazusi elemek. I. Bir. Ásboth Oszkár. Nyelvt. Közlem. 92—122, 216—235, 449—475. l. — Schmidt József. Philol. Közl. 690—700. l.

1389. *Munkácsi, Bernhard.* Verschiedenheit in den arischen Lehnwörtern der finnisch-magyarischen Sprachen. Keleti Szemle 374—384. lap.

1390. *N. L. Mesterszavainkról.* Grafikai Szemle 12. sz.

1391. *Nagy Sándor.* A váci nyelvjárás. (Nyelvészeti Füzetek. 10. sz.) Budapest, 1903. Athenæum. (8-r. 83 l.) 2 K.

1392. Nyelvészeti füzetek. Szerk. Simonyi Zs. I—IV. Ism. Rubinyi M. Liter. Centr. Bl. 9. sz.

1393. A nyelvtörténeti szótárhoz. Nyelvőr 27—29, 91—93, 222—224, 380—382. l.

1394. A nyelvújítás szótárához. *Gerencsér István. Tolnai Vilmos. Jenő Sándor. Zolnay Gyula. Pázmándy Dénes.* Nyelvőr 277—279. l. — *Simai Ödön.* U. o. 435—440, 496—502. l.

1395. Oklevél-szótár. Magyar —. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye. Legnagyobb részüket gyűjtötte Szamota István. A magyar tudományos Akadémia megbízásából szótárrá szerkesztette Zolnai Gyula. 2—7. füzet. Bolcér-kút-fő. Budapest, 1903. Hornyánszky V. (4-r. 81—560 hasáb.) Egy füzet 1 K 50 f. — 1—3. füz. ism. Haiman Hugó. Nyelvőr 225. l.

1396. *Pálfi Márton.* A nyelvérzék és az iskola. 1902. Ism. Tolnai Vilmos. Nyelvőr 97—100. l.

1397. *Pálfi Márton.* A nyelvtudományi társaság nevééről. U. o. 572—574. l.

1398. *Persz Adolf dr.* Fizika a grammatikában. Szigligeti Társ. kiadványai. III. köt. 18—35. l.

1399. *Réthei Prikkel Marián.* A Pray-codex. Tanulmány. Írta és a magyar tud. akadémia I. osztályában felolvasta —. Budapest, Stephaneum ny. 1903. (8-r. 56 l.)

1400. *Pruzsinszky János.* A magyar iskolai helyesírás szabályai. Magy. Pædag. 227—232. l.

1401. *Radó Antal.* Idegen nevek szótára. Ism. Kertész Manó. Nyelvőr 569. l.

1402. *Rubinyi Mózes.* A Mondolatról és nyelvújításunk egy elhanyagolt forrásáról. U. o. 1—12. l.

1403. *Rubinyi Mózes.* Grimm és Révai. U. o. 57—69, 134—146, 195—204. l.

1404. *Rubinyi Mózes dr.* Két tanulmány a nyelvészet s a nyelv-művelés történetéből. Grimm és Révai. — A mondolatról s a nyelvújításnak egy elhanyagolt forrásáról. (Nyelvészeti Füzetek 6. füz.) Budapest, 1903. Athenæum. (8-r. 48 l.) 1 K.

1405. *Schön József.* A népiskolai magyar nyelvtan. Nyelvőr 220—222. l.

1406. *Schuller János.* A hóbertos család. (Szófejtés.) M.-óvári gimn. 1902/3. értes. 3—16. l. Ism. Kertész Manó. Nyelvőr 503. l.

1407. *Simai Ödön.* A magyar tolvajnyelv legelső gyűjteménye. U. o. 399—401. l.

1408. *Simonyi Zsigmond.* Helyes magyarság. A hibás kifejezések, a kerülendő idegen szók a helyesírás szótárával. (Nyelvészeti füzetek 8. sz.) Budapest, 1903. Athenæum. (8-r. 212 l.) 2 K.

1409. *Simonyi Zsigmond.* A magyar szórend. Ism. dr. Kiss Ernő. Erd. Múz. 99. l. — Tolnai Vilmos. Nyelvt. Közlem. 123. l.

1410. *Simonyi Zsigmond*. Helyes mondatszerkesztés. Nyelvőr 123—134, 185—195, 241—251, 297—308. l.
1411. *Simonyi Zsigmond*. Szófejtések. U. o. 353—355, 415—417. lap.
1412. *Simonyi Zsigmond*. Elvonás. Képzők és látszólagos képzők elhagyása. U. o. 467—482, 529—551. l.
1413. *Simonyi Zsigmond dr.* Helyes magyarság. Jövendő 34. sz.
1414. *Sófalvy Károly*. Adalékok a magyar-décei nyelvjáráshoz. Szolnok-Dobokamegy. irod. tört. társ. III. évkönyve 12—39. l.
1415. *Szabó Dezső*. A csíkszentdomokosi nyelvjárás. Nyelvőr 270—277, 324—331. l.
1416. *Szentkláray Jenő dr.* Nevezetes magyar grammatika a XVIII. századból. (Meliböi.) Délmagyar. Közl. 116. sz.
1417. *Szeőke Imre dr.* Bányászati szótár. A bányászatban és bányajogban előforduló szakkifejezések magyarázó jegyzéke. Függlelően a bányászati tájszótárral. Budapest, 1903. Toldi L. -(8-r. 175 lap.) 4 K.
1418. *Szily Kálmán*. A nyelvújítás szótára. Ism. Kelemen Béla. Nyelvőr 29—34. l. — Zolnai Gyula. U. o. 159—169. l.
1419. *Szily Kálmán*. Egy orosz költ. paragraphus. Nyelvőr 332—334. l. (Az iskolai helyesírás 3. szakasza.) Simonyi Zs. válasza. U. o. 334—335. l.
1420. *Szinnyei József*. A magyar nyelv. 4. kiad. 1902. Ism. Tolnai Vilmos. Philol. Közl. 337—340. l.
1421. *Szinnyei József*. Magyar nyelvhasználat. Ism. Gombocz Zoltán. U. o. 417—421. l.
1422. *Szinnyei József*. A halotti beszéd olvasásához. Akad. Értes. 651—654. l. és Nyelvőr 483—486. l.
1423. *Szinnyei József*. Alaktani adalékok. Nyelvt. Közl. 129—138, 241—260. l.
1424. *Takáts Sándor*. Magyar hadi nyelv. Nyelvőr 426—430. l.
1425. *Tolnai Vilmos*. A sakk és biliárd magyar műszavai. U. o. 383. lap.
1426. *Tolnai Vilmos*. Adatok az -ít igeképzőhöz. U. o. 566—568. lap.
1427. *Tordai Anyos dr.* Az új helyesírás. Egeri Híradó 76. sz.
1428. *Ullrich József*. Adalék az iskolai műszók történetéhez. Nyelvőr 376—380, 430—435. l.
1429. *Varga Ignác, Szabó Dezső, Kertész Manó*. Nyelvírási tanulmányok. 1 térképpel. (Nyelvészeti Füzetek 9. sz.) Budapest, 1903. Athenæum. (8-r. 56 l.) 1 K. 50 f.
1430. *Varga Ignác*. A Felső Örvidek népe és nyelve. Nyelvőr 78—86, 176—184. l.

Egyes szók.

1431. *Ap, any*. Galgóczy János. Nyelvőr 115. l.
1432. *Asszonya*. Bérczi Fülöp. Kardos Albert. U. o. 231. l.
1433. *Asszonyom — emberem; feleségem — uram; nőm — férjem*. Bérczi Fülöp. U. o. 108—110. és 340. l.

1434. *Bajos, nehéz*. Bérczi Fülöp. U. o. 94. l.
1435. *Buborék*. Patrubby Lukács dr. Magyar nyelvészet. Ar-
ménia 7. 1. (A bubor-ék szóról ír.)
1436. *A confetti magyar neve*. Hodács Ágost. Nyelvőr 94. l.
1437. *Csimbók*. Herrmann Antal. U. o. 509. l.
1438. *Csúfondáros*. Trencsény Károly. U. o. 389. l.
1439. *Ungarisch dió*. Munkácsi B. Keleti Szemle 256. l.
1440. *Dülő*. Hevesi János. Nyelvőr 445. l.
1441. *Duna-ünnepély*. Antibarbarus. U. o. 285. l.
1442. *Dusolás*. Lágler Sándor. U. o. 446. l.
1443. *Eben gubát*. Némedi Dezső. U. o. 577. l.
1444. *Egyre ment*. U. o. 512. l.
1445. *El kell hogy menjen és el kell menjen*. U. o. 344. l.
1446. *Elkezel*. Rubinstein Mátyás. U. o. 110. l.
1447. *Ellen, ellenében*. Antibarbarus. Krausz Sámuel. U. o. 46. l.
1448. *Elő*. Baranyai Zoltán. Tolnai Vilmos. U. o. 447. l.
1449. *Ex-libris*. Hodács Ágost. U. o. 387. l.
1450. *Fegyház, börtön, fogház*. Némedi Dezső. U. o. 45. l.
1451. *Fölzár — kizár*. U. o. 344. l.
1452. *Görög*. Melich János. Nyelvt. Közlem. 236—239. l.
1453. *Gyógyszerészetten-hallgató és gyógyszerész-hallgató*. Korit-
sánszky Ottó. Nyelvőr 386. l. — Badinyi Mátyás. U. o. 444. l.
1454. *Hallározni*. Szegleti István. U. o. 510. l.
1455. *A hambár szó és Munkácsi legújabb nagy munkája*.
Ásboth Oszkár. U. o. 35—43. l. — Munkácsi Bernát. Válasz-a. U. o.
101—107. l. — Ásboth O. Búcsú Munkácsitól. U. o. 172. l.
1456. *Háztűz nézni? (Ki megy)*. Szigeti Ernő. U. o. 388. l. —
Kardos Albert. U. o. 446. l.
1457. *Hét*. Szinnyei József. Nyelvt. Közlem. 476—478. l.
1458. *Hideglövés*. Borsodi László. Nyelvőr 47. l. — Ghimesy
János. Belányi Tivadar. Baranyai Zoltán. U. o. 114. l.
1459. *Hőmezővársárhely*. Csokán Pál. U. o. 510. l.
1460. *Hogy el ne mennék?* U. o. 295. l.
1461. *Is nem, sem helyett*. U. o. 291. l.
1462. *Izzasztó*. Bérczi Fülöp. U. o. 95. l.
1463. *Japánul beszélni vagy japániul beszélni*. Ágner Lajos.
U. o. 110. l.
1464. *Két és kettő*. Bérczi Fülöp. Antibarbarus. U. o. 45. l.
1465. *Kiadó és kiadáság*. Legányi Gyula. U. o. 111. l.
1466. *Kinéz*. Csokán Pál. Tolnai Vilmos. U. o. 341. l.
1467. *Kisujjig*. Csokán Pál. U. o. 393. l.
1468. *Kokó*. Bíró Lajos. U. o. 577. l.
1469. *Könyörgöm, fogadom*. Kardos Albert. Tolnai Vilmos. A szerk.
U. o. 110. l.
1470. *Kortés*. Horger Antal. U. o. 507. l. — Tolnai Vilmos.
U. o. 575. l.
1471. *Kurucz, labancz, kocsí*. Simai Ödön. U. o. 234. l.
1472. *Lakás*. Miskolczy Gusztáv. U. o. 114. l.
1473. *Legyen olyan szíves*. U. o. 345. l.
1474. *Leközölni*. Gyalui Farkas. U. o. 340. l.
1475. *Megismerttet*. Herrmann Antal. U. o. 387. l.

1476. *Méltó.* Sz. A. U. o. 384—386. l.
 1477. *Mind — egész.* U. o. 345. l.
 1478. *Mitől jó?* U. o. 292. l.
 1479. *Mostoha és eszkába.* Ásbóth Oszkár. U. o. 264—270. l.
 1480. *Netáni indítványok.* Bérczi Fülöp. U. o. 575. l.
 1481. *Nyárfa.* Szilasi Móricz. U. o. 418—420. l.
 1482. *Nyíl.* Baloghy Dezső. U. o. 115. l. — Bérczi Fülöp.
 Mészáros Kálmán. Tolnai Vilmos. Csokán Pál. U. o. 390. l. — Ádám
 Imre. Hevesi János. U. o. 508, 509. l.
 1483. *Nyögte Mátyás bús hadát.* Sztrokay Lajos. U. o. 234. l.
 1484. *Pacsmag.* U. o. 392. l.
 1485. *Pajtás.* Mikó Pál. Melich János. U. o. 342. l.
 1486. *Papnövendék és növendékpap.* Hodács Ágost. U. o. 386. l. —
 Kardos Albert. U. o. 443. l.
 1487. *Pecsorics.* Kropf Lajos. U. o. 46. és 392. l.
 1488. *Pongyola.* Baloghy Dezső. Melich János. U. o. 343. l.
 1489. *A purgatorium magyar neve.* Hodács Ágost. U. o. 94. l.
 1490. *A sír szó örmény eredete.* Patrubby Lukács dr. Arménia
 43. lap.
 1491. *A szalma.* Tolnai Vilmos. Nyelvőr 315—318. l.
 1492. *Szél, szelek.* Tömörkény István. U. o. 509. l.
 1493. *Szemény.* Kiss Ernő. U. o. 113. l.
 1494. *Ungarisch szirony.* Munkácsi B. Keleti Szemle 253—255. l.
 1495. *Szíveskedik.* Baloghy Dezső. Ghímessy János. Nyelvőr
 114. l. — Domonkos István. U. o. 393. l.
 1496. *Tarvarjú.* Herman Ottó. U. o. 341. l. — Herman Ottó.
 U. o. 551—558. l.
 1497. *Tilutoa, munda.* Melich János. U. o. 409—414. l.
 1498. *Tömlőcz.* Kövi Imre. — Melich János. U. o. 343. l.
 1499. *Tövető kapa.* Simonyi Zsigmond. U. o. 447. l.
 1500. *Útban van, úton van.* Magyar nemzet. (Nyelvőr) 233. l. —
 Herrmann Antal. U. o. 284. l. — Tömörkény István. Kulcsár Gyula.
 U. o. 340. l.
 1501. *Volna, lenne.* Hevesi János. Simonyi Zsigmond. Nyelvőr
 335—339. l.
 1502. *Voltam volt, voltam volna.* U. o. 448. l.

5. Tankönyvek.

1503. *Andor J. és Szabó I.* Magyar nyelvtan. 1903. Bir. dr. Sebestyén Károly. Hivat. Közl. 20. sz.
 1504. *Badics Ferencz dr.* Magyar olvasókönyv. II. köt. A középiskolák második osztálya számára. 3., az új tanterv szerint átdolgozott kiadás. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. IV, 242, IV l.) 2 K 40 f.
 1505. *Balassa József.* Az új magyar és német helyesírás szabályai, különös tekintettel a kereskedelmi nyelvre. Magyar és német szójegyzékkel. (Magyar kereskedők könyvtára. II. évf. 3. füz.) Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. 108 l.) 1 K 50 f.
 1506. *Bánóczi József és Weszely Ö.* Stilisztika és olvasókönyv. 1904. Bir. Komáromy Lajos. Hivat. Közl. 22. sz.

1507. *Bartha József dr.* Magyar nyelvtan mondattani alapon. Közép- és polgári iskolák I. és II. osztálya számára. 2. kiadás. Budapest, 1903. Szt. István-t. (8-r. 107 l.) 1 K 20 f.

1508. *Bartha József dr.* és *Prónai Antal dr.* Stilisztika a középiskolák IV. osztálya számára. Budapest, 1903. Szt. István-t. (8-r. 319 l.) 3 K. 20 f. — *Bir. Siegescu József dr.* Hivat. Közl. 11. sz.

1509. *Beóthy Zsolt.* A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. kötet. A legrégibb időktől Kisfaludy Károlyig. 8. bővített és javított kiadás, a halotti beszéd másával és számos képpel. Budapest, 1903. Athenæum. (8-r. 461 l.) 5 K. — Ugyanaz. II. kötet. Kisfaludy Károlytól mostanig. Budapest. U. o. (8-r. 480 l.) 5 K. — *Ism. r. a. Budap. Napló* 342. sz.

1510. *Brunowszky Rezső.* Magyar olvasókönyv. I. Budapest. *Ism. B. Polg. isk. Közl.* 566--568. l.

1511. *Crişian, Dr. Ioan. si Putnoky, Nicolau.* Gramatica limbii maghiare. Curs practic pentru scoalele secundare, preparandii şi pentru privati. Sibiu, tip. archidiececes. 1903. (8-r. VI, 2, 160 l.) 2 cor.

1512. *Császár Elemér* és *Váczy János.* Magyar olvasókönyv. 3. oszt. 1903. *Bir. dr. Zlinszky Aladár.* Hiv. Közl. 9. sz.

1513. *Deme Károly.* Magyar nyelvtan mondattani alapon. A közép- és polgári iskolák I. és II. osztálya számára. 6., lényegében változatlan kiadás. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. 108, III l.) 1 K 20 f.

1514. *Deme Károly.* Költészettan. 1902. *Bir. Hevesi János.* Hivat. Közl. 8. sz.

1515. *Ember Károly, Györfly János* és *Hortobágyi Antal.* Magyar olvasókönyv. A katolikus fiú- és leányiskolák II. osztálya számára. A legújabb tanterv szerint. 3. kiadás. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. 118 l.) 60 f.

1516. *Füredi Ignác.* Nyelvhibáink javító és magyarázó szótára, főtekintettel a helyesíráásra. A művelt közönség használatára. Második olcsó kiadás. Budapest, 1903. Dobrovsky és Franke. (8-r. VIII, 76 l.) 1 K 20 f.

1517. *Gaál Mózes.* Magyar olvasókönyv a középiskolák harmadik osztálya számára. Budapest, 1903. Franklin-t. (8-r. 240 l.) 2 K 50 f. — *Bir. dr. Oláh Béla.* Hivat. Közl. 17. sz.

1518. — Rendszeres magyar nyelvtan a középiskolák III. osztálya számára. Budapest, 1903. Franklin-t. (8-r. 83 l.) 1 K 20 f. — *Bir. dr. Gyulai Ágost.* U. o. 20. sz.

1519. *Góbi Imre.* A magyar nemzeti irodalom története középiskolák számára. II. rész, a VIII. osztály számára. 2. javított kiadás. Budapest, 1903. Franklin-t. (8-r. 368 l.) 4 K.

1520. *Gööz József dr.* és *Tóth József.* Magyar nyelvtan. Különös tekintettel a helyesírás és a fogalmazás gyakorlati tanítására. Polgári fiú- és leányiskolák számára. 3., javított kiadás lenyomata. Az új iskolai helyesírás szerint. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. IV, 196 l.) 1 K 60 f.

1521. *Gööz József dr.* és *Tóth József.* Magyar olvasókönyv. A hangsúlyos verselés ismertetésével. A polgári fiúiskolák harmadik osztálya számára. 3. javított kiadás. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. IV, 228 l.) 1 K. 60 f.

1522. Helyesírás szabályai. A magyar iskolai —. Kiadta a m.

kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1903. évi márczius hó 14-én 862. eln. sz. a. kelt rendeletével. (Melléklet a «Hivatalos Közlöny» 1903. e. rendkívüli 7. számához.) Budapest, 1903. Lampel R. (4-r. 24 l.) 30 f.

1523. Helyesírás. Az új magyar — szabályai dióhéjban. A vallás- és közoktatási magyar kir. miniszter 1903. márcz. 14-én kelt rendeletével kiadott iskolai magyar helyesírás alapján. Gyakorlati példákkal és helyesírás-szótárral. Veszprém, 1903. Krausz A. fia. (32-r. 67 l.) 40 fill.

1524. *Hunyady József dr.* A magyar helyesírás rendszere. A legújabb miniszteri rendelet alapján. (Iskolai zsebkönyvtár 2—3. sz.) Arad, 1903. Ingus J. és fia. (16-r. 67 l.) 40 f.

1525. *Jacobi, Dr. Julius.* Lehr- und Lesebuch der magyarischen Sprache für Mittelschulen. III. Theil. (Für die III. Klasse der Mittelschulen.) Nagyszeben, W. Krafft. 1903. (8-r. 92 l.) Hozzájárul: IV. Präparation (XII l.). — A II. részt 1902. Ism. Balassa József. Philol. Közl. 71. l.

1526. *Jancsó Benedek.* A görögptől magyar irodalmi olvasmányok I. kötete. 3., teljesen átdolgozott kiadás. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. 168 l.) 2 K. — Ugyanaz. II. köt. Budapest. U. o. (8-r. IV, 152 l.) 2 K.

1527. *Kalmár Elek.* Magyar olvasókönyv közép- és polgári iskolák számára. II. kötet. Második, az új tanítástervhez alkalmazott kiadás. Képekkel. Budapest, 1903. Franklin-t. (8-r. 224 l.) 2 K.

1528. *Kalmár Elek* olvasókönyvei. 3 kötet. Ism. F. M. Polg. isk. Közl. 441. l.

1529. *Kelemen Béla.* Magyar és német zsebszótár. Tekintettel a két nyelv szólásaira. I. német-magyar rész. Ötödik, az új magyar és német helyesírás szerint átdolgozott kiadás. Budapest, 1903. Athenæum. (16-r. VIII, 405 l.) 2 K. — II. magyar-német rész. Budapest, 1903. U. o. (16-r. 390 l.) 2 K.

1530. *Komáromi Lajos.* Rendszeres magyar nyelvtan. Az elemi iskolai tanító- és tanítónő-képző-intézetek számára. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. V, 166 l.) 2 K. — Bir. dr. Bánóczy József. Hivat. Közl. 15. sz. — Nemz. Nénevelés 259. l.

1531. *Kőrösi Sándor.* A magyar helyesírás. Az iskolai és akadémiai helyesírás közt levő eltérések az iskolai helyesírás begyakorlására szolgáló feladatokkal és mindkét helyesírás szójegyzékével. Iskolai és magánhasználatra. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. 64 l.)

1532. *Kőrösi, Alessandro.* Grammatica teorico-pratica della lingua ungherese. Scritta ad uso delle scuole e dello studio privato. Parte I. La proposizione semplice. 3. ediz. Budapest. Tipogr. d. r. ung. univer. 1903. (8-r. VI. l., 1 lev.; 143 l.)

1533. *Köveskúti Jenő és Sarady Ottó.* Magyar stilisztika és a közéleti fogalmazványok. Tanító- és tanítónő-képző-intézetek számára. Szerkesztették és olvasókönyvvvel ellátták —. Budapest. Athenæum. (8-r. IV, 291 l.) 2 K 80 f. — Bir. Felméri Albert. Hivat. Közl. 20. sz.

1534. *Láng Mihály és Peres Sándor.* Magyar olvasókönyv a kisdidővő-képző-intézetek második osztálya számára. 2. átnéz. kiadás. Budapest. Egyet. ny. 1903. (8-r. 280 l.) 3 K 20 f.

1535. *Négyessy László.* Rendszeres magyar nyelvtan. Közép- és

polgári iskolák III. osztálya, valamint felsőbb leányiskolák és tanítónő-képző-intézetek számára. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. 144 l.) 1 K 60 f. — Bir. Riedl Frigyes. Hivat. Közl. 11. sz.

1536. *Négyessy László*. Magyar olvasókönyv. III. rész. Közép- és polgári iskolák III. osztálya számára. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. 232 l.) 2 K 40 f. — A II. részt (1901.) ism. Máthé György. Tanáregyl. Közl. 36. évf. 444—446. l.

1537. *Négyessy László*. Stilisztika. A középiskolák IV. osztálya számára. 4. kiadás. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. VIII. 238 l.) 2 K 50 f.

1538. *Ollendorff's, H. G.* Methode, in sechs Monaten eine Sprache lesen, schreiben und sprechen zu lernen. Anleitung zur Erlernung der ungarischen Sprache für den Schul- und Privatunterricht. Von Franz v. Ney. 27. verbesserte Auflage. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. XII, 512 l.) 4 K 40 f.

1539. *Pintér Kálmán és Erdélyi Károly*. Poétika és olvasókönyv. 2. kiad. 1902. Bir. dr. Badics Ferencz. Hivat. Közl. 1. sz.

1540. *Riedl Frigyes*. Rhetorika és rhetorikai olvasókönyv. 5. az új tanterv szerint javított kiadás. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. III, 258 l.) 2 K 60 f.

1541. *Schlandt H.* Magyar-német-román zsebszótár. 2. kiadás. Brassó, 1903. Zeidner H. (8-r. 100 l.) 60 f.

1542. Segédkönyvek a magyar irodalmi tanításhoz. 1—3. Pozsony. Ism. Endrei Ákos. Magy. Pædag. 181—183. l.

1543. Segédkönyvek a magyar irodalmi oktatáshoz. 2, 4—6. Szeged. Ism. Abaffy Béla. Tanáregyl. Közl. 36. évf. 556—558. l.

1544. *Simonyi Zsigmond*. Az új helyesírás. A vallás- és oktatásügyi m. kir. miniszter 1903. márczius 14-én 862. sz. alatt kelt rendeletével kiadott magyar iskolai helyesírás szövege és magyarázata bővített szójegyzékkel. (Nyelvészeti Füzetek. 5.) Budapest, 1903. Athenæum. (8-r. 87 l.) 1 K 50 f. — Ism. Rubinyi M. Liter. Centr. Bl. 37. sz. — Nemzeti Nénevelés 311. l. — Tordai Anyos. Kath. Szemle 615—618. l. — Dr. Kiss Ernő. Erd. Múz. 271—273. l.

1545. *Simonyi Zsigmond*. Iskolai helyesírás. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1903. márcz. 14-én 862. sz. alatt kelt rendeletével kiadott magyar iskolai helyesírás szövege és rövid magyarázata bővített szójegyzékkel. Közép- és polgári iskolák és tanítónő-képzők használatára. Budapest, 1903. Athenæum. (8-r. 48 l.) 50 f.

1546. *Szántó Kálmán*. A magyar nemzeti irodalom története. 4. kiad. 1900. Bir. Mészáros Sándor. Hivat. Közl. 10. sz. — Szántó K. Észrevételek. U. o. 10. sz. — Mészáros S. Ellenészrevételek. U. o. 10. szám.

1547. Szónoklattan (Rhetorika). (Kézirat gyanánt.) Kalocsa, Juresó A. 1903. (8-r. 73 l. + 1 lev.)

1548. *Törkös László*. Magyar nyelv- és irodalmi kézikönyv a felsőbb leányiskolák VI. osztálya számára. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium megbízásából. 4., az új tantervhez alkalmazott kiadás. Budapest, 1903. m. k. állam tulajdona. (8-r. 312 l.) 3 K 60 f. — Ugyanaz. Felsőbb leányiskolák III. osztálya számára. Budapest, 1903. Athenæum. (8-r. 268 l.) 2 K 40 f.

1549. *Ullerich Gyula és Weszely Ödön dr.* Magyar olvasókönyv

a polgári fiúiskolák számára. I. kötet. Az első osztály számára. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r.) 2 K. — Bir. Mihalik Sándor. Hivat. Közl. 21. sz.

1550. *Váczy János dr.* A magyar irodalom története. 1902. Ism. r—v. Tanáregyl. Közl. 36. évf. 124—129. l.

1551. *Vajda Gyula.* Magyar irodalomtörténeti olvasókönyv. I. rész. Irálytan. Felsőbb és polgári leányiskolák III. osztálya számára a teljes tananyag feldolgozásával. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r.) 2 K 90 f. — Bir. Berta Ilona. Hivat. Közl. 14. sz.

1552. *Vargha Damján dr.* A magyar iskolai helyesírás szabályai szójegyzékkel. Budapest, Szt. István-társ. 1903. (16-r. 63 l.) 30 f. — Ism. Sassi Nagy Lajos. Polg. isk. Közl. 569. l.

1553. *Zay, Adele u. Schnell, Auguste.* Magyarisches Sprach- und Lesebuch für Bürgerschulen. III. Theil. (3. u. 4. Bürgerschulklasse.) Nagyszeben, W. Krafft, 1903. (8-r. 4 lev. + 160 l.) Hozzájárul: Időrendes szójegyzék. (XXXI l.)

VIII. Classikus nyelvek és irodalmak.

1. Általános irányú czikkek.

1554. Festschrift zu O. Hirschfelds 60. Geburtstage. 1903. Ism. Hornyánszky Gyula. Philol. Közl. 700—707. l.

1555. Fürdőélet az ókorban. Nyugatmagy. Híradó 144. sz.

1556. *Gergely György dr.* Socialis mozgalmak az ókorban. Máramaros 48, 49. sz.

1557. *M.* A görögök és a rómaiak műérzéke. Budap. Építész. Szemle 12. füz.

1558. *Siebert Gyula.* Fényképezett klasszikusok. Magy. Nemzet 85. sz. (Codices Græci et Latini photographice depicti. VIII. köt.)

2. Görög történet és régiség.

1559. Cs. S. A pergamoni ásatások. Philol. Közl. 896. l.

1560. *Csellár Arnold.* A görög házassági jog. Soproni Lähne-intézet értes. 3—45. l.

1561. *Heckler A.* Görög földön. 1903. Ism. dr. Récsey Viktor. Phil. Közl. 873—876. l.

1562. *Jánosi Boldizsár.* Az Olympos istenei. U. o. 717—719. l.

1563. *Kiss Aladár.* A mózesi és a homerosi áldozatok. Rozsnyói kath. főgym. értes. 3—39. l.

1564. *Kliment Jenő.* A görög templom oromfala. Kolozsvár, Ajtai. 1903. (8-r. 74 l.)

1565. *Krausz Sámuel.* A hellenismus. Philol. Közl. 396—405. l.

1566. *I. N.* Archæologiai hírek. U. o. 88—90, 185—187, 354—357, 521—523. l.

1567. *Magyar Győző dr.* Pár fejezet Athén alkotmánytörténetéből az Athenaion politeia nyomán. Felsőlvői ág. tanintéz. értes. 5—21. lap.

1568. s. A kiásott Trója. Budapest. Szemle 114. köt. 314—319. l.
 1569. *Schmidt József*. A zene a görögöknél. Zenevilág 45. sz.
 1570. *Schmidt Márton dr.* Görög régiségek. (Tudományos zsebkönyvtár 116. sz.) Pozsony, 1903. Stampfel K. (8-r. 88 l.) 60 f.
 1571. *Szeremley Béla dr.* Az ó-görögök vendégharásáról. Debreczeni ref. főgym. értes. 17—28. l.
 1572. *Szigeti Gyula dr.* Trója képe a legutóbbi ásatások alapján. Arch. Értes. 235—250. l.
 1573. *Ujfalvy, Ch.* Le type physique d'Alexandre le grand, 1902. — Ism. Láng Nándor. Philol. Közl. 343—348. l.

3. Görög irodalomtörténet.

1574. *Dieterich, Dr. K.* Geschichte der byzant. u. neugriech. Litteratur. 1902. Ism. K. E. U. o. 876—882. l.
 1575. *Hegedüs István*. A görög irodalom szelleme és korszakai. U. o. 1—15. l.
 1576. *Hegedüs István*. A görög bölcsészet, főképp a műalak szempontjából. (Kivonat.) Akad. Értes. 20—26. l.
 1577. *Hegedüs István dr.* Műfajok eredete és fejlődése az ó-görög-irodalomban. (Népszerű főiskolai tanfolyam. 1902/3. II. sorozat.) Budapest, 1903. (8-r. 8 l.)
 1578. *Jakobinyi Péter*. A görög tragédiák kor fejlődéséről. Ism. Bódis Juszti. Philol. Közl. 259—261. l.
 1579. *Krumbacher, Karl*. Romanos und Kyriakos, 1901. Ism. Pecz Vilmos. U. o. 71—73. l.
 1580. *Vértesi Dezső*. Az *αλφαβητος της αγαπης* című görög dalgyűjteményről. U. o. 213—225. l.
 1581. *Aischylos*. *Aischylos* tragédiái. Fordította Csengeri János. Budapest, 1903. Akadémia. (8-r. XXIII, 399 l.) 5 K.
 1582. *Csengeri János*. *Aischylos*. Erd. Múz. 481—493. l. (A fordítás bevezetése.)
 1583. *Aristoteles*. *Bihari Ferencz*. Aristoteles tanítása az érzéklétről. Bölcs. folyóirat 392—414. l.
 1584. *Bacchylides*. *Bacchylides* költeményei. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Hegedüs István. Budapest, 1903. Franklin-t. (8-r. 152 l.) 1 K 80 f. — Ugyanaz. Görögül és magyarul. Budapest, 1903. U. o. (8-r. 216 l.) 2 K 60 f.
 1585. *Demosthenes*. *Demosthenes* válogatott beszédei. Fordította és magyarázatokkal ellátta Incze József. Budapest, 1903. Kókai L. (8-r.) 1 K 80 f. — Bir. Samu István. Hivat. Közl. 23. sz.
 1586. *Demosthenes* válogatott beszédei. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Földi József dr. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. 88 l.) 1 K 20 f. — Bir. Geréb József. U. o. 19. sz.
 1587. *Fersigan, Ioan*. Demosthenes. Belényesi gör. kath. főgym. értes. 1902/3. 3—36. l. Önállóan is megjelent. (8-r.)
 1588. *Epiktetos*. *Epiktetos* gondolataiból. Összegyűjtötte Klier Jenő. Magy. Szalon 38. köt. 417, 535. l.
 1589. *Flavius J.* *Flavius József* ó-kori héber történetírónak a zsidók ósrégi voltáról szóló vitairata. Magyar-latin kiadás. Fordította

és kiadta dr. Istóczy Győző. Budapest, Buschmann F. nyomda. 1903. (8-r. 211 l.) 6 K.

1590. **Herodotos.** *Herodoti epitome.* Herodotos műveiből való szemelvények. Magyarázta Dávid István. I. II. füzet. Epit. I—XIV. (Latin és görög iskolai classikusokhoz való præparatio 64, 67.) Budapest, Lampel R. 1903. (8-r. 80 l.) Egy füz. 50 f.

1591. **Homerós.** *Homerós Iliása.* I—VI. ének. Magyarázta Szőke Adolf. IV—V. füzet. Iliás III. 303. — V. 722. (Latin és görög iskolai classikusokhoz való præparatio. 65, 68. füz.) Budapest, Lampel R. 1903. (8-r. 121—200. l.) Egy füzet 50 f.

1592. *Homérosz Iliásza.* Ford. Baksay S. 1901. Ism. Szőke Adolf. Philol. Közl. 490—509. l.

1593. *Homeros Iliasa.* A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr megbízásából bő szemelvényekben fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Csengeri János dr. Második, csaknem változatlan kiadás. Budapest, 1903. Athenæum. (8-r. XVI, 215 l.) 2 K 80 f.

1594. Mutatvány Kempf (Kemenes) József Ilias-fordításából. Philol. Közl. 710—716. l.

1595. *Homeros Ilias-a.* Ford. Kemenes (Kempf) József. Ism. Magy. Szalon 38. köt. 419. l.

1596. *Homeros Odysseája.* I—VI. ének. Magyarázta Szőke Adolf. V. füzet. Odys. V. 283—VI. 102. (Latin és görög iskolai classikusokhoz való præparatio. 69. füz.) Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. 169—208 l.) 50 f.

1597. *Homeros Odysseája.* A nm. vallás- és közoktatási m. kir. miniszter úr megbízásából bő szemelvényekben fordította és jegyzetekkel kísérte Gyomlay Gyula dr. 2., majdnem változatlan kiadás. Budapest, 1903. Athenæum. (8-r. 212 l.) 2 K 40 f.

1598. *Homeros Odysseája.* I. füzet. I—IV. ének. Ford. Télfi Iván. Átnézte Kempf József. 5. kiadás. (Hellen remekírók magyar fordításban. 10.) Budapest, Lampel R. (16-r. 299 l.) 60 f.

1599. *Homérosz Odüsszeája.* VI. ének. Fordította Szakács Béla. Alkotmány 305. sz.

1600. *Alkinoos palotája.* (Az Odysseia VII. énekéből.) Ford. Vértessy Jenő. Magy. Szemle 19. sz.

1601. *Batrachomyomachia.* Békaegérharcz. Az eredeti görög szövegből fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Gulyás Ferencz. Kalocsa, 1903. (8-r. 30 l.) 30 f. Különnyomat a kalocsai főgym. 1902/3. értésítőből és «Zászlónk» folyóiratból.

1602. *Csengeri János dr. Homerosi világ.* (A reáliák összefoglalása.) Segédkönyv az Ilias és Odyssea olvasásához. Az új tanterv értelmében. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. 231 l.) 2 K 80 f. — Bir. dr. Acsay István. Hivat. Közl. 14. sz.

1603. *Kálmán János dr. Homeros grammatikájáról,* különösebben a congruentia sajátágairól. Deési áll. főgim. értes. 14—19. l.

1604. *Láng Nándor dr. Odysseus hazája.* Ism. Geréb József. Philol. Közl. 348—352. l.

1605. *Leo. Gyomlay Gyula.* Bölc. Leo taktikája. 1901. Ism. Lukinich Imre dr. Kath. Szemle 192. l.

1606. *Musaios. Musaeus.* Hero és Leander. — költeménye. For-

dította és bevezetéssel ellátta Márton Jenő. Pozsony, 1903. Stampfel K. (8-r. 54 l.) 80 f.

1607. **Plato.** *Platónak* Socrates védelme vagy Apológiája és Critonja. Görögből fordította Télfy Iván. Átnézte Mikes Lajos dr. 5. kiadás. (Hellen remekírók magyar fordításban. 4. kötet.) Budapest, 1903. Lampel R. (16-r. XXVIII, 75 l.) 60 f.

1608. **Plutarchos.** *Harsányi Kálmán.* Plutarchos: «Párhuzamos életrajzok». Magy. Pestalozzi 32. sz.

1609. **Sophokles.** *Sophokles* tragédiái. Fordította Csiky Gergely. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, 1903. Franklin-t. (8-r. XXII, 93, 112, 72, 68, 63, 84, 71 l.) 3 K.

1610. **Sophokles.** Philokletes. Görögből fordította, bevezette és jegyzetekkel kísérte Csiky Gergely. (Olcso könyvtár. 1281—82. sz.) Budapest, 1903. Franklin-t. (16-r. 84 l.) 40 f.

1611. **Xenophon.** Szemelvények *Xenophon* nagyobb elbeszélő műveiből. (Kyro Paideia, Anabasis, Apomnemoneumata, Oikonomikos.) A gymn. VI. és VII. osztálya számára szerkesztette és magyarázatokkal ellátta L. Keczer Géza dr. (Jeles írók iskolai tára. 83.) Budapest, 1903. Franklin-t. (8-r. 375 l.) 3 K. — Bir. dr. Schmidt Attila. Hivat. Közl. 14. sz.

1612. *Xenophon* Cyropádiája. I. füzet. Görögből fordította Télfy Iván. Átnézte dr. Mikes Lajos. 3. kiadás. (Hellen remekírók magyar fordításban. 9.) Budapest, Lampel R. (16-r. 96 l.) 60 f.

Nyelvészet.

1613. **Gomperz Fülöp.** A görög félhangzók és kettős hangzók a classikus korban. Bölcséletdoktori értekezés. Budapest, 1903. Kókai L. (8-r. 90 l.) 1 K 50 f.

4. Görög nyelvtan.

1614. **Maywald József dr.** Görög gyakorló- és olvasókönyv. Gimnázium használatára. I. rész. A név és szabályos w-végű ige. Az V. osztály számára. Negyedik kiadás. Budapest, 1903. Kókai L. (8-r. IV, 133 l.) 1 K 80 f.

5. Római történet s régiségek.

1615. **Cserép József dr.** Határidőszámítás a rómaiaknál. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XVIII. 6.) Budapest, 1903. Akadémia. (8-r. 23 l.) 40 f.

1616. **Darvas Orbán.** A Herz-féle római pénzgyűjtemény. Ism. Finály Gábor. Philol. Közl. 794—796. l.

1617. **Finály Gábor.** Ásatások a római forumon. U. 32—51. l.

1618. **Győrfi Endre.** Az anarchisták Rómában. Szombathelyi főgym. értes. 1902/3. 3—78. l.

1619. **Király Pál.** A római birodalom európai tartományai a császárság idején. Erzsébetvárosi áll. főgym. értes. 3—37. l.

1620. *Kuzsinszky Balint dr.* Rómáról. Budap. Építés. Szemle 17. füzet.
 1621. *Lengyel Mór.* Catilina összeesküvése és Sallustius. Budapest, Márkus S. ny. 1903. (8-r. 44 l.)
 1622. *Lőrincz Gábor.* A Vanke József-féle éremgyűjtemény. Ism. Finály Gábor. Philol. Közl. 794—796. l.
 1623. *Rappensberger Vilmos.* Római zárándokutunk. Ism. Finály Gábor. U. o. 709. l.
 1624. *Révész Cyrill.* A magyar ifjuság Rómában. Ism. Finály Gábor. U. o. 709. l.
 1625. *Sinczky Géza.* Tanulmányút Rómába. Ism. Bódiss Jusztin. U. o. 435—437. l.
 1626. *Vucskits Jenő.* A Veszta-szűzek. Keszthelyi főgim. értes. 3—74. lap.

6. Római irodalomtörténet.

1627. *Nemethy Géza.* A római elégia viszonya a göröghöz. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XVIII. köt. 3. sz.) Budapest, 1903. Akademia. (8-r. 28 l.) 48 f. — Ism. Pruzsinszky János. Philol. Közl. 869—873. l.
 1628. *Cato. László Géza.* Szövegkritikai és magyarázó megjegyzések Valerius Cato költeményeihez. U. o. 361—378. l.
 1629. *Catullus. Catullus.* A csók. Ford. Albert József. Nyugat-magy. Híradó 84. sz.
 1630. *Catullus* verseiből. Ford. Molnár Ferencz. Jövendő 26. sz.
 1631. *Catullus.* 1. Hazatérés. 2. Az ingatag szerető. 3. Lesbia férjéhez. Ford. Szabó Endre. U. o. 34. sz.
 1632. *Cicero. Cicero, M. T.* de imperio Cn. Pompei és Pro A. Licinio Archia poeta cz. beszédei. Magyarázta dr. Rovák Imre. Budapest, 1903. Singer és Wolfner. (8-r.) 1 K 20 f. — Bir. Kempf József. Hivat. Közl. 25. sz.
 1633. *Cicero, M. T.* beszédeiből szemelvények. Magy. Várkonyi S. 1902. Ism. Kempf József. Philol. Közl. 243—246. l.
 1634. *Ciceronis, M. T.* in C. Verrem. etc. Magy. Incze József. 1902. Ism. Kempf József. U. o. 243—246. l.
 1635. *Cicero* negyedik beszéde Verres ellen. De signis. Kiadta Zsámboky Gyula. Budapest, 1902. Franklin-t. Ism. Timár Pál. Hivat. Közl. 8. sz. — Kempf József. Philol. Közl. 243—246. l.
 1636. *Cicero* negyedik beszéde Verres ellen. De signis. Magyarázta Zsámboky Gyula. Cic. in Verr. or. IV. 1. — végig. (Latin és görög iskolai classicusokhoz praeparatio. 71.) Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. 56 l.) 50 f.
 1637. *Cicero, M. Tullius* beszéde Verres ellen a műkincsekről. (De signis.) Latinból fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Gurnesevics Lajos. (Magyar könyvtár. 324, 325. sz.) Budapest, 1903. Lampel R. (16-r. 96 l.) 60 f.
 1638. *Cicero* negyedik beszéde Verres ellen. De signis. Fordította és magyarázta Zsámboky Gyula. I. füzet. (Tanulók könyvtára. 86. füz.) Pozsony, 1903. Stampfel K. (16-r. 64 l.) 60 f. — Ism. Kempf József. Philol. Közl. 243—246. l.

1639. *Cicero*. L. Catilina ellen mondott vádbeszédei. I. füzet. (I. beszéd — II. beszéd. 11. fej.) Fordította és magy. Dávid István. 4. kiad. II. füz. (II. 11. — IV. beszéd.) 3. kiad. (Tanulók könyvtára. 4, 7. füz.) Pozsony, 1903. Stampfel K. (16-r. 1—134. l.) Egy füzet 60 f.

1640. *Cicero*. A kötelességekről. (De officiis libri III.) II. füzet. Fordította és magy. Dávid István. (I. 17—36.) (Tanulók könyvtára. 89.) Pozsony, 1903. Stampfel K. (16-r. 65—128 l.) 60 f.

1641. *Cicero* Brutusa. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Posch Árpád. Budapest, 1903. Franklin-t. (8-r. XVI, 340 l.) 4 K. — Ugyanaz. Latinul és magyarul. Budapest, 1903. (8-r. XVI, 464 l.) 6 K.

1642. *Cicero* bölcséleti műveiből. Magy. Boros Gábor. 1902. Bir. Roseth Arnold. Hivat. Közl. 1. sz.

1643. *Commodianus*. *Ullrich*, Jos. De vita et operibus Commodiani Gazaei. Temesvár, 1902. Ism. Hegedüs István. Philol. Közl. 247—249. l.

1644. *Q. Curtius*. *Q. Curtius Rufus*. Nagy Sándor története. Fordította és magyarázta L. Keczer Géza dr. III. füzet. (Tanulók könyvtára. 87. füz.) Pozsony, 1903. Stampfel K. (16-r. 129—192 l.) 60 f.

1645. *Horatius*. *Q. Horatii Flacci* opera. I. Carmina et epodi. Bevezetésekkel s magyarázatokkal ellátták Bartal Antal és Malmosi Károly dr. Harmadik, javított kiadás. Átdolgozta Csengeri János dr. Budapest, 1903. Athenæum. (8-r. 160 l.) 1 K 80 f.

1646. *Horatius*. 1. Mæcenáshoz. (Carm. I. 1.) Ford. Szép Lajos. Nagykorösi Ujs. 44. sz. 2. Venushez. (Carm. III. 26.) U. o. 46. sz.

1647. *Halmy*, Julius. De ingenio Horatii in classicis poematibus hungaricis. Szarvas, Kovács K. ny. 1903. (8-r. 15 l.)

1648. *Livius*. *Titi Livii* ab urbe condita. Liber XXI. et XXII. Bevezetésekkel és magyarázatokkal ellátták Bartal Antal és Malmosi Károly. Negyedik kiadás. Budapest, 1903. Athenæum. (8-r. XXXIII, 146 l.) 1 K 80 f.

1649. *Lucanus*. *Hevesi Jenő*. Marcus Annæus Lucanus Pharsaliája. Irodalomtörténeti értekezés. Budapest, Márkus ny. 1904. (8-r. 46 l. + 1 lev.)

1650. *Martialis*. *Martialis*, Marcus Valerius —. epigrammáiból. 1, 2. Ford. dr. Pál Ernő. Székelyudvarhely 103. sz.

1651. *Martialis*. 1—7. Ford. Szabó Endre. Jövendő 44. sz.

1652. *Nepos*. *Nepos*, Cornelius. I. füzet. Fordította és magyar. Boros Gábor dr. 2. kiad. (Tanulók könyvtára. 23. füz.) Pozsony, 1903. Stampfel K. (16-r. 64 l.) 60 f.

1653. *Ovidius*. *Ovidius Naso*, Publius —. műveiből szemelvény. (Metamorphoseos és Fasti.) A gymnasiumi IV. és V. osztály használatára. Összeállította és magyarázta Cserép József dr. 2. kiadás. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. 238 l.) 1 K 60 f.

1653a. *Ovidius*, P. Naso. Fasti. I. réz. (Fasti I—III.) Fordította Réger Béla. Esztergom, 1903. Laiszky ny. (16-r. 131 l.) 50 f.

1654. *Persius*. A. Persii Flacci satiræ. Edidit, adnotationibus exegeticis et indice verborum instruxit Geyza Némethy. Budapest, 1902. Akademia. (8-r. 392 l.) 8 K. — Ism. Neue Philol. Rundschau. 22. sz. — Friedländer L. Deutsch. Lit. Ztg. 28. sz. — W—n C. Liter. Centr. Bl. 45. sz.

1655. *Némethy Géza*. Persius negyedik satirájához. Philol. Közl. 97—112. l.
1656. *Némethy Géza*. Persius ötödik satirájához. U. o. 273—291. lap.
1657. *Némethy G.* Persius hatodik satirájához. U. o. 449—463. l.
1658. *Petronius*. — Lásd 1348. sz. a.
1659. *Phaedrus*. *Phaedrus*. Júnó, Vénus és a Jérce. Fordította Szabó Endre. Jövendő 34. sz.
1660. *Propertius*. *Propertius*. Cynthia falura megy. Ford. Szabó Endre. U. o. 44. sz.
1661. *Sallustius*. *Sallustius Crispus*. A Jugurtha-háború. Latinból fordította és bevezette Várdai Béla. (Magyar könyvtár. 352—353. sz.) Budapest, Lampel R. (16-r. 104 l.) 60 f.
1662. *Cserép*, *Josephus*. Aliquot codices Sallustiani contenduntur. Philol. Közl. 193—201. l. — Lásd 1621. sz. a. is.
1663. *Tacitus*. *Tacitus* fönmaradt összes művei. Az eredetiből magyarra fordította, a szerző életrajzával s műveinek ismertetésével bevezette, jegyzetekkel s magyarázatokkal ellátta Csiky Kálmán. I. kötet. Évkönyvek. Budapest, 1903, Lampel R. (8-r. XXVII, 470 l.) 6 K. — II. kötet. Történetek, Agricola élete. Germania. Beszélgetés a szónokokról. Budapest. U. o. (8-r. 344 l.) 6 K. — Ism. Magy. Szó 122. sz. — Az I. köt. ism. s—s. Prot. Szemle 386. l.
1664. *Tacitus* római történetíró a zsidókról. Fordította és kiadta dr. Istóczy Győző. (Részletekkel Flavius József ó-kori héber történetírónak a zsidók ősrégi voltáról szóló vitairatából, és a zsidó háborúról című művéből.) Budapest, Buschmann F. nyomdája. 1903. (8-r. 32 l.) 1 K.
1665. *Tacitus Cornelius*. Julius Agricolának életéről és erkölcséről. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Wirth Gyula. (Magyar könyvtár. 346. sz.) Budapest, 1903. Lampel R. (16-r. 64 l.) 30 f.
1666. *Tacitus*. Agricola. II. füz. Agricola 20. — végig. Ford. és magy. Dávid István. (Tanulók könyvtára. 88.) Pozsony, Stampfel. (16-r. 65—128. l.) 60 f.
1667. *Csiky Kálmán*. Tacitus élete és művei. Budap. Szemle 114. köt. 190—205. l.
1668. *Tibullus*. *Tibullus*. A háborúk ellen. Ford. Szabó Endre. Jövendő 36. sz.
1669. *Némethy Géza*. Parerga Tibulliana. Philol. Közl. 641—652, 721—734. l.
1660. *Vergilius*. *Vergilius* Éneis IX. 176—502. (Nisus és Euryalus.) Ford. Szép Lajos. Nagykőrösi Ujs. 21—24. sz.
1671. *Némethy Géza*. Vergilius élete. 1902. Ism. Hegedüs István. Philol. Közl. 781—787. l. — Dr. Lakatos Vincze. Kath. Szemle 764—767. l. — N. B. Budap. Szemle 116. köt. 447—456. l. — Dr. Positivus. Uránia 1. sz. — Magy. Szemle 20. sz. — Kont I. Revue critique 27. sz.

Új latin.

1672. *Becker, L. Ph. A.* Johann Barclay. 1581—1621. Ism. Berkovics Miklós. Magy. Szemle 13. sz.

1673. *Cesarius von Heisterbach*. Die Fragmente der Libri VIII. Miraculorum. Herausg. v. Dr. A. Meister. Ism. Katona Lajos. Irod. tört. Közlem. 500—505. l.

1674. *Hegedüs István*. Egy angol humanista Janus Pannonius-hoz. Akad. Ért. 452—460. l.

1675. *Hegedüs István*. Niauxis: «Epistolæ breves». U. o. 638—650. lap.

1676. *XIII. Leo pápa* összes költeményei. Ford. Csicsáky Imre. 1903. Ism. T. Magy. Sion 466—469. l.

1677. *Seraphin, F. W.* Zwei lateinische Passionslieder des 14. Jahrhunderts. Korr. Bl. Ver. siebenb. Landesk. 96—98. l.

1678. *Túri. XIII. Leo* költészete. Alkotmány 124. sz. (Csicsáky: XIII. Leo összes költeményei.)

7. Latin nyelvtanok.

1679. *Cserép József*. Latin nyelvtan. I. 1902. — Ism. Timár Pál. Philol. Közl. 61—65. l.

1680. *Cserép J.* Latin olvasó- és gyakorlókönyv. 1902. — Ism. Timár Pál. U. o. 65. l.

1681. *Cserép József dr.* Latin stílusztika. (Tudományos zsebkönyvtár. 139. sz.) Pozsony, 1903. Stampfel K. (8-r. 60 l.) 60 f.

1682. *Cserny Károly és Dávid István*. Latin stílusgyakorlatok. A gimnáziumok középosztályai, különösen az V-ik osztály számára. I. rész. 6. javított, a gimnáziumi tanítás új tervéhez alkalmazott, lényegében változatlan kiadás. Pozsony, 1903. Stampfel K. (8-r. 118, 39 l.) 2 K.

1683. *Fodor Gyula dr. és Roseth Arnold dr.* Stílusgyakorlatok Corn. Neposhoz és Phædrushoz. A gymnasium III. oszt. számára. (Latin stílusgyakorlatok. I.) Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. 46 l.) 70 f. — Bir. Samu István. Hivat. Közl. 12. sz.

1684. *Hittrich Ödön dr.* Latin nyelvtan. I. 1900. Ism. Máthé György. Tanáregyl. Közl. 36. évf. 538—540. l. — II. rész. 1902. Ism. Máthé György. Philol. Közl. 340—343. l.

1685. *Molnár Samu dr.* Latin stílusgyakorlatok. Baja, 1902. Ism. p. Tanáregyl. Közl. 36. évf. 588. l.

1686. *Pirchala Imre*. Latin olvasó- és gyakorlókönyv. A gimnázium I. és II. osztálya számára. 6., az új tantervhez alkalmazott kiadás. Budapest, 1903. Stampfel K. (8-r. VI, 172 l.) 2 K.

1687. *Rácz Soma*. Latin nyelvkönyv. 1902. Ism. —ő. Tanáregyl. Közl. 36. évf. 553—556. l. — Incze Béni. Magy. Pædag. 424—427. l.

1688. *Rácz Soma*. Latin olvasókönyv. 1902. Ism. ő. Phil. Közl. 553—556. l. — Incze Béni. Magy. Pædag. 424—427. l.

1689. *Schmidt József dr.* Latin tulajdonnevek tára, kiegészítésül latin-magyar zsebszótárához. Budapest, Athenæum. (16-r. 96 l.) 80 f.

1690. *Schmidt Márton dr.* Kis latin nyelvtan. 2. javított kiadás. (Tudományos zsebkönyvtár. 3. sz.) Pozsony, 1903. Stampfel K. (8-r. 77 l.) 60 f.

1691. *Szöke Adolf és Schmidt Atilla dr.* Magyar-latin szótár.

A középiskolák használatára. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. 341 l.) 2 K 80 f.

1692. *Tomory Imre*. Phrasisok, közmondások. Ism. Finály Gábor. Philol. Közl. 887—889. l.

1693. *Traian I. Farkas*. Gramatika limbei latine în usul școalelor medii. Belényes, 1903. (8-r. 195 l.) 2 K 40 f.

1694. *Vagács Caesar és Schiebingher Emil dr.* Latin stílusgyakorlatok. 6. kiad. 1902. Bir. Samu István. Hivat. Közl. 1. sz.

Nyelvészet.

1695. *Bartal Antal*. A magyarországi latinság szótára. Ism. M...s M. Liter. Centr. Bl. 3. sz. — Kont I. Revue crit. 81. köt. 161. l. — Kalmár Elek. Nyelvőr 440—442. l.

1696. *Jurkovich Emil*. Pótlékok a magyarországi latinság szótárához. Századok 685—687. l.

1697. *Révész Kálmán*. Pótlékok a magyarországi latinság szótárához. U. o. 190—192, 388. l.

1698. *Závodszy, Levente*. Symbolæ ad supplementum glossarii mediae et infimae latinitatis Hungariæ e codice diplomatico historię Comitatus Krassoviensis desumplæ. Philol. Közl. 467—473. l.

8. Magyarországi régészet.

1699. *Bella Lajos*. Kismartoni leletekről. Arch. Értes. 280. l.

1700. *Bibó-Bige György*. Szabadkai leletről. U. o. 276. l.

1701. *Bibó-Bige György*. Újabb régiségleletről Szabadkán. U. o. 62. lap.

1702. *Czirák Gyula*. Gombosi (azelőtt Bogojeva) emlékekről. U. o. 54—61. l.

1703. *Darnay Kálmán (Szentmártoni)*. A dályai urnatemető. U. o. 30—37. l.

1704. *Dudás Gyula*. Bácskai halmok és földvárakról. U. o. 375—378. l.

1705. *Finály Gábor dr.* Római utak a Dunántúl. U. o. 164—173. lap.

1706. *Finály Gábor dr.* Két római feliratról a Duna balpartjáról. U. o. 404. l.

1707. *Hampel József*. Lovas istenségek dunavidéki antik emlékeken. U. o. 305—365. l.

1708. *Horváth Ákos dr.* Kőkorszakbeli leletről a Szepességben. U. o. 38—43. l.

1709. *Kohlbach Bertalan dr.* Ókori maradványokról. Kaposfüreden és Magyar-Egresen. U. o. 282. l.

1710. *Kohlbach Bertalan dr.* A szőládi leletekről. U. o. 413—416. lap.

1711. *Kuzsinszky Bálint dr.* Római kőemlékek a Dunántúlról. U. o. 221—234. l.

1712. *Kuzsinszky Bálint dr.* Egy ószőnyi kőemlékről. U. o. 63. l.

1713. *Kuzsinszky Bálint dr.* Két györmegyei antik emlékről. U. o. 401—403. l.
1714. *Kuzsinszky Bálint dr.* Carnuntumi építkezések. Budap. Építész Szemle 15. füz.
1715. *Lehóczky Tivadar.* Az egyeki őskori telep. (Hajdu M.) Arch. Értes. 365—374. l.
1716. *Martian J.* Régi telepek és lelhelyekről a királyhágóntúli területen. U. o. 283—287. l.
1717. *Milleker Bódog.* Újabb vattinai leletek. U. o. 180—190. l.
1718. *Miske Kálmán Br.* A vasrégiségek megóvásának új módjáról. U. o. 287—290. l.
1719. *Ornstein József.* Jelentés a Szamosujvár melletti római castellum keleti oldalának ásatásáról. Szolnok-Doboka megy. irod. tört. társ. III. évkönyve 3—11. l.
1720. *Ornstein József.* Római áldozati oltárról Szamosujvárott. Arch. Értes. 61. l.
1721. *Petersen, Eugen.* Ara Pacis Augustæ. Wien, 1902. Ism. Éber László. U. o. 88—90. l.
1722. *Récsey Viktor.* Egy értékes régiség-gyűjteményről a Bakonyban. U. o. 64—66. l.
1723. *Reizner János.* A szeged-domaszéki magyar pogánykori sírleletről. U. o. 268—272. l.
1724. *Reizner János.* A rivó-dülői ásatásokról és kötőrési leletekről. U. o. 378—387. l.
1725. *Reizner János.* Sasüllési és szőregi leletekről. U. o. 43—50. lap.
1726. *Roediger Lajos.* Koraközépkori lovas sírleletről Szeghegyen. (Bács-Bodrog M.) U. o. 272—276. l.
1727. A szamosujvári római castellum. Szamosujv. Közl. 32. sz.
1728. *Téglás Gábor.* Pár adat a rómaiak háromszéki térfoglalásáról. Székely Nemzet 192. sz.
1729. *Téglás Gábor.* Római köemlékről a Nagy- és Kis-Küküllő közti Somogyomról Kis-Küküllőmegyében. Arch. Értes. 278—280. l.
1730. *Téglás István.* Mikesi leletekről. U. o. 277. l.
1731. *Tömörkény István.* A bilisitoi ásatásokról. (Szeged-alsótanya.) U. o. 50—54. l.
1732. *Tömörkény István.* Ásatásokról a kenyérváró dombon. U. o. 387. l.
1733. *Wosinsky Mór.* Mélyített díszű őskori edényekről. U. o. 412. lap.

IX. Germán nyelvek s irodalmak.

1. Német.

1734. *Arndts Mária.* A gyermek Jézus az erdőben. Ford. Gyulai Ágost. Magy. Szemle 13. sz.
1735. *Arnim, L. u. Brentano. Kl.* Des Knaben Wunderhorn. 1903. Ism. H. Siebenbürg. Deutsch. Tageblatt 8941. sz.
1736. *Avenarius, F.* Hausbuch deutscher Lyrik. Ism. H. Siebenbürg. Deutsch. Tageblatt 8941. sz.

1737. *Barta dr.* Platen szatirikus drámái. Losonczy főgim. értes. 3—23. lap.
1738. *Bartels, A.* Geschichte der deutschen Litteratur, 1902. Ism. Berkovics Miklós. Magy. Szemle 31. sz.
1739. *Baumbach.* Éva. Ford. Szentmiklósi József. Hódmezővásárhely 60. sz.
1740. *Bierbaum Gyula.* A szerelem útvesztője. Ford. Hajós Izsó. Ism. Ráskai Ferencz. Magy. Közélet II. évf. 2. köt. 365. l. — Gt. O. Magy. Génusz 15. sz.
1741. *Bleyer, Dr. Jakob.* Ein Gedicht Michael Beheim's über Wlad IV., Woiwoden von der Walachei. (1456—1462.) Archiv d. Ver. f. siebenb. Landesk. 32. Bd. 5—39. l.
1742. *Brandsch, G.* Luther und das deutsche Kirchenlied. Kirchh. Blätter 38—40. sz. Önállóan is megjelent. (8-r. 32 l.)
1743. *Bülow-Wendhausen, Baronin Paula.* Frenssen «Jörn Uhl.» P. Lloyd 65. sz.
1744. Szemelvények *Chamisso, Uhland, Heine és Lenau* költeményeiből. Magy. Osztie József. (Jeles írók iskolai tára. 84.) Budapest, 1903. Franklin-t. (8-r. 122 l.) 1 K. — Bir. dr. Hoffmann Frigyes. Hivat. Közl. 20. sz.
1745. *Chamisso.* Oly árva lett. Ford. Giabbeaux. Misk. Napló 40. sz.
1746. *Chamisso.* Isten veled. Ford. Szabados Ede. Szatmár-Németi 25. sz.
1747. *Csillag Dezső.* Sudermann új darabja. (Der Sturmgeselle Sokrates.) Magy. Génusz 42. sz.
1748. *D.* «Erdgeist». Frank Wedekind tragédiája. U. o. 21. sz.
1749. *Diepenbrock M.* Szent Ágoston és a gyermek. Fordította Gyulai Ágost. Magy. Szemle 30. sz.
1750. *Eichendorff-Wolf Hugo.* Verschwiegene Liebe. Ford. Zenevilág 24. sz.
1751. *Falusi Béla.* Körner Tivadar élete és lírai költészete. Debreczeni főreálisk. értes. 10—25. l.
1752. *Frank, Ulrich.* Simon Eichelkatz und Anderes. Breslau, 1903. Ism. Karpeles Gusztáv. P. Lloyd 250. reg. sz.
1753. *Freiligrath.* A virágok bosszúja. Ford. Rudnyánszky Gyula. Brassói Lap. 31. sz.
1754. *Frenssen, Gustav.* Jörn Uhl. Ism. Kr. E. Abauj-Kassai Közl. 83. sz.
1755. *Goethe.* Iphigenie auf Tauris. Magy. dr. Maywald J. 1902. Ism. dr. Vajda Gyula. Philol. Közl. 67—69. l. — Dr. Petz Gedeon. Hivat. Közl. 1. sz.
1756. *Goethe.* A megtért. Ford. dr. D. E. Máramaros 49. sz.
1757. *Goethe.* Istenhozott s Istenhozzád. Ford. Kozma Andor. Budap. Szemle 115. köt. 127. l.
1758. *Goethe.* Öregség. Ford. Vidor Marcz. Misk. Napló 263. sz.
1769. *Goethe und Oesterreich.* Herausg. v. Aug. Sauer. Weimar. Ism. Wertheimer E. P. Lloyd 141. reg. sz.
1760. *Barabás, Abel von dr.* Goethes Werkung in der Weltlitteratur. Goethe, Byron und Madách. Leipzig, 1903. (8-r. 70 l.) 1. 50 Mk.
1761. *Bode, dr. Wilh.* Goethes Aesthetik. 1901. Ism. Karl Lajos. Philol. Közl. 76—81. l.

1762. *Fuhrmann, J.* Herbstfahrten. Neues Pest. Journ. 339. sz.
 1763. *Herczeg Árpád dr.* Goethe «Torquato Tasso»-ja. Philol. Közl. 82. 1.
 1764. *Lehr Albert.* Egy kis verseny. Uránia 6—8. sz. (Goethe Faust Gretchen-dalának fordítása Nagy István-, Dóczi-, Szász Béla-, Szabó Mihály- és Lehr Alberttől.)
 1765. *Vetési József dr.* Goethe Assisiban. Magy. Szemle 9, 10. sz. — Lásd 1209, 1214. sz. a. is.
 1766. *Gombos Antal.* Hans Sachs, a nürnbergi varga és mester-dalnok. Veszprémmegy. kath. legényegyl. 1903. évkönyve 61—64. 1.
 1767. *Grieg.* Te vagy az első gondolat . . . Ford. kp. Zenevilág 23. sz.
 1768. *h. Hattyú Ilona* oder die Wittwe von Ketsketmet. 1788. Philol. Közl. 796. 1.
 1769. *h. A Hildebrand-dal.* Philol. Közl. 893. 1.
 1770. *Hammerling Róbert.* Ahasverus Rómában. Költői elbeszélés. Fordította gróf Kún István. Miskolcz, Lövy J. fia. (8-r. 244 l.) 4 K. — Ism. dr. Krenner Miklós. Erd. Múz. 167—169. 1.
 1771. *Hauptmann Gerhard.* 1. Nyári nász. Ford. Telekes Béla. Jövendő 12. sz. — 2. Végzet. U. o. 13. sz. — 3. Dal. Az «Elsülyedt Harangok»-ból. U. o. 32. sz.
 1772. *Heine. Heine.* A dalok könyvéből. Ford. Albert József. Nyugatmagy. Hiradó 84. sz.
 1773. *Heine.* 1. S ha tudnák a virágok . . . Ford. Avar Pál. Budap. Napló 57. sz. — 2. Jenny. U. o. 330. sz.
 1774. *Heine.* A két gránátos. Ford. dr. D. E. Máramaros 11. sz.
 1775. *Heine.* Álmomban. Ford. Faragó János. Orsz.-Világ 50. sz.
 1776. *Heine.* 1. Jenny. 2. Emlékezetem. 3. A levél. Ford. Götter Lajos. Máramar. Lap. 13. sz.
 1777. *Heine.* 1. Egy vén király volt egyszer . . . Ford. György Margit. Zenevilág 30. sz. 2. Wenn ich in deine Augen seh! — U. o. 31. szám.
 1778. *Heine* dalaiból. I—III. Ford. Lehr Albert. Budap. Szemle 114. köt. 456. 1. — I—VI. U. o. 115. köt. 426—428. 1. — 1—VI. U. o. 116. köt. 289—292. 1.
 1779. *Heine.* Hogy mily galád. Ford. Pataj Sándor. Budapesti Napló 186. sz.
 1780. *Heine* költeményeiből. 1. A gránátosok. 2. A hír. 3. Dalok. 1—8. Ford. legifj. Szász Károly. Uránia 11. sz.
 1781. *Heine.* Vihar. Ford. Szinéri György. Orsz.-Világ 9. sz.
 1782. *Karpeles, Dr. Gustav.* Heine und die Spiritisten. P. Lloyd 143. sz.
 1783. *Kaufmann, Max.* Heines Charakter. 1902. Ism. Gedeon Alajos. Philol. Közl. 73—76. 1.
 1784. *Heinrich Gusztáv.* Magyar elemek a német költészetben. Akad. Értes. 374—397. 1.
 1785. *Heyse Pál.* Dalok. Zenevilág 19. sz.
 1786. *Jacobi, Richard.* Der Journalist. 1902. Ism. n. Budapesti Szemle 316. köt. 307—310. 1.
 1787. *k. t. b. Jöhn Uhl.* Magy. Szemle 24. sz.
 1788. *Kemény Ferencz.* Inhaltsangaben der dramatischen Meister-

werke der deutschen Literatur. (Német drámai mesék.) Összegegyüttette és szerkesztette —. (Német könyvtár. 8.) Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. IV, 118 l.) 70 f.

1789. *Kerner Jusztin*. 1. A gmündi hegedős. Ford. Gyulai Ágost. Magy. Szemle 40. sz. — 2. A rózsatő. Kath. Szemle 159. l.

1790. *Kerner Jusztin*. A négy örült testvér. Ford. Hodács Ágost. Szépirod. Kert 140. l.

1791. *Kinkel Gottfrid*. Quo vadis, domine? (— legendája.) Ford. Gyulai Ágost. Kath. Szemle 258—260. l.

1792. *Kohut, Dr. Adolf*. Franz Grillparzer und seine ungarischen Freunde. P. Lloyd 167. sz.

1793. *Kohut, Dr. Adolf*. M. G. Saphir und Heinrich Heine. P. Lloyd 236. reg. sz.

1794. *Konkoly Tivadar*. Rose Bernd. Orsz.-Világ 51. sz.

1795. *Krausz Sámuel*. Gót bibliatöredékek. Philol. Közl. 92. l.

1796. *Lenau*. *Lenau* dalaiból. 1. Egy művésznő emlékkönyvbe. 2. Találkozás és elválás. 3. A Faustból. 4. Emlékezés. 5. A Schilflieder-ből. 6. Ajánlás. 7. Volnál enyém. Ford. Barát Ármin. Délmagy. Közl. 34. sz.

1797. *Lenau*. A remény. Ford. Dénes Sándor. Aranyosvidék 4. sz.

1798. *Lenau*. Könnyek. Ford. Feleki Sándor. P. Napló 343. sz.

1799. *Lenau*. 1. Egykor és most. Ford. Havass István. Bars 49. sz. 2. Szerelmi ünnep. 3. A köd. U. o. 47. sz. — 4. Egykor és most. Nógrádi Lapok 52. sz.

1800. *Lenau*. Egykor és most. Ford. Hodács Ágost. Szépirod. Kert 12. l.

1801. *Lenau*. Szerenád. Ford. Poroszlói Kárpáthy Ernő. Tisza-vidék 4. sz.

1802. *Lenau*. Az erdei kápolna. Ford. Mályva. Bácska 18. sz.

1803. *Lenau*. Két koszorú. Ford. Vékony Pál. Orsz.-Világ 31. sz.

1804. *Erdélyi Károly dr.* Lenauról. Erd. Múz. 57—65. l.

1805. *Kubinyi Viktor*. *Lenau*. Magy. Szemle 47—51. sz.

1806. *Zay Miklós gróf*. *Lenau*. Magy. Közélet I. évf. 6. köt. 105—115, 187—199. l.

1807. *Lessing*. 1. Spanyol dal. 2. Csók. Ford. Gara Ákos. Csik-szereda 47. sz.

1808. *Lessing*. A név. Ford. Szentmiklósi József. Hódmezővásárhely 60. sz.

1809. *Lewitzky, Karl*. Versuche zur Herbeiführung einer einheitlichen Aussprache des Neuhochdeutschen. Siebenb. Deutsch. Tageblatt 8919. sz.

1810. *Liliencron, Detlev v.* 1. Hazatérés. 2. János a rajongó. Magy. Génusz 21. sz.

1811. *Littrow*. A szerelem. Ford. Fehér Jenő. Budap. Napló 253. sz.

1812. *Lohre, Heinr.* Von Percy zum Wunderhorn. Beiträge zur Gesch. d. Volksliedforschung in Deutschland. 1902. Ism. Bleyer Jakab. Budap. Szemle 116. köt. 302—307. l.

1813. *Lukács György*. Az új Hauptmann. Jövendő 28. sz.

1814. *M. E.* Zu Herders Gedächtnis. Schul- und Kirchenbote 21. szám.

1815. *Mendelssohn*. 1. Üdvözet. Ford. György Margit. Zenevilág 16. sz. — 2. A szántóföldön. U. o. 17. sz.
1816. A Messiás költője. Budap. Hirl. 72. sz.
1817. *Mörike-Wolf, Hugo*. Er ist's! Ford. Zenevilág 24. sz.
1818. *Mosen Julius*. A keresztesőr (— legendája.) Ford. Gyulai Ágost. Kath. Szemle 1016. l.
1819. *Müller Lajos*. Wodan-Odin, a pogány germánok főistene. Kecskeméti ref. főgym. értes. 3—15. l.
1820. *Müller W.* — *Schubert F.* Az útmutató. Ford. György Margit. Zenevilág 29. sz.
1821. Nibelungenlied und das Gudrunlied in moderner Uebersetzung. Szemelvényes kiadás. Jegyzetekkel és magyarázatokkal ellátta Kárpáti Károly dr. (Német könyvtár 3.) Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. XIII, 84 l.) 76 f.
1822. *Orendi-Hammenau, Viktor*. Blätter und Blüten-Gedichte. Nagy-Szeben. Ism. W. F. Magy. Közélet II. évf. 3. köt. 149. l.
1823. *Paoli Betti*. Honnan? Hová? Ford. Fehér Jenő. Budap. Napló 165. sz.
1824. *Pásztor Árpád*. Bernd Rózsi. (Hauptmann Gerhardt új színműve.) Budap. Napló 332. sz.
1825. *Petz Gedeon*. A Nibelung-strófáról. Philol. Közl. 86—88. l.
1826. *Pfeiffel Emily*. A könyek korsója. Angol legenda. Ford. Gyulai Ágost. Kath. Szemle 160. l.
1827. *Rothhauser, Max*. Die 200jährige Wiener Zeitung. 1703—1903. P. Lloyd 190. sz.
1828. *Rubinstein-Boddien*. Ezüstös fényt hint . . . Ford. kp. Zenevilág 23. sz.
1829. *Rückert Frigyes*. A te csókod. Ford. Balassa Sándor. Szatmári Hirl. 212. sz.
1830. *Sartorius, v. Waltershausen W.* Gauss emlékezete. Életrajzi vázlat. — után németből fordította Göldner Nándor. Sajtó alá rendezte Kintses József. Breznóbánya, Kreisler J. nyomdája. 1903. (8-r. 3 lev. 119 l.) 3 K.
1831. *Scheffel*. Dal. (A «säckingeni trombitás»-ból.) Ford. Floresztán. Zenevilág 32. sz.
1832. *Schenk Eduárd*. Assisi szent Ferencz kincse. Ford. Gyulai Ágost. Magy. Szemle 23. sz.
1833. *Schiller, Friedrich von*. Maria Stuart. Ein Trauerspiel. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Madzsar Gusztáv. (Segédkönyvek a német nyelv és irodalom tanításához. 4. füz.) Pozsony, 1903. Stampfel K. (8-r. 156 l.) 80 f.
1834. *Schiller* költeményei. Ford. Dóczi L. Ism. Saul. Magyar Szó 4. sz.
1835. *Schönaich: Carolath Emil herczeg*. Dal a válásról. Ford. Szabados Ede. Szamos 78. sz.
1836. *Schumann Róbert*. Párbeszéd az erdön. Ford. Kern Aurél. Zenevilág 21. sz.
1837. *Swab Gustav*. Szent Fridolin és a halott. Ford. Gyulai Ágost. Magy. Szemle 33. sz.
1838. *Simrock Karl*. Szent Christophorus. Ism. Kőrösi Albin. Kath. Szemle 748—751. l.

1839. *Stöber A.* Szent Kletus püspök. Ford. Gyulai Agost. Kath. Szemle 1138. l.
1840. *Szekerés Bónis.* Gruber Antal Károly élete és művei. Pápai kath. gym. értes. 3—30. l.
1841. *Teutsch, Tr.* Ein siebenbürgisches Dichterleben. 1902. Ism. Schullerus A. Korr. Bl. d. Ver. f. siebenb. Landesk. 15. l.
1842. *Trencsény Károly.* Dóczi Schiller-je és egyik magasztalója. Bud. Szemle 113. köt. 313—319.
1843. *Uhland.* Bertran de Born. Ford. Hodács Ágost. Szépirod. Kert 99. l.
1844. *Viola, Max.* Salamon Tulpenthal. Ein moderner Roman. Berlin, 1903. Ism. Rothhauser M. P. Lloyd 36. sz.
1845. *Walling Günther.* Letörve. Ford. Telekes Béla. Jövendő 23. szám.

2. Nyelvészet.

1846. *Bethge, Rich.* Ergebnisse . . . der german. wissenschaft. stb. 1902. Ism. Bleyer Jakab. Philol. Közl. 882. l.
1847. *Brenndörfer J.* Román elemek az erdélyi szász nyelvben. 1902. Ism. Schullerus A. Korr. Bl. d. Ver. f. siebenb. Landesk. 36—45. lap.
1848. *Kisch, G.* Rumänische Elemente im Siebenbürgisch-Sächsischen. Korr. Bl. d. Ver. f. siebenb. Landesk. 5. sz.
1849. *Pausinger Sándor.* Az új német helyesírás. Család és Iskola 5. sz.
1850. *Scheiner, Dr. A.* Die deutsche Bühnenaussprache und unser Schuldeutsch. (Medgyesi ág. népisk. értes. 1902/3. 37—49. l.) Ism. Ss. Korr. Bl. d. Ver. f. siebenb. Landesk. 163. l.

3. Tankönyvek.

1851. *Ahn-Erényi* gyakorlati tanfolyama a német nyelv gyors, alapos és könnyű megtanulására. Nyelvtani jegyzetekkel ellátva és a felső nép- és polgári iskolák tantervéhez alkalmazva. 9. kiadás. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. 178 l.) 2 K 20 f.
1852. *Albrecht János.* Kis német nyelvtan. 2. kiadás. (Tudományos zsebkönyvtár 25. sz.) Pozsony, 1903. Stampfel K. (8-r. 85 l.) 60 f.
1853. Betűrendes szójegyzék és præparatiók. Schuster Alfréd német nyelvtanának függeléke. Budapest, Athenæum. 1903. (8-r. 40 l.)
1854. *Endrei Ákos.* Német nyelvkönyv középiskolák számára. II. kötet. A reál-, polgári és felsőbb leányiskolák III—IV. és a gymnasiumok V—VI. osztályai számára. 3., az új helyesírás szerint átalakított kiadás. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. 310, V l.) 3 K 20 f.
1855. *Endrei Ákos.* Német stilusgyakorlatok. A középiskolák felső osztályai számára. 5., lényegében változatlan kiadás. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. IV, 184, IV l.) 2 K 40 f.
1856. *Endrei Á.* és *Lenkei H.* Német nyelvkönyv. Középiskolák számára. IV. köt. Ism. Teveli Mihály. Magy. Pædag. 505—507. l.

1857. *Hauser Rezső*. A német helyesírás alapelvei. 1903. Franklin-T. Bir. Jacobi Károly. Hivat. Közl. 8. sz.

1858. *Heinrich Gusztáv dr.* Német olvasókönyv nyelvtannal és szótárral. Középiskolák számára. III. rész. 3. javított kiadás. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. 225, III l.) 2 K 40 f.

1859. *Heinrich Károly dr.* Német nyelvkönyv. A budapesti kereskedelmi akadémia akadémiai tagozata számára. (Kézirat gyanánt.) Budapest, 1903. Márkus S. ny. (8-r. 48 l.)

1860. *Hevesi Mór és Perényi József dr.* Német olvasó- és nyelvtani gyakorlókönyv. Az új tantervek alapján. A gymnasiumok III. és IV., a reáliskolák I. és II. osztálya s a polgári iskolák megfelelő osztályai számára. Hetedik teljesen átdolgozott kiadás. Budapest, 1903. Franklin-T. (8-r. 184 l.) 1 K 60 f.

1861. *Hirn Lajos és Paulay Ödön*. Módszeres német nyelvtan. 1903. Ism. dr. Révai Sándor. Tanáregyl. Közl. 36. évf. 481. l.

1862. *Hortobágyi Antal*. Német nyelv- és olvasókönyv. I. rész. Mindkét nembeli polgári iskolák és a felsőbb leányiskola I. és II. osztálya számára. 2. kiadás. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. VI, 143 l.) 1 K 80 f.

1863. *Horvay Ede*. Német nyelvtan és olvasókönyv, feladatokkal és szójegyzetekkel. I. rész. Szó- és alaktan. Tanító- és tanítóképző-intézetek I. osztálya számára. Az új tanterv alapján. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r.) 2 K 40 f. — Bir. Radó Vilmos. Hivat. Közl. 20. sz.

1864. *Kemény Ferencz*. Német olvasókönyv gyakorlatokkal. A gymnasiumok V—VI. és a reáliskolák III—IV. osztálya továbbá polgári, felső kereskedelmi, felsőbb leányiskolák és képzőintézetek számára. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. 206 l.) 2 K 50 f.

1865. *Langraf, M.* Deutsche Sprachlehre mit 150 Uebungsaufgaben. Ein Handbuch für Schüler der Volks-, Bürger- und höheren Töchterschule. I. Theil. Abdruck der 49. Auflage. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. 139, V l.) 72 f.

1866. *Lévai Miksa*. A német nyelv alapelvei. (Hortobágyi Antal approbált tankönyve alapján.) Polgári iskolák felsőbb osztályai számára. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. 82 l.) 1 K. — Ism. dr. Zsengeri Samu. Polg. isk. Közl. 261—263. l. — Lévai válasza. U. o. 349. l.

1867. *Markovics Sándor és dr. Hegedűs Izidor*. Német nyelv-, olvasó- és gyakorlókönyv szemléltető alapon. IV. rész. Budapest, 1903. Hornyánszky V. (8-r.) 3 K 60 f. — Bir. dr. Hoffmann Frigyes. Hivat. Közl. 21. sz. — A III. rész. ism. Binder Jenő. Tanáregyl. Közl. 36. évf. 637—640. l.

1868. Német szórend. (Kézirat gyanánt.) Kalocsa, Jurcsó A. nyomda 1903. (8-r. 9 l.)

1869. Neue, deutsche Rechtschreiblehre. Eigenheiten der deutschen Sprache etc. Veszprém. Dioeces. Buchdr. 1903. (8-r. 18 l.)

1870. *Netoliczka, Dr. Osk.* és *Wolff, Dr. Hans*. Deutsches Lesebuch für Mittelschulen. IV. Th. Nagyszeben, 1902. (8-r.) Ism. Ss. Korr. Bl. d. Ver. f. siebenb. Landesk. 163. l.

1871. *Orosz Alajos*. Német olvasó- és gyakorlókönyv teljes nyelvtartalommal. Közép- és polgári iskolák számára. 3. javított és bővített kiadás. Budapest. Athenæum. (8-r. 252 l.) 2 K 60 f.

1872. *Orosz Lajos*. Német stílusgyakorlatok a középiskolák V—

VIII. osztályai számára. Budapest, 1903. Athenæum. (8-r. 160 l.) 1 K 60 f. — Bir. Kelemen Béla. Hivat. Közl. 11. sz.

1873. *Perényi Adolf*. Az egységes német helyesírás táblázata. 5. kiadás. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. 1 tábla.) 40 f.

1874. *Schack Béla*. Német olvasó és nyelvgyakorló. Felső kereskedelmi iskolák használatára. I. rész, az alsó osztály számára. A negyedik kiadást teljesen átdolgozták Schack Béla dr. és Hauser Rezső dr. Pozsony, 1903. Stampfel K. (8-r. IV, 123, 47 l.) 2 K 50 f.

1875. *Schack Béla dr.* és *Hauser Rezső S.* Német nyelvtan felső kereskedelmi iskolák használatára. Pozsony-Budapest. Stampfel K. (8-r. 155 l.) 2 K 40 f. — Bir. dr. Heinrich Károly. Hivat. Közl. 21. sz.

1876. *Schuster Alfréd*. Német nyelvtan. Középiskolák (a gymnasiumok III. és IV., a reáliskolák I. és II. osztálya) és polgári iskolák számára. Budapest, 1903. Athenæum. (8-r. 123, 40 l.) 2 K. — Bir. Roboz Andor. Hivat. Közl. 17. sz.

1877. *Szemák István dr.* Német nyelvkönyv polg. fels. leányisk. számára. — Önismeretetés. Szemák István. Polg. isk. Közl. 436—440. l. — Dr. Weszely Ödön válasza Sz. I. ellenbírálata. U. o. 440. l. — Dr. Weszely Ö. Hivat. Közl. 12. sz.

4. Svéd-dán-holland (kelta).

1878. *Björnson Björnsterne*. Nils Fin. Jövendő 29. sz.

1879. *Cholnoky Imre*. Ibsen. Magy. Génusz 13. sz.

1880. *Erdélyi Károly dr.* Ibsen Henrik. Magy. Szemle 45, 46. sz.

1881. *De Génestet*. Kétféle dal. Hollandból ford. Teveli Mihály. Zólyomvárm. Hirl. 52. sz.

1882. *Heinrich Gusztáv*. Ossián. Budapest, 1903. Franklin-T. (8-r. 114 l.) 1 K 50 f.

1883. *Ibsen*. A dunnalúd. Ederfuglen. Ford. Erdélyi Károly. Magy. Szemle 45. sz.

1884. *Ibsen*. A hattyú. kp. Zenevilág 11. sz.

1885. *Ibsen*. Madárdal. Jövendő 39. sz.

1886. *Knut Hamsun*. Virágének. Ford. Telekes Béla. Jövendő 16. szám.

1887. *Moeller M. Ottó*. Az aranycsináló. Dán regény. Ford. Szerdahelyi Sándor. Ism. Mina Jánosné. Család és Iskola 6. sz.

1888. *Ossian* énekei az eredeti Gael mértékben. Fordította Fábián Gábor. Bevezetéssel kiadta Heinrich Gusztáv. (Olesó könyvtár. 1275—1280. sz.) Budapest, 1903. Franklin-T. (16-r. 352 l.) 1 K 20 f. — Ism. W+F. Magy. Közélet II. évf. 2. köt. 366. l.

1889. *Salgó*. Ibsen. Jövendő 15. sz.

1890. *Sebestyén Károly*. Peer Gynt. Magy. Közélet II. évf. 1. köt. 249—263. l.

1891. *Van der Vet, W. A.* Het Biënboec van Thomas Cantimpré. Ism. Katona Lajos. Irod. tört. Közlem. 500—505. l.

1892. *Verhaeren Emile*. Holland ősz. Ford. Gábor Andor. Hét 47. szám.

1893. *Vooy's, C. G. N. de*. Middelnederlandsche Legenden en Exempelen. Ism. Katona Lajos. Irod. tört. Közlem. 500—505. l.

5. Angol.

1894. *Ackermann, Rich.* Lord Byron. 1901. Ism. Berkovics Miklós. Philol. Közl. 514—517. l.
1895. *Ambrus Zoltán.* Külföldi regényírók. 1. Dickens. Jövendő 3. szám.
1896. Beowulf temetése. Angolszászból ford. Berkovics Miklós. Magy. Szemle 39. sz.
1897. *Berkovics Miklós.* Dickens. Szépirod. Kert 17. l.
1898. *Bl. H.* Lord Byron und die Frauen. P. Lloyd 53. sz.
1899. *Carlyle Tamás.* Hősökről. 1900. Ism. Rácz Lajos. Századok 445—453. l.
1900. *D. Emerson.* Géniusz 23. sz.
1901. *Engel, Dr. Eduard.* Neues über Byron. P. Lloyd 274. sz.
1902. *H—i, L.* Privates von Oskar Wilde. P. Lloyd 46. sz.
1903. *H—i, L.* Bernard Shaw. P. Lloyd 52. sz.
1905. *Kipling Rudyard.* Haza! Ford. Pásztor Árpád. Budap. Napló 261. sz.
1906. *Kipling Rudyard.* 1. A kínai leány. Ford. Pásztor Árpád. Jövendő 3. sz. — 2. Csatak után. U. o. 5. sz.
1907. *Lázár Béla.* Wilde Oszkár. Magy. Nemzet 32. sz.
1908. *Lecky Vilmos Edward.* Isten veled . . . Ford. Szász Károly. Jövendő 46. sz.
1909. *Longfellow.* Hajnali szellő. Ford. W—f I—ó. Nyugatmagy. Hiradó 114. sz.
1910. *Mac Ewellingh Anna.* Régi idők. Angolból ford. Mathé Miklós. Magy. Szemle 50. sz.
1911. *Moore Thomas.* Minster-boy. Ford. ifj. Zsoldos Benő. Zemplén 143. sz.
1912. *Parádi Kálmánné.* Dickens Károly. Szilágy 22. sz.
1913. *Rabár Ádám.* Wilde Oszkár és Dörmann Felix. Kolozsv. Friss Ujs. 34. sz.
1914. *Shakspeare. Shakspeare.* Romeo és Julia. Fordította Szász Károly. Bevezette és jegyzetekkel kísérte Csiky Gergely. (Olcsó könyvtár 1308—1311.) Budapest, 1903. Franklin-T. (16-r. 156 l.) 80 f.
1915. *Shakespear, V.* Hamlet, královič dánsky. Tragédia v 5-tich dejtvách od — preložil *Hviezdoslav.* Slovenské Pohľady Ročník XXIII. 1—28, 148—167, 329—354, 398—418. l.
1916. Az új Hamlet-fordításból. Ford. Telekes Béla. Magy. Géniusz 15. sz.
1917. *Alfa.* Téli rege. Budap. Hirl. 45. sz.
1918. *Baboss László.* Shakespeare nyelve. Zala 88, 89. sz.
1919. *Bokor János dr.* Othello. Brassói Lap. 106—108. sz.
1920. *Cservinka, Julius.* Shakespeare und die Bühne. Ism. dr. Hevesi Sándor. Magy. Szemle 1, 2. sz.
1921. *Majos Jenő.* Shakespeare magyar fordításban. Szatmár és vid. 29. sz.
1922. *Sebestyén Károly.* Shakespeare Téli regéje. Magyarország 41. szám.
1923. *Zsoldos Benő.* Milton és Shakespeare. Orsz.-Világ 3. sz.

1924. *Stephen, Leslie*. George Eliot. 1902. Ism. Kégl Sándor..
Budap. Szemle 113. köt. 442—450. l.

1925. *Színi Gyula*. Shaw és az angol drámairodalom. Hét 44,
45. sz.

1926. *Tennyson*. Mariana. Ford. Prém József. Magy. Nemzet
308. sz.

1927. *Wilde Oszkár*. Lady Windermere legyezője. Színmű 4 fel-
vonásban. Fordította Moly Tamás. (Magyar könyvtár 323. sz.) Buda-
pest. (1903.) Lampel R. (16-r. 68 l.) 30 f.

1928. *Wilde Oszkár*. Salome. Ford. Magy. Génusz 4. s köv. sz.

Tankönyv.

1929. *Townley-Fullam, C.* The Townley-Fullam method for the
teaching of pure english. First book. Text-book of the english school.
Hungarian edition. Budapest, Rubin ny. (1903.) (8-r. 93 l.)

X. Román nyelvek és irodalmak.

1. *Francia.*

1930. *Ábrányi Emil*. A «Sasfiok» fordításáról. Jövendő 4. sz.

1931. *Alexander Bernát*. Taine. Budap. Szemle 114. köt. 1—34. l.

1932. *Analyses des chefs d'œuvre dramatiques.* (Corneille, Mo-
lière, Racine.) Szerkesztette és magyarázta Kemény Ferencz. (Francia
könyvtár 21. sz.) Budapest, 1903. Lampel R. (16-r. 104 l.) 70 f.

1933. *Anathologia a XIX. század francia lírájából.* II. kötet.
Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, 1903. Franklin-T. (8-r. X,
328 l.) 4 K 50 f. — Ism. Berkovics Miklós. Magy. Szemle 44. sz. —
Az I., II. köt. ism. Ráskai Ferencz. Magy. Közélet II. évf. 4. köt.
67—69. l. — K. J. Revue crit. 43. sz.

1934. *Anthologie des poètes français.* Par Ignace Gábor. I. Poètes
des XV, XVI, XVII. et XVIII. siècles. (Segédkönyvek a francia nyelv
és irodalom tanításához. 9. füzet.) Pozsony, 1903. Stampfel K. (8-r.
124 l.) 70 f.

1935. *Arvers Félix*. Titok. Ford. Rózsa Géza. Jövendő 42. sz.

1936. *Balassa Ármín dr.* A Monna Vanna hőse. Délmagy. Közl.
20. szám.

1937. *Beaumier, André*. La poésie nouvelle. 1902. Ism. h—s.
Budap. Szemle 113. köt. 300—308. l.

1938. *Beaudelaire*. Életem holdja. Ford. Bod. Jövendő 38. sz.

1939. *Béranger*. 1. Átkos tavasz. Ford. Bodogh Pál. Budapesti
Napló 105. sz. — 2. Napoleon halálára. U. o. 130. sz.

1940. *Berkovics Miklós*. Diderot kéziratjai. Philol. Közl. 262—
265. lap.

1941. *Berkovics Miklós*. Taine. Szépirod. Kert 9. l.

1942. *Berkovics Miklós*. A mai francia költészet. Magy. Szemle
17—18. sz.

1943. *Bernés Henri*. Alkony. Ford. Gábor Andor. Hét 25. sz.
 1944. *Birkás Géza dr.* Maeterlinck. Magy. Szemle 21. sz.
 1945. *Bl., H.* Jean Jacques Rousseau's Liebesleben. P. Lloyd
 277. reg. sz.
 1946. *Blennerhassett, Charlotte*. Romantik aus der Restaurations-
 epoche in Frankreich. Chateaubriand. Ism. Bl. H. P. Lloyd 160. sz.
 1947. *Bonnières Robert de*. Szent Zita. Ford. Gyulai Ágost.
 Magy. Szemle 8. sz.
 1948. *Botrel, Théodore*. Sérénade. Ford. Rózsa Géza. Jövendő
 42. szám.
 1949. *Bourget*. Lázadás. Ford. Endrődi Sándor. Egyetértés 195. sz.
 1950. *Bourget Paul*. Nyári éj. Ford. Gábor Andor. Hét 31. sz.
 1951. *Brieux Jenő*. Patyolat kisasszony. Színmű 3 felv. Ford.
 Tábori Róbert. Először adták a Nemzeti Színházban szept. 25.
 1952. *Brieux*. Patyolat kisasszony. Színmű 3 felvonásban. For-
 dította Tábori Róbert. (Fővárosi színházak műsora 150—151. sz.) Buda-
 pest. Lampel R. (8-r. 71 l.) 60 f.
 1953. *Bródy Sándor*. Zola. Uj Idők 23. sz.
 1954. *C. V. Legouvé Ernő*. Magy. Génusz 13. sz.
 1955. *Champsaur Félicien*. Emlékek. Ford. Gábor Andor. Hét
 7. szám.
 1956. *Chateaubriand*. Atala. Magyarázta dr. Huszár Vilmos. 1901
 Ism. tj. Tanáregyl. Közl. 36. évf. 206. l.
 1957. *Cholnoky Viktor*. Az öreg Dumas. Magy. Génusz 31. sz.
 1958. *Cladel Léon*. Az én számaram. Ford. Szabados Ede. Hét
 43. szám.
 1959. *Contes populaires de France*. Magyarázta Klimó Mihály.
 (Francia könyvtár 19. köt.) Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. 80 l.)
 70 fillér.
 1960. *Coppée, François*. Le passant. Le luthier de Crémone.
 Magyarázta Szombathy István dr. (Francia könyvtár. 8.) Budapest.
 Lampel R. 1903. (8-r. IX, 72 l.) 70 f.
 1961. *Coppée Ferencz*. A hajótörés. Monolog. Fordította Ga-
 bányi. (Monologok 15. füz.) Budapest, 1903. Singer és Wolfner (8-r.
 8 l.) 30 f.
 1962. *Coppée Ferencz*. Az első. Ford. Szabados Ede. Szamos
 35. szám.
 1963. *Coppée Ferencz*. Dal. Ford. Szalay Fruzina. Vasár. Ujs.
 25. sz. és Pesti Napló 204. sz.
 1964. *Corneille, Pierre*. Horace. Magyarázta Pekár Károly dr.
 (Francia könyvtár. 16. sz.) Budapest, 1903. Lampel R. (16-r. XVI,
 92 l.) 70 f.
 1965. *Daudet, Alphonse*. Le petit Chose. Jegyzetekkel és beve-
 zetéssel ellátta Bodnár Gyula. (Segédkönyvek a francia nyelv és iro-
 dalom tanításához. 4.) Pozsony, 1903. Stampfel K. (8-r. 118 l.) 70 f.
 1966. *De Gerando Antonina*. A francia drámai irodalom leg-
 újabb irányáról. Nemz. Névelés 261—265. l.
 1967. *Delmet Paul*. Könnyű bánat. Ford. Rózsa Géza. Jövendő
 42. szám.
 1968. *Donnay Maurice*. Újabb veszedelem. Színmű 4 felv. Ford.
 Sebestyén Károly. Először adták a Nemzeti Színházban nov. 6.

1969. *Dumas Sándor ifj.* Első látogatás. Vígjáték 1 felv. Ford. Keszthelyi Ernő. Először adták a Nemz. Színházban márcz. 20.

1970. *Dumas Sándor ifj.* Clémenceau. Színmű 5 felvonásban. Fordította Fáy Béla. (Fővárosi színházak műsora. 145—146.) Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. 94 l.) 60 f.

1971. *Fischer, F. P.* Brioux und Sardou. P. Lloyd 307. reg. sz.

1972. *France Anatole.* A szarvasok. Ford. Bródy Miksa. Hét 36. sz.

1973. *Gandillot.* A kikapós patikárius. Bohózat 4 felvonásban. Ford. Heltai Jenő. 2. kiadás. (Fővárosi színházak műsora 13—14. sz.) Budapest. Lampel R. (1903.) (8-r. 96 l.) 60 f.

1974. *Gautier Théophile.* A kaczer halott. Ford. Szabados Ede. Szatmár-Németi 22. sz.

1975. *Gavault Paul és Charvay Robert.* A csodagyermek. (L'enfant du miracle.) Bohózat három felvonásban. Fordította Molnár Ferencz. (Fővárosi színházak műsora 154—155.) Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. 82 l.) 60 f.

1976. *Gombocz Zoltán.* Még egyszer a francia Bánk bán-regényről. Philol. Közl. 269—271. l.

1977. *Guilbert Yvette.* A kis számár. Ford. Incubus. Hét 43. sz.

1978. *H. B. Coppée* Ferencz. Alkotmány 203. sz.

1979. *H—i, L.* Vom jungen Sarcey. P. Lloyd 179. reg. sz.

1980. *Hajós Lajos dr.* Zola és a természettudomány. Huszadik Század VII. köt. 33—43. l.

1981. A halál költője. Magy. Nemzet 261. sz. (Maurice Rollinat.)

1982. *Halévy L., Cremieux H. és Decourcelle P.* Constantin abbé. Vígjáték 3 felvonásban. Fordította Paulay Ede. (Fővárosi színházak műsora 143—144.) Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. 69 l.) 60 f.

1983. *Hekler Antal dr.* Joyzelle. Magy. Közélet II. évf. 3. köt. 106—116. l. (Maeterlinck darabja.)

1984. *Heller Bernát dr.* Victor Hugo vallástörténeti és vallás-irodalmi tudományáról. Izr. magy. irod. társ. Évkönyv 1903. 143—163. lap.

1985. *Hemans Felicia.* A rózsa. Ford. ifj. Zsoldos Benő. Zemplén 139. sz.

1986. *Heredia* szonettjeiből. 1. Az isteni hegyekhez. 2. Egy holt városra. Ford. Vargha Gyula. Budap. Szemle 114. köt. 114. l.

1987. *Heredia.* Némea. Ford. Kún József. Hét 41. sz.

1988. *Heyermans Herman.* Ghetto. Dráma 3 felv. Ford. Hevesi Sándor. Először adták a Királyszínházban decz. 10.

1989. *Hugo Viktor.* Poésies. I. Magyarázta Heller Bernát dr. (Francia könyvtár. 22.) Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. X, 112 l.) 70 fillér.

1990. *Hugo Viktor.* Rózsa volt . . . Ford. Bárdos Lilly. P. Napló 264. sz.

1991. *Hugo Viktor.* A sír és a rózsa. Ford. Bodrogh Pál. Budap. Napló 206. sz.

1992. *Hugo Viktor.* Jézus első találkozása a halállal. Ford. Gyulai Ágost. Magy. Szemle 15. sz.

1993. *Hugo Viktor.* Extázis. Ford. Nagykovács Miklós. Egri Híradó 103. sz.

1994. *Hugo V.* Sírfelirat. Ford. Zoltán Vilmos. Marosvölgy 35. sz.

1995. *Humoristes français*. Alphonse Allais, Georges Auriol, Alfred Capus, Michel Provins etc. (Segédkönyvek a francia nyelv és irodalom tanításához. 7. füzet.) Pozsony, 1903. Stampfel K. (8-r. 84 l.) 60 fillér.

1996. *Huszár, Guillaume*. P. Corneille et le théâtre espagnol. Paris, E. Bouillon. 1903. (8-r. 306 l.) — Ism. Schwarz Ármán. Pester Lloyd 38. sz. — Rövid ism. Deutsche Ltr. Ztg. 14. és Morel: Fatio A. U. o. 28. sz. — Haraszi Gyula. Bud. Szemle 113. köt. 129—137. l. — Ábrányi Emil. Bud. Napló 70. sz.

1997. *Huszár Vilmos*. Anatole France új könyve. Budap. Hirl. 200. sz.

1998. *Huszár Vilmos*. Honoré de Balzac. 1902. — Ism. Elek Oszkár. Philol. Közl. 69. l.

1999. *Junius*. Staël asszony és Napoleon. Budap. Hirl. 281. sz.

2000. *Junius*. Hatvan év emlékei. Budap. Hirl. 247. sz. (Legouvé Ernőről.)

2001. *Kont Ignác*. A francia philológiai irodalom. 1898—1902. Philol. Közl. 145—159, 225—242, 322—337, 406—417, 476—490, 676—690, 760—780, 840—864. l.

2002. *Kozáry Gyula*. Bourget Pál. Magy. Szemle 5, 6. sz.

2003. *La Fontaine*. Fables. Magyarázta Gross Leopoldina. (Francia könyvtár 20. köt.) Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. XI, 84 l.) 70 fillér.

2004. *La Fontaine*. Choix de Fables. Módszeresen feldolgozta, életrajzzal és magyarázó jegyzetekkel ellátta Otrok Mihály. (Segédkönyvek a francia nyelv és irodalom tanításához. 5.) Pozsony, 1903. Stampfel K. (8-r. 72 l.) 70 fill.

2005. *Lamartine*. A tücsök. Ford. Sárkány Imre. Orsz.-Vil. 27. sz.

2006. *Lándor Tivadar*. Maeterlinck hazugsága. Magy. Génusz 24. szám.

2007. *Lauras, P. M.* Bourdaloue, sa vie et ses œuvres. 1., 2. Ism. Kádora János. Hittud. folyóir. 807—813. l.

2008. *Lázár Béla dr.* Zola mint műkritikus. Huszadik század VII. köt. 122—128. l.

2009. *Leclercq M. T.* Két ünnepség. Vígjáték egy felvonásban. Ford. Győry Elemér. (Műkedvelők színháza. 25. füz.) Budapest, 1903. Singer és Wolfner. (8-r. 32 l.) 60 f.

2010. *Leconte de Lisle*. Valmiki halála. Ford. Fiók Károly. Egyetértés. 194. sz.

2011. *Leconte de Lisle*. 1. Az örök illat. Ford. Gábor Andor. Hét 3. sz. — 2. Sacra fames. U. o. 38. sz.

2012. *Leconte de Lisle*. Naplemente. Ford. Szabados Ede. Vasár. Ujs. 33. sz.

2013. *Leconte de Lisle*. A manchya. Ford. Vargha Gyula. Budap. Szemle 113. köt. 298. l.

2014. *Leconte de Lisle*. A kondor álma. Ford. Zempléni Árpád. Bud. Napló 199. sz.

2015. *Lord André*. Az igazgató úr. Dráma 1 felv. Ford. Góth Sándor. Először adták a Vígyszínházban szept. 24.

2016. *Mauclair, Camille*. L'ennemi des rêves. Ism. T. G. Magy. Génusz 4. sz.

2017. *Maupassant*. Napsugárban. Jövendő 10. sz.
 2018. Guy de Maupassant. A vadludak. Ford. Szilágyi Géza. Magy. Szalon 40. köt. 185. l.
 2019. *Medveczky Kornél*. A Vente Zola. (Zola-árverés.) Budap. Hirl. 77. sz.
 2020. *Mirbeau Octave*. Az üzlet — üzlet. Színmű 3 felv. Ford. Molnár Ferencz. Először adták a Nemzeti Színházban nov. 21.
 2021. *Mistral Frigyes*. Magali. Ford. Hajós Izsó. Budap. Szemle 113. köt. 112—114. l.
 2022. *Molière*. Kénytelen házasság. Vigjáték egy felvonásban. Fordította Hevesi Sándor. (Magyar könyvtár. 329. sz.) Budapest, 1903. Lampel R. (16-r. 39 l.) 30 f.
 2023. *Molière*. Scapin furfangjai. Vigjáték 3 felvonásban. Fordította Hevesi Sándor dr. (Magyar könyvtár 322. sz.) Budapest. Lampel R. (1903.) (16-r. 63 l.) 30 f.
 2024. *Molière*. A képzelt beteg. Énekes, tánczos vigjáték 3 felvonásban. Fordította Váradi Antal dr. (Magyar könyvtár 356. 357.) Budapest, 1903. Lampel R. (16-r. 111 l.) 60 f.
 2025. *Móricz Zsigmond*. Molière. (Bevezetés «A fősvény» fordításához.) Uránia 10. sz.
 2026. *Normand, Jacques*. A nagyon csinos leány. Fordította Heltai Jenő. (Monologok 115.) Budapest, 1903. Singer és Wolfner. (8-r. 7 l.) 30 f.
 2027. *Ohnet, Georges*. Marchand de poison. Ism. Hevesi Sándor. Magy. Szemle 23. sz.
 2028. *Ollivant, Alfred*. A fehér leány halála. Ford. Zsoldos Benő. Hét 24. sz.
 2029. *Omikron*. Diderot Szt.-Pétervárott. Magy. Szó 243, 244. sz.
 2030. *Osvát Ernő*. Anatole France. Noces corienthiennes. Uj Magy. Szemle 2. sz.
 2031. *Pekár Gyula*. George Sand szerelme. Jövendő 40. sz.
 2032. *Pekár Gyula*. George Sand és Musset szerelme. U. o. 41. sz.
 2033. *Pekár Gyula*. George Sand és Chopin szerelme. U. o. 42. sz.
 2034. *Pekár Gyula*. Balzac szerelme. Jövendő 39. sz.
 2035. *Pélissier, G.* Le mouvement littéraire contemporain. 1903. Ism. Téri József. Irod. tört. Közlem. 252—254. l.
 3036. *Rameau Jean*. Magdolna mosolya. Ford. Gyulai Ágost. Magy. Szemle 1. sz.
 2037. *Richepin, Jean*. 1. Hulló csillagok. — 2. Erdő szélén. — 3. A rózsaszínű hajó. Ford. Heltai Jenő. Jövendő 1. füz. — 4. A rongy. Hét 12. sz.
 2038. *Richepin*. Az élet. Ford. Bod. Jövendő 40. sz.
 2039. *Rostand Edmond*. A regényesek. Vigjáték 3 felv. Ford. Telekes Béla. Először adták a Nemzeti Színházban ápr. 3.
 2040. *Rostand Edmond*. A regényesek. (Les Romanesques.) Vigjáték 3 felv. Francziából fordította Telkes Béla. Budapest, 1903. Franklin-T. (8-r. 72 l.) 1 K.
 2041. *Rostand Edmond*. A sasfiók. (L'aiglon.) Verses dráma 6 felv. Francziából fordította Ábrányi Emil. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. 408 l.) 4 K 50 f. — Ism. Begetter. Magy. Szemle 32. sz.
 2042. *Rózsa Dezső*. Racine Andromaque-ja. Orsz.-Világ 4. sz.

2043. *Salgó Ernő*. Egy nihilista regényről. Jövendő 41. sz. (Anatole France: Komikus történet.)
2044. *Silvestre Armand*. Maima dala. Ford. dr. Szabó Károly. Magy. Géniusz 27. sz.
2045. *Souvestre*. Contes. Magyarázta Oláh Béla dr. (Francia könyvtár. 17. köt.) Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. XII, 74 l.) 70 f.
2046. *Sully Prudhomme*. Itt alatt . . . Ford. Győry Margit. Zenevilág 45. sz.
2047. *Sully Prudhomme*. 1. Itt lenn. Ford. Szabados Ede. Szatmár-Németi 40. sz. — 2. Hasonlóság. U. o. 33. sz. — 3. Bár mondhatnám. U. o. 30. sz. — 4. Az ébredés. U. o. 18. sz.
2048. *Sully Prudhomme*. Az ébredés. Ford. Szabados Ede. Vasár. Ujs. 17. sz.
2049. *Sully Prudhomme*. 1. Volnék csak Isten! Ford. Telekes Béla. Jövendő 41. sz. — 2. Csillagok. U. o. 45. sz.
2050. *Sully Prudhomme*. A törött váza. Ford. Vargha Gyula. Vasár Ujs. 25. sz.
2051. *Sydney Carton*. Legouvé Ernő. 1807—1903. Vasár. Ujs. 13. sz.
2052. *Szabó Károly*. Cyrano de Bergerac. Philol. Közl. 304—322, 378—396. l. — Külön is megjelent. (8-r. 40 l.)
2053. *Színi Gyula*. A legifjabb Franciaország. (Naturalisták. Humanisták. Ecole française.) Hét 40. sz.
2054. *Szőgyény-Marich Julia*. Madame Staël kastélya. Fejérm. Napló 18. sz.
2055. *Szüry Dénes*. «A regényesek». Rostand E. költői színdarabja. Vasár. Ujs. 15. sz.
2056. *Theuriet*. Lekaszált fű. Ford. Hegedűs István. Egyetértés 183. sz.
2057. *Vaucaire, Maurice*. Levél a kicsikének. Ford. Rózsa Géza. Jövendő 42. sz.
2058. *Verlaine, Paul*. Nevermore. Ford. Gábor Andor. Hét 22. sz.
2059. *Verlaine, Paul*. Virágot és gyümölcsöt. Jövendő 8. sz. — Börtön-ablakból. U. o. 20. sz.
2060. *Verlaine, Paul*. Holdas éj. Ford. Zempléni Árpád. Hét 1 sz.
2061. *Wesely Odön dr.* Fénelon és a nőnevelés. Budapest. Lampel R. 1903. (8-r. 16 l.) 60 f.
2062. *Wolff Péter*. A titok. Vigjáték 3 felv. Ford. Fái J. Béla. Először adták a Nemzeti Színházban máj. 29.
2063. *Zigány Árpád*. Provence és Itália költészete. Magy. Közélet. II. évf. 4. köt. 225—234. l. és 5. köt. 14—24. l.
2064. *Zola Emil*. Az igazság. Ford. Zempléni P. Gyuláné. Ism. Raskai Ferencz. Magy. Közélet II. évf. 2. köt. 363. l.
2065. *Zola Emil* a zenéről. Közli Lazarus Margit. Zenevilág 1. sz.

2. Tankönyvek.

2066. *Bartos Fülöp és Chorancsák István dr.* Francia nyelvtan és olvasókönyv. Iskolai és magánhasználatra. I. rész. 11-ik (az új átdolgozás szerint 6-ik) kiadás. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. V, 196 l.) 2 korona.

2067. *Chailley-Bert, Joseph*. Tu seras commerçant. Iskolai kiadás. (Segédkönyvek a francia nyelv és irodalom tanításához. 8. füzet.) Pozsony, 1903. Lampel R. (8-r. 176 l.) 1 K 20 f.

2068. *De Gerando, Antonina*. Francia olvasókönyv. A magyarországi felsőbb leányiskolák II., III. és IV. osztályai számára. Harmadik kiadás a felsőbb leányiskolai 1901. évi új tanterv értelmében átdolgozva, szótárral ellátva. Pozsony, 1903. Stampfel K. (8-r. VIII, 140 l.) 1 K 80 f.

2069. *Havas Adolf*. Francia nyelv és olvasókönyv reálisk. III. o. számára. 1902. Bir. Tölgyi Gyula. Hivat. Közl. 14. sz.

2070. *Havas Adolf és dr. Kovács S. János*. Francia nyelvtan és olvasókönyv. 1904. Bir. Simits Ferencz. Hivat. Közl. 25. sz.

2071. *Klimó Mihály és Roboz Andor*. Módszeres francia nyelvtan és olvasókönyv. Az új tanterv szerint. A reáliskolák IV. osztálya számára. Budapest, 1903. Athenæum. (8-r. 156 l.) 1 K 60 f. — Ism. Halász Gyula. Hivat. Közl. 14. sz. és Otrók Mihály. U. o. 26. sz.

2072. *Klimó Mihály és Bartos Fülöp*. Rendszeres francia nyelvtan, olvasó- és gyakorlókönyv. Az új tanterv szerint. A reáliskolák felső osztályai számára. I. rész. A reáliskolák V. osztálya számára. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. IX, 185 l.) 2 K 40 f.

2073. *Macher Ede*. Francia olvasókönyv a reáliskolák VII-VIII. oszt. számára. Pozsony, 1902. Ism. Ballenegger Henrik. Hivat. Közl. 9. sz. — Dr. Kugel Sándor. Tanáregyl. Közl. 290. l.

2074. *Mendlik Alajos és Bodnár Gyula*. Francia nyelvkönyv. 1904. Bir. Kemény Ferencz. Hivat. Közl. 26. sz.

2075. *Ploetz Károly dr.* Syllabaire français. Bevezetés a francia nyelvbe. Fokunkint haladó tanmód. A 23. eredeti kiadás szerint átdolgozta Varga Bálint dr. 9. javított és bővített kiadás. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. 144 l.) 1 K 10 f.

2076. *Prosateurs modernes*. François Coppée, Pierre Loti, Henri Lavedan, René Bazin etc. (Segédkönyvek a francia nyelv és irodalom tanításához. 6. füzet.) Pozsony, 1903. Stampfel K. (8-r. 79 l.) 80 f.

2077. *Schmidt, G.* Manuel de conversation scolaire. Berlin, 1901. Ism. Karl Lajos. Tanáregyl. Közl. 36. évf. 152—155. l.

2078. *Thibaut M. A.* Francia és magyar iskolai szótár. 1902. Ism. Téry József. Philol. Közl. 165. l.

2079. *Theisz-Matskássy-féle* francia-magyar és magyar-francia szótár: Dictionnaire français-hongrois et hongrois-français. I. Dictionnaire français-hongrois. Par Jules Theisz. Budapest, 1903. Lampel R. (8-r. XII, 405 l.) 5 K. — Ism. dr. Kugel Sándor. Tanáregyl. Közl. 36. évf. 586—588. l. — Bartos Fülöp. Hivat. Közl. 11. sz.

3. Olasz és spanyol.

2080. *Alleram Gyula*. Dante mint állítólagos bűbajos. Ébredés 47—59. l.

2081. *Alleram Gyula*. Szűz Mária Dante Divina commediájában. Kath. Szemle 656—682. l.

2082. *Andor György dr.* Dante tisztulási útja. Magy. Szemle 19. sz.

2083. *D'Annunzio, Gabriele*. Francesca da Rimini. Drama. Ism. Radó Antal. Uj Magy. Szemle 2. sz.
2084. *de Arce, Gaspar Nunez* «Csatahangjaiból». 1. Emlékek. 2. Alkony. Ford. Kőrösi Albin. Magy. Szemle 12. sz.
2085. *Arce, Gaspar Núñez de* csatahangjaiból. Ford. Kőrösi Albin. Kath. Szemle 592—595. l.
2086. *Becker F. Ágost*. A spanyol irodalom a XV. században. Budap. Szemle 116. köt. 34—47, 189—210. l.
2087. *Brie, Mária*. Savonarola in der deutschen Literatur. Ism h. Philol. Közl. 797. l.
2088. *Calderon*. Két szék közt a pad alatt. Vigjáték 3 felv. Fordította Huszár Vilmos. Versbe szedte és magyar színpadra alkalmazta Makai Emil. (Fővárosi színházak műsora 152—153. sz.) Budapest Lampel R. (8-r. 64 l.) 60 f.
2089. *Calderon de la Barca*. Két szék közt a pad alatt. Vigjáték 3 felv. Ford. dr. Huszár Vilmos és Makai Emil. Először adták a Nemzeti Színházban okt. 2.
2090. *Carducci*. Rózsa-ének. Ford. Telekes Béla. Jövendő 33. sz.
2091. *Cs. P. J. Strenna Dantesca*. Philol. Közl. 353. l.
2092. *Cs. P. J. Dante-irodalom*. Philol. Közl. 446—448, 527—529. lap.
2093. *Hegedűs István*. Egy olasz költő Mátyás királyhoz. (Antonius Constantius Mátyás királyhoz.) Irod. tört. Közlem. 79—85. l.
2094. *Juan de la Encina* troubadour-dala. Ford. Albert József. Nyugatmagy. Híradó 84. sz.
2095. *Kenedi Géza*. Dante nyomai. Fiumei Szemle 5. sz.
2096. *Kőrösi Albin*. D. Caspar Nunez de Arce. 1834—1903. P. Lloyd 183. reg. sz.
2097. *XIII. Leo pápa*. A halál. Olaszból ford. Csicsáky Imre. Vasár. Ujs. 30. sz.
2098. *M. Vittorio Alfieri*. P. Lloyd 241. reg. sz.
2099. *Negri Ada*. Forradalom. Ford. Telekes Béla. Jövendő 11. sz.
2100. *Pékár Gyula*. Végzetes szerelmek. Petrarca és Madonna Laura. P. Napló 299. sz.
2101. *Petrarca Francesco*. Laura. Ford. Zoltán Vilmos. Dunántuli Hirl. 28. sz.
2102. *Pey-Ordeix Segismundo*. A Jezsuita. (Paternidad.) Spanyol jezsuitadráma. Budapest, 1903. Népszava keresk. (8-r. 176 l.) 20 f. — Ism. Roboz Andor. Budap. Napló 114. sz.
2103. *Sanvienti, Bern*. I primi influssi di Dante, del Petrarca e del Boccaccio sulla letteratura Spagnuola. 1902. Ism. Greszler Gyula. Philol. Közl. 424—435. l.
2104. *Stecchetti Lorenzo*. Tegnap a tengeren. Ford. Dénes Tibor. P. Napló 296. sz.
2105. *Stecchetti*. 1. Az utcáról . . . 2. Ha hullanak . . . Ford. Kovács József. Pesti Napló 101. sz.
2106. *Stecchetti Lorenzo*. Ha majd a sárga lombok . . . Ford. Zempléni Árpád. Vasár. Ujs. 1. sz.
2107. Szegény őrlt. Spanyol eredetiből ford. Kőrösi Albin. Kath. Szemle 366—368. l.
2108. *Tasso*. — Lásd 1126. sz. a.

2109. *Verga G.* Paraszttbecsület. Színmű 1 felv. Ford. Radó Antal. Először adták a Nemzeti Színházban márcz. 20.

2110. *Vivanti Anni.* 1. Az óceánon. Ford. Gábor Andor. Hét 11. sz. — Harag. U. o. 18. sz.

2111. *Vivanti Annie.* Emlékkönyvbe. Ford. Kovács József. Hét 6. szám.

2112. *Vivanti Annie.* 1. Virgo. Ford. Zoltán Vilmos. Dunántuli Hirl. 36. sz. — 2. Emlékkönyvbe. U. o. 19. sz. — 3. Szerelmes levél. U. o. 14. sz. — 4. Volt egyszer. Nagybecskereki Hirl. 277. sz.

2113. *Zendrini Bernardino.* A költészet. Ford. B. V. Abauj-Kassai Közl. mutatv. sz. (decz. 24. 1902.)

2114. *Zigány Árpád.* Petrarca. Magy. Közélet II. évf. 4. köt. 94—105. l.

2115. *y.* A mi olasz olvasókönyveink. Magy. Pestalozzi 41. sz.

4. Rumán.

2116. *Carmen Sylva.* 1. Babona. 2. Új élet. Ford. Telekes Béla. Egyetértés 336. sz.

2117. *Carmen Sylva.* Bach fűgái. Zenevilág 19—22. sz.

2118. *Ciura, Alesandru.* Eminescu și Coșbuc. Note comparative. Blaș, 1903. tip. seminar. (8-r. 108 l.) 1 cor.

2119. *Coșbuc György.* Anyám. Románból ford. Révai Károly. Vasár. Ujs. 16. sz.

2120. Dalok. (Románból.) 1. Szamos partján. 2. Madár, madár... Ford. Emisac. Kolozsv. Friss Ujs. 21. sz.

2121. *Kremnitz, Mite.* Carmen Sylva. Eine Biographie. Leipzig. Ism. P. Lloyd 300. reg. sz.

2122. Román elbeszélők. Brassó, 1903. Ism. Brassói Hirl. 129. sz.

2123. *Sulică, Nicolae.* Noțiuni generale din istoria literaturii romane pentru clasele superioare ale liceului. Brassó, 1903. Ciureu ny. (8-r. 110 l.+1 lev.) Különnyomat a brassói gör. kel. román gymn. 1902/3. értesítőjéből.

XI. Szláv nyelvek s irodalmak.

2124. *Adamov, Faje Marković.* Na célu i prělu. Pripovetke. Beograd. — Sr. Karlovci, 1901. Ism. S—ć, M. Letopis Matice Srpske Knj. 219. 98—103. l.

2125. *Ambrus Zoltán.* Turgenyev emléke. Jövendő 34. sz.

2126. *Asbóth, Oskar.* Ein Stück Volksetymologie. Arch. f. slav. Philol. 569—579. l.

2127. *Bányai Marcel.* Két orosz dráma. (Csehov. A sirály. — A három nővér.) Magy. Génius. 43. sz.

2128. *Birkás Géza dr.* Mereskovszkij. Magy. Szemle 12. sz.

2129. *Csehov Antal.* Leánykérés. Bohózat 1 felv. Ford. Pintér Ákos. Először adták a Vígszínházban sept. 24.

2130. *Czambel, Dr. Samo.* Slováci a ich reč. Nákladom vlastným. N. Budapesti, V. Hornyánszky. 1903. (8-r. 269 l.)

2131. *Derzsávin*. Isten. Oroszból ford. Máthé Miklós. O rsz.-Világ 36. szám.
2132. *Djukić, Dušan C.* Kroz suton. Pjesme. Zagreb, 1903. — Ism. S—ć, M. Letopis Matice Srpske. Knj. 221. 97. l.
2133. *Erix*. Leonid Andrejev. Magy. Közélet II. évf. 4. köt. 39. l.
2134. Az euchologionból. Ó-szlávból ford. Máthé Miklós. Magy. Szemle 12. sz.
2135. *Fofanov*. Nyomor. Ford. Telekes Béla. Jövendő 45. sz.
2136. *Gavrilovic, And.* Prvo istorisko doba narodne poezije. Rad jugosl. Akad. 153. Knj. 209—226. l.
2137. *Gorkij, Gorkij Maxim.* Éjjeli menedékhely. Képek az élet mélységéből. Orosz eredetiből fordította Havas József. (Magyar könyvtár 344, 345. sz.) Budapest, 1903. Lampel R. (16-r. 100 l.) 60 f.
2138. *Gorkij Maxim.* Éjjeli menedékhely. Jelenetek az élet mélységéből 4 felv. Fordította Hazai Hugó. Budapest, 1903. Szilágyi B. (16-r. 96 l.) 50 f.
2139. *Gorkij Maxim.* Éjjeli menedékhely. Jelenetek a mélységből 4 felvonásban. Fordította Kálnoki Izidor. Hatodik ezer. Budapest, 1903. Szilágyi Béla. (16-r. 96 l.) 60 f.
2140. *Gorkij Maxim.* Markó halász. Ford. Telekes Béla. Jövendő 1. füzet.
2141. *Gorkij Maxim.* Egy csavargó naplójából. Ford. Telekes Béla. Hét 30. sz.
2142. *Beőthy Laszlo.* «Éjjeli kvártély.» Budap. Hirl. 50. sz.
2143. *H. L. Dr.* Gorki und die Desinfektion. Bud. Tagbl. 337. sz.
2144. *Konnerth, Hermann.* Maxim Gorkij's «Nachtsayl». Akad. Blätter. VII. Jahrg. 12. sz.
2145. *Stuhlman Patrik dr.* Maxim Gorkij «Éjjeli menedékhely»-e. Abanj-Kassai Közl. 95, 96. sz.
2146. *Szász Zoltán.* Gorkij és a nyomor bölcsészete. Jövendő 29. sz.
2147. *v. g.* Gorkij. Hét 22. sz. (Képpel.)
2148. *Wildner Odön.* Gorkij Maxim. Budap. Szemle 113. köt. 56—84. l.
2149. *Grčić, Jovan.* Istorija srpske književnosti prema nastavnom planu za srednje škole. U novom Sadu Bratje M. Popovića, 1903. (8-r. XI + 290 + 1 l.) 4 Kor. — Ism. Jovan Radonić. Letopis Matice Srpske. Knj. 221. 87—96. l.
2150. *Havas József.* A Quo Vadis. Magy. Szemle 7, 8. sz.
2151. *Jovanovics.* 1. Ábránd. 2. Iszogatás. 3. Átok. Ford. Dömötör Béla. Délmagy. Közl. 84. sz.
2152. *Ilijts J. Vojslav.* A rezgő nyárfa regéje. Ford. Szász István. Orsz.-Világ 49. sz.
2153. *Karask, dr. Josif.* Česka literatura u novije doba. Letopis Matice Srpske. Knj. 217. 31—77. l. Knj. 218. 59—92. l. Kn. 219. 39 l. Önállóan is megjelent. (U Novom Sadu. M. Popovic.) (8-r. 113 l.)
2154. Knéz Lázár házassága. A legrégibb szerb vitézi dalokból. Szerb eredetiből fordította Dórits István. Magy. Szalon 40. köt. 180—182. lap.
2155. *Krajnyák E.* Az orosz irodalomtörténet új-kora. Magyar Szemle 41—44. sz.
2156. *Lahvicska, Martin.* Slávnost jasličková čili dve hry. I.

Pastieri pri jas ličkach. (Vianočná hra pre školské dietky so spevami.) II. Pastuškovia. (Vianocná divadelná hra pre školu so spevami.) Trnare, A. Horovitz. 1903. (8-r. 26 l.) 30 f.

2157. *Lermontoff*. 1. A gladiátor. Ford. Telekes Béla. Jövendő 28. sz. — 2. Tamára. U. o. 43. sz.

2158. *Luković, Stevan M.* Pesme. Beograd, 1903. Ism. S—é, M. Letopis Matice Srpske. Knj. 222. 101—102. l.

2159. *Margalits Ede*. Karnarutié éneke és a magyar Zrínyiász. Századok 537—544. l.

2160. *Matavulj, Simo*. Beogradske priče. (Sadržaj: 1. Ciganski ukop, 2. Uoči razvoda, 3. Vlajkova tajna, 4. Izbor, 5. Frontaš, 6. Poslednje «na zdravlje», 7. Sukobi, 8. Mala žrtva, 9. Šematizam, 10. marija.) Ism. S—é, M. Letopis Matice Srpske. Knj. 220. 84—86. l.

2161. *Matavul, Simo*. Pošljednji vitezovi. (Mala biblioteka sv. 43.) U mostaru, Pacher i Kisić, 1903. (96 l.) Ism. S—é, M. Letopis Matice Srpske. Knj. 219. 103—104. l.

2162. *Medini, Milorad*. Prvi dubrovački pjesnici i zbornik Nikole Ranjine. Rad jugosl. Akad. 153. Knj. 98—114. l.

2163. Mereskovszki Dmitri. Jövendő 3. sz.

2164. *Mickiewicz Ádám*. 1. Wilija. 2. Krimmi kép. 3. Laura. 4. Rezignáció. Ford. Telekes Béla. Magy. Géniusz 40. sz. — 5. Prima veris. U. o. 42. sz.

2165. *Miczkievics Ádám*. Találkozás az atyával. Ford. Máthé Miklós. Magy. Szemle 31. sz.

2166. *I. Miklós, montenegrói fejedelem*. El oda, el . . . Ford. Szász István. Vasár. Ujs. 18. sz.

2167. *Milas, Matej*. Današni mostarski dijalekat. Rad. jugosl. Akad. 153. Knj. 47—97. l.

2168. *Milorad Medini*. Povjest hrvatske književnosti u Dalmaciji i (u) Dubrovniku. Knjiga I. XVI. stoljeće. Zagreb, 1902. 8°. 355. Ism. Vrch. R. Letopis Matice Srpske. Knj. 218. 103—111. l.

2169. *Mitrović, Milorad J.* Prigodne pesme. Ism. *Čipiko, Ivo*. Letopis Matice Srpske. Knj. 222. 100—101. l.

2170. *Nusics, Branislav*. Egy káplár emlékeiből. (Képek és rajzok a szerb bolgár háborúból). Irta —., szerbből fordította *Skrbics Tivadar*. (Olcso Könyvtár, szerk. Gyulai Pál. 1269—1270. sz.) Budapest. Franklin-Társulat. 1903. Ism. S—é, M. Letopis Matice Srpske. Knj. 218. 118. l.

2171. *P.* Die russische Tagespresse. P. Lloyd 183. reg. sz.

2172. *Pećanac, Vuko*. Carmina Selecta. Sarajevo, 1903. Ism. S—é, M. Letopis Matice Srpske. Knj. 222. 101—102. l.

2173. *I. Petrovics Nyegos Péter*. Hegyek koszorúja. Ford. dr. Gyiszálovics V. 1902. Ism. Kenéz. Kath. Szemle 187—190. l.

2174. *Petrović, Milorad M.* Seljančice. Beograd, 1903. Ism. S—é, M. Letopis Matice Srpske. Knj. 222. 101—102. l.

2175. *Popnopoljskij*. «Íz dekadence», album slika od Podnopoljskoga. Spljet, 1903. Ism. *Čipiko, Ivo*. Letopis Matice Srpske. Knj. 218. 117. l.

2176. *Puskin*. Szerenád. Ford. Karafiáth Jenő. Honti Lapok 49. sz.

2177. *Puskin*. Szerenád. Ford. Barabás Ábel. Hét 4. sz.

2178. *Pypin, A. N.* V čom je važnosť ruskei literatúry pre ne-

slovanskú Európou? Z reči: Značenie Gogolja v sozdanii sovremennago meždunarodnago položenija russkoj literatury, posvätenej pamäti Gogolja v ruskej Akademii Nauk vo februari 1902 (50 rokov od jeho smrti). Preložil Jozef Škultéty Slovenské Pohl. Ročník XXIII. 533—540. l.

2179. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika na svijet izdaje jugoslavenska akademija z nanosti i umjetnosti. Obraduje P. Budmani. Svezak 23. 6 petoga dijela. Kulašinac. — Leken. U Zagrebu Akad. 1903. (4-r. 769—960. l.)

2180. Š. F. Slová z latinčiny do slovenčiny bezprostredne prijaré. Slovenské Pohl. Ročník XXIII. 245. l.

2181. Sasinek, Fr. V. Dejepisné záhady. — V. Aký bol jazyk Bulharov a Kozarov? VI. Turcia. VII. Uhri. VIII. Kresťanstvo v Uhorsku. Slovenské Pohl. Ročník XXIII. 110—119, 171—175, 283—288, 420—427 l. IX. Rímsko-katolícka cirkev v Uhorsku (p. 749—492.) X. Pečenzi. 541—547. l.

2182. Šišmánov, Ivan dr. L'étymologie du nom «Bulgare». Keleti Szemle 47—85, 334—363. l.

2183. Sobolevskij, A. K istorii drevnejšej cerkovno-slavjanskoj pismennosti. Ottisk iz Russk. Philol. Vjestnika. 1902. 25. 8°. Ism. A. Belić. Letopis Matice Srpske. Knj. 217. 102—104. l.

2184. Sopcsanin P. Milordd. Őszi dal. Ford. Szász István. Orsz.-Világ 49. sz.

2185. Strohal, R. Osobine dasnašnjega delničkoga narječja. Rad. jugosl. Akad. 153. Knj. 115—208. l.

2186. Tolstoj. Tolstoj Alexei gróf. 1. A kurgán. Ford. Telekes Béla. Jövendő 6. sz. — 2. Pusztai szállás. U. o. 24. sz. — 3. Jelenés. Egyetértés 346. sz.

2187. pf. Tolstoj Leo. (Képpel.) Vasár. Ujs. 39. sz.

2188. Cs. Papp József. Tolsztoj iskolája. Magy. Pædag. 29—33. l.

2190. Schmitt, Eugen. Leo Tolstoi und seine Bedeutung für unsere Kultur. Leipzig, E. Dieterich. (8-r. 482 l.) — Ism. W. J. Magy. Közélet II. évf. 4. köt. 135—137. l.

2191. z. Tolstoj és a zene. Zenevilág 38—42. sz.

2192. Vrhlicky. 1. Amárusz. Ford. Telekes Béla. Jövendő 4. sz. — 2. A vén zsidó. U. o. 15. sz. — 3. A bolond. U. o. 22. sz.

2193. Vrhlicky. Románc. Ford. Telekes Béla. Magyar Gêniousz 38. szám.

2194. Zsukovszky. Rózsák. Oroszból ford. Máthé Miklós. Zemlén 152. sz.

XII. Vegyes.

2195. Bresztóczy Ernő. A kínai irás. Magy. Állam 141. sz.

2196. Kemény Lajos. Magyarországi ágyú- és harangöntők. Arch. Értés. 216—220. l.

2197. Ludwig Ernő. Khinai mesék. Khinai eredetiből fordította —. Ism. r+f. Magy. Közélet I. évf. 6. köt. 308. l.

2198. Stein, Aurel. Sand-Buried. Ruins of Khotan. Personal narrative of a Journey of archæological and geographical exploration

in Chinese Turkestan. London, 1903. (8-r. XXVI, 524 l. — Ism. Vámbéry Á. P. Lloyd 189. reg. sz.

2199. *Vu-Ti chinai herczeg* verse: Nász. Ford. Telekes Béla. Jövendő 26. sz.

Összeállította HELLEBRANT ÁRPÁD.

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET.

Levy, R., Martial und die deutsche Epigrammatik des XVII. Jahrhunderts. Stuttgart, 1903. Levy u. Müller. (N. 8-r.) 3 M.

Lovell, J., Stories in stone from the Roman Forum. London, 1903. Macmillan. (8-r.) 6 Sh.

Maire, A., Répertoire alphabétique des thèses de doctorat ès lettres des universités françaises 1810—1900. Paris, 1903. Picard. (N. 8-r.) 5 fres.

Ma'n Ibn Aus, Gedichte. Arab. Text u. Comm., hrsg. v. *P. Schwarz*. Leipzig, 1903. Harrassowitz. (N. 8-r.) 3.20 M.

Marchesi, G. B., Romanzieri e romanzi italiani del settecento. Bergamo, 1903. Istituto italiano. (8-r. 431 l.) 7.50 L.

Mortensen, J., Le théâtre français au moyen âge. Tr. du suédois par 2. Philipot. Paris, 1903. Picard. (8-r.) 3.50 fres.

Nederlandsche Volksboeken op nieuw uitgegeven vanwege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. I. Leiden, 1903. Brill. (N. 8-r.) 90 l.)

Negri, G., Commenti sui Promessi Sposi di A. Manzoni. Parte I. Milano, 1903. Saleziana. (8-r. 190 l.) 2 L.

Olivier, J. J., Les comédiens français dans les cours d'Allemagne au XVIII-e siècle. 2-e série. Paris, 1903. (4-r. 263 l. és 13 t.)

Omont, H., Notice du ms. nouv. acqu. franç. 10,050 de la bibliothèque national contenant un nouveau texte français de «La fleur des histoires de la terre d'orient» de Hayton. Paris, 1903. Klincksieck. (N. 4-r.) 2.60 fres.

Paris, Gaston, Légendes du moyen âge. Paris, 1903. Hachette. (8-r. IV, 291 l.)

Rāja-çekhara's Karpūra-mañjarī. A drama by the Indian poet Rāja-çekhara (about 900 A. D.). Edited by *Sten Konow* and translated into English by *Ch. Rockwell Lanman*. Cambridge, 1903. Harvard University. (N. 8-r.) 1.50 Doll.

Schmidt, M., Horaz-Studien. Leipzig, 1903. Dürr. (8-r.) 1.20 M.

Schmidt, P. E., Die Bühnenverhältnisse des deutschen Schuldramas und seiner volkstümlichen Ableger im XVI. Jahrhundert. Berlin, 1903. A. Duncker. (N. 8-r.) 5 M.

PARERGA PROPERTIANA.*)

I. Mikor adta ki Propertius az elegiák első könyvét?

A Propertius-féle elegiák chronológiájának kérdésében sok bajt okozott a II. könyv 31. költeménye, mely Apollo Palatinusnak Augustus építette templomáról szól. A magyarázók azt hitték, hogy a költő ezt a templomnak Kr. e. 28 október havában történt felszentelése (*dedicatio*) alkalmával írta. Ebből az következnék, hogy a 28. év vége felé már a második, sőt, ha Lachmann hypothesisét, a ki a második könyvet ketté osztja és a 10. elegiánál új könyvet kezd, elfogadjuk, a harmadik könyvön dolgozott s így az első könyvet legkésőbb 28-ban, Lachmann hívei szerint meg éppen 29-ben már be kellett volna fejeznie. De újabban Rothstein, a kinek Propertius legjobb magyarázatos kiadását (Berlin, Weidmann, 1898) köszönjük, a kérdéses elegiához írt jegyzeteiben, valamint könyve függelékében (II. köt. 352. és köv. ll.) kimutatta, hogy Propertius, a ki versét így kezdi (1—2. vs.):

. . . . aurea Phœbi
Porticus a magno Cæsare aperta fuit,

sehol sem céloz a templom dedicatiójára, sőt a templom belsejéről egyáltalán nem is szól, csak az előtte elterülő oszlopcsarnokot és az ettől bezárt udvart (*area*), melynek közepén az oltár állott, írja le. Nem szabad tehát a költeményt a templom felszentelésére vonatkoztatnunk, hanem csak a remek műtárgyakkal diszitett *porticus* megnyitására, a mi később is történhetett.

---

*) A mi e közlemények célját és *A római elegia* cz. kéziratban már készen álló nagyobb munkámmal való összefüggésüket illeti, v. ö. *Parerga Tibulliana* cz. értekezésem bevezetését e folyóirat 1903. évi folyamának 641. l.

Most már semmi sem áll útjában annak, hogy az első könyv kiadásának idejét a második könyvre való tekintet nélkül tisztán az első könyvben található chronologiai indiciumok alapján igyekezzünk megállapítani. Ilyet találunk az I. könyv 6. elegiájában, mely Tullushoz, a költő előkelő barátjához és pártfogójához van intézve; a fiatal Tullus, mint egy tartományi kormányzó kísérője, Ázsiába készül s Propertius így buzdítja (19—20. vs):

Tu patrui meritis conare anteire secures
Et vetera oblitis iura refer sociis.

Rothstein a helyet így magyarázza: «Tullus soll den Provinzialen das alte Recht wiederbringen, das sie infolge der langen Misswirtschaft vor der Neuordnung der Provinzen durch Augustus im Jahre 27 v. Chr. schon vergessen haben. Man darf wohl in Übereinstimmung mit den sonstigen chronologischen Verhältnissen der properzischen Gedichte an die erste Besetzung der Statthalterschaft der Provinz Asien nach jener Reform denken.» Ezt a feltevést megerősítik a római történet legjelesebb kutatói, nevezetesen *Gardthausen* (Augustus und seine Zeit, II. köt. p. 553. és 613.) és *Mommsen* (Römisches Staatsrecht, 3. kiad. II. köt. p. 1127.), a kik kimutatják, hogy, midőn a 27. év január havában a provinciák ismeretes kettéosztása a senatus és a princeps között megtörtént, Augustus pontosan megállapította a provincialis városok jogait és privilegiumait, a melyek a triumviratus katonai kormányzata alatt szüneteltek, s a császárság alatt mindig ez az intézkedés volt irányadó. Tullus utazása tehát csak ez intézkedés utáni időre eshetett, a mikor a senatustól választott első proconsul ment Kis-Ázsiába, a ki visszaadta a tartománybelieknek azokat a jogokat, a melyekről a triumviratus hosszú uralma alatt már-már megfeledkeztek. Ugyanerre vall a kérdéses elegia 33—34. verse is:

Seu pedibus terras seu pontum carpere remis
Ibis et accepti pars eris imperii,

a hol az *acceptum imperium*, a tartománybelieknek kedves uralom alatt csakis a terhes katonai uralom után visszaállított polgári (*proconsuli*) kormányzat érthető.

De van az első könyvben még egy másik költemény is, a mely chronologiai tekintetben hasonló eredményre vezet: a 8. elegia. A II. könyv 16. elegiájában is említett illyriai praetor szerepel benne, a

ki éppen provinciájába indul s el akarja vinni magával Cynthiát. De Illyriáról tudjuk, hogy csak 27-ben a provinciák kettéosztása után lett külön helytartóság (v. ö. *Mommßen* : Röm. Gesch. V. köt. 4. kiad. p. 19. és 183.), a hová a senatus küldött praetori proconsult. A Propertiusnál említett praetor elutazása is tehát csak a 27. év január hava után történhetett.

Ám az első könyv 6. és 8. elegiája semmi esetre sem tartozhatnak a könyv utolsó elegiái közé, mert, a mint értekezésünk következő fejezetében ki fogjuk mutatni, mind a kettőt még akkor írta a költő, a mikor boldog szerelemben élt Cynthiával, úgy hogy a praetor fényes ajánlatai sem tudták tőle kedvesét eltántorítani. Csak ezután jött a Cynthia baiæ-i fürdőzése, utóbb a költő görögországi útja, majd a szakítás és erre a későbbi időre esnek az I. könyvnek a boldogtalan szerelemről szóló dalai. Propertius tehát a könyvet nem igen fejezhette be hamarább, mint a 27. év második felében s így kiadása körülbelül ugyanakkor történhetett, a mikor Tibullus is közrebocsátotta első könyvét.

Mivel pedig az I. könyv 1. elegiája, melyet Propertius bevezetésképen írt a már kész könyvhöz, a Cynthiával folytatott viszonyt körülbelül egy évesnek tünteti fel a 7. versben:

Et mihi iam toto furor hic non deficit anno,

a Cynthia-viszony kezdetét a 28. év második felére kell tennünk. Továbbá, minthogy a 16., 20. és 21. elegia kivételével a többi mind vagy Cynthiáról szól vagy legalább czéloz rá, az I. könyv e dalainak keletkezési idejét csak 28 második felére és 27-re tehetjük. Az említett három elegiát, a hol Cynthiáról nem szól, írhatta valamivel hamarabb is.

Itt említjük meg végül, hogy a könyvek beosztásában nem követtük Lachmann szerencsétlen föltevését, melynek nem belső valószínűsége, hanem csakis a nagy tudós személyes tekintélye biztosíthatott oly hosszú életet. Örvendünk, hogy Rothstein említett kiadásában a második könyv önkényes kettéválasztását elvetvén, a hagyományos négy könyves beosztást visszaállította, s mi nemcsak ebben, hanem a szövegidézésben is őt követtük.

II. A Cynthia-dalok időrendje az első könyvben.

A Cynthia-dalok csoportosításánál a hangulat rokonságát tekintem irányadónak. Legrégibbeknek azokat tartom, a hol a boldog szerelem nyilatkozik meg s a melyeken meglátszik, hogy a költőt még nem érte kiábrándulás. Ilyen a *második* elegia, a hol világosan megmondja, hogy sikerült a vetélytársakat legyőznie és számot tart arra, hogy Cynthia egyedül neki igyekezzék tetszeni (25—26. vs.):

Non ego nunc vereor, ne sim tibi vilior *istis*:
Uni si qua placet, culta puella sat est.

A *harmadikban* úgy tűnik fel Cynthia, mint a kinek hűsége kétségtelen s teljes joggal róhatja meg az éjjeli dorbézolásból visszatérő kedvesét. A *negyedikben* azt olvassuk, hogy a hűség kölcsönös és megbonthatatlan (15—16. vs.):

Quo magis et nostros contendis solvere amores,
Hoc magis accepta fallit uterque fide;

továbbá, hogy a költő teljesen meg van elégedve Cynthia addigi viseletével (27—28. vs.):

. . . . maneat sic semper, adoro,
Nec quicquam ex illa, quod querar, inveniam.

A *tizennegyedikben* tetőponton áll a boldogság, a költő Venus kegyeltjének érzi magát s ezt mondja az istennőről (23—24. vs.):

Quæ mihi dum placata aderit, non ulla verebor
Regna vel Alcinoi munera desplicere.

Még a *tizenkilencedikben* is *certa puella* a Cynthia neve (24. vs.) és boldogságuknak csak a halál vethet véget (25—26. vs.):

Quare, dum licet, inter nos lætemur amantes:
Non satis est ullo tempore longus amor.

Az elegiák következő csoportján már megérzik a kiábrándulás: a költő nem boldog szerelmes többé, hanem keserves zsarnokság alatt nyögő rabszolga. Az *ötödikben* így jellemzi saját állapotát (3—4. vs.):

Quid tibi vis, insane? Meos sentire furores?
Infelix, properas ultima nosse mala;

Cynthia bírása is csak kinnal jár (9—12. vs.):

Quod si forte tuis non est contraria votis,
At tibi curarum milia quanta dabit!
Non tibi iam somnos, non illa relinquet ocellos:
Illa feros animis alligat una viros;

továbbá 19—20. vs.:

Tum grave servitium nostræ cogere puellæ
Discere et exclusum quid sit abire domum.

A *hatodikban*, melyről a megelőző fejezetben megállapítottuk, hogy a 27. év január havánál későbbi, így szól Tullushoz (23—24. vs.):

At tibi non unquam nostros puer iste labores
Afferat et lacrimis omnia nota meis;

továbbá (35—36. vs.):

Tum tibi si qua mei veniet non immemor hora,
Vivere me duro *sidere* certus eris.

A *nyolczadik* (A) elegia, a hol a Cynthiát provinciájába vinni akaró illyriai prætorról van szó, ugyancsak a 27. év elején még a tavasz beállta előtt keletkezett, a mint a következő helyből (9—11. vs.) kitünik:

O utinam hibernæ duplicentur frigora brumæ
Et sit iners tardis navita vergiliis
Nec tibi Tyrrhena solvatur funis harena.

Ezt követi a vele tartalmilag összefüggő *nyolczadik B.*, a mely a prætor ajánlatát végre visszautasító Cynthiáról szól s bizonyára későbbi a *hatodiknál*, mert, ha a *hatodik*, a hol a költő az őt Ázsiába hívó Tullus ajánlatát visszautasítja, volna a későbbi, a visszautasítás igazolására azt is említenie kellene Propertiusnak, hogy Cynthiát már csak azért sem hagyhatja el, mert a leány az ő kedvéért mondott le az illyriai útról. De bizonyára a *nyolczadik A.* is későbbi, mint a *hatodik*, mert az utóbbiban még nincs tudomása a költőnek arról, hogy Cynthia hajlandóságot mutatna a prætorral elhagyni Rómát, sőt éppen Cynthia az, a ki visszatartja őt a fővárosban.

A 27. év tavaszára esik Cynthia baiæ-i fürdőzése, melyről a

tizenegyedik elegia szól. A fürdőévad ugyanis Baiæ-ban márczius és április havában volt a tetőponton, később a meleg elől már elvonultak onnan a vendégek. Az elegiát április havában írhatta a költő, mert úgy tünteti fel Cynthiát, a mint a szabad tengerparton kényelmesen leheveredik, a mi enyhe időt tételez föl; v. ö. 12—13. vs.:

Quam vacet alterius blandos audire susurros
Molliter in tacito litore compositam.

Kedvesét ekkor még megbízható hűségű leánynak nevezi s féltékenységeért bocsánatot kér (17—20. vs.):

Non quia perspecta non es mihi cognita fama,
Sed quod in hac omnia parte timetur amor.
Ignosces igitur, si quid tibi triste libelli
Attulerint nostri: culpa timoris erit.

Újra Rómában van Cynthia a *tizenötödik* (A) szerint, mert a beteg költő magához hivatja őt. De ekkor már teljes a kiábrándulás, a mint a kezdő sorok (1—2. vs.) mutatják:

Sæpe ego multa tuæ levitatis dura timebam,
Hac tamen excepta, Cynthia, perfidia.

Itt már úgy szerepel a leány, mint a szívtelen kacérság példaképe. A *tizenötödik* B-ben már hűtlenségéről is meggyőződött a költő; v. ö. 33—38. vs.:

Nam tibi ne viles isti videantur ocelli,
Per quos sæpe mihi credita perfidia est!
Hos tu iurabas, si quid mentita fuisses,
Ut tibi suppositis exciderent manibus.
Et contra magnum potes hos attollere Solem,
Nec tremis admissæ conscia nequitiae.

A panaszokkal telt *tizennyolczadikban* is világos czélzás van Cynthia hűtlenségére a 23—24. versben:

An tua quod peperit nobis iniuria curas,
Quæ solum tacitis cognita sunt foribus,

a hol az *iniuria* csak azt jelentheti, hogy Cynthia mást fogadott magánál s ajtót zárt Propertius előtt, a ki a kizárt szerelmesek szokása szerint az ajtónak mondta el panaszát; a költeményt a

27. év tavaszán vagy nyarán írta, mert a fájdalmával az erdőbe vonuló költő a zephyr fúvalmáról beszél (1—2. vs.):

Hæc certe deserta loca et taciturna querenti
Et vacuum zephyri possidet aura nemus.

Az összes eddigieknél későbbi a *tizenhetedik*, mert itt már azt olvassuk, hogy a költő, a ki előbb folyton azt hirdette, hogy Cynthiához mindennek daczára hű marad, mégis ott hagyta a leányt s hajóra szállt, hogy Görögországba menjen, a mi már a 27. év nyarán történhetett; igaz, hogy megbánta, s éppen az előbbi, a Cynthia kegyetlenségéről szóló elegiákra utal vissza, midőn (15—16. vs.) ezt mondja:

Nonne fuit levius dominæ pervincere mores?
Quamvis dura, tamen rara puella fuit.

Nem is folytatta útját, hanem visszatért kedveséhez. De ekkor beállott a végleges szakítás. A *tizenkettedik* már erről értesít (3—4. vs.):

Tam multa illa meo divisa est milia lecto,
Quantum Hypanis Veneto dissidet Eridano.

Az okot is megtudjuk (11—12. vs.):

Non sum ego, qui fueram: mutat via longa puellas.
Quantus in exiguo tempore fugit amor!

a hol a *via longa* bizonyára Propertiusnak félben maradt görögországi útjára czéloz. Végre a szakítás után az egész szerencsétlen viszonyra visszatekint az *első* elegia.

Ezek után így csoportosíthatjuk a Cynthia-dalokat: I, *boldog szerelem*: 2, 3, 4, 14, 19; II, *kínos rabság*: 5, 6; III, *az illyriai praetor*: 8 A, 8 B; IV, *Cynthia Baiae-ban*: 11; V, *Cynthia hűtlensége és szívtelensége*: 15 A, 15 B, 18; VI, *a költő görögországi félbeszakadt útja*: 17; VII, *szakítás*: 12, 1.

Minthogy azonban a költő egyéb dalaiban is czéloz Cynthiára, e czélzásokból következtetést vonhatunk az illető dalok keletkezésének idejére. Így a Gallushoz intézett elegiák közül a *tizedik* egyidejű lehet a Cynthia-dalok második csoportjával, mert barátjának mint a szerelem megtartásának egyedüli eszközét a feltétlen önmegadást s a zsarnokság elviselését ajánlja (19—28. vs.):

Cynthia me docuit, semper quæcunque petenda
 Quæque cavenda forent: non nihil egit Amor.
 Tu cave ne tristi cupias pugnare puellæ,
 Neve superba loqui, neve tacere diu.
 Nec, si quid petiit, ingrata fronte negaris,
 Neu tibi pro vano verba benigna cadant.
 Irritata venit, quando contemnitur illa,
 Nec meminit iustas ponere læsa minas.
 At quo sis humilis magis et subiectus Amori,
 Hoc magis effectu sæpe fruarere bono.

A *tizenharmadik* már a szakítás utáni időre esik s így a könyv legkésőbbi költeményei közé tartozik, a mint az 1—2. vs. mutatja:

Tu, quod sæpe soles, nostro lætabere casu,
 Galle, quod abrepto solus amore vacem.

A Ponticushoz intézett *hetedik* elegia a Cynthia dalok ötödik csoportjával lehet egyidejű, mert nagyon panaszkodik a lány kegyetlensége ellen (5—8. vs.):

Nos, ut consuemus, nostros agitamus amores
 Atque aliquid duram quærimus in dominam
 Nec tantum ingenio, quantum servire dolori
 Cogor et ætatis tempora dura queri.

Ugyanebből az időből való lehet az ugyancsak Ponticushoz intézett *kilenczedik*, mint e jellemző sorok (7—8. vs.) bizonyítják:

Me dolor et lacrimæ merito fecere peritum:
 Atque utinam posito dicar amore rudis!

A *tizenhatodik* és *huszonegyedik* elegia semmiféle időmeghatározást nem engednek meg. A *huszadikról* a következő fejezetben fogjuk kifejteni, miért tartjuk Propertius legkorábbi versei közül valónak. A *huszonkettediket*, a könyv végszavát, természetesen utoljára írta.

III. Propertius és Phanocles.

Az első könyv *huszadik* elegiája azt az ismeretes mythost beszéli el, mikép rabolták el a nymphák Hercules kedveltjét, Hylast, a szép fiút. Aféle epikus jellegű elegia ez, a milyeneket az alexandrin poéták írtak s nem is lehet egyéb, mint valamely alexandriai

mintakép utánzása. A mondának két görög feldolgozása maradt reánk, az egyik a rhodusi Apolloniustól (Argon. I. 1207. és köv. vs.), a másik Theocritustól (c. 13.), de Propertius forrása egyik sem lehetett, mert náluk hiányzik az elbeszélés egyik feltűnő részlete (25—30. vs.), a Boreas-fiúk enyelgése Hylasszal, továbbá, mert ők a mondát még a régi epika egyszerű, világos és részletező módján mesélik el, míg Propertius a tárgyat igazi alexandrin modorban dolgozza fel: a részleteket csak futólag érinti, inkább csak sejtet, mint elbeszél, stílusa mesterkelt és sűrűn használ kevésbé ismert mythologiai neveket, melyek megértését az összefüggés sem teszi könnyebbé. Szándékosan homályba burkolt, elijesztően tudós költemény ez, a mi arra utal, hogy mintaképét az alexandriai modorosság legjellemzőbb képviselői közt kell keresnünk. Azt hisszük, nem csalódunk, ha Phanoclesre, az Ἐρωτες ἡ καλοὶ (*Szerelmek vagy szép fiúk*) hírhedt szerzőjére gondolunk, a ki épúgy, mint itt Propertius, elegiai formában beszélt el pæderastikus mythosokat, a melyek közt a legismertebbek egyikét, a Hylas meséjét is bizonyára tárgyalnia kellett. Azután *Susemihl* (Gesch. d. griech. Lit. in d. Alexandrinerzeit, I. p. 191.) kimutatta, hogy Phánocles éppen a szerencsétlen kimenetelű meséket gyűjtötte össze s olvasóit ez intő példákkal óvni akarta az efajta szerelemtől; ennek a czélnek is megfelel a Hylas-mythos, mely azzal végződik, hogy Hercules örökre elveszti kedveltjét. *Rhode* (Der griech. Roman p. 83.) viszont a Phanocles-féle mesék ætiologikus jellegét emeli ki: ebbe a keretbe is beleillik a Hylas mondája, mely nem egyéb, mint egy Kios vidékén, a Propontis ázsiai partján uralkodott vallásos szokásnak a magyarázata. Hylast mint félistent ott tisztelték s a nympháktól való elraboltatásának emlékére ünnepet ültek, a mikor az elveszettet keresték s nevét ismételve kiáltozták. E szokás okát pedig megtaláljuk az eltűnt Hylast kereső Hercules kiáltozásáról szóló elbeszélésben s a monda ama változatában, hogy Hercules maga kötelezte volna a vidék lakóit a Hylas keresésére.

Propertius más helye is elárulja, hogy Phanoclest ismernie kellett. A III. könyv 7. elegiájában ugyanis czélzást tesz egy nagyon kevésbé ismeretes mythosra, Agamemnon szerelmére a szép Argynus iránt (21—24. vs.):

Sunt Agamemnonias testantia litora curas,
Qua notat Argynni pœna minantis aquæ,

Hoc iuvene amisso classem non solvit Atrides,
Pro qua mactata est Iphigenia mora.

Ezt a mesét a költők közül tudomásunk szerint csak Phanocles dolgozta föl; v. ö. Clemens Alex. Protrept. p. 32: Φανοκλῆς δὲ ἐν Ἐρωσιν ἢ Καλοῖς ἱστορεῖ Ἀγαμέμνονα, τῶν Ἑλλήνων βασιλέα, Ἀργυονίδος νεὼν Ἀφροδίτης ἵστασθαι ἐπ' Ἀργύονφ τῷ ἐρωμένῳ. Propertius tehát, midőn a Hylas-mondát elegiai formában beszélt el, aligha tarthatott szem előtt más mintaképet, mint a pæderastikus mondák elegiakus elbeszélőjét, Phanoclest.

Valószínű, hogy Propertius mint kezdő olyan formán járt el, mint Vergilius, a kiről tudjuk, hogy, mielőtt eredeti idyllek írásába fogott, Theocritus fordításával gyakorolta stílusát, s feltehetjük, hogy a huszadik elegia Propertius legkorábbi költeményei közül való, a mikor még az annyira bámult alexandriai minták latinra fordításával igyekezett elsajátítani az elegiai stílust. Legalább későbbi versei között, noha mindíg az alexandriai költőművészet hive maradt, egy sincs, a mely ennyire magán viselné a szolgai utánzás bélyegét.

IV. A második könyv 30. elegiájához.

Propertius a II. könyv 30. elegiájában egy meg nem nevezett barátjáról szól, a ki, hogy szerencsétlen szerelmét elfeledje, háborúba akar indulni. Hogy ez a háború a parthusok ellen irányult volna, mutatja a 19—22. vs.:

... Phrygias nunc ire per undas
Et petere Hyrcani litora nota maris,
Spargere et alterna *communes* caede Penates
Et ferre ad patrios præmia dira Lares!

E szerint a költő barátja a Hellespontuson (*Phrygiae undae*, mint Verg. Aen. I. 381: «Phrygium æquor») a Fekete tengerbe s innen bizonyára Pontus tartományba akart jutni, hogy onnan Armenián keresztül törjön be a parthus birodalomnak a Kaspi tenger partján fekvő északi részébe. Igaz, hogy Augustus csak sokkal később, 22-ben indult el Keletre, de a rómaiak már jóval előbb várták az elkerülhetetlen háború kitörését s Propertius ezt a költeményt valószínűleg 26-ban írta, a mikor a rómaiak Polemóval, a pontusi királylyal szövetséget kötöttek (v. ö. Cass. Dio LIII. 25.),

a melynek éle bizonyára a parthusok ellen fordult, s a mikor Phrates elűzte a parthus trónról Tiridatest (v. ö. *Gardthausen*: Augustus u. seine Zeit, II. köt. p. 822.) és ez utóbbi a rómaiakhoz menekülván Augustustól kért segítséget. Ekkor joggal hirdették Rómában, hogy a háború nemsokára kitör s a Propertius barátja is gondolhatott arra, hogy a parthusok ellen indítandó hadjáratban részt vesz s a harcok zajában igyekszik szerencsétlen szerelmét elfeledni.

De nagy nehézséget okozott a magyarázóknak a 21. versben olvasható *communes Penates*. Mikor római ember harcol a parthusokkal, nem lehet szó arról, hogy közös házi isteneket fecskendez be vérrel; ilyen kifejezés csak polgárháborúra vonatkozhatnék, mikor testvér testvér ellen fog fegyvert. Azután a *patrios Lares* a 22. versben ellentétbe van állítva a 21. vers *Penates*-ével s így a *Penates* szóhoz csakis oly jelző tartozhatik, a mi a *patrios*-nak ellentéte. Hiába való itt minden hermeneutikai erőlködés: fel kell tennünk, hogy a *communes* szóban corruptela rejlik,¹ s a bajon csak emendatióval próbálhatunk segíteni.

Azt sem vették idáig észre, hogy Propertius e helyének utánzata megvan Ovidiusnál. Az utóbbi ugyanis a *Remedia amoris*-ban éppen azt ajánlja a szerencsétlen szerelmesnek, mint hathatós ellenszert, a mit Propertius itt hiábavalónak nyilvánít,² hogy t. i. menjen a parthusok ellen indítandó háborúba s így keressen feledést (157—158. vs.):

Vince Cupidineas pariter Parthasque sagittas
Et refer ad patrios bina tropæa deos.

Az utánzás szembeszökő: itt a *patrios deos* van a *Parthas sagittas*-szal ellentétbe állítva úgy, mint Propertiusnál a *patrios Lares* a romlott *communes Penates*-szel. Minden jel arra mutat, hogy a *communes* helyére olyan szót kell tennünk, a mely a parthus birodalmat jelezze. Tudjuk, hogy a költők a parthusok helyett gyakran emlegetnek medusokat, perzsákat, sőt még indusokat (Verg. Ge. II. 172.) is, továbbá, hogy a parthus birodalmat egyes tartományairól majd Mediának, majd Persisnek, majd Bactrának nevezik. Nem lehetetlen tehát, hogy a *communes* helyett *Carmanos*-t kell

¹) V. ö. a kérdéses elegia kezdő sorait (1—2. vs.):

Quo fugis ah demens? Nulla est fuga. Tu licet usque
Ad Tanain fugias, usque sequetur Amor.

olvasnunk, mert Carmania is egyik nevezetes tartománya volt a parthusok országának s lakói nyelvre és szokásokra médusok és perzsák voltak. Annyi bizonyosra vehető, hogy a *Penates* mellett valamely, a parthus névvel synonym jelző állott s ha a kiadók a *communes*-t ezentúl is a szövegben hagyják, melléje kell tenniök legalább a corruptela jelét.

V. A Cynthia-dalok időrendje a második könyvben.

A második könyv Cynthia-dalai közt egészen világosan meg lehet különböztetni két összetartozó csoportot. Az *első csoport*hoz azok a költemények tartoznak, a melyekben elbeszéli, hogy az első könyv megjelenése után mindjárt visszatért Cynthiához s egy darabig zavartalan boldogságban élt vele. A *második* elegiában a visszatérés okául a lány szépségét hozza fel (1—4. vs.):

Liber eram et vacuo meditabar vivere lecto,
At me composita pace fefellit Amor.
Cur hæc in terris facies humana moratur?
Juppiter, ignoro pristina furta tua.

Itt világosan az I. könyv 1. elegiájára utal vissza, melynek írásakor még az volt a szándéka, hogy végkép lemond Cynthiáról és egyáltalában a szerelemtől (29—30. vs.):

Ferte per extremas gentes et ferte per undas,
Qua non ulla meum femina norit iter.

A *harmadikból* megtudjuk, hogy alig egy hónappal az első könyv megjelenése után megint Cynthiáról kezd írni (3—4. vs.):

Vix unum potes infelix requiescere mensem
Et turpis de te iam liber alter erit.

A *huszadikban* elbeszéli, hogy az első könyv megjelenése óta már hetedik hónapja élnek boldogan (19—24. vs.):

Quod si nec nomen nec me tua forma teneret,
Posset servitium mite tenere tuum.
Septima iam plenæ deducitur orbita lunæ,
Cum de me et de te compita nulla tacent.*)

*) Ez épúgy az első könyvnek Rómában való nagy népszerűségére vonatkozik, mint II. 24, 2:

Et tua sit toto Cynthia lecta foro.

Interea nobis non nunquam ianua mollis,
Non nunquam lecti copia facta tui.

Annaira bizik Cynthia hűségében, hogy semmiféle pletykának
nem ád hitelt (13—14. vs.):

De te quodcunque ad surdas mihi dicitur aures:
Tu modo ne dubita de gravitate mea.

Abba a keretbe, melyet az itt érintett három elegia alkot,
könnyen beleilleszthetők a most felsorolandó elegiák, a melyeknek
közös jellemvonása az, hogy a költő boldognak és biztosnak érzi
magát Cynthia szerelmében. A *hetedikben* mind a ketten egyformán
örülnek az Augustus-féle, a nőtleneket házasságra kényszerítő tör-
vénynek bukásán (1—3. vs.), a mely őket elválaszthatta volna
egymástól, mert Propertius természetesen nem vehetett volna nőül
olyan hetærát, a minő Cynthia volt:

Gavisa es certe sublatam, Cynthia, legem,
Qua quondam edicta flemus uterque diu,
Ni nos divideret...

Az első könyv sikerét Cynthia szerelmének tulajdonítja s
reméli, hogy a viszony mindig zavartalan marad (17—20. vs.):

Hinc etenim tantum meruit mea gloria nomen,¹
Gloria ad hibernos lata Borysthenidas.
Tu mihi sola places: placeam tibi, Cynthia, solus:
Hic erit et patrio sanguine pluris amor.

A *tizenharmadikban* a Cynthia ölében olvassa fel verseit s
az ő ítéletét becsüli legtöbbre (11—12. vs.):

Me iuvet in gremio doctæ legisse puellæ,
Auribus et puris scripta probasse mea.

Hiszi, hogy a leány őt még halála után is szeretni fogja (51—
52. vs.):

Tu tamen amisso non nunquam flebis amico:
Fas est præteritos semper amare viros.

A *huszonnyolczadikban* híven ápolja a beteg Cynthiát s mikor
felgyógyul, olyat kíván tőle, a mi világosan mutatja, hogy még
mindig ő volt a hivatalosan elismert imádó (58—62. vs.):

Tu quoniam es, mea lux, magno dimissa periclo,
Munera Dianæ debita redde choro,
Redde etiam excubias divæ nunc, ante iuvenæ,
Votivas noctes et mihi solve decem.

A *harminczadikban* tetőponton áll a boldogság: a költő Cynthia apotheosisát zengi, a Múzsák közt első sorba állítja őt s neki engedi át a borostyánt (37—40. vs.):

Hic ubi te prima statuent in parte choreæ
Et medius docta cuspide Bacchus erit,
Tum capiti sacros patiar pendere corymbos:
Nam sine te nostrum non valet ingenium.

Ugyanebbe a csoportba sorozhatjuk azokat az elegiákat, a melyekben a költő magát csapodárnak, Cynthiát ellenben hűnek tünteti föl. A *huszonkilenczedik A*-ban a kis Ámorok erőszakkal viszik vissza kedveséhez, a kit így jellemeznek (13—14. vs.):

Hæc te non meritum totas expectat in horas:
At tu nescio quas quæris, inepte, fores.

A *huszonkilenczedik B*-ben kémleli kedvesét, de a hű leány jogos felháborodással utasítja vissza (31—32. vs.):

Quo tu matutinus — ait — speculator amicæ?
Me similem vestris moribus esse putas.

Méltán sujtja a gyanakvót a büntetés (41—42. vs.):

Ergo tam *sancti* custos excludor amoris:
Ex illo felix nox mihi nulla fuit.

A *huszonkettődikben* az elkapott költő nyíltan hirdeti, hogy nem elégszik meg egygyel s eljárását így igazolja (37—38. vs.):

Altera me cupidis teneat foveatque lacertis,
Altera si quando non sinit esse locum.

Ez elv megvalósítását látjuk a *harminczharmadikban*: Cynthia Isis ünnepét üli s tíz éjjel tiszta marad; Propertius fájlalja ugyan a dolgot, de mégis más lánynyal kárpotolja magát, a kihez így szól (21—22. vs.):

At tu, quæ nostro nimium placata dolore es,
Noctibus his vacui ter faciamus iter.

Világosan összetartozik egymással az elegiák egy *másik csoportja* is, a mely hosszabb szakítás és sok kínos szenvedés után megújult, de nagyon rövid ideig tartott boldogságról szól. Ide tartozik mint időrendben első a *tizennegyedik* elegia, a melyből kitűnik, hogy kedvesét, a kit alázatossággal visszahódítani nem tudott, megvetéssel sikerült megtörnie; v. ö. 9—14. vs.:

Quanta ego præterita collegi gaudia nocte:
Immortalis ero, si altera talis erit.
At dum demissis supplex cervicibus ibam,
Dicebar sicco vilior esse lacu.
Nec mihi iam fastus opponere quærit iniquos,
Nec mihi ploranti lenta sedere potest;

továbbá 19—20. vs.:

Hoc sensi prodesse magis: *contemnite*, amantes:
Sic hodie veniet, si qua negavit heri.

A *tizenötödikben* a fönnebb érintett boldog éjt írja le; v. ö. 1—2. vs.:

O me felicem, o nox mihi candida, et o tu
Lectule, deliciis facte beate meis!

Az a diadalmas hangulat, a mely az utóbbi két elegiában uralkodik, megmarad a *huszonhatodik B*-ben is: a vetélytársak fölött feltétlen győzelmet aratott s Cynthia a költőt és költészetét mindennél többre becsüli: v. ö. 21—26. vs.:

Nunc admirentur, quod tam mihi pulchra puella
Serviat et tota dicar in urbo potens.
Non si iam Gygæ redeant et flumina Cræsi,
Dicat: «De nostro surge, poeta, toro.»
Nam mea cum recitat, dicit se odisse beatos:
Carmina tam sancte nulla puella colit.

A *huszonnegyedik B*-ből azonban kitűnik, hogy hamar vége lett a pünkösdi királyságnak; v. ö. 17—22. vs., a hol minden szó visszaüt az előbbi elegiára:

Hoc erat in primis, quod me gaudere iubebas?
Tam te formosam non pudet esse levem.
Una aut altera nox nondum est in amore peracta
Et dicor lecto iam gravis esse tuo.
Me modo laudabas et carmina nostra legebas:
Ille tuus pennas tam cito vertit amor?

Megjósolja, hogy az új vetélytárs nem lesz oly hű Cynthiához, mint ő volt (31—34. vs.):

Qui nunc se in tumidum iactando venit honorem,
Discidium vobis proximus annus erit.
At me non ætas mutabit tota Sibyllæ,
Non labor Alcidæ, non niger ille dies.

A *huszonegyedikben* kárörömmel említi Cynthiának a jóslat teljesültét (3—6. vs.):

Sed tibi iam videor Dodona verior augur?
Uxorem ille tuus pulcher amator habet.
Tot noctes periere. Nihil pudet? Aspice, cantat
Liber: tu nimium credula sola iaces.

Saját hűségét újra erősíti (19—20. vs.):

Nos quocunque loco, nos omni tempore tecum,
Sive ægra*) pariter sive valente sumus.

Minthogy az elegiák e második csoportja a *tizennegyedik* elegiában azzal kezdődik, hogy az előbb megalázott költő megvetéssel nyerte vissza Cynthiát, az idáig ismertetett első és második csoport közé kell helyezni azokat a költeményeket, a hol Propertius magát megalázza, majd utóbb megvetéssel fordul el a hűtlen leánytól. Csakugyan lehetséges a még hátralevő dalokat olyan módon állítani össze, hogy belőlök az első csoportban leírt boldog viszonynak fokozatos felbomlása, a költő alázatos hűségének megvetéssé változása kitűnjék.

Az első csoport elegiáiból láttuk, hogy Propertius egy darabig feltétlenül bizott Cynthia hűségében. Az első gyanú az *ötödik* elegiában nyilatkozik meg (1—2. vs.):

Hoc verum est, tota te ferri, Cynthia, Roma,
Et non ignota vivere nequitia?

Ha meg nem változnék, fenyegeti őt verseiben való megbélyegzéssel (27—30. vs.):

Scribam igitur, quod non unquam tua debeat ætas:
«Cynthia forma potens, Cynthia verba levis.»

---

*) Ez visszatalás a II. k. 28. (Cynthia betegségéről szóló) elegiájára.

Crede mihi, quamquam contempnas murmura famæ,
Hic tibi pallori, Cynthia, versus erit.

A *tizenkilenczedikben* már jól ismeri Cynthia ledérségét s csak azért örül, hogy a lány falura megy, mert ott kevesebb alkalma lesz kalandokra (9—10. vs.):

Illic te nulli poterunt corrumpere ludi
Fanaque, peccatis plurima causa tuis.

A *huszonhatodik A*-ban is tudja, hogy Cynthia megcsalja őt; álmát, melyben a leányt hajótörötten a habokkal küzdeni látta, így írja le (1—3. vs.):

Vidi te in somnis fracta, mea vita, carina
Ionio lassas ducere rore manus
Et quæcunque in me fueras mentita, fateri.

A *tizennyolczadik B*-ben megint a róla elterjedt rossz hírekre figyelmezteti (37—38. vs.):

Credam ego narranti, noli committere, famæ:
Et terram rumor transilit et maria.

A *hatodik* elegiában megvalósítja az ötödikben hangoztatott fenyegetését s leleplezi Cynthia ledér hajlamait, de még mindig reméli, hogy hűségével hathat reá (39—42. vs.):

Nam nihil invitæ tristis custodia prodest:
Quam peccare pudet, Cynthia, tuta sat est.
Nos uxor nunquam, nunquam seducet amica:
Semper amica mihi, semper et uxor eris.

A *nyolczadikban* már látja, hogy kedvesét el kell veszítenie (1. vs.):

Eripitur nobis iam pridem cara puella.

Elkeseredésében azzal fenyegetőzik, hogy öngyilkosságot követ el, de előbb a hűtlent öli meg (25—26. vs.):

Sed non effugies: mecum moriaris oportet,
Hoc eodem ferro stillet uterque cruor.

A *kilenczedikben* a vetélytárs személye is feltűnik, a ki nem más, mint Cynthia-nak egyik régi ismerőse, a ki egyszer már ott hagyta (23—24. vs.):

Hic etiam petitur, qui te prius ipse reliquit?
Di faciant, isto capta fruare viro!

A hűtlenség a költő rövid távolléte alatt történt (19—20. vs.):

At tu non una potuisti nocte vacare,
Impia, non unum sola manere diem.

De Cynthia még nem akar szakítani vele s igyekszik a dolgot eltagadni (31—32. vs.):

Sed vobis facile est verba et componere fraudes:
Hoc unum didicit femina semper opus.

Propertius szeretne megvívni vetélytársával: szívesen halna, ha elesnék a másik is (51—52. vs.):

. . . mihi si media liceat pugnare puella,
Mortem ego non fugiam morte subire tua.*)

A tizenhatodik a megtörtént szakításról értesít: az illyria-prætor gazdagon jött vissza s Cynthia az ő kedvéért kizárta a költőt, a ki már annyira jutott, hogy haragudni sem tud a hűtlenségért s ironikus módon beszél róla (5—10. vs.):

Nunc sine me plena fiunt convivia mensa,
Nunc sine me tota ianua nocte patet.
Quare, si sapis, oblatas ne desere messes
Et stolidum pleno vellere carpe pecus:
Deinde ubi consumpto restabit munere pauper,
Dic alias iterum naviget Illyrias.

Végkép megalázza magát az előbb még gyikossággal és öngyilkossággal fenyegetőző költő a következő négy elegiában. A *negyedikben* azt mondja, hogy megtanult már mindent eltűrni (47—50. vs.):

Ac veluti primo taurus detrectat aratra,
Post venit assueto mollis ad arva iugo,
Sic primo iuvenes trepidant in amore feroces,
Dehinc domiti post hæc æqua et iniqua ferunt.

---

*) Ugyanez az elegia visszaul a Cynthia betegségéről szóló huszonnyolczadikra; l. 25—27. vs.:

Hæc mihi vota tuam propter suscepta salutem,
Cum capite hoc Stygiæ iam poterentur aquæ
Et lectum flentes circumstaremus amici?

A *tizenhetedikben* így panaszkolja el sorsát (11—12. vs.):

Quem modo felicem invidia admirante ferebant,
Nunc decimo admittor vix ego quoque die;

de még mindig reméli, hogy hűségével hatni fog Cynthiára (17—18. vs.):

Quod quamvis ita sit, dominam mutare cavebo:
Tum flebit, cum in me senserit esse fidem.

A *tizennyolczadikban* minden méltatlansággal szemben a néma békétűrést ajánlja (1—4. vs.):

Assiduæ multis odium peperere querelæ:
Frangitur in tacito femina sæpe viro.
Si quid vidisti, semper vidisse negato:
Aut si quid doluit forte, dolere nega.

A *huszonötödikben* arról szól, hogy megint egy szerencsés vetélytársa bírja Cynthiát, de azért ő hű marad hozzá (17—20. vs.):

At nullo dominæ teritur sub limine amor, qui
Restat et immerita sustinet aure minas.
Ultro contemptus rogat et peccasse fatetur
Lassus et invitis ipse redit pedibus.

Minden méltatlanság daczára, a melyet elszenvedett, halhatatlanná teszi kedvesét (3—4. vs.):

Ista meis fiet notissima forma libellis,
Calve, tua venia, pace, Catulle, tua.

Fordulópontot jelez a költő magatartásában a *huszonharmadik* elegia; ő, a ki eddig egyre hűségét erősítette, most útszéli szerelmekben keres feledést (1—2. vs.):

Cui fuit indocti fugienda hæc semita vulgi,
Ipsa petita lacu nunc mihi dulcis aqua est.

Eljárását így igazolja a *huszonnegyedik A*-ban (16. vs.):

Fallaci dominæ iam pudet esse iocum.

Vége a *tizenegyedikben* azt a Cynthiát, a kit előbb halhatatlanná akart tenni, nemcsak szívéből, hanem dalaiból is száműzi (1—2. vs.):

Scribant de te alii vel sis ignota, licebit,
Laudet, qui sterili semina ponit humo.

Ezek után a második könyv Cynthia-dalait így oszthatjuk csoportokra: I, *boldog szerelem*: 2, 3, 7, 13, 20, 28, 30, 29 A, 29 B, 22, 33; II, *Cynthia ledérsége*: 5, 19, 26 A, 18 B, 6, 8, 9, 16; III, *a költő megalázkodása*: 4, 17, 18, 25; IV, *a költő szakít Cynthiával*: 23, 24 A, 11; V, *megújult boldogság*: 14, 15, 26 B; VI, *újabb vetélytárs*: 24 B, 21.

Valamennyinél későbbinek tartom a *harminczkettedik* elegiát: itt már a régebben oly féltékeny költő lemond arról, hogy Cynthiát valaha egyedül bírassa, sőt a leghiresebb görög és római nők példáival mentegeti csapodárságát (61—62. vs.):

Quod si tu Graias tuque es imitata Latinas,
Semper vive meo libera iudicio.

VI. A harmadik könyv 24. elegiájához.

A harmadik könyv 24. elegiájában a költő végleg búcsút vesz Cynthiától. Arra inti, hogy ne bizakodjék el szépségében, mert korántsem oly szép, a minőnek ő verseiben szerelmétől elvakulva festette; v. ö. 1—10. vs.:

Falsa est ista tuæ, mulier, fiducia formæ,
Olim oculis nimium facta superba meis.
Noster amor tales tribuit tibi, Cynthia, laudes:
Versibus insignem te pudet esse meis.
Mixtam te varia laudavi sæpe figura,
Ut, quod non esses, esse putaret amor,
Et color est totiens roseo collatus Eoo,
Cum tibi quæsitus candor in ore foret,
Quod mihi non patrii poterant avertere amici,
Eluere aut vasto Thessala saga mari.

A következő két sor igen homályos (11—12. vs.) s éppen ennek szeretőnk az eddiginél helyesebb magyarázatát adni:

Hæc ego non ferro, non igne coactus — et ipsa
Naufragus Aegæa vera fatebar aqua.

Ez az általánosan elfogadott szöveg, melyet *Rothstein* kitűnő jegyzetes kiadásában magyarázni igyekszik. Szerinte a *haec* a költő elvakultságára vonatkozik, a melyet betegségnek tekint; a *ferrum*

és az *ignis*, mint a görög chirurgiában a καίειν καὶ τέμνειν, gyógyító szerek és a kifejezés értelme: «Hunc ego morbum non ferro, non igne coactus deposui», vagyis hogy ebből a betegségéből se tűzzel se vassal nem lehetett őt kigyógyítani. Az Aegæi tengeri hajótörésben pedig szerinte célzás volna az I. könyv 17. elegiájára, a hol a költő elbeszéli, hogy szerelme elől menekülni akarván tengeri útra kelt, de útközben vihar érte s ekkor megbánta, hogy elhagyta Cynthiát. A két sor együttes értelme tehát a következő volna: «Feuer und Eisen haben die Macht der Krankheit und des Irrtums so wenig brechen können, wie der Zuspruch der Freunde und die Bemühungen der Zauberinnen, und das ist kein Wunder, da der Dichter selbst in höchster Lebensgefahr, als Schiffbrüchiger, noch an der guten Meinung von seiner Geliebten festgehalten hat; so mächtig war die Leidenschaft, die ihn gefangen hielt.»

Szerintem, ha a *ferrum*-ot és az *ignis*-t gyógyító szereknek tekintjük, sehogy sem illik melléjük a *coactus* participium; inkább *sanatus*-t vagy *curatus*-t várnánk. Ha a tűznek és vasnak kényszerítő hatást tulajdonít a költő, bizonyára inkább kínzó eszközöket akart érteni alattuk. Az *Aegæa aqua*-ban és a *naufragus*-ban pedig lehetetlen célzást találni az I. könyv 17. elegiájára, mert ott szó sincs hajótörésről, hanem csak arról, hogy a költő hajója a vihar elől egy ismeretlen öbölbe menekült, továbbá, mert az a vihar nem az Aegæi tengeren, hanem a Brundisiumból Corcyrába vezető útvonalon, tehát az Adrián vagy az ion tengeren történt. Az Aegæi tenger említését itt az Adria vagy az ion tenger helyett még metrikai kényszerrel sem igazolhatnók, mert az *Adriaca* vagy *Ionia* szó éppúgy belefért volna a versbe, mint az *Aegæa*. Maga Rothstein is bevallja, hogy ezt az ellenmondást magyarázni nem tudja: «Dort handelt es sich nicht um das ägäische, sondern um das ionische Meer, und ein Schiffbrüchiger im eigentlichen Sinne ist der Dichter dort nicht; trotzdem ist die Anspielung unverkennbar, obwohl der Grund, der den Dichter veranlasst hat das ägäische Meer an die Stelle des ionischen zu setzen, unklar bleibt.»

De próbáljuk a 12. versben a *fatebar* helyett elfogadni a *fatebor* olvasást, a melyet Propertius elismert legjobb kodexe, a wolfenbütteli (Gud. 224) közöl és ebből a *fatebor*-ból egészítsük ki állítmányul a *coactus*-hoz a *fateor* præsenset, a mi sokkal egyszerűbb és természetesebb kiegészítés, mint a fönnebb olvasható Rothstein-féle. Ez esetben a *ferrum*-ot és az *ignis*-t úgy foghatjuk föl, mint

vallomásra kényszerítő kinzó eszközöket, a *haec*-et pedig, mint viszsza-utalást a szerelmes költő elvakultságáról szóló 1—10. versre. Az értelem tehát ez volna: «Ezt (hogy t. i. csak szerelmi elvakultságomban és nem a valóságnak megfelelőleg tulajdonítottam Cynthiának annyi szépséget) nem vassal és tűzzel kényszerítve (azaz minden külső kényszer nélkül, szabadon s éppen azért az igazságnak megfelelőleg) vallom be, s ugyanezt igaznak fogom vallani még abban az esetben is, ha az Aegæi tengeren hajótörést szenvednék.» Itt a hajótörés említésével a régiek ama hitére céloz a költő, hogy az ember, ha egész életében hazudik is, a halálos veszedelem pillanataiban okvetetlenül megvallja az igazat, hogy a haragvó isteneket kiengesztelje. Gondoljunk csak a II. könyv 26. elegiájára, a hol egy álmát írja le: Cynthiát hajótörötten a habokkal küzdeni látja s a csalfa leány e közben bevallja azt a sok hazugságot, a mivel szeretőjét megcsalta; v. ö. 1—3. vs.:

Vidi te in somnis fracta, mea vita, carina
 Ionio lassas ducere rore manus
 Et quæcunque in me fueras mentita, fateri.

Ha tehát Propertius még hajótörötten is kész igaznak vallani, a mit elvakultságáról III. 24, 1—10. vs. mondott, akkor vallomása csakugyan igaz.

Azonban miért teszi a hajótörés színhelyét az Aegæi tengerre? A *fatebor* olvasás elfogadásával ezt is könnyen megmagyarázhatjuk. Már a III. könyv 21. elegiájában elmondotta, hogy Athénba akar utazni, mert ott komoly tanulmányokba merülve talán elfeledhetné szerencsétlen szerelmét. Itt tehát az Aegæi tenger említésével tervbe vett athéni útjára céloz, mert ez útjában csakugyan megeshetett volna vele, hogy az Aegæi tengeren hajótörést szenved. A kérdéses 24. és a vele együtt egy költeményt alkotó s a legjobb kiadásokban hozzá toldott 25. elegiáról tehát azt kell tartanunk, hogy ezt búcsú gyanánt akkor írta Cynthiához, a mikor éppen el akart indulni görögországi útjára, s a mikor a leány egy végső kísérletet tett arra, hogy részint szépségének csábjaival, részint könnyeivel visszatartsa őt. Erre mutat a 24. elegia 1. verse:

Falsa est ista tuæ, mulier, fiducia formæ,

a mit így magyarázhatunk: «Hiába bizakodol szépségedben, ezzel többé vissza nem tarthatsz», továbbá a 25. elegia 5—7. verse:

Nil moveor lacrimis: ista sum captus ab arte,
Semper ab insidiis, Cynthia, flere soles.
Flebo ego *discedens*, sed fletum iniuria vincet,

a hol a *discedens* szót bátran vonatkoztathatjuk a tervezett görögországi útra.

VII. A harmadik könyv elegiáinak időrendje.

A harmadik könyv datálható elegiái közt legrégibbek a Cynthia-dalok; ezek között pedig a korábbiak azok, a melyek a viszonyt még fennállónak tüntetik föl, nevezetesen a 6, 8, 10, 15. és 16. elegia. Itt még szó sincs arról, hogy a költő kedvesével szakítani akarna. A viszony fokozatos felbomlását három költemény beszéli el: a *tizenhetedik*, a hol Bacchustól kér feledést (9—10. vs.):

Hoc mihi, quod veteres custodit in ossibus ignes,
Funera sanabunt aut tua vina malum;

továbbá a 41—42. vs.:

Tu modo servitio vacuum me siste superbo
Atque hoc sollicitum vince sopore caput;

a *huszonegyedik*, a hol már, feledést keresendő, görögországi útjára készül (1—4. vs.):

Magnum iter ad doctas proficisci cogor Athenas,
Ut me longa gravi solvat amore via.
Crescit enim assidue spectando cura puellæ:
Ipse alimenta sibi maxima præbet Amor;

az egy költeményt képező *huszonegyedik* és *huszonötödik*, a hol már teljes kiábrándulásának ad a költő kifejezést és útra készen végbúcsút mond Cynthiának. Minthogy a huszonötödik elegia 3. versében:

Quinque tibi potui servire fideliter annos,

a viszonyt öt évesnek mondja s mivel ez értekezésünk első fejezetében kimutattuk, hogy a viszony kezdete a Kr. e. 28. év második felére esett, a Cynthia-dalok utolsóját a 23. év őszénél későbbre nem tehetjük; annál kevésbé, mert a költő ekkor tengeri útra készült s a régiek késő ősztől tavaszig nem hajóztak. A 22. év tava-

szára már nem gondolhatunk, mert akkor bizonyára hat esztendőt emlegetne Propertius.

A Cynthia-daloknál későbbi a *huszadik* elegia, a hol a költő már új és állandónak ígérkező szerelemről beszél (15—16. vs.):

Fœdera sunt ponenda prius signandaque iura
Et scribenda mihi lex in amore novo.

Hogy nem futólagos viszonyt akart kötni, mutatja a 25—27. vs.:

Ergo qui pactas in fœdera ruperit aras
Pollueritque novo sacra marita toro,
Illi sunt quicunque solent in amore dolores.

Ellenben a nők hatalmáról szóló *tizenegyedik* elegia még abból az időből való, a mikor a Cynthia rabságában nyögött; v. ö. 1—4. vs.:

Quid mirare, meam si versat femina vitam
Et trahit addictum sub sua iura virum,
Criminaque ignavi capitis mihi turpia fingis,
Quod nequeam fracto rumpere vincla iugo?

A Marcellus halálára írt *tizennyolczadik* elegia a 23. év második felére esik; mindenesetre későbbi augusztus 1-nél, mert az idősebb Plinius tanúsága szerint (Hist. Nat. XIX. 1, 24) Marcellus ekkor még élt.

A többi datálható költemény már mind a 22. évre esik, a mikor Augustus Keletre indult, hogy a carrhæ-i ütközetben zsákmányul ejtett római hadijelvényeket a parthusoktól visszavegye. Ilyenek: az *ötödik* elegia, a hol a költő a maga békés hajlandóságai-val szembeállítja a parthusok ellen induló hősöket (47—48. vs.):

Exitus hic vitæ superest mihi: vos quibus arma
Grata magis, Crassi signa referte domum;

a *negyedik*, a hol az útra kelő sereget (9—10. vs.) így üdvözlí:

Omina fausta cano. Crassos clademque piate:
Ite et Romanæ consulite historiæ;

a *tizenkettedik*, a hol az Augustus seregét követő feleségét, Gallát, elhagyó Postumust így szólítja meg (1—4. vs.):

Postume, plorantem potuisti linquere Gallam,
Miles et Augusti fortia signa sequi

(Tantine ulla fuit spoliati gloria Parthi?)
Ne faceres Galla multa rogante tua.

Még a Mæcenashoz intézett *kilenczedik* elegiában is van oly czélzás, a mely arra mutat, hogy írásakor a parthiai hadjárat már elhatározott dolog volt; v. ö. 25—26. vs.:

Vel tibi Medorum pugnaces ire per hastas
Atque onerare tuam fixa per arma domum,

a hol azt akarja mondani, hogy Mæcenas, ismert szerénységénél fogva, lemond arról a dicsőségről, hogy a parthus háborúban vezérkedjék.

A könyv legutolsó költeménye kétségtelenül az egységes egészet képező s egymástól el nem választható 1—2. elegia, melyet Propertius előszónak írt a már kész könyvhöz. Ebben is találunk czélzást az említett hadjáratra (15—16. vs.):

Multi, Roma, tuas laudes annalibus addent,
Qui finem imperii Bactra futura canent.

VIII. Horatius és Propertius.

Horatius az Epistolák II. könyvének 2. levelében egy hiú elegiakus költőt tesz nevetségessé, a ki nagyon szereti a saját dicséretét hallani, s kész Horatiust Alcæusnak nyilvánítani, ha az őt viszont Callimachusnak nyilvánítja (99—100. vs.):

Discedo Alcæus puncto illius; ille meo quis?
Quis nisi Callimachus?

Esorokban már régen Propertiusra vonatkozó czélzást sejtettek a magyarázók és nem ok nélkül, mert, hogy Horatius nem állhatott jó barátságban Propertiusszal, abból is következtethetjük, hogy ő, a ki satiráiban és epistoláiban annyit foglalkozik irodalmi kérdésekkel s az aranykor többi jeles költőit, Variust, Vergiliust és Tibullust dicséri, Propertiust agyonhallgatja; pedig az utóbbi is a Mæcenas köréhez tartozott s így Horatiusnak bizonyára gyakran kellett vele érintkeznie. Propertius volt az, a ki magát több helyen Callimachus tanítványának nyilvánította, negyedik könyve néhány elegiájában, a római ætiologikus mondák feldolgozásában, a meseter Ἀἴτια-jával akart versenyezni, sőt az említett könyv 1. elegiájában egyenesen római Callimachusnak (64. vs: «Umbria Romani

patria Callimachi») nevezte magát. A hiúság vádjára is bőven rászolgált, mert harmadik könyve 1. elegiájában így állította magát szembe az epikusokkal (15—18. vs.):

Multi, Roma, tuas laudes annalibus addent,
 Qui finem imperii Bactra futura canent:
 Sed, quod pace legas, opus hoc de monte sororum
 Detulit intacta pagina nostra via.

Tehát azt mondja magáról, hogy az elegiát ő ültette át elsőnek a római irodalomba, a mi egyértelmű azzal, hogy a Gallus és Tibullus elegiái, a melyekkel őt megelőzték, az ő műveihez hasonlítva számba se jöhetnek s nem tekinthetők a görög elegia méltó átültetéseinek. Hogy Horatiust, a ki Tibullusszal saját verseinek (Carm. I. 33. és Ep. I. 4.) tanúsága szerint nagyon jó barátságban élt, ez a semmivel sem igazolható elbizakodottság nagyon bosszantotta és gúnyra ingerelhette, igen természetesnek látszik.

De, azt hisszük, a kérdéses epistolában az idézett helyen kívül még egy más hely is található, a mely még világosabban czéloz Propertiusra. A hiú elegiakusra vonatkoznak ugyanis a következő sorok (91—92. vs.):

Carmina compono, hic elegos. Mirabile visu
Caelatumque novem Musis opus.

Az illető költő elegiáiról tehát azt mondja gúnyosan, hogy a kilencz Múza kivésett munkája, azaz, hogy különös műgonddal csiszolt versek. Ezzel bizonyára Propertius ama nyilatkozataira czéloz, a hol az alexandrin elegiát az epikusok állítólagos darabosságával szemben mint a legfinomabb műgond remekét jellemzi s kijelenti, hogy az ő versei is ilyenek akarnak lenni. Így barátjának, Ponticusnak, mikor arra inti, hogy éposz helyett elegiát írjon, ilyen tanácsot ad (II. 34, 44.):

Incipe iam angusto versus includere torno;

Callimachus és Philetas szellemeit pedig így apostrophálja (III. 1, 5—8.):

Dicite, quo pariter carmen tenuastis in antro?
 Quove pede ingressi? Quamque bibistis aquam?
 A valeat, Phœbum quicumque moratur in armis!
Exactus tenui pumice versus eat!

Mindenesetre nagyon valószínű, hogy Horatius a Múzsáktól kivésott elegiák gúnyos emlegetésével Propertius e helyeire akart célozni, a melyek méltán ki is hívhatták az elfogulatlan kritikuskok gúnyját, mert, bármily fáradságosan kalapálgatták is össze Callimachusék az ő tudós verseiket, mégis nevetséges róluk azt mondani, hogy akár csak formai tekintetben is felülmúlták a régiebb epikusok munkáit.

NÉMETHY GÉZA.

BAÍF VERSTANI REFORMKISÉRLETE.

1. *Villemain* a XVI. század francia irodalmában nyilatkozó reneszánsz szellemről szólva, így ír: «Sok ügyetlen erőlködés vészett kárba az első kísérletnél: A tanultság túlterhelte a szellemeket, mielőtt megihlette volna. Maga a csodálat is ártott a szellem szabadságának; és a költői ösztön, a helyett, hogy a jelenlevő szenvedély által lelkesülne, megtántorult az emlékek zavaros hatalma alatt. Innen vannak az izlés tévedései, az álköltészet és álitételek oly században, melyet néha oly hatalmassá tett a természetesség és erő.*) Az izlés ez eltévelyedései között a legnagyobb, habár csak szórványosan jelentkező, az a törekvés volt, mely nem érve be azzal, hogy a klasszikus irodalmak eszmei tartalmát másolja lehetőleg szolgálai hűséggel, még a külső alakot, a formát is át akarta ültetni a nemzeti költészet talajába.

E szerencsétlen, mert a francia nyelv szellemével homlok-egyenest ellenkező törekvés első, ismert szárnypróbálgatása — a mint ezt *A. Thomas* kimutatta**) — a XV. század végére, tehát az antik szellem ébredésének hajnalára esik. *Michel de Boteauville*, egy egyszerű, bár jó módú vinczellér fia ugyanis quitrancourti plebános korában, 1497-ben írt egy értekezést *de l'Art de métrifier françoise* czímen, melyben a mértékes versírást, mint «une occupation honneste a estudiens qui veulent fouir oysivete»-t tüntetvén fel, szigorúan a latin

*) Pindar szelleme és a lantos költészet. Ford. Csiky Gergely. Bpest. 1887. 387. l.

**) Ant. Thomas: Michel de Boteauville et les premiers vers français mesurés. Annales de la faculté des lettres de Bordeaux. V. année. II. série. 1883. No. 3. bis.

szótagmérés alapján részletesen megállapítja a francia szók időtartalmát s röviden ismerteti mindazon szabályokat, melyek a latin versek írásához okvetlenül szükségesek s a melyek betartását ennél fogva ő a francia utázatoknál is megkívánja. Különben *Boteauville* teljességgel tudatában van kezdeményezése ujságának s a leküzdendő akadályok óriási nehézségének: «onques ne fut — mondja értekezésének kezdő soraiban — uen no oy que langage francoys feust metrifie. Touthoiz il est metrifiable en vers exametre et penthametre; maiz pourtant il est bien difficile et peut de prouffit temporel en uient: aussi ce peult estre la cause pourquoy on ne si est point estudie au temps passe.»*) S másutt: «Les metrifieurs en latin de leger pourront paruenir a entendre ceste science de metrifier francoys: touthoiz la practique est fort difficile et penible. Et ceulz qui nentendent que le francoys... et ne sont pas gramarians pour parler latin, a bien grant difficulte practiqueront metrifier françois, combien quil ne seroit pas impossible.»**) *Boteauville* valóban nem túlzott; latin kaptafára húzott francia metrikája annyira mesterkelt és önkényes volt, hogy nemcsak követője nem akadt, hanem végkép megfedkeztek róla. Maga a találékony quitrancourti plebános, három évvel később írt ugyan egy hosszabb hexameteres költeményt az angolokkal viselt háború keserveiről — a melyet különben latin nyelven már 1477-ben megénekelt — de ennek ép oly kevéssé volt sikere, mint elméleti művének. Ez a költemény mindeddig nem talált kiadót. *Thomas*, a ki a verstani értekezést, mint nyelv- és kiejtéstörténeti szempontból becses emléket, kiásta a középkori kéziratok beporosodott tömegéből, nem tartotta érdemesnek ezt, az erőszakos inversiók folytán alig érthető nyelven írt hexameter-áradatot is napfényre hozni. A kit különben *Boteauville* verselési készsége érdekel, azt bőven kielégítheti az értekezés végén álló egy pár distichon is, melyek közül kuriozumkép mi is közlünk egy-kettőt:

Vierge Marie, mere du Sauueur, nostre createur
 Qui Jhesus eut a nom, toy saluant Gabriel
 Homme fut eternal Dieu donc fait temporel, ainsi
 De Dieu, dhomme mere vierge benoiste croyons
 Ton filz sauve pecheurs et iustes comme redempteur
 Qui se repent premier, iustificiant le pecheur....

Valószínűleg *Michel de Boteauville* kísérletétől függetlenül próbálkozott meg a mértékes versekkel egy *Mousset* nevű, közelebbről

*) I. h. 332. l.

**) I. h. 333. l.

ismeretlen poéta, a ki *Agrippa d'Aubigné*¹⁾ szerint 1530 körül hexameterekben fordította le a homerosi költeményeket. E — valószínűleg csak töredékes — fordítások elkallódtak; de a mint az *Ilias* következő másfél sora mutatja, valami nagy veszteség nem érte ezzel a francia irodalmat:

Chante deesse, le cuer furieux et l'ire d'Achilles
Pernicieuse qui fut...

Azonban *Mousset* kísérlete sem lehetett szélesebb körben ismeretes, legalább *Pasquier* mit sem tud róla. Ez a nagytudományú férfit *Recherches de la France* című tíz könyre oszló hatalmas művében a hetedik könyv tizenegyedik fejezetét egészen a francia mértékes verselés ügyének szentelte, a mint ez már a fejezet feliratából: *Que nostre langue est capable des vers mesurez is* kellőkép kiviláglik. Szerinte az első francia distichont *Jodelle* írta 1552-ben, *Olivier de Magny* szerelmes szonettjeire.²⁾ E sokszor idézett, érthetetlenségeért szinte közmondásos pár vers a következő:

Phœbus, Amour, Cypris veut sauver, nourir et orner
Ton vers, ton cœur et 'chef d'ombre, de flamme, de fleurs.

Annyiban igazat kell adnunk *Aubertin*-nek, hogy rythmikai szempontból ez a distichon sikerültebb előző idézeteinknél, de másképp tagadhatatlan, hogy érthetőségre messze mögöttük marad, úgy hogy nem fojthatjuk magunkba csodálkozásunkat *Pasquier* ítélete fölött, mely un «petit chef d'œuvre» lát ebben az elkényszeredett kísérletben. Csakis a classici tanulmányaival túlon túl telített, lelkes philologus ragadtathatta magát erre a szertelen dicséretre, mert oly korban, a mikor — *Ranke* mondása szerint³⁾ — a nyelvészeti irányzat valóságos invazióját tartotta a modern irodalomban, roppant hízelt nemzeti öntudatának az a körülmény, hogy a csodált antik versmértékek íme anyanyelvére is ráillenek. Abból a vágyból, hogy anyanyelvük kiválóságát ily módon is beigazolhassák, magyarázható továbbá az is, hogy *Jodelle* óta egyre gyakoribb időközökben ismétlődnek az efajta kísérletek.

¹⁾ V. ö. *Darmesteter et Hatzfeld*: *Le XVI. siècle en France*. 6. éd. Paris. 1897. 113. l. D'Aubigné műve, melyben az idézet is található, 1630. jelent meg *Petites oeuvres meslees* címen.

²⁾ V. ö. *Darmesteter* i. m. 114. l. és *Ch. Aubertin* *La versification française et ses nouveaux théoriciens*. Paris. 1898. 396. l.

³⁾ *Leopold V. Ranke*: *Französische Geschichte vornehmlich im XVI. u. XVII. Jh.* 4. kiad. I. köt. 274. l.

Így *Nicolas Denizot*, írói álnevén «*comte d'Alsinois*», 1555-ben mértékes hendecasyllabusokban írt előszót *Pasquier Monophile*-jéhez. Hogy mennyi szerencsével, azt ki-kí megítélheti ebből a néhány sorból, melyet *Aubertin* nyomán*) közlünk:

Or, quant est de l'amour ami de vertu
 Don céleste de Dieu, je t'estime heureux
 Mon Pasquier, d'en avoir fidèlement fait,
 Par ton docte labeur, ce docte discours;
 Discours tel que Platon ne peut refuser.

Ugyanez a sokoldalú talentum írt még egy három distichonból álló epigrammát, egy ú. n. hexastichont is, mely — mint *Aubertin* csipősen megjegyzi — szinte lefegyverzi a kritikát.

A következő évben, 1556-ban, maga *Pasquier* is írt, *Ramus* kérésének engedve, egy antik méretű elegiát; mintegy hat év multán pedig *Jacques de la Taille* egész verstani értekezést szerkeszt, mely csak halála után, 1674-ben lát napvilágot: *La manière de faire des vers en françois comme en grec et en latin* címen. Előszavában, mely a korabeli irodalmi felfogásra élénk fényt derít, azzal okolja meg kísérlétét, hogy annyira megundorodott «de nostre ryme pour la voir aussi comme aux indoctes qu'aux doctes, et ceux-la autant autorisez en icelle que ceux-cy, que je me suis proposé une nouvelle voye pour aller en Parnasse, non encore frayée que des Grecs et des Latins et qui pour son industrie et trop plus de difficulté que celle de la ryme sera, comme j'espère inaccessible à nos rymasseurs d'aujourd'huy; ou s'ils s'en veullent mesler, ils seront contrains de se ronger les ongles et de mettre plus de peine à se limer qu'ils n'ont fait jusqu'icy.»**)

2. Mind e szórványos kísérletek azonban csak gyenge tapogatózásoknak tekinthetők, melyek a kezdeményezők erélytelensége s a feladat hálátlansága folytán csakhamar elakadtak s hirtelen a feledés homályába merültek. *Jean Antoine de Baïf*, a *Pléiade* ez érdemes tagja, már nem érte be egy-két, lanyha szárnypróbálgatással, hanem életének egyik legfőbb feladatául tűzte ki azt, hogy a classicus mértékeket a nemzeti irodalom közkinceseivé avassa. Igazi philologus eszjárással büszkén hirdette, hogy merész reformjával örök időkre halhatatlanná teszi majd nevét s fájdalom, reménye — nagyon is valóra vált. Hogy nagyszámú rímes munkáit halála után oly hamar elfeledték, holott azok — *Sainte-Benve* szerint — gyakran *Lafontaine* üde kecsességét juttatják eszünkbe, azt nagyrészt éppen e reformjának

*) I. m. 308. l.

**) Idézve *Darmesteter és Hatzfeld* i. m. 144. l.

köszönhette, mely kiváló tudós hírébe hozta ugyan, de mint egyik kortársának, *Du Bartas*nak szavaiból kitetszik, annál többet rontott költői dicsőségén.¹⁾ S hogy rossz híre a XVII. században sem enyhült, az csak természetes. Oly században, melynek fiai még *Ronsard* s *Agrippa d'Aubigné* kiváló költői tehetségét sem méltányolták, a hirhedt reformátor szerényebb talentumának is el kellett homályosodnia; azon kevesek pedig, a kik hallották hírét, megegyeztek *Colletet*vel abban: «qu'il n'estoit peete françois que par estude et par contrainte».²⁾ Pedig a legkomolyabb szemrehányás, mely *Baïf*ot érheti, éppen túlságos könnyedségére irányulhat, mely sokszor a forma elhanyagolására s túlságos bőbeszédűsége ragadtatta. A XVIII. században pedig verstani s orthographiai újításai révén, ha lehetséges, hát még nagyobb s merészebb reformokat tulajdonítottak neki, készpénznek véve *Du Bellay* egy tréfás versikéjét, melyből azt olvasták *Baïf*ra, hogy be akarja hozni a latinos *comparatior*.³⁾ Sőt, midőn a romantika üde szellője elűzte a francia irodalom egéről a classicismus évszázados jégfelhőit s a «Fiasztjuk» újra felragyogott rajta, szegény *Baïf*nak csillaga sokáig csak a merész újítások kétes értékű hírnevén — mint valami ködön — át derengett a távoli szemlélőkre. *Ém. Lefranc*, például a következő szigorú és igazságtalan ítélettel sujtotta írónkat: «véritable révolutionnaire de langage, qui avait peu d'esprit, beaucoup d'entêtement, un savoir indigeste et l'aveugle confiance du pédantisme; c'est le plus dur, le plus barbare et le plus obscur des glorieux auteurs de la Pléiade»;⁴⁾ holott kortársaival szemben éppen nem fukarkodott a dicsérettel s míg emezektől szívesen idézett egy-két csinosabb versszakot, a «docte, docteur et doctime» *Baïf* jellemzésére elegendőnek tartotta *Du Bellay* tréfás szonettjét.

Végre *Sainte-Beuve*, a korszak első alapos és igazán méltányos ismertetője, úgy a XVI. század irodalmáról kiadott összefoglaló munkájában, mint a *Desportes*-ről szóló külön cikkében, teljes igazságot szolgáltatott költőnknek, példákön mutatva be szokszor bájos naivitását és ügyes verselését. De a köztudat még sokáig igazságtalan maradt a hirhedt reformátorral szemben, úgy hogy műveinek újból való kiadására sokáig nem akadt vállalkozó. Végre 1874-ben *Becq de Fouquières* tallózott belőlük egy kötetre valót s igen használható beveze-

¹⁾ V. ö. *Poésies choisies de J. A. Baïf. Publiées par L. Becq de Fouquières. Paris. 1874. XXVIII. l.*

²⁾ Idézve u. o.

³⁾ V. ö. *Hatzfeld et Darmesteter i. m. 115. l.*

⁴⁾ *Histoire élémentaire et critique de la littérature. Paris. 1840. II. köt. 62. l.*

téssel és bibliographiai függelékkel ellátva, a nagyközönség szélesebb köreinek is hozzáférhetővé tette. *Marty-Laveaux* pedig 1881—1890-ig öt vaskos kötetben rendezte sajtó alá *Baïf* összes rímes munkáinak kritikai kiadását, nagy hálára kötelezve ezzel a tudományos világot, mely kutatásaiban eddig csak a fölötte ritka eredeti kiadásokra s *Becq de Fouquières* chrestomathiájára volt utalva. A ki e pompás kiadásból megismerte *Baïf* költői munkásságának egész mezejét, kénytelen igazat adni *Becq de Fouquières*nek, midőn a következőkben jelöli ki írónk helyét a korabeli költészetben: «Très supérieur dans tous les genres à cette foule brillante de poètes tels que *Tahureau*, *Olivier de Magny*, *Amadis Jamyn*, *Guillaume des Autels*, *Jean de la Péruse*, etc., auxquels le temps, les circonstances, les rencontres heureuses ou le souffle peut être manquèrent pour se pousser au premier rang, il doit encore être mis au-dessus, non-seulement de *Jodelle*, dont le génie ne répond pas à la renommée, mais de *Remy Belleau*, auquel a souri la gloire. Par contre, il doit être placé bien au-dessous de *Ronsard*, qui demeure sans contestation le maître, celui auquel la muse a remis l'archet divin et qui surpasse tous les poètes de son temps par le style, par l'ampleur de l'inspiration, par la fraîcheur de ses pensées et par la musique enchanteresse de ses vers. Quant à *Joachim du Bellay*, *Baïf* ne lui cède ni pour la science des vers, ni pour la grâce des images, ni surtout pour l'invention et la variété des compositions; mais *Baïf* n'a pas, ce qui fait le mérite suprême de *Du Bellay*, l'accent qui s'élève et le coup d'aile inattendu.»*)

3. Noha ily módon *Baïf*nak egész irodalmi működése megérdemelné a behatóbb tanulmányozást, jelen dolgozatunkban csupán annak leghirhedtebb töredékével, a mértékes versekkel szándékozunk foglalkozni, mint a melyek nemcsak szerzőjük «termékeny s újító elméjéről» tanuskodnak, hanem a francia metrika mivoltának földerítéséhez is becses adalékokul szolgálnak. E kérdésről eddig legbehatóbban *Heinrich Nagel* értekezett: *Die metrischen verse J. A. de Baïfs*, ein beitrage zur kenntnis der franz. metrik im XVI. jh. Leipzig 1878 czímen. Azonban a feldolgozott anyag nagyfokú hiányossága s kivált a feldolgozás felületessége folytán *Nagel* munkája végleges eredményre nem vezetett. *Baïf* mértékes versei ugyanis a következők: 1. az *Etrénes de poézi françoëze* című, 1574-ben nyomtatásban is megjelent gyűjtemény; 2. két rendbéli zsoltárfordítás és a *Chansonètes* című dalgyűjtemény, mindhárom a *Bibliothèque nationale* 19,140. számú eredeti kéziratában. *Nagel*nek ezek közül csupán az

---

*) I. m. XXXIII. 1.

Etrénes eredeti kiadásának egy hiányos példánya állott rendelkezésére, s így még Baïf mértékes verseinek nyomtatásban megjelent részecskéjét sem dolgozhatta fel teljesen. Fölhasználhatta volna továbbá *Becq de Fouquières* szemelvényes kiadásából a Chansonètes néhány darabját is, de ezeket — nem tudni, mi okból — nem vonta vizsgálódása körébe.

Azóta javult a helyzet, mert dr. *Ernst Joh. Groth* a *Vollmöller*-féle *Sammlung französischer neudrucke* című gyűjtemény kilenczedik kötete gyanánt kiadta a zsoltárfordítások régebbi, 1567 júliusától 1569 novemberéig készült, 68 darabból álló gyűjteményét, melyet az újabb s teljesebb — 1573-ban bevégzett — fordításnál főleg az tesz becsebbé, hogy szerző minden egyes zsoltár versmértékét nemcsak hogy megnevezte — mint ezt már az Etrénes darabjainál is megtette — hanem még a schemáját is följegyezte s ezzel helyes scandálásukat nagyon megkönnyítette.

Jelen dolgozatunkban első sorban ezt a szövegében itt-ott láthatólag megrontott*) kiadványt használtuk fel, mint a mely még ily irányú vizsgálódások tárgyát ez ideig nem képezte. De azért teljesen kiaknáztuk az Etrénes-nek a *Marty-Laveaux*-féle *Oeuvres en rime* V. kötetének függelékében található, fölötte gondos lenyomatát is, továbbá a három könyvből álló Chansonètes 202 darabja közül, melyek az első 26 hiján mind megvannak az eredeti kéziratban, mindazt, a mi eddigelé nyomtatásban megjelent.***) Ellenben teljesen mellőzni voltunk kénytelenek a zsoltárfordítások 1573-iki 150 darabból álló gyűjteményét, melyből eddig csupán egyetlen egy, a XXIII-ik, látott napvilágot *Groth* említettem munkájában.

4. Az első kérdés, mely *Baïf* mértékes verseinek tanulmányozásakor egész természetszerűleg fölmerül, azokra az indító okokra irányul, melyek őt a rímelés szélesre taposott országútjáról erre a keskeny és a mint ő hitte, előtte senkitől sem járt ösvényre terelték.

*) A megrontott sorokat a részletes tárgyalás fonalán mindenkor feltüntetjük azokkal a javításokkal egyetemben, a melyeket tisztán a sorok rythmikai felmérése alapján minden kétséget kizárólag meg tudtunk állapítani.

**) Ezek *Becq de Fouquières*-nél I. k. 42, 69. sz. II. k. 2, 10, 23. sz. III. k. 8, 28, 52. sz. és *Marty-Laveaux*-nál II. k. 1. sz. Minthogy *Becq de Fouquières*, elég helytelenül, sehol sem jelzi a szemelvények számát, ezt csak a kezdősoroknak *Marty Laveaux*-nál összeállított jegyzékéből határozhattuk meg. E módszer persze nem vált be az I. k. két olyan darabjánál, melyeket *B. de F.* csak töredékesen közölt: a *Si belle vous semblez* és *Couchés dessus l'herbage vert* kezdetűek.

Vajjon micsoda körülmények nyomása alatt határozhatta el 1567-ben a férfikor virágában álló költő,¹⁾ hogy szakítva a 17 éves kora óta²⁾ annyi szeretettel ápolt rímeléssel, erre a merész s előreláthatólag csak kevesektől méltányolandó újításra adja a fejét? *Pasquier* szerint verses műveinek kudarcza terelte *Baïf*ot az antik versek utánzására: «*Jean Antoine de Baïf* — úgymond — marry que les Amours qu'il avoit premièrement composez en faveur de sa Meline puis de Francine, ne luy succedoient envers le peuple de telle façon qu'il desiroit, fit voeu de ne faire de là en avaut que des vers mesurez.»³⁾ *Pasquier* véleményét *Nagel* vonakodik elfogadni, mert hisz *Baïf* állítólagos fogadalmát nem tartotta meg, s 1567 után csak oly szorgalmasan írogatott rímes verseket, mint annak előtte. Ez igaz, de azért *Pasquier* véleményét, ki mint kortárs közvetlen tapasztalásból beszélt, teljesen figyelmen kívül hagyni éppen nem volna észszerű. Nagyon is hihető, hogy *Baïf*, a ki annyira vágyott a halhatatlanság mámora után, látva műveinek csekély sikerét, szakítani próbált a hagyománynyal. A mint *Ronsard* pályája kezdetén azzal hitegette magát, hogy hírnevét legjobban *Pindaros*nak folytonos kommentár nélkül szinte érthetetlen utánzásával alapíthatja meg, úgy most *Baïf*ban is fölébredt a csalóka remény, hogy ha — ráduplázva mesterére — alakilag is a régiek szolgái másolója lesz, végre neki is kizöldelnek a babérfa lombjai. Különben mint igaz *Dorat*-növendék latinul már zsenge ifjúságában sikerrel megbirkózott a legszövevényesebb antik rhythmusokkal. Hiuságának leginkább az hizelgett, hogy ő az első, a merész úttörő. Mily büszkén mondja királyának:

Dans un nouveau sentier, moy le premier je passe
Ouvrant a vos François un passage inconnu,
Que nul paravant moy dans France n'a tenu.
Nul poete ne s'est veu tant osé d'entreprendre
D'y entrer seulement. Par où m'y dois-je prendre?

¹⁾ Költőnk 1532-ben született.

²⁾ V. ö. *Monseigneur de Villequier*hez 1572-ben írt verse e passusát:

Quand jeune encor et sans barbe au menton,
(Lors desireux d'aquerir vn beau nom)
Me hazardé sous Henri Prince humain
(Au douzième an qu'il tint le Sceptre en main)
Pas mes labeurs à me faire conoistre.
Vingt et trois ans continus j'ay fait croistre
De mes traux d'an en an le monceau.

Marty-Laveaux: *Oeuvres en rime*. II. köt. 403. l.

³⁾ *Recherches de la France*. VII. k. Idéзве *H. Nagel* i. m. 4. l. nyomán.

Je n'y voy rien frayé: ie n'y voy rien ouuert
 Je voy tout de haliers et de buissons couuert
 Laysseray-je d'aller? La force et le courage
 Ne me faudront jamais. J'ouvriray le passage
 A la peine endurcy tout je trauereray:
 Et brosses et rochers hardi je passeray.
 D'acheuer ce beau fait rien qui soit ne m'engarde...
 Je suis trop auancé pour retourner arriere:
 Auansons plus avant. Quand la Parque meurtriere
 (O Dieu detourne-la) mon âge trencheroit
 Le chemin est ouuert, qu'un autre acheueroit
 Non sans mon grand honeur. Qui premier s'achemine
 Par un rentier nouveau, sous la faueur diuine
 Gagne le premier los. C'est facile vertu
 D'entrer dans le chemin par un autre batu.*)

S a prioritásnak ez a hite még akkor is büszkeséggel töltötte el lelkét, a mikor már-már belátta, hogy kísérlete soha sem lesz szélesebb körökben népszerű:

Mês si je suis rebuté (Dieu m'an gard) Mês si mon espoër
 Êt déjeté par gran défaveur é du siékl' é du déstin,
 Ankorez, au mon roê, du labeur la louanje demourra
 Par le renom publié', Pour vous, de m'avoër favorizé
 An si louable déseing, Pour moê, de prétandre si haut fêt.
 S'êt kék' oneur an fês valureus, ki n'achève komansér.**)

Természetesen ily kedvezőtlen körülmények között *Baïf* nem valósíthatta meg eredeti tervét, hogy a rimes verseléssel végleg szakítson. Egyik barátja kérdőre is vonta őt e miatt, mire Baïf a következő epés versikében válaszolt:

Et bien que sont-ils deuenus
 Ces vers à la façon nouuelle?
 Baïf, Nous n'en voyons plus nuls
 Tu reuiens rymer de plus belle.
 Gast, je sçay bien ce que j'en pense,
 J'enten que la mesure en vaut:
 Mais ie sçay que viuons en France,
 Où fait soudain froid et puis chaud.
 Sçaches que du tems ne me chaut,
 Pourueu que bien mon jeu ie joué.

*) Oeuvres en rime, éd. Marty-Laveaux. I. köt. VI—VII. l. (Epître au roy.)

**) U. o. V. köt. 301. l. (Etrénes etc. Au roê.)

Par entre les singes il faut
Estre singe et faire la moué.¹⁾

5. Azonban tévedés volna azt hinni, hogy *Baïf*ot újításában csupán a feltűnni vágyás, a személyes hiúság legyezgetése vezette; sokkal komolyabb rugója is volt tettének: az a törekvés, hogy a verseket énekelhetőbbekké tegye, hogy a szövegsorok ne csak szótag-számban egyezzenek meg a zenei phrasisokkal, hanem *quantitative* is teljesen azonosak legyenek velük. Ha meggondoljuk, hogy IX. *Károly* és udvara mennyire szerették a zenét, mely Itáliából, kevés *Palestrina* korszakos föllépte után, Franciaországba átszarmazva, itt is gyorsan föllendült, egész természetesnek fogjuk találni *Baïf* törekvését, a mely siker esetén nemcsak erkölcsi, hanem anyagi szempontból is gazdagon gyümölcsözött volna.

Hogy tervét megvalósíthassa, kora két kiváló muzsikásával, *Joachim Thibaut de Courville*lel²⁾ és *Claude le Jennenel*³⁾ szövetkezett, a kik legott megzenésítették kísérleteit s hogy mily sikerrel, azt mutatják *d'Aubigné* szavai: «tels vers, ayant peu de grâce à les lire et prononcer, en ont beaucoup à être chantés.»⁴⁾ A hugenotta *d'Aubigné* e nyilatkozata, melyre — az «eretnekek» egyik legádázabb ellenségéről lévén szó — baráti elfogultságot aligha foghatunk. úgy látszik, hogy a műveltebb körök általános véleményének volt a visszhangja s maga *Baïf* is teljes mértékben osztotta, a mint ezt következő sorai sejtetik:

Si mes petites chansonnières
Que ie tien comme des sornettes

¹⁾ U. o. IV. köt. 235. l. (Les passetems: A Monsieur du Gast).

²⁾ V. ö.

... cherchant d'orner la France
Je prin de Courville acointance
Maistre de l'art de bien chanter:
Qui me fit, pour l'art de Musique
Reformer à la mode antique,
les vers mesurez inventer.

Oeuvres en rime. II. köt. 461. l. (IX. livre des poèmes: A son livre.)

³⁾ V. ö. Egy antik tárgyú és verselésű drámájáról szólva, e nyilatkozatát:

Nous avons la musique preste
Que Thibaud et le Jeune apreste,
Qui leur labeur ne deniront...

U. o. III. köt. 2. l. (Les jeux: A. M. le duc d'Alençon.)

⁴⁾ Idézve Nagelnél a 15. lapon.

Ecrîtes en vers mesurez
 Courant par les bouches des Dames
 Ebranlent les rebelles ames
 Des barbares plus assurez.¹⁾

Hogy pedig reformját minél gyorsabban megkedveltesse, még 1567 júliusában hozzáfogott a Zsoltárok lefordításához «en intention de servir aux bons catholiques contre les psaumes des hérétiques». A protestánsok ugyanis ekkor már javában énekelték *Philibert Jambe de fer* és *Claude Goudimel* zenéjére *Marot* és *Théodore de Bèze* rímes fordításait, míg a katolikusoknak sem megfelelő szöveg, sem használható muzsika nem állt rendelkezésükre. Közel harmadfél esztendeig dolgozott e vállalatán *Baïf*, de az eredménnyel sehogy sem tudott megbarátkozni. Mint *Marty-Laveaux* helyesen gyanítja,²⁾ a szöveg nem volt kellő összhangban *Courville* zenéjével s így *Baïf* a 68. zsoltár kellős közepén hirtelen abban hagyta a keserves munkát s törhetetlen buzgósággal előről kezdte a dolgot. Újabb négy évi megfeszített munka után, 1473-ban végre mind a 150 zsoltár fordításával elkészült — hogy élte alkonyán — 1587-ben egy újabb, most már rímes átdolgozással váltsa fel.

E vallásos énekekkel párhuzamosan írta világi dalait, melyektől — mint az imént láttuk — oly sokat remélt, továbbá azokat a jobbára alkalmi verseket, melyeket törekvései érdekében az udvar nagyjaihoz intézett s a melyek, bár a királyi pátenst kelte szerint már 1571-ben sajtókészen voltak, 1574-ben végre napvilágot is láttak. Ugyane kötetben találhatjuk *Baïf Hesiodos*-, *Pitagoras*-, *Phokilides*- és *Naumachos*-fordításait is, melyek keletkezési idejét nem ismerjük ugyan, de valószínű, hogy csak előkészítették az antik verselésnek a zsoltárokban s az eredeti költeményekben nyilvánuló bonyolultabb használatát. Végül *Souval*³⁾ egy egykorú, de közelebbről meg nem jelölt forrásból merítve, azt állítja, hogy *Baïf Manduct* társaságában egy egész tragédiát írt ebben a formában s azt elő is adatta. Ez a tragédia mind ez ideig nem került elő; szintúgy lappang szerzőnek az Étrènes előszavában jelzett metrikai dolgozata is,⁴⁾ bár lehet, hogy ez utóbbi soha sem készült el. Legalább a Bibliothèque National 19,140. sz. kézirata végén található versláb-táblázat a hozzáfűzött

¹⁾ Oeuvres en rime. III. köt. 2. l.

²⁾ I. m. I. köt. XXVI. l. (Notice biographique.)

³⁾ Histoire et Recherches des Antiquités de la Ville de Paris. Paris, 1724. II. köt. 493. l. idézve Nagel műve 13—14. lapján.

⁴⁾ Oeuvres en rime. V. köt. 304. l. (Étréne stb.)

példák s megjegyzés¹⁾ azt gyaníttatják velünk, hogy írónk csak foglalkozott ez eszmével, de megvalósításával adós maradt.

6. Midőn *Baïf* verstani reformját zenei czélokkal hozta kapcsolatba, egyszersmind egy olyan testületről is gondoskodnia kellett, mely az így készült dalok művészi előadására s az új irányzat továbbfejlesztésére vállalkozzék. Olaszországban az académiák ekkor virágzottak leginkább s hovatova a nemzet egész szellemi, sőt társadalmi életének góczpontjaivá lettek. A sok, rövidebb-hosszabb életű testület közül mi csak *Claudio Tolomei* római academiáját említjük, «melynek tagjai mind görög versmértékben tartoztak írni».²⁾ *Tolomei*nek tudvalevőleg ugyanaz volt a rögeszméje, a mi *Baïf*nak s több társával szövetkezve 1539-ben ki is adott egy kötetet *Versi e regole della nuova poesia toscana* czímen, a mely a saját versein kívül még *Antonio Renieri*, *Giulio Vieri*, *Giovanni Zuccarelli*, *Alessandro Citolini*, *Pier-Pablo Gualtieri* és *Trifone Benzi* kísérleteit is tartalmazta.³⁾ Az ő példája bizonyynyal lelkesítőleg hatott *Baïfra* is, a kinek lelkében talán éppen *Tolomei* hatása alatt fogamzott meg a gondolat, hogy reformjai megvalósítása czéljából egy acadamia föllállítására törekedjék. Okoskodásunk csak pusztá föltevésen alapszik ugyan, de e föltevés szinte határos a valósággal, mert alig hihető, hogy a *Medici Katalin* udvarában élő *Baïf* egy másik *Medici*,⁴⁾ Franciaországban különben is híres, pártfogoltjának e jókora port fölvert kísérletéről mit se tudott volna. Igaz, hogy *Baïf* fölléptekor *Tolomei* academiája már régen szünetelt, mértékes versei pedig szinte feledésbe merültek, de a ki a reformátor lelkek törhetetlen optimizmusát ismeri, az korántsem fogja hinni, hogy elődjének kudarcza frónkat akár csak egy pillanatra is megrendítette volna vérmes reményében. Annál kevésbbé, mert *Baïf* újítását szinte teljesen a zenének rendelte alá, a miről *Tolomei* még csak nem is álmodott, s így éppen nem volt oka föltenni azt, hogy a *francia* közönség visszautasítson egy olyan reformot, melyet az olasz tulajdonképen — vissza sem utasíthatott.

De bármint álljon is a dolog, annyi tény, hogy *Baïf* és törekvéseiben leghűbb szövetségese, *Courville*, miután a király jóindulatáról eleve meggyőződtek, minden erejükkel azon voltak, hogy a «zené-

¹⁾ Közölve: Groth: J. A. Baifs Psaultier. Einleitung. XIV. l.

²⁾ V. ö. Négyesy: A mértékes magyar verselés története. Budapest, 1892. 25. l.

³⁾ V. ö. Girolamo Tiraboschi: Storia della letteratura italiana. Firenze 1812. VII. köt. III. r. 1336. l.

⁴⁾ *Tolomei Ippolito Medici* kardinális embere volt.

szekből és hallgatókból álló akadémia vagy társaság»¹⁾ föllállítását szerencsésen nyélbe üssék. IX. *Károly* nagyon érdeklődött ez eszme iránt. Ő, ki az írók jutalmazásánál a lovakat véve zsinórmértékül, azt tartotta, hogy «il faut les nourrir, mais il ne faut pas les engraisser»,²⁾ sokkal bőkezűbben bánt a muzsikussal, s szívesen látta őket udvarában. Természetes tehát, hogy szívesen istápolta minden olyan törekvést, mely Páris zenei életének fejlesztésére irányult. Sokszor bizalmas beszélgetésbe bocsátkozhatott *Baïff* a terv részleteire nézve s költőnk egyik versében³⁾ meg is örökített egy ilyen jelenetet. E kissé hosszadalmasan, bár fölötte szemléletesen reprodukált jelenetnek a kutyák csaholása vetett véget, a mit szerző olcsó elmésséggel ellenfeleire fordít, mondván:

Les chiens s'entregrondans ce sont nos ennux
 Qui jettent deuant vous des abbois ennux
 A vostre Magesté contre mon entreprise
 Qu'en vostre sauuegarde, ô bon Prince avez prise.
 Le baston avez pris: le baston vous prendrez
 Et contre le malin la vertu deffendrez.
 Soudain les menassant vous les auez fait taire:
 Aussi nos ennux (car vous le pouuez faire)
 Ferez taire tout coy, quand les menasserez.

A királynak ez a biztató viselkedése megkettőztette *Baïf* és szövetségese munkakedvét s 1570 őszén már a felség elé terjeszthették az alapszabályokat, melyeknek első bekezdése ekként körvonalozza az alapítandó társaság működési terét: «Afin de remettre en vsage la Musique selon sa perfection, qui est de représenter la parole en chant accomply de son harmonie et melodie, qui consistent au choix, regle des voix, sons et accords bien accomodez pour faire l'effet selon que le sens de la lettre le requiert, ou resserant ou desserrant, ou accroissant l'esprit, renouellant aussi l'ancienne façon de composer Vers mesurez pour y accomoder le chant pareillement mesuré selon l'Art Metrique. Afin aussi que par ce moyen les esprits des Auditeurs accoustumez, et dressez à la Musique par forme de ses membres, se composent pour estre capables de plus haute connoissance, après qu'il seront repurgez de ce qui pourroit leur rester de la barbarie, sous le

¹⁾ E kifejezés az alapszabályokból van véve, melyeket úgy Marty Laveaux, mint Becq de Fouquières *in extenso* közölnek.

²⁾ De Laborde: Essai sur la musique. IV. Idézve *Groth*, Einleitung VIII—IX. lapja nyomán.

³⁾ Oeuvres en rime. II. köt. 229—231. l. (Poèmes. V. l. Au roy.)

bon-plaisir du Roy nostre souverain. Seigneur, nous auons dresser une Academie» etc.

A szabályok rövid foglalata a következő: A zenészek minden vasárnap két órás hangversenyt rendeznek, melyre a naponkint tartandó közös próbákön fognak elkészülni, még pedig a két alapító utasításai szerint. A kinek az intézmény valamely okból többé nem volna inyére, az két hónapi felmondással bármikor kiválhatik kebeléből; viszont a ki ellen az egész társaságnak panasza van, az megfelelő tiszteletdíj kifizetésével bármikor elbocsátható. A hallgatók igazolására érnek készülnek, melyek másra át nem ruházhatók s a tagok halála után az académiára szállnak vissza. Előadás alatt teljes csendben kell viselkedniök s tilos a zenészeknek fentartott helyre lépniök. A ki e szabályok valamelyikét megszegi, azt egyszerűen kizárják az akadémiából s ilyenkor a befizetett tagdíj is oda vész. De ha valaki 1—2 hangverseny után önkényt visszalép, úgy az előre letett összeget szó nélkül kintalványozzák neki.

Mondanunk sem kell, hogy a király gyorsan és kedvezően elintézte a kérvényt s még ez év novemberében kiadta pátensét, melyben döntését bőven megokolja. A pátensből megtudjuk, hogy a zene-academia eszméje nemcsak a királynál, hanem édesanyjánál, fivéreinél és a tanács többi előkelő tagjainál is élénk visszhangra talált, s minden nehézség nélkül elfogadtatott. Sőt a király, hogy az új intézmény fényét ezzel is növelje, magára vállalta hat cselekvő tag költségét s az intézmény legfőbb patronátusát: «Et à ce que à notre intention ladite academie soit suivie et honorée des plus grands, nous avons liberalement accepté et acceptons le surnom de protecteur et premier auditeur d'icelle, parce que nous voulons et entendons que tous les exercices qui s'y feront soient à l'honneur de Dieu, et à l'accroissement de nostre Estat et à l'ornement du nom du peuple françois.»

A királyi leirat vétele után az alapítóknak még csak a párisi városi tanács (*parlement*) engedélyére volt szükségük, melyet azonban korántsem kaptak oly könnyen meg, a mint ezt a fejedelem kegyes szavaiból vélné az olvasó. A városi tanács, mely a folytonos polgárháború zavarai közepette mindinkább elhatalmasodott, féltékenyen őrizte tekintélyét s úgy látszik, ebben az ártatlan academia-tervezetben is valamely burkolt ellenséget látott, mely némileg megizmosodva, könnyen a fejére nőhet. A parlament idegenkedése *Baif* és *Courville* fülébe is eljutott s minthogy a tanácstagok a valódi okot rejtegetve holmi erkölcsi aggodalmakkal hozakodtak elő, egy alázatos hangú beadványban az új intézményt a parlament felügyelete alá helyezték: «Plaise à la Cour deputer douze de Messieurs qui font plus de difficulté d'approuver telle entreprise, craignant qu'elle tende à cor-

rompre, amolir, effrener et peruertir la jeunesse, pour se trouuer dimanche prochain en la maison où se tiendra l'auditoire de l'Academie sur les fossez S. Victor au faubourg¹⁾ à telle heure qu'il leur plaira de choisir.»

A tanács december 15-én tárgyalta e beadványt; hogy mily eredménynyel, azt határozottan nem tudjuk, de eléggé sejthetjük abból az elhatározásukból, mely szerint az egész ügy felülvizsgálatával az Universitas bízott meg. A hatalmára s tekintélyére még a Parlamentnél is féltékenyebb Universitas a december 30-ki egyetemes gyűlésen tárgyalta először *Baïf*ek kérvényét s azt a tanács elé utastotta. Ennek 1571 január 21-én tartott tanácskozásán a rector indítványára elhatározták, hogy az ügyet minden facultas külön vizsgálat tárgyává teszi, a mi szinte a végtelenségig elnyújtotta volna az ügyet.

Végre a király megunva a sok hercze-hurczát, egyszerűen elrendelte az academia hivatalos megnyitását, úgy hogy a karoknak február 15-re beérkezett véleményes jelentése már figyelembe sem vétetett. Az academia ezentúl rendesen működött, a király és az udvar folytonos érdeklődése mellett. IX. *Károly* halála után III. *Henrik* vette pártfogásába a vállalkozást s erélyesen megvédelmezte a gúnyolódók ellen. Az académiá, mely eleinte tisztára philharmonikus színezettel birt, 1575 felé teljesen kivetkőzött eredeti jellegéből. *D'Aubigné*, a ki ekkor lépett tagjai sorába, ekként ad róla számot: «C'ettoit une assemblée qu'il (t. i. le roi) faisoit deux fois la semaine en son cabinet, pour ouïr les plus doctes hommes qu'il pouuoit, et mesme quelques Dames qui auoient étudié, sur un problème toujours proposé par celui qui auoit le mieux fait à la dernière dispute.»²⁾ *Baïf*, a ki ezekhez a dialecticai vitatkozásokhoz sem kedvet, sem erőt nem érzett magában, lassan-lassan egész félrevonult a testület vezetésétől, mely 1584 körül végleg beszünt...

Baïf szép reményei ily módon lassan-lassan, mintegy maguktól, dugába dőltek s ez a végleges kudarcz, melyre barátai már régóta figyelmeztették,³⁾ s melyet ő eleinte elég közömbösen látszott fogadni,⁴⁾

¹⁾ E ház *Baïf* tulajdona volt, a ki azt még atyja *Lazaretól* örökölte. A XVII. sz. harminczas éveiben az Angol kisasszonyok szerzete vette meg a házat s 1639-ben újra építtette. Ez alakjában még a XIX. sz. első felében is főnállott és *George Sand* gyermekségének java részét itt töltötte, az angol hölgyek intézetében. V. ö. *Marty-Laveaux* és *B. de Fouquières* biographiáit, továbbá *Sainte Beuve* Tableau hist. idevágó részleteit.

²⁾ Histoire universelle, idézve *Marty-Laveaux*nál I. köt. XXXV. l.

³⁾ V. ö. Oeuvres en rime. V. 2. 299. l. (Étrénes: Au roé.)

⁴⁾ V. ö. u. o. V. k. 318. l. (Étrénes: Aux seigneurs du Gât et Déportes.)

mélyen sebeztek az amúgy is beteges költőt, a ki egyik kései munkájában elkedvetlenedésének eme keserű szavakban nyitott útát:

Ny la mesure ni la ryme
 Aujourd'huy n'est plus en estime:
 Vulgaire est vulgaire de tout.
 Qui veut plaire, se faut desplaire
 Faut se rendre bas et vulgaire
 En sens et mots de bout en bout.*)

Ime ezzel a méla accorddal végződik *Baïf* életének ez a mozgalmass korszaka. Tévedését talán még a hét éves fáradalmak meddőse után sem látta be, de végre is beleunt a hiábavaló küzdelembe és — visszatért a rímelés «barbár» szokásához.

(Folyt. köv.)

Dr. GULYÁS PÁL.

A «BRASSÓ» NÉV ÉS EGY MAGYAR HANGTÖRVÉNY.

A véletlen játéka volt, hogy pár év előtt a *Brassó* etymológiájáról egyszerre többen írtunk. A *Horger Antal* dolgozata jelent meg legelőbb a brassói főreáliskola 1899/1900. évi értesítőjében. Utána a *Meliché* (Nyelvőr XXIX. 509. l.), ki a Horger cikkét ismertetve mondja el a maga nézetét e név eredetéről. Mindaketten egybehangzón vallják minden kétséget kizáró bizonyossággal, hogy «abból a tényből, hogy a *Brassó* két mássalhangzón kezdődik, következik, hogy a *Brassó* idegen» (Melich id. h. 512. l.). Horger szerint «ennek az ellenkezője tökéletesen ki van zárva, lehetetlen» (id. h. 17. l.); «eredeti magyar szó — kivéve a hangutánzókat — nem kezdődhetik két mássalhangzón» (id. h. 16. l.). Tehát megegyeznek abban, hogy a név szláv, legalább is idegen, de semmiestre sem magyar.

Horger a név szláv megfejtéseit, a mennyit csak ismer, mind elfogadhatatlannak jelenti ki, és Melich Jánosra hagyja a szerinte különben egészen bizonyos szláv etymologia megadását. Mindamellett tanítványai számára írt jóra való értekezését így fejezi be: «Láttuk, hogy *Brassó* szláv eredetű városnév (!). A város alapítása e szerint az egykor itt élt szlávok érdeme» stb.!

Melich pedig nem késelt megfélelni a belé helyezett bizalomnak. Idézett ismertetésében megpróbálta csakugyan szláv területen

*) U. o. V. 2. 211. l. (IV. l. des Mimes.)

keresni meg az érdekes név magyarázatát. De bár két különböző megfejtési kísérletet is megkockáztat, szófejtésének eredményével maga sem volt teljesen megelégedve; én is megbizhatatlannak mondtam. Ásbóth Oszkár pedig (Nyr. XXX. 70—73. ll.) értéktelenségét és tartathatatlanságát a szlavistika szempontjából részletesen, apróra kimutatta.

Időrendben utoljára jelent meg az én értekezésem (Nyelvőr XXX. 20—23. ll.), mely a *Brassó* etymológiáját magyar nyelvterületen kereste. Midőn cikkemet írtam, akkor a Horger dolgozatát még csak a Melich ismertetésében láttam.

Az én megfejtésem eszmemenete röviden következő: «A *Brassó* név az eredetibb és a székelység száján ma is élő *Barassó* rövidebb formája. A *Barassó* név pedig semmi más, mint a *boros*+*jó* szavaknak összetétele és így jelentése annyi, mint *borviz*.» Mind az efféle névadás ismeretes és szokott voltát, mind a névben előforduló hangtüneményeket: az assimilatiót, a dialektikus hangváltozást és a hangilleszkedés tüneményét lehetőleg pontosan igazolni igyekeztem.

Miután láttam, hogy a véletlen így napirendre tűzte a *Brassó* etymológiáját, szentül hittem, hogy az érdekes és jelentős kérdéshez többen, több oldalról fognak szólni és ez megint a név megfejtését, a kérdés több oldalú tisztázását mozdítja elő. E reményben várok: nem is várok: várokozásomban nem is egészen csalódtam. Előbb *Horger*, majd *Trencsény Lajos* szóltak a dologhoz. *Trencsény* csak azt konstatálja, hogy ő ismert *Borossay* nevű embert, a mi a *Borossó* név egykori létezését látszik igazolni oly korban, midőn még a hangzók dialektikus elváltozása (*Barassó*) nem történt meg.

Behatóbban szólt *Horger* az értekezéshez, ki érdekelve is volt benne. Rá — mondja — az én bizonyításom nem volt meggyőző. Csak két nehézséget hoz fel ellene:

1. «A *viz* jelentésű régi *jó*-val való összetételek első tagja mindig puszta névszó. *Héjő* s nem *Heves-jó*, *Sajó* s nem *Savas* vagy *Sós-jó*, *Berettyó* s nem *Berkes-jó* stb. Elfogadható volna tehát az összetételből való magyarázat, ha *Brassónak* *Borró* volna a neve, de a föltételezett **boros-jó* -s képzővel az előtagban példátlan s ezért nem szabad rá építeni.»

E nehézség azonban, hogy rá rögtön feleljek — igen könnyű, vagyis súly nélkül való; majdnem olyan, mint ama másik, sokat vitatott kérdés, hogy *boros hordó* van-e jobban magyarul vagy *borhordó*; *sörös kocsi*-e vagy *sörkocsi*; *búzás alma*-e vagy *dinnyekörte*. Mindamellettségesen elismerem, hogy e különben is ritka összetétel első tagjában az -s képzős alakot más példában nem, csak a *Barassóban* és *Borosnyóban* tudom kimutatni. De könnyű rámutatni az okra is,

hogy miért folyamodott a nyelv e — mondjuk — szokatlanabb alakhoz épen e nevek megalkotásakor.

Téved Horger, tán maga is belátja, mikor azt hiszi, hogy a *bor-jó* összetételből assimiláció útján *Borró* jöhetett volna létre. Nem; a *bor-jóból* nép ajkán csak *bornyó* fejlődött volna; a mint a *borju*, *varju*, *perje*, *lajtorja*, *eperj* szavakból a nép ajkán csupán *bornyu*, *varnyu*, *pernye*, *lajtornya*, *epernye* (l. Nyr. XXXII. 521. l. = *földi eper*) jöhetett és jött is csakugyan létre. Ámde ezt a *bornyó* szóalakot egészen más jelentésben ismeri számos nyelvjárásunk. (Lásd *Szinnyei J. M. Tájszótárában* a *Borju* cím alatt.) Így aztán mégis érthető, hogy miért folyamodott a nyelvhasználat a kétértelmű *Bornyó* szó helyett a világos, határozott, de éppen oly jogosult *Borossóhoz*, illetőleg *Borosnyóhoz* város és falu elnevezése gyanánt. Én azt tartanám inkább csodálatra méltónak, ha a nyelv nem használta volna fel a kétértelműség kikerülésére nagyon is kínálkozó alakot és beérte volna a határozatlan *Bornyó* (semmiesetre sem *Borró*) névvel.

2. «A második nehézség is — mondja Horger — egy ilyen unicum körül forog. Ha a *Barassó* volna az eredetibb alak, akkor a mai *Brassó* alak természetesen csak valamely idegen nyelv hatása alatt keletkezhetett volna. Ez az idegen nyelv nemcsak valószínűleg (mint Fiók mondja), hanem föltétlenül csakis az oláh nyelv lehetett volna . . .» Nem idézem tovább, csak egyszerűen bevallom, hogy a szokatlan és feltűnő nyelvtünemény láttára nekem is az volt az első gondolatom, hogy «a név első szótagjából a magánhangzónak kiesése nem a magyar kiejtés természetéből következik, sőt ezzel homlokegyenest ellentétben áll; tehát mikor a magyar kiejtés a *Brassó* alakhoz símult az eredetibb és magyarosabb *Barassó* helyett: akkor valami szomszédos idegen nyelv hatásának, valószínűleg az oláh nyelvének engedett; így kaptuk a magyar nyelv természetével össze nem egyeztethető *Brassó* alakot, mit az irodalom szentesített.»

Azóta ez első gondolatommal, melyet nemcsak Horger tekintélye, hanem az általánosan ismert és vallott tudományos felfogás is egyhangúlag támogat, behatóbb megfontolás és az analog nyelvtények mérlegelése után szakítani voltam kénytelen. Ma előbbi meggyőződésemmel és a közfelfogással is ellentétben az a meggyőződésem, hogy *Barassóból* a *Brassó* alak *kizárólag a magyar nép ajkán, a magyar kiejtés és a magyar nyelv természetéből folyólag, tehát magyar hangtani törvény, bár még eddig tudtomra meg nem figyelt hangtörvény alapján* fejlődött ki.

Teljes mértékben ismerem e felfogásnak a súlyát. Tudom, hogy érte felelősséggel, bizonyítással tartozom és ezt megadni a tulajdonképeni célja ez értekezésnek.

Előbb tehát a *Barassó*-ból *Brassó*-féle, nem igen számos, de elég világos és fontos hangtani jelenségeket sorolom fel; azután megpróbálom az e példákból vonható hangtörvénynek az okát vagy magyarázatát adni azon reményben, hogy mások is hozzájárulnak, vagy ha tévednék, felvilágosítanak. Meggyőződése, hogy ez a dolog megérdemli a szakemberek figyelmét!

Egyértelműleg vallott és eddig meg nem támadott, tán megbolygatott sem volt az a tanítás, a melyet a *Brassó* név etymologiai megfejtésénél én és Horger, mint rendületlent hangoztattunk és a melyet Simonyi *Tűzetes Magy. Nyelvtanában* így fejez ki: «Szó elején magyar szóban csak egy mássalhangzó állhat; csupán a szláv, német, olasz és latin nyelvekből vett át a magyar nyelv két vagy több mássalhangzóval kezdődő szavakat. Azonban ez idegenszerű szókezdettel folyton küzd a magyar kiejtés s vagy az egyik mássalhangzó elhagyásával, vagy egy magánhangzó közbeszurásával segít rajta» (185. l.).

De bár ez igazságot általánosságban kétségbe vonni ezutánra sem akarom: mindamelllett áll az, hogy van néhány szó- és név-alakunk, melyek éppen a nép ajkán élnek és amaz igazsággal ellenkezőről tanuskodnak; arról nevezetesen, hogy a tősgyökeres magyar kiejtés, éppen a nép kiejtése, a két mássalhangzós szókezdetet bizonyos esetben nemcsak nem kerüli, hanem egyenesen keresi.

Bizonyító például először is a *prádé* szó szolgáljon. E szónak mind nyelvünkben élő kettős alakja (*parádé*, *prádé*), mind eredete, mind az az út, melyen nyelvünkbe került, világos és tanulságos. Azt hiszem, e szót katonáink hozták magokkal és honosították meg. Ők a *val-parád* (Wach-parade), *kirchen-parád* és másféle parádékkal untig megismerkedve, terjesztői lettek az általok németből ismert francia szónak. Ők maguk vagy németesen *parádnak*, vagy magyarosan *parádélénak* ejtik a szót; és a magyaros *parádé* alak él és uralkodik nyelvünkben irodalmi használatban és a műveltebb osztály ajkán. E mellett, de már egészen népies kifejezésként, ki nem ismeri a *prádé*, *prádézik*, *veri a prádét* (= járja a bolondját), *prádés kocsis* stb. szólásokat? Azt mondja *Jászszági tájszók* című cikkében (Nyr. XXIX. 92. l.) Szabó István: *prádé*, a *parádé* szót így ejtik «uradzásból» (t. i. a jászok).

Így ejtik tényleg, de nemcsak a Jászországban, hanem tán minden magyar vidéken; és így ejtik nem «uradzásból», — *urazást* maga a *prádézik* szó jelentése fejez ki, hanem valami más okból; hátrább megkeressük az okát.

Második például veszem a *Berettyó* folyó nevét, már csak azért is, mert e névnek etymológiáját biztosan tudjuk. Mindenesetre határozottabban bizonyítanak az olyan szavak, melyeknek etymologiai eredetét, képét tisztán látjuk.

A *Berettyó* folyónév az oklevelekben *Berek-jó* alakban használatos. Összetétele és jelentése tehát világos. E folyónak nevét ma a *Sárréten*, éppen a folyó mentében *Brettyónak* ejtik. Magam e kiejtést ma is élő emberek ajkáról *Berettyó-Ujfaluban* és *Csökmőn* hallottam.*)

Még általánosabban ismert és használt népies ejtése a *Teréz* névnek a *Trézsi*. Ismerős Kisfaludy K. verse:

Szatmárban egy kis csárda van,
Trézsi asszony lakik ottan. (Bánkódó férj.)

Pedig e név németből jött hozzánk és tán éppen a *Mária Terézia* nevének hatása alatt terjedt el oly nagyon. Németben pedig e név *Theresienek* hangzik és oly kiejtését, mely az első szótag magánhangzóját kidobná, németben nem ismerem. Lehet, hogy ez csak az én hibám; hiszen magyarban a *Trézsi* mellett még a *Treszka* is megvan, a mi már idegenül hangzik az én fülemnek.

Negyedik bizonyító például *Krassó* vármegye nevére hivatkozom, melynek ha etymológiáját megnyugtató biztossággal megállapíthatjuk: akkor e név vallomását is felhasználhatjuk bizonyítékul. E megyének pedig etymonja könnyű szerrel és annyi bizonyossággal kimutatható, hogy kétséget fűzni hozzá nem lehet. *Krassó* megyének egyik folyója, mely mai napig e nevet viseli, a *Karas*. Déli irányban ketté hasítván a megyét közvetlenül ömlik a Dunába. Ennek a folyónak felső folyásánál, egymástól mintegy 25 km. távolságban, de a folyónak két különböző partján a mohácsi vész előtt két tekintélyes helység állott; egyik parton *Kis-Karassó*, a másikon *Nagy-Karassó*.**) Maga a folyó az oklevelekben egyszer *Karas*, máskor *Karassó*, legtöbbször *Karassó* alakban jön elő. Kell-e bizonyítani, hogy e folyóról (*Karas+jó*) kapta nevét a két város? E városoktól pedig, vagy tán

---

*) *Szinnyei József* közléséből és engedelmével egy adomát írok ide: Egy Brassó felé robogó vonaton, mikor a *Berettyó* hídján áthaladnak, megszólalt egy útas:

— Itt van a *Brettyó*.

A másik helyreigazítja:

— Kérem az nem *Brettyó*, hanem *Berettyó*.

Mikor már Brassó közelében jártak, újra megszólal a rendreutastott, még pedig, hogy megmutassa, hogy okult valamit, imígy:

— Itt vagyunk *Barassóban*.

Ámde utitársa ismét csak megkorrigálta:

— Kérem ez nem *Barassó*, hanem *Brassó*.

**) Lásd *Turchányi T.*: *Krassó-Szörény vármegye néprajzi viszonyai a mohácsi vész előtt*. Lugos 1901, 27. lap.

szintén a folyóról a vármegye azt a nevet, melyet ma *Krassónak* tudunk, ejtünk.

Ezek után már aggodalom nélkül hozhatjuk fel ama hangtörvény bizonyítására ötödik például a *Barassó* > *Brassó* nevet is.

És most miután e szó- és névalakokat bizonyító példákul felsoroltuk, mielőtt e tünemények magyarázatába, a belőlők levonható hangtörvénynek megállapításába fognánk, előbb óvatosan vizsgáljuk meg, hogy e különös hangtani jelenséget, mely a nyelvünkben kétségtelenül meglevő és fentebb Simonyi Tüzetes Magy. Nyelvtanából idézett hangtörvénnyel kiáltó ellentétben áll, nem lehetne-e egyszerűen valamely nyelvünkkel érintkező idegen nyelv hatásának tudni be. Úgy látom, hogy itt csak két nyelv hatása vehető tekintetbe: vagy a *németé* vagy az *oláhé*. Maga Horger erősen bizonykodik a mellett, hogy az oláh nyelv hatását tételezzük fel a *Brassó* alak kifejlődésében; ugyanannyi joggal és valószínűséggel kereshetné oláh hatásban a *Krassó* név magyarázatát is. Az ethnographiai viszonyok mai állapota legalább erre a kettőre nézve igen kinálkozóan látszik. De nem áll ily kedvezően az oláh hatás ügye a másik három alakkal, a *prádé*-, *Trézsi*- és *Brettyóval*. Pedig egyező hangtünemények csak egyformán értelmezhetők.

A német hatás, nem tudom, sikeresen kimutatható-e a Trézsi formában, de azt tudom, hogy a *prádé*, pedig e szó szintén német uton került nyelvünkbe, ebben az összevont alakban németben ismeretlen. A másik három kereséséről német nyelvterületen szó sem lehet. Úgy hogy én azon törekvést, hogy e felsorolt szavakban jelentkező különös hangviszonyt, t. i. a két mássalhangzós szókezdetet, valamely idegen nyelv hatásából magyarázzuk meg, eredményhez nem vezetőnek, egészen kilátástalannak tekintem.

A magyarázatot tehát más téren, más okban keresem. Oly okban, mely valóságos hangtörvénynek bizonyul, bár egy más, általános érvényességű hangtörvénnyel egyenes ellentétben látszik állani. És áll is! Itt tehát azon érdekes tüneménynek, melyet a nyelvtudomány *hangtörvény-keresztelkedés* néven emleget, egy világos esetével állunk szemben.

Kétséget nem szenved, hogy azon két hangtörvénynek, melyek egymást így keresztelik, mindenike a hangsúly hatása alatt fejlődött ki. A hangsúly ingadozása, fészkelődése, mely egyszer *új szótágot terem*t, máskor *már meglevő szótágot enyész*tet el, adja kezünkbe egyedül a kulcsot egyfelől a *barát* (szláv: *brat*), *király* (ó-szláv: *kralj*), *tehén* (szanszkrit: *dhénu*) és számos más szavaink mai alakjának, de adja másfelől a *parádéból prádé*, *Berettyóból Brettyó*, *Barassóból Brassó* és társai mai népies ejtésének a magyarázatához is.

A hangsúly-fészkelődésnek első, azaz szótagteremtő alakjával, mely nyelvünkben idegen szók átvételében már oly régen és számos példán észleltetett, nekem nem feladatomban foglalkozni. Szorítkozom kizárólag a második formájának megvilágítására, arra, mely magyar szavakban az első szótag rövid hangzóját ejti zsákmányul és a melyet én csak a felsorolt négy-öt példával tudok illusztrálni.

Nem akarom «ab ovo Ledæ» kezdeni, de rá kell mégis mutatnom, ha még oly ismert dolgot mondok is, arra, hogy a magyarban főhangsúlyon kívül második, sőt harmadik hangsúly is van: hogy a főhangsúly mindig a szó első szótagján, a második mindig az utolsó helyezkedik el. Ismétlem, ezek nagyon is ismert igazságok, de éppen oly egyszerű és világos ama másík, hogy a *Barassó*, *Karassó*, *paráde* stb. szavakban, mikor a nép ajkán *Brassó*, *Krassó*, *prádé* stb. alakban hangzanak, a volt első szótag az öt teljes joggal megillető főhangsúlyt elvesztette, illetve a második szótagnak engedte át; ellenben a szó második hangsúlya az öt megillető helyen, az utolsó szótagon mozdulatlanul megmaradt.

Ez a hangsúlyváltozás, melyet én, hogy az elsőtől, a szótagteremtőtől, világosan megkülönböztessék, *hangsúlyecsuszlásnak* nevezek, okozza a magyar nyelvben is azt, a mit más nyelvekben is szótagképző elem, t. i. hogy a hangsúlyt-vesztett első szótagból a szótagképző elem, a magánhangzó, kiesik és a szó új alakjában két másulhangzós szókezdetet mutat. Tehát nem a volt első szótag hangzójának kiesése okozta, hogy a hangsúly a második szótagra került, hanem éppen megfordítva: a hangsúly elcsuszlása eredményezte az első szótag magánhangzójának elenyészését.

Így jönnek létre ezek a szavak (*Brassó* stb.), melyek alkotásukat tekintve a magyar nyelv szellemével ellentétben állani látszanak; de voltaképpen cseppel sincsenek nagyobb ellentétben, mint az a nyelvi processus, a mely őket létrehozta, t. i. a főhangsúlynak az első szótagról való elcsuszlása és a másodikra átvándorlása. Más nyelvekben, a hol a hangsúly helye nincs ily szigorúan megszabott korlátok közé szorítva, például az indogermán nyelvekben, gyakran ismétlődik az az eset, hogy a hangsúlyától megfosztott szótag hangsúlyával együtt szótagképző elemét, magánhangzóját is elveszti. Ez a körülmény teszi érthetővé, tudjuk, a *sonantikus liquidák* és *nasalisok* és a *vokalabstufung* (hangzógyöngülés) egész rendszerét. De még az indogermán nyelvcsaládban is legnagyobb szerepet játszik e tünemény éppen a szanszkritban, hol legszembetűnőbben figyelhető meg az a hatás, melyet a hangsúly mozgása név- és igeragozásban képzőkre, ragokra, igetőre gyakorol. Egy egészen egyszerű példán akarom szemléltetni. Ennek az igének *kar*, «csinál» a cselekvő perfectuma három alkotórészből áll,

u. m. reduplicatióból, többől és személyragokból. A hangsúlyt singularisban a *tő*, dualisban és pluralisban pedig a személyragok viselik. Éppen ezért az igető a singularisban *egyszerű* vagy *fokozott hangzóerősbülést* (grammatikai műszóval élve: *gundt* vagy *vřiddhit*) mutat. Ellenben dualisban és pluralisban a személyragokon van a hangsúly, az igető hangsúlytalan marad és ennek következtében magánhangzóját is teljesen elveszti. A cselekvő perfectum alakulása tehát ez:

<i>Singularis</i>	<i>dualis</i>	<i>pluralis</i>
1. éa-kár-a vagy éa-kár-a	éa-kr-vá	éa-kr-má
2. éa-kár-tha	éa-kr-áthus	éa-kr-á
3. éa-kár-a	éa-kr-átus	éa-kr-ús.

Indogermán nyelvterületen, mondom, a hangsúly mozgására és a hangsúlya vesztett szótag elpusztulására igen sok példát találunk, melyek a *Brassóban* és társaiban megfigyelt hangsúly- és szótagváltozásra világos analog eseteket nyújtanak. Magyar szempontból érdekesebb volna hasonló jelenségeket a finn-ugor nyelvek körében figyelni meg. Erre azonban én nem vállalkozhatom. Megelégszem azzal, hogy ennek az érdekes nyelvtüneménynek, t. i. a hangsúlycsuszamlásnak azon lényeges vonásaira, mondhatnám: feltételeire mutatok, a melyek között és alatt ez, legalább a bemutatott öt példán, a két mássalhangzós szókezdetet valóban létre hozza. Mind az öt példán a következő közös vonásokat látjuk:

1. Az eredeti, etymologiai szóalaknak (*Barassó*, *parádé* stb.) *első szótagja*, mely hangsúlyát és magánhangzóját elveszti, mindig *rövid*, magánhangzója (*a* vagy *e*) szintén *rövid magánhangzó*.

2. A második szótag és ennek magánhangzója, mely a hangsúlyt magára rántja, prosodially mindig *hosszú* szótag, illetőleg *hosszú magánhangzó*.

3. E második szótagnak mássalhangzója mind az öt példában *folyékonyhang* (mindig *r*).

4. A második hosszú szótaggal *még nincs a szó befejezve*, utána rendesen még egy harmadik, már akár rövid, akár hosszú szótag jön, mely a szó második hangsúlyát állandóan viseli.

Az idéztem példák arra tanítanak, hogy e négy vonás lényeges és mulhatlanul szükséges arra, hogy a hangsúlycsuszamlás esete magyar szóban bekövetkezzék, és a mi ezzel együtt jár: a szó két mássalhangzós kezdetet kapjon. Különös fontossága van a második szótag *folyékony* mássalhangzójának (*r*) és *hosszú* magánhangzójának. Ez utóbbi van ugyanis prosodially fölényénél fogva arra hivatva, hogy a hangsúlyt az első *rövid* szótagtól el, magára vonja. A folyékony hang (*r*) pedig oda simul a hangzóját vesztett szókezdő néma mássalhangzóhoz és

azzal együtt alkot szótagot; aminthogy magyarban két vagy több más-salhangzón kezdődő szót, akár idegen nyelvből kölcsönzöttet, akár hang-utánzót, majdnem kizárólag csak olyat ismerünk, melyben a szókezdő mássalhangzó-csoport utolsó tagja folyékony hang (legtöbbször *r*, ritkán *l*).

Ezekben igyekeztem érthetővé tenni okát annak a rendkívül érdekes nyelvtüneménynek, hogy a magyar nyelv a két mássalhangzós szókezdetet nem mindig kerüli, nem is csupán idegenből átvett, vagy hangutánzó szóban tűri meg, hanem némelykor még keresi is. Ez az ok, a hangsúlycsuszamlás, oly pontosan megszabott feltételek mellett és tünetek közt megy véghez, hogy én ezt hangtörvénynek nevezem. Bár nem kerüli el figyelmemet azon körülmény, hogy a felsorolt négy feltétel megléte valamely szóban nem eredményezi mindig a hangsúlycsuszamlást: *karácsony*, *keringő*, *barangol* és számos hasonló alkotási szavunkat sohasem ejtjük ki hangugratással. Ámde az idegen nyelvekből kölcsönzött, ott két mássalhangzón kezdődő szavaknak is csak némelyikébe told be átvételkor a magyar kiejtés egy rövid, kiegészítő hangot: *barát*, *garázda*, *gereben*; másokat rendesen ilyen betoldás nélkül, két betűs szókezdettel vesz át: *drót*, *drága*, *Krisztus*. Csak *rendesen* mondom, mert a kiejtés még ezekben is ingadozik. Tehát a hangsúly mozgása, melyről mondtuk, hogy két alakban is működik a magyarban: egyszer mint *szótagalkotó*, máskor mint *szótagenyésztető*, sem első, sem második alakjában nem következetesen és nem mindig érvényesülő törvény.

Nem tarthatom tehát apodiktikus igazságnak, olyannak, mely az «*ellenkezőnek* — mint Horger mondja — *még a lehetőségét is tökéletesen kizárja*», azon tanítást, hogy magyar szó két mássalhangzós kezdetű nem lehet, következésképpen «*minden szavunkról, a mely ilyen kezdetet mutat, hacsak nem hangutánzó, eleve is tudhatjuk, hogy nem tartozik nyelvünknek ősi kincséhez*». Nem, ilyen mereven nem áll meg a törvény. Sokkal inkább áll az, hogy a szóban forgó kezdetet mutató szavaknak alakulását, minden módosulását a hangsúly mozgolódása szabályozza; ez pedig, a mint mi felfogjuk, néha prosodiai befolyásnak enged, más tekintetben is szeszélyesen, nem következetesen működik. V. ö. *barát*, *drága*, *Brassó* és *barangol* négy egymástól lényegesen eltérő esetet.

Míg egyfelől ama törvénynek, hogy eredeti magyar szó a magyar nép ajkán két mássalhangzós kezdetű nem lehet, merevségéből letörni, általánosságából elvenni vagyunk kénytelenek: addig másfelől vizsgálódásunkból folyó eredményképpen kimondhatjuk azt, hogy eredeti magyar szóban két mássalhangzós szókezdetet igen is tudunk felmutatni, de mindig a hangsúly mozgolódásával kapcsolatban, csak a hangsúly elcsuszamlása eredményeképpen.

Oda térek vissza, a honnan kiindultam. Ismételten és nyomatékkal állítom, hogy a *Brassó* névnek nemcsak etymológiája (*boros + jó, borviz*) magyar, hanem a rajta véghez ment és mai alakján látszó négy hangtünemény mindenike: az assimilatio (*boros-só*), az első magánhangzónak tájnyelvi változása, nyiltabbá válása (*baros-só*), második hangzójának az elsőhöz illeszkedése (*Baras-só*) és végre az első szótag magánhangzójának hangsúlycsuszamlás következtében való kiveszése (*Brassó*), mind a magyar kiejtés természetével összeférő és így magyar ajakról eredő.

FIÓK KÁROLY.

HAZAI IRODALOM.

Codexeink Mária-legendái. Irta *Nyilasi Rajmund*. Bpest 1902. 8-r. 1—115. l. — **Kódexeink Mária-himnuszai.** Irta *Tordai Ányos*. Bpest 1903. 8-r. 1—90. l. — **Zsoltárfordítás a kódexek korában.** Irta *Boros Alán*. Bpest 1903. 8-r. 1—262. l.

Innen-onnan tizennégy esztendeje, hogy a ki ezeket a sorokat írja, codex-irodalmunkat «ifjú elmével» majdnem teljesen a nyelv-vizsgálók tárgyának látta. Azóta nagyot fordult a világ, s a középkor irodalma mind több és több érdeklődőt, munkást és különösen a legújabb nemzedékekben is több kutatót talált.

Ez a munkásság, mint látszik, leginkább az egyetem hatása alatt és körében fejlődött ki, melynek polgárságából többen írtak régi magyar irodalmi tárgyú dolgozatot, mint valaha, s főkép a szerzetes tanárjelöltek soraiban keltett buzgó tevékenységet. Valóban régi, de mindenek felett középkori irodalmunk feldolgozása első sorban és jóformán természetszerűleg szerzeteseink hivatása, kik abban mintegy elődeik örökségét láthatják, világához, szelleméhez minden másnál közelebb állanak, és az irodalom ép ezért csak örömmel láthatja Nyilasi, Tordai és Boros Alán dolgozatait, melyek hangosan hirdetik, hogy a magyar Cistercium és az ősi Pannonhalma nem fukarkodik ott, hol az irodalomnak szolgálatáról van szó, de arra is rávallanak, hogy fiatal szerzeteseink megtalálták azt a munkakört, melynek kiaknázását mindenek fölött a szerzetesi buzgóságtól lehet remélni.

Nyilasi Rajmund codexeink Mária-legendáival foglalkozik. Az 1—14. lapon először is az Üdvözítő és az Istenanya alakjának hatásáról, cultusának lélektani alapjáról van szó. Mind a kettő eszményképpé lett az életben, a képzőművészetben és az irodalomban. Az evangéliumok azonban inkább csak Krisztussal foglalkoznak és alig

szólnak valamit Máriáról, innen van, hogy a jámbor képzelet már igen korán megkisérti a szentírás hézagainak betöltését, s különösen a Keleten számos Mária-legenda támad. E legendák a keresztény vallással együtt eljutnak Magyarországra is, hol a Mária-cultus csakhamar meggyökerezik. Nyilasi nem tud róla, hogy ennek a gyors meggyökerezésnek valószínűleg pogány mythikus alapja van, és a Bódogasszony, a Bódoganya vonásai egyben-másban hatással lehettek a későbbi «Nagyasszony» képzetének kialakulására; elég az, hogy már Szt. István a szent Szűz oltalmába ajánlja országát, s a magyarság Máriát egyszerűen csak Nagyasszonyának hívja, kinek képe zászlóin leng és pénzét ékesíti...

Codexeink szintén telve vannak a Mária-cultus nyomaival. Különösen az apácák voltak buzgó ápolói, kiknek nyelvemlékeink nagyrészt köszönjük. A Mária-legenda, úgy a mint a középkorban klostromainkban élt, szinte kivétel nélkül ezekben a könyvekben maradt reánk, s Nyilasi ezeknek az elbeszéléseknek ismertetését s forrásaiknak megállapítását tűzi céljául.

A Mária-legenda természetszerűleg három részre különül: azokra az elbeszélésekre, melyek a Szűz eredetét, gyermekkorát s eljegyzését, azokra, melyek életének az annuntiatiótól az Üdvözítő mennybemementeléig terjedő részét, s azokra, melyek halálát és megdicsőülését tárgyalják. Mindezek közül a régi magyar irodalomból elég ismeretesek a Teleki-, a Tihanyi- és az Érdy-codexnek Mária eredetével foglalkozó legendái, melyeknek legérdekesebbike a Teleki-codex Szent Anna asszony élete című darabja, és hasonlóképen szó volt egyszer-másszor Mária haláláról és megdicsőüléséről, mely különösen megint a Teleki-codex nyomán táruul föl, bár mint az előbbi csoporthoz a Cornides- és Debreczeni-codex, az utóbbihoz is járul néhány egyéb gyűjtemény: az Érdy-, Kazinczy- és Tihanyi-codex több mozzanattal. Nyilasi nagy szorgalommal hordja össze mindezeket az anyagokat, melyeknek leírása és összevetése a 15-ik laptól a 44-ikig s a 87-iktől a 104-ikig terjed és a tárgyalt legenda-csoportok szempontjából a szerzőnek legfőbb érdeme. Ez az anyag ilyen pontosan, tüzetesen föl kutatva, összeállítva itt jelenik meg legelőször, míg más tekintetben a fiatal szerző meglehetősen fölösleges kutatásra pazarolta idejét és erejét. Valóban Nyilasi «nagyon fogyatékosoknak» találja a Mária-legendákra vonatkozó ismereteinket («mert tudtommal ezeket Horváth Cyrillen kívül más alig vizsgálta. Ő is inkább a Mária-siralmakkal s általában a Mária-költészet lírai ágával foglalkozott» 14. l.) és semmit sem tud róla, hogy a Mária-legendák említett két csoportjának forrásait már előtte is kutatták, sőt — nálánál talán tüzetesebben is — kimutatták. Csodálatos, ez az — úgy látszik — doktori értekezés, melyre egyetemi

tanárok ütötték rá a «probatur»-t, semmit sem tud a Budapesti Szemlének 1895. évi folyamáról és abban (426—441. l.) a »Codexeink Mária-költészetéhez» című kis értekezéséről, melyben Horváth Cyrill különös véletlen folytán ugyancsak Tischendorf »Apocalypses apocryphæ»-je és Fabricius »Codex apocryphus»-a alapján — mert Tischendorf Evangelia Apocrypha-ját az egri lyceumi könyvtárban azidétt nem lehetett megkapni — teljesen azonos eredményre jutott.

Legtarkább mindenesetre a munkának középső része, az 55—87. lapokon olvasható tagozat. Ez a két nyomtatott ív a következő mozzanatokkal foglalkozik: 1. az angyali üdvözlés (annunciatio); 2. Mária látogatása Erzsébetnél (visitatio); 3. Krisztus születése (nativitas); 4. a napkeleti fejedelmek hódolása; 5. Mária tisztulata; 6. a feltámadt Krisztus megjelenése Máriánál;*) 7. Mária búcsúzása Jézustól

*) Nyilasi mellőzi azokat a részleteket, a melyek Máriának a Kr. szenvedése körül való viselkedésére vonatkoznak, holott egy részük, a nem szoros értelemben való Mária-siralom kivételével, bizonyára szintén idetartoznék. E részletekről azonban a hasonlóan czisztreczita Varga Damján munkájában (Kódexeink Mária-siralmi) bőven van szó. Varga megdöntötte azt a mi fiatal hévvel föllállított nézetünket, hogy a codexek passió-beszédei és siralmi valamennyien Pelbárt alapján állanak; kimutatta, hogy a tulajdonképen való siralmak közül a temetésinek egy Bonaventura-féle apokrif irat volt a forrása, a kereszt alattié pedig egy Sz. Bernátnak tulajdonított Planctus, melynek egyik változatát már H. C. fölfedezte. Azonban Varga túlzott abban, hogy Pelbárt hatását teljesen kizárta, s még inkább abban, hogy a Bernát-féle »Planctus» és a Bonaventura-féle »Meditationes» «a Mária-siralmaknak két prototiponja» (161. l.). A Mária-jeleneteknek a passióba ékelése és a Mária-siralom sokkal régebb eredetű s már az ősrégi »Acta Pilati» egynémely görög variánsában megtalálható. A Tischendorftól (Evangelia apocrypha, Lipsiæ, 1876.) közölt újtestamentomi apokrifák közül a 287. lapon kezdődő ΔΗΓΗΣΙΣ-ben például a következő részletek találhatók:

1. Cap. X. Ἡκολούθει οὖν ἐκεῖ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης. Εἶτα συγὼν ὑπάγει πρὸς τὴν θροῦνον καὶ λέγει αὐτῇ· ποῦ ἦσθα καὶ οὐκ ἦλθες ἵνα ἴδῃς τί ἐγένετο; ἀπεκρίθη αὐτῇ· τί ἐστιν ὥπερ ἐγένετο; λέγει ὁ Ἰωάννης· γίνωσκε ὅτι ἐπί-ασαν οἱ Ἰουδαῖοι· τὸν διδάσκαλόν μου καὶ ὑπάγουσιν ἵνα σταυρώσωσιν αὐτόν. ἀκούσασα τοῦτο ἡ μήτηρ αὐτοῦ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ λέγουσα· υἱέ μου, υἱέ μου, τί ἄρα κακὸν ἐποίησας καὶ ὑπάγουσιν σε ἵνα σταυρώσουσιν; ἡγέρθη ὥπερ ἔσχατισμένη, καὶ ἀπέρχεται κλαίουσα κατὰ τὴν ὁδόν. ἡκολούθησεν αὐτῇ καὶ γυναῖκες, ἡ τε Μάρθα καὶ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ ἡ Σαλώμη, καὶ ἑτεραι παρθένοι. ἦν δὲ καὶ Ἰωάννης μετ' αὐτῆς. ὡς οὖν ἔφθασαν εἰς τὸ πλῆθος τοῦ ὄχλου, λέγει ἡ θροῦνος πρὸς τὸν Ἰωάννην· ποῦ ἐστὶν ὁ υἱός μου; λέγει ὁ Ἰωάννης· ὅρῳ ἐκείνον τὸν φοροῦντα τὸν στέφανον τὸν ἀκάνθινον καὶ τὰς χεῖρας δεδεμένον; ἀκούσασα ἡ θροῦνος καὶ ἰδοῦσα αὐτὸν ὀλιγοψύχησε καὶ ἔπεσεν ἐξ ὁπίσω εἰς τὴν γῆν, καὶ ἐκείτο ἱκανὴν ὥραν· καὶ αἱ γυναῖκες

az ascensio előtt; 8. Szűz Mária életrendje. Nyilasi discséretre méltó szorgalommal és pontossággal állította össze itt is a codexeknek idevonatkozó anyagát, úgyhogy könyvecskéje a további kutatáshoz haszna-

ῥοαι ἠκολούθουν αὐτῇ ἰστάμεναι γύρωθεν αὐτῆς ἔκλειον. ἀφ' οὗ δὲ ἀμέπρυσσε καὶ ἡγέρσθη, ἐβόησε φωνῇ μεγάλῃ λέγουσα· κύριέ μου, υἱέ μου, ποῦ τὸ κάλλος ἔδου τῆς μορφῆς σου; πῶς ὑπομενω θρωεῖν σε τοιαῦτα πάσχοντα; καὶ ταῦτα λέγουσα κατέβαινε μετὰ τῶν ὁμύχων τὸ πρόσωπον αὐτῆς καὶ ἔτυπτε τὸ στήθος. ποῦ διέβησαν, ἔλεγε, τὰ ἄγαθὰ ὅσα ἐποίησας ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ: τί κακὸν πρὸς τοὺς Ἰουδαίους ἐποίησας; οὕτως οὖν ἰδόντες αὐτὴν οἱ Ἰουδαῖοι θρηνοῦσαν καὶ κρᾶζουσαν, ἦλθον καὶ ἐδίωξαν αὐτὴν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ· ἡ δὲ οὐκ ἐπέμενε φυγεῖν, ἀλλ' ἔμενε λέγουσα ὅτι φορεῖσάτε ἐμὲ πρῶτον, Ἰουδαῖοι παράνομοι.

2. U. o. (A kereszt alatt.) Τότε ἡ θεοτόκος ὑσταμένη καὶ βλέπουσα ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ λέγουσα· υἱέ μου, υἱέ μου, καὶ στραφεὶς πρὸς αὐτὴν ὁ Ἰησοῦς καὶ ἰδὼν τον Ἰωάννην πλησίον αὐτῆς καὶ κλαίοντα μετὰ τῶν λοιπῶν γυναικῶν εἶπεν· ἰδοὺ ὁ υἱὸς σου, ἔπειτα λέγει καὶ πρὸς τὸν Ἰωάννην· ἰδοὺ ἡ μήτηρ σου. ἡ δὲ ἔκλαιε μεγάλως λέγουσα· διὰ τοῦτο σε κλαίω, υἱέ μου, ὅτι πάσχεις ἀδίκως, ὅτι σε παρέδωκαν οἱ παράνομοι Ἰουδαῖοι εἰς πικρὸν θάνατον. χωρὶς σοῦ, υἱέ μου, τί ἐγὼ γενήσομαι; πῶς ζήσω χωρὶς σοῦ; ποταπὴν βιοτὴν διάξω; ποῦ οἱ μαθηταί σου οἱ καυχώμενοι συναποσπῶσκειν σοι; ποῦ οἱ παρὰ σοῦ ἰαθέντες; πῶς οὐχ εὐρέσθῃ τις βοτᾷσά σοι; καὶ πρὸς τον σταυρὸν ἀφορῶσα ἔλεγε· κλῖνον σταυρέ, ἵνα περιλαβοῦσα τὸν υἱόν μου καταφιλήσω· τὸν ἐμὸν υἱόν, ὃν ἐν τοῖς μαθητοῖς τοῦτοις ξενотρόπως ὥς μὴ ἄνδρα γινώσκειν ἐσθλάσα. κλῖνον σταυρέ, βούλομαι τῷ υἱῷ μου περιπλακῆναι· κλῖνον σταυρέ, ἵνα τῷ υἱῷ μου ὥς μήτηρ συντάξωμαι. Ugyane helynek megfelelőleg más codexekben: Καὶ ταῦτα πάλιν ἀκούσασα ἡ θεοτόκος λυπούμενη καὶ ἐκ βάθους κρᾶζασα· ὦ πόποι καὶ πρὸς τὸν ἀρχάγγελον ἔλεγεν· ὦ Γαβριήλ, ποῦ εἶ ἵνα δικάσομαι μετὰ σοῦ; ποῦ μοι τὸ χαῖρε, ὃ ἔφης; πῶς οὐκ εἶπές μοι ἔκτοτε τὰ ἄμετρα βάσανα τοῦ γλυκυτάτου καὶ φιλάτου μου υἱοῦ, καὶ μονογενοῦς τὸν ἀδικὸν θάνατον; πῶς οὐκ εἶπές μοι τὴν ἀπαράμυθητον εὐχὴν τῆς ἐμῆς ψυχῆς περὶ τοῦ ἀγαπητοῦ υἱοῦ; πῶς οὐκ εἶπές μοι τὸ ἀνεκδιήγητον καὶ τεθλιμμένον χωρισμὸν τοῦ σπλαγχνικοῦ μου υἱοῦ καὶ τὴν στέρτησιν τῶν ἔσχατισμένων μου ὀφθαλμῶν; πῶς τότε οὐκ εἶπές μοι τὴν παρεπιβούλον παράδοσιν τοῦ υἱοῦ μου παρὰ τοῦ δολίου καὶ παρανόμου Ἰούδα τοῦ μαθητοῦ καὶ ἐπιβούλου; κύριε ἐλέησον. πῶς οἱ τετυφλωμένοι καὶ ἔσχατισμένοι μου ὀφθαλμοὶ βλέπουσι τοσαῦτα βάσανα τοῦ γλυκυτάτου μου υἱοῦ; τίς ἐν πάσῃ τῇ οἰκουμένη εἶχεν τοιούτους πόνους, καὶ εὐρεῖσθι κατασβέσαι μου τοὺς τοιούτους βαρυτάτους πόνους καὶ στεναγμοὺς τοῦ χωρισμοῦ τοῦ μονογενοῦς μου υἱοῦ καὶ θεοῦ; οἱμοι, οἱμοι, υἱέ μου πανφιλτατε. ποῦ καταφύγω ἢ ποῦ προσδράμω; οἱμοι, τέκνον, οἱμοι. καὶ πῶς φανήσομαι τοῖς ἀνθρώποις; τί εἶχον λέγειν κατ' ἑαυτῶν ὑπὲρ ἐμέ; οἱμοι, αὕτη ἐστὶν τοῦ ὀδυνηοῦς κεκριμένου μήτηρ, ὅσπερ ἐκαλεῖτο βασιλεὺς καὶ υἱὸς τοῦ θεοῦ. οἱμοι, γλυκύτατε υἱέ μου, πῶς ἔχω μνησθῆναι τῆς ἀμέτρου καὶ σπλαγχνικῆς σου ἀγάπης; ἀλλ' ἕως θανάτου ἔστωσαν ἐν ἐμοὶ λύπη, εὐχὴ, πόνος, δάκρυα... καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἐμοὶ παρηγορία, υἱέ μου, οὐδεμία, ὅτι, ἄρτι βλέπω, χωρίζομαι ἀπὸ σοῦ. καὶ λοιπόν, υἱέ μου, ἀποθανοῦμαι κατὰ ἅμα σὺν σοί, καὶ ἐλθέτω, δέομαι σου, υἱέ, ὁ ἀρχάγγελος Γαβριήλ ὁ δόσας μοι πρῶτον τότε χάριν, καὶ συνζεύξει τὴν ψυχὴν μου μετὰ σοῦ. πάλιν ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ μετὰ οἰμωγῶν δακρύων καὶ ἀτεμίζουσα πρὸς αὐτόν· υἱέ μου, υἱέ μου,

vehető eszközül szolgálhat. Másfelől azonban újból meg kell vallani, hogy a források megállapításában semmivel sem jutott odább előzőinél, kiket, úgy látszik, nem is ismer. Nyilasi egyetlen szóval sem említi, hogy akár Szilády Pelbárt-monographiáját, akár Horváth C. Pomeriusát forgatta volna; hiunünk kell tehát, hogy nem használta fel kész eredményeiket, hanem a tőlük egyszer már elvégzett kutatást újra elvégezte. Valóban a «Codexeink Mária-legendái» egytől-egyig azokat a forrásokat jelöli meg, a melyeket Szilády s aztán Horváth előtte tíz évvel megállapítottak, és mindenütt adós marad a forrás megjelölésével, a hol azzal elődei adósok maradtak. Az annunciatiónál, mely a Tihanyi- és Horváth-codex alapján van tárgyalva, említés történik Pelbárt Stellariumáról, de ezeket a codexeket már Szilády összevetette volt Pelbárttal; a «visitatio»-nak Tihanyi-féle szövegét Szilády, Érdy-féle textusát Horváth határozta meg, viszont a Debreczeni-codex visitatio-szövegének Nyilasi sem adja gazdáját. A Krisztus születése legendájának Tihanyi- és Érdy-féle szövegét Horváth vitte vissza forrására; Érsekújvári-féle elbeszéléséről pedig Nyilasitól sem tudjuk meg, honnét került, csakúgy, mint a Debreczeni Háromkirályok-legendájáéről. Mária tisztulatját a Tihanyi- és Nagyszombati-codex mondja el, mind a kettő Pelbárt után, de amarról már Szilády, erről Horváth megírta, honnét van merítve. A Cornides-codex húsvéti predicationának forrását v. ö. Horváth, Pomerius, 96. és 150. l.; míg a Teleki-codex Mária-zsoltárainak, a Cornides-codex Mária-életrendjének származása Nyilasinál is meghatározatlan marad.

Másfelől — a Mária-legendákról lévén szó — nem kevésbé szűr szemet a karácsonyi történetek tárgyalásakor a Königsbergi Töredékteljes mellőzése. Lehet, azt fogják mondani, hogy a K. T., mint *lyrai* darab, nem tartozik a szóban forgó munkának keretébe; csakhogy ez a *lyrai* természet, a melyet valamikor mindnyájan valószínűnek tartottunk, éppen nem vált bizonyossá, mi több, Szilády Áron kitűnő értekezése (Akad. Értesítő, 1895.) óta fölöttebb megrendült. A kutatás

τί πέπονθα οὕτως αἰφνιδίως; τί γένωμαι χωρὶς σοῦ, υἱέ μου. || Ἦ δὲ ἐκλαίει etc l. fönt. διὰ τοῦτο σε κλαίω . . . πικρὸν θάνατον . . . ἀλλ' ὁ θάνατός σου, υἱέ μου, ἄγιος καὶ δίκαιος καὶ σωτηρία τοῦ κόσμου παντός εὐρεθήσεται. ἔκτός σου, υἱέ μου, ποταπὴ βιοτὴν διάξω etc. || κλῖνον σταυρέ, ἵνα . . . συντάξωμαι, καὶ καταφιλήσω. ποῦ τὸ κάλλος σου, υἱέ μου γλυκύτατε; ποῦ σου ἡ εὐπρέπεια, υἱέ μου πανοφίτατε; ὁ ἡραῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, οὐκ ἔχεις εἶδος οὐδὲ κάλλος, υἱέ μου γλυκύτατε, ὑπὸ χειρῶν ἀνόμων. λοιπὸν σὺν σοὶ θανοῦμαι etc.

3. Cap. XI. (Temetési quærelatio.) πῶς οὐ μὴ σε θρηνήσω, υἱέ μου; πῶς; τὸ ἐμὸν πρόσωπον οὐ σπαραξω τοῖς ὄνυχίν τοῦτο ἐκεῖνό ἐστιν, υἱέ μου, ὅπερ Σομεῶν ὁ πρεσβυτὴς προεῖπέ μοι etc.

a három fragmentumnak ki tudja mutatni epikai jellegét; de vajjon mi hozható fel lyrai mivoltuknak támogatására? Ime, a legrégebben fölfedezett részletnek már az eleje is: «Ügy szólának» stb., a későbbiek közül az egyik részben még szószerint is fedi egypár régi annunciatio-elbeszélésnek deák szövegét, míg a másik jóformán egész világosan rávall az «Ara coeli» mondájára...

Ám mindez nem rontja le Nyilasi érdemét. Abban a kúszált összeviasszaságban, melynek a neve: magyar codex-irodalom, nem lehet eléggé meg nem becsülni a szorgalmas és pontos anyaggyűjtőt és rendezőt, ki a munka legnehezebb, mert legsivárabb részének elvégzésére vállalkozott, és ha — mint Nyilasi — élvezetesen adja elő mondani-valóit, mint a régiségnek szélesebb körben való ismertetője, a nagyközönség szempontjából is méltán számíthat elismerésre.

Nyilasiénál valamivel kisebb terjedelmű munka a *Tordai Ányos* dolgozata, mely némely általánosságok és a K. T. előrebocsátása után két részben codexeinknek fordított (12—68. l.), majd eredeti (69—89 l.) Mária-hymnusait tárgyalja. Egymás után kerülnek sorra az Ave maris stella, O gloriosa domina, Fit porta Christi, Regina coeli, Imperatrix gloriosa, Ave regina coelorum «verses» fordításai, közben a Peer-codexbeli «Szent ének, ki dicséri Szűz Máriát», aztán a «Magnificat», Ave hierarchia, Ave virgo gloriosa, Ave flore virginali, Ave rosa sine spinis prózai fordításai, s a két eredeti darab: az Ó kegyes Szűz Mária és Vásárhelyi András Cantilenája. Látni való, a szerző elég szűkkörű themát választott és nem olyant, mely a vizsgálódót merőben töretlen parlagra kényszerítené. A felsorolt fordításoknak forrásai egy-kettő híján ki vannak már jelölve a Régi Magyar Költők Tárában és egyebütt, úgyhogy a Regina coeli (Fest. 363.), Ave flore virginali (Peer, 213—9.) és Ave rosa sine spinis (Thewr. 89—91. és Pozs. 47.) szövegének meghatározásán kívül, mely Tordainak érdeme — mivel a Peer-féle «Szent ének» első és utolsó részének származása földerítetlen maradt — újat e részben alig hallhatunk. Mi több, Tordainál a tárgyalás módja, szempontja sem eredeti és vajmi keveset tér el attól, melyet a R. M. K. Tárában találunk. A szerző sorra vizsgálja az egyes hymnusokat: mindegyikről elmondja, mely codexekben fordul elő; idézi — egészben vagy részben — szövegeiket, a mennyiben lehet, szembeállítja az eredetivel, megemlíti szerzőjük nevét, stilistikai, nyelvészeti összehasonlításokat, megjegyzéseket tesz; hogy — például — az Apor és Fest. Ave maris stellá-ja sokban hasonlít egymáshoz (a mi különben a szóról-szóra való fordításból eléggé megmagyarázható); hogy a Fest. «pálos írója nem értette meg e két sort:

Qui pro nobis natus
Tulit esse tuus,

s ily értelmetlenséget mond helyette: *ki szenvedé értünk lenni te fiaddá, a natus s a tulit egészen megzavarta*» (16. l.), a mi azonban nem egészen áll, mivel a *szenvede szenvedé*-nek olvasva, *elszenvedé, eltűré* jelentésben világos értelmet ad; hogy a «Maria mater gratiæ» fordításában (Peer 283.) a vers-szakok végén előforduló sóhajítás («Szűz Mária!») az «első refrénszerű törekvés irodalmunkban» (26. l.); a Nádor-codexben olvasható «Idvöz légy Istennek szent anyja» kezdetű himnusból csupán a három első és a legutolsó strófa (mint záradék) verses, míg a darab nagyobbik fele prózai fordítás (52. l.); vagy hogy a Peer-codex 169—172. ll. levő imádságnak nem az a szöveg az eredetije, a mit (!) az Irod. tört. Közl. VI. 379. ilyennek feltüntet (67—8.)... Ezekben az apró megjegyzésekben akad néhány új vonás, melylyel Tordai járult ismereteinkhez, bár, mint jegyzetei lelkiismeretes őszinteséggel és pontossággal elárulják, szerényen inkább törekedett a meglevő morzsák összegyűjtésére és rendszeres elosztására, mint arra, hogy eredeti fölfedezésekkel álljon elő. Így az eredeti énekek rovatában egyetlen megjegyzés sincs, melyet másutt már nem olvastunk volna, noha itt is van eldöntetlen dolog, például az «Ó kegyes Szűz Mária» eredeti voltának kérdése. Azonban e részt bizonyára a szerencsének jut, ha jut, döntő szerep, s inkább szemet szúr a fiatal szerzőnek az a szerény tartózkodása, melylyel a problémák elől kitérni igyekszik. «Vajjon mily tudatos költői munkásság tulajdonítandó himnuszaink fordítóinak, mily célból készültek fordításaik, vajjon énekeltek-e mindet, vagy csak imádkozták e verseket... annak a munkának feladata, mely majd codexeink teljes költészetének ismertetését mindeme szempontokból felöleli» (90. l.). Pedig e problémák nagyon is közelről érintik tárgyát, sőt részben lényegesen belé tartoznak. Az olvasónak igenis fő a feje a miatt, hogy például az Ap. a Festetich-codex Ave Mariá-ja, a Cornides-, a Festetich-codex O gloriosa dominá-ja valóban versül készültek-e, mikor összes «vers» alakjuk talán a puszta szóról-szóra esett fordításból is magyarázható;*) vagy hogy

*) Pl.

<i>Ave</i>	<i>maris</i>	<i>stella</i>
Ap. Üdvözlégy	tengernek	csillaga
Fest. Idvözlégy	tengernek	hugya

<i>Dei</i>	<i>mater alma</i>
Ap. Istennek	szent anyja
F. »	kegyes anyja

<i>Atque</i>	<i>semper</i>	<i>virgo</i>
Ap. És	mindenkor	szűz
F. És	mindenkoron	szűz

Felix coeli porta
Ap., Fest. Mennynek bódog kapuja.

ama hymnusok közül talált-e útát egy is a nép ajakára; mint a Vásárhelyi-féle, a melyről tudjuk, hogy századokon át kedvelt nép-ének volt; az «Ó kegyes Szűz Mária», melynek népének voltáról Szegedi Gergely énekeskönyve tesz bizonyosságot, vagy a «Vigaságnak ez napja», melynek hasonló elterjedését Telegdi és a reformátorok tanúsítják... Vajjon miért fogadta el a sokaság ezeket, és miért nem dallamtalan, döcögő társaikat?...

Sed veniamus ad fortissimum: *Boros* Alánnak tárgyánál is, terjedelménél fogva is különös érdeklődést keltő munkájához. A bevezetés tizenöt lapon vázolja a Zsoltárkönyv sorsát, szól szerzőiről, a zsoltárok külső alakjáról, templomi, egyházi használatukról, az egyház rendeleteiről a biblia olvasását illetőleg, a Psalterium Romanum-ról, a vulgáti zsoltárszövegről és a legrégebb európai nemzeti nyelvű fordításokról. A következő cikk (22—33. l.) példákkal mutogatja azt a nagy szerepet, a melyet a zsoltár a középkori szerzetes életében játszott, viszont a harmadik (34—56. l.) a magyar zsoltárfordítás első nyomait kutatja. E vizsgálódás a Tamás- és Bálint-féle bibliához juttat, melynek költé idejét (1416) legjobban Békési Emil határozta meg. A szegény, bujdosó clericusok psalteriumának egy darabja az Apor-codex első részében maradt meg, melynek a huszita bibliához tartozását Simonyi az orthographiai és nyelvi egyezés alapján vitatta, Horváth Cyrill pedig a Canticum Mariæ, Zachariæ és C. Simeonis szövegének az Apor- és a Müncheneri-codexben tapasztalható azonosságával támogatta. Boros összehasonlítja ezeket a huszita zsoltárfordításokat az eredeti deák szöveggel, nagy szorgalommal és pontossággal megállapítja jó és rossz tulajdonságaikat és valóban meglepő eredményre jut: az Apor-codex zsoltárai nem egyforma minőségűek, hanem két különböző, egy erősebb és egy gyöngébb tehetségtől származnak, melyek egymást időről-időre felváltva végezték munkájukat. Az 56. zsoltártól a 94-ikig egyfolytában nehézkes, darabos a fordítás, sok benne a homály, az

Virgo singularis

Ap. Egyetlenegy szűz

F. Egyességes szűz

Inter omnes mitis

Ap. Kegyes mindenek között

F. Minden között kegyes

	<i>Nos</i>	<i>culpīs</i>	<i>solutos</i>
Ap. Minket	bűnöktől	megszabadultakat	
F. "	bűnből	ódoztakat	

	<i>Mites fac</i>	<i>et</i>	<i>castos</i>
Ap. Tégy kegyesekké	és	tisztákká	
F. Kegyessé tégy	és	tisztákká. Stb.	

értelmetlenség; innét kezdve «fölváltva fordul elő a jobb fordítás a rosszabbal. Úgy látszik azonban, hogy a jobban fordító lassabban dolgozott... mert több helyen két-három gyöngébb fordítás is van, míg egy jobb következik». A 94., 96., 98., különösen a 101., aztán a 102., 105., 106., 108—110., a 118. zsolt. 161—170. verse, a 127., 131., 134., 136., 139., 145., 146., 148. zsoltár fordítása megannyi bizonyosságai ama jobb és gondosabb tehetségnek, kit ma is nemcsak kedvvel, hanem élvezettel lehet olvasni. (52. l.)

A sorban második helyen a Festetich-codex, Kinizsy Pálné hórának fordításai állanak. Volf szerint a Festetich-codex, többi codexeinkhez hasonlóan, szintén másolat, bűnbánati zsoltárai pedig a 6., 31., 37., 50., 101., 129. és 142. zsoltárnak fölismerhetetlenségig szabad parafrázisai; de sem az előbbi, sem az utóbbi állításnak nincs kellő alapja, és Boros meggyőzően mutatja ki Volf nézeteinek tartatatlanságát (58—62. és 70—73. l.). Egyébiránt a Festetich-codexnek sem zsoltártartalma nem nagy, sem zsoltárai nem a nehezebbek közül valók; érthető, hogy fordításai átlag jobbak az Apor-codex szövegeinél, melyeket különösen a praepositiók helyes értelmezésével szárnyalnak túl, bár van néhány jellemző hibájok, minő az összetett igealakoknak szó szerinti fordítása (*Laetatus sum* = örömes vagyok; *dicta sunt* = mondva vadnak; *repleti sumus* = betöltek vagyunk) és a latin participiumoknak szolgai követése (*Lex domini immaculata, convertens animas* = Úrnak törvénye szeplőtelen, megfordító lelkeket.)

Még kevesebb, mindössze is csak öt zsoltárnak fordítását lehet a Czech-codexben találni, melynek vesperása, mint látszik, nem egyéb a Festetich-codex hézagának pótlásánál. Ám ez a kevés is kiválik a fordítás szabadsága által: azzal, hogy a fordító lépten-nyomon keresztény fogalmakat olt a zsoltárokba (*Dixit Dominus Domino meo* = Monda atyaisten én uramnak, Jézusnak; 121, 1: Szentlélek; 126, 3: Szűz Mária stb.). «Azonban már itt megjegyezzük, hogy a fordításbeli szabadság nem oly nagy, mint a Batthyányi-codexnél, s könnyebben meg is lehet magyarázni, mint ott, a hol... fordulnak elő helyek, melyek az eredetinek homályos tartalmát sem közelítik meg.» (78. l.)

Legterjedelmesebb két czikke Boros könyvének az a következő két értekezés, melyek a Döbrentei- (79—120. l.) és a Keszthelyi- s Kulcsár-codex (121—174. l.) zsoltárfordításaival, Halabori Bertalan 1508-ban, Velikei Gergely 1522-ben és Pápai Pál 1539-ben befejezett munkájával foglalkoznak. A különben szemes és pontos szerzőnek figyelmét csodálatosképp elkerülték azok az adatok, melyek Halaborinak személyére nézve újabban fölmerültek, neki Halabori még mindig «talán pálos vagy ferenczrendi szerzetes» (79. l.), ez azonban csak keveset von le a dolgozat érdeméből.

Tudvalevőleg Toldy a Döbrentei-codex zsoltárait nyelvök sajátosságai alapján az Apor-codex atyafiságába sorozta, míg másfelől Volf — Kazinczyval egyértelműen — a Kulcsár (s következésképp az ezzel közel rokon Keszthelyi) és Döbrentei között minden atyafiságot tagadott. Boros győzelmesen száll szembe mind a két nézettel; Toldyval szemben utal az Apor és Döbrentei zsoltárainak teljesen különböző voltára, Volf ellenében viszont egymás mellé állítja a Döbrentei és Kulcsár 58. zsoltárát, utal a fordítások szókinszének egyezésére, kivált ama különleges, ritkábban előforduló és rokonértelmű szavakra, melyeknél az átdolgozó megakadt s kénytelen volt eredetijéhez alkalmazkodni, de mindenek fölött a hibákra és szokatlanságokra, melyek a Döbrentei-codexben és a Kulcsárban közösek. Ime a példák egy része: Ps. 75, 2: in *Judaea: sidóságban*. — 89, 8: *sacculum: örökség*. — 8, 10: *corripimur: megrohadunk*. — 103, 17: *Herodii domus dux est eorum: vércse háza őnékik herczegek*. — 103, 18: *herinaciis: gímeknek*. — 107, 9: *susceptio: nyugodalom*. — 136, 3: *hymnum: Döbr.: íkes ínekeket, Kulcs.: édös íneket*. — 143, 13: *oves eorum foetosae: Döbr.: ő juhok gyapjasak, Kulcs.: Ő nekik juhok gyapjuval kevesek*. — 147, 18: *buccellas: kenyérbélt*. — 80, 4: *Neomenia tuba: Döbr.: új kürtbe, Kulcs.: új kürttel*. — 87, 5—6: *Aestimatus sum cum descendentibus in lacum: factus sum sicut homo sine adiutorio* (6) *inter mortuos liber: Döbr.: Én tóba szállókhoz intéztetem, olyan lők miként* (6) *holtak között szabad ember. Kulcs.: Én alejtatám tóba szállókhoz és én olyan lék miképpen* (6) *holtak kezett szabad ember*.

Semmi kétség, ilyfajta egyezések véletlenségből nem támadhatnak. A Kulcsár-codex nem mása a Döbrenteinek, de rokon vele és eredetőknek közösségét lehetetlen többé tagadni.

Nagy szorgalommal és pontossággal készült a Döbrentei zsoltárszövegének jellemzése. Boros, mint mindenütt, itt is fáradhatatlanul összeveti a fordítást eredetijével, hogy aztán a jelenségeket csoportosítva állapítsa meg az eredményeket. Szigorú módszerességgel van megmutatva, hogy a Döbrentei haladást jelöl a magyar zsoltárfordításban, mivel nemcsak szórend dolgában kevésbé szolgálai előzőinél, hanem mert általában világosabb, jobban alkalmazkodik a nyelv szelleméhez és mint ilyen az Apor- és a későbbi Keszthelyi—Kulcsár-codex között mintegy lépcsőül szolgál.

A Keszthelyi-codexről tudtuk, hogy Velikei Gergely Lékán (Vas megye) fejezte be, azonban magának Velikeinek személyéről semmiféle adat nem nyújtott útbaigazítást. Walther Imre 1847-ben a lékai augustinianusokra gondolt; de az ágostoniak csupán jó későn, 1655-ben kerülnek Lékára, s ekkép a reájok való hivatkozás erejét veszti. Most Boros Alántól értesülünk, hogy Farkas Szerafin „Scriptores ordinis

Minorum S. P. Francisci provinciæ Hung. reformatæ» (Pozsony, 1879.) című munkája Kósa Jenő kéziratai nyomán Lékát is megemlíti az elpusztult rendházak sorában. «De Leuka. Comit. Castrifer. circa a. 1390. fundatus. — Desolatus per Solimannum a. circiter 1531.» Nem lehetetlen tehát, és a codexnek későbbi németújvári előbukkanásával is jól egybevág Borosnak az a sejtelme, hogy Velikei szintén ferencz-rendi szerzetes volt, a ki — úgy látszik — 1532-ben, a nagy török-járaskor társaival együtt Németújvárra menekülve, talán még maga vihette munkáját a Batthyányiakhoz. Mindez megingatja Volf nézetét, hogy a Keszthelyi-codex apácák részére készült; de némi világosságot derít a Kulcsár-codex másolójára, Pápai Pálra is, kiről a Keszthelyi- és Kulcsár-codex közel rokonságánál fogva föltehető, hogy szintén Szt. Ferencz szerzetében vitézkedett.

A Keszthelyi- és Kulcsár-codex viszonyát különben már Volf fejtegetései pontosan megállapították. A Kulcsár-codex nem másolata nálánál másfél tizeddel régibb Keszthelyinek, hanem mind a kettő egyazon forrás-szöveg alapján keletkezett, a melynek mintája bizonyos fokban ismét a szintén másolat Döbrentei-codexnek forrásával azonos. Boros — meglehetősen kalandos következtetéssel — hajlandó ezt az őszöveget Bátori László nevéhez fűzni; a fő azonban nem ez, hanem a Keszthelyi—Kulcsár-codex zsoltárszövegének az a kiválósága, melylyel a magyar codexek zsoltárfordításában jeleskedik. Ezeknek a fordításoknak az átdolgozója «egyike lehetett kora legtudósabb embereinek, főleg pedig a magyar nyelvet kellett tökéletesen birnia, hogy az idegenszerűség zátonyait legtöbbször kikerülve, a latin szöveg kifejezéseit, mondatfűzéseit oly annyira a magyar nyelv szellemének megfelelőleg adhatta vissza. Birtokában voltak a kifejezések, a különböző árnyalatokat kifejező rokonszavak, s ezek adták meg neki a módot arra, hogy ugyanazon helyek, szavak előfordulásánál fordítását változtatossá tehesse». (139. l.) Ime néhány példa: Ps. 34, 7: *interitum laquei: veszedelmet.* — 61, 9: *omnis congregatio populi: minden népek.* — 88, 23: *non apponet nocere ei: nem árthat neki.* — 5, 2: *auribus percipe: vedd eszedbe.* — 67, 23: *ex Basan: bűnösök közül.* — 119, 5: *cum habitantibus in Cedar: setétségbe lakozókkal.* — 10, 7: *pars calicis eorum: ő kénjoknak része.* — 12, 4: *ne unquam obdormiam in morte: hogy soha bűnbe el ne szenderedjem.* — 14, 3: *qui loquitur veritatem in corde suo, qui non egit dolum in lingua sua: ki gondol igazságot ő szívébe, ki nem szól csalárdságot ő nyelvével.* — 17, 3: *protector meus et cornu salutis meæ: én oltalmam, és én idvességemnek oltalmazója.* — 74, 6: *nolite extollere in altum cornu vestrum: ne akarjátok felmagasztalni ti szíveteket.* — 27, 17: *circumdede runt me canes multi: megkernyézének engemet sok irigyek.* — 77, 47:

Et occidit in grandine vineas eorum: és elveré köes ő szőlőjeket. — 131, 5: requiem temporibus meis: nyugodalmat én fejemnek. — 2, 11: exultate ei cum tremore: örvendjetek neki reszketve. — 17, 11: et volavit: volavit super pennas ventorum: és repüle és hamarkodék szeleknek szárnyain. — 17, 21: retribuet mihi Dominus... et... retribuet mihi: fizet nekem úr... és eleget teszen nekem. — 6, 4: anima mea turbata est valde: sed tu Domine usquequo? Én lelkem igen megháborult, de te uram míg vársz? — 30, 10: conturbatus est in ira oculus meus, anima mea, et venter meus: megháborult harag miatt én szemem, én lelkem és én szívem. — 35, 9: inebriabuntur: meglelégednek...

Ezek és sok más hasonló hely fényes bizonytságot tesznek a Keszthelyi- és Kulcsár-codexek zsoltárfordítójának kiváló írói tulajdonairól. Tényleg nem írt, mint kortársai, rabszolgai félnkséggel; «mindent elkövet, hogy fordítása érthető és szép legyen; összevon, rövidít, kiegészít, magyaráz, válogat a kifejezésben, fölékesít, egyszerűsít... egyszerűen igénybe vesz és érvényesít minden rendelkezésére álló eszközt és módot, csak hogy... jó és magyaros fordítást adhasson. Valóban megható a szegény barát ennyi buzgólkodása... S bár nevét nem ismerjük, így, névtelenül is hálánk koszorúzza emlékét», nemcsak mert igyekezett, hanem azért is, mivel munkája «az ez időből ismeretes fordítások között a legjobb, legszebb s legértékesebb». (168. l.)

És a könyv ezzel a szép lappal akár be is végződhetett volna. A codex-irodalom korának zsoltárfordítása tetőpontra hágott, be van fejezve, és a fordító pennáját egyelőre a reformatio ragadja kezébe. A mi hátra van: a Batthyányi-codex zsoltárfordítása már az új áramlat terméke.

Ám Boros a Batthyányi kérdésében «általában» Volf nézetét fogadja el, a Batthyányi fordításait szerinte is kész magyar kath. szövegekből írták át protestáns szövegekké. Azonban Volf szerint a Batthyányi zsoltárfordításainak szabad volta kath. eredetőknek a jele, míg Boros — helyesen — nem tartja lehetségesnek, «hogy kath. ember e korban ily szabadon fordította volna le a Szentírás bármelyik részét», számba vévén az egyház rendeleteit, «a melyek minden paraphrasticus feldolgozás útját elvágták s a szószerint való fordítást is csak a legnagyobb biztosítékok ellenében engedték meg... Valószínűleg úgy történt e codexmásolás, hogy a protestáns író előtt katholikus zsoltárfordítás volt, de ezt nem másolta szóról-szóra, hanem egyes helyeken a saját szája íze szerint átalakította, a legteljesebb szabadságot használván változtatásában». (179—180. l.)

«Hogy alakított a protestáns fordító, kitünik egyes kitételekből, a melyeket a protestánsoknak a «sola fides iustificat» elvéből kifolyólag

kellett hangoztatniok; ilyenek pl. az te szolgálodat ótalmazd meg a *hitetlenségtől*: *ab alienis* (t. i. *delictis*) *parce servo tuo*. (Ps. 18, 14.); az *hitetlenségnek* kezei meg ne tántorítsanak engemet: *manus peccatoris non moveat me* (Ps. 35, 12.)» stb. (180. l.)

Valóban, «a fordítás maga, mint már többször említettük, nagyon szabad, egyik-másik helyen *az eredeti szöveggel nincs is összefüggésben, úgy hogy inkább átdolgozása a zsoltárnak, mint fordítása*». (181. l.)

Hogy ez a nézet nem helyes, már 1902-iki egyetemi előadásainkban volt alkalmunk bebizonyítani, azonban Boros e fejtegetésekről aligha értesült. A tőle már megszokott vasszorgalommal gyűjt össze több lapnyi példát a Batthyányi zsoltárfordításának szertelen szabadságáról, a nélkül, hogy az egyéni önkényen kívül egyéb kútféjére is gondolna. Nem jut eszébe, hogy ezek a zsoltárok általában héberes számozásuak, következésképp esetleg maga a szöveg is hebraizáló lehet. Ime, a 21 (héb. 22), 13-ban a Vulgata szerint a következő szavak olvashatók: «*tauri pingues obsederunt me*», a Batthyányiban: «az basannak kövér bikái támattnak én reám». Boros szerint a verse a B. protestáns átdolgozója szúrta be a *Basan*-t, «valószínűleg, mert Basan jó legelő volt, ott voltak a legszebb marhák, ez indíthatta tehát arra, hogy a kövér jelzője mellé *Basan* is kitette» (186. l.), holott a ki előveszi a héber szöveget, mint Pagnini, vagy Bellarmin, szépen ott találja *Basan*-t a megfelelő helyen akkor is, ha semmit sem tud jó legelő voltáról. A 4, 8 a Batthyányiban «egész mondattal van kiegészítve» (186. l.); ám mind a héberben, mind kitűnő tolmácsolójánál, Pagnininél, a szöveget szakasztott ilyen «kiegészített» alakban lehet olvasni: «*Dedisti lætitiam in corde meo, a tempore quo frumentum eorum et mustum eorum multiplicata sunt.*» Hasonlóképen áll a dolog a 71, 17-ben említett «összevonással» (187. l.), s hogy a többbit mellőzzük, ama verssel: «*Én kediglen az én királyomat be szállítom: az én szent hegyemre Sionra*» (Ps. 2, 6), mely, jól mondja Boros, csakugyan nem felel meg «az eredeti», azaz Vulg. értelmének (194. l.), de annál jobban a héber forrás olvasásának. V. ö. Bellarm. Oper. tom. 5. *Coloniæ Agripp.* 1617. pag. 9. «*nasachti, ordinavi*». U. o. «*Nam in Hebræo Codice sic habetur, Ego autem ordinavi Regem meum super Sion montem sanctum meum.*» Pagnininél: *Et ego constitui Regem meum super Sijón montem sanctum meum.*

Szóval, a protestáns író nem «a saját íze szerint» alakít a zsoltárokon. Volf szerint nem tett egyebet, mint a kath. fordítás szövegei fölé — már oda, a hová — «protestáns» számokat szúrt, ezzel akarva elvégezni az eltulajdonítás nemes munkáját; Boros szerint egyebet is cselekszik, belenyul a szövegekbe, kénye-kedve szerint változtat rajtok... de azért még okvetlen kész kath. magyar textus után dolgozik. Igaz,

hogy ez a textus merőben ismeretlen, sehol, de sehol semmi nyoma: mert az az eltulajdonított, átgyúrt szöveg olyan, hogy «rokonítani egyik meglevő zsoltárfordításunkkal sem lehet, csak rövid összevetés is mindjárt meggyőzhet bárkit, hogy a fordítás részleteiben, mint egészében olyannyira különbözik a többitől, hogy e különbség kizárja a közös eredetnek a lehetőségét» (195. l.), azok a «benne felejtett» vulgátás számok pedig, tegyük hozzá, véletlenül csupa telivér zsidó forrású fordításokat ékesítenek...

A derék könyvnek ez a Batthyányi-ügy a legnagyobb és egyetlen főben járó bibéje. Azonban el kell ismerni, hogy még azt is jelentékenyen enyhíti az a helyes mértékelés, melylyel magának a fordításnak becse van megállapítva. Valóban a Batthyányi zsoltárfordítása kiváló stílusú fordítás. «Nem oly tömör, nincs benne annyi erő, mint előzőiben, különösen pedig a Döbrentei-codexben, de másrészt sokkal érthetőbb, sokkal könnyebb, mint amazok.» (195. l.)

Végül a szerző bámulatra méltó gondnal és kitartással a még nem említett codexekben előforduló kisebb-nagyobb zsoltártöredékeket, zsoltárverseket állította sorba (196—259. l.), hogy könyvét aztán ama régi névtelen zsoltárfírók és másolók érdemeinek kegyeletes hangoztatásával végezze, kiknek munkáival «a rokonlélek szeretetével foglalkozott», és valljuk meg, jól foglalkozott. Mert ez a könyv, a Boros Alán könyve nemcsak nagy reményekre jogosít, hanem valóban értékes és hasznavehető munka, melynek csaknem minden fejezetében van valami, a mi előbbre vitte tudásunkat, és becsületére válik a főnek, a mely létrehozta.

Dr. HORVÁTH CYRILL.

Analecta nova ad historiam Renascentium in Hungaria Litterarum spectantia. Ex scriptis ab *Eugenio Ábel* relictis cum commentariis edidit partimque auxit *Stephanus Hegedüs*. Budapestini. 1903. 8-r. 520 lap.

A hazánkra vonatkozó humanista költői termékek egy részét már századokkal ezelőtt ismertette néhány kiadvány.

1544-ben Krakkóban Vitoris Jeromosnál jelent meg a következő gyűjtemény: «Pannoniæ Luctus, Quo Principum Aliquot Et Insignium Virorum Mortes Alique Funesti Casus Deplorantur». 8°. Cracoviæ. MDX.LIII. Ezt magyar előszóval *Weszprémi István* 1798-ban adta ki újra Bécsben és 1799-ben ismét Pozsonyban.

Verancsics Antal, egri püspök, *Sambucus János*, *Berzeviczy Márton* és egy névtelen horvát püspök czímére intézett epistolákat tartalmaz az «Epistolarum Pauli Manutii Libri XII.» czímű gyűjtemény is, melyet a jezsuiták utoljára 1762-ben Nagyszombatban adtak ki.

Ezután *Ábel Jenő* gyűjtötte nálunk tudvalevőleg a hazai vonatkozású humanista latin irodalmi termékeket. Legújabbán *Hegedűs István* dr. egyetemi tanár ezen iránynak leghivatottabb művelője. Erre őt költői lelkülete is kiválóan alkalmassá teszi, mert számos humanista terméket, mely különösen megragadta kedélyét, a műfordító hűségével hazai nyelvünkre is lefordított. Nagyobb akadémiai felolvasásai ezen a téren «*Guarinus és Janus Pannonius*» és «*Dicsének Jacobus Ant. Marcellusra, írta Janus Pannonius. 1897*». Rendkívül nagy szorgalmának kiváló terméke az előttünk lévő kötet, ezen ismertetésünknek tárgya.

Az előszóban H. szép megemlékezést szentel *Ábel Jenőnek*, a ki codexekből és ősymotatványokból összeszedte a régi íróknak magyar vonatkozású termékeit. Ebbe a kötetbe foglalta H. azokat a Bevezetéseket és Ajánló Leveleket, valamint a dicsőítő verseket, melyekkel a renaissance-kor kiváló humanistái a magyar királyokat, főpapokat és főrendeket magasztalták. *Aldus Manutius* híres kiadó, *Bonfinius* történetíró, *Marsilius Ficinus*, *Ransanus* és *Ursinus Velius* azok a legkiválóbb írók, kiknek leveleit, illetőleg dicsőítő költeményeit szerzőnk közzé teszi.

Hegedűs közzé tesz itt oly négy munkát is, melyek ritka incunabulumokban ugyan már megjelentek, de a melyeket *Ábel Jenő* az eredeti codexekkel egybevetve kijavított és a melyeket *Apponyi Sándor* gr. példányaival szerzőnk újból gondosan összehasonlított és még egyszer kritika alá vett.

Ezek pedig a következők:

1. *Joannis Nicolai Nagonii* «Poëmatum Libri IV. ad Wladislaum II. regem Hungariæ», melyet *Ábel* a Jézus-társaság kuttenbergi könyvtárában levő példányból másolt le és a melyet *Scherschnik* jezsuita Prágában 1777-ben adott ki.
2. *Valentini Cybelei* (Hagymás Bálint) *Declamatio de vini et aquæ potioribus*. Hagenau. M.D.XVII.
3. *Martini Thyrnnavini* (benczés író) «Opusculum ad regni Hungariæ proceres» (ex sæculo XV) című költeményét, melyre nézve és szerzőjére vonatkozólag Hegedűs a 217—18 lapon sok újabb adatot közöl. Abban azonban téved, hogy ez a kopenhágai példányon kívül csak *Apponyi S.* grófnak van meg, mivel e sorok írója használta a m. nemz. muzeumi könyvtár példányát is. (L. Szabó-Hellebrant R. M. K. III. 255. l.)
4. *Bartholomaei Pannonii* «Comœdia Gryllus» et eiusdem inter Vigilantiam et Torporem Dialogus», című könyvét, mely 1516-ban jelent meg Bécsben.

A kötetünkben közölt költeményeket és ajánló leveleket két

csoportha osztanám. Olyanokba, melyeket magyar származású írók szereztek és olyanokba, melyeket magyar királyokhoz, főurakhoz és írókhoz intéztek idegenek. Ezen beosztás szerint találjuk Hegedűs alfabetikus közlése alapján következő íróink műveit: szebeni Armbruster Lőrincz, Beken Benedek, Budai János, Cybeus (Hagymás) Bálint, Debreczeni László, megyesi Faber Ferencz, erdélyi Hatzius Márton, Istvánffy Pál, Jasztrab András, Mághy Sebestyén, Nagyszombati Márton (Martinus Thyrnavinus), Thurzó Zsigmond, erdélyi Wolfard Adorján, Zakán Balázs, Zalka János és Zentgyörgyi Gábor töredékes műveit.

Sokkal nagyobb könyvünkben azon művek száma, melyeket külföldi humanisták magyarokhoz intéztek. Legtöbbje Hunyadi *Mátyás* királyt magasztalja versben és ajánló levélben, azután jön szám szerint II. Ulászló, II. Lajos és Ferdinand. A főpapok közül magasztalják András esztergomi prépostot, Antal nyitrai kanonokot, Bátory Miklós váci püspököt, Budai Udalrik gyulafehérvári kanonokot, Ferencz erdélyi prépostot, Garázda Péter püspököt, Gyulai Farkas zágrábi püspököt, Janus Pannoniust, Kassai György székesfehérvári prépostot, Miklós váci püspököt, Oláh Miklóst, Brodarics Istvánt, Tamás eszt. érseket, Thurzó János, Szaniszló és Zsigmondot, Verantius Faustus csanádi püspököt, Vetési Lászlót, Vitéz Jánost és Mihályt, Zalaháza Tamás egri püspököt, Zalkanus (Szalkay) László esztergomi érseket, Zelei váci kanonokot stb. Továbbá dicsőítik még Bánffy Gáspárt, Beken Benedeket, Czipszer Pétert, Frangepán Györgyöt, Kálnai Inczét, Peregi Albertet, Reuber Andrást, Serédy Györgyöt, Thurzó Eleket, Várday Ferenczet, kalocsai Vörös (Rufus) Tamást, Werbőczy Istvánt stb. stb.

A Manutiusok egyikéről már főnebb megemlékeztünk. Aldusnak *Thurzó Zsigmond* humanista püspökhöz való jóviszonyáról tanuskodik Hegedűsnek két közlése. Ezen *Thurzónak* ajánlotta *Antonius Gazius* paduai orvos, humanista azt a kéziratot munkáját, melyet *Récsey Viktor dr.* a szepesi könyvtárban talált, a M. Tud. Akadémia I. osztályában bemutatott, Gazius irodalmi működéséről bevezető tanulmány-nyal ellátott és a melynek kiadását az akadémia szintén elhatározta. Kiemelendők még Balbus, Ecchius, Logus Silesius,*) Mancinellus, Regiomontanus a közzétett humanisták közül.

Én részemről a derék kötetben így szerettem volna csoportosítani a dolgot: hazai írók idegenekről és idegeneknek hazai írókról szóló

---

*) Silesius Logus (Logau György) humanista életrajzával és magyar vonatkozású költeményeivel is megismerkedtünk a M. T. Akadémia egyik idei felolvasásában és az «Analecta» újabb kötetében nemsokára olvashatjuk is.

levelei, versei stb. De ez csak egyéni felfogás és külsőség és legcsekélyebbet sem von le a munka tökéletességéből.

Ki kell emelnem azonban, hogy a szöveg kiváló kritikával van feldolgozva és igen sűrűen gondos, felvilágosító jegyzetekkel ellátva. Hegedűs körültekintő figyelmét nem kerülte el a legcsekélyebb körülmény sem, mely magyarázatra szorul és ez az ilyen kiadásnál igen fontos. Szerző fáradhatatlanságának legfeltűnőbb bizonyítéka az, hogy az ember az idegenszerű latinságban alig talál toll- vagy sajtóhibát. Ezt csak az tudja kellőleg megbecsülni, mint e sorok írója is, kinek manapság latin szöveg szedőivel volt dolga.

Bővebb közlemények még a következők: Cælius Calcagrini pártfogóját, Estei Hippolytust (sajtóhibából Hyppolytus-nak szedve) az esztergomi érseket hazánkba követte és sok klasszikus levelet írt Perényi Ferencz váradi püspökhöz, László váci, György fehérvári püspökhöz, Mághy Sebestyénhez, Serédy Gáspárhoz és más kiváló magyarokhoz.

Crosuensis Pál ruthen származású írónak László királyhoz, Perényi Gáborhoz, Báthori Istvánhoz, Mághy Sebestyénhez, Thurzó Szaniszló tiszteletére írt költeményei igen fellengzőek.

Erdélyi *Piso Jakab*nak költeményei az Oláh-féle codexből kerültek elő és Mátyás királyhoz, Szalkay László (L. Zalkanus) esztergomi érsekhez és Fuseumannhoz vannak intézve.

Érdekes Stephanus *Taurinustól* Buda várának leírása.

A tárgy sokféleségét tekintve leggazdagabbak *Ursinus Velius* monostichonai és *Volphardus* vagy *Wolphardus* (két helyen fordul elő) Transsylvanus epigrammái.

Hunyadi Mátyást magasztalják kötetünkben *Anselmus* Nepos, Bartholomæus Fontius, Antonius Bonfinius, Eustachius Candidus, Anthonius Constantius, Paulus Junior, Titus Stroza, Anthonius Theobaldus, Joannes Garzoni, Marsilius Ficinus, Maximus Pacificus, Christoforus Persona, Angelus Politianus, Petrus Ransanus Siculus, Joannes Regiomontanus, Joannes Tholhopff, Antonius Torquatus, Taddeus Ugolettus, Philippus Valor.

A mint láttuk, a könyv címe tisztán latin és igen helyesen a külföldnek is van szánva. A jegyzetek és nagyértékű művelődéstörténeti felvilágosítások pedig magyarul vannak megírva; az utolsó tételnek pedig már a címe is «Zalka János tankönyve» magyar. Hegedűsnek mennyire kezére járt volna a jegyzeteket latinul is megírni. Ez is csak szerény magánvélemény!

Mindenesetre nagy köszönettel tartozik a magyar kulturtörténet kedvelője Hegedűs Istvánnak ezen kritikai kiadványért. Köszönet azonban ennek kiadásáért a M. Tud. Akadémiának is, mely bizonyára nagyobb

szolgálatot tett a magyar közművelődésnek ezen eredeti kutatások és feldolgozások kiadásával, mint bármily kitűnő külföldi munka fordításával! És azért sajnáljuk, hogy ezen munka tárgyához és Abel-Hegedűs fáradozásához méltóbb kiállításról nem gondoskodott.

A hazai humanismus történetének kedvelői nagy várakozással néznek az «Analecta» közeli kilátásba helyezett második kötete elé.

M. PANNONIUS.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Dr. Eugen Geiger: Hans Sachs als Dichter in seinen Fastnachtspielen im Verhältnis zu seinen Quellen betrachtet.

Eine literarhistorische Untersuchung. Halle, M. Niemeyer, 1904. N. 8-r. XII, 388 l.

Hans Sachsot jó sokáig, főként Gervinus hatása alatt, egyoldalú elfogultsággal ítélték meg. Költői működését elvont esztétikai szempontból tekintették és így természetesen egész jelentőségét nem sokra becsülték. Főleg drámai működését sujtották a legszigorúbb ítélettel, minek oka főként abban rejlett, hogy tulajdonképi drámáitól nem választották külön farsangi játékait. Ezt a fölfogást egy méltányosabb és józanabb szempont váltotta fel, mely nem indul ki az aprioristikus elvekből, hanem első sorban a történeti viszonyokat veszi számba. A helyes történeti megértés aztán itt is, mint akár Shakespeare-nél is, helyesebb és mélyebb esztétikai megértéshez vezetett. Ez a magyarázata annak, hogy manapság Hans Sachsot nemcsak mint korának egyik legtiszteltebb méltóbb egyéniségét, de mint költőt is nagyra becsüljük. Bátran alkalmazhatunk megítélésében esztétikai szempontokat is, olyanokat, melyek a csiszolatlan külsőn át megpillantják a lényegét is.

Ilyen szempontokat érvényesít szerzőnk is, ki a címbe idézett könyvben nem tárgy-történeti kutatásokat végez, t. i. nem azt keresi, hogy Hans Sachs honnan, mely forrásokból vette farsangi játécai anyagát, hanem hogy a már kimutatott forrásokhoz való viszonyában hogyan nyilatkozik költői ereje, első sorban drámai tehetsége. Vizsgálódásai alapjául a farsangi játékokat veszi, tehát a legjobbat, a mit Hans Sachs drámai téren alkotott, mert éppen ezek alkalmasak annak kimutatására, hogy mint drámairól mire volt képes, drámai tehetsége mely magaslatokig tudott emelkedni. Összefoglaló munka tehát és egyszersmind a meglévő alapon továbbépítő. Mint ilyet öröm-

mel kell fogadnunk, mert éppen az utolsó évtizedekben a részletes kutatás sok anyagot halmozott föl, mely rendszeresítésre vár. De persze az ilyen összefoglalások is még mindig csak részlegeseek lehetnek és még jó soká fog eltartani és még sok kutató munkát kíván, míg megírható lesz oly könyv, mely Hans Sachsot a maga egész jelentőségében lesz képes méltatni.

Geiger tanulmánya nagy világosságával és rendszerességével tűnik ki. A költő viszonyát forrásaihoz nem az egyes darabok szerint bonczolgatja, hanem általában a játékok belső és külső szerkezetét vizsgálva annak megállapítására törekszik, hogy mely dramaturgiai elvek — ha szabad úgy mondanunk, mert ezek persze távolról sem tudatosak, hanem csak mintegy ösztönszerűen költői tehetsége sugallatából fakadók — vezették Hans Sachsot akkor, mikor forrásaitól eltér, a kölcsönvett anyagot átalakítja és drámai formába önti. Az ilyen sematikus eljárás természetesen kizárja az általánosabb és magasabb szempontokat és nem terjeszkedhetik ki annak kutatására, hogy ezekbena változtatásokban hogyan nyilatkozik Hans Sachs ízlése, tanulása, erkölcsi fölfogása, egész egyénisége és világnézete. Ezt igazában csak egy még általánosabb és magasabb összefoglalás, mely Hans Sachs egész költői működésére terjeszkedik ki, végezheti a kellő alapossgal és megbízhatósággal.

A farsangi játékok belső elrendezését vizsgálva, a szerző arra az eredményre jut, hogy Hans Sachs, mint dramatikusan nem genialis művész ugyan, de kétségtelenül erős talentum. Forrásainak sokszor nehézkes és a drámai formához simulni nem akaró anyagát általában elevenen alakuló cselekvénynyé tudja átváltoztatni. Bár gyakran esik ismétlésekbe typus, helyzet és motívumok tekintetében, ebben vagy abban az árnyalatban mégis mindig más életet mutat. A megfelelő tárgy választásában néha nagyon is fölületes és farsangi játékaiban is itt-ott oly anyaghoz nyul, mely megjelenítésre éppen nem alkalmas. Drámai érzéke nem oly erős és mély, hogy le tudná küzdeni, a mi egész költészetének, de egész korának is egyik legjellemzőbb sajátossága: a moralizálásra való nagy hajlamot. Ez teszi gyakran szétfolyóvá és vontatottá még farsangi játékait is, mert megakasztja a cselekvény gyors lefolyását és oda nem való elemmel rontja a költői hatásokat. A motiválás általában gondos, ritkán történik valami a kellő megokolás nélkül; az egyes fordulatok jól vannak előkészítve és meglepetések csak szórványosan fordulnak elő. A drámai ellentét motívumával gyakran nagy hatást ér el és a szenvedélyt erőteljesen vezeti a katasztrófa felé, melyre rendszerint gyorsan és hatásosan következik a befejezés. Általában biztosan uralkodik anyagán, persze csak a rövid farsangi játékokban, de mihelyt a cselekmény szélesebb folyású és bonnyolódottabb szerkezetű, elveszti az áttekintést.

A jellemek rajzánál csak keveset vesz át a forrásokból; itt jár el legszabadabban. Bár általában a typus uralkodik nála, a mi abban a korban és ily rövid darabokban majdnem természetes, mégis sokszor a legtipikusabb jellemeket is új és élethű egyéni vonásokkal tudja kidomborítani. A cselekvény nem ritkán a jellemekből fejlődik; sőt maguknak a jellemeknek fejlődését is van alkalmunk itt-ott megfigyelni. Ellentétes karaktereket szívesen állít egymással szembe, ott is, hol ennek a forrásokban nyoma sincs. Mint kiváló lélekismerő mélyen pillant az emberi szívbe, sokkal mélyebben, mint forrásai. Az életet kitünően ismeri, és nagy megfigyelő képessége párosulva egészséges, erőteljes realismusával, sokszor merészen ragad ki jellemeket és helyzeteket a mindennapi életből, melyeket aztán plasztikusan tud megrajzolni és pompásan kiszínezni. A jellemzés magvassága és határozottsága tisztán az ő tulajdona; a polgári és póri elem uralkodik darabjaiban, és ebben a tekintetben jellemfestése mintaszerű és esztetikai és kulturtörténeti szempontból egyaránt igen értékes.

Farsangi játékainak éltető eleme természetesen a komikum. Sokszor használja a durvább komikumot, ritkábban a szójátékot és iróniát. Mindazt nagyrészt megtaláljuk már forrásaiban is, de a humor, ez a Hans Sachs-féle humor, mely darabjain előmlik és a legdurvább részleteket is enyhíti, az ő szelleméből fakad. Alkotásainak ez kétségtelenül egyik legértékesebb eleme; kitünőbbet e nemben nem sokat mutathat fel a német irodalom, melytől végzetes történeti és művelődési alakulások e téren is — a vígjátékban — megtagadták a fejlődés folytonosságát. A komikum finomabb, szellemesebb fájára persze nem akadunk; ez iránt költőnknek nem volt érzéke, de korának sem.

A mi darabjainak külső technikáját illeti, ebben a tekintetben is fölötte áll elődeinek és kortársainak. Tapasztalatai, miket mint színjátszó maga gyűjtött a színpadon, mindenütt érvényesülnek. Biztos szeme van a színí viszonyok megítélésében és nagy ügyessége hatásos helyzetek teremtésében és kiaknázásában. De mert itt is, mint minden más tekintetben, inkább csak sugallatok vezették és nem tudatos elvek, eljárásában nem következetes, és az is előfordul nem ritkán, hogy nagyon is szolgailag ragaszkodik a forrásoktól megadott keretekhez. Tartalomnak és formának egyaránt javára válik az erőteljes, sokszor színes nyelv, az előadás fordulatossága és elevensége és a dialogus természetessége. Hogy itt sem áll mindig egyforma magaslaton, az naivul és szaporán, szinte gyermekies gondtalansággal dolgozó költőtől alig várható másképen.

Ezek azok a tanulságok, melyeket a szerző gondos és alapos összehasonlításokból vont le. Így összefoglalva persze nincs színük és életük, de megelevenednek, mihelyt egy határozott példán látjuk érvé-

nyesülni. Általában nem túloz a szerző a költő javára, csak jelzői itt-ott egy kicsit nagyhangúak. Aztán meg folyton mentegeti és védelmébe veszi a költőt saját állapotára és kora mostohaságára való hivatkozással, mintha láthatatlan ellenségek ellen küzdene. Ez a védekezés és a történeti viszonyokkal való mentegetőzés, azt hiszem, fölösleges volt azokkal szemben, kiknek szorosan tudományos munkáját szánta.

Tévedni talán csak egy dologban téved a szerző: a végső következtetésben. Talán csak azért, mert itt tulajdonkép elhagyja vizsgálódásai reális alapját, melyek pusztán a farsangi játékokra terjeszkednek ki. «Das Fastnachtspiel — ügymond — hat so viel Vorzüge vor jenen (Schwänken und Fabeln) voraus, dass ich nicht mit Edm. Goetze jene das «Bedeutendste» unter den Hans Sachs'schen Produkten nennen oder mit Mummenhoff den Schwerpunkt der dichterischen Tätigkeit ausschliesslich in das epische Moment verlegen kann.» (383. l.) Goetzével és Mummenhoffal mégis azt hiszem, hogy Hans Sachs kiválóan epikus tehetség és epikus téren alkotta a legmaradandóbbat. Ha jól szemügyre vesszük, farsangi játékait is első sorban azok a tulajdonságok teszik értékesekké, melyek őt a tréfás elbeszélés mesterévé, talán mondhatjuk, klasszikusává avatják: eleven realismusa, páratlan megfigyelő tehetsége, a helyzetek merész és plasztikus rajza, gazdag humora, erőteljes, zamatos nyelve, kipusztíthatatlan jókedve. Persze mind oly sajátságok, melyek a vígjátékban ép úgy érvényesülhetnek, mint a víg elbeszélésben. Hans Sachs-nál azonban, úgy vélem, az utóbbiban jutnak legfényesebben érvényre: pompásan tud elbeszélni, kétségtelenül jobban, mint megjeleníteni. A hol csak drámai tehetsége juthatott kifejezésre, nagyobb színműveiben, esztetikai szempontból, határozottan értéktelent alkotott.

BLEYER JAKAB.

Paul et Victor Glachant: Essai critique sur le théâtre de Victor Hugo. 2 volumes. Paris. Librairie Hachette 1902.

André Chénier mondta, hogy a nagy költők vázlatainak az ismerete már azért is hasznos volna, mert így megtudhatnók, hogy a fejlődés milyen phasisain mentek keresztül. A két Glachant műve ebből a szempontból úttörő. Páratlan akribéiával vizsgálták át Hugo drámáinak a kéziratait. Ők maguk mondják, hogy valóságos laboratoriumi munkát végeztek (Un laboratoire dramaturgique). Maga Hugo féltve őrizte kéziratait, melyeket Meurice, a két Glachant és Claretie gyűmölesző eredménynyel kutattak át.

A francia romantikus dráma négy művelője Dumas, Hugo, Vigny és Musset. Pellissier művészi párhuzamot von a klasszikus és romantikus dráma között. Ez a romantika egészen megfelelt a kor szellemé-

nek. Pellissier mondja, hogy a fenséges és a grotesque úgy keresztezik egymást a színpadon, mint az életben, melynek a dráma hú kifejezője. Dumast mint par excellence romantikus költőt a már szállóigévé vált couleur locale jellemzi. Lanson mondja, hogy ezek a drámaírók Shakespeare szeretnek hivatkozni, noha Byrontól többet tanultak. De Vigny Chattertonja nem egyéb, mint egy bölcselmi eszme megjelenítése, Musset drámáinak pedig a költő lyrismusa kölcsönöz kedves varázst. Brunetiére szellemesen bírálja meg azokat az elméleteket, a melyeket a romantika meghatározására vetettek fel: a szabadság hangoztatása, a couleur locale, idegen irodalmak utánzása mindmegannyi divatos elmélet volt. Brunetiére kimutatta, hogy a sokat hangoztatott festői modort, a pittoresqueet megtaláljuk már Guilbert de Pixérécourt melodrámáiban is. A két Glachant tanulmánya még inkább megerősíti Brunetiére állítását. Charles Nodier és egy anonim író «*Traité du mélodrame*» című műve alapján röviden jellemzik a XIX. század első felének melodráma irodalmát. Mint Brunetiére «*Le théâtre romantique*» című conférenceában, úgy a két Glachant is érdekes eredményhez jut el. A zsarnok, az ártatlan nő szereplése, az erény diadala, erkölcsi maximák, a lelkiismeret motivuma jellemzik Guilbert de Pixérécourt melodrámáit. A két Glachant kimutatja, hogy Victor Hugo néhány műve, mint Amy Robsart, Angelo, Lucrèce Borgia, Pixérécourt modorához közelálló melodrámák. Doumic írja, hogy Hugo drámáinak csak a nyelve és a verselése művészibb, mint a boulevardok melodrámáié.

A két Glachant kézirat tanulmányából egy-két érdekesebb mozzanatot említhetünk. Kutatásukból megtudjuk, hogy Hugo Cromwell harmadik felvonásának egy komikai jelenetét, Marion de Lorme I. felvonásának negyedik jelenetét, az egész V. felvonást, Hernani V. felvonását, Ruy Blas I. felvonását gyökeresen átalakította. Amy Robsartnak kétszövege van, melyek lényeges különbségeket tüntetnek fel. A legnagyobb pontossággal állapítják meg, hogy az eredeti szöveg hol bővült, Hugo milyen lapszéli jegyzeteket csatolt hozzá, miket hagyott el, kifejezéseit hogyan csiszolta? Közlik a variánsokat is. A mű két kötetből áll. Az elsőben a verses, a másodikban a prózában írott drámákkal foglalkoznak. Az utóbbihoz járulnak az epikai és lyrai drámák fejezetei. A derék philológiai munkának különösen a lélektani tanulságai az érdekesek. Glachanték nyomon követhették a költői alkotás különböző phasisait. Fejtegetésükből az derül ki, hogy a költő valamely elvont eszméből indul ki, mely bizonyos korszakban és egy történeti személyben testesül meg. Majd következik a documentatio munkája, s itt Hugo történeti művek olvasásából merített sokat. Majd a öltői visio munkájához jutunk: Hugo a száraz adatokat művészi célja

szerint alakítja át. Később kialakulnak a főbb jelenetek. Majd a nagy részletmunka következik. L'heure psychologique a sonné.

Egyéb fontos tanulságokat is meríthetünk Glachanték tanulmányából. Noha Hugo természettől hajlik az áradozásra, a retorikus bőbeszédűségre, mégis sok a nyesegetés, a törlés a drámák kézírataiban. Máskor az ellenkező eset áll be. Sokszor nagyon is tömör, nagyon is rövid. Ilyenkor bővül a szöveg, még pedig rendesen komikai jelenetekkel. Hugo kedélyes ember volt, kit természete is arra készítetett, hogy komikai mozzanatokat szőjjön drámaiba.

Talán a legfontosabb eredménye ennek a nagy munkának egy irodalomtörténeti közhely philologiai bebizonyítása. Hugo drámáit túláradó lyrismus jellemzi. Ezt a két Glachant fényesen igazolta. Théophile Gautier írja, hogy a közönség Hernani premiérejekor milyen türelmetlen volt, noha a mű minden jelenete igaz költészetet lehel. Nem szokták meg a drámában még a lyrismust. Faguet mondja, hogy Hugo drámáinak a hőse maga a couleur locale. Mikor Faguet Hugo költői egyéniségét vizsgálja, nagy lyrikusnak és epikusnak találja, ki-ben hiányzott a drámaíró jellemző ereje. Erre vonatkozólag mondja Pellissier: «Si nous y trouvons ça et là d'admirables fragments psychologiques, le poète ne nous donne jamais toute une âme, et trop souvent il remplace la psychologie par une superbe rhétorique de sentiment» (Mouv. litt. 187) Brunetière mesterien fejt ki, hogy a romantikus dráma lényege az Én kultusza: Chatterton maga Vigny, Kean: Dumas, Hugo: Ruy Blas és Hernani. Fejtegetésének eredménye, mint a Pellissieré, hogy a lyrai elem túltengése csak a jellemzés művészetében fogyatékos drámaíró hibáit takargatja. «La perpétuelle intervention de la personnalité de Dumas ou d'Hugo dans leurs drames ne peut que nuire au développement de celle de leurs personnages (Les Époques du th. fr. 357 l.) Ezt a már elfogadott nézetet támogatják Glachanték kézirat- és szöveg-tanulmányai. Mikor Hugo drámái szövegén változtatott, rendesen a lyrikus nyilatkozott meg benne. Marginalis toldásai rendesen ezt bizonyítják. Nyomon kísérhetjük ennek a lyrismusnak a kibontakozását, melyben Glachanték a preciositas nyomait is feltüntetik. Különösen lyrai jellegű drámaiban nem egy pointe-tel, calembourral találkozunk. Így szilárdult meg az a nézet, mely a franczia kritikai irodalomban eddig is uralkodott.

Gozzi és Polti ügyesen fejtegetik, hogy összesen csak harminczhat drámai helyzet lehetséges. A két Glachant, ezekre hivatkozva, kimutatja, hogy Hugo drámaiban mind a harminczhat előfordul. Ilyen Ruy Blasban a következő: kiderül, hogy a kedves alacsony származású, L. Borgia-ban a fiú az anyját szereti ismeretlenül, Marie Tudorban: a ragaszkodó leány könyörög a zsarnokhoz a kedves életéért. (Jane),

Angelóban: a boszú nyomon kíséri a bűnt (Angelo, Catarina), Les Burgravesban: a hős hozzátartozói közül megöl valakit ismeretlenül (Otbert), Torquemadában: az ártatlanság az ármány áldozata lehet (Don Sanche és Doña Rose), Le roi s'amuseben pedig a leányrablás motivumával találkozunk (a király elrabolja Blancheot). Kimutatják azt is, hogy Hugo ugyanazt a színpadi hatást többször ismétli: így a nép nemeslelkű fia és az erkölcsileg elhanyaglott nagyúr között felmerülő ellentét motivumát Ruy Blasban és Marie Tudorban egyaránt felhasználja.

Örvendetes jelenségnek tartjuk, hogy ezzel a művel növekedett a Hugo-irodalom. Biré, Mabillau, Rigal munkái mellett is számottevő. Talán a stilus pongyolaságát, a lélektani és az æsthetikai szempontok elhanyagolását róhatjuk fel a szerzők hibájául. De tisztábban ragyog előttünk a költő dicsősége, ki a világ-irodalom egy nagy szellemi mozgalmának volt a tipikus képviselője. Hugo nemcsak mint művész volt nagy. Csaknem minden műve valóságos jótétemény. A mi Eötvösünk mondja, hogy Hugo drámáiban nem azért szerepelteti a rútat, a grotesquet, hogy éppen ezeket láttassa velünk, hanem hogy a legrútabb tetteiből is a nemes lelket tüntethesse ki. «Drámáit talán az idő fojyama elhordja magával, de ezekért írigylem őt, mert mit bennök tőn, egy nemes férfiú tette vala» (Hugo V. mint drámai költő 235. l. Révai Testvérek kiadása.)

ELEK OSZKÁR.

VEGYESEK.

— Goethe Faustjának egy új forrását igyekszik kimutatni John Schmitt *Die Chronik von Morea als eine Quelle zum Faust* (1804., 28. l.) cz. érdekes előadásában. Ez a krónika verses munka, mely a XIII. században keletkezett és inkább költészetet mint valóságot tartalmaz. Tárgya: a Peloponnesos elfoglalása a frankok által, a kik Görögország területén meghonosították Nyugat-Európa hűbéres intézményeit, nevezetesen elmeséli a XIII. századi görög történeteket Morea első négy fejedelme alatt; ezek: Champlitte Vilmos és a Villehardouin-családból I. Gottfrid, II. Gottfrid és II. Vilmos. E krónikát 1825-ben Buchon adta ki francia fordításban; eredetiben kitűnően tette közzé füzetünk szerzője: *The Chronicle of Morea* (London, 1904.). Szerzőnk következtetései röviden a következők: Goethe 1825-ben (mikor Buchon fordítása megjelent) fogott hozzá Faust II. részének, ill. a már évtizedek előtt tervezett Helena-jeleneteknek kidolgozásához, a mivel 1826-ban elkészült; — e jelenetekben Faust a Peloponnesos (Morea) fejedelme, kinek vára közvetlenül Sparta mellett épült, a hol a Villehardouin-családból származó fejedelmek

vára (Mistrá) tényleg volt (még ma is meg vannak romjai), — Faust mint hűbéres fejedelem felosztja az országot vazallusai közt, egészen úgy, mint a moreai fejedelmek tettek volt, és e tekintetben sok meglepő egyezés van azokkal az adatokkal, melyeket a moreai krónika tartalmaz: tehát indokolt az a következtetés (bár adatokkal pontosan nem igazolható), hogy Goethe kérdéses ismereteit a moreai krónikából (t. i. Buchon fordításából) merítette. Ez csakugyan lehetséges, bár szerzőnk nem mutatja ki, hogy Goethe, a ki ez epizód megírásához igen alapos és sokoldalú tanulmányokat tett (de Buchon műve nem volt meg a weimari könyvtárban és ma sincs meg), a kérdéses ismereteket nem meríthette más művekből. De ez végre is nem lényeges. Schmitt füzetének főérdeme abban van, hogy Faust moreai politikáját részletesen fejtegeti és kimutatja, hogy az teljesen összevág a történeti viszonyokkal, t. i. a frankoknak XIII. századi irodalmával a Peloponnesos területén. h.

— Grimm a szerb népdalokról. Grimm Jakab kisebb munkáinak IV. kötetében (Berlin 1869.) két bírálat van, melyek Vuk Stefanović szerb népdalgyűjteményével foglalkoznak: az első, p. 427—436., ismerteti a gyűjtemény első részét (1814.) és kétségtelenül Grimm Jakabtól származik; — ellenben a másik igen terjedelmes cikk, p. 437—455. (első ízben «Wiener allgemeine Literaturzeitung» 1816., 20. és 21. B.), mely ugyanazon gyűjtemény második kötetét (1815.) nagyon behatóan tárgyalja, *nem Grimmtől való*, hanem csak félreértésből vagy tévedésből került a nagy germanista kisebb munkái közé. E bírálat szerzője Kopitar Bertalan (1780—1844.) kiváló szlávista, kinek kisebb munkáiban (I. köt. 347—369. l.) már 1857-ben tényleg megjelent. (V. ö. Murko Mátyás érdekes cikkét «Euphoriön» XI., 1904., 106—120. l.) h.

— Atheni Timon egy hibás szöveghelyének magyar fordítása. Hogy a shakespearei szövegkritika eredményeit milyen kevés figyelemmel kísérték Shakespeare magyar fordítói, ezt nem egy példával lehet igazolni. Ezúttal a legfeltűnőbbek egyikét említjük meg, mely éppen az inkább aprólékosságokra figyelni tudó, mint költői lelkű fordítóink egyikével, Greguss Ágosttal esett meg. Csodálatos, hogy éppen ő esik ebbe a hibába, holott kiadott munkáin — mint azt a birtokomban levő példányok igazolják — folyton javítgatott.

Atheni Timon eredeti szövegének egy értelemzavaró sajtóhibájára már *Elze Károly* figyelmeztette a tudományos köröket a *Shakespeare-Jahrbuch* IX-ik kötetében megírt ily című dolgozatában: *Der Shakespeare-Dilettantismus*. Ezt az értekezését annak ötletéből írta, hogy *Benedix R.* egy posthumus művében (*Die Shakespeareomanie*. Stuttgart 1873), *Rümelin* pedig a «*Morgenblatt für gebildete Leser*» hasábjain 1867 és 1868-ban megjelent ily című cikksorozatában «*Shakespearestudien eines Realisten*» (könyv alakjában Cottanál két kiadásban is megjelent ily cz. művében «*Shakespearestudien*») teljesen megokolatlan támadást intéztek a németországi² shakespeareomania ellen. *Elze Károlynak* említett alapos

antikritikája, mely czikkeinek gyűjteményében külön is megjelent (Abhandlungen zu Shakespeare. Halle 1877. 8-r. 425 l. 378—425.), a szövegkritika jogosultságát és fontosságát *Atheni Timon*nak a régi szöveg szerint egy teljesen értelmetlen helyével támogatja. E dráma IV. felv. 3. jelenetében a régi quarto és folio-kiadások szerint a következő sorok fordulnak elő:

It is the pasture, lards the brothers sides
The want that makes him lean . . .

E régi szöveghez híven e helyet Tieck így fordítja szabadon és a mint látni fogjuk rosszul is:

Besitzthum schwellt des Bruders Seiten auf
Der Mangel macht sie mager.

Ez a hely így érthetetlen és Shakespearet látszik compromittálni, mint olyant, a ki egy-egy mondásával nagyon elveti a sulykot. Csakhogy ez a hiba ezúttal vagy a gyorsíróban, vagy az angol betűszedőben kerecsendő, nem pedig Shakespeareben, mert a helyes és így értelemmel is bíró szövegnek így kell hangzani:

It is the pasture lards the rothers sides . . .

azaz helyes német fordításban e szöveg csak így nyer értelmet:

Die Weide schwellt des Rindes Seiten auf.

A *brothers sides* tehát értelemzavaró sajtóhiba e helyett *rothers sides* . . . s ha most a *rother* v. *rother-beasts* jelentését nézzük, a mi annyi mint bűtes a *corne*, *pecora cornuta*, szarvasmarha, a testvérré magasztalt szarvasmarha könnyen visszahelyezhető régi jogaiba és Shakespearenek egyik állítólag értelmetlen helye nagyon is érthetővé leszen.

Atheni Timon magyar fordítója a kérdéses szöveget így adja vissza:

Fivére teste jóllakásba hizik
Ő koplalásba fogy . . .

Ez természetesen ép oly érthetetlen, főleg a megelőző sorokkal való összefüggésben, mint a Tieck-féle német szöveg. Úgy látszik, hogy Greguss e két sor szavainak vonatkozásait is félreérthette, mert midőn így fordít:

S öröklött szégyent hordoz a *tanácsos*
Velezületett becsületet a *koldus*,
Fivére teste jóllakásba hizik
Ő koplalásba fogy . . .

a *fivére* szónál a *tanácsosra* vonatkozik vissza s az *O* a *koldusra* értendő. Ez értelmetlenségen egy-két vonással könnyű volna változtatni, mert ha a megjelölt sort így javítjuk ki:

A *marha* teste jóllakásba hizik
De koplalásba fogy . . .

csakis az értelemzavaró két szót küszöböljük ki s a Greguss-féle fordítás szövege egyébképen csonkítatlan marad.

Az, hogy Greguss 1867-ben, midőn *Atheni Timon*-jának fordítása első ízben megjelent a *brothers*- és *rothers*-okozta értelemzavart többedmagával, a német irodalomban is, észre nem vette, könnyen menthető azzal, hogy a magyar fordítók nem foglalkozhattak egyúttal szövegkritikával is. De az is bizonyos, hogy az Elze-féle antikritika külön megjelenése után (tehát 1877 után) e hibát észre kellett volna vennie éppen egy olyan írónak, mint Greguss, ki Shakespeare életével behatóbban is foglalkozott. Ez nem történnén meg, *Atheni Timon* 2-ik kiadása, mely egy évvel Greguss halála után jelent meg, az első kiadás szövegét adta. Így nem csodálandó, hogy e hiba az 1903. évi Shakespeare-kiadás II. kötete 156. lapján még mindig megtalálható.

BAYER JÓZSEF.

— Kisfaludy Károly mint Pyrker fordítója. A bécsi es. kir. udvari könyvtár magyar irodalomtörténeti vonatkozású kéziratai közt többek közt egy olyan levélre is akadunk, melyből kitűnik, hogy Pyrker érsek «*Perlen der heiligen Vorzeit*» című bibliai költeményének magyarra fordításával Kisfaludy Károly is foglalkozott. Az érdekes levél, melyet maga Kisfaludy intézett az érsekhez, egész terjedelmében így hangzik:

«Pesten 20-ik Marcius 1824.

Kegyelmes Uram!

Ismeretlen bár bátorkodom Excellentiadat ezen soraimmal üdvözleni és az által küldött Rézmetszetért forró köszönetemet kijelenteni.

Ide rekesztvén az 1824-diki Aurorát, ohajtom, hogy ezen zsengéji a Magyar nyelvnek Excel figyelmét megérdemelhessék. Szerettem volna ugyan az idén már az *Előidő gyöngyei*-ből a Makkabeusokat belé adni és ezen szép költeménynek fordításával gazdagítani Literaturánkat; de rész szerint még olly darabos munkám, hogy azzal előlépni nem is mertem, részszerint illy világi Almanachban a tárgyat magasnak tartván, félre tettem azon szándékkal: hogy az egész munkát újra kidolgozom 's ugy különösen kiadandom.

A' mi nyelvünk még nem olly törött, hogy azon felette szép és magas nyelvet, mellyel az eredeti olly igen fénylik ügyesen által tehetnének; mindazáltal a' lehetőségig reá szánom minden erőmet és ha egy ének meglegedésemig elkészül, tüstént az első forráshoz járulok és Excel kegyes ítéletéért esedezni fogok. Szerencsésnek tartom magam, ha Excel elmevirágait ön szülőföldén 's hazai nyelvén hangoztathatom; hogy azok is, kik Excel dicső nevét ismerik ugyan, de munkáját nem értik, hogy azok is Excel lelke által emelkedhessenek.

Vegye Excellentiád kedvesen tiszta hódolásomat és magamat hathatós kegyelmében ajánlván maradok

Excellentiadnak

mély tisztelője és szolgálja
Kisfaludy Károly
táblabíró.»

Ez a levél nem kis mértékben szolgálhat Kazinczy utólagos igazolására, kit, mint tudjuk, élete alkonyán Bajza és Toldy oly kiméletlen szigorúsággal ítéltek meg Pyrker-fordításáért — a hazafiság nevében. Kisfaludy fordításáról más adatunk nincs. Az említett bécsi gyűjteményben azonban találtunk még két olyan levelet, melyek a Pyrker és a magyar írók közötti viszonyra vonatkozólag adalékul szolgálhatnak. Az egyiket Kazinczy írta, a másikat ifj. Pétzely József. Itt következnek.

I.

Nagy Méltóságú Patriarcha, Érsek, Főispán
Kegyelmes Uram,

A' mi Mózesből le van tisztázva, azon alázatos kéréssel nyujtom be itt, hogy Excellenzriad méltóztassék vétkes helyeimet megigazítani, legalább megjegyezni. Ez másodszori dolgozásom, az utolsó még hátra van, ott adom meg majd beszédemnek azt az éket, a' mi telik erőmtől. Mindég csodáltam én hova juttaták a' Németek a' magok igen nem szép nyelvöket a bátor ujtások által, 's szeretem nézni, hol állának egykor, és hol maradtak volna, ha a' franczia lihaságot volt volna inkább kedvök követni; de midőn az Excellenzriad beszédének szépségei ragadnak el, úgy tetszik, mintha a' Németeknek csak most kezdeném ismerni e' szerencsésejüket. Ez utat kell nekünk is követnünk a' Nyelv' kifejtésében, különben elmaradunk. De mi köztünk az illy intést még Iróink sem akarják érteni, Grammaticusaink pedig még kárhoztatnak is. Azt ők lássák. Kevés jót teszünk úgy, ha nem keblünk' javalását, hanem az Irástudókét és Pharizeusokét követjük, 's én még gyönyörködöm, hogy Versegly számárta ültete a' Mondolat előtt álló rezen.

Ha elnézem, mint hirdettem én uj tanítást, 's mint küzdöttem meg annyi ellenkezővel, mint támadtam meg a' franczia ömlöngés' bálványozójit, 's mint vádlottak, hogy én veszekedő, garázda, irigy vagyok, hogy kevélyen vezér vágyok lenni, még örvendek sorsomnak. Confessárius lenni, midőn nyomon van a' jó ügy, nem keserű.

Mint hogy az egész munkát hexameterekben adni sem korom, sem erőm nem engedi, legalább a' *Hárfához* intézett sorokat adom úgy.

Kérem Excellenzriadat alázatosan, méltóztassék a' kéziratát minél előbb visszaküldeni, hogy Trattner hozzá foghasson a' nyomtatáshoz, még minekelőtte Pestet elhagyom.

Épen bepillanték kéziratomba 's szemembe ötlik az a' Homéruszi szép kép a' *darvakról* — és a' Mirjám epizódja, melly engem a' Klopstock Cidlijére emlékeztete. Illy helyeit csodálom én kívált Excellenzriadnak — Homér, Tasso, Klopstock ezeket irigyenék. Hígyjen nekem Excellenzriad, életemnek legszebb szerencséje közzé tartozik, hogy a' Szent Hajdan' Gyöngyeit fordithatom s kevélykedem sorsommal, hogy a' történet és az Excellenzriad kedvezése azt nekem engedé.

Buzgó tisztelettel maradok

Excellenzriadnak

Pesten Marc. 24. d. 1829.

alázatos szolgálja
Kazinczy Ferencz.

II.

Nagy Méltóságú Patriarcha Érsek,
Kegyelmes Uram.

Sokszoros azon tisztelet, melyel én Excellentiád iránt viseltetem; ennek tsak igen tsekély bizonysgái alázatos tisztelettel ide mellékelt munkáim, melyek közül a' legujabban, az Epigrammokban hogy világ előtt is közönségessé tenni bátoriskodom azt, mit szivem Excellentiád iránt érez, reményilem méltóztatik megengedni, 's általgába szivét inkább, mint adományát kegyesen tekinteni az adónak, ki Excell. kegyelmébe alázatosan ajánlott, a legmélyebb tisztelettel marad

Excellentiád

Debretzenben Jan. 31 d. 1832.

legalázatosabb szolgája
Péczely József.

Ezekből is kitünik, hogy a Kritikai Lapok-nak egyébként sok tekintetben helyes álláspontját Pyrkerrel és a Kazinczy-féle fordítással szemben nem tette magáévé az egész akkori magyar irodalom.

ESZTEGÁR LÁSZLÓ.

— Kazinczy Ferencz «Daimonia» cz. költeménye. Molnár János, szepesi kanonok, 1787. nov. 14-én ezeket írja Kazinczy Ferencznek: «Vettem az Alcæus és Catullus rendű Ódákat avagy Éneket. Két Gyöngyösinek és Baróti Dávidnak nyelvél és tollával bírjon, a ki azokat, a' mik ottan szépek, dicsérettel felérje. Engem az utolsó dall mélyly gondolatokba merített: a' ködlő, tsillámló tűz, melly merő lidértz-láng, a' tsaló tsillogás, kémlelés, kandikálás, nékem úgy tetszik! az himezett szók alatt sok valóságot foglal magában».

Dr. Váczy János a nagy gonddal, lelkiismeretes munkával összeállított *Jegyzetek*-ben, melyeket Kazinczy Ferencz leveleihez fűz, mégis téved, midőn a fenti sorokhoz ily magyarázatot ad: «Vettem az Alcæus és Catullus rendű ódákat». Kazinczynak *A tanítvány s Az est-hajnalhoz* című verseit értheti, a melyeket ez Rádaynak is elküldött. Kazinczy minden költeményét el szokta volt másolatban bírálatra küldeni azoknak, a kiknek ítéletére adott valamit.» [I. k. 556. l.]

Véleményem e magyarázattal szemben a következő:

Kazinczy csak *Daimónia* cz. versét küldhette meg Molnár Jánosnak, mert csakis ezen költeményében fordulnak elő azok a kifejezések s szók, melyekre Molnár János hivatkozik s melyek tetszését annyira megnyerték:

A' K.....ség titkait homály
'S ált-hathatatlan köd borítja-bé;
Ha bár a' ködből tűz tsillámlik is.
Lidértz-tűz! melly a' merész *Kémlelőt*
Posványra tsalja tsillogásával. —
Nem kandikáltam én ezek között,*)... stb.

Abafi Lajos pedig a *Daimónia* cz. vershez ily magyarázatot ad:**)

*) A költeménynek 1793. jan. 5. Arankához küldött szövege.

**) KAZINCZY FERENCZ összes KÖLTEMÉNYEII. 287. l.

«Készült 1785. körül. A szabadkőművesség nevű philanthropicus titkos társulatnak K. igen buzgó tagja volt. E töredék, úgy látszik, szintén hosszabbra tervezett didacticai költemény elejét képezi.»

A költemény keletkezéséről csak két pontos és hiteles adatot tudok: 1. nem készülhetett 1784. jan. 16. előtt, mert e napon vette fel gróf Török Lajos Kazinczyt a szabadkőművesek közé s 2. nem készülhetett 1787. nov. 14. után, mert e napon már elküldte versét Molnárhoz.

Kazinczy félbe hagyta a verset, «mert nagyon neki indúltam a' világos szóllásnak» [Arankához 1793. jan. 5.].

CZEIZEL JÁNOS.

— Kazinczy Ferencz «Az igazi nemes» cz. epigrammája. Abafi Lajos KAZINCZY FERENCZ ÖSSZES MUNKÁI 76. l. a következő epigrammát közli:

AZ IGAZI NEMES.

Schlachticá tett a születés,

A Musa nemessé.

A *Magyarázó Jegyzetek*-ben (231. l.) a vershez a következő megjegyzéseket fűzi: «Az akadémiai kéziratból. Schlachtie = lengyel nemes. A vers értelme tehát ez: születésem nemes emberré tett, de nemes lelkűvé csak a költészet. Hason értelemben fejezi ki magát Siposhoz 1814. jan. 13-án intézett levelében, melyben elpanaszolván Kisfaludy Sándornak a Mondolat ügyében tanúsított magaviseletét, végül felsóhajt: «Szomorú dolog, midőn az ember lelkét még a poesis sem teszi nemessé.» Valószínű tehát, hogy a vers az időtájt készült.»

A vers nem 1814. körül készült, hanem már 1812. február hó 21-én kész volt s nem egy sorból áll, hanem egy teljes distichonból. Mert 1812. február hó 21-én Kazinczy Romy Károly Györgynek ezeket írja: «Sie waren in Teschen zwischen Polen. Sagen Sie mir ist *Schachtzitz* statt *Schlachta* gut polnisch, und heisst das erstere nicht so viel als *lächerlicher* winziger Edelmann? NB. *Szlachta**) ist ein nomen collectivum: der Adel die Edelleute. *Szlahéic* der Edelmann (urodozony ein geborner Edelmann, neznynion ein gemachter Edelmann).

Schlachtittzá tett a' Születés: a' Muzsa nemessé:

Ezt ha betsülni tudod, nézed é nagnak amazt?

Geburt machte dich zum *Schlachtzitz*, die Muse zum Edeln:

Fühlst du diesen Vorzug: kannst du jenen für etwas grosses ansehen?

CZEIZEL JÁNOS.

*) «Innen a pont végeig Romy K. közbeírása», Váczy János, KAZINCZY FERENCZ LEVELEZÉSE. 9. k. 297. l.

OBSERVATIONES CRITICAE IN EURIPIDIS BACCHAS.

Contextus dramatis huius ex codicibus litera *B* (codex Palatinus, nunc Vaticanus 287.) item *C* (cod. Florentinus numer. 32,2) obsignatis ut fontibus primariis et originalibus est concinnatus. Discrepantia scripturæ id est lectiones variantes nituntur in primis in editione Kirchhoffiana. Codd. *B*² et *C*² antiquiores, codd. autem *b* et *c* recentiores emendationes designant. — Pro substratu vero (id quod Græce appellatur ὀποβολή) hic habemus editionem Weckleiniam II-am cum commentariis sermonis Germanici instructam eam, quæ Lipsiæ in lucem prodiit anno 1903-o. In lucubrationibus meis haud neglexi opusculum Evaldi Bruhnii id, quod Lipsiæ est editum anno 1886-o et inscribitur «Lucubrationum Euripidearum Capita Selecta».

* * *

Vs. 8.)* In editione *N. Weckleinii* ad usum scholarum recensita hic versus sic legitur τυφόμενα Δίου πυρὸς ἔτι ζῶσαν φλόγα. Apud *Barnesium* autem pro Δίου reperitur δίου τε. — Secundum nostram inspirationem versus, quem supra memoravimus, hoc modo sanabitur *τύφοντα Διὸς πυρὸς κτλ.* Forma partic. *τύφοντα* sumenda est scilicet sensu intransitivo; pro Δίου πυρὸς autem suademus Διὸς πυρὸς. Hac forma rationeque et in sermone Latino invenimus «*fulmen Iovis*» (non: *fulmen Diale*), id quod in poëtarum libris «*ignis aetherius*» exprimitur. Ceterum per emendationem nostram et rhythmus sonantior erit versus illius, qui sermone Hungarico ita a nobis reddebatur:

. . . . hamvadó

Rom ez, hisz itt Zeus villáma most is ég.

*) Numeri incipientes signant numeros versuum tragœdiæ Baccharum edit. Weckleinia.

Vss. 45—46. Apud Weckleinius sic habemus hos versus :

«ὅς θεομαχεῖ τὰ κατ' ἐμὲ καὶ σπονδῶν ἦπο 45
ὠθεῖ μ' ἐν εὐχαῖς τ' οὐδαμοῦ μνειάν ἔχει.»

In codice vero litera *C* signato pro adv., quod reperitur in versu edit. Weckl. 46. οὐδ' αμ. οὔ, relictum est adverbium οὐδ' αμ. ὧς = non omnino. Adversus quos de constructione illa οὐδεμίαν μνειάν ἔχω τινός (gen. pret.), id quod Latine redditur: *pro nihilo aliquem (-quid) habeo* vel: *nullam mentionem alcs (rei) facio*, — nos commendamus οὐδεμίαν. Itaque illos versus, quos antea diximus, sic emendandos curabimus :

ὅς θεομαχεῖ τὰ κατ' ἐμὲ καὶ σπονδῶν ἀπωθεῖ 45
καὶ εὐχόμενος μνειάν οὐδεμίαν μου ἔχει.

(In vocabulis θεομαχεῖ et οὐδεμίαν synizési est utendum).

Nem áldoz, sőt küzd istenségem ellen ő
S imáiban cseppet se gondol én reám.

Vs. 111. Apud *Weckleinius*: «στικτῶν τ' ἐνδυτὰ νεβρίδων»; in codice *B* ἐνδυκτά; emendatio *Bernhardyana* autem hoc loco inspirat nobis vocabulum περιάπττα, id quod significat «*amuletum*», quod collo annectitur. Quas quidem existimationes doctorum illorum virorum infirmas tantum et incertas coniecturas esse putamus, quapropter eas abiiciendas censemus; nam hic de habitu Baccharum sollenni agitur, id est de cincinnis exornatis (πλοκάμων μαλλοί) et de vestimento pellis cervinæ, id quod Græcorum nomine appellatur στικτῶν νεβρίδων ἐνδυττα. Ergo hic versus tali forma a nobis comprobabitur: *στικτιῶν τ' ἐνδυττα νεβρίδων*.

Vs. 141., qui est ad *Weckleinius*: ὁ δ' ἔξαρχος κτλ., — sic per nos reficitur: ὁ μὲν ἔξαρχος κτλ.; vs. autem 145: ὁ Βακχεὺς δ' ἔχων — ita in integrum restituendus nobis videtur: ὁ δὲ Βάκχος ἔχων (υ υ — υ υ —) et metri causa et quia isti versus inter se correspondent.

Vs. 148., quem vir doctus, *Weckleinius* — ut ipse ait, — ex metricis causis pro δρόμῳ καὶ χοροῖς ἐρεθίζων πλανάτας in hunc modum emendavit: δρόμῳ καὶ πλανάτας ἐρεθίζων, ita a nobis reparabitur: δρόμῳ χοροὺς ἐρεθίζων πλανάτας (υ — υ — | υ υ — — | υ — —) et per metri et per grammaticæ cau-

sas; verbum enim ἐρεθίζω sic construitur: ἐρεθίζω τι et non ἐρεθίζω τινί. *Dindorfius* quidem secundum *Brunckium* hoc modo emendavit versum δρόμῳ, χοροὺς ἐρεθίζων, ubi vero interpunctio commatis ratione nostra delenda est; cod. *B.* ibidem πλάνας habet pro recta ac iusta forma πλανάς vel magis πλανάτας, quod vocabulum est dialecti Doricae

Vs. 235. Ad hunc versum lectiones variantes sunt et quidem *Weckleinii*: εἰδόσμοις κομῶν (plur. gen. subst. κόμη), *Badhamii* εἰδοσμον κόμην, *Henr. Stephani* εἰκοσμος κόμην (acc. resp.), *Brunckii* cl. *Ov. Met.* III. 555. εἰσοσμος κόμην, *Collmannii* εἰδόσμου κόμης (gen. qual.), *Tyrellii* εἰδοσμῶν (part. verb.) κόμης. Totus autem versus apud *Weckleinius* sic legitur: ξανθοῖσι βοστρύχοισιν εἰδόσμοις κομῶν, qui a nobis sic emendabitur: ξανθοῖσι βοστρύχοισι κεῦδόσμοις κομῶν. (Eiusdem generis vocum commixtio, quæ Græco nomine κᾶσις appellatur, invenitur et infra in versu 237-o κεῦφρόνας). Incipientem literam vocabuli κεῦδόσμοις id est κ scribæ pro ν paragogicum (vel ν ἐφελκυστικόν) prioris vocis aspectabant, itaque priori voci applicabant. Inde error ortus esse videtur. Quod autem vocabulum κομῶν attinet, id oritur ex verbo κομάω et non ex voce κόμη («coma»), quorum commutatio vocabulorum videtur erroris causa fuisse. [Huc cf. *Hom. Iliad.* 8, 42 χρυσέησιν ἐθείρησιν κομώντες.]

Vss. 270—271. apud *Weckleinius* ita leguntur:

θρασὺς δὲ <γλώσση> καὶ λέγειν οἶός τ' ἀνὴρ 270
κακὸς πολίτης γίγνεται νοῦν οὐκ ἔχων.

Quorum versuum *Weckleinius*, ut ipse confitetur, priori interpolabat γλώσση pro voce δυνατός, quod glossema esse videtur ad vocabula οἶός τ'. Hic vero nos nullum esse locum interpolationi *Weckleinae* arbitramur, nempe hoc loco vates verba facit cum rege violento, neque sententia universalis ex eius ore excidit. *Badhamii* quidem coniectura: θρασὺς τ' ἐν ἀστοῖς, satis esse probabilis videtur, sed non *Heimsöthii*: δράσαι τε δυνατός, nempe in tali re versus sic erit melius emendatus: θρασὺς τε δράσαι. — Comprehensio igitur doctorum illorum virorum coniecturis acceptissimam habebimus *Musgravi* emendationem, qui hos versus sic reparari vellet:

δυναστὴς θρασὺς καὶ λέγειν οἶός τ' ἀνὴρ 270
κακὸν πολίταις γίγνεται νοῦν οὐκ ἔχων.

Cuius viri docti animum suspicantem sequentes ambos versus sic reficiendos curabimus:

Θρασὺς δὲ δυνάστης καὶ λέγειν οἷός τ' ἀνήρ 270
πῆμ' ἔσται οὖν κακὸν πόλει νοῦν οὐκ ἔχων.

Qui versus in sermone patrio sic a nobis reddebantur:

Pedig a fékevesztett úr s daczos szavú:

Nagy átok lesz honunkon ily hibbant eszű.

[Alioquin vir criticus atque emendatorum clarissimus unus *L. Dindorfius* ambos versus deleri vult, cuius rei causam ac rationem perspicere sane non possumus.]

Vss. 333—334. (item 335—336.) a viris doctissimis *Bernhardyo* et *Nauckio* falsificati quidem tenentur, sed, ut mihi videtur, iniuste, nam per illos sententiarum ordo continuus illustrabitur et ratio ac sensus vatis *Tiresiæ* lucidius intellegetur. Utcunque vero res est, versus 333—334., quorum lectio *Weckleinia* est:

καὶ μὴ γὰρ ἔστιν ὁ θεὸς οὗτος, ὥς σὺ φῆς,
παρὰ σοὶ λεγέσθω καὶ καταψεύδου καλῶς

ita corrigendos censemus:

καὶ μὴ γὰρ ἔστιν οὗτος, ὥς σὺ φῆς, θεός,
σαυτὸν πάρα λέγε καὶ καταψεύδου καλῶς.

Quod Hungarice sic interpretabamur:

Hiszen ha úgy is volna, hogy nem isten ő,
Hited ellen beszélj te most s kohold illőn.

In primis vs. 334-i pars prior perverse a *Weckleinio* legitur, nempe hæ verborum formæ λεγέσθω (pers. 3.) et καταψεύδου (pers. 2.) inter se dissentiunt. Cadmus avus scilicet hæc eodem cum viro verba faciebat id est cum rege Pentheo, nepote suo, quam ob rem verba illa, quæ supra memoravimus, eodem versu iuxta se recte stare non possunt. Præterea eadem illa causa post verbum λεγέσθω, quæ est *Weckleinii* prava lectio, interpunctio delenda certe est. Ob propositas causas superiores etiam viri grammatici, *Frid. Vilh. Schmidtii* coniectura νεμέσθω, quam *Weckleinius* quidem comprobare videtur, haud dubie tollenda est.

Vs. 593. Hunc versum cum duobus prioribus ad cod. *C*

chorus totus canebat et non dimidia eius pars, quod a nobis quoque approbatur. Qua de causa titulus ille edit. Weckl. HMIXOPOΣ in hunc modum est corrigendus XOPOΣ. Ceterum versus ille, qui est ad *Weckleinius*: Βρόμιος ἀλαλάζεται στέγας ἔσω, et ad emendationem *Dobreean*: Βρόμιος ἀλάλαξε τᾶς στέγας ἔσω — sic est reparandus: XOP. . . . Βρόμιος τᾶς στέγας ἀλαλάζει (— υ υ — υ υ — υ υ — υ). Hungarice:

Bromios a palotán diadalt ül.

Scilicet solum tempus præs. impf. hic stare debet, nam chorus plenus in ipsa ultione tunc primum exultat gaudio.

Vs. 767. sq. Hic lacunam vir doctissimus, *Hartungius* coniecit, quapropter sic versum reparare conabatur: θεὸς νίψαι τὸ σῶμα (Hermannius νίψαι τόδ' αἶμα) * * * | * αἵματηρὰς σταγόνας ἐκ παρηίδων | γλώσση δράκοντες, ἐξεφαίδρυνον χροά (iam *Porsonius* quoque scripsit χροά). Id quidem satis constat pro σταγόνα esse restituendam σταγόνας, ut iam *Hartungius* hoc animadvertit; at quod *Weckleinius* ait lacunam hic esse, cum inter vocabulum γλώσση interque reliquam partem versus 768. præter alia aliquod verbum λιγμώντες esset contritum, reprobabitur a nobis. Itaque, sine ut crediderimus lacunam hoc loco esse debere, omnes, quas supra diximus, coniecturas reiiciendas putamus, atque contextum horum versuum sic emendari volumus:

νίπαντο, καὶ δράκοντες ἐκ παρηίδων
σταγόνας αἵματηρὰς ἐξεφαίδρυνον.

Hungarice:

S a vért lemosván ök a cseppeket kigyók
Felszívák s orezájuk' simára nyaldosák.

Versum 847-um Middendorfius sine iusta causa omitti iubet. *Versus 847—848. Musgravius* argumento haud probabili commutare vult, quem *Weckleinius* quoque secuturus est. De nostra verum sententia utrique versus sensus ac rationis gratia conservandi suo loco sunt, nam hic deus Bacchus in versibus illis, de quibus agitur, suos fidos comites Bacchas alloquitur; tum vero secum verba facit, id est monologum habet, cum iam ulturus est regem sceleratum, primum actorem (protagonistam) fabulæ, qui Pentheus appellatur. Itaque utrique versus sic a nobis in integrum restituuntur:

ΔΙΟΝ. γυναῖκες, ἀνὴρ ἐς βόλον καθίσταται 847
ἐς Βάχχας ἤξει, οὗ θανόν τίσει δίχην.

Hungarice :

E férfiú, oh asszonyok, most törbe jut:
A Bacchansnökhöz megy lakolni bünéért.

Vs. 887. *Weckleinii* lectio est: αὔξοντας σὺν μαινο-
μένῃ δοκᾷ. Nos pro verbo: αὔξοντας secundum inspirationem
Weckleinii ut multo melius aptiusque sensui commendamus ἄζον-
τας. (Cf. Soph. Oed. Colon. 134. οὐδὲν ἄζοντα (= σεβόμενον). Aesch.
Pers. 592. autem ἄρξονται est nobis traditum pro ἄζοντα). *Barne-*
siius pro recta ac iusta forma σὺν μαινομένῃ scripsit συμμαιο-
μένῃ, quod igitur ut ineptissimum verbum abiiciendum plane est.
Weckleinius autem sequens vestigia *Hermannii*, qui vocabulum,
quod legitur Aesch. Agam. in versu 421. δόξαι, emendaverat in
δόκαι, — scripsit δοκᾷ pro δόξῃ, quod vero a nobis approbandum
non erit, nam δόκη (hic in forma dial. Doricæ δόκx) est hic maxime
concinnum sententiæ, quod vocabulum scilicet tantum valet quan-
tum vox δοχῇ (insidiæ, leselkedés). Ergo argumentis nostris indi-
ciisque doctorum virorum iuxta se positis hunc versum sic sanan-
dum putamus:

ἄζοντας σὺν μαινομένῃ δόκx

Hungarico sermone:

S boszús haraggal inti a bűnöst is.

Vs. 976., qui apud *Weckleinius* legitur:

καὶ Βρόμιός ἐστι. τᾶλλα δ' αὐτὸ σημανεῖ,

sic a nobis restituitur: καὶ Βρόμιος ἔσται κτλ.

Quam restitutionem adversus argumentatio *Weckleinii* abiicienda certe nobis erit, qui propugnat pro vocabuli forma ἐστὶ et duas futurorum formas (vss. 975—976.) tantum metri causa concedere vult. De nostra existimatione eiusmodi vero vox est ὁ νι-
κήσω, quæ in sermone Latino «lecturi» (= ii, qui librum legent). Ratio autem nobis hic formam vocabuli ἔσται: suadet, quamquam dimicatio regis Penthei adolescentis cum feminis Bacchabus tem-
pore post fiet. Attamen deus Bacchus, ut illius pugnae auctor, iam

tum sibi victoriam vindicat, quippe qui regem Pentheum in manus feminarum tradiderit.

Vs. 1031. Apud *Weckleinius*: ἄναξ ὦ Βρόμιε· θεὸς φαίνη μέγας. *Hartungii* autem lectio est: ὦναξ Βρόμιε· σὺ θεὸς κτλ. Adversus quos ad restituendum leniter fluendum versum iambicum trimetrum (vel metrum dochmium!?) *Hermannius* sic versum exeuntem emendavit: θεὸς, θεὸς κτλ.; *Kirchhoffius* autem θεὸς σὺ κτλ. et *Nauckii* lectio est: Βρόμιε ἄναξ, θεὸς σὺ μοι φαίνη μέγας. Secundum nostram existimationem concinnum metrum iambicum sic accipiemus:

ἄναξ ὦ Βρόμιε· σὺ θεὸς φαίνει μέγας.

Vss. 1032—1033. secundum *Weckleinius* lectionem ita sunt:

πῶς φής; τί τοῦτ' ἔλεξας; ἦ ἐπὶ τοῖς ἐμοῖς
χαίρεις κακῶς πράσσουσι δεσπόταις, γύναι;

Qua in lectione abhorrens nobis a ratione esse videtur dat. plur. pro sing.; nam servus ille, qui his verbis chori principem est allocutus, tantum unum dominum, regem suum, habet, quem in calamitatem incidentem luget. *Brunckius* vero in versu 1032. disiunctivam coniunctionem ἦ, quod hic sensu ac ratione caret, recte commutavit in particulam interrogativam ἦ, quod par esse videtur dubitanti animo servi, qui verbis chori principis haud intellectis mirabundus eam de vero verborum sensu interrogat. Itaque nos hoc modo duos versus superiores in integrum restituere conabamur:

πῶς φής; τί τοῦτ' ἔλεξας; ἦ 'πὶ τῷ ἐμῷ
χαίρεις κακῶς πράσσοντι δεσπότη, γύναι.

Vs. 1060. *Weckleinius* lectio est:

οὐκ ἐξικνοῦμαι Μαινάδων ὄσσοις νόθων.

ὅποι μόθων incerta ac dubia coniectura est *Musgravii*, ut nobis videtur, pro ὄσοι νόθων, quæ verba autem si vera sint et probabilia, ἐξικνοῦμαι emendandum erit in ἐξικνούμεθα. (Ceterum μόθων scripsit iam Henricus Stephanus). Lectiones ceteræ, quæ apud doctos viros inveniuntur, hæ sunt: *Canter* ὄσσοις, *Reiske* ἐσμὸν μαθεῖν (= frequentiam Baccharum cognosce), *Heath* ὄσσοις μόθον (oculis tumultum perspicere), *Elmsley* ὅσον ποθῶ (= quantum eu-

pio), quæ inter alias probabilissima esse videtur coniectura, *Middendorf*. ὄσσοις ὄγλον (oculis meis multitudinem earum videre). Quod ad virum criticum, *Weckleinium* attinet, ille primum quidem νόσον μαθεῖν (cf. vss. 353—354. ὃς ἐσφέρει νόσον καὶ τὴν γυναῖκα) hic coniciebat, postea vero perspexit coniecturam illam, quam supra diximus: ὄσοι νόθων per transfigurationem verbi οἰστρογμένων esse natam, ut hoc in codicibus pro iusta illa forma ὄστρογμένων non nunquam legitur. Atque nos rectam viam ingredientes hunc versum sic emendabimus:

οὐκ ἐξικνοῦμαι ἐς μύθους τῶν Μαινάδων

Hungarice:

A Mænadák csapatjait nem láthatom,

quod probabilius videtur, quam altera illa quoque comprobata lectio:

οὐκ ἐξικνοῦμαι Μαινάδων ὄσσοις μύθους.

Vs. 1063. *Weckleinii* lectio est:

τοῦντεῦθεν ἤδη τοῦ ξένου θέαμ' ὀρώ,

qui θέαμ' scripsit pro θαῦμ', *B*² τι θαῦμ', *Nauckius* θαυμάσθ', *Kirchhoffius* τοῦνθένδ' δ' ἤδη. Quibus lectionibus comparatis nostra comprobatio, per quam sonorius trimeter ille iambicus fluet, talis est:

ἐνθένδε, θαῦμ' ἰδεῖν, ὃ μοι ξένος ἔδρα.

Vs. 1245. Hic versus a *Middendorffio* interpolatus existimatur. Quia vero per illum versum illustrabitur, cur rex bene meritus, senex Cadmus, materno genere avus infelicis regis iuvenis Pentheos, questus pectore effuderit, ideo, quod *Middendorffius* hac in re coniciebat, probatum a nobis non erit. Quam ob rem signum seclusionis, per quod hic versus in edit. *Weckleinia* intercluditur, tollendum censemus.

Vs. 1276. *Weckleinii* lectio:

ΑΓ. Πενθέος, ἐμῇ τε καὶ πατρὸς κοινωνίᾳ,

ubi *Musuri* est coniectura ἐμῇ pro corrupta illa forma ἐμοί. *Hartungii* emendatio ἐμῇ . . . κοινωνίᾳ hic plane abiicienda nobis videtur. Per nos igitur hic versus tali modo reficitur:

Περθεύς, ἐμοῦ τε καὶ πατρὸς κοινωνία,

pron. enim illud pers. ἐμοῦ in relatione proxima est cum voce πατρός.

Vs. 1312. *Weckleiniae* editionis :

κάρα· δίκην γὰρ ἀξίαν ἐλάμβανες

sic a nobis emendabitur: *κάρα· δίκην γὰρ ἀξίαν ἐλάμβανες ἄν*, nam modus ind. tantum cum particula ἄν coniunctus signat irrealitatem, id quod hic per sententiam vere postulatur. Ceterum ἐλάμβανες *Hermannii* est emendatio pro forma 3. pers. eiusdem verbi: ἐλάμβανεν. Vir criticus autem *Blaydes* emendavit δ'ἄν pro γάρ, quæ emendatio proxima vero est. *Hartungii* coniectura, quæ refertur ad hunc locum: ἀξίαν ἔδωκεν ἄν satis probabilis quidem videtur, considerantibus autem nobis hoc loco Cadmum senem infelicis nepotis sui, regni heredis, unicæ et ultimæ propaginis gentis virilis Cadmeæ corpus exsangue esse flebiliter allocutum, tantum pers. 2. verbi illius rata esse videbitur.

Locum fragmentarium, qui est inter vss. 1329—1330. (qui versus XVII. in ed. Weckl. signo seclusionis sunt interpositi) observans *Tyrwhittius* huc eodem posuit versum illum, qui per scholion ad versum 907. Aristoph. Plut. ex Euripidis Bacchabus citatur: εἰ μὴ γὰρ ἔλαβον ἴδιον ἐς χέρας μύσος. Igitur sic est emendandus versus ille, qui in ed. Weckl. fragmentario illo loco inter vss. 1329—30. cum litera c est signatus.

Vss. 1331—1332. ad *Weckleinius* ita leguntur :

ἦν Ἄρεος ἔσχες Ἀρμονίαν θνητὸς γεγώς,	1332
ἐκθηριωθεῖς ὄφεος ἀλλάξει τύπον.	1331

Quorum versuum iustum ac verum locum *Weckleinius*, appellet quamvis virum doctum, *Schöne*, iam hunc fecisse idem, sine ulla ratione commutari vult. Quapropter hi versus a nobis restituantur in integrum ordinem et priori versui sic applicabuntur :

δράκων γενήσῃ μεταβαλὼν δάμαρ τε σή, 1330
 ἦν Ἄρεος ἔσχες Ἀρμονίαν θνητὸς γεγώς,
 ἐκθηριωθεῖς ὄφεος ἀλλάξει τύπον.

Qui versus sic a nobis Hungarico sermone reddentur :

Sárkány lesz s veled a nőd, Ares-leány, 1330
 A kit bírál mint földi lény, Harmoniád,
 Szintén kigyóvá változik s kigyó lesz ő.

Vs. 1363., qui est ad *Weckleinium* ὁ πάτερ, ἐγὼ δὲ σοῦ στερεῖσα φεύξομαι, ubi forma verbi part. στερεῖσα *Barnesii* est emendatio pro στερηθεῖσα, — sic a nobis emendatur: Πάτερ, ἐγὼ στερεῖσά σου πῶς φεύξομαι; Huic enim versui forma sententiæ interrogativa conveniet, nam hoc est par desperanti salutem matri Agavæ, scilicet quæ Bacchantino furore filium suum, regem Pentheum bestiam ducens adiuvantibus duabus sororibus dilaceravit atque ob id turpissimum facinus scelestissimumque flagitium a deo Baccho in exilium perpetuum est missa.

Vs. 1387. Weckleinii lectio est:

Βάχχαις δ' ἄλλαισι μέλοιεν.

Madvigius hic coniiciebat Βάχχαι; vir doctissimus autem, *Blaydes*, Βάχχα; δ' ἄλλοισι. Nobis sic reparandus versus videtur:

ὁ Βάχχαις ἄλλαισι μέλει.

Tali modo restituetur perpetuitas cum priore sententiâ et rhythmus quoque sonantior erit (— — — — —). Hungarice:

Mert ez a Bacchansnőknek a gondja.

* * *

In his proposui observationes meas críticas in tragœdiam Euripidis, quod inscribitur «Bacchæ», quas per lucubrationem diligentissime collegeram.

GEYZA KECZER de L.

BAĪF VERSTANI REFORMKISÉRLETE.

Második közlemény.*)

7. Szintűgy szakított egy másik, nem kevésbé merész reformjával, mely metrikai újításaival szorosan összefügg, t. i. a helyesírás egyszerűsítésével. A XV. század óta ugyanis a helyesírás terén mind jobban elhatalmasodott az etymologiai irányzat, mely főleg arra törekedett, hogy a francia szóknak lehetőleg visszaadják eredeti latin, illetve görög alakját, nem törődve azokkal az elváltozásokkal, melyek

*) Az elsőt l. EPhK. XXVIII. 651. l.

a századok folyamán a kiejtésben s így a szók alakjában is beállottak. Így írtak pl. *cru*, nu helyett *crud-t*, *nud-t*, *avenir*, *avocat* helyett *advenir-t*, *avocat-t*, *acheter* helyett *achepter-t*, *autre* helyett *aultre-t* stb., stb.¹⁾

Egyéb hátrányait nem tekintve, ezen etymologiai túlkapásoknak verstani szempontból az lett a természetes következményük, hogy a helyzetbeli hosszak száma igen megszorodott, de csak a szemnek és nem a fülnek is, mert a szavakba erőszakolt etymologiai betűket soha sem ejtették ki. Baïf most már azon kényes dilemma elé került, hogy vagy a szemnek, vagy a fülnek versel helyesen, a mit elkerülendő, a szóknak phonetikus írását akarta meghonosítani. Egyik, már idézett versében, a következőképen körvonalozza helyesírási reformjának vezérelveit:

Autant que sentons de voyelles
Diferantes, autant pour elles
Il faut de lettres assurer.
Autant qu'aurons de consonantes
Il faut de marques diferantes,
Pour chacun son bien-figurer.

Ainsi prenant sa droite forme
L'écrit au parler se conforme:
Ainsi lon note le vray son,
Des syllabes et des diftongues,
Des breves d'auecque les longues,
Et du haut et du grave ton.*)

Az etymologiai túlzók ellen különben már vagy huszonöt évvel Baïf föllépte előtt (1542) hevesen kikelt *Louis Meïgret*, a ki határozottan kijelentette, hogy: «Puisque les letres ne sont qu'images de voix, l'écriture deura estre d'autant de letres que la prononciation requiert de voix; si elle se treuve autre, elle est faulse, abuisine et damnable.»²⁾

Meïgret új és vakmerő elveit, melyeket *Trissino* és társai az Appenineken túl már jóval előbb hangoztattak, s a nyomukban keletkezett heves küzdelmeket ismertetni nincs ezúttal szándékunkban; csak azt jegyezzük meg, hogy ez eszméket 20 év múlva újból fel-

¹⁾ V. ö. *Darmesteter és Hatzfeld* bőséges példagyűjteményét, i. m. 196—197. l.

²⁾ *Euures en rime*. III. köt. 4—5. l. (*Les Jeux: A M. le duc d'Alençon.*)

³⁾ V. ö. *Kr. Nyrop: Grammaire historique de la langue française*. Copenhague. 1899. I. köt. 94. l.

vette, sőt ki is bővítette *Petrus Ramus*, a kiváló humanista, kinek ebbeli munkássága az egész *Pléiade* helyeslésével találkozott. De a mindig maradi közönség előítéletével szembeszállni csupán *Baif*nak volt meg a kellő erkölcsi bátorsága, a ki, legalább mértékes verseiben, a *Ramus* helyesírását alkalmazta.¹⁾

Ez a megreformált helyesírás, melynek *Trissino* és *Tolomei* hasonló törekvéseivel való rokonságát eltagadnunk lehetetlen,²⁾ első sorban a magánhangzók szabatosabb megjelölésére s a kettős betűkkel kifejezett mássalhangzók jeleinek egyszerűsítésére törekedett. E törekvésében *Baif*nak a következő három eszköz állott rendelkezésére: 1. a már használatos betűk új fajta alkalmazása; 2. egyes betűknek oly jelekkel való megtoldása, melyek értéküket is módosítják; 3. egész új betűk meghonosítása.³⁾

Ily módon *Baif* az «Étrènes» élén egy 29 betűből álló abcét állított össze, melynek egyes részletein — a mint ez a zsoltárfordítások kéziratából kiderült⁴⁾ — később még változtatott egy keveset.

Az abc új jelei a következők:

I. Magánhangzók: *α)* A háromféle *e* typographiai megkülönböztetése czéljából behozza a cédíllés és az apostrophált *e* betűt, amazt a nyílt, emezt a zárt *e* jelölésére, míg a pusztá *e* betűt a néma *e* számára foglalta le. *β)* A XVI. században már rendszeren hosszú ónak hangzó *au*-t meghosszabbított szárú cursiv *a*-val jelöli, míg a zsoltárok kéziratában egy fekvő nyolczashoz hasonló omegát találunk. *γ)* Ugyancsak görög betűt: az *υ*-t használja az *ou* visszaadására. *δ)* Végül az *eu*-t mindenütt meghosszabbított szárú cursiv *e*-vel fejezi ki. A dolgozatunkban található idézetekben csupán az *e*-t és *υ*-t tartottuk meg; az *au* kétféle jelölése helyett mindenütt *ω*-t szedettünk; a másik három hang közül pedig, *Marty-Laveaux* mintájára, a nyílt *e*-t *ê*-vel, a zárt *e*-t *é*-vel, az *eu*-t pedig *eu*-vel adtuk vissza.

II. Mássalhangzók: *α)* A *c*-t egészen elejti, mert hangértékéhez képest részben *s*-szel, részben *k*-val pótolja. *β)* A *ch* jelölésére a zsol-

¹⁾ *Baif* orthographiája egy-két lényegtelen pontra nézve eltér ugyan *Ramus*étól, de alapelveiben teljesen azonos vele. V. ö. *Ch. Livet*: La grammaire franç. et les grammairiens au XVI. s. Paris, 1859. 176. l.

²⁾ V. ö. ezek törekvéseinek jellemzését *G. Tiraboschi*, i. m. VII. köt. IV. r. 1565—1566. lapján, melyből kiviláglik, hogy *Trissino* egy pár görög betűvel akarta megtoldani az olasz abc-t, míg *Tolomei* a magánhangzók világos feltüntetésére alkotott új jeleket.

³⁾ V. ö. *Marty-Laveaux* jegyzetét az «Étrènes»-hez, i. m. V. köt. 410. lap.

⁴⁾ V. ö. *Groth* i. m. XII. l.

tárfordításokat kivéven, mindenütt *ç*-t használ. *γ*) A *g*-t pusztán a kemény hang jelölésére használja, míg a lágyat mindig *j*-vel adja vissza. *δ*) A jésített *l* és *n* hangokat cédilles *l*- és *n*-nel jelöli. *ε*) Végül az *u* helyett, a mikor mássalhangzó, mindig a *v* betűt használja. Idézeteinkben e jeleket, a cédilles *c*, *l* és *n* kivételével, mi is alkalmaztuk; e három utóbbi helyett azonban, typographiai okokból, a mai gyakorlatot követtük.

A *Ramus-Baïf*-féle phonetikus helyesírás reformjainak ez a rövid áttekintése, úgy hisszük, mindenkit teljesen meggyőz a bennük nyilvánuló alapelvek helyességéről s éppen nem igazolja a kortársak maradi többségének erős felháborodását. Különben a minden oldalról felhangzott gúnyt és nevetséges vádakát már maga *Baïf* a következő önérzetes szavakkal utasította vissza:

- Que nul me blamant ne m'outrage
 Qu'outrecuidé ie m'avantage
 De forger vn parler nouveau.
 Ie suy du commun la parole:
 Des bien parlans j'ayme l'école,
 Et leur parler ie trouue beau.
- Ie m'y regle, ie m'y conforme:
 Et sans donner nouvelle forme
 Tel qu'il est le veu prononcer.
 Mais suiuant sa propre nature,
 Ie veu que la droite écriture
 Aux étrangers l'aille anoncer.*)

De hiába volt ez az okos beszéd, a nagyközönség sehogy sem akart a régi rossz szokással szakítani: hisz még ahhoz is, hogy a legfontosabb újítások gyökeret verhessenek, minők a mássalhangzó *i* és *u*, vagy a háromféle *e* következetes megkülönböztetése, majd egy századra volt szükség!

De ha ez orthographiai reform elveit nem is lehet kifogásolnunk, méltán gáncsolhatjuk azt a sűrű ingadozást, melylyel a már megállapított jelek gyakorlati alkalmazásában találkozunk. *Becq de Fouquières*nek *Baïf* phonetikus szövegei alapján összeállított kiejtési táblázatában**) ugyanis lépten-nyomon oly szavakra akadunk, melyeknek graphikai képeiből egymással homlokegyenest ellenkező kiejtésre következtethetünk. Ilyenek pl. aiant és éiant; chákun és chékun; mowês és mowês; rok és rok; eureus és ureus; cheverew és cheverew, seureté és surté stb., stb. Ezek egy részét (mint példáink két elsejét)

*) *Euures en rime*. III. köt. 4. l. (*Les Jeux: A M. le duc d'Alençon*.)

**) I. m. 375—384. l.

valószínűleg csakugyan mindkét graphiconnak megfelelőképen ejtették. de az esetek nagy többségében a dublettek *Baïf* pusztá önkényének a szülöttei.

8. Erre az önkényességre *Baïf*ot a classicus versmértékek kény-
szerítették, melyek egyik legfőbb kelléke tudvalevőleg a hosszú és
rövid szótagok bizonyos arányú megoszlásában áll. Már pedig a francia
nyelvben a XVI. században végtelenül kevés volt a hosszú szótag, a
mint ez *Théodore de Bèze*, *De Franciæ linguæ recta pronuntiatione*
(1584) cz. munkájának következő két szakaszából minden kétséget ki-
zárólag kiviláglik: «Sunt autem hoc loco mihi admonendi peregrini,
paucissimas esse longas syllabas in Francia lingua, præ innumerali
brevium multitudine»; és «Francorum enim ut ingenia valde mobilia
sunt, ita quoque pronuntiatio celerrima est, nullo consonantium con-
cursu confragosa, paucissimis longis syllabis retardata, eodem tenore
denique volubilis.»¹⁾ Ily körülmények között *Baïf*nak természetesen
mindenképen arra kellett törekednie, hogy kellő számú hosszú szó-
tagokra tegyen szert, a mi az időmértéklés classicus szabályainak a
francia nyelvre erőszakolása s a magánhangzók tartamának sokszor
egész önkényes megállapítása révén sikerült csak neki.

*Nagel*²⁾ írónk hosszan használt szótagjait a következő hat cso-
portba sorolta:

1. Hosszú minden olyan szótag, melynek vocalisa kúpos éke-
zettel bir. Ilyenek: bâtir, hâter, patrî, vite stb.

2. Hosszú minden *m*-, *n*-, *r*-re végződő szótag, ha az utána
következő szótag szintén mássalhangzóval kezdődik. Pl. fardeau, porter,
tortu. Szintúgy ill előtti magánhangzó pl. bailler.

3. Hosszú a legtöbb néma *e*-re végződő szó utolsó előtti szótagja,
főleg ha a néma *e* s a magánhangzó között *s*, vagy *z* áll. Ha a néma
e helyébe nyiltabb és magasabb hang lép, akkor az utolsó előtti
magánhangzó megrövidül. Pl. abûse, corrige de abûser, corriger.³⁾

4. Hosszú mindazon szótag, melynek vocalisát *rr*, *ss* vagy
r + cons. követi.

5. Minden egytagú szó, vagy a több tagúak végső szótagja
hosszúnak vétetik, ha mássalhangzóra, főleg *s*-, *r*-, *t*-, *l*-, *m*-, *n*-re
végződik. De megrövidülhet, ha a reá következő szó is rövid magán-
hangzón kezdődik.

6. Mindig hosszú a diphthongusok közül az *ew*, *ieu*, *oê* és *ui*.

¹⁾ Idézve *Kr. Nyrop* i. m. 126. l.

²⁾ I. m. 35. l.

³⁾ A 2. és 3. pont alól meglehetősen gyakori a kivétel.

Ezekhez jönnek még:

7. A szóvégi *a* és *i*, ha azok igeragok gyanánt szerepelnek.

A röviden használt szótágok a következő két csoportba sorolhatók:

1. A többtagú szók első szótagja, ha a magánhangzót szimpla mássalhangzó követi. Pl. *ävenser*, *pucelle*, *neveo* stb. Azonban verstani nehézségek miatt az ilyen helyzetű *a*, *r*, *o* hosszúvá lesz olyankor, a mikor különben a környező szótágokkal *tribrachyst* vagy *creticust* alkotna.

2. Ha a szóban két magánhangzó találkozik. Kivétel a szóvégi néma *e*, mely előtt a magánhangzó a kiejtésben is megnyult.

Közönbösek, vagyis hol hosszan, hol röviden használtatnak:

1. Az *éi*, *ié* és *oe* diphthongusok.

2. A legtöbb egytagú névmás, a névelők és a *et* kötőszó.

3. Az *er*, *ier*, *ième*, *ein*, *é*, *iens*, *èse* végzetek és a *mé* előrag.

4. Az *é* a szó elején és közepén.

5. Az olyan szótágok, melyek *muta cum liquida* mássalhangzó csoportra végződnek.

Hogy e szabályok mily önkényesen vannak megalkotva, azt a francia nyelv legfelületesebb ismerője is észreveszi. De *Baïf* még így sem tudott volna boldogulni, ha önalkotta szabályain egy-egy orthographiai csavarintással nem segít. Ezt legjobban egy-két példán mutathatjuk be:

Szabályaink értelmében az *ei* és *eu* mindig hosszú; ettől *Baïf* a világért sem térne el:

Ampréssé de méchéf j'apeloéz a mon èide le Seigneur

Psaultier 566. v.

Déportez eureus an ki Pitø mêt le miél.

Aus poétes fransoês 36. v.

De ha hosszúságuk alkalmatlan, hát egyszerűen más hanggal helyettesíti:

J'invokeré le Signeur, le Signeur tres digne je leré

Psaultier 560. v.

D'ofanse plus grand! Q ke fusse tant ureus.

U. o. 692. v.

Szintűgy, a phonetikus írás ürügye alatt, elhagyja pl. a néma véghangzókat, de csak ott, a hol ezt a metrikai szabályok betarthatása megkívánja.

Ha ellenben a szó közepén egyszerű mássalhangzó áll, azt minden phonetikai helyesírás gúnyjára, legott megkettőzteti, a mikor hosszú

szótagra van szüksége. Így keletkeztek a *kucchér*, *tujjers*-féle alakok, melyek valódiságát a francia kiejtés történései persze készségesen elfogadták.

De legkényelmesebb eszköze a verstani nehézségek legyőzésében a néma *e* volt, melyet nemcsak synkopált a szó közepén, vagy elidált a szó végén, hanem kénye-kedve szerint be is vezetett a szó közepére. Így találunk az anvloper krir-féle alakok mellett fölös számmal a *cheverew*, *esperit*-féle csinálmányokat is.

Végül fölemlítünk még két szórványosabban előforduló grammatikai szabadságot: a metathesist, mely az alkalmatlan mássalhangzó-torlódások elosztására szolgált és a hiatus pótló *z-t*, melynek maradványai a kérdő és parancsoló igealakokban ma is föltalálhatók a közbeszédben.

Ime azok az eszközök és szabadságok, melyek segítségével *Baïf* a maga mértékes verseit megalkotta. Legnagyobb részük nem egyéb, mint a classicus latin költészetből leszűrt szabályok szolgálai átvétele, minden tekintet nélkül a francia nyelvnek merőben ellentétes hangmennysiségi viszonyaira.

9. Miután *Baïf*nak a szótagok időmennységére vonatkozólag ily önkényes s mégis szolgálai módon felállított szabályait megismertük, röviden felsoroljuk azokat a verslábakat, melyekből az egyes verssorok kialakultak. Írónk a következő lábakat ismeri: $\cup$ — iambe; — $\cup$ trogée *u* korée; $\cup \cup$ pirrice; $\cup \cup \cup$ tribrake; — — spondee; — $\cup \cup$ daktile; $\cup \cup$ — anapest; — $\cup \cup$ — koriambe; $\cup$ — — $\cup$ antispaste *u* kuple iam-bike; — — $\cup \cup$ ionike major; $\cup \cup$ — — ionike mineur; $\cup$ — — — epitrite premiér *u* kuple iambike; — $\cup$ — — epitrite IIe *u* kuple trokaïke; — — $\cup$ — epitrite IIIe; — — — $\cup$ epitrite IIIIe; $\cup \cup \cup \cup$ prokéleusmatike; — — — — dispondée; — $\cup \cup \cup$ péon premiér; $\cup$ — $\cup \cup$ péon IIe; $\cup \cup$ — $\cup$ péon IIIe; $\cup \cup \cup$ — péon IIIIe. Ennek a *Bibliothèque Nationale* 19,140. sz. kézírata végén található összeállításnak*) minden egyes tagja előfordul írónk mértékes verseiben; de persze igen aránytalan mennyiségben. A leggyakoribb természetesen a iambus, trochæus, spondeus, dactylus és anapestus, melyeket közelebből így jellemzett írónk egyik rímes költeményében:

L'Iambe dru ie sçay rebatre,
Redoublant le pas qu'il faut batre
En tems et lieu sans forvoyer:
L'Anapeste ie sçay conduire,
Egaler la demarche: et duire
Le chore qu'il faut convoyer.

*) Lenyomatva Groth i. m. XIV. l.

Ie sçay d'vne assiete acordee
 Balansant le pesant Sponde
 Le legier Dactile ranger.)*

10. De lássuk már most azokat a verssorokat, melyeket e lábak segélyével *Baïf* az előttünk ismeretes anyagban megalkotott. Noha írónk versmértékeit jobbára maga is jelzi, mi nem az ő, elnevezéseiben nagyon is ingatag metrikáját követjük csoportosításunkban, hanem a modern verstanírók álláspontjára helyezkedve igyekszünk áttekinthető, világos képet adni róluk. Kalauzul e törekvésünkben *Christ* nagy verstaní munkája**) szolgált, melynek alapján pl. valamennyi antispastus s a legtöbb ionicus verset a többi mértékek közé osztottuk.

A) *A dactylusi sorok.*

a) Kisebb dactylusi sorok: a) A legkisebb dactylusi sor, mely *Baïf*nál előfordul a dipodia catalectica in duas syllabas: — ◡ ◡ — ◡, vagyis adonisi sor, mely a classicusok mintájára írónknál is csak mint choriambusi és logaoedi lejtésű sorokból álló szakok végsora szerepel. Mindössze nyolcz költeményben találkozunk vele, melyek közül hét ú. n. sapphoi strophákban van írva. Ezek: A Messieurs de Ftes é Garrot Trezoriérs de l'Épargne (6 str.); Q Roê de Palogne (25 str.); a XI. zsolt. (6 str.); XXXIX. zsolt. (12 str.); XLV. zsolt. (16 str.); LV. zsolt. (15 str.) és LXVI. zsolt. (12 str.); összesen 92 stropha. Egyéb összetételű négyesoros versszakok záró kolonja a XXVII. zsolt. tizennégy strophájában. *Baïf* az adonisi sort «Khorianbike monométre surkadansé»-nek nevezi. Pl.

J'inplore, Seigneur.

XXVII. zs. 10. str.

Là je demerroê.

LV. zs. 4. str.

stb., stb.

β) A tripodia catalectica in syllabam: — ◡ ◡ — ◡ ◡ — egyike a legősibb hellén mértékeknek s mint ilyen egyik elemét alkotja a hexameter- és pentameternek. Önállóbban lép fel, mint az asynartetikus versek egyik tagja (*Baïf*nál pl. a XXX, XXXVI, XLII, XLIII. és XLIV. zsoltárookban) s még inkább mint hosszabb strophák önálló sora. Ez utóbbi alakban írónknál csupán kétszer fordul elő, még pedig igen szövevényes versszakok eleme gyanánt. Nevezetesen a XXX. zsoltár epodosának első és utolsó előtti (tehát hatodik) sorában s az An l'oneur de... Katherine dès Médichis cz. költemény stropha- és antistropháinak ötödik sorában. Összesen 4 + 16 = 18 sor. *Baïf* «Daktylike penthémimère»-nek nevezi. Pl.

*) Euures en rime. III. köt. 3. l. (Les Jeux: A M. le Duc d'Alençon.)

**) *Wilhelm Christ*: Metrik der Griechen u. Römer II. kiad. Leipzig. 1879.

Voësi mon èz asuré. XXX. zs. I. epod.

γ) A tripodia catalectica in duas syllabas kétféle alakú lehet, melyek közül *Baïf* csupán ezt: — ◡ ◡ — ◡ ◡ — alkalmazza, meg lehetős heterogén szakok alkotó része gyanánt. Még pedig az An l'oneur de K. des M. strophái- és antistropháinak 3-ik (16-szor), a XXX. zsolt. epodásának 4-ik (2.), a XXXVIII. zsolt. stropháinak 2-ik (21.), végül a XLIV-ik és LIV. zsolt. szakaszainak záró (20 + 4) sorában; mindössze 83 sorban. *Baïf* e sort hol «Koriambionike lumineur dimètre nonkadansé», hol «Prosodiake rebrizé khorianbiki dimètre nonkadansé», vagy «Dimetre kadansé korianbionike», hol meg «Prosodiake khorianbionike du mineur dimetre» névvel jelöli. Pl.

Dieu ne fut onke devant eus. LIV. zs. 2. str.

δ) A tetrapodia acatalectica: — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡, melyet a régiek főleg a dactylusi egyéb sorokból összeszerkesztett hosszabb strophák végén alkalmaztak, rendesen egy trochaikus sorral kapcsolatban, *Baïf*nál csupán egyszer fordul elő; a IX. zsoltárban, a hol trochæusi dimeter brachycatalecticussal harminczötször váltakozik. E harminczöt tetrapodia közül csupán tíz sor áll tiszta dactylusból. Pl.

Mês l'ome bon sèfreteus, an avèrsité. 284. vers. *)

A többibe egy-két spondeus is belevegyült, a mi némileg gyöngíti zenei hatásukat. Pl.

Tiên an kreinte le peuple desès ta loè. 292. v.

Minthogy a régiek e sort csupán egy kolonból állónak tekintették, szigorúan megszabott cæsurája sincs; de rendesen a harmadik láb emelkedése mögé esik. *Baïf*nál is ez a túlnyomó: 30. A többi öt esetben a cæsura a második láb mögé esik, a hogy elvétele a görögök-nél is előfordul. Idézeteink erre is szolgáltatnak példát. *Baïf*nál e mérték neve: «Daktylike tétramètre nonkadansé.»

ε) Végül ugyancsak egyszer használta *Baïf* a tetrapodia catalectica in duas syllabas: — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ verssort is, melynek két alakját ismerték a régiek. A tetrapodia közönségesebb formája, melyet frónk is használt, egyetlen kolonból áll, ennél fogva szigorúan megszabott cæsurával sem bir. *Baïf* a XLVI. zsoltárban alkalmazta ezt a kolont egy asynertetikus verssorral váltogatva. Összesen 17 ily sor van e költeményben, mely közül 13-ban a cæsura a harmadik láb hosszú szótagjára esik. A négy kivétel közül háromnál a második láb végére, egynél ugyane láb emelkedése után tehető a metszet. *Hora-*

*) Groth folytatólagos számozása szerint!

tius előtt e sor rendesen csupa dactylusból állott, de azóta egy-két spondeust is vegyíthettek közéjük. *Baïf*nál hat sorban, tehát az egésznek több mint egy harmadában, találunk spondeust. Írónk e sort «Daktylike tetramètre kadansé an deus syllabes»-nak mondja. Pl.

Baillone, gronde la mër, brase lès flws. 1916. v.

Vagy:

Sur tete têrr' è peuple komandant. 1932. v.

b) Az összetett dactylusi sorok közül *Baïf* kettőt használ: a hexametert és a pentametert.

a) A legrégibb s leghasználtabb dactylusi mértéket, a hexametert *Baïf* is nagy előszeretettel alkalmazza, még pedig úgy *κατὰ στίχον*, mint iambicus trimeterrel vagy pentameterrel distichonná egyesítve. Stichikusan *Baïf* a következő költeményeiben használja: *Ω* roê (89 sor); *Lês bezognes é jers d'Eziode d'Askre* (377 + 382 + 64 sor); *Avis de Lin* (10 sor); *Vêrs dorés de Pitagoras* (71 + 2 sor); *Anségnemans de Fwkilides* (319 sor) és *Anségnemans de Nwmake* (73 sor); összesen: 1387 sor. Pentameterrel párosítva a VI-ik (10 sor); XXXI-ik (24 sor), XXXVII-ik (37 sor), XLIX-ik (22 sor) és LVII-ik (14 sor) zsoltárban fordul elő; összesen: 107 sor. Végül iambicus trimeterrel van kombinálva a XVIII. zsoltárfordításban; mindössze 53 sorban. Egészben tehát több mint másfélezer (1547) hexametert alkotott *Baïf*, a mi által messze túlszárnyalta a többi versmérték használatát. A hexameter fölépítésénél tudvalevőleg két szempont az irányadó: a lábak csoportosítása és a cæsura betartása. Vizsgálódásunk tehát első sorban erre a két dologra fog kiterjedni.

A verslábakat illetőleg közismert dolog, hogy míg a négy első láb dactylusát tetszés szerint helyettesítheti a spondeus; addig az ötödik láb, melynek rythmikai helyzete fölötte kényes, rendszerint dactylus marad. A legrégibb költők, mint *Homeros* és *Hesiodos*, gyakran tettek ugyan erre a lábra is spondeust, de az újabb költői nemzedék lehetőleg kerülte ezt a döcögős alakot. *Baïf* e tekintetben teljesen az újabb gyakorlat követőjévé szegődött, mert csupán *Hesiodos* fordításában találunk — mindössze három — spondaicus hexametert. Sokkal gyakrabban találunk nála tisztán dactylusi sorokat, a mire a francia nyelv sok rövid szótagja szinte önkénytelenül rávitte tollát; számszerint*) (17; 53 + 52 + 1; 1; 16 + 0; 46; 18; 2; 1; 8; 0; 4; 5 =)

*) Itt és a hexameterről szóló fejtegetésünk további folyamán a zárjelben adott számsorozat tagjai ama sorrendben állanak, a melyben a

220 ilyen sorra akadunk *Baïf* hexameterai között, a mi körülbelül 14·2%-nak felel meg. Természetesen ez a percentszám igen ingadozik az egyes költeményeken belül (0—28½%). A többi hexameter első négy lába közül egyik vagy a másik, néha kettő, sőt három is spondeus. Ezek semmiféle szabályhoz sincsenek kötve s alkalmazásuk teljesen a költő rhythmikái érzékétől függ. *Baïf* legszivesebben az első (22; 107 + 123 + 24; 3; 14 + 1; 61; 19; 1; 15; 11; 8; 5; 24 = 439) és a negyedik lábon (34; 141 + 163 + 35; 6; 26 + 2; 85; 31; 6; 5; 14; 10; 7; 31 = 596) használ spondeust. Sokszor az is meg-esik, hogy két lábban egymásután spondeusszal helyettesíti a dactylust; ellenben fölötte ritka (2; 11 + 11 + 0; 0; 2; 4; 1; 0; 0; 4; 0; 2; 2 = 39) három, vagy éppen négy (mindössze 3) spondeus közvetlen találkozása.

A verslábakkal végezve, lássuk már most, hogy a hexameter különféle caesurái közül melyiket s hányszor alkalmazta költőnk. A régiek a következő négy törvényszerű caesurát ismerték: a caesura semiquinariát, a harmadik láb emelkedése után; a caesura semiseptenariát, a negyedik láb emelkedése után; a harmadik trochaeusra eső metszetet és végül a caesura bucolicát a negyedik dactylus után. A római költők ezek közül a harmadik trochaeusra eső caesurával soha sem éltek. *Baïf*, az antik szokáshoz hiven, általában a caesura semiquinariát alkalmazta; ha erre nem volt képes, úgy legtöbbször a caesura semiseptenariával (14; 56 + 46 + 6; 0; 12; 33; 12; 1; 4; 6; 3; 1; 5 = 199) s csak elvétve (1; 5 + 8 + 0; 2; 0; 4; 1; 1; 0; 0; 0; 0; 1 = 23) a harmadik trochaeusra eső metszettel vágta ki magát. Ellenben a bucolikus metszettel, egyetlen egy esetet (XVIII. zsolt.) kivéven, soha sem élt.

Christ szerint a régiek lehetőleg arra törekedtek, hogy a caesurát értelmi szünettel kössék össze, a mi a vers rhythmusát szavalás közben rendkívüli módon fokozta. Ézen az alapon aztán számos olyan görög hexametert, melyet a régi theoretikusok pl. a caesura semiquinariás versek közé osztott volna, *Christ* a caesura semiseptenariával bíró sorokhoz számít, ha a gondolati pauza a negyedik láb emelkedése után köszönt be. *Baïf*nak persze sejtelve sem volt e teoriáról, de az utánzók éles ösztönétől vezettetve, szinte öntudatlanul arra törekedett, hogy a caesurát értelmi szünettel egyesítse. Az 1547 hexameternek majd egy harmadában (31; 125 + 120 + 18; 1; 24 + 1; 105; 26; 4; 7; 9; 5; 4 = 480) minden kétséget kizárólag fenforog ez az eset, nem is számítva azokat a sorokat (14; 33 + 44 + 7; 1;

---

hexameteres költemények jegyzékbe foglalásakor az egyes költeményeket fölemlítettük.

8; 26; 3; 3; 1; 0; 1 = 137), melyekben a cæsura a harmadik láb emelkedése vagy trochæusa után tehető ugyan, de a gondolati pauza miatt, inkább a negyedik láb első hossza után kívánczozik.)*

Sokkal kevésbbé figyelte meg *Baïf* a jó hexameternek egy másik, szintén főbenjáró sajátosságát, hogy t. i. a görögök lehetőleg az összes, de kiváltkép a cæsurált lábakban, a lábak és szók végződésének egybeestét majd mindig elkerülték. Ennek, a rhythmus változatosságára nézve roppant fontos szabálynak elhanyagolása a cæsurált lábban már a rómaiaknál is gyakori, *Baïf*nál pedig szinte mindnapossá lesz (39; 167 + 166 + 32; 4; 30 + 1; 98; 41; 6; 11; 15; 10; 8; 28 = 756).

Költőnk hexameterének ismertetése nem volna teljes, ha meg nem emlékeznénk egy pár szóval a verssorok végződéséről is. A régi görögöknél a hexameter végén az egytagú szó legfeljebb csak egy másik, vele szorosan összefüggő monosyllabonnal kapcsolatban állhatott, de két vagy több tagú szó után egyáltalán nem volt megengedve. Ezzel szemben *Baïf*nál azt tapasztaltuk, hogy úgy a több (7; 55 + 40 + 10; 6; 10 + 1; 36; 6; 2; 10; 0; 1; 1; 6 = 185), mint az egytagú (16; 63 + 67 + 16; 2; 12 + 1; 38; 8; 3; 4; 1; 4; 3; 4 = 240) szók után elég gyakori a verssor végén álló monosyllabon.

Befejezésül álljon itt *Baïf* egyetlen eredeti, hősi hatosban írt költeményének az eleje:

Charles, Apui de l'oneur é du vrê bien: vêrs ki la vêrtu
Viént à rekêrs: kuillirê-je le fruit de la peine de vint ans,
K'ê mis, non le premiêr ni le dêrniêr antre lez êspris
Mieus onorans sête Franse ki luit glorieuze de nêws vêrs?
Plus le komun ausuivre ne puis: mês libre de l'esprit
Ô tre nêweo santiêr je me fê, par s puisse me hêsser
Hêws de la têrr': ê nêweo konpêseur duire le François
Ôs chansons mesuré's. I ne fêot plus m'espêrer anvein
Ô vieil jeu de la rime ravoêr. Puis l'heure ke Sérês
Ôs mortêls a doué le frêmant, ki rechêrche le vieu glan?**)

β) A pentametert: — — — — — | — — — — — csupán a már említett négy zsoldtárfordításban, ú. m. a VI. (10 sor), a XXXI-ik

*) Pl.

J'ê le vizaje défêr de chagrin: d'angoêse vieili
VI. Zsolt. 145. v.

vagy:

Mês ênemis s'an vont êtonês: s'an fuit épêrdus.
U. o. 151. v.

**) A legutolsó sor egyszersmind példa a leoninus hexameterre, mely fölötté ritkán fordul elő *Baïf*nál.

(24 sor), a XXXVII-ik (37 sor), a XLIX-ik (22 sor) és az LVII-ik (14 sor) zsoltárban alkalmazta írónk, összesen 107 esetben. A pentameter tudvalevőleg két kolonra oszlik, melyek elsejében a lábak megválasztása teljesen a költő rhythmikai érzékére van bízva. A latin költőknél azonban rendszerint csupán a második láb dactylusát helyettesíti a spondeus. *Baïfnál* bajos megállapítani, hogy mely formát kedvelte leginkább, mert az első két láb minéműségét illetőleg igen eltérő eredményekre jutunk az egyes költemények verstani elemzésénél:

Mindkét láb — ◡ ◡ : 6; 6; 15; 15; 6 = 48 esetben.

A második láb — — : 4; 2; 10; 3; 3 = 22 esetben.

Az első láb — — : 0; 14; 7; 1; 4 = 26 esetben.

Mindkét láb — — : 0; 2; 5; 3; 6 = 16 esetben.

A pentameter második részére ellenben már határozott törvényként áll, hogy a két teljes láb csupán dactylus lehet, a mit *Baïf* is mindenkor szigorúan betartott. Ellenben kevésbé szigorúan ragaszkodott a verssor végére állítható szók megválasztásánál érvényes szabályhoz, melynek értelmében a sorvégi szó egytagú soha sem lehet. Írónk ugyanis verseinek szinte 25%-ában (1; 12; 8; 3; 1 = 25) egytagú szóval végzi a sorokat, a mi a rhythmus kellő folyását nem egyszer megakasztja. Ezen a bajon csak keveset segít az a körülmény, hogy a sor végére helyezett monosyllabon az előtte álló szóval a legtöbb esetben szorosan összefügg. Pl.

Soë mon rœk de salut, soë ma retrêt'é ma ter

XXXI. zsolt. 1168. v.

A többi sorokban hol két, hol meg háromtagú szón végződik a vers. A legelőnyösebb e megengedett sorvégzódések közül a kéttagú, mely *Christ* szerint rendkívül könnyeddé és bájossá teszi a verset. *Baïfnál* a versek 40%-a bir ezzel a végződéssel.

Míg a hexametereknél írónk csak itt-ott szalajtott ki tollából egy-egy leonin sort, a pentameter élesebben kifejezett tagolódása többször csábította erre a barbár czifrázásra. Olvasás közben a következő leoninek ötlöttek szemünkbe:

Kontre le bon le méchant grinse malin de la dant 1461. v.

Tes ki la têrr' abités a se l'orëille pretés 2002. v.

Leur lang' anvenimé' un ketelas afile 2312. v.

stb., stb.

Teljesség okáért megemlítjük, hogy a következő két sor rythmusa hibás:

Leur m'anfons' é le keur s'anflé é le vautre s'abat 1179. v.

és:

Nul chemin: eins semblabl' ōs animos, pérít. 2044. v.

Csakhogy ez inkább a kiadó, mint az író lelkiismeretét terheli, mert a rhythmus helyessége csupán két olvasási hiba folytán szenvedett csorbát.)*

c) A dactylusi mértékekről adott kép nem volna teljes, ha egy pár szóval meg nem emlékeznénk az anacrusis vagy basisos dactylusi sorokról, melyekben a dactylusi lábakat egy vagy két tetszészerinti időtartammal bíró ütemrész (auftakt) előzi meg.

a) Az ily módon kibővült dactylusi kolonok legegyszerűbbike a prosodiacus: $\cup - \cup \cup - \cup \cup -$ és $\cup - \cup \cup - \cup \cup - \cup$, mely Baïfnál mindkét alakjában előfordul; amaz mindössze három költeményben, ú. m. a XXVIII. és XXXVI. zsolt. négy soros stropháinak kezdő versében 6-szor-6-szor és a XXX. zsolt. strophái- és antistropháinak második sorában négyszer; emez csupán a XXX. zsolt. strophái és antistropháinak negyedik sorában, tehát mindössze négy esetben. Pl.

Ki m'as retiré de méchêf

XXX. zs. 1113. v.

és:

De plêzir é d'êze de mon mal.

U. o. 1115. v.

Baïf a ioni versmértékek közé sorolja e sorokat, «Prosodiake ionike du majeure dimètre nonkadansé», illetve «surkadansé» elnevezése alatt.

β) Előfordul még Baïfnál az anacrusis tetrapodia:

$\cup - \cup \cup - \cup \cup - \cup \cup - \cup \cup$ is, de csak egyetlen egy költeményben: a rendkívül heterometrikus XXX. zsoltár strophái- és antistropháinak harmadik sorában. Pl.

A mêt anemis ne donant okazion

1114. v.

Baïf «prosodiake ionike du majeure timètre nonkadansé»-nak mondja.

γ) Végre ugyancsak egyszer, de *xarà stíxon* alkalmazza Baïf, az LIX. zsoltárban, az æolicus trimeter acatalecticust is, melynek ez a schemája: $\cup \cup - \cup \cup - \cup \cup - \cup \cup$. Írónk jelzett költeménye 51 sorból áll, melyek közül negyvenötben a két első, spondeusszal helyettesíthető, láb is dactylus. A basis minősége ekként oszlik meg: spondeus van 25-ben, trochæus van 13-ban; iambus van 12-ben és pirriohius van egyben. Pl.

Q mon Dieu tire moê de mez annemis:

De seus ki me kèret sus s'êve-moê:

Hørs de seus ki ne font ke mal, ôte moê. 2363-65. v.

*) Az első sorban u. i. s'anflé h. s'anfl', a második sorban pedig, a mint ezt a vele azonos 2026. vers is mutatja, animos, pérít h. animôs i pérít olvasandó. Az e fajta hibák elég gyakran előfordulnak Groth munkájában s mi alkalom adtán valamennyit rektifikáljuk e dolgozatban.

B) *Anapaestikus sorok.*

a) Az anapaestikus rhythmusok közül *Baïf* az ókori fróknál is igen gyakori acatalectikus dimetert használta a legtöbbször: nevezetesen a II, III. és XXXIII. zsoltárban, még pedig mindenütt stichikusán.*) Csakhogy míg a két elsőben csupán a költemény zárósora catalectikus dimeter, addig az utolsóban négyszer szakítja meg ez a sor az acatalectikus dimeterek nyugodt folyását. A sorok száma: 31; 19; 42 = 92.

Az acatalectikus dimeterre jellemző, hogy összes hosszú ütemrészei fölbonthatók, rövid ütemrészei pedig összevonhatók, úgy hogy fölötte változatos lejtésű sorokat nyerünk, melyekben az anapaestus spondeus-szal, látszólagos dactylussal, sőt proceleusmatikussal is változik.

Ennélfogva — *Christ* szerint — a dimeter állhat:

1. csupa anapaestusból,
2. anapaestus- és spondeusokból,
3. spondeus- és látszólagos dactylusokból,
4. csupa spondeusból,
5. csupa látszólagos dactylusból,
6. proceleusmatikusokból.

Az első forma *Baïf*-nál fölötte ritka (1; 2; 1 = 4). Ennél kevesebbszer csupán a 4-ik és 6-ik pont alá foglalt változattal találkozunk, mind kettővel a II. zsoltárban s mindössze egy, illetve két esetben. Sokkal gyakoribb a harmadik (4; 2; 11 = 15) s még inkább a második forma (14; 9; 13 = 36), mely utóbbi az összes soroknak mintegy 40 %-t teszi. Ellenben egyáltalán elő sem fordul az ötödik forma; de helyette annál szívesebben (9; 6; 17 = 32) használja *Baïf* a *Christ*-nél föl sem említett hetedik formát, melyben az anapaestus spondeussal és áldactylussal vegyest váltakozik. — Érdekes, hogy a soroknak majd egy harmada (7; 3; 19 = 29) látszólagos adonikussal záródik:

— — — — —, a mi főleg a római költőknél divatozott.

A caesurát illetőleg úgy tapasztaltuk, hogy *Baïf* a görögök enyhébb theoriáját követte. A legtöbb esetben (22; 14; 31 = 77) ugyan ő is a második láb után tette a metszetet, de azért elég sűrűn (9; 15; 11 = 25) alkalmazta a harmadik láb első rövid ütemrésze mögött álló mellék-caesurát is, a melyet a császárkori római költők végkép elvettek. Pl.

*) Teljesség okáért fölemlítem még a Chansonétes I. könyvéből Cschés dessus l'herbage vert kezdettel *Becq de Fouquières*-nél lenyomatott hét versszakot is, melyek harmadik sora szintén e mértékben van tartva.

Kéle subite furie sez omez a élevés?
 Kéle fole raje pike sète fale de mutins?
 Lés grans de la terre se sont bandés:
 Lés Roës font lige kontre le Seigneur,
 E le Khrist eimé de se grand Seigneur,
 Dizans: Ke ne ronpons-nes le lién
 Du qué! on nes veut atachér? Brizon,
 Sekson le chevêtre, le jag rejeton.

(Ps. II.) 19—26. v.

Baïf az első kettőt Prokéleusmatikes tetramétrés kadansés-nak, a többit Anapéstike dimètre nonkadansé-nak mondja.

b) Mint láttuk, ugyanezen zsoltárfordításokban fordul elő, mint zárósor (1; 1; 4 = 6), a catalectikus dimeter vagy paroemiakus, a melyben az utolsó láb kivételével, a többi láb összevonása vagy szétbontása szintén meg van engedve. *Baïf*-nál két sor tisztán anapæstusból áll. Cæsura nincs. Az utolsó előtti láb mindenütt anapæstus. Pl.

Eureus ki se peut fier an Dieu. (II. zsolt.) 50. v.

C) Trochaikus sorok.

a) Aránylag legtöbbször az ú. n. metron ithyphallicont:
 — ◡ — ◡ — ◡ használta *Baïf*, még pedig, a régiek mintájára, sohasem egymagában, hanem egyéb sorokkal kapcsolva. Név szerint a IX-ik (35 str.), a XXXIV-ik (22 str.) és XXXVIII-ik (21 str.) zsoltárfordításban meg az An l'oneur de K. des M. epodusaiban (8 str.) szerepel, mindenütt zártétel gyanánt.*) Pl.

Tst par eus se sowa.

Au l'oneur etc. IV. epod.

Baïf-nál e sornak «trokkaiké dimètre karkadansé» a neve.

b) Ugyancsak az An l'oneur de K. des M. epodusában fordul elő, annak hetedik sora gyanánt a tripodia catalectica: — ◡ — ◡ —, melyet *Baïf* «trokaik monomètre surkadansé»-nak nevez. Pl.

Nes le leur devons.

U. o.

c) Ismét háromszor, ú. m. a XIII-ik (12 str.) és LXVII-ik (5 str.) zsoltárban, meg az An l'oneur de K. des M. epodusában (8 str.) fordul elő a catalectikus pentapodia: — ◡ — ◡ — ◡ —, vagy, mint *Baïf* nevezi, «trok. dimetre kadansé», összesen huszonöt sorban, melyek egy híján csupa trochæusból állanak. Pl.

Ω Seigneur je chanteré.

XIII. zs. (432. v.)

*) Egy sor (Ps. 235. v.) rhythmusa hibás szedés következtében megromlott: Juste jujjé (olv. jujj') a mon droët.

d) Végre, ugyancsak háromszor találkozunk a dimeter catalecticus alakjával is: — ◡ — ◡ — ◡ — ◡, melyet a régi nyelvtanírók versus Alcmaniusnak v. Anacreonticusnak is neveznek. *Baïf* három verse az LIV-ik (4 str.) és LXVII-ik (5 str.) zsoltárfordítás, a hol a négy-soros periodusok 3-3 első sorát alkotja és az An l'oneur de K. dés M., melynek strophái- és antistropháiban (16 str.) a negyedik sor gyanánt szerepel.

D) *Jambikus sorok.*

a) A jambikus versmértékek közül leggyakrabban a trimetert: ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ alkalmazza *Baïf*. Az átvizsgált költemények közül a következő tízben fordul elő ez a mérték: *Q mœkeur* (15 sor), *Qs segretaires d'état* (32 v., *Qs poètes fransoêzes* (45 v.) és *Q lizeurs* (24 v.) cz. eredeti versekben, továbbá az I-ső (9 v.), XVIII-ik (53 v.), XIX-ik (17 v.), XXXV-ik (68 v.), az LII-ik (9 v.) és LVIII-ik (17 v.) zsoltárfordításban. Ezek közül csupán a négy Etrénés-beli költemény meg a XXXV. zsoltár áll tisztán jambikus trimeterekből, a többiben más-más sorokkal alkot párverset vagy (az LII. zs.-ban) háromszoros versszakokat. Az összes trimeterek száma 289, melyek közül 283 cæsura semiquinariával, 6 pedig*) cæsura semiseptenariával bír. Érdekes, hogy a metszet az esetek túlnyomó többségében (10; 32; 41; 24; 7; 43; 16; 51; 4; 17 = 241) spondeusra esik s a többi közül is nem egynél közömbös szótag áll a cæsurált láb első felében, úgy hogy az tetszés szerint iambusnak vagy spondeusnak vehető.

A római íróknál gyakran találunk a senarius páros számú lábain is spondeust trochæus helyett, a mit a görögök soha meg nem tűrték. *Baïf*, a ki trimetereit főleg görög mintára construálta — a mit többek közt a sorvégén álló egytagú szó gyakorisága (2; 8; 8; 7; 3; 2; 4; 11; 2; 5 = 52) is bizonyít — csupán négyszer**) élt ezzel a szabadsággal. — Persze mind e formaszigor nem sok hatással volt *Baïf* trimetereinek a rythmikai szépségére s ha e versei mégis sikerültebbeknek látszanak a többi metrikai kísérletnél, ez inkább a senarius és Sándorvers nagy hasonlatosságának tulajdonítható. Neve *Baïf*-nál iambike trimetre nonkadansé. Pl.

Toë noble Ronsard, ki premiér, d'un chœd dezir

Qzant t'ékartér dês chemins komuns fraiés

La Frans' anhardi â se hœssér bién pluhœt,

Loëing strepassant tês davansiêrs trop kœars.

Qs poètes fr.

*) A XXXV. és LVIII. zsolt. 1—1, az LII-ben pedig 4 sor.

**) Kétszer az *Qs poètes fr.*-ban, 1—1-szer az *Qs lizeurs*-ben és a XXXV. zsoltárban.

Két ízben, a X-ik (1 v.) és a XIII-ik (12 v.) zsoltárban, emitt rendszeresen, amott csak mintegy véletlenségből, a sánta senariusok közepette, használta Baif a trimeter catalectikus alakját is:

κ - κ - κ - κ - κ - κ. Nála ianbike trimétre kadansé a neve. Pl.

Regarde mon Dieu : mon seigneur répon moè

XIII. zs. 419. v.

b) A jambikus scrok közül a trimeter után leggyakrabban a dimetert alkalmazták a classikusok. Így van ez *Baif*nál is, a ki a dimeter mindhárom változatát alkalmazta.

a) Legtöbbször a dimeter hypercatalectikus: $\cup - \cup - \cup - \cup - \cup - \cup$
fordul elő nála, a mi csak természetes, ha meggondoljuk, hogy az
ötödfeles iambus az alkaiosi stropha harmadik sorát alkotja. Ilyen
versszakokban hét költeményét írta *Baïf*, ú. m. a IV-ik (8 str.,
XLVIII-ik (9 str.) és LXII-ik (9 str.) zsoltárt, és az «Étrénes»-nek.
A Monseigneur le Grand Prieur (10 str.), A Mons. le Duc d'Alençon
(15 str.), A Mons. de Nevers (9 str.) és A la Vertu (9 str.) cz. darab-
jait. Azonkívül másféle összetételben még kétszer szerepel ez a sor:
az LII. zsoltárban (9 str.) s az An l'oneur de K. és M. strophái- és
antistropháiban (16 str. à 2 vers). A *Baïf*nál található ötödfeles iam-
busok összege tehát 94. A sorok túlnyomó többségében az első és
harmadik láb mindig spondeus, a mit már a szerző is jelez a zsol-
tárokhoz adott schemákban. Neve írónknál: ianbiki dimetre surka-
dansé. Pl.

Ω Bons ki sont tiéns ton nom êt bon.

LII, zsolt. 2161. v.

β) A dimeter acatalectikus alakja: $\cup - \cup - \cup - \cup -$ szintén szép számmal fordul elő. Mint strophaealkotó elem, más mértékekkel elegyítve az I-ső, XL-ik és LVIII-ik zsoldárban, meg az An l'onneur de K. des M. összes szakaszaiban s a Chansonétes egyik darabjában*) fordul elő. De egyszer — a Chansonétes I. K. XLII. darabjában — önmagában is használta *Baïf*, 5 soros szakaszokat alkotva vele. A sorok összege 138, melyből csak igen kevés a tiszta jambus. Mint a többi jambikus sorokat, úgy ezt is szívesen kezdi spondeussal. Neve *Baïf*nál: Janbike dimetre nonkadansé. Pl.

Si glorious je suis d'émér.

Ê tant satisfêt, tant ureus,

Ke je prizz' un de mêz anemis

San-mille biéns d'un' wtre mein

S'il fœt mœrir, mœrons d'amœr. Chans. I. 42. 2. str.

*) Melyből *Becq de Fouquieres* eschés dessus kezdettel hét szakot közölt.

γ) Főleg a Chansonétesben fordul elő a negyedfeles jambus, melyet az előttünk ismeretes darabokban, ú. m. II. könyv 2-ik (16 v.), 10-ik (14 v.), 22-ik (54 v.), III. könyv 8-ik (14 v.) és 52-ik (19 v.) dalában, mindig *κατὰ στίχον* használ. Ugyanígy használja a XX-ik zsoltárban (36 v.) is. Más mértékkal elegyítve csupán az An l'oneur de K. des M. epodosában (2. és 6. sor) alkalmazta. A sorok száma 169. Spondeusra csak az első lábban akadunk; a harmadik mindig jambus! — Neve *Baïfnál*: «ianbike dimètre kadansé». Pl.

Je t'eime, jantil oêzew
Ki t'an reviens le printans
Ché-nes refère ton ni
É puis l'ivêr te pèrdant
Droêt sur le Nil tu t'an vas
De vêr le Kêr à Ménfis. Chans. II. 2.

c) A iambicus tripodia két alakban is előfordul.

a) Egyszer acatalectikusan, még pedig anapæstusszal az első és spondeusszal a harmadik láb helyén: $\cup \cup - \cup - - \cup$. Csupán a XXII-ik zsoltárban találkozunk ezzel, mint háromsoros szakaszok zárókolonjával (összesen 39-szer). Költőnk «antispastike dimetre nonkadansé»-nak nevezi e változatot. Pl.

Hoche le front: me reproche. 798. v.

β) A tripodia catalectikus alakja: $\cup - \cup - -$ már kétszer fordul elő *Baïfnál*, a XXX-ik és LIII-ik zsoltárban, mint egyedül álló «komma» a bonyolult szerkezetű versszakok közepette. A sorok összege 10. Az első láb mindben spondeus. Neve *Baïfnál*: «ianbike penthéimimère» vagy «ianbik monométre surkadansé». Pl.

Nul plus ne fêt bien. CIII. zsolt. 2166. v.

d) Az eddig tárgyalt jambusoktól némileg különböznek a sánta jambusok, melyekben az utolsó láb mindig spondeus v. trochæus. *Baïf* csupán a senarius claudust: $\cup - \cup - \cup - \cup - - \cup$ használta közülök; egyszer stichikusan, a X. zsoltárban (45 v.) és egyszer egy-egy hatos és ötödféles jambusszal kapcsolatban, az LII. zsoltárban (9 str.). A X. zsoltár 341. sora tribrachisszal kezdődik; a 315. sor pedig hibásan van szedve, mert ambuché h. ambuch' olvasandó, ha a sort helyes rhythmusban akarjuk skandálni. A befejező spondeus a rómaiaknál rendszeren különálló szó. *Baïf* ezt a kötelező erővel nem bíró szabályt lehetőleg (34-szer) betartotta. A metszet — az LII. zs. egy sora kivételével — mindenütt az ötödik szótagra kerül. *Baïf* Janbike trimetre skazon nonkadansé-nak hívja ezt a sort. Pl.

Komant de nés te tiéns tu tant loeing *ô* Seigneur?
 Komant kaches-tu ta klemans', an tans facheus,
 Lés bons fêlés de l'insolansé dès pervers?

X. zs. 296—98. v.

e) Végül megemlíjtük a synkopált jambust is, melynek ezt az alakját: $\cup - \cup - - \cup - \cup$ az An l'honneur de K. des M. epodusának kezdőversében, tehát számszerint 8-szor, alkalmazta Baïf. Nála ianbotrokaiké dimetre a neve. Pl.

Kikonke biénné l'oneur prand. 7. epod.

E) *Pæonikus sorok* közül Baïf csupán az acatalectikus tetrametert alkalmazta, még pedig három költeményben, a XXVI-ik (20 v.), L-ik (46 v.) és LXVIII-ik (89 v.) zsoltárfordításban, s mind a háromszor *zará στίχον*. A rómaiak mintájára ő sem használta tisztán a pæoni lábakat, hanem a velük rokon bacchiusszal és cretikusszal keverte őket. Sőt néha csupa cretikusból (13; 3; 4 = 20) vagy csupa bacchiusból (0; 0; 1) vagy tisztán e kettő keverékéből (5; 10; 27 = 42) alakítja tetrameterait. Különösen áll ez a XXVI. zsoltárra nézve, melyben szinte ritkaság számba megy a pæonikus láb. A pæoni lábak közül az első (1; 9; 17) 27-szer, a második (1; 5; 7) 13-szor, a harmadik (0; 6; 17) 23-szor és a negyedik (0; 23; 34) 57-szer fordul elő. Baïfnál Pæonike krêtike tétramètre nonkadansé a sor neve. Pl. a tiszta cretikusra:

Sûi-je manjeur de chër? sù-i-je beuveur de sang.

L. zs. 2069. v.

Pl. a tiszta bacchiusra:

An un lieu lès Dieu le Seigneur le gran Dieu.

LXVIII. zs. 2714. v.

Pl. a vegyes lábakból álló sorokra:

Dieu se levera, sèdein sez anemis se ronpront,
 Tès sez anemis épars davant sa fase fuiront.
 Kome fumêe déchasés Dieu tu les pèsseras:
 Davant le regard de Dieu. Seus ki sont jans de bien
 Aront plêzir é sèlas s'ejsisans devant Dieu.

LXVIII. zs. 2650—54. v.

F) *Choriambikus sorok*.

a) Tiszta choriambusok.

a) A régiek legkedveltebb sora a tetrameter v. sapphicum:
 $- \cup \cup - - \cup \cup - | - \cup \cup - \cup - \cup$ volt, melyet Baïf csak két zsoltárfordításban: a XVI-ik (19 v.) és a XVII-ikben (18 v.) használt. A cæsura csupán (1; 2) 3 esetben van elhanyagolva. Érdekes, hogy a XVI.

zsoltár tetrametereiben, a hol mint a nagyobb sapphói szak alkatrészei szerepelnek, az első láb mindenütt epitrites. *Baïf*nál e verssor neve: Khoriambike tétramétre kadansé. Pl.

An ta bonté garde moê, *ô* mon sèverein défenseur
XVI. zs. 465. v.

és

Peu je serê kand de ta sanblanse l'éveil aviendra
XVII. zs. 555. v.

β) Ugyancsak e költeményekben fordul elő a choriambikus dimeter is, még pedig mindkét alakjában. Az aristophanesi vers:
— ∪ ∪ — ∪ — a XVI. zsoltár stropháinak első (19 v.) és a XVII. zsoltár szakaszainak középső (18 v.) sorát alkotja s eként hangzik:

Grases a Dieu je randrê. XVI. zs. 486. v.

Azonkívül előfordul még a Chansonétes II. k. I-ső (20 v.) és III. k. XXVIII-ik (35 v.) darabjában is, ez utóbbiban *κατὰ στίχον*.

A dimeter másik formája: — ∪ ∪ — — ∪ — pedig a XVII. zsoltár periodusainak kezdő sora (18 v.). Erre pl.

Oê ma klameur *ô* Seigneur: XVII. zs. 502. v.

Baïf mindkettőt Khorianbikes dimétre-nek nevezi, de hozzá teszi, hogy: «diféranment kadansé».

b) Basisos choriambusok:

a) Az asclepiades maiort: — — — ∪ ∪ — | — ∪ ∪ — | — ∪ ∪ — ∪ —
Baïf csupán a VIII-ik zsoltárban (17 v.) alkalmazta, még pedig *κατὰ στίχον*. A cæsurát mindenütt betartotta s a basisban a latin költők mintájára csupán spondeust használt. *Baïf* e verssort «antispastike tétramétre nonkadansé»-nak nevezi. Pl.

Ω Dieu nōtre Seigneur, *ô* k'isibas ton nom é ton pèvoêr
Grand sur tērre s'étand, magnifié juske dedans le siél!
209—10. v.

β) Sokkal gyakrabban használta írónk az ú. n. asclepiadeumot: ∪ ∪ — — ∪ ∪ — | — ∪ ∪ — ∪ ∪, mely, mint a különféle asclepiadesi versszakok alkatrésze az ókorban a legelterjedtebb mértékek közé tartozott. *Baïf*nál ötször fordul elő, hol a II-ik asclepiadesi versszak első három sora gyanánt, mint az LI-ik (11 str.) és LXV-ik zsoltárban (10 str.) meg az Ω peuple fransoês cz. költeményben (6 str.), hol a III. asclepiadesi stropha zárósora gyanánt, mint a XLI-ik zsoltárban (20 str.), hol meg, mint a VII. zsoltárban, a IV. asclepiadesi forma két első sora gyanánt (14 str.). Összesen tehát 129 sort írt

ebben a formában, még pedig szigorúan *Horatius* mintájára, a ki tudva-levőleg a basisban rendesen spondeust használt és sohasem hanyagolta el a hatodik szótag után a metszetet. *Baif* e mértéket «antispastike trimètre nonkadansé»-nak nevezi. Pl.

Vêrtu soët jër é nuit klêre davant tez ieus.

Ω peuple fransoês 13. v.

(Vége köv.)

Dr. GULYÁS PÁL.

ADALÉKOK PÁLLYA ISTVÁN MŰVEIHEZ.

Második közlemény.*)

A. 2. Sc. 1.

Csörgő, Ravaszy.

Csör. O édes Ravaszy Uram; Még ez mind semmi sem *Schveid-niz* várának meg szállásához képest: én akkor két óránál tovább a Bástyán egyedül magam állottam, mind az ujjam, és az egész Praesidiummal viaskottam, holl előre, holl hátra, minden felé tekéngettem tiszter is, hogy valaki segétségemre jönné; de oda bizony egy lélek sem mert utánnam föl jönni.

Rav. Két esztendőknék előtte vóltt nékem is egy csudálatos történetem. Én is négy száz embert magam egyedül meg szalasztottam, a vezérjek pedig már körmeim között vóltt; de éppen mikor ki akartam volna rántani a kardomat, s fejét venni, a szolgám álmomból föl serkentett. De én is mit beszéllek, ez éppen nem ide való beszéd: Mert tudom, hogy az Ur azt nem álmodozva, hanem vigyázva, és valóságosan cselekedte. Hogy pedig senki sem akart az Ur után a Bástyára föl menni, az attól vólt, hogy tutták az urat magát is elégségesnek lenni az város meg vételére.

Cs. Én nem tudom mit gondoltak, de elég az azon, hogy akkor az egész Armáda élete, és dücsősége az egy Csörgő vitézségétül függött. De az még is Szerencsémre vólt, hogy háttal egy templomhoz támaszkottam, melly nem meszsze vólt a sánczoktól.

Rav. Jól tudom! attól az órától fogvást, mind mai napig azt a templomot, és annak környékit, Csörgő Templomának hívják, éppen csupán csak azért, hogy az ur azt az helyt Vitézségével megneemesítette.

Cs. Való e az Ravaszy uram? én ugyan azt mondom, hogy méltán nevezhetik Csörgő templomának, mert én ott annyi temérdek sok Burkut le vágtam, hogy tetétül talpig egészlem be voltam sán-

*) Az elsőt l. EPhK. XXVIII. 433. l.

czolva a sok holttestekkel. A többi között egy Burkus Generálissal is viaskottam: az ugyan ki tett magáért, holta után is méltó dicsőre.

Rav. De ugyan csak végére járt Annak is az Ur?

Cs. Mit volt mit tenni szegénynek, utóbb is bizony csak meg győztem én azt. Mert amint látom hogy igen hatalmasan védelmezi magát, bennem is, mind egy meg újult az erő, eczezer egy neki vágok a köldökének, hogy a biz azután azt sem mondotta, hogy templom. De hogy vissza térjünk az előbbeni beszédünkre, holl hallotta azt kegyelmed, hogy azt a helyt Csörgő templomának hívják?

Rav. A mi nap reggel történet szerint be botlottam nem tudom miként a Cavé házba, és imme ottan egy Silesia béli, és ugyan nevezetesen Vratislaviai emberre akadok, az egy ide való emberrel az Schveidniczi Vivásról elő hozakodot, én is bele eredek a beszédbe, s akkor hallottam, hogy egész Silesiában még most is a Csörgő névre szint úgy rettegnek az emberek.

Cs. De azt el hiszem hogy rettegnek: mert ami még nagyobb rettegést okoz: a Prágai ütközetben hat száz Burkust, akik az Armádától el szakattak, én magam saját kezemmel mind egy lábíg le vágтам.

Rav. O édes Nagyságos Uram, még egy nullát, tehetne az Ur hozzá!

Cs. Meglehet ugyan, hogy több is vólt; mert én, gaz ember legyek! soha jól el nem olvashattam a sokaság miatt. Az ólta tudom jól, hogy a Csörgővel száznál se több, se kevesebb soha újat huzni nem mert. De azt soha meg nem foghatom, hogy győzhette el a kardom azt a sok vágást, ha répát vágтам volna annyit, mind Burkust, még is meg köllöt volna néki tompulni.

Rav. O kérem az urat, hiszen az úr csak egy penna meczző késkével is öszve meg öszve konczolhatta volna őket. Nem a kardnak köll azt tulajdonítani, hanem a kéznek. Egyszer a magyar Krónikában az olvastam Nagy Sándor felől, hogy ő akár micsoda nagy erős Bivalnak a feit egy vágással úgy el ütötte, mind ha soha se lett volna a nyakán: Nabuchodonozor király, a kinél Nagy Sándor feld Marschall vólt, meg akarván próbálni, hogy ha ezen Mesterséget ő is végben vihetné, el kéreti Nagy Sándor kardját: próbállya, hozzá vág a Bivalhoz, még húsát sem érte az éle: erre meg boszankodván a király elő hivattya Nagy Sándort, Generális Uram, úgy mond, miért nem küldötte el kend azt az mesterséges kardját: Megfelel N. Sándor: Fölséges király: én ugyan azon kardomat küldöttem, de a karomat el nem küldhettem.

Cs. Kegyelmed, amint veszem észre, járt oskolába: hol olvasta azt kegyelmed?

Rav. A Magyar Krónikába, Méltóságos Uram!

Cs. Azt a könyvet én is legalább százszor el olvastam, és sok

féle hadi dolgokban hasznát is vettem: aki ezt a könyvet irtta, magának derék hadi Generálisnak köllöt lenni. De à propos: Nem hallotta még kegyelmed, hogy fizettem ki a mi nap a Kardos Mihályt: mikor az asztalnál tréfás beszédet akart indítani, s-azt mondja: Csörgő Uram kegyelmed télbe is her fon Csörgőnek írja magát, mikor rövidebb a nap?

Rav. Ez ugyan bizony fele sem volt emberség Kardos Mihály Uramtól, olyan Derék urral olly vastagon tréfallódni.

Cs. De iszen bizony meg siratta a tréfáját: Mert az egész asztal hallottára azt montam neki: Édes Kardos uram kegyelmed akkor szőllyon, mikor a Bika f . . . k, akkor is azt mondja: hallom Uram!

Rav. Ha, ha, ha! az igaz, hogy ugyan csak be vágta az Ur az nttyát! volt neki mit rágni: s-hát a többi vendégek arra mit monttak?

Cs. Mit monttak volna: Nevettek; majd csak meg nem fakattak nevettekbe. A többi között pedig a Tölgyfa János csudálkozva azt mondá: her fon Csörgő Uram soha ki nem fogy az elmés feleletekből. De most el köl mennem: Mert a Péter szolgálmat egy Poétához küldöttem, hogy a Biró neve Napjára verseket csináltasson. De ezt nem akarnám, hogy dobra üsse kegyelmed.

Rav. Úgy teczczik, hogy éppen most jön a Péter.

S. 2.

Csörgő, Ravaszy, Péter.

Cs. Hallod Péter hoztál e verseket?

Pét. Igen is hozttam.

Cs. Aha falusi, Paraszt, gaz, semmire kellő huncfut, rossz embere, mikor verem már eczczer a tök fejedbe azt a Nagyságos Uramat: soha mióta a világon vagyok ilyen ostoba szolgálóm nem volt. Bizonyára még is csak méltó dicsérésre az én régi komornyikom; az sokkal többet kapott a Policiában.

Pét. Nagyságos Uram, kérem Nagyságodat, hogy engemet mai naptól fogvást lokáinak hívjon.

Cs. No az még is nékem igen teczczik te benned Péter! hogy a böcsületre vágyóddól, helyben hagyom kérésedet; ennek utánna Lakájom léssz. De hogy vetted a verseket?

Pét. Bagatella, bizony igen ócsón: két talléron.

Cs. Hadd lássam! Mit? Mi az ördög? Két talléron ezt a két verset? Hát nem boszúság ez Ravaszy Uram?

Rav. Tégedet nyilván meg csaltak Péter!

Pét. Azt nekünk Poétáknak jobban köll tudnunk: Mennél rövidebb a vers, annál drágább: Ezeket a verseket a Poéta csinálta, aki a hegyen lakik, és a ki feleségével, gyermekeivel minden pereputtyával egygyütt

egyedül csak a versei után él. Eő olyan verset is csinál, amely csak egy szóból áll, de annak lehetetlen megadni az árát, oly drága.

Rav. Ha, ha, ha, ha!

Cs. Min nevet kegyelmed?

Rav. Az ur feleletin nevetek, melyet a Kardos Mihálynak felelt: hogy volt csak?

Cs. Kardos Uram kegyelmed akkor szóllyon, mikor a Bika f . . . . k, akkor is azt mondja: hallom Uram!

Rav. Ha, ha, ha. Szegény legény vagyok, de nem adnám száz aranyért, ha töllem származott volna ez a felelet.

Cs. De hallod Péter: mit mondasz erre: jók e a versek? tudom, hogy azt meg kérdezted a Poétától?

Pét. O nagyságos Uram! Nem lehet az embernek sokat kérdezősködni, hogy ha jó e, vagy rossz az eő Munkájuk? Mert a Poétáknak igen nagy szabadságuk van; jól tudom én azt, mert tapasztaltam.

Cs. De Ravasz Uram! ha meg tudja a Biró, hogy ez a vers nem az én fejemből kerekedett, én szigtyent vallok: mit gondol kegyelmed?

Rav. O édes Nagyságos Uram! ha meg tudná is, hogy nem az Úr csinálta, valóban nem mást gondolna a Biró: hanem hogy az Ur valami Herczeghez ebédre hivatalos vóltt, vagy más szorgos dolgai kényszerítették az urat, hogy másra bizza a versek csinálását. Mert eő, ugy mond, maga sokkal jobb verseket csinál.

Cs. De vallyon azt fogja e gondolni?

Rav. De mit tudna mást gondolni? én azt tartom, hogy ha okos ember, az egész váras vélekedésétől el nem áll: az egész váras pedig, egy szível, egy lélekkel azt vallyá, s-azt tarttya Nagyságod felől, hogy minden féle dologra alkalmatos. A ki nagy hamar, minden gondolkodás nélkül olyan feleletet tud adni másnak, mind Nagyságod a mi nap adott Kardos Mihálynak, a bizony többet is cselekedhet. Mert, kérem alázatossan az Urat Oberster Uramat: igen nagy különbözés vagyon a kettő között: jól meg felelni minden gondolkodás nélkül, és alkalmatos feleletet adni, de hosszas elmélkedés után. De hogy vóltt csak az a felelet? már megint el felejtettem.

Cs. Így vóltt: Akor szóllyon kend Kardos Uram, mikor a Bika f . . . . k, és akkor is azt mondja: hallom Uram!

Rav. Ha, ha, ha! No tudom hogy tele volt vele szeme, szája, füle, egy szóval mindene. Csak ez a felelet is el hiteti az emberekkel hogy igen meszsze látó, és minden titkos dolgokat be néző észszel bir az Ur.

Cs. De mit gondol kegyelmed, nem tudnék én verseket csinálni, mikor amugy egy kis jó kedvem duzzanik?

Rav. De inkább azt mondom, hogy ha az Ur reá adná magát, nincsen a városba olyan Poëta, a kin ki nem fogna. De nem illik olyan derék vitéz emberhez, mint az Ur, hogy a Poëtákkal egygyütt az Iskola porban heverjen. Egy Brasiliai, vagy is Castiliei Holofernus nevű Generálisról hallottam, hogy mikor kérdezték volna tőle, kit állítana legjobb Poétának lenni? én, úgy mond, azt tartom jó Generálisnak, a ki fegyverrel, és tanácsával őltalmazza hazáját az ellenségtől: ezzel azt akarta jelenteni, hogy sokkal alább való emberek a Poéták, mint sem hogy egy Generális csak emlékezetet tegyen is felülük.

Cs. De én még is a minap csináltam ám verseket, de kérem, közöttünk maradjon a beszéd.

Rav. Bizony nagy gratianak tartanám, ha meg mutatná az Ur.

Cs. De kérem, csak közöttünk maradjon: Mert ha az ki tudódnék, hogy én az Oskola béli dolgokba keverettem, az egész Europa rövid idő alatt tele volna híremmel, és így az Europa béli vitéz Generálisok előtt igen meg Csökkennék böcsültem.

Rav. Azt jól tudja az Ur, hogy én nem vagyok azok közül, akiknek ki furná az oldalát, ha valami titkot el halgatnának.

Cs. Te Péter meny egy kevésé dogodra: Nékünk egy titkos beszédünk vagyon; Nem akarom, hogy hallyad: ha vége szakad beszédünknek, ismét be kiáltalak.

Sc. 3.

Csörgő, Ravaszy.

Cs. Azokat a verseket a Bíró napjára csináltam, és im ilyen vannak:

Tekéntetes Bíró Uram, Jó akaró Nagy Uram!
Örvendek hogy szerencsésen el érte neve Napját
Adja Isten, hogy mászor is, el érhesse többször is
Azt kívánna azt ohaztlya a többivel Csörgő-is.
Hogy pedig ezt el hitesse Bíró Uram magával,
Hogy a Csörgő amit szóval, szível-is azt kívánna,
Hozzá köti Böcsülletit, pinzit, Gavallérságát
Ugy hogy ha igazat nem mond, ...

Ennyire mentem: de ki nem gázolhattam éppenségesen belüle: nem volt annyira való időm: Még az utolsó vers hibázik: azt ugyan jól tudom, hogy *ondra* köllenék néki végződni.

Rav. O az semmi sem, hogy egy vers híja: azt mondják a Deákok: de modico non curat Praetor: a Bíró a kevés hibával nem gondol: úgy is Bírónak szól a vers. De kérem sok ideig mesterkedet e az Ur ezeken a verseken?

Cs. Huncfut legyen, ha több üdőben töltt fél óránál.

Rav. O ez álmélkodásra méltó dolog! fél órányi idő alatt ilyen verseket csinálni! Ezekből a versekből nyilván ki tecczik, hogy természet szerént való indulatai vannak az Urnak a Poësisra. Ha azt az utolsó verset be fejezhetnénk: *ugy hogy ha igazat nem mond*, ha ezt be fejezhetnénk, amint mondom, mindjárt meg annék egy tallért a versekért: nem mond . . . mond . . . mond . . . nem volna ez jó utolsó versnek: *Cujon legyen és bolond!*

Cs. De igen jó volna édes Ravaszy Uram! de szeretném, ha az én fejemből sültt volna ki: Mert már nem válnék böcsülletemre, hogy kegyelmed toldozná, foldozná verseimet. Annak okáért én im ilyen fejezem be: *huncfut legyen és bolond.*

Rav. O bizony derekassan: ez a titulus a hadi tiszthez sokkal illendőbb.

Cs. Im már most gondollya meg kegyelmed édes Ravaszi Uram, nem de nem méltán boszankodom én? hogy vélem, a ki az Istentől, és a természettől ilyen szép erkölcssekkel föl ékesétttem, hogy vélem egy Schulmaister, egy papiros táblájú Donátus? egy Disznóbőrrel bevont Priscianus? egy nyomorúlt Grammaticus mer competalni, és a Tanács beli tisztséget vélem hasonló képen meri kérni?

Rav. Azt az embert a mód nélkül való tanulás nyilván eszéből egészen ki fordította: Mert egyéb iránt hogy merte volna eő ezt cselekedni, éppen meg nem foghatom. Mert Nagyságodba minden féle Testi, és Lelki erkölcsök úgy tündökölnék, hogy az igen vakmerő, és artzatlan ember volna, a ki csak az Istentől kérni is merne olyan erkölcsöket.

Cs. Kegyelmed szolgálja édes Ravaszy Uram! Én inkább hallom másoktól dicsireteimet, mint sem hogy magam dicsekedjem. De mit gondol kegyelmed, ábrázatomon nem adja ki magát valami királyi és fejedelmi tekintet, melly az emberekben egyszersmind félelmet, és szeretetet lazzasztana? mit vél kegyelmed?

Rav. Az tagadhatatlan igasság: Mert azt gondolná az ember: hogy Nagyságod Apja oroszleány, az Annya pedig bárány volt: olly csudálatosképpen öszve vannak mérsékelve a királyi tulajdonságok, a szelid kegyességgel.

Cs. Alázatos szolgálja kegyelmednek.

Rav. Az is valóságos igazság: hogy Nagyságod vitézségének hire úgy el futotta az egész Európát, hogy az ellenség szintugy remeg, ha nevének csak első syllabáját hallja is. Mert az Ur teste merő tűz láng: úgy hogy el hitetem magammal, hogy ha Nagyságod véribé czéznát mártanék, nem különben égne, mint ha égő kénköbe vetném.

Cs. O köteles szolgálja kegyelmednek!

Rav. Azon kívül Nagyságodnak maga viselése, szava járása, tekintete, sött legkisebb mozgása is olly ékes, olly kellemetes, olly hathatós, hogy nincs az az ember, a ki Nagyságodra szemeit vetvén meg ne kedvelje: Most is tudok a városban ennyi hányat, a kik le betegettek, és igen is rosszszul vannak éppen csak az okból, hogy állapattyuk alacsonyága miatt Nagyságoddal nem barátkozhattak.

Cs. O jó akaró szolgája kegyelmednek: de valóban tapasztalta azt Ravaszy Uram?

Rav. Nem eczzer, se nem kézczzer; hanem ezernyi ezerszer: A mi napi mulatságban is, ahol tánczot is indítottak az Urak, mikor mások tánczoltak, reájok sem néztek, de mihelyest Nagyságod tánczba ment, szinte úgy ágaskottak az emberek, hogy láthassák: és valóban egy tánczról sem volt annyi beszéd mint Nagyságodról.

Cs. Nekem pedig táncz Mesterem soha sem vólt: ezt mind a természetnek köll tulajdonitanom.

Rav. Meg cselekedné az Ur, hogy kedvemért egy Minnetet járna: én azt ki mondhatatlan nagy böcsületnek tartanám.

Cs. Mindjárt, és ugyan egy új Minnetet járok *(tánczol a Csörgő de igen csufosan, a Ravaszy dicsíri: bravo her fon Csörgő, a kezeivel is tapsol, leg inkább mikor angliai figurákat csinál).*

Cs. Én ezt meg valloem soha sem tanultam!

Rav. O nagyságos Uram azt lehetetlen el hinni!

Cs. A mi pedig a kardozást fechtirozást illeti, abban éppen senkinek sem engedek: próbállyuk meg eczzer, de csak kézzel: Mellik tagját akarja kegyelmed, hogy meg szurjam? a szivét e? vagy a karját?

Rav. A szivemet: de arra kérem az Urat: hogy egész ereéből ne szurjon! *(egy kevése kötődnek: azomba hirtelen háttal fordul hozzá a Ravaszy, úgy hogy a szive helett a hátát szurta meg, és elesett.)*

Rav. O Istenem! Istenem! csak úgy van az mikor az ember magánál hatalmasabbal kötődik.

Cs. Ha, ha, ha! próbállyuk meg még eczzer!

Rav. A köteles szolgája Naeccsádnak: *(próbállyá)* elmennyen: nem próbálom biz én: ha még egyszer úgy meg szúrná a szivemet, mindjárt testamentomot köllene csinálnom. Nem isméri az Ur a maga erejét.

Cs. Sok esztendőktül fogva barátkozunk, de még azt meg nem mondtam kegyelmednek, hogy én majd az egész Európa béli Nemzetek nyelvét tudom: én példának okáért ezt a szót Kiszüllyetek; tíz nyelven el mondhatom: Németül macht euch fertig, a Svecusok nyelven: Jag musten lage meg til: Norvegiusok nyelvin: Aeg maa lage meg til: Tótúl Sztara baba: Franciaul: allons la dü pürzű. Olaszul:

faciato ill parato: Angliajul: Na moju dusu: Ispanyolul: Strela mayeri . . . . .

Rav. O édes Nagyságos Uram: Meg nem hálálhattya elegendőképpen Nagyságod Szüléinek, hogy ilyen szép tudományokra oktattatták.

Cs. Ami pedig legdicsiretesbb bennem: engemet az Ur Isten jól lehet ennyi sok szép erkölcsökkel meg áldott: de mind azon által soha egy lélek sem mondhatná, hogy én valami társaságban magamat dicsírném. Azután vitéz hadi ember lévén a szolgálóimat bizony talán csak huszor sem nyakasztam meg; arra pedig meg mernék eskünni, hogy hat lakájomnál többet meg nem öltem. És még is egy Oskola mester hozzám akarja magát hasonlitani? O ha most itt volna! Ha kezem alá keréthezném őtet! mindjárt diribrúl darabra, össze meg össze konczolnám a gaz embert! véribé gázolnék, ki nyomnám a hitvány téntás lelkét a Grammaticus testibül: Pocz hundert tausend Million! Ke diablo! Diantre! Peste! Kocs peto bi bako! O tüzes, lángozó, Menydergős, boczogányos! Ki vagy te? egy Donatus, Donata, Donatum! Deakius, Deakia Deakium! egy téntás Mester! Egy kalamáris! egy Penna tok! (*ki rántya a kardját*): Most, most mindjárt végire járok a gaz embernek: (*a Ravaszy le térdepöl előtte*) O vagy kegyelmed van itt Ravaszy uram! Mikor föl lobbanik bennem a vitézség lángja, egészen meg szokott vakítani.

Rav. O édes Nagyságos Uram könyörüllyön meg iffúságomon!

Cs. Csak kellyen föl kegyelmed! Sokkal jobban szeretem Ravaszy Uramat mind sem hogy kegyelmeden akarnám ki tölteni boszúságomat.

Rav. Talám a Deakius Mestert láttatott magának látni Nagyságod?

Cs. Ugy vagyon! mert mihellyest eszembe jut a gaz ember, mindjárt fell forr benem a méreg (*fütyülve híja a szolgáját*). Hej Péter! Te Péter!

Sce. 4.

Csörgő, Ravaszy, Péter.

Pét. Parancsollyon Nagyságod!

Cs. Ad ide a verseket. Majd azután a komornyikom által el küldöm a Birónak. De azomban magamnak is haza köll mennem, és a mai napnak tisztességéhez hozzá kiszülnöm: Mert Biró Uram üdvezlésére magam is szándékozom el menni.

A. 3. S. 1.

A Biró két Tanács Béli Urral és a Szolgájával Istókkal.

Biró. Tudják azt Sénátor Uraimék, hogy Várasunk Municipális Törvénye szerint, én tulajdon hatalmambúl az meg holt Sénátor helyet mást választhatnék és ezen Váras dolgát nem is köllenék másokkal közlenem; de mint hogy több szem többet lát, és több ész többet, és jobbat itilhet; annak okáért tanácskozni akartam az Urakkal: hogy mit vélnének a Csörgő János felül és a Deakius Mesterrül: Mert ezek leg inkább üzik a Senatorságot: vallyon alkalmatosok láttattnak e lenni?

Sénátor. Én ugyan, hogy igazat mondjak: egygyikét sem itélem arra valónak lenni: Mert a Csörgő az valóságos bolond; a Deakius feje tele vagyon oskola béli dolgokkal: az még a Törvényt is a régi Görög könyvekből fogja czítálni.

Alter Senator. Szerencsés György Uram is, hallom, hogy kézzel lábbal azon vagyon, hogy el nyerhesse a Senátorságot, és ez ugyan ítéletem szerint a többi között leg alkalmatosbb volna.

Biró. O az éppen nem arra való! igen együgyü ember: azután szegény is: és azért akarnám a Csörgőt Sénátorrá tenni: Mert a gazdag embernek nagyobb tekintete vagyon, és böcsüllete a Várasban. A Deakiust pedig: Mert Deakos okos ember: azt pedig tudják az Urak, hogy gyakran ollas dolgok is elő vétődnek a Tanácsban, mellyeket Deák nyelven köll folytatnunk.

Scena 2^a.*Biró, Tanácsbeliek, Deakius és a Biró szolgája és a Deakius szolgája.*

Bir. No! eregy Istók! nézd meg ki koczogattya az ajtót?

Ist. Deakius Uram alázatosan kéri a Tenttes Urat, hogy, ha terhére nem volna, meg engedné az Ur; hogy udvarlására bé jöhetne Biró Uramhoz.

Bir. Igen is bizvást be jöhet: hozta Isten Mester Uramal!

Deak. Gaudeo, nec non laetitia salit cor meum! azaz: Örvendek, és örömben a szívem ugrándozik bennem! hogy az Urat Biró Uramat O Catonem Censorium! O Judicem Radamantho, et Aeaco justiore! O ipsam Themidem Justitiae Numen! jó egészségében tisztelhetem! Jól mondják azt a Görögök: kaku korakos kakon oonton pandokrator! Mert az Ur szívében a Justitia a benignitással olly csudállatosan össze vagyon szöve: hogy lehetetlen meg mondani utra utri sit praeferenda. És azért ami a Birákban, és Fejedelmekben leg mesterségessebb, és

dicsíretesebb, hogy inkább kedveltessék magokat alatta valóival, mint sem hogy ezek töllel irtózzanak, az Biró Uramban föl találtatik Cumulatissime. Mert azt omnis Civitas uno ore meg vallaná, hogy biró Uram szívében, vis quaedam occulta, et quidem plane Magnetica el vagyon rejtve, mellyel az emberek szeretetét magához tolyta. Követem pedig az Urat, hogy modo vulgari az az a közönséges vélekedés szerint nem szóllok a Mágnes felül: Mert közönségesen úgy köllött volna mondanom: hogy a Mágnes kőhöz hasonló tulajdonsággal bir, mellyel más emberek szívét magához vonzza. De már az bizonyos dolog a mostani Philosophusoknál, hogy a Mágnes nem per attractionem, hanem per impulsionem operatur.

Bir. Sajnálom édes Deákus Uram, hogy ezen mély Deákságát nem érthetem.

Deak. Az mind attól vagyon Tekintetes Biró Uram! hogy az Ur nem tudja: micsoda a striata Materia; és hogy az Algebrát soha sem tanulta. De ez csak intra Parenthesim: Hallod János hol szakasztottam félbe a Beszédet?

Ján. A Mágnes keő felül.

Deak. Rem acu tetigisti! az igaz hogy soha a Mágnes kő a vasat olly hathatósággal nem húzza magához, mint Biró Uram kegyesége az egész Várust. Ugy hogy amit Ovidius mondott Augustus Császár felől; azt Biró Uramról bizvást mondhattyuk: Nam piger ad poenas, Judex ad praemia velox: quique dolet quoties cogitur esse ferox. Ovid. L. 1. de pon. El. 3.

Sen. Nem teczczik az Urnak le ülni? Mert a sok versificatioba talám el is fáradott az Ur?

Deak. Gratias quam maximas ago, habeo que.

Bir. Micsoda ujságokkal bővelkedik Mester Uram?

Deak. Merő monstra horrenda, et ingentia! Semmi jót sem hall az ember.

Bir. De az való, hogy napról napra mind rosszabb híreket hallani.

Deak. Én azt merem mondani az Urnak, hogy tiz estendőktül fogva in re litteraria nem vóltanak annyi változások, mint mostanában, úgy hogy én igen félek, ne talám az előbbeni barbariesre jussunk. Ennek előtte mást sem látott az ember, hanem sok szép elmés dissertatioakat minden féle különös mátériákról, ut e. c. de praecisionibus; de cathegoriis, de ente rationis, de distinctione formali ex notione rei: Most pedig o Tempora! o Mores! úgy el hatalmasodot az ignorantia, hogy az Iskolákban meg őszült régi academicusok sem tudják: hány editioban vagyon a Plautus, Terentius, Lucretius, Cicero, Virgilius, Livius, Sallustius, Horatius, Tibullus, Catullus, Propertius: De ami

álmélkodásra méltóbb: meny ki János egy kevésé: Mert nem akarom, hogy ezt tudjad (*a Biró fölibe súgja*): Azt hallottam a minap, hogy egyik az itt való Academicusok közül togam praetextam a laticlavia tógával Confundaltta.

Biró. Az rettenetes dolog!

Deak. O me hercule! ebből nyilván ki teczezik, hogy a Római Senatorokat az Equesektől meg nem tutta külömbösztetni. Nekem még a hajam szála is föl áll, mikor ezekről gondolkodom. De kiki magárul adjon számot: én csak a régi auctorok nyomdokit követem: és ezt holnap után fogják az Urak tapasztalni: Mert akkor volente Deo! de differentia Calcei Romani et hetrusci antiquioris publica disputatiót akarok tartani.

Bir. Ez valami szép dolog lehet! de ugyan csak mégis miben áll a dolog?

Deak. A régi Rómaiak, és Hetruria béliek Cüpdörül, micsoda czüpöt viseltek, és minémű külömbözés volt közöttük.

Bir. No! eregy Istók, nézd meg ki zörget?

Ist. Az Ur Csörgő Uram zörgetett.

Deak. Mit keres az az ember itten?

S. 3.

Csörgő és az előbbeniek, és a szolgálja Péter.

Cs. Te Péter! János! Mihály! Istók! Jakab! Gyurka! Füle! hol vagytok Akasztófára való gaz emberek? Ez a haszna, hogy tiz tizenkét Lokajt tartok! mikor udvarlásokra szüksége vólna az embernek, akkor egyre sem akadhat! Most látom, hogy ezek a gaz emberek mind addig el nem járnak hivatalyokba, még leg alább tizenkettőt föl nem akasztatok közülök. Te Péter!

Pét. Parancsollyon Nagyságod!

Cs. Hol jártok eb ágyából esett Gaz emberei! Tik nyilván egész éczczaka ismét tánczoltatok a vendég fogadóba: de ugyan bizony meg jártatom veletek a Lapoczka tánczot, hóhér Markába való Pogány Nemzetsége! hát holl köszálnak a többiek?

Pét. Én magamon kívül mást senkit sem tudok!

Cs. O Peste! Diable! Diantre! Coquin! Marant! hánszor mon-dottam hánszor megparancsolttam, hogy valamikor valami böcsülletes uri házhöz megyek, minyájan kövessetek? (*el gondolkodik*) Te Péter!

Pét. Mit Parancsol Nagyságod!

Cs. Te Péter!

Pét. Parancsollyon Méltóságos Oberster Uram!

Cs. Te Péter!

Pét. Itt vagyok kegyelmes Uram!

Cs. Te Péter!

Pét. Parancsollyon Excellentiád!

Cs. Jól van Péter! Menny mindjárt ahoz a kapitányhoz, aki itt ebben az uczában strázáltattya magát; és mond meg néki, hogy a Csörgő egy pár pistolra hivattya őtet.

Pét. Jól vagyon Nagyságos Uram!

Cs. Kérdezd meg, miért ő nékem nem praesentiroztatott, mikor a stráza mellet mentem?

Pét. Meg kérdezem Méltóságos Uram!

Cs. Hallod Péter!

Pét. Parancsollyon Nagyságod!

Cs. Csak bátran meg mondhatod néki, hogy az svadronyával bizvást el jöhet, mert föl tettem magamba, hogy az egész svadront mind egy lábíg le vágom! az ebek fogják ma nyalni a véreket a gaz embereknek! *(már megy Péter)* Te Péter!

Pét. Hallom Méltóságos Uram!

Cs. Azt is meg mondhatod néki: hogy még meg van az a kard, mellyel négy Burkus Generálist egyszerre köröszkül vertem: és ha ő olyan derék vitéz embereket illendő képpen meg nem tud böcsülni, Mai napon meg tanítom; ha helyit meg fekszem is. *(ismét indul Péter)* Hej Péter!

Péter. Hallom Oberster Uram!

Cs. Maragy csak itt, még mást nem parancsolok! Immár meg másoltam szándékomat.

Cs. Alázatos szolgálja Biró Uramnak! Örvendek hogy van szerencsém tisztelnem a Tekéntetes Urat!

Bir. Hoztta Isten Csörgő Uramat!

Cs. Köteles szolgálja az Urnak! Nem tudom mitől vagyon, de Mihelyest be léptem Biró Uram házába, olyan erős szag ütközött az óromba, mint ha valaki pofon csapót volna. Ollyan régi meg avult Görög, Deák Grammatica forma búzt érzek; mintha valahol az Ur házába valami Schul Majster feje gőzölögne: Mert annak a gőzit két mértföldnyire is meg érzi az ember.

Deák. Hej hallya kegyelmed Domine! Nagyobb Respectussal beszélljen kend az ollyan emberről, a ki az Egész Cicerót cum notis publica luce donavit!

Cs. Hát nem monrtam? hallya kend, mit keres kend itt?

Deák. Hát ked? mit keres?

Cs. Micsoda ember vagy te?

Deák. Hát te ki vagy?

Cs. Az én nevem her Oberster fon Csörgő!

Deak. Engem pedig Deakius Mesternek hívnak!

Cs. Azaz: hogy én böcsülletes Gavallér ember vagyok, te pedig csak egy Schulmaister.

Deak. Én is böcsülletes ember vagyok, et quidem legitime promotus Magister.

Cs. Én olyan ember vagyok, aki az egész Világ Schulmajstereiért nem adnék egy pipa dohánt. Te még talám nem isméred Csörgő Jánost.

Deak. Talám te sem isméred a Deakius Mestert.

Cs. Én többször mind huszor meg ütköztem az ellenséggel, és mindenkor győzedelmesen.

Deak. Én kétezer könyvnél többet tetétül talpig el olvastam.

Cs. Az én nevemet az egész Silesia, Morva, Cseh, és Szász országba még a leg kissebb gyermekek is tudják.

Deak. Én pedig Francia, Német, Olasz Ország béli Academicusokkal, és criticusokkal correspondeálok.

Cs. Én az egész Európának leg nevezeteseb Vitézeiből ki nyomtam a lelket.

Deak. Én sok régi Manuscriptumok fogyatkozásit tulajdon emlémből helyre hoztam.

Cs. Én magam egy kézzel olyan Téntás Grammaticust mind magad vagy két százat rakásra verhetnék.

Deak. Én csak egy irással is akár micsoda Classicus Auctort hitelitül meg foszthatnék.

Bir. Valaki zörget az ajtón, eregy Istók nézd meg!

Ist. Valami hadi tiszt a Generálistól valami titkos üzenettel jött a Tekéntetes Urhoz.

Bir. Tudom már mi iránt: azomban követem az Urakat, hogy itt köll hadnom.

A Tanács béliek. Én azomban magamat alázatossan ajánlom biró Uram kegyességében.

Biró. Köteles szolgálja az Uraknak.

S. 4.

Istók, Csörgő, Deakius.

Cs. No most ugyan csak körmeim közé akatt ez a hitvány Grammaticus! Mingyárt ki üzöm a Lélke kalamárisából a téntás lelkét.

Ist. Én igen csudállom Méltóságos Oberster Uram, hogy Nagyságod olyan derék vitéz ember, egész Európában jártos költő, Nevezetes hadi férfin, egy nyomorúlt, hitvány, semmire kellő Sul Majsterrel kötődik, a ki valóban nem méltó, hogy lába kapezája legyen Nagysádnak.

Cs. De hogy ne boszankodnék én, mikor ez a Moslékos dézsa ilyen derék Gavallérhoz hasollította magát, és velem egygyütt meri a Senatorságot kérni?

Deak. Vallyon mit főznek azok most egygyütt?

Ist. O édes Oberster Uram! akkor lesz eő Senator, mikor én szencsés Pápa! Nem disznó orrára való az arany perecz. Hallottam én azt a Birótúl, mikor a Senatorokkal tanácskozott, hogy Deakius Uramnak hiába folyik a nyála senatorság után: Mert soha sem vásik a foga benne. Hanem Nagyságod olly bizonyos lehet benne, mint ha már az inge gallérához varták volna. Azért ne talám valami csata támadjon az Urak között és az által a senatorságra való promotióját meg akadályoztassa Nagysád, tanácsosabban fog Nagyságod cselekedni, ha haza megy, és el válik ettől az hitvány Praeceptortúl.

Cs. No Istók köszönöm hozzám való jó akaratodat, azomban elégjegy meg evvel, (*discretiót ad*) még más alkalmatossággal bővebben meg hálálom jó vóltodat.

Deak. Dii vos perdant!

Ist. Én alázatosan köszönöm Nagyságodnak felőlem való meg emlékezésit.

Cs. De a propos: én a Biró Neve Napijára valami verseket csináltam, tudom hogy teczczeni fognak az Uradnak, mindjárt el küldöm, azután add be Biró Uramnak.

Ist. Azt ugyan igen jól cselekette az Ur! Szivessen szolgálok!

Cs. No Isten hozzád Istók.

Ist. Köteles szolgálja Nagysádnak! No már ezen ki attam szerencsésen! de ennek vallyon mit hazudjak? ez az én conditióm, így élődik a szegény szolga legény! De higyéek el az Urak, hogy bizony ritkán vagyon ilyen szerencsis Napom! hanem eczczer esztendőbe; vagy kétszer: Mert ritkán akadhat ám az ember ilyen két bolond emberre.

Deak. Istók! Öszve szűrtétek már a levet ugy e? miről beszélgettetek annyit?

Istók. Csudállom, hogy Mester Uram ollyan okos, tudos, bölcs ember lévén, észre nem vehette mi iránt beszélgettünk. Azt hitesse el magával az Ur, hogy ha le nem csillapítottam volna a Csörgőt, keresztül kasúl járt volna Mester Uramon. Mert azon boszankodik: hogy Mester Uram vele egygyütt kéri a senatorságot: a pedig bizonyos, hogy eő Bizony hijába feni reá a fogát: Mert, amint hallottam talám soha sem kopik benne.

Deak. Ugyan Lelkem Istókóm hallotál e valamit e felül: Néked tudom hogy gyakran vólt alkalmatosságod az Uradtól valamit hallanod?

Ist. Azt füleimmel hallottam az Uramtól, mikor a Tanács Béli

Urakkal tanácskozott; azt az egész város tudja, és vallya, ugy mond, hogy a Deákus Mesternél, okosabb emberünk az Városban nincsen, a Tanácsnak pedig Deákos, és tudos emberre volna szüksége: azért Deakiusnál alkalmatossabbat nem választhatunk.

Deak. O Jupiter! Dii que Deae que Omnes! in vado navigamus! Vedd ezt most azomban jó szívvél Istók, ennek utánna is fogod tapasztalni bővkezfűségemet.

Ist. Szivessen vettem az Urnak hozzám való jó akarattyát. De még hátra van ám a fekete leves; A Csörgő valami versekkel akar kedveskedni, hogy valami képpen magához hajtsa, azért az Ur is azon legyen, hogy valami ajándékkal kedvét találhassa Biró Uramnak.

Deak. Me Hercules! Recte mones! azon leszek! Isten hozzád!

Ist. Alázatos szolgája az Urnak! ha! ha! ha! azt mondják, hogy eeczzer esztendőben Pokolba is szokott lenni lakadalom, ugy a szegény Inasoknak is pillant néha valamit a szerencse: Az Urak néha le hordanak, öszve szídnak, néha meg is lakolnak bennünket, mind a szekeres lovat, de mikor ilyen jó szerencsés keresetünk érkezik, akkor minden nyomorúságunkról el felejtkezünk. De ugyan bizony könnyű ezt a két embert reá szedni, nem hiszem, hogy mikor az annyok terhes volt velek, szamarat nem látot volna, olyan ostoba számár egy pár ember ez. Ugyan átal húztam most a szájakon a Mézes Maczczagot: Már eők azt el hitték, hogy senatorok lesznek: Pedig bizony ha rajtam állana, a Rátóti kis Biróságot sem merném reák bizni: Mert mind a kettőnek nincs annyi esze, amennyit csak a Légy a szárnyán el vihetne is. De a Csörgő szolgáját látom, hogy ide baktat, nyilván a verseket hozza immár!

S. 5^a.

Istók, Péter.

Pét. Ugyan Boldog Isten, vagyon e Széles a Világon valakinek olly nyomorúlt, olly nyukhatatlan, olly vigasztalhatatlan élete, mind a szegény lokájoknak. Én az előtt az Uramnál csak egy Inas voltam, azután könyörögtem néki, hogy lokájjá tegyen, azt gondolván, hogy jobban lészen dolgom! azomban most tapasztalom, hogy eben gubát cseréltem: Mert valamint ennek előtte, most is szinte ugy mást nem hallok az Uramtól: hanem a sok ménkű parancsolatokat: eregy odáb, meny ide, innént meg amoda: onnént arra, azután erre, ehez, amához: egész nap lótnom, futnom köll mind a veszett kutyának: ha pedig othon vagyok, akkor a sok ted azt, cseleked amazt majd csak meg süketétt: és ha valamit kedve szerint nem cselekszem, vagy arra az időre végbe nem viszem a munkát, mellyre ő akarná, semmit sem

ér az a mentség az Uramnál: Nem hollyág, hogy egyszerre föl fujhassam! hanem össze meg öszve Huncfutól, öszve Cujonoz, gaz emberez! olykór pedig a pálczának is ám vagyon ám gondja: addig botoz, még egyet rughatok: Most is, gaz ember legyen, olyan a hátam a sok veréstől, mint a rostélyos Pecsénye. Bizony pedig nem tudom mi okra nézve gyönyörködnek úgy az Urak a szolgák verésiben: ha buzát vernének a hátokból még, sem köllene úgy velek bánni. Az ugyan való, hogy én bizony bizony valamikor ellenem támad az Uram, mindenkor ki töltöm rajta boszumat: Mert a köpönyeg alól, úgy öszve kurvanyázom, öszve káromlom, hogy szint úgy Meny-dörög.

Ist. Ez is egy malomba öröl velem. Majd meg szállítom! Jó napot adjon Isten Pajtás! Hát mit ácsologsz itt?

Pét. Azt mondják hogy az ebet is meg köll az Uráért böcsülni, egyébb aránt kérdésedre másképpen felelnék.

Ist. Talám meg haraguttál, hogy meg szállítottalak? el hoztad e a verseket?

Pét. Már tovább nem türhetem embertelenségét! Hallod barátom azt tudják hogy én disznókat soha sem őriztem veled! Mikor egy szolga Inas, egy böcsülletes Lokájjal beszél, azt tartom, hogy leg alább a kendezt meg érdemlené tőlle?

Ist. Ühű, derék ember a kocsis! Micsoda külömbözés vagyon a szolga Inas, és Lokáj között: egyik kutya, másik eb. De azomba ha úgy meg kívántad a böcsülletet, hogy el ne vessed a borjadat, No hát te kend, kend Lokáj Uram, el hoztta e kend a verseket?

Pét. El hoztam! de nem néked hoztam ám! hanem az Uradnak.

Ist. De bizony nékem hoztad! jaj vagy nékem hozta kend! ismét meg felejtkeztem.

Pét. Jaj te Moslékos dézsa! éppen bizony néked hoznék én verseket! jó néked a ló kukú is.

Ist. Nem követem kendet, az ilyen Confectek a Lokájoknak valók, a szegény Inasok a száraz kenyérrel is jól laknak.

Pét. Buj a Lóba, jársz hintóba! vélem ne bolondozzál; ha bolondozni akarsz, keress magadhoz hasonló bolondot. Azomban hol van az Urad?

Ist. A bőribe láttam most nem régen eőtet; ha csak az ólta meg nem nyúzták a Czigányok?

Pét. Még is borjazik az eszed? de Böröstül, csontostül, lelkestül holl van?

Ist. A helyin van biz az.

Pét. No buj oda, ahová a zab szem: látom, hogy semmire sem megyek ma veled, ezeket a verseket, ha meg jön az Urad, add néki;

hogy her fon Csörgő Uram ezekkel a versekkel kedveskedik Biró Uram neve Napjára.

Ist. Látod! hogy még is csak nekem hoztad, vagy akarom mondani nékem hozta te kend a verseket.

Pét. Néked majd a temetésedre csinállok verseket, mikor ki visznek az Akasztó fára.

Ist. Hát tuez e kend verseket csinálni?

Pét. Most haza köll mennem, hanem amire kértelek vidd végbe!

Ist. Meg lesz! Isten hirivel járjon te kend! akár akkor lássalak, mikor a hátam középit. Majd magam is meg tekéntem az Uramat: talám immár eddig el is érkezett: Mert nékem Uraim egy csöppet sincs ám jobb dolgom, az Uramnál, mint ennek a lakájnak, a ki most itten panaszkodot. Tudja a tatár ezek az itt való Urak, most mind Timárokká lettek: úgy meg tudják az ember bőrit páczólni, úgy meg Csávallyák, hogy akár micsoda Mesterséges Timár sem tesz ki rajtok.

A. 4. S. 1.

Szerencsés, Ravaszy.

Sz. Ez ugyan bizony derék találmány volt édes Ravaszy Uram! és a bizonyos, hogy az által a Csörgő minden böcsületitül megfosztatik. Előtttem a képe hogy föl háborodik a Biró ha azokat a verseket olvasni fogja.

Rav. Egész Mesterkedésem abban áll, hogy egyik a Másikát meg csallya, és ugyan kegyelmed ártalma és kára nélkül. Meg mutatom azt ma, hogy a Deákus a Csörgőt, és viszontag a Csörgő a Deákust a Senatorságtól meg tilttya: és minek utánna egyik a másikat ki üti a Nyeregből, kegyelmed minden költsége nélkül el nyeri a senatorságot.

Sz. Mind eddig meg vallom, oly csekély reménységem volt, hogy a két szék között a földön maradok, de mi ólta Ravaszy Uram biztat, reménlem, hogy talám föl tett szándékom tárgyához jutok. Nincs nagyobb kinnya az embernek, mind mikor örömet jutna valamihez, akkor reménysége sem lehet.

Rav. Kérem csak egy kis békességes tűréssel legyen kegyelmed és mennyen fére egy kevésbé. Látom a Csörgő mi felénk ballag. Majd én annak most tanácsot adok, hogy köllessék a Deákus Mestert a Biróval meg utáltatni.

S. 2.

Csörgő, Ravaszy, Péter.

Cs. Kicsoda az itt? vagy kend az Ravaszy Uram! hallok hogy kegyelmed a Competitorommal a Deákiussal egy húron pendül? Honnént van az?

Rav. Az onnént vagyom, hogy én minden tanácscsait ki akarom tanulni.

Cs. Ha ebből az okból cselekszi azt kegyelmed, nem nehesztelhetek. De miben töri feit most a Deákius?

Rav. Eő egy kevés üdő múltván egy be pecsétöltt Zsacskó pinzt akar a Birónak ajándékba küldeni; ezt magától hallottam, mert eő nékem minden titkos dolgait ki szokta nyilatkosztatni: én ebből a pinzből egy kis komédiát akarnék indítani.

Cs. Talám az uton el akarná kegyelmed a szolgájától lopni?

Rav. O az eszem ágába sem volt! mi hasznát venném annak? Nékem egy furcsa gondolatom vagyom, amellyet senki jobban véghez nem vihetne, mind a Péter, Nagyságod szolgája. Töltsön meg Nagyságod is egy nagy Zsacskót merő Lengyel, cigány, Congo, réz pinzel, és azt is vigye a Péter a Biró háza felé. De ugyan csak részeggé tétesse ám magát, úgy hogy tántorogva, hanyat, homlok dőlődözve öszve akadjon a Deakius szolgájával.

Cs. S az után, mi lesz ennek a vége?

Ra. Én majd el hitetem a Deakiussal, hogy Nagyságod két annyi pinzt küld a Birónak ajándékul: azért eő a szolgáját úgy alkalmaztassa, hogy mikor a Péter a pinzt vinni fogja nagy részegen, akkor az eő szolgája el állja a Péter uttyát, és a vendég fogadóba egy pohár pálinkára be hívja, és a pálinkázás közbe el cseréllye a Zsacskót. Mit gondol Nagyságod, meg nem csökkenik a Deakius böcsüllete; ha a Biró látni fogja a semmire kellő Congót? hogy teczczik nagyságodnak ez a fortély?

Cs. Nékem ki mondhatatlanul teczczik: és most tapasztalom, hogy kegyelmednek reám való gondviselése meg hálálhatatlan.

Rav. Azért mostanában csak mennyen Nagyságod haza, és a Congó Pénzt készítse el. Én azomba meg próbálom, hogy tudná a Péter részeggé tenni magát.

S. 3.

Ravaszy, Péter.

Rav. Hallo! Péter! nosza mutasd meg, hogy tünád magadat részeggé tenni?

Pét. O az nem nagy Mesterség! kiváltképpen hogy ha egy kevésé meg pálinkázom magam.

Rav. De azt jól tudom hogy nem Mesterség. De józanon köll ám tenned, és még is részegnek tettetned magadat. Nosza had lássam: ha valahol hibáznál, meg tanítlak. (*a Péter tántorog, hánnya veti magát*)

Rav. De hallod! beszélled köll ám valamit.

Pét. De mit beszéllyek.

Rav. Holmi bolondságokat: szitkozódnod, káromkodnod, lármáznod köll.

Pét. Haj, haj, haj! it vagy? Te Ravaszy! Te hizelkedő! Te tányérnyalogató! Te csalárd, álnok, hamis lelkű ember! Te minden házi!

Rav. Jól vagyon Péter, immár látom, hogy erre is alkalmas vagy.

Pét. Hej te Ravaszy! Te kutyátúl szakatt! Te semmire kellő, Te Spion di Cremona! Hunczfut di Mantua! Cujon di Bergamo! Te a ki mindenkor más emberek abroszszához törölöd a szádat.

Rav. Nó elég már Péter, elég már, éppen egy csöppet sem kételkedem arra való erkölcsöd felül.

Pét. Jössz tejde Te Ravaszy, a ki sok szegény ember erszegyét meg üttetted a lapos Ménkövel: Te két színű ravasz ember, aki csak az emberek konyháival, és Pinczéivel barátkozól. Te sok konyhák, Péczék Pustítója! Te —

Rav. Mi az ördögöt gondolsz? szüny meg már egyszer! elég volt immár.

Pét. Így verik a cigánt, így köll az ilyen álnok emberekkel bánni (*meg akarja a kezét fogni*).

Rav. Eregy hord el tőlem magadat; Mert mindjárt roszerű jársz.

Pét. Nem de nem jól tudom magamat részeggé tenni.

Rav. De igen is jól, mondhatom, hogy nem gondoltam volna.

Pét. O még én másképpen is tudok. Ez csak úgy volt mind ha a sertül részegettem volna meg. Most megint majd úgy tettetem magamat mindha a pálinkától részegettem volna: hallya csak kegyelmed!

Rav. Nem, nem hallgatom biz én, meg elégettem már a sertül való részegségeddel: hanem ide figyelmez: mihelest öszve akatz a Mester szolgájával, mindjárt részeggé tegyed magadat, és ha egy pohár pálinkára fog hinni, igyál vele, és azomba ted le a zsacsó pinzt, és tettesd magadat, mindha nem tunád hol a pinzed, érted e?

Pét. Ezt könnyű meg érteni: azaz hogy én meg csalassam magamat, hogy más csalatkozzék meg.

Rav. Ugy vagyon. Eregy csak, hozd el a zsacsódat. Éppen jókor jön a Deakius Mester.

S. 4.

Ravaszy, Deakius és a szolgálja János.

Deak. Me hercule! ez igen jól esett János! Csak elküldötte hát a Csörgő a verseket? azok eőtet a Biró Gratiajából egészen kiejtik. Ugyan csak talpra esett ember az a Ravaszy! Soha eő a Conceptusokból ki nem fogyik. Engemet egy Disputatióra invitáltak, most oda köll mennem, hanem te János fogjad ezt a Zsacskó pinzt, és vid a Birónak, és mond egyszer s-mind szolgálatomat, hogy vegye jó szivel ezen csekély ajándékomat. De a Ravaszyt látom; ide sijet: hozta Isten Ravaszy Uramat.

Rav. Magam is azt akarom! a Csörgő szolgálja is éppen most visz a Birónak egy zsacskó pinzt.

Deak. Nagyobb-e mind a mellyet én küldök.

Rav. O bizony nagyobb ám, talán kéztztzer akkora mind ez.

Deak. Ez rozsz Nuncius nékem! Stetere Comae, vox faucibus haeret! Boldog Isten! Omnibus artubus contremisco!

Rav. De a szolgálja olyan mind a Csap: azt sem tudja aszony e vagy férfiu: és azért ismét irtoztató képpen meg lehetne eőtet csálni: ugy az előbbeni ravaszság ehhez képest csak semmi, ha tudni illik a János az Ur szolgálja a Csörgő szolgálját, Pálinkás házba hivná, és együt Pálinkáznának; azomba pedig meg cserélné a Csörgő zsacskójával a magáét: azt pedig bizvást, és bizonyosan meg cserélheti, mert olyan részeg hogy a fejéret sem tudja a feketétül meg különböztetni? Mi képpen teczczik az Urnak ez a tanács?

Deak. Capio mentem tuam, et laudo artificium.

Rav. Azután pedig a János vinné a Biróhoz a Csörgő zsacskóját az Ur Deákius Mester Uram nevével.

Deak. Optime optime! hallod János! néked szöll a levél! Joannes!

Ján. Ita Domine Magister!

Deak. Ne! fogd a zsacskót, és mind addig keresztül kocsúl járd meg vele a várast, még a Csörgő szolgáljára akadcz, a ki hallom olyan részeg, hogy keskenyek néki a váras ueczzái is. Elsőbb ugyan szóba ereszkedjél vele, azután vezesd be a Pálinkás házba és ott a Pálinkázás közben cseréld el a zsacskóját.

Ján. O ezt nagy mesterség lesz végbe vinni! Ismérem én a Csörgő szolgálját! igen furcsa ravasz elméjü ember ám az!

Rav. O most ugyan ugy bánhacz vele, amint akard; Mert azt sem tudja, a fejin jár e, vagy a lábán?

Deak. Ugy teczczik mint ha eőtet látnám? Biz eő az: azért csak eregy János! I bone, quo virtus tua te vocat, i pede fausto!

S. 5.

János, Péter.

Pét. (tántorogva) No! No! Csak lassan! lassan! édes lábaim! Mi a tatár? hát meg nem állotok? édes szerelmes, támogató, ápolgató, szép, gyöngye lábacskaim! No szépen hordozatok hát! bizony ha a bíró házáig szépen el visztek, olyan szép egy pár sarkantyus sárga csizmát csináltatok én néktek, hogy három Vármegyébe sem lesz mása! No csak egyenessen vigyetek! holla! holla! holla! talám biz azt akarjátok édes lábaim hogy itt az uczán el essem! azután el lopjanak a tolvajok! De akkor ugyan bizony laknátok ám érette; Mindjárt kerékbe töretnélek benneteket, soha bizony ti lábak, lábak nem volnátok. Hát? Csak nem mentek egyenessen! látom már, hogy kegyetlenkednem köll: *(meg ütögeti a lábait)* Ugyan gonosz jószág az a Pálinka: elsőbb is a lábaiba ütt az embernek; mint a Birkózók! *(János távolról)* De az igaz, hogy bizony jó formán föl öntöt a garaton! mind ha el attá volna a buzáját, olyan mind a Pálinkás hordó! Ej ha vele ihattam volna egy korcsmán, ott inkább hozzá férhettem volna a zsacskójához! bizony pedig jókora! Sokkal nagyobb ennél.

Pét. Hej! hej! hej! ez az élet!

Ján. Hová mégý Péter?

Pét. Hej! hej! lassan édes lábam! Mert bizony meg nadrágollak!

Ján. Hallod Péter hová kulloksz? hova botlasz?

Pét. Ki vagy?

Ján. Jámbor!

Pét. Itt vagy? te vagy János! No meg mondhatod az Uradnak, hogy ma estve felé, minek előtte le feküdjön, akaszsa föl magát.

Ján. Miért?

Pét. Nem látod ezt a zsacskót? Száz tallár van ám ebbe a zsacskóba! ennyit ő őszve nem gyűjthet, ha az egész jószágát pinzre fordította is. Hej! hej! ez az élet, nem a vén aszszonyok élete! De János, édes szerelmes Pajtásom! édes magam szőrű Barátom! édes szemem világa, gyere beszéljessünk, mulassunk egygyüt, még kedvembe tart.

Ján. Nem bánom! *(alattomba)* Meg vettem a várat!

Pét. O nem tudom Pajtás micsoda kegyetlen száraz nyavala bántya a torkomat, hectikiának hívják a Deákok.

Ján. A hectika ellen, vagyis a torok szárazsága ellen nincs jobb orvosság, mind az gyakorta való áztatás: gyere ha van kedved majd iszunk egy üveg Pálinkát: *(a korcsmárost hívja)* hej Gazda Uram! pinzt hoztunk kennek Interestre!

(Vége köv.)

Dr. HORVÁTH CYRILL.

ADALÉKOK ARANY JANOS ÉLETEHEZ.

I. Arany János szalontai tanítói és rektorai.

Tudvalevőleg Szalontán az úgynevezett «particula» volt. Négy elemi és a mai hat gymnasiumi osztálynak megfelelő iskola. Az iskola élén a rektor állott, a ki rendesen a debreczeni collegium egyik kiváló végzett növendéke volt. Három évre jött ki, s az így gyűjtött pénzen az akkori idők szokása szerint külföldi egyetemekre mentek a rektorok egy-két esztendőre. Arany János tanítóiról, tanáraitól megemlékeztem Aranyról írt két munkámban is, de hogy évről-évre ki volt tanítója, ezt pontosan közölni jónak látom, még pedig a szalontai rektoroktól vezetett halottas anyakönyv szerint. «A halottak nevét a rektorok írták be, s minden halott bejegyzése után húsz váltó krajczárt kaptak. De ide a rektorok utódai azt is beírtak, mi lett elődjeikből? A rektornak volt még egy segítő társa a *korrektor* személyében, a ki rendesen a gymnasium két első osztályát tanította. A többi négy osztályt maga a rektor vezette, az elemi osztályokat pedig mint praëceptorok az V—VI-ik osztály jelesebb tanítványai. Altalában akkor a jobb tanulók a gymnasiumban is segítettek a két rektornak, a gyöngébbeket correpetálták. Arany maga is már mint IV-ed osztályú gymnasiumi tanuló praëceptoroskodott, s az maradt végig, a míg a szalontai particulát el nem végezte.

Mikor Csere, a kántor, felfedezte a kis tudós parasztfiút a kóruson, a mint előbbi közleményemben megírtam, Szabó Károly volt a rektor, a később nagyhírű, nagytudományú czeglédi pap, a ki Kufsteinben mint rab halt meg hazafias viselkedésének jutalmául. E kiváló embert Szalontán máig is emlegetik nagy tudományaért és kedves, szeretetre méltó modoráért. 1823-tól 1826-ig rektoroskodott Szalontán.

Az elemi iskolában első, igen szeretett praëptora volt, persze még akkor gymnasiumi tanuló *Dévai* Bálint, a kinek nevenapjára. gymnasista korában verset is írt. Ez már akkor árpádi, később pedig tárkányi rektor lett. Híres költő korában se feledkezett meg e jó emberéről; összes műveivel kedveskedett neki.

A második elemi iskola közepétől *Cséke* Lajos tanította, a harmadik osztályban is ő volt tanítója. Cséke 50 évig tanító volt a Szalontával szomszédos Árpád községben. Az általánosan tisztelt és szeretett tanítónak hálás községe sírkövet emeltetett.

A negyedik elemi iskolában *Derecskey* József volt praëptora, a ki Biharmegye felső részében lett valahol lévita.

1826-tól kezdve Szabó József, későbbi geszti pap, volt a rektor.

Arany rektorsága második évében lett gymnasiumi tanuló. Az első és második gymnasiumi osztályt az ő keze alatt végezte. Ez eszes, de különös emberről Aranyról írt munkáimban bőven megemlékeztem.

1829-ben *Szabó Antal* lett a rektor. Elébe járt a III-ik, IV-ik gymnasiumi osztályba. Később Ottományba, e biharmegyei községbe választották papnak. Jó, szorgalmas tanító, egyszerű ember, még az ötödik osztályban is ő tanította februárius végéig, a mikor a rektor-változás ideje volt. 1832-ben *Lente Pál* jött ki rektornak, de ő csak egy évig maradt Szalontán, mert onnan Szoboszlóra választották meg jegyzőnek. 1833-ik tavaszától *Kovács Pál* keze alá került, a ki csak egy félévig tanította a VI-ik osztályban. Ez igen szerette Aranyt, bőven ellátta könyvtárából latin költőkkel, mert maga is híres latin lévén, Petőfinek sok költeményét latin nyelvre fordította.

Tudjuk, hogy Arany ez év szeptember végén tette Szalontán az utolsó vizsgát, mert abban az időben ekkor végeztek az iskolai évet, és innen november elején Debreczenbe ment a collegiumba tanulmányait folytatni. Debreczenben a tanítás novemberben kezdődött.

A mint a közlött adatokból látjuk, Aranynak többnyire kiváló, jeles tanítói, tanárai voltak, s egyik-másik nagy hatással volt is rá. *Szabó József* különös személyisége érdekelte, *Szabó Antal*, *Lente Pál* szorgalmas, lelkiismeretes tanárok voltak, *Kovács Páltól* pedig buzditást nyert tanulmányai folytatására; felismerte Arany tehetségét, s mindvégig lelkesítette a félénk, bátortalan ifjút.

Kovács Pál 1836-ik év márczius haváig maradt szalontai rektor, később halasi, majd debreczeni tanár lett.

Utána jött *Madas György* szalontai fi. Épen akkor kezdte rektoroskodását, mikor Arany János a színészettől haza jövet, a legszomorúbb körülmények közt tengődött. *Pápai István* posta-expeditorral együtt ők vitték ki, hogy Arany correctora lett a szalontai iskolának, noha Balogh Péter esperes-pap kereken kijelentette: „Míg élek, Szalontán nem lesz komédiás-tanító!” Madas ügyvéd lett,

1840-ben Balogh István lett Madas utódja, később füzes-gyarmati papnak választották. 1843-ik év tavaszán jött le *Szilágyi István*, a máramarosi lyceum igazgatója, a híres történettudós, a kinek nagy befolyása Aranyra ösmeretes. 1844-ben *Karika Zsigmond* lett a rektor, ebből ügyvéd lett. 1846-ban *Ladányi Gedeon* jött ki rektornak. Ladányi debreczeni tanár lett, majd kolozsvári egyetemi tanár. 1851-ben jött ki az utolsó rektor *Tóth Sándor*, a ki orvosnak készült és mint egyetemi hallgató halt meg. Utána *Gere Ferenczet* állandó tanárnak választották meg, a rektori rendszer az ő megválasztásával megszűnt.

Tóth Sándor kijöretelekor Arany Kőrösre költözött, a hová tanárnak választották. De Arany Szalontán való tartózkodásáig jónak

láttuk a rektorok névsorát közölni már azért is, mert a rektori szoba ősrégi szokás szerint gyűlőhelye volt a szalontai értelmiségnek. Ide jöttek beszélgetni a napi eseményekről. A rektorok mind barátai voltak Aranynak is.

Mindezekből kitűnik az is, hogy a régiek iskolái korántsem voltak oly keserves állapotban, mint azt manapság sokan hirdetni szeretik. A szalontai egyszerű particulában sokat tanult Arany és alapos classzikai műveltséget szerzett. És ez örökös dísze, érdeme marad ennek a kis iskolának.

Mi lett volna belőle, ha ez az iskola nincsen ?

II. Hol lakott Arany Szalontán ?

Nem épen érdektelen kérdés. Nem is oly régen az összes napilapok, még egy hetilap is, azzal a hírrel riasztotta meg a közönséget, hogy Arany János szülőháza helyén istálló van. Ezt a dolgot meg lehetős izgatottsággal tárgyalták. Szalontának is bőven kijutott a szemrehányásokból, hogy nagy fia emlékezetét ilyen módon tiszteli. Egyik napilapba magam is kénytelen voltam e valótlanságot megczáfolni, de természetesen röviden, a leglényegesebb részek közlésére szorítkozhattam. Hasonló téves híresztelések elkerülése végett a nálam levő adatok alapján, azt hiszem, véglegesen tisztázhatom e kérdést. Kiterjeszkedem arra is, hogy Arany hány helyütt lakott, a míg csak Szalontáról végképen el nem költözött.

Arany 1831-ik év április végéig apja házában lakott, a míg tudniillik praëptornak nem választották, ekkor aztán bement az iskolába, s a többi praëptorokkal közös szobában lakott.

Szülőházának persze semmi nyoma sincs, de a telek most is *Arany* Sándor gazdaember vérrokonának tulajdona, a Köldsér-utcában van 560. szám alatt. 1895-ben legalább még ezzel a számmal volt megjelölve. Kis udvar, rajta alig hogy meg tud fordulni egy rakott szekér, a lakóházon, istállón és kúton kívül tán épen jut még egy-két boglyának is hely. A régi ház, a hol Arany született, két ablakával az utcára nézett és az udvaron, az uteza felé fordulva, a baloldalon hosszában nyúlt el. Régi módú parasztház volt egy szobával, pítvarral, éléskamarával, a mit nyáron szobának is használtak. Azontúl sorban következett az istálló három-négy darab jószág részére. Ez a ház paticsfalú volt, vagyis hasított fával fonták falát, rá sárt tapasztottak. De Arany Jánosék 1823-ik év április 4-én leégtek. Mai napig is Bajótűznek hívják ezt a tűzi veszedelmet. *Bajó* Gergely házánál keletkezett, a hol menyegző volt s a nagy sütés és főzés miatt a kémény kigyuladt. Ez a tűz utczáról-utczára délnek szaladt, s minden utcán

három házat gyújtott fel. Csak a Kölcsér-utczán állott meg, miután Aranyék házat elhamvasztotta.

Arany György, költőnk édes apja, a nemességkeresés miatt pörbe és nagy költségekbe verte magát. Már ekkor teljesen elszegényedett. Régi, elég tágas házat nem tudta újra felépíteni, hanem istállójának néhány megmaradt czölöpét paticsfonással bevonta, beverte sárral, s úgy lakott benne. A teteje bizony csak a rétről behozott giz-gaz volt. Ezt a házat írja le Arany *Bolond Istókjában*, s maga is sokszor úgy emlékszik e kunyhóról, hogy «bogárhátú viskó». De hát nem ebben a viskóban született, hanem a régi, leégett házban, ott, a hol a mostani ház első, utczára néző szobája van. A kis kunyhó az 1847-iki nagy tűzvész alkalmával újra leégett. Ekkor a tűz oly nagy volt, hogy az élőfák tövig, az udvaron a trágyadomb is elégett. E körülményeket 1893-ik esztendőben *Ercsey Sándorral*, *Rozvány György* ügyvéddel az élő szemtanuk előadása szerint megállapítottuk. Ezek közül egynek, az akkor 82 éves *Debreczeni Istvánnak* nevét is feljegyeztem.

Hat éves korától kezdve, tehát 14 éves koráig az istálló helyén épült kis kunyhóban lakott. Azután, a míg csak a debreczeni collegiumba nem ment, az iskolában volt közös szállása a többi praeceptorokkal együtt. Ott élvezte az úgynevezett kókviát, a mi azt jelenti, hogy a praeceptoroknak házsor szerint főztek a városbeliek ebédet, vacsorát. Folyamodványa, a melynek alapján praeptornak megválasztották, meg van a szalontai egyházi levéltárban. Ebben maga mondja: «Szüleim elöregedvén, édes atyám megvilágtalanodván». Ezt én szóról-szóra idéztem előbbi munkáimban, a miért azt mondták rólam bírálóim, hogy az öreg Aranyt *kétszer teszem vakká*, a mennyiben később Aranynak a színésztől való hazajövele után *újra* szólok atyja megvakulásáról. Pedig Arany e folyamodványában csak szülei öreg, tehetetlen voltát akarja kiemelni, a mihez az is tartozott, hogy atyjának köztudomás szerint már ekkor is igen gyenge szeme volt. De e bírálatból látom azt is, hogy Arany e folyamodványa kevésbé ösmeretes, azért a rá vonatkozó okiratok közt ezt is közölni fogom.

1836-ban augusztus havában, a mint a színésztől megszökve haza jött, és a mint ezt bőven megírtam Aranyról írott munkáimban, egy különös, de nemes szívű ember, Pápai István posta-expeditor fogta pártfogásába, s a máig úgynevezett régi postaházban Arany vele lakott, Pápai szegényes kenyerét megosztotta Aranynyal, s a német nyelvre is taníttatta.

Késő ősszel korrektor lett, de még nem költözhetett be a korrektori szobába a régi iskolai épületbe, mert világtalan édes apja az öregek makacssága szerint megszokott lakását nem akarta elhagyni,

pedig leányánál Sáránál gondosabb ápolást nyerhetett volna, mint a mennyire a férfiú képes. Csak mikor télen rászánta magát, hogy leányához költözzék, akkor ment be Arany az iskolába lakni.

De ott nem sokáig maradt, mert az úgynevezett *«görög városba»* költözött, a mely a reformatus templom baloldalán volt; tulajdonképen egynéhány bolt, a melyben görög kereskedők sűrögtek-forogtak. Ezek közt a legvagyonosabb volt *Rozvány József*, a kinek Erzsébet nevű kis lánykája 1837-ik év augusztus hava körül elemi iskoláit elvégezve, a becsületes kereskedő Aranyra bízta leánya nevelését és ezért szállást, élelmet adott neki. A ház református papi lakás felé néző szobájában lakott Arany a gazda egyik fiával, a kereskedői pályán lévő Endrével. A másik fiú György, vendég volt a háznál, csak az iskolai szünidőkre rándult haza. Itt ismerkedett meg a házba járatos Ercsey Juliannával, a ki később felesége is lett. E ház 1895-ben 7-ik számmal volt jelölve.

1840-ik esztendő november havában Aranyt másodjegyzőnek, szalontaiasan szólva *«kis nótárús»*-nak választották meg. Ezután megházasodott, s elvette szíve választottját, Juliannát. Ekkor költözött a jegyzői lakásba, a mely cseréppel volt ugyan fedve, de igen szerény kis lakás volt. Két kis szoba volt benne parányi udvarral, kicsiny kerttel.

Itt lakott 1849-ik év szeptember elejéig. Arany ugyanis fogalmazói állást nyervén a belügynél, jegyzői állásáról lemondott. Családját azonban még egy időre Szalontán akarta hagyni. De minden számításnak véget vetett a muszka betörés. Arany visszament aggódó családjához. Jegyző-utódja, bár nőtelen volt, elég embertelenül bánt vele, mindég nógatta, menjen ki onnan, noha az egyik szobára semmi szüksége sem volt, s a hadak elvonulása idején, a mely a háború bevégezése után is jó sokáig tartott, aranyért se lehetett lakást kapni. Hogy a jegyzői lakásból hová költözött, arra vonatkozólag *egy levél* igazított útba, a mit Szilágyi Istvántól kaptam. Az akkori szomorú időkre nézve igen jellemző, rövid szavú, félénk, tartózkodó levelet egész terjedelmében itt közlöm.

Nagy-Szalonta, Dec. 25. 1849.

Tiszteletes Professor Úr!

Bocsásson meg, hogy ily röviden írok és ily rosszul, mert két hét óta ágyba' fekszem, ezt is paplanomon írom. Azt kérdi, *él-e Arany Úr?* Igenis él; mely minőségbe'? Hivatal nélkül, Szalontán házbérbe' *Darvasi* Ambrus házánál, *még eddig semmi baja*. A levelet elküldtem hozzá. Másik kérdés: *Él-e Főnyad Mihály?* Él, élnek ők mindnyájan, kivéven Szemesnét. Ez a nyáron a kolerába, a nagyobbik

leányával meghalt. Szemes meg is házasodott. *Kenyeres* János úr al-szolgabíróaságból cs. k. biztossá neveződött ki. Főnyad István, egykori tanítványa, nejével és gyermekével, a mint tudom, egészséges. Most nem írok többet.

Az Isten áldja meg, hogy megemlékezett rólam

tisztelője

Miklósi Sándor.

Kívülről: Nagy Szalontáról.

A Mármaros szigeti reformata anya-iskola érdemteljes Prófeszora
t. t. Szilágyi István Úrnak tisztelettel M. Szigeten.

A két t. t. azt jelenti: tiszteletes, tudós.

Szalontai tanító írja ezt a levelet Szilágyi Istvánnak, a ki a szörnyű időkben kerülő úton írt Aranyinak, mintha érezte volna, hogy Biharmegyében dühöng a hazafiak üldözésének nyavalyája, a renegát magyar *Ravazdi* István megyefőnök, mint akkor nevezték, nyakra-főre börtönözte őket. A szóban levő *Kenyeres* János, Szalonta egykori főbírája, közös barátja volt Aranyinak és Szilágyinak. A megyefőnök komája volt a különben is conservatív érzelmű volt szolgabírónak, ezen a réven került Kenyeres a császári királyi hivatalnokok közé. Kenyeres azonban, bár keserűen gúnyolódott a szabadságharcosokkal, kerületéből egyetlen egyet se fogatott el és senkit se vádolt be. És ez becsületére válik, feljegyzésre méltó.

E levélből tudtam meg hitelesen, hogy Arany *Darvasi* Ambrus házánál húzta meg magát. Hogy ki volt ez a *Darvasi* Ambrus, arról az egykorúak bőven tudósítottak. Piszkosan fősvény ember volt. A szorgalmas háziasszonynak. Aranyénak nem engedte meg, hogy tyúkot tartson, mert a tyúk koptatja az udvar földjét. Kiverte Aranyék öreg Bodré kutyájakat a telekről, mert megeszi az apró jószág elől az udvaron levő ételmaradékot. Az öreg kutya kint hált az utcán Aranyék ablaka alatt. Az ételt maga a szorgalmas gazdasszony vitte ki az öreg hű állatnak. Erről maga Arany is megemlékezik «Házi uraság» című versében:

«Mit nem szenvedtem én is,
Mióta elhagyám
Boldogságom bölcséjét
Szerény, csöndes tanyám.
Midőn a hű komondor,
Mely gazdátlan maradt
Olyan keservesen nyítt
Idegen ház alatt.»

Erről a fősvény gazdag emberről beszélték a szalontaiak, hogy a gyufát kétfelé vágja, egy almával megjárja Váradot, de a felét vissza-

hozza. Hogy ez a kellemetlen ember mennyire megkeserítette Arany napjait, a ki különben is érzékeny, töprengő természetű volt, arról könnyű magunknak képet rajzolni. De ehhez a keserves állapothoz egyéb is járult. Nemcsak Arany, de a szalontaiak is úgy gondolták, hogy első sorban Aranyt fogják el a vérszomjas osztrákok. Arany azért bújdosott el, s egy darabig a Szalontát akkor még környékező mély erdőségben tartózkodott, s mikor haza jött őt sirató családjához, akkor se volt nyugta. Örökös rettegésben élt. Hétszámra nem aludt. Zöld nagy csurapéjában a divánon üldögélve virasztott, útításkája mellett, várta, mikor rikkantja el magát a házörző eb, hogy az első zörrenésre megkisértse a menekülést. Vele virrasztott megtört felesége, maga is szakadó szívvel, de vigasztalni próbálta, míg körülötte édesdeden szunnyadtak mit sem sejtő gyermekei. Az általános rémületet csak fokozta az a körülmény, hogy a városban minden éjjel katonai őrzőjáratok czirkáltak.

Ez még Darvasi Ambrus házában történt. Munkáimban e dolgokat úgy említem, mintha Balog Mihály házában történtek volna. Ez azonban tévedés, a mit ezennel helyreigazítok. E ház száma 50; 1895-ben Darvasi Ambrus fiáé, Lajosé volt.

E gyűlölt helyről költözött át 1850-ik év elején özvegy *Balog Mihály*hoz. Az *özvegy* névhez furcsa körülmények között jutott Balog Mihály uram. Erősen barna mivolta miatt cigány Balog Mihálynak nevezték, hogy a városban élő 19 Balog Mihálytól megkülönböztessék. Ez őt mód nélkül boszantotta, s hogy ennek elejét vegye, magát özvegy Balog Mihálynak írta. Ez a név rajta is száradt, bár később másodszor is megházasodott, özvegynek mondták halála napjáig. Balog Mihálynál nyugalmasabb lakása volt ugyan, mert ez az iskolázott földműves ember nagy tisztelője volt, de Arany itt se maradhatott sokáig. Bántotta az önérzet, mert az alföldi városokban mai napig is nagyon szegény embernek tartják, a ki a *más* házában lakik. Iparkodott «*a maga szegénye*» lenni. Megtakarított pénzén és a «Nép barátjától» kapott írói díjaiból egy kis házat vett 1850-ben, s augusztus hó körül oda be is költözött.

Balog Mihály háza 1895-ben Molnár Károly tulajdona volt, száma 1194.

Arany már az 1850. év elejétől kezdve Kenyeres János császári királyi kerületi főnök irodájában dolgozott. Erre Arany nemcsak azért vállalkozott, mert családja fentartása miatt arra a néhány forintra, a mit Kenyeres fizetett neki, csakugyan szüksége volt, de másrésről ott az üldöztetésektől is biztosítva érezte magát. *Ravazdi* István, a híres megyefőnök, szemrehányást is tett Kenyeresnek, hogy ilyen «rebelis» ember van írószobájában, de Kenyeres megmutatta a főnöknek minta-

szerű rendben tartott, Arany gyönyörű írásával kiállított, a szemnek is tetszetős hivatalos iratokat, a renegát szívébe az irgalomnak egy sugára lopódzott, s ő, a ki annyi magyart börtönöztetett, Aranyt még meg is dicsérte buzgó hivataloskodásáért.

A megvett ház épen a jegyzői lak szomszédságában volt. *Debreczeni* János, ösmertebb nevén «*Piros Kakas*» csizmadia volt előbbi tulajdonosa. Régi ismerősünk, nem kell hát bőven szólanom róla. E házáért Arany 2400 váltó forintot adott, a mai pénzérték szerint 960 forintnyi összeg. Kis nádfődeles ház, két szobával, kicsiny udvarral. Az udvaron terebélyes eperfával, a mit Arany többször emleget verseiben. Házát két versében éneкли meg: «Háziuraság», «Írószobám». Csak a körülmények ismeretével érthetjük meg teljesen verseit.

De itt se találhatott sokáig nyugalmas otthonra. Alig egy pár hónap mulva, 1851-ik év február havában Gesztre ment nevelőnek Tisza Domokoshoz, s bizony megesett, hogy sokszor két-három hétig se láthatta családját, a mi az ő érzékeny lelkének igen rosszúl esett. De menekülni akart Kenyeres írószobájából, mert ez a kenyér valósággal égette lelkét. Más választása nem volt,

1851-ik év október utolsó napjaiban Nagy-Kőrösre indult családjával, a hová tanárnak megválasztották.

Házát sokáig nem akarta eladni, lelke mindig visszasírt Szalontára, évről-évre reménykedett, hogy visszatérhet kedves szülőhelyére. Kőrösre való távozása után tisztviselőknak adta bérbe házáat. s a folytonos tatarozás bizony sok költségébe került. Így aztán kénytelen volt házáat eladni. 1856-ban vette meg *Varga* József, a ki két évvel azelőtt volt jegyzői lakását is megvásárolta, s mind a két házat lerombolva, az összeolvasztott telken díszesebb házat épített, a mely most *Varga* Sándor tulajdona, s az adóhivatal van benne. Száma 1449.

Mikor leánya férjhez ment Szél Kálmán szalontai paphoz, Aranyék boldogan tervezték, hogyha az Isten is úgy akarja, nem-sokára Szalontán lesz az egész család, mert fiok, a *Laczi gyerek* is odakészült. A papi lakás mellett már ki van nézve a kis telek, a hol Aranyék szerény, de boldog tanyájokat felütik. A két kert között a kerítésen ajtó lesz, nem kell az utcára kerülni, ha az «*öreg*ek» fel akarják Julesájokat keresni, Juliska is csak úgy átröppen, mikor a szíve haza húzza...

De más volt megírva a csillagokban. Juliska 1865-ik év december 28-án meghalt. Ebben az időben írta *Tompának* szívrepesztő fájdalommal: «Tegnap indítottam az első építőkövet Gerendaytól. Egy piramidal gránitdarabot, a mely egyszersmind évek óta sóvárgó ábrándjaim zárókövét képezi! A hová eddig legörömostebb pillantott

lelki szemem, a hol megnyugvását találta: ma azon vidék felé e kő zárja el a kilátást».

Pesten éldögélt halála végéig, mint e fényes városnak legszigorúbb remetéje.

GYÖNGYÖSY LÁSZLÓ.

A FIÓK-FÉLE HANGTÖRVÉNY.

Fiók Károly tanár úr az EPhK. XXVIII. évfolyamának októberi füzetében (666. sk. l.) «A „Brassó“ név és egy magyar hangtörvény» című értekezésében azt bizonyítgatja, hogy a Brassó alak a Barassó (=boros+jó=borvíz) alakból fejlődött, és pedig «kizárólag a magyar nép ajkán, a magyar kiejtés és a magyar nyelv természetéből folyólag, tehát magyar hangtani törvény, bár eddig még meg nem figyelt hangtörvény alapján».

Azt lehetne gondolni, hogy annak, a ki — mint szerény magam — csupán az indogermán összehasonlító nyelvtudomány terén igyekezett tájékozódni, nem szabad a dologba avatkoznia; mert mégis csak van egy kis igazság abban, hogy a ki nem tud arabusul, ne beszéljen arabusul. Nagy sajnálatomra ugyanis teljesen abban a helyzetben vagyok, a melyben F. úr, a ki (673. l.) így nyilatkozik: «Magyar szempontból érdekesebb volna hasonló [t. i. az ő hangtörvényének igazolására való] jelenségeket a finn-ugor nyelvek körében figyelni meg. Erre azonban én nem vállalkozhatom.» — Magam sem. Ha mégis bátorkodom a dologhoz hozzászólni, e bátorságot egyrészt annak tudatából merítem, hogy F. úr ez idő szerint még egészen elszigetelten áll nézetével s a finn-ugor nyelvismeretekkel fölfegyverkezett magyar nyelvtudósok phalanxával néz farkas szemet; merítem másrészt abból a körülményből, hogy F. úr bizonyítása folyamán egyáltalában nem marad a magyar nyelv körén belül, hanem idg. nyelvterületre is becsap s a «szanszkrit» (recte: ind) nyelvből hoz fel analogiát. Magyar hangtörvény idg. nyelvtudományi alapon! A gondolat nagy és merész, de azért át kell esnie az ellenvetések tűzpróbáján. Ezeknek az ellenvetéseknek az élet nem szándékom letörni vagy letompítani, ellenkezőleg: lehetőleg kihegyezem — abban a hiszemben, hogy jó elméletnek semmiféle ellenvetés sem árthat, meg aztán abban a meggyőződésben, hogy F. úrnak is kedvére teszek, mert ő (669. l.) abban a reményben fog hozzá magyarázatához, hogy mások is hozzá járulnak vagy, ha tévedne, felvilágosítják.

Hogy ab ovo Ledæ kezdjem én is, rá kell mutatnom, ha még

oly ismert dolgot mondok is, arra, hogy *hangtörvény* felállításához *teljes inductio* szükséges. Ezt az inductiót a magyar szókezdő mássalhangzók számára vonatkozólag a magyar nyelvtudósok alaposan végre is hajtották, felállítván ismeretes szabályukat s a kivételeket idegen befolyásra vezetvén vissza. Ezzel szemben F. úr azt állítja, hogy «négy-öt» szóban (*prádé, Brettyó, Trézsi, Krassó, Brassó*) a szókezdő két mássalhangzó «tősgyökeres magyar kiejtésen» alapul. Gondoljuk meg, mit jelent ez: négy-öt eset az összes többiek ellen! Vegyük hozzá, hogy ezek közül is *Brassó* vádlott létére nem tanúskodhatik, *Trézsi* egy húron pendül *Treszkával* (mit F. úr maga is megenged), *Krassó* etymonja pedig — ha jól vettem ki — magának F. úrnak hevenyében készült s eddig még meg nem bíralt ötlete. Tehát két-három, legjobb esetben négy-öt esetre akar F. úr új hangtörvényt alapítani! Ilyesmi nem szokás Indogermániában. Négy-öt elszigetelt eset, tekintve a számba vehető és veendő elleninstantiák légióját, olyan nyomorúságosan kevés, hogy arra egy sic-volo-sic-jubeo-féle hang-*rendelelet* lehet talán építeni, de hangtörvényt soha. *Ezen* az alapon lehetetlen kimondani, hogy a magyar nép «a két mássalhangzós kezdetet bizonyos esetben nemcsak nem kerüli, hanem egyenesen keresi. Ez az alap nemcsak térfogatra kicsi, hanem horderőben is igen fogyatékos; hiszen az összes többi ugyanazon hanganyagú szók *nem* igazodnak F. úr hangtörvényéhez: «keringő, barangol, karácsony és számos hasonló alkotású szavunkat sohasem ejtjük ki hangugratással» — mondja ő maga (674. l.); sőt maguk a bizonyítékokat szolgáltató szavak is arczul ütik a törvényt *Barassó, Karassó, Berettyó, parádé* alakjukkal. Azt a föltevést, hogy *Brassó* és *Krassó* oláh hatásnak köszönhetik hangalkatukat, hogy *Trézsi* ügyében német (vagy inkább szláv?) befolyás érvényesülhetett, F. úr egyáltalán nem czáfolja s hogy a *prádé* szót «uradzásból» ejtik így, egyszerűen tagadja; pedig ha alapos bizonyítással tönkre nem teszi ezeket az állításokat, akkor csak egyetlen egy szava marad bizonyítéknak: a *Brettyó*, ebből pedig sohasem lesz Rubicon.

De tegyük föl, hogy Fiók úr eleget tett e követelménynek s hogy tehát *Brassó* és társai parancsolólag követelik új hangtörvény felállítását. Mi ennek az új hangtörvénynek a kútfeje? kérdezzük. «A hangsúly ingadozása, fészkelődése», a «*hangsúlyfészkelődés*» — mondja (571, 672. l.) Fiók úr. Hogy novus rerum nascitur ordo, azt már ez a kifejezés is mutatja, mely nem szigorúan tudományos ugyan, de ennek fejében hatalmasan eredeti s ha a hangsúly mivoltára vonatkozó nézetet nem is födi eléggé, annál groteszkebb képzetet szül. Ennek a hangsúlyfészkelődésnek különben két alakja van: «*szótagalkotó*» és «*szótagenyésztető*» (p. 671, 674.).

Lássuk őket közelebbről.

A hangsúlyfészkelődés szótagalkotó alakja *«új szótagot teremt»* (p. 671.) Ez igazán új és komoly dolog! Szótagteremtő hangsúly? Eddigélé azt hittük, hogy hangsúly szótagot nem teremthet (mert hiszen ennek kísérője és velejárója), hanem igenis conserválhat. Ez pedig óriási különbség! Ez a különbség azonban F. úr szemében, úgy látszik, egyáltalában nem fontos, mert (673. l.) úgy vélekedik, hogy az indben «az igető a singularisban egyszerű vagy fokozott *hangzóerősbülést* (grammatikai műszóval élve: *gunát* vagy *vriddhit*) mutat.» A *guna* és *vriddhi* azonban az ind grammatikusoknak több mint 2000 éves terminusai, valóságos praegrammatikus mastodon-tetekem, *melyeket lehetetlen új életre galvanizálni*, s az a hangtan, mely őket új életre akarja keltetni, úgy viszonylik a modern fonetikához, mint az alchimia a chemiához vagy az astrologia az astronomiához. Szóval a nyelvtudomány is haladt s egyenesen feje tetejére állítva az ind theoriát azt vallja, hogy a hangsúly hatása alatt álló szótag *megtartja* eredeti természetét (legfőlebb erősbül, pl. *régos: *réks; «Dehnstufe»), a hangsúlytalan szótag pedig részben vagy egészen redukálódik (pl. *ésmi: *esmés, *smés). Hangsúly tehát szótagot *nem* teremthet (se képleges, se képtelen értelemben), úgyhogy roppant zavarban volnánk, hogy értsük a dolgot, ha szerencsére (672. l.) azt nem hallanók, hogy ez a hangsúlyalak «nyelvünkben *idegen* szók átvételében már régen és számos példán észleltetett» s ha még nagyobb szerencsénkre a példákból hármát nem kapnánk, ezek: *barát* (szláv: *brat*), *király* (ó-szláv: *kralj*), *tehen* (szanszkrit: *dhénu*). Hályog esik le a szemünkről! Hisz ez a jelenség régi jó ismerősünk, úgy hívják, hogy: Vocalentfaltung, ἀνάπτυξις, svarabhakti, mondjuk: *hangzófejlődés*. Az anaptixis jelentkezésére azonban a «főhangsúly» teljesen irrelevans (hogy consonans után anaptixis jelentkezhesék, ahhoz csak az szükséges, hogy «kétesúcsú» accentus alatt álljon, acutust semmi esetre sem szabad viselnie); ellenben igenis lényeges kellék, hogy a consonans előtt vagy mögött liquida vagy nasalis álljon. Ha ez a kellék megvan, akkor az anaptixtikus hangzó bármely hangsúlyos v. hangsúlytalan szótagban megjelenhet (v. ö. i. índara: índra, prákr. sirī: i. śrī-, av. barāza: brāza, óp. adurujiyah: i. ádruhyat, újp. sarū: av. srvā-, gör. βάρυχος: βράχος lat. tarans: trāns, carabro: crābrō, Terebonio: Trebónio, nord kiristr: óizl. Kristr, ófeln. sparāhari: sprāhari, lit. girįszti: grįszti etc. etc.). E szerint *barát*, *király* szavakban sem a hangsúly «teremtette» meg a szlávban hiányzó hangzót, hanem ez a hangsúlytól teljesen függetlenül jött létre (v. ö. még az ilyeneket, mint *roszparádli*).*)

*) A *tehenről* jobb nem beszélni. Összeállítás az i. dhénuval borzalmas

Áttérek a hangsúlyfészkelődés, szótagenyésztető' formájára, melyet F. úr úgy nevez, hogy *hangsúlycsuszamlás*. Miben áll ez? F. úr szerint abban, hogy az első szótag az öt teljes joggal megillető főhangsúlyt elveszti, illetve a 'harmadik' hangsúlyt viselő második szótagnak engedí át, míg a 'második' hangsúly az öt megillető helyen, az utolsó szótagon, mozdulatlanul megmarad. Ezzel a hangsúlycsuszamlással (nulla calamitas sola!) szótagenyésztet köszönt be: a főhangsúlyt viselő első szótag hangzója elsorvad, minek két másé alhangzós szókezdett az eredménye. A processus tehát körülbelül ez: Bărăssó, Barăssó, B'ărăssó, Brăssó.

Hogy mint áll a dolog a magyar nyelvnek három (vagy hány?) hangsúlyával s ezeknek elhelyezkedésével, arra nézve kíváncsian várom a magyarok véleményét. A magam részéről az első pillanatban, őszintén megvallva, azt hittem, hogy olyas valamiről van szó, mint — Uram bocsá! — a chimæra. De ehhez semmi közöm. Ellenben tekintettel arra az uralkodó felfogásra, hogy a magyar nyelvben első szótaghoz *kötött* hangsúly van, olyan kötött, a milyen *szabad* az ősidg. alapnyelvben — tekintettel erre, azt hiszem, joggal kérdezhetem: *miért* csúszott le a főhangsúly az öt teljes joggal megillető első szótagról? s miért éppen csak négy-öt szóban? Az ezen kérdésre adandó felelet oly fundamentális fontosságú, hogy e nélkül egyetlen lépést sem lehet előbbre tenni. Arra, hogy valamely nyelv hangsúlyozási rendszerét idők folyamán megváltoztassa, ismerünk példát eleget (igen instructiv pl. a germán vagy a latin), de e változás jelentkezik is aztán mindenütt; arra azonban, hogy egy nyelv kötött hangsúlyt tüntessen fel az egész vonalon s csupán négy-öt szóban kezdjen hangsúly-forradalmat, erre, azt hiszem, nincsen példa sehol, nem is volt soha, talán még a bábeli torony építésének félbemaradása idejében sem.

Megdöbbenéssel vegyes érzelmeket kelt a halandó lelkében az az állítás is, hogy a második szótagra került főhangsúly az első szótagot

---

képtelenség, melyet az ábrándos nyelvnymozás leglaikusabb művelőjének sem lehet megbocsátani. Igazán idején volna a magyar tudományos világ tekintélyét ilyesmivel tovább nem kompromittálni. Csak a phonetika leg-
elemibb szabályainak teljes ignorálása vagy nem ismerése mellett lehetséges arra a lehetetlen gondolatra jutni, hogy media aspiratából (ha ugyan a dh-val átírt hang csakugyan az) media + h lesz s ez elemek közé akár anaptyxis révén. akár bárhogyan másként hangzó ékelődhetik. *Ha* a tehén bizonyos árja területéről való, akkor csak olyanféle alakból származhatott, mint av. daenu (*tején, tehén mint fehér, fehér?); ez olyan világos, hogy ennek meg-nem-látásához definitív látni-nem-tudás vagy látni-nem-akarás szükséges. A szókezdő mássalhangzók egymáshoz való viszonyán nem töröm a fejemet; ez az érdekeltek dolga.

teljesen megsemmisítette. A hangsúllynak tehát sporadikus esetekben a magyar nyelvben is megvan az a hatása, a mely az idg. nyelvek területén általában jelentkezik: a *Vocalabstufung* (!), a mit Fiók úr (672. l.) *verbis expressis* ki is mond és példával is illusztrál. Hogy megvan-e s ilyen értelemben van-e meg ez a hatás a finn-ugor nyelvekben és különösen a magyarban, azt döntsék el megint mások; egyelőre fejesóválva fogadom a dolgot. Ha azonban F. úr azt hiszi, hogy felhozott példájával a hangsúlycsuszamlásból eredő hangzóreduktiót megvilágította, akkor nagyon téved; e példa ellen tiltakozom, s ha jobb nincs, akkor az egész história marad, mint volt, tisztára légből kapott, be nem bizonyított s be nem bizonyítható ötlet.

Ez a példa a következő:

ca-kár-a	ca-kr-vá	ca-kr-má
ca-kár-tha	ca-kr-áthus	ca-kr-á
ca-kár-a	ca-kr-átus	ca-kr-ús.

F. úr a tájékozatlanok kedvéért elmondja, hogy ez a paradigma a kar ,ige' perfectuma, melynek dualisában és pluralisában a személyragokon van a hangsúly, az igető hangsúlytalan marad s ennek következtében magánhangzóját is elveszti; ez szerinte ,világos és analog' eset a Brassóban és társaiban megfigyelt *hangsúly- és szótagváltozásra*.

Ezzel szemben azt állítom, hogy ez az eset minden inkább, mint világos és analog s hogy az egész párhuzam egy ütőfát nem ér.

Nem akarok sokat aprólékoskodni, hanem mindjárt kiválasztom azt a formát, mely a párhuzamot a legjobban támogathatja; ez: cakrá (és cakrús).

F. úr tehát csak ezzel a példával állíthatja föl, de ezzel aztán köteles is felállítani a következő egyenletet:

$$\text{cakára} : \text{cakrá} = \text{Barassó} : \text{Brassó}.$$

Azt hiszem, ez a legkedvezőbb eset, melyben parallelizmusról egyáltalában szólni lehet.

Ámde ez az egyenlet egészen irracionális; a hangsúlyjeleket felrakva ugyanis a második oldalnak ezt a képet kellene nyújtania:

$$\star\text{Barässó} : \star\text{Barssó},$$

holott ezt nyújtja:

$$\text{Bärassó} : \text{Brässó}.$$

Az egyenlet két oldala között levő különbségek között a leglényegesebb az, hogy a cakára formában a második hangzó enyészett el, és pedig azért, mert a hangsúly az i. nyelv szelleme értelmében a legutolsó szótagra került, a cakrá forma végső szótagján lévő ékezet

tehát a cakára formához képest új szerzemény; a Bärassó szóban pedig az első hangzó pusztult el, és pedig azért, mert a hangsúly a nyelvgénusz ellenére az utolsóelőtti szótagra jutott, a Brássó alak végső szótagja pedig megtartotta a régi 'második' hangsúlyt.

Idáig semmi párhuzam!

Erre azt mondhatná valaki, hogy mivel az ind példában reduplikált alakkal van dolgunk, nem az első és utolsó szótag közötti viszonyt kell vizsgálni, hanem a második és harmadik szótagot kell párhuzamba állítani (tehát: -kára : -krá = Bara- : Bra-). Helyes! A dolog akkor így áll: a kár gyökér azért vesztette el hangzóját, mert a *suffixum* van ékeztve, a Barassó pedig azért, mert a *basis* második hangzója viseli az ékezetet. Ez sem jó! Hogy miért ránczигálom én a hajánál fogva elő a basist és *suffixumot*? Hát azért, kérem, mert cakára : cakrá *conjugatiós ablautot* tüntet föl, melynek *conditio sine qua non*-ja a *basis* és *suffixum*; Bärassó : Brássó pedig *ugyanazon ablaut-basis*nak volnának különböző formatiói. A parallelizmus tehát megmenthetetlen, olaj és fáradság egyaránt kárba vészett.

Több sikerrel biztatnának talán kéttagú basisok különböző alakulatai (pl. R₁ R₂ : S₁ R₂). Ezeket tehát ajánlom az indohungaristica amateurjei figyelmébe, anélkül azonban, hogy a sikerről jót mernék állani. Példákat is lehet majd felhozni illusztrálás végett, még pedig akárhányat és akárhonnán, nem csupán a szanszkritból, hanem akár az irokézek nyelvéből; *ex quovis ligno fit Mercurius*. Legelőbb azonban mégis azt kellene valami úton-módon kieszelni, hogy a hangsúlycsuszamlás és szótagenyészet főlvétele a magyar hangtan vitális érdekeinek sérelme nélkül legyen eszközölhető.

Míg ez bekövetkezik, jobb hijabau talán érdemes volna a régi alapon dolgozni, pl. ilyenféleképen:

Ha a felsorolt szavak közül egyik-másik (pl. Brettyó, prádé) csakugyan háromtagúból vált kéttagúvá, e jelenség magyarázására teljesen elégséges az *anaptyxisen* alapuló analogia. Általánosan ismert dolog, hogy két mássalhangzós kezdetű idegen szók majd feltüntetik az *anaptyktikus* hangzót, majd nem (goróf : gróf etc.). A nyelv génusza ugyan folyton nivellálni akar s keresi az egy mássalhangzós szókezdetet, de ellenáramlat is érvényesül a két mássalhangzós szókezdet javára különböző körülmények miatt, melyenek: idegen szók közvetlen hatása (Graf), az irodalmi nyelv befolyása (gróf), a beszéd tempójának gyorsasága (gazdram : gazduram), esetleg az affektálás etc. Ennek folytán természetesen ingadozás áll be az *anaptyktikus* hangzó használatában, először *idegen* eredetű, majd *eredeti* magyar szavakban is (mert hisz a nép nem tudja vagy nem törődik vele, mit kölcsönzött, mit nem). Ennek az ingadozásnak az a következménye, hogy egy

mássalhangzóval kezdődő *eredeti* magyar szavak (pl. Berettyó) egy színvonalra jutnak az eredetileg kétmássalhangzós kezdetű, de anaptyxis révén egy mássalhangzós szókezdethez jutott *idegen* eredetű szókkal (pl. karajczár) s az ezen utóbbiak mellett álló kétmássalhangzós kezdetű szók (pl. krajczár) magukkal ragadják az eredetieket, — a következő analogiás egyenlet értelmében :

karajczár : krajczár = Berettyó : Brettyó.

Látni való, hogy az egész dolog villára szúrhatóan egyszerű. A *prádé* rébusza is csak addig rébusz, a meddig azt hiszszük, hogy a kétmássalhangzós szókezdett *közvetlen* idegen hatást tételez föl; ez azonban egyáltalában nem szükséges, elégséges a közvetett hatás is : a már meghonosodott idegen szók által fölkeltett tendentia a kétmássalhangzós szókezdettel való megbarátkozásra.

SCHMIDT JÓZSEF.

HAZAI IRODALOM.

Br. Apor Péter verses művei és levelei (1676—1752). Szerkesztette *dr. Szádeczky Lajos*. Budapest, 1903. N. 8-r. I. köt. 4, XXXVI, 591; II. köt. 4, 745 l. (Monumenta Hungariæ Historica. Magyar történelmi Emlékek. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Második osztály. Írók. XXXVI., XXXVII. köt.)

Apor Péter b. verses műveit és levelezését politikai és irodalomtörténeti szempontból egyaránt érdekes két kötetben bocsátotta közkézre a M. Tud. Akadémia Szádeczky Lajos szerkesztésében. E mű, ha nem teljesen új oldalról ismerteti is meg velünk a *Metamorphosis* íróját, korrajzi munkájának fontosságát egyben-másban növeli. Kimélyíti azt a történeti háttért, a melyből Apor művei vizsgálhatók; az író életének adatait összegezi és bővíti; az Apor-család történeti szerepét megvilágítja, s azon függelékek, a melyeket a szerkesztő a kötethez csatol, alkalmasint újabb kortörténelmi távlatot nyitnak a XVII. és XVIII századi magyar élet rajzához.

Apor verses művei tisztán formai tekintetben újak; tartalmuk igen kevés különbséget mutat eddig ismert prózai műveitől. Legfontosabb munkája, a *Metamorphosis* verses feldolgozása, csak töredék, a mely így is méltó az irodalomtörténet figyelmére már csak azért is, mert eddig mit sem tudtunk Apor verselő munkásságáról; másfelül épen e becses korrajz egy pár helyen kissé kibővül verses alakjában. Mindezzel korán sem mernők mondani, hogy «Apor Péter kegyeletos

emlékét a költői nimbus zománczával is» fölékesíthetjük, mint a szerkesztő írja. Mert valóban nem ismertünk e korból verses művet, a mely kevesebb költői vagy csak verselői tehetséget is mutatna, mint Apor versei. Úgy véljük, költői nimbusról maga Apor sem álmodozott. A verses alak még meglehetősen távol áll a költészet lényegétől, s Apor mint verselő is fölötte gyöngé, egyhangú, csiszolatlan. Lehet, arra számított az író, hogy művének verses feldolgozását jobban olvassák, s az inkább bevéssődik az emlékezetbe, mint prózai korrajza. A szerkesztő is úgy véli, hogy «közvetlensége, színes irálya, könnyen (!) gördülő versei kellemesebb olvasmányul szolgálnak a prózai dolgozatoknál»; de e véleményt szintén nem mernők aláírni. Apor prózája, ha jelességei nincsenek is, egyszerűségével, mesterkéletlen őszinte hangjával mindenesetre érdekes olvasmány: a közvetlenséget talán inkább ebben kereshetjük, mint verseiben. Hogy itt-ott inkább színez a verses alakú korrajzban: megengedjük; de ez a színezés igen szokszor az értelem és szabatosság rovására esik, a mi legalább is kétes érdem. A verselés gyarlósága s a rímhajhászat akárhányszor kemény és szűk korlátok közé szorítja a jól fogalmazott gondolatot, a mely a verses kifejezésben minden erejét s néha értelmét is elveszti. Példát szükségtelen idéznünk; minden lapon találunk bőven. S az is megjegyzésre méltó, hogy Apor néha a verses feldolgozás fogalmazványában jobban ragaszkodik az értelem követelményeihez, mint a tisztázatban. Helyes, hogy a szerkesztő minden ilyen szövegbeli eltérést jegyzetbe vett; a nélkül akárhányszor szinte érthetetlen volna a tisztázatból közlött szöveg. Például Apor István szolgáliról így ír az emlékiró:

Legalább volt nyolczvan udvari szolgálja,
De némelykor kitölt *számdával az százra*;
Azoknak hatezer és hatszáz *forintja*,
Felment fizetések, még meg is haladta.

A második és harmadik sor a fogalmazványban egészen helyesen van: «De némelykor kitölt *százra is a száma*; Azoknak hatezer és hatszáz *forintra* felment fizetések.» A tisztázatban Apor többször inkább rontott, semmint javított a szövegen, a melyben a szabatos értelem s a kifejezés magyarossága bizony sokat szenved. Szóvá is lehetne tenni: vajjon nem helyesebb lett volna-e az eredeti fogalmazványt venni a kiadás alapjául, t. i. a mely részeknek eredeti fogalmazványa megmaradt? mert hát ha a tisztázaton még simítani akart az író? Hiszen csak az idézett példa is azt mutatja, hogy midőn a mondat egy részét kijavította, más része a régi fogalmazásban érthetetlenné vált: hátha ezt javítani szintén szándéka volt, de bármi okból a szándék nem teljesült? Egyébiránt, mivel a szerkesztő a szövegbeli eltéréseket ponto-

san számba vette, a hiányzó részeket pedig a prózai szöveg idézetével helyettesítette: a kiadás correctnessége ellen semmi szavunk nem lehet. Csak a jegyzetek némelyikére van egy-két rövid észrevételünk. Apor ezen sorához: «Teleki Mihály lón imperii gróffá» — a szerkesztő szükségesnek látja megjegyezni, hogy «római (német) sz. birodalmi gróffá»; — Apor ezen sorához: «*Glasz Vajn* nem hallatott akkor azon a helyen», ezt a jegyzetet írja: «T. i. *Glas Wein*, pohár bor»; továbbá: «*Raritást* ha hoznak», stb. e mondatban a *raritást* jegyzetbe veszi: «ritkaságot, újdonságot». Azt hisszük, a ki e kiadást olvassa és használja, fölöslegesen tartja az ilyen jegyzeteket; arra pedig, alig hisszük, hogy a szerkesztő alkalmasoknak hinné Apor műveit, hogy a nagyobb közönség is olvassa, mert csak e szempont igazolná az efféle megjegyzéseket. Némi tévedés is előfordul helylyel-közzel a jegyzetekben. Apor így ír: «Előttök egy öreg szolgál *hoch mesternek* szép pompával jöttek»: a szerkesztő ezt jegyzi meg: «Hofmeister, régi erdélyiesen Hopmester, udvarmester». Nemcsak Erdélyben, majd mindenütt úgy mondták akkor. Apor a *béll* szót *bérel* alakban használja, s e szóhoz Szádeczky azt jegyzi meg, hogy «Erdélyben máig is úgy mondják»; nemcsak Erdélyben, másutt is úgy mondja a nép. Szóval több helyen a rendes népi kiejtést Erdélynek foglalja le a szerkesztő, a mi a nép- vagy régi nyelvben járatlanokat megtévesztheti. Azonban szívesen elismerjük, hogy a jegyzetek nagyobb része szükséges és helyes, csakugyan magyarázó, felvilágosító.

A kiadás szerkesztése gondos ugyan, de nem mindenben igazolt, legalább a mi szempontunkból. Úgy vagyunk ugyanis meggyőződve, hogy az ilyen elegyes művek szerkesztésében mindig uralkodnia kell annak a szempontnak, hogy a mi a szóban levő író munkája: az bizonyos sorrendben egymás után következzenek, s ne szakítsák meg a sorrendet oda nem illő darabok. Az I. kötet negyedik darabját, a *Cserey Mihály névsorát*, a mely «alapúl és anyagúl szolgált az Aporéhoz», helyesebb lett volna a függelékek közé tenni s nem Apor művei közé sorozni; mert a tartalom történeti becse nem lehet a szerkesztés alapja. Ha az adatok fontossága révén szerkeszteniök azt vagy ezt a kiadást: föltötte különböző dolgok kerülnének együvé. Nem mondjuk, a tartalom hasonlósága csábíthatta a szerkesztőt e sorrendre; de a tartalom hasonlósága sem irányadó, ha a szerzők különbözők. Azután a függelékeket legalább a címlapon is föl kellett volna tüntetni; mert ezek megint nem tartoznak Apornak sem verses művei, sem levelezése közé. Azt meg hiánynak véljük, hogy a levelezés egyes darabjának nincs összefoglaló tartalomjegyzéke sem az I., sem a II. kötetben, a mely az időrendi áttekintést megkönnyítené vagy legalább lehetővé tenné. Ily csoportos adatokat magában foglaló műnek nem utolsó tulajdon-

sága a könnyen használhatóság, s a mit a szerkesztő sokkal csekélyebb fáradsággal megtehet, soha se bízza a kutatóra.

Az «Előszó»-ban pontosan beszámol a szerkesztő az egyes darabok keletkezéséről, lelő-helyéről és fontosságáról s a kiadás elvi alapjáról. Nem akart írni Aporról sem élet-, sem jellemrajzot: mindazáltal sok becses észrevételt tett mindegyikre, kivált pedig Apor családi életére s gyermekeire vonatkozólag. Apor Péter b. egész élet-története benne van leveleiben s végrendeleteiben. A milyennek őt *Metamorphosis*a feltűnteti: olyannak mutatják levelei is. De a szerkesztő igen helyesen meglátja sokszor, mily különbségek vannak az író elvei és gyakorlati élete között, például a vallási türelemre s a családi élet boldogságára nézve. E különbségekre ráirányozza a kutató figyelmét, a ki aztán könnyen kibővítheti az adatokat e két kötet becses anyagából.

Kortörténeti szempontból csak a függelékekről kívánunk még megemlékezni. Hat ily függelék közöl Szádeczky: az erdélyi nemzetekről, vallásfelekezetekről, stb., továbbá Teleki Mihályról, Szász János szebeni királybíróról, az új divatról gúnyverseket, Zonda Tamás verseit *Háromszék falvairól* és végül a *Nevek magyarozatát*. Ezek közül egyik-másik már ismeretes volt, de Szádeczky kritikaibb szöveggel s kiegészítve adja, némelyiket pedig mint ismeretlent közli. Kivált a gúnyversek érdekesek irodalomtörténeti szempontból. Mindegyik a korszellem nagy változásának hatalmas forrásából ered, mint maga a *Metamorphosis* is. Mindegyik sokkal több költői érzéket mutat, mint Apor verses művei, s mindegyikben erős satirai ér csörgedez úgy, hogy a XVI. századbéli Szkhárosi Horváth András feddőverseinek hangja mintegy újra megzendül bennök. A politikai és vallási küzdelem megszűnt ugyan, de az új szellem nem elégítette ki a magyart. A társadalmi bűnök felburjánzását éppen a főrendek segítették elő, a kik közül Teleki Mihály a legnagyobb szálla az írók szemében. Önzését, kincsvágyát, kapzsiságát két vers is elkeseredett hangon emlegeti; s kivált a róla szóló szemléletes előadásban nem egy helyütt valódi történeti adatokra látszik támaszkodni. Izzó gyűlölet sugalja minden sorát. Az erdélyi nemzetekről és vallásokról szóló («Imago veritatis») legelégedetlenebb a korabeli állapotokkal. Mélyen fájlalja a székelység romlását s az anyaországiaknak az erdélyiekre tett hatását; hívalkodóknak, orozátlanoknak hirdeti «az pannonusokat,» a kik zsarnokoskodnak az együgyű erdélyi nemzeteken. De az oláhok latorságát meg éppen méregbe mártott tollal teszi pellengérré. Fosztogatás, öldöklés, zsvány-ság a főjellemvonásuk, s a mi legjobban fáj az írónak:

Se ispány, se király, se úr nincs Erdélyben,
Ki megzabolázná cselekedetekben.

Minden vallás csak tévelygés az unitáriuson kívül. A protestánsokat épen úgy üldözi, mint a katolikusokat, mert szerinte, készakarva elcsavarják az igazságot s nem mernek vagy nem akarnak határozott színt vallani. Aztán a főtisztviselőket, élükön Apaffival, veszi célba, hogy mindegyiket meggyűlöltesse kapzsiságáért, önhasználeséért. Nem kíméli a fejedelemasszonyt sem, a ki «a férfiaknak tisztiben behágott» és a hízelkedőknek, tányérnyalóknak kedvezett, a becsületes szegényeket pedig «dur-dérrel» kergette el magától. A pasquillíró mérges nyila legkérlelhetetlenebbül Telekit és Szász Jánost célozza. Mind a két író (emennek nevét is ismerjük: Szentpáli Ferencz) egyénít s megtörtént eseményekre hivatkozik. A «Nemes módíró» szóló már általánosabb, de előadása ennek is szemléletes és kortörténeti tekintetben nagyon élénk s festői. A függelék két utolsó darabja tartalmilag elütő a főtebb érintettektől és sokkal kevesebb becsű is. Valóban keveset veszített volna a kiadás, ha mindkettő elmaradt volna is; legfőlebb csak azt tudjuk, hogy milyen verselő volt az a Zonda Tamás, a kit Cserey is, Apor is híres poetának emleget. Verselni elég jól verselt, bizonyos rhythmusérzékét nem tagadhatni meg tőle; de e most közlött verse után híres poetának még bajos állítani. Cserey és Apor azonban ismerhették más műveit is, azért ítéletükben nem akarunk gáncsoskodni.

VÁCZY JÁNOS.

Regestrum Varadinense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum, descripta effigie editionis a. 1550 illustratum sumptibusque capituli Varadinensis lat. rit. curis et laboribus Joannis *Karácsonyi* et Samuelis *Borovszky* Academiae Scientiarum Hungaricae membrorum editum. Budapest, typis Victoris Hornyánszky, 1903. Ára 15 K.

A középkori társadalom intézményei között nem egyet találunk, a melynek eredete még igen korai kulturállapotok kezdetleges és babonás világnézetére vezetendő vissza. Ezeknek nagy részére a keresztény egyház és a haladó civilizáció szabályozó vagy szelidítő befolyást gyakorolt, idővel pedig teljes megszüntetésükre törekedett. Ilyenek voltak a fontosabb vagy homályosabb perekben bizonyítási eljárásul használt istenítéletek, a melyeknek több neme közül nálunk az Árpádok korában főleg a tüzesvas-próbák voltak használatban. Kálmán király törvénye ezeknek végrehajtását a nagyobb egyházakhoz kötötte, a melyekben az egyes próbákról oklevelet állítottak ki és annak rövid kivonatát a káptalan által őrzött jegyzőkönyvbe is bevezették. E jegyzőkönyvekből ismerjük a nagyváradi káptalan protocollumának egy XIII. századi töredékét, melynek kézírata vagy annak másolata még a XVI. század közepén megvolt és Nagyvárad akkori püspöké-

nek, Fráter Györgynek rendeletéből nyomtatásban közrebocsáttatott. E fontos történeti forrás 389 aktus emlékét őrizte meg számunkra, melyeknek egy része nem próbáról, hanem a káptalan előtt történt egyszerű bevallásról vagy egyezségről szól. Úgy látszik, hogy az utóbbiakhoz hasonló esetek száma a próbák rovására már e korban egyre növekedett, míg végre a XIII. század utolsó évtizedeitől kezdve — főleg mióta a vas- és vízpróbákat hivatalosan is eltörölték — a káptalan működése egészen a mai közjegyzőinek megfelelő, u. n. hiteles helyi működéssé változott át.

Az 1550-iki nyomtatvány alapján készült újabb kiadások sorában már a negyedik az, melyet a nagyváradi káptalan költségén dr. Karácsonyi János és dr. Borovszky Samu bocsátottak közre. Az eddigiek közül egy sem közölte hibák nélkül az archetypus szövegét, e tekintetben tehát az előttünk fekvő facsimile-kiadás elődeinél jobbat nyújt. — De e kiadás értéke főleg a bő és lelkiismeretes kritikai apparátusban rejlik, a melyből első sorban a váradi regestrum chronológiájának megállapítását kell kiemelnünk. — Eddig csak egészében és megközelítőleg helyezte el a tudomány a váradi regestrumot a XIII. századba. Igaz ugyan, hogy egyes eseteknél az évszám is föl van jegyezve, de ezeknek száma a többiekhez képest elenyészően csekély, másfelől pedig az egyes följegyzések szövegéből kétségtelenül kitűnik, hogy azoknak egymásutánja, úgy a mint az a kolozsvári nyomtatványban foglaltatik, nem felelhet meg a följegyzések időbeli sorrendjének. Úgy látszik, hogy az 1550-iki kiadó (Heltai Gáspár?) vagy a korábbi másoló előtt egy összefüggéstelen, részben csonka lapokból álló kézirat feküdt, a melynek elrendezése teljesen önkényesen történt. Ily körülmények között vállalkoztak a kiadók (vagy csak egyikök?) arra az érdekes feladatra, hogy az egyes esetek évszámát, és pedig a bennök főlemelt hivatalos személyek neveiből kiindulva, megállapítsák. Párhuzamos táblázatban közölve találjuk a II. Endre király alatti tisztviselők névsorát, egyfelől az oklevelekből, másfelől a váradi regestrumból összeállítva. Ezen az alapon lehetségessé vált számos följegyzés keltét (sokszor még az éveken belüli pontossággal is) megállapítani, a melyekhez azután a hátralevők önként sorakoztak. El kell ismernünk, hogy ez ép oly fáradtságos, mint sikeres munka volt, és hogy megoldotta azt a feladatot, melyet a váradi regestrum utolsóelőtti kiadója öt évvel ezelőtt még «lehetetlenséggel határos»-nak mondott.

Általában véve legjobb publicatióink közé kell sorolnunk a jelen kiadást, mely a váradi regestrum fölhasználására most már teljesen megbízható és szilárd alapot épített.

MADZSAR IMRE.

László Géza: Valerius Cato költeményei. A latin szöveget megállapította s magyarra fordította —. Szekszárd (Molnár Mór), 1904. 8-r. 15 l. Kapható szerzőnél, ára 1 K.

A római költői irodalom történetében az Augustus korát megelőző időszakot egész a II. század végéig a nagy átalakulás idejének lehet nevezni. A classikus görög irodalom, melynek emlőin indult s táplálkozott a római, úgy látszik, többé nem elégítette ki az írókat; megunták a műrecek fordítását, utánzását és valami mást, mondhatnók, szokatlant, újat kerestek. Ilyenül kínálkozott az alexandriai kor irodalma, melynek formai tökéletessége, nagy tudományos készültséget mutató alkotásai sok tekintetben egészen más jellegűek, mint a classikus görög irodalom termékei. Talán éppen a tudós színezet, a forma tökéletessége csábította az írókat, elég az hozzá, hogy egyszerre az alexandrinismus lett a jelszó s ez az irány lett uralkodóvá, különösen a költői irodalomban.

A fiatal óriások között, kik az új irány híveiül szegődnek, első helyen áll Valerius Cato, a tudós grammatikus; tulajdonképpen ő ezen iskola megalapítója, körülötte csoportosul az az ifjú gárda, melynek soraiban ott látjuk Cornificiust, Licinius Calvust, Helvius Cinnát s másokat. Maga Catullus is ebbe a körbe tartozik. Ezek az írók követék az alexandriai kor íróit mindenekelőtt abban, hogy elhagyták a régi, hosszú és nehéz műformákat és műfajokat s rövid, kellemes alakba öltöztettek mondani valójukat, érzelmeiket. A hosszú epikus elbeszélés helyét felváltotta a rövid költői elbeszélés s divatba jöttek a kisebb lírai költemények, elegiák, epigrammák, epyllionok.

Ebbe a körbe tartozik Valerius Catónak *Diana* című költeménye s ide kell soroznunk azt a 183 hexameter sorból álló költeményt, melyet az irodalomtörténetben sokáig Vergilius neve alatt emlegettek, annál is inkább, mert a kéziratokban Vergilius ifjúkori költeményei között maradt fenn. Scaliger József volt az első, a ki, 1573-ban, kimutatta, hogy ez a 183 sor nem a Vergiliusé, hanem a Valerius Catóé. Legfőbb bizonyosságunk erre Suetonius, kinél Valerius Catóról ezt olvassuk (*De gramm.* 11): *Burseni cuiusdam libertus ex Gallia: ipse libello, cui est titulus Indignatio, ingenuum se natum ait et pupillum relictum eoque facilius licentia Sullani temporis exutum patrimonio. Docuit multos et nobiles; visusque est peridoneus præceptor, maxime ad poeticam tendentibus; ut quidem apparere vel his versiculis potest:*

Cato Grammaticus Latina Siren
Qui solus legit ac facit poetas.

Scripsit præter grammaticos libellos etiam poemata ex quibus

præcipue probantur *Lydia et Diana*. *Lydiæ* *Ticida* meminit: «*Lydia doctorum maxima cura liber*».

Ime ezek a Catóra s a szerzősége vonatkozó fontos adatok. Ezeknek s más, a költeményben található vonatkozásoknak alapján Scaliger visszakövetelte az említett 183 sort Catónak. Megállapította egyuttal, hogy a *Dirae* című költemény, a szóban forgó 183 hexameter sor két részből áll, az első 103 sor átkozódásokat tartalmaz azokra, kik a szerzót földbirtokaitól megfosztották, a második rész 80 sora pedig a költő kedvesével *Lydiával* foglalkozik. (V. ö. Ókori Lexikon, *Valerii*.)

Szükséges volt elmondani s részben ismételni ezeket a dolgokat, mindamellett, hogy L. G. az EPhK. XXV. és XXVII. évfolyamában bő tájékoztatást nyújt Catóról, a szerzőségről s a szöveg kritikai állapotáról. Az előttünk fekvő füzet ugyanis a *Dirae és Lydia* szövegén és fordításán kívül csupán egy rövid előszót tartalmaz, mely nem tájékoztatja az olvasót, hanem csak utasítja szerzőnek említett két értekezésére. Mivel pedig a fordítás sok helyen éppen az ott közölt szövegkritikai s hermeneutikai megjegyzéseken alapul, azok nélkül tehát nem is érthető: nagyon jó lett volna itt e kis füzetben újra lenyomatni, vagy legalább átdolgozásban közölni azt a két cikket, hogy az olvasó közvetlen közelben kapjon minden szükséges tájékoztatást és felvilágosításért ne kelljen a Közlöny régebbi évfolyamaiban lapozgatnia. Elismerem, hogy ez talán első sorban költség kérdése, de ismétlem, hogy jó lett volna.

A fordítás magyar alexandrinusokban tolmácsolja a latin hexametek értelmét. Az említett előszóban azt mondja szerző, hogy ezt a versformát a két költemény tárgya miatt sokkal megfelelőbbnek érezte a hexameternél. Olyan kérdés ez, melyről sokat lehetne beszélni. Az én véleményem az, hogy a rímes alexandrin, ha még oly tökéletes is, mégis különösen hangzik; elég erre egy példa, Baksay Homeros fordítása. Hogy pedig a hexameter nemcsak komoly és fenséges tárgynak való, hanem a komikus és satirikus hangot is szépen kifejezi, arra Horatiust és a későbbi szatirikusokat idézem például. Helytelen eljárás volna a hexametert a magyar nyelvből egészen kiküszöbölni, csak azért, mert idegen. Nyelvünket nagy gazdagsága a hangsúlyos és az időmértékes verselésre egyaránt alkalmassá teszi, úgyhogy ebben a tekintetben egyetlen élő nyelv sem állítható melléje. Miért hagyjuk míveletlen ezt a kincset? Nagy tévedés azt hinni, hogy ütemes verseink rímeinek csengésével valaha utólérhetjük a spanyolt vagy az olaszt, holott másfelől bizonyos, hogy a classikus versformák közül különösen a hexameter bátran oda állítható akár a latin, akár a görög mellé. Például Arany Jánost említem s még egy kevésbbé ismert nevet, a Vektorisz

Józsefét, ki Vergilius Bucolikáit fordította le hősi hatásokban. De erről elég ennyi.

Általánosságban helyeslem fordítónak azon felfogását, hogy a magyar szöveg a latin szolgálatában kíván maradni, azt akarja magyarázni s ezért, bár néhol csengőbb-bongóbb sor is telt volna tőle, szándékosan nem tért el nagyon az eredeti szövegtől s nem akarta az eredeti értelmet még a magyarosabb szerkezet s a jobb rím kedvéért sem feláldozni (Előszó). Megjegyzem azonban, hogy fordítani és *magyarázni* nem mindegy. Igaz, hogy a műfordításból senki sem követelheti a szöveghez, a szavakhoz való ragaszkodást, de az igazság mégis az, hogy csak ott kell a fordítónak magyaráznia, a hol akár a kötött forma, akár az író tömörsége, vagy bármi más nehézség (pl. szójáték stb.) teljes lehetetlenné teszi a fordítást. Arany pl. az Arisztóphanesben a szójátékokat is megfelelő szójátékokkal magyarázza.

Az előttünk fekvő fordításból ebben a tekintetben álljanak itt a következő példák:

Diræ, 1: Battare, cyneas repetamus carmine voces,

Divisas iterum sedes et rura canamus,

Magyarúl: Siralmas nótádat, Cato, újra kezd el!

Melyet elátkoztál, melyet Sulla vett el.

Diræ, 91: Tardius ah! miseræ descendite monte capellæ

Magyarúl: Szegény kecskéim, még maradjatok ott fönn.

Diræ, 93: Tuque resiste pater et prima novissima nobis!

Magyarúl: Egyetlenem, aztán atyáddal tiltakozz!

Diræ, 94: Longum manet esse sine illis?

Magyarúl: Valyon az Isten visszahoz?

Lydia 43: Phœbe, gerens in te laurus, celebrabis amorem!

Et quæ pompa deum [nisi silvis fama locuta est

Omnia; vos testis!] secum sua gaudia gestat,

Ant insparsa videt mundo?!

Magyarúl: Phœbus babért hordva hirdeti szerelmét,

S hány Isten viseli szerelmének jelét

Vagy látja az egen? [Ha mindez nem mese;

Tanuin lehettek!]...

Ez a legutolsó hely azért is figyelemre méltó, mert a szövege rendkívül romlott s a hogy itt van, így is van benne nehézkesség, erőltettség, a mit interpunctióval eligazítani nem olyan egyszerű dolog. Általában a fordítónak szövegkritikai eljárására vonatkozólag meg kell jegyezni, hogy szövegének helyességéről nem mindig győzi meg az olvasót (l. e. Közlöny XXVII. évfolyamában közölt tanul-

mányt), mert kellő indokolást s meggyőzést csak úgy találunk, ha tudjuk, hogy a kodexek közül melyiknek lehet legnagyobb tekintélye és megbízhatósága s ennek vagy ezeknek az adata, esetleg valamely kiadónak nevezetes emendatioja, vagy conjecturája összehasonlítás végett mindig előttünk áll. Már pedig ebben a tekintetben biztos támasztékokat az említett tanulmány nem ad. De visszatérve az előbbiekre, világos, hogy sokkal helyesebb, ha a lefordított sorokat megmagyarázzuk csillag alatt, jegyzetben, mint fordító a *Diræ* 40, 54, 71, 93. soránál teszi, mintsem hogy a fordítást egészen magára hagyjuk; de még ennél is helyesebb, ha úgy fordítjuk le, hogy semmi különleges magyarázatra ne legyen szükség. Ugyancsak a fordítás hűsége ellen vét a következő helyeken: *Diræ* 84. (*indemnatus*, ártatlan); 88. (már csak szavam hallja); *Lydia* 13. (*Venerem spirantia membra*); *Lydia* 15. (édes ajkáról); *Lydia* 17. (*Dalos madár dala*); *Lydia* 20. (sorsotok irigylem, maradhatott volna, mint a 8. sorban: irigykedem rátok); *Lydia* 33. (válogatva); *Lydia* 38. (mért ne lett vón' = miért nem lett?); *Lydia* 49. (*Hæc quoque prætereo*); *Lydia* 60. (*ex me orta*); *Lydia* 80. (angyalom).

Ezek azonban csekélyebb fontosságúak. Általában látszik a fordításon, hogy nem felületes munka, hanem a fordító, miután annyit foglalkozott a szerzőség kérdésével, újból és újból áttanulmányozta a szöveget, az elképzelhetetlen zür-zavarban a helyes értelmet, a jó összefüggést igyekezett legelőször is megállapítani s csak akkor nyult a fordításhoz. Nyelvezete jó magyaros, folyékony, verselése könnyű, csak egy pár ríme ellen van kifogásom, ú. m. *Lydia* 9—10. (ezerszer — jár s kel); u. o. 15—16. (bú — felvidúl); u. o. 23—24. (hidegláza — bálványa); u. o. 45—46. (mese — messze); u. o. 51—52. véthetett — lehet); u. o. 65—66. (voltak — galázolta, talán gázolta?); u. o. 71—72 (piszkolva — Aurora). De megengedem, hogy ezek az Előszóban hangoztatott elv alapján maradtak benne.

Kiváncos volna, ismétlem, hogy kutatásai eredményeit a fordítással együtt közölje egy kis füzetben s a szerzőség kérdésében felfedezett bizonyítékait, különösen pedig az oly igen fontos szövegkritikai megjegyzéseket valamely idegen nyelvű folyóiratban is publikáltassa, mert különben csak nálunk vehetik hasznát s nálunk is kevesen. Ha a fordítás az előbbi két tanulmánnyal együtt eléri azt, hogy a hazai philologusok figyelme Valerius Cato felé fordul: akkor a fordító sikere teljesnek mondható, s kutató fáradozásaiért bő jutalmat talált.

INCZE BÉNI.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Deutsche Literaturgeschichte der Klassikerzeit von Carl Weitbrecht. Leipzig, Sammlung Göschen 161. K. 8-r. 204 l. — **Geschichte der russischen Literatur** von Dr. Georg Polonskij. U. o. 166. sz. K. 8-r. 144 l. — **Die Haupt-Literaturen des Orients** von Dr. M. Haberlandt, Privatdozent an der Universität Wien. I—II. Teil. U. o. 162—163. sz. K. 8-r. 110 és 106 l.

A Göschen-féle gyűjtemény a nagyobb nyilvánosságnak van ugyan szánva, azonban a szakköröknek is, így első sorban a legelőkelőbb német folyóiratoknak mindenkor dicsérő és buzdító kritikáját érdemelte ki. Kiadványai, melyeknek száma hova-hamar megközelíti a kétszázat, nálunk is széltében közkezen forognak. Ezt az elismerést és ezt a népszerűséget pedig annak a szerkesztésében állandóan uralkodó műgondnak köszönheti, hogy nem gyári módon összeütdött kompilációkat, hanem rövidségükben is eredeti és haszonnal forgatható kézikönyveket óhajtt nyújtani.

Hogy mennyire ez a vezérlő elve minden egyes számnál, annak örvendetes bizonyását látjuk *Weitbrecht* Károly stuttgarti tanárnak *Deutsche Literaturgeschichte der Klassikerzeit* című, e vállalat számára készült munkájánál. Azért sietünk ezt kiemelni, mert hiszen — mint tudjuk — erről a klasszikus korszakról annyit írtak össze, hogy egy kis zsebkönyvben arról jót s eredetét nyújtani szinte lehetetlen, újat pedig szinte merészségnek mondható. Nem csupán Schmidt Juliánnak, Biedermannnak, Goedekének, Hillebrandnak és Loebellnek a XVIII. századbeli német irodalmat érdeklő óriási munkáira célzunk itt, hanem a monografiák, életrajzok és kommentárok rengeteg nagy számára, a mi jókora könyvtárt tesz ki s a mi éppen azt a klasszikus kort öleli fel, melyet Goethe és Schiller működése tölt ki. *Weitbrecht*nek ugyane vállalatban megjelent *Deutsche Literaturgeschichte des 19. Jahrhunderts* (134—135. sz.) című jeles munkája eleve bizalmat keltett bennünk aziránt, hogy ebből az újabb könyvből is olvashatunk ki valami egyénit és vonhatunk le egy vagy más tanulságot. Várákozásunkban nem is csalódtunk. A nélkül, hogy — mint mondani szokták — két könyvből csinálna egy harmadikat, és a nélkül, hogy zseniálisnak látszó nagyotmondásban keresné az eredetiséget, *Weitbrecht* meg tud maradni a helyes középúton. Miután a «bevezető szellemeket» (Klopstockot, a Hainbund tagjait, Winckelmannt, Lessinget, Wielandot, Herdert és a Sturm und Drang költőit) röviden és kellőleg méltatta és megjelölte helyöket az irodalomban, három tartalmas fejezetben (*Goethe bis 1794; Schiller bis 1794; Goethe und Schiller*) tárgyalja le a klasz-

szikus korszakot. Úgy Goethénél mint Schillernél czélja az, hogy bevilágítson legbelsőbb egyéniségökbe és megmutassa, mi alkotásaik közül a legeslegmaradandóbb és mit köszönhet egyiknek is, a másiknak is a német irodalom. Óva int attól, hogy különösen Goethét — akivel szemben csakugyan annyian túlzásba estek — akár mint költőt, akár mint embert túlbecsüljük vagy lebecsüljük s főleg, hogy az ifjú Goethében keressük mindjárt az igazi Goethét. Egyszerűségében is mesteri az a stílus, a hogy itt Weitbrecht — mintegy alulról fölfelé menve — eszünkbe juttatja, hogy Goethe nem volt született renaissance-költő, nem nézték azonnal úgynevezett tökéletes embernek, hanem át kellett öneki is esni a küzdésnek, a célkeresésnek, a kiforrásnak évein s ezeknek akkordjait visszhangozzák a Götz, az «Urfaust» és különösen a Werthers Leiden: szóval többé-kevésbé magunkfajta embernek kellett lennie, mielőtt megdicsőült. — Schillerben a drámaíró és tragédiaköltő domborítja ki Weitbrecht, mint a mely hivatásra egyénisége és körülményei őt legjobban prædestinálták. Együttműködésük ismertetésénél pedig különös figyelemmel van arra, mit adott Schiller Goethének az igazi német szellemből s viszont Goethe klasszicizmusából hogyan nyert Schiller új ihletet.

Az önállóság jellemzi *Polonskij* orosz irodalomtörténetét is, mely manapság, midőn a szláv eszmék olyan rohamos tért hódítanak a művelt nyugaton, hogy nemrégiben maguk a franczia írók, saját jónevük érdekében, szükségesnek látták óvást emelni ellene. Sienkievics *Quo vadis*-ával Jean Lombard posthumus *Byzance*-át állítva szembe, — manapság, ismétljük, valóságos hézagpótló munka, mely az érdeklődőket tömör összefoglalásban tájékoztatja a hatalmas orosz irodalomnak fejlődéséről és korszakairól. Minden lapján látjuk, hogy a szerző elolvasta a kérdéses műveket és róluk saját ítéletét írja le. Nem hallgathatjuk el azonban azt, hogy ez az ítélet olykor többé-kevésbé egyéni vélemény marad, a melylyel nem érthetünk egyet. Hogy a térszűke miatt csak egy szembeötlő példára hivatkozzunk, feltűnt a kötet olvasásánál az, hogy milyen méltánytalan a két Tolsztojjal szemben. Először is Tolsztoj Leónak működését meglehetősen felületesen ismerteti s itt is csak a regényíróra van tekintettel, úgy hogy az ő társadalmi (ethikai) és vallástani művei — ezek között *Az én gyónásom*, *Mi a művészet?* *Korunk rabszolgasága*, *Négy evangelium* — még csak meg sincsenek említve. Hogy Tolsztoj Leó olyan szélkében olvasott író, ez tán nem mentette fel a szerzőt attól, hogy neki is legalább olyan tartalmas fejezetet szenteljen, a milyenekben Rjezsetnikov és Levitov, Uspenskij és Slatovratskij regényeit valóban élvezetesen és érdekesen ismertette. Az megint, hogy Tolsztoj Elek költészete rideg, mint a márvány», hogy belőle «minden igazi és természetes

hiányzik», azt hisszük, csak cum grano salis állhat meg. A ki ennek az orosz Heinenek Ты помнишь ли, Марія vagy То было раннею весной kezdetű dalait olvasta, önmagától rájöhet Polonskij elhamarkodott állításának czáfolatára. Egyebekben a könyv — mint mondtuk — nagy olvasottságról és tárgyismeretről tanúskodik s mintegy kiegészítőül csatlakozva a Berncher-féle orosz nyelvtanhoz, társalgóhoz és olvasókönyvhöz (Sammlung Göschen 66., 67. és 68. sz.), jó szolgálatot tehet azoknak, akik az orosz irodalomról óhajtanak áttekintést nyerni. Az érdeklődőknek különben a könyv élén levő bibliographia nyújt bővebb tájékoztatást.

Nem szólhatunk ily dicsérettel *Haberlandt* M. bécsi egyet. magántanár művéről. Ez a kelet főbb irodalmait ismerteti, de olyan röviden és szűkszavúan, olyan bántóan száraz, minden emelkedettség nélküli stilusban, hogy abból ugyancsak hézagos képet alkothatnak a keleti népek gazdag irodalmáról. Ez a rövidre fogott anyag bátran elfért volna egy kötetben is és akkor legalább megvolna az a mentése a szerzőnek, hogy tere nem volt elég; míg így teljességgel nem értjük, miért kellett a munkát két (egymásután következő) kötetre osztani, mikor ez nem volt csöppet sem előnyösebb a tárgyalást illetőleg. Az első kötetben különben — a «kelet» fogalmát, a keleti irodalmak korát és külső viszonyát érintő bevezetés után — a kelet-ázsiai (chinai és japán), az ind és a buddhista irodalom; a második kötetben pedig a perzsa, a semita (babyloni és asszir, héber), az arab és a török irodalom van ismertetve. A kivonatszerű tárgyalást német fordítású szemelvények élénkítik és minden fejezethez bőséges bibliographia csatlakozik.

Dr. SZABÓ KÁROLY.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK

1902/1903.

14. Bartalis József: A római jog és szellem hatása a középkor elején fellépő népekre. (Gyulafehérvári róm. kath. főgimnázium 5—57. l.) — A mai európai jog a római jog alapján épült fel. De hogyan lett a pogány római birodalmat összetartó ius Romanum a keresztyén társadalom jogi alapjává? A kor szellemével együtt az intézményeknek is változniuk kellett. A római birodalom területén letelepedtek a barbár, germán népek. A centralisticus imperiumot a széthúzó barbár királyságok váltották fel. Az imperium mindenhatóságának helyébe az egyéni szabadság eszméje lépett. A ius Romanum-

nak és a germán nemzeti jogoknak egymással az előbbinek alapján való egyesülését a római egyház irányította a keresztyén testvériség felé. Így jött létre Nagy Károly új-római császárságában az egységes, keresztyén köztársaság, melynek világi feje a ius Romanumot képviseli, egyházi feje a keresztyén szellemet, társadalma pedig a germán hűbériséget.

Ezen történelmi folyamatot rajzolja meg a szerző értekezésében. Nagy vonásokban előadja a nyugat-római birodalom bukását, a barbár népek letelepedését. Vázolja a germánok törvénygyűjteményeit, az egyház hatását és végül összefoglalja értekezésének eredményét, hogy a betelepült barbárok kiválasztották a római jogból a nekik legmegfelelőbb intézményeket. A municipalis szabadság a városi autonomia alapjául szolgált, az imperium Romanum eszméje pedig létrehozta az új-római császárságot.

Vázlata igen ügyesen szerkesztett. A bő anyagból helyes érzékel kiválasztotta a lényegeset. Bő forrástanulmányaiból fakad eszméinek gazdagsága. A hely és az alkalom nem való arra, hogy eszméit bővebben ismertessem, csak felhívom rá a figyelmet. Ki kell emelnem, hogy találó képét adja Róma romlottságának és vele szemben a barbárok frissességének.

És a mi bennünket, mint philologusokat különösen érdekel, az a nyelvi átalakulás, a melyen a betelepült germán népek a római nyelv hatása alatt átmentek.

A nemzeti szellemnek leghathatósabb kifejezője a nemzeti nyelv, s a római szellem örökérvényűségét mutatja az, hogy a világhatalom elvesztése után is fenmaradt latin nyelv a germán és kelta nyelvekkel egyesülve megteremtette a román nyelveket, az egyház nyelve pedig a latin lett. A római szellemnek ezt a diadalát hirdeti a szerző igen szép szavakkal.

De figyelmeztetnem kell a tisztelt szerzőt, hogy nemcsak a római szellem él a nyelvben, hanem a magyar is nyelvében él. Vigyáznunk kell nyelvünkre, mint legfőbb kincsünkre. Nekünk, tanároknak kell ezzel a kincsesel leghivebben sáfárkodnunk, kivált ha írásban szólunk az ifjúsághoz. A tisztelt szerző pedig többször vét a szabátosság és néhol a magyarosság ellen: «ő volt egyedül az, mely» (5. l.) «ő» és «mely» összeferhetetlen; «műveltséget nyervén, erőssé tették magukat is mindaddig, míg a népvándorlás irtózatossá ereje el nem sepepte» (6. l.), kit? vagy mit? — «hajdan a világ büszkeségét képezte» 8. l. (bildete) — «súlyosan büntették a betöréseket, gyilkosságot, házasságtörést, soknejűséget és a hivatalnokok visszaéléseit» (16. l.), pongyola szerkezet, nem szabad így takarékoskodni a ragokkal. — «születés és vagyonra tekintés nélkül szolgálgák ki mindenkinnek az igazságot» (16. l.), helyesen: születésre és vagyonra való tekintet nélkül szolgáltatassák ki stb. «Az ifjúság, erő, tűz- és szilajsággal telt longobard nép — — —» (24—25. l.) a főttebbi hiba: mély és magashangú ragok helytelen összevonása — «a tartományi gyűlésekre sem mentek el. A befolyásuk alatt álló szabadok szintén kimaradtak — — —» (44. l.) (ausbleiben), helyesen: elmaradtak.

A stilusbeli hibáknak ezen hosszabb tárgyalását szükségesnek és időszerűnek tartottam most, mikor a «Magyar nyelvtudományi társaság» megalakult. Ez a társaság arra hivatott, hogy szaktudóst és

laikust egyaránt kebelébe fogadjon és a magyar nyelv kineseit megvédje az elkallódástól és megtisztítsa a reá ragadt piszoktól. Ebben a munkában a philologusoknak kell jó példával előljárniok, a kik a magyar nyelvnek és idegen nyelveknek alaposabb irodalmi ismeretével fegyverkeztek föl, s ismervén az ellenséget, könnyebben védekezhetnek ellene.

Mint philologust és historikust figyelmeztetem a szerzőt, hogy néhol elmaradt az idézet helye, mint pl. Plinius idézése után (6. l.), Montesquieué után (u. o.), Tours-i Gergelyé után (43. l.)

A főntemlített hibák nem vonnak le az értekezés tárgyi értékéből. A szerző igen hasznos és derék munkát végzett; célját elérte: a művéből levont gazdag tanulság ráirányítja a figyelmet arra a hatásra, melyet a római jog és szellem a középkor történetére gyakorolt.

SZÓTS GYULA.

15. Vucskits Jenő: A Vesta-szűzek. (Keszthelyi kath. főgimnázium értesítője 3—74. l.) — Van Horatiusnak egy gyönyörű ódája, a melyben magának örök dicsőséget jósol. S miközben a halhatatlanság kriteriumait keresi, az idő végtelenségét a következő képben találja fel:

usque ego postera
Crescam laude recens, dum Capitolum
Scandet cum tacita virgine pontifex.

Tehát a virgo örökké fel fog járni a Capitoliumra!

A virgines Vestales intézménye a római állammal annyira össze volt forrva, hogy Horatius el sem tudja képzelni, hogy valaha megszűnjék. A szerző arra a hálás feladatra vállalkozott, hogy a Vesta-szűzek történetére és szervezetére világot vessen. Értekezése hat fejezetre oszlik. Az első fejezet a Vesta-kultusz eredetéről szól. A szerző ezt közös árja eredetre viszi vissza: Vesta a mindent megtisztító tűznek az istene, a tűz tisztelete pedig közös az árja népek-nél. A második fejezet az intézmény szervezetét tárgyalja. E szerint hat Vesta-szűz volt, a kiket fogadalmuk 30 évre kötött le hivatásuk teljesítésére. Fejük volt a Vestalis maxima. Hivatásukat a harmadik fejezet adja elő, melynek címe: «Magán- és nyilvános szereplésük.» Otthon, Vesta templomában őrizték az örök tüzet. A tűznek ez az árja eredetre valló, nagy tiszteletben tartása politikai előrelátást is mutat. A tűzhely a családi élet középpontja, a családi élet tisztasága pedig az állam alapja. Ez magyarázza meg a gondatlan Vesta-szűznek szigorú büntetését (a pontifex megvesszőzte). Feladatuk volt továbbá a palladium őrzése. Nyilvánosan végzett kötelessége a papnőknek az állami imádságok, szertartások elvégzése, áldozatok bemutatása, a mi igen terhes hivatal volt. A negyedik fejezet a szűzesség fogadalmáról szól. Mint a szűzi Vesta papnői tették ezt a fogadalmat. És annak megsértése az elevenen való eltemetést vonta maga után. De éppen ez a castitas volt legfőbb alapja jogaiknak és kiváltságaiknak, a melyekről az ötödik fejezet szól. «Venerabiles» volt a nevük. Vivo patre gyakoroltak ius testandi-t. Közmunkáktól mentesek voltak. Közbelépésükkel a törvényes eljárást felfüggeszthették stb. A hatodik fejezet

a történetüket adja elő: milyen sorsra jutottak a keresztyénség föllépésével. A mint a pogányság teret vesztett, ők is háttérbe szorultak: jelentőségük elveszett, míg végre lassan elhalt az egész intézmény.

Ez a rövid vázlata az értekezésnek, a mely gondos forrástanulmányokon alapul. A szerző lelkiismeretesen áttanulmányozta az irodalmi emlékeket, szakirodalmat.

A Vesta-szüzek történetére nézve igen fontos adatokat kaptunk azon emlékekből, a melyeket a Lanciani-intézete ásatások derítettek föl. 1874—76-ban és 1883-ban ásták fel Vesta templomának és a szüzek házának romjait. Az ott talált emlékek adatait Lanciani nyomán gyümölcsözően használta fel a szerző.

Mindent összevetve, a szerző igen hasznos munkát végzett.

De mint philologust, figyelmeztetnem kell néhány kisebb stilusbeli botlásra. Előfordul a 21., 36. és 45. lapon ez a név: Halic. Dénes. Hagyjuk csak meg a görögöt görögnek és nevezzük Dionysios Halikarnasseusnak, a mint a 46. lapon olvashatjuk is. A 28. lapon a következő kifejezés fordul elő: «a büntetést... a testület többi tagja szolgálta ki...»; helyesen: szolgáltatatta ki (megjegyzem, hogy ezt a helytelen kifejezést nem most látom először nyomtatásban). Ezek csekélységek, de — principiis obsta!

SZÓTS GYULA.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság f. évi október hó 12-én P. Thewrewk Emil elnöklete alatt *főlolvasó ülést* tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Szigetvári* Iván: Természettudomány és irodalomtörténet.
2. *Vértesy* Dezső: Theokritos VII. idylljének fordítása.
3. *Siegescu* József: Csokonai «Béka-egérharcz»-ának latin és román fordításáról.

— Faust Auerbach pinczében. A Faust-monda egyik leghíresebb színhelye Auerbach pinczéje Lipcsében. Itt van két festmény, állítólag 1525-ből: az egyiken Faust mulat diákokkal, a másikon egy hordón kilovagol a pinczéből borozó társainak nagy ámulatára, és Auerbach pinczében játszik tudvalevőleg Goethe remekének egyik víg jelenete. E tényekből azt lehetne következtetni, hogy Lipcse és Auerbach pinczéje a Faust-monda legrégibb elemei közé tartoznak. De nem így van: a legrégibb Faust-könyv (1587.) nem tud sem Lipcséről, sem Auerbach pinczéről; csak az 1589-iki szöveg meséli, hogy Faust Lipcsében egy hordón lovagolt ki egy borozó pinczéből, de nem említi Auerbachot; de az 1725-iki Faust-könyv («des Christlich Meynenden»), mely szintén a hordón való kilovaglást csak valamely, közelebbről meg nem határozott pinczéhez kapcsolja, közli címlapja hátlapján az Auerbach pinczében levő festmények alatt olvasható egy-egy latin és német verset. E képek és versek korát és

az egész Auerbach-monda keletkezését tárgyalja Dr. Ernst Kroker *Doktor Faust und Auerbachs Keller* (1903., 51. l.) cz. érdekes füzetében, mely a kérdéses képeket is sikerült másolatban közli. Kroker kimutatja, hogy a mondának legrégibb kimutatható forrása Hohl András kéziratos lipcei krónikája 1630-ból, hol a hordón lovaglás már Auerbach pinczéjéhez és 1525-höz van kapcsolva. Nyomtatásban ez adatok először csak 1644-ben Frölich Dávidnak *Bibliotheca seu Cynosura peregrinantium* cz. művében olvashatók. A képek valószínűen 1625-ben keletkeztek, mikor az Auerbach-házat lényegesen átépítették (ezt bizonyítja a feltüntetett alakok ruházata is) és az 1525-iki évszám talán Widmann Faust-művéből (1599.) származik, a ki azt állítja, hogy Faust, miután az ördöggel megkötötte szerződését, 1525-ben kezdte meg bűvész-pályáját. Egy függelékben kimutatja Kroker még, hogy Faust és Luther sohasem találkoztak egymással. Mint-hogy pedig Faust tényleg járt Wittenbergában (Melanchthon személyesen ismerte), ez csak úgy magyarázható, hogy Faust oly időben fordult meg a reformatio városában, mikor Luther távol volt, azaz 1521-22-ben, mikor Luther a Wartburgon tartózkodott. Luther 1537-ben beszél Fausról, még pedig oly módon, hogy már halottnak tudja; Faust tehát valószínűen 1536-ban vagy 1537-ben halt meg, a mi egyéb adatokkal is összevág.

h.

— Lessing és Goldoni. Lessing volt tudvalevőleg az első, a ki a XVIII. században német földön Goldoni jelentőségére rámutatott. Főleg 1755-ben foglalkozott sokat a termékeny olasz vígjátékiróval, kinek egyik darabját («L'erede fortunata») «Die glückliche Erbin» czímmel át is akarta dolgozni. Ez átdolgozás töredék maradt, de Lessing ösztönzésére jött létre az első német Goldoni-fordítás (1767—77., 11 kötet). Könnyen elgondolható, hogy a leleményes olasz író Lessing önálló műveire is lehetett hatással, és csakugyan tény, hogy «La locandiera» (A korcsmárosnő) cz. darabjából átment egy-két jelentéktelen motívum «Minna von Barnhelm»-be. Utaltak Goldoni egy-két más darabjára is, melyekből Lessing állítólag remek vígjátéka számára merített; de senki oly határozottsággal, mint Wihan József egy prágai értesítőben (1903., 15. l.), a ki azt állítja, hogy a «Minna» főforrásai közé Goldoninak két további vígjátéka is sorolandó: «Un curioso accidente» (Egy furcsa véletlen) és «Il vero amico» (Az igaz barát). E nézetét Wihan aprólékos hasonlatosságok fölmutatásával igyekszik valószínűvé tenni; de a fölhozott adatok senkit sem fognak meggyőzni. Ime: az első darabban egy francia katonatiszt, a ki Hágában hadi foglyúl él, beleszeret egy gazdag hollandi kereskedőnek leányába, a ki viszonzozza érzelmeit. De a tiszt nem tartja becsületével összeegyeztethetőnek, hogy nyomorúságos helyzetében egy gazdag és szép leányt magához lánczoljon, miért is ismételve el akar utazni; de a szerető leány hosszú ide-oda beszéddel visszatartja, mire azután csellel játszsza ki az ellenszegülő apát. Egyéb hasonlatosság egy csöpp sincsen, mert a mit szerző egyebet fölhoz, oly közhelyek vagy közmotívumok, melyek a világ vígjátékaiban Platon óta mindennapiak (pl. hogy a főalakok cselédei is

egymásba szeretnek). A másik darabban egy fiatal ember barátja iránti hűségéből lemond kedveséről, a kit barátja is szeret. Az első darabban a becsület és szerelem tusája a hős lelkében még emlékeztet némileg, ha nagyon halványan is, a «Minna» főmotívumára, de már a «Vero amico» csak igen erőszakosan hozható kapcsolatba Lessing vígjátékával, melyhez valószínűen sem az egyik, sem a másik vígjátéknak nincsen semmi köze.

h.

— Mardonios halála Herodotosnál. Jebb R. C. igen használható, s nálunk is igen elterjedt kicsiny görög irodalomtörténeti compendiumában (A görög irodalom története. Athenæum kézikönyvtára 4. jav. kiad.) Herodotos történeti könyvei tárgyának ösmertetésében (p. 104.) a IX. k. tartalmánál olvassuk: «tartalmazza a plateai és mykalei ütközeteket és Mardonius perzsa vezér visszavonulását; előadja végül, mikép fogták el ugyancsak Mardoniuszt a Hellespontus-melléki Sestus városában lakó görögök». Igazán érthetetlen valami!! Herodotos elbeszélésében, a IX. könyvben *épen három ízben hallunk beszélni világosan Mardoniosnak (Platainánál történt) haláláról*. Először a 63—4. §§-ban: ὃς δὲ Μαρδόνιος ἀπέθανε; s odább: ἀποθνήσκει δὲ Μαρδόνιος ὑπὸ Ἀριμνίστου; azután az aiginai Lampon Pausaniasnak tett nemtelen ajánlatában (78. §.): Μαρδόνιον γὰρ ἀνασκολοπίσας τετιμωρήσας ἐς πάτρων τὸν σὸν Λεωνίδην; s végül a 84.-ben: Μαρδονίου δευτέρῃ ἡμέρῃ ὁ νεκρὸς ἠφάνιστο... S ime, ezek mellett ilyen hallatlan könnyelmű tévedés! Valóban megfoghatatlan, hogy annyi év alatt, s annyi kiadás során ez a csodabogár benne maradhatott Jebb könyvében, s nem akadt, a ki arra figyelmeztetett volna. *A philologiai ἀκριβεία αλαpos megcsúfolása!* VÉRTESY DEZSÓ.

— Balassi Bálint Juliája. A Júlia-per — úgy hiszem — már el van döntve. Júlia: a temesvári hős lánya, nem pedig unokája. De ez irodalomtört. per anyagában korántsem tartom nyomós bizonyítékoknak (bár mint adatok hitelesek és becsesek) Illésy János és Erdélyi Pál érveit, a melyeknek: hogy Illésházy nádornak 1589-ben írt levelében az van, hogy Balassi Bálint bújában bujdosott ki, mert özv. Ungnádne nem akart férjhez menni hozzá. «Illésházy hallott valamit harangozni» — mondhatná az ellenpárt — az anyára gondolt, pedig a lányért epedett a költő szíve, tán a nádor is úgy hallotta, hogy a lányt szereti, de azt hitte, rosszúl értesült, hisz a lány alig 14 éves; pedig hát ugyanabban az évben már főkötő alá is került a süldő lányka.» Azt sem tekintem elegendő oknak a per eldöntésére, hogy Ungnádne még 40 éves korában is hódított, bájolt a fenmaradt adatok szerint, tehát igen érthető, hogy Balassi egy nagy-mamához írt szerelmes verseket bujdosó útján, — különben is — «de gustibus non est disputandum»; hogy alig egy-két évvel volt idősebb az asszonytól: mindez nem bizonyít semmit. Nem bizonyít pedig azért, mert e kérdés eldöntésénél elsősorban az élet és irodalom között, azaz a költő viszonyai és költészete között nem annyira a külső kapcsolatot kell keresnünk, hanem a bensőt. Élet és irodalom közt egy űr van s ezt a

lovagvilág, romanticismusa hidalja át. A mint a középkor lovagja kitünt a női nemi határtalan, imádatserű tiszteletében s választott eszményt magának köréből, melynek szolgálatát és életét szentelte: úgy a troubadour is egy női lénynek, lett légyen az várkisasszony vagy más rangú nő, szentelte lantját s egy nőről dalolt egész életében. Magának az imádottnak a földi pályája egészen mindennapi volt; a költő ezzel nem törődött, sem kezét elnyerni az illetőnek nem volt életcélja, lantján mint az örök báj, az örök ifjúság és szerelem istennője élt az... Dulcinea tenyeres-talpas parasztasszonynya lett, Don Quijote képzeletében s lantján földöntúli szépség. Petrarca Laurája egy férjéhez hű, nyárspolgárius feleség, tizenegy gyermek anyja, de költője képzeletében mindvégig az első benyomás tündéri képe vésődött be; az asszonynyal nem törődik, kezét megnyerni nem akarja, bírására nem vágyik; csupán a dalnoka akar lenni az egész életben. Így Julia is özvegy, anya, nagymama lesz; a külső kapcsolatot keresni az élet és irodalom közt: nem igen æsthetikus jelen esetben, bármint erőlködik Illésy, Erdélyi, de a bensőt megtalálni igen egyszerű és nem hiábavaló fáradság. Júliát Balassi nem akarta bírni; kezére nem vágyott. Ideálja volt, őt szemelte ki költészete eszményéül s virágénekeiben így hát nem külső életét, szépsége hervadását énekelte meg, hanem a bensőt, a mint azt ő, a költő képzelte és érezte: örök ifjúságát, vonzó bűvét-báját. Igaz, hogy Balassi költészete szenvedélyesebb, mint Petrarcaé s minthogy a szenvedély lélektanát tekintve azt a külvilág benyomásai szítják, Balassi költészete sok külső körülményt helyzetet tár fel, de ebből nem lehet következtetni, hogy Julia több volt várkisasszonynál, költői ideálnál, több volt költőneknek, mint Petrarcanak Laura, vagy tán éppen annyi, mint Petőfinek az ő Júliája, — nem —; ebből csak azt lehet és kell következtetni, hogy költészetének ebből a szenvedélyességéből lélektanilag folyó realismusa útmutatást nyújt a megénekelt nő személyéhez. A pert tehát Balassi költészete dönti el. Szilády Áron ugyan — noha az ő igazát védem — azt mondaná erre, hogy Balassi Bálint verseiből nem lehet tényeket halászni s utalna a IV. énekre, melynek versfőiben az van: «Balassi Bálinté Anna» s mégis bánatról, csalódásról szól az egész. Igen, de B. nyelvén *B. Bálinté Anna* nem azt jelenti, hogy bírja Annát, hanem hogy ő szereti Annát, azaz hogy Annát szereti s így értelmelve, a vers világos lesz előttünk. Tehát bátran kereshetünk fogantyút B. költészetében, — és találunk is. Szerintem egyetlenegy bizonyítéka van annak, hogy költőnk a temesvári hős leányát énekelte meg, nem pedig lenokáját. Utolsóelőtti virágénekében kifakad Júlia ellen — megszakitva a porczogós Annókák és lengyel czitálás lányok ledér hangú megénekelését s az égő szenvedély hangján megátkozva Júliát, mert férjhez ment.

Szenvedj te is értem, hogyha én szenvedtem,
Verjen meg az isten méltán is érettem,
Azt gondoltam: előbb a nap sötét leszén,
Mezei füveknek egy színe sem leszén,
Mintsem ezt érhessem,
Főled megvetessem.

Esküvőjekor, vagy mikor nászának hírére vette, írta e költeményt.

Ez csak a temesvári hős *lányához* szólhat, özv. Ungnádnéhoz, ki költőnk bújdosása alatt cserélte fel a gyászfátyolt a második főköttével. Ungnádné lányához nem szólhat, hiszen az 1588-ban volt menyasszony s ekkor B. még otthon tartózkodott.

De van mégis egy eldöntetlen kérdés. S ez ugyancsak B. költészetéből keletkezett s költészetéből kell megoldanunk. A XXV. virágéneket ugyanis — tudósaink szerint — Julia esküvőjére vagy esküvője után közvetlenül írta. Kardos Albert szerint ez nem szólhat a temesvári hős *lányához*, mert ennek férjhezmenetelekor B. még gyermek volt, tehát a temesvári hős unokájához szól a költemény. Erdélyi Pál szerint B. alig volt fiatalabb Annánál, tehát a hajadon Losonczy Annához írta. Mint sokszor, itt is középen van az igazság. Kardosnak igaza van abban, hogy B. B. nem írhatta L. A. lakodalmára ezt a szerelmes verset; B. ekkor még nagyon, nagyon fiatal volt; de Ungnádné lányához sem írhatta, mert az 1589-ben esküdött; Balassi ekkor bújdosott ki az országból s ha hozzá írja, a *búcsúzás motívumát* okvetetlenül beleszötte volna e dalba, mint sok másba. Szerintem e versben semmi sem szól a mellett, hogy B. e költeményt az *esküvőre* írta. «Hogy a lányt mint tudatlan más szűz kezére ereszte» — ezt épúgy írhatta tíz évvel az esküvő után. Különben is az ilyen alkalmi esetet (esküvő) ő az ő hosszú versezímeiben megszokta említeni s most is megtette volna. Mint hajadont csak ismerte a temesvári hős lányát s mint asszonyt választotta költészete asszonyául. (Előbb a Boldogasszonyt énekelték meg a költők egy egész életen át, később földi lényt, de szintén csak egyet; a monotheismus megmaradt e téren a pogány renaissance-korban is.) Oly lehetetlen, hogy B. lehetetlenséget gondolt: azt, hogy övé is lehetett volna a lány? Hányszor nem ítéljük meg a múltat a jelen szempontjából és siratjuk az elröppent édes órákat? Versében «mint tudatlan» szintén gyermeket, éretlent jelent. Tehát szerelmének, költészetének első tárgya *asszony* volt: Ungnádné. Igazi troubadour-szerelem, de mégis inkább provençei, mint frankhoni értelem. Különben is B. költészetében ez a szó: *lány* alig fordul elő, nem pedig olyképp, melyről szűzi szépségre ismernénk. Majdnem csupa asszonyt énekelt meg: Ungnádnét, Nogarollinét, Várdainét; no meg kalandjai osztályosnőit, kik szintén beillenek asszonyoknak; lányt mindössze kettőt, két úrlényt: Bebek Judithot és Csáky Krisztinát, azokat is egy flirt alkalmából. Költészetének bizonyos finom érzékiség a jellegzetes és legszembetűnőbb alapvonása. HARMOS JÁNOS.

— Megjegyzés a «Præcepta Aristotelis» egy verséhez. Az Egyet. Phil. Közlöny f. évi I. füzetében (78. l.) Lukinich Imre úr közzétette az Aristotelesnek tulajdonított «Præcepta moralia pro Alexandro Magno» cz. alatt ismeretes erkölcsi szabályokat Tolnai Istvánnak 1611-ben készült fordításával. Egyik sora így hangzik (80. l.):

«Pessima nam rerum) lingua est atque optima lingua est»

«Semmi gonosz nintsen nyelvnél jobb sints ugyan annal».

E gondolat előfordul a régi héber irodalomban, a *midrásban* is.

III. Rabba 33. f. ezt olvassuk: R. Gamaliel így szólt Tabi szolgájához: «eredj, végy nekem valami jó ételt a piacon!» A szolga elment és nyelvet vett. Máskor meg azt mondta: «eredj, végy nekem valami rossz ételt a piacon!» A szolga elment és ismét nyelvet vett. «Mi az — kérdé ekkor a szolgát — ha én jó ételt mondok, te nyelvet veszel, és ha rossz ételt akarok, akkor is nyelvet veszel?» Felelt a szolga: *attól jön a jó is, rossz is. Ha jó, nincs nála jobb; ha rossz, nincs nála rosszabb.*

Hogy a Præcepta szerzője ismerte-e a midrás idézett helyét? Nem lehetetlen, mert hiszen munkáján meglátszik, hogy bibliás ember műve, a ki ha nem eredetiben, de közvetve ismerhette a szentírásmagyarázó midrás idéztem helyét. Ha nem ismerte, annál érdekesebb a találkozás.*)

(Maros-Vásárhely)

Dr. Lóvy Ferencz.

— Kérelem a Magyar Oklevél-Szótár olvasóihoz. A befejezéséhez közeledő Magyar Oklevél-szótár 1055-től kezdve a XVIII. század végéig menőleg a régi magyar életnek ezer és ezer szavát és szólását foglalja magában. A letűnt világnak számtalan tárgyát, szokását, különösen a köznapi élet apróbb, de nyelvileg sokszor annál fontosabb dolgait egykorú magyarázatok, fölvilágosítások nélkül ma már gyakran igen nehéz, nem egyszer teljesen lehetetlen megérteni. Nagyon természetes tehát, hogy az efféle adatok rengetegében a szótáríró igen sokszor el-eltéved s mindnyájunkkal közös emberi gyarlóságból is sok alkalma van hibákba esni. Az Oklevél-Szótárban is legjobb akaratom s leggondosabb utánjárásom daczára bizonyára számos hiba lehet (néhányat utólag már magam is észrevettem). Hogy e hibák, tévedések még kellő időben helyre legyenek igazíthatók, bizalommal kérem a szótárnak minden tudományos érzésű használóját: szíveskedjenek észrevételeiket, kifogásaikat valamely tudományos folyóiratban (Magyar Nyelvőr, Századok stb.) mielőbb közlenni, esetleg egyenesen velem közölni, hogy a mű függelékében («Pótlások és javítások») az észrevett hibákat mindjárt helyre is igazíthassam s a szótárt ezzel értékesebbé tehessem.

Minden helyreigazítást köszönettel fogad

Budapest (Akadémia-palota), 1904. szept. 15.

Zolnai Gyula,

a Magyar Oklevél-Szótár szerkesztője.

— A szerkesztőhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *-gal jelölt munkák legközelebb ismertetésre kerülnek. A hol a hely nincs említve, ott *Budapest* értendő. Az évszám, ha külön nincs kitéve, 1904. A mely munkák alakja nincs megjelölve, azok n. 8-adrétűek.)

*Arany János, Toldi estéje. Magyarázta *Lehr Albert*. (Jeles írók isk. tára XC.) Franklin-Társulat. 1905. 339 l. 3 K 60 f.

*Zsolt Beöthy, Lea Ráskay. Poetische Übersetzung von Julius Lech-

*) Megvan ez az anekdota a *Planudes-féle Aesopus-életrajz XIII. fejezetében is.* (Eberhard, *Fabulae Romanenses*. Vol. I. p. 259.) *Szerk.*

ner von der Lech. Mit Ill. von P. Vágó. Eggenberger'sche Buchh. 97 l. Kis 8-r. 1 K 20 f.

Dr. Dézsi Lajos, Mikes fordításairól. (Magy. irodalomtört. értekezések 3.) Réthy Mór bizom. 20 l. 1 K.

Dr. Fındly Gábor, Hogy kell latinból magyarra fordítani. (Különlenyomat a Budap. VII. ker. m. kir. áll. főgymn. 1903—4. isk. évi Értesítőjéből.) 24 l. 4-r.

Dr. Fodor Gyula és Dr. Kurtz Sándor, Latin olvasmányok a gymn. III. és IV. oszt. számára. Franklin-Társ. 296 l. 3 K 20 f.

*Hatvany Lajos, Plinius a levélíró. Franklin-Társulat. 184 l.

Dr. Hornyánszky Gyula, Történetírás és philosophia. Hornyánszky V. 40 l. 4-r.

Kalnár Elek, A mondatrészek. Három tanulmány. Franklin-Társ. 179 l. 2 K 50 f.

Szamosi János és Vida Aladár, Latin olvasó- és gyakorlókönyv a gymn. III. o. számára. Athenæum 226 l. 2 K 40 f.

*Tones Gusztáv, Szemelvények a magyar klasszikus iskola költőiből. Görögptőlő tankönyv a gymn. VI. o. számára. (Jeles írók isk. tára LXXXVII.) Franklin-Társulat. 166 l. 1 K 80 f.

*Dr. Vietórisz József, Szemelvények Herodotos történeti munkájából. (Jeles írók isk. tára LXXXVIII.) Franklin-Társulat. 151 l. 1 K 50 f.

Dr. Weszely Ödön, A magyar irodalom ismertetése költészettannal és olvasmányokkal, polgári és más középfokú iskolák számára. Lampel R. (Wodianer F. és Fiai.) 440 l. 4 K.

*Zsámboki Gyula, A görög művészet kiválóbb alkotásainak ismertetése. 65 képpel. Franklin-Társulat. 1905. 120 l. 2 K.

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET.

Abbott, G. F., Macedonian Folklore. Cambridge 1903. University Press. XI, 372 l. N. 8-r. Kötve 9 sh.

Abu Othman Amr ibn Bahr al-Djahiz Basrensi, Tria opuscula, quæ edidit G. van Vloten. Lugduni Batavorum, 1903. Brill. (N. 8-r. 6, 2, 157 l.) 2.40 fl.

D'Arbois de Jubainville, H., Les Celtes depuis les temps les plus anciens jusqu'en l'an 100 avant notre ère. Paris, 1903. Fontemoing. (8-r. XII, 219 l.)

Ariosto, L., Orlando Furioso secondo l'edizione del 1532 con commento di P. Papini. Firenze, 1903. Sansoni. (16-r. XXIII, 705 l.) 9 L.

Batareau, Alfr., Georges de Scudéry als Dramatiker. Diss. Leipzig-Plagwitz. 1902. Fock. (N. 8-r. VIII, 207 l.) 2.50 M.

Beowulf. Mit ausführl. Glossar v. M. Heyne. Paderborn, 1903. Schöningh. (N. 8-r.) 5 M.

Berger, Ph., Mémoire sur les inscriptions de fondation du temple d'Esmoun à Sidon. Paris, 1903. Imprimerie nationale. (N. 4-r.) 3.20 frs.

Bharata-Yuddha. Oudjavaansch heldendicht, uitgeg. d. J. G. H. Gunning. 's Gravenhage, 1903. Nijhoff. (N. 4-r. 6, 133 l.) 6 Fl.

Bloesch, H., Das junge Deutschland in seinen Beziehungen zu Frankreich. Bern, 1903. Francke. (8-r.) 2.40 M.

Boegel, Theodor, De nomine verbali latino quaestiones grammaticae. Leipzig, 1902. Teubner. (N. 8-r. 57—179 l.) 4.80 M. [Jahrb. f. class. Phil. 28. Suppl.-Bd.]

Bolle, W., Die gedruckten englischen Liederbücher bis 1600. Berlin, 1903. Mayer u. Müller. (N. 8-r.) 11.50 M. [Palästra XXIX.]

Brunhuber, K., Sir Philip Sidneys Arcadia u. ihre Nachläufer. Nürnberg, 1903. Edelmann. (N. 8-r. VII, 55 l.) 1.50 M.

Bürkner, R., Herder. Berlin, 1903. E. Hofmann. (N. 8-r.) 2.40 M. [Geisteshelden. Bd. 45.]

Carton, Le théâtre romain de Dougga. Paris, 1903. Imprimerie nationale. (N. 4-r.) 10 fres.

Catalogue of Persian manuscripts in the library of the India office bey F. Ethé. Vol. 1. Oxford, 1903. Printed by H. Hart. (Fol. XXIII l. és 1632 has.)

Chambers, E. K., The mediæval stage. 2 köt. London.

Chavanon, A., Étude sur les sources principales des «Mémorables» de Xénophon. Paris, 1903. Bouillon. (8-r. 115 l.)

Cina, Antonio, L'eloquenza latina. Prima di Cicerone. Roma, 1903. Lœscher. (N. 8-r.) 4 L.

Dandin, Daçakumâracaritam. Die Abenteuer d. zehn Prinzen. Übers., eingl. u. m. Anmerk. verseh. v. M. Haberlandt. München, 1903. Bruckmann. (N. 8-r. III, 161 l.) 3 M.

Delalain, P., Essai de bibliographie de l'histoire de l'imprimerie typographique et de la librairie en France. Paris, 1903. Picard. (8-r. 52 p. à 2 col.)

Diederich, B., Von Gespenstergeschichten, ihrer Technik u. ihrer Literatur. Leipzig, 1903. Schmidt u. Spring. (N. 8-r.) 4 M.

Döll, H., Goethe u. Schopenhauer. Berlin, 1903. Hofmann. (N. 8-r. 73 l.)

Döring, A., Geschichte der griechischen Philosophie. Gemeinverständlich nach den Quellen. Leipzig, Reisland, 1903. 2 kötet. (8-r. 80 iv.) 20 Márka (kötve 22.40).

Drerup, E., Homer. Mit 105 Abb. München, 1903. Kirchheim. (N. 8-r.) Kötve 4 M. [Weltgeschichte in Charakterbildern.]

Drerup, E., Homer. Die Anfänge der hellenischen Kultur. Mainz, Kirchheim. 4 márka.

Dubray, G., Le roman des mots. Fantaisie sur des thèmes philologiques. Mélanges. Wien, 1903. Gerold. (8-r. 63 l.) 0.80 M.

Fest, O., Über Surrey's Virgilübersetzung nebst Neuauflage d. vierten Buches nach Tottel's Originaldruck und der bisher ungedruckten Hdschr. Hargrave 205. (Brit. Mus.) Berlin, 1903. Mayer u. Müller. (N. 8-r.) 3.60 M. [Palästra XXXIV.]

Gardthausen, V., Sammlungen u. Cataloge griechischer Handschriften. Leipzig, 1903. Teubner. (N. 8-r. VIII. 96 l.) 6 Mk.

Gasmeyer, M., Wie studiert man neuere Philologie? Leipzig, 1903. Roszberg. (8-r.) 2.10 M.

Geete, R., Fornsvensk bibliographi. Stockholm, 1903. Morstedt. (N. 8-r. XII, 433 l.) 7 Kr.

Geijer, E., Hans Sachs als Dichter in seinen Fastnachtspielen im Verhältniss zu seinen Quellen betrachtet. Halle a. S., 1903. Niemeyer. (N. 8-r.) 9 M.

Genée, R., A. W. Schlegel u. Shakespeare. Berlin, 1903. Reimer. (Lex. 8-r.) 1.50 M.

ODYSSEUS HAZÁJA.

Dörpfeld Vilmos, a halhatatlan nevű Schliemann H. lelkesedésének örököse, meggyőző erővel mutatja ki,*) hogy a *Hissarlik* sziklamagaslaton feküdt Priamos vára s hogy csakugyan az a sík volt a trójai háború színhelye, mely Hissarlik s a Hellespontos közt terjed. Kimutatja, hogy az *Ilias* adatai sokszor kicsinységekben is pontosan megfelelnek a hely mai viszonyainak s az ásatások eredményeinek; a *Skamander* nem más, mint a mai *Mendere* folyam, mely azóta két ízben változtatott irányt, elsőbbsen kevéssel a trójai háború után*) — bizonyára a Simoeis, később pedig Plinius kora előtt — bizonyára a Thymbrios hatása folytán; Homerosi medre keletre esett, úgy, hogy a *Skamander* (Pliniusnál *Palaeoscamander*), akkor *Rhoiteion* közelében ömlött a tengerbe.

Már e kutatásai közben az is foglalkoztatta Dörpfeldet, melyik sziget lehetett Odysseus *Ithakéja*, mert a mai *Thiakira* nem illenek mindenben a Homerosi eposzok adatai. Nézete szerint *Leukas* szigetében kell keresni Odysseus *Ithakéját*; ebben az irányban kutat tehát s az eddigi eredményekből biztatást nyert a további folytatásra. Dr. *Láng Nándor* ismerteti a budapesti I. ker. áll. főgimn. 1901/2. évi értesítőjében azon okokat, melyek arra készítették Dörpfeldet, hogy *Thiaki* helyett *Leukas*ban keresse Odysseus hazáját, de csak szárazon, bizonyítékok nélkül mutat rá *Leukas* néhány pontjára, a melyeket Dörpfeld eddig megegyeztetetőknek talált az *Ithakéra* vonatkozó Homerosi adatokkal.

Részemről mondhatom, nagy érdeklődéssel várom Dörpfeld ez irányú kutatásainak végső eredményeit s ha oly meggyőző bizonyítékokat hoz föl erre nézve is, mint a trójai háború színterére és Priamus Trójájára nézve fölhozott, kész örömmel képzelem

---

*) V. ö. II. XII, 10—33.

Odysseust *Leukasra*. Addig azonban maradjunk csak meg a hagyomány *Ithakéja*, *Thiaki* szigete mellett!

Nem tartozom azok közé, a kik a mai *Thiakiban* pontról pontra föl akarják találni a Homerosi eposzokban leírt helyi viszonyokat s említett helyeket.*) Ilyesmivel hiába biztatnók magunkat. De a különböző adatok s a mai valóság elfogulatlan összevetéséből csak azt az ítéletet tudom kihozni, hogy *Thiaki* a Homerosi *Ithaké*, nem pedig más sziget. De ha tévedésnek bizonyulna is be nézetem, egyelőre kénytelenek vagyunk iskolai olvasmányaink körében megmaradni az ócska *Ithaké* mellett mindaddig, míg csak teljesen kifogástalan újat nem kapunk helyébe. A ki nem hajlandó elfogadni, hogy *χαμνή*, épen úgy, mint latin mása, *humilis*, nem csak *alacsony*-at jelenthet, hanem *kicsiny*-t, *csekély*-et, *jelentéktelen*-t is, attól én még kevésbbé fogadhatom el *ὑπὲρ* (utrimque) jelentésének olyan erős elmagyarázását, mint pl. Láng i. műve 12. lapján olvassuk. A ki nem hajlandó megengedni annak lehetőségét, hogy a Homerosi *Asteris* szigetből válhatott körülbelül harmadfél ezredév leforgása alatt *Daszkalio*, annak én sem engedhetem meg, hogy *Leukas* hajdanában, vagy épen a Homerosi korban, nem félsziget volt, hanem sziget. Mikor a *Vathy* városától $\frac{3}{4}$ órányira levő szegényes barlangot a Homerosi *Nympha*-barlanghoz mérjük, nem szabad egy modern történetíró vagy philologust látnunk a leírás szerzőjében, hanem elég — a nélkül, hogy a költői szabadság mentségét kellene elővennünk — egyszerűen egy Homerosi *δοῦλος*-t képzelnünk magunk elé, a kinek abból volt haszna, ha mentül jobban tudta gyönyörködtetni hallgatóságát; a ki annál nagyobb jutalomra számíthatott egy előkelő ház ura részéről, minél jobban ki tudta elégíteni kedvét s hiúságát. Azután mire való volna fölvinünk Eumaios csürhéjét a nehéz följaratú *Korax* szikla tetejére, ha egyszer Homeros mellette, környékén eteti velük a makkot?**)

Kisértsük azonban meg a Homerosi adatokat *Thiakira* alkalmazni!

Odysseus alattvalói a *Kephallenek* (főhellének?), a kiknek

*) Dr. Láng i. m. külön lenyomatának 9. lapján az 1. jegyzetben három helyet idéz görög olvasókönyvemből, mintha ellenmondásba kerültém volna magammal. Ha jobban megfigyeli, látni fogja, hogy a megrovást nem én érdemlem.

**) Od. 13, 407.

lakóhelye Ithaké,*) Zakynthos, Samos s a szárazföldnek ezekkel szemközt húzódó partvidéke (II. II, 631. s k. V. ö. Od. XXIV, 428.). *Ithaké* sziget (Od. IX, 21. s k. XV, 33.); a költő megkülönbözteti a szárazföldtől (XVIII, 84. 115.; XXI, 109.); különbséget tesz azonban sziget s félsziget közt is (XIII, 234.). Valamint *Ogygiét* (I, 50. 198.) és *Krétét* (XIX, 172), azonképen *Ithakét* is tenger környezi (I, 386. 395. 401.; II, 293.; XXI, 252.); messziről is mindenfelől jól látható (II, 167.; IX, 21.; XIII, 212.; XIV, 344.). Csakis hajóval elérhető szigetről érthető Laërtesnek a fiához intézett eme kérdése: „Ki s hová való vagy?... Hol a gyors hajó, mely ide hozott téged s... társaidat? Vagy mint kereskedő jöttél idegen hajón s azok kitevén téged tovább mentek?” (XXIV, 298. s k.). Hasonló kérdés előfordul más helyeken is (I, 170. s k.; XIV, 187. s k.; XVI, 57. s k., 223. s k.), csak hogy megtoldva még ezzel: „*Mert nem gondolom, hogy gyalog érkeztl volna*”. A megjegyzés ilyen alakban nem alkalmas arra, hogy olyan szigetre következtessünk belőle, melyre gyalog is el lehetett jutni. Ha pedig el lehetett, nem értjük, miért volt volna az oly hihetetlen, elgondolhatatlan, hogy valaki gyalog érkezék oda. Föltéve — de bizonyíték nélkül meg nem engedve — hogy *Leukas* abban a Homerosi korban sziget volt s kompközlekedés volt közte s a szárazföld között, akkor sem lehetett volna gyalog jutni rá, mert a kompon tett út ép oly kevésbé mondható gyaloglásnak, mint a hajón tett út. Már pedig biztosan ez idő szerint csak annyit tudunk e felől, hogy *Leukas* és *Akarnania* közt a Kr. e. VII. század második felében vágtak csatornát a korinthesiak s így lett sziget, bár a régi írók azért még azután is nevezik félszigetnek.**)

Az a kritikus megjegyzés tehát, ha nem is naivság vagy inkább kedélyeskedés, hanem illő komolyság nyilvánul benne, alig jelenthet egyebet, mint ezt: «Mert úgy sejtem, te is hozzám hasonló gyarló ember vagy, nem isten».

Semmi alapunk sincs tehát ma *Leukast* a Homerosi korra

---

*) Ithake mellett olvasható *Neriton*, *Krokylia*, *Aigilips* is. Ezek ismeretlen nevek. Némelyek a két utóbbit szomszéd kis szigetekre ruházzák, az elsőt pedig *Ithaké* mellett olyan részletezésnek tekintik, mint pl. *Βουπρασίον* τε καὶ Ἡλιδα, v. *Τοῶδες* τε καὶ Ἐκτορ az Iliasban; mások mind a hármat Ithaké egy-egy községének vagy kerületének tartják.

**) Thuk. III, 81. IV, 8. Liv. XXXIII, 17.

nézve egyébnek tekinteni szárazföldnél.¹⁾ Odysseusnak 12 gulyája volt a szárazföldön,²⁾ továbbá ugyanannyi csürhéje, juh- és kecskenyája. Ithakében magában is volt neki 11 nagy kecskenyája, melyeket az ő pásztorai a *határszáron* legeltettek, azonkívül 600 emsét s jóval kevesebb (360) kant legeltetett neki Eumaios a *Korax* szikla környékén az *Arethusa* forrás mellett (XIV, 96—108. V. ö. XIII, 407.; XIV, 13. s k.). Mert Ithaké főleg kecsketartásra alkalmas, meg marhatartásra; gabona s bor bőségesen terem rajta; erdeje van mindenféle; szóval nem épen szegény, bár nem is terjedelmes. Alkalmas továbbá vadászatra is, nevezetesen szarvas-, nyúl- s vadkecske-vadászatra (XVII, 295. 317.). De sziklás, köves (II. III, 69. Od. I, 247.; IX, 26.; X, 417. 463.; XI, 480.; XIII, 242.; XV, 510.; XXI, 346.); nincsenek széles útjai, sem jó rétjei; épen azért nem való sem lóhajtásra, sem lótarásra (IV, 605. s k., XIII, 238. s k.).³⁾ Azért tartja Odysseus jószágá nagy részét a szárazföldön. Az ithakéi Noëmon is Elisben tartja 12 kanczáját s öszvérét; onnan akar egyet Ithakéba vinni, hogy igába fogja (IV, 632. s k.). A szárazföldről révészek szállítottak át Ithakéra embereket s jószágokat, ha kellett. Ilyen úton-módon ökröket s kecskéket *Philoitios* volt hívatva hordani, a kit még kiskorában tett jószágai felügyelőjévé Odysseus a kephallén népnél (XX, 185. 209.). E „szárazföld”-nek pedig, a honnan kompközlekedés volt Ithakéra, *Same*, későbbi nevén *Kephallenia*,⁴⁾ vagy pedig *Leukas* félsziget vehető.

Ithaké benn a tengeren (ἐν ᾗ) fekszik, épen úgy, mint *Ogygie* (IV, 608. VII, 244. IX, 25.). Már messziről előtűnik (II, 167.; IX, 21.; XIII, 212. 325.; XIV, 344.). Körülötte számos

¹⁾ Odysseus még akkor is hajón kénytelen távozni Ithakéről, mi kor a szárazföld belsejében megalapítja Poseidaon tiszteletét (XI, 109. skk.). V. ö. Seeck, Die Quellen der Odyssee, 274. l.

²⁾ Ἰππεὶς jelent ugyan szigetet is (V, 56.); de itt bátran vehetünk jelentésének valóságos szárazföldet.

³⁾ Hogy valami bőségesen teremhetett volna gabona Ithakében, azt kétségbe vonják; marhatartásra is csak egy helyen olvasható alkalmasnak; nincs is szó róla, hogy marhákat is tartott volna O. a szigeten; ámde juhokról sincs említve, hogy volnának a szigeten, mégis azt olvasuk (XXI, 17.), hogy messenei férfiak 300 juhot raboltak el hajón Ithakéről. Az ellenmondó helyekre vonatkozólag l. Seeck, Die Quellen der Odyssee, 307. l.

⁴⁾ Szárazföldnek (ἡπειρος) nevez az Odysseia szigetet is (V. 56.). V. ö. Seeck i. m. 290, 307. l.

sziget van igen közel egymáshoz, Dúlichion, Same s az erdős Zakynthos. Maga (Ithake) alacsonyasan¹⁾ bent a tengeren legfőlebb fekszik a *setétség* felé, amazok pedig külön részint a *hajnal*, részint a *nap* felé (IX, 20—27.).²⁾ Bármily nehéz is e hely ilyen vagy amolyan magyarázatában megnyugodnunk, mindenesetre inkább illik *Thiakira*, mint *Leukasra*, mert ettől igen távol esik *Zakynthos* (= Zante) s mert a többi sziget nem körülötte (ἀμφι) fekszik, de még csak nem is „mindkét oldalt” tőle.

Same kétségkívül a mai Kephallónia. Hasonlónevű városa (népies neve: *Stoïalo*) már az ókorban jelentékeny szerepet játszott; ma is főhelye a *Sámē* eparchiának s hajóállomás Thiaki felé. — *Dúlichion* holletéről nincs biztos tudomásunk. Vannak, a kik Kephallóniát tartják annak s már az ókorban sem haboztak egyesek ilyen véleményt nyilvánítani (v. ö. Strabon, 455, 14.; 456, 14. Paus. 6, 15, 7.). Erre az adatra támaszkodva teszi meg Dörpfeld Thiakit Saménak. Más vélemény szerint Same kisebbik nyugati fele viselte a Dúlichion nevet (Partsch); más szerint pedig Same délkeleti részén volt az, de utóbb eltűnt a tengerbe. Homerosi adatokat véve alapul a következőket állapíthatjuk meg. *Meges* vezette Trója alá Dúlichion s a szent Echinas-szigetek harczosait, a mely szigetek a tengeren túl vannak *Elissel átalellenben* (II. II, 615.).³⁾ *Meges* az epeiosok királya volt Elisben, de atyjával viszátkodásba keveredvén átköltözött Dúlichionba.⁴⁾ A trójai háborúban kapott

¹⁾ Χαμηλός a latin *humilis* görög mása lévén jelenthet nem csak *alacsony*-t, hanem *csékély*-t, *jelentéktelen*-t is. Ithakére az alább közölt magyarázat értelmében bármelyik jelentése ráillik.

²⁾ Ha ζῶφος nem csupán a szorosan vett napnyugatot jelenti, hanem északnyugatot s északot is (Strabon, 454, 12.), vagyis épen az ellentétes égtájat, mint ἡώς és ἡέλος, akkor megfelel a valóságnak ez a leírás, mert Ithaké a tengeren bent levő Saménál főlebb is nyúlik észak-északnyugatnak, meg alacsonyabban is fekszik nála, mert Same keleti hegysége kétszer akkora magasságot ér el, mint Ithake legmagasabb hegye, a *Neriton*. Seeck azonban «nyugat»-nak érti ζῶφος-t (v. ö. X, 190; XIII, 240. sk.) s úgy magyarázza, hogy az Odysseia eme része forrásának szerzője csak a szárazföldről látta Ithakét s a többi szigetet, azért nem ismeri kölcsönös fekvésüket (266. sk. 1.).

³⁾ Kisázsziából tekintve az Aegeus-tengeren túl, vagyis az Ión-tengeren.

⁴⁾ Anyjának részint Ktimenét, Odysseus testvérhúgát, részint Timandrát, Helene húgát, veszi a monda. De az Od. XV, 362. szerint Ktimene Saméba ment férjhez.

sebeibe hazatérte után belehalt (Paus. 2, 25, 5.). Dúlichion királya Odysseus hazaérkeztekor már *Akastos* (XIV, 336.). Dúlichionról 57 kérője volt Penelopénak (XVI, 247. s k.). E szigeten kívül csak Samos, Zakynthos és Ithaké van említve $24 + 20 + 12 = 56$ kérővel. Már pedig az *Elis felé fekvő szigetekről* is voltak kérők (XXI, 347.) s e szigetek a fentebbi elsorolás szerint csakis Zakynthos és Dúlichion érthető. *Dúlichion* tehát *‘Elis felé’* (πρὸς Ἠλίδος), *‘Elissel átalellenben’* (Ἠλίδος ἄντα) feküdt. Épen ott nevez egyet Strabon Δολίχη-nak (10, 458). Kiepert (A. A. tab. VI.) az Oxiae Insulae leghosszabbikát jelöli e névvel a Kynia déli részén s a szó maga is azt jelenti, hogy *‘hosszú’*. Az *Echinades* és *Dúlichion*, vagyis ez az Aetolia nyugati s déli partvidékén végig húzódó szigetsor idők folytán sok változásnak volt kitéve. Adatom *‘igen termékenyeknek’* jelzi őket (Ókori Lexicon: Ehinades) s a Homerosi Dúlichion is *‘gazdag búzában es füben’* (XIV, 335.; XVI, 395.); ellenben Same nem igen termékeny föld lehetett, mert Livius (38, 18.) *‘inops populus’*-nak nevezi lakóit.

Volt Ithaké szigetén egy város is, a mely *‘gazdagnak’* van jelölve (XIV, 329.). Úgy látszik, földműveléssel is foglalkoztak a lakosok (I, 189—193. stb.; II, 22.). Különösen Odysseus bővelkedett javakban; volt neki sok jószága; háza igen szép jövőnek nézett elé, ha nem ment volna el Trója alá (I, 232. s k.; IV, 318.). Háza is kivált a csinos, híres város többi háza közül, bár sok előkelő ember lakott ottan (I, 248.; II, 52.; XVI, 170.; XVII, 264. s k.; XXII, 52.). Várról nincs szó a szigeten, pedig a Molo öböl és Pisaëto közti földszoroson emelkedő *Aëtos* hegyen levő omladékat *κατὰ τοὺς Ὀδυσσεύς*-nak nevezi a nép s valószínűleg ezt tartotta annak Cicero *) is. Gell és Schliemann szintén odahelyezi Odysseus várát és városát. Ámde a f. i. hely szerint Odysseus háza a többi sok ház közt van a városban s mindjárt kiismerszik azok közül; várról pedig nincs szó. Így hát máshol kell azt keresnünk, sük területen s közel tengeri kikötőhöz (XVI, 473.).

Odysseust a phaiak-hajósok a *Phorkys* kikötőből teszik ki Ithaké partjára. Hazatérését kelet felől kell képzelnünk**) s így a nevezett kikötőt is. A keleti *Molo* öbölnek a három közül — mert

*) De or. I, 44. Ithacam in asperrimis saxulis tanquam nidum affixam.

**) Seeck i. m. 63. 269.

Odysseus is több kikötőt lát ottan egyénél (XIII, 195—196.) — különösen a *Vathy* nevű mély öble felel meg a Homerosi leírásnak (XIII, 96—101.); közelében van a sziget mai főhelye, *Vathy*,¹⁾ melynek hivatalos neve, valamint az egész szigeté is, *Ithake*. Athene megismerteti vele a tájékot: „Phorkys kikötője ez itt, a tengeri agastyáné s itt a kikötő végében a hosszúlevelű olajfa; közelében az a nympháknak szentelt boltozatos barlang, a kiket naiasoknak neveznek, a hol annyi nagy áldozatot mutattál be a nympháknak; ez pedig az erdőborította *Neriton* hegység” (XIII, 345. s k. A barlang részletesebb leírása u. o. 96. s k.). Az említett öböltől délnyugatra csakugyan van egy cseppkőbarlangocska, mely a mai elhagyatott állapotában nem felel meg annak a képnek, melyet az Odysseia nyújt róla. Ezen nem is csodálkozhatunk. A kikötőtől csakugyan nem esik messze, ha egyszer jó meredek, köves úton $\frac{3}{4}$ óra alatt elérhető. A kikötőtől azután Athene pontos utasítása szerint Eumaiost keresi föl. Erdős vidéken s hegymagaslatokon át zord ösvényen jut föl a kondás tanyájához, mely egy kiemelkedő helyen van. Maga a kondás csinált ott sertései számára kő- s galagonyakerítést Odysseus távolléte alatt, ünnöje s Laertes tudtán kívül;²⁾ a kerítés köré kívülről tölgykarókat vert le sűrűn; ezen belül csinált 12 ólat a 600 kocza számára; a kanoknak ellenben nem voltak ólaik, hanem kint tanyáztak. Sertései ott szoktak legelészni a *Korax* szikla s az *Arethusa* forrás mellett; annyi makkot fálnak, a mennyi csak kell nekik, és setét vizet iddogálnak (XIII, 404. s k.; XIV, 1. s k.).³⁾ *Neriton*-nak a sziget legmagasabb hegyét, az Ἄνορτή-t (807 m.) szokták venni, bár e név számára szabad a magasságra második hegysége, a *H. Stephanos* (671.) is.

Telemachos kedvező szél mellett elvitorlázik, hogy Pylosban és Spartában tudakozódják atyja után (II, 421.).⁴⁾ Vissza-

¹⁾ E város a 18. sz. első felében települt ide; azelőtt beljebb volt a H. Stephanos lábánál.

²⁾ Ez teszi érthetővé, miért ad Athene oly pontos utasítást Odysseusnak, hogy Eumaioshoz találjon.

³⁾ Od. XIII. 407. αἱ δὲ νέμονται παρὶς Κόρακος πέτρῃ ἐπὶ τῇ κρήνῃ Ἀρεθούσῃ.

⁴⁾ Telemachos dél-délkeleti irányba hajózott erős Zephyrossal. A ki tudja, mily ügyesen tudnak a tengeremelléki hajósok minden oldalról jövő szelet kihasználni az egy ellenirányú szél kivételével; mily ügyesen fogják fel az oldalszeleket vitorláik igazításával: az nem vonja kétségbe, hogy Telemachosnak a Zephyros nagyon kedvező szél volt pylosi útjára. Seeck tehát (i. m. 323. l.) e tekintetben tévedésben van.

indulása előtt figyelmezteti őt Athene, hogy a kérők Ithake és a sziklás Samos tengerszorosában leselkednek rá, hogy élve haza ne jusson; tartózkodjék tehát a szigetektől s éjjel hajózzék; mihelyt azután Ithake partszéléhez (πρώτη ἀκτὴ Ἰθάκης) ér, társait küldje a városba a hajóval, maga pedig térjen be éjszakára Eumaioshoz s ettől üzenje meg a városba Penelopénak, hogy épségben visszaérkezett Pylosból (XV, 33—42.).

Telemachos alkonyat után útnak indul (XV, 296.). Ithakéhez késő éjjel érkezhetnek s miután a tengerparton készített vacsorát elköltötték, Telemachos a városba küldi társait a hajóval, maga pedig hajnalban Eumaioshoz érkezett, mikor ez már kiküldötte a pásztorokat a sertésekkel s tüzet gyújtván a kunyhóban reggelit készített Odysseussal (XV, 493—502. 547—557.; XVI, 1. s k.).*)

A Pylosból jövő Telemachosra nézve Ithake πρώτη ἀκτὴ-ját a sziget déli részén kell gondolnunk. A déli Szt. András-öböl-től az egyetlen gyalogút ma is *Marathián* vezet keresztül s annak északnyugati részén kezdődik a szekérút, mintegy amaz ösvény folytatásakép. Ez a fensík felelne meg Eumaios tanyájának. Északi részén egy magas sziklafal alatt zuhog alá a *Perapēgadhī* nevű forrás a hasonlónevű tengeröböl felé s festői képet nyújt. Ez a magas sziklafal (XIV, 399. s k.) volna e szerint a Homerosi *Korax* szikla, a forrás pedig az *Arethusa*. Ez a pont, mint a kelet felől hazaszállított Odysseus s a délről érkezett Telemachos találkozó helye is megfelelő. A kondás ugyanis a földbirtok határán tanyázott (XXIV, 149. s k.).**)

A reggeli elköltése után Eumaios a városba indul Telemachos utasítására, hogy hírt vigyen visszatértéről Penelopénak. Indulása előtt még megkérdezi Telemachostól, vigyen-e egyúttal hírt Laërtesnek is, a kit halálra aggaszt unokája távolléte. Telemachos azonban meghagyja neki, hogy ne kóboroljon a mezőn ő utána, ha-

---

*) Telemachos hajója alkonyatkor indult Pylosból. Hogy mikor érkezett Ithaké πρώτη ἀκτὴ-jához, nincs megjelölve; annyit tudunk csupán, hogy partra szállván δειπνον-t készítettek s miután jóllaktak étellel-itallal, Telemachos társait a városba küldi a hajón avval, hogy este ő is a városba megy; maga pedig hajnalban Eumaioshoz érkezik. Iunen azonban nem megy be este a városba, hanem az éjt Athene utasítása szerint Eumaiosnál tölti s csak másnap hajnalban indul a városba (XV, 495—506. XVI, 1. skk. XVII, 1. skk. V. ö. Seeck i. m. 245. l.).

**) V. ö. IV, 104, 517; XVIII, 358.

nem anyja küldjön majd titokban hozzá tüstént egy szolgálót hírt adni (XVI, 131—153.). Eumaios s a Pylosból szerencsésen haza érkezett társak egy küldötte egyszerre érkezett Odysseus házába ugyanazon üzenettel (XVI, 333).

Athene, mint láttuk, oda utasította Telemachost, tartsa távol hajóját a szigetektől s éjjel hajózzék (XV, 33.). A hajó — úgy látszik (XVI, 364. s k.) — reggelre ért a város *igen mély* kikötőjébe; ott partra húzták és leszereltették az utasok, Klytos házába viték az ajándékokat s csak azután küldtek Penelopéhoz híradót, a ki egyszerre ért oda Eumaiossal. Hogy hajójuk a sziget keleti oldalán tartott volna a város felé, mint Seeck véli (237. l.), arra nincs semmi adatunk, sőt épen az ellenkezőre. Amphinomos ugyanis mikor meglátja a lesből visszaérkező hajót s jelenti kéro-társainak, ezt teszi hozzá: *ezek már itt vannak, akár valamely isten sügta ezt nekik (hogy t. i. hiába lesnek tovább), akár hogy látták elmenni a hajót mellettük, de utólrni nem birták* (XVI, 355—357.). Ők tehát a csatornán hajóztak ugyan föl, de — Athene utasítása szerint — *éjjel* s a két szigettől távol tartva hajójukat.

A kérok nagyon le vannak verve, a mint megtudják, hogy cselszövésük nem sikerült. Már épen hajó és evezösök után akarnak látni, hogy társaikat a lesből hazahívják, mikor egyikük hajót lát befutni a *nagymélységű* kikötőbe s felkaczagva mondja, hogy fölösleges már üzenetet küldeni, mert társaik itt vannak (XVI, 342—357.). Szándékukkal tehát kudarczot vallottak. Pedig *nappal* kémek ültek a *szellős csúcsokon* nagyon sűrűn, *alkonyat után* pedig a *tengeren hajózva* lestek Telemachosra hajnalokig, hogy kézre kerítsék (XVI, 364. s k.).*)

---

*) Az Od. IV, 842—847. v. így szól: «A kérok pedig fölszállván *behajózták* (hajón bejárták) a tenger útjait Telemachos ellen veszes halált forralva magukban. Van egy *szikla-sziget* a tenger közepén Ithake s a sziklás Samos közt, Asteris, *nem nagy* s rajta hajókikötésre alkalmas kettős kikötők. Ott várták őt a leselkedő achivusok». Ha e helyet a XV, 29. sk. és XVI, 364. skk. összevetjük, az ellenmondás szembeötlő. Mert ha *bejárták hajón* a tenger útjait s ha *nappal* a szellős csúcsokon ültek, éjjel pedig a tengerszorost járták hajójukkal, akkor nem várhattak rájuk annál a sziklaszigetnél. Az Asterisről szóló pár sor az ének legvégén tehát esetlen hozzátoldás lehet, de nem légből kapott, mert a csatornában a ma ú. n. *Daszkalio* sziklatömeg megfelel a helyzetnek, kivéve, hogy nincsenek rajta kikötésre alkalmas mélyedések egyik oldalon sem. Ezeket azon-

Eumaios estére visszatér tanyájára. Telemachos kérde tőle, mi hír a városban; ott vannak-e már a kérők, vagy még mindig lesnek rá (XVI, 451. s k.). Eumaios azt mondja, hogy mikor már a városon túl (ὅπερ πόλιος) járt, ott, a hol a *Hermes-domb* van, akkor látott befutni a város kikötőjébe egy hajót, melyen sok fegyveres férfi volt (XVI, 472. s k.).

Másnap hajnalban Telemachos a városba indul. Később, mikor már fölmelegedett (XVII, 23.) s „*a nap jól feljött*“, tehát még délelőtt, Odysseus is elindul a köves ösvényen (XVII, 234.) a város felé (XVII, 183. s k.) a kondással, a ki siettette őt, hogy a hűvös est útban ne érje s meg ne fázzék (XVII, 191.). Mert éppen tél van s az ezelőtt való egész éjjel esett, fújt (XIV, 458.; XV, 392. V. ö. XIV, 522.); az út síkos (XVII, 196.).*) Már pedig Eumaios tanyája messze van a várostól, a határszelen (XIV, 372.; XVII, 1. 25.; XXIV, 150. V. ö. XVI, 27.). Mikor már közel voltak a városhoz, összetalálkoztak Melanthiossal, a ki harmadmagával válogatott kecskéket terelt a városba.***) A találkozás egy köralakú ligetnél történt, a hol egy mesterséges kút volt s magas szikláról hideg víz folyt alá; fölé oltár volt építve, hol a nympháknak szoktak áldozni az utasok. Odysseus is sok áldozatot mutatott be ott a forrás-nympháknak (XVII, 204—246.). Onnan az út *lefelé* vitt a városba (XVI, 466.; XVII, 204.).

Melanthios a határszálen legeltette kecskéit (XIV, 104.); onnan sűrűn bejárt a városba (VII, 245.); nem lakhatott tehát attól oly messze, mint Eumaios, a kihez csak nagy ritkán látogatott el Telemachos (XVI, 27. s k.). A kecskelegelőt tehát a sziget északi végeben levő hegyen gondolhatjuk, melynek aljában feküdt a város

---

ban oly hosszú idő folyamán a tenger is elmoshatta, vagy alámosván eltüntethette.

*) Odysseus és Eumaios a találkozás első napján XIV, 523. stb. szerint aludni térnek; azalatt jelen meg Athene álmában Telemachosnak, hogy hazatérésre serkentse (XV, 1. skk.). Telemachosék másnap este hajóra szállnak; Eumaios és vendége vacsora után soká elbeszélgetnek, úgy, hogy a kimondhatatlan hosszú éjből is csak kevés jut alvásra (XV, 301. skk. 392, 493. skk.). Hajnalban megérkezik hozzájuk Telemachos (XVI, 1. skk.), Zephyros tehát azon éjen fújt, a melyen Athene utasítást ad Telemachosnak álmában, nem pedig indulásuk idején.

**) Hogy ekkor nagyszámú kecskét hajtott Melanthios a kérőknek, az a küszöbön levő Apollon-ünnepre való tekintetből történhetett (Seeck, i. m. 80. l. V. ö. XIV, 105; XVII, 171.).

(III, 81.), úgyszintén az a kikötő, a hol a taphosi Mentesre (Athene) várt a hajója, míg látogatásra betért Odysseushoz. Csak-hogy ez a kikötő már távolabb volt a várostól (I, 186.). A Hermes-domb Eumaios tanyájától véve fölül, azaz *túl volt a városon* (ὅπερ πόλιος), mégis útjába esett Eumaiosnak, mikor a városból visszafelé tartott tanyájához. Hogyan képzelhető ez? Eumaiosnak a várostól elindulván előbb fölfelé kellett mennie s úgy le az ő tanyájához; csak ebben az esetben mondhatta, hogy *túl járt a városon* a Hermes-dombnál, mikor a kérők hajóját látta befutni a városi kikötőbe.*) Ezt a kis kerülőt a mai Stavros felé olyannak kell megtennie, a ki délről az *Anoi* (Ἀνοί, Neriton?) keleti lejtőjén vivő gyalogútat választja a nyugati oldalán vivő szekérút helyett. Volt-e az *Anoi* nyugati részén Ithake nyugati partja felé az ókorban szekérút, azt nem tudhatjuk; de ha volt sem igen használhatták gyalogosok tél idején, mikor a patakok megtelnek s gyakran ki is áradnak. Már pedig az *Anoi* nyugati lejtőjén vagy hat patak fut alá a tengerbe. Odysseus és Eumaios gyalogúton haladt a város felé (XVII, 234) s ez sikos és köves volt (XVII, 196. 204.). Minden valószínűség szerint úgy kell tehát képzelnünk, hogy az *Anoi* keleti lejtőjén haladva érték el a Stavros sikságot s a *Neion* aljától fordult útjuk *le* a városnak.***) Az *Anoi* keleti részén kell tehát képzelnünk Laërtes tanyáját; innen nem járt *le* a városba, mely távol esett tőle; bár nagyon távol nem, mert Odysseusék hamar odaértek (XI, 188.; XXIV, 205. 212.).

A Melanthiossal való találkozás tehát a *Neion* déli lábánál képzelendő, a Hermes-domb körül, mert Hermest együtt tisztelték a nymphákkal (XIV, 435.), a kiknek oltára közelében találkoztak (XVII, 212. s k.). Utazók tudósítása szerint Stavrostól körülbelül 20 percnyire van az árnyékos *sto Melanydro* setétvizű forrás s valamivel odább, olajfa- és szőlőkertek közt rom. Ott Szt. Atanáz temploma mellett kőlépcsőn egy sziklasík tetejére juthatni, hol

*) Od. XVI, 471

ἤδη ὅπερ πόλιος, ὅς· Ἐομαιος λόφος ἐστίν,
ἧα κίων, ὅτε νῆα θοὴν ἰδόμεν καίουσιν
ἐς λιμέν' ἡμέτερον . . .

Hogy Eumaios ekkor már visszatérőben volt a városból, világosan látszik abból, hogy a kérők azután látták társaik visszaérkező hajóját, mikor már tudták, hogy Telemachos szerencsésen hazaérkezett Ithakéra.

**) XV, 505. εἰς ἄστυ κάτειμι; XVI, 466. ἄστυ καταβλώσκοντα.

egy *antik istentiszteleti helyre* akadunk, melyet több mint 100 év óta Homeros iskolájának neveznek. Valamivel lejjebb 1886-ban egy *antik kutat* fedeztek föl; mellette sziklasír, 50 lépessel odébb egy földött forrás.

A város közvetetlen közelében kikötő van, melyről joggal mondja Eumaios, hogy *a mi kikötőnk*, mert Ktimene férjhezmeneteléig ő is ott nevedett a királyi házban (XV, 361. s k.). A kikötőbe oda lehet látni a Hermes-dombról is, meg Odysseus házuvara kerítésének a külső oldaláról is (XVI, 342. s k. 472.). Odysseus udvari kapuja a tenger felé nézett (XVI, 343. s k.). A piacznak a tenger felől kellett lennie, mert a Telemachos ügyében összegyűlt népnek jobbja felé a város házai fölött suhantak el a hegy csúcsáról arra repülő sasok (Od. II, 146. s k.); már pedig a jóslatot néző észak felé fordult.¹⁾ Az itt említett hegy e szerint az *Exoi* (Ἐξοίη) volna, melyet mi a *Neion*nal azonosítunk, azon hegygyel, melynek aljában volt Odysseus városa s szintén az aljában, de a várostól távolabb, az a kikötő, a hol a taphosi Mentés (Athene) hajója kikötött, vagyis a *Rheithron*, a mely a Neion északi végén levő *Aphales-öböl*nek felelne meg; Odysseus városa pedig a mai *Polis* síkon képzelendő a mai *Polis-öböl* mellett. Az öböl s a síkság e neve alighanem régi hagyományon alapszik, ha vesszük, hogy Odysseus városát (Ἰθάκη δῆμος) legtöbbször *πόλις*-nak mondja az eposz.²⁾

Mikor azonban Odysseus városáról beszélek, világért sem úgy fogom föl a dolgot, mintha csakugyan lakott volna valaha egy ilyen nevű hős király Ithake szigetén, ennek városában. Odysseust a napmythos hőségének tartom; idővel azonban a monda vonatkozásait, miután mythikus jelentésük homályosodott, helyhez kötötték.³⁾ Hogyan, mi okból fűződött e mythus Ithakéhoz, majd ismét mikor, kicsoda s ki kedvéért kötötte Ithake szigetének különböző pontjait, kikötőit, hegyeit és sokházú, csinos városát, különösen pedig annak egyik előkelő házát a mythus vonatkozásaihoz, azt

¹⁾ A gyűlés után Telemachos egymagában, a kérőktől különválva a tengerparton halad tova, megmossa kezeit a tenger vizében s úgy fohászkodik Athenéhez (Od. II, 257. skk.).

²⁾ Ezen kívül ἄρα is előfordul; Ἰθάκη ellenben, mint név, csak egyetlen helyen érthető a városra (Od. XVI, 322.).

³⁾ Seeck, i. m. 267, 311. sk.

egyelőre kellő eszközök s történeti adatok híján czéltalan volna kutatnom. De a kérdés iránt érdeklődőknek nagyon ajánlhatom, mint nemcsak tanulságos, hanem valóban élvezetes olvasmányt is, Seeck idézett művét, melyben ezirányban folytatott mélyreható kutatásai eredményét közli. Nagyon meggyőzően mutatja ki, hogy az Odysseia végleges alakját nem kaphatta előbb a Kr. e. VI. század közepénél s míg az Ijj-viadal szerzője csak messziről ismerte Ithakét, a mű egy fiatalabb részének vagy forrásának szerzője már pontosan ismeri a szigetet, úgy, hogy vagy ithakéi volt, vagy legalább is járt rajta. A *Polison* jelentékeny antik telep maradványai vannak még, melyek a telepnek a Kr. e. 7. századtól kezdve vagy egy évezreden át tartó fennállására engednek következtetni.

CSERÉP JÓZSEF.

BAÏF VERSTANI REFORMKISÉRLETE.

(Vége.)

G) *Jonikus sorok.*

a) *Jonicus a maiore.*

a) A leggyakoribb mérték az ókor e nemű sorai között a versus sotadeus — — ∪ ∪ — — ∪ ∪ | — — ∪ ∪ — ∞ volt, melyet *Baïf* csupán az LXI. zsoltárban használt, még pedig *κατὰ στίχον*. A tizenöt sor közül hatban elhanyagolta írónk a szokásos caesurát, a mit azonban nem róhatunk bűnül fel neki, mert hisz tudvalevő, hogy a legkényesebb antik írók sem törődtek valami sokat vele. Ugyancsak antik mintára vegyítette *Baïf* sotadeusainak két harmadában a ionikus mértéket trochaikus dipodiákkal, még pedig leggyakrabban (7-szer) a harmadik lábon. Költőnknel e verssor a «*Jonike du majeur tétramètre kerkadansé*» nevet viseli. Pl.

Ω Dieu, ma klameur oê: resôé; α Dieu, mon orêzon.

A toê ma klameur j'adrése, hãr de mon païs loêing.

Maintenant ke mon keur dolereus me fôit de langedur,

Mê-moê retiré sur un rochiér pénibl' a montér.

2443—46. v.

β) Ugyancsak stichikusan használja *Baïf* a XV. zsoltárban (14 v.),

a trochaikus kimenetű ionicus tetrameter acatalecticust. E költeményben a sorok első három lába mindig ionicus a maiore. Pl.

Ω Dieu ki dedans ton pavilon ajamès demèrra? 450. v.

Ettől némileg eltér a ionicus tetrameter acatalectikus alakjának az a változata, mely a XXIV. zsoltárban (13 v.) található. Itt ugyanis a második lábon mindig molossus, a harmadikon pedig ditrochæus helyettesíti a ionikust. Pl.

Tes lès abitans mondeins, tèrr' é monde sont a Dieu. 925. v.

Baïf mindkét alakot «*Ionike du majeur tétramètre nonkadansé*»-nak mondja.

γ) Az utóbb említett változat *Baïf*nál az ú. n. praxilleion-nal: — — ∪ ∪ — — ∪ — — kapcsolatosan fordul elő, melynek 13 sora közül ime mutatóba az első:

Tst tant ke la terre ronde kontiént.

XXIV. zs. 924. v.

Baïf e sort *Ionike du majeur trimètre nonkadansé*nek nevezi.

δ) Mint a XXX. zsoltár epodusainak harmadik sora, tehát mindössze csupán kétszer, előfordul még *Baïf*nál a cleomachosi sor is: — — ∪ ∪ — — ∪ ∪, melyet írónk dimètre nonkadansének nevez. Pl.

An danse mon annui muas. 1157. v.

b) Ionicus a minore.

a) A leghosszabb sor, mely e rendszerből írónknál előfordul, a metrum alemanicum: ∪ ∪ — — ∪ ∪ — — ∪ ∪ — — ∪ ∪ — —, melyet az V. zsoltár háromsoros stropháinak záróverse gyanánt, tehát mindössze tízszer, alkalmazott.*) *Baïf* e sort egyszerűen tétramètre nonkadansének mondja. Pl.

Je te randrè tst oneur tël kome kreintif je te devrè. 117. v.

β) Ugyanebben a költeményben (20 v.) használja *Baïf* a catalecticus trimeter tiszta (v. i. merőben ionicusokból álló) alakját is: ∪ ∪ — — ∪ ∪ — — ∪ ∪ — —, melyet ő maga egyszerűen «trimetre nonkadansé»-nak nevez. Pl.

Tu abørres l'ome tronpeur e le manteur. 112. v.

*) Ezek közül *Groth*nál a 123-ik sor rhythmusa hibás, mert gorj' h. gorjé-t nyomtatott a kiadó.

De használja a trimeter megtört alakját is, még pedig a következő két változatban: — — — — — és:

— — — — —. Nevezetesen mindkét változatot a XXXII-ik (6-6 v.), XLIV-ik (20-20 v.) és a LXIII-ik (6-6 v.), csupán a másodikat a XXV-ik (22 v.) zsoltárfordításban. Baïfnál *Epiwonike du mineur* trimètre rebrizé nonkadansé a nevük. Pl.

Mon âm' a soêf, é se charnêl te kevoêtant
Dedan se mēgre païs dezêrt é brulé...

LXIII. zs. 2494—95. v.

γ) Használja továbbá írónk a legkisebb ionikus verssort, az acatalectikus dimetert is, még pedig úgy tiszta: — — — — — mint megtört — — — — — alakjában. Mindkettő az LIII. zsoltár (6 str.) ötsoros szakaszaiban fordul elő, amaz kezdő, emez harmadik sor gyanánt. A metron anaklomenon ezenkívül még a Chansonétes I. k. 52. darabjában is szerepel, hat 4-4 soros versszakot alkotva.

Példa a tiszta diméterre:

Du siêl Dieu a regardé. LIII. zs. 2167. v.

Az anaklomenonra:

Le Seigneur les a's déronpra. U. o. 2184. v.

II) Logaoedi sorok.

a) A kisebb logaoedi sorok.

a) Miként a régi classikusoknál, úgy Baïfnál is a glyconi sor: — — — — — a leggyakoribb. Külömböző sorokkal egyesítve előfordul az *Q* peuple françois cz. költeményben (6 v.), továbbá a VII-ik (14 v.), XII-ik (36 v.), XXI-ik (14 v.), XXII-ik (78 v.), XXXIV-ik (44 v.), XLI-ik (15 v.), XLVII-ik (25 v.) és LXV-ik (10 v.) zsoltárfordításban. Az első lábra nézve megjegyzendő, hogy az, *Horatius* mintájára, Baïfnál is legtöbbször spondeus. Kivétel a XXI. zsoltár, melyben az összes glyconi sorok jambusszal kezdődnek és a XXII. zsoltár, melyben 2-2 sor elseje mindig spondeusszal, másodika mindig iambusszal kezdődik, a mi nincs minden mesterkéeltség hijján. Pl.

Per koê m'âs-tu abandoné?
T'éloêgnes-tu de mon salut.

XXII. zs. 775—76. v.

Végül nagy ritkán (mindössze 2-szer a XLI. zsoltárban) trochæusszal is kezdi e sort, melyet ő «antispastike dimètre nonkadansé»-nak nevez.

β) A glyconival rokon a logaoedi sorok eme változata:

— — — — —, mely amabból a dactylus áthelyezésével (versetzung) származott. *Baïf*-nál a XXIII. zsoltár nyolcz ilyen 4-4 soros szakaszból áll. A sor neve írónknál «*ionike du majeur dimètre rebrizé nonkadansé*». Pl.

Je suis du trapeu du Seigneur:

Mon pâtre il ét, il me garde.

Donk fôte de rien n'arê plus,

De safréte lui me gardant. 892—95. v.

γ) Két glyconi egyesítéséből származott a priapeius:

— — — — —, melyet írónk a XIV-ik (19 v.) zsoltárban *κατὰ στίχον* alkalmaz. *Baïf* egyszerűen «antispastikes kadansés»-nek mondja e rythmust. Pl.

An son âme le sot méchant panse k'il n'i a nul Dieu

Tet le monde se lâch' a mal, exécrable débœché

434—5. v.

δ) A priapeiusból származott — a dactylusok áthelyezése folytán — az ú. n. sapphicus maior v. harmadik priapeius:

— — — — —, melyre *Baïf*-nál a Chansonétes II. könyvének I. darabjában (20 v.) akadunk. Pl.

Fêrm' é konstant' ossi je suis kontre l'éfôrt du tœrmant. 22. v.

ε) A glyconeus catalectikus formája, az ú. n. pherecratesi sor: — — — — — szintén megvan írónknál. Különböző systemák alkaterése gyanánt előfordul a VII-ik (14 v.), a XII-ik (9 v.), a XXI-ik (14 v.), a XLVII-ik (5 v.) és LVI-ik (11 v.) zsoltárfordításban. A XII-ik zsoltár kivételével az első láb mindig spondeus. A verssor neve *Baïf*-nál «antispastike dimètre kadansé». Pl.

Fê vanjanse de ton Roê XXI. zs. 772. v.

ς) Ugyane sor előfordul hosszú anacrusisszal is: — — — — — a XXVII. zsoltárfordítás négysoros versszakainak harmadik kolonja gyanánt. *Baïf* ezt a hosszú nevet adja neki: «*Epionike du mineur mélé par kontrariété dimètre nonkadansé*». Pl.

Dieu s'êt l'apui de ma viê 1016. v.

b) Hosszabb logacædi sorok.

a) A kisebb alkaïosi sor: — — — — — írónknál a következő helyeken található: A M. de Nevers (9 v.), A la Vêrtu (9 v.), A M. Duc d'Alanson (15 v.), A M. le Grand Prieur (9 v.) és a IV-ik (8 v.), XLVIII-ik (9 v.) és LXII-ik (9 v.) zsoltár. A vers fölépítésénél a régiek a második és harmadik láb trochæusa után ismételten

föllépő szóvégződést lehetőleg elkerülték. *Baif* ezen rythmikai finomságot gyakran (5; 5; 9; 4; 2; 4; 2 = 31) elhanyagolja. A verssor neve írónknál: daktylike trokaïke trimètre logaœdike. Pl.

Des Médichis la lʒanje kroêtra.

A M. Duc d'Alanson 24. v.

β) E sorral azonos, csak hogy egy hosszúban összevonható két rövid szótagos basissal bír, a LX-ik (29 v.) zsoltárban stichikusán használt mérték, melyet *Baïf* anapestike logaœdike dimetrenek tekint. Pl.

Tu n'as pas déchanté, rejeté, écarté

Ω Dieu. Tu étoès animé de kerrès: 2414—15. v.

γ) Ugyanazon költeményekben, melyekben az α) alatti sor is előfordul, találkozunk, csakhogy számra nézve két annyszor, az alcaicus hendecasyllabusszal: — — ◡ — | — ◡ ◡ — ◡, melyet a költő «*epi-
nike du majeure trimètre kadansé*»-nak nevez. Az ötödik szótagra eső
metszetet, mely csak a latinoknál vált kötelezővé, Baïf is mindenütt
betartja, sőt olykor-olykor még valami rímfélével is kiemeli. Pl.

An Pês je vivrê: voêre je dormirê

Kecchés par antr' eus: Dieu tu le pens é veu.

IV. zs. 99 --100. v.

δ) Szintoly gyakori *Baifn*ál az alcaicum dodecasyllabum is:

$\sigma - \sigma - \sigma - | - \sigma - \sigma - \sigma - \sigma$, mely «epi ω nike du majeur nonkadansé trimètre» nevezet alatt a XXVII-ik (14 v.), XXXII-ik (6 v.), XLIV-ik (20 v.) és LXIII-ik (6 v.) zsoltárban fordul elő. A harmadik láb thesise után eső cæsura a sorok majd egy harmadában (4; 1; 9; 0 = 14) nincsen betartva. Pl.

Signeur é pærkoê tiéns-tu kaché ton aspét?

XLIV. zs. 1839. v.

ε) De talán legelterjedtebb *Baif*nál a sapphói szakban oly nagy szerepet játszó sapphicus minor: — ◡ — ◡ — ◡ ◡ — ◡ — ◡, melyet kilencz költeményében alkalmazott. Ezek az Étrénes-nek *Q* roé de *Pe*-logne (75 v.), és A MM. les trézoriérs (18 v.) cz. darabjai és a XI-ik (18 v.), XXV-ik (22 v.), XXXIX-ik (36 v.), XL-ik (14 v.), XLV-ik (48 v.), LV-ik (45 v.) és LXVI-ik (36 v.) zsoltár. E sorra nézve megjegyzendő, hogy az ötödik szótag után eső metszetet legszigorúbb híve *Horatius* sem tartotta mindig be s így *Baif* is joggal elhanyagolhatta alkalom adtán (5; 0; 0; 2; 2; 0; 0; 5; 4; 1 = 39). Ugyancsak *Horatius* állandósította a második lábban a spondeust, a min *Baif* még gyakrabban tette túl magát (a XXV. zs. minden, a XL-ik

3, a XLV-ik 3, az LV-ik 13 és a LXVI-ik zsolt. 6 sorában). Írónknál a sor neve: «epikorianbike saffike trimetre kadansé». Pl.

Ω Seigneur mon Dieu ke tu fêš de grans fêš!

XL. zs. 1635. v.

5) Érdekes változatát találjuk e sornak a XXVII-ik (14 v.) zsoltár négysoros szakjainak kezdő versében, mely a sapphicustól csupán az első lábban különbözik. A trochæust itt mindenütt iambus helyettesíti. A sor neve írónknál: «antispastike mélé par contrariété trimetre kadansé». Pl.

Le Seigneur de mon salut ét la clérté.

1015. v.

η) Utoljára hagytuk a hendecasyllabust v. phalekosi sort:

— — — ◡ — ◡ — ◡ — ◡, melyet *Baïf* a XXI-ik (14 v.) és LVI-ik (22 v.) zsoltárban mint versszakalkotót, az A MM. du Gat é Dépories cz. költeményben pedig stichikusán (52. v.) alkalmazott. A metszet csekély kivétellel (0; 6; 3 = 9) a hatodik szótagra esik, a mit az ókori klasszikusok nem tartottak föltétlenül szükségesnek. Az első láb rendszerint spondeus, csak A MM. du Gat é Dépories-ban akadunk itt-ott egy-egy trochæus- (13) vagy iambusra (2). Írónk e mértéket Falékiens, antispastikes, éndékasillabe trimetre kadansé-nak mondja. Pl.

Mês œ vos favoris de vōtre Bon ROË,

Moéiénés sa faveur à sês neveos chans,

Ki vont œrprimenant o jœr se montrér

Tat k'il déign' an œir si peu k'i vadra.

Mês k'il voéie k'il ét l'oneur de nos vœrs,

Kant par lui nœz avons moién de chantér.

A MM. Du Gat é Dépories 47—52. v.

I) *Asynartetikus sorok.*

a) A iambelegus: ◡ — ◡ — — — ◡ ◡ — ◡ ◡ —, mely egy iambikus és egy dactylikus penthemimeres egyesítéséből származott, különféle strophák alkatrésze gyanánt az An l'oneur de K. dés M. strophái- és antistropháiban (32 v.), továbbá a XXVIII-ik (6 v.), XXXVI-ik (6 v.) és XXXVIII-ik (21 v.) zsoltárfordításban. Az első láb mindenütt spondeus s az ötödik ütemrészre eső cæsura, mely a görögöknél nem volt kötelező erejű, mindenütt be van tartva.*) *Baïf* ezt a hosszú nevet adja neki: «ianbike daktilike Asynartête penthemimère, rimetre, kadansé an une syllabe». Pl.

Ωs jans de keur droët juste le justis' étan.

XXXVI. zs. 1432. v.

*) A XXVIII. zs. 1072. versében resembiant h. resembiant olvasandó.

b) Az előbbi sor megfordítottja az elegiambus:

— ◡ ◡ — ◡ ◡ — | ◡ — ◡ — —. Ezt a csinos rythmust *Baïf* a XL-ik (14 v.), XLII-ik (22 v.), XLIII-ik (10 v.) és LXIV-ik (16 v.) zsoltár szakaszaiban alkalmazta s a XL-ik zsoltár hat sorát kivéven, mindenütt betartotta a caesurát. Írónk: asynartété de penthémimères daktylik-ianbikes-nek nevezi. Pl.

Jujje le droët de ma Koz', ô mon Seigneur Dieu.

XLIII. zs. 1752. v.

c) Az előbbivel rokon az archilochusi sor:

— ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ —, mely költőnkél csak kétszer: a XIX-ik (17 v.) és a XLVI-ik (12 v.) zsoltárban található. Neve *Baïf*-nál: daktylike tétramétre asynartête d'un penthemimère et d'un ianbike dimetre nonkadansé. Pl.

Nôtre retrête dan hôt s'êt Dieu, de Jakob s'êt le Dieu.

XLVI. zs. 1925. v.

d) Előfordul még költőnkél a catalecticus archilochusi sor anacrusisos alakja is: ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ —; még pedig zárósor gyanánt a XXVIII-ik (6 v.) és XXXVI-ik (6 v.) zsoltár négysoros stropháiban. Neve *Baïf*-nál: anapéstike trokhaike asynartété tetramétre kurkadansé. Pl.

A Dieu tet oneur é leanje: kar ma pleint' il antand.

XXVIII. zs. 1085. v.

e) Ha az elegiambust még egy dactylusi penthemimeresszel megtoldjuk, ez a sor: — ◡ ◡ — ◡ ◡ — | — ◡ ◡ — | — ◡ ◡ — ◡ ◡ — keletkezik, melyet *Baïf* a XXVIII-ik (6 v.) és XXXVI-ik (6 v.) zsoltár négysoros stropháinak második sorában használt. *) Neve írónknál: «daktylikianbike asynartété de penthemimeres. Pl.

Pâie le trêître dezir k'il portet ô keur plein de vloër delôial.

XXVIII. zs. 1079. v.

f) Miként az elegiambust, a iambelegust is megtoldhatjuk egy jambikus penthemimeresszel: — — ◡ — ◡ | — ◡ ◡ — ◡ ◡ — | — — ◡ — —. Az így nyert sort *Baïf* stichikusan használja a XXIX. zsoltárban (17 v.). E rythmust írónk a következőkép jellemzi: «ode monokole, d'asynartètes ianbiles daktylikes penthemimères, tétramétrés surkadansés». Pl.

*) A XXVIII. zs. 1083. sorában tet és ke közé se-t kell beszúrunk, ha helyre akarjuk állítani a rythmust, melyet valószínűleg a másoló rontott meg.

11. E sokféle sort Baïf részint stichikusan, részint versszakokká egyesítve alkalmazta költeményeiben. A sorok *κατὰ στίχον* használatát már az előző pontban kellőkép feltüntettük. Most a strophák összefoglaló ismertetését akarjuk megkísérteni, mert csakis így nyújthatunk igazán világos képet írónk metrikai munkásságáról. Miként a sorok elemzésénél *Christet*, úgy a strophák rendszerbefoglalásánál *J. H. Heinrich Schmidtet**) követtük, mint a ki — meggyőződésünk szerint — a legáttekinthetőbb módon s a legreálisabb alapon csoportosította őket.

A) *Eposdosok*. A strophaképzés legegyszerűbb neme két különböző, sőt gyakran különemű verssor egyesítéséből származott. A régiek ezeket a formákat főleg recitativ költeményekben alkalmazták, *Baïf* azonban jobbra tisztán lyrai czélokra is felhasználta. Az írónknál előforduló epodosok a következők:

a) Olyanok, melyekben elől áll a hosszabb sor.

a) Legelterjedtebb írónknál az elegiai distichon, mely tudvalóleg egy dactylikus hexameter és pentameter egyesítéséből származott. Pl.

An koler', *ô* Seigneur, ne me vién konveinkre de l'orfèt
Ni ne me vién chatièr s'es ta fumante fureur.

VI. zs. 133—34. v.

Ebben a mértékben van írva a VI-ik (10), XXXI-ik (24), XXXVII-ik (37), XLIX-ik (22) és LVIII-ik (14) zsoltár; összesen 107 párversben.

β) Jóval ritkább írónknál a strophá pythiambica IIa, mely egy hexameterből és egy iambikus trimeterből áll. Pl.

J'invokeré le Seigneur, le Seigneur très digne je l'eré
Sedein me vèrré sof de tes mes annemis.

XVIII. zs. 560—61. v.

Csupán egyetlen költemény, a XVIII. zsoltár van e mértékben tartva s összesen 53 distichonból áll.

γ) Az epodosi distichon, v. strophá iambica egy iambikus trimeter és dimeter egyesítéséből származott. Pl.

L'eur suit l'om' antiér, ki ne s'èt abandoné
Ôs antreprizes d'es méchans. I. zs. 1—2. v.

E mértéket az I-ső (9) és LVIII-ik (19) zsoltárban használta *Baïf* mindössze 28 epodosban.

*) Leitfaden in der Rhythmik u. Metrik der cl. Sprachen für Schulen. Leipzig, 1869.

δ) Egy archilochusi sor és egy dactylikus tetrapodia catalectica in duas syllabas összetétele adta a következő strophát:

— ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ —
— ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ —

Pl.

Nôtre suport é sekərs s'êt Dieu, ki əs avərsités
Se treve nôtre défans' é sekərs pront.

XLVI. zs. 1911—12. v.

Baif csupán egyszer, a XLVI-ik zsoltárban alkalmazta, mindössze tizenkétszer.

e) Egy dactylikus tetrameterből s egy ithyphallionból álló szak, melyet állítólag *Archilochos* használt először:

— ◡ ◡ — — — ◡ ◡ — ◡ ◡ —
— ◡ — ◡ — ◡ —

Pl.

Sire de tet mon keur je te chanterê
Ton renom leanjant.

IX. zs. 226—27. v.

Baif ezt is csak egyszer használta fel, a IX. zsoltár 35 szakaszában.

b) Olyanok, melyekben a hosszabbik sor a rövidebb mögött áll.

a) A trochaicum v. hipponaeteum, mely egy trochaikus dimeter és egy iambikus trimeter egyesítéséből származott. Pl.

Jusk'a kand serêje mis

Signeur an əbli? mès sera-se təjjərs?

XIII. zs. 410—11. v.

Baif csak egy zsoltárt, a XIII-ikat fordította ebben a mértékben s mindössze 34 párverset alkotott.

β) Egy aristophanesi és egy priapusi sor összetétele, mely tulajdonképen a kisebb sapphói stropha fele:

— ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ —
— ◡ — — — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ —

Pl.

Sire tu əs le droətt fons

Sur ki mon bién mon patri moèn' èt a jaməs aseuré.

XVI. zs. 478—79. v.

Baif e mértéket csupán a XVI-ik zsoltárban alkalmazta; mindössze 19-szer.

γ) A iambikus trimeterből és archilochusi sorból álló ú. n. stropha archilochia tertia:

◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ —
— ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ —

Pl.

Lês sieurs du Grand Dieu vont la gloère publiant
Têt le vage spasieus anonse l'avraj' éksélant.

XIX. zs. 662—63. v.

Baïf a XIX. zsoltárban alkalmazta, mindössze 17-szer.

δ) Egy praxilleion- és egy nagyobb ionikusokból álló acatalecticus tetrameter egyesítése a következő stropha:

— — — — —
— — — — —

Pl.

Têt tant ke la têrre ronde kontiént
Tês les abitans mondeins, têrr' é monde sont a Dieu.

XXIV. zs. 924—25. v.

*Baïf*nál e strophát csak a XXIV. zsoltárban találjuk; összesen 13-szor.

ε) Egy sapphicus minor s egy megtört alakú trimeter ionicus a minore összetétele a következő versszak:

— — — — —
— — — — —

Pl.

Ω Seigneur a toé relevant mon esprit,
Mon Dieu je n'espére k'an ta dæse bonté.

XXV. zs. 950—51. v.

Baïf a XXV. zsoltárban él vele, 22 esetben.

B) Az epodoszok továbbfejlesztéséből származtak a háromsoros versszakok, melyek válfajai a következők:

a) Olyanok, melyek megismételt periodusból s ettől eltérő epodikonból állanak.

α) A choriambikus dimeter kétféle catalecticus formája egy sapphicummal egyesül:

— — — — —
— — — — —
— — — — —

Pl.

Epruvé as mon veloér
Même de nuit mon ésprit
As vizité. Rien de méchant n'as a l'épreuve santi.

XVII. zs. 508—10. v.

Baïf ezt a mértéket a XVII. zsoltár 18 versszakában alkalmazta.

β) Két glyconit bezár egy ithyphallicon:

$\bar{\sigma} \text{ --- } \cup \cup \text{ --- } \cup \bar{\sigma}$
 $\bar{\sigma} \text{ --- } \cup \cup \text{ --- } \cup \bar{\sigma}$
 $\text{--- } \cup \text{--- } \cup \text{--- } \bar{\sigma}$

Pl.

Chantez donkes avêke moê

Ekzaltou le Signeur: é tes

Hœlson sa grandeur.

XXXIV. zs. 1286—88. v.

Írónk e mértéket a XXXIV. zsoltár 22 szakaszában alkalmazta.

γ) Két glyconit bezár egy iambikus tripodia:

$\bar{\sigma} \text{ --- } \cup \cup \text{ --- } \cup \bar{\sigma}$
 $\bar{\sigma} \text{ --- } \cup \cup \text{ --- } \cup \bar{\sigma}$
 $\cup \cup \text{ --- } \cup \text{--- } \bar{\sigma}$

Pl.

Mon Dieu tant je t'ê invoké

Kriant, mês tu ne m'âs si

Ni apézé ma konpleinte.

XXII. zs. 781—83. l.

Baïfnál e strophá a XXII. zsoltárban fordul elő: mindössze 39-szer.

δ) Két kisebb ionicusokból álló catalectikus trimetert bezár a metrum alemanicum:

$\cup \cup \text{ --- } \cup \cup \text{ --- } \cup \cup \text{ ---}$
 $\cup \cup \text{ --- } \cup \cup \text{ --- } \cup \cup \text{ ---}$
 $\cup \cup \text{ --- } \cup \cup \text{ --- } \cup \cup \text{ --- } \cup \cup \text{ ---}$

Pl.

Tu abœrres l'ome tronpeur e le manteur.

L'ome meurdriér te deplêt trœp, é le pœdras.

Je me firê me tenant seur de la grandeur de ta bonté.

V. zs. 112—14. v.

Baïf az V. zsoltár 10 szakaszában élt ezzel a strophával.

ε) Két elegiambust bezár egy két aristophanesi sor egyesítéséből származott epidokon:

$\text{--- } \cup \cup \text{ --- } \cup \cup \text{ --- } \bar{\sigma} \text{--- } \cup \text{---}$
 $\text{--- } \cup \cup \text{ --- } \cup \cup \text{ --- } \bar{\sigma} \text{--- } \cup \text{---}$
 $\text{--- } \cup \cup \text{ --- } \cup \text{--- } \bar{\sigma} \text{--- } \cup \text{--- } \cup \text{--- } \bar{\sigma}$

Pl.

An la fason ke le serf loeing mœmené las,

Ran les abœs haletant ksché dedan l'œw

Einsi mon éspit ardant aspir' a toê Signeur Dieu.

XLII. zs. 1719—21. v.

Baïf ezt a versszakot három ízben alkalmazta, ú. m. a XLII-ik (11 str.), XLIII-ik (5 str.) és LXIV-ik (8 str.) zsoltárban.

ζ) Két phalecosi sort bezár egy pherecratesi:

◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡
 ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡
 — — ◡ ◡ — ◡ ◡

Pl.

An mon Dieu sa parole seinte lèrê:

An Dieu j'espérérê: sa foè je lèrê

San peur suis: ki me nuira?

LVI. zs. 2292—94. v.

Írónk e strophát az LVI. zsoltár 11 szakaszában használta.

b) Olyanok, melyekben két rokon periodust ugyancsak rokon epodikon követ.

a) Egy sánta meg egy éplábú iambikus trimetert, ugyanilyen catalectikus pentapodia zár be:

◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡
 ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡
 ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡

Pl.

Toè kélke puisant k'être puissez â pærkoé

Pær koé t'anorgéilis-tu an méchanseté?

De Dieu la dsceur tiént a tejjers.

LII. zs. 2135—38. v.

Baïf e strophát csupán az LII-ik zsoltárban használja: mind-össze 9-szer.

β) Egy glyconi meg egy pherecratesi sort bezár egy phalecosi:

◡ — — ◡ ◡ — ◡ ◡
 — — ◡ ◡ — —
 — — ◡ ◡ — ◡ — ◡ — ◡

Pl.

Ta mein haste pær atrapér

Tês kontrêres é heigneûs:

Sur tês tes anemis ta dêtre veinkra.

XXI. zs. 753—55. v.

Csupán a XXI. zsoltár 14 szakaszát írta Baïf ebben a formában.

c) Olyanok, melyek három merőben különböző sorból állanak:

a) Egy iambeleagus, egy dactylikus tripodia catalectica in duas syllabas, meg egy ithyphallicon egyesítéséből származott a következő versszak:

— — ◡ — — — ◡ ◡ — ◡ ◡ —
 — ◡ ◡ — ◡ ◡ — —
 — ◡ — ◡ — —

Pl.

Seigneur ne m'argû an ta bœilante fureur:

Non ne me vién punir égri

An ton ire flambant.

XXXVIII. zs. 1512—14. v.

Baïf csupán a XXXVIII. zsoltár 21 stropháját írta ebben a mértékben.

C) Az antik népek lyrai költészetében a négysoros versszakok a leggyakoribbak. Hű utánzójuknál természetesen szintén ez az alak fordul a legtöbbször elő. Fajai:

a) Olyanok, melyek négy azonos sorból állanak.

a) A glyconi sor négyféle változata egyesül egy versszakká:

```

  — — — — —
  — — — — —
  — — — — —
  — — — — —

```

Pl. lásd 10. pont a) β) alatt.

Ily mértékben csupán a XXIII. zsoltár 8 szakasza van tartva.

β) A metron anaklomenon négyszeri ismétlése:

```

  — — — — —
  — — — — —
  — — — — —
  — — — — —

```

Pl.

Si ne veus te tête croës-moë

Je me vangerê de tes cris,

Punisant s toë s les tiens

Babilard aronde, tês-toë.

Chans. I. 52. 4. str.

Ezzel a formával a Chansonétes I. könyvének 52. darabjában találkozunk (6 str.).

b) Olyanok, melyek valamely epodusi csoportozat ismétléséből származnak:

a) A második asclepiadesi versszak, mely egy glyconi s egy kisebb asclep. sorból álló párvers megismétléséből áll:

```

  — — — — —
  — — — — —
  — — — — —
  — — — — —

```

Pl.

Biën eureus ki sogneuzemant

Pran gard' ã ssefreteus kand malad' il le voët.

Si kontrêre le tans se fêt,

Dês danjêrs le Seigneur Dieu le délivrera.

XLI. zs. 1679—82. v.

Ezt a formát *Baïf* a XLI. zsoltár 10 versszakában alkalmazta.

β) A második sapphói stropha, melynek első és harmadik sora aristophaneum, második és negyedik sora pedig priapeus:

— u — u — —
 — u — — — u — — — u — — —
 — u — — — u — — — u — — —
 — u — — — u — — — u — — —

Pl.

Lize ke j'eime surtet,

Lize mon keur: Lize, m'amær, Lize, ma foê, mon espoër,

Veu-tu rebéle tæjers

Pronte chérchér tæl ki te fuit, un ki te suit repæssér?

Chans. II. 1. 1. str.

Baïf ezt a metrumot csupán a Chansonétes II. könyvének első darabjában (10 str.) alkalmazta.

c) Olyanok, melyek két, egymással szinte ellentétes csoportból állanak:

a) A negyedik asclepiadesi strophá, melynek első két sora Asclepiadeus minor, harmadik sora versus Pherecrateus, az utolsó Glyconeus:

— — — u — — — u — — —
 — — — u — — — u — — —
 — — — u — — — u — — —
 — — — u — — — u — — —

Pl.

Ω Seigneur, leve toê dan ta fureur époeint.

L'antreprize ke font mës énemis émus,

Montrér puisse ta hôteur

Ω bon droêt ke tu m'as doné. VII. zs. 173—76. v.

Ily mértékben van tartva a VII. zsoltár 14 szakasza.

β) Az alcausi strophá, melynek első két sora v. Alcaicus hendecasyllabus, harmadik sora Alc. enneasyllabus, a negyedik Alc. decasyllabus:

u — u — — — u — — — u —
 u — u — — — u — — — u —
 u — u — — — u — — — u —
 — u — — — u — — — u —

Pl.

Ω Pœvre Vêtu, tant le maleur te suit!

Toê, par ki pæssés lês valureus svroêt

Dês sieus le hœt santiér recherché,

Ωre jsêt dez uméins tu langis. A la Vêtu. I. str.

Írónk egyik legkedvesebb formája, nem kevesebb mint hétszer élt vele; ú. m. A M. le duk d'Alenson (15 str.), A M. le Grand Prieur (10 str.), A la Vertu (9 str.), A M. de Nevers (9 str.) cz. eredeti költeményekben s a IV-ik (8 str.), a XLVIII-ik (9 str.) meg a LXII-ik (9 str.) zsoltár fordításában.

d) Olyanok, melyekben három egyforma sorból álló periodust sokszor ellentétes epodikon zár be.

a) A nagyobbik sapphói stropha, mely három kisebb sapphói meg egy adonisi sor összetétele:

— — — — — — — — — —
 — — — — — — — — — —
 — — — — — — — — — —
 — — — — — — — — — —

Pl.

J'esper' an Dieu seul: é venés m'anhørter

Hør de vøs kətəs ke je m'an vol' à loeing,

Ωssi tōt k'on voët fuir isnel an l'ær

Un petit oëzew?

XI. zs. 342—45. v.

Ez is a gyakoribb formák közé tartozik. Előfordul a XI-ik (6 str.), XXXIX-ik (12 str.), XLV-ik (16 str.), LV-ik (15 str.) és LXVI-ik (12 str.) zsoltárban, továbbá az Ω roé de Pølogne (25 str.) és A MM. de Fites et Garrøt (6 str.) cz. eredeti költeményekben.

β) Három dimeter trochaicus catalecticust bezár egy dipodia dactylica catalectica in duas syllabas:

— — — — — — — — — —
 — — — — — — — — — —
 — — — — — — — — — —
 — — — — — — — — — —

Pl.

Sōve moê par ton sakre nom:

Juŋje moê Dieu par ta vørtu

Ma priër' antan, Seigneur Dieu.

Oê de ma bœche le parlér.

LIV. zs. 2192—95. v.

Baïf ezt a mértéket az LIV. zsoltár négy szakaszában alkalmazta.

γ) A harmadik asclepiadesi stropha, mely áll három kisebb asclepiadesi és egy glyconi sorból.

— — — — — — — — — —
 — — — — — — — — — —
 — — — — — — — — — —
 — — — — — — — — — —

Pl.

Ω Dieu par ta faveur áië pitié de moê:

Par ta grande klémans' éfase mës delis.

Biénfort vién me lavér libre de mon peché.

Ran moê nêt de se k'è méfèt.

LI. zs. 2091—94. v.

Baïf ezt a versformát az LI-ik (11 str.) és LXV-ik (10 str.) zsoltárban használta.

e) Olyanok, melyeknek mind a négy sora különbözik egymástól.

a) Egy versus Alcaicus dodecasyllabus, két különbözőkép megtört ionicus trimeter s két ithyphalliconból összerótt sor:

U — U — — — U U — U — U
 — — U — — U U — — U U — —
 U — U — — U U — — U U — —
 — U — U — U — U — — U — U

Pl.

Ureus! de son lœrfêt ki se voêt déchargé
 Eureus, selui de ki l'erreur n'aparoet poeint
 Ureus a ki son ofanse Dieu ne mêt sus:
 Ki ne kœvre pœrvêrs an son âme nul dol.

XXXII. zs. 1210 —14. v.

Baïf ezt a formát a XXXII-ik (6 str.) és LXIII-ik (6 str.) zsoltárban alkalmazta.

β) Ezzel közel rokon a következő forma, melyben az első három sor teljesen megegyezik az α) alatti strophá három első sorával, végső kolonja pedig egy tripodia dactylica catalectica in duas syllabas.

U — U — — — U U — U — U
 — — U — — U U — — U U — —
 U — U — — U U — — U — —
 — U U — — U U — —

Pl.

De nœs orêiles, Dieu nœs avons tœt œvrê
 Antandu, nœs Pérez a nœs le rakontans,
 Ke s'êt alœrs ke tu fis' pœr eus de leur tans,
 Voêré jadis paravant eus. XLIV. zs. 1768—70. v.

Ez a versalak a XLIV. zsoltár 20 strophájában fordul elő.

γ) Az első sor sapphicus minor, a második dimeter iambicus acatalecticus, a harmadik epitritus trimeter catalecticus, s az utolsó elegiambus:

— U — — — — U U — U — —
 U — — — — U — — —
 — U — — — — U — — — U —
 — U U — — U U — — — U — —

Pl.

Longemant aiant le Signeur atandu
 Il s'êt reterné droêt a moê.
 Mon kri ékzœssant m'a mis an sœveté,
 Hœr du bœilon de tœt annui kreus é fanjeus.

XL. zs. 1623—26. v.

Írónk ezt a formát a XL-ik (14 str.) zsoltárban alkalmazta.

δ) Az első sor megfordított bázisú sapphicus, a második Alcaicum dodecasyllabum, a harmadik anacrusisos pherecratesi mérték s az utolsó egy adonisi sor:

U — — — — U U — U — —
 U — — — — U U — U — —
 — — — — — — — —
 — U U — — — — — —

Pl.

Le Seigneur de mon salut ét la klérté:
 Ma garde s'ét mon Dieu. De ki doê-j' avoêr peur?
 Dieu s'ét l'apui de ma viê
 Ki m'épsantra? XXVII. zs. 1014—17. v.

Baïf ezt a versalakot a XXVII. zsoltár 14 strophájában alkalmazta.

ε) Az első sor prosodiacus, a második dactylikus penthemimeressel megtöltött elegiambus, a harmadik iambelegus s a negyedik catalectikus archilochosi sor anakrusisszal:

— — — — —
 — — — — —
 — — — — —
 — — — — —

Pl.

Mon Roê je te mande Seigneur.
 Ω ma retrête, ma rowk', α mon Dieu, ne soês asteure ne sêrd ne muêt,
 K'a seus rensemblant, las, je ne soê maleureus,
 Ki dan le kavew du sêpulkre sonbre vont désandant.
 XXVIII. zs. 1070—74. v.

Irónk ezt a formát kétszer használta; nevezetesen a XXVIII-ik (6 str.) és XXXVI-ik (6 str.) zsoltárfordításban.

D) Öt különböző sorból álló, ismétlődő versszak csupán az LIII. zsoltárban található, melynek első sora pherecratesi, harmadik kolonja metron anaclomenon, zárósora pedig iambicus penthemimeres:

— — — — —
 — — — — —
 — — — — —
 — — — — —
 — — — — —

Pl.

L'om' etêrdi se dit ô keur,
 Dieu n'êt poeint. Dépravés sont.
 Machiné dez aktez ilz ont
 Ekzékrablez é mōdis
 Nul plus ne fêt bien. LIII. zs. 2162—66. v.

Baïf e strophát csupán az idézett költemény 6 szakaszában alkalmazta.

E) A lyrai systemák közül, melyek az eddig tárgyalt versszakoktól főleg abban különböznek, hogy összes soraik egyenlőek s legfeljebb zárókolonjuk áll valamely különböző, de sohasem ellentétes metrumból, csupán a következő, többnyire Anacreonnál található válfajokra akadunk:

a) Három anakreoni sort bezár egy trochaikus pentapodia acatalectica :

— ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡
 — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡
 — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡
 — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡

Pl.

Veuille Dieu nəs fêre pardon

Nəs bénir fêzant réplandir

Son vizaje seint reluizant

Dun sérein jər antre nəs.

LXVII. zs. 2630—33. v.

Baïf e mértéket csupán a LVII-ik zsoltár öt szakaszában használta.

b) Négy pherecratesi sort bezár egy glyconi :

— ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡
 — ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡
 — ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡
 — ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡
 — ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡

Pl.

Garde nəs, Səverein Seigneur :

Antre nəs ne se treuve plus

Nul ki s'aplik' a fêre bién

Antre ləs omes il n'i a

Nulle foè ne Lëwté.

XII. zs. 366—70. v.

Baïf e systemát csupán az idézett zsoltár kilencz szakaszában használta.

c) Öt glyconi sort bezár egy pherecratesi :

— ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ —
 — ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ —
 — ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ —
 — ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ —
 — ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ —

Pl.

Tes peuples de la mein tapés :

Dəs kris allégrés antonés

A la gloêr' e l'oneur de Dieu

Kar s'èt un səverein Seigneur

Hõt an tət, redstable Roê,

Grand sur terre komandant. XLVII. zs. 1935—40. v

Írónk ezt a mértéket csupán az idézett költeményben alkalmazta; mindössze ötször.

d) Végül fölemlítjük még a csupa catalectikus v. acatalectikus jambikus dimeterekből összeállított 5—11 soros systemákat, melyek a

Chansonétes I. k. XLII. és II. k. II., X. és XXII. darabjában fordulnak elő.

F) A kardalforma irónknál csupán kétszer fordul elő. A használt szerkezetek annyira bonyolultak, hogy leírásukat meg nem kíséreljük, hanem beérjük a schema összeállításával és egy-egy példa idézésével.

a) Az An loneur . . . de K. des Médichis-ben használt strophák a következők:

a) Stropha és antistropha :

```

      U — U — — U — U — —
      U — U — — U — U — —
      — U — — — U — — —
      — U — — — U — — —
      — U — — — U — — —
      U — U — — U — U — —
      U — U — — U — U — —
      U — U — — U — U — —
      U — U — — U — U — —

```

Pl.

A seus ki vont, l'ankre du havre levant,
 Ω loéing repassér longe traverse de mër.
 S'êt l'amiable rékonfort,
 É premiér éspoér d'ureus kørs,
 An pepe prandre le vant:
 Kar l'on s'atand lør, ω desirable retør
 An bien komansant biénfinir:
 Éinsin nsz antrés an la nêf,
 / Lieus non konus, chêrchans dékœvrir.

β) Epodos :

```

      U — U — — U — —
      U — U — — U — —
      U — U — — U — —
      U — U — — U — —
      U — U — — U — —
      U — U — — U — —
      U — U — — U — —
      U — U — — U — —

```

Pl.

Ke nsz venons d'on vœloër frank
 Davant voz ieus prézanter,
 L'antonant de des akør.
 Le bucheron dedan le boès,
 An méin la hâche, suspans
 Demeur', avant que bûcher

L'arbre destiné.
 Je vâ dâteus choézisant
 A koé me prandrê,
 Tant d'oneurs j'apêrsoê.

b) A XXX. zsoltárban használt versszakok ezek:

a) versszak és ellenversszak:

```

— 0 0 — 0 0 — — — 0 —
— — 0 0 — 0 0 —
— — 0 0 — 0 0 — — — 0 0
— — 0 0 — 0 0 — 0 0 —
— — 0 — —
— — — — — 0 — —
— 0 0 — 0 0 — — — 0 0 —
— 0 — — — 0 — — — 0 — —

```

Pl.

Hõt élevér je te doê, têt bon Seigneur,
 Ki m'as retiré de méchêf,
 A mes anemis ne donant okazion
 De plêzir é d'êze de mon mal.
 Ω Signeur mon Dieu, je krié t'apelant:
 J'u ton sekêrs pront
 Ω Signeur, allêrs mon esprit
 Hêrs du sêpulkre tiras: lêrs m'as remis
 Vif é sêf ô loeing du kreus oskur du tunbeow.

β) utószak:

```

— 0 0 — 0 0 —
— 0 — — — 0 0 — — — 0 0 —
— — 0 0 — — — 0 0
— 0 0 — 0 0 — —
— 0 0 — 0 0 — — — 0 — —
— 0 0 — 0 0 —
— 0 — — — 0 — — — — 0 — —

```

Pl.

Bienke le pleur é le deuil
 Arriv' ô soêr, dês le matin le sêlas
 Se treuvera ô poeint du jêr.
 Kand du bonêur je jêissoê,
 Lêrs ke j'avoê têt a mon gré, lêrs je dizoê,
 Voêsi mon êz asuré
 Pêrjamês: non non jamês branler ne pêrrê.

12. Jelen dolgozatunkban egyrészt *Baïf* metrikai kísérletének történeti lefolyását, másrészt e kísérlet megvalósításának módját ismertettük, az eddig közzétett adatok nyomán. Hátra van még, hogy, legalább röviden, kritika tárgyává tegyük azt az alapot, melyre írónk reformja megalkotásánál helyezkedett.

Ez az alap — mint láttuk — nem más, mint a görög és római

szótagmérés szolgálai betartása. Hogy a francziában a hosszú és rövid szótagok bizonyos arányú váltakozásán lehetne metrikai rendszert fölépíteni, az, *Tobler* szerint, még nem tartozik a lehetetlenségek sorába: «Sylben von nicht zu bezweifelnder kürze besitzt die sprache an allen denen, welche stummes (dumpfes) *e* zum vokale haben, entschieden lange sylben gibt es gleichfalls (man würde auch von naturlänge und positionslänge in gewissem sinne sprechen können); eine schwierigkeit aber liegt in dem vorhandensein einer grossen zahl von sylben unentschiedener oder mittlerer quantität. Man kann âme als trochæus, jetât als iambus, Dieu je se(rai) als dactylus, recevoir als anapäst gelten lassen; aber chässe, chässä, dönnä, courönne?») *De Tobler* szerint ezen a nehézségen könnyen segíthettek volna azzal, ha a huzamosabb gyakorlat révén a kétes értékű szótagok egy része egy vagy más irányban állandosult, más része pedig a költők szabad használatára bízott volna. Miért is *Baif* kísérlete «misglückte schwerlich nur darum, weil er nicht mit erforderlicher sorgfalt und rücksicht auf die beschaffenheit der sprache gemacht war, mehr wol darum, weil man seit den ersten anfangen der französischen dichtung auf die quantität keine rücksicht genommen, das volk nie gelernt hatte, sie als wesentliches element des verses zu empfinden und andererseits gewöhnt war, die in der ungebundenen rede betonten sylben mindestens am versende als den wahren abschluss des verses zu empfinden, nicht blos als einen nachklang zu einer langen vorausgehenden sylbe».**)

A kiváló theoretikus véleményét azonban korántsem tehetjük magunkévá így, eredeti mivoltában. A mértékes forma merő ellentétessége a nemzeti versidommal, a mire *Tobler*, mint *Baif* kudarcának legfőbb okára, kiváltkép súlyt fektet, épenséggel nem bir ezzel a döntő fontossággal. E tekintetben elég pl. saját irodalmunkra emlékeztetnünk, a melynek nemzeti verselése szintoly ellentétben áll az antik metrikával, s mégis, legalább nemzetünk míveltebb rétegeinél, ez utóbbi el nem vitatható tetszést aratott. Ennélfogva írónk kudarcának legfőbb magyarázatát épen abban a, *Tobler* által csak mellékesnek tartott, körülményben kell keresnünk, hogy *Baif*, a franczia nyelv szellemével mit sem törődve, a szók tartamát teljesen az antik szabályok szerint állapította meg. Főleg két pontban vezetett ez a szolgálai utánzás szinte tűrhetetlen eredményre; ezek a néma *e*-nek hosszú értékelése megfelelő mássalhangzó torlódás előtt, és a hang-

*) *A. Tobler*: Vom franz. Versbau alter u. neuer Zeit. Leipzig. 1881. 3—4. l.

**) U. o. 4. l.

súlyos szótagok természetes megnyúlásának teljes mellőzése. Idézteinkben mindkettőre bőven akad példa s ezek annyira meggyőzőek, hogy a bővebb fejtegetést egész fölöslegessé teszik.

De azért ne higyük, hogy Baif nagyobb szerencséjével járt volna el, ha a hosszú és rövid szótagokat — mint pl. az újabb olasz vagy német kísérletezők — hangsúlyos és hangsúlytalan szótagokkal helyettesíti. Wilhelm Meyer Anfang u. Ursprung der lat. und griechl. rhythmischen Dichtung című becses dolgozatában*) tüzetesen foglalkozott ezzel a kérdéssel és meggyőzően kimutatta, hogy a román nyelvekben ezen az alapon is fölötte nehéz, a francziában pedig teljesen lehetetlen az antik versidom utánzása. Ennek oka abban rejlik, hogy a francziában bármily hosszú szónak is csupán egy fő ictusa van s az is mindig az utolsó, hangzó szótagra esik. A miből következik, hogy a francziában két hangsúlyos szótag csak nagynehezen, három pedig szinte sohasem követheti egymást. Ily módon tehát nemcsak ezek a lábak: ◡ — ◡, — ◡ ◡, ◡ ◡ —, ◡ ◡ —, — ◡ ◡, — ◡ ◡ — válnak lehetetlenné, hanem még a dactylusi, anapestusi, iambusi és trochaëusi lábaknak spondeusszal váltogatása sem érhető el. Ha ezenkívül még figyelembe vesszük, hogy a dactylusi és trochaikus ütemek lejtését még ez úton is csak a legnagyobb mesterkedéssel érhethők el, hogy továbbá úgy a tiszta iambikus, mint trochaikus sorokból minden három és több tagú szót számoznunk kellene, s hogy még a francia nyelv rythmusának legmegfelelőbb anapestikus sorok hatását is tönkre tenné az a körülmény, mely szerint az ütemvégek majd mindig a szó végére esnek,**) ki kell mondanunk, hogy az antik idomok utánzása ezen az úton sem volna megvalósítható.

Talán a *Baif* követte módszernek a hangsúlyozással való kombinálása vezethetne még a legtűrhetőbb eredményre — ha ugyan erre a francia költészetnek szüksége volna.

Dr. GULYÁS PÁL.

*) Megjelent az Abhandl. der philos.-philol. Classe der königl. bayerischen Akademie d. Wissenschaften XVII. köteten. München 1884.

**) V. ö. Lubarsch: Französische Verslehre. Berlin, 1879. 62. 1.

ADALÉKOK PÁLLYA ISTVÁN MŰVEIHEZ.

(Vége.)

S. 6.

*Péter, János, Korcsmáros.**Pét.* Pálinkás jó reggelt adjon Isten kennek Gazduram!*Korcs.* Fogadj Isten! Barátim! de ki látta azt estve felé jó reggelt kívánni?*Pét.* Nékem nincs más bajom, hanem hogy a kezemből a fejembe ütöt, egy szóval, meg részegettem!*Korcs.* Minnyáján gyarló emberek vagyunk édes Uram!*Pét.* És ugyan csak a Pálinkától részegettem meg (*el esik a Péter*).*Korcs.* O szegény ember! Csak meg ne sértette volna magát. Nékem igen meg esik a szívem az ilyen részeges emberek nyomorúságán. De nem tudja kegyelmed micsoda orvossággal köll élni a részegség ellen?*Pét.* Nem tudom biz én!*Korcs.* Valamint a szöget szöggel szokás ki ütni, ugy a pálinkátul való részegségtől másképen meg nem menekedhetik az ember, ha csak újra ismét neki nem esik a Pálinka italnak: azt pedig nem saját keresetemre mondom, hanem, hogy sokakban tapasztaltam: a kik meg részegedvén ismét duplán pálinkáztak, és azután ki józanottak.*Pét.* No hát adjon még kend egy pohárral. Én ugyan máskor nem iszom pálinkát, csak mikor a gyomor rágás bánt: a pedig szünet nélkül nyomorgat.*Ján.* Hallod édes Petim, talám jobb lesz ha a zsacskóinkat oda adjuk ennek a böcsülletes Gazda Urnak, hogy gondját visellye, mert itt az ajtó előtt könnyen el veszhetik.*Pét.* Nem bánom! hej Gazda Uram tegye el kend ezt a zsacskót még pálinkázunk (*a gazda elteszi*). Hej! hej Frates! vigan legyünk! No hej Hores, Mores Marko füles, iti piti kopensus! Te János nem tudod ezt a Deák éneket? én ezt egy Deáktúl tanúltam, a kinél két esztendeig inaskottam!*Ján.* Ezt ugyan bizony soha sem hallottam. De tudok egy Magyar, és az valóban különös, így vagyon! Pápán vartak egy Bundát, Veszprém varja Gallérját: csibd meg bogár a farát, hadd vakarja meg: ez nékem igen tecszik az eő különös kádentiái miat: és a Conceptusa sem utolsó.*Pét.* Már előttem nincs kedvesebb a deák éneknél: Paterfamilias.

Canis Mater, Clamantes scripsisti et me adscripsisti! (*a korcsmáros pállinkát hoz, isznak, a Péter el aluszik.*)

Korcs. No hát hajtsa föll kend ezt a kis Pállinkát!

Pét. Jaj hová férne már annyi belém!

Korcs. De lelkem nincs olyan kazal, a melyre csak egy villára való széna nem férne.

Ján. Kérem édes Gazd Uram gondot viseljen kend erre az emberre, még meg józanodik: én magam is itt maradnék: Mert jobb barátom az egész városba nincs ennél: de nékem az Uram dolgába el köll járnom: ehel a Pálinka ára; hanem a zsacskómat hozza kend elő.

Korcs. Én nem tudom mellik melliké, a szobába van mind a kettő.

Ján. A nagyobbik az enyém, a kisebbik ezé a jó emberé. (*A korcsmáros ki hozza a nagyobbik zsacskót.*)

Ján. Kérem édes jó Uram ezt a szegény embert vigye be kend a házába még ki gőzölög a feje, és a pinzire gondot viseljen, én egy kevés idő múlva ismét meg jelenek.

Korcs. Csak reám bizza azt kegyelmed! Nem vélem, hogy a városba valaki panaszkodnék, hogy házamnál csak egy fillérnyi kárt vallot volna. Hej hausknecht jöszte! vigyük be ezt a nyavalás embert.

Ján. No az én Istenem áldja meg kelmedet édes Gazd Uram!

Korcs. Isten hirivel járjon kegyelmedet! add Isten máskor is, többször is szolgálhassak (*be huzzák a Pétert.*)

S. 7.

János.

Ján. Ugyan meg esett ennek a diószégi Vásár! nem akarnék a bőribe bujni, ha meg tudja az Ura! Most én egy bolond agyafúrt esztelen Huncfut gaz ember vólnék! ha ezt a pinzt meg nem dézmálnám, amelyhez én annyi sok faratstsággal, olly elmés fortélyos mesterséggel jutottam. (*a János oldozza a zsacskót, azomba*)

S. 8a.

Istók a Biró Szolgája, és János.

Ist. János! mit csinálsz! bizzony meg tapogattya a Lelked házáat az Urad, ha meg tudja hogy meg oldottad a zsacskót (*János alattomba*) Az ördög hozta most ezt a Gaz embert ide! éppen most köllött ide botlanod: veszett vólna oda csikó korába.

Ist. Még a Petsétet is föll szakasztottad, ugyan bizony meg petsétölik a hátadat: most látom, hogy ebre bizták a hájat.

Ján. Én bizony, hogy igazat mondjak, az uton meg botlottam

s-el estem, és ugyan csak olyat estem, hogy a zsacsó petséte is össze zuzot, és a pinz is ki dőlt belőle: Most hát azért számba akartam volna venni a pinzt, mert azt tudod hogy Aszszony verve a pinz olvasva jó, és ha valami fogatkozás találatnék benne, azt magam pinziből ki pótolnám.

Ist. Ez helyes mentség!

Ján. Akaszszanak föll, ha csak egy fillérbe részesültem is!

Ist. Ezt a pinzt a Birónak hoztad ugye?

Ján. Igen is annak! ide haza van e a Biró?

Ist. Igen is! ide haza vagy! gyere majd be vezetlek hozzája.

S. 9^a.

A Biró az Inassával Istókkal.

A Biró. Te Istók egy szó mind száz, ha te nékem a Csörgőt, vagy a Deakius Mestert ennek utánna a házamba bé bocsátod, vagy ha én azt a két Gaz embert a házamnál a mai naptól fogvást valaha látom, össze meg össze töröm a fejedet, mind a kigyónak: azért ha zörgetnének az ajtón, be akarnának jönni, bottal igazicsd el őket kurvannyokba a Lajha fertelmes hucfut embereit. Szépen meg tisztel- azok engemet Nevem Napjára: a Csörgő az olyan gyalázatos verseket küldöt, hogy a Váras Szajhájának is kölömben köllöt volna irni: Vive diu faustus, veluti Bos fortis et astur! a Deakius pedig egy nagy Bolond zsacsó Congót küldött; mint a koldúsnak; hát nem gyalázat ez? de várj csak majd meg kondittatom a hátadat, ne busully rajta: fogadom, hogy meg emlegeted a Magyarok Istenét.

Ján. A Csörgő jön Tekéntetes Uram! azért az Ur csak kellyen el innen, mennyen be a házba, én azomba majd el hozom az Ördög ütő botomat.

Bir. Jól vagyon én majd be húzom Magamat a házba, Te pedig az ajtó mellett strázsály!

S. 10^a.

A Csörgő két Musicussal, és az Istók.

Cs. No készen legyetek, hogy mihelyest én el kezdem az éneket, tik musikálhassatok.

Mus. Mink készen vagyunk, csak igen fönt ne kezdje az Úr, mert majd ki nem gázolunk belőle.

Cs. No itt vagyunk! Csak kezdjük el: *(el mondja a Magyar verseit, és minek utánna el motta, az Biró ajtóját koczogattya)*

Cs. Hej ki van itt?

Ist. Itt vagy te jó Poëta? az olyan Poëtáknak ez a fizetések (meg akarta ütni de a Csörgő el ugrott). Gyere csak! Gyere! Majd olyan verseket írok evvel a pennával a hátadra, hogy bizony nem tudom hogy viszed haza.

Cs. (visza tér ismét) Mi az Ördög lehet ez? hát nem Affrontatio ez? ugyan bizony meg köpölözöt volna avval a nagy ménkő furkós bottyával, ha el nem futottam volna. De a Deakiust látom, Menyünk szaporán, hogy ebben az állapotban ne talállyon lásson bennünket.

S. 11^a.

Deakius, János, Istók.

Deak. Nem dicsirhetem elegendő képpen Mesterségedet János!

Ján. O édes Mester Uram! Csomóba kösse az eszét, a kit a deák szolgál meg ne csallyon!

Deak. De ugyan kérlek, hogy jutottál ahhoz a zsacskóhoz?

Ján. Már akkor, hogy össze akattunk; való hogy részeg volt a Péter, de mind azon által még helin volt az esze. Én ezt látván: így gondolkodom! Noszsza János ha valamikor, most ugyan csak sarkantyuzd meg a Deákos eszedet, hogy meg csalhassad ezt az embert. Az után meg szállítom őtet: Gyere, mondom, Pajtás igyunk még egy pohár Pálinkát: de azomba még iszúnk, adjuk oda a Gazdának a zsacskóinkat, hadd viselje gondját: arra is reá állot a Péter: el hozzák a Pálinkát: én reá köszöntöm, iszik szint ugy dől, noszsza megint más üveget is hozatok, azt is egy huzomba föl csapja: de meg nem állhattya már az én Péterem tovább a sarat, egyszer csak hanyatt esik mind a zsák, arra el is aluszik: Én azomba a Gazdátul kérem a zsacskómat, ő kérdezi, a kettő közül melyik volna az enyém: arra meg felelek: hogy a Nagyobbik, ki hozza a Nagyobbikat, én pedig mindjárt nagy örömmel a Biróhoz viszem: de ugyan bizony nagy volt ám, mert talám 40 tallérral is több volt mind a mienkbe.

Deak. Ember vagy János! De már most meg vettük a Várat. In portu navigamus. Veni, vidi, vici! Majd mindjárt be köszöntünk a Birónak (*zörget az ajtón*), hej holl vattok! Nyissátok meg az ajtót.

Ist. Meg nyitom, de nem lesz köszönet benne! Itt vagy te Congó verő? Köll Congó? Majd meg congózlak: (*Szalad a Mester a szolgáljával együt.*)

Deak. Mi a tatár ez?

János. Fele sem emberség ez!

Ist. Van szerencséd, hogy el lódúltál; mert ugyan bizony olyan Congókat vertem volna a hátadra, hogy Cörmöcz Bányán sem vették volna le rólad.

A. 5. S. 1.

Ravaszly.

Még eddig derék folyamattya volt találmányimnak! Egygyik a Másiknak vermet ásott, és ugyan csak mind a két nyaka benne szakatt. Én ezeket a különös mesterségeket könyvekből soha sem tanultam: hanem ezt mind az természetnek hozzám való bővséges jó voltának tulajdonitom. És valóban azt tartom, hogy ezek a tulajdonságok méltók böcsülletre. Mert gyakorta hallottam az Apámtól, hogy még az eő Nagy Apja is az illetény dolgokban olly különösen forgódott, hogy senki rajta ki nem foghatott. Még most is örökre szemeim előtt forog, amit szegény Apám halála előtt mondott: Édes fiam, ugy mond, ha eleidnek nyomdokit fogod követni, ne féll, hogy éhen meg halsz: de azt is hozzá adom; hogy soha valami családsághoz ne fogj, minek előtte annak ki menetelit, és végit által lássad. Elsőbb csak a gombos tükön késhegyeken kezgyed a lopást, azután a hosszszas gyakorlás után belé markolhatsz az aranyokba is, soha azért valakit föl nem akasztottak hogy lopott, hanem hogy nem tudott Mesterségéhez, és azért rajta kapták a lopáson. Ezeket ki mondván meg szoritá kezemet, és ki műla ez árnyék világból. O ha eő az én fortélyos mesterségeimet tudhatná, tudom bizonyossan, hogy örömben föl elevenedne. Én most a Szerencsésnek, annak a talpig való böcsülletes embernek használtam, a Biró előtt pedig utálatossá tettem mind a Csörgőt mind a Deakiust. De ime lupus in fabula, ide igyekezik a Deakius Mester, ha a pinz dolgát meg tudta, reám gyanakodik: már most azon köll mesterkednem, hogy gyanakodásától meg menekedhessek: A Csörgőnek a versek iránt immár vége szakatt a historia: hanem még, ami a pinzt illeti, az még a fekete levessel egygyütt hátra maratt.

S. 2.

Ravaszly, Deakius.

Rar. (praesente Deakio.) Csak azon boszankodom, hogy engemet egy nyomorúlt, alávaló, semmire kellő szolgál. a ki nec in latino, minus in Greco soha semi dicsiretre méltó dolgot nem tett, egy szóval egy ostoba számár meg csaltt.

Deak. Ugy teczczik a Ravaszly járkál itten: Majd meg beszéllem neki hogy jártam a Biró házánál. Semper aliquid novi ex Affrica.

Rar. Egy ollyan kállyha fűtő, csizma tisztogató, Schuvix velejű embertől! ugy meg csalattatni! a ki, azt gondolná, hogy a vizet sem tudná föl zavarni!

Deak. Mi lőtte eőtet? valami baja vagyon nyilván! arrige aures Pamphile!

Rav. Az ugyan való hogy én abban nem vagyok vétkes: Mert én a Deakius Mestert az eő meg böcsülhetetlen bölcssége miat szemem világánál is inkább kedvellem: de azt bánom, és kimondhatatlan szigyennek tartom, hogy egy deáktalan paraszt luas vélem ugy mind eszközzel élt, hogy ravaszságát elő mozdithassa.

Deak. Ravaszzy Uram mit beszél kegyelmed? ne verbum intelligo.

Rav. O édes Mester Uram! boszuságomban azt sem tudom mit csinállyak. Ha az a kevés ételem, italom ne volna a Csörgőnél, még ma búcsút vennék a házatúl. Soha mi ólta a világon vagyok, ember engemet ugy meg nem csalt, mint a Csörgő, és a szolgája. A Csörgő vélem tanácskozott, hogy a Birónak pizel szándékozik kedveskedni: azomba egy zsacsót meg töltt Congókkal és a szolgájának adja. A szolga részeggé tettetvén magát hozzám jön, és azt hazudja, hogy az Ura száz tallért küld a Birónak általa. Ezt pedig csak azért költötte, hogy az Urnak Mester Uramnak hirül adjam: amint ugy is történt, hogy én azt meg tudván mindjárt fogom magamat, az Urhoz szaladok, hogy ezzel a hirrel kedvét keressem Mester Uramnak: azomban....

Deak. Per Jovem Optimum Maximum! mit hallok? ez az a Congó, melyet a Biró szolgája emlegetett.

Rav. Fél óra mulván hozzám jön a Péter nagy röhögéssel, nevetéssel, el beszéli az egész historiát, mely a zsacsók változásával történt. Bennem ugyan mindjárt föl zendült indult a méreg, de mind azon által külső képpen ugy tettettem magamat, mint ha kedvem szerint eset volna csalárdtsága.

Deak. Hinc illae lacrymae! Most tudom, mi okra nézve olly nagy szivességgel fogadott most nem régen a Biró szolgája. De késő már ünnepek után cántálni.

Rav. Most a szivbéli gyötirelem irgalmatlanul szorongat, nem csak azért, hogy egy hitvány Inastól meg csalattattam, hanem leg inkább azért, hanem hogy az Urnál Mester Uramnál, egy minden féle tisztességes tudományokkal föl ékesített nevezetes férfiúnál gyűlölségbe essem; a kiért én kész volnék uttósó véretem mind egy csöppig ki önteni.

Deak. O azt ne gondolja kegyelmed! ego te intus et in cute novi, én mindenkor tapasztaltam az Urnak hozzám való különös hajlandóságát, heu prisca fides!

Rav. Leg alább akkor tapasztalhatta az Ur magához való hivségemet, mikor a versekkel el ámitottuk a Csörgőt.

Deak. O kécség kívül, az a Nap fényénél is világosabb jele volt az hivségnek. Ita me Dii ament.

Rav. Ez az egy dolog tudom, hogy örökös szövetséget okozott közöttünk. Mert én akkor az Ur dolgának elő mozditásáért életemet nagy veszedelembé ejtettem: úgy hogy én még most is nem adnék egy foghajmát életemért, ha a Csörgő meg tudná, hogy tőlem származott a versek iránt való Conceptus: minden bizonynyal ki szoritaná belülem a Lelket.

Deak. O mi Ravaszy! bizonyos legyen kegyelmed abban, hogy állhatatos szeretettel viseltetem kegyelmedhez. Azért legkisseb gondja is nagyobb legyen ennél. Tudom én azt: quid distent aera lupinis: sole meridiano clarius est.

Rav. Ha egyszer két böcsülletes személy illy szoros barátságba öszve szövethetnének, akarattyuk ellen is hivek, és igaz szerető barátok maradnak.

Deak. Bolond volnék én akkor, ha valami gyanóságom volna kegyelmed ellen. Ravaszy Uram előttem valóságos fidus Achates.

Rav. Alázatos szolgálja az Urnak. A Csörgővel még egy ideig barátkozni fogok: mind magam bizonyos dolgomra nézve, mind pedig, hogy ki tanulhassam tanácsait, és azokkal az Ur dolgát elő tolhassam.

Deak. O már én a senatorsággal annyit gondolok, mint a tavaლი hóval: hogy teszem szerit, a Csörgőn boszut köll állanom: a torkára forrasztom a gyalázatos Congó réz pinzit; ha helyit meg fekszem is. Nil nisi vindictam spiro! ha mindjárt a bakonyi cserfák tetején fog is röbdösni, mégis végire köll járnom. És mindjárt rendöléseket teszek. Kegyelmed szolgálja! (*elmegy.*)

Rav. Látom hogy ezekkel a széllal bélelt bolond emberekkel úgy bánhatok, amint kedvem tartja. Majd kevés idő múlva mindjárt hajba kapnak. Mert minek utánna a versek felül való historiát el beszéllettem a Csörgőnek, abban is úgy föll forrot a méreg, hogy akkor mindjárt meg esküdött, hogy fegyveres embereket gyűjt, és reá ütt a Deakius Mesterre; amint mindjárt hozzá is fogot. Azt tartom ez is úgy fog cselekedni. De ehel jön a Szerencsés.

S. 3.

Ravaszy, Szerencsés.

Rav. No édes Szerencsés Uram kegyelmed dolgát még eddig Szerencsésen folytattam: Már a Biró kegyelmed Competitorjait, a Csörgőt tudni illik, és a Deakiust úgy gyűlöli mint a Pokolbéli Sátánt.

Sz. Meg ismérem édes Ravaszy Uram, hogy ezt mind kegyelmednek köll köszönnöm: azon leszek hogy meg hálálhassam.

Rav. Már a Competitorok tudom meg nem akadályoztatták senatorságát: Már füstbe ment minden bötsülettyek. De kellyen el

innen kegyelmed egy kevésé, a Csörgő szolgálja amint veszem észre ide sietet.

S. 4.

Ravasz, Péter.

Pét. Ez a ház még ma fundamentomostúl el hányattatik!

Rav. Mit beszélsz Péter?

Pét. Ez a ház ma minden bizonyal öszve meg öszve omlik.

Rav. Van e eszed Te Péter?

Pét. Itt ezen a helyen a mai napon nagy vér ontás fog lenni.

Rav. Hallod Péter! talán a Csizma száradba folyt az eszed?

Pét. A Silesia béli váras vittatás csak gyermekes játék volt a mai csatához képpest.

Rav. Ez minden bizonynal meg bolondult! miért nem felelsz Péter?

Pét. Ki van itt? jaj vagy kend az a ki a szappant meg ette? Kend is Deák?

Rav. Mi az ördög kérdés ez?

Pét. Nékem most olyan Parancsolatom vagyon, hogy az egész académiát a Rectortúl kezdván egész a Pedellusig mind agyon verjem.

Rav. Hogy hogy? mi okra nézve?

Pét. Mit gondol Kegyelmed? Mikor az Uramat a Biró házánál olyan görcsös bottal köszöntötték, hogy ha el nem szalatt volna, lepedőbe vittük volna haza: a pedig mind versek miat történt ám, mellyeknek Mestere, amint ki tanulta az Uram, a Deákius Mester vala.

Rav. Ugy hát az vérontást rajtad köll kezdeni; Mert reád bízott a versek meg szerzése.

Pét. De mit volt mit tennem? az az ember olyan Poëta forma ábrázatú volt, mind a peták: és ha kegyelmed látta volna őtet, meg esküdöt volna reá, hogy Poëta. Az után az én Uram sokkal nagyobb szívú ember, mint sem hogy ő olyan hitvány emberen töltse boszúját, mint én vagyok. De mind azon által azt esküvéssel pötsétölte, hogy mind addig meg nem nyukszik, mig az egész Academia béli Épületeket a földel meg nem egyenesíti: úgy hogy a kőnek sem lesz a kővön maradása. Ehel itt jön az egész Armádával; Nékem el köll szaladnom.

S. 5.

Csörgő négy katonával, Ravasz.

Cs. Édes fiaim! előbb is azt köll tudnotok, mink most a Poéták ellen fogunk hadakozni! azért valahol valakit fekete ruhába elő talál-tok, azt mind rakásra öllyétek. És minek utánna ezt a Gonosz Nemzet-

séget ki irttyuk az Várasból, neki esünk az Académia béli Épületeknek, és azokat formaliter meg szálljuk, és vagy épséggel, vagy fegyverrel meg veszszük. De a Ravaszyt látom! hej Ravaszy Uram! éppen jókor jött Kegyelmed! Kegyelmed az Armáda jobb szárnyát fogja Commandirozni. Jól tette Kegyelmed, hogy ott hatta a Deakiust, mert mink ma térdig gázolunk a Deákok vérébe. Meg mutatom mai napon a Deákoknak, milly veszedelmes dolog legyen a Vitéz emberek-ből csúfot üzni.

Rav. A Deakius Mester, amint veszem észre, még nem ismeri az Urat! még talán a Schveidnizi ütközettről semmit sem hallot.

Cs. Talán a Morva Országi Vitézségem is ismeretlen előtte: de fogadom, hogy rövid idő múltán meg ismertetem magamat véle: és nem csak véle, hanem az egész Académiát gyökerestől el veszttem. Nem de nem halhatatlan gyalázat az, hogy egy Grammaticus, egy Schulmaister, egy Iskola porba heverő Poëtus, ilyen nevezetes vitéz Gavallért . . . .

Rav. Nem méltó Nagyságos Uram, hogy Nagyságod annyira föl gerjeszse magában régi vitézségének egész világon elterjedett lángját: Mert a Deakius Mestert csak egy lehellésivel is földhöz verheti: De úgy tecczik a Péter rikojtását hallom!

S. 6.

Péter, Csörgő, Ravaszy.

Pét. Jaj, jaj, jaj! Jaj vállam! Jaj fejem! Jaj karom! Jaj oda van egész testem! Soha a mákot sem törik úgy a Mozsárba! jaj ebül vagyunk Nagsos Uram!

Rav. Mi lőtt Péter? Mi bajod?

Pét. Majd meg láttya kend mi bajom! a Deákius Mester az egész Deáksággal fegyverbe van. Jaj fejem! fejem! oda van a fejem!

Cs. Az lehetetlen! talán nem jól láttad? az eő részéről est bellus offensivus, nekünk köllene el kezdenünk az hadakozást.

Pét. Offensivus, vagy nem Offensivus: de a bizonyos, hogy mind el állották az uczákat a vér szópók: én érzettem azt: Most egyedül csak az a vigasztalásom, hogy mint hogy sebbe estem, elégtelen vagyok az had viselésre.

S. 7.

*Ravaszy, Péter, Csörgő és Négy katona egy felül,
Deakius, János és Négy Deák más felől.*

Deak. Domini collegæ! nec non Commilitones omnium ordinum honoratissimi! Az ellenkező részről, leg elsőbben is Magának a vezérnek

köll el veszni. Imperator ipse! Meg tanítom, ha élek, mit tesz Cuprum pro argento, rezet, Congót, ezüst pinzért adni, és egy régi nevezetes Academicust orránál fogva hurezolni, és gyalázni, a ki a Körösi, Debreczeni, Kecskeméti, Pataki Académiákban tanult, és a publica disputatiókon absque præsidente nem egyszer által esett. Meg van még a kardom, de azon Páczám sem veszett még ell, mellyel én Patakon oskolába járván sok Purger emberek ablakjait be törtem. Profecto tapasztalni fogja, hogy vannak olyan Academicusok is, a kik tam in Marte, quam in arte nevezeteseek. *(Ezután a Deákokhoz megy, és velek beszélget, még a Csörgő rendbe állítja a katonáit.)*

Cs. Ide álljatok! De mit gondol kegyelmed Ravasz Uram! Merne e a Mester annyira bátorkodni, hogy nékem ellent álljon?

Rav. Azt ugy bizony soha sem véltem volna: de az mind azon által bizonyos, hogy mihelyest látni fogja Nagyságodat, mindjárt szaladásnak veszi magát. Én amint tapasztalhatta az Ur, nem vagyok éppen nyúl szívű ember, de még is azt mondhatom, hogy inkább a Pokol béli Luciperre néznék, mind Oberster Uramra: mikor magában meg háborodik: és a Mars Istentől szívébe oltott vitézségét az ábrázattyán ki adja. Akor bizonyára Nagyságod ábrázattyán a Trója béli hadakozásnak, és Carthago Várossának töviből való meg bontakozását, el égettetésit, nem külömben szemlélem, mint ha ezeket az történeteket volna képpen látnám.

Cs. De valóban azt tarttja kegyelmed felőlem? no hát most ide vigyázzon Ravasz Uram: Most haragos tekintetemet fogja szemlélni.

Rav. O ez valóban igen irtóztató tekintet! Oh! oh! immár alég vagyok a lélek bennem! mint ha valami fene vadakat láttam volna!

Cs. O még ez mind csekélység volt eddig: Még hátra vannak az hozzája való gestálások. Csak addig vára kozzék kegyelmed, még positurba helyesztetem magamat.

Rav. Igaz bizony; de az nem jutott eszembe; csak arra kérem az Urat, hogy sokáig ne tartson, Mert éjettembe a Nehéz nyavalát könnyen el kaphatnám.

Cs. No mostanába ide nézzen kend! ilyen Positurába voltam, mikor Schveidniz Várának kő falait meg hágtam.

Rav. O elég! elég vólt immár édes Oberster Uram! Az Affricai oroszleányok tekinteténél sokkal kegyetlenebb, sokkal dühösebb tekintet volt ez. Ugy szikrázot Nagyságod szeme, hogy a Pipát is meg lehetet volna mellette gyujtani.

Cs. Ha ha ha! No azt szeretem! de azt gondollya kegyelmed, hogy tekintetemmel is meg szalasztatom azt a Téntás nemzettséget.

Rav. De az valóságos igazság. És azért az Armáda előtt álljon Nagyságod, hogy annál hamarébb végbe mennyen a hadakozás.

Cs. De azért követem kegyelmedet: Generálisok mindenkor hátúl állanak. Most veszem észre, hogy a hadi rendtartásokhoz keveset, vagy semmit sem tud kegyelmed. Jőjön csak ide Ravaszy Uram, majd meg mutatom, hogy szokták az Armádát el rendőlni: kegyelmed a job szárnyat Commandirozza, a Péter pedig a bal szárnyat.

Pét. O édes Méltóságos Oberster Uram! engemet immár egészen őszve zúztak: hanem kérem alázatosan az Urat, hogy az obsitomat ki adná, és meg könyörülne feleségemen, és nevetlen apró gyermekeimen.

Cs. Ejnye Gaz ember, hiszem még feleséged?

Pét. De immár régtől fogva szándékoskodom meg házassodni.

Cs. Oho! ha alkalmas vagy az házasságra, még a fegyvert is meg markolhatod. Gyere csak ide, és válald föl a Commandót: látod micsoda böcsülletes tisztséget bizok read.

Pét. O édes Uram én soha sem vágyóttam a Nagy Uraságra: és azért ha erre kényszerít az Ur, mind egy mint ha olyan ételre kényszerítene, melytől természetem szerint irtózom. *(A Csörgő fogja a Pétert, és a Bal szárnyra állítja)* a Péter sír, ri.

Cs. Édes Uraim! gondolják meg az Urak, hogy a Világ immár végére láttatik hanyatlani járni: Mert olyan csudákat látunk, melyek elegendő képpen ismertetik velünk a Világ végső romlását. A legyek, elefántok ellen, a szunyogok oroszleányok ellen, az egerek macskák ellen, egy hitvány Téntás, pennás, kalamáris, egy nyomorult író Deák, egy Grammaticus, ellenem mer támadni: a kinek neve, és dücsössége Silesiába, Morva, Cseh, Német, Francia, Olasz Országokba, sőt egész Europiába el terjedett. Azért ma vitézségemet vegyétek példájúl: Nyomdokimat kövessétek . . . . kövessétek . . . .

Rav. No már közelget az ellenség! *(Csörgő izzad, bátorítani akar ná katonáit, nem szólhat, retteg)*

Cs. Nyomdokimat kövessétek, kövessétek . . . . (jönnek is?) csak engem kövessetek! *(Itt vannak-e?)* Már látom félbe köll beszédemet szakasztanom. Már látom a hadi vezérek helyére köll mennem... O Isten! már itt vannak! *(A Péter szaladni akar, de nem eresztik.)*

Cs. Édes Ravaszy Uram kegyelmedre bízom egész hadi dolgaimat.

Rav. Csak egy szem pillantásig váraкоzzék az Ur: mindjárt vissza térek, csak a Theatrum Europeum könyvem el hozom, a szerint az egész armádát el rendölöm.

Cs. Éppen bizony: kegyelmed el menne, és benünket itt a sirba hanna. Inkább maradjon itt kegyelmed, és békességet szerezzen közöttünk. Én ugyan részemről egy csöppet sem félek, ha mindjárt ezeren volnának is.

Rav. O azt én jól tudom.

Cs. Hanem éppen csak azért kívánok békességet, hogy kár volna

annyi sok keresztény vért el vesztegetni: iffju emberek, még sok jót tehetnek a világon: egy szó mind száz, ha Ravaszy Uram meg békéltett bennünket, húsz tallér fog lenni jutalma.

Rav. Én kézzel, lábbal, azon leszek.

Cs. Azt bizvást meg mondhattya nékik kegyelmed, hogy én ollan tenyeres talpas ember vagyok, hogy más tíz ember erejével bírok.

Rav. O én azt is meg mondom nékik, hogy az Ur más tíz ember eszével is bír.

Cs. Azt is meg mondhattya nékik, hogy én tulajdon kezeimmel két ezer embert le vágtam.

Rav. O én még két ezret adok hozzá.

Cs. Csak bizvást mondja meg kend nékik, hogy engemet vitézségem miat az egész Silésia ismer.

Rav. Én azt mondom, hogy azon kívül Cseh, Morva, Olasz, Német Országok is ismerik Nagyságodat.

Cs. Azon kívül, hogy én sok Herczgekkel, Feldmarschalokkal egy asztalnál ettem.

Rav. O én hozzá teszem, hogy királyokkal is.

Cs. Azt is meg mondhattya kegyelmed, hogy a Hollandus király leg kedvesebb lovát, minden hozzá tartozandó arany szerszámával együtt nékem ajándékozta.

Rav. O én azt is hozzá adom, hogy a Császároktól, és francia, spanyol királoktól, sok királyi ajándékokat vett Nagyságod.

Cs. Csak mondja meg nékik azt is, hogy ha reá nem állanak a Békességre, hogy az Iskolákat fundamentomostól el hánynom.

Rav. O az kevés volna, és azt is meg mondom, hogy a Collégiumokat a convictoriummal egygyütt semmivé teszi. Csak ereszszen el Nagyságod, hadd vigyem végbe követségemet.

Deak. Commilitones Svavissimi. Minek előtte meg ütközzünk az ellenséggel, minden féle körül álló dolgokat meg köll tekintenünk. Én ami engemet illet, fogadást tettem, hogy soha hadi emberekkel nem kötődöm, mert ezek politiával éppen nem élnek a böcsülletes emberhez. Azért tanácsos lesz, ha valakit hozzájuk küldünk, hogy meg kérdezze, ha valóságosan hadakozni kíváncznak, vagy nem? Azt is meg lehet nékik üzenni, hogy mi velek örömet meg verekednénk, ha az contra leges Academicas nem volna. Ha pedig disputálni akarnának velünk, azt még jobb szívvél venném akár görögül, akár Deákul. De ime a Ravaszyt látom, eregy János, kérdezd meg mi dologban jár? Ez nékem igen jó emberem, noha bizonyos hasznai miat a Csörgónél tartózkodik.

Rav. Hallod János! gyere valamit mondok! Miért köllene verekednünk e miát a két bolond miát?

Ján. En is azt vélem mi haszna volna verekedésünknek?

Rav. A Csörgőt minden ember bolondnak tartja.

Ján. Az én Uramnak sints külbömbb böcsülete.

Rav. A Csörgő igen nyúl szívű ember.

Ján. Az én Uramnak talám szíve sincs.

Rav. Ha csak egy lépéssel közelebb jöttetek volna, mi minnyáján széllel szalattunk volna.

Ján. Mi is.

Rav. Én békességet akarnék közöttetek tenni.

Ján. Az én szándékom is a volna.

Rav. De mind addig békességet nem szerzek, míg abból következő hasznomat nem látom.

Ján. Én is azt vélem.

Rav. Ezek legyenek tehát a Békesség articulussai: Elsőbben, hogy mai napon her fon Csörgő mind a két részt a Vendég fogadóra hívja, és vatsorával tartsa. Másodszor, hogy holnapi napon a Deakius Mester minyájunknak ebédet adjon.

Ján. Igen jól vagyon édes Ravaszy Uram! (*El mennek mind a letten magok részére.*)

Rav. Io Io triumphe! meg van a békesség Nagyságos Uram, olly conditionál, hogy az Ur ma, holnap pedig a Deakius Mester vendégellyen bennünket.

Cs. Hát nem én vagyok az első, a ki vendégséget tartsak?

Rav. Sőt inkább Nagyságod az első! és e volt a többi puuc-tumok között a legnehezebb.

Cs. Ha úgy van, nem bánom.

Rav. De minek előtte egy mástól el vályunk, valami külső jelenséggel is bizonyicsuk meg békeltetésünket: a Deakius Mester Nagyságoddal, a subalternusok egy más közöt kezét fogjanak.

Cs. Azt sem bánom. Mennyen hát kegyelmed a Mesterhez, és mondja meg néki, de nem az én nevemmel.

Rav. O Isten őriz! ne vélyen Oberster Uram olyan együgyűnek; tudom én jól Nagysád böcsületinek gondját viselni. (*A Mesterhez megy.*) Édes Mester Uram! Én az Urat ma nagy vér ontástul meg menttettem: Mert noha a testem a Csörgő euberei közt forgódott, de mind azon által, szívem, lelkem, elmém és tanácsom minden tehetőségemmel egygyütt az Ur hasznára czélozott.

Deak. Azt el hiszem édes Ravaszy Uram!

Rav. Azt is hitesse el az Ur magával, hogy ha valóságos verekedésre költ volna dolgunk, az Ű részirül hadakoztam volna: de bizonyos jövedelmeim miat tettetnem köll magamat, mint ha a Csörgőnél a Teremtett világon jobb barátom nem volna.

Deak. Alázatosan köszönöm kegyelmednek hozzám való tapasztalt szíves jó akarattját. (*A Ravaszy a Csörgőhöz vezeti a Mestert, kezét fogat velek.*)

Rav. Most édes Uraim, hogy békességre hajlott akarattyakat külső képpen is lássuk, fogjanak kezét az Urak: Mi is követni fogjuk az Urakat (*meg lőn a kéz fogás*).

Rav. Immár édes Uraim, ami a békességet illeti, hála Istennek szerencsésen minyájunk nagy öröme végebe ment: de hátra van még a fekete leves. Tudják az Urak a Biró házában micsoda gyalázatot vallottak; azt el mellőzni, és boszszú állás nélkül feledékenységbe ejteni, nem más volna, hanem több ilyen gyalázatotok fejükre hárítani: azért most legjobb alkalmatosságok leszen az Uraknak a boszszu állásra: ha tudni illik a két armádát egy Corpusba állítták és egy szívet, egy lélekkel a Biró házára ütünk.

Cs. Jól mondja kegyelmed Ravaszy Uram! a Biró házáat még ma formaliter megszálljuk.

Deak. Communis injuria communibus armis vindicanda est.

Rav. De kérem az Urakat azt is észbe vegyék, hogy sötétbe sokkal jobb lesz ehhez a dologhoz fognunk: azért még leg alább fél óráig várakozzunk, míg jobban besötétedik.

Cs. Jól vagyon, azomban minden szükséges eszközöket el készíthetünk.

Deak. De az után hol gyülekezünk össze?

Rav. Itt ezen a helyen: úgy hogy fél óra múlva minyájan itt legyenek.

Cs. Jól vagyon. Mennyünk hát, és tegyünk rendöléseket.

S. 8.

Ravaszy, Szerencsés.

Rav. Ha ha ha! most én egy rendes szép Comédiát indítok. Itt van kegyelmed édes Szerencsés Uram! hozta Isten! Éppen most mondom, hogy evvel a két bolonddal olyan Országos Comédiát indítok nem sokára, hogy három Vármegyébe is elmegy a hire: és abból az fog következni, hogy eők minden böcsülletektől meg fosztatván földhöz veretnek, kegyelmed pedig föll magasztaltatik.

Sz. Talám ismét valami új dolog történt?

Rav. A Csörgő és a Deákus Mester Szövetséget kötöttek magok közt és össze esküdven még ma a Biró házára ütnek. Most azért kegyelmednek ollan szép alkalmatossága vagyon, hogy soha jobbat nem kívánhatott volna. Mert mikor ezek reá rohannak a Biró házára, kegyelmed ennyi hány jó barátival egygyütt ezeket széllal kergetheti.

Sz. Ugy ám de hát ha eők erősebbek lesznek! bezzeg szoros lesz a kapczám.

Rav. Arról egy csöppet se törődjön kegyelmed: Mert a Csörgőt a Deákissal egygyütt kivont kardal az egész világból ki lehetne kergetni: a Deákok pedig, és a katonák, mihelest látni fogják, a Vezérek szaladását, mind hanyat-homlok utánnok rohannak. Mert azt tudja kegyelmed, hogy a hadi tisztek a köz katonasággal egygyütt Bolondnak tartják a Csörgőt, és az közöttök való Barátkozás ideig óráig tartó: még tudni illik esznek isznak a házánál.

Sz. De azt valóban nem tudom, hol kaphatnék most nagy hamar annyi embert, a ki segítségemre jönne.

Rav. Tehát csak maga jőjön ki kegyelmed az ajtón kivont kardal; de úgy rendellye dolgát, mintha sokan vólnának hátra, akik ellenek kegyelmeddel fegyvert fogtak: attól egy morzsát se félljen kegyelmed, hogy ellent állanak: Mert az bizonyos, hogy mihent a kardot látták, úgy meg szaladnak, hogy csak othon tékénének vissza. Abban mind azon által meg ne ütközzék kegyelmed, ha engemet a Csörgő részéről látni fog: Mert addig lehetetlen véle tött barátságomat félbe szakasztani, még Tokai Borába tart.

Sz. O édes Ravaszy Uram, fogadom kegyelmednek, hogy még élek, meg emlékezem hozzám való jó voltáról, és azon is leszek, hogy minden tőlem ki telhető móddal meg szolgálhassam hozzám mutatott jó téteményeit.

Rav. Hidje el kegyelmed, hogy én ezeket nem cselekszem tulajdon hasznaimra, hanem a közönséges jónak előmozdítására nézve. Mert én kegyelmedet mindenkor egy derék, tökéletes, okos, talpig böcsülletes jó embernek tartottam, a ki az Várasnak üdő jártával nagy hasznokat hajthat. De mind azon által azt ki kérem magamnak, hogy kegyelmed Pinczéiben, és konyhájában jus vitae et necis engemet szinte úgy illessen, mind az Urat: azután hogy olykor Mulatság kedvéért szabad vadászatom lehessen kegyelmed udvarán a kacsák, ludak, kappanyok, csibék fölött.

Sz. O bizvást édes Ravaszy Uram! Parancsollyon kegyelmed velem kéméletlenül: valami ki telhetik szegény házamtól, mind szolgálatyára fog lenni kegyelmednek.

Rav. Valami zörgést hallok, talám jönnek már?

Sz. No hát én csak el megyek.

Rav. El mehet kegyelmed, és csak úgy cselekedjen, amint mondtam.

S. 9.

Ravasz, Hadi Tiszt.

Tiszt. Ha ha ha ha ha ha ha!

Rav. Kegyelmed szolgája hadnagy Uram! mit nevet az Ur?

Tiszt. Ha ha ha! Szerelmes édes Ravasz! itt vagy? tudom, hogy ezek a bolondságok mind a te fejedből származtak, melyekbe most a Csörgő forgódik.

Rav. O dehogy! Nem mondom, hogy éppen nálam nélkül történtenek volna mindenek. De azt igen szeretném, ha a Szerencsés föl tett tárgyához juthatna.

Tiszt. Én is valóban igen szeretném: Mert ugyan emberséges egy ember. A Csörgő hallom a Biró házára akar ütni; és úgy a kapitányunktól is nyolcz katonát kért: de azok olly parancsolattal küldettek, hogy ha valami leg kisebb ellenkezést látnak, mindjárt szaladjanak. Magam pedig éppen csak a végett jöttem ide, hogy láthassam ezt a szép hadakozást. Ollykor mégis csak kedvét köll keresnünk a szajha bolondjának: Mert gyakorta jól tart bennünket.

Rav. De én mégis csak félek, ne talál valami veszedelem történyék.

Tiszt. Semmit se fély édes Ravasz! Itt leszek én is, ha látnám, hogy valóságosan verekedni akarnának, meg nem engedem. De azomba egy kevésé fére megyek: Mert úgy teccezük, mintha már jönnek.

Rav. Igen is! itt jönnek seregessen.

S. 10.

Deakius, Csörgő, Péter, Ravasz, ennyi hány katona.

(A Csörgő exerciroza a katonákat, el rendöli, dobos veret, és lassan a Biró háza felé lépteti katonáit, és minek előtte reá üssön a házra, így bátorítja őket :) Édes fiaim! el érkezett immár az a szerencsés óra, melyben ti vitézségtek által öröké való nevet szerezhettek magatoknak. Tudom jól, hogy ezen bátorító beszédem haszontalan előttetek: minthogy nagy dolgok viselésére termett erkölcsötök elegendő képpen bátorit benneteket: De ne talál valaki közöletnek ennek az Várnak, melyet most ostromlani szándékozunk, erősségétül el éjeden, erre az egyre akartalak benneteket emlékeztetni: hogy mennél erősebb a vár, annál inkább el terjed vitézségteknek hite és dűcsősége, ha azt meg veszitek. És hogy régi próbált hadi erkölcsötök annál inkább föl ébredjen, előtökbe állok! reám nézzetek! példámat kövessetek!

(a dárdát az ajtóba üti, arra a Bíró házába nagy rikojtás támad : a Bíró pedig : micsoda dolog ez?)

Cs. Itt nincs más mód, hanem vagy adják meg magokat, vagy mindjár tövestül el hánnyuk a házat.

S. 11^a.

Az előbbiek és a Szerencsés.

Sz. Mit kerestek ti itt? Ti akasztófára valók, gazemberek! Ti haramiák! Nosza legények, jertek ide! üssétek vágjátok, öllýétek, valahol éritek ezeket az éjjeli Tolvajokat. (*Arra az ég felé ki lövi a pistolát, arra minyájan elesnek, a Csörgőt a Ravaszy oltalmazza.*)

Cs. O boldog Isten! ugyan kegyetlen Salve volt ez! az egész armádát egyszerre úgy meg rontotta! ez Schveidniz mellett nem történt.

Sz. Ha ha! ez minden bizonnyal a vezérjek lesz! mindjárt öszve vagdalom a gazembert.

Rav. O édes Uram! könyörüljön meg kegyelmed iffiúságán! inkább engemet ölyön meg.

Sz. Itt a könyörgés semmit sem ér! meg köll néki hallni.

Rav. O édes Uram! gondollya meg kegyelmed, mit cselekszik. Azt az embert akarja meg ölni, aki száz hadi útközetnél többet győzedelmessen véghez vitt.

Sz. Annál könnyebben el mehet a más világra: mert ezen a világon eleget tett magáért.

Rav. (*sírva*) Aki Schveidniz Várasának ostromlásakor . . . . .

Sz. Ej bolondság! fére meny innen!

Rav. És Prága mellett Csehországba —

Sz. Haszontalanul beszélsz!

Rav. Maga saját kezével —

Sz. El nem ereszted?

Rav. Ezer embernél többet föl koncizolt.

Cs. (*Súgra*) Mondja meg kegyelmed neki azokat a Generálisokat is, akiket egyszerre által vertem.

Sz. Ha mindjárt a Nagy Sándor is, meg köll néki halni.

Rav. És aki egyszerre négy Generálist —

Sz. Az semmit sem használ!

Rav. Egyszerre által döfött.

Sz. Annál nagyobb dicsiretemre válik, ha olyan vitéz embert meg ölök.

Rav. A ki maga egyedül Schveidniz Várasának Bástyáit —

Sz. Ej kákom, bákóm!

Rav. Meg szállotta, és háttal egy templom falához támaszkodván a Burkus hadi seregével maga egyedül meg ütközött.

Sz. Már látom, hogy más mód nincs benne, hanem mind a kettőtöknek köll vesznetek.

Rav. Ah édes Csörgő Uram! szaladjon el kegyelmed! mentse meg magát a haláltól: Mert nagy kárt vallana egész Europa, ha olyan nagy nevezetes Vitéz embertől meg fosztatnék. (*A Csörgő szalad, a Szerencsés követi és a kard markolattyával hátra böki.*)

Cs. Jaj! jaj! jaj! oda vagyok! által meg által szúrta a Hátamat: jaj! jaj!

S. 12.

Ravasz, Szerencsés.

Sz. Ezer hála Istennek! szerencsésen által estünk.

Rav. Éj! jól tultam én azt, hogy annak nem lesz más vége! De ehel jön a Biró.

S. 13^a.

Biró, Ravasz, Szerencses.

Biró. Tudom édes Szerencsés Uram, hogy kegyelmednek köll köszönnöm, hogy házamat Magammal egygyüt nagy veszedelemtül meg mentette; és azokat az nyukhatatlan fel fuvalkodott bolond embereket le csillapította! Most azért mutasson, adjon valami módot kegyelmed, hogy hozzám való jó voltát meg hálálhassam.

Rav. Jobban meg nem hálálhattya az Ur Bíró Uram, hanem ha senatorrá teszi előttet.

Bir. Igen is, azt már föl tettem magamba: és azért Szerencsés Uram mai naptól fogvást T. Nemes Magistratusunknak Tagja fog lenni.

Sz. Én alázatosan köszönöm az Urnak Bíró Uramnak hozzám való meg böcsülhetetlen jó akarattyát: azon leszek, hogy meg szolgálhassam.

Bir. Vacsorára is szivessen látom kegyelmedet.

Sz. Alázatos szolgálja az Urnak.

Rav. Én is vacsorára megyek a Csörgőhöz, talám már ki gyógyúlt a sebbül. Édes Uraim vége van a Comediának; ha teczczett: tapsollatok; ha nem teczczett, bocsássatok meg!

Dr. HORVÁTH CYRILL.

ÉSZREVÉTELEK VI. HENRIK I. RÉSZE MAGYAR FORDÍTÁSÁRA.

Lőrinczi (Lehr) Zsigmond a magyar Shakespeare-fordítók leg-gondosabbjai közé tartozik. Fordításain mindig észrevenni, hogy az angol szöveg nyomán indul és Shakespeare mesteri stílusának meg-értése nem okoz neki sok fáradságot. De gondossága, lelkiismeretes pontossága sokkal nagyobb, mint költői ereje. A lényegbeli hűség ellen alig lehet nála kifogásokat tenni, de midőn egyes shakespearei finomságot egyenértékű magyar kifejezéssel akar pótolni, kifejezéseiben halvány marad. Hiányzik belőle a költői lélek azon ereje, mely mint Arany Jánosnál egyes helyeket Shakespeare-t is fölülmúló közvetlen-séggel úgy ad elő, hogy a mi az eredetiben pl. egész közönségesen hat, a magyarban költői szárnyalásúvá leszen. Ezt Hamlet és a Szentivánéji álom fordításának nem egy helyével tudnók igazolni. Ez a congeniali-tás kiérezhető Arany Shakespeare-fordításaiból. De viszont Shakespeare-nek nem minden darabja elsőrendű költői értékű, így pl. éppen VI. Henrikről szóló drámái, fiatal kora eme első kísérletei, nem állít-ják a fordítót oly költői feladatok elé, melyek csak kiváló költői lélek-kel oldhatók meg. Lőrinczi (Lehr) Zsigmond ennek a feladatnak derekasan megfelel s ha fordítását itt-ott kifogás érheti, ez inkább csak az árnyalatok finomságainak visszaadását illeti, miként azt egy pár példával be is igazoljuk.

Mindjárt az I. felv. 1. színe végén Beaufort Henrik, Winchester püspöke így szól:

De pusztá báb soká már nem leszek.

Ez az eredetiben így van:

But long I will not be Jack'-out-of-office.

A német fordításban pedig:

Doch lang will ich Hans ausser Dienst nicht sein.

(Shakespeare-Vorträge von Fr. T. Vischer. V. Band, Stuttgart 1903. 12. lap.)

A Jack-out-of-office Lőrinczinél *pusztá báb*, Vischernél *Hans ausser Dienst*. Ez utóbbi szó szerintileg igen, de értelmileg nem helyes, a Lőrinczié azonban egyik tekintetben se mondható annak. (V. ö. Shakspeare's Werke. Dr. N. Delius. 4. Band. Elberfeld 1858. 17. lap, 34. jegyzet.)

Schmidt a Shakespeare-Lexiconban (Second edition, Vol. I.

600. l.) a Jack-szót így magyarázza: «a term of contempt for saucy and paltry, or silly fellows» az az megvető kifejezés olyan legényekre, kik szemtelenek, haszontalanok vagy ostobák. Ha egy ilyen ficzkó szolgálaton kívül marad (out-of-office, az ellentéte: Jack-in-office), ez természetes. De éppen ilyenek nem akar Winchester püspöke látszani, ezért tehát a «puszta bab» teljességgel nem fődözi mindazt, a mit a Jack-out-of-office alatt kíván Shakespeare érteni. Hogy minő kifejezéssel kellene ezt helyettesíteni, nem tudnám megmondani, de azt hiszem, hogy közelebb jár a valósághoz a szószerinti fordító, mint az, a ki a jellegzetes kifejezésre nem tud egyenértékű szót találni. Az első esetben a magyarázat pótolhat sokat, az utóbbi esetben kimondtuk a végső szót, melyhez nem fér több magyarázat.

A következő jelenetben — tudva, vagy nem tudva — kijavítja Lőrinczi Shakespearenek egy tárgyi tévedését. Ott ugyanis a Bastard of Orleans a Pucellet ajánlván, képességeiről úgy nyilatkozik, hogy jósló tehetségével fölülmulja a régi Róma kilencz sibylláját: *Exceeding the nine sibyls of old Rome*. Tudvalevő dolog, hogy a régi Rómában nem volt kilencz sibylla, hanem a sibyllai könyvek száma volt kilencz (V. ö. Vischer i. m. 13. lap.)

A német fordító szóhíven adja vissza e helyet:

Noch mehr als in Alt-Rom die neun Sibyllen

Lőrinczi így fordítja:

S több mint a régi római sibyllák.

Az igaz, hogy mint Vischer írja, Plato csak *egy* sibylláról szól s így a Lőrinczi többes száma is hibás, de vannak viszont, a kik 2—3—4—10 sibylláról is tudnak.

A kevésbé sikerülten fordított helyek közé tartozik ismét az a rész ebből a színből, midőn a Pucelle harcra buzdítván a francziákat, szebb napok kilátásaival kecsegteti őket. Lőrinczi fordításában így hangzik e két sor:

Én kelek im most harcra: higyétek meg

Szép őszi nyár lesz s halcyon-napok.

Ezuttal az egyik helyet magyarázva fordítja, a másikat változtatlanul hagyja. De a magyarázat ezuttal se jó. Az angol eredetiben ez van:

Expect saint Martin's summer, halcyon days.

A német fordító megint nem magyaráz, hanem szószerint adja a szöveget mintegy arra gondolva, a ki többet akar tudni, az magyaráztassa meg magának a «saint Martin's summert»:

erwartet

Sankt Martin's Sommer, Halkyonentage,

Csakhogy a «saint Martin's summer» nem annyit jelent, mint «szép őszi nyár», hanem mint Schmidt idézett Lexicona magyarázza: «i. e. prosperity after misfortune», a mi magyarul körülbelül annyit jelentene: borúra, derü. Hogy a Halcyon-napok szószerinti fordítása itt többet ér mint valami hibás magyarázat, azt már föntebb is hangoztattuk. A kíváncsi olvasó meg fogja találni rá a kellő magyarázatot akár Vischernél (i. m. V. k. 16. lap.) akár Klöppernél (Shakespeare-Realien, Dresden 1902, 129. l.) akár Schmidtnél (Lexikon Vol. I. 505—6. lap).

Helyesen cselekszik Lőrinczi, midőn az I. felv. 3. színe ezen kifejezését: Winchester goos így fordítja: Winchester-lúd. A német fordító, következetesen önmagához, szintén így fordítja: Winchester-Gans. Ez a hely az angolban se érthető magyarázat nélkül, de megfelelő magyarázata megtalálható a Shakespeare-Lexiconban (Vol. II. 1374. l.) továbbá Deliusnál, Vischernél is. Azt hisszük Arany megtalálta volna rá a kellő kifejezést, hiszen oly furcsa a helyzet, mikor egy kardinalis felügyelete alatt olyan nők állanak, kik, hogy Victor Hugo szavaival éljek: «pénzért árulják a szerelem édes nevét!»

Bizonyára tévedésből történt, de a II. felv. 3. színe végén Talbot és a grófnő párbeszédének egy sorát fordítatlanul hagyja Lőrinczi. E sor a következő, Talbot párbeszéde végén:

For soldiers stomachs always serve them well.

Ez körülbelül így volna visszaadható:

Egy hadfi gyomra erre mindig kész.

Nem tartjuk egészen pontosnak fordítása ezen helyét:

Oh ifjú Talbot, ide hozatálak, (IV. felv. 5. szín.)

mely az eredetiben így hangzik:

Oh young John Talbot! I did send for thee.

Úgy érezzük, hogy itt a young-kifejezést a «zsenge» szó jobban magyarázná az «ifjúnál», mert az apa, mint oktató, fia tapasztalatlanságát akarja megoltalmazni. A német fordító ezuttal nagyobb merészséggel járt el, mert e helyet így fordítja: O John, mein Sohn . . . (I. Vischer V. k. 39. l.).

Az V. felv. 1. színe végét félreértette Lőrinczi. Ő azt hiszi, hogy Winchester a Legatushoz intézi szavait. Vischer is monolognak tartja ezt a hat sort, a mint hogy ennek helyessége egy olvasásra is

kitűnik. Lőrinczi, hogy e szavakat a Legatushoz intézetteknek higyük, egy mondatot külön választ, holott az eredetiben nincs úgy.

Now, Winchester will not submit. I trow
Or be inferior to the proudest peer.
Humphrey of Gloster, thou shalt well perceive
That neither in birth... stb.

Lőrinczi fordítása szerint:

Most nem hajol meg Winchester, tudom,
S a legbüszkébb peerekkel egy sorú.
Meglátod azt majd. Gloster Humphrey, most
Sem születésre... stb.

A hiba itt az, hogy Lőrinczi a «Meglátod azt majd» kifejezést külön, ponttal is megkülönböztetett mondatnak tekinti, holott ez a kifejezés az angolban határozottan Gloster Humphreyt illető fenyegetés (lásd az 1903. évi Shakespeare kiadás IV. k. 67. lapját).

Vannak gyöngébben fordított helyek Lőrinczinél pl. II. felv. 3. jelenet.

This is a riddling merchant for the nonce.

Nála ekként:

Talány-szatócs ez, szántsándékosan.
(1903-iki kiadás IV. k. 26. l.)

A «for the nonce» nem annyit jelent «szántsándékosan», hanem Delius magyarázata szerint «für das eine Mal» «für den kommenden Fall.»

A német fordító hívebben adja vissza:

Das ist ein Rätselkrämer für den Fall.

A «yeoman»-t hibásan fordítja Lőrinczi «paraszt»-nak (II. felv. 4. szín, id. kiadás 29. lap) mert itt «yeoman»-nak ez az értelme: «one not advanced to the rank of a gentleman» — az az yeoman nem annyi mint peasant vagy Countrey-man.

Azt hiszszük a II. felv. 4. színe ezen két sora is megérdemli, hogy a gáncsolandók közé vegyük föl:

Melyet családod ellen gáncsolának,
Kitörli majd e szenny a parlament.

Szennyet gáncsolni valakinek a családja ellen annál érthetlenebb, mikor az angol szöveg különben is oly világos:

This blot, that they object against your house.

E sorok értelme sincs elég szépen visszaadva:

Why look you still so stern and tragical?

Te mért tekintesz most is ily mogorván?

(III. felv. 1. szín, i. h. 38. l.)

De nem folytatjuk. A lényegbe vágó botlásokat megemlítettük. Számuk oly kevés, hogy azt szeretnők a legjobban, bárha Shakespeare többi magyar fordítóinál is csak ennyit találánk gáncsolandónak. A Lőrinczi VI. Henrik I. részének fordítása apró fogyatkozásai mellett is mindig azok közé fog tartozni, melyek irodalmi értékük alapján megérdemlik az újra nyomtatást.

BAYER JÓZSEF.

HAZAI IRODALOM.

Berkovics Miklós: Báró Eötvös József és a francia irodalom.

Budapest, 1904. Stephaneum nyomása. 8-r. 96 l.

A ki *Berkovics* munkáját azzal a hittel veszi kezébe, hogy *Eötvösnek egész* írói s politikai pályáján megnyilatkozó francia hatásokról tüzetes tájékozódást szerezhet, csalódik; a könyv címe nem fedi teljesen tartalmát, mely részletesebben csupán *Eötvös* Karthausijával foglalkozik s annak genesisét vizsgálva, főleg *Chateaubriand* hatására terjeszkedik ki. Szerző különben ezt a tényállást könyve első mondatában maga is bevallja: «Dolgozatom — írja — nem meríti ki tárgyát s így voltaképen kevesebbet nyújt, mint a mennyit ígér.» Csak arra nézve hagy tájékozatlanul bennünket, hogy ugyan miféle külső vagy belső okok akadályozták meg abban, hogy művét találóbb címmel ne lássa el s így megkímélje olvasóit azoktól a kellemetlen érzelmektől, melyek pl. a nézőközönséget fogják el, a mikor a függöny felgördülte előtt műsorváltozást jelent a rendező. Szerencsére neheztelésünk csakhamar elgőzölög, mert *Berkovics* eredményeinek újszerűségével s használhatóságával búsasan kárpótol első csalódásunkért.

Tanulmányának első fejezetében *Eötvös* *début*-jével, főleg Angelo fordításával foglalkozik s ez utóbbival kapcsolatban *Eötvösnek* irodalmi álláspontját is kifejti. Vizsgálódásának eredménye, hogy *Eötvösnek*, «nemcsak æsthetikai és irodalmi, hanem politikai elvei is jórészt Franciaországban szerzett tapasztalatainak s francia irodalmi ismereteinek leszűrődései». Még pedig amazok a *Victor Hugo*-féle romantika, emezek a francia *doctrinaires* elvei alapján. Fejtegetései során szerző hibáztatja irodalomtörténészeinket, hogy *Eötvös* fellépését 1838-tól számítják,

holott az író kialakulására fontos *Goethe*- és *Angelo*-fordítások 1830, illetve 1836-ból valók. *Berkovics* véleményében nem osztozunk; az ilyen első tapogatózások föltétlen fontosak ugyan az író benső kialakulására s így életírójára nézve, de összefoglaló irodalomtörténeti dolgozatokban számba csak úgy jöhetnek, ha befolyásuk az egész nemzetre kiterjed. Ez pedig *Eötvös* *Angelo*-fordításáról nem, csak *Karthauzijáról* állítható.

Az általános jellemzés után *Berkovics* tulajdonképeni tárgyára tér, mely — mint említettük — főleg a *Chateaubriand* és *Eötvös* közti viszony tisztázásában áll. Röviden utalva a két költő pályafutásában és szellemi kialakulásában található egyezésekre, kimutatja, hogy *Eötvös* keresztény érzülete s *Karthauzijában* kivirágzott melancholiája főleg a *Génie du Christianisme* szerzőjének művei nyomán fakadt. «A *Karthausiba*, melyet még akkor írt, mikor az ifjú és férfikor határán állott s a kellő lelki érettsége hiányzott, a saját lelkén, mint valami csatornán keresztül vezette bele *Chateaubriand* erkölcsi és világfelfogását és csak meséje elmondásában s egyes körülményekben tér el tőle.» Ez utóbbiakra nézve három, *Chateaubriand* elbeszéléseivel közös érzelmi forrásból fakadt regényt jelöl meg szerző, mint *Eötvös* többé-kevésbbé tudatos mintáit. Ezek *Goethe* *Werthere* és *Wahlverwandtschaften*-je, és *Benjamin Constant* *Adolphe*-ja. Mig azonban *Werther* s *Eötvös* *Gusztávja* között csupán szerelmük s az ebből fakadó meghasonlás rokonságára szorítkozik a hasonlítás, a *Wahlverwandtschaften*-re nézve pedig a csudán keletkező rokonszenvek tüneteiben merül ki, addig *Adolf* és *Eleonora* viszonya helyzet, motívumok és jellemzés dolgában is mintául szolgált *Gusztáv* és *Betty* történetéhez. «*Eötvös*, a ki a *Karthausi* többi részében tudatos jellemzése mellett is csak középszerű jellemrajzolónak mutatkozik, a *Gusztáv* és *Betty* szerelmében *Constant B.* nyomán haladva, sőt utánozva elsőrangú jellemzővé lesz.»

De a *Karthausi* legfőbb forrása *Chateaubriand* *René*-je volt. *René* és *Gusztáv* egyformán sivár ifjuságra tekinthet vissza, egyformán szigorú atya nyomása alatt serdül fel idegenül a szülői házban, s lelki fejlődésük egyforma motívumokból szövődik. Mindketten érzik, hogy más anyagból gyúrta őket a természet, mint más ember fiát s bizonyos elszigeteltségben senyvednek, mely közömbössé teszi őket a világ hiú tömjénzésével szemben. Az egyikben Görögország és az örök város romjai, a másikban a nimesi aréna s *Volence*-ze elárvult palotái ugyanazon szomorú elmélkedéseket ébresztik a világi dicsőség mulandóságáról. Ám azért *Eötvös* egészen mást nyújt a *Karthausiban*, mint francia mintája *René*-ben: amaz az optimizmus műve, emez a pesszimizmusé. *Chateaubriand* csak affektálja a kereszténységet, *Eötvös* mélyen átérzi azt s így mig *René* folytonos dissonantiákkal küzdök, *Gusztáv* végül a lelki megnyugvás, önzetlen szeretet révébe evez.

René mellett természetesen *Chateaubriand* egyéb munkái is hatottak a Karthausira. Így *Chateaubriand* útirajzai, melyekből *Eötvös* leírásaihoz kölcsönzött színt és hangulatot; a *Martyresből* az alapgonddal olvadt a Karthausiba, főleg ott, a hol «a szerzetesi élet apró de égi örömeit rajzolta» (76. l.); a *Génie du Christianisme* bátorította fel *Eötvöst* arra, hogy művét a katolikus egyház apológiájává avassa; az *Essai sur les révolutions* fejtegetéseire vezethető vissza a Karthausi 28-ik fejezete, mely egyszersmind a XIX. sz. uralkodó eszméinek is az alap gondolata; sőt Gusztáv megtérése rajzában *Chateaubriand* életének motivumait is felhasználja. Mindezt bőven és meggyőzően fejt ki *Berkovics*, a kit tárgya megválasztására *Beöthy* egyetemi előadásai ösztökéltek, kidolgozásában *Gyulai Pál* és *Angyal Dávid* támogattak. Művének csupán egy fogyatkozását látjuk: ha *Chateaubriand* *Eötvös* Karthauzijának benső szerkezetére ily sokoldalú s döntő hatást gyakorolt, lehetetlen, hogy külsőségekben, mondatai fölépítésében, képei, hasonlatai megválasztásában ne követte volna francia mintáját. *Berkovics* ezt a kérdést nem is érinti, pedig lehetetlen, hogy a két író tanulmányozása közben fel ne tűnt volna előtte az a stilbeli rokonság, melyet minden olvasó kiérez *Eötvös* Karthausijából, a ki *Chateaubriand* műveit csak némileg is ismeri. Azt hiszem szerzőnk erre az alaki befolyásra is kiterjeszkedhetett volna, mert ha az összehasonlító irodalomtörténet «főleg az eszmék surlódását tekinti» is, a stilisztikai egyezések előtt sem hunyhat szemet, kivált midőn a világ egyik legnagyobb prózaírója, *Chateaubriand*, a modell.

Dr. GULYÁS PÁL.

Miklós Elemér: Petőfi és Béranger. Budapest, 1904. Hornyánszky Viktor es. és k. udv. könyvnyomdája (Singer és Wolfner bizománya). 8-r. 75 l. Ára ?

Régi igazság, hogy a hány féle szempontból vizsgálunk valamely alkotást, annyiképen változik róla ítéletünk. Ha *Miklós* könyvében, a mint díszes, sőt pompázó kiállítása, a jegyzetek teljes híjja s a francia idézetek gyakori lefordítása után indulva, joggal föltehetjük, csupán a közönség szélesebb köreinek szánt csevegést látunk, úgy teljes dicsérettel adózhatunk munkájának. Elevenen megírt kis dolgozat, mely gazdag képekbe öltöztetve adja mondanivalóját. Jól esik hallanunk ifjú lelkesedésének kissé pathetikus hangját, melybe csak itt-ott vegyül egy-egy elhibázott kép (pl. kihűlnék a szerelem lángjai p. 47.; Petőfi költészete hol csendes tó, hol tajtékzó tenger, mely azonban mindég magyar marad p. 63.) vagy disszonáns kifejezés (pl. mindinkább nagyobb érdeklődés p. 3.; teleaggattatja p. 34.; legnyitabban nyilatkozik p. 55.). De ha mint tudományos értekezést tekintjük s

folyóiratunk csakis erre jogosít, kénytelenek vagyunk kissé fukarabban bánni elismerésünkkel.

Mindenekelőtt kellemetlenül érint szerző amaz állítása, hogy *Petőfi* és *Béranger* összehasonlítása «a sok emlegetés daczára, tüzetesebb tanulmány tárgyát még nem képezte» (p. 3.) s hogy ő csupán e hézag pótlására vállalkozott. Ha *Miklóst* csupán a hézagpótlás vágya indította műve írására, úgy meglehetősen kárba veszett fáradsága, mert *Halász Gyula**) a brassói főreáliskola 1897/98-ki értesítőjében nagy apparátussal elvégezvén ezt a munkát, lényegileg *Miklóssal* és *Ferenczy*-vel közös eredményre jutott: úgy, hogy *Petőfi* és *Béranger* viszonya fölött bátran napirendre térhetünk. Az e fajta irodalmi részletkérdések, bármily érdekesek és vonzóak legyenek is, egy-egy alapos dolgozattal hosszú időre kimeríttetnek tekinthetők s igazán jobban teszi a kutató, a kinek összehasonlító problémák feszegetésére hajlama van, ha kevésbé kihasznált területekre fordítja erejét. Ilyenekben egyelőre épen nem szűkölködünk: az aféle odavetett állításokat, minők pl. *Kemény*, a «magyar *Balzac*» vagy *Jókai*, a «magyar *Dumas père*» stb. stb., szintén ideje volna tüzetesebb vizsgálat tárgyává tenni . . .

De hát tételezzük föl szerzővel, hogy *Petőfi* s *Béranger* egybevetése tényleg az az emberiláb nem taposta afrikai terület, melynek felkutatására expedíciót szervezni érdemes és lássuk, miként oldotta meg feladatát.

A magyar és francia népjellem s a két költő életének vázlatos szembeállítását után szerző első sorban általános jellemzését adja *Béranger* munkásságának, azután külön-külön fejezetet szentel a bor és barátság, a *genre*-kép, végül a szerelem és hazaszeretet költészetének. E fejezetek mindegyike két-két szakaszra oszlik, melyek elseje részletesebben, bővebb szemelvények kapcsán *Bérangerv*al foglalkozik, míg a másodikban a *Petőfi* költészetében található rokon és ellentétes vonásokra, vagy inkább érzésekre, azok általános okaira terjeszti ki figyelmenél a szerző, a nélkül, hogy az egyes költemények behatóbb taglalásába bocsátkoznék. E látszólagos felületesség részben *Miklós* azon erős hitének tulajdonítható, hogy «*Petőfi* alakja ott él mindnyájunk lelkében». Erről mindenki meggyőződhetik, a ki elolvassa pl. e dolgozat IV. és V. fejezetét, melyekben a *genre*-kép poétikájáról, a költészet s korszellem viszonyáról, a francia lyra *ab ovo* fejlődéséről hallunk, ha nem is új, de úgy látszik «mindnyájunk lelkében» még nem élő dolgokat, melyeket kevésbé lelkiismeretes író bátran elhagyott

---

*) Hogy *Imre Sándor*: *Petőfi* és némely külföldi költők cz. dolgozatát, mely 1895-ben jelent meg először, majd 1897-ben Irodalmi tanulmányai II. kötetében látott napvilágot, ne is említsem!

volna. — De e subjectiv meggyőződésen kívül, *Miklós*nak egy módszertani kijelentése is magyarázza a részletesebb elemzés hiányát. *Béranger* hazafias költészetét jellemezvén, ekkép folytatja szerző: «vizsgáljuk most már, hogy *Petőfi* mily tekintetben fogadott el hatást francia mintájától. Természetesen e hatást nem rokon-tárgyakban, hasonló sorok kiböngészésében kívánjuk megállapítani, hanem általános érzésekben, főirányokban, melyeket mind a két költőnél megtalálhatunk» (p. 57.). Ez a kijelentés ép oly visszásan hat reánk, mintha egy összehasonlító szövettani dolgozatban a mikroszkopi vizsgálatot fitymálná a természettudós: szerzőnk irodalmi részletkérdéssel akar foglalkozni, de a tárczaíró gőgjével nézi le a philologiai detail-munkásság aprólékos bibelődését. Általános érzésekkel, főirányokkal előhozakodni itt szinte képtelenség, mert a lyrikus költőknél az egymástól való függést nem az határozza meg, hogy miről, hanem hogy miként énekelnek. Szerelem, barátság, mámor, haza- és szabadságszeretet vagy társadalmi satira nemcsak *Béranger* és *Petőfi*, hanem többé-kevésbé az egész világ lantos költészetében előfordul s ez érzések párhuzamos jellemzése és szembeállítás, a hogy *Miklós* könyvében olvashatjuk, biztos, kézzelfogható eredményre csak nagy ritkán vezet. Gyakran csak némi elmosódott, homályos sejtést költ bennünk — de szerzőnkben is, a ki pl. *Petőfi* több *genre*-képéről csupán annyit tud mondani, «valami *Béranger*ra emlékeztet» bennük (p. 33.). Már pedig az ilyen kijelentéseket elfogadhatjuk mint első impressziókat, de bajosan mint tudományos kutatás végső eredményeit. Igaz, matematikailag pontos adatokra irodalmi jelenségek elemzésénél nem juthatunk: a költői lélek végre sem chemiai vegyület; de kétségtelen, hogy a modern irodalomtörténeti s lélektani módszerekkel sokkal közelebb férközhetünk az igazsághoz, mint a hogy ezt *Miklós Elemér* dolgozatában tapasztaljuk.

—s —l

Dr. Ágner Lajos: Ferenczy Teréz emlékezete. Egy magyar költőné élete és költészete. Balassagyarmati kny. szöv. É. n. (1903.) 165, 2 l. — **Halmi Piroška: Ferenczy Teréz élete és költeményei.** Budapest. 1903. Eggenberger-féle könyvkereskedés. 158, 2 l.

Az öngyilkos költőnőről, Ferenczy Terézről a mult évben két kis füzet jelent meg. A két író közül egyik sem tud a másiknak készülő művéről és mégis eszme-menetük sokszor találkozik. Szinte szembeötlő, hogy még abban is, mi nem tartozik szorosan a tárgyhoz, mint ölelkezik gondolatviláguk. Csak a gondolat megérlelődésének eredete különböző. Ágner Lajost rokoni kötelékek fűzik Ferenczy Terézhez, ez indítja kötete megírására, Halmi Piroskát egyedül a szerencsétlen sorsú nő élete és költészete készteti arra, hogy ezzel tüzetesen foglalkozzék.

A rokoni érzések, valamint a nőíró érdeklődése sok találó vonással rajzolják meg Ferenczy Teréz életét. Azt az életet, melyről eddig csak általánosságban emlékeztek meg egyes írók (Endrődy Sándor, Zilahy Imre). Felkutatják mindazt, mit kegyelettel emlegetnek rokonok, jóbarátok, ismerősök és megkísérlik magyarázni azt, mi indította a költőnőt arra, hogy saját kezével vessen véget életének. Ebben az indoklásban el is térnek. Azaz a tényeket másképp sorolják fel mindketten.

Ágner, rokoni közlésekre támaszkodva, egy ferenczes barát iránti érdeklődését csak röviden említi, hanem inkább Csere Józseffel, Pulszky Ferencz titkárával való ismeretségének tudja be azt, hogy Ferenczy Teréz családva a halál után vágyódott. Halmi Piroska ellenkezőleg, Pintér Sándor országos képviselő közlése nyomán azt írja, hogy Csere József barátsága csak mulékony volt és a ferenczrendi barát: Kovács Bazil iránti szerelme volt oka az oly korán megérlelődött életuntságnak. Melyik a helyes? Azt sem Ágner, sem Halmi könyvéből nem látjuk, de mert Ágner is elismeri (45. l.), hogy Ferenczy Teréz hű maradt szerinte első szerelméhez és barátnőjének, Bulesú Pálnénak, több ízben lelkére kötötte, hogy halála után küldje el a készített varrott holmikat Kovács Bazilnak, ebből bizonyosnak látszik, hogy Halmi Piroskának van igaza, ki Ferenczy költészetéből is igazolja, évek múltán mint siratja «hűtlen boldogságát»: a pap szerelmét.

Ágner életrajza az adatokban több újat mond el, mint Halmi. Tud arról is, mint zaklatták Ferenczy Terézt azokért a hazafias versekért, melyek kéziratban terjedtek el az elnyomatás éveiben Szécsény vidékén. Négy napi fogságra ítélték ezért, de hihetetlenül hangzik: Ferenczy Sámuelnek megengedik, hogy leánya helyett leülje e büntetést. Elmondja Ágner, a költőnő mint teszi meg előkészületeit az öngyilkossághoz; szóval több részletet nyújt, a mit eddig nem tudtunk. Látszik a rokon buzgótsága.

Halmi előnye mindezzel szemben feltűnő, még ott is, hol nem ír a szorosan tárgyhöz tartozó dolgokról. Különösen kitűnik ez ott, hol mindketten megrajzolják a magyar írónők működését. Ágner csak néhány szóval méltat több régi írónőt, gyakran megelégszik nevök felemlítésével, Halmi egyeseknek költészetét behatóan tárgyalja és a mint beilleszti e keretbe Ferenczy Teréz költészetét, sok jellemzőt mond. Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy Halmi itt sokkal többet nyújt, mint a mennyi szükséges. Nem elégszik meg azokkal az írónőkkel, kik Ferenczy Terézig írogattak, hanem még a legújabbakat: Szalay Fruzinát, Czobel Minkát meg Erdős Renéet is méltatja. Ez mind oly fölösleges, mint mikor Ágner kiterjeszkedik a palócz föld íróira és még oly kis nagyságokról is megemlékezik, mint «az ifjú és mély érzelmű Herczeg Jenő». Hiábavaló Ágner könyvében az is, mikor a nógrádmegyei Ferenczy-családokról emlékezik, hisz a költőnő atyja nem ezektől származott, hanem Gömör vármegyéből szakadt Szécsénybe. Merész párhuzam e könyvben az is, mikor Ferenczy Teréz és Vajda János költészetét összehasonlítja, mit a költészet méltatásakor meg is ismétél. Ugyanily fölösleges részletek hibájába esik Halmi Piroska is, ki könyvében egész fejezetet szentel (IV.) Ferenczy István, a szobrász, a költőnő nagybátyja életének. Nem mintha kritikája nem lenne találó, de azt talán mégis csak czélszerűbb lett volna el-

hagyni és megelégedni azzal a rövid jellemzéssel, mit Ferenczy Istvánnak Terézre való hatásáról ír.

Halmi Piroška fölénye ott tűnik ki, hol Ferenczy Teréz költészetét méltatja. Ágner sok költeménynek elmondja részletesen tartalmát, talál rokon vonásokat Vachott Sándor, Bulcsú, Czakó, Vajda verseiben, de általános jellemzése alig szorítkozik húsz sorra. Halmi is Endrődy Sándor és Zilahy Imre bírálatain indul, ép úgy mint Ágner, de költészetének méltatása behatóbb, találóbb, tömörebb és párhuzama Iduna költészetével ép oly jó, mint a mikor elbeszélő költeményeit bírálja.

Ha tehát e két előttünk fekvő kötetet igaz értékében akarjuk mérlegelni, úgy ismerjük el, hogy egymást kiegészítik: Ágner az életrajzi adatok gyűjtésében járt el sikerrel, míg Halmi a költészet méltatásában válik ki. De mikor ismét kiadják a szerencsétlen költőné verseit, mindketten ugyanazon hibába esnek: nem ügyelnek arra, hogy lehetőség szerint betartsák az idősorrendet, eltérnek még Bulcsú Károly «Téli csillagok»-ban követett sorrendjétől is, önként megváltoztatják a versek írásjeleit, strófáit, itt-ott, talán sajtóhibából a szöveget is, szóval igazolják, hogy szövegkritikai kiadáshoz még vajmi kevés az érzékük.

NAMÉNYI LAJOS.

Oravecz Ödön: János vitéz. Irodalmi tanulmány Petőfi költeményéhez. Rozsnyó, 1903. 78. l.

E munka szerzője lelkiismeretesen gyűjtötte össze mindazt, a mit a magyar irodalomban Petőfi János vitézéről talált. Nagy hasznát vette Gyulai, Ferenczi és Havas kutatásainak, kik lehetővé tették, hogy ma már tisztábban lássuk Petőfi egyéniségének és költészetének fejlődését, mint néhány évtizeddel ezelőtt.

Legsikerültebbek Oravecz dolgozatában azok a részletek, melyek Petőfi költeményének történetére vonatkoznak. Ezekben hálás szívvel olvashatják az érdeklődők a szorgalommal összegyűjtött adatokat. Kevésbé sikerült Petőfi költeményének aesthetikai elemzése.

A szerző beszél a szereplők jellemrajzáról, valójában azonban csak egy-két felülrőlbb jellemvonást emel ki, szól a költemény műfajáról s megállapítja, hogy Petőfi műve sem népies elbeszélő költemény, sem népmese, sem tündérmese, hanem tündéri népmese (!) Megtudjuk azt is, hogy Petőfi költeményének motivumai előfordulnak a magyar népmesékben, hogy a nyelvészek mit mondanak Petőfi nyelvééről s hogy János vitézben a *csak* szó tizenhárom értelemben fordul elő, míg Arany e kis szócskát huszonegy jelentésben használja.

Mindezekből azonban nem tudjuk meg, mit jelent nekünk Petőfi költeménye. Minket inkább érdekeltek volna a költeménynek azok a lyrai helyei, melyekben Petőfinek boldogság után epedő lelke oly vonzón nyilatkozik; inkább érdekelt volna a költőnek romantikus képzelete, mely különös szeretettel csapong a való életből a csodás alakok világába, s oly rendkívül jól érzi magát a népmese formájában. Bizonyára hálásabbak lettünk volna, ha Petőfi nyelvét nemcsak a nyelvész, hanem a psychologus is kutatása tárgyává tette volna.

Nagyon igazságtalan volnék, ha a hiányokért pusztán a szerzőt tenném felelőssé. Nagy része van ezekben annak a néhány évtized óta

mindinkább terjedő divatnak, mely a költői műben a lényegét: az író egyéniségét és a mű æsthetikai tartalmát figyelmen kívül hagyja, mely az irodalmat történeti s nyelvészeti adatok lomtárának tekinti s az irodalomtörténetnek tudományos értékét támadja meg.

PAP FERENCZ.

Zombori Andor: A művész egyénisége. Kolozsvárt.

Zombori tanulmánya fontos æsthetikai kérdéssel foglalkozik. A XIX. század francia kritikája a művészi egyéniség tanulmányozásának olyan kritériumait állapította meg, melyek ma már széptani kérdések fejtegetésénél szinte mellőzhetetlenek. Sainte-Beuve szellemes cause-riekban és mesteri portraitekben rajzolta a nagy költők és írók egyéniségét. Taine determinizmusa mintha homlokegyenest ellenkeznék Sainte-Beuve modorával. Zombori Schopenhauer akarat-elméletéből indul ki. Az individualitás alapja az akarat, melyet Emerson egy maximában fejezett ki: tulajdonjogot formálni a világra, az egyéniség becsvágya. A művész lelkében az öröklött vonásokon kívül a szerzeteknek van nagy fontosságuk. A szépnek Burke és Kant fogalmazta meghatározásaival kapcsolatban fejtegeti Zombori a művész egyéniségének a problémáját. A művész egyéniségének legfőbb vonása teremtető ereje. Felveti azt a kérdést is, hogy a művész milyen viszonyban van a korrall és a természettel? Csak nagy egyéniség tudja megérteni korát, mint Homér vagy Shakespeare, csak lángész ismeri a természetet s festi művészién, mint Rousseau. Az individuum erősebb érvényesülésének örvénye annak túltengése, melynek magyarázata rendesen pathologiai. Már Aristoteles vetette fel a mimesis, a művészi utánzás problémáját. Zombori Boileau, Taine elméleteire hivatkozik. Ő maga arra az eredményre jut, hogy a művész változtat a valóságon, még pedig a maga egyéniségének spontán akarata folytán. A művész egyéniségének egyik feltétele a phantasia. A görög faunokkal, silénekkel, dryadokkal népesítette be Hellas berkeit. Az egyéniségnek megkülönböztető jegye az alkotó phantasia. A compositio, a perspectiva szerepéről is szól, az ízlés fejlődésének is szentel néhány lapot; kifejti a kor, a környezet befolyását az egyéniség kifejlődésére, említi Sardou aperçu-jét a plagiumról: a szellem és tartalom ugyanaz, csak a forma ismétlődik. Rendesen a hangulat kölcsönzi a nagy alkotásnak az eredetiség jellegét. A nagy egyéniség, a génie csak mások gondolatainak és érzelmeinek ad mesteri kifejezést. Majd a lángész elméletével foglalkozik.

Ezek Zombori tanulmányának főbb pontjai. Az átmenet egyikről a másikra nehézkes s az egyes kérdések között kapcsolatot néha alig találunk. Sokszor el-elkalandozik. A szép és a rút fogalmainak bővebb fejtegetésére legalább ezt árulja el. Az analysis munkájában szerencsésebb, mint a synthesisében. Synthesis, úgyszólván, nincs is. Zombori fejtegetéseiből, reflexióiból az olvasó alkotja meg a művészi egyéniség képét.

Zombori tanulmánya nagy olvasottságra vall. Schopenhauer és Emerson művein kívül Plato, Taine, Pilo Mario, Cherbuliez, Lichtwark, Lipps, Stein, Mengs Flechsig, Türck, Stirner, Grant Allen, Lombroso, Greguss és Pekár tanulmányait is felhasználja. Véleményeiket azonban a legtöbbször csak közli, a nélkül, hogy behatóbban vizsgálná őket.

Nem mindig érezteti eléggé, hogy támogatják-e az ő gondolatait vagy hogy ellenők szólnak-e? Példáit a leggyakrabban a festészet köréből veszi. Így Rafael, Tizian, Tiepolo, Murillo, Watteau, Dürer alkotásait ügyesen jellemzi, egyéniségüket pedig néhány vonással rajzolja. Mindezt eleven, színes nyelven írja, mely csak itt-ott válik dagályossá.

ELEK OSZKÁR.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Dr. Rudolf Wolkan: Die Lieder der Wiedertäufer. Ein Beitrag zur deutschen und niederländischen Litteratur- und Kirchengeschichte. N. 8-r. VII és 295 l. Berlin 1903.

A szerző a XVI. és XVII. század német lyrájának egyik leg-szorgalmasabb kutatója. Még sok a tenni való nemcsak ezen a területen, hanem az e korbéli német irodalomtörténet egész mezején. Nincsenek classikus termékeink, melyek magasan kiemelkednének, de azért e korszak felderítése történetileg csak oly fontos, mint bármely más korszaké. Egyes korok elhanyagolása az irodalomtörténetben — szemben a politikai történettel — érthető ugyan, de aligha jogosult. Azért kétszeresen becsesek az idevágó kutatások, annál is inkább, mert sokszor egészen ismeretlen tájakra vezetnek. *Wolkan* az anabaptisták énekköltészetét tárgyalja a címbe idézett könyvben, melylyel eddig igazában senki sem foglalkozott. Hosszadalmas utánjárás és fáradságos anyaggyűjtésen épül föl tanulmánya, és ép azért értékes adalék a német irodalomtörténet ama fejezetéhez, mely az egyházi énekköltészetéről szól.

De érdekes adalék is. Bepillantást enged sok ezer ember lelkébe, kiket a vallás fanatismusa elkábított és hihetetlen szenvedésekbe sodort. Énekeik költői becse általában nem nagy, bár vannak köztük igen szépek is; de mélyen megindító bánatos hangjuk közvetlensége, rajongó lelkük vak hite és bizalma, a véres üldöztetések közepette is rendíthetetlen odaadásuk a szentnek vélt ügyszó. Sok köztük halálra való emberek ajkán fakadt, kiket csak egy pár nap, egy pár óra választott el a rettenetesen óhajtott mártíromság koronájától. A hatalmas felekezetek, midőn lelki fegyverekkel nem tudták elnyomni a szédítően terjedő pártütést, megfélemlítkezve arról, hogy az ő erősségük is vértanúik véréből sarjadott, és ellenmondásban mindennel, a mit történetük tanulságul nyújthatott, politikailag is megbélyegezték ellenfeleiket és átszolgáltatták a nyers hatalom kegyetlenkedésének.

Pedig politikai tekintetben igen jámborak voltak, eltekintve

néhány erőszakos töredéktől, melyek forradalmi mozgalmakat indítottak. Azért valójában nem voltak jobbak üldözőiknél, csak náluknál gyöngébbek. A lelkiismeret szabadságát, melyet üldözőiktől követeltek, egymás közt szűken mérték és a dogmatikus szörszálhasogatások következtében, melyekhez egész üdvüket kötötték, egymás között is meg hasonlottak, pártokra, új felekezetekre szakadtak.

Wolkannak az anabaptisták énekköltészetét természetesen nem lehetett másként tárgyalnia, minthogy különválasztotta az egyes pártok, vagyis inkább felekezetek költészetét és egyenkint jellemezte. A dogmatikus különbségek itt jutnak leghatározottabban és legvilágosabban kifejezésre, úgy hogy *Wolkan* könyvének nemcsak irodalomtörténeti, hanem vallástörténeti jelentősége is van. Az anabaptisták énekköltészetének kezdetei természetesen magának a felekezetnek keletkezési idejébe esnek. A legrégebb énekekkel szerzőnk műve második fejezetében foglalkozik; aztán egymás után szól a tulajdonképi *svájci testvérek* költészetéről, az *alnémet* énekgyűjteményekről, a *Mennotól* és végül a *Hutertól* alapított (ú. n. *morva testvérek*) felekezetek énekeiről. Az utóbbiak egyházi költészete maradt legtovább termékeny, mert énekeiket nem kodifikálták nyomtatott könyvekben, hanem kéziratban terjesztették. Mai napig is csak kéziratok gyűjteményekben maradtak fenn.

Első sorban ezek miatt a kéziratok gyűjtemények miatt emlékeztem meg *Wolkan* könyvéről folyóiratunk hasábjain. A kéziratok legnagyobb részét ugyanis magyar könyvtárak őrzik: szerzőnk huszonegyet ismertet (165—169. l.), ezek közül hét van a pozsonyi, négy az esztergomi káptalani könyvtárakban és öt a budapesti egyetemi könyvtárban. *Wolkan* persze csak mutatóvonalakat közöl a kéziratokból, de könyve végén megtaláljuk nemcsak a «morva testvérek», hanem a német anabaptisták összes énekeinek pontos jegyzékét, melynek a további kutatás nagy hasznát fogja venni.

A «morva testvérek» sorsa és költészete különben más tekintetben is érdekel bennünket. Történetükben Magyarország, hová az osztrák üldöztetések elől menekültek, jelentős szerepet játszott. *Wolkan* könyve azonban ebben az irányban csak kevés anyaggal és ösztönzéssel szolgál; alapvető *Beck J.* terjedelmes tanulmánya: *Die Gesichtsblätter der Wiedertäufer in Oesterreich-Ungarn* (Fontes rerum Austriacarum, II. Abt., XLIII. k.), melyre *Áldásy A.* is támaszkodik, mikor az *Anabaptisták Magyarországon a XVI. és XVII. században* (Kath. Szemle, 1893. évf., 805—838. l.) című dolgozatában a «morva testvérek» magyarországi viszonyait vázolja.*)

*) A magyarországi «morva testvérek» esendes, jámbor életét érdekesen festi *Grimmelshausen* az ő *Simplicissimus*-ában, V. könyv, 19. feje.

Befejezésül még egyet! Nem szívesen olvassuk az ilyen nyilatkozatot, különösen külföldi munkában, mert rossz világot vet könyvtári viszonyainkra: «Unzulänglich blieb mir die Beck unbekannt gebliebene Handschrift No. 122 das Battianeums in Karlsburg in Siebenbürgen. Verloren scheinen die von Beck noch gekannten Codices Gran C. W. 1565 und Cod. Walch» (169. l.). Viszont szeretttük volna, ha a szerző épúgy megköszöni könyvében a magyar könyvtárak szívesességét, melyet bizonyára igénybe vett, mint ezt másokkal szemben teszi.

BLEYER JAKAB.

Zsukovszkij: Obrazcy perszidszkago narodnago tvorcesesztva.

Szent-Pétervár 1902. 279 l.

Zsukovszkij, ki elsőrangú tekintély a perzsa nyelv és irodalom-kutatás terén, az iráni népköltészet virágait gyűjtötte össze ebben a könyvben. Csak újabb időben kezdenek mindjobban ismeretessé lenni a keleti népek dalai. Egészen a legújabb időkig a műköltészet volt az egyedüli, a miről tudomást szereztek magoknak az európai orientalisták. Hogy oly későn vették észre a keleti folklóre létezését, azon nincs mit csodálkoznunk, ha tudjuk, hogy milyen határtalan megvetéssel tekintenek a tanultabb keletiek népies muzsájuk csiszolatlan, egyszerű nyelven szóló termékeire. Különösen áll ez a perzsákról, kik kiváló irodalmi műveltségökkel tűnnek ki kelet népei között.

Perzsa ember nem szívesen vallja be, hogy tud valami népdalt s ha csak teheti, népdal helyett valamelyik classikus költő versét recitálja el. A népdalok gyűjtése ez okból, mint azt mi is tapasztaltuk, nagy nehézségekbe ütközik. Az első európai, a ki a perzsa népköltészetéről írt, a lengyel eredetű *Chodzko* volt, *Specimens of the popular poetry of Persia* (London 1842) című művében, a hol valami 50 lapot szentelt a tulajdonképi perzsa népköltészetnek, de csak angol fordításban adja a mutatványokat. E sorok írója 1899-ben tett közzé egy értekezést a perzsa népdalról «*A perzsa népdal*» (Budapest 1899). Ezt *Zsukovszkij* is felhasználta és abból művének utóiratában a párhuzamos helyeket, melyek szerinte néha érdekes eltérő olvasatokat adnak, külön-külön felsorolja.

1884-ben kezdett hozzá *Zsukovszkij* *Iszfahán*-ban a perzsa népdalok összeírásához és 1899-iki teheráni tartózkodása alatt egészítette ki gyűjteményét. Igen érdekes művelődéstörténeti szempontból is ez a gyűjtemény, mert megvan benne a népdal minden faja. Az egyes népdalokat nem átírásban, hanem arab betűs szövegben adja és orosz prózai fordítással kíséri. Fordításában a lehető hűségre törekszik és szószerint tolmácsolja a perzsa eredetit. Fontos adalék az élő perzsa nyelv szótárához a népies szólásmódokat magyarázó szójegyzet (*Szpi-*

szok szlov 267—279). Végül színes képekben mutatja be a perzsa női costume-öket. *Zsukovszkij* műve nagy hézagot tölt be a keleti népköltészet nem éppen túlgazdag irodalmában és lehetővé teszi a perzsa népköltészet behatóbb tanulmányát.

KÉGL SÁNDOR.

Georg Jacob: Sultan Soliman des Grossen Divan in einer Auswahl, mit sachlichen und grammatischen Einleitungen und Erläuterungen, sowie einem vollständigen Glossar. Berlin 1903. 108 l.

Keleten mindig voltak koronás költők. A perzsa, török és más keleti irodalomtörténeti művek (tezkereh-ék) rendszeren külön fejezetben szokták tárgyalni a magasrangú poéták szellemi termékeit. A török szultánok és császári hercegek közül is nem egy írt verseket. Nagy *Szolimán* (1522—1566), Bécs és Szigetvár ostromlója, szabad idejében *Mühibbi* költői álnév alatt érzelmes szerelmi költeményeket írt össze anyanyelvén törökül és perzsául. Divánjának, költeménykötetének, hitelessége minden kétségen felüli. Számos helyen elárulja magát a császári költő. Így egy helyen maga megmondja, hogy *Mühibbi* álnév alatt *Szolimán* értendő. «Ne ölj te meg engem távozással, maradj itt vesztig — micsoda nagy dicsőség lenne az, ha egy hangya (az arczon látható barna anyajegyet, a *khált*, érti a hangya elnevezés alatt) megölné Szolimánt! *Beni hedsriüle öldürme, kalub dur Ne fakhr ola Szulejman öldüre mur* (Vorwort 3. l.).

Jacob *Nöldeke Delectus veterum carminum arabicorum* (Berl. 1890) című chrestomathiáját vette mintául: *Wie diese Auswahl, will auch die vorliegende keine Eselsbrücke für Anfänger bilden. Jeder Arabist, welcher einmal einen klassischen osmanischen Dichter mit wirklichem Verständnis durchgearbeitet hat, weiss, dass die Schwierigkeiten auf diesem Gebiet noch erheblich grössere sind (!), als auf dem der Dschahilija-Poesie* (Vorwort).

44 költeményt ad Jacob átírt török szövegben, minden egyes ghazelnél pontosan megjelöli a versmértéket és megmagyarázza a nehezebben érthető helyeket.

Szolimán egészen a perzsa költők modorában ír, szufi színezetű versek szerelmi panaszos költeményekkel és *Hafizra* emlékeztető bordalokkal váltakoznak nála. A világi élet mulandó, ígyunk, mulassunk. «Bort adj ide csapláros, mert ez az élet úgy elmegy mint a szél», mondja egyik versében. Nem egy helyen emlékszik meg a csalfa világról: «Nem ember az, a ki ennek a hűtlen világnak felül. — Ha jól megnézed, egy szempillantásig se tart a földi élvezet.» (*Bivefa dünjaja her kim aldanir adam dejil.*)

Úgy áll ő ma, úgymond, kedvesének ajtajában, mint egy koldus

bár világi életében király (Sah dirilen dsihán icsinde bugün — Kapuszuñda aniñ geda görünür 52. l.).

Egy igen gyakorlatiasan szerkesztett török-német szójegyzék zárja be a hasznos művecskét, mely jó szolgálatot tesz a classikus török nyelvvel foglalkozóknak.

KÉGL SÁNDOR.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK

1902/1903.

16. Börzsönyi Arnold: A győri benczés főgymnasium régiség-tárának római érem- és pénzgyűjteménye. (Győri főgimnázium.) — 17. Lőrincz Gábor: A Vanke József-féle éremgyűjtemény. (Nagykárolyi róm. kath. főgimnázium.) — Börzsönyi az 1899/1900. évi értesítőben megkezdett ismertetést folytatja, illetőleg fejezi be, összesen 3826 érem leírásával. Célja «nem csupán egyes darabjaink leírását közölni, hanem bevezetesképpen a mennyire a különböző korbeli érmeink megengedik s módot nyújtanak, röviden főbb vonásokban közölni mindazt, a mi a római pénzügygyel összefügg, hogy olvasóink a római pénzekről, azok neveiről, értékéről és fejlődéséről, föliratairól, képeiről, alak- és készítménymódjáról képet nyerhessenek». E bevezetés az első közleményben 27 lapot foglal el, a melyben becses adat a 26. lapon a Győr vidéki római éremlelő-helyek felsorolása. Kár, hogy e lelőhelyeket nem ismételte B. az egyes érme leírásánál, de reméljük, hogy magában a gyűjteményben az érme mellé fel vannak írva.

A nagyszámú érem meghatározása óriási munka; méltányolni csak az tudhatja, a ki valaha próbálkozott vele. Pedig azt hiszem, hogy sokan még a zsebükben hordott aprópénz feliratát sem ismerik!

Lőrincz is folytatólag írja le a gymnasium gyűjteményét, 172—861. szám alatt. A szám szerint kisebb, de néhány kelet-római császári pénzzel is bíró gyűjtemény becses emléke a nagyilelkű adományozónak, Vanke Józsefnek.

FINÁLY GÁBOR.

18. Dr. Scheiner A.: Die deutsche Bühnenaussprache und unser Schuldeutsch. (Medgyesi ág. h. ev. népisk., 37—49. l.). — Németországban újabban mind nagyobb körre terjed az a törekvés, hogy egy lehetőleg egységes német kiejtést állapítsanak meg. Hisz ismeretes, hogy a nagy német nyelvterület határain belül az irodalmi nyelven beszélő műveltek más meg más árnyalatú kiejtéssel élnek s egy kis gyakorlat alapján igen könnyen meg lehet ismerni kiejtése módja szerint pl. a berlini, a lipcei, a stuttgarti vagy a bécsi németet. Magában véve nem is volna éppen baj, hogy a műveltek kiejtése az alapul szolgáló nyelvjárások szerint némileg színeződik: hisz ez az állapot évszázadok óta áll fenn s a különböző vidékekről való néme-

tek azért mégis jól megértették és megértik egymást. Bizonyos kiegyenlítődést már maga a természetes fejlődés is mozdított elő, különböző vidékiek sűrűbb érintkezése, költözködés, utazások stb. önkénytelenül is némi kiejtésbeli assimilációra vezettek az egyeseknél. Újabb azonban e kiegyenlítődést egész tudatosan is akarják támogatni és siettetni s a tudományos irodalomban is mind sűrűbben foglalkoznak az egységes német kiejtés kérdésével. Vietor marburgi egyetemi tanárnak már a 80-as évek óta megjelenő iratai újabbban mind több kiadást érnek (*Die Aussprache des Schriftdeutschen*⁵ 1901.; — *German Pronunciation*⁴ 1898.; — *Deutsches Lesebuch in Lautschrift*. I.² 1904.), az utolsó években pedig Siebs boroszlói egyetemi tanár munkálkodott a színpadi kiejtés egységesítésén. Siebs kezdeményezésére 1898-ban a német színház-egyesület képviselői több kiváló német nyelvészszel együtt Berlinben tanácskozást tartottak s a színpadok számára a mintsszerű német kiejtés szabályait állapították meg. E munkálatok eredményeit Siebs még ugyanabban az évben adta ki *Deutsche Bühnenaussprache* cím alatt (2. kiad. 1901.; kivonatos kiadása: *Grundzüge der deutschen Bühnenaussprache*² 1904.). Az 1899-ben Brémában tartott német philologus-gyűlés germanistikai szakosztálya helyeselte ama tanácskozások eredményeit s kimondotta: «Sie [die germanistische Sektion] hält es für wünschenswert, diese Ergebnisse für andere Gebiete der deutschen Sprachpflege, insbesondere durch die Schule, nutzbar zu machen, in soweit im Leben und Verkehr eine Annäherung an die Sprache der Kunst möglich und zweckmässig ist.»

Az iskolának feladata már most mind Németországban, mind egyebütt, a hol német nyelvet tanítanak, hogy fontolóra vegye, mily mértékben lehet a német kiejtés tanítását — amaz említett megállapodások figyelembevételével — egyöntetű eljárással szabályozni. Az erdélyi szász oktatásügy egy jeles munkása, Scheiner A., főntemlített programértekezésében a Siebs-féle munkálat alapján már is kísérletet tett arra nézve, miképen lehetne ama megállapodásokat az iskola számára hasznosítani. Scheiner ebben elismerésreméltó óvatossággal és körültekintéssel járt el: helyesen hangsúlyozza, hogy eleve is ki van zárva, hogy az iskola egy csapással magáévá tegye ama színpadi kiejtést s hogy csak ama mintához való óvatos közeledségről («behutsame Annäherung an deutschländisches Muster») lehet szó; hisz maga Siebs is kiemelte, hogy a színpadi kiejtésnek az iskolában való tanítása mesterkéeltségre és keresettségre vezetne s hogy ama kánonnak olyan követelményeit, a melyek az illető vidék nyelvszokásával nagyon is ellenkeznek, nem kell átvenni. Helyeseljük azt is, hogy Scheiner a hangképzést a maga egészében tekinti s mindenütt általános utasításokat ad: kívánatosnak mondja pl., hogy az erdélyi szász tanuló energikusabb és szorosabb articulatiohoz szokjék, az ajkak gömbölyítését és dudorítását határozottabban végezze, mint a hogy eddig szokás; a *p t k* hangokat hehezettel ejtse (*Pat'e, Kett'e, Treue*) stb. Más dolgokban (pl. a rövid zárt *e* elvetésére nézve, 32. §.) nem csatlakozik oly feltétlenül a berlini megállapodásokhoz s azt hiszem, még egy pár más részletkérdésben is tagadó vagy eltérő álláspontra kellett volna helyezkednie. Így a berlini értekező bizonyára joggal kárhoztatta az *eu* és *äu* diphthongusoknak *ai*-féle kiejtését (ha pl. a *Leute* szót, mint nálunk is gyakran, *laite*-nek ejtik), de az ajánlott *oi*-féle ejtés (phone-

tikailag pontosabban öö, Scheiner 14. §.) mégis csak nagyon északnémet hangzású s nálunk affektált hatású; ajánlatosabb itt az *öi*-féle kiejtés. Az iskolának nem kellene elfogadnia az *-ig* végzet ejtésére vonatkozó magukban véve is következetlen szabályokat sem (pl. a *König* alakban *-ich*, de a *Könige* alakban *g* explosiva, Siebs kis kiad. 38. §., Scheiner 21. §.). Az iskolát illetőleg a kérdés, nézetem szerint, egyáltalában nincs még abban a stadiumban, hogy a legkisebb részletekre nézve is már végleges utasításokat lehessen adni: itt most a megfigyelés és megfontolás a főfeladat. Azt hiszem, ép a szélesebb körökre terjedő megfigyelés után ki fog tűnni, hogy bizonyos részleteknek egységes szabályozása nem is lehetséges. Erre már a mozgalom eddigi története is mutat példákat: Vietor (a kinek irataira Scheiner egyáltalában nem volt tekintettel) régebben pl. a magánhangzók közti *g*-nek spirantikus ejtését ajánlotta (*liege*: ejtsd *līje*), újabban azonban — minthogy meggyőződött, hogy ez az ejtémód a német nyelvterület nagy részében nem számíthat elterjedésre — mind a *lieje*, mind a *liege*-féle kiejtémódot megengedi.

Scheiner mindenesetre elismerést érdemel, hogy a német kiejtés kérdésével az iskola szempontjából alaposan foglalkozott és értekezéssel tényleg más szakembereket is arra fog indítani, hogy a fontos tárgyhöz hozzászóljanak.

PETZ GEDEON.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság f. évi nov. hó 9-én *főolvasó ülést* tartott, melynek tárgyai voltak:

1. Némethy Géza: Tibullus magyarázatához.

2. Loósz István: Kemény Zsigmond «Özveggy és leánya» című regényének forrásai.

A főolvasó ülést *választmányi ülés* követte, melyen Heinrich Gusztáv elnöklete alatt jelen voltak: Hegedüs István alelnök, Némethy Géza főtitkár, Cserhalmi Samu pénztáros, Bermüller Ferencz, Finály Gábor, Hornyánszky Gyula, Kempf József, Láng Nándor, Maywald József, Pecz Vilmos, Petz Gedeon, Pruzsinszky János, Tolnai Vilmos, Váczy János, Vári Rezső vál. tagok és Császár Elemér mint jegyző.

1. A pénztáros jelentése szerint a bevételek jan. 1. óta 10503.88 K, kiadások 10011.12 K, pénzkészlet 492.76 K. Tartozás a Franklin-Társulatnak 4931.98 K.

2. Az utolsó választmányi ülés óta elhaltak tagjaink közül: Hám Sándor sátoraljaujhelyi főgymn. tanár, tagtársunk 1889. óta, Uhlarik János dr. nagyszombati főgymn. tanár, tagtársunk 1888. óta, Baráth Ferencz budapesti ref. főgymn. tanár, tagtársunk 1881. óta. A választmány őszinte részvétellel értesül a halálesetekről.

3. Új rendes tagok: Usetty Ferencz budapesti főgymn. tanár, volt rk. tag (aj. Maywald), Kaiblinger Fülöp budapesti főreálisk. tanár (Miklós

erencz), Sztoja Miklós nagyikikindai főgymn. tanár (Császárs), Horváth Gyula dr. főgymn. tanár (Tímár), Darkó Jenő dr. főgymn. tanár (Hegedűs), Lakatos József főgymn. tanár (Heinrich Alajos). Új rendkívüli tagok: Katona Ferencz és Juhász Gyula tanárjelöltek (Siegescu), Komoróczy Gáspár benczés tanárjelölt (Katona).

4. Az elnök jelenti, hogy a Közlöny eddigi szerkesztője, Katona Lajos, köszöni a választmánynak iránta tanúsított bizalmát, de hivatkozva arra, hogy megrendült egészsége miatt nem győzi a szerkesztéssel járó fáradtságos munkát: arra kéri a választmányt, hogy — mivel a három évi cycilus, a melyre megválasztották, úgyis lejárt — mentse föl őt a szerkesztéstől. Az elnök, mivel Katona Lajos nem volt elhatározásának megváltoztatására rábírható, azt ajánlja, hogy a választmány hajoljon meg a szerkesztőnek megszívlelésre méltó okai előtt és teljesítse kérését. Azt javasolja továbbá, hogy a választmány tekintettel Katona Lajosnak, mint szerkesztőnek, lankadatlan buzgalmára és sikerekben gazdag működésére, nyilvánítsa meleg köszönetét és teljes elismerését. A választmány egyhangú helyesléssel elfogadja az indítványt.

5. Az elnök ajánlatára elhatározza egyhangúlag a választmány, hogy a szerkesztést illetőleg visszatér a kettős szerkesztéshez.

6. Az elnök azt javasolja a választmánynak, hogy a Közlöny class. phil. részének szerkesztésével Láng Nándort, a modern phil. részével Császárs Elemért bízta meg. A választmány egyhangúlag Láng Nándor dr.-t és Császárs Elemér dr.-t választja meg az 1905—1907-es cyclusra szerkesztőnek.

7. A választmány a megválasztott szerkesztők kérésére határozati-lag kimondja, hogy a tankönyv-bírálatok lehetőleg mellőzendők s az a tér, a mit így, valamint az értekezések szűkebb körre való szorítása által nyer a Közlöny, arra fordítandó, hogy a magyar irodalomnak lehetőleg összes, tudományunk körébe vágó új művei és a külföldi jelentősebb művek ismerttetessenek.

8. A főtitkár bemutatja az athéni Commission du Congrès archéologique international meghívó levelét az Athénben, 1905. év húsvétján megtartandó archæologiai kongresszusra. Mivel Láng Nándor és Császárs Elemér kimennek a kongresszusra, ajánlja, hogy a választmány bízta meg őket a társaság képviselével a kongresszuson. Elfogadtatik.

9. A *kijelölő bizottságba* elnök ajánlatára megválasztatnak: Maywald József elnöklete alatt Hegedűs István, Némethy Géza, Petz Gedeon, Láng Nándor és Császárs Elemér.

10. Egyéb folyó ügyek elintézése után az ülés véget ér.

— Némethy Persius-kiadása és a külföldi kritika. Némethy Géza latin magyarázó jegyzetekkel ellátott Persius-kiadásáról (A. Persii Flacci Satiræ, edidit, adnotationibus exegeticis et indice verborum instruit, Budapestini, 1903.), melyet a M. T. Akadémia classica-philologiai bizottsága bocsátott közre, idáig kilencz bírálat jelent meg német, francia, angol és olasz folyóiratokban. Ezek közül kettő, nevezetesen a *Fried-*

länderé a Deutsche Literaturzeitung-ban (1903, p. 1713.) és a *C. W.—n* (Carl Weyman?) jegyű bírálójé a Literarisches Centralblatt-ban (1903, p. 1546.), kedvezőtlen: a munka új tudományos eredményeit nem sokra becsülik s csak annyit hajlandók megengedni, hogy kezdőknek alkalmas bevezetésül szolgálhat Persius tanulmányába. A többi hét bírálat már mind elismerő. *Hostus* a Berliner Philologische Wochenschrift-ben (1903, p. 1485.) érdemes munkának (verdienstliche Arbeit) nyilvánítja s véleményét így összegezi: «Konservativ in der Kritik, gründlich im Kommentar gibt der Verf. auf die vielen bei Persius sich erhebenden Fragen meistens die richtige Antwort». *Helm* a Wochenschrift für klass. Philologie-ban (1903, p. 709.) melegen üdvözlí: «Es ist erfreulich, dass uns eine neue Persius-Ausgabe mit Kommentar beschert ist, denn . . . die Schwierigkeit der Sprache des Persius macht die Lektüre der Satiren ohne Erklärung nahezu unmöglich. Es ist aber auch erfreulich, dass die uns zu teil gewordene Ausgabe mit solcher Gewissenhaftigkeit und Sorgfalt gemacht ist . . . Der Herausgeber hat mit genauer Benutzung der gegebenen Hilfsmittel, zugleich aber auch mit scharfsinniger Prüfung derselben einen wohl durchdachten Kommentar geschaffen, der Schritt für Schritt den Gedankengängen des Dichters nachgeht». A Neue Philologische Rundschau-ban (1903, p. 505.) *Sorn* különösen kiemeli Némethy jó latinságát («das Latein des Verf. ist ein durchaus korrektes und mustergültiges») s bírálatát így fejezi be: «Alles in allem: Némethy's Buch ist wegen des gediegenen und vortrefflichen Kommentars als ein sehr willkommener Beitrag zu einer wissenschaftlichen Persius-Erklärung freudigst zu begrüßen». *Waltzing* a Musée Belge classica-philologiai folyóirat Bulletin bibliographique című mellékletében (1903, p. 455.) szintén megdicséri a könyv latinságát («un latin clair, correct et élégant») s a kommentárt megbízható és mélyreható («aussi solide qu'approfondi») munkának nyilvánítja. A Revue critique-ban (1904, p. 438.) *I. K.* (Kont Ignác) hívja fel reá néhány elismerő sorban a francia tudós világ figyelmét. Az angol *Athenaeum* névtelen bírálója (1904. p. 398.) a kommentárt igen kimerítőnek s éles ítéletre vallónak («both full and judicious») tartja s elismeri, hogy jelentékeny adalékul szolgál Persius helyesebb magyarázatához: «We must not conclude without adding, that M. Némethy has added considerably to the illustrations of his author and that the notes as a whole are very helpful». Végül *Tropea* a Rivista di storia antica-ban (Bullettino bibliografico, 1904, p. 52.), miután elismeréssel szolt a M. T. Akadémia «Editiones criticae» című gyűjteményéről, a melyhez Némethy kiadása is tartozik, nagy dicsérettel emeli ki a jegyzetek gazdag tartalmát s a szerzőnek mindenre kiterjedő figyelmét: «In queste il chiaro Autore espone dapprima l'argomento di un dato numero di versi per ciascuna satira, e poi il commento, *ricchissimo*. Non c'è questione, non c'è ipotesi, che non siano vagliate e discusse con tutti i mezzi dei quali la filologia possa disporre». Az egészhet hosszas és fáradságos kutatás nevezetes gyümölcsének («frutto cospicuo di lunghe e diligenti ricerche») nyilvánítja.

— Archæologiai hírek. Kavvadiasz, a görögországi műemlékek főfelügyelője, kit nemrég az athéni egyetem archæologia-tanárának neveztek ki, nagyfontosságú javaslattal fordult a görög közoktatásügyi minisztériumhoz: föl akarja romjaiból építeni a *Didymaion*-t, Apollonnak Miletos mellett fekvő, ión stílű templomát, melynek jóslóhelyét még Julianus császár idejében is látogatták. A Didymaion Paionios és Daphnis tervei szerint épült egy régebbi, a perzsa háborúban lerombolt szentély helyén és Vitruvius tanúsága szerint az ókornak legpompásabb és legnagyobb emlékei közé tartozott. Méretek dolgában csak az ephesosi Artemision és a samosi Heraion vetekedhetett vele. Míg azonban ez utóbbi templomok majdnem teljesen elpusztultak, addig a Didymaion részei, úgy látszik, hiánytalanul jutottak ránk abban az óriási romhalmazban, mely fölött Jeronda falunak néhány háza és egy malom áll. Kavvadiasz számítása szerint kb. egy millió frank szükséges a terület megvásárlására, a rommező fölsátására és az óriási épületnek újból való fölépítésére. Művészettörténeti szempontból természetesen rendkívül tanulmányos volna ez a restaurálás, melynek technikai akadályai nincsen. Csak vissza kell gondolnunk arra, hogy Nike Apterosnak az athéni Akropolis fokán levő kis templomát hasonló módon illesztgették össze 1835-ben Ross, Schaubart és Hansen azokból az épülettagokból, melyeket a törököktől emelt bástyafalban szétszórva találtak volt. A régi templomok ilyenmő restaurálását most több helyen is végezik. A jövő hűsvétkor Athénben tartandó archæologiai kongresszus alkalmára helyreállították, ill. kiegészítették a szerte heverő épületrészekből Apollonnak *phigaleiai* templomát; az *Erechtheion*-on is serényen folyik a munka: az északi előcsarnok gerendázatát és kazetta mennyezetét antik épületdarabokból állította helyre Balanos mérnök, a nyugati oldal első falának ledőlt féloszlopai eredeti helyükre kerültek s a hozzátartozó gerendázat is összeilleszthető; a karyatida-csarnokot, valamint a keleti oldal nagy előcsarnokát szintén kijavították és megvédték az összeomlás fenyegető veszedelme ellen, úgy hogy az ión építésnek ez a gyöngye nemsokára külsejének eredeti szépségével fog pompázni.

Delphében újra fölépítették az athéniek kincsesházát, melyet a marathoni csata után emeltek. Az utóbbi munka, melynek pontos, korhű végrehajtása a kiásott építési okmány részletes adatai alapján vált lehetségessé, a francia iskola költségén történt. Ez az intézet — mint erről Homollenak, az ásások intézőjének beszámolójából értesülünk — 700,000 frankot meghaladó összeget fordított Delphinek fölkutatására s oly eredményeket ért el, melyek méltán sorakoznak az olympiai ásások mellé; a földértett, rendkívül gazdag művészettörténeti és föliratos anyag ismeretetését most bocsátják közre több kötetes, fényes publicatióban. — Homolle helyét, kit a Louvre igazgatójává neveztek ki, Holleaux foglalta el az École française d'Athènes élén s most ő folytatja a görög művészet egyik legnevezetesebb emlékhelyének, *Delos*nak a francziáktól már régebben megkezdett fölkutatását. Az ottani újabb leletek között figyelmet érdemel egy kitűnő karban fönmaradt mozaik, mely a tigrisen nyargaló Dionysost ábrázolja, kezében thyrsosbottal, továbbá szépművű Silenos-szobor a Kr.

e. III. századból; azonkívül egy Pan és Aphroditeből álló remek csoportot, az istennő vállán Eros ül, a ki Pant szarvánál megragadva igyekszik eltaszítani. A sziget északkeleti részében különböző épületek jelenlény maradványaira akadtak, a Philippos-féle stoa szomszédságában meg kis agorát ástak ki az azt környező házakkal együtt.

A mindenfelé folyó ásatások sorából ez alkalmából főlegméljük még Furtwänglernek a mai *Aigina* város szomszédságában végzett kutatásait, melyek tömördek, főleg korinthosi gyárakból eredő vázát hoztak napfényre. Ezeknél érdekesebb egy szép márványsphinx, mely az olympiai szobrokkal egykorú és valószínűleg a fölíratokban 'Αφροδίτη ἐπὶ λυμένι-nek szentelt templomnak akroterionja; továbbá egy IV. századbeli férfifej; azonkívül számos phoeniciai és egyiptomi származású iparművészeti kisémlék került elő. Ugyanez a müncheni tudós fölfedezte az archaikus művészet egyik leghíresebb alkotásának, a Pausaniastól részletesen leírt *amyklai Apollonszobor trónusának* maradványait a Sparta melletti Hagia Kyriaki nevű templom helyén és engedélyt is nyert a görög kormánytól, hogy a talapzatot kiássa és az emlékhöz tartozó, különböző szomszédos épületekbe beillesztett márványlapokat összegyűjtse. Az amerikai Miss H. A. Boyd-tól Kréta szigetén, *Gurnia* mellett 100 munkással végzett ásatások a mykenei kultúrának jelentékeny maradványait szolgáltatották; eddigelé számos magánházat, egy fejedelmi palotának részeit, szentélyforma épületet és a város egyik szépen kövezett utcájának nagy részét sikerült föltárnia, a miközben számos vázát és mindenféle eszközöket talált. Az osztrákoknak *ephesosi* munkálatai a színház közelében fekvő piacra, az avval szomszédos hét díszkapura és egy oszlopsorral díszített könyvtárárpületre vonatkoztak. Az utóbbit az architrav felirata szerint valami Ti. Julius Celsus alapította a Kr. u. 1. században: a homlokzat fülkéiben három 'Επιστήμη, Ἀρετή, Σοφία aláírású allegorikus szobrot találtak.

L. N.

— Klasszikus Regénytár címmel gyűjteményes vállalatot indított meg a *Récai Testvérek* könyvkiadó cég. Egyelőre hatvan kötetre tervezve be akarja mutatni a XIX. század legkiválóbb külföldi regényíróit. A mennyire a közölt tájékoztatóból következtethetünk, helyes érzékkel vannak összeválogatva az írók és regényeik, a sok különböző szempont, a melyből ilyen gyűjteményt össze lehet állítani, a kellő szakértelemmel van összebékítve. Már az a körülmény, hogy élő író munkája, Tolstojon kívül, nem szerepel a műsorukban, elég biztosítékot nyújt, hogy nem a divat szolgálatában áll a vállalat két szerkesztője, *Ambros Zoltán* és *Voinovich Géza*. Nem a mai irodalomnak hirtelen fölkapott, de ép olyan hirtelen feledékenységre elmerülő, ephemer értékű regényeit keresték össze, hanem azokat, a melyek fölött már elhaladt az idő s így kiállották ennek a legszigorúbb kritikusnak az ítéletét. Nem is csak érdekes olvasmányt akarnak nyújtani, hanem közrebocsátják azokat a regényeket is, melyek már nagyrészt csak az irodalomtörténeti, a melyek azonban rászolgálnak arra, hogy a művelt közönség elolvassa őket. Ennek a szempontnak érvé-

nyesítéséért igazán elismerés illeti meg a vállalat tervezőit, mert az érdekesítő, könnyű regények közé a közizlés szempontjából — rossz értelemben véve a szót — elavult olvasmányt vegyítve szinte öntudatlanul reáveszik a közönséget, hogy nehezebb, kevésbé gyönyörködtető, de komoly és mély olvasmánynyal foglalkozzék. Nem riadnak vissza a szerkesztők hosszabb, kötetekre terjedő regényektől sem, s míg az újabb időben, az irodalmi műveltség nagy kárára, szinte törvénynyé lett kiadóink között, hogy 10—15 ívesnél hosszabb regényeket nem adnak ki és ezáltal gyorsan élő és gyorsan olvasó közönségünk még jobban hozzászokott a rövid, vázlatos, fölületes olvasmányhoz: itt a régi, becsületes, kipróbált, de sűrű nyomásban is hatvan íves angol regények kerülnek az olvasközönség kezébe. Ujságot természetesen nem sokat várhatunk a művek között — bár tagadhatatlanul szép számmal vannak köztük magyar editio princepsok — nagy részük már megjelent fordításban, de vagy olyan régen, hogy szinte megfeledkeztünk róluk, vagy igen rosszul. A mint a most megjelent első sorozat (*Daudet Nouma, Tartarin; Balzac Goriot és Eugénie Grandet; Dosztojevszkij Raszkolnyikov; Meyer Jenatsch; Dickens Twist*) bizonyítja, a régi fordításokat, ha vagy az irodalmi kegyelet követelte, vagy a fordítás simasága ajánlotta, fölhasználták, egyébként újjal pótolták. Általában elég jók a fordítások, de egy részük bizony nem emelkedik a rendes fordítói munka fölé, sablonos, egyhangú, szinte magán viseli a gyári munka színét s a Fái J. Béla Nouma-fordításában olyan baklövés is kerül elő, hogy a *déjeuner* tolmácsolására a magyar *uzsonná-t* találjuk. A regények elé a szerkesztők írtak tájékoztató bevezetések, szellemesen és különösen Voinovich igen érdekesen. A kötetek igen vékony papirosra vannak nyomtatva, a mi igen könnyűvé teszi őket — tudjuk, hogy a regényolvasó közönség szereti a kényelmet és a fekvő olvasást! — hogy azonban nem árt-e ez a tartósságuknak, azt majd az idő mutatja meg. A technikai kiállításuknak van azonban egy nagy hibája: a különböző regények terjedelmük szerint kétféle betűfajljal vannak szedve. Áruk határozottan méltányos, a harmincz íves sűrűn nyomott, vászonba kötött könyvek kötete 4 K.

Cs.

— Külföldi bírálat a Magyarországi Latinság Szótáráról. A *Revue d'Histoire Ecclesiastique* (Cinquième année. No 2. 1904. 15 avril. Louvain) beható ismertetésében a többi közt ezeket írja *E. van der Mynsbrugge*: Dans nul autre pays, sans doute, la grande utilité et même, peut-on dire, l'impérieuse nécessité de confectionner un *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni* ne se fit si manifestement sentir qu'au royaume de Saint-Etienne... En 1787. on avait offert une prime de cent couronnes (?) d'or à celui qui ferait un *Glossarium mediae et infimae latinitatis Hungariae ecclesiastico-historico-diplomatico-juridico-oekonomico-dicasterialis philologico reale*. Mais la tâche était lourde et la question resta sans réponse. Enfin, plus de cent ans après, le projet fut repris par les princes magyars de la philologie et, sous les auspices de l'Académie des Lettres de Hongrie, M. Bartal fut chargé de l'exécution. Telles sont les origines,

philosophique et historique, du *Glossarium* que nous présentons aux lecteurs de la *Revue d'histoire ecclésiastique*. Dans la préface, M. Bartal a clairement exposé ces faits, ainsi que sa méthode de travail (§ I.) et les modes du développement et de l'évolution de la latinité hongroise (§ II.). L'auteur a dépouillé une masse énorme d'œuvres littéraires, en a recueilli une foule de termes perdus dans l'oubli, les a compilés, mis dans l'ordre alphabétique et interprétés en latin classique et en magyar, et aussi, — en cas besoin, — en italien, en français, en allemand ou en slave; le tout est généralement appuyé d'un ou de deux — et quelquefois de plusieurs — exemples, et mention est faite de la source à laquelle le vocabulaire ou la citation a été puisée.

La publication de M. Bartal constitue une contribution très importante au perfectionnement des dictionnaires de Du Cange et de Forcellini. . . . Faisant un glossaire de la latinité au royaume de Saint-Étienne, il est naturel que l'auteur s'intéresse moins aux termes internationaux relevés déjà par Du Cange et Diefenbach (et auxquels il renvoie dans chaque cas particulier) qu'il ne les rapporte que pour en constater l'usage dans sa patrie et mettre en vedette l'un ou l'autre texte peu ou point connu qui le concerne. Non moins naturellement il s'attache particulièrement à l'explication des vocables spéciaux à sa patrie. . . . Sans doute aussi est il vrai de dire que les qualités des glossaires de Du Cange et de Bartal, bien qu'également appréciables, sont néanmoins différentes de nature. Et nous ne parlons pas de la nouveauté d'une partie notable des mots recueillis par Bartal; à ce point de vue, son œuvre constitue un supplément inappréciable à celle de l'érudit français. Nous ne faisons pas plus allusion à ce fait que Du Cange ne s'est occupé que de la latinité du moyen âge, tandis que Bartal a poussé ses recherches jusqu'à la fin du XIX. siècle. Mais ce que nous voulons faire observer ici, c'est que Du Cange a daté avec plus de précision que Bartal les textes cités dans les cours de son vocabulaire, tandis que celui-ci opérant deux siècles après l'autre, a eu la chance d'avoir à sa disposition des textes infiniment mieux préparés et critiqués. Réunir dans chacun de ses travaux toutes les qualités qu'actuellement ils se partagent, serai les rendre, abstraction faite de leur plénitude, scientifiquement parfaits. Pour le *Glossarium* de Du Cange, ce serait une tâche énorme et qui dépasse les limites de la vie d'un homme. Au contraire, pour celui de Bartal, elle sera aisée. Car celui-ci a des limites beaucoup plus étroites et surtout l'auteur a le mérite incontestable d'avoir érigé un monument si bien conçu et si bien exécuté qu'on pourra sans doute, raisonnablement, le perfectionner encore dans les détails, mais non le transformer.

— Daënu. A Phil. Közlöny legutóbbi számában Schmidt József heves kritikát mond «Brassó és egy m. hangtörvény» című cikkemre. Legjobban azon kifejezések ellen csúcsosodik ki támadása, melyeket analógiaképen a szanszkrit nyelvből vontam a bizonyítás körébe. Kivált egy etymologia, a szkr. *dhēnu* > magy. *tehén* ellen kél szenvedélyesen ki

és az ily «borzalmas képtelenség» ellen szinte rendőri beavatkozást kér. És pedig a tudomány nevében! Csak hadd jöjjön a rendőr; lesz rá szükség; mert alig hagyja el a támadó szerepet, maga is előlép és megtanít arra, hogy a magy. «*tehén* csak oly alakból származhatott, mint (az) av. *daēnu* (*tején, *tehén*, mint *fejér*, *fehér*?); ez olyan világos stb.».

E dologról érdemes is, szükséges is valamit mondani; és én csak a tudomány érdekében kérek egy pár megjegyzésem számára helyet. Nem Sch. az első, ki a «*tehén*»-nek az av. *daēnu* (nőstény)-ből való származását tanítja nálunk. Munkácsi B. ugyanez etymologia mellett tör lándsát, persze más megokolással: Munk. a *bial*, *bihal* (bivaly) analógiával világítja meg a *daēnu* > *tehén* átvételét; Sch. a *daēnu* > *tején, *tehén* theoriát a *fejér*, *fehér* szavakkal teszi megfoghatóvá (!). Melyik bizonyítás alaposabb, most nem kutatom. Csak megmutatom, hogy mily kátyuba vitte e kérdéssel két iranistánkat a «definitív látni-nem-tudás», azaz a nem-tudás.

Az av. nyelv *aē* diphtongusának a szkr.-ban *ē*, a későbbi iráni és az iránságból kölcsönző nyelvekben rendszeren *ī* vagy *ē* a megfelelője. Tér szűkiben csak öt-hat példát írok ide:

- Az av. *daēva* (démon), szkr. *dēva*, újperzsa *dīv*, *dēv*;
- av. *kaēna* (Strafe), pehl. *kīn*, újp. *kīn*, *kinah*, magyar *kín*;
- av. *haētu* (Furth, Brücke), szkr. *sētu*, magyar *híd*;
- av. *maēša* (juh), szkr. *māṣa*, újp. *māš*; osztják *mīs*, zürjén *mös*;
- av. *daēza* (Burg), pehl. *diz*, újp. *diz*, *diž* és *dēž*; stb.

A többi példa idézését átengedem Sch.-nek; lelhet még tízannyit, a mennyit én idéztem. De ha ő az av. *aē* > *ejé*, *ehé* hangfejlődésre egyetlen más esetet mutat fel: akkor én belátom, hogy a magy. *tehén* az av. *daēnu*-ból való; akkor Jugria és Indogermania térdet-fejet fognak hajtani majd előtte; addig azonban mosolylyal kísérem módszeres nyelvnymozását és fentartom ama régi nézetemet, hogy az av. *daēnu* szavából csak *tinó* lehetett és lett a magyarban.

Hát a szkr. *dhēnu*-val hogyan állunk? Tény, hogy a media aspirátából *tenuis*+*h* (nem media!) hangfejlődés szemet szűr és csodálkozást kelt; de csak abban, ki az ind aspiráták természetét az aveszta vagy latin és görög betűk után ítéli meg. Megismerés végett nem utalom Sch.-t a prātisākhya'khöz; de, ha iranistának hiszi magát: akkor már a tudomány elemi fokán is tudnia kellene azt, a mit Whitney Ind. Gram. 37. §.-a e betűkről mond. És ha ezt ismeri: lelőhad a csodálkozása és megbékül azon gondolattal, hogy tovább is fentartom azon nézetemet, hogy a *tehén* csakis a szkr. *dhēnu* átvétele lehet anaptyxis útján és ez az anaptyxis (mondjuk *így* a Sch. kedvéért) kizárólag a magyar hangsúly hatása alatt jött létre. Nyugodt megfontolással hirdetem hát ezentúl is, hogy az av. *daēnu* > m. *tehén* egyszerű nonsens, mit csak felületesség vitathat; a szkr. *dhēnu*-ból azonban megfejthető e szavunk. Tudományos szempontból egyedül ez tartható fenn.

FIÓK KÁROLY.

— Franciaia könyv Arany Jánosról. *Kont Ignác* hazánkfia, különösen a mióta a Sorbonne-on a magyar nyelv és irodalom köréből tart előadásokat, kitűnő szolgálatot tesz irodalmunk külföldön való ismeretetésének. Mint tavaly Vörösmartyról (l. EPhK. XXVII. 799. l.), úgy az idén Arany Jánosról írt igen vonzó előadású kis monographiát, mely *Un poète hongrois. Jean Arany (1817—1882.)* czímen jelent meg Párisban F. R. de Rudeval kiadónál. A 86 n. 8-adr. lapnyi munka rövid bevezetés után négy fejezetben mondja el először a költő életét (7—20. l.), azután lyrai (21—36.), majd nagyobb elbeszélő (37—66.) s végül kisebb elbeszélő költeményeit tárgyalja, mindenik nevezetesebb műnek bő kivonatban jelezvén a tartalmát. A szerző mindenütt a legjobb források nyomán indul s általában helyes tájékoztatást nyújt legnagyobb költőink egyikéről, a kit a francziák eddig csak vajmi kevésbé ismertek. —a.

— Mardonios halála. Az ezen czímszó alatt e folyóirat múlt számában közölt cikkelyre vonatkozólag kijelentem, hogy a felfedezett hibában Jebb teljesen ártatlan. A hibát egy félreértett passus alapján én magam követtem el huszonöt év előtt, a legelső kiadás alkalmával. Az ép most készülő ötödik kiadásban gondoskodtam a helyesbítésről.

Budapest, 1904. november 4.

FINÁCZY ERNŐ.

— Hibaigazítás. Az EPhK. 789. l. Harmos János h. Harmos Sándor olvasandó.

— A szerkesztőhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *-gal jelölt munkák legközelebb ismertetésre kerülnek. A hol a hely nincs említve, ott Budapest értendő. Az évszám, ha külön nincs kitéve, 1904. A mely munkák alakja nincs megjelölve, azok n. 8-adrétűek.)

Aeneae Sylvii De duobus amantibus historia. Recensuit, illustravit, emendavit *Josephus I. Dévay*. Item: *Aeneae Sylvii* De duobus amantibus historia Cento ex variis, demonstravit idem auctor. XXV effigiebus. Typis I. Heisleri. (Toldy Lajos bizománya Budán.) XXII, 88 l. és 2 sztl. lev. + 14 l. (1901.) Ára 4 K.

Olesó Könyvtár: 1359. Manuel Jenő költeményeiből. Francziából ford. *Bogdánfy Lajos*. 36 l. 20 f.

1360—61. *Lechat Henrik*, A görög szobrászat. Francziából ford. *Berkovics Miklós*. 52 l. 40 f.

1362—63. *Haraszi Gyula*, Duse Eleonora. 50 l. 40 f.

*Kelemen Béla, Magyar és Német Kézi Szótár tekintettel a két nyelv szólásaira. II. Magyar-német rész. Athenæum. 4 sztl. lev. és 528 l. Ára ?

Savitri. A Mahābhāratából. Sanskritből fordította és jegyzetekkel kísérte *Vértesy Dezső*. (Különlenyomat a makói áll. főgymn. 1903/4. évi Értesítőjéből.) Makó, Gaál László. 29. l.

Zeitschrift für hebräische Bibliographie VIII. Jahrg. No. 3. (Mai-Juni.) 1904. Frankfurt a. M. (80—84. l. Christliche Hebraisten in Ungarn. Von A. Marmorstein, Berlin. Forts. 21—53. sz. A felsorolt magyarországi írók közül kiemeljük 48. Káldi Györgyöt, 51. Temesvári Pelbártot, 52. Apáczai Cseri Jánost, 53. Pécsi Simont. A czikknek folytatása köv.)

KÜLFÖLDI KÖNYVÉSZET.

Gerstenberg, H., Henriette v. Schwachenberg u. Hoffmann v. Fallersleben. Berlin, 1903. Fontane. (8-r.) 3 M.

Gräf, H. G., Goethe über seine Dichtungen. 2. Theil, 1. Band. Frankfurt a. M., 1903. Liter. Anst. (N. 8-r. XXII, 443 l.) 7 M.

Growoll, A., Three centuries of English booktrade bibliography, also a list of the catalogues etc. published for the English booktrade, 1595—1902, by W. Eames. London, 1903. Low. (8-r.) 21 Sh.

Gschwind, H., Die ethischen Neuerungen d. Früh-Romantik. Bern, 1903. Francke. (8-r.) 2.40 M.

Halévy, J., Nouvel essai sur les inscriptions proto-arabes. Paris, 1903. Leroux. (8-r.) 109 l.)

Helbig, M. W., Les IIIHEIΣ athéniens. Paris, 1903. Impr. nationale. (N. 4-r.) 5 fcs.

Hennings, P. D. Ch., Homers Odyssee. Ein kritischer Kommentar. Berlin, 1903. Weidmann. (N. 8-r.) 12 M.

Hermann, Paul, Nordische Mythologie in gemeinverständl. Darstellung. Mit 18 Abb. im Text. Leipzig, Engelmann. XII, 634 l. N. 8-r. 9 M.

Hessen, R., Leben Shakespeares. Berlin u. Stuttgart, 1903. Spemann. (N. 8-r. XII, 411 l.)

Holl, Fritz, Das politische und religiöse Tendenzdrama des 16. Jahrh. in Frankreich. Leipzig, 1903. Deichert Nachf. (N. 8-r. XXVI, 219 l.) 5.50 M. [Münchener Beitr. z. roman. u. engl. Philol., XXVI.]

Huart, Cl., Littérature arabe. Paris, 1903. Colin. (N. 8-r.) 5 fcs.

Huch, G., Die Organisation der öffentlichen Arbeit im griechischen Altertume. 1. Teil. Leipziger Diss., Frankenstein, Huch, 1903. (8-r.) 103 l.)

Jacobi, Herm., Mahābhārata. Inhaltsangabe, Index u. Concordanz der Calcuttaer u. Bombayer Ausgaben. Bonn, 1903. Cohen. (N. 8-r.) 14 M.

Jung, H., Das Verhältnis Thomas Middleton's zu Shakspeare. Leipzig, 1903. Deichert. (N. 8-r.) 2.80 M. [Münchener Beitr. z. roman. u. engl. Philol. XXIX.]

Kroder, Armin, Shelley's Verskunst. Leipzig, 1903. Deichert Nachf. (N. 8-r. XVIII, 242 l.) 5.50 M. [Münchener Beitr. z. roman. u. engl. Philol., XXVII.]

Krüger-Westend, Goethe u. der Orient. Weimar, 1903. Böhlau Nachf. (8-r.) 1.20 M.

Lange, J., Die menschliche Gestalt in der Geschichte der Kunst. Von der 2. Blütezeit der griech. Kunst bis zum XIX. Jahrh., hrsg. v. Köbke, aus d. Dänischen übertragen von M. Mann. Strassburg, Heitz, 1903. (4-r. XVII, 451 l., 98 tábla.) V. ö. E. Phil. Közl. 1901. 76. s. k. l.

Lebierre, J., Le mouvement réformiste des 35 dernières années et l'état actuel de la langue française. Leipzig et Berlin, 1903. Teubner. (N. 4-r.) 1 M.

- Lefèvre, E.*, Frédéric Mistral. Paris, 1903. Edition de l'Idéio provençalo. (8-r. 160 l.)
- Leykauff, A.*, François Habert u. seine Übersetzung der Metamorphosen Ovids. Leipzig, 1903. Deichert. (N. 8-r.) 3.25 M. [Münchener Beitr. z. roman. u. engl. Philol. XXX.]
- Litzmann, B.*, Goethes Lyrik. Berlin, 1903. Fleischel. (N. 8-r.) 3.50 M.
- Locock, C. D.*, An examination of the Shelley manuscripts in the Bodleian library. Oxford, 1903. Clarendon Press. (4-r.) Kötve 7 sh. 6 d.
- Marçais, W. et G.*, Les monuments Arabes de Tlemcen. Paris, 1903. Fontemoing. (8-r. 362 l.)
- Maurenbrecher, B.*, Sallustiana. 1. Heft. Halle a. S., 1903. Kaemerer. (N. 8-r.) 3 M.
- Mélanges Boissier*, à l'occasion de son 80e anniversaire. Paris, Fontemoing, 1903. (N. 8-r. IV és 468 l.) 20 fres.
- Conrad Ferd. Meyer. In der Erinnerung seiner Schwester Betsy Meyer. Berlin, 1903. Paetel. (N. 8-r.) 4 M.
- Millar, J. H.*, Literary history of Scotland. London, 1903. Unwin. (8-r. 720 l.) 16 Sh.
- Möbius, P. J.*, Goethe. I—II. Leipzig, 1903. Barth. (N. 8-r.) 6 M.
- Molesworth, B.*, Pompeii as it was and as it is. London, 1903. Skeffington. (4-r.) 25 Sh.
- Moretti, A.*, Saggio storico delle relazioni letterarie tra Italia e Francia. Periodo I, fasc. 1. Cortona, 1903. Sociale. (8-r. VII, 110 l.) 1.50 l.
- Müller, Max.*, Wortkritik u. Sprachbereicherung in Adelungs Wörterbuch. Berlin, 1903. Mayer u. Müller. (N. 8-r.) 2.60 M. [Palæstra XIV.]
- Noack, F.*, Homerische Paläste. Eine Studie zu den Denkmälern u. zum Epos. Mit 2 Tafeln u. 14 Abbildgen. Leipzig, Teubner, 1903. (4-r. 104 l.) 2.80 M.
- Nyrop, Kr.*, Grammaire historique de la langue française. Tome deuxième. Leipzig, 1903. Harrassowitz. (N. 8-r.) 8 M.
- Oldenberg, H.*, Literatur des alten Indien. Stuttgart, 1903. Cotta. (N. 8-r.) 5 M.
- Orgera, G.*, Il sentimento della natura in C. Valerio Catullo. Napoli, 1903. Pesole. (16-r. 24 l.)
- Orientis Græci inscriptiones selectæ. Ed. W. Dittenberger. Vol. I. Leipzig, 1903. Hirzel. (N. 8-r.) 18 M.
- Paris, Gaston*, Légendes du moyen âge. (Roncevaux. Le paradis de la reine Sibylle. La légende du Tannhäuser. Le juif errant. Le lai de l'oiselet.) Paris, 1903. Hachette. (8-r. IV, 291 l.)
- Pfeiffer, C.*, Die dichterische Persönlichkeit Neidharts von Reuenthal. Paderborn, 1903. Schöningh. (N. 8-r.) 1.50 M.
- Pingrenon, R.*, Les livres ornés et illustrés en couleur depuis le XVe siècle, en France et en Angleterre, avec une bibliographie. Paris, 1903. Daragon. (16-r. 162 l.) 5 fres.
- Pizzi, Italo*, Letteratura araba. Milano, 1903. Hoepli. (8-r.) 3 L.
- Radermacher, L.*, Das Jenseits im Mythos der Hellenen. Untersuchungen über antiken Jenseitsglauben. Bonn, Marcus & Weber, 1903. (8-r. VII és 153 l.)
- Rau, H.*, Franz Grillparzer u. sein Liebesleben. Berlin, 1903. Barsdorf. (N. 8-r.) 5 M.
- Richardson, R. B.*, Vacation Days in Greece. New-York, Scribners, 1903. (8-r. VIII, 240 l.)
- Rostowzew, M.*, Tesserarum urbis Romæ et suburbii plumbearum sylloge. St. Petersburg, 1903. (N. 4-r. XI, 440 l. 12 tábla.) 30 M.
- Schoenwerth, Rud.*, Die niederländischen u. deutschen Bearbeitungen v. Thomas Kyd's Spanish Tragedy. Berlin, 1903. Feiber. (N. 8-r. CXXVII, 227 l.) 8 M. [Literarhistorische Forschungen, XXVI.]

Scrocca, A., Studio critico sull' Agamemnone e sull' Oreste di V. Alfieri. Livorno, 1903. Giusti. (8-r. 72 l.) 2 L.

Singer, S., Schweizer Märchen. Anfang e. Kommentars z. d. veröffentlicht. Schweizer Märchenliteratur. Bern, 1903. Francke. (8-r.) 1.20 M.

Sultan Soliman d. Grossen Divan in e. Auswahl m. Einl. u. Erläut. hrsg. v. G. Jacob. Berlin, 1903. Mayer u. Müller. (N. 8-r.) 4 M.

Teloni, B., Letteratura assira. Milano, 1903. Hoepli. (8-r.) 3 L.

Trautmann, Mor., Finn und Hildebrand. Zwei Beiträge zur Kenntnis der altgerm. Heldendichtg. Bonn, 1903. Hanstein. (N. 8-r. VIII, 131 l.) 4.50 M. [Bonner Beiträge zur Anglistik, VII.]

Trent, W. P., History of American literature. London, 1903. Heinemann. (8-r. 618 l.) 6 Sh.

Triwunatz, Milosch, Guillaume Budé's De l'institution du prince. Ein Beitrag z. Gesch. d. Renaissancebewegg. in Frankreich. Leipzig, 1903. Deichert Nachf. (N. 8-r. XV, 108 l.) 2.80 M. [Münchener Beitr. z. roman. u. engl. Philol., XXVIII.]

Tschobanian, A., Chants populaires arméniens. Traduction française. Paris, 1903. Ollendorf. (18-r. LXXXII, 274 l.) 3.50 frs.

Vollers, K., Die Gedichte des Mutalammis, arabisch u. deutsch bearbeitet. Leipzig, 1903. Hinrichs. (N. 8-r.) 5.50 M.

Visser, M. W., Die nicht menschengestaltigen Götter der Griechen, Leiden, 1903. Brill. (N. 8-r. X, 272 l.) 5 M.

Watzinger, C., Das Relief des Archelaos von Priene. (63. Winckelmann-Programm.) Berlin, Reimer, 1903. (4-r. 24 l., 2 tábla.)

Wiegand, Th., Die archaische Poros-Architektur der Akropolis zu Athen. Unter Mitwirkung von Dörpfeld, Gilliéron, Schrader, Watzinger u. Wilberg. (Imp. 4-r. VII, 236 l., képekkel és 17 táblával.) Cassel, Fisher & Co, 1904. 60 Márka.

Wolf, L., Der groteske u. hyperbolische Stil des mhd. Volksepos. Berlin, 1903. Mayer u. Müller. (N. 8-r.) 4.50 M. [Palästra XXV.]

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

I. Classica philologia.

'Αλφάβητος τῆς ἀγάπης 177.
 Apuleius nyelve 403.
ara pacis 74.
 Archæologiai hírek 74. 345. 867.
 Archilochos 369.
 Aristoteles 60. 183. 458. — *Praecepta*-ja 789.
 Athenei törvényszékek 458.
 Batrachos 75.
 Catilina összeesküvése 329.
 Cicero régi magyar kiadása 522.
 Corpus Inscriptionum Latinarum 101.
 Cynthia-dalok 636.
 Dualis 9.
ellipsis 125.
 Erasmus 70.
 Euripides: *Bacchae* 705.
 Fokozás a görögben 16.
 Glossarium Mediæ et Infimæ Latinitatis Regni Hungariæ 219.
 Görög nyelv, ujszövétségi 1. 106.
heliasták 459.
 Homeros és Archilochos 369. —
Ilíaszának fordítása 179. 271. —
 H.-i világ 489. — Odysseiája 411. —
 Odysseus az alvilágban 45. — ha-
 zája 793.
 Horatius 649.
 Igék a görögben 18.
 Isokrates 425.
 κατὰ κράτος 253.
 Lanciani 785.
Lares 635.
 Magyarországi Latinság Szótára 219.
 869.
 Mardonios halála 787. 869.
 Mimus 154.
 Mommsen emlékezete 89. — hazánk-
 hoz való viszonya 103. — iratainak

száma 93. — levelei 427. — római
 története 96.
 Névelő a görögben 3.
 Névmások a görögben 6.
 Nicodemus Evangeliuma 65.
 Niebuhr 9 96. 99.
 Odysseus hazája 793.
Penates 635.
 Persius Némethy-féle kiadása 865.
 Phanocles 632.
 Plautus *Captivi*-ja 431.
 Πολιτεία Ἀθηναίων 458.
 Praxiteles Eros-szobra 75.
 Propertius 625.
 Ritschl 97.
 Római érmek és pénzek hazai gyűj-
 teményei 862.
 Római jog és szellem 782.
 Római topographia 262.
Römisches Staatsrecht 102. — Straf-
 recht 102.
 Sallustius pozsonyi kódexe 353.
 Sauras 75.
 Számnevek a görögben 17.
 Tacitus magyar fordítása 323.
 Tibullus ifjúsága 185.
 Ujgörög irodalmi nyelv 253.
 Valerius Cato 776.
 Valerius Messalla Corvinus 191.
 Vergilius Messiása 198.
 Vesta-szüzek 785.

II. Magyar philologia.

Apor Péter 770.
 Arany János 421. — *A hamis tanú*
 76. 184. — Buda halála 184. —
 élete 268. 756. — és Decsy Osmá-
 nografiája 520. — præceptor i fize-
 tése 269. — *Tetemre hívása* 268. —
 Francia könyv Arany J.-ról 872.
 Bacsányi 24.

életéről

Balassi Juliája 787.
 Baróti Szabó Dávid 257.
 »Bánkbán» tárgyú német dráma 141.
 Bérczy Károly 245.
 Berzeviczy Márton 688.
Brassó 666.
 Dobozy Mihály 474.
 Dugonics András élete 57. — szín-
 művei 260.
 Emlékkönyv 81.
 Br. Eötvös József és a francia iro-
 dalom 850. — *Búcsúja* 264.
 Ferenczy Teréz 854.
 Fiók-féle hangtörvény 764.
 Galántai gróf Fekete János 243.
 Gyöngyösi István 259. — *Kemény*
Jánosa 33.
 Hamlet a magyar ponyván 214.
 Hofer Károly 71.
 Irodalmunk fejlődése 344.
 Janus Pannonius 689.
 Jókai Mór (*Kárpáthy Zoltán*) 270.
 Karácsonyi Krizosztom 57.
 Katholikus énekeink 261.
 Karthausi legendárium 59.
 Kazinczy, *Az igazi nemes* 704. —
Daimonia 703. — emléktábla 83.
 349. — 1814–15-ben 206. — fog-
 sága 137. — K.-ra Klopstock ha-
 tása 20. 127.
 Kisfaludy Károly 80. 701.
 Kis János 166.
 Kovachich Márton 130.
 Kölcsey *Parainvise* 425.
 Lőrinczi (Lehr) Zsigmond Shakes-
 peare-fordítása (VI. Henrik I. r.)
 846.
 Magyar Museum 26.
 Magyar műfordítás 78.
 Magyar népdal 167.
 Magyar philologiai irodalom 531.
 Mária-himnuszok 680.
 Mária-legendák 675.
 Miskolcz színészete 331.
 Nyelvujtás 209.
 Oklevél-szótár 790.
Orlando Furioso fordítása 244.
 Pállya István 433. 735. 828.
 Petőfi, *Az apostol* 153. — költészete
 342. — Szalk-Szent-Mártonban 343.
 — János vitéze 856. — és Béran-
 ger 852.
 Péterfi Jenő 149.
 Ponyvairodalmunk története 214.
 467.
 Rajnis Kalauza 258.
 Ráday Gedeon 21.
 Ráskai Lea 59. — Gáspár 59.

Remekírók képes könyvtára 84.
 Renascentium Litterarum historia
 in Hungaria 688.
 Révai 529.
 Rimay János 518.
 Romeo és Julia a magyar ponyván
 214.
 Sambucus János 688.
tehén szó eredete 871.
tinó szó eredete 871.
 Temesvári Pelbárt 50. 398.
 Töltényi Szaniszló 471.
Velencei kalmár magy. ford. 430.
 Verancsics Antal 688.
 Zrinyiász 22. 59.
 Zrinyi idylljei 523.
 Zsoltár-fordítás 682.

III. Germán philologia.

A dióbarna lány 525.
 Auslaut, inlaut, umlaut magyar neve
 411.
 Bacon 359.
 clown 156.
Faust 698. 785.
Goldfaden (Wickram regénye) 68.
 Gölniczbányai nyelvjárás 408.
 Grimm Jakab 699. — törvénye 508.
 Hainbund 131.
 Hans Sachs 70. 692.
 Herder 358.
 Hesler Henrik 65.
 Kaisheim zárda krónikája 65.
 Klipisch Gáspár 399.
 Klopstock 20.
 Lauremberg Péter 398.
 Lessing és Goldoni 786.
 Magyar és német zsebszótár 494.
 Merlin és Seifrid de Ardement 66.
Minna von Barnhelm 786.
 Német, drámai mesterművek 414.
 Német irodalomtörténet 780.
 Német nyelv iskolai és színpadi ki-
 ejtése 865.
 Német anabaptisták énekeskönyvei
 858.
 Nibelungok 498.
 Platen Ágost 162.
 Shakespeare 214. 423. 430. 520. 699.
 — VI. Henrik-je I. r. magyar for-
 dítása 846. — Romeo és Juliája
 423. 520.
Spielmann 156.
 Stuart Erzsébet 65.
 Wickram Gy. művei 67.

IV. Román philologia.

Anthologia a francia lyrából 221.
 Ariosto 244.
 Aubertin 653.
 Augier 234.
 Baif verstani reformkísérlete 651.
 714. 805.
 Béranger hatása Petőfire 852.
 Boissière Gyula 234.
 Boteauville 651.
 Brunetière 291. 296
 Baudelaire Károly 231.
 Champsaur Felicián 226.
 Chateaubriand 291. — hatása br.
 Eötvös Józsefre 850
 Coppée Ferencz 224.
 Dubos abbé 360.
 Dupont Péter 225.
farce 156.
 Francia irodalom hatása br. Eötvös
 Józsefre 850.
 Francia könyvtár 151.
 Francia kritika fejlődése 285. 358.
 Francia nyelvtan és olvasókönyv
 495.
 Francia phonetica 160. 415.
 Gaston Paris 347.
 Goldoni 786.
histriók 156.
 Hugo Viktor 695. — romantikája
 850.
joculator 156.
jongleur 156.
 Ladino-veneti, dialetti 247.
 La Harpe 285.
 Lecaussade Ágost 516.
 Leconte de Lisle 231.
 Le Mouël Jenő 233.
 Macchiavelli 95.
 Marmontel 286.
 Maupassant 241.
milieu 365.
 Nadaud Gusztáv 223.
 «Román» szó írása 485.
race 365.
 Sainte-Beuve 294. 655.
 Silvestre Armand 232.
Sotir 156.
 Staëlné 288.
 Sully Prudhomme 223.
 Taine 295. 365.
 Theisz szótára 55. 477.
 Theuriet A. 226.
 Verlaine Pál 227.
 Villemain 293. 360.

V. Egyéb szakok.

Acerra philologica 398.
 Aesthetikai közösség törvénye 246.
 Arab nyelvtan 417.
 Aveszta-kérdés 314.
 Babel und Bibel 2.
 Barclay János 73.
 Cúdraka 159.
daenu > *tinó* 871.
 Delbrück 506.
dhenu > *tehén* 871.
 Dráma lélektana 512.
Dsátakák 256.
 Fridolin-monda 398.
 Gāṣā 273.
 Gesta Romanorum 50. 296.
guna 673.
haōma (hōma) 322.
 Herbart 506.
hidsáb 320.
húrik 320.
 Karagöz 158.
 Mahábhárata 164.
 Midrás 51. 54. 789.
 Moabita felirat 182.
 Müller Miksa 96. 100.
 Művész egyénisége 857.
 Nagy Szolimán *dicán*-ja 861.
 Nyelvtörténet és nyelvpsychologia
 506.
 Keleti irodalmak 782.
 Orosz irodalom 781.
 Ötletes irány 511.
 Páli 256. — és Sanskrit 255.
 Perzsa nyelvtan 417. — népköltészet
 860.
 Phantasia a tudományokban 96.
 Philologia halottjai 176.
 Programmértekezések 85.
 Regestrum Varadinense 774.
 Subiectiv történetírás 96.
 Suggestio és hypnotismus 332.
 Szerb népdalok 699.
 Török nyelvtan 417.
 Talmud 51.
 Védák nyelve 256.
vidaiti 321.
viddhi 673.
 Wundt nyelvphilosophiája 506.
 Zoroaster 274. Zarathustra 418.
 Zsidó-keresztény-mohammedán
 eschatologia 314.

A Budapesti Philologiai Társaság 1904-ben.

I. A Társaság tisztségviselői:

Tiszteletbeli elnök: *Ponori Theurewk Emil*
 Elnök: *Heinrich Gusztáv*
 Alelnök: *Hegedüs István* Másodtitkár: *Császár Elemér*
 Első titkár: *Némethy Géza* Pénztárnok: *Cserhalmi Samu*
 Szerkesztő: *Katona Lajos.*

II. Választmányi tagok:

BUDAPESTIEK:

VIDÉKIEK:

<i>Bermüller Ferencz</i>	<i>Pecz Vilmos</i>	<i>Bászel Aurél</i>	<i>Gicsswein Sándor</i>
<i>Fináczy Ernő</i>	<i>Petz Gedeon</i>	<i>Binder Jenő</i>	<i>Kacs Kovács Kálmán</i>
<i>Fündly Gábor</i>	<i>Pruzsinszky János</i>	<i>Bódiss Juszán</i>	<i>Kardos Albert</i>
<i>Gyulai Ágost</i>	<i>Simonyi Zsigmond</i>	<i>Boros Gábor</i>	<i>Nátafalussy Kornél</i>
5 <i>Hornyánszky Gyula</i>	15 ifj. <i>Szinnyei József</i>	5 <i>Burány Gergely</i>	15 <i>Pirchala Imre</i>
<i>Kempf József</i>	<i>Timár Pál</i>	<i>Burán János</i>	<i>Récsey Viktor</i>
<i>Kuzsinszky Bálint</i>	<i>Tolnai Vilmos</i>	<i>Csengeri János</i>	<i>Spitkó Lajos</i>
<i>Lány Nándor</i>	<i>Váczy János</i>	<i>Dóczi Imre</i>	<i>Szamosi János</i>
<i>Maywald József</i>	<i>Vári Keszö</i>	<i>Erdélyi Károly</i>	<i>Zoltvány Irén</i>
10 <i>Négyesy László</i>	20 <i>Zlinszky Aladár.</i>	10 <i>Erdélyi Pál</i>	20 <i>Zsoldos Benő.</i>

III. Tiszteleti tagok:

- Dr. Bartal Antal*, kir. tanácsos, Haraszt.
Dr. Brugmann Károly, egyetemi tanár, Lipcse.
Chatzidakis N. György, egyetemi tanár, Athén.
Csaplár Benedek, kegy. r. ny. tanár, Budapest.
 5 *Dr. Hartel Vilmos*, közoktatástügyi miniszter, Bécs.
Dr. Krumbacher Károly, egyetemi tanár, München.
Dr. Ludwich Arthur, egyetemi tanár, Königsberg.
Dr. Osthoff Hermann, egyetemi tanár, Heidelberg.
Ponori Theurewk Emil, egyetemi tanár, Budapest.
 10 *Samassa József*, érsek, Eger.
Dr. Schuchardt Hugó, udvari tanácsos, Grác.
Dr. Szász Károly, nyug. ev. ref. püspök, Budapest.
Vahlen János, egyetemi tanár, Berlin.
Dr. Vámbéry Armin, egyetemi tanár, Budapest.
 15 *Wilhelm Adolf*, archaeologus, Athén.

IV. Alapító tagok:

* <i>József, Csász. és Kir. Főherczeg ő fensége,</i>	<i>Alcsúth</i>	200	kor.
+ <i>Dr. Abel Jenő</i> , volt egyetemi tanár, Budapest		300	"
+ <i>Dr. Budenz József</i> , volt egyetemi tanár, Budapest		200	"
<i>Czeizel János</i> , tanár, Lőcse		66	"
5 <i>Dr. Gyomlay Gyula</i> , gyakorló főgymn. tanár, Budapest		100	"
* <i>Dr. Gyulai Pál</i> , ny. egyetemi tanár, Budapest		200	"
<i>Dr. Hegedüs István</i> , egyetemi tanár, Budapest		200	"
<i>Dr. Heinrich Gusztáv</i> , egyetemi tanár, Budapest		449	"
+ <i>Horráth Cyrill</i> , volt egyetemi tanár, Budapest		200	"
10 + <i>Dr. Hunfalvy Pál</i> , a M. T. Akadémia volt főkönyvtárosa		200	"
<i>Dr. Katona Lajos</i> , egyetemi m. tanár, Budapest		106	"
* <i>Gr. Kuny Géza</i> , nagybirtokos, Maros-Németi		200	"
<i>B. és K. Latinovics Géza</i> , nagybirtokos, Bikity		200	"
+ <i>Nagáll János</i> , pergamoni püspök, Nagyvárad		200	"
15 ifj. <i>Dr. Reményi Ede</i> , kir. kath. főgymn. tanár, Budapest		1000	"
<i>Dr. Schmidt József</i> , áll. főgymn. tanár, Budapest		28	"
<i>Dr. Székely István</i> , állami főgymn. tanár, Nagyszeben		200	"
Összesen		4049	kor.

A +-tel jelöltek elhaltak, a *-gal jelöltek tiszteleti tagok is.

V. Rendes tagok:

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag?
	Dr. Acsay Antal	Budapest	k. r. theologiai tanár	1885
	Adamis Gusztáv	Rozsnyó	ág. ev. főgymn. tanár	1904
	Agatsin Gyula	Esztergom	benczés tanár	1898
	Dr. Alexics György	Budapest	kel. keresk. akad. tanár	1889
5	Dr. Alkalay Salamon	Pozsony	tanár	1904
	Dr. Alter Béla	Pozsony-Szt.-Gy.	kegyesrendi tanár	1898
	Dr. Angyal Dávid	Budapest	főreáliskolai tanár	1881
	Gr. Apponyi Sándor	Lengyel	val. b. titkos tanácsos	1888
	Dr. Ágh Lajos	Sopron	főreálisk. tanár	1903
10	Ányos István	Budapest	földbirtokos	1902
	Dr. Badics Ferencz	Budapest	kir. tan., főgymn. igazg.	1894
	Dr. Bakács István	Budapest	székesfővárosi tanár	1903
	Dr. Balassa József	Budapest	állami főgymn. tanár	1885
	Balásy Dénes	Budapest	tanár	1898
15	Balogh Péter	Szentendre	kir. kath. főgymn. tanár	1883
	Baltazar Gábor	Kecskemét	ev. ref. főgymn. tanár	1898
	Bancsó Antal	Sopron	ág. ev. lyceumi tanár	1890
	Dr. Barbul Jenő	Budapest	egyetemi könyvtartiszt	1902
	Barcza József	Kisujszállás	ev. ref. gym. tanár	1899
20	Baros Gyula	Sajókaza	tanár	1903
	Dr. Barta Mór	Losonc	áll. főgym. tanár	1903
	Bartos Fülöp	Budapest	keresk. akad. tanár	1897
	Bausz I. Theodorik	Komárom	benczés tanár	1903
	Bayer József	Budapest	áll. főgymn. tanár	1889
25	Bálint Károly	Szentgotthárd	áll. gym. tanár	1899
	Bán Gualbert	Pannonhalma	benczés tanár	1899
	Dr. Bánóczy József	Budapest	orsz. izr. tanítók. igazg.	1881
	Dr. Bárdos Remig	Esztergom	r. kath. főgymn. tanár	1892
	Dr. Bászai Aurél	Fehértemplom	áll. főgymn. tanár	1874
30	Dr. Becker Fülöp Ágost	Budapest	egyetemi tanár	1896
	Becker Nándor	Selmeczbánya	ág. ev. lyceumi tanár	1892
	Benczik Ferencz	Debrecen	kegyesrendi tanár	1901
	Dr. Beöthy Zsolt	Budapest	egyetemi tanár	1881
	Dr. Berger E. János	Budapest	egyetemi tanár	1884
35	Bergmann Ágost	Temesvár	állami főreálisk. tanár	1895
	Bermüller Ferencz	Budapest	ny. főgymn. tanár	1874
	Bernáth Lajos	Halas	ev. ref. főgymn. tanár	1901
	Bibó-Bige György	Szabadka	községi gym. tanár	1903
	Bihari Ferencz	Munkács	áll. főgymn. tanár	1903
40	Binder Jenő	Brassó	állami főreálisk. tanár	1883
	Dr. Bleyer Jakab	Budapest	főgymn. tanár	1899
	Dr. Bognár Dénes	Budapest	közs. fels. leányisk. tanár	1894
	Bohdaneczky Lajos	Budapest	áll. főgymn. tanár	1899
	Dr. Bokor János	Brassó	állami főreálisk. tanár	1900
45	Boros Alán	Sopron	benczés tanár	1903
	Dr. Boros Gábor	Erzsébetváros	főgymn. tanár	1881

Folyó szám	A tag neve	Lakhelye	Állása	Mely évtől tag ?
50	Borsodi Miklós	Baja	cziszt.-r. tanár	1903
	Borsos Károly	Mezőtur	ref. főgymn. tanár	1899
	Botár Imre	Fehértemplom	áll. főgymn. tanár	1903
	Bozsenik Béla	Ujvidék	kir. kath. főgymn. tanár	1886
	Dr. Bódiss Juszti	Pannonhalma	szentbenedekrendi tanár	1888
	Bölcskei Lajos	Szabadka	községi gym. tanár	1903
	Brenndörfer János	Budapest	áll. főgymn. tanár	1900
55	Breznay Béla	Budapest	egyetemi tanár	1900
	Dr. Burány Gergely	Keszthely	főigazg., prem. kanonok	1881
	Burger Artur	Sz.-Udvarhely	tanár	1903
	Burián János	Arad	kir. kath. főgymn. igazg.	1885
60	Buzássy Ábel	Pécs	r. kath. főgymn. tanár	1890
	Büchler Pál	Marosvásárhely	r. kath. főgymn. tanár	1901
	Bürner Sándor	Székesfehérvár	áll. főreálisk. tanár	1899
	Ciura Sándor	Balázsfalva	főgymn. tanár	1903
	Dr. Császár Elemér	Budapest	áll. főgymn. tanár	1898
	Dr. Császár Ernő	Budapest	tanár	1904
65	Csellár Arnold	Sopron	főgymn. tanár	1904
	Dr. Csengeri János	Kolozsvár	egyetemi tanár	1881
	Dr. Cserép József	Budapest	állami főgymn. tanár	1882
	Cserhalmi Samu	Budapest	p. ü. min. számvizsgáló	1881
	Csernák Szaniszló	Sopron	benczéstanárr	1904
70	Csiki Lajos	Marosvásárhely	ref. főgymn. tanár	1885
	Csudáky Bertalan	Budapest	Ferencz József n. int. t.	1903
	Csukovits Sándor	Veszprém	k.-rendi tanár	1899
	Dr. Csűrös Ferencz	Debreczen	ev. ref. főgymn. tanár	1900
	Czeplédi István	Nagybecskerek	kir. segédtanfelügy.	1892
75	Danka Placzi	Győr	benczés tanár	1897
	Dr. Darkó Jenő	Budapest	tanár	1905
	Debreczeni Nagy Sándor	H.-M.-Vásárhely	tanár	1901
	Dr. Dercsényi Mór	Budapest	főgymn. tanár	1903
	Dr. Dézsi Lajos	Budapest	egyetemi m.-tanár	1899
80	Dr. Dingfelder Ede	Budapest	gymn. tanár	1903
	Dr. Ditrich Vilmos	Budapest	tanár	1900
	Divényi Gyula	Debreczen	kegyesrendi tanár	1899
	Dr. Dombi Márk	Baja	cziszt.-r. főgymn. tanár	1899
	Donáth Benjám	Budapest	hírlapíró	1903
85	Dóczi Imre	Debreczen	ref. főisk. felügyelő	1881
	Dr. Eisler Mátyás	Kolozsvár	főrabbi	1902
	Dr. Elek Oszkár	Sümeg	áll. reálisk. tanár	1903
	Elischer József	Nagyszeben	kir. tanker. főigazgató	1874
	Endrei Ákos	Kaposvár	áll. főgymn. tanár	1886
90	Dr. Erdélyi Károly	Kolozsvár	kegy.-r. főgymn. igazg.	1882
	Dr. Erdélyi Lajos	Budapest	ev. ref. főgymn. tanár	1902
	Dr. Erdélyi Pál	Kolozsvár	könyvtárigazgató	1883
	Dr. Erdődi Armin	Vágújhely	reáliskolai tanár	1897
	Dr. Erdős József	Debreczen	ev. ref. főiskolai tanár	1902
95	Ermann Ferencz	Makó	áll. főgymn. tanár	1904
	Dr. Erődi Béla	Budapest	kir. tanker. főigazgató	1881

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag?
100	Dr. Esztegar László	Budapest	nemz. muzeumi tisztv.	1896
	Dr. Fallenbüchl Ferencz	Nagyszombat	főgymn. tanár	1904
	Faragó János	Pápa	ev. ref. főiskolai igazg.	1889
	Fábián Imre	Kassa	r. kath. főgymn. tanár	1881
	Fejér Adorján Géza	Baja	cziszt. r. főgymn. tanár	1889
	Fekete István	Selmeczbánya	ág. ev. lyceumi tanár	1888
	Fekt Ferencz	Eperjes	kir. kath. főgymn. tanár	1877
	Dr. Ferenczy Árpád	Sárospatak	jogakad. tanár	1903
	Ferenczy István	Nagyszeben	áll. főgymn. igazgató	1898
	Ferszigán János	Belényes	főgymn. tanár	1890
105	Dr. Fialovsky Lajos	Budapest	áll. főgymn. tanár	1886
	Dr. Fináczy Ernő	Budapest	egyetemi tanár	1881
	Dr. Finály Gábor	Budapest	állami főgymn. tanár	1892
	Dr. Fiók Károly	Budapest	ref. főgymn. tanár	1887
	Fludorovics Zsigmond	Felsőtúr	plébános	1885
	Földi József	Temesvár	kegy. rendi tanár	1903
	Dr. Förster Aurél	Budapest	tanár	1904
	Dr. Förster Jenő	Lőcse	vármegyei levéltárnok	1904
	Fraknói Vilmos	Róma	püspök	1881
	Dr. Friml Aladár	Besztercebánya	kir. főgymn. tanár	1883
115	Fülöp Árpád	Ungvár	kir. főgymn. tanár	1894
	Gaál Mózes	Budapest	állami főgymn. tanár	1890
	Dr. Gál Kelemen	Kolozsvár	unit. főgymn. igazgató	1893
	Dr. Gärtner Henrik	Losoncz	tanár	1885
	Dr. Gedeon Alajos	Budapest	áll. főgymn. tanár	1900
	Gerencsér István	Kolozsvár	áll. tanítóképző tanár	1904
	Dr. Geréb József	Budapest	gyakorló főgymn. tanár	1882
	Géresy Kálmán	Debreczen	kir. tanker. főigazgató	1881
	Dr. Giesswein Sándor	Budapest	apátk., a Szt. István társ. alelnöke	1892
	Glasz Ferencz	Sespi-Szt.-Gy.	ev. ref. főgymn. tanár	1896
125	Glósz Ernő	Zalaegerszeg	áll. főgymn. tanár	1900
	Gombocz Zoltán	Budapest	tanár	1900
	dr. Gomperz Fülöp	Budapest	tanár	1903
	Góbi Imre	Budapest	ág. ev. főgymn. igazg.	1893
	Göbl Alajos	Erzsébetváros	áll. főgymn. tanár	1904
	Gröger Rezső	Losoncz	állami főgymn. tanár	1903
	Dr. Gulyás István	Debreczen	ev. ref. főisk. tanár	1894
	Dr. Gulyás Pál	Budapest	muzeumi könyvtártiszt	1904
	Dr. Gyárfás Tihamér	Brassó	r. kath. főgymn. tanár	1885
	Gyimóthi Jenő	Gyöng	ev. ref. gym. tanár	1902
135	György Lajos	Losoncz	állami főgymn. tanár	1881
	Győri Gyula	Pápa	ev. ref. főgymn. tanár	1888
	Dr. Gyulai Ágost	Budapest	áll. tanítóképző tanár	1883
	Dr. Gyürky Ödön	Budapest	tanár, a B. K. K. titkára	1890
	Hager József	Marosvásárhely	főgymn. tanár	1892
	Hajnal Imre	Budapest	kegy.-r. főgymn. tanár	1882
	Hallay Zoltán	Rozsnyó	ág. ev. főgymn. tanár	1899
	Dr. Hampel Antal	Budapest	miniszteri titkár	1900
	Dr. Haraszti Sándor	Békés	ev. ref. főgymn. tanár	1896

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag ?
145	Hegedüs Béla	Budapest	állami főgymn. tanár	1881
	Dr. Hegedüs Izidor	Győr	áll. főreálisk. tanár	1900
	Hehelein Károly	Szatmár	kanonok	1881
	Dr. Heinrich Alajos	Rákos-Palota	állami főgymn. tanár	1881
	Dr. Heinrich Károly	Budapest	keresk. akad. tanár	1881
150	Hellebrant Árpád	Budapest	m. t. akad. könyvtáros	1876
	Dr. Herald Ferencz	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1883
	Dr. Herczeg Árpád	Temesvár	áll. főgymn. tanár	1900
	Dr. Herzl Mór	Budapest	magánzó	1881
	Dr. Heteyi Szende	Pannonhalma	benzézés tanár	1900
155	Himpfner Béla	Budapest	áll. főgymn. igazgató	1882
	Hirschmann Ferencz	Jászberény	főgymn. tanár	1900
	Dr. Hittich Ödön	Budapest	ág. ev. főgymn. tanár	1885
	Dr. Hoffmann Frigyes	Budapest	felsőbb leányisk. tanár	1882
	Hoffmann Mátyás	Ujvidék	kir. kath. főgymn. tanár	1892
160	Hofmann Károly	Kisujszállás	főgymn. tanár	1898
	Horger Antal	Brassó	főreáliskolai tanár	1903
	Hornyánszky Aladár	Pozsony	ág. ev. theol. tanár	1901
	Dr. Hornyánszky Gyula	Budapest	állami főgymn. tanár	1893
	Dr. Horváth Cyrill	Sárospatak	ref. főiskolai tanár	1888
165	Dr. Horváth Gyula	Budapest	tanár	1905
	Högyész Amand	Komárom	benzézés tanár	1899
	Huber Lipót	Kalocsa	theologiai tanár	1898
	Dr. Huszár Vilmos	Budapest	főgymn. tanár	1899
	Dr. Illéssy János	Budapest	orsz. levéltári igazgató	1894
170	Dr. Illyefalvi Vitéz Alad.	Losonc	állami főgymn. tanár	1896
	Incze Béni	Kolozsvár	ev. ref. kolleg. tanár	1897
	Incze István	Nagykanizsa	kegy.-r. főgymn. tanár	1888
	Incze József	Budapest	áll. fels. leányisk. tanár	1899
	Irovics Tamás	Munkács	áll. főgymn. tanár	1904
175	Irsik József	Budapest	áll. főgymn. tanár	1898
	Isoz Emil	Budapest	tanár	1901
	Istvánffy Pál	Kassa	r. kath. főgymn. tanár	1888
	Jacobi Károly	Budapest	áll. főgymn. tanár	1898
	Jakobinyi Péter	Mármarossziget	ref. főgymn. tanár	1898
180	Dr. Janicsek József	Eperjes	kir. kath. főgymn. tanár	1893
	Janny László	Rózsahegy	kegy.-r. főgymn. tanár	1882
	Jándi Gy. Bernardin	Pannonhalma	benzézés tanár	1888
	Jánosi Boldizsár	Budapest	állami főgymn. tanár	1885
	Dr. Jeszenszky István	Pozsony	ág. ev. lyceumi tanár	1889
185	Dr. Kacsiovics Kálmán	Tóthgyúgy	nagybirtokos	1895
	Dr. Kaiblinger Fülöp	Budapest	közs. főreálisk. tanár	1904
	Kanyaró Ferencz	Kolozsvár	unit. főgymn. tanár	1893
	Dr. Kapossy Endre	Székesfehérvár	cziszt.-r. főgymn. tanár	1892
	Karátsony Zsigmond	Késmárk	ev. lyceumi tanár	1896
190	Dr. Kardos Albert	Debreczen	áll. főreálisk. tanár	1892
	Dr. Kardos Czelesztin	Pannonhalma	benzézés tanár	1894
	Dr. Kardos Gyula	Kassa	főgymn. tanár	1897
	Dr. Kassai Gusztáv	Budapest	egyetemi m.-tanár	1881

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag?
195	Kassuba Domokos ...	Eger ...	kath. főgymn. igazg. ...	1893
	Dr. Kaunitz Lajos ...	Budapest ...	felső keresk. isk. tanár ...	1902
	Káposztássy Jusztnián ...	Szentgotthárd ...	cziszt.-r. jószágkorm. ...	1881
	Kárpáti Ferencz ...	Ungvár ...	reálisk. tanár ...	1900
	Dr. Kárpáti Károly ...	Szeged ...	áll. főgymn. igazgató ...	1895
200	Kárpiss János ...	Gyulafehérvár ...	főgymn. tanár ...	1903
	Kelemen Béla ...	Székesfehérvár ...	áll. főreáliskolai tanár ...	1885
	Kemény Ferencz ...	Budapest ...	főreáliskolai igazgató ...	1892
	Kemény Fülöp ...	Győr ...	benczés főgymn. tanár ...	1893
	Kempf József ...	Budapest ...	áll. főgymn. tanár ...	1882
205	Kern Antal ...	Zalaegerszeg ...	főgymn. tanár ...	1899
	Király Lajos ...	Rózsashegy ...	kegyesr. tanár ...	1899
	Kiss Albert ...	Igló ...	ág. ev. főgymn. tanár ...	1891
	Kiss Béla ...	Budapest ...	áll. főgymn. tanár ...	1895
	Dr. Kiss Ernő ...	Kolozsvár ...	unit. főgymn. tanár ...	1893
210	Klauber Frigyes ...	Munkács ...	áll. főgymn. tanár ...	1903
	Dr. Kliment Jenő ...	Budapest ...	ev. főgymn. tanár ...	1904
	Klug Gyula ...	Pozsony ...	keresk. akad. tanár ...	1900
	Knubels Rezső ...	Budapest ...	Ferencz József n. int. t. ...	1904
	Kocsis Lénárt ...	Kőszeg ...	benczés tanár ...	1902
215	Dr. Kont Ignác ...	Páris ...	collegiumi tanár ...	1881
	Kopácsy György ...	Nagykanizsa ...	tanár ...	1899
	Kosári István ...	Budapest ...	áll. gymn. tanár ...	1897
	Kosztka György ...	Ujvidék ...	kir. kath. főgymn. igazg. ...	1895
	Kovalovszky József ...	Rákospalota ...	áll. főgymn. tanár ...	1901
220	Dr. Kovács Dániel ...	Székelnyudvarh. ...	ev. ref. főgymn. tanár ...	1896
	Kovács Endre ...	Sátorajauhely ...	főgymn. igazgató ...	1892
	Dr. Kovács Géza ...	Budapest ...	áll. főgymn. tanár ...	1903
	Dr. Kovács S. János ...	Nagyvárad ...	felső keresk. isk. igazgató ...	1899
	Köpesdy Sándor ...	Budapest ...	áll. főgymn. igazg. ...	1874
225	Kövér Sándor ...	Ujpest ...	áll. polg. isk. tanár ...	1903
	Dr. Körös Endre ...	Pápa ...	ev. ref. főgymn. tanár ...	1897
	Körösi Sándor ...	Budapest ...	áll. főgymn. tanár ...	1892
	Krasznopolszky József ...	Kolozsvár ...	kegyesrendi tanár ...	1892
	Dr. Krausz Sámuel ...	Budapest ...	orsz. izr. tanítók. tanár ...	1894
230	Krauze Ervin ...	Kassa ...	főgymn. tanár ...	1893
	Dr. Kresméry Károly ...	Nagykikinda ...	állami gymn. igazgató ...	1886
	Kroll Miksa ...	Zalavári apát ...	zalavári apát ...	1884
	Kronberger Miklós ...	Nagyszeben ...	áll. főgymn. tanár ...	1900
	Kubicek Albert ...	Pozsony ...	áll. főreáliskolai tanár ...	1899
235	Dr. Kugel Sándor ...	Pozsony ...	tanár ...	1901
	Kulesár Endre ...	Debreczen ...	ev. ref. főgymn. tanár ...	1892
	Dr. Kunos Ignác ...	Budapest ...	a kel. keresk. akad. igazg. ...	1884
	Dr. Kurtz Sándor ...	Szatmár ...	kir. kath. főgymn. tanár ...	1899
	Kutruicz Rezső ...	Szentgotthárd ...	áll. aligymn. igazgató ...	1891
240	Kuzmics Ferencz ...	Kaposvár ...	áll. főgymn. tanár ...	1900
	Dr. Kuzsinszky Bálint ...	Budapest ...	egyetemi tanár ...	1885
	Lakatos József ...	Rákospalota ...	tanár ...	1905
	Lakatos Vincze ...	Keszthely ...	prem. kanonok, tanár ...	1893

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag?
245	Latkóczy Mihály ---	Budapest ---	áll. főgymn. tanár ---	1887
	Dr. Latzkó Hugó ---	Budapest ---	keresk. akad. tanár ---	1900
	Láng Margit ---	Budapest ---	leánygymn. tanár ---	1903
	Dr. Láng Nándor ---	Budapest ---	áll. főgymn. tanár ---	1894
	László Géza ---	Szegszárd ---	áll. főgymn. tanár ---	1901
250	Dr. Lázár Béla ---	Budapest ---	áll. főgymn. tanár ---	1887
	Lehr Albert ---	Budapest ---	ág. ev. főgymn. tanár ---	1882
	Dr. Létmányi Nándor ---	Budapest ---	áll. főgymn. tanár ---	1888
	Dr. Lipóczy Keczer Géza ---	Nagyszeben ---	áll. főgymn. tanár ---	1899
	Dr. Lippay György ---	Szeged ---	áll. főgymn. tanár ---	1900
255	Liska János ---	Szarvas ---	ág. ev. főgymn. tanár ---	1891
	Loisch János ---	Budapest ---	ev. főgymn. tanár ---	1904
	Loósz István ---	Szabadka ---	közs. főgymn. tanár ---	1896
	Dr. Losonczy Lajos ---	Pozsony ---	ág. ev. lyceumi tanár ---	1885
	Dr. Lukinich Imre ---	Kolozsvár ---	tanár ---	1903
260	Macher Ede ---	Pozsony ---	áll. főreáliskolai tanár ---	1892
	Dr. Madarász Flóris ---	Zirc ---	tanár ---	1904
	Madarász Pál ---	Budapest ---	kegyesr. főgymn. tanár ---	1885
	Madzsar Imre ---	Budapest ---	áll. főgymn. tanár ---	1900
	Dr. Major Károly ---	Gyöngyös ---	áll. főgymn. tanár ---	1903
265	Marczinkó Ferencz ---	Budapest ---	tanár ---	1904
	Marek Ede ---	Budapest ---	miniszteri tan. ---	1897
	Markusovszky Sámuel ---	Pozsony ---	ág. ev. lyceumi igazgató ---	1881
	Dr. Marton József ---	Nagyszombat ---	főgymn. tanár ---	1903
	Marusák Pál ---	Sopron ---	áll. felsőbb leányisk. ig. ---	1888
270	Matskássy József ---	Budapest ---	áll. főreálisk. igazgató ---	1881
	Dr. Mayr Aurél ---	Budapest ---	egyetemi tanár ---	1900
	Dr. Maywald József ---	Budapest ---	kegy.-r. főgymn. tanár ---	1877
	Mazuch Ede ---	Ungvár ---	kir. főgymn. tanár ---	1889
	Mácska Lajos ---	Sátoraljaújhely ---	kegy.-r. főgymn. tanár ---	1888
275	Dr. Márffy Oszkár ---	Budapest ---	áll. főgymn. tanár ---	1902
	Márton Jenő ---	Pozsony ---	ág. ev. lyceumi tanár ---	1883
	Mártonyi Lukács ---	Kézdivásárhely ---	gymn. tanár ---	1893
	Dr. Máté Lajos ---	Erzsébetváros ---	áll. gymn. tanár ---	1899
	Máthé György ---	Budapest ---	áll. főgymn. tanár ---	1885
280	Medgyesi Lajos ---	Zalaegerszeg ---	áll. főgymn. igazgató ---	1892
	Megyesi Ferencz ---	Zombor ---	főgymn. tanár ---	1901
	Dr. Melich János ---	Budapest ---	n. muzeumi tisztviselő ---	1896
	Dr. Mérei Kálmán ---	Sopron ---	főgymn. tanár ---	1888
	Mészáros Jenő ---	Temesvár ---	áll. tanítókép. tanár ---	1896
285	Mihelics Károly ---	Makó ---	áll. főgymn. tanár ---	1897
	Dr. Miklós Ferencz ---	Budapest ---	főreáliskolai tanár ---	1902
	Molnár Béda ---	Kőszeg ---	szent ben.-rendi tanár ---	1900
	Molnár Gy. Ervin ---	Győr ---	benczés tanár ---	1899
	Dr. Molnár István ---	Budapest ---	áll. főgymn. tanár ---	1895
290	Molnár János ---	Ujvidék ---	kir. kath. főgymn. tanár ---	1898
	Dr. Molnár Samu Pál ---	Szentgotthárd ---	cziszt. r. főgymn. tanár ---	1888
	Mondik Pál ---	Kolozsvár ---	kegy.-r. főgymn. tanár ---	1888
	Moravcsik Géza ---	Budapest ---	áll. főreálisk. tanár ---	1881

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag?
295	Moravszky Ferencz ---	Nyiregyháza ---	ág. ev. főgymn. tanár ---	1892
	Dr. Morvay Győző ---	Budapest ---	áll. gymn. igazgató ---	1886
	Moser József ---	Ujvidék ---	kir. kath. főgymn. tanár ---	1881
	Mórocz Emilián ---	Pannonhalma ---	noviczius mester ---	1886
	Dr. Mráz Gusztáv ---	Pancsova ---	áll. főgymn. tanár ---	1900
300	Mutschenbacher Gyula ---	Nagyszombat ---	főgymnasiumi tanár ---	1899
	Nagy József ---	Debreczen ---	polg. isk. tanár ---	1903
	Dr. Nagy Károly ---	Kolozsvár ---	keresk. akad. tanár ---	1881
	Dr. Nagy Zsigmond ---	Debreczen ---	ev. ref. főisk. tanár ---	1890
	Naményi T. Lajos ---	Arad ---	Kölcsey-egylet könyvt. ---	1887
305	Nádor Béla ---	Máramarossziget ---	kegy.-r. főgymn. tanár ---	1892
	Nátafalussy Kornél ---	Nagyvárad ---	kir. tanker. főigazg. ---	1881
	Nemes Béla ---	Szarvas ---	ág. ev. főgymn. tanár ---	1904
	Dr. Netoliczka Oszkár ---	Brassó ---	ág. ev. főgymn. tanár ---	1894
	Dr. Négyesy László ---	Budapest ---	egyetemi m. tanár ---	1888
310	Németh Károly ---	Kecskemét ---	kegy. rendi főgymn. tanár ---	1899
	Németh Regináld ---	Kőszeg ---	kath. főgymn. tanár ---	1888
	Németh Sándor ---	Budapest ---	tanítóképző tanár ---	1903
	Dr. Némethy Géza ---	Budapest ---	egyetemi tanár ---	1884
	Nikolics Ignác ---	Budapest ---	kir. kath. főgymn. tanár ---	1887
315	Nyilasi Rajmund ---	Baja ---	eziszt. r. tanár ---	1904
	Dr. Offenbeck Frigyes ---	Budapest ---	középiskolai tanár ---	1903
	Olasz József ---	Nagykőrös ---	ref. főgymn. tanár ---	1903
	Orátsik József ---	Szeged ---	főgymn. tanár ---	1893
	Orbán Lajos ---	Zenta ---	főgymn. tanár ---	1899
320	Dr. Osztern Salamon ---	Jászberény ---	tanár ---	1903
	Otrok Mihály ---	Eger ---	főreálisk. tanár ---	1901
	Dr. Ozorai Lajos ---	Temesvár ---	áll. gymnasiumi tanár ---	1901
	Pacher Donát ---	Sopron ---	r. kath. főgymn. tanár ---	1884
	Dr. Pap Ferencz ---	Budapest ---	áll. főgymn. tanár ---	1901
325	Dr. Pap Illés ---	Kassa ---	főreáliskolai tanár ---	1904
	Pap János ---	Karczag ---	ev. ref. gym. tanár ---	1885
	Dr. Pap Károly ---	Budapest ---	leánygymn. tanár ---	1900
	Papp Mózes ---	Székelykeresztur ---	unit. algymn. tanár ---	1894
	Pataki Jákó ---	Szegszárd ---	főgym. tanár ---	1900
330	Dr. Patrubány Lukács ---	Budapest ---	tanár ---	1900
	Dr. Pauler Ákos ---	Budapest ---	egyetemi m. tanár ---	1904
	Paulik József ---	Trencsén ---	kir. kath. főgymn. tan. ---	1882
	Pazár Béla ---	Szeged ---	áll. főgymn. tanár ---	1903
	Dr. Pácz Sándor ---	Nagyvárad ---	prem. kanonok, tanár ---	1888
335	Dr. Pápay József ---	Budapest ---	akad. könyvtartászt ---	1903
	Pásztory Endre ---	Szabadka ---	főgymn. tanár ---	1898
	Dr. Peczkó Ernő ---	Debreczen ---	ev. ref. főisk. tanár ---	1899
	Dr. Pecz Vilmos ---	Budapest ---	egyetemi tanár ---	1881
	Perényi Adolf ---	Budapest ---	főgymn. tanár ---	1904
340	Petrovics László ---	Szeged ---	állami főgymn. tanár ---	1896
	Dr. Petz Gedeon ---	Budapest ---	egyetemi tanár ---	1883
	Dr. Pécsi Ödön ---	Nagykároly ---	kegyesrendi tanár ---	1895
	Péterffy Béla ---	Temesvár ---	főgymn. tanár ---	1904

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag?
	Dr. Pfeifer János	Pozsony	tanár	1903
	Pfeiffer Antal	Budapest	kegyesrendi tanár	1874
	Pintér Ede	Kaposvár	áll. főgymn. tanár	1886
	Pirchala Imre	Pozsony	kir. tanker. főigazgató	1881
345	Dr. Piukovich Sándor	Ujvidék	kir. kath. főgymn. tanár	1904
	Polgár Alajos	Paks	polg. isk. tanár	1894
	Polgár György	Miskolcz	kir. gymn. igazgató	1886
	Dr. Polgár Iván	Székesfehérvár	cziszt. r. főgymn. tanár	1900
	Dr. Popini Albert	Nyiregyháza	ág. ev. főgymn. tanár	1887
350	Posch Árpád	Budapest	áll. főgymn. tanár	1888
	Prie Oktavián	Balászfalva	főgymn. tanár	1903
	R. Prikkel Márián	Pápa	benczés tanár	1897
	Prokopi Imre	Zombor	állami főgymn. tanár	1903
	Dr. Prónai Antal	Budapest	kegyesrendi tanár	1896
355	Dr. Pröhle Vilmos	Nyiregyháza	ág. ev. főgymn. tanár	1904
	Dr. Pruzsinszky János	Budapest	állami főgymn. tanár	1883
	Dr. Radinovich Iván	Budapest	belügymin. titkár	1888
	Radlinszky József	Szatmár	kir. főgymn. tanár	1881
	Dr. Radnai Rezső	Budapest	miniszteri osztálytan.	1885
360	Dr. Radó Antal	Budapest	író	1883
	Ranezay József	Lőcse	kir. főgymn. tanár	1899
	Ranschburg Viktor	Budapest	az Athenaeum igazgatója	1888
	Dr. Reibner Márton	Budapest	áll. főgymn. tanár	1890
	Reiszer Ottó	Székesfehérvár	cziszt. r. tanár	1895
365	Dr. Rell Lajos	Békéscsaba	gymn. tanár	1904
	Dr. Récsey Viktor	Pannonhalma	főkönyvtáros	1884
	Réday János	Temesvár	áll. főgymn. tanár	1901
	Dr. Révai József	Temesvár	tanár	1904
	Dr. Révai Sándor	Pécs	főreálisk. tanár	1903
370	Rhousopoulos Rhousos	Budapest	a kel. ker. akad. tanára	1896
	Dr. Riedl Frigyes	Budapest	községi főreálisk. tanár	1881
	Roboz Andor	Budapest	főreáliskolai tanár	1896
	Roseth Arnold	Budapest	áll. főgymn. tanár	1898
	Rózsa Vítál	Esztergom	kath. főgymn. tanár	1888
375	Dr. Ruzicska Aurél	Pannonhalma	benczés tanár	1898
	Sarudy György	Pápa	ref. főgymn. tanár	1890
	Dr. Schlaek Béla	Budapest	felső keresk. isk.-főigazg.	1885
	Schaefer Vilmos	Budapest	a F. J. nevelőint. tanára	1900
	Schill Salamon	Budapest	rabbiseminariumi tanár	1882
380	Dr. Schmidt Attila	Budapest	állam. főgymn. tanár	1895
	Schmidt Fülöp	Zenta	gymn. tanár	1900
	Dr. Schmidt Henrik	Lipese	tanár	1900
	Dr. Schmidt Márton	Budapest	állami főgymn. tanár	1902
	Dr. Schnabel Róbert	Budapest	állami főgymn. igazgató	1887
385	Schuber Mátyás	Budapest	állami főreálisk. tanár	1883
	Dr. Schullerus Adolf	Nagysink	ev. lelkész	1888
	Schüzler Albert	Tata	k.-rendi főgymn. tanár	1895
	Schvannauer Ferencz	Kaposvár	állami főgymn. tanár	1895
	Dr. Schwartz Gusztáv	Budapest	egyetemi tanár	1900

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag?
390	Dr. Sebestyén Gyula	Budapest ---	n. muzeumi tisztviselő	1895
	Dr. Sebestyén Károly	Budapest ---	áll. főgymn. tanár	1896
	Serédi J. Dénes	Sopron ---	benczés tanár	1890
	Dr. Serédi P. Lajos	Budapest ---	ág. ev. főgymn. tanár	1896
	Serkei Szabó József	Debreczen ---	ev. ref. főgymn. tanár	1888
395	Dr. Siegeseu József	Budapest ---	áll. főgymn. tanár	1898
	Simonides István	Szeged ---	k.-r. főgymn. tanár	1895
	Dr. Simonyi Zsigmond	Budapest ---	egyetemi tanár	1881
	Sinka Sándor	Debreczen ---	ev. ref. főiskolai igazgató	1894
	Dr. Solymossy Sándor	Budapest ---	felső iparisk. tanár	1896
400	Soós József	Kisujszállás ---	ev. ref. főgymn. tanár	1888
	Sörös Pongrácz	Pannonhalma ---	benczés tanár	1897
	Spitkó Lajos	Budapest ---	kir. tanker. főigazgató	1883
	Steidl József	Privigye ---	főgymn. tanár	1904
	Stern Ábrahám	Budapest ---	el. és polg. fiúisk. igazgat.	1895
405	Strauch Béla	Nagyszeben ---	állami főgymn. tanár	1885
	Striegl József	Szeged ---	áll. főgymn. tanár	1904
	Stromp József	Igló ---	főgymn. tanár	1885
	Suhajda Lajos	Selmeczbánya ---	ág. ev. főgymn. tanár	1900
	Szabó Adorján	Kassa ---	premont. főgymn. tanár	1899
410	Szabó András	Székelyudvarh. ---	ref. főgymn. tanár	1897
	Dr. Szabó Ignác	Vác ---	kegy.-r. tanár	1897
	Dr. Szabó Károly	Páris ---	tanár	1904
	Dr. Szabó Viktor	Budapest ---	székesfővárosi tanár	1901
	Szalay Gábor	Eger ---	cziszt.-r. főgymn. tanár	1889
415	Szalay Gyula	Nagykőrös ---	ref. főgymn. tanár	1881
	Szalay Gyula	Kunfélegyháza ---	közs. kath. főgymn. tanár	1888
	Szalay Károly	Budapest ---	ref. főgymn. tanár	1887
	Dr. Szamosi János	Kolozsvár ---	egyetemi tanár	1875
	Dr. Száamek György	Temesvár ---	kath. főgymn. igazg.	1896
420	Szántó Kamill	Pécs ---	cziszt.-r. főgymn. tanár	1891
	Szártorisz Ferencz	Selmeczbánya ---	kir. kath. gymn. tanár	1898
	Szegess Mihály	Veszprém ---	kegy.-r. főgymn. tanár	1895
	Szekeres Bónis	Pápa ---	benczés tanár	1903
	Dr. Szemák István	Budapest ---	ny. áll. főgymn. igazg.	1886
425	Dr. Székely György	Sárospatak ---	akadémiai tanár	1895
	Székely Salamon	Arad ---	állami főreálisk. tanár	1881
	Dr. Szigetvári Iván	Budapest ---	tanár	1886
	Szilasi Móríc	Kolozsvár ---	egyetemi tanár	1875
	Dr. Szilágyi Sándor	Budapest ---	áll. főgymn. tanár	1902
430	Szinger Kornél	Szeged ---	kegyesr. főgymn. tanár	1888
	Dr. Szinnyi Ferencz	Budapest ---	áll. felső iparisk. tanár	1899
	Dr. Szinnyi József	Budapest ---	egyetemi tanár	1883
	Szinnyi Endre	Sárospatak ---	ref. főiskolai tanár	1874
	Szkuzevics Kornél	Budapest ---	állami főgymn. tanár	1883
435	Szlávints György	Budapest ---	orsz. levéltári tisztv.	1892
	Szölgémi Ferencz	Gyöngyös ---	állami főgymn. igazgató	1890
	Dr. V. Szöcs Géza	Nagyszeben ---	áll. főgymn. tanár	1903
	Szőke Adolf	Budapest ---	áll. főgymn. tanár	1899

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag?
440	Szöts Gyula	Szentes	áll. főgymn. tanár	1902
	Sztoja Miklós	Nagyikinda	tanár	1904
	Szuchy Endre	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1894
	Szútor Zoltán	Fiume	áll. főgymn. tanár	1900
	Dr. Szücs István	Budapest	min. fogalmazó	1898
445	Szücs István	Debreczen	kegyesr. főgymn. tanár	1895
	Dr. Takács Menyhért	Kassa	jászói prépost	1893
	Tamási István	Kolozsvár	tanár	1888
	Teleky László	Hódmezővásárh.	polg. és felsőker. isk. tan.	1892
	Dr. Tell Anasztáz	Győr	benczés tanár	1891
450	Teveli Mihály	Körmöczbánya	állami főreálisk. tanár	1900
	Dr. Teveli Vargha Dezső	Kőhidgyarmat	plébános	1902
	Dr. Tihanyi Mór	Budapest	m. kir. rendőrorvos	1900
	Timár Pál	Budapest	kir. főgymn. igazgató	1885
	Dr. Tolnai Vilmos	Budapest	ág. ev. főgymn. tanár	1891
455	Tomozsy Endre	Kolozsvár	kegyesr. áldozár	1895
	Dr. Tóth György	Kecskemét	kegyesr. főgymn. igazgató	1886
	Tóth Gyula	Tarnaméra	római kath. lelkész	1894
	Dr. Tóth Kálmán	Budapest	ág. ev. főgymn. tanár	1885
	Tóth Márton	Budapest	áll. főgymn. tanár	1900
460	Tubán Tibor	Temesvár	kegyesr. főgymn. tanár	1898
	Dr. Urbanek Károly	Zalaegerszeg	áll. főgymn. tanár	1903
	Usetty Ferencz	Budapest	főgymn. tanár	1904
	Vajdady Géza	Ungvár	kir. k. főgymn. tanár	1874
	Dr. Vajda Gyula	Szeged	áll. fels. leányisk. tanár	1897
465	Dr. Vajda Károly	Budapest	áll. főgymn. tanár	1899
	Vajda Károly	Budapest	főgymn. hely. tanár	1902
	Varsányi Román	Esztergom	benczés tanár	1903
	Vayer Lajos	Arad	főgymn. tanár	1904
	Dr. Váczy János	Budapest	állami főgymn. tanár	1886
470	Váli Tibor	Kassa	főgymn. tanár	1897
	Dr. Várdai Béla	Budapest	áll. főgymn. tanár	1903
	Dr. Vári Rezső	Budapest	áll. főgymn. tanár	1886
	Dr. Vértessy Dezső	Makó	áll. főgymn. tanár	1903
	Dr. Vértessy Jenő	Budapest	muzeumi segédőr	1903
475	Vida Aladár	Budapest	gymn. igazgató	1904
	Dr. Vietorisz József	Nyiregyháza	ág. ev. főgymn. tanár	1892
	Vikár Béla	Budapest	orsz. gyűl. gyorsíró rev.	1899
	Dr. Vincze József	Budapest	kegy.-r. tanár	1903
	R. Vozári Gyula	Munkács	áll. főgymn. tanár	1881
480	Vujssz János	Eperjes	tanár	1903
	Wagner Adolf	Szeged	áll. főgymn. tanár	1903
	Wagner Antal	Budapest	kegy.-r. főgymn. tanár	1896
	Dr. Wagner Lajos	Pozsony	állami főreálisk. tanár	1875
	Dr. Waldapfel János	Budapest	gyak. főgymn. tanár	1894
485	Dr. Wargha Samu	Deáki	szentbenedekr. lelkész	1882
	Dr. Werner Adolf	Baja	cziszt. főgymn. igazgató	1892
	Dr. Wessely Ödön	Szabadka	áll. tanítónőképző tanár	1898
	Wigand János	Szegárd	állami gymn. igazgató	1881

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag?
490	Wirker Ernő	Székelyudvarh.	főreálisk. tanár	1903
	Wirth Gyula	Budapest	állami főgymn. tanár	1895
	Wirthschafter Márk	Budapest	áll. főreálisk. tanár	1898
	Yolland Arthur Battishil	Budapest	tanár a F. J. nev. int.-ben	1900
	Zászló János	Budapest	hirlapíró	1903
495	Dr. Zimányi Dániel	Budapest	tanár	1900
	Dr. Zimányi József	Budapest	áll. főgymn. tanár	1885
	Dr. Zindl Béla	Budapest	áll. főgymn. tanár	1888
	Zlamál Ágost	Gyulafehérvár	főgymn. tanár	1903
	Dr. Zlinszky Aladár	Budapest	áll. főgymn. tanár	1888
500	Dr. Zolnai Gyula	Budapest	egyetemi m. tanár	1889
	Dr. Zoltvány L. Irén	Pannonhalma	benczés tanár	1887
	Dr. Zombory J. János	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1894
	Zsoldos Benő	Sárospatak	ref. főisk. tanár	1883
	Zsögön Zoltán	Csiksomlyó	tan.-képző tanár	1904

VI. Rendkívüli tagok:

5	Balogh Miklós	Brassó	főreálisk. tanár	1903
	Barthmes György	Nagyszeben	tanár	1896
	Baumgartner Dezső	Déaványa	polg. isk. tanár	1903
	Benkőczy Emil	Budapest	polg. isk. tanárjelölt	1904
	Biró Gyula	Komárom	polg. isk. tanárjelölt	1903
10	Bölesházy István	Budapest	statisztikai hivatalnok	1888
	Böngérfi Géza	Erzsébetfalva	bölcsészethallgató	1902
	Bucsy István	Zalaegerszeg	gymn. tanár	1896
	Danczer Béla	Budapest	tanár	1894
	Deák Dezső	Budapest	polg. isk. tanárjelölt	1904
15	Deák István	Budapest	polg. isk. tanárjelölt	1903
	Einzig Miklós	Eperjes	tanárjelölt	1903
	Fölkel Béla	Szatmár	kir. kath. főgymn. tanár	1889
	Früchtl Ede	Budapest	bölcsészethallgató	1903
	Gálos Rezső	Budapest	tanárjelölt	1904
20	Gressler Gyula	Páris	tanár	1903
	Grün Lajos	Budapest	tanárjelölt	1904
	Harmos Sándor	Budapest	tanárjelölt	1903
	Hatala József	Dubnicz	segédlelkész	1891
	Hensch Béla	Beregszász	főgymn. tanár	1897
25	patonai Horváth István	Lovászipatona	polg. isk. tanárjelölt	1903
	Juhász Gyula	Budapest	tanárjelölt	1905
	Dr. Kallós Ede	Berlin	tanár	1904
	Dr. Karl Lajos	Győr	áll. főreálisk. tanár	1898
	Katona Ferencz	Budapest	tanárjelölt	1905
	Kaufmann Géza	Budapest	tanárjelölt	1904
	Kálmán János	Kolozsvár	ref. főgymn. tanár	1897
	Kákosi Ödön	Bögte	polg. isk. tanárjelölt	1904
	Károsi Sándor	Budapest	tanárjelölt	1904

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag ?
30	Khin Antal	Budapest	tanárjelölt	1904
	Kisfaludy János	Budapest	polg. isk. tanárjelölt	1904
	Kiss Gábor	Budapest	polg. isk. tanárjelölt	1904
	Komoczy Gáspár	Pannonhalma	benczés tanárjelölt	1904
	Korom György	Arad	polg. isk. tanár	1903
35	Kovács Ferencz	Budapest	polg. isk. tanárjelölt	1904
	Köblös Samu	H.-Böszörmény	tanár	1899
	Krick Dezső	Budapest	polg. isk. tanárjelölt	1904
	Lantos Lajos	Arad	polg. isk. tanár	1903
	Laszczik Ernő	Budapest	polg. isk. tanárjelölt	1903
40	Lám Frigyes	Pécs	főreálisk. tanár	1902
	László Béla	Budapest	egyetemi hallgató	1904
	Lendvai Márton	Nagybecskerek	főgymn. tanár	1901
	Luz Ignác	Pöstyén	bölcsészethallgató	1903
	Magassy Antal	Zombor	főgymn. tanár	1901
45	Magyar József	Genf	tanár	1900
	Marmorstein Arthur	Heidelberg	tanár	1904
	Marschalk Hugó	Budapest	polg. isk. tanárjelölt	1904
	Megyeresi Andor	Budapest	polg. isk. tanárjelölt	1903
	Miklós Alajos	Budapest	tanárjelölt	1903
50	Molnár Ödön	Adámos	polg. isk. tanárjelölt	1903
	Mózer Ödön	Magyaróvár	tanár	1900
	Nagy Ferencz	Budapest	polg. isk. tanárjelölt	1904
	Dr. M. Nagy István	Mezőtúr	ref. főgymn. tanár	1897
	Nedelcu Szilárd	Oravicza	bölcsészethallgató	1903
55	Neiser Irén	Kőbánya	tanárjelölt	1903
	Névery János	Budapest	tanárjelölt	1904
	Osztrovsky József	Temesvár	polg. iskolai tanár	1903
	Pachl Kálmán	Budapest	bölcsészethallgató	1903
	Papp István	Szamosújvár	főgymn. tanár	1904
60	Pataky Béla	Budapest	polg. isk. tanárjelölt	1903
	Pataky József	Budapest	polg. isk. tanárjelölt	1904
	Pelle József	Bánffyhungad	polg. isk. tanárjelölt	1903
	Pécsi Béla	Budapest	bölcsészethallgató	1903
	Rafain Jakab	Kolozsvár	kath. alap. urad. ellenőr	1888
65	Rácz Imre	Budapest	polg. isk. tanárjelölt	1903
	Rádits Dusan	Zombor	tanítóképző tanár	1894
	Ránzai Hermann	Budapest	polg. isk. tanárjelölt	1904
	Relva Bertalan	Budapest	polg. isk. tanárjelölt	1903
	Sági István	Budapest	tanárjelölt	1904
70	Scharbert Vilmos	Budapest	tanárjelölt	1904
	Schmidt Frigyes	Besztercebánya	ev. gym. tanár	1889
	Dr. Simai Ödön	Budapest	gyak. tanár	1903
	Simon Géza	Máramarossziget	ev. ref. főgymn. tanár	1888
	Smida István	Besztercebánya	főgymn. tanár	1900
75	Somogyi Kálmán	Palics	polg. isk. tanárjelölt	1903
	Sróth Péter	Szenicz	polg. isk. tanár	1891
	Stefka Jenő	Budapest	polg. isk. tanárjelölt	1904
	Szabó István	Nagybánya	áll. gym. tanár	1887

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag?
80	Szaghmeiszter Gyula	Budapest	polg. isk. tanárjelölt	1903
	Szalkay Alfonz	Budapest	tanárjelölt	1903
	Szenkovich László	Erzsébetváros	polg. isk. tanárjelölt	1903
	Szentgyörgyi Béla	Budapest	polg. isk. tanár	1904
	Szeremley Béla	Debreczen	ev. ref. főgymn. tanár	1897
85	Székely Simon	Budapest	polg. isk. tanárjelölt	1904
	Dr. Szigeti Gyula	Szentes	főgymn. tanár	1900
	Szigeti Pál	Budapest	egyetemi hallgató	1904
	Szilágyi Gyula	Erzsébetváros	áll. főgymn. tanár	1904
	Szilágyi Sándor	Budapest	polg. isk. tanárjelölt	1903
90	Dr. Szőke József	Temesvár	áll. főgymn. tanár	1900
	Szukup János	Privigye	kegy.-r. gym. tanár	1897
	Tangl Flóris	Budapest	polg. isk. tanárjelölt	1904
	Tankó Péter	Fogarás	polg. isk. tanár	1903
	Taucher Gusztáv	Nagybittse	polg. isk. tanár	1903
95	Tihanyi Gál	Komárom	benézés tanár	1899
	Uherkovics Ágoston	Budapest	polg. isk. tanárjelölt	1904
	Ujhelyi Imre	Budapest	polg. isk. tanárjelölt	1903
	Vajda János	Budapest	polg. isk. tanárjelölt	1903
	Varga Antal	Ujvidék	tanár	1903
100	Varjas J. Endre	Nagykároly	kegyesrendi tanár	1897
	Varsányi Géza	Budapest	polg. isk. tanárjelölt	1904
	Vasáry Dániel	Budapest	bölcsészethallgató	1903
	Vogel Emil	Budapest	polg. isk. tanárjelölt	1904
	Wagner József	Lőrinte	bölcsészethallgató	1904
105	Wald Leo	Budapest	bölcsészethallgató	1902
	Wiese Gyula	Budapest	tanárjelölt	1904
	Zander László	Budapest	tanárjelölt	1903

VII. Az Egyet. Phil. Közlöny előfizetői.

Folyó szám	Az előfizető lakóhelye	Czíme	Mely évtől előfizető?
5	Arad	Királyi főgymnasium	1883
	Aszód	Ág. ev. algymnasium	1897
	Baja	Csisztercei rendi főgymnasium	1899
	Balászfalva	A gör. kath. főgymn. tanári kara	1890
	Bártfa	Állami főgymnasiumi igazgatóság	1899
	Belényes	Gör. kath. főgymn. igazgatóság	1883
	Békés	Ev. ref. gymnasium	1883
	Békéscsaba	Ág. ev. Rudolf főgymnasium	1897
	Beregszász	Állami gymnasium	1897
	Besztercebánya	Ág. ev. algymnasium	1893
10	"	Kir. kath. főgymnasium	1886
	Bonyhád	Ág. ev. algymnasium	1893
	Brassó	M. kir. állami főreáliskola	1894

Folyó szám	Az előfizető lakóhelye	Czíme	Mely évtől előfizető ?
15	Brassó --- --- ---	Római kath. főgymnasium --- ---	1898
	Budapest --- --- ---	Kilián Frigyes, könyvtár. --- ---	1894
	" --- --- ---	" " " --- ---	1904
	" --- --- ---	Pfeifer Ferdinánd, könyvtár. --- ---	1883
	" --- --- ---	" " " --- ---	1883
20	" --- --- ---	Rados Ignác áll. főreálisk. tanár ---	1897
	" --- --- ---	Ranschburg Gusztáv, könyvtár. ---	1901
	" --- --- ---	" " " --- ---	1903
	" --- --- ---	Révai Leó, könyvtár. --- ---	1901
	" --- --- ---	Dr. Schmidt Mariska leánygymn. tr. ---	1903
25	" --- --- ---	Toldi Lajos, könyvtár. --- ---	1897
	" --- --- ---	" " " --- ---	1898
	" --- --- ---	Az elemi isk. tanítóképző igazgatósága ---	1901
	" --- --- ---	A polg. isk. tanítóképző olvasóterme ---	1901
	" --- --- ---	I. ker. polgári isk. tanító képző ---	1886
30	" --- --- ---	II. ker. állami tanítónőképző ---	1896
	" --- --- ---	II. ker. főreáliskola --- ---	1890
	" --- --- ---	IV. ker. közs. felsőbb leányiskola ---	1903
	" --- --- ---	IV. ker. kegyesrendi Kalasantinum ---	1896
	" --- --- ---	IV. ker. kegyesrendi főgymnasium ---	1886
35	" --- --- ---	IV. ker. ág. ev. főgymnasium --- ---	1883
	" --- --- ---	IV. ker. Classica-phil. seminarium ---	1903
	" --- --- ---	V. ker. állami főreáliskola --- ---	1890
	" --- --- ---	VI. ker. állami főgymnasium --- ---	1900
	" --- --- ---	VI. ker. áll. Erzsébet-nőiskola --- ---	1886
40	" --- --- ---	Állami felsőbb leányiskola --- ---	1902
	" --- --- ---	VII. ker. áll. főgymn. (Barcsay-u.) ---	1900
	" --- --- ---	VII. ker. áll. főgymn. (Damjanich-u.) ---	1902
	" --- --- ---	VIII. ker. közs. főreáliskola --- ---	1895
	" --- --- ---	VIII. ker. gyak. főgymnasium --- ---	1886
45	" --- --- ---	VIII. ker. állami főgymnasium --- ---	1899
	" --- --- ---	VIII. ker. cziszt.-r. tanárképző --- ---	1893
	" --- --- ---	IX. ker. Br. Eötvös-József collegium ---	1896
	" --- --- ---	IX. ker. ev. ref. főgymnasium --- ---	1885
	Csiksomlyó --- --- ---	Róm. kath. főgymn. igazgatóság ---	1883
50	Csurgó --- --- ---	Ev. ref. főgymn. --- ---	1903
	Czegléd --- --- ---	Állami főgymnasium --- ---	1900
	Debreczen --- --- ---	Ev. ref. főgymn. tanári könyvtár ---	1888
	" --- --- ---	Állami főreáliskola --- ---	1884
	" --- --- ---	Csáthy Ferencz könyvtár. --- ---	1904
55	" --- --- ---	László Albert könyvtár. --- ---	1900
	Dés --- --- ---	Állami főgymnasium --- ---	1902
	Déva --- --- ---	Állami főreáliskola --- ---	1883
	Eger --- --- ---	Állami főreáliskola --- ---	1899
	" --- --- ---	Róm. kath. főgymnasium --- ---	1883
60	" --- --- ---	Állami felsőbb leányiskola --- ---	1901
	Eperjes --- --- ---	Evangelikus collegium --- ---	1883
	" --- --- ---	Evang. colleg. Magyar Társaság ---	1890
	Érsekújvár --- --- ---	Főgymnasiumi könyvtár --- ---	1883
	Erzsébetváros --- --- ---	Állami főgymnasium --- ---	1892

Folyó szám	Az előfizető lakóhelye	Czíme	Mely évtől előfizető?
65	Esztergom	Főgymnasiumi tanári könyvtár	1893
	"	Közs. reáliskolai igazgatóság	1887
	Fehértemplom	Állami főgymnasium	1892
	Felső-Lövő	Evangelikus tanintézetek	1898
	Fiume	Állami főgymnasium	1886
70	Fogarás	Állami főgymnasium	1899
	Gyöngyös	Állami főgymn. igazgatóság	1890
	Gyöng	Ev. ref. gym.	1886
	Győr	Állami főreáliskola	1901
	Győrszentmárton	Pannonhalmi könyvtár	1886
75	Gyula	Főgymnasiumi igazgatóság	1904
	Gyulafehérvár	Róm. kath. főgymn. igazgatóság	1886
	Hajduböszörmény	Ev. ref. gym. könyvtár	1886
	Hajdunánás	Ev. ref. gymnasium	1886
	Hódmezővásárhely	Ref. főgymnasium	1893
80	Jászberény	Állami főgymnasium	1885
	Jászó	Jászóvári prem. kanonokrend	1886
	Kalocsa	Érseki főgymn.	1890
	Kaposvár	Állami főgymnasium	1883
	Karczag	Ev. ref. gymnasium	1897
85	Kassa	Állami főreáliskola	1883
	"	Főgymnasiumi önképző-kör	1890
	Kecskemét	Állami főreáliskola	1894
	"	Ref. lyceumi igazgatóság	1883
	"	Róm. kath. főgymnasium	1883
90	Keszthely	Premontrei társház	1888
	Késmárk	Ág. ev. lyceumi igazgatóság	1883
	Kézdivásárhely	Róm. kath. gym. igazgatóság	1895
	Kiskunfélegyháza	Kir. kath. főgymn. tanári könyvtár	1904
	Kiskunhalas	Főgymnasiumi könyvtár	1888
95	Kisszeben	Kath. algymnasium	1903
	Kisujszállás	Ev. ref. főgymnasium	1886
	Kolozsvár	Állami felsőbb leányiskola	1903
	"	Ev. ref. főgymnasium	1883
	"	Tanárképző-intézeti igazgatóság	1883
100	"	Lepage Lajos könyvkereskedő	1903
	"	Kalazantinum	1895
	"	Ev. ref. theol. fakultás Ifj. Egylete	1901
	Komárom	Szentbenedekrendi székház	1883
	Körmöcbánya	Áll. főreálisk. igazgatóság	1883
105	Kunszentmiklós	Ev. ref. gymnasium	1886
	Léva	Kath. főgymn. igazgatóság	1883
	Liptórázsahegy	Főgymnasiumi könyvtár	1886
	Lőcse	Kir. főgymnasiumi igazgatóság	1883
	"	Állami főreáliskola	1888
110	Losonc	Állami főgymnasium	1883
	Lugos	Állami főgymnasium	1886
	Makó	Glauber József	1903
	Máramaros-Sziget	Reform. lyceum	1886
	"	Róm. kath. algymn.	1886

Folyó szám	Az előfizető lakóhelye	Czíme	Mely évtől előfizető?
115	Maros-Vásárhely ---	Róm. kath. főgymn. igazgatóság	1884
	" ---	Ref. főgymnasium	1883
	Mezőtúr ---	Ev. ref. főgymnasium	1883
	Miskolc ---	Reform. lyceum	1883
	Munkács ---	Állami főgymnasium	1883
	Nagybánya ---	Állami főgymnasium	1883
120	Nagyenyed ---	Bethlen főtanoda könyvtára	1900
	Nagykálló ---	Áll. gymn. igazgatóság	1886
	Nagykanizsa ---	Kath. főgymnasium	1883
	Nagykároly ---	Kegy.-r. főgymnasium	1883
	Nagykikinda ---	Gymnasiumi tanári kar	1883
125	Nagykőrös ---	Ev. ref. főgymnasiumi igazgatóság	1900
	Nagyszalonta ---	Közs. gymn. igazgatóság	1887
	Nagyszombat ---	Érseki főgymnasium	1883
	Nagyvárad ---	Állami főreáliskola	1901
	" ---	Főgymn. ifjusági könyvtár	1903
130	" ---	M. kir. honvéd hadapródiskola	1903
	Naszód ---	Alapítványi főgymnasium	1898
	Nyitra ---	Huszár István, könyvtáros	1887
	" ---	Róm. kath. főgymnasium	1883
	" ---	Állami felsőbb leányiskola	1901
135	Pancsova ---	Állami főgymnasium	1887
	Pápa ---	Borsos István, ref. főisk. tanár	1886
	" ---	Szentbenedekrendi székház	1890
	Petrozsény ---	Községi gymnasium	1900
	Pécs ---	Fischer Henrik könyv- és zeneműker.	1899
140	" ---	Zircz-cziszt. főgymnasium	1883
	Podolin ---	Gymnas. tanári könyvtár	1886
	Pozsonyszentgyörgy ---	Algymn. igazgatóság	1886
	Privigye ---	Kath. algymn. igazgatóság	1890
	Rimaszombat ---	Egyesült prot. főgymnasium	1882
145	Rozsnyó ---	Róm. kath. főgymnasium	1883
	" ---	Ag. ev. főgymnasium	1895
	Sajókaza ---	Báró Radvánszky Béla koronaőr	1892
	Sárospatak ---	Trócsányi Bertalan, könyvtáros	1888
	Sátoraljaújhely ---	Kath. főgymn. tanári könyvtár	1883
150	Segesvár ---	Ágostai ev. tanítónőképző	1903
	Selmeczbánya ---	Kir. kath. gymn. igazgatóság	1883
	Sepsiszentgyörgy ---	Székely-Mikó-kollegium	1883
	Sopron ---	Szentbenedekrendi székház	1883
	" ---	Ev. lyceumi Magyar Társaság	1898
155	" ---	Állami főreáliskola	1901
	" ---	Thiering Gyula könyvtáros	1903
	Szabadka ---	Főgymnasiumi igazgatóság	1883
	Szabolcs ---	Gymnasiumi igazgatóság	1886
	Szamosújvár ---	Állami főgymnasium	1883
160	Szarvas ---	Főgymn. tanári kar	1883
	Szászváros ---	Ev. ref. Kuun-kollegium	1894
	Szatmár ---	Kir. kath. főgymnasium	1883
	" ---	Ev. ref. gymn. tanári kar	1890

Folyó szám	Az előfizető lakóhelye	Czíme	Mely évtől előfizető?
165	Szeged --- --- ---	Somogyi-könyvtár	1885
	" --- --- ---	Kegyesrendi főgymn. önképző-kör	1884
	" --- --- ---	Kegyesrendi főgymnasium	1898
	" --- --- ---	Állami főgymnasiumi igazgatóság	1899
	" --- --- ---	Állami főreálisk. igazgatóság	1897
170	Szegvár --- --- ---	Állami főgymnasium	1898
	Székelyudvarhely ---	Ev. ref. kollegium	1890
	" --- --- ---	Állami főreáliskola	1897
	" --- --- ---	Róm. kath. főgymnasium	1887
	Székesfehérvár ---	Főreáliskola	1889
175	Szentes --- --- ---	Állami főgymnasium	1883
	Szentgotthárd ---	Állami gymnasium	1896
	Szentkirály ---	Dr. Kégl Sándor, egyetemi m. tanár	1894
	Szilágyosmlyó ---	Róm. kath. gymnasium	1891
	Szolnok --- --- ---	Állami főgymnasium	1902
180	Szombathely ---	Főgymnasiumi igazgatóság	1883
	Tata --- --- ---	Kegyesrendi gymnasium	1886
	" --- --- ---	Kapsza Viktor	1900
	Temesvár --- --- ---	Pollatsek N., könyvtáros	1897
	" --- --- ---	Állami főreáliskola	1883
185	Trsztena --- --- ---	Kir. kath. algymnasium	1886
	Uj-Verbász --- ---	Községi algymnasium	1886
	Ujvidék --- --- ---	Kir. kath. magyar főgymnasium	1883
	" --- --- ---	Állami polg. fiúisk. tanári könyvtára	1904
	Ungvár --- --- ---	Kir. kath. főgymnasium	1886
190	" --- --- ---	Állami alreáliskola	1900
	Vác --- --- ---	Főgymnasiumi igazgatóság	1886
	Versecz --- --- ---	Áll. főreálisk. igazgatóság	1891
	Veszprém --- --- ---	Kath. főgymn. igazgatóság	1884
	Zalaegerszeg --- ---	Állami főgymnasium	1895
195	Zenta --- --- ---	Közs. gymn. igazgatóság	1883
	Zilah --- --- ---	Reformatus főisk. igazgatóság	1884
	Zircz --- --- ---	Apátsági könyvtár	1883
	Zombor --- --- ---	Állami főgymnasium	1895
	" --- --- ---	Városi felső keresk. iskola	1898
200	" --- --- ---	Kovácsits Tivadar tanár	1904
	Zsolna --- --- ---	Kir. kath. gymnasium	1898

Jegyzet. 1903 végén volt tiszteleti tag: 15, alapító: 16, rendes: 489, rendkívüli: 115, előfizető: 197, összesen: 812. E szerint a kimutatás szerint van 1904 végén tiszteleti tag: 15, alapító: 17, rendes: 502, rendkívüli: 106, előfizető: 200, összesen: 840.

Kimutatta 1904. évi november hó 24-én

Cserhalmi Samu,
pénztárnok.

